licis multa praeda oneratis plus ducentis.Hamilcar dux Poenus eo proelio cecidit : & tres F
imperatores nobiles Gallorum. Placentini captiui ad duo millia liberorum capitum red-
diti colonis. Magna uictoria laetaq. Romae fuit litteris allatis:ſupplicatio in triduum de-
creta eſt.Romanorum,ſociorumque ad duo millia eo proelio ceciderunt:plurimi dexterae
alae,in quam primo impetu uis ingens hoſtium illata eſt. Quamquam a praetore prope
debellatum erat : conſul quoque C.Aurelius, perfectis quae Romae agenda fuerant,pro-
fectus in Galliam, uictorem exercitum a praetore accepit. Conſul alter, cum autumno
ferme exacto in prouinciam ueniſſet, circa Apolloniam hibernabat. ab claſſe quae Cor-
cyrae ſubducta erat,C.Claudius,triremeſq.Romanae(ſicut ante dictum eſt) Athenas miſ-
ſae cum Piraeeum perueniſſent : deſpondentibus iam animos ſocijs ſpem ingentem attule
rant. nam & terreſtres ab Corintho, quae per Megaram incurſiones in agros fieri ſolitae
erant, non fiebant : & praedonum a Chalcide naues, quae non mare ſolum infeſtum, ſed G
etiam omnes maritimos agros Athenienſibus fecerant : non modo Sunium ſuperare, ſed
nec extra fretum Euripi committere aperto mari ſe audebant. Superuenerunt his tres
Rhodiae quadriremes: & erant Atticae tres apertae naues ad tuendos maritimos agros cō
paratae.Hac claſſe ſi urbs agrique Athenienſium defenderentur,ſatis in praeſentia exiſti-
manti Claudio eſſe,maioris etiam rei fortuna oblata eſt. Exſules ab Chalcide regiorum
iniurijs pulſi attulerunt, occupari Chalcidem ſine certamine ullo poſſe. nam & Macedo-
nas, quia nullus in propinquo ſit hoſtium metus, uagari paſſim : & opidanos, praeſidio
Macedonum fretos, cuſtodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quamquam
Sunium ita mature peruenerat, ut inde prouehi ad primas anguſtias Euboeae poſſet, ne
ſuperato promontorio conſpiceretur,claſſem in ſtatione uſque ad noctem tenuit, primis
tenebris mouit : & tranquillo prouectus Chalcidem,paullo ante lucem, qua infrequen- H
tiſsima urbis ſunt,paucis militibus turrim proximam, murumque circa ſcalis cepit : alibi
ſopitus cuſtodibus, alibi nullo cuſtodiente.progreſsi inde ad frequentia aedificijs loca,cu
ſtodibus interfectis,refractaque porta,ceteram multitudinem armatorum acceperunt.in-
de in totam urbem diſcurſum eſt;aucto etiam tumultu,quod circa forum ignis tectis inie-
ctus erat.conflagrarunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machi-
narum tormentorumque.caedes inde paſsim fugientium pariter ac repugnātium fieri coe
pta eſt.nec ullo iam,qui militaris aetatis eſſet,nō aut caeſo aut fugato, Sopatro ēt Acarna
ne praefecto praeſidij interfecto,praeda omnis primo in forū collata, deinde in naues im
poſita.carcer etiā ab Rhodijs refractus,emiſsiq. captiui,quos Philippus tamquam in tutiſ-
ſimam cuſtodiam condiderat. ſtatuis inde regis deiectis truncatiſque, ſigno receptui da-
to,conſcenderunt naues : & Piraeeum,unde profecti erant,redierunt.Quod ſi tantum mi- I
litum Romanorum fuiſſet, ut & Chalcis teneri, & non deſeri praeſidium Athenarum po-
tuiſſet : magna res principio ſtatim belli, Chalcis & Euripus adempta regi forent. nam
ut terra Thermopylarum anguſtiae Graeciam, ita mari fretum Euripi claudit. Demetria-
de tum Philippus erat.quo cum eſſet nunciata clades ſociae urbis : quamquam ſerum au-
xilium perditis erat; tamen, quae proxima auxilio eſt, ultionem petens, cum expeditis
quinque millibus peditum, & CCC. equitibus extemplo profectus, curſu prope Chal-
cidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos poſſe. a qua deſtitutus ſpe,
nec quidquam aliud, quam ad deforme ſpectaculum ſemirutae ac fumantis ſociae urbis,
cum ueniſſet : paucis uix, qui ſepelirent bello abſumptos,relictis, aeque raptim ac uene-
rat, tranſgreſſus ponte Euripum per Boeotiam Athenas ducit, pari incepto haud diſpa-
rem euentum ratus reſponſurum. & reſpondiſſet, ni ſpeculator (hemerodromos uocant
Graeci, ingens die uno curſu emetientes ſpatium) contemplatus regium agmen e ſpecu- K
la quadam, praegreſſus nocte media Athenas perueniſſet. idem ibi ſomnus eademque ne
gligentia erat, quae Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido &
praetor Athenienſium, & Dioxippus praefectus cohortis mercede militantium auxilio-
rum,conuocatis in forum militibus, tuba ſignum ex arce dari iubent, ut, hoſtes adeſſe,
omnes ſcirent. ita undique ad portas, ad muros diſcurrunt.Paucas poſt horas Philippus,
aliquanto tamen ante lucem appropinquans urbi,conſpectis luminibus crebris, & fremi-
tu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, ſuſtinuit ſigna : & conſidere ac
conquieſcere agmen iuſſit, ui aperta propalam uſurus,quando parum dolus profuerat. ad
Dipylon

A Dipylon acceſſit.Porta ea uelut in ore urbis poſita, maior aliquanto patentiorque, quam
ceterae,eſt : & intra eam extraque latae ſunt uiae,ut & opidani dirigere aciē a foro ad por-
tam poſſent : & extra limes mille ferme paſſus in Academiae gymnaſium ferens, pediti e-
quitiq. hoſtium liberum ſpatium praeberet. Eo limite Athenienſes cum Attali praeſidio,
& cohorte Dioxippi,acie,intra portam inſtructa,ſigna extulerunt. Quod ubi Philippus ui-
dit,habere ſe hoſtes in poteſtate ratus,& diu optata caede(neque enim ulli Graecarū ciui-
tatum infeſtior erat)expleturum,cohortatus milites,ut ſe intuentes pugnarent; ſcirentq.
ibi ſigna,ibi aciem eſſe debere,ubi rex eſſet:concitat in hoſtes equum, non ira tantum, ſed
etiam gloria elatus, quod ingenti turba completis etiam ad ſpectaculum muris, conſpici
ſe pugnantem,egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis euectus
in medios hoſtes, ingentem cum ſuis ardorem, tum pauorem hoſtibus iniecit. plurimos
B manu ſua comminus eminuſque uulneratos,compulſoſque in portam conſecutus & ipſe,
cum maiorem in anguſtijs trepidantium edidiſſet caedem, in temerario incepto tutum ta-
men receptum habuit, quia qui in turribus portae erant, ſuſtinebant tela,ne in permiſtos
hoſtibus ſuos conijcerent. intra muros deinde tenentibus milites Athenienſibus, Philip-
pus,ſigno receptui dato,caſtra ad Cynoſarges(templum Herculis, gymnaſiumq. & lucus
erat circumiectus)poſuit.ſed & Cynoſarges,& Lyceum, & quidquid ſancti amoeniue cir
ca urbem erat,incenſum eſt:dirutaque non tecta ſolum,ſed etiam ſepulcra : nec diuini hu-
maniue iuris quidquam prae impotenti ira eſt ſeruatum. Poſtero die cum primo clauſae
fuiſſent portae,deinde ſubito apertae : quia praeſidium Attali ab Aegina,Romaniq.ab Pi-
raeeo intrauerant urbem : caſtra ab urbe retulit rex tria ferme millia paſſuum. inde Eleu-
ſinem profectus,ſpe improuiſo templi caſtellique, quod & imminet, & circumdatum eſt
C templo, capiendi, cum haudquaquam neglectas cuſtodias animaduertiſſet, & claſſem a
Piraeeo ſubſidio uenire : omiſſo incepto,Megaram,ac protinus Corinthum ducit. & cum
Argis Achaeorum concilium eſſe audiſſet : inopinantibus Achaeis,concioni ipſi ſuperue-
nit. Conſultabant de bello aduerſus Nabin,tyrannum Lacedaemoniorum : qui tranſlato
imperio ad Philopoemene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapſa cernens
Achaeorum auxilia,redintegrauerat bellum:agroſque finitimorum uaſtabat : & iam urbi-
bus quoque erat terribilis. Aduerſus hunc hoſtem cum, quantum ex quaque ciuitatum
militum conſcriberetur, conſultarent : Philippus dempturum ſe eis curam, quod ad Na-
bin & Lacedaemonios attineret, pollicitus : nec tantum agros ſociorum populationibus
prohibiturum, ſed terrorem omnem belli in ipſam Laconicam, ducto eo extemplo exer-
citu,tranſlaturum.haec oratio cum ingenti hominum aſſenſu acciperetur:ita tamen aequū
D eſt,inquit,me ueſtra meis armis tutari,ne mea interim nudentur praeſidijs. itaque ſi uobis
uidetur,tantum parate militum,quantum ad Oreum, & Chalcidem, & Corinthum tuen-
dam ſatis ſint:ut,meis ab tergo tutis,ſecurus bellum Nabidi inferā & Lacedaemonijs. Nō
fefellit Achaeos,quo ſpectaſſet tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum aduerſus
Lacedaemonios.id quaeri,ut obſidem Achaeorum iuuentutem educeret ex Peloponneſo
ad illigandam Romano bello gentem.& id quidem coarguere Cycliades,praetor Achaeo
rum,nihil attinere ratus,id modo cum dixiſſet, non licere legibus Achaeorum de alijs re-
bus referre, quam propter quas conuocati eſſent : decreto de exercitu parando aduerſus
Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimiſit, inter aſſentatores regios ante
eam diem habitus. Philippus magna ſpe depulſus, uoluntarijs paucis militibus conſcri-
ptis,Corinthum,atque in Atticam terram redijt. Per eos ipſos dies, quibus Philippus in
Achaia fuit,Philocles,praefectus regius,ex Euboea profectus cum duobus millibus Thra-
E cum Macedonumq. ad depopulandos Athenienſium fines, e regione Eleuſinis ſaltum Cy
thaeronis tranſſcendit.inde dimidia parte militum ad praedandum paſſim per agros dimiſ-
ſa,cum parte ipſe occultus loco ad inſidias opportuno conſedit : ut ſi ex caſtello ab Eleu-
ſine in praedantes ſuos impetus fieret, repente hoſtes effuſos ex improuiſo adoriretur.
Non fefellere inſidiae.itaque reuocatis, qui diſcurrerant ad praedandum, militibus, in-
ſtructiſque, ad oppugnandum caſtellum Eleuſinem profectus, cum multis inde uulneri-
bus receſsit : Philippoq. ſe uenienti ex Achaia coniunxit. Tentata & ab ipſo rege oppu-
gnatio eius caſtelli eſt.ſed naues Romanae a Piraeeo uenientes,intromiſſumq. praeſidium
abſiſtere incepto coegerunt. Diuiſo deinde exercitu rex cum parte Philoclem Athenas
mittit,

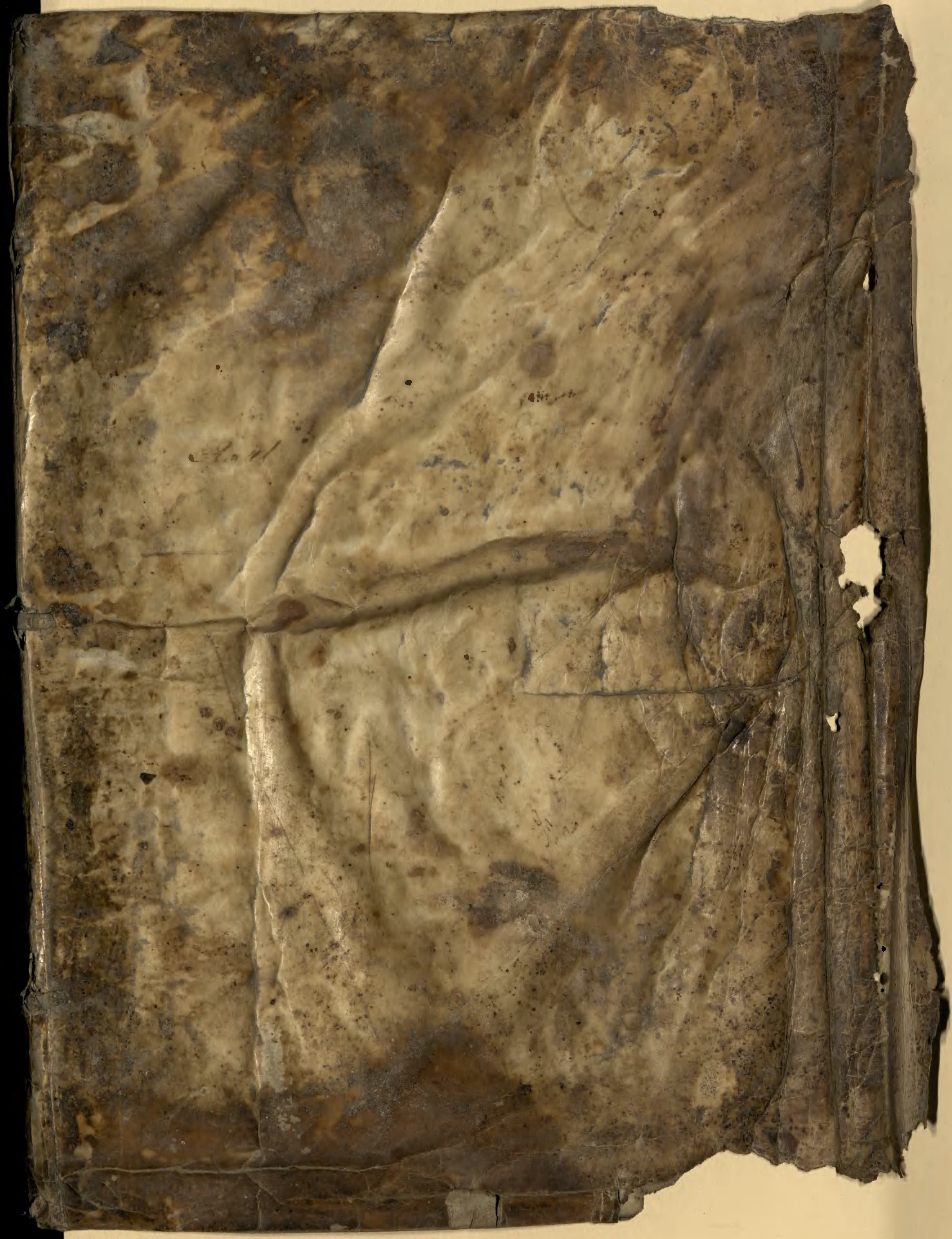

A comitate inuitandi, beneficijsque quos poterat sibi conciliando, adiuuabat: donec in
regiam quoque de eo fama perlata est. notitiamque eam breui, apud regem liberaliter
dextereque obeundo officia, in familiaris amicitiae adduxerat iura; ut publicis pariter, ac
priuatis consilijs bello domique interesset; & per omnia expertus, postremo tutor etiam
liberis regis testamento institueretur. Regnauit Ancus annos quattuor & uiginti, cuili-
bet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloria par. Iam filij prope puberē aeta-
tem erant. eo magis Tarquinius instare, ut quamprimum comitia regi creando fierēt: qui-
bus indictis, sub tempus pueros uenatum ablegauit. isque primus & petisse ambitiose re-
gnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: Cum se
non rem nouam petere, quippe qui nō primus, quod quisquam indignari mirariue posset,
sed tertius Romae peregrinus regnum affectet: & Tatium non ex peregrino solum, sed etiā
B ex hoste regem factum: & Numam ignarum urbis, non petentem in regnum ultro accitū:
se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum coniuge ac fortunis omnibus commigrasse: ma-
iorem partem aetatis eius, qua ciuilibus officijs fungantur homines, Romae se, quam in ue
tere patria, uixisse: domi militiaeq. sub haud paenitēdo magistro, ipso Anco rege, Roma-
na se iura, Romanos ritus didicisse: obsequio & obseruātia in regem cū omnibus, benigni-
tate erga alios cum rege ipso certasse. Haec eum haud falsa memorantem, ingēti consen-
su populus Romanus regnare iussit. Ergo uirum cetera egregium, secuta, quam in petendo
habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quam augendae rei
publicae memor, centum in patres legit; qui deinde Minorum gentium sunt appellati; fa-
ctio haud dubia regis, cuius beneficio in curiam uenerant. Bellum primum cum Latinis
gessit; & opidum ibi Appiolas ui cepit; praedaq. inde maiore, quam quanta belli fama
C fuerat, reuecta, ludos opulentius instructiusque, quam priores reges, fecit. tum primum
circo, qui nunc Maximus dicitur, designatus locus est. loca diuisa patribus, equitibusque,
ubi spectacula sibi quisque facerent, Fori appellati. spectauere, furcis duodenos ab terra
spectacula alta sustinentibus pedes. ludicrum fuit, equi, pugilesq. ex Etruria maxime ac-
citi. sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani, Magniq. uarie appellati. ab eodē rege
& circa forū priuatis aedificanda diuisa sunt loca; porticus, tabernaeq. factae. muro quoq.
lapideo circumdare urbem parabat, cum Sabinum bellū coeptis interuenit. adeoq. ea su-
bita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obuiam ire, ac prohibere exercitus
Romanus posset: itaq. trepidatū Romae est & primo dubia uictoria, magna utrimq. caede
pugnatum est. reductis deinde in castra hostium copijs, datoq. spatio Romanis ad compa-
randum de integro bellum, Tarquinius equitem maxime suis deesse uiribus ratus, ad Ra-
D mnenses, Tatiēses, Luceres, quas cēturias Romulus scripserat, addere alias cōstituit, suo-
que insignes relinquere nomine. id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attius Na-
uius, inclytus ea tempestate augur, neque mutari, neque nouum cōstitui, nisi aues addixis-
sent, posse. ex eo ira regi mota: eludensque artē, ut ferūt, Agedū, inquit, deinde tu, inaugura,
fierine possit quod nunc ego mente concipio. cum ille, in augurio rem expertus, profecto
futurā dixisset: Atqui hoc animo agitaui, inquit, te nouacula cotem discissurum: cape haec,
& perage quod aues tuae fieri posse portendunt. tū illū haud cunctanter discidisse cotē fe
rūt. Statua Attij posita, capite uelato, quo in loco res acta est, in Comitio, in gradibus ipsis,
ad laeuā curiae fuit. cotem quoq. eodē loco sitā fuisse memorant; ut esset ad posteros mi-
raculi eius monumentum. augurijs certe, sacerdotioq. augurū tantus honos accessit, ut ni
hil belli domiq. postea, nisi auspicato, gereretur; cōcilia populi, exercitus uocati, summa re-
E rum, ubi aues non admisissent, dirimerentur. Neq. tum Tarquinius de equitū centurijs quid
quā mutauit: numero tantū alterum adiecit; ut mille & DCCC equites in tribus cēturijs es-
sent. posteriores modo sub ijsdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt. quas nunc,
quia geminatae sunt, sex uocat centurias. hac parte copiarū aucta, iterū cum Sabinis con-
fligitur. sed, praeterquam quod uiribus creuerat Romanus exercitus, ex occulto etiam ad
ditur dolus, missis qui magnam uim lignorū, in Anienis ripa iacentē, ardentē in flumē cō
ijcerent: uentoq. iuuante accensa ligna, & pleraque in ratibus impacta, sublicis cū haere-
rent, pōtem succendūt. ea quoq. res in pugna terrorē attulit Sabinis, effusis eadē fugam im-
pediit: multiq. mortales, cū hostē effugissent, in flumine ipso periere. quorum fluitantia ar
ma ad urbem cognita in Tiberi priusquam paene quam nūciari posset, insignē uictoriam fecere.
Eo proelio praecipua equitum gloria fuit. utrimque a cornibus positos, cum iam pellere-

ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo F
tur media peditum suorum a.., ..stantes .edentibus, sed subito in fugam uerterent. montes Sabinas legiones ferociter ... pauci tenuere: maxima pars, ut ante dictum est, ab equiti- effuso cursu Sab... peteb... ..quinius instandum perterritis ratus, praeda captiuisq. Romā bus in flum... acti sunt. ... ..otū id Vulcano erat) ingenti cumulo accēsis, pergit porro in agrū missis, polijs hostium ... Sabinum exercitu inducere. & quamquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant: tamen, qui consulendi res non dabat spatium, iere obuiam Sabini tumultuario milite: iterumq. ibi usi, perditis iam prope rebus, pacē petiere. Collatia, & quidquid citra Collatiam agri erat, Sabinis ademptū. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiae in praesidio relictus. deditosq. Collatinos ita accipio, eamq. deditionis formulā esse. Rex interrogauit: Estis ne uos legati oratoresq. missi a populo Collatino, ut uox populū Col latinum dederetis? Sumus. Est ne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditis ne uos G populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utēsilia diuina humanaq. omnia in meam populiq. Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio. Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam redijt. inde priscis Latinis bellum fecit. ubi nusquam ad uniuersae rei dimicationem uentum est: ad singula opida circumferēdo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea uetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomētum, haec de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerāt, capta opida. pax deinde est facta. Maiore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella; ut non quietior populus domi esset, quam militiae fuisset. nam & muro lapideo, cuius exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nōdum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum, aliasq. interiectas collibus conualles, quia ex planis locis haud facile euehebant aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis siccat: & aream ad aedē in Capitolio Iouis, quam uouerat bello Sabino, iam praesagiēte animo futuram olim amplitudinē loci, occupat fundamētis. Eo tempore in regia prodigiū uisu euentu q. mirabile fuit. Puero dormienti, cui Ser. Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu: plurimo igitur clamore inde de tantae rei miraculum orto, excitum regem: & cum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum; sedatoq. iam tumultu, moueri uetuisse puerum, donec sua sponte experrectus esset: mox cū somno & flammam abijsse. tum abducto in secretum uiro Tanaquil, Vides ne tu puerum hunc, inquit, quem tam humili cultu educamus? scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubijs futurum, praesidiumq. regiae afflictae. proinde materiam ingentis publice priuatimq. decoris omni indulgentia nostra nutriamus. Inde puerum liberum loco coeptū haberi, erudiriq. artibus, quibus ingenia ad magnae fortunae cultū excitantur. I Euenit facile, quod dijs cordi esset. iuuenis euasit uere indolis regiae. nec, cū quaereretur gener Tarquinio, quisquam Romanae iuuētutis ulla arte conferri potuit; filiamq. ei suam rex despondit. Hic quacumque de caussa tantus illi honos habitus credere prohibet serua natum eum, paruumq. ipsum seruisse. eorum magis sententiae sum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullij, qui princeps in illa urbe fuerat, grauidam uiro occiso uxorem, cum inter reliquas captiuas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt seruitio, partū Romae edidisse in Prisci Tarquinij domo: inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam; & puerum, ut in domo a paruo educatum, in caritate atq. honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria, in hostium manus uenerit, ut serua natus crederetur, fecisse. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare coeperat Tarquinius, non apud regem modo; sed apud patres plebemq. longe maximo honore Ser. Tullius erat. tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno K tutoris fraude pulsos, regnare Romae aduenam non modo uicinae, sed ne Italicae quidem stirpis: tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed praeceps inde porro ad seruitia caderet: ut in eadem ciuitate post centesimum fere annum, quam Romulus, deo prognatus, deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id Seruius, serua natus, possideat: tum commune Romani nominis, tum praecipue id domus suae dedecus fore, si, Anci regis filijs stirpe salua, nō modo aduenis, sed seruis etiam regnū Romae pateret. ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt, sed & iniuriae dolor in Tarquiniū ipsum magis, quam in Seruium eos stimulabat: & quia grauior ultor caedis, si superesset, rex futurus erat, quam priuatus; quia, Seruio occiso, quemcumque

alium

A leges fuere. quas cum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset; tum deinde comitia collegae subrogando habuit. creatus Sp. Lucretius consul: qui magno natu, non sufficientibus iam uiribus ad consularia munia obeunda, intra paucos dies moritur. suffectus in Lucretij locum M. Horatius Puluillus. apud quosdam ueteres auctores non inuenio Lucretium consulem. Bruto statim Horatium suggerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit cõsulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Iouis aedes. Valerius Horatiusq. consules sortiti uter dedicaret. Horatio sorte euenit. Poplicola ad Veientium bellum profectus. aegrius, quam dignum erat, tulere Valerij necessarij, dedicationẽ tã inclyti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati. postquã alia frustra tentata erant, postem iam tenenti consuli foedum inter precationem deum nuncium incutiunt; mortuum eius filium esse, funestaq. familia dedicare eum templum non posse. non B crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. nihil aliud ad eum nuncium a proposito auersus, quam ut cadauer efferri iuberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. Haec post exactos reges, domi militiaeq. gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti. Iam Tarquinij ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant. ibi miscẽdo consilium precesq., nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis eiusdem sanguinis nominisq., egentes exsulare pateretur: nunc monebant etiã, ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. satis libertatem ipsam habere dulcedinis; nisi quanta ui ciuitates eam expetant, tanta regna reges defendant, aequari summa infimis; nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in ciuitatibus fore: adesse finem regnis rei inter deos hominesq pulcherrimae. Porsena, tum regem esse Romae, tum Etruscae gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu uenit. nõ umquam alias ante tantus terror senatum inuasit: adeo ualida res tum Clusina erat, magnumq. Porsenae nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi ciues; ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, uel cum seruitute pacem acciperet. multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonae in primis habita cura; & ad frumentum comparandum missi, alij in Volscos, alij Cumas. salis quoque uendendi arbitrium, quia impenso pretio uenibat, in publicum omni sumptu, ademptum priuatis; portorijs quoque & tributo plebe liberata, ut diuites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendij pendere, si liberos educarent. Itaque haec indulgentia patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem ciuitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quam infimi horrerent; nec quisquã unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando uniuersus senatus fuit. Cum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: ui bem ipsam saepiũt praesidijs. alia muris, alia Tiberi obiecto uidebãtur tuta. pons Sublicius iter paene hostibus dedit; ni unus uir fuisset, Horatius Cocles, (id munimentũ illo die fortuna urbis Romanae habuit) qui positus forte in statione pontis, cum captum repẽtino impetu Ianiculum, atque inde citatos decurrere hostes uidisset, trepidamq. turbam suorum arma ordinesq. relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansq. deum & hominum fidem, testabatur nequidquam deserto praesidio eos fugere, si transitum pontem a tergo reliquissent: iam plus hostium in Palatio Capitolioq., quam in Ianiculo fore; itaque monere, praecipere, ut põtem ferro, igni, & quacumque ui possent, interrumpant: se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum. Vadit inde in primum aditum pontis; insignisq. inter conspecta cedentiũ pugnae terga, obuersis cominus ad ineundum proeliũ armis, ipso miraculo audaciae obstupefacit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium, ac T. Herminium, ambos claros genere factisq.. cum his primam periculi procellam, &, quod tumultuosissimum pugnae erat, parũper sustinuit: deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, reuocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit circũferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos prouocare, nunc increpare omnes: seruitia regum superborum, suae libertatis immemores, alienã oppugnatum uenire. cunctati aliquandiu sunt, dum alius alium, ut proelium incipiant, circũspectant. pudor deinde commouit aciem; &, clamore sublato, undique in unum hostem tela conijciunt. quae cũ in obiecto cuncta scuto haesissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; iam impetu detrudere conabãtur uirum, cum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pauore subito

impetum

An. 246.

impetum ſuſtinuit. Tum Cocles, Tiberine pater, inquit, te ſanćte precor, haec arma, & hũc F
militem propitio flumine accipias. Inde ſic armatus in Tiberim deſiluit; multisq. ſuperincidentibus telis, incolumis ad ſuos tranſnauit, rẽ auſus plus famae habituram ad poſteros, quam fidei. grata erga tantam uirtutem ciuitas fuit. ſtatua in Comitio poſita: agri quantum uno die circumarauit, datum. priuata quoque inter publicos honores ſtudia eminebant. nam in magna inopia pro domeſticis copijs unuſquiſque ei aliquid, fraudans ſe ipſe uićtu ſuo, contulit. Porſena, primo conatu repulſus, conſilijs ab oppugnanda urbe ad obſidendam uerſis, praeſidio in Ianiculo locato, ipſe in plano ripisq. Tiberis caſtra poſuit, nauibus undique accitis, & ad cuſtodiam poſitis, ne quid Romam frumenti ſubuehi ſineret; & ut praedatum milites trans flumẽ per occaſiones alijs, atque alijs locis tranſijcerẽt breuiq. adeo infeſtum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera ſolum ex agris, ſed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quiſquã extra portas propellere auderet. G
hoc tantum licentiae Etruſcis non metu magis, quam conſilio conceſſum namq. Valerius conſul intentus in occaſionem multos ſimul & effuſos improuiſo adoriundi, in paruis rebus negligens ultor, grauem ſe ad maiora uindicem ſeruabat. itaque, ut eliceret praedatores, edicit ſuis, poſtero die frequẽtes porta Eſquilina, quae auerſiſſima ab hoſte erat, expellerent pecus; ſcituros id hoſtes ratus, quod in obſidione & fame ſeruitia infida transfugerunt. et ſciere perfugae indicio: multoq. plures, ut in ſpem uniuerſae praedae, flumẽ tranſijciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copijs ad ſecundum lapidem Gabina uia occultum conſidere iubet: Sp. Lartium cum expedita iuuentute ad portam Collinam ſtare, donec hoſtis praetereat: deinde ſe obijcere, ne ſit ad flumen reditus. conſul alter T. Lucretius porta Naeuia cum aliquot manipulis militũ egreſſus: ipſe Valerius Coelio monte cohortes delećtas educit. hique primi apparuere hoſti. Herminius ubi tumultum ſenſit, concurrit ex inſidijs; uerſisque in Valerium Etruſcis, terga caedit. dextra laeuaque, H
hinc a porta Collina, illinc ab Naeuia redditus clamor. ita caeſi in medio praedatores, neque ad pugnam uiribus pares, & ad fugam ſaeptis omnibus uijs. finisque ille tam effuſe euagandi Etruſcis fuit. obſidio erat nihilo minus, & frumenti cum ſumma caritate inopia: ſedendoq. expugnaturum ſe urbem, ſpem Porſena habebat; cum C. Mucius, adoleſcens nobilis, cui indignum uidebatur, populum Romanum ſeruientem, cum ſub regibus eſſet, nullo bello, nec ab hoſtibus ullis obſeſſum eſſe, liberum eundem populum ab ijſdem Etruſcis obſideri, quorum ſaepe exercitus fuderit: itaque magno audaciq. aliquo facinore eam indignitatem uindicandam ratus, primo ſua ſponte penetrare in hoſtium caſtra conſtituit: dein metuens, ne, ſi conſulum iniuſſu, & ignaris omnibus iret, forte deprehenſus a cuſtodibus Romanis retraheretur, ut transfuga, fortuna tum urbis crimen af- I
firmante, ſenatum adijt. Tranſire Tiberim, inquit, patres, & intrare, ſi poſſim, caſtra hoſtium uolo, non praedo, nec populationum inuicem ultor. maius, ſi dij iuuant, in animo eſt facinus. Approbant patres. abdito intra ueſtem ferro, proficiſcitur. ubi eo uenit, in confertiſſima turba prope regium tribunal conſtitit. ibi cum ſtipendium forte militibus daretur; & ſcriba cum rege ſedens pari fere ornatu multa ageret; eumq. milites uulgo adirent; timens ſciſcitari, uter Porſena eſſet; ne, ignorando regem, ſemet ipſe aperiret quis eſſet; quo temere traxit fortuna facinus, ſcribam pro rege obtruncat. uadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone ſibi ipſe fecerat uiam, cum, concurſu ad clamorem fačto, comprehenſum regij ſatellites retraxiſſent ante tribunal regis; deſtitutus, tum quoque inter tantas fortunae minas metuendus magis, quam metuens; Romanus ſum, inquit, ciuis: C. Mucium uocant. hoſtis hoſtem occidere uolui. nec ad mortem minus animi K
eſt, quam ad caedẽ fuit. & facere & pati fortia, Romanũ eſt. nec unus in te ego hos animos geſsi: longus poſt me ordo eſt idem petentium decus. proinde in hoc diſcrimen, ſi iuuat, accingere; ut in ſingulas horas capite dimices tuo; ferrum hoſtemq. in ueſtibulo habeas regiae. hoc tibi iuuentus Romana indicimus bellum. nullam aciem, nullum proelium timueris. uni tibi, & cum ſingulis res erit. Cum rex ſimul ira infenſus, periculoq. conterritus, circumdari ignes minitabundus iuberet, niſi exprομeret propere quas inſidiarum ſibi minas per ambages iaceret; En tibi, inquit; ut ſentias quam uile corpus ſit iis, qui magnã gloriam petunt. dextramq accenſo ad ſacrificium foculo inijcit. quam cum uelut alienato ab ſenſu torreret animo; prope attonitus miraculo rex, cũ ab ſede ſua proſiluiſſet, amoueriq ab altaribus iuuenẽ iuſsiſſet, Tu uero abi, inquit, in te magis, quam in me, hoſtilia auſus. iube-

rem

A rem te macte uirtute esse, si pro mea patria ista uirtus staret. nunc iure belli liberum te, intactum inuiolatumq. hinc dimitto. Tum Mucius, quasi remunerans meritum. Quandoquidem, inquit, est apud te uirtuti honos; ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti; trecenti coniurauimus principes iuuentutis Romanae, ut in te hac uia grassaremur. mea prima sors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primo, quo te opportunum fortuna dederit, suo quisque tēpore aderunt. Mucium dimissum, cui postea Scaeuulae, a clade dextrae manus, cognomen inditum, legati a Porsena Romam secuti sunt. adeo mouerat eum & primi periculi casus, quo nihil se, praeter errorem insidiatoris, texisset; & subeunda dimicatio toties, quot coniurati superessent; ut pacis condiciones ultro ferret Romanis. iactatum in condicionibus nequidquam de Tarquinijs in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiuerat Tarquinijs, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. de agro Veientibus
B restituendo impetratum: expressaq. necessitas obsides dādi Romanis, si Ianiculo praesidium deduci uellent. His condicionibus composita pace, exercitum ab Ianiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mucio uirtutis caussa trās Tiberim agrum dono dedere: quae postea sunt Mucia prata appellata. ergo, ita honorata uirtute, feminae quoque ad publica decora excitatae. Cloelia uirgo, una ex obsidibus, cum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis uirginū inter tela hostium Tiberim transnauit, sospitesq. omnes Romam ad propinquos restituit. quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Cloeliam obsidē deposcendam, alias haud magni facere; deinde in admirationem uersus, supra Coclites Muciosq. dicere id facinus esse; & prae se ferre, quemadmodum, si nō dedatur obses, pro rupto se foedus habiturum, sic deditam, intactam inuiolatamq. ad suos remissurum. utrimque cō
C stitit fides: & Romani pignus pacis ex foedere restituerunt: & apud regem Etruscū non tuta solum, sed honorata etiam uirtus fuit: laudatamq. uirginem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos uellet, legeret. productis omnibus, legisse impuberes dicitur: quod & uirginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat eam aetatē potissimum liberari ab hoste, quae maxime opportuna iniuriae esset. Pace redintegrata, Romani nouam in femina uirtutem nouo genere honoris, statua equestri, donauere. in summa Sacra uia fuit posita uirgo insidens equo. Huic tam pacatae profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrēs mos, traditus ab antiquis, usque ad nostrā aetatem inter cetera sollemnia manet, bonis uēdendis bona Porsenae regis uendendi. cuius originē moris necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; aut mitiore creuisse principio, quam hic praeseferat titulus, bona hostiliter uendendi. proximum uero est ex ijs, quae traduntur; Porsenam discedē
D tem ab Ianiculo, castra opulenta, conuecto ex propinquis ac fertilibus Etruriae aruis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tū urbe ab longinqua obsidione; ea deinde, ne, populo immisso, diriperētur hostiliter, uenisse, bonaq. Porsenae appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunae regiae, quae ne in potestate quidē populi Romani esset. Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus uideretur, cum parte copiarum filium Arūtem Ariciam oppugnatū mittit. primo Aricinos res nec opinata perculerat: accersita deinde auxilia & a Latinis populis, & a Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. proelio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanae cohortes, arte aduersus uim usae. declinauere paullulum; effuseq. praelatos hostes cōuersis signis ab tergo adortae sunt. ita in medio prope iam uictores caesi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullū pro-
E pius perfugium erat, Romam inermes, & fortuna & specie supplicum, delati sunt. ibi benigne excepti, diuisique in hospitia. curatis uulneribus alij profecti domos, nuncij hospitalium beneficiorum: multos Romae hospitum urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus; quem deinde Tuscum uicum appellarunt. P. Lucretius inde & P. Valerius Poplicola tertium consules facti. Eo anno postremum legati a Porsena de reducen- An. 247.
do in regnum Tarquinio uenerunt. quibus cum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex patribus: non quin breuiter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos patrum ad eum missos, quam legatis eius Romae daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio eius rei finiretur; neu in tantis mutuis beneficijs inuicem animi solicitarentur: cum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset; & Romani, nisi in perniciem suam faciles esse

uellent,negarent,cui nihil negatum uellent. Non in regno populum Romanum,sed in li- F
bertate esse: ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere:
eam esse uoluntatem omnium,ut,qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit:proinde,
si saluam esse uellet Romam; ut patiatur liberam esse, orare. Rex uerecundia uictus,Quan
do id certum,atque obstinatum est, inquit; neque ego obtundam,saepius eadem nequid-
quam agendo; nec Tarquinios spe auxilij, quod nullum in me est,frustrabor. alium hinc,
seu bello opus est, seu quiete, exsilio quaerant locum; ne quid meam uobiscum pacem
distineat. Dictis facta amiciora adiecit: obsidum quod reliquum erat, reddidit: agrum
Veientem, foedere ad Ianiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus
incisa,exsulatum ad generum Mamilium Octauium Tusculum abijt. Romanis pax fida ita
*Anno cum Porsena fuit. * Consules deinde M.Valerius,P.Postumius. Eo anno bene pugnatum
248. cum Sabinis. consules triumpharunt. maiore inde mole Sabini bellum parabant. aduer- G
An.249. sus eos,& ne quid simul ab Tusculo,unde etsi non apertum,suspectum tamen bellum erat,
repentini periculi oriretur,P.Valerius quartum,T. Lucretius iterum consules facti. Sedi-
An.250. tio inter belli pacisq.auctores orta in Sabinis, aliquantum inde uirium transtulit ad Roma
nos. namque Actius Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romae nomen, cum pacis ipse
auctor a turbatoribus belli premeretur,nec par factioni esset,ab Regillo magna clientium
comitatus manu Romam trāsfugit.his ciuitas data,agerq.trans Anienem. uetus Claudia
tribus,additis postea nouis tribulibus,qui ex eo uenerant agro,appellata. Appius inter pa
tres lectus,haud ita multo post in principum dignationem peruenit.Cōsules infesto exer-
citu in agrum Sabinum profecti, cum ita uastatione, deinde proelio afflixissent opes ho-
An.251. stium,ut diu nihil inde rebellionis timere possent,triumphantes Romam redierunt. P.Va-
lerius,omnium cōsensu princeps belli pacisq.artibus,anno post,Agrippa Menenio, P.Po H
stumio consulibus moritur,gloria ingenti,copijs familiaribus adeo exiguis, ut funeri sum
ptus deesset. de publico est elatus.luxere matronae ut Brutum. Eodē anno duae coloniae
Latinae,Pometia & Cora,ad Auruncos deficiunt.cum Auruncis bellum initum:fusoq.in-
genti exercitu,qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat,omne Aurūcum
bellum Pometiam compulsum est. nec magis post proelium,quam in proelio,caedibus tē
peratum est.et caesi aliquanto plures erant,quam capti; & captos passim trucidauerūt. ne
ab obsidibus quidem, qui CCC accepti numero erant,ira belli abstinuit. Et hoc anno Ro
An.252. mae triumphatum. Secuti consules Opiter Virginius, & Sp.Cassius, Pometiam primo ui,
deinde uineis alijsq.operibus oppugnauerunt. in quos Aurunci magis iam inexpiabili o-
dio,quam spe aliqua aut occasione coorti, cum plures igni quā ferro armati excurrissent,
caede incendioq.cuncta complent:uineis incensis,multis hostium uulneratis & occisis,cō I
sulum quoque alterum,(sed uerum nomen auctores non adijciunt)graui uulnere ex equo
deiectum,prope interfecerunt. Romam inde,male gesta re,reditum. inter multos saucios
consul,spe incerta uitae,relictus,interiecto deinde haud magno spatio, quod uulneribus
curandis,supplendoq.exercitui satis esset; tum ira maiore belli,tum uiribus etiā auctis Po
metiae arma illata: & cū, uineis refectis, aliaq. mole belli, iam in eo res esset,ut in muros
euaderet miles; deditio est facta. ceterum, nihilo minus foede dedita urbe, quam si capta
foret, Aurunci passim principes securi percussi: sub corona uenierunt coloni alij: opi-
dum dirutum: ager uenijt. consules magis ob iras grauiter ultas,quam ob magnitudinem
Anno perfecti belli, triumpharunt. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium
253. consules habuit. Eo anno Romae,cum per ludos ab Sabinorum iuuentute per lasciuiam
scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope proelium fuit: paruaque ex re ad re- K
bellionem spectare res uidebatur. supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod,
triginta iam coniurasse populos, concitante Octauio Mamilio, satis constabat. In hac
tantarum exspectatione rerum solicita ciuitate, dictatoris primum creandi mentio orta.
sed nec, quo anno, nec, quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quo-
que enim traditur) parum creditum sit; nec, quis primum dictator creatus sit, satis con-
stat. apud ueterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium ma-
gistrum equitum,creatos inuenio.consulares legere. ita lex iubebat de dictatore creando
lata. eo magis adducor ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius quam M. Vale-
rium, Marci filium, Volusi nepotem, qui nondum consul fuerat,moderatorem,& magi-
strum consulibus appositum. qui si maxime ex ea familia legi dictatorem uellent, patrem
multo

A multo potius M. Valerium, spectatae uirtutis, & consularē uirum, legissent. Creato dictato
re primū Romae, postquam praeferri secures uiderunt; magnus plebē metus incessit, ut in-
tentiores essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essēt,
alterius auxilium, neque prouocatio erat, neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxi-
lium. Sabinis etiam creatus Romae dictator, eo magis, quod propter se creatum credide-
rant, metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus orantibus dictatorem, sena-
tumq., ut ueniam erroris hominibus adolescentibus darent; responsum, ignosci adolescen
tibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent. actum tamen est de pace: im-
petrataq. foret, si, quod impensae factum in bellum erat, praestare Sabini tum (id enim po-
stulatū erat) in animum induxissent. bellum indictum, datae indutiae quietū annum tenue
re. Consules Ser. Sulpicius, M. Tullius. nihil dignum memoria actum. T. Aebutius dein- An. 254.
B de, & C. Vetusius. His consulibus Fidenae obsessae, Crustomeria capta, Praeneste ab Lati-
nis ad Romanos desciuit. nec ultra bellum Latinum, gliscens iam per aliquot annos, dila- An. 255.
tum. A. Postumius dictator, T. Aebutius magister equitum, magnis copijs peditum equi
tumq. profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerūt: et, quia
Tarquinios esse in exercitu Latinorum, auditum est, sustineri ira non potuit, quin extēplo
confligerent. ergo etiam proelium aliquanto, quam cetera grauius, atque atrocius fuit. nō
enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, sed suimet ipsis corporibus dimican
tes miscuere certamina; nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine uulnere,
praeter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortātem in-
struentemq., Tarquinius Superbus, quamquam iam aetate & uiribus erat grauior, equum
infestus admisit. ictusq. ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. et ad alterum
C cornu Aebutius magister equitum in Octauium Mamilium impetum dederat. nec fefellit
ueniens Tusculanum ducem: contra quem & ille concitat equum. tantaq. uis infestis ue-
nientium hastis fuit, ut brachium Aebutio transiectū sit, Mamilio pectus percussum. hunc
quidem in secundam aciem Latini recepere: Aebutius, cum saucio brachio tenere telum
non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus uulnere, proelium ciet: & quia
suos perculsos uidebat, accersit cohortē exsulum Romanorū, cui L. Tarquinij filius praee-
rat. ea quo maiore pugnabat ira ob erepta bona, patriamq. ademptam, pugnam parumper
restituit. referentibus iam pedem ab ea parte Romanis; M. Valerius Poplicolae frater, con-
spicatus ferocem iuuenem Tarquinium ostentantem se in prima exsulum acie, domestica
etiam gloria accensus, ut, cuius familiae decus eiecti reges erant, eiusdem interfecti forēt;
subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suo-
D rum infenso cessit hosti. Valerium temere inuectum in exsulum aciem, ex transuerso qui-
dam adortus transfigit: nec quidquam equitis uulnere equo retardato, moribūdus Roma
nus, labentibus super corpus armis, ad terram defluit. Dictator Postumius postquam ceci
disse talem uirum, exsules ferociter citato agmine inuehi, suos perculsos cedere animad-
uertit; cohorti suae, quā delecta manu praesidij caussa circa se habebat, dat signum, ut, quē
suorum fugiētem uiderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti uersi a fuga Romani in ho
stem, & restituta acies. cohors dictatoris tum primum proelium inijt. integris corporibus
animisq. fessos adorti exsules caedunt. ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator La
tinus ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope circumuentā uidit, ex subsidiarijs
manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine uenientes T. Herminius le-
gatus cōspicatus, interq. eos insignem ueste armisq. Mamilium noscitans, tāto ui maiore,
E quam paullo ante magister equitum, cum hostiū duce proelium inijt, ut & uno ictu transfi
xus per latus occiderit Mamilium; & ipse, inter spoliandum corpus hostis ueruto percus-
sus, cum uictor in castra esset relatus, inter primam curationem exspirauerit. Tum ad equi-
tes dictator aduolat, obtestans, ut, fesso iam pedite, descendant ex equis, & pugnam capes
sant. dicto paruere: desiliunt ex equis, prouolant in primum, & pro antesignanis parmas
obijciunt. recipit extemplo animum pedestris acies, postquam iuuentutis proceres
aequato genere pugnae, secum partem periculi sustinentes uidit. tum demum impulsi
Latini, perculsaque inclinauit acies. equitibus admoti equi, ut persequi hostem pos-
sent. secuta & pedestris acies. ibi nihil nec diuinae, nec humanae opis dictator praetermit
tens, aedē Castori uouisse fertur; ac pronunciasse militi praemia, qui primus, qui secūdus
castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Ro

mani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatū est. dictator & magister equi F
tum triumphantes in urbem rediere. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. con-
An. 256. sules Q. Cloelius, & T. Lartius. inde A. Sempronius, & M. Minucius. his consulibus aedes
Anno 257. Saturno dedicata, Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius
consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum apud quosdam inuenio;
An. 258. A. Postumium, quia collega dubiae fidei fuerit, se consulatu abdicasse, dictatorem inde factum. tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec,
An. 259. qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta uetustate non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Seruilius consules facti. insignis hic annus est nuncio Tarquinij mortis. mortuus est Cumis; quo se, post fractas opes Latinorum, ad Aristodemum tyrannum contulerat. eo nuncio erecti patres, erecta plebs. sed patribus nimis luxuriosa ea fuit laetitia: plebi, cui ad eam diē summa ope inseruitum erat, iniuriae a primoribus fieri coeptae. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum iterum deducta est; Romae tribus una & uiginti factae: aedes Mercurij dedicata est idibus Maijs. Cum Volscorum gēte Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam & Volsci cōparauerant auxilia, quae mitterent Latinis, ni maturatū ab dictatore Romano esset: & maturauit Romanus, ne proelio uno cum Latino Volscoq. contenderet. hac ira consuls in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilij poenam non metuentes, nec opinata res perculit. armorum immemores, obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductae legiones. Nec ita multo post Volscis, leuatis metu, suum redijt ingenium. rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. legatos quoque ad solicitandum Latium passim dimittunt. sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos, ira odioq. eius, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem uiolādis abstinuit. comprehensos Volscos Romam duxere. ibi traditi consulibus; indicatumq. est, Volscos Hernicosq. parare bellum Romanis. relata re ad senatum, adeo fuit gratum patribus, ut & captiuorum sex millia Latinis remitterent, & de foedere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad nouos magistratus reijcerenr. enimuero tum Latini gaudere facto; pacis auctores in ingenti gloria esse. coronam auream Ioui donum in Capitolium mittunt. cum legatis, donoque, qui captiuorum remissi ad suos fuerāt, magna circumfusa multitudo uenit. pergunt domos eorum, apud quem quisque seruierant: gratias agunt liberaliter habiti, cultiq. in calamitate sua. inde hospitia iungūt. numquam alias ante publice priuatimq. Latinum nomen Romano imperio coniunctius fuit. Sed & bellum Volscum imminebat; & ciuitas secum ipsa discors, intestino inter patres plebemq. flagrabat odio, maxime propter nexos ob aes alienum. Fremebant, se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi a ciuibus captos & oppressos esse; tutioremq. in bello, quam in pace, inter hostes, quam inter ciues, libertatem plebis esse: inuidiamq. eam sua sponte gliscentē, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium maiorum suorum insignibus se in forum proiecit. obsita erat squalore uestis, foedior corporis habitus, pallore ac macie perempti. ad hoc, promissa barba & capilli efferauerant speciem oris. noscitabatur tamen in tanta deformitate; & ordines duxisse aiebant; aliaq. militiae decora, uulgo miserantes eum, iactabant. ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices aduerso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? cum circumfusa turba esset prope in concionis modum: Sabino bello ait se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed uilla incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tēpore imperatum, aes alienum fecisse: id cumulatum usuris; primo se agro paterno auitoq. exsuisse, deinde fortunis alijs, postremo uelut tabē peruenisse ad corpus: ductum se ab creditore non in seruitium, sed in ergastulum & carnificinam esse: inde ostentare tergum, foedum recētibus uestigijs uerberū. Ad haec uisa auditaq. clamor ingens oritur. non iam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem peruadit. nexi uincti, solutique, se undique in publicum proripiunt: implorant Quiritium fidem. nullo loco deest seditionis uoluntarius comes. multis passim agminibus per omnes uias cum clamore in forum curritur. magno cum periculo suo, qui forte patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt: nec temperatum manibus foret, ni propere consules P. Seruilius & Ap. Claudius ad comprimendam seditionem interuenissent. at in eos multitudo uersa,

ostentare

A ostentare uincula sua,deformitatemque aliam:haec se meritos dicere,exprobrantes suam quisque,alius alibi,militiam: postulare minaciter magis,quam suppliciter, ut senatum uocarent: curiamq.ipsi futuri arbitri,moderatoresq.publici consilij,circumsistere. pauci admodum patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo,sed etiam foro arcebat: nec agi quidquam per infrequentiam poterat senatus. tum uero eludi,atque extrahi se multitudo putare: & patrum qui abessent, non casu, nõ metu, sed impediendae rei caussa abesse;& consules ipsos tergiuersari:nec dubie ludibrio esse miserias suas.Iam prope erat, ut ne consulum quidem maiestas coerceret iras hominum; cũ incerti morando,an ueniendo plus periculi contraherent,tandem in senatum ueniunt.frequentiq.tandem curia,non modo inter patres,sed ne inter consules quidem ipsos satis cõueniebat.Appius,uehementis ingenij uir, imperio consulari rem agendam censebat: uno B aut altero arrepto,quieturos alios. Seruilius, lenibus remedijs aptior,concitatos animos flecti,quam frangi,putabat cum tutius,tum facilius esse. Inter haec maior alius terror.Latini equites cum tumultuoso aduolant nuncio, Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam uenire.quae audita(adeo duas ex una ciuitate discordia fecerat) longe aliter patres,ac plebem,affecere. exsultare gaudio plebes, ultores superbiae patrum adesse dicere deos:alius alium confirmare,ne nomina darent: cum omnibus potius,quam solos perituros:patres militarẽt,patres arma caperent;ut penes eosdẽ pericula belli, penes quos praemia,essent. At uero curia maesta,ac trepida ancipiti metu,& ab ciue,& ab hoste Seruilium consulem,cui ingenium magis populare erat,orare,ut tantis circumuentam terroribus expediret rempublicam.Tum consul,misso senatu,in concionem prodit. ibi curae esse patribus ostendit,ut consulatur plebi: ceterum deliberationi de maxima quidem illa,sed tamẽ C parte ciuitatis,metum pro uniuersa republica interuenisse:nec posse, cum hostes prope ad portas essent,bello praeuertisse quidquam: nec, si sit laxamenti aliquid, plebi honestum esse,nisi mercede prius accepta,arma pro patria non cepisse; neque patribus satis decorũ, per metum potius,quam postmodum uolũtate, afflictis ciuium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem: quo edixit,ne quis ciuem Romanum uinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret: ne quis militis,donec in castris esset, bona possideret,aut uenderet; liberos nepotesue eius moraretur. Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina: & undique ex tota urbe proripientium se ex priuato, cum retinendi ius creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. magna ea manus fuit: neque aliorum magis in Volsco bello uirtus,atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. paruo D dirimẽte interuallo castra ponit.proxima inde nocte Volsci,discordia Romana freti,si qua nocturna transitio proditioue fieri possit, tentant castra. sensere uigiles: excitatus exercitus: signo dato,concursum est ad arma.ita frustra id inceptum Volscis fuit, reliquum noctis utrimque quieti datum. postero die prima luce Volsci, fossis repletis, uallum inuadunt. iamque ab omni parte munimenta uellebantur, cum consul, quamquam cuncti undique,& nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum caussa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo,militem auidum certaminis emittit. primo statim incursu pulsi hostes. fugientibus,quoad insequi pedes potuit,terga caesa: eques usq. ad castra pauidos egit.mox ipsa castra,legionibus circumdatis,cum Volscos inde etiam pauor expulisset,capta,direptaq.. postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos E dies opidum capitur:captum praedae datum.inde paullum recreatus egens miles.Cõsul cum maxima gloria sua uictorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam, Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. his ex senatusconsulto data pax, ager ademptus. Confestim & Sabini Romanos territauere. tumultus enim fuit uerius, quam bellum. nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum praedabundum ad Anienem amnem peruenisse: ibi passim diripi, atque incendi uillas.missus extemplo eo cum omnibus copijs equitum A.Postumius, qui dictator bello Latino fuerat.secutus consul Seruilius cum delecta peditum manu.plerosque palantes eques circumuenit.nec aduenienti peditum agmini restitit Sabina legio. fessi tũ itinere,tũ populatione nocturna, magna pars in uillis repleti cibo uinoque, uix fugae quod satis esset uirium habuere.Nocte una audito,perfectoque bello Sabino, postero die in ma

C 3 gna

gna iam ſpe undique partae pacis legati Aurunci ſenatũ adeũt, ni decedatur Volſco agro, F
bellum indicentes.cum legatis ſimul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cuius
fama haud procul iam ab Aricia uiſi,tanto tumultu conciuit Romanos,ut nec conſuli ordi
ne patres,nec pacatum reſponſum arma inferentibus,arma ipſi capientes dare poſſent. Ari
ciam infeſto agmine itur:nec procul inde cũ Auruncis ſigna collata:proelioq. uno debella
tũ eſt.Fuſis Auruncis,uictor tot intra paucos dies bellis Romanus promiſſa cõſulis, fidẽq.
ſenatus exſpectabat:cum Appius,& inſita ſuperbia animo,& ut collegae uanã faceret fidẽ,
quam aſperrime poterat,ius de creditis pecunijs dicere. deinceps & qui ante nexi fuerant,
creditoribus tradebantur,& nectebantur alij.quod ubi cui militi inciderat,collegã appel-
labat; concurſus ad Seruilium fiebat: illius promiſſa iactabant; illi exprobrabant ſuã quiſ-
que belli merita,cicatricesq.acceptas: poſtulabant,ut aut referret ad ſenatum, aut ut auxi
lio eſſet conſul ciuibus ſuis,imperator militibus. Mouebant conſulem haec;ſed tergiuerſa G
ri res cogebat.adeo in alteram cauſſam non collega ſolum praeceps erat,ſed omnis factio
nobilium.ita;medium ſe gerendo,nec plebis uitauit odium, nec apud patres gratiam inijt.
patres mollem conſulem & ambitioſum rati, plebs fallacem.breuiq.apparuit aequaſſe eũ
Appij odium.Certamen conſulibus inciderat, uter dedicaret Mercurij aedem.ſenatus a ſe
rem ad populum reiecit. utri eorum dedicatio iuſſu populi data eſſet,eũ praeeſſe annonae,
mercatorum collegium inſtituere,ſollemnia pro pontifice iuſſit ſuſcipere. populus dedica
tionem aedis dat M.Laetorio primipili centurioni:quod facile appareret nõ tam ad hono
rem eius,cui curatio altior faſtigio ſuo data eſſet,factum, quam ad cõſulum ignominiam.
Saeuire inde utique conſul alter,patresque. ſed plebi creuerant animi;& longe alia,quam
primo inſtituerant,uia graſſabantur.deſperato enim conſulum ſenatusque auxilio,cum in
ius duci debitorem uidiſſent, undique conuolabant: neque decretum exaudiri conſulis H
prae ſtrepitu & clamore poterat:neque,cum decreuiſſet,quiſquam obtẽperabat.ui ageba-
tur; metusque omnis,& periculum libertatis,cum in conſpectu conſulis ſinguli a pluribus
uiolarentur,in creditores à debitoribus uerterat.Super haec timor inceſſit Sabini belli:de-
lectuq.decreto,nemo nomẽ dedit,furente Appio,& inſectante ambitionem collegae,qui
populari ſilentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia ius nõ dixiſſet,
adijceret,ut ne delectum quidem ex ſenatuſconſulto haberet:non eſſe tamen deſertam o-
mnino rempublicã,neque proiectum conſulare imperium:ſe unum & ſuae & patrum ma-
ieſtatis uindicem fore.Cum circumſtaret quotidiana multitudo licẽtia accenſa,arripi unũ
inſignem ducem ſeditionum iuſſit.ille cũ a lictoribus iam traheretur,prouocauit. nec ceſ-
ſiſſet prouocationi conſul,quia non dubium erat populi iudicium; niſi aegre uicta pertina
cia foret conſilio magis & auctoritate principum,quam populi clamore. adeo ſupererant I
animi ad ſuſtinendam inuidiam.Creſcere inde malum in dies,non clamoribus modo aper
tis,ſed,quod multo pernicioſius erat,ſeceſſione,occultisq.colloquijs. tandem inuiſi plebi
AN.260. conſules magiſtratu abeunt,Seruilius neutris,Appius patribus mire gratus. A. Virginius
inde,& T.Vetuſius conſulatum ineunt. Tum uero plebs, incerta quales habitura conſules
eſſet, coetus nocturnos pars in Eſquilijs, pars in Auentino facere; ne in foro ſubitis tre-
pidaret conſilijs, & omnia temere ac fortuito ageret. eam rem conſules rati, ut erat, per-
nicioſam, ad patres referunt: ſed delatam conſulere ordine non licuit. adeo tumultuo-
ſe excepta eſt clamoribus undique, & indignatione patrum, ſi, quod imperio conſulari
exſequendum eſſet, inuidiam eius conſules ad ſenatum reijcerent: profecto, ſi eſſent in
republica magiſtratus, nullum futurum fuiſſe Romae niſi publicum concilium: nunc in
mille curias, concionesque, cum alia in Eſquilijs, alia in Auentino fiant concilia, di- K
ſperſam & diſſipatam eſſe rempublicam: unum Hercule uirum, (id enim plus eſſe, quam
conſulem) qualis Ap.Claudius fuerit, momento temporis diſcuſſurum illos coetus fuiſ-
ſe. Correpti conſules, cum, quid ergo ſe facere uellent, (nihil enim ſegnius molliusue,
quam patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, ut delectum quam acerri-
mum habeant. otio laſciuire plebem. Dimiſſo ſenatu, conſules in tribunal adſcendunt,
citant nominatim iuniores. cum ad nomen nemo reſponderet, circumfuſa multitudo in
concionis modum,negare ultra decipi plebem poſſe:numquam unum militem habituros,
ni praeſtaretur fides publica:libertatem unicuique prius reddendam eſſe, quam arma dan
da;ut pro patria ciuibusque,non pro dominis,pugnent. Conſules,quid mandatum eſſet a
ſenatu, uidebant: ſed eorum, qui intra parietes curiae ferociter loquerentur, neminem
adeſſe

A adesse inuidiae suae participem. & apparebat atrox cum plebe certamen. prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum uero ad sellas consulum propere conuolauere minimus quisque natu patrum, abdicare consulatu iubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset. Vtraque re satis experta, tum demum consules: Ne praedictum negetis patres conscripti, adest ingens seditio. postulamus, ut ij, qui maxime ignauiam increpant, adsint nobis habentibus delectum: acerrimi cuiusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus. Redeunt in tribunal: citari nominatim unum ex ijs, qui in conspectu erant, dedita opera iubent. cum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne forte uiolaretur, constitisset globus; lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum uero indignum facinus esse clamitantes, qui patrum consulibus aderant, deuolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. sed ab lictore, nihil aliud, B quam prehendere, prohibito, cum conuersus in patres impetus esset; consulum intercursu rixa sedata est. in qua tamen sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam iniuriae fuerat. Senatus tumultuose uocatus, tumultuosius consulitur, quaestionem postulantibus ijs, qui pulsati fuerāt, decernente ferocissimo quoq. non sententiis magis, quam clamore & strepitu. tandem, cum irae resedissent, exprobrantibus consulibus nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro esse, ordine consuli coepit. tres fuere sententiae. P. Virginius rem non uulgabat: de iis tantum, qui fidem secuti P. Seruilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoq. militassent bello agendum censebat. T. Lartius, non id tempus esse, ut merita tantummodo exsoluerētur: totam plebem aere alieno demersam esse; nec sisti posse, ni omnibus consulatur: quin si alia aliorum sit condicio, accendi magis discordiam, quam sedari. Ap. Claudius, & natura immitis, & efferatus hinc plebis odio, illinc pa- C trum laudibus, non miseriis ait, sed licentia tantum concitum turbarum; & lasciuire magis plebem, quam saeuire: id adeo malum ex prouocatione natum: quippe minas esse consulum, non imperium, ubi ad eos, qui una peccauerint, prouocare liceat. agedum, inquit, dictatorem, a quo prouocatio non est, creemus. iam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. pulset tum mihi lictorem, qui sciet ius de tergo uitaque sua penes unum illum esse, cuius maiestatem uiolauit. Multis, ut erat, horrida & atrox uidebatur Appii sententia, rursus Virginii Vetusiique exemplo perniciosa: haud salubrem utique Lartii putabant sententiam, quae totam fidem tolleret. medium maxime, & moderatum utroque consiliū Virginii habebatur. sed factione, respectuq. rerum priuatarum, quae semper offecere, officientq. publicis consiliis, Appius uicit, ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quae res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, cū Volsci, Aequique, & Sabini for- D te una omnes in armis essent: sed curae fuit consulibus, & senioribus patrum, ut imperiū suo uehemens mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem, Volusi filium, creant. Plebs etsi aduersus se creatum dictatorem uidebat, tamen, cum prouocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste, nec superbum timebat. edictū deinde a dictatore propositum confirmauit animos. Seruilii fere consulis edicto conueniens. sed & homini & potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. quātus numquam ante exercitus, legiones decē effectae. ternae inde datae cōsulibus: quattuor dictator usus. nec poterat iam bellum differri. Aequi Latinum agrum inuaserant. oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium caussa capere arma sinerent. tutius uisum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est: is finis populationibus fuit. cessere Aequi campis; locoque E magis quam armis freti, summis se iugis montium tutabantur. Alter consul in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, uastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumq. acie exciuit. medio inter castra campo ante suum quisque uallum infestis signis constitere. multitudine aliquantum Volsci superabant: itaque effusi, & contemptim pugnam iniere. consul Romanus nec promouit aciem; nec clamorem reddi passus. defixis pilis stare suos iussit; ubi ad manum uenisset hostis, tum coortos tota ui gladiis rem gerere. Volsci, cursu & clamore fessi, cum se uelut stupētibus metu intulissent Romanis; postquam impressionē sensere ex aduerso factam, & ante oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias incidissent, turbati uertunt terga. & ne ad fugam quidē satis uirium fuit; quia cursu in proelium ierant. Romani cōtra, quia principio pugnae quieti steterant, uigentes corporibus facile adepti fessos, & castra impetu ceperūt; &, castris exsu

tum hostem Velitras persecuti uno agmine uictores cum uictis in urbem irrupere. plusq. F
ibi sanguinis promiscua omnium generum caede, quam in ipsa dimicatione, factum. paucis data uenia, qui inermes in deditionem uenerunt. Dum haec in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatq. exsuitq. castris. equitatu immisso, mediam turbauerat hostium aciem; qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmauerant. turbatos pedes inuasit. eodem impetu castra capta, debellatumq. est. Post pugnam ad Regillum lacum, non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem inuehitur. super solitos honores locus in circo ipsi, posterisq. ad spectaculum datus. sella in eo loco curulis posita. Volscis deuictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi, & colonia deducta. Cum Aequis post aliquanto pugnatum est, inuito quidem cõsule; quia loco iniquo subeundum erat ad hostes. sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, prius quam ipsi redirent in urbem, magi G
stratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa eius caderent; perpulere, ut forte temere in aduersos montes agmen erigeret. id male commissum, ignauia hostium in bonum uertit. qui, prius quam ad coniectum teli ueniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quae munitissimis tenuerant locis, in aduersas ualles desiluere: ubi satis praedae, & uictoria incruenta fuit. Ita, trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum euentu nec patribus, nec plebi cura decesserat. tanta cum gratia, tum arte praeparauerant feneratores, quae non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. namque Valerius, post Vetusij consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro uictore populo, retulitque, quid de nexis fieri placeret. quae cum reiecta relatio esset, Nõ placeo, inquit, cõcordiae auctor. optabitis mediusfidius propediem, ut mei similes Romana plebs patronos habeat. quod ad me attinet, neque frustrabor ultra ciues meos, neque H
ipse frustra dictator ero. discordiae intestinae, bellum externum, fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. pax foris parta est, domi impeditur. priuatus potius, quam dictator, seditioni interero. Ita curia egressus, dictatura se abdicauit. apparuit caussa plebi, suam uicem indignantem magistratu abisse. itaque, uelut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin praestaretur, decedentem domum cum fauore ac laudibus prosecuti sunt. Timor inde patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus coetus occulti coniurationesq. fierent. itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus esset; tamen, quoniam in consulum uerba iurassent, sacramento teneri militem rati, per caussam renouati ab Aequis belli, educi ex urbe legiones iussere. quo facto, maturata est seditio. & primo agitatum dicitur de consulum caede, ut soluerentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere religionem exsolui, Sicinio quodam auctore, iniussu consulum, in Sacrum montem I
secessisse. trans Anienem amnem est, tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cuius Piso auctor est, in Auentinum secessionem factam esse. ibi sine ullo duce, uallo fossaque communitis castris, quieti, rem nullam, nisi necessariam ad uictum, sumendo, per aliquot dies neque lacessiti, neque lacessentes, sese tenuere. pauor ingens in urbe: metuque mutuo suspensa erant omnia. timere relicta ab suis plebes uiolentiam patrum: timere patres residem in urbe plebem, incerti manere eam, an abire mallent: quandiu autem trãquillã, quae secesserit, multitudinẽ fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum exsistat? nullam profecto, nisi in concordia ciuium, spem reliquam ducere: eam per aequa, per iniqua reconciliandam ciuitati esse. sic placuit igitur; oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum uirum, &, quod inde oriundus erat, plebi carum. is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo, nihil K
aliud, quam hoc, narrasse fertur: Tempore quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentirent, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerit, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio, uentri omnia quaeri; uentrem in medio quietum, nihil aliud quam datis uoluptatibus frui; conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent: hac ira, dum uentrem fame domare uellent, ipsa una membra, totumque corpus ad extremam tabem uenisse: inde apparuisse, uentris quoque haud segne ministerium esse, nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo uiuimus, uigemusque, diuisum pariter in uenas, maturum confecto cibo sanguinem. Comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset irae plebis in patres, flexisse mẽtes hominum. agi deinde de

concordia

A concordia coeptum: conceſſumque in condiciones, ut plebi ſui magiſtratus eſſent ſacroſancti, quibus auxilij latio aduerſus conſules eſſet; neue cui patrum capere eum magiſtratum liceret. ita tribuni plebeij creati duo, C. Licinius, & L. Albinius. hi tres collegas ſibi creauerunt. in his Sicinium fuiſſe ſeditionis auctorem: de duobus, qui fuerint, minus conuenit. ſunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos eſſe dicant, ibique ſacratam legem latam. Per ſeceſſionem plebis Sp. Caſſius, & Poſtumus Cominius conſulatum inierunt. his conſulibus cum Latinis populis ictum foedus. ad id feriendum conſul alter Romae manſit: alter ad Volſcum bellum miſſus, Antiates Volſcos fundit fugatque: compulſos in opidum Longulam perſecutus, moenibus potitur. inde Poluſcam, item Volſcorum, capit. tum magna ui adortus eſt Coriolos. Erat tum in caſtris inter primores iuuenum C. Marcius, adoleſcens & conſilio & manu promptus, cui cognomen po- AN.261.
B ſtea Coriolano fuit. cum ſubito exercitum Romanum Coriolos obſidentem, atque in opidanos, quos intus clauſos habebat, intentum, ſine ullo metu extrinſecus imminentis belli, Volſcae legiones profectae ab Antio inuaſiſſent; eodemque tempore ex opido erupiſſent hoſtes; forte in ſtatione Marcius fuit. is cum delecta militum manu non modo impetum erumpentium retudit, ſed per patentem portam ferox irrupit; caedeq. in proxima urbis facta, ignem temere arreptum, imminentibus muro aedificijs iniecit. clamor inde opidanorum, miſtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut ſolet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbauit Volſcos; utpote capta urbe, cui ad ferendam opem uenerant. ita fuſi Volſci Antiates, Corioli opidum captum. tantumque ſua laude obſtitit famae conſulis Marcius, ut, niſi foedus cum Latinis columna aenea inſculptum monumento eſſet, ab Sp. Caſſio uno, quia collega abfuerat, ictum; Poſtumum Cominium bel-
C lum geſſiſſe cum Volſcis, memoria ceſſiſſet. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, uir omni uita pariter patribus ac plebi carus, poſt ſeceſſionem carior plebi factus. huic, interpreti arbitroque concordiae ciuium, legato patrum ad plebem, reductori plebis Romanae in urbem, ſumptus funeri defuit. extulit eum plebs ſextantibus collatis in capita. Conſules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, cum & foris quieta omnia AN.262. bello eſſent, & domi ſanata diſcordia, aliud multo grauius malum ciuitatem inuaſit, caritas primum annonae, ex incultis per ſeceſſionem plebis agris; fames deinde, qualis clauſis ſolet. uentumque ad interitum ſeruitiorum utique & plebis eſſet, ni conſules prouidiſſent dimiſſis paſſim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Oſtia litoribus, laeuoque per Volſcos mari uſque ad Cumas, ſed quaeſitum in Sicilia quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxilijs. frumentum Cumis cum
D coemptum eſſet: naues pro bonis Tarquiniorum ab Ariſtodemo tyranno, qui heres erat, retentae ſunt. in Volſcis Pomptinoque ne emi quidem potuit. periculum quoque ab impetu hominum ipſis frumentatoribus fuit. ex Etruſcis frumentum Tiberi uenit. eo ſuſtentata eſt plebs. Incommodo bello in tam artis commeatibus uexati forent, ni Volſcos, iam mouentes arma, peſtilentia ingens inuaſiſſet. ea clade conterritis hoſtium animis, ut etiam, ubi ea remiſiſſet, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorũ Romani; & Norbae in montes nouam coloniam, quae arx in Pomptino eſſet, miſerunt. M. Minucio deinde, & A. Sempronio conſulibus, magna uis frumenti ex Sicilia aduecta: AN.263. agitatumque in ſenatu, quanti plebi daretur. multi ueniſſe tempus premendae plebis putabant, recuperandique iura, quae extorta ſeceſſione ac ui patribus eſſent. in primis Marcius Coriolanus, hoſtis tribuniciae poteſtatis, Si annonam, inquit, ueterem uolunt, ius
E priſtinum reddant patribus. cur ego plebeios magiſtratus, cur Sicinium potentem uideo, ſub iugum miſſus, tanquam a latronibus redemptus? egone has indignitates diutius patiar, quam neceſſe eſt? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? ſecedat nunc, auocet plebem: patet uia in Sacrum montem, aliosque colles: rapiant frumenta ex agris noſtris, quemadmodum tertio anno rapuere: fruantur, utantur annona, quam furore ſuo fecere. audeo dicere, hoc malo domitos ipſos potius cultores agrorum fore, quã ut armati per ſeceſsionem coli prohibeant. Haud tam facile dictu eſt, faciendum ne fuerit, quam potuiſſe arbitror fieri, ut conditionibus laxandi annonam, & tribuniciam poteſtatem, & omnia inuitis iura impoſita patres demerent ſibi. Et ſenatui nimis atrox uiſa ſententia eſt; & ira plebem prope armauit. Fame iam ſe ſicut hoſtes peti, cibo uictuque fraudari: peregrinum frumentum, quae ſola alimenta ex inſperato fortuna dederit, ab ore

rapi,

rapi,niſi C.Marcio uincti dedantur tribuni,niſi de tergo plebis Romanae ſatisfiat:eum ſibi F
carnificem nouum exortum,qui aut mori,aut ſeruire iubeat.In exeuntem e curia impetus
factus eſſet, ni peropportune tribuni diem dixiſſent. ubi ira eſt ſuppreſſa,ſe iudicem quiſ-
que,ſe dominum uitae necisq.inimici factum uidebat.Contemptim primo Marcius audie
bat minas tribunicias: auxilij,non poenae,ius datum illi poteſtati; plebisque,non patrum,
tribunos eſſe. ſed adeo infenſa erat coorta plebs,ut unius poena defungendum eſſet patri-
bus.reſtiterunt tamen aduerſa inuidia,uſique ſunt qua ſuis quiſque, qua totius ordinis ui
ribus. ac primo tentata res eſt, ſi, diſpoſitis clientibus abſterrendo ſingulos a coitionibus
concilijsque, diſijcere rem poſſent: uniuerſi deinde proceſſere, (quidquid erat patrū,reos,
diceres)precibus plebem expoſcentes; unum ſibi ciuem, unum ſenatorem, ſi innocentem
abſoluere nollent,pro nocente donarent. Ipſe cum die dicta non adeſſet, perſeueratum in
ira eſt.damnatus abſens,in Volſcos exſulatum abijt, minitans patriae, hoſtilesq.iam tum G
ſpiritus gerens. uenientem Volſci benigne excepere; benigniusq. in dies colebant, quo
maior ira in ſuos eminebat.crebraeq.nunc querellae,nunc minae percipiebantur.hoſpitio
utebatur Attij Tulli. longe is tum princeps Volſci nominis erat, Romanisq. ſemper infe-
ſtus.ita cum alterum uetus odium,alterum ira recens ſtimularet,conſilia conferunt de Ro-
mano bello. haud facile credebant plebem ſuam impelli poſſe, ut toties infeliciter tenta-
ta arma caperent:multis ſaepe bellis,peſtilentia poſtremo amiſſa iuuētute,fractos ſpiritus
eſſe: arte agendum in exoleto iam uetuſtate odio; ut recenti aliqua ira exacerbarētur ani
mi.Ludi ex inſtauratione Magni Romae parabantur. inſtaurandis haec cauſſa fuerat ludis.
Mane ſeruum quidam paterfamiliae,nondum commiſſo ſpectaculo,ſub furca caeſum me-
dio egerat circo.coepti inde ludi,uelut ea res nihil ad religionē pertinuiſſet. haud ita mul-
to poſt T.Latinio,de plebe homini,ſomniū fuit.uiſus Iuppiter dicere,ſibi ludis praeſultato H
rem diſplicuiſſe: niſi magnifice inſtaurarentur hi ludi,periculum urbi fore:iret,ea conſuli-
bus nunciaret.Quamquam haud ſane liber erat religione animus, uerecundia tamen maie
ſtatis magiſtratuum timorē iniecit,ne in ora hominum pro ludibrio abiret. magno illi ea
cunctatio ſtetit. filium namque intra paucos dies amiſit. cuius repentinae cladis ne cauſſa
dubia eſſet, aegro animi, eadem illa in ſomnis obuerſata ſpecies. uiſa eſt rogitare, ſatin'
magnam ſpreti numinis haberet mercedem? maiorem inſtare, ni eat propere, ac nunciet
conſulibus. Iam praeſentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem, ingens uis mor-
bi adorta eſt debilitate ſubita. tum enimuero deorum ira admonuit. feſſus igitur malis
praeteritis inſtantibusque, conſilio propinquorum adhibito, cum uiſa, atque audita, &
obuerſatum toties ſomno Iouem,minas irasq. caeleſtes repraeſentatas caſibus ſuis expo-
ſuiſſet, conſenſu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad conſules lectica de- I
fertur. inde in curiam iuſſu conſulum delatus, eadem illa cum patribus, ingenti omnium
admiratione, enarraſſet, ecce aliud miraculum. qui captus omnibus membris delatus in
curia eſſet, eum, functum officio, pedibus ſuis domum rediſſe, traditum memoriae eſt.
Ludi quamampliſſimi,ut fierent,ſenatus decernit. ad eos ludos, auctore Attio Tullo, uis
magna Volſcorum uenit. priuſquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compoſitum
cum Marcio fuerat, ad conſules uenit. dicit eſſe quae ſecreto agere de republica uelit. ar-
bitris remotis, Inuitus,inquit,quod ſequius ſit, de meis ciuibus loquor. non tamen, ad-
miſſum quidquam ab ijs, criminatum uenio, ſed cautum, ne admittant.nimio plus, quam
uelim, noſtrorum ingenia ſunt mobilia. multis id cladibus ſenſimus, quippe qui non no-
ſtro merito, ſed ueſtra patientia incolumes ſimus. magna hic nunc Volſcorum multitudo
eſt: ludi ſunt: ſpectaculo intenta ciuitas erit, memini, quid per eandem occaſionem ab K
Sabinorum iuuentute in hac urbe commiſſum ſit. horret animus, ne quid inconſulte ac te
mere fiat. haec, noſtra ueſtraque cauſſa, prius dicenda uobis conſules ratus ſum. quod ad
me attinet, extemplo hinc domum abire in animo eſt; ne cuius facti dictiue contagione
praeſens uioler.Haec locutus abijt. Conſules cum ad patres rem dubiam ſub auctore cer-
to detuliſſent, auctor magis, ut fit, quam res, ad praecauendum,uel ex ſuperuacuo mouit.
factoque ſenatuſconſulto, ut urbe excederent Volſci,praecones dimittuntur, qui omnes
eos proficiſci ante noctem iuberent. Ingens pauor primo diſcurrentes ad ſuas res tollen-
das in hoſpitia perculit: proficiſcentibus deinde indignatio oborta, ſe, ut conſceleratos
contaminatoſque, ab ludis, feſtis diebus, coetu, quodam modo, hominum deorumque
abactos eſſe. Cum prope continuato agmine irent, praegreſſus Tullus ad caput Ferenti-
num,

A num, ut quisque ueniret, primores eorum excipiens, querendo, indignandoque, & eos ipsos sedulo audientes secunda irae uerba, & per eos multitudinem aliam in subiectum uiae campum deduxit. ibi in concionis modum orationem exorsus, Veteres populi Romani iniurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia, inquit, obliuiscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qui per nostram ignominiam ludos commisere? an non sensistis triumphatum hodie de uobis esse? uos omnibus ciuibus, peregrinis, tot finitimis populis spectaculo abeuntes fuisse? uestras coniuges, uestros liberos transductos per hora hominũ? quid eos, qui audiere uocem praeconis; quid, qui uos uidere abeuntes; quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obuij, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si interfimus spectaculo, uiolaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, coetu, concilioque abigi. quid deinde il-
B lud non succurrit, uiuere nos, quod maturauimus proficisci? si haec profectio, & non fuga est. & hanc urbem uos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? bellum uobis indictum est, magno eorum malo, qui indixere, si uiri estis. Ita & sua sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt: instigandoque suos quisque populos; effecere, ut omne Volscum nomen deficeret. imperatores ad id bellum de omnium populorum sentẽtia lecti Attius Tullus & C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. quae spes nequaquam fefellit: ut facile appareret, ducibus ualidiorem, quam exercitu, rem Romanam esse. Circeios profectus, primum colonos, inde Romanos expulit; liberamq. eam urbem Volscis tradidit: inde in Latinam uiam transuersis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, nouella haec Romanis opida, ademit: inde Lauinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitel-
C liam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit: postremum ad urbem Pedo ducit: &, ad fossas Cloelias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanũ custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos seruarent; siue infensus plebi magis, siue ut discordia inter patres plebemq. oriretur. quae profecto orta esset: adeo tribuni iam ferocem per se plebem, criminando, in primores ciuitatis instigabant: sed externus timor, maximum concordiae uinculum, quamuis suspectos, infensosq. inter se iungebat animos. id modo, sicut alias, non conueniebat; quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebat: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius iam, & Sex. Furius consules erant. eos recensentes legiones, praesidia per Anno muros, aliaque, in quibus stationes uigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multi- 264. tudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit; deinde uocare sena-
D tum, referre de legatis C. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem patres, postquam apparuit labare plebis animos: missique de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt: Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si praeda belli per otium frui uelint, memorem se & ciuium iniuriae, & hospitum beneficij, adnisurum, ut appareat, exsilio sibi irritatos, non fractos animos esse. Iterum deinde ijdem missi non recipiuntur in castra. sacerdotes quoque suis insignibus uelatos isse supplices ad castra hostium, traditum est; nihiloque magis, quam legatos, flexisse animum. Tum matronae ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum inuenio. peruicere certe, ut & Veturia, magno natu mulier, & Volumnia, duos paruos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium irent; &, quam armis uiri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacry-
E misque defenderent. Vbi ad castra uentum est, nunciatumque Coriolano adesse ingens mulierum agmen: primo, ut qui nec publica maiestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset, multo obstinatior aduersus lacrymas muliebres erat: dein familiarium quidam, qui insignem maestitia inter ceteras cognouerat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, Nisi me frustrantur, inquit, oculi, mater tibi, coniuxque, & liberi adsunt. Coriolanus, prope ut amens consternatus, ab sede sua cum ferret matri obuiae complexum; mulier in iram ex precibus uersa, Sine, prius quam complexum accipio, sciam, inquit, ad hostem, an ad filium uenerim; captiua, mater ne in castris tuis sim. in hoc me longa uita, & infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem uiderem? potuisti populari hanc terram, quae te genuit, atque aluit? non tibi, quamuis infesto animo & minaci perueneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cum in conspectu

ſpectu Roma fuit, ſuccurrit; intra illa moenia domus ac penates mei ſunt? mater, coniux, F
liberique? ergo, e go niſi peperiſſem, Roma non oppugnaretur? niſi filium haberem, in libera patria mort ua eſſem? Sed ego nihil iam pati nec tibi turpius, quam mihi miſerius poſſum: nec, ut ſim m ſerrima, diu futura ſum. de his uideris: quos, ſi pergis, aut immatura mors, aut longa ſeruitus manet. Vxor deinde ac liberi amplexi, fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio ſui patriaeque, fregere tandem uirum. complexus inde ſuos dimittit: ipſe retro ab urbe caſtra mouit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, inuidia rei oppreſſum periſſe tradunt; alij alio leto. apud Fabium, longe antiquiſſimum auctorem, uſque ad ſenectutem uixiſſe eundem inuenio. refert certe, hanc ſaepe eum exacta aetate uſurpaſſe uocem, Multo miſerius ſeni exſilium eſſe. Non inuiderunt laudes ſuas mulieribus uiri Romani. adeo ſine obtrectatione gloriae alienae uiuebatur.
monumẽto quoque quod eſſet, templum Fortunae muliebri aedificatũ dedicatumq. eſt. G
Rediere deinde Volſci, adiunctis Aequis, in agrum Romanum. ſed Aequi Attium Tullum haud ultra tulere ducem. hinc ex certamine, Volſci Aequi ne imperatorem coniuncto exercitui darent, ſeditio, deinde atrox proelium ortum. ibi fortuna populi Romani duos hoſtium exercitus haud minus pernicioſo quam pertinaci certamine confecit. Con-
An. 265. ſules T. Sicinius. & C. Aquillius. Sicinio Volſci, Aquillio Hernici (nam ij quoque in armis erant) prouincia euenit; eo anno Hernici deuicti: cũ Volſcis aequo Marte diſceſſum
Anno 266. eſt. Sp. Caſſius deinde & Proculus Virginius conſules facti. cum Hernicis foedus ictum: agri partes duae ademptae. inde dimidiũ Latinis, dimidiũ plebi, diuiſurus conſul Caſſius erat. adijciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum poſſideri a priuatis criminabatur. id multos quidem patrum, ipſos poſſeſſores, periculo rerum ſuarum terrebat. ſed
& publica patribus ſolicitudo inerat, largitione conſulem pericoloſa s libertati opes ſtrue H
re. Tum primum lex agraria promulgata eſt, numquam deinde uſque ad hanc memoriam ſine maximis motibus rerum agitata. conſul alter largitioni reſiſtebat, auctoribus patribus, nec omni plebe aduerſante: quae primo coeperat faſtidire. munus uulgatum a ciuibus iſſe in ſocios: ſaepe deinde & Virginium conſulem in concionibus uelut uaticinantem audiebat: peſtilens collegae munus eſſe: agros illos ſeruitutem ijs, qui acceperint, laturos: regno uiam fieri: quid ita enim aſsumi ſocios, & nomen Latinum? quid attiuuiſse, Hernicis, paullo ante hoſtibus, capti agri tertiam partem reddi, niſi ut hae gentes pro Coriolano duce Caſſiũ habeant? Popularis iam eſse diſsuaſor, & interceſsor legis agrariae coeperat. uterque deinde conſul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, paſsurum ſe aſſignari agros, dum ne cui, niſi ciui Romano, aſſignentur. Caſſius, quia in agraria largitio-
ne ambitioſus in ſocios, eoque ciuibus uilior erat; ut alio munere ſibi recõciliaret ciuium I
animos, iubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id uero haud ſecus, quam praeſentem mercedem regni, aſpernata plebs: adeo propter ſuſpicionem inſi tam regni, uelut abundarent omnia, munera eius in animis hominum reſpuebãtur. quem, ubi primum magiſtratu abijt, damnatum, necatumque conſtat. Sunt qui patrem auctorem eius ſupplicij ferant: eum, cognita domi cauſsa, uerberaſse, ac necaſse, peculiumq. filij Cereri conſecrauiſse: ſignum inde factum eſse, & inſcriptum, Ex Caſsia familia datum. inuenio apud quoſdam, idque propius fidem eſt, a quaeſtoribus K. Fabio, & L. Valerio diem dictam perduellionis; damnatumque populi iudicio; dirutas publice aedes. ea eſt area ante Telluris aedem. ceterum, ſiue illud domeſticum, ſiue publicum fuit iudi-
Anno 267. cium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio conſulibus. Haud diuturna ira populi in Caſ-
ſium fuit. dulcedo agrariae legis ipſa per ſe, dempto auctore, ſubibat animos: accenſaque K
ea cupiditas eſt malignitate patrum; qui, deuictis eo anno Volſcis Aequisque, militem praeda fraudauere. quidquid captum ex hoſtibus eſt, uendidit Fabius conſul, ac redegit in publicum. Inuiſum erat Fabium nomen plebi propter nouiſsimum conſulem: tenuere ta-
Anno 268. men patres, ut cum L. Aemilio K. Fabius conſul crearetur. eo infeſtior facta plebes. ſeditio domeſtica bellum externũ exciuit: bello deinde ciuiles diſcordiae intermiſsae. uno animo patres ac plebs rebellantes Volſcos & Aequos, duce Aemilio, proſpera pugna uicere. plus tamẽ hoſtium fuga, quam proelium abſumpſit. adeo pertinaciter fuſos inſecuti ſunt equites. Caſtoris aedes, eodem anno, idibus Quinctilibus dedicata eſt. uota erat Latino bello, Poſtumio dictatore. filius eius duumuir ad idipſum creatus dedicauit. Solicitati & eo anno ſunt dulcedine agrariae legis animi plebis. tribuni plebis popularẽ po-
teſtatem

A testatem lege populari celebrabāt.patres, satis superq. gratuiti furoris in multitudine cre
dentes esse,largitiones,temeritatisq. inuitamenta horrebant. acerrimi patribus duces ad
resistendum consules fuere. ea igitur pars reip.uicit.nec in praesens modo,sed in uenien-
tem etiam annum M.Fabium,Caesonis fratrē, & magis inuisum alterum plebi,accusatio- ANNO
ne Sp.Cassij,L.Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis pl.est. 269.
uana lex,uaniq. legis auctores,iactando irritum munus facti. Fabium inde nomen ingens,
post tres continuos consulatus,unoq. uelut tenore omnes expertos tribunicijs certamini-
bus,habitum.itaque,ut bene locatus, mansit in ea familia aliquandiu honos. Bellum in-
de Veiens initum: & Volsci rebellarunt.sed ad bella externa prope supererant uires; abu-
tebanturq. ijs inter semet ipsos certando. accessere ad aegras iam omnium mentes prodi-
gia caelestia,prope quotidianas in urbe agrisq. ostentantia minas.motiq.ira numinis caus
B sam nullam aliam uates canebant, publice priuatimq. nunc extis, nunc per aues consulti,
quam,haud rite sacra fieri.qui terrores tamen eo euasere,ut Oppia,uirgo Vestalis,damna-
ta incesti poenas dederit.Q.Fabius inde,& C. Iulius consules facti. Eo anno non segnior ANNO
discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. ab Aequis arma sumpta. Veientes agrum 270.
quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, K. Fabius, ANNO
& Sp. Furius consules fiunt. Ortonam,Latinam urbem,Aequi oppugnabant. Veientes, 271.
pleni iam populationum,Romam ipsam se oppugnaturos minitabantur.qui terrores,cum
compescere deberent,auxere insuper animos plebis: redibatq. non sua sponte plebis mos
detrectandi militiam.sed Sp.Icilius,tribunus plebis,uenisse tempus ratus per ultimam ne
cessitatem legis agrariae patribus iniungendae,susceperat rem militarem impediendā.ce
terum tota inuidia tribuniciae potestatis uersa in auctorem est: nec in eum cōsules acrius,
C quam ipsius eius collegae,coorti sunt:auxilioq. eorum delectum consules habent.ad duo
simul bella exercitus scribitur: ducendus Fabio in Aequos, in Veientes Furio datur. & in
Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotij cum
ciuibus,quam cum hostibus,fuit. unus ille uir ipse consul remp.sustinuit; quam exercitus
odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. nam cum consul, praeter ceteras imperato
rias artes,quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut,solo
equitatu emisso,exercitum hostium funderet; insequi fusos pedes noluit: nec illos, etsi
non adhortatio inuisi ducis,suum saltem flagitium,& publicū in praesentia dedecus,post-
modo periculum,si animus hosti redisset,cogere potuit gradum accelerare; aut,si aliud ni
hil,instare instructos.iniussū signa referunt:maestique,(crederes uictos) exsecrantes nunc
imperatorem,nunc nauatam ab equite operam, redeunt in castra. nec huic tam pestilenti
D exemplo remedia ulla ab imperatore quaesita sunt.adeo excellentibus ingenijs citius de-
fuerit ars,qua ciuem regant, quam qua hostem superent. consul Romam redijt, non tam
belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoq. in se militum odio. obtinuere tamen pa-
tres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega ANNO
Cn.Manlius datur.Et hic annus tribunum auctorem legis agrariae habuit. Ti. Pontificius 272.
fuit.is eandem uiam,uelut processisset Sp.Icilio, ingressus, delectum paullisper impedijt.
perturbatis iterum patribus, Ap. Claudius uictam tribuniciam potestatem dicere priore
anno in praesentia re ipsa,exemplo in perpetuum;quando inuentum sit,suis ipsam uiribus
dissolui; neque enim umquam defuturum,qui ex collega uictoriam sibi,& gratiam melio
ris partis bono publico uelit quaesitam: & plures,si pluribus opus sit, tribunos ad auxiliū
consulum paratos fore; & unum uel aduersus omnes satis esse: darent modo & consules
E & primores patrum operam,ut,si minus omnes,aliquos tamen ex tribunis reip.ac senatui
conciliarent. Praeceptis Appij moniti patres,& uniuersi comiter ac benigne tribunos ap
pellare:& consulares,ut cuique eorum priuatim aliquid iuris aduersus singulos erat, par-
tim gratia, partim auctoritate obtinuere, ut tribuniciae potestatis uires salubres uellent
reip,esse; quattuorq.tribunorū aduersus unum moratorem publici commodi auxilio,dele
ctum consules habent. inde ad Veiens bellum profecti: quo undique ex Etruria auxilia
conuenerant,non tam Veientium gratia concitata,quam quod in spem uētum erat,discor
dia intestina dissolui rem Romanam posse.principesq. in omnium Etruriae populorū con
cilijs fremebant,aeternas opes esse Romanas,nisi inter semet ipsos seditionibus saeuiāt:id
unum uenenum,eam labem ciuitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia
essent: diu sustentatum id malum,partim patrum consilijs,partim patientia plebis, iam ad

extrema

extrema uenisse: duas ciuitates ex una factas: suos cuiq. parti magistratus, suas leges esse; F
primum in delectibus saeuire solitos, eosdem in bello tamē paruisse ducibus: qualicumq. urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse: iam non parendi magistratibus morem, in castra quoque Romanum militē sequi: proximo bello, in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus, traditam ultro uictoriam uictis Aequis; signa deserta; imperatorē in acie relictum: iniussu in castra reditum: profecto, si instetur, suo milite uinci Romā posse: nihil aliud opus esse, quam indici ostendiq. bellum: cetera sua sponte fata & deos gesturos. Hae spes Etruscos armauerant, multis inuicē casibus uictos, uictoresque. cōsules quoque Romani nihil praeterea aliud, quam suas uires, sua arma horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebantur, ne rem cōmitterent eo, ubi duae simul acies timēdae essent. itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo auersi. diem, tempusq. forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemq. animis allaturum. Veiens hostis Etrusciq. eo magis prae G
propere agere: lacessere ad pugnam, primo obequitando castris prouocādoque; postremo ut nihil mouebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando: simulationē intestinae discordiae remedium timoris inuentum; & consules magis non confidere, quam nō credere suis militibus: nouum seditionis genus, silentium, otiumq. inter armatos: ad haec, in nouitatē generis, originisque, qua falsa, qua uera iacere. Haec cū sub ipso uallo portisq. streperent, haud aegre consules pati. at imperitae multitudini nunc indignatio, nūc pudor pectora uersare, & ab intestinis auertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non patribus, non consulibus. externa & domestica odia certare in animis. tandem superant externa. adeo superbe insolenterq. hostis eludebat. frequentes in praetorium conueniunt, poscunt pugnam, postulant ut signum detur. consules, uelut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant: sed retro reuocanda, & addenda cupiditas H
erat; ut, aduersando remorandoque, incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnae esse: castris se tenerent. edicunt inde, ut abstineant pugna: si quis iniussu pugnauerit, ut in hostē, animaduersuros. ita dimissis, quo minus consules uelle credunt, crescit ardor pugnandi. accendunt insuper hostes ferocius multo, ut, statuisse non pugnare consules, cognitum est. quippe impune se insultaturos; non credi militi arma: rem ad ultimum seditionis erupturam, finemq. uenisse Romano imperio. His freti cōcursant portis, ingerunt probra, aegre abstinent, quin castra oppugnent. Enimuero non ultra contumeliam pati Romanos posse. totis castris undique ad consules curritur. non iam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant, sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat: tergiuersantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultum iam, metu seditionis, collega concedente, cum silentium classico fecisset; Ego istos, Cn. Manli, posse uincere scio; uelle ne scirem, ipsi fecerunt. itaque certum, I
atque decretum est, non dare signum, nisi, uictores se redituros ex hac pugna, iurent. cōsulem Romanum miles semel in acie fefellit, deos numquam fallet. Cēturio erat M. Flauoleius, inter primores pugnae flagitator. uictor, inquit, M. Fabi reuertar ex acie. si fallat, Iouem patrem, Gradiuumq. Martē, aliosq. iratos inuocat deos. idem deinceps omnis exercitus in se quisque iurat. iuratis datur signum. arma capiunt: eunt in pugnam, irarū speiq. pleni: nunc iubent Etruscos probra iacere, nunc armatis sibi quisque lingua promptū hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua patrum eximia uirtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit: multis ciuilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. instruitur acies. nec Veiens hostis, Etruscaeq. legiones detrectant. prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quam pugnauerint cū Aequis: K
maius quoque aliquod in tam irritatis animis & occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. res aliter longe euenit. nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbauerant) proelium inijt. uix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, cum, pilis inter primam trepidationē abiectis temere magis, quam emissis, pugna iam ad manus, iā ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, uenerat. inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploq. ciuibus erat. ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox uiribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas uersantē hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, praeceps Fabius in uulnus obijt. sensit utraque acies unius uiri casum: cedebatq. inde Romanus: cum M. Fabius consul transilijt iacentis corpus; obiectaq.

parma,

A parma,Hoc iurastis, inquit, milites? fugientes uos in castra redituros? adeo ignauissimos hostes magis timetis,quam Iouem, Martemque, per quos iurastis? at ego iniuratus aut uictor reuertar, aut prope te hic Q. Fabi dimicans cadam. consuli tum K. Fabius, prioris anni consul,uerbis ne istis,frater, ut pugnent, te impetraturum credis? dij impetrabunt,per quos iurauere.& nos,ut decet proceres,ut Fabio nomine est dignum,pugnando potius,quam adhortando,accendamus militum animos. Sic in primum infestis hastis prouolant duo Fabij,totamq. mouerunt secum aciē, proelio ex parte una restituto,nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est uersata.nam ut altero in cornu Q.Fabium,sic in hoc ipsum consulem Manlium, iam uelut fusos agentem hostes,& impigre milites secuti sunt; &, ut ille graui uulnere ictus ex acie cessit,interfectum rati,gradum retulere: cessissentq. loco, ni consul alter,cum aliquot tur

B mis equitum in eam partem citato equo aduectus, uiuere clamitans collegam, se uictorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. duorum consulum cognita ora accendunt militum animos.simul & uanior iam erat hostium acies; dum,abundante multitudine freti,subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. in quae haud magno certamine impetu facto, dū praedae magis,quam pugnae,memores tererent tempus;triarij Romani,qui primā irruptionem sustinere non potuerant,missis ad consules nuncijs quo loco res essent, conglobati ad praetorium redeunt,& sua sponte proelium ipsi renouant: & Manlius consul reuectus in castra,ad omnes portas milite opposito hostibus uiam clauserat. ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam, accendit. nam cum incursantes quacumque exitum ostenderet spes, uano aliquoties impetu issent; globus iuuenum unus in ipsum consulem

C insignem armis inuadit.prima excepta a circumstantibus tela: sustineri deinde uis nequit. demum consul mortifero uulnere ictus cadit, fusiq. circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit.& ad extrema uentum foret, ni legati,rapto consulis corpore,patefecissent una porta hostibus uiam.ea erumpunt;consternatoque agmine abeuntes,in uictorem alterum incidunt consulem. ibi iterum caesi, fusiq. passim.uictoria egregie parta,tristis tamen duobus tam claris funeribus. itaque consul, decernente senatu triumphum,si exercitus sine imperatore triumphare possit,pro eximia eo bello opera facile passurum respondit: *se familia* funesta Q. Fabij fratris morte, rep. ex parte orba, consule altero amisso, publico priuatoque deformem luctu lauream non accepturum. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tempore gloria, interdum cumulatior redit.funera deinde duo deinceps, collegae fratrisque ducit. idem in

D utroque laudator,cum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret.neque immemor eius, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos diuidit patribus. Fabijs plurimi dati: nec alibi maiore cura habiti.inde populares iam esse Fabij: nec hoc ulla, nisi salubri reip. arte. igitur non patrum magis, quam plebis, studijs K. Fabius cum T. Virginio consul factus, neque belli, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, iam aliqua ex parte inchoata concordiae spe, primo quoque tempore cum patribus coalescerent animi plebis.itaque principio anni censuit,prius quā quisquam agrariae legis auctor tribunus exsisteret,occuparent patres ipsi suum munus facere: captiuum agrum plebi quammaxime aequaliter darent; aequum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit.aspernati patres sunt: questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare & euanescere uiuidum

(margin: Anno 273.)

E quondam illud Kaesonis ingenium, nullae deinde urbanae factiones fuere. Vexabantur incursionibus Aequorum Latini. eo cum exercitu Kaeso missus, in ipsorum Aequorum agrum depopulabundus transit. Aequi se in opida receperunt, murisque se tenebant. eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Veiente hoste clades accepta temeritate alterius consulis.actumque de exercitu foret,ni K.Fabius in tempore subsidio uenisset.ex eo tempore neque pax, neque bellum cum Veientibus fuit. res proxime formam latrocinij uenerat.legionibus Romanis cedebant: in urbem ubi abductas senserant legiones, agros incursabant,bellum quiete,quietem bello inuicem eludentes. ita neque omitti tota res, neque perfici poterat.& alia bella aut praesentia instabant, ut ab Aequis Volscisque,non diutius,quam recens dolor proximae cladis transisset,quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. sed Veiens hostis assiduus magis,

gis,quam grauis,contumelijs saepius, quam periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut auerti alio sinebat. tum Fabia gens senatum adit: consul pro gente loquitur: Assiduo magis,quam magno praesidio,ut scitis patres conscripti,bellum Veiens eget. uos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. auctores sumus, tutam ibi maiestatem Romani nominis fore. nostrum id nobis uelut familiare bellum priuato sumptu gerere in animo est. resp. & milite illic,& pecunia uacet. Gratiae ingentes actae. Consul e curia egressus, comitante Fabiorum agmine,qui in uestibulo curiae senatuscon sultum exspectantes steterant, domum redijt. iussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt. Manat tota urbe rumor: Fabios ad caelum laudibus ferunt: familiam unam subijsse ciuitatis onus: Veiens bellum in priuatam curam,in priuata arma uersum:si sint duae roboris eiusdem in urbe gentes, deposcant,haec Volscos sibi,illa Aequos; populo R. tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabij postera die arma capiunt: quo iussi erant, conueniunt. consul paludatus egrediens, in uestibulo gentem omnem suam instructo agmine uidet:acceptus in medium, signa ferri iubet. numquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem incessit. sex & trecenti milites, omnes patricij, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiae uiribus Veienti populo pestem minitantes. sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque,nihil medium, nec spem nec curam, sed immensa omnia uoluentium animo; alia publica solicitudine excitata,fauore & admiratione stupens.ire fortes,ire felices iubent; inceptis euentus pares reddere; consulatus inde, ac triumphos, omnia praemia abs se, omnes honores sperare: praetereuntibus Capitolium, arcemque, & alia templa,quidquid deorum oculis,quidquid animo occurrit,precantur, ut illud agmen faustum,atque felix mittant, sospites breui in patriam ad parentes restituant. Incassum missae preces.infelici uia e dextro Iano portae Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perueniunt.is opportunus uisus locus communiendo praesidio. L.Aemilius inde,

F G H

Anno 274.

& C.Seruilius consules facti. &, donec nil aliud quam in populationibus res fuit, non ad praesidium modo tutandum Fabij satis erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adiacet,sua tuta omnia,infesta hostium, uagantes per utrumque finem facere. interuallū deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Veientes, accito ex Etruria exercitu, praesidiū Cremerae oppugnāt;& Romanae legiones,ab L.Aemilio consule adductae,cominus cum Etruscis dimicant acie. quamquam uix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit.adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque lo cant,inuecta subito ab latere Romana equitum ala,non pugnae modo incipiendae,sed cō sistendi ademit locum. ita fusi retro ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt, cuius impetratae, ab insita animis leuitate, ante deductum Cremera Romanum praesidium paenituit.Rursus cum Fabijs erat Veienti populo,sine ullo maioris belli apparatu,certamen. nec erant incursiones modo in agros,aut subiti impetus incursantium,sed aliquoties aequo campo,collatisque signis certatum:gensque una populi R. saepe ex opu lentissima,ut tum res erant, Etrusca ciuitate uictoriam tulit.id primo acerbum indignūq. Veientibus uisum.inde consilium ex re natum,insidijs ferocem hostem captandi.gaudere etiam,multo successu Fabijs audaciam crescere.itaque & pecora praedantibus aliquoties, uelut casu incidissent,obuiam acta: & agrestium fuga uasti relicti agri: & subsidia armato rum ad arcēdas populationes missa,saepius simulato,quam uero,pauore refugerūt.iamq. Fabij adeo contempserāt hostem,ut sua inuicta arma neque loco,neque tempore ullo crederent sustineri posse.haec spes adeo prouexit,ut ad conspecta procul a Cremera, magno campi interuallo, pecora,quamquam rara hostium apparebant arma,decurrerent.& cum improuidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatiq. passim uaga, ut fit,pauore iniecto,raperent pecora:subito ex insidijs consurgitur. & aduersi,& undique hostes erant.primo clamor circumlatus exterruit: dein tela ab omni parte accidebant.coeuntibusque Etruscis, iam cōtinenti agmine armatorum saepti,quo magis se hostis inferebat,cogebantur breuiore spatio & ipsi orbem colligere. quae res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. tum omissa pugna,quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. eo nixi corporibus armisque rupere cuneo uiam. duxit uia in editum leniter collem:

I K

A lem: inde primo restitere: mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pauore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: uincebatq. auxilio loci paucitas, ni iugo circummissus Veiens, in uerticem collis euasisset. ita superior rursus hostis factus: Fabij caesi ad unum omnes, praesidiumq. expugnatum. CCCVI perisse satis conuenit, unum prope puberem aetate relictum, stirpam genti Fabiae, dubijsque rebus populi Romani saepe domi belliq. uel maximum futurũ auxilium. Cum haec accepta clades esset, iã C. Horatius & T. Menenius consules erant. Menenius aduersus Tuscos uictoria elatos cõfestim missus. tum quoque male pugnatum est; & Ianiculum hostes occupauere: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset reuocatus. adeoque id bellum ipsis institit moenibus, ut primo pugnatum ad Spei sit aequo Marte, iterum ad portam Collinam. ibi quamquam paruo AN. 275.
B momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura proelia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Seruilius consules fiunt. post acceptam proximae pugnae cladem Veientes abstinuere acie. populationes erant, & uelut ab arce Ianiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. secuti, dedita opera, passim ad illecebras propulsa pecora, praecipitauere in insidias. quo plures erant, maior caedes fuit. ex hac clade atrox ira maioris cladis caussa, atque initiũ fuit. traiecto enim nocte Tiberi, castra Seruilij consulis adorti sunt oppugnare. inde fusi magna caede in Ianiculum se aegre receperunt. confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Ianiculo communit. postero die luce orta, nonnihil & hesterna felicitate pugnae ferox, magis tamen, quod inopia frumenti, quamuis praecipitia, dum celeriora essent, agebat consilia; temere AN. 276.
C aduerso Ianiculo ad castra hostium aciem erexit: foediusque inde pulsus, quam pridie pepulerat, interuentu collegae ipse, exercitusque est seruatus. inter duas acies Etrusci, cum inuicem his, atque illis terga darent, occidione occisi. ita oppressum temeritate felici Veiens bellum. Vrbi, cum pace, laxior etiam annona redijt, & aduecto ex Campania frumento, &, postquam timor sibi cuique futurae inopiae abijt, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lasciuire rursus animi; & pristina mala, postquam foris deerant, domi quaerere. tribuni plebem agitare suo ueneno, agraria lege: in resistentes incitare patres, nec in uniuersos modo, sed in singulos. Q. Considius & T. Genucius, auctores agrariae legis, T. Menenio diẽ dicunt. inuidiae erat amissum Cremerae praesidium; cum haud procul inde statiua consul habuisset. eum oppresserunt: cum & patres haud minus, quam pro Coriolano ante, annixi essent; & patris Agrippae fauor haud dum exoleuisset.
D in mulcta temperarunt tribuni: cum capitis anquisissent, duo millia aeris damnato mulctã edixerunt. ea in caput uertit. negant tulisse ignominiam, aegritudinemq.; inde morbo absumptum esse. Alius deinde reus Sp. Seruilius, ut consulatu abijt, C. Nautio & P. Valerio Consulibus, initio statim anni, ab L. Caedicio & T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis, aut patrum, sed cum multa fiducia innocẽtiae gratiaeq. tribunicios impetus tulit. & huic proelium cũ Tuscis ad Ianiculũ erat crimini. sed feruidi animi uir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo sed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoq. T. Menenij damnationem, mortemq., (cuius patris munere restituta quondam plebs, eos ipsos, quibus tum saeuiret, magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. iuuit & Virginius collega testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutauerant animum) profuit iudicium. Certamine domi- AN. 277.
E finito, Veiens bellum exortum, quibus Sabini arma coniunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxilijs, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quae pro moenibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationẽ iniecit, ut, dum dispersi alij alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium uim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. intra uallum deinde caedes magis, quam proelium esse. tumultus e castris & in urbem penetrat. tamquam Veijs captis, ita pauidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio: pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. paullisper auersi turbatique sunt. deinde & ipsi utroque uersis signis resistunt; & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duaeque potentissimae & maxime finitimae gentes superatae sunt. Dum haec ad Veios geruntur, Volsci Aequiq. in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant.

eos per ſe ipſi Latini, aſſumptis Hernicis, ſine Romano aut duce aut auxilio caſtris exſue- F
runt: ingenti praeda, praeter ſuas recuperatas res, potiti ſunt. miſſus tamen ab Roma con-
ſul in Volſcos C. Nautius. mos, credo, non placebat, ſine Romano duce exercituq. ſocios
proprijs uiribus conſilijsq. bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliaeq. nō edi-
An.278. tum in Volſcos eſt: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent. L. Furius inde & A.
Manlius conſules. Manlio Veientes prouincia euenit. non tamen bellatum. induciae in an
nos XL petentibus datae, frumento ſtipendioq. imperato. Paci externae confeſtim conti-
nuatur diſcordia domi. agrariae legis tribunicijs ſtimulis plebs furebat. conſules nihil Me
nenij damnatione, nihil periculo deterriti Seruilij, ſumma ui reſiſtunt. abeuntes magiſtra-
An.279. tu conſules Genucius tribunus pl. arripuit. L. Aemilius & Opiter Virginius cōſulatum in-
eunt. Vopiſcum Iulium pro Virginio in quibuſdam annalibus conſulem inuenio. Hoc an-
no, quoſcumque conſules habuit, rei ad populum Furius & Manlius circumeūt ſordidati G
non plebem magis, quam iuniores patrum. ſuadent, monent, honoribus & adminiſtra-
tione reip. abſtineāt: conſulares uero faſces, praetextā, curulemq. ſellam, nihil aliud quam
pōpam funeris, putent: claris inſignibus, uelut infulis, uelatos ad mortem deſtinari: quod ſi
cōſulatus tanta dulcedo ſit, iam nunc ita in animum inducant, conſulatum captū & oppreſ
ſum ab tribunicia poteſtate eſſe, conſuli, uelut apparitori tribunicio, omnia ad nutum im-
periūq. tribuni agenda eſſe: ſi ſe cōmouerit, ſi reſpexerit patres, ſi aliud quam plebem eſſe
in rep. crediderit, exſilium C. Marcij, Menenij damnationem & mortem ſibi proponat an-
te oculos. His accēſi uocibus patres, conſilia inde non publica, ſed in priuato, ſeducta a plu
rium conſcientia, habere: ubi cum id modo conſtaret, iure an iniuria eripiendos eſſe reos;
atrociſsima quaeque maxime placebat ſententia: nec auctor quamuis audaci facinori de
erat. Igitur iudicij die, cum plebs in foro erecta expectatione ſtaret, mirari primo, quid nō H
deſcenderet tribunus: deinde, cum iam mora ſuſpectior fieret, deterritum a primoribus
credere, & deſertam ac proditam cauſſam publicam queri. tandem, qui obuerſati ueſtibu-
lo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum eſſe inuentum. quod ubi in totam concionem
pertulit rumor; ſicut acies funditur duce occiſo, ita dilapſi paſsim alij alio. praecipuus pa-
uor tribunos inuaſerat, quā nihil auxilii ſacratae leges haberēt, morte collegae monitos.
nec patres ſatis moderate ferre laetitiam. adeoq. neminē noxae paenitebat, ut etiā, inſon-
tes feciſſe, uideri uellent; palamq. ferrent, malo domandam tribuniciam poteſtatē. ſub hac
peſsimi exempli uictoria delectus edicitur: pauentibusq. tribunis, ſine interceſsione ulla
conſules rem peragunt. Tum uero iraſci plebs tribunorum magis ſilentio, quam cōſulum
imperio; & dicere, actum eſſe de libertate ſua; rurſus ad antiqua reditum; cum Genucio
una mortuam ac ſepultam tribuniciam poteſtatem; aliud agendum, ac cogitandū, quo I
modo reſiſtatur patribus: id autē unum conſilium eſſe, ut ſe ipſa plebs, quando aliud nihil
auxilii habeat, defendat: quattuor & uiginti lictores apparere conſulibus, & eos ipſos ple-
bis homines: nihil contemptius neq. infirmius ſi ſint qui contemnāt: ſibi quemq. ea magna
atque horrenda facere. His uocibus alij alios cum incitaſſent, ad Volerone Publilium, de
plebe hominem, quia, quod ordines duxiſſet, negaret ſe militem fieri debere, lictor miſſus
eſt a conſulibus. Volero appellat tribunos. cum auxilio nemo eſſet, conſules ſpoliari homi
nem, & uirgas expediri iubent. Prouoco, inquit, ad populum, Volero; quoniam tribuni ci-
uem Romanum in conſpectu ſuo uirgis caedi malunt, quam ipſi in lecto ſuo a uobis truci
dari. quo ferocius clamitabat, eo infeſtius circumſcindere & ſpoliare lictor. Tum Volero
& praeualens ipſe, & adiuuantibus aduocatis, repulſo lictore, ubi indignantiū pro ſe acer-
rimus erat clamor, eo ſe in turbam confertiſsimā recipit clamitans, Prouoco, & fidem ple- K
bis imploro. adeſte ciues; adeſte commilitones: nihil eſt, quod expectetis tribunos; qui-
bus ipſis ueſtro auxilio opus eſt. Concitati homines, ueluti ad proelium, ſe expediunt: ap-
parebatque omne diſcrimen adeſſe; nihil cuiquam ſanctum non publici fore, non priuati
iuris. huic tantae tempeſtati cum ſe conſules obtuliſſent, facile experti ſunt parum tutam
maieſtatem ſine uiribus eſſe. uiolatis lictoribus, faſcibus fractis, e foro in curiam compel-
luntur, incerti quatenus Volero exerceret uictoriam. conticeſcente deinde tumultu,
cum ſenatum uocari iuſsiſſent; queruntur iniurias ſuas, uim plebis, Voleronis audaciam.
multisarociter dictis ſententijs, uicere ſeniores, quibus ira patrum aduerſus temerita-
An.280. tem plebis certari non placuit. Voleronem amplexa fauore plebs, proximis comitijs
tribunum plebis creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium conſules habuit. con-
traq.

A traque omnium opinionem, qui eum uexandis prioris anni consulibus administraturum
tribunatum credebant, post publicam caussam priuato dolore habito, ne uerbo quidem
uiolatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeij magistratus tributis comitijs
fierent. haud parua res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur, sed quae patricijs
omnem potestatem per clientum suffragia creandi quos uellent tribunos, auferret. huic
actioni, gratissimae plebi, cum summa ui resisterent patres; nec, quae una uis ad resistendũ
erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulũ, aut principũ adduci pos-
set: res tamen, suo ipsa molimine grauis, magnis certaminibus in annum extrahitur. Plebs
Voleronem tribunum reficit. patres ad ultimum dimicationis rati rem uenturã, Ap. Clau-
dium Ap. F. iam inde a paternis certaminibus inuisum infestumq. plebi, consulem faciunt. AN. 281.
collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quã de lege, agebatur. sed
B ut inuentor legis Volero, sic Laetorius, collega eius, auctor cum recẽtior, tum acrior erat.
ferocẽ faciebat belli gloria ingens; quod aetatis eius haud quisquã manu promptior erat.
is, cum Volero nihil praeterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens consulũ, ipse
in accusationem Appij, familiaeq. superbissimae ac crudelissimae in plebẽ R. exorsus, cũ a
patribus non consulem, sed carnificem, ad uexandam & lacerandam plebem, creatum esse
contenderet, rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoq. itaque defi
ciente oratione, Quandoquidem nõ tam facile loquor, inquit, Quirites, quam, quod locu-
tum sum, praesto; crastino die adeste. ego hic aut in conspectu uestro moriar, aut perferã le
gem. Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasq. ad impediendam legem
in concione consistunt. summoueri Laetorius iubet, praeterquam qui suffragiũ ineant. ado
lescentes nobiles stabant nihil cedentes uiatori. tum ex his prehendi quosdã Laetorius iu
C bet. consul Appius negare ius esse tribuno in quemquã, nisi in plebeium: non enim populi,
sed plebis, eum magistratum esse; nec illum ipsum summouere pro imperio posse more ma
iorũ; quia ita dicatur: Si uobis uidetur, discedite Quirites. Facile & contemptim de iure
disserendo, perturbare Laetorium poterat. ardens igitur ira tribunus uiatorẽ mittit ad con
sulem, consul lictorem ad tribunum, priuatum esse clamitãs, sine imperio, sine magistratu:
uiolatusq. esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulẽ esset; &
concursus hominum in forum ex tota urbe cõcitatae multitudinis fieret. sustinebat tamẽ
Appius pertinacia tantã *tempestatẽ*: certatumq. haud incruẽto proelio foret, ni Quinctius,
consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam ui, si aliter non possent, de foro abdu-
cerent, ipse nunc plebem saeuientem precibus lenisset; nũc orasset tribunos, ut conciliũ di-
mitterent; darent irae spatium: nõ uim suã illis tempus ademptarum, sed consilium uiribus
D additurũ; & patres in populi, & consulẽ in patrũ fore potestate. Aegre sedata ab Quinctio
plebs; multo aegrius consul alter a patribus. dimisso tandem concilio plebis, senatum con-
sules habent. ubi cũ timor, atque ira inuicem sententias uariassent, quo magis, spatio inter
posito, ab impetu ad consultandum aduocabãtur, eo plus abhorrebant a certatione animi:
adeo ut Quinctio gratias agerent, quod eius opera mitigata discordia esset. ab Appio peti
tur, ut tantam consularem maiestatem esse uellet, quanta in cõcordi ciuitate esse posset: dũ
tribuni consulesq. ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse uirium in medio: distra
ctam laceratamq. remp. per magistratus, magis, quorum in manu sit, quã ut incolumis sit,
quaeri. Appius contra testari deos, atque homines, remp. prodi per metum ac deseri: non
consulem senatui, sed senatum consuli deesse: grauiores accipi leges, quam in Sacro mon
te acceptae sint. uictus tamen patrum consensu quieuit. lex silentio perfertur. Tum primũ
tributis comitijs creati tribuni sunt. numero ẽt additos tres, perinde ac duo ante fuerint,
E Piso auctor est. nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitoriũ, M. Duilium, Sp. Ici-
lium, L. Mecilium. Volsci tum Aequique, inter seditionem Romanam & bellum coortum,
uastauerant agros; ut si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. compositis dein-
de rebus, castra retro mouere. Ap. Claudius in Volscos missus: Quinctio Aequi prouincia
euenit. Eadem in militia saeuitia Appij, quae domi, esse, eo liberior, quod sine tribuni-
cijs uinculis erat. odisse plebem plus quam paterno odio, quod se uictum uidebat ab ea:
&, se unico consule obiecto aduersus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse, quam
minore conatu, nequaquam tanta patrum spe, priores impedierint consules. Haec ira
indignatioque ferocem animum ad uexandum saeuo imperio exercitum stimulabat; nec
ulla ui domari poterat. tantum certamen animis imbiberat. segniter, otiose, negligen-

ter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercebat. si citius agi uellet agmē, F tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam remittere industriam: praesenti uultus demittere; tacite praetereuntem exsecrari: ut inuictus ille odio plebeio animus interdum moueretur. omni nequidquam acerbitate prompta, nihil iam cum militibus agere; a centurionibus corruptum exercitum dicere; tribunos plebeios, cauillans interdum & Volerones uocare. Nihil eorum Volsci nesciebant; instabantq. eo magis, sperantes idem certamen animorum aduersus Appium habiturum exercitum Romanum, quod aduersus Fabium consulem habuisset. ceterum multo Appio, quā Fabio, uiolentior fuit: non enim uincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed uinci uoluit. productus in aciem, turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis uidit, foedamq. extremi agminis caedem. tum expressa uis ad pugnandum, ut uictor iam a uallo summoueretur hostis; satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. alij gaudere sua clade, atque ignominia. Quibus G nihil infractus ferox Appij animus, cum insuper saeuire uellet, concionemq. aduocaret; cōcurrunt ad eum legati tribuniq. monētes, ne utique experiri uellet imperium, cuius uis omnis in consensu obedientiū esset. negare uulgo milites se ad concionem ituros: passimq. exaudiri uoces postulantiū, ut castra ex Volsco agro moueātur: hostē uictorem paullo ante prope in portis ac uallo fuisse, ingentisq. mali non suspicionem modo, sed apertam speciē obuersari ante oculos. Victus tandem (quandoquidem nihil praeter tempus rixae lucrarētur) remissa concione, iter in sequentē diem pronunciari cū iussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. cum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, nouissimos adoriuntur. a quibus perlatus ad primos tumultus, eo pauore signaq. & ordines turbauit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo H ullius nisi fugae memor, ita effuso agmine per stragem corporum armorumq. euasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul cum reuocando nequidquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit: aduocataq. concione, inuectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinae, desertorem signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitās, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerāt ordines, uirgis caesos securi percussit. cetera multitudo, sorte decimus quisque, ad supplicium lecti. Cōtra ea in Aequis inter consulem ac militem comitate ac beneficijs certatum est. & natura Quinctius erat lenior: & saeuitia infelix collegae, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. huic tantae concordiae ducis exercitusq. non ausi offerre se Aequi, uagari populabū dum hostem per agros passi. nec ullo ante bello latius inde actae praedae. ea omnis militi I data est. addebantur & laudes; quibus haud minus, quā praemio, gaudent militum animi. cum duci, tum propter ducem patribus quoque placatior exercitus redijt; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisq. annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt: res maior uictoria suscepti certaminis, quam usu. plus enim dignitatis comitijs ipsis detractum est, patribus ex concilio summouendis, quam uirium aut plebi additum, aut demptum patribus. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Ti. Aemilio consulibus, tum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudij. cui acerrimo aduersario legis, caussamq. possessorū publici agri, tamquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius, & Cn. Sicinius diem dixere. numquam ante tam inuisus plebi reus ad iudiciū uocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. patres quoque nō temere pro ullo aeque K annixi sunt: propugnatorem senatus, maiestatisq. uindicē suae, ad omnes tribunicios plebeiosq. oppositum tumultus, modum dumtaxat in certamine egressum, obijci iratae plebi. unus e patribus ipse Ap. Claudius & tribunos, & plebem, & suum iudiciū pro nihilo habebat. illum nō minae plebis, non senatus preces perpellere umquam potuere, non modo ut uestem mutaret, aut supplex prensaret homines, sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, cum ad populum agenda caussa esset, aliquid leniret, atque summitteret. idem habitus oris, eadem contumacia in uultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. semel caussam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoq. constantia sua & tribunos obstupefecit, & plebem, ut diem ipsi sua uoluntate producerent;

Anno 282.

trahi

A trahi deinde rem sinerent, haud ita multum interim temporis fuit: ante tamen, quam producta dies ueniret, morbo moritur. cuius laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari sollemni honore supremum diem tanti uiri noluit; & laudationem tam aequis auribus mortui audiuit, quam uiui accusationē audierat; & exsequias frequens celebrauit. Eodem anno Valerius consul cum exercitu in Aequos profectus, cum hostem ad proelium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. prohibuit foeda tempestas, cum grandine ac tonitribus caelo deiecta. admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita, ut uelut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri uertit. Alter consul Aemilius in Sabinis bellum gessit. & ibi, quia hostis moenibus se tenebat, uastati agri sunt. incendijs deinde non uillarum modo, sed etiam uicorum, quibus frequēter B habitabatur, Sabini exciti cum praedatoribus occurrissent; ancipiti proelio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. id satis cōsuli uisum, cur pro uicto relinqueret hostē, integro inde decedens bello. Inter haec bella manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra uidebatur latura plebs dilationem agrariae legis: ultimaq. uis parabatur: cum, Volscos adesse, fumo ex incendijs uillarum, fugaq. agrestium, cognitum est. ea res maturam iam seditionem, ac prope erumpentem repressit. consules coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe iuuentute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. & hostes quidem, nihil aliud quam perfusis uano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium aduersus Volscos, Virginius cōtra Aequos profectus. ibi ex insidijs prope magna accepta clade, uirtus militum rem prolapsam negligentia consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. fusi primo proelio hostes, fugaq. in C urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam, acti. quam consul oppugnare nō ausus, Cenonem aliud opidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Aequi Volsciq. Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. deinde ipsi, paucis post diebus, a duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt. Extremo anno pacis aliquid fuit, sed, ut semper alias, solicitae certamine patrum & plebis. irata plebs interesse consularibus comitijs noluit: per patres clientesq. patrum consules creati, T. Quinctius, & Q. Seruilius. similem annum priori consules habent; seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Crustuminos campos citato agmine transgressi, cum caedes & incēdia circū Anienem flumem fecissent, a porta prope Collina moenibusq. pulsi, ingentes tamē praedas hominum pecorumq. egere. quos Seruilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem D agmen adipisci aequis locis non potuit; populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multipliciq. capta praeda rediret. Et in Volscis res egregie gesta, tum ducis tum militum opera. Primum aequo campo signis collatis pugnatum, ingenti caede utrimque, plurimo sanguine. & Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. impetu facto, dum se putant uincere, uicere. consul metuens, ne nimis instando renouaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, uelut tacitis indicijs utrimque quiete sumpta: per quos ingens uis hominum ex omnibus Volscis Aequisque in castra uenit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. itaque tertia fere uigilia ad castra oppugnanda ueniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciuerat, cum manere in tentorijs quietum militem iussisset, Hernicorū cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque in equis impositos canere ante uallum E iubet, solicitumq. hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse, & Romanos putabāt; fremitus hinnitusq. equorum, qui & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, saeuiebant, intentos uelut ad impetum hostium tenuit. ubi illuxit, Romanus integer, satiatusque somno, productus in aciem, fessum stando & uigilijs Volscum primo impetu perculit. quamquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant cliui, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. consul, ubi ad iniquum locum uentum est, sistit aciem. miles aegre teneri; clamare, & poscere, ut perculsis instare liceat. ferocius agunt equites, circumfusi ducibus: uociferantur, se ante signa ituros, dum cunctatur consul uirtute militum fretus, loco

An. 283.

An. 284

parum fidens; conclamant se ituros. clamoremque res est secuta. fixis in terram pilis, quo leuiores in ardua euaderent, cursu subeunt. Volscus effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa obiacentia pedibus ingerit in subeuntes; turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. Sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus iam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignauiam, pudore metum excussisset. restitere primo obstinatis animis: deinde ut in obtinentes locum uires ferebant, audent ultro gradum inferre, & clamore renouato commouent aciem. tum rursus impetu capto enituntur, atque exsuperant iniquitatẽ loci. iam prope erat, ut in summum cliui iugum euaderent, cum terga hostes dedere; effusoque cursu, paene agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. in eo pauore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus. paucos circumsessum dies deditur, nulla oppugnantium noua ui, sed quod iam inde ab infelici pugna, castrisque amisis, ceciderant animi. G

EPITOME. LIBRI. III

Editiones de agrarijs legibus factae. Capitolium ab exsulibus & seruis occupatum, caesis ijs receptum est. Census bis actus est. priore lustro censa sunt ciuium capita centum quattuor & uiginti millia, CCXIV, praeter orbos, orbasque: sequenti, CXXXII millia CD XIX. Cum aduersus Aequos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus. cum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum accersitus est. is uictos hostes sub iugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, XXXVI anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque, decemuiri pro consulibus, sine ullis alijs magistratibus, creati, altero & trecentesimo anno quam Roma condita erat: & ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemuiros translatum imperium. ij, decem tabulis legum positis, cum modeste se in eo honore gessissent, & ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad X adiectis, cum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt, donec inuicto eorum imperio finẽ attulit libido Ap. Claudij. qui cum in amorem uirginis incidisset, summisso qui eam in seruitutem peteret, necessitatem patri eius Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret: cum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi ueniret. hoc tam magnae luxuriae exemplo plebs incitata, montem Auentinum occupauit; coegitque decemuiros abdicare se magistratu. ex quibus Appius, & unus collegarum, qui praecipue poenam meruerant, in carcerem coniecti, ceteri in exsilium acti. Res praeterea contra Sabinos & Volscos & Aequos prospere gestas continet: & parum honestum populi Romani iudicium, qui iudex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrum de quo ambigebatur, sibi adiudicauit.

LIBER. III

NTIO capto, Ti. Aemilius & Q. Fabius consules fiunt. hic erat Fabius, qui unus exstinctae ad Cremeram genti superfuerat. Iam priore consulatu Aemilius dandi agri plebi fuerat auctor. itaque secundo quoque consulatu eius & agrarij se in spem legis erexerant: & tribuni rem, contra consules saepe tentatam, adiutore utique consule obtineri posse rati, suscipiunt; & consul manebat in sententia sua. possessores, & magna pars patrum tribunicijs se iactare actionibus principem ciuitatis, & largiendo de alieno, popularem fieri querentes, totius inuidiam rei a tribunis in consulem auerterant. atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctij ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querellis possessorum plebem in agros ituram, ciuitatem in concordia fore. haec sententia accepta est. Triumuiros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. iussi nomina dare, qui agrum accipere uellent. fecit statim, ut fit, fastidium copia: adeoque pauci nomina dedere,

Anno 285.

A dere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romae agrum malle, quam alibi accipere. Aequi a Q. Fabio (is eo cum exercitu uenerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere. Q. Seruilius insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Aequos missus, in Latino agro statiua habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is uictor pacem Aequis dederat, ea prouincia data. Qui haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Aequos; legatos in concilium gentis missos nunciare iussit, Q. Fabium consulem dicere, se ex Aequis pacem Romam tulisse, ab Roma Aequis bellum afferre, eadem dextra armata, quā pacatam illis antea dederat: quorum id perfidia & periurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores: se tamen, B utcumque sit, etiam nunc, paenitere sua sponte Aequos, quam pati hostilia, malle: si paeniteat, tutum receptum ad expertam clemētiam fore: si periurio gaudeant, dijs magis iratis, quam hostibus, gesturos bellum. Haec dicta adeo nihil mouerūt quemquam, ut legati prope uiolati sint, exercitusque in Algidum aduersus Romanos missus. Quae ubi Romā sunt nunciata, indignitas rei magis, quam periculum, consulem alterum ab urbe exciuit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, ut confestim dimicarent. sed cum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: Ostentare hoc est Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. crastino die, oriente sole, redite in aciem. erit copia pugnandi, ne timete. His uocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam uenire noctem ratus, quae moram certamini faceret. tum quidem corpora cibo so- C mnoque curant. ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies, tandē & Aequi processere. proelium fuit utrimque uehemens: quod & Romanus miles ira odioq. pugnabat; & Aequos conscientia contracti culpa periculi, & desperatio futurae sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. non tamen sustinuere aciem Romanam Aequi: pulsique, cū in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacē animis, ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, cōmissa res sit. Aequos populationibus incursionibusq. meliores esse: & multas passim manus, quā magnam molē unius exercitus, rectius bella gerere. Relicto itaque castris praesidio, egressi tanto cum tumultu inuasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit; quod nihil minus, quam ne uictus, ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat. agrestes pauidi incidē- D tes portis, non populationem, nec praedonum paruas manus, sed omnia uano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem clamabant. ab his proximi audita incerta, eoq. uaniora ferre ad alios: cursus clamorq. uocātium ad arma, haud multum a pauore captae urbis abesse. Forte ab Algido Quinctius cōsul redierat Romam. id remedium timori fuit: tumultuq. sedato, uictos timeri increpans hostes, praesidia portis imposuit. uocato deinde senatu, cum ex auctoritate patrum, iustitio indicto, profectus ad tutādos fines esset, Q. Seruilio praefecto urbis relicto, hostem in agro non inuenit. Ab altero consule res gesta egregie est. qui, qua uēturum hostem sciebat, grauem praeda eoq. impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. pauci hostium euasere ex insidijs: praeda omnis recepta est. sic finem iustitio, quod quattriduum fuit, reditus Quinctij consulis in urbem fecit. Census deinde actus, & conditum a Quin- E ctio lustrum. censa ciuium capita centum quattuor & XX millia C C X I V dicuntur, praeter orbos orbasque. In Aequis nihil deinde memorabile actum. in opida sua se recepere, uri sua populariq. passi. consul, cum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude praedaque Romam redijt. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem uirorum ipsorum esse, quae nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Aequis alter consulum bellum gereret. itaque Aequis ab Ecetranis Volscis praesidium petiere. quo cupide oblato, (adeo ciuitates hae perpetuo in Romanos odio certauere) bellum summa ui parabatur. sentiunt Hernici, & praedicunt Romanis, Ecetranum ad Aequos descisse. suspecta & colonia Antium fuit; quod magna uis hominum inde, cum opidum captum esset, confugisset ad Aequos. isque miles per bellum

Anno 286.

Anno 287.

An. 288.

Aequicum uel acerrimus fuit. compulsis deinde in opida Aequis, ea multitudo dilapsa cum Antium redisset, sua sponte iam infidos colonos Romanis abalienauit. Necdum matura re, cum defectionem parari delatum ad senatum esset, datũ negotium est consulibus, ut, principibus coloniae Romã excitis, quaererent quidnam rei esset. qui cum haud grauate uenissent, introducti a consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam uenerant, dimitterentur. bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius consulum alter, cui ea prouincia euenerat, profectus in Aequos, Hernicorum in agro populabundum hostem inuenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam uniuersa cõspecta fuerat, imparem copijs exercitum temere pugnae commisit. primo concursu pulsus, se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proxima nocte, & postero die tanta ui castra sunt circumsessa, atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, & male pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nunciauerunt; tantumque terrorem incussere patribus, ut, quae forma senatusconsulti ultimae semper necessitatis habita est, Postumio alteri consulum negotium daretur, uideret ne quid respublica detrimenti caperet. ipsum consulem Romae manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum uisum est; pro consule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) iussi. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti: quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam uires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur: simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemq. ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad praesidium urbis relictus: consul Postumius ad arcendas populationes finiũ missus. nihil remissum ab ulla parte curae, aut laboris. uigiliae in urbe, stationes ante portas, praesidiaque in muris disposita; &, quod necesse erat in tanto tumultu, iustitium per aliquot dies seruatum. Interim in castris Furius consul, cum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit; &, cum persequi posset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra uis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum uidit. ita exclusus, multis saepe frustra conatibus captis, ut uiam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. & consul nuncio circumuenti fratris conuersus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, uulnere accepto, aegre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbauit, & ferociores hostes fecit: qui caede legati, & consulis uulnere accensi, nulla deinde ui sustineri potuere; cum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe nec uiribus pares. uenissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copijs cum Latino Hernicoque exercitu subuenisset. is intentos in castra Romana Aequos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam uim hostium circumuenit. minor caedes, fuga effusior Aequorum in agro fuit Romano. in quos palatos praedã agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat praesidia, impetum dedit. ij uagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium uictorem cum saucio consule reuertentem incidere. tum consularis exercitus egregia pugna consulis uulnus, legati & cohortiũ ultus est caedem. Magnae clades ultro citroque illis diebus & illatae, & acceptae. difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnauerint, ceciderintue, exacto affirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas, Romanos cecidisse in Hernico agro duo millia, ac CCC: ex praedatoribus Aequorum, qui populabundi in finibus Romanis uagabantur, ab A. Postumio consule tria millia & CD caesos: ceteram multitudinem praedam agentem, quae inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctã esse caede: interfecta inde quattuor millia, & exsequendo subtiliter numerum, CC ait & XXX. Inde Romam reditum est, iustitium remissum. Caelum uisum est ardere plurimo igni, portentaque alia aut obuersata oculis, aut uanas exterritis ostentauere species. his auertendis terroribus in triduum feriae indictae: per quas omnia delubra pacem deum exposcentium uirorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinae Hernicaeque, ab senatu gratijs ob impigram militiam actis, remissae domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post proelium uenerant, prope cum ignominia dimissi. Comitia

A mitia inde habita. creati consules L. Aebutius, P. Seruilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Graue tempus, & forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis quam pecori: & auxere uim morbi terrores populationis, pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. ea colluuio mistorum omnis generis animantium, & odore insolito urbanos, & agrestem confertum in arta tecta aestu ac uigilijs angebat: ministeriaq. inuicem ac contagio ipsa uulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Hernici nunciant, in agro suo Aequos Volscosq. coniunctis copijs castra posuisse, inde ingenti exercitu fines suos depopulari. praeterquam quod infrequens senatus indicio erat socijs, afflictam ciuitatem pestilentia esse; maestum etiam responsum tulere: ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur: urbem Romanam subita deum ira morbo populari: si qua eius mali quies ueniat, ut anno ante, ut semper B alias, socijs opem laturos. Discessere socij, pro tristi nuncio tristiorem, domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat; quod uix Romanis fulti uiribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli iniuria uastatos. ubi cum obuius nemo ne inermis quidē fieret; perq. omnia non praesidijs modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; peruenere ad tertium lapidem Gabina uia. mortuus Aebutius erat, Romanus consul: collega eius Seruilius exigua in spe trahebat animam: affecti plerique principum, patrum maior pars, militaris fere aetas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed uix ad quietas stationes uiribus sufficerent. munus uigiliarum senatores, qui per aetatem ac ualetudinem poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac cura aedilium plebis erat: ad eos summa rerum, ac maiestas consularis imperij uenerat. deserta omnia, sine capite, C sine uiribus, dij praesides, ac fortuna urbis tutata est: quae Volscis Aequisque praedonum potius mentem, quam hostium, dedit. adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana moenia animos eorum cepit: tectaque procul uisa, atque imminentes tumuli auertere mentes eorum: ut, totis passim castris fremitu orto, quid in uasto ac deserto agro, inter tabem pecorum hominumque, desides sine praeda tempus tererēt, cum integra loca, Tusculanum agrum opimum copijs petere possent? signa repente conuellerent; transuersisque itineribus per Lauicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo uis omnis tempestasque belli conuersa est. Interim Hernici Latinique pudore etiam, non misericordia solum moti, si nec obstitissent communibus hostibus infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis socijs ferrent, coniuncto exercitu Romam uergunt. ubi cum hostes non inuenissent, secuti famam ac uestigia, obuij fiūt descen- D dentibus ab Tusculano in Albanam uallem. ibi haudquaquam aequo proelio pugnatū est: fidesque sua socijs parum felix in praesentia fuit. Haud minor Romae fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui & alij clari uiri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, Curio maximus. & per ignota capita late uagata est uis morbi: inopsque senatus auxilij humani, ad deos populum ac uota uertit. iussi cum coniugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere deum. ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica euocati, omnia delubra implent. stratae passim matres crinibus templa uerrentes, ueniam irarum caelestiū, finemque pesti exposcunt. Inde paullatim, seu pace deum impetrata, seu grauiore tempore anni iam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: uersisque animis iam ad publicam curam, cum aliquot interregna exissent, P. Valerius Poplicola ter- E tio die, quam interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum, siue ille Vetusius fuit. ante diem III. Idus Sextiles consulatum ineunt, iam satis ualida ciuitate; ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. igitur, nunciantibus Hernicis, in fines suos transscendisse hostes; impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus, nō ultra quam in Hernicos procedit. Veturius primo proelio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, praedonum agmen fefellit, supra montes Praenestinos ductum. inde demissum in campos, uastauere agros, Praenestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romae ingens praebitus terror, magis in re subita, quam quod ad arcendam uim parum uirium esset. Q. Fabius praeerat urbi. is armata iuuentute, dispositisque

An. 289.

An. 290.

dispositisque praesidijs tuta omnia ac trãquilla fecit. itaque hostes, praeda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura, in Lucretium incidunt consulem, iam ante exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. igitur, praeparatis animis, repentino pauore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; & compulsos in cauas ualles, cum exitus haud inde faciles essent, circumueniunt. ibi Volscum nomen prope deletum est. XIII millia CDLXX cecidisse in acie ac fuga, ∞ CCL uiuos captos, signa XXVII militaria relata, in quibusdam annalibus inuenio, ubi etsi adiectum aliquid numero sit, magna certe caedes fuit. Victor cõsul, ingenti praeda potitus, eadem in statiua redijt. tum consules castra coniungunt. & Volsci Aequiq. afflictas uires suas in unum contulere. tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna uictoriam dedit, fusis hostibus, etiam castra capta. sic res Romana in antiquum statum redijt: secundaeque belli res extemplo urbanos motus excitauerunt. C. Terentius Arsa tribunus pl. eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribunicijs actionibus datum, per aliquot dies patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperiũ, tamquam nimium, nec tolerabile liberae ciuitati, inuehebatur. nomine enim tantum minus inuidiosum, re ipsa prope atrocius quam regium esse: quippe duos pro uno dominos acceptos immoderata, infinitaque potestate: qui soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum, omniaque supplicia uerterent in plebem: quae ne aeterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut V. uiri creentur legibus de imperio consulari scribendis: quod populus in se ius dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Qua promulgata lege, cum timerent patres, ne, absentibus consulibus, iugum acciperent; senatus a praefecto urbis Q. Fabio uocatur. qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est inuectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarẽt tribunum, relictum minarum atque terroris sit. Insidiatum eum, & tempore capto adortum remp. si quem similem eius, priore anno, inter morbum bellumque, irati dij tribunum dedissent, non potuisse sisti: mortuis duobus consulibus, iacente aegra ciuitate in colluuione omnium rerum, ad tollendum e rep. consulare imperium, laturum leges fuisse: ducem Volscis Aequisque ad oppugnandam urbem futurum. quid tandem illi non licere? si quid consules superbe in aliquem ciuium, aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem saeuitum sit: non illum consulare imperium, sed tribuniciam potestatem inuisam, intolerandamque facere; quam pacatam reconciliatamque patribus deintegro in antiqua redigi mala: neque illum se deprecari, quo minus pergat, ut coeperit. Vos, inquit Fabius, ceteri tribuni oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem uniuersorum comparatam esse; tribunos plebis uos creatos, non hostes patribus. nobis miserum, inuidiosum uobis est, desertam remp. inuadi. non ius uestrum, sed inuidiam minueritis. agite cum collega, ut rem integram in aduentum consulum differat. ne Aequi quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere. Agunt cum Terentio tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo accersiti. Lucretius cum ingenti praeda, maiore multo gloria redi t. & auget gloriam aduenienss, exposita omni in campo Martio praeda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua uendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. iactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum maiestati consulis tribunus, & destitit. tum Imperatori exercituique honos suus redditus. triumphauit de Volscis Aequisque: triumphantem secutae suae legiones. Alteri consuli datum, ut ouans sine militibus urbem iniret. Anno deinde sequenti lex Terentia ab toto relata collegio, nouos aggressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno caelum
An. 291. ardere uisum, terra ingenti concussa motu est. bouem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. inter alia prodigia & carne pluit: quem imbrem ingens numerus auium interuolitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum humi ita iacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. libri per II uiros sacrorum aditi. pericula a conuentu alienigenarum praedicta, ne qui in loca summa urbis impetus caedesq. inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. id factum ad impediendam legem tribuni crimina-

A criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis uolueretur) Hernici nunciant Volscos & Aequos, etsi accisae res sint, reficere exercitus: Antij summam rei positã, Ecetrae Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas uires belli esse. Vt haec dicta in senatu sunt, delectus edicitur. consules belli administrationem inter se dispartiri iussi; alteri ut Volsci, alteri ut Aequi prouincia esset. Tribuni coram in foro personare, fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos: iam ne uirtute quidem premi libertatem populi R. sed arte eludi: quia occidione prope occisos Volscos & Aequos mouere sua sponte arma posse, iam fides abierit, nouos hostes quaeri: coloniam fidam, propinquam, infamem fieri: bellum innoxijs Antiatibus indici, geri cũ plebe Romana; quam oneratam armis ex urbe, praecipiti agmine, acturi essent, exsilio & relegatione ciuium ulciscentes tribunos: sic, ne quid aliud actum putent, uictam legem esse: nisi B dum integra res sit, dum domi, dum togati sint, caueant ne possessione urbis pellãtur, ne iugum accipiant: si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos, nullum terrorem externum, nullum periculum esse: cauisse deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset. Haec tribuni. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, uelut rei experiũdae caussa: & statim uis coorta. quemcumque lictor iussu consulis prehendisset, tribunus mitti iubebat. neque suum cuique ius modum faciebat: sed uirium spe, sed manu obtinendum erat quod intenderes. quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu: sic patres in lege, quae per omnes comitiales dies ferebatur, inpedienda gerebant. Initium erat rixae, cum discedere populum iussissent tribuni; quòd patres se summoueri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant; quippe, quae non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciaeque esset. multum & consules se abstinebãt; ne cui C in colluuione rerum maiestatem suam contumeliae offerrent. Kaeso erat Quinctius, ferox iuuenis qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine ac uiribus. ad ea munera data a dijs & ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo non lingua, non manu promptior in ciuitate haberetur. hic cum in medio patrum agmine cõstituisset, eminens inter alios, uelut omnes dictaturas cõsulatusque gerens in uoce ac uiribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. hoc duce saepe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obuius fuerat, multatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, uictam legem esse. Tum, prope iam perculsis alijs tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Kaesoni capitis diem dicit. atrox ingeniũ accenderat eo facto magis, quam conterruerat. eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos uelut iusto perse-D qui bello. accusator pati reum ruere, inuidiaque flammam, ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Kaesonis temeritatem ferre. ibi multa saepe ab iuuentute inconsulte dicta factaque, in unius Kaesonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi, Ecquid, inquit, sentitis, iam uos Quirites, Kaesonem simul ciuem, & legem, quam cupitis, habere non posse? quamquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exsuperat. exspectate dum cõsul aut dictator fiat, quem priuatum uiribus & audacia regnantem uidetis. Assentiebantur multi, pulsatos se querentes; & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant. Iam adeat iudicio dies: apparebatque, uulgo homines in damnationem Kaesonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarij, principes ciuitatis. T. Quin-E ctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, cum multa referret sua familiaeque decora; affirmabat neque in Quinctia gente, neque in ciuitate Romana tantam indolem tam maturae uirtutis umquam exstitisse. suum primum militem fuisse: se saepe uidente pugnasse in hostem. Sp. Furius missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubijs suis rebus uenisse subsidio: neminem unum esse, cuius magis opera putet remp. restitutam. L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Kaesone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, iuuenem egregium, instructum naturae fortunaeque omnibus bonis, maximum momentum rerum eius ciuitatis, in quamcumque uenisset, suum quam alienum mallent ciuem esse: quod offendat in eo, feruorem & audaciam, aetatem quotidie auferre: quod desideretur, consilium, id in dies crescere: senescentibus uitijs, maturescente uirtute, sinerent

rent

rent tantum uirum in ciuitate senescere. Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato F
cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet inuidiam, sed ueniam errori, atque
adolescentiae petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condona-
rent filium, orabat. sed alij auersabantur preces, aut uerecundia, aut metu: alij se suosq.
multatos querentes, atroci responso iudicium suum praeferebant. premebant reum, prae
ter uulgatam inuidiam, crimen unum, quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos
tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, se haud multo post, quam pestilẽtia in urbe fuerat,
in iuuentutem grassantem in Suburra incidisse: ibi rixam natam esse, fratremque suum,
maiorem natu, necdum ex morbo satis ualidum, pugno ictum a Kaesone, cecidisse semi-
animem; inter manus domum ablatum: mortuumque inde arbitrari: nec sibi rem exsequi
tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. Haec Volscio clamitante, adeo
concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Kaeso interiret. G
Virginius arripi iubet hominem, & in uincula duci. patricij ui contra uim resistunt. T.
Quinctius clamitat; cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem iudiciũ,
eum indemnatum indicta caussa non debere uiolari. Tribunus supplicium negat sumptu-
rum se de indemnato, seruaturum tamen in uinculis esse ad iudicij diem: ut, qui hominem
necauerit, de eo supplicij sumendi copia populo R. fiat. appellati tribuni medio decreto
protinus ius auxilij sui expediunt: in uincla conijci uetant: sisti reum, pecuniamque, nisi si-
statur, populo promitti, placere pronunciant. summam pecuniae quantam aequum esset
promitti, ueniebat in dubium. id ad senatum reijcitur. reus, dum consulerentur patres,
retentus in publico est. uades dare placuit. unum uadem III. millibus aeris obligarunt.
quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot uadibus accusator uadatus
est reum. hic primus uades publicos dedit. Dimissus e foro, nocte proxima, inscijs con- H
sulibus, in Tuscos in exsilium abijt. Iudicij die cum excusaretur solum uertisse exsilij caus-
sa, nihilo minus Virginio comitia habente, collegae appellati dimisere concilium: pecunia
a patre exacta crudeliter; ut is diuenditis omnibus bonis, aliquandiu trãs Tiberim, ueluti
relegatus, in uili quodam tugurio habitarit. Hoc iudicium, & promulgata lex exercuit ci-
uitatem: ab externis armis otium fuit. cum uelut uictores tribuni, perculsis patribus Kae-
sonis exsilio, prope perlatam esse crederẽt legem, &, quod ad seniores patrum pertineret,
cessissent possessione reipublicae: iuniores, id maxime quod Kaesonis sodalium fuit, auxe-
re iras in plebẽ, non minuerunt animos; sed ibi plurimum profectum est, quod modo quo-
dam temperauere impetus suos. cum primo post Kaesonis exsilium lex coepta ferri est, in
structi paratique, cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primum summouentes
praebuere caussam, adorti sunt, ut nemo unus inde praecipuum quidquam gloriae domũ I
inuidiaeue ferret, mille pro uno Kaesones exstitisse plebes quereretur. medijs diebus, qui-
bus tribuni de lege non agerent, nihil eisdẽ illis placidius aut quietius erat: benigne saluta
re, alloqui plebis homines, domũ inuitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati, sine in-
terpellatione concilia habere, numquam ulli neque publice neque priuatim truces esse. ni
si cũ de lege agi coeptum esset: alibi popularis iuuentus erat. nec cetera modo tribuni tran
quille peregere, sed refecti quoque in insequentem annum, ne uoce quidem incommoda,
nedum ut ulla uis fieret, paullatim permulcendo, tractandoque mansuefecerant plebem.
his per totum annum artibus lex elusa est. Accipiunt ciuitatem placidiorem consules C.
An. 292. Claudius Ap. F. & P. Valerius Poplicola. Nihil noui nouus annus attulerat. legis feren-
dae aut accipiendae cura ciuitatem tenebat. quantum iuniores patrum plebi se magis insi
nuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. K
coniurationem factam, Kaesonem Romae esse, interficiendorum tribunorum, trucidandae
plebis consilia inita: id negotij datum ab senioribus patrum, ut iuuentus tribuniciã pote-
statem e rep. tolleret, formaque eadem ciuitatis esset, quae ante Sacrum montem occupa-
tum fuerat. Et ab Volscis & Aequis statum iam ac prope sollemne in singulos annos bel-
lum timebatur; propiusque aliud nouum malum nec opinato exortum. Exsules, seruiq. ad
quattuor millia hominum, & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium, at
que arcem occupauere. confestim in arce facta caedes eorum, qui coniurare & simul cape
re arma noluerant, alij inter tumultum praecipites pauore in forum deuolant. alternae uo
ces, Ad arma, & Hostes in urbe sunt, audiebantur. consules & armare plebem, & inermem
pati timebant, incerti quod malum repentinum, externum, an intestinum, ab odio plebis,
an ab

A an ab seruili fraude, urbem inuasisset. sedabant tumultus; sedando interdum mouebant. nec enim poterat pauida & consternata multitudo regi imperio. dant tamen arma, nō uulgo, tantum ut, in incerto hoste, praesidium satis fidum ad omnia esset. soliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnia urbis loca egere. lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. seruos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio uocabat. se miserrimi cuiusque suscepisse caussam, ut exsules iniuria pulsos in patriam reduceret, & seruitutis graue iugū demeret: id malle populo R. auctore fieri: si sibi spes non sit, se Volscos & Aequos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum. Dilucere res magis patribus, atque consulibus. praeter ea tamen, quae denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere, &c, cum tātum in urbe hostium esset, mox Sabinae Etruscaeque legiones ex composito
B adessent; tum aeterni hostes Volsci & Aequi non ad populabundos, ut ante, fines, sed ad urbem ut ex parte captam uenirent. multi & uarij timores; inter ceteros imminebat terror seruilis; ne suus cuique domi hostis esset; cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. uixque concordia si sti uidebatur posse. tantum superantibus alijs ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat: mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriēs, tum esse peregrino terrore sopitum uidebatur. at id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed uanam imaginem belli, ad auertēdos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse, contenderent: patriciorum hospites, clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, maiore, quam uenerint, silentio abituros. cōcilium inde legi perferendae habere, auocato populo ab armis. senatum interim consules
C habent, alio se maiore a tribunis metu ostēdente, quam quem nocturnus hostis intulerat. postquam arma poni, & discedere homines ab stationibus nunciatum est; P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos uenit, Quid hoc rei est, inquit, tribuni? Ap. Herdoni ductu & auspicio remp. euersuri estis? tam felix uobis corrumpendis fuit, qui seruitia uestra non commouit, auctor? cum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet? Inde ad multitudinem oratione uersa, Si uos urbis, Quirites, si uestri nulla cura tangit, at uos ueremini deos patrios ab hostibus captos. Iuppiter optimus maximus, Iuno regina, & Minerua, alij dij deaeque obsidentur: castra seruorū publicos uestros penates tenent. haec uobis formae sanae ciuitatis uidetur? tantum hostiū non solum intra muros est, sed in arce supra forum, curiamque: comitia interim in foro sunt, senatus in curia est: uelut cum otium superat, senator sententiam dicit, alij Quirites
D suffragium ineunt. non, quidquid patrum plebisque est, consules, tribunos, deos hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare angustissimam illam domum Iouis optimi maximi, decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his ijsdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuae: iube hanc ingredi uiam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. primus en ego consul, quantum mortalis deum possum, te, ac tua uestigia sequar. Vltimum orationis fuit, se arma capere, uocare omnes Quirites ad arma: si quis impediat, iam se consularis imperij, iam tribuniciae potestatis, sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum: iuberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium uetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurum se in tribunis, quod princeps familiae suae ausus in regibus esset. Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem
E Romanam hostibus fore; nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina coepta oppressit. tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, patres circumire plebem, inserentesque se in circulos, sermones tēpori aptos serere: admonere, ut uiderent in quod discrimen remp. adducerent: non inter patres ac plebem certamen esse, sed simul patres, plebemque, arcem urbis, templa deorū, penates publicos priuatosque hostibus dedi. Dum haec in foro sedandae discordiae caussa agūtur, consules interim, ne Sabinus, ne Veiens hostis moueretur, circa portas murosq. discesserant. eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatae urbis statu nuncij ueniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim conuocato senatu, atque introductis nunciis, magnopere censet, ne exspectent dum ab Roma legati auxilium petentes ueniant: periculum ipsum, discrimenque, ac sociales deos, fidemque

demque

demque foederum id poscere: demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam ciuitatem, numquam parem occasionem daturos deos. Placet ferri auxilium: iuuentus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce uenientes, procul speciem hostium praebuere. Aequi aut Volsci uenire uisi sunt. deinde, ubi uanus terror abijt, accepti in urbem agmine in forum descendunt. ibi iã P. Valerius, relicto ad portarum praesidia collega, instruebat aciem. auctoritas uiri mouerat, affirmantis, Capitolio recuperato, & urbe pacata, si se doceri siuissent, quae fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorẽ se maiorũ suorũ, memorem cognominis, quod populi colendi uelut hereditaria cura sibi a maioribus tradita esset, concilium plebis non impeditur ũ. hunc ducem secuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in cliuum Capitolinum erigunt aciem. adiungitur & Tusculana legio. certare socij ciuesque; utri recuperatae arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. trepidare tum hostes; nec ulli satis rei, praeterquam loco fidere. trepidantibus inferũt signa Romani, socijque. iam in uestibulum perruperant templi, cum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis uidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum uicemq. consulis prouolat. prae ardore impetuque, tantae rei sensus non peruenit ad militẽ. prius uicit, quam se pugnare sine duce sentiret. multi exsulum caede sua foedauere templũ; multi uiui capti, Herdonius interfectus: ita Capitolium recuperatum. De captiuis, ut quisque liber aut seruus esset, suae fortunae a quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiae actae, Capitolium purgatum, atq. lustratum. in consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, iactasse fertur. Pace parta, instare tum tribuni patribus, ut P. Valerij fidem exsoluerẽt: instare Claudio, ut collegae deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret. Consul ante, quam collegam sibi subrogasset, negare passurum agi de lege. hae tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense summo patrum studio L. Quinctius Cincinnatus, pater Kaesonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem fauore patrum, uirtute sua, tribus litteris; quorũ nemo Kaesoni cedebat magnitudine animi; consilium & modum adhibẽdo, ubi res posceret, priores erant. Is ut magistratuum inijt, assiduis concionibus pro tribunali nõ in plebe coercenda, quam senatu castigando, uehementior fuit: cuius ordinis languore, perpetui iã tribuni pl. non ut in rep. populi R. sed ut in perdita domo, lingua, criminibusq. regnarent: cum Kaesone filio suo uirtutem, constantiam, omnia iuuentutis belli domiq. decora pulsa ex urbe Romana, & fugata esse: loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia uiuere. Aulus, inquit, ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicij, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercle aliquanto; qui uere rem aestimare uelut. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo, prope denunciauit ut arma caperetis. hic, negando bella esse, arma uobis ademit, nudosq. seruis uestris & exsulibus obiecit. & uos (C. Claudij pace, & P. Valerij mortui loquar) prius in cliuum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? pudet deorũ, hominumque. cum hostes in arce, in Capitolio essent; exsulum & seruorum dux, profanatis omnibus, in cella Iouis optimi maximi habitaret; Tusculi ante, quam Romae, sumpta sunt arma. in dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent. & qui ante Latinos ne pro se quidem ipsis, cum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua spõte arma sumpsissent, capti & deleti eramus. hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre; inermem eam hosti trucidandam obijcere? scilicet, si quis uobis humillimus homo de uestra plebe; quam partem, ueluti abruptam a cetero populo, uestram patriam; peculiaremq. remp. fecistis; si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nũciaret, ferendum auxilium putaretis: Iuppiter optimus maximus, exsulũ atque seruorũ saeptus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, ut sacrosancti habeãtur, quibus ipsi dij neque sacri, neque sancti sunt? at enim diuinis humanisq. obruti sceleribus, legem uos hoc anno perlaturos dictitatis. tũ hercu le illo die quo ego consul sum creatus, male gesta resp. est, peius multo, quam cum P. Valerius cõsul perijt, si tuleritis. Iam primum omnium, inquit, Quirites, in Volscos & Aequos mihi, atque collegae legiones ducere in animo est. nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de praeterito, quã re ipsa experiri, est melius. Mouerat plebem

A bem oratio consulis. erecti patres restitutam credebant remp. consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorē actionem tam grauis rei facile passus, in peragendis consilijs, consularis officij partem ad se uindicabat. Tum tribuni eludentes uelut uana dicta, persequi, quaerendo quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis uero, inquit Quinctius, nihil delectu opus est; cum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in uerba iurauerint, conuenturos se iussu consulis, nec iniussu abituros. edicimus itaque omnes, qui in uerba iurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis. Cauillari tum tribuni, & populum exsoluere religione uelle: priuatum eo tempore Quinctium fuisse, cum sacramento adacti sint. sed nōdum haec, quae nunc tenet saeculum, negligentia deū uenerat: nec, interpretando, sibi quisque iusiurandum & leges aptas faciebat; sed suos potius mores ad ea accommodabat. igitur tribuni, ut impediendae rei nulla spes erat, de proferē-
B do exercitu agere, eo magis, quod & augures iussos adesse ad Regillum lacum fama exierat; locumq. inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quicquid Romae ui tribunicia rogatum esset, id comitijs ibi abrogaretur: omnes id iussuros, quod consules uellent: neque enim prouocationem esse longius ab urbe mille passuum: & tribunos, si eo ueniant, in alia turba Quiritum subiectos fore consulari imperio. Terrebant haec: sed ille maximus terror animos agitabat, quod saepius Quinctius dictitabat, se consulū comitia non habiturum: non ita ciuitatem aegram esse, ut consuetis remedijs sisti possit: dictatore opus esse reip. ut, qui se mouerit ad solicitandum statū ciuitatis, sentiat sine prouocatione dictaturam esse. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe ueniunt. multitudo clamore ingenti nunc consulum, nunc patrum fidem implorant. nec ante mouerunt de
C sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate patrum futuros esse polliciti sunt. Tūc referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsultum fit, ut neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent: in reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, iudicare senatum contra remp. esse. consules fuere in patrum potestate. tribuni, reclamantibus consulibus, refecti: patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. nulla toto anno uehementior actio consulis fuit. Mirer, inquit, si uana uestra patres conscripti ad plebem auctoritas est? uos eleuatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus soluit, ipsi quoque solutum uultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tamquā id sit plus posse in ciuitate, plus leuitatis ac licentiae habere. leuius enim, uaniusq. profecto est, sua decreta & consulta tollere, quam aliorum. imitemini patres conscripti turbam in-
D consultam; &, qui exemplo alijs esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alij uestro recte faciant: dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te uero C. Claudi adhortor, ut & ipse populum R. hac licentia arceas, & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, inuidiamque, quae ex continuato eo impēderet, leuatam putem. Communiter inde edicunt, ne quis L. Quinctium consulem faceret: si quis fecisset, se id suffragium non obseruaturos. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, & L. Cornelio cōsulibus, principio anni statim res turbulentae. instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis & Aequis Latini, atque Hernici nunciabant: iam Antij Volscorum legiones esse: & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam: aegreq. impetratum a tribunis, ut bellū praeuerti si- AN. 393.
E nerent. Consules inde partiti prouincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum; Cornelio, ut Romae praesidio esset; ne qua pars hostium, qui Aequis mos erat, ad populādum ueniret. Hernici & Latini iussi milites dare ex foedere: duaeque partes sociorum in exercitu, tertia ciuium fuit. Postquam ad diē praestitutum uenerunt socij, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido statiuisq. hostium consedit. ubi cum Volsci, quia nondum ab Aequis uenisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti uallo se tutarentur, pararent: postero die Fabius nō permistam unam sociorum ciuiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa uallum hostium instruxit. ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum obseruare iussit, ut pariter & socij rem inciperent, referrentq. pedem, si receptui cecinisset.

equites

equites item suae cuique parti post principia collocat. ita trifariam adortus castra circũue- F nit:& cum undique instaret,non sustinentes impetum Volscos uallo deturbat. transgressus inde munitiones,pauidam turbam,inclinatamque in partem unam castris expellit. inde effuse fugientes eques,cui superare uallum haud facile fuerat, cum ad id spectator pugnae astitisset,libero campo adeptus,parte uictoriae fruitur,territos caedendo. magna & in castris,& extra munimenta caedes fugientium fuit:sed praeda maior;quia uix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret,ni fugientes siluae texissent. Dum ad Antium haec geruntur,interim Aequi, robore iuuentutis praemisso, arcem Tusculanã improuiso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul moenibus Tusculi cõsidunt,ut distenderent hostium copias. Haec celeriter Romam,ab Roma in castra Antium perlata mouent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nunciaretur. adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium uidebatur. G Fabius,omissis omnibus,praedam ex castris raptim Antium cõuehit.ibi modico praesidio relicto,citatum agmen Tusculum rapit.nihil praeter arma,& quod cocti ad manum fuit cibi,ferre militi licuit. commeatum ab Roma consul Cornelius subuehit. aliquos menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Aequorum oppugnabat, partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. ui numquam eo subiri potuit. fames postremo inde detraxit hostem.quo postquam uentum ad extremum est,inermes, nudique omnes sub iugum ab Tusculanis missi.hos ignominiosa fuga domum se recipientes Romanus consul in Algido consecutus,ad unum omnes occidit.uictor ad Columen (id loco nomen est)exercitu relicto castra locat. Et alter consul,postquam,moenibus Romanis iã pulso hoste, periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. ita bifariam consules ingressi hostium fines,ingenti certamine hinc Volscos,hinc Aequos populantur. Eodem anno descisse Antiates,apud plerosque auctores inuenio, L. Cornelium consulem id bellum gessisse, opidumque cepisse.certum affirmare,quia nulla apud uetustiores eius rei mentio est,non ausim. Hoc bello perfecto,tribunicium domi bellum patres territat. Clamant fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendae esse: se nihilo minus rẽ susceptam peracturos. Obtinuit tamen P.Lucretius praefectus urbis,ut actiones tribuniciae in aduentum consulum differrentur. Erat & noua exorta caussa motus.A.Cornelius, & Q.Seruilius quaestores M.Volscio, quod falsus haud dubie testis in Kaesonem extitisset,diem dixerant. multis enim emanabat indicijs, neque fratrem Volscij, ex quo semel fuerit aeger,umquam non modo uisum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec ijs temporibus,in quae testis crimen coniecisset,Kaesonem Romae uisum;affirmantibus,qui una meruerant,secum eum tum frequẽtem ad signa sine ullo commeatu fuisse.ni ita esset, multi priuatim ferebant Volscio iudicem.cum ad iudicium ire non auderet,omnes eae res in unum cõgruentes,haud magis dubiam damnationem Volscij,quam Kaesonis Volscio teste fuerat,faciebant.in mora tribuni erant,qui comitia quaestores habere de reo,nisi prius habita de lege essent, passuros negabant.ita extracta utraque res in consulum aduentum est. qui ubi triumphantes uictore cum exercitu urbem inierunt; quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos.at illi(etenim extremum anni iam erat)quartum affectantes tribunatum,in comitiorum disceptationem ab lege certamen auerterant. & cum consules nihilo minus aduersus cõtinuationem tribunatus,quam si lex minuẽdae suae maiestatis caussa promulgata ferretur,tetendissent, uictoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Aequis pax est petentibus data.census,res priore anno inchoata,perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. fuerunt censa ciuium capita centumtrigintaduo millia, K CDXIX. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod & foris pacem

AN. 294. peperere: & domi,etsi non concors,minus tamen,quam alias, infesta ciuitas fuit. L. Minucius inde,& C.Nautius consules facti duas residuas anni prioris caussas exceperũt. Eodem modo consules legem,tribuni iudicium de Volscio impediebant:sed in quaestoribus nouis maior uis, maior auctoritas erat. cum M. Valerio M. F. Volusi nepote, quaestor erat T.Quinctius Capitolinus,qui ter cõsul fuerat.is, quoniam neque Quinctiae familiae Kaeso, neque reip.maximus iuuenũ restitui posset,falsum testẽ, qui dicendae causae innoxio potestatem ademisset,iusto ac pio bello persequebatur. Cũ Virginius maxime ex tribunis de lege ageret, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut,

A gem: ut, cum edocuissent populum, quid fraudis occultae ferretur, finerent deinde suffragium inire. hoc interualli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Aequi dederunt: qui rupto foedere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cloelium deferunt. is tum longe princeps in Aequis erat. Graccho duce in Lanuuinum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione ueniunt, pleniq. praedae in Algido castra locant. in ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati ab Roma uenerunt questum iniurias, & ex foedere res repetitum. eos Aequorum imperator, quae mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum iubet dicere: se alia interim acturum. quercus ingens arbor praetorio imminebat, cuius umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, & haec, inquit, sacrata quercus, & quidquid deorum est, audiant foedus a uobis ruptum: nostrisq. & nunc querelis adsint, & mox armis, cũ deorum
B hominumq. simul uiolata iura exequemur. Romam ut rediere legati, senatus iussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Aequorum prouinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. & forsitan ad ultimum impedissent; sed nouus subito additus terror est. uis Sabinorum ingens prope ad moenia urbis infesta populatione uenit. foedati agri, terror iniectus urbi est. tum plebs benigne arma cepit: reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit; castrisq. ad Eretum positis, per expeditiones paruas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam uastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani uiderentur. Minucio neque fortuna, nec uis animi eadẽ in gerendo negotio fuit. nam cũ haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pauidus tenebat. quod ubi sensẽrũt hostes, creuit ex me-
C tu alieno, ut fit, audacia. & nocte adorti castra, postquam parum uis aperta profecerat, munitiones postero die circumdãt. quae priusquam undique uallo obiecto clauderẽt exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem, exercitũq. obsideri. nihil tam nec opinatum, nec tam insperatum accidere potuit: itaque tantus pauor, tantaq. rrepidatio fuit, quanta si urbem, non castra hostes obsiderent. Nautium consulem accersunt. in quo cum parum praesidij uideretur, dictatoremq. dici placeret, qui rem perculsam restitueret; L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operaepretium est audire, qui omnia prae *diuitijs* humana spernunt, neque honori magno locum, neque uirtuti putant esse, nisi ubi effuse affluant opes. spes unica imperij populi R. L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc naualia sunt, quattuor iugerũ colebat agrum, quae prata Quinctia uocãtur. ibi ab legatis seu fossam fodiens palo innixus,
D seu cum araret, operi certe, id quod constat, agresti intentus, salute data inuicem, redditaque, rogatus ut (quod bene uerteret ipsi, reiq. publicae) togatus mandata senatus audiret, admiratus, rogitans, satin' salua essent omnia, togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam iubet. qua simul absterso puluere ac sudore uelatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant, in urbem uocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Nauis Quinctio publice parata fuit; transuectumq. tres obuiam egressi filij excipiũt, inde alij propinqui atque amici, tum patrum maior pars. ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum. & plebis concursus ingens fuit: sed ea nequaquam tam laeta Quinctium uidit, & imperij nimium, & uirum in ipso imperio uehementiorẽ rata. & illa quidem nocte nihil, praeterquam uigilatum est in urbe. postero die dictator, cum ante lucem in forum uenisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciae gẽtis, sed qui,
E cum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanae iuuentutis habitus esset. cum magistro equitum in concionem uenit, iustitium edicit, claudi tabernas tota urbe iubet, uetat quemquam priuatae quidquã rei agere. tum, quicumq. aetate militari essent, armati, cũ cibarijs in dies quinque coctis, uallisq. duodenis, ante solis occasum, Martio in campo adessent: quibus aetas ad militandũ grauior esset, uicino militi, dum is arma pararet, uallumq. peteret, cibaria coquere iussit. sic iuuentus discurrit ad uallum petendum. sumpsere unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est; impigreq. omnes ad edictũ dictatoris praesto fuere. inde composito agmine nõ itineri magis apto, quam proelio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitũ suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: adderent gradum: maturato opus esse; ut nocte ad hostem peruenire possent: consulem exercitumque Ro-

manum obsideri, tertium diem iam clausos esse: quid quaeque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto saepe temporis maximarum rerum momenta uerti. accelera signifer; sequere miles; inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perueniunt: &, ut sensere se iam prope hostes esse, signa constituunt. ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumuectus, cōtemplatusq. qui tractus castrorū, quaeque forma esset, tribunis militum imperauit, ut sarcinas in unum conijci iubeant, militem cum armis ualloq. redire in ordines suos. facta, quae imperauit. Tum quo fuerat ordine in uia, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris: & ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere iubet: clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & iacere uallum. edito imperio, signum secutum est: iussa miles exequitur: clamor hostes circumsonat, superat inde castra hostium, & in castra consulis uenit: alibi pauorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, ciuium esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac uigilijs territant hostem. consul differendum negat. illo clamore non aduentum modo significari, sed rem ab suis coeptam: mirumq. esse, ni iam exteriore parte castra hostium oppugnentur. itaque arma suos capere, & se subsequi iubet. nocte initum proelium est, legionibus dictatoris clamore significantibus ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Iam se ad prohibenda circumdari opera Aequi parabant, cū, ab interiore hoste proelio coepto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munietibus ad pugnantes introrsum uersi, uacuam noctem operi dedere. pugnatumq. cum consule ad lucē est. luce prima iam circumuallati ab dictatore erant, & uix aduersus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quinctiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma redijt, inuaditur uallum. hic instabat noua pugna; illa nihil remiserat prior. tum, ancipiti malo urgente, a proelio ad preces uersi, hinc dictatorem, hinc cōsulem orare, ne in occidione uictoriam ponerent, ut inermes se inde abire finerent. ab consule ad dictatorem ire iussis, ignominiam infensus addidit. Gracchum Cloelium ducem, principesq. alios uinctos ad se adduci iubet: opido Corbione decedi: sanguinis se Aequorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamq. esse gentem, sub iugum abituros. tribus hastis iugum fit, humi fixis duabus, superq. eas transuersa una deligata. sub hoc iugo dictator Aequos misit. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) praedam omnem suo tantum militi dedit. consularem exercitum, ipsumq. consulem increpās, Carebis, inquit, praedae parte miles ex eo hoste, cui prope praedae fuisti. & tu L. Minuci, donec cōsularē animū incipias habere, legatus his legionibus praeeris. ita se Minucius abdicat consulatu, iussusq. ad exercitum manet. sed adeo tū imperio meliori animus mansuete obediēs erat, ut beneficij magis, quā ignominiae, hic exercitus memor, & coronam auream dictatori librae pondo decreuerit, & proficiscentem eum patronum salutauerit. Romae a Q. Fabio praefecto urbis senatus habitus, triumphantem Quinctium, quo ueniebat agmine, urbem ingredi iussit. ducti ante currum hostium duces, militaria signa praelata, secutus exercitus praeda onustus. epulae instructae dicūtur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali, & sollemnibus iocis comessantium modo currum secuti sunt. eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, ciuitas data est. confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscij falsi testis tenuissent. ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuuium exsulatum abijt. Quinctius XVI die dictatura, in sex menses accepta, se abdicauit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad uastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Q. Fabius successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, patres tenuere. plebes uicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos uisos in Capitolio ferunt, a canibus fugatos; ob id prodigium, lustratum
An. 295. Capitolium esse. Haec eo anno gesta. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Puluillus. Cuius initio anni cum foris otium esset; domi seditiones ijdem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusq. uentum foret, adeo exarserant animis, ni, uelut dedita opera, nocturno impetu Aequorum Corbione amissum praesidium nunciatum esset. senatum consules uocant. iubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. inde posito legis certamine, noua de delectu contentio exorta. uincebaturq. cōsulare imperium tribunicio auxilio, cum alius additur terror: Sabinum exercitum praedatum descendisse in agros Romanos,

A manos,inde ad urbem uenire. is metus perculit,ut scribi militem tribuni sinerent, nō sine
pactione tamen,ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, paruumq. id plebi praesidiū
foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. expressit hoc necessitas patribus.id modo
excepere,ne postea eosdē tribunos iuberent. tribunicia comitia, ne id quoque post bellū,
ut cetera,uanum esset,extemplo habita. Tricesimosexto anno a primis tribunis plebis,de-
cem creati sunt,bini ex singulis classibus. itaq.cautum est ut postea crearentur. Delectu
deinde habito Minucius contra Sabinos profectus, non inuenit hostem. Horatius, cum
iam Aequi,Corbione interfecto praesidio,Ortonam etiā cepissent,in Algido pugnat.mul
tos mortales occidit,fugat hostem non ex Algido modo,sed a Corbione,Ortonaq.. Cor
bionem etiam diruit propter proditum praesidium. Deinde M.Valerius,Sp.Virginius con An.296.
sules facti. Domi forisq. otium fuit. annona propter aquarum intemperiem laboratum
B est. de Auentino publicando lata lex est. tribuni plebis ijdem refecti. hi sequente anno, An.297.
T.Romilio & Sp.Veturio consulibus,legem omnibus concionibus suis celebrant. pudere
se numeri sui nequidquam aucti,si ea res aeque suo biēnio iaceret,ac toto superiore lustro
iacuisset.Cum maxime haec agerent, trepidi nuncij ab Tusculo ueniunt, Aequos in agro
Tusculano esse. Fecit pudorem recens eius populi meritum morandi auxilij. ambo con-
sules cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inueniunt. ibi pugnatum. supra se-
ptem millia hostium caesa: alij fugati: praeda parta ingens. eam propter inopiā aerarij cō
sules uendiderunt. inuidiae tamen res ad exercitum fuit. ea deniqua tribunis materiā cri
minandi ad plebem consules praebuit. itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio A. An.298.
Aterio consulibus dies dicta est,Romilio ab C.Claudio Cicerone tribuno plebis,Veturio
ab L. Alieno aedili plebis. uterque magna patrum indignatione damnatus, Romilius de-
C cem millibus aeris, Veturius XV millibus.Nec haec priorum calamitas consulum segnio-
res nouos fecerat consules. & se damnari posse aiebant: & plebem, & tribunos legem fer-
re non posse. tum abiecta lege,quae promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cū pa-
tribus: Finem tandem certaminum facerent: si plebeiae leges displicerent;at illi commu-
niter legum latores & ex plebe,& ex patribus,qui utrisque utilia ferrent,quaeq.aequādae
libertatis essent,sinerent creari. Rem non aspernabantur patres;daturum leges neminem,
nisi ex patribus, aiebant. cum de legibus conueniret, de latore tantum discreparet; missi
legati Athenas Sp.Postumius Albus, A.Manlius,Ser.Sulpicius Camerinus; iussiq.incly-
tas leges Solonis describere,& aliarum Graeciae ciuitatum instituta,moresq.iuraq.nosce
re.Ab externis bellis quietus annus fuit:quietior insequēs P. Curatio,& Sex. Quinctilio An.299
consulibus,perpetuo silentio tribunorum.quod primo legatorum,qui Athenas ierant,le-
D gumq.peregrinarum expectatio praebuit:deinde duo simul mala ingentia exorta, fames,
pestilentiaque foeda homini, foeda pecori.uastati agri sunt:urbs assiduis exhausta funeri-
bus,multae & clarae lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser.Cornelius mortuus, augur
C.Horatius Puluillus: in cuius locum Sp. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe
erat,augures legere. mortuus consul Quinctilius,quattuor tribuni plebis.multiplici clade
foedatus annus.ab hoste otium fuit. inde consules T. Menenius, P.Sestius Capitolinus. An.300.
neque eo anno quidquam belli externi fuit. domi motus orti. Iam redierant legati cum
Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium
fieret. Placet creari decemuiros sine prouocatione, & ne quis eo anno alius magistra-
tus esset. admiscerenturne plebeij, controuersia aliquandiu fuit. postremo concessum
patribus: modo ne lex Icilia de Auentino, aliaeque sacratae leges abrogarentur. Anno An.301.
E trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma ciuitatis, ab con-
sulibus ad decemuiros, quemadmodum ab regibus ante ad consules uenerat, translato
imperio. minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. laeta enim principia magi-
stratus eius nimis luxuriauere, eo citius lapsa res est: repetitumque, duobus uti man-
daretur consulum nomen imperiumque. Decemuiri creati Ap. Claudius, T.Genucius,P.
Sestius, Sp. Veturius, C. Iulius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curatius, T. Romilius,
Sp.Postumus Albus. Claudio & Genucio, quia designati consules in eum annum fue-
rant,pro honore honor redditus; & Sestio alteri consulum prioris anni, quod eā rem col-
lega inuito ad patres retulerat, his proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant: si-
mul ut pro legatione tam longinqua praemio esset honos: simul peritos legum peregri-
narum ad condenda noua iura usui fore credebant. suppleuere ceteri numerum. graues

quoque aetate electos nouissimis suffragijs, ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis ad- F
uersarentur. regimen totius magistratus penes Appium erat, fauore plebis. adeoque
nouum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omnisque aurae popularis captator
euaderet, pro truci saeuoque insectatore plebis. decimo die ius populo singuli reddebant.
eo die penes praefectum iuris fasces duodecim erant, collegis nouem singuli accẽsi appa-
rebant. & in unica concordia inter ipsos, qui consensus priuatis interdum inutilis esset,
summa aduersus alios aequitas erat. moderationis eorum argumentũ exemplo unius rei
notasse satis erit. Cum sine prouocatione creati essent; defosso cadauere domi apud P. Se-
stium, patriciae gentis uirum, inuẽto, prolatoque in concionem, in re iuxta manifesta atq.
atroci C. Iulius decemuir diem Sestio dixit, & accusator ad populũ extitit, cuius rei iu-
dex legitimus erat: decessitq. iure suo, ut demptum de ui magistratus, populi libertati adij-
ceret. cum promptũ hoc ius uelut ex oraculo, incorruptum pariter ab his summi infimiq. G
ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentiq. hominum expectatione proposi-
tis decem tabulis, populum ad concionem aduocauerunt: &, quod bonum, faustum, felixq.
reipublicae, ipsis, liberisq. eorum esset, ire, & legere leges propositas iussere: se, quãtum de
cem hominum ingenijs prouideri potuerit, omnibus summis infimisq. iura aequasse. plus
pollere multorum ingenia, consiliaq.. uersarent in animis secum unamquamque rem: agi-
tarent deinde sermonibus, atque in medium, quid in quaque re plus, minusve esset, cõfer-
rẽt. eas leges habiturum populum R. quas consensus omniũ inuexisse, nec iussisse latas ma
gis, quam tulisse uideri posset. Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite
edito, satis correctae uiderentur, centuriatis comitijs decem tabularũ leges perlatae sunt: H
qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias aceruatarum legum cumulo, fons
omnis publici priuatiq. est iuris. uulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas, quibus adie-
ctis absolui posse uelut corpus omnis Romani iuris. ea expectatio, cum dies comitiorum
appropinquaret, desiderium decemuiros iterum creandi fecit. iam plebs, praeterquã quod
consulum nomẽ haud secus quam regum perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, ce
dentibus inuicem appellatione decemuiris, quaerebat. postquã uero comitia decemuiris
creandis in trinum nundinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio, ut primores quoque ciui
tatis (metu credo, ne tanti possessio imperij, uacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pa-
teret) prensaret homines, honorem summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua
contenderent, suppliciter petentes. Dimissa iam in discrimen dignitas ea aetate, ijsq. ho-
noribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires utrum inter decemuiros, an inter candi- I
datos numerares. propior interdum petendo, quam gerendo magistratui erat. criminari
optimates, extollere candidatorum leuissimum quemque, humillimumq. ipse medius in-
ter tribunicios Duilios, Iciliosq. in foro uolitare, per illos se plebi uẽditare: donec colle-
gae quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos, mirantes
quid sibi uellet: apparere nihil sinceri esse: profecto haud gratuitam in tanta superbia co-
mitatẽ fore: nimium in ordinem se ipsum cogere: & uulgari cum priuatis, non tam prope
rantis abire magistratu, quam uiam ad continuandum magistratum quaerentis esse. pro-
palã obuiã ire cupiditati parum ausi obsecundando mollire impetum aggrediũtur. comi-
tiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu iniungunt. Ars haec
erat, ne semet ipse creare posset: quod praeter tribunos plebis, & id ipsum pessimo exem-
plo, nemo umquam fecisset. ille enimuero, quod bene uertat, habiturũ se comitia profes-
sus, impedimẽtũ pro occasione arripuit; deiectisq. honore per coitionẽ duobus Quinctijs,
Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, cõstantissimo uiro in optimatũ caus K
sa, & alijs eiusdem fastigij ciuibus, nequaquam splendore uitae pares decemuiros creat, se
in primis. quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum cre-
An. 302. diderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fa-
bius Vibulanus, Q. Poetelius, T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen,
M. Rabuleius. Ille finis Appio alienae personae ferendae fuit. suo iam inde uiuere inge-
nio coepit, nouosq. collegas iam, priusquam inirent magistratũ, in suos mores formare.
quotidie coibant remotis arbitris. inde impotentibus instructi consilijs, quae secreto ab
alijs coquebant, iam haud dissimulando superbiam, rari aditu, colloquentibus difficiles,
ad idus Maias rem perduxere. idus tum Maiae sollẽnes ineũdis magistratibus erãt. Initio
igitur magistratus, primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fe-
cere.

A cere. nam cum ita priores decemuiri seruassent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbem, suam cuiusque uicem, per omnes iret; subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. centum uiginti lictores forum impleuerant, & cum fascibus secures illigatas praeferebant. nec attinuisse demi securim, cum sine prouocatione creati essent, interpretabantur. decem regum species erat: multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus patrum, ratis caedis caussam ac principium quaeri; ut, si quis memorem libertatis uocem aut in senatu, aut in populo misisset, statim uirgae securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. nam praeterquam quod in populo nihil erat praesidij, sublata prouocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: cum priores decemuiri appellatione collegae corrigi reddita ab se iura tulissent; & quaedam, quae sui iudicij uideri possent, ad populum reiecissent. aliquandiu aequatus inter omnes terror fuit: paullatim totus uertere in plebẽ coepit. abstinebatur a patribus: in humiliores libidinose crudeliterq. consulebatur. hominũ, non caussarum, toti erant; ut apud quos gratia uim aequi haberet. iudicia domi conflabant, pronunciabant in foro. si quis collegam appellasset; ab eo, ad quem uenerat, ita discedebat, ut paeniteret nõ prioris decreto stetisse. opinio etiam sine auctore exierat, non in praesentis modo temporis eos iniuriam conspirasse; sed foedus clandestinũ inter ipsos iureiurando ictum, ne comitia haberẽt, perpetuoq. decemuiratu possessum semel retinerent imperium. circumspectare tum patriciorum uultus plebeij; & inde libertatis captare auram, unde seruitutem timendo, in eum statum remp. adduxerãt. primores patrum odisse decemuiros, odisse plebem: nec probare quae fierent, & credere haud indignis accidere: auide ruendo ad libertatem, in seruitutem elapsos iuuare nolle. cumulare quoq. iniurias, ut, taedio praesentium, consules duo tandem, & status pristinus rerum in desideriũ ueniant. Iam & processerat pars maior anni; & duae tabulae legum ad prioris anni decẽ tabulas erant adiectae: nec quidquam iã supererat, si hae quoq. leges centuriatis comitijs perlatae essent, cur eo magistratu reipublicae opus esset. expectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. id modo plebs agitabat, quonam modo tribuniciam potestatẽ, munimentum libertatis, rem intermissam, repararent: cum interim mentio comitiorum nulla fieri: & decẽuiri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circũ se ostentauerãt plebi, patricijs iuuenibus saepserãt latera: eorum cateruae tribunalia obsidebant. Hi ferre agere plebẽ, plebisq. res; cum fortuna, qua quidquam cupitũ foret, potentioris esset. et iam ne tergo quidem abstinebatur: uirgis caedi alij, alij securi subijci: &, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini suppliciũ. hac mercede iuuentus nobilis corrupta, non modo non ire obuiam iniuriae, sed propalam licentiã suam malle, quam omniũ libertatẽ. Idus Maiae uenere, nullis subrogatis magistratibus. priuati pro decemuiris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus prodeunt. id uero regnum haud dubie uideri. deploratur in perpetuum libertas; nec uindex quisquam existit, aut futurus uidetur. nec ipsi solum despõderant animos, sed contemni coepti erant a finitimis populis: imperiumq. ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere: lateq. populati, cum hominum aut pecudum inulti praedas egissent, recepto ad Eretum, quod passim uagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponẽtes, eã impedimentũ delectui fore. Non nuncij solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationẽ iniecit. decẽuiri consultant, quid opus facto sit. destitutis inter patrum & plebis odia, addit terrorẽ insuper alium fortuna. Aequi alia ex parte castra in algido locant: depopulatumq. inde excursionibus Tusculanum agrum, legati ab Tusculo praesidiũ orantes nũciant. is pauor perculit decemuiros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, cõsulerent. citari iubent in curiam patres, haud ignari quanta inuidiae immineret tempestas: omnes uastati agri, periculorumq. imminentium caussas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioq. inhibẽdo acriter in paucos praeferocis animi, conatus aliorũ comprimerent. Postquam audita uox in foro est praeconis, patres in curiam ad decemuiros uocantis; uelut noua res, quia intermiserant iamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem conuertit, quidnam incidisset, cur ex tanto interuallo rem desuetam usurparent: hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quidquã liberae ciuitatis fieret. circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroq. usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemuiros intueri: cum

B
C
D
An. 303.
E

ri: cum & ipsi inuisum consensu imperium;& plebs,quia priuatis ius non esset uocandi senatum, non conuenire patres, interpretarentur: iam caput fieri libertatis repetendae, si se plebs comitem senatui det, &, quemadmodum patres uocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectũ.Haec fremebat plebes.patrũ haud fere quisquam in foro,in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros: suarumq.rerum erant, amissa publica: tantum ab iniuria se abesse rati, quantum a coetu congressuq. impotentium dominorum se amouissent. postquam citati non conueniebant,dimissi circa domos apparitores simul ad pignora capienda,sciscitandumque,num consulto detrectarent; referunt, senatũ in agris esse. laetius id decemuiris accidit,quam si,praesentes detrectare imperium, referrent. iubent acciri omnes, senatumq. in diem posterum edicunt. qui aliquanto spe ipsorum frequentior conuenit. quo facto proditam a patribus plebs libertatem rata,quod ijs,qui iam magistratu abijssent priuatisq.ius abesset,tamquam iure cogentibus senatus paruisset. sed magis obedienter uentum in curiam est,quam obnoxie dictas sententias accepimus.L.Valerium Potitum,proditum memoriae est,post relationem Ap. Claudij priusquã ordine sententiae rogaretur,postulando ut de rep.liceret dicere, prohibentibus minaciter decemuiris, proditurum se ad plebem denunciantem,tumultum exciuisse: nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen,X Tarquinios appellantem,admonentemque, Valerijs & Horatijs ducibus pulsos reges: nec nominis homines tum pertaesum esse; quippe quo Iouem appellari fas sit,quo Romulum cõditorem urbis,deincepsq. reges appellatos quod sacris etiam ut sollemne retentum sit: superbiã,uiolentiamq.tum perosos regis:quę si in rege tum eodem,aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot priuatis? uideret,ne,uetando in curia libere homines loqui,extra curiam etiã mouerent uocem:neque se uidere,qui sibi minus priuato ad concionem populum uocare, quam illis senatũ cogere,liceat: ubi uellent,experirentur quãto ferocior dolor in libertate sua uindicãda, quã cupiditas in iniusta dominatione retinenda esset. De bello Sabino eos referre,tanquã maius ullum populo R.bellum sit, quam cum ijs,qui legum ferendarum caussa creati,nihil iuris in ciuitate reliquerint: qui comitia,qui annuos magistratus,qui uicissitudinem imperitandi,quod unum exaequandae sit libertatis, sustulerint: qui priuati fasces & regiũ imperium habeant.Fuisse regibus exactis patricios magistratus; creatos postea,post secessionẽ plebis,plebeios:cuius illi partis essent,rogitare,populares?quid enim eos per populũ egisse?optimates?qui anno iam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de rep.loqui prohibeant? ne nimium in metu alieno spei ponerent: grauiora,quae patiantur,uideri iam hominibus,quam quae metuant. Haec uociferante Horatio, cum decemuiri nec irae nec ignoscendi modum reperirent; nec,quo euasura res esset, cernerent: C. Claudij, qui patruus Appij decemuiri erat,oratio fuit precibus,quam iurgio similis, orantis per sui fratris parentisq.eius manes,ut ciuilis potius societatis,in qua natus esset,quam foederis,nefarie icti cum collegis,meminisset:multo id magis se illius caussa orare,quam reip.quippe rempublicam,si a uolentibus nequeat,ab inuitis ius expetituram:sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras;earum euẽtum se horrere. Cum aliud,praeterquam de quo retulissent,decemuiri dicere prohiberent; Claudium interpellandi uerecundia fuit.sententiam igitur peregit,nullum placere senatusconsultum fieri. omnesq.ita accipiebant,priuatos eos a Claudio iudicatos:multiq.ex consularibus uerbo assensi sunt. Alia sentẽtia asperior in speciem,uim minorem aliquanto habuit; quae patricios coire ad prodendum interregem iubebat.censendo enim quoscunque magistratus esse,qui senatum haberent, iudicabat. quos priuatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi.Ita labente iam caussa decemuirorum, L.Cornelius Maluginensis, M. Cornelij decemuiri frater,cum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto seruatus esset, simulando curã belli, fratrẽ collegasq.eius tuebatur;quonam fato incidisset,mirari se dictitans, ut decẽuiros, qui decemuiratũ petissent,aut socii,aut hi maxime oppugnarent: aut quid ita, cũ per tot mẽses, uacua ciuitate,nemo,iusti ne magistratus summae rerum praeessẽt, cõtrouersiam fecerit; nunc demum, cum hostes prope ad portas sint, ciuiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent id, quod agatur: ceterum neminem, maiore cura occupatis animis, uerum esse,praeiudicium rei tantae adferre: sibi placere de ea, quod Valerius Horatiusq.ante idus Maias decemuiros abisse magistratu insimulent,bellis, quae immineant,perfectis,republica in tranquillum redacta, senatu disceptante agi: & iam nunc

ita

A ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum quae decemuiris creandis decemuir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quae deessent, perferrentur: in praesentia omnia praeter bellum omitti placere: cuius si falso famā uulgatam, uanaque non nuncios solum, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent; speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant: sin fides & nuncijs, & legatis habeatur; delectum primo quoque tempore haberi; decemuiros, quo cuique eorum uideatur, exercitus ducere; nec rem aliam praeuerti. In hanc sententiam ut discederetur, iuniores patrum euincebant: ferocioresque itarum coorti Valerius Horatiusq. uociferari, ut de rep. liceret dicere: dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat: neque enim sibi priuatos aut in curia, aut in concione posse obstare; neque se imaginarijs fascibus eorum cessuros esse. Tum Appius iam prope esse ratus, ut, ni uiolen-
B tiae eorum pari resisteretur audacia, uictum imperium esset: Nō erit melius, inquit, nisi de quo consulimus, uocem misisse. & ad Valerium negantem se priuato reticere, lictorem accedere iussit. Iam Quiritium fidem implorante Valerio, a curiae limine L. Cornelius cōplexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quae uellet, cum libertas non ultra uocem excessisset, decēuiri propositum tenuere. consulares quoque ac seniores ab residuo tribuniciae potestatis odio, cuius desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperij, rebantur esse, prope malebant postmodum ipsos decemuiros uoluntate abire magistratu, quam inuidia eorum exsurgere rursus plebem: si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset; aut bellis interpositis, aut moratione consulum in imperijs exercendis, posse in obliuionem tribunorum plebem adduci. Silentio patrum edicitur delectus. iuniores, cum sine prouo-
C catione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, inter se decemuiri cōparabant, quos ire ad bellum, quos praeesse exercitibus oporteret. Principes inter decemuiros erant Q. Fabius, & Ap. Claudius. bellum domi maius, quam foris, apparebat. Appij uiolentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quam gnauum in militia, ingenium esse. hunc enim uirum, egregium olim domi militiaeque, decemuiratus collegaeque ita mutauerant, ut Appij, quam sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M'. Rabuleio, & Q. Poetelio, additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio, & T. Antonio, & K. Duilio, & M'. Sergio. Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam aequo omnium decemuirorum imperio decernunt. Nihilo militiae, quam domi, melius resp. administrata est. illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent ciuibus, fecerant: alia omnis penes milites noxia
D erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemuirorū prospere usquam gereretur, uinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Aequis exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant. persecutis hostibus, nusquā se aequo certamine committentes, natura loci, ac uallo, non uirtute aut armis, tutabantur. Maius flagitium in Algido: maior etiam clades accepta: castra quoque amissa erant: exsutusque omnibus utensilibus miles Tusculum se, fide, misericordiaque uicturus hospitum, qui tum non fefellerunt, contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito iam decemuirali odio, patres uigilias in urbe habendas censerent; omnes, qui per aetatem arma ferre possent, custodire moenia, ac pro portis stationes agere iuberent; arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemuirosque ab arce Tusculi digressos, in castris militem
E habere; castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri; belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandae. Ad clades ab hostibus acceptas, duo nefanda facinora decemuiri belli domique adijciunt. L. Siccium in Sabinis, per inuidiam decemuiralem, tribunorum creandorum, secessionisque mentiones ad uulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur ne negotium militibus, quos miserant expeditionis eius comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. haud inultū interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, cum ipse se praeualidus, pari uiribus animo, circumuentus tutaretur. nunciant in castra ceteri, praecipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. primo fides nunciantibus fuit: profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemuirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus,

Sicciumque in medio iacentem, armatumque, omnibus in eum uersis corporibus, uidere; hostium neque corpus ullum, nec uestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. inuidiaeque plena castra erant: & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemuiri funus militare ei publica impensa facere maturassent. sepultus ingenti militum maestitia, pessima decemuirorum in uulgus fama, est. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus foedo euentu, quam quod per stuprum caedemque Lucretiae, urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decẽuiris, qui regibus, sed caussa etiam eadem imperij amittendi esset. Ap. Claudium uirginis plebeiae stuprandae libido cepit. pater uirginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, uir exempli recti domi militiaeque. perinde uxor instituta fuerat, liberi quoque instituebantur. desponderat filiam L. Icilio, tribunicio, uiro acri, & pro caussa plebis expertae uirtutis. hanc uirginẽ adultam, forma excellentem, Appius amore ardẽs, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore saepta animaduerterat, ad crudelem superbamque uim animum conuertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut uirginẽ in seruitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus uindicias; quod pater puellae abesset, locum iniuriae esse ratus. uirgini uenienti in forum (ibi namque in tabernis litterarum ludi erant) minister decemuiri libidinis manum iniecit, serua sua natam, seruamque appellans esse: sequique se iubebat, cunctantem ui abstracturum. Pauida puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginij patris, sponsique Icilij, populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei uirgini conciliat. iam a ui tuta erat, cum assertor nihil opus esse multitudine concitata ait: se iure grassari, non ui. uocat puellam in ius, auctoribus qui aderant, ut sequeretur. ad tribunal Appij peruentum est. notam iudici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit: puellam domi suae natam, furtoque inde in domum Virginij trãslatam, suppositam ei esse: id se indicio compertum afferre; probaturumque uel ipso Virginio iudice, ad quem maior pars iniuriae eius pertineat: interim dominum sequi ancillam aequum esse. Aduocati puellae, cũ Virginium reipublicae caussa dixissent abesse; biduo affuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse absentem de liberis dimicare: postulant ut rem integram in patris aduentum differat: lege ab ipso lata, uindicias det secundum libertatẽ, neu patiatur uirginem adultam famae prius, quam libertatis, periculum adire. Appius decreto praefatus, quam libertati fauerit, eam ipsam legem declarare, quam uirginis amici postulationi suae praetendant: ceterum ita in ea firmum libertati fore praesidium, si nec caussis, nec personis uariet: in ijs enim, quae afferantur in libertatem, quia quiuis lege agere possit, id iuris esse; in ea, quae in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat: placere itaque patrem accersiri: interea iuris sui iacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in aduentum eius, qui pater dicatur, promittat. Aduersus iniuriam decreti cum multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellae auunculus, & sponsus Icilius interueniunt: dataque inter turbam uia, cum multitudo Icilij maxime interuentu resisti posse Appio crederet, lictor decresse ait: uociferantemque Icilium summouet. Cum placidum quoque ingenium tam atrox iniuria accendisset: Ferro hinc tibi summouendus sum Appi, inquit; ut tacitum feras, quod celari uis. uirginem ego hanc sum ducturus, nuptam, pudicamq. habiturus. proinde omnes collegarum quoque lictores conuoca: expediri uirgas & secures iube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. non, si tribunicium auxilium & prouocationem plebi Romanae, duas arces libertatis tutandae, ademistis, ideo in liberos quoque nostros coniugesque regnum uestrae libidini datum est. saeuite in tergum, & in ceruices nostras: pudicitia saltem in tuto sit. huic si uis afferetur, ego praesentium Quiritium pro spõsa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem: neque tu istud umquam decretum sine caede nostra referes. Postulo Appi, etiam atque ẽt consideres quo progrediare. Virginius uiderit de filia, ubi uenerit, quid agat. hoc tantum sciat, sibi, si huius uindiciis cesserit, condicionem filiae quaerendam esse. me uindicantem sponsam in libertatem uita citius deseret, quam fides. Concitata multitudo erat, certamen instare uidebatur. lictores Icilium circumsteterant. nec ultra minas tamen processum est; cum Appius non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quaerere diceret: non praebiturũ se illi

eo die

A eo die materiam:ſed ut iam ſciret,non id petulātiae ſuae,ſed Virginio abſenti & patrio no
mini,& libertati datum,ius eo die ſe non dicturum,neque decretum interpoſiturum: a M.
Claudio petiturum,ut decederet iure ſuo,uindicarique puellam in poſterum diem patere
tur.quod niſi pater poſtero die affuiſſet,denunciare ſe Icilio,ſimilibusque Icilij:neque le-
gi ſuae latorem,neque decemuiro conſtantiam defore: nec ſe utique collegarum lictores
conuocaturum ad coercendos ſeditionis auctores;contentum ſe ſuis lictoribus fore.cum
dilatum tempus iniuriae eſſet, receſſiſſentque aduocati puellae;placuit omnium primum,
fratrem Icilij, filiumque Numitorij, impigros iuuenes, pergere inde recta ad portam,&,
quantum accelerari poſſet,Virginium acciri e caſtris: in eo uerti puellae ſalutē, ſi poſtero
die uindex iniuriae ad tempus praeſto eſſet.iuſſi pergunt,citatisque equis nuncium ad pa
trem perferunt. Cum inſtaret aſſertor puellae, ut uindicaret,ſponſoresque daret; atque
B id ipſum agi diceret Icilius, ſedulo tempus terens,dum praeriperent iter nuncij miſſi in ca
ſtra:manus tollere undique multitudo,& ſe quiſque paratum ad ſpondēdum Icilio oſten-
dere.atque ille lacrymabundus,Gratum eſt,inquit: craſtina die ueſtra opera utar: ſponſo
rum nunc ſatis eſt. Ita uindicatur Virginia,ſpondentibus propinquis. Appius paulliſper
moratus, ne eius rei cauſſa ſediſſe uideretur: poſtquā, omiſſis rebus alijs, prae cura unius
nemo adibat, domum ſe recepit: collegisque in caſtra ſcribit, ne Virginio commeatum
dent,atque etiam in cuſtodia habeant. Improbum conſilium, ſerum, ut debuit,fuit: iam
enim commeatu ſumpto,profectus Virginius prima uigilia erat, cū poſtero die mane de
retinendo eo nequidquam litterae reddūtur.at in urbe prima luce,cum ciuitas in foro ex-
pectatione erecta ſtaret; Virginius ſordidatus filiam ſecum obſoleta ueſte, comitantibus
aliquot matronis, cum ingenti aduocatione in forum deducit. circumire ibi & prenſare
C homines coepit;& non orare ſolum precariam opem, ſed pro debita petere: ſe pro liberis
eorum ac coniugibus quotidie in acie ſtare :nec alium uirum eſſe,cuius ſtrenue ac feroci-
ter facta in bello plura memorari poſſent: quid prodeſſe,ſi incolumi urbe, quae capta ulti
ma timeantur, liberis ſuis ſint patienda? Haec prope concionabundus circumibat homi-
nes.ſimilia his ab Icilio iactabantur.comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla uox,
mouebat.aduerſus quae omnia obſtinato animo Appius (tanta uis amentiae uerius, quā
amoris,mentem turbauerat) in tribunal aſcendit: &,ultro querente pauca petitore,quod
ius ſibi pridie per ambitionem dictum non eſſet,priuſquam aut ille poſtulatum perageret,
aut Virginio reſpondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto ſermonem
praetenderit, forſan aliquem uerum auctores antiqui tradiderunt. quia nuſquam ullum
tanta foeditate decreti uerisimilem inuenio; id,quod conſtat, nudum uidetur proponen-
D dum. dare ſe uindicias ſecundum ſeruitutem. Primo ſtupor omnes admiratione rei tam
atrocis defixit: ſilentium inde aliquandiu tenuit. deinde cum M. Claudius circumſtanti-
bus matronis iret ad prehendēdam uirginem,lamentabilisque eum mulierum complora-
tio excepiſſet; Virginius intentans in Appium manus, Icilio, inquit, Appi,non tibi filiam
deſpondi; & ad nuptias, non ad ſtuprum educaui. placet pecudum ferarumque ritu pro-
miſcue in concubitus ruere? paſſuri ne haec iſti ſint, neſcio: non ſpero eſſe paſſuros illos,
qui arma habent.Cum repelleretur aſſertor uirginis a globo mulierum,circumſtantiumq.
aduocatorum; ſilentium factum per praeconem. Decemuir, alienato ad libidinem ani-
mo, negat ex heſterno tantum conuitio Icilij, uiolentiaque Virginij, cuius teſtem popu-
lum R. habeat,ſed certis quoque indicijs compertum ſe habere, nocte tota coetus in urbe
factos eſſe ad mouendam ſeditionem: itaque ſe haud inſcium eius dimicationis, cum ar-
matis deſcendiſse; non ut quemquam quietum uiolaret; ſed ut turbantes ciuitatis otium,
E pro maieſtate imperij coerceret: proinde quieſse erit melius. I,inquit, lictor, ſummoue
turbam,& da uiam domino ad prehendendum mancipium. Cum haec intonuiſset plenus
irae,multitudo ipſa ſe ſua ſponte dimouit,deſertaque praeda iniuriae puella ſtabat. Tum
Virginius, ubi nihil uſquam auxilij uidit, Quaeſo, inquit, Appi, primum ignoſce patrio
dolori, ſi quid inclementius in te ſum inuectus: deinde ſinas hic coram uirgine nutricem
percontari, quid hoc rei ſit: ut, ſi falſo pater dictus ſum, aequiore hinc animo diſcedam.
Data uenia,ſeducit filiam ac nutricem prope Cloacinae, ad tabernas, quibus nunc Nouis
eſt nomen: atque ibi ab lanio cultro arrepto,Hoc te uno,quo poſsum,ait,modo filia in li-
bertatem uindico.pectus deinde puellae transfigit: reſpectansque ad tribunal,Te,inquit,
Appi,tuumque caput ſanguine hoc conſecro. Clamore ad tam atrox facinus orto excitus

Appius,

Appius,comprehendi Virginium iubet.ille ferro,quacumque ibat,uiā facere,donec,multitudine etiam proſequentium ruente,ad portam perrexit.Icilius Numitoriusq.exſangue corpus ſublatum oſtentant populo: ſcelus Appij,puellae infelicem formam,neceſſitatem patris deplorant.ſequentes clamitant matronae,eam ne liberorum procreandorum condicionem? ea pudicitiae praemia eſſe? ceteraque,quae in tali re muliebris dolor, quo eſt maeſtior imbecillo animo, eo miſerabilia magis querentibus ſubijcit. Virorum, & maxime Icilij uox tota tribuniciae poteſtatis,ac prouocationis ad populum, ereptae,publicarumque indignationum erat. concitatur multitudo partim atrocitate ſceleris, partim ſpe per occaſionem repetendae libertatis. Appius nunc uocari Icilium,nunc retractantem arripi: poſtremo,cum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipſe cum agmine patriciorum iuuenum per turbam uadens,in uincla duci iubet. Iam circa Icilium non ſolum multitudo,ſed duces quoque multitudinis erant L. Valerius, & M. Horatius. qui,repulſo lictore, ſi iure ageret, uindicare ſe a priuato Icilium aiebant: ſi uim afferre conaretur, ibi quoque haud impares fore. hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemuiri inuadit: franguntur a multitudine faſces. in concionem Appius aſcendit: ſequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit: decemuiro obſtrepitur. Iam pro imperio Valerius diſcedere a priuato lictores iubebat: cum fractis animis Appius, uitae metuens, in domum ſe propinquam foro, inſcijs aduerſarijs, capite obuoluto recepit. Sp.Oppius, ut auxilio collagae eſſet, in forum ex altera parte irrumpit: uidet imperium ui uictum.agitatis deinde conſilijs, atque ex omni parte aſſentiendo, multis auctoribus, trepidus, ſenatum poſtremo uocari iuſſit. ea res,quod magnae parti patrum diſplicere acta decemuirorum uidebantur; ſpe per ſenatum finiendae poteſtatis eius, multitudinem ſedauit. Senatus nec plebem irritandam cenſuit; & multo magis prouidendum, ne quid Virginij aduentus in exercitu motus faceret. itaque miſſi iuniores patrum in caſtra,quae tum in monte Vecilio erant, nunciant decemuiris, ut omni ope ab ſeditione milites contineant. ubi Virginius maiorem,quam reliquerat in urbe, motum exciuit. nam praeterquam quod agmine prope quadringentorum hominum ueniens, qui ab urbe indignitate rei accenſi comites ei ſe dederant,conſpectus eſt;ſtrictum etiam telum tenens, reſperſusque ipſe cruore,tota in ſe caſtra conuertit.& togae multifariam in caſtris uiſae, maioris aliquanto,quā erat, ſpeciem urbanae multitudinis fecerant. Quaerentibus quid rei eſſet, flens diu uocē non miſit.tandem ut iam ex trepidatione concurrentium turba conſtitit, ac ſilentium fuit; ordine cuncta,ut geſta erant,exſpoſuit.ſupinas deinde tendens manus,commilitones appellans orabat,ne quod ſcelus Ap.Claudij eſſet,ſibi attribuerent; neu ſe ut parricidam liberum auerſarentur: ſibi uitam filiae ſua cariorem fuiſſe,ſi libere,ac pudice uiuere licitum fuiſſet: cum uelut ſeruam ad ſtuprum rapi uideret,morte amitti melius ratum, quam contumelia liberos: miſericordia ſe in ſpeciem crudelitatis lapſum: nec ſe ſuperſtitē filiae futurum fuiſſe,niſi ſpem ulciſcendae mortis eius in auxilio commilitonū habuiſſet:illis quoque enim filias,ſorores,coniugesque eſſe: nec cum filia ſua libidinem Ap. Claudij extinctam eſſe; ſed,quo impunitior ſit, eo effrenatiorem fore: aliena calamitate documentum datum illis cauendae ſimilis iniuriae: quod ad ſe attineat,uxorem ſibi fato ereptam; filiā, quia non ultra pudica uictura fuerit, miſera,ſed honeſta morte occubuiſſe: nō eſſe iam Appij libidini locum in domo ſua: ab alia uiolentia eius eodem ſe animo ſuum corpus uindicaturum,quo uindicauerit filiae: ceteri ſibi ac liberis ſuis conſulerent. Haec Virginio uociferanti ſucclamabat multitudo, nec illius dolori,nec ſuae libertati ſe defuturos. Et immiſti turbae militum togati cum,eadem illa querendo,docendoque quanto uiſa, quā audita,indigniora potuerint uideri,ſimul profligatam iam rem nunciando Romae eſse, inſecutosque,qui Appium prope interemptum in exſilium abiſse dicerent;perpulerunt,ut ad arma conclamaretur, uellerentque ſigna, & Romam proficiſcerentur. Decemuiri ſimul ijs, quae uidebant, ijsque, quae acta Romae audierant, perturbati,alius in aliam partem caſtrorum ad ſedandos motus diſcurrunt: & leniter agentibus reſponſum non redditur. imperio ſi quis inhiberet, & uiros,& armatos ſe eſse reſpondetur.eunt agmine ad urbem, & Auentinum inſidunt, ut quiſque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem,creandosq. tribunos plebis adhortantes. alia uox nulla uiolenta audita eſt. Senatum Sp.Oppius habet. nihil placet aſpere agi, quippe ab ipſis datum locum ſeditionis eſse. mittuntur tres legati conſulares, Sp. Tarpeius, C.Iulius, Ser. Sulpicius, qui quaererent ſenatus

uerbis,

A uerbis, cuius iussu castra deseruissent; aut quid sibi uellent, qui armati Auentinum obsedissent; belloque auerso ab hostibus, patriam suam cepissent? Non defuit quid responderetur: deerat qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis inuidiae se offerre. id modo a multitudine conclamatum est, ut L. Valerium, & M. Horatium ad se mitterent: his se daturos responsum. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit, responsumque quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio, esse: placere decem creari, qui summae rei praeessent; militariq. honore tribunos militum appellari. Cum ad eum ipsum primum is honos deferretur; Melioribus meis uestrisque rebus reseruate, inquit, ista de me iudicia. nec mihi filia in uita honorem ullum iucundũ esse patitur: nec in perturbata republica eos utile est praeesse uobis, qui proximi inuidiae sint. si quis usus mei est, nihilo minor ex priuato capietur. Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quieuit exercitus. ibi quoque auctore Icilio Numitorioque secessio ab decemuiris facta est, non minore motu animorum Siccij caedis memoria renouata, quam quem noua fama de Virginia adeo foede ad libidinẽ petita accenderat. Icilius ubi audiuit tribunos militum in Auentino creatos, ne comitiorum militarium praerogatiuam urbana comitia ijsdem tribunis plebis creandis sequerentur; peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intrauere sub signis, mediaque urbe agmine in Auentinum pergunt. ibi coniuncti alteri exercitui, XX tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summae rerum praeessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres solliciti de summa rerum, cum senatus quotidie esset, iurgijs saepius terunt tempus, quam consilijs. Siccij caedes decemuiris, & Appiana libido, & dedecora militiae obijciebantur. placebat Valerium Horatiumque ire in Auentinum. illi negabant se aliter ituros, quam si decemuiri deponerent insignia magistratus eius, quo anno iam ante abissent. Decemuiri querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum caussa creati essent, deposituros imperium se aiebant. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs contentionibus assiduis nihil transigi; in Sacrum montem ex Auentino transit; affirmante Duilio non prius, quam deseri urbem uideant, curam in animos patrum descensuram: admoniturum Sacrum montem constantiae plebis; scituros, quam sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant. Via Nomentana, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locauere, modestiam patrum suorum, nihil uiolando, imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per aetatem ire posset, retractante: prosequuntur coniuges, liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes. Cum uasta Romae omnia, insueta solitudo fecisset; in foro praeter paucos seniorum nemo esset; uocatis utique in Senatum patribus, desertum apparuisset forum: plures iam, quam Horatius, & Valerius, uociferabantur: Quid expectabitis patres conscripti? si decemuiri finem partinaciae non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? quod autem istud imperium est, decemuiri, quod amplexi tenetis? tectis ac parietibus iura dicturi estis? non pudet lictorum uestrorum maiorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum, aliorumque? quid, si hostes ad urbem ueniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moueamur, armata ueniat; occasu ne urbis uultis finire imperium? atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. nos citius caruerimus patricijs magistratibus, quam illi plebeijs. nouam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium: cum praesertim nec nos temperemus imperijs, quo minus illi auxilij egeant. Cum haec ex omni parte iactarentur, uicti consensu decemuiri, futuros se, quando ita uideatur, in potestate patrum affirmant. id modo simul orant, ac monent, ut ipsis ab inuidia caueatur; nec suo sanguine ad supplicia patrum plebem assuefaciant. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem condicionibus, quibus uideretur, reuocandam, componendasq. res, decemuiris quoque ab ira & impetu multitudinis praecauere iubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur, quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei. ob haec ijs aduenientibus gratiae actae. Icilius pro multitudine uerba facit. idẽ, cum de condicionibus ageretur, quaerentibus legatis quae postulata plebis essent; compo-

sito

ſito iam ante aduentum legatorum conſilio, ea poſtulauit, ut appareret in aequitate rerum F
plus, quam in armis, reponi ſpei. poteſtatem enim tribuniciam, prouocationemque repe-
tebant, quae ante decemuiros creatos auxilia plebis fuerant: & ne cui fraudi eſſet, conciſ-
ſe milites aut plebem ad repetendam per ſeceſſionem libertatem. de decemuirorum mo-
do ſupplicio atrox poſtulatum fuit. dedi quippe eos aequum cenſebant; uiuosque igni
concrematuros minabantur. Legati ad ea: Quae conſilij fuerunt, adeo aequa poſtulaſtis, ut
ultro uobis deferenda fuerint. libertati enim ea praeſidia petitis, nō licentiae ad impugnā
dum alios. irae ueſtrae magis ignoſcendum, quam indulgendum eſt: quippe qui crudelita
tis odio in crudelitatem ruitis; & prius paene, quam ipſi liberi ſitis, dominari iam in aduer-
ſarios uultis. numquamne quieſcet ciuitas noſtra a ſupplicijs aut patrum in plebem Roma
nam, aut plebis in patres? ſcuto uobis magis, quam gladio, opus eſt. ſatis ſuperque humi-
lis eſt, qui iure aequo in ciuitate uiuit, nec inferendo iniuriam, nec patiendo. etiam ſi quan G
do metuendos uos praebituri eſtis, cum, recuperatis magiſtratibus, legibusq. ueſtris, iudi-
cia penes uos erunt: de capite noſtro fortuniſque tunc, ut quaeque cauſſa erit, ſtatuetis.
nunc libertatem repeti ſatis eſt. Facerent, ut uellent, permittentibus cunctis, mox reditu-
ros ſe legati rebus perfectis affirmant. profecti, cum mandata plebis patribus expoſuiſ-
ſent; alij decemuiri, quandoquidem, praeter ſpem ipſorum, ſupplicij ſui nulla mentio fie-
ret, haud quidquam abnuere. Appius truci ingenio, & inuidia praecipua, odium in ſe alio
rum ſuo in eos metiens odio, Haud ignaro, inquit, imminet fortuna. uideo, donec arma ad
uerſarijs tradantur, differri aduerſus nos certamen. dandus inuidiae eſt ſanguis. nihil ne
ego quidem moror, quo minus decemuiratu abeam. Factum ſenatuſconſultū, ut decemui
ri ſe primo quoque tempore magiſtratu abdicarent: M. Papirius, pontifex maximus, tribu
nos plebis crearet: & ne cui fraudi eſſet ſeceſſio militum plebiſque. His ſenatuſconſul- H
tis perfectis, dimiſſo ſenatu, decemuiri prodeunt in concionem, abdicantque ſe magiſtra-
tu, ingenti hominum laetitia. nunciantur haec plebi. legatos, quidquid in urbe hominum
ſupererat, proſequitur. huic multitudini laeta alia turba ex caſtris occurrit. congratulan-
tur libertatem concordiamque ciuitati reſtitutam. legati pro concione: Quod bonum, fau
ſtum, felixque ſit uobis, reique publicae, redite in patriam ad penates, coniuges, liberosq.
ueſtros. ſed qua hic modeſtia fuiſtis, ubi nullius ager in tot uſu rerum neceſſario tātae mul
titudini eſt uiolatus; eam modeſtiam ferte in urbem. in Auentinum ite, unde profecti
eſtis. ibi felici loco, ubi prima initia inchoaſtis libertatis ueſtrae, tribunos plebis creabi-
tis. praeſto erit pontifex maximus, qui comitia habeat. Ingens aſſenſus alacritaſque cun-
cta approbantium fuit. conuertunt inde ſigna, profectique Romam certant cum obuijs
gaudio. armati per urbem ſilentio in Auentinum perueniunt. ibi extemplo, pontifice ma- I
ximo comitia habente, tribunos plebis creauerunt, omnium primum L. Virginium, in-
de L. Icilium, & P. Numitorium, auunculum Virginiae, auctores ſeceſſionis; tum C. Sici-
nium, progeniem eius, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, prodi-
tum memoriae eſt; & M. Duilium, qui tribunatum inſignem ante decemuiros creatos geſ-
ſerat, nec in decemuiralibus certaminibus plebi defuerat. ſpe deinde magis, quam meri-
tis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu ini-
to L. Icilius extemplo plebem rogauit, & plebs ſciuit, ne cui fraudi eſſet ſeceſſio ab decem
uiris facta. Confeſtim de conſulibus creandis cum prouocatione M. Duilius rogatio-
nem pertulit. ea omnia in pratis Flaminijs concilio plebis acta; quem nunc circum Fla-
Anno minium appellant. Per interregem deinde conſules creati, L. Valerius, & M. Horatius:
304. qui extemplo magiſtratum occeperunt: quorum conſulatus popularis ſine ulla patrum in K
iuria, nec ſine offenſione fuit. quidquid enim libertati plebis caueretur, id ſuis decedere
opibus credebant. Omnium primum, cum ueluti in controuerſo iure eſſet, tenerenturne
patres plebiſcitis; legem centuriatis comitijs tulere, ut quod tributim plebes iuſſiſſet, po-
pulum teneret. qua lege tribunicijs rogationibus telum acerrimum datum eſt. Aliam de
inde conſularem legem de prouocatione, unicum praeſidium libertatis, decemuirali pote
ſtate euerſam, non reſtituunt modo, ſed etiam in poſterum muniunt, ſanciendo noua lege,
ne quis ullum magiſtratum ſine prouocatione crearet: qui creaſſet, eum ius faſque eſſet
occidi; neue ea caedes capitalis noxae haberetur. et cum plebem hinc prouocatione, hinc
tribunicio auxilio ſatis firmaſſent, ipſis quoque tribunis, ut ſacroſancti uiderentur, cuius
rei prope iam memoria aboleuerat, relatis quibuſdam ex magno interuallo caerimonijs,
renouarunt;

A renouarunt; & cum religione inuiolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, ut, qui tribunis plebis, aedilibus, iudicibus nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset; familia ad aedẽ Cereris, Liberi Liberaeq. uenum iret. Hac lege iuris interpretes negant quemquam sacro sanctum esse, sed caput eius, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum esse, id sanciri. itaque aedilem prehẽdi, duciq. a maioribus magistratibus: quod etsi non iure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non licet) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto aedilem: tribunos uetere iureiurando plebis, cum primum eam potestatem creauit, sacrosanctos esse. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque, & praetoribus, quia eisdem auspicijs, quibus consules, crearentur, cautum esse: iudicem enim consulem appellari. quae refellitur interpretatio: quod his temporibus nondum consulem iudicem, sed praetorem appellari mos fuerit. Hae consulares leges fuere. Institutum etiã ab ijsdem B consulibus, ut senatusconsulta in aedem Cereris ad aediles plebi deferrentur: quae ante arbitrio consulum supprimebantur, uitiabanturque. M. Duilius deinde, tribunus plebis, plebem rogauit, plebesque sciuit, qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine prouocatione creasset, tergo, ac capite puniretur. Haec omnia, ut inuitis, ita non aduersantibus patricijs, transacta: quia nondum in quemquam unum saeuiebatur. Fundata deinde & potestate tribunicia, & plebis libertate, tum tribuni, aggredi singulos, tutum maturũ que iam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. cum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patricijs iuuenibus in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria foedissimae potestatis, cũ ipsum satellitesq. eius uidissent. Tum Virginius, Oratio, inquit, rebus dubijs inuenta est. itaque neque ego, accusando apud uos eum, tempus teram, a cuius crudelitate uosmet ipsos armis uindicastis: nec C istum ad cetera scelera impudentiam, in defendendo se, adijcere patiar. Omnium igitur tibi Ap. Claudi, quae impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis nisi iudicem uindices te, ab libertate in seruitutem contra leges uindicias non dedisse; in uincula te duci iubeo. Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in iudicio populi ullam spem habebat: attamen & tribunos appellauit: & nullo morante arreptus a uiatore, Prouoco, inquit. Audita uox una uindex libertatis, ex eo missa ore, quo uindiciae nuper ab libertate dictae erant, silentium fecit. et dũ pro se quisque, deos tandẽ esse, & non negligere humana, fremunt; & superbiae crudelitatique etsi seras, non leues tamen uenire poenas: prouocare, qui prouocationem sustulisset; & implorare praesidium populi, qui omnia iura populi obtrisset; rapique in uincula egentem iure libertatis, qui liberum corpus in seruitutem addixisset: ipsius Appij, inter concionis murmur, fidẽ populi R. D implorantis, uox audiebatur. maiorum merita in remp. domi militiaeq. commemorabat: suum infelix erga plebem Romanam studium, quod aequandarum legum caussa cũ maxima offensione patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earũ in uincula ducatur: ceterum sua propria bona malaque, cum caussae dicendae data facultas sit, tũ se experturum: in praesentia se, communi iure ciuitatis, ciuem Romanum, die dicta, postulare ut dicere liceat, ut iudiciũ populi R. experiri: non ita se inuidiam pertimuisse, ut nihil in aequitate & misericordia ciuium suorum spei habeat: quod si indicta caussa in uincula ducatur, iterum se tribunos plebis appellare, & monere, ne imitẽtur quos oderint. quod si tribuni eodem foedere obligatos se fateantur tollendae appellationis caussa, in quã conspirasse decemuiros criminati sint: ait se prouocare ad populum; implorare leges de prouocatione, & consulares, & tribunicias, eo ipso anno latas. quem enim prouocaturum, si E huic indemnato indicta caussa non liceat? cui plebeio & humili praesidiũ in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum nouis legibus dominatio, an libertas firmata sit; & appellatio prouocatioque aduersus iniuriam magistratum ostentata tantum inanibus litteris, an uere data sit. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium & legum expertem, & ciuilis & humani foederis esse, aiebat. respicerent tribunal homines, castellũ omnium scelerum: ubi decemuir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini ciuium infestus, uirgas securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemptor, carnificibus non lictoribus stipatus, iam ab rapinis & caedibus animo ad libidinem uerso, uirginem ingenuam in oculis populi R. uelut bello captam, a complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto, nefandisque uindicijs dexteram patris in filiam armauerit: ubi tollentes corpus semianime uirginis, sponsum, auunculumque in

carcerem

carcerem duci iusserit, stupro interpellato magis, quam caede, motus: & illi carcerem ae- F
dificatum esse, quod domicilium plebis Romanae uocare sit solitus: proinde ut ille iterum
ac saepius prouocet, sic se iterum ac saepius iudicẽ illi ferre, uindicias ne ab libertate in ser
uitutem dederit: si ad iudicem non eat, pro damnato in uincula duci iubere. Vt haud quo-
quam improbãte, sic magno motu animorum, cum tanti uiri supplicio suamet plebi iam ni
mia libertas uideretur, in carcerem est coniectus. tribunus ei diem prodixit. Inter haec ab
Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia patrum ac plebis Romam uenerunt;
donumq. ob eam Ioui optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parui pon-
deris, prout res haud opulẽtae erant, colebanturq. religiones pie magis, quam magnifice.
Iisdem auctoribus cognitum est, Aequos Volscosq. summa ui bellum apparare. itaque par
tiri prouincias consules iussi. Horatio Sabini, Valerio Aequi, Volsciq. euenere. Cum ad
ea bella delectum edixissent, fauore plebis non iuniores modo, sed emeritis etiam stipen- G
diis pars magna uoluntariorum ad nomina danda praesto fuere: eoq. non copia modo, sed
genere etiam militum, ueteranis admistis, firmior exercitus fuit. Prius quam urbem egre-
derentur, leges decemuirales, quibus tabulis duodecim est nomẽ, in aes incisas in publico
proposuerunt. sunt qui iussu tribunorum aediles functos eo ministerio scribant. C. Clau-
dius, qui perosus decemuirorũ scelera, & ante omnes fratris filij superbiae infestus, Regil-
lum, antiquam in patriam, se contulerat; is magno iam natu, cum ad pericula eius depre-
canda redijsset, cuius uitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusq. in foro prehen
sabat singulos; orabatque, ne Claudiae genti eam inustam maculam uellent, ut carcere &
uinculis uiderẽtur digni: uirum honoratissimae imaginis futurum ad posteros, legum lato
rem, conditoremq. Romani iuris iacere uinctum inter fures nocturnos ac latrones? auer-
terent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemq. animos; & potius unum tot Clau H
dijs deprecantibus condonarent, quam, propter unius odium, multorum preces asperna-
rentur: se quoque id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam redisse, cuius aduersae
fortunae uelit succursum: uirtute libertatem recuperatam esse, clementia cõcordiam ordi
num stabiliri posse. Erant quos moueret sua magis pietate, quam eius, pro quo agebat, caus
sa. sed Virginius, sui potius ut misererẽtur, orabat, filiaeque; nec gentis Claudiae, regnum
in plebem sortitae, sed necessariorũ Virginiae, & trium tribunorum preces audiret, qui ad
auxiliũ plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarẽt. Iustiores hae lacrymae
uidebantur. itaque, spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem con-
sciuit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, inuidiae proximus, quod in urbe fue-
rat, cum iniustae uindiciae a collega dicerentur. plus tamen facta iniuria Oppio, quam nõ
prohibita, inuidiae fecit testis productus, qui, VII & XX enumeratis stipendijs, octies I
extra ordinem donatus, donaq. ea gerens in conspectu populi, scissa ueste tergum lacera-
tum uirgis ostẽdit, nihilũ deprecãs, quin, si quam suam noxam reus dicere posset, priuatus
in se iterũ saeuiret. Oppius quoque ductus in uincula est, & ante iudicij diem finem ibi ui-
tae fecit. bona Claudij Oppijq. tribuni publicauere. collegae eorũ exsilij caussa solum uer-
terunt: bona publicata sunt. et M. Claudius, assertor Virginiae, die dicta damnatus, ipso re
mittẽte Virginio ultimã poenam, dimissus Tibur exsulatum abijt: manesq. Virginiae, mor-
tuae, quam uiuae, feliciores, per tot domos ad petẽdas poenas uagati, nullo relicto sonte
tandem quieuerunt. Ingens metus incesserat patres; uultusq. iam ijdem tribunorũ erant,
qui decemuirorum fuerant; cum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo ni-
miae potestatis, Et libertatis, inquit, nostrae, & poenarum ex inimicis satis est. itaq. hoc an
no nec diem dici cuiquam, nec in uincula duci quemquam sum passurus. nam neque uete- K
ra peccata repeti, iam obliterata, placet, cum & noua expiata sint decemuirorũ supplicijs:
& nihil admissum iri, quod uim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum ambo-
rum in libertate uestra tuenda cura. Ea primum moderatio tribuni metum patribus dem-
psit, eademq. auxit consulum inuidiam: quod adeo toti plebis fuissent, ut patrum salutis li-
bertatisq. prior plebeio magistratui, quam patricio, cura fuisset; & ante inimicos satietas
poenarum suarum cepisset, quam obuiam ituros licentiae eorum consules appareret. mul-
tique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum ab ijs latarum patres auctores
fuissent. neque erat dubium, quin, turbato reip. statu, tempori succubuissent. Consules, re-
bus urbanis compositis, fundatoq. plebis statu, in prouincias diuersi abiere. Valerius ad-
uersus coniunctos iam in Algido exercitus Aequorum Volscorumq. sustinuit cõsilio bel-

A lum.quod ſi extemplo rem fortunae commiſiſſet, haud ſcio an (qui tum animi ab decem-
uirorum infelicibus auſpicijs Romanis hoſtibusq.erant)magno detrimento certamen ſta
turum fuerit. Caſtris mille paſſuum ab hoſte poſitis, copias continebat. hoſtes medium
inter bina caſtra ſpatium acie inſtructa complebant: prouocantibusq.ad proelium,reſpon
ſum Romanorum nemo reddebat.tandem fatigati ſtando,ac nequidquam expectādo cer
tamen Aequi Volſcique,poſtquam conceſſum propemodum de uictoria credebant; pars
in Hernicos,pars in Latinos praedatum abeunt.relinquitur magis caſtris praeſidiū, quam
ſatis uirium ad certamen.quod ubi ſenſit conſul, reddit illatum antea terrorem, inſtructa-
que acie ultro hoſtē laceſſit.ubi illi,conſcientia quid abeſſet uirium, detrectauere pugnā;
creuit extemplo Romanis animus; & pro uictis habebant pauentes intra uallum. cum per
totum diem ſtetiſſent intenti ad certamen,nocti ceſſere.& Romani quidem pleni ſpei cor
B pora curabant.haudquaquam pari hoſtes animo, nuncios paſſim trepidi ad reuocandos
praedatores dimittunt.recurritur ex proximis locis; ulteriores non inuenti. ubi illuxit,
egreditur caſtris Romanus, uallum inuaſurus, ni copia pugnae fieret. & poſtquam multa
iam dies erat,neque mouebatur quidquam ab hoſte,iubet ſigna inferri cōſul.motaq. acie,
indignatio Aequos & Volſcos inceſſit,ſi uictores exercitus uallum potius,quam uirtus &
arma contegerent.igitur & ipſi efflagitatum ab ducibus ſignum pugnae accepere.iamque
pars egreſſa portis erat,deincepsq.alij ſeruabant ordinem,in ſuum quiſque locum deſcen
dentes,cum conſul Romanus prius,quam totis uiribus fulta conſtaret hoſtium acies, intu
lit ſigna; adortusq. necdum omnes eductos,nec,qui erant,ſatis explicatis ordinibus,pro-
pe fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc,circumſpectantiumq.ſe ac ſuos,addi
to turbatis mentibus clamore atque impetu,inuadit. retulere primo pedem hoſtes: dein-
C de,cum animos collegiſſent,& undique duces,uictisne ceſſuri eſſent,increparent, reſtitui
tur pugna. Conſul ex altera parte Romanos meminiſſe iubebat, illo die primum liberos
pro libera urbe Romana pugnare; ſibimet ipſis uicturos, non ut decemuirorum uictores
praemium eſſent: non Appio duce rem geri,ſed cōſule Valerio, a liberatoribus populi R.
orto,liberatore ipſo: oſtenderent,prioribus proelijs per duces,non per milites ſtetiſſe,ne
uincerent:turpe eſſe,contra ciues plus animi habuiſſe,quam contra hoſtes; & domi,quam
foris,ſeruitutem magis timuiſſe:unam Virginiam fuiſſe, cuius pudicitiae in pace periculū
eſſet; unum Appium ciuem periculoſae libidinis: at ſi fortuna belli inclinet,omnium libe
ris ab tot millibus hoſtium periculū fore: nolle ominari quae nec Iupiter, nec Mars pater
paſſuri ſint ijs auſpicijs conditae urbi accidere. Auentini Sacriq. montis admonebat; ut,
ubi libertas parta eſſet paucis ante menſibus, eo imperium illibatum referrent; oſtende-
D rentq.,eādem indolem militibus Romanis poſt exactos decemuiros eſſe, quae ante crea-
tos fuerit; nec,aequatis legibus,imminutam uirtutem populi R.eſſe. Haec ubi inter ſigna
peditum dicta dedit,aduolat deinde ad equites:Agite iuuenes,inquit,praeſtate uirtute pe
ditem, ut honore atque ordine praeſtatis. primo concurſu pedes mouit hoſtem: pulſum
uos,immiſſis equis, exigite e campo.non ſuſtinebunt impetum: & nunc cunctantur ma-
gis,quam reſiſtunt. Concitant equos,permittuntq.in hoſtem pedeſtri iam turbatum pu-
gna: &, perruptis ordinibus,elati ad nouiſsimam aciem, pars libero ſpatio circumuecti,
iam fugam undique capeſſentes,pleroſque a caſtris auertunt,praeterequitantesq. abſter-
rent. peditum acies, & conſul ipſe, uisq. omnis belli fertur in caſtra: captisq. cum ingen-
ti caede,maiore praeda potitur.Huius pugnae fama perlata nō in urbem modo,ſed in Sa-
binos ad alterum exercitum, in urbe laetitia modo celebrata eſt; in caſtris animos militū
E ad aemulandum decus accendit. Iam Horatius eos,excurſionibus ſufficiendo, proelijsq.
leuibus experiundo,aſſuefecerat ſibi potius fidere,quam meminiſſe ignominiae,decēui-
rorum ductu acceptae: paruaq.certamina in ſummam totius profecerant ſpei. Nec ceſſa
bant Sabini,feroces ab re priore anno bene geſta,laceſſere atque inſtare, rogitantes quid
latrocinij modo procurſantes pauci,recurſantesq.tererēt tempus? & in multa proelia par-
uaq.carperent ſummam unius belli? quin illi congrederentur acie? inclinandamq. ſemel
fortunae rem darent? Ad id, quod ſua ſponte ſatis collectum animorum erat, indignitate
etiam Romani accendebantur: iam alterum exercitum uictorem in urbem rediturum,ſibi
ultro per contumelias hoſtem inſultare: quando autem ſe, ſi tum non ſint, pares hoſtibus
fore? Vbi haec fremere militem in caſtris conſul ſenſit; concione aduocata, Quemadmo
dum,inquit,in Algido res geſta ſit,arbitror uos milites audiſſe. qualem liberi populi exer
citum

citum decuit esse, talis fuit. consilio collegae, uirtute militum uictoria parta est. quod ad F
me attinet, id cõsilij animiq. habiturus sum, quod uos milites mihi effeceritis. & trahi bellum salubriter, & mature perfici potest. si trahendum est: ego, ut in dies spes uirtusq. uestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. si iam satis animi est, decerniq. placet: agite dum clamorem, qualem in aciem sublaturi estis, tollite hic, indicem uoluntatis uirtutisq. uestrae. Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus: quod bene uertat, gesturũ se illis morem, posteroq. die in aciem deducturum, affirmat. reliquum diei apparandis armis consumptum est. postero die simul instrui Romanam aciem Sabini uidere, & ipsi iam auidi certaminis procedunt. Proelium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus, ueteris perpetuaeq. alterum gloriae auidum, alterum nuper noua uictoria elatum. Consilio etiam Sabini uires adiuuere. nam cum aequassent aciem, duo extra ordinẽ millia, quae in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quae G
ubi illatis ex transuerso signis, degrauabant prope circumuentũ cornu; equites duarum legionum sexcenti fere propere ex equis desiliunt; cedentibusq. iam suis, prouolant in primum; simulq & hosti se opponunt; &, aequato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. uerecundiae erat, equitem suo alienoque marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse. uadunt igitur in proeliũ ab sua parte omissum, & locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoq. non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. eques inter ordines peditum tectus, se ad equos recipit: trãsuolat inde in partem alteram suis uictoriae nuncius: simul & in hostes, iam pauidos, quippe fuso suae partis ualidiore cornu, impetum facit. non aliorum eo proelio uirtus magis enituit. cõsul prouidere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. castigati, fortium statim uirorum opera edebant: tantumq. hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem auertunt: nec deinde H
Romana uis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros, castra hosti ad praedam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. Gemina uictoria, duobus bifariam proelijs parta, maligne senatus in unũ diem supplicationes consulum nomine decreuit. populus iniussu & altero die frequens ijt supplicatum. & haec uaga popularisq. supplicatio studijs prope celebratior fuit. consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumq. in Martium campum euocauere. ubi cum de rebus ab se gestis agerent, questi primores patrum, senatum inter milites dedita opera terroris caussa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc aedes Apollinis est, (circum iam tum Apollinarem appellabant) I
auocauere senatum. ubi cum ingenti consensu patrum negaretur triumphus, L. Icilius, tribunus pl. tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio uociferante de patribus, non de hostibus, consules triumphare uelle; gratiamq. pro priuato merito in tribunum, non pro uirtute honorem, peti: numquam ante de triumpho per populum actum, semper aestimationẽ arbitriumq. eius honoris penes senatum fuisse: ne reges quidem maiestatem summi ordinis imminuisse; ne ita omnia tribuni potestatis suae implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse: ita demum liberam ciuitatem fore, ita aequatas leges, si sua quisque iura ordo, suam maiestatem teneat. in eandem sententiam multa & a ceteris senioribus patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. tum primum sine auctoritate senatus, populi iussu triumphatum est. haec uictoria tribunorum plebisq. prope in haud salubrem luxuriã uertit, conspiratione inter tribunos facta, ut ijdem tribuni reficerẽtur; &, quo sua minus cupiditas emineret, K
consulibus quoque continuarent magistratum. consensum patrum caussabantur, quo per contumeliam consulum iura plebis labefactata essent. quid futurum nondum firmatis legibus, si nouos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosq. consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent. forte quadam utili ad id tempus, ut comitijs praeesset, potissimum M. Duilio sorte euenit, uiro prudenti, & ex continuatione magistratus inuidiam imminentem cernenti. qui cum ex ueteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum; pugnarẽtq. collegae, ut liberas tribus in suffragium mitteret; aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex uoluntate patrum: iniecta contentione, Duilius consules ad subsellia accitos cum interrogasset, quid de comitijs consularibus in animo haberent, respondissentq.

A se nouos consules creaturos, auctores popularis sententiae haud populares nactus, in con
cionem cum ijs processit. ubi cum consules producti ad populum, interrogatique, si eos
populus R. memor libertatis per illos receptae domi, memor militiae rerumq. gestarum,
consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihilq. sententiae suae mutassent; collau- An.305.
datis consulibus, quod perseuerarent ad ultimum dissimiles decemuirorum esse, comitia
habuit: &, quinque tribunis pl. creatis, cum prae studijs aperte petentium nouem tribuno
rum alij candidati tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum caus-
sa habuit. satisfactum legi aiebat; quae, numero nusquam praefinito tribunis, modo ut re
linquerentur, sanciret, & ab ijs, qui creati essent, cooptari collegas iuberet. recitabatq.
rogationis carmen, in quo: Si tribunos plebis decem rogabo, si quos minus hodie decem
tribunos plebis fecerint: hi tum, quos sibi collegas cooptassint, ita illi legitimi eadem le-
B ge tribuni plebei sint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis. Duilius cum ad ulti-
mum perseuerasset, negando XV. tribunos plebis remp. habere posse, uicta collegarum
cupiditate, pariter patribus plebiq. acceptus magistratu abijt. Noui tribuni plebis in co-
optandis collegis patrum uoluntatem fouerunt: duos etiam patricios consularesque, Sp.
Tarpeium, & A. Aterium cooptauere. Consules creati, Lar Herminius, T. Virginius Cae- An.306.
limontanus, nihil magnopere ad patrum aut plebis caussam inclinati, otium domi ac foris
habuere. L. Trebonius, tribunus pl. infestus patribus, quod se ab ijs in cooptandis tribu-
nis fraude captum, proditumque a collegis aiebat; rogationem tulit, ut, qui plebem Ro-
manam tribunos pl. rogaret, is usque eo rogaret, dum X tribunos plebi faceret. insectan-
disque patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M.
Geganius Macerinus, & C. Iulius consules facti, coitiones tribunorum, aduersus nobi- An.307.
C lium iuuentutem ortas, sine insectatione potestatis eius, conseruata maiestate patrum, se-
dauere: plebem, decreto ad bellum Volscorum & Aequorum delectu, sustinendo, rem ab
seditionibus continuere; urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes,
per discordias ciuiles externos tollere animos. cura pacis, concordiae quoque intestinae
caussa fuit. Sed alter semper ordo grauis alterius modestiae erat. quiescenti plebi, ab iunio
ribus patrum iniuriae fieri coeptae. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis pa-
rum proderat: deinde ne ipsi quidem inuiolati erant, utique postremis mensibus; cum &
per coitiones potentiorum iniuria fieret; & uis potestatis omnis aliquanto posterio-
re anni parte languidior ferme esset: iamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei,
si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. seniores contra pa-
trum, ut nimis feroces suos credere iuuenes esse, ita malle, si modus excedẽdus esset, suis,
D quam aduersarijs, superesse animos. adeo moderatio tuendae libertatis, dum, aequari uel
le simulando, ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cauendoq. ne me-
tuant homines, metuendos ultro se efficiunt: & iniuriam a nobis repulsam, tamquam aut
facere aut pati necesse sit, iniungimus alijs. T. Quinctius Capitolinus quartum, & Agrip- An.308.
pa Furius consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed im-
minebat utrumque. Iam non ultra discordia ciuium reprimi poterat, & tribunis & plebe
incitata in patres, cum dies alicui nobilium dicta nouis semper certaminibus conciones
turbaret. ad quarum primum strepitum uelut signo accepto arma cepere Aequi ac Vol-
sci: simul quod persuaserant ijs duces cupidi praedarum, biennio ante delectum indictũ
haberi non potuisse, abnuente iam plebe imperium. eo aduersus se non esse missos exer-
citus. dissolui licentia militandi morem. nec pro communi iam patria Romam esse. quid-
E quid irarum simultatumq. cum externis fuerit, in ipsos uerti. occaecatos lupos intestina ra
bie opprimendi occasionem esse. Coniunctis exercitibus Latinum primum agrum popu-
lati sunt: deinde, postquam ibi nemo uindex occurrebat, tum uero, exsultantibus belli au
ctoribus, ad moenia ipsa Romae populabundi regione portae Esquilinae accessere, uasta-
tionẽ agrorum urbi per contumeliam ostẽtantes. unde postquam inulti praedam prae se
agentes retro ad Corbionẽ agmine iere, Quinctius consul ad concionẽ populum uocauit.
ibi in hanc sententiã locutũ accipio. Etsi mihi nullius noxae conscius Quirites sum, tamen
cũ pudore summo in concionẽ uestram processi. hoc uos scire, hoc posteris memoriae tra
ditũ iri, Aequos & Volscos uix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartũ consule ad moe-
nia urbis Romae impune armatos uenisse. hanc ego ignominiã (quamquam iãdiu ita uiui

tur, is status rerum est, ut nihil boni diuinet animus) si huic potissimum imminere anno F
scissem, uel exsilio, uel morte, si alia fuga honoris non esset, uitassem. ergo si uiri arma illa habuissent, quae in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque uitae erat: mori consulem tertium oportuit. quem tandem ignauissimi hostium contempsere? nos consules? an uos Quirites? si culpa in nobis est: auferte imperium indignis: &, si id parum est, insuper poenas expetite. si in uobis: nemo deorum nec hominum sit, qui uestra puniat peccata Quirites; uosmet tantum eorum paeniteat. non illi uestram ignauiam contempsere, nec suae uirtuti confisi sunt: quippe toties fusi fugatique, castris exsuti, agro multati, sub iugum missi, & se & uos nouere. discordia ordinũ est uenenũ urbis huius, patrum ac plebis certamina. dum nec nobis imperij, nec uobis libertatis est modus, dum taedet uos patriciorum, nos plebeiorum magistratuum; sustulere illi animos. Pro deum fidem, quid uobis uultis? tribunos plebis concupistis: concordiae caussa concessimus. decemuiros desiderastis: creari passi sumus. decemuirorum uos pertaesum est: coegimus abire magistratu. manẽte in eosdem priuatos ira uestra, mori atque exsulare nobilissimos uiros honoratissimosque passi sumus. tribunos plebis creare iterum uoluistis: creastis. consules facere uestrarum partium, etsi patribus uidebamus iniquum, patricium quoque magistratum plebi donum fieri uidimus. auxilium tribunicium, prouocationem ad populum, scita plebis iniuncta patribus, sub titulo aequandarum legum nostra iura oppressa tulimus & ferimus. qui finis erit discordiarum? ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? uicti nos aequiore animo quiescimus, quam uos uictores. satisne est, nobis uos metuendos esse? aduersus nos Auentinum capitur: aduersus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, & scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submouit. in nos uiri, in nos armati estis. Agitedum, ubi hic curiam circumsederitis; & forum infestum feceritis; & carcerem impleueritis principibus; ijsdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam. aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris uisite agros uestros ferro igniq. uastatos, praedam abigi, fumare incensa passim tecta. Atenim communis res per haec loco est peiore, ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. quid tãdem? priuatae res uestrae quo in statu sunt? iam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? tribuni uobis amissa reddent ac restituent? uocis uerborumque quantum uoletis, ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum super alias, & concionum. sed ex illis concionibus numquam uestrum quisquam re fortunaq. domum auctior redijt. ecquis retulit aliquid ad coniugem & liberos, praeter odia, offensiones, simultates publicas priuatasq.? a quibus semper uon uestra uirtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At Hercules cum stipendia nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in castris, non in foro, faciebatis; & in acie uestrum clamorem hostes, non in concione patres Romani horrebant: praeda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum, gloriaeq. simul publicae, simul priuatae, triumphantes domum ad penates redibatis: nunc oneratum uestris fortunis hostem abire sinitis. Haerete affixi concionibus, & in foro uiuite: sequitur uos necessitas militandi, quam fugitis. graue erat in Aequos & Volscos proficisci? ante portas est bellum. si inde non pellitur; iam intra moenia erit, & arcem & Capitolium scandet, & in domos uestras uos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum iussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, praesenti pace laeti, nec cernentes ex otio illo breui multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me uera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem uobis placere Quirites: sed multo malo uos saluos esse; qualicumque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua caussa loquitur, gratior eo sit, cuius mẽs nihil praeter publicum commodũ uidet. nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui uos nec in armis, nec in otio esse sinunt, uestra uos caussa incitare & stimulare putatis. concitati, aut honori, aut quaestui illis estis. & quia in cõcordia ordinũ nullos se usquam esse uident: malae rei se, quam nullius, turbarũ ac seditionũ duces esse uolunt. Quarũ rerũ si uos taediũ tandẽ capere potest, & patrum uestrosq. antiquos mores uultis pro his nouis sumere: nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorũ fusos fugatosq. castris exsuero,

(G at "Pro deum fidem"; H at "quam uos uictores"; I at "concionum. sed ex illis"; K at "educi exercitum")

A bus ſpem integra communicati nõ ſint: tum dictator, ne nequidquam creatus eſſet, materia quaerẽdae bello gloriae adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum eſſet dictaturae, cupiens, cenſuram minuere parat; ſeu nimiam poteſtatem ratus, ſeu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate offenſus. concione itaque aduocata, remp. foris gerendam ait, tutaq. omnia praeſtanda deos immortales ſuſcepiſſe: ſe, quod intra muros agendum eſſet, libertati populi R. conſulturum: maximam autem eius cuſtodiam eſſe, ſi magna imperia diuturna non eſſent; & temporis modus imponeretur, quibus iuris imponi non poſſet: alios magiſtratus annuos eſſe; quinquennalem cenſuram grauem eſſe: iiſdem per tot annos magna parte uitae obnoxios uiuere: ſe legem laturum, ne plus quam annua ac ſemeſtris cenſura eſſet. Conſenſu ingenti populi legem poſtero die pertulit. Et ut re ipſa, inquit, ſciatis Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia;
B dictatura me abdico. Depoſito ſuo magiſtratu, modo aliorum magiſtratui impoſito, fine alteri, cum gratulatione ac fauore ingenti populi domum eſt reductus. Cenſores aegre paſſi, Mamercum, quod magiſtratum populi R. minuiſſet, tribu mouerunt, octuplicatoq. cenſu aerarium fecerunt. quam rem ipſum ingenti animo tuliſſe ferunt, cauſſam potius ignominiae intuentem, quam ignominiam: primores patrum, quamquam deminutũ cenſurae ius noluiſſent, exẽplo acerbitatis cenſoriae offenſos: quippe cum ſe quiſque diutius ac ſaepius ſubiectum cenſoribus fore cerneret, quam cenſuram geſturum. populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut uis a cenſoribus nullius auctoritate, praeterquam ipſius Mamerci, deterreri quiuerit. Tribuni plebis, aſſiduis concionibus prohibendo conſularia comitia, cum res prope ad interregnum perducta eſſet; euicere tandem, ut tribuni militum conſulari poteſtate crearentur. uictoriae praemium, quod petebatur, ut plebeius
C crearetur, nullum fuit: omnes patricij creati ſunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foſlius, L. Sergius Fidenas. Peſtilentia eo anno aliarum rerum otium praebuit. aedes Apollini pro ualetudine populi uota eſt. multa duumuiri ex libris, placandae deum irae, auertẽdaeq. a populo peſtis cauſſa, fecere. magna tamen clades in urbe agriſque, promiſcue hominum pecorumq. pernicie, accepta. famem cultoribus agrorum timentes, in Etruriam, Pomptinumq. agrum, & Cumas, poſtremo in Siciliam quoque frumenti cauſſa miſere. Conſularium comitiorum nulla mentio habita eſt. tribuni militum conſulari poteſtate omnes patricij creati ſunt, L. Pinarius Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Poſtumius Albus. Eo anno uis morbi leuata: neque a paenuria frumenti, quia ante prouiſum erat, periculum fuit. Conſilia ad mouenda bella in Volſcorum Aequorumq. concilijs, & in Etruria ad fanum Voltumnae agitata. ibi prolatae in annum res: decretoq. cautum, ne quod ante cõ-
D cilium fieret; nequidquam Veiente populo quaerente eandẽ, qua Fidenae deletae ſint, imminere Veijs fortunam. Interim Romae principes plebis iamdiu nequidquam imminentes ſpei maioris honoris, dum foris otium eſſet, coetus indicere in domos tribunorum plebis: ibi ſecreta conſilia agitare: queri ſe a plebe adeo ſpretos, ut, cum per tot annos tribuni militum conſulari poteſtate creentur, nulli umquam plebeio ad eum honorẽ aditus fuerit: multum prouidiſſe ſuos maiores, qui cauerint, ne cui patricio plebeij magiſtratus paterent: alioquin patricios habendos fuiſſe tribunos plebi: adeo ſe ſuis etiam ſordere, nec a plebe minus, quam a patribus contemni. Alij purgare plebem: culpam in patres uertere: eorum ambitione artibusq. fieri, ut obſaeptum plebi ſit ad honorem iter: ſi plebi reſpirare ab eorum miſtis precibus minisq. liceat, memorem eam ſuorum inituram ſuffragia eſſe, & parto auxilio imperium quoque adſcituram. Placet, tollendae ambitio-
E nis cauſſa, tribunos legem promulgare, ne cui album in ueſtimentũ addere petitionis cauſſa liceret. parua nunc res, & uix ſerio agenda uideri poſſit, quae tunc ingenti certamine patres ac plebem accendit. uicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque irritatis animis, plebem ad ſuos ſtudia inclinaturam. quae ne libera eſſent, ſenatuſconſultum factum eſt, ut conſularia comitia haberentur. tumultus cauſſa fuit, quem ab Aequis & Volſcis Latini, atque Hernici nunciarant. T. Quinctius, L. F. Cincinnatus, (eidem & Penno cognomen additur) & C. Iulius Mento conſules facti. nec ultra terror belli eſt dilatus. Lege ſacrata, quae maxima apud eos uis cogendae militiae erat, delectu habito, utrimque ualidi exercitus profecti in Algidum conuenere. ibiq. ſeorſum Aequi, ſeorſum Volſci caſtra communiuere: intentiorque, quam umquam ante, muniendi, exercendique militem

AN. 321. (beside "crearetur, nullum fuit … L.")
AN. 322. (beside "patricij creati ſunt, L. Pinarius …")
AN. 323. (beside "& Volſcis Latini …")

militem cura ducibus erat. eo plus nuncij terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia etsi saepe uicti populi, maiore tamen conatu, quam alias umquam, rebellarant: & aliquantum Romanae iuuentutis morbo absumptum erat. ante omnia priuata consulum discordia, quae inter ipsos erat, & certamina in consilijs omnibus terrebant. Sunt qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque caussam dictatoris creandi fuisse. illud satis constat, ad alia discordes, in uno aduersus patrum uoluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, cum alia alijs terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Seruilius Priscus summis honoribus egregie usus, Vos, inquit, tribuni plebis, quoniam ad extrema uentum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reip. dictatorem dicere consules pro potestate uestra cogatis. Qua uoce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendae potestatis, secedunt; proq. collegio pronunciant, placere consules senatui dicto audientes esse: si aduersus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in uincula se duci eos iussuros. Consules ab tribunis, quam ab senatu, uinci maluerunt: proditum a patribus summi imperij ius, datumque sub iugum tribuniciae potestati consulatum memorantes, si quidem cogi aliquando pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid ulterius priuato timendum foret?) in uincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas conuenerat) T. Quinctio euenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, seuerissimi imperij uirum, dictatorem dixit. ab eo L. Iulius magister equitum est dictus. simul edicitur & iustitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari. cognitio uacantium militiae munere post bellum differtur. ita dubij quoque inclinat ad nomina danda. & Hernicis Latinisq. milites imperati. utrimque enixe obeditum dictatori est. Haec omnia celeritate ingenti acta: relictoq. C. Iulio consule ad praesidium urbis, & L. Iulio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur; dictator, praeeunte A. Cornelio pontifice maximo, Ludos magnos tumultus caussa uouit: profectusq. ab urbe, diuiso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes peruenit. Sicut bina castra hostium paruo inter se spatio distantia uiderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuuio, propiorem locum castris ceperunt. ita quattuor exercitus totidem munimenta, planiciem in medio non paruis modo excursionibus ad proelia, sed uel ad explicandas utrimque acies satis patentem habebant. Nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum a leuibus proelijs est; facile patiente dictatore, conferendo uires, spem uniuersae uictoriae, tentato paullatim euentu certaminum, suos praecipere. itaque hostes, nulla in proelio iusto relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis euentus committunt. clamor subito ortus, non consulis modo uigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno exciuit. ubi praesenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio. pars militum portarum stationes firmant: pars corona uallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris quo minus tumultus est, eo plus animaduertitur quid opus facto sit. missum extemplo ad castra subsidium, cui Sp. Postumius Albus legatus praeficitur. ipse parte copiarū paruo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex nec opinato auersum hostem inuadat. Q. Sulpicium legatum praeficit castris: M. Fabio legato assignat equites: nec ante lucem mouere iubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. omnia, quae uel alius imperator prudens & impiger in tali re praeciperet, ageretque, praecipit ordine, atque agit. illud eximiū consilij animiq. specimen, & neutiquam uulgatae laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde maiore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui postquam intentos homines in euentum periculi alieni, pro se incautos neglectis uigilijs stationibusq. est adortus; prius paene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. inde fumo, ut conuenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra: nunciariq. passim iubet. & iam lucescebat, omniaq. sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat: & consul eruptionem e castris in trepidos iam hostes fecerat. Dictator autem parte altera subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos circum tumultus hosti undique obiecerat uictorem peditem equitemq. Circumuecti igitur iam in medio ad unum omnes poenas rebellionis dedissent, ni Vettius Metius ex Volscis, nobilior

uir factis

A uir factis quam genere, iam orbem uoluentes suos increpans clara uoce, Hic praebituri, inquit, uos telis hostium estis indefensi, inulti? quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis? in otio tumultuosi, in bello segnes. quid hic stantibus spei est? an deum aliquem protecturum uos, rapturumq. hinc putatis? ferro uia facienda est. hac, qua me praegressum uideritis, agite qui uisuri domos, parentes, coniuges, liberos estis, ite mecum. non murus, nec uallum, sed armati armatis obstant: uirtute pares, necessitate, quae ultimum ac maximum telum est, superiores estis. Haec locutus, exsequentemq. dicta, redintegrato clamore secuti, dant impressionem qua Postumius Albus cohortes obiecerat: & mouerunt uictorem; donec dictator, pedem iam referentibus suis, aduenit: eoq. omne proelium uersum est. uni uiro Metio fortuna hostium innititur. multa utrimque uulnera, multa passim caedes est. iam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. unus Postu-
B mius ictus saxo, perfracto capite acie excessit. non dictatorem humerus uulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti proelio summouit. Metium impetus perstratos caede hostes cũ globo fortissimorum iuuenum extulit ad castra Volscorum, quae nondũ capta erant. eodem omnis acies inclinatur. consul effusos usque ad uallum persecutus, ipsa castra uallumq. aggreditur. eodem & dictator alia parte copias admouet. non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. consulem signum quoque intra uallum iniecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoq. signo primam impressionem factam. Et dictator, perrupto uallo, iam in castra proelium intulerat. tum abijci arma passim, ac dedi hostes coepti; castrisq. & his capitis, hostes, praeter senatores, omnes uenundati sunt. praedae pars, sua cognoscentibus, Latinis atque Hernicis reddita: partem sub hasta dictator uendidit: praepositoq. consule castris,
C ipse triumphans inuectus urbem, dictatura se abdicauit. Egregiae dictaturae tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, iniussu discesserit praesidio, uictorem securi percussum tradunt. nec libet credere: & licet, in uarijs opinionibus: & argumento est, quod imperia Manliana, non Postumiana, appellata sint: cum, qui prior auctor tam saeui exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. Imperiosso quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Iulius consul aedem Apollinis absente collega sine sorte dedicauit. aegre id passus Quinctius, cum dimisso exercitu in urbem redisset, nequidquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere uisum, quod Carthaginienses, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad par-
D tis alterius auxilium in Siciliam exercitum transiecere. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Iulius. Aequorum legati foedus ab senatu cum petissent, & pro foedere deditio ostentaretur, indutias annorum octo impetrauerunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis belliq. auctores in iurgia & seditiones uersa. Vndique otium fuit Romanis. Legem de multarum aestimatione pergratam populo, cum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi praeoccupauerunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium iuuentute participes eius
AN. 324. AN. 325. AN. 326.
E populationis fuisse: cognitioq. eius rei L. Sergio, & Q. Seruilio, & Mam. Aemilio permissa. Quidam Ostiam relegati; quod, cur per eos dies a Fidenis abfuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerq. ijs bello interemptorum assignatus. Et siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec caelestes modo defuerunt aquae, sed terra quoque ingenito humore egens, uix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes, riuosque, stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: uulgatique contactu in homines morbi: & primo in agrestes ingruerant, seruitiaque: urbs deinde impletur. nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa inuasit: nouos ritus sacrificandi, uaticinando inferentibus in domos, quibus quaestui sunt capti superstitione animi: donec publicus iã pudor ad primores ciuitatis peruenit, cernẽtes in omnibus uicis sacellisq. peregrina, atque insolita piacula pacis

G deum

deum expoſcẽdae. datum inde negotium aedilibus, ut animaduerterẽt, ne qui, niſi Roma- F
ni dij, neu quo alio more quam patrio colerentur. Irae aduerſus Veientes in inſequentem
An.327. annum C. Seruilio Ahala, L. Papirio Mugillano conſulibus, dilatae ſunt. tunc quoque ne
confeſtim bellum indicerentur, neue exercitus mitterentur, religio obſtitit: fetiales prius
mittendos ad res repetendas cenſuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad No-
mentum & Fidenas fuerat: induitaeq. inde, non pax facta, quarum & dies exierat, & ante
diem rebellauerant. miſſi tamen fetiales: nec eorum, cum more patrum iurati repeterent
res, uerba ſunt audita. Controuerſia inde fuit, utrum populi iuſſu indiceretur bellum, an
ſatis eſſet, ſenatuſconſulto. Peruicere tribuni, denunciando impedituros ſe delectum,
ut conſules de bello ad populum ferrent. omnes centuriae iuſſere. in eo quoque plebs
ſuperior fuit, quod tenuit ne conſules in proximum annum crearentur. Tribuni mili-
An.328. tum conſulari poteſtate quattuor creati ſunt, T. Quinctius Pennus ex conſulatu, C. Fu- G
rius, M. Poſtumius, A. Cornelius Coſſus. ex ijs Coſſus praefuit urbi. tres delectu habi-
to profecti ſunt Veios: documentoque fuere, complurium imperium bello inutile eſſe.
Tendendo ad ſua quiſque conſilia, cum aliud alij uideretur, aperuerunt ad occaſionem lo-
cum hoſti. incertam namque aciem, ſignum alijs dari receptui, alijs cani iubentibus, inua-
ſere opportune Veientes: caſtra propinqua turbatos, ac terga dantes accepere. plus ita-
que ignominiae, quam cladis eſt acceptum. Maeſta ciuitas fuit, uinci inſueta: odiſſe tribu-
nos: poſcere dictatorẽ. in eo uerti ſpes ciuitatis. & cũ ibi quoq. religio obſtaret, ne non
poſſet niſi ab conſule dici dictator, augures conſulti eã religionem exemere. A. Cornelius
dictatorẽ Mam. Aemiliũ dixit: & ipſe ab eo magiſter equitũ eſt dictus. Adeo ſimul fortuna
ciuitatis uirtute uera eguit: ut nihil cenſoria animaduerſio effecerit, quo minus regimẽ re
rum ex notata indigne domo peteretur. Veientes re ſecunda elati, miſſis circum Etruriae H
populos legatis, iactando tres duces Romanos ab ſe uno proelio fuſos, cũ tamen nullã pu
blici cõſilij ſocietatẽ mouiſſent, uoluntarios undiq. ad ſpem praedae adſciuerant. Vni Fide
natiũ populo rebellare placuit: atque, tamquã niſi ab ſcelere bellũ ordiri nefas eſſet, ſicut
legatorũ antea, ita tũ nouorũ colonorũ caede imbutis armis, Veientibus ſeſe coniungunt.
Conſultare inde principes duorũ populorũ, Veios, an Fidenas ſedem belli caperent. Fide-
nae uiſae opportuniores. itaque, trãiecto Tiberi, Veientes Fidenas tranſtulerunt bellũ. Ro
mae terror ingens erat, Accito exercitu ab Veijs, eoq. ipſo ab re male geſta perculſo, ca-
ſtra locantur ante portam Collinam, & in muris armati diſpoſiti, & iuſtitium in foro, ta-
bernaeq. clauſae: fiuntq. omnia caſtris quam urbi ſimiliora. tum trepidam ciuitatem, prae
conibus per uicos dimiſſis, dictator ad concionem aduocatam increpuit, quod animos ex
tam leuibus fortunae momentis ſuſpenſos gererent, ut, parua iactura accepta, quae ipſa I
non uirtute hoſtium, nec ignauia Romani exercitus, ſed diſcordia imperatorum accepta
ſit, Veientem hoſtem toties uictum pertimeſcant: Fidenaſq. prope ſaepius captas, quam
oppugnatas: eoſdem & Romanos & hoſtes eſſe, qui per tot ſaecula fuerint: eoſdem ani-
mos, eaſdẽ corporis uires: eadem arma gerere, ſe quoque eundem dictatorem Mam. Ae-
milium eſſe, qui ante Veientium Fidenatiumq. adiunctis Faliſcis ad Nomentum exercitus
fuderit: & magiſtrum equitũ A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribu-
nus militum, Larte Tolumnio, rege Veientiũ, in conſpectu duorum exercituũ occiſo, ſpo-
lia opima Iouis Feretrij templo intulerit: proinde memores, ſecum triumphos, ſecum ſpo
lia, ſecum uictoriam eſſe, cum hoſtibus ſcelus legatorum contra ius gentium interfecto-
rum, caedem in pace Fidenatium colonorum, indutias ruptas, ſeptimã infelicem defectio-
nem, arma caperent: ſimul caſtra caſtris coniunxiſſent, ſatis confidere, nec ſceleratiſſimis
hoſtibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; & populum R. intel- K
lecturũ, quanto melius de rep. meriti ſint, qui ſe dictatorem tertium dixerint, quam eos,
qui ob ereptũ cenſurae regnũ, labẽ ſecundae dictaturae ſuae impoſuerint. Votis deniq. nũ
cupatis profectus, ∞ & D paſſus citra Fidenas caſtra locat, dextra montibus, laeua Tiberi
amne ſaeptus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes iubet: occultũq. id iugum
capere, quod ab tergo hoſtibus foret. ipſe poſtero die, cum Etruſci pleni animorum ab pri-
ſtini diei meliore occaſione quam pugna, in aciem proceſſiſſent: cunctatus parumper, dum
ſpeculatores referrent Quinctiũ euaſiſſe in iugũ propinquũ arci Fidenarum, ſigna profert:
peditumq. aciem inſtructam pleno gradu in hoſtẽ inducit: magiſtro equitũ praecipit, ne in-

iuſſu

A iussu pugnam incipiat: se, cum opus sit, equestri auxilio signum daturum: tum ut memor regiae pugnae, memor opimi doni, Romulique ac Iouis Feretrij, rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, praedonem Veientem, ruptores indutiarum, cruentos legatorum infanda caede, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet. Concusserat primo statim congressu hostem: cum repente, patefactis Fidenarum portis, noua erupit acies, inaudita ante id tẽpus, inusitataque. ignibus armata ingens multitudo, facibusq. ardentibus tota collucens, uelut phanatico instincta cursu in hostem ruit; formaq. insolitae pugnae Romanos parumper exterruit. Tum dictator magistro equitum, equitibusq., tum ex montibus Quinctio accito, proeliũ ciens, ipse in sinistro cornu, quod incendio similius quam proelio territum cesserat flammis, accurrit: claraq. uo-
B ce, Fumo ne uicti, inquit, uelut examen apum, loco uestro exacti, inermi cedetis hosti? non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni non telis pugnandum est, ereptas ultro inferetis? agite nominis Romani, ac uirtutis patrum uestraeq. memores, uertite incendium hoc in hostium urbem; & suis flammis delete Fidenas, quas uestris beneficijs placare non potuistis. legatorum hoc uos uestrorũ, colonorumq. sanguis, uastatique fines monent. Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissae excipiuntur, partim ui eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse nouat pugnã equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: & ipse princeps calcaribus subditis euectus effreni equo, in medios ignes infertur: & alij cõcitati equi libero cursu ferunt equitẽ in hostem. puluis elatus, mistusq. fumo, lucẽ ex oculis uirorũ equorumq. aufert. ea quae militẽ terruerat species, nihil terruit equos. Ruinae igitur similẽ stragem eques qua-
C cumque peruasit, dedit. Clamor deinde accidit nouus: qui cum utramque mirabundã in se aciem uertisset, dictator exclamat; Quinctium legatum & suos ab tergo hostẽ adortos. ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa. Cum duae acies, duo diuersa proelia circumuentos Etruscos & a fronte & ab tergo urgerent; neque in castra retro, neque in mõtes, unde se nouus hostis obiecerat, iter fugae esset; & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt; Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. residui pauidi, fuga in mediam caedem, obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi, lassitudo, & uulnera, & pauor degrauant: pauci ex multis trãsnant. Alterum agmen fertur per castra in urbem: eadẽ & Romanos sequentes impetus rapit, Quinctium maxime, & cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo proelio aduenerat. Hi postquã mi-
D sti hostibus portam intrauere, in muros euadunt: suisq. capti opidi signum ex muro tollũt. quod ubi dictator conspexit, (iam enim & ipse in deserta hostium castra penetrauerat) cupientem militem discurrere ad praedam, spe iniecta maioris in urbe praedae, ad portã ducit: receptusq. intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam uidebat, pergit. Nec minor caedes in urbe, quam in proelio fuit; donec, abiectis armis, nihil praeter uitã petentes dictatori deduntur. urbs castraq. diripiuntur. Postero die singulis captiuis ab equite ad centurionem sorte ductis, &, quorum eximia uirtus fuerat, binis, alijs sub corona uenũdatis, exercitum uictorem, opulentumq. praeda, triumphans dictator Romam reduxit: iussoq. magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisq. rebus acceperat. Classi quoque ad Fidenas pugnatũ cum Veientibus, quidã in annales retulere: rem aeque difficilem, atq. incredibilem:
E nec nunc lato satis ad hoc amne; & tum aliquanto, ut a ueteribus accepimus, artiore: nisi in trãsiectu forte fluminis prohibendo, aliquarum nauium concursum in maius, ut fit, celebrantes naualis uictoriae uanum titulũ appetiuere. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Semproniũ Atratinum, L. Quinctium Cincinnatũ, L. Furiũ Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum XX indutiae datae: & Aequis triennio, cum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello uoti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant, Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Iulius Iulus. Spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu uenerant, adue-

An. 329.
An. 330.

nis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosae tribunorum plebis fuerunt, obiurgantium multitudinem, quod admiratione eorum, quos odissent, stupens, in aeterno se ipsa teneret seruitio: & non modo ad spem consulatus in partem euocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis, (quae communia essent comitia patrũ ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum, atque honos speretur: nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna praemia proponantur: ut quidem aliquis tribunus plebis ruat caecus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, patres, aduersus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicauerit, nihilo se honoratiorem fore; neque sperandum neque postulandum esse. magnos animos magnis honoribus fieri. neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desissent: experiendam rem denique in uno aut altero esse, sit ne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento simile miraculoq. sit fortem ac strenuum uirũ aliquẽ exsistere ortum ex plebe: summa ui expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur: petisse uiros domi militiaeq. spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui patribus fuisse: desisse postremo praebere ad contumeliam os: nec se uidere, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod numquã futurum sit: minorem quippe ruborẽ fore in iuris iniquitate, quam si per indignitatẽ ipsorum praetereantur. Huius generis orationes cum assensu auditae, incitauere quosdam ad petẽdum tribunatum militum: alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. agri publici diuidẽdi, coloniarumq. deducendarũ ostẽtatae spes: & uectigali possessoribus agrorum imposito in stipendium militum erogandi aeris. Captatum deinde tẽpus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, cum patres clamdestina denunciatione reuocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros praedatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militũ proficiscerentur, consulariaq. comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemuiri, praefectum urbis relinquunt, impigrum iuuenem, & iam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum, plebisq. tribunis plebis nec cum absentibus ijs, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio transacta re, quod contenderent, fuit. Creati consules sunt, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruscorum urbem, quae nunc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamq. ab duce eorum Capye, uel, quod propius uero est, a campestri agro appellatam. cepere autem prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumq. accepti: deinde festo die graues somno epulisq. incolas ueteres noui coloni nocturna caede adorti. His rebus actis, consules ij, quos diximus, idibus Decembribus magistratum occepere. Iam non solum qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum: sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nunciabant, non ante umquam Volscos, nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse: uulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumq. obliuioni dãda, iugumq. accipiendum; aut ijs, cum quibus de imperio certetur, nec uirtute, nec patiẽtia, nec disciplina rei militaris cedendum esse. Haud uana attulere: sed nec perinde patres moti sunt: & C. Sẽpronius, cui ea prouincia sorte euenit, tamquã constantissimae rei fortunae fretus, quod uictoris populi exercitũ aduersus uictos duxisset, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut disciplinae Romanae plus in Volsco exercitu, quam in Romano esset. ergo fortuna, ut saepe alias, uirtutẽ est secuta. Primo proelio, quod ab Sempronio incaute incõsulteq. commissum est, nõ subsidijs firmata acie, non equite apte locato cõcursum est. clamor indicium primum fuit quo res inclinatura esset, excitatior crebriorq. ab hoste sublatus, ab Romanis dissonus, impar, segnis, saepe iteratus, incerto tenore prodidit pauorem animorum, eo ferocior illatus hostis urgere scutis, micare gladijs: altera ex parte nutant circũspectantibus galeae, & incerti trepidãt, applicãtq. se turbae: signa nũc resistẽtia deserũtur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondũ uictoria erat. tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciẽ: plus caedis hostiũ uidere, quam fugae. Iam omnibus locis ceditur, nequidquã Sempronio consule obiurgante atq. hortante. nihil nec imperium nec maiestas ualebat: dataq. mox terga hostibus forent, ni Sex.

Tempanius,

A Tempanius, decurio equitum, labente iam re praesenti animo subuenisset. qui cum magna uoce exclamasset, ut equites, qui saluam rem uellent esse, ex equis desilirent; omnium turmarum equitibus uelut ad cōsulis imperium motis, Nisi haec, inquit, armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. sequimini pro uexillo cuspidem meam: ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus uobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares. Cum clamore comprobata adhortatio esset, uadit alte cuspidem gerens: quacumque incedunt, ui uiam faciunt: eo se inferunt obiectis parmis, ubi suorum plurimum laborem uident. restituitur omnibus locis pugna, in quae eos impetus tulit. nec dubium erat, quin, si tā pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint. & cum iam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, nouae cohorti hostium, locus detur; donec impetu illati, ab suis excludantur. quod ubi est factum, interclusi equi B tes, nec perrumpere eadem, qua transierant, posse, ibi maxime confertis hostibus, qua uiā fecerant. & consul, legionesq. Romanae, cum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam uiderent; ne tot fortissimos uiros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcumque casum. diuersi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio, atque equitibus. qui cum saepe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. nec pugnae finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quidquam superfuit lucis, hostem tenuit: uox incertos diremit: tantusq. ab imprudentia euentus utraque castra tenuit pauor, ut relictis saucijs, & magna parte impedimentorum, ambo pro uictis exercitus se in montes proximos reciperent. tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est: quo cum circumsedentibus nunciatum esset castra deserta esse, uictos rati suos, C & ipsi, qua quemque in tenebris pauor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit: degressus deinde ipse cum paucis speculatum, cum ab saucijs hostibus sciscitando comperisset castra Volscorum deserta esse, laetus ab tumulo suos deuocat, & in castra Romana penetrat: ubi cum uasta desertaq. omnia, atque eandem, quam apud hostes, foeditatem inuenisset; prius quam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat saucijs ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit. iam eo fama pugnae aduersae, castrorumq. desertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites non priuato magis, quam publico luctu: Fabiusq. consul, terrore urbi quoque iniecto, stationem ante portas agebat; cum equites procul uisi non sine terrore ab dubijs quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu laetitiam fecere, ut clamor urbē peruadetet gratulantiū saluos uictoresq. redisse equites; & ex maestis paullo an D te domibus, quae conclamauerant suos, procurreretur in uias; pauidaeq. matres ac coniuges, oblitae prae gaudio decoris, obuiam agmini occurrerent, in suos quaeque simul corpore, atque animo, uix prae gaudio compotes, effusae. Tribunis plebis, qui M. Postumio & T. Quinctio diem dixerant, quod ad Veios eorum opera male pugnatū esset, occasio uisa est per recens odium Sempronij consulis renouandae in eos inuidiae. itaq. aduocata cōcione, cum proditam Veijs remp. esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad caedem fortissimos equites, deserta foede castra, uociferati essent: C. Iulius, unus ex tribunis, Tempaniū equitem uocari iussit: coramq. eis Sex. Tempani, inquit, quaero de te, arbitreris ne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidijs aciem? aut ullo boni consulis functum officio? & tu ne ipse uictis legionibus Romanis, tuo consilio equitē ad pedes deduxeris, restitue E risq. pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi, atque equitibus num aut consul ipse subuenerit, aut miserit praesidium? postero denique die ecquid praesidij usquam habueris? an tu cohorsq. in castra uestra uirtute perruperitis? ecquem in castris consulē, ecquē exercitū inueneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? haec pro uirtute tua fideque, qua una hoc bello resp. stetit, dicenda tibi sunt hodie. denique ubi C. Sempronius, ubi legiones nostrae sint? desertus sis, an deserueris consulē, exercitumque? uicti denique simus, an uicerimus? Aduersus haec Tēpanij oratio incompta fuisse dicitur, ceterum militariter grauis, nō suis uana laudibus, nō crimine alieno laeta. Quanta prudentia rei bellicae in C. Sēpronio esset, non militis de imperatore aestimationem esse, sed populi R. fuisse, cum eum comitijs consulem legeret, itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes

exquirerent, quae pensitanda quoque magnis animis, atque ingenijs essent, sed, quod uiderit, referre posse: uidisse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaq. hostium uersantem: postea se ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen & clamore sensisse usque ad noctem extractum certamen; nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, prae multitudine hostium credere perrūpi potuisse: exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, uelut ipse in re trepida loci praesidio se suosq. sit tutatus, sic cōsulem, seruandi exercitus caussa, loca tutiora castris cepisse: nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi R. fortunam, noctemque omnia erroris mutui implesse: precantēq. deinde, ne se, fessum labore ac uulneribus, tenerent, cum ingenti laude non uirtutis magis, quam moderationis, dimissum. Cum haec agerentur, iam consul uia Lauicana ad fanum Quietis erat. eo missa plaustra iumentaq. alia ab urbe, exercitum affectum proelio ac uia nocturna, excepere. paullo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amouens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferēs. Maestae ciuitati ab re male gesta, & iratae ducibus M. Postumius reus obiectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus aeris grauis damnatur. T. Quinctium collegam eius, quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Postumij Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Aemilij res prospere gesserat, totam culpam eius temporis in praedamnatum collegam transferentem, omnes tribus absoluerunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, uenerabilis uiri, & exactae iam aetatis, Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se breui reliquo uitae spatio tam tristē nūcium ferre ad Cincinnatum paterentur. Plebs tribunos pl. ab se Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antistium, & Sex. Pompilium fecit; quos & pro cēturionibus sibi praefecerant Tempanio auctore equites. Senatus cum odio Sempronij consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari iussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q.

AN. 332. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus, L. Seruilius Structus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem cum quattuor collegae inspectante populo R. orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil praeter fortunā reprehendi posset, uexaret: aegre Hortensius pati, tentationē eā credens esse perseuerantiae suae; nec precibus tribunorum, quae in speciē modo iactētur, sed auxilio confidere reū. itaq. modo ad eum conuersus, ubi illi patricij spiritus, ubi subnixus & fidens innocentiae animus esset, quaerebat: sub tribunicia umbra consularem uirum delituisse. modo ad collegas: Vos autē, si reum perago, quid acturi estis? an erepturi ius populo, & euersuri tribuniciā potestatem plebi? Cum illi & de Sempronio, & de omnibus summam populi R. potestatem esse dicerent, nec se iudicium populi tollere aut uelle aut posse; sed si preces suae pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non ualuissent, se uestem cū eo mutaturos: tum Hortensius, non uidebit, inquit, plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Semproniū nihil moror; quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus. Nec pietas quattuor tribunorū, quam Hortensij tā placabile ad iustas preces ingeniū, pariter plebi patribusque, gratior fuit. Nō diutius fortuna Aequis indulsit, qui ambiguā uictoriā Volscorū pro sua amplexi fuerāt. Proximo anno N. Fabio Vibu-

AN. 333. lano, T. Quinctio, Capitolini F. Capitolino consulibus, ductu Fabij, cui sorte ea prouincia euenerat, nihil dignū memoratu actū. Cum trepidam tantum ostendissent aciem Aequi, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaq. triumphus negatus; ceterum ob Sempronianae cladis leuatā ignominiam, ut ouans urbem intraret, concessum est. Quemadmodū bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum: sic in urbe ex tranquillo nec opinata moles discordiarū inter plebē ac patres exorta est, coepta ab duplicando quaestorū numero. quam rē, ut praeter duos urbanos quaestores, duo consulibus ad ministeria belli praesto essent, a consulibus relatam cum & patres summa ope approbassent: consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quaestorum (nam ad id tempus patricij creati erant) ex plebe fieret. aduersus quam actionem primo & consules & patres summa ope annixi sunt. concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adaeque in quaestoribus liberum esset arbitrium populi; cum parum proficerent, totam rem de augendo quaestorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni. aliaeque subinde, inter quas & agrariae legis, seditiosae actiones exsistūt: propter

A pter quos motus cum senatus consules, quam tribunos, creari mallet, neque posset per in-
tercessiones tribunicias senatusconsultum fieri; resp. a consulibus ad interregnum, neque
id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Cum An.334.
pars maior insequentis anni per nouos tribunos plebis & aliquot interreges certamini-
bus extracta esset: modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interre-
gem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus
faceret: postremo L. Papirius Mugillanus proditus interrex, castigando nunc patres,
nunc tribunos plebis, desertam omissamq. ab hominibus rempublicam, deorum proui-
dentia curaq. exceptam, memorabat Veientium indutijs, & cunctatione Aequorum sta-
re: unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere remp. opprimi: non
exercitum, non ducem scribendo exercitui esse. an bello intestino bellum externum pro-
B pulsaturos? quae si in unum conueniant, uix deorum opibus, quin obruatur Romana res,
resisti posse: quin illi remittendo de summa quisque iuris, medijs copularent concordiã;
patres patiendo tribunos militum proconsules fieri; tribuni plebis non interceden-
do, quo minus quattuor quaestores promiscue de plebe ac patribus libero suffragio popu
li fierent. Tribunicia primum comitia sunt habita: creati tribuni consulari potestate o-
mnes patricij. L. Quinctius Cincinnatus tertiũ, L. Furius Medullinus iterum, M. Man- An.335.
lius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quaestorum habente, petentibusq.
inter aliquot plebeios filio Antistij tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex.
Pompilij, nec potestas, nec suffragatio horum ualuit, quin, quorum patres auosq. consu-
les uiderant, eos nobilitate praeferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pom-
pilius Antistiusq. repulsa suorum accensi. Quidnam id rei esset? non suis beneficijs, non
C patrum iniurijs, non denique usurpandi libidine, cum liceat quod ante non licuerit, si non
tribunum militarem, ne quaestorem quidem quemquam ex plebe factum: non ualuisse pa
tris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctae, ad auxi-
lium libertatis creatae: fraudem profecto in re esse; & A. Sempronium comitijs plus ar-
tis adhibuisse, quam fidei: eius iniuria queri suos honore deiectos. itaque cum in ipsum
& innocentia tutum, & magistratu in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras
in C. Sempronium patruelem Atratini: eiq. ob ignominiam Volsci belli, adiutore colle-
gã M. Canuleio, diem dixere. subinde ab eisdem tribunis mentio in senatu de agris diui-
dendis illata est: cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat, ratus, id quod
erat, aut deposita caussa leuiorem futurum apud patres reum, aut perseuerantem sub iudi-
cij tempus plebem offensurum. aduersae inuidiae obijci maluit, & suae nocere caussae, quã
D publicae deesse: stetitq. in eadem sententia, ne qua largitio cessura in trium gratiam tribu
norum fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi inuidiam quaeri: se quoque subiturum eam
tempestatem forti animo; nec senatui tanti se ciuem, aut quemquam alium debere esse, ut
in parcendo uni, malum publicum fiat. nihilo demissiore animo, cum dies uenit, caussa ip-
se pro se dicta, nequidquam omnia expertis patribus ut mitigarent plebem, quindecim
millibus aeris damnatur. Eodem anno Postumia, uirgo Vestalis, de incestu caussam dixit,
crimine innoxia: ob suspicionem propter cultum amoeniorẽ, ingeniumq. liberius quam
uirginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegij
sententia pontifex maximus abstinere iocis, coliq. sancte potius quam scite iussit. Eodem
anno a Campanis Cumae, quam Graeci tum urbem tenebant, capiuntur. Insequens an-
nus tribunos militum consulari potestate habuit Agrippam Menenium Lanatum, P. Lu-
cretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Seruilium. Annus felicitate populi R. periculo
E potius ingenti, quam clade insignis. Seruitia, urbem ut incenderent distantibus locis, An.336.
coniurarunt; populoq. ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumq.
armati occuparent. auertit nefanda consilia Iuppiter: indicioq. duorum comprehensi son
tes, poenas dederunt. indicibus dena millia grauis aeris, quae tum diuitiae habebãtur, ex
aerario numerata, & libertas praemium fuit. Bellum inde ab Aequis reparari coeptum:
& nouos hostes Lauicar[illegible]silia cum ueteribus iungere, haud incertis auctoribus Ro-
mam est allatum. Aeq[illegible]um [illegible]m uelut anniuersarijs armis assueuerat ciuitas. Lauicos
legati missi, cum responsa inde retulissent dubia, quibus nec dum bellum parari, nec diu-
turnam pacem fore appareret; Tusculanis negotium datum, aduerterent animos, nequid

noui tumultus Lauicis oriretur. Ad insequentis anni tribunos militum consulari pote- F
state, inito magistratu, legati ab Tusculo uenerunt, L. Sergium Fidenatē, M. Papirium Mu-
An. 337. gillanum, C. Seruilium Prisci filium: quo dictatore Fidenae captae fuerant. nunciabant legati, Lauicanos arma cepisse, & cum Aequorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse. Tum Lauicanis bellum indictum: factoq. senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romae curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiorem ferre; curam urbis, ut ingratam ignobilemque, aspernari. cum parum decorum inter collegas certamen mirabundi patres conspicerent, Q. Seruilius, Quando nec ordinis huius ulla, inquit, nec reip. est uerecundia; patria maiestas altercationem istam dirimet: filius meus extra sortem urbi praeerit. bellum utinam qui appetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sorte ductae G
sunt. ex his scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxere. Coepta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperij multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia uelle, sua imperia sola rata esse: contemnere inuicem, & contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperij haberent. quae cum allata Romam essent, dicitur Q. Seruilius, aetate & usu doctus, precatus ab dijs immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reip. esset, quam ad Veios fuisset; & uelut haud dubia clade imminente, institisse filio, ut milites scriberet, & arma pararet. nec falsus uates fuit. nam ductu L. Sergij, cuius dies imperij erat, loco iniquo sub hostium castris, cum, quia simulato metu receperat se hostis ad uallum, spes uana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Aequorum per supinam uallem fusi sunt: multiq. in ruina maiore, quam fuga, oppressi, obtruncatique, ca- H
straq. eo die aegre retenta. postero die, circumfusis iam magna ex parte hostibus, per auersam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, &, quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. palati alij per agros passim multis itineribus, maioris, quam accepta erat, cladis nuncij Romam contenderunt. minus trepidationis fuit, quod euentus timori hominum congruens fuerat; & quod subsidia, quae respicerent in re trepida, praeparata erant ab tribuno militum: iussuq. eiusdem per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nunciauere, Tusculi duces exercitumq. esse, hostem castra loco non mouisse. &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Seruilius Priscus, uir cuius prouidentiam in rep. cum multis alijs tempestatibus ante experta ciuitas erat, tum euentu eius belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno mi- I
litum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alij Ahalam Seruilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) nouo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaq. ad Aequos, quae in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim proelio cum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionē inde signa inferri propere iussit: signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Aequi non tulerint: uictiq. acie cum fuga effusa petissent castra, breuior tempore, certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam proelium fuerat. Captis direptisque castris, cum praedam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciassent omnes Lauicanos uictos, magnam partem Aequorum Lauicos confugisse: postero die ad Lauicos ductus exercitus: K
opidumque corona circumdatum, scalis captum, ac direptum est. Dictator exercitu uictore Romam reducto, die octauo, quam creatus erat, magistratu se abdicauit. & opportune senatus, prius quam ab tribunis plebis agrariae seditiones mētione illata de agro Lauicano diuidendo fierent, censuit frequens coloniam Lauicos deducendam. coloni ab urbe mille & quingenti missi bina iugera acceperunt. Captis Lauicis, ac deinde tribunis militum creatis consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Seruilio Structo, &
An. 338. P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Veturio Crasso: & insequenti anno A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio
An. 339. Rutilo, & Q. Fabio Vibulano, biennium tranquillae externae res, discordia domi ex agra

rijs

A rijs legibus fuit. Turbatores uulgi erant Spurij Mecilius quartum, & Metilius tertium tribuni pl. ambo absentes creati. & cum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus uiritim diuideretur; magnaeq. partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunae: (nec enim ferme quidquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat: nec, quod uenisset, assignatumue publice esset, praeterquam plebs habebat) atrox plebi patribusq. propositum uidebatur certamen: nec tribuni militum nunc in senatu, nunc in consilijs priuatis principum cogendis uiam consilij inueniebant; cum Ap. Claudius, nepos eius, qui decemuir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex patrum concilio, dicitur dixisse, uetus se ac familiare consilium domo afferre: proauum enim suum Ap. Claudium ostendisse patribus uiam unam dissoluendae tribuniciae potestatis per collegarum intercessionem: facile homines nouos auctoritate principum de sententia deduci, si B temporum interdum potius, quam maiestatis, memor adhibeatur oratio: pro fortuna illis animos esse: ubi uideant collegas principes agendae rei gratiam omnem ad plebem praeoccupasse, nec locum in ea relictum sibi, haud grauate acclinaturos se ad caussam senatus, per quam uniuerso ordini cum primoribus se patrum concilient. Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Seruilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante iuuenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoq. gratum id singulis priuatim, gratum uniuerso senatui fore, sex ad intercessionem comparauere. Posteroq. die cum ex composito relatum ad senatum esset de seditione quam Mecilius Metilius q. largitione pessimi exempli concirent: eae orationes a primoribus patrum habitae sunt, ut pro se quisque iam nec consilium sibi suppetere C diceret: nec se ullam opem aliam cernere usquam, praeterquam in tribunicio auxilio: in eius potestatis fidem circumuentam remp. tamquam priuatum inopem confugere. praeclarum ipsis potestatiq. esse, non ad uexandum senatum, discordiamq. ordinum mouendam, plus in tribunatu uirium esse, quam ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde uniuersi senatus ortus, cum ex omnibus partibus curiae tribuni appellarentur: tum silentio facto, ij qui praeparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissoluendae reip. esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiae intercessoribus ab senatu actae. latores rogationis, concione aduocata, proditores plebis commodorum, ac seruos consularium appellantes, aliaq. truci oratione in collegas inuecti, actionem deposuere. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Quinctius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus tribuni AN. 340.
D militum consulari potestate fuerunt: ni Veiens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus maxime ruinis uillarum uastauit: simul Aequos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis suae gentis populo praesidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lauicanum factae erant, nouisque colonis bellum illatum. Quam noxam cum se consensu omnium Aequorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem leuemque unam pugnam & opidum & fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno pl. ut rogationem ferret, qua Volas quoque, sicut Lauicos, coloni mitterentur: per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis, coloniaque eo deducta, Aequi nouis uiribus opidum firmarunt, tribunis militum Romae consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Va-
E lerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, P. Postumio Regillensi. huic bellum aduersus AN. 341.
Aequos permissum est, prauae mentis homini, quam tum uictoria magis, quam bellum, ostendit. nam exercitu impigre scripto, ductoq. ad Volas, cum leuibus proelijs Aequorum animos fregisset, postremo in opidum irrupit: deinde ab hostibus in ciues certamen uertit: & cum inter oppugnationem praedam militis fore edixisset, capto opido fidem mutauit. eam magis adducor ut credam irae caussam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta, coloniaque noua, minus praedicatione tribuni praedae fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis accersitus propter seditiones tribunicias in urbem reuertit, audita uox eius in concione, stolida ac prope uaecors, qua Sextio tribuno pl. legem agrariam ferenti, simul, Volas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti: dignos

enim

enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumq. Volanum esse: Malum quidem mi- F
litibus meis, inquit, nisi quieuerint. quod auditum, non concionem magis, quam mox
patres offendit. & tribunus pl. uir acer, nec infacundus, nactus inter aduersarios super-
bum ingenium, immodicamq. linguam, quam irritando agitandoque, in eas impelleret
uoces, quae inuidiae nõ ipsi tantum, sed caussae atque uniuerso ordini essent, neminem in
collegio tribunorum militum saepius, quam Postumium, in disceptationem trahebat.
Tu uero secundum tam saeuum, atque inhumanum dictum, Auditis, inquit, Quirites, sic-
ut seruis, malum minantem militibus? tamen haec bellua dignior uobis tanto honore
uidebitur, quam qui uos urbe agrisq. donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti
uestrae prospiciunt, qui pro uestris commodis aduersus tam crudeles superbosque aduer-
sarios depugnant. incipite demum mirari, cur pauci iam uestram suscipiant caussam. quid
ut a uobis sperent? an honores, quos aduersarijs uestris potius quam populi R. propu- G
gnatoribus datis? ingemuistis modo, uoce huius audita. quid id refert? iam si suffragium
detur, hunc, qui malum uobis minatur, ijs, qui agros sedesq. ac fortunas stabilire uolunt,
praeferes. Perlata haec uox Postumij ad milites, multo in castris maiorem indignatio-
nem mouit. praedae ne interceptorem fraudatoremq. etiam malum minari militibus?
itaque cum fremitus aperte esset; & quaestor P. Sestius eadem uiolentia coerceri puta-
ret seditionem posse, qua mota erat: misso ad uociferantem quendam militem lictore,
cum inde clamor & iurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante qui uul-
nerauerat, habere quaestorem, quod imperator esset militibus minatus. Ad hunc tumul-
tum accitus Postumius, asperiora omnia fecit acerbis quaestionibus, crudelibus suppli-
cijs. postremo cum modum irae nullum faceret; ad uociferationem eorum, quos necari
sub crate iusserat, concursu facto, ipse ad interpellãtis poenam uaecors de tribunali decur- H
rit. ibi cum summouentes passim lictores centurionesq. uexarent turbam, eo indignatio
erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. quod tam atrox faci-
nus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegae per senatum
quaestiones decernentibus tribuni pl. intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio
pendebat; quod cura incesserat patres, ne metu quaestionum plebs irata, tribunos mili-
tum ex plebe crearet: tendebantq. summa ope, ut consules crearentur. Cum senatuscon-
sultum fieri tribuni pl. non paterentur, ijdem intercederent consularibus comitijs; res
ad interregnum redijt. uictoria deinde penes patres fuit. Q. Fabio Vibulano interrege
An. 342 comitia habente, consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His
consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quaestione Postumianae cae
dis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebsq. praeficeret quaestioni quẽ I
uellet. a plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui summa moderatio-
ne ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos consciisse mortem satis credi-
tum est, transacta re, nequiuere tamen consequi, ut non aegerrime id plebs ferret. iacere
tandiu irritas sanctiones, quae de suis commodis ferrentur: cum interim de sanguine ac
supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam uim habere. Aptissimum tem-
pus erat, uindicatis seditionibus delenimentum animis Volani agri diuisionem obijci:
quo facto minuissent desideriũ agrariae legis, quae possesso per iniuriam agro publico pa-
tres pellebat. Tunc haec ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publi-
cis agris, quos ut teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne uacuum quidem agrum
nuper ex hostibus captum plebi diuidere, mox paucis, ut cetera, futurum praedae. Eodem
anno aduersus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductae a Furio consule, K
cum hostem ibi non inuenissent: Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se con-
tulerat, cepere. minus praedae, quam sperauerant, fuit: quod Volsci, postquam spes tuen
di exigua erat, sublatis rebus nocte opidum reliquerant. postero die prope desertum ca-
pitur. Hernicis ipse ager dono datus. Annum modestia tribunorum quietum excepit
An. 343. tribunus pl. L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is cum princi-
pio statim anni, uelut pensum nominis familiaeque, seditiones agrarijs legibus promul-
gandis cieret: pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes homi-
num a foro certaminibusq. publicis ad domum curamq. corporum nutriendorum auer-
tit: minusq. eam damnosam fuisse, quam seditio futura fuerit, credunt. Defuncta ciui-
tate

A tate plurimorum morbis,perpaucis funeribus,peſtilentem annum, inopia frugum,negle-
cto cultu agrorum,ut plerumque fit, excepit, M.Papirio, C. Nautio Rutilo conſulibus. An.344.
Iam fames,quam peſtilentia, triſtior erat: ni, dimiſſis circa omnes populos legatis, qui
Etruſcum mare,quiq. Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonae foret ſub-
uentum. ſuperbe ab Samnitibus,qui Capuam habebant Cumasque,legati prohibiti com-
mercio ſunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adiuti. maximos commeatus ſum
mo Etruriae ſtudio Tiberis deuexit. Solitudinem in ciuitate aegra experti conſules ſunt:
cum in legationes, non plus ſingulis ſenatoribus miſſis inuenientes, coacti ſunt binos e-
quites adijcere. Praeterquam ab morbo,annonaque nihil eo biennio inteſtini externiue
incommodi fuit. at ubi hae ſolicitudines diſceſſere, omnia quibus turbari ſolita erat ciui-
tas, domi diſcordia, foris bellum exortum. M. Aemilio, C. Valerio Potito conſulibus, An.345.
B bellum Aequi parabant: Volſcis, quamquam non publico conſilio, capeſſentibus arma,
uoluntarijs mercede ſecutis militiam. Ad quorum famam hoſtium (iam enim in Lati-
num Hernicumq. tranſſcenderant agrum) delectum habentem Valerium conſulem M.
Maenius tribunus pl.legis agrariae lator,cum impediret,auxilioq.tribuni nemo inuitus ſa
cramento diceret: repente nunciatur, arcem Caruentanam ab hoſtibus occupatam eſſe.
ea ignominia accepta,cum apud patres inuidiae Maenio fuit,tum ceteris tribunis iam an-
te praeparatis interceſſoribus legis agrariae, praebuit iuſtiorẽ cauſſam reſiſtẽdi collegae.
itaque cum res diu ducta per altercationem eſſet; conſulibus deos hominesque teſtanti-
bus,quidquid ab hoſtibus cladis ignominiaeq.aut iam acceptum eſſet,aut immineret,cul-
pam penes Maenium fore, qui delectum impediret; Maenio contra uociferante, ſi iniuſti
domini poſſeſſione agri publici cederent,ſe moram delectui non facere: decreto interpo-
C ſito nouem tribuni ſuſtulerunt certamen; pronunciaueruntque ex collegij ſententia, C.
Valerio conſuli ſe,damnum aliamq.coercitionem aduerſus interceſſionem collegae dele-
ctus cauſſa detrectantibus militiam ferenti, auxilio futuros eſſe. Hoc decreto conſul ar-
matus,cum paucis,appellantibus tribunum, collum torſiſſet: metu ceteri ſacramento di-
xere. Ductus exercitus ad Caruentanam arcem, quamquam inuiſus infeſtusque conſuli
erat: impigre primo ſtatim aduentu,deiectis,qui in praeſidio erant, arcem recepit.praeda-
tores ex praeſidio per negligentiã dilapſi, occaſionem aperuere ad inuadendum. Prae-
dae ex aſſiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congeſta erant, fuit aliquan-
tum. uenditum ſub haſta conſul in aerarium redigere quaeſtores iuſſit:tum praedicãs par
ticipem praedae fore exercitum, cum militiam non abnuiſſet. Auctae inde plebis ac mili-
tum in conſulem irae. itaque cum ex ſenatuſconſulto urbem ouans introiret, alternis in-
D conditi uerſus militari licentia iactati: quibus conſul increpitus, Maenij celebre nomen
laudibus fuit, cum ad omnem mentionem tribuni, fauor circumſtantis populi plauſuq.&
aſſenſu cum uocibus militum certaret. plusq.ea res,quam prope ſollemnis militum laſci-
uia in conſulem,curae patribus iniecit. & tamquam haud dubius inter tribunos militum
honos Maenij, ſi peteret, conſularibus comitijs eſt excluſus. Creati conſules ſunt Cn. An.346.
Cornelius Coſſus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias aegrius plebs tulit, tribuni-
cia ſibi comitia non commiſſa. eum dolorem quaeſtorijs comitijs ſimul oſtendit, & ulta
eſt, tunc primum plebeijs quaeſtoribus creatis: ita, ut in quattuor creandis uni patricio
N. Fabio Ambuſto relinqueretur locus; tres plebeij, Q. Silius, P. Aelius, P. Pipius,
clariſſimarum familiarum iuuenibus praeferrentur. Auctores fuiſſe tam liberi populo
ſuffragij Icilios accipio, ex familia infeſtiſſima patribus, tres in eum annum tribunos pl.
E creatos. hi multarum magnarumque rerum molem auidiſſimo adeo populo oſtentantes,
cum affirmaſſent nihil ſe moturos, ſine quaeſtorijs quidem comitijs,quae ſola promiſcua
plebi patribusq.reliquiſſet ſenatus, ſatis animi populo eſſet ad id,quod tamdiu uellent, &
per leges liceret. Pro ingenti itaque uictoria id fuit plebi: quaeſturam namque non hono
ris ipſius finem aeſtimabant; ſed patefactus ad conſulatum ac triumphos locus nouis ho-
minibus uidebatur. Patres contra, non pro communicatis, ſed pro amiſſis honoribus
fremere: negare,ſi ea ita ſint,liberos tollendos eſſe: qui pulſi maiorum loco, cernentesq.
alios in poſſeſsione dignitatis ſuae,ſalij, flaminesq.nuſquam alio, quam ad ſacrificandum
pro populo ſine imperijs ac poteſtatibus relinquantur. Irritatis utriuſque partis animis,
cum & ſpiritus plebes ſumpſiſſet, & tres ad popularem cauſſam celeberrimi nominis ha-
beret

beret duces: patres omnia quaestorijs comitijs, ubi utrũque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quae nondum promiscua essent. Icilij contra tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi honores. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo, id quod petebant exprimerent: cum mira opportunitate, Volscos & Aequos praedatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixe tribuni, sibi plebiq. eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi uiri, generosiq. etiam, ut inter plebeios. duo singuli singulos sibi consules asseruandos assidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quae petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde se fortuna ad caussam plebis, nuncij ueniunt, arcem Caruentanam, dilapsis ad praedam militibus qui in praesidio erant, Aequos interfectis paucis custodibus arcis inuasisse: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris caesos. ea aduersa ciuitati res, uires tribuniciae actioni adiecit. nequidquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam nõ cessere nec publicae tempestati, nec suae inuidiae, peruincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis mil. creandis: certo tamen pacto, ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus pl. esset: neue quis reficeretur in annum sequentem tribunus pl. haud dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omniũ ordinum consensu apparari coeptum. ceterum consulum ambo profecti sint ad arcem Caruentanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diuersi auctores faciunt. illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Caruentana, cum diu nequidquam oppugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam: populationesque & praedas & in Aequis & in Volsco agro ingentes factas. Romae sicut plebis uictoria fuit in eo, ut quae mallent comitia haberent: ita euentu comitiorum patres uicere. namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricij creati sunt, C. Iulius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Seruilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patricijs, cuius eos Icilij tum quoque insimulabant, quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, taedio sordium in quibusdam insignium, inscium populum a plebeijs auertissent. Volscos deinde & Aequos, seu Caruentana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum praesidium, ad iram eum impulisset; fama affertur, summa ui ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse. eorum legatos, utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignauiam, quod abditi intra muros, populabundos in agris uagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis praesidium passi essent. iam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua diuisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad haec cum inflammarentur animi; ut ad quosque uentum erat, numerus iuniorum conscribebatur. ita omnium populorum iuuentus Antium contracta, ibi castris hostem opperiebantur. quae ubi tumultu maiore etiam, quam res erat, nunciantur Romam: senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici iussit. quam rem aegre passos Iulium Corneliumq. ferunt: magnoque certamine animorum rem actam: cum primores patrum nequidquam conquesti non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebis appellarent, & consulis quoque ab ea potestate uim super tali re inhibitam referrent; tribuni plebis laeti discordia patrum, nihil esse in his auxilij dicerent, qui non ciuium, non denique hominum numero essent: si quando promiscui honores, communicata resp. esset; tum se animaduersuros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta essent: interim patricij soluti legum magistratuumq. uerecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent. Haec contentio minime idoneo tempore, cum tantum belli in manibus esset, occupauerat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Iulius Corneliusque, cum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse aequum, mandatum sibi a populo eripi honorem, disseruere; tum Ahala Seruilius tribunus mil. tacuisse se tamdiu ait, non quia incertus sententiae fuerit; (quem enim bonum ciuem secernere sua a publicis consilia?) sed quia maluerit collegas sua spõte cedere auctoritati senatus, quam tribuniciam potestatem aduersus se implorari paterentur.

Margin: F (beside "beret duces"); G (beside "uentanam"); H (beside "quidquam oppugnata"); AN. 347. (beside "plebis uictoria"); I (beside "in agris uagari"); K (beside "his auxilij").

A rentur. tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus ijs fuisse ad receptum ni-
mis pertinacis sententiae: sed cum belli necessitates non exspectent humana consilia, po-
tiorem sibi collegarum gratia remp. fore; &, si maneat in sententia senatus, dictatorem
nocte proxima dicturum: at si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore con-
tentum. Quo facto, cum haud immeritam laudem gratiamq. apud omnes tulisset; dicta-
tore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus est. exemplo fuit collegas
eumq. intuentibus, quam gratia, atque honos opportuniora interdum non cupientibus
essent. Bellum haud memorabile fuit. uno, atque eo facili proelio caesi ad Antium ho-
stes. uictor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum ui ex-
pugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra moenia compul-
sis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunae
B uideretur, felicitate quam gloria maiore in urbem redijt: magistratuq. se abdicauit. Tri-
buni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram dictato-
ris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum uero grauior cura patribus in-
cessit; quippe cum prodi caussam ab suis cernerent. itaque sicut priore anno per indignis-
simos ex plebeijs candidatos omnium etiam dignorum taedium fecerant: sic tum, primo
ribus patrum splendore gratiaq. ad petendum praeparatis, omnia loca obtinuere, ne cui
plebeio aditus esset. quattuor creati sunt, omnes iam functi eo honore, L. Furius Medul-
linus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Seruilius Ahala. hic refectus conti- An. 348.
nuato honore, cum ob alias uirtutes, tum ob recentem fauorem unica moderatione par-
tum. Eo anno, quia tempus indutiarum cum Veienti populo exierat, per legatos fetia-
lesq. res repeti coeptae, quibus uenientibus ad finem legatio Veientium obuiam fuit. pe-
C tiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. ab senatu impetra-
tum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab his repeterentur. tantum ab-
fuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso
Verrugine praesidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut cum precantibus opem mi-
litibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset: ad id uene-
rit exercitus subsidio missus, ut ab recenti caede palati ad praedandum hostes opprimerē-
tur. Tarditatis caussa in senatu magis fuit, quam in tribunis: qui, quia summa ui resistere
nunciabantur, parum cogitauerunt, nulla non uirtute superari humanarum uirium mo-
dum. fortissimi milites, non tamen nec uiui, nec post mortem inulti fuere. Insequenti an-
no, P. & Cn. Cornelijs Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum An. 349.
consulari potestate, Veiens bellum motum ob superbum responsum Veientis senatus;
D qui legatis repetentibus res, ni facesseret propere urbe finibusque, daturos quod Lar To-
lumnius dedisset, responderi iussit. id patres aegre passi, decreuere, ut tribuni militum de
bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. quod ubi primo
promulgatum est, fremere iuuentus, nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo
praesidia occidione occisa, & cum periculo retineri: nullum annum esse, quo non acie di-
micetur: &, tamquam paeniteat laboris, nouum bellum cum finitimo populo & potentis-
simo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus. Haec sua sponte agitata insuper tribu-
ni plebis accendunt. Maximum bellum patribus cum plebe esse dictitant: eam de indu-
stria uexandam militia, trucidandamq. hostibus obijci: eam procul urbe haberi, atque
ablegari: ne domi per otium memor libertatis, coloniarumque, aut agri publici, aut suf-
fragij libere ferendi consilia agitet. prensantesq. ueteranos, stipendia cuiusque, & uulne-
E ra, ac cicatrices numerabant: quid iam integri esse in corpore loci ad noua uulnera acci-
pienda? quid superesse sanguinis, qui dari pro rep. posset? rogitantes. Haec cum in ser-
monibus, concionibusq. interdum agitantes, auertissent plebem ab suscipiendo bello,
profertur tempus ferundae legis: quam, si subiecta inuidiae esset, antiquari apparebat. In-
terim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius u-
nus Romae relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec com-
missuros se proelio apparuit, tripartito ad deuastandos fines discessere: Valerius Antium
petit, Cornelius Ecetras. quacumque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut disti-
nerent Volscos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla po-
pulatione accessit. Anxur fuit, quae nunc Tarracinae sunt; urbs prona in paludes. ab ea
parte

parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissae quattuor cohortes cum C. Serui- F
lio Ahala, cum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua nullum erat prae-
sidium, ingenti clamore ac tumultu moenia inuasere. ad quem tumultum obstupefacti
qui aduersus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admouendi. ple-
naq. hostium cuncta erant: & in muris diu caedes pariter fugientium ac resistentium ar-
matorum, atque inermium fuit. cogebantur itaque uicti, quia cedentibus spei nihil erat,
pugnam inire: cum pronunciatum repente, ne quis praeter armatos uiolaretur, reliquam
omnem multitudinem uoluntariam exsuit armis: quorum ad duo millia & quingenti ui-
ui capiuntur. a cetera praeda Fabius militem abstinuit, donec collegae uenirent: ab illis
quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a praesidio eius lo-
ci auertissent. qui ubi uenerunt, opidum uetere fortuna opulentum tres exercitus diri-
puere. eaq. primum benignitas imperatorum plebem patribus conciliauit. additum de- G
inde omnium maxime tempestiue principium in multitudinem numerum, ut ante men-
tionem ullam plebis tribunorumue decerneret senatus, ut stipendium miles de publico
acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset. Nihil acceptum
umquam a plebe tanto gaudio traditur. concursum itaque ad curiam esse, prensatasque
exeuntium manus, & patres uere appellatos: effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam
munifica patria, donec quidquam uirium superesset, corpori aut sanguini suo parceret:
cum commoditas iuuaret rem familiarem, saltem acquiescere eo tempore, quo corpus ad
dictum atque operatum reip. esset, tum quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis ple-
bis umquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum: id efficiebat multiplex gau-
dium, cumulatioremq. gratiam rei. tribuni plebis communis ordinum laetitiae concor-
diaeq. soli expertes, negare tam id laetum patribus uniuersis, nec prosperum fore, quam i- H
psi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu apparíturum: unde enim
eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur alijs largitos.
neque enim, etiam si ceteri ferant, passuros eos, quibus iam emerita stipendia essent, me-
liore condicione alios militare, quam ipsi militassent: & eosdem in sua stipendia impen-
sas fecisse, & in aliorum facere. His uocibus mouerunt partem plebis. postremo indicto
iam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tri-
butum non contulisset. Patres bene coeptam rem perseueranter tueri: conferre ipsi pri-
mi: & quia nondum argentum signatum erat, aes graue plaustris quidam ad aerarium con
uehētes, speciosam etiam collationem faciebant. Cum senatus summa fide ex censu con-
tulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos cum &
a patribus collaudari, & a militari aetate tamquam bonos ciues conspici uulgus hominum I
uidit: repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum: &, lege perlata
de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte uoluntarium noui tribuni mi-
AN. 350 litum consulari potestate Veios duxere. Fuere autem tribuni, T. Quinctius Capitolinus,
Q. Quinctius Cincinnatus, C. Iulius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus ter-
tium, M. Aemilius Mamercinus. Ab his primum circumsessi Veij sunt. sub cuius initium
obsidionis cum Etruscorum consilium ad fanum Voltumnae frequenter habitum esset,
parum constitit, bello ne publico gentis uniuersae tuendi Veientes essent. Ea oppugna-
tio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusq. ad Volscum auocata bel-
lum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum ter-
AN. 351. tium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum,
K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum at- K
que Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnae fuit. Artena
inde Volscorum opidum ab tribunis obsideri coepta. inde inter eruptionem tentatam
compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi, praeterq. arcem cetera
capta. in arcem munitam natura globus armatorum concessit. infra arcem caesi captiq.
multi mortales. arx deinde obsidebatur; nec aut ui capi poterat, quia pro spatio loci satis
praesidij habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs ca-
peretur, in arcem conuecto. taedioq. recessum inde foret, ni seruus arcem Romanis prodi-
disset. ab eo milites per locum arduum accepti, cepere. a quibus cum custodes trucida-
rentur, cetera multitudo repentino pauore oppressa in deditionem uenit. Diruta & arce

& urbe

A &urbe Artena, reductae legiones ex Volscis, omnisque uis Romana Veios conuersa est. proditori, praeter libertatem, duarum familiarum bona in praemium data. Seruus Romanus uocitatus. Sunt qui Artenam Veientium, non Volscorum fuisse credant. praebet errorem, quod eiusdem nominis urbs inter Caere, atque Veios fuit. sed eam reges Romani diruere: Caeretumque, non Veientium fuerat. altera haec nomine eodem in Volsco agro fuit, cuius excidium est dictum.

EPITOME. LIBRI. V

B *IN obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. ea res cum esset noua, indignationem tribunorum plebis mouit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiae requiem. Equites tum primum equis suis merere coeperunt. Cum inundatio ex lacu Albano facta esset, uates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit, simulacrũ Iunonis Romam transtulit, decimã partem praedae Delphos Apollini misit. idem tribunus militum, cum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimq. deditione*
C *facta, Faliscorum uictoriam iustitia consecutus est. Cum alter ex censoribus C. Iulius decessisset, in locum eius M. Cornelius suffectus est. nec id postea factum est: quoniã eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, cum ei dies a L. Appuleio tribuno pl. dicta esset, in exsilium abijt. Cum Senones Galli Clusium obsiderent; & legati a senatu missi ad componendam inter eos & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent: hoc facto eorum concitati Senones, urbem infesto exercitu petierunt; fusisq. ad Aliam flumen Romanis, cepere urbem, praeter Capitolium, in quod se iuuentus contulerat. maiores natu cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in uestibulis aedium sedentes occiderunt. & cum per auersam partem Capitolij iam in summum euasissent, proditi clangore anserum, M. Manlij praecipue opera deiecti sunt. coactis deinde propter famem Romanis despondere, ut mille pondo auri darent, & hoc pretio finem obsidionis emerent, Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu uenit, & Gallos post sextum mensem urbe expulit, caeciditq. Aedes Aio Locuto facta: quo loco ante urbem captam uox audita erat, aduentare Gallos. Dictum est ad Veios migrandum esse, propter incensam & dirutam urbem. quod consilium Camillo auctore discussum est. mouit populum uocis quoque omen ex centurione auditae: qui cum in forum uenisset, manipularijs suis dixerat: Sta miles: hic optime manebimus.*

LIBER. V

D PACE alibi parta, Romani Veijq. in armis erant, tanta ira odioque, ut uictis finem adesse appareret. comitia utriusque populi longe diuersa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot numquam antea, creati, M. Aemilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Iulius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. AN. 352.
Veientes contra, taedio annuae ambitionis, quae interdum discordiarum caussa erat, regem creauere. offendit ea res populorum Etruriae animos, non maiore odio regni, quam ipsius regis. grauis iam is antea genti fuerat opibus, superbiaque;
E quia sollemnia ludorum, quos intermitti nefas est, uiolenter diremisset; cum ob iram repulsae, quod suffragio XII populorum alius sacerdos ei praelatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius serui erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxiliũ Veientibus negandum, donec sub rege essent, decreuit. cuius decreti suppressa fama est Veijs propter metum regis, qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non uani sermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietae res ex Etruria nunciabantur; tamen, quia omnibus concilijs eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent. alia in urbem, & contra opidanorum eruptiones uersa: alijs frons in Etruriam spectans auxilijs, si qua forte inde uenirent, obstruebatur. cum spes maior im-

peratoribus

peratoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione esset; hibernacula etiam, res F
noua militi Romano, aedificari coepta: consiliumq. erat hiemando continuare bellum.
quod postquam tribunis plebis, iamdiu nullam nouandi res caussam inuenientibus, Ro-
mam est allatum; in concionem prosiliunt, solicitant plebis animos, hoc illud esse dicti-
tantes, quod aera militibus sint constituta: nec se fefellisse, id donum inimicorum ueneno
illitum fore: uenisse libertatem plebis: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe &
ab rep. iuuentutem: iam ne hiemi quidem, aut tempori anni cedere, ac domos & res inui-
sere suas. quam putarent continuatae militiae caussam esse? nullam profecto aliam inuen
turos, quam ne quid per frequentiam iuuenum eorum, in quibus uires omnes plebis es-
sent, agi de commodis eorum posset: uexari praeterea, & subigi multo acrius, quam Veien-
tes: quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregijs muris situq. naturali urbem tutan-
tes; militem Romanum in opere ac labore, niuibus pruinisq. obrutum, sub pellibus du- G
rare, ne hiemis quidem spatio, quae omnium bellorum terra mariq. sit quies, arma depo-
nentem: hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos
consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemuiros iniunxisse ser
uitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum
exercerent. quidnam illi consules dictatoresue facturi essent, qui proconsularem imagi-
nem tam saeuam ac trucem fecerint? sed id accidere haud immerito: non fuisse ne in octo
quidem tribunis militum locum ulli plebeio: antea trina loca cum contentione summa
patricios explere solitos; nunc iam octoiuges ad imperia obtinenda ire; & ne in turba
quidem haerere plebeium quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, &
ciues eorum, non seruos, militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat,
& aliquo tempore anni parentes liberosq. ac coniuges inuisere, & usurpare libertatem, H
& creare magistratus. Haec, taliaq. uociferantes, aduersarium haud imparem nacti sunt,
Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimendas, uirum imbu-
tum iam ab iuuenta certaminibus plebeijs: quem auctorem aliquot annis ante fuisse me-
moratum est per collegarum intercessionem tribuniciae potestatis dissoluendae. is tum,
iam non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit:
Si umquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis uestra, an sua caussa seditionum
semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo. & cum laetor,
tandem longi erroris uobis finem factum esse: tum, quod secundis potissimum uestris re-
bus hic error est sublatus, & uobis, & propter uos reip. gratulor. An est quisquam, qui du-
bitet, nullis iniurijs uestris, si quae forte aliquādo fuerunt, umquam aeque, quam munere
patrum in plebem, cum aera militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac con- I
citatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare uelle, nisi con-
cordiam ordinum? quam dissoluendae maxime tribuniciae potestatis rentur esse. sic her-
cule tamquam artifices improbi opus quaerunt: qui & semper aegri aliquid esse in rep. uo
lunt, ut sit ad cuius curationem a uobis adhibeantur. Vtrum enim defenditis, an impugna-
tis plebem? utrum militantium aduersarij estis, an caussam agitis? nisi forte hoc dicitis,
quidquid patres faciunt, displicet; siue illud pro plebe, seu contra plebem est. & quem-
admodum seruis suis uetant domini quidquam rei cum alienis hominibus esse, pariterq.
in ijs beneficio ac maleficio abstineri aequum censent: sic uos interdicitis patribus com-
mercio plebis: ne nos comitate ac munificentia nostra prouocemus plebem, nec plebs
nobis dicto audiens, atque obediens sit. quanto tandem, si quidquid in uobis non dico
ciuilis, sed humani esset, fauere uos magis, & quantum in uobis esset, indulgere potius co- K
mitati patrum, atque obsequio plebis oportuit? quae si perpetua concordia sit, quis non
spondere ausit maximum hoc imperium inter finitimos breui futurum esse? Atque ego,
quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Veijs exercitum no-
luerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram. nunc de ipsa con-
dicione militantium dicere libet. quam orationem non apud uos solum, sed etiam in ca-
stris si habeatur ipso exercitu disceptante, aequam arbitror uideri posse. in qua si mihi ipsi
nihil, quod dicerem, in mentem uenire posset: aduersariorum certe orationibus conten-
tus essem. Negabant nuper danda esse aera militibus, quia numquam data essent. quo-
nam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid noui adiectum commodi sit, eis

laborem

A laborem etiam nouum pro portione iniungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec
emolumentum ferme sine impensa opera est. labor uoluptasq. dissimillima natura, socie-
tate quadam inter se naturali sunt iuncta. Moleste antea ferebat miles se suo sumptu ope-
ram reip. praebere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quaerere unde do-
mi militiaeq. se ac suos tueri posset, gaudet nunc fructui sibi remp. esse, & laetus stipendiũ
accipit. aequo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui grauis impensa non
est, paullo diutius abesse. an, si ad calculos eum resp. uocet, nõ merito dicat, annua aera ha-
bes, annuam operam ede? an tu aequum censes, militia semestri solidum te stipendium
annuum accipere? Inuitus in hac parte orationis Quirites moror. sic enim agere debent,
qui mercenario milite utuntur. At nos tamquam cum ciuibus agere uolumus: agiq. tam-
quam cum patria nobiscum, aequum censemus. aut non suscipi bellum oportuit: aut ge-
B ri pro dignitate populi R. & perfici quamprimum oportet. perficietur autem, si urgemus
obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostrae finem captis Veijs imposuerimus. si
hercule nulla alia caussa, ipsa indignitas perseuerantiam imponere debuit. Decem quon-
dam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab uniuersa Graecia, quam procul ab
domo? quot terras, quot maria distans? nos intra uicesimum lapidem, in conspectu pro-
pe urbis nostrae, annuam oppugnationem perferre piget: scilicet quia leuis causa belli est:
nec satis quidquam iusti doloris est, quod nos ad perseuerandum stimulet. Septies re-
bellarunt: in pace numquam fidi fuerunt, agros nostros millies depopulati sunt: Fidena-
tes deficere a nobis coegerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra
ius gentium caedis impiae legatorum nostrorum: Etruriam omnem aduersus nos concita
re uoluerunt, hodieq. id moliuntur: res repetentes legatos nostros, haud procul abfuit,
C quin uiolarent. cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? si nos tam iustum
odium nihil mouet, ne illa quidem, oro, uos mouent? operibus ingentibus saepta urbs
est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, & culta euastata sunt bello.
si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos non cupiditate solum ulciscendi, sed
etiam necessitate imposita ex alieno praedandi, cum sua amiserint, agrum nostrum inua-
suros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus.
Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis cum stipen-
dium extorquere uoluerint, nunc consultum repente uolunt; quale est? uallum fossam-
que, ingentis utramque rem operis, pertantum spatij duxerunt: castella primo pauca,
postea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etru-
riam etiam spectantes, si qua inde auxilia ueniant, opposuere. quid turres, quid uineas te-
D studinesque, & alium oppugnandarum urbium apparatum loquar? cum tantum laboris
exhaustum sit, & ad finem iam operis tandem peruentum: relinquenda ne haec censetis, ut
ad aestatem rursus nouus deintegro his instituendis exsudetur labor? quanto est minus o-
pera tueri facta? & instare, & perseuerare, defungiq. cura? breuis enim profecto res est,
si uno tenore peragitur: nec ipsi per intermissiones has interuallaque lentiorem spem no-
stram facimus. loquor de opere, & de temporis iactura. Quid? periculi, quod differendo
bello adimus, num obliuisci nos haec tam crebra Etruriae concilia de mittendis Veios au-
xilijs patiuntur? ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in
illis est, capere Veios licet. quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum
postea fore? cum, si laxamentum dederis, maior frequentiorq. legatio itura sit: cum, id
quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veijs spatio mutari interposito possit: uel con-
E sensu ciuitatis, ut eo reconcilient Etruriae animos, uel ipsius uoluntate regis, qui obstare
regnum suum saluti ciuium nolit. Videte quot res, quam inutiles sequantur illam uiam
consilij: iactura operum tanto labore factorum, uastatio imminens finium nostrorum,
Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Haec sunt tribuni consilia uestra, non her-
cule dissimilia, ac si quis aegro, qui curari se fortiter passus, extemplo conualescere pos-
sit, cibi gratia praesentis aut potionis longinquum & forsitan insanabilem morbum effi-
ciat. Si mediusfidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certae militiae pluri-
mum interesat, insuescere militem nostrum non solum parta uictoria frui, sed, si res etiam
lentior sit, pati taedium, & quamuis serae spei exitum exspectare; &, si non sit aestate perfe
ctum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut aestiuas aues, statim autumno tecta ac recessum

circumspicere. Obsecro uos: uenandi studium ac uoluptas homines per niues ac pruinas in montes siluasq. rapit: belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam uel lusus ac uoluptas elicere solet? adeo ne effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut tamquam nauale bellum tempestatibus captandis, & obseruando tempore anni gerant? non aestus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis haec obijciat: contendantque, & animis & corporibus suis uirilem patientiam inesse; & se iuxta hieme atque aestate bella gerere posse; nec se patrocinium mollitiae inertiaeq. mādasse tribunis; & meminisse hanc ipsam potestatem non in umbra, nec in tectis maiores suos creasse. Haec uirtute militum uestrorum, haec Romano nomine sunt digna, non Veios tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam & ad alia bella, & ad ceteros populos in posterum quaerere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum R. eum esse putent, cuius si qua urbs primum illum breuissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat: an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non taedium longinquae oppugnationis, non uis hiemis ab urbe circumsessa semel amouere possit? nec finem ullum alium belli, quam uictoriam nouerit? nec impetu potius bella, quam perseuerantia gerat? quae in omni quidem genere militiae, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est: quarum plerasque munitionibus, ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitiq. tempus ipsum uincit, atque expugnat: sicut Veios expugnabit: nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint: & Romae inuenerint praesidia Veientes, quae nequidquam in Etruria quaerunt. An est quidquam, quod Veientibus optatum aeque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde uelut ex contagione castra impleantur? At hercule apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis taedio, non denique regni, quidquam apud eos nouatum sit; non negata auxilia ab Etruscis, irritauerint animos. morietur enim extemplo, quicumque erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quae apud uos impune dicuntur. fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut praesidio decedit. auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed uniuersis exercitibus, palam in concione audiuntur. adeo quidquid tribunus pl. loquitur, etsi prodendae patriae, dissoluendaeq. reip. est, assuestis audire: quippe dulcedine potestatis eius capti, quaelibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quae hic uociferantur, eadem in castris & apud milites agant, & exercitus corrumpant, ducibusq. parere non patiantur; quoniam ea demum Romae libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores maiorum, non instituta patrum, non disciplinam uereri militiae. Par iam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis; cum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & superiorem Appium in caussa, & concordiam ordinum maiorem, ardoremq. ad obsidendos pertinacius Veios fecit. nam cum agger promotus ad urbem, uineaeq. tantum non iam iniunctae moenibus essent, dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo facibus maxime armata ignes coniecit: horaeque momento simul aggerem ac uineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales, nequidquam opem ferentes, ferro igniq. absumpti sunt. quod ubi Romam est nunciatum, maestitiam omnibus, senatui curam metumq. iniecit, ne tum uero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis uelut ab se uictae reip. insultarent: cum repente, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt, factaq. dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos promittunt. quibus cum amplissimis uerbis gratiae ab senatu actae essent, famaque ea forum atque urbem peruasisset; subito ad curiam concursus fit plebis. pedestris ordinis se aiunt nunc esse, operamque reip. extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quo alio ducere uelint. si Veios ducti sint, negant se inde prius, quam capta urbe hostium, redituros esse. Tum uero iam superfundenti se laetitiae uix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari iussi: neque aut in curiam uocati, quibus responsum daretur; aut limine curiae cōtinebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem uoce manibusque significare publicam laetitiam: beatam urbem Romanam, & inuictam, & aeternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare ple-

bem:

A bem: diem ipsum laudibus ferre: uictam esse fateri comitatem benignitatemq. senatus. certatim patribus plebiq. manare gaudio lacrymae, donec, reuocatis in curiam patribus, senatusconsultũ factum est, ut tribuni militares, concione aduocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore: placere autem, omnibus his uoluntariam extra ordinem professis militiam aera procedere: & equiti certus numerus aeris est assignatus. tum primum equis merere equites coeperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios, non amissa modo restituit opera, sed noua etiã instituit. ab urbe commeatus intentiore, quam antea, subuehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, C. Seruilium Ahalam tertium, Q. Seruilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M'. Sergium iterum. His tribunis dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri praesidium uacationibus militum, & Volscos mercatores uulgo AN. 353.
B receptando, proditis repente portarum custodibus oppressum est. minus militum perijt, quia praeter aegros, lixarum in modum omnes per agros uicinasq. urbes negotiabantur. Nec Veis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter se irarum, quam aduersus hostes animi habuerunt: & auctum est bellum aduentu repentino Capenatium, atque Faliscorum. Hi duo Etruriae populi, quia proximi regione erant, deuictis Veijs, bello quoque Romano se proximos fore credentes Falisci propria etiam caussa infesti, quod Fidenati bello se iam antea immiscuerant, per legatos ultro citroq. missos iureiurando inter se obligati, cum exercitibus nec opinato ad Veios accessere. Forte ea regione, qua M'. Sergius tribunus militum praeerat, castra adorti sunt, ingentemq. terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Veientes in urbe concitauit. ita ancipiti
C proelio castra Romana oppugnabantur. concursantesque, cum huc atque illuc signa transferrent, nec Vientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere uim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. una spes erat, si ex maioribus castris subueniretur, ut diuersae legiones, aliae aduersus Capenatem ac Faliscum, aliae contra eruptioné opidanorum pugnarent. sed castris praeerat Virginius, priuatim Sergio inuisus infestusque. is, cum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrimque inuehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit; si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. huius arrogantiam pertinacia alterius aequabat; qui, ne quam opem ab inimico uideretur petisse, uinci ab hoste, quam uincere per ciuem, maluit. Diu in medio caesi milites: postremo, desertis munitionibus, perpauci in maiora castra, pars maxima, atque ipse Sergius
D Romam pertenderunt. ubi cum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea praeesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumq. inter collegas maledictis. pauci reip. multi huic atque illi, ut quosque studium priuatim aut gratia occupauerat, adsunt. primores patrum, siue culpa, siue infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere non exspectandum iustum tempus comitiorum, sed extemplo nouos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent, in quam sententiam cum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimuero Sergius Virginiusque, propter quos paenitere magistratuum eius anni senatum apparebat: primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare se ante idus Decembres, sollemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter haec tribuni plebis, cum in concordia hominum secundisq. re
E bus ciuitatis inuiti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in uincula eos duci iussuros esse. Tum C. Seruilius Ahala tribunus mil. Quod ad uos attinet tribuni plebis, minasq. uestras, nae ego libenter experirer, quam non plus in his iuris, quam in uobis animi esset. sed nefas est tendere aduersus auctoritatem senatus. proinde & uos desinite inter nostra certamina locum iniuriae quaerere: & collegae aut facient, quod censet senatus; aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat. Cum omnium assensu comprobata oratio esset; gauderentq. patres: sine tribuniciae potestatis terriculis inuentã esse aliã uim maioré ad coercendos magistratus; uicti consensu omnium comitia tribunorum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seq. eam ante dié magistratu abdicauere,

An. 354. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo, M. Aemilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum, K. Fabio Ambusto, L. Iulio Iulo, tribunis mil. consulari potestate, multa domi militaeq. gesta. nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Veios, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus reciperaretur: & Romae simul de delectu, simul tributo conferendo laboratum est: & de tribunis plebis cooptandis contentio fuit: & haud paruum motum duo iudicia eorum, qui paullo ante consulari potestate fuerant, exciuere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi: nec iuniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. quantum autem augebatur militum numerus, tanto maiore pecunia in stipendium opus erat: eaq. tributo conferebantur, inuitis conferentibus qui domi remanebant; quia tuentibus urbem, opera quoque militari laborandum, seruiendumq. reip. erat. Haec per se grauia, indigniora ut uiderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; G ideo aera militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Vnum bellum annum iam tertium trahi, & consulto male geri, ut diutius gerant: in quattuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos: iam non aestatis nec hiemis discrimē esse, ne ulla quies umquā miserae plebi sit: quae nunc etiam uectigalis ad ultimum facta sit, ut, cum confecta labore, uulneribus, postremo aetate corpora retulerint, incultaq. omnia diutino dominorū desiderio domi inuenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; aeraq. militaria, uelut fenore accepta, multiplicia reip. reddant. Inter delectum tributumque, & occupatos animos maiorum rerum curis, comitijs tribunorum pl. numerus expleri nequijt. pugnatum inde, in loca uacua ut patricij cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tum labefactandae legis tribuniciae caussa effectum est, ut cooptarentur tribuni pl. C. Lacerius, & M. Acutius, haud dubie H patriciorum opibus. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus pl. C. Trebonius esset, qui nomini ac familiae debitum praestare uideretur Treboniae legis patrociniū. is, quod petissent patres primo quidem incepto repulsi, tum tribunos militum expugnasse uociferans, legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis non suffragijs populi, sed imperio patriciorum, & eo deuolui rem, ut aut patricij, aut patriciorum asseclae habendi tribuni pl. sint, eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere. Cum arderent inuidia non patres modo, sed etiam tribuni pl. cooptati pariter, & qui cooptauerant: tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumq. prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab se iram plebis inuidiamque die dicta auertunt. quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasq. belli sit grauis; qui clade accepta ad Veios doleant; qui, amissis liberis, fratribus, I propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; ijs publici priuatique doloris exsequendi ius potestatemque ex duobus noxijs capitibus datam ab se memorant: omnium namque malorum in Sergio Virginioque caussas esse, nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui noxij ambo, alter in alterum caussam conferant; fugam Sergij Virginius, Sergius proditionem increpans Virginij: quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo uerisimilius sit, ex composito eam rem, & communi fraude patriciorum actam: ab his & prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi caussa: & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra: omnia fieri, ut consenescat ad Veios iuuentus; nec de agris, nec de alijs commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaq. urbana celebrare actiones, & resistere conspirationi patriciorum possint. K Praeiudicium iam de reis & ab senatu, & a populo R. & ab ipsorum collegis factum esse: nam & senatusconsulto eos ab rep. remotos esse; & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse: & populum R. tribunos creasse, qui non idibus Decembribus die sollemni, sed extemplo Kal. Octobribus magistratuum occiperent: quia stare diutius resp. his manentibus in magistratu non posset: & tamen eos tot iudicijs confossos, praedamnatosque, uenire ad populi iudicium; & existimare defunctos se esse, satisque poenarum dedisse, quod duobus mensibus citius priuati facti sint; neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non poenam irrogatam: quippe & collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. illos repeterent animos Qui-

rites,

A rites,quos recenti clade accepta habuissent,cum fuga trepidum, plenum uulnerum ac pauore incidentem portis exercitum uiderint, non fortunam, aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasq. L. Virginij ac M'. Sergij sit exsecratus, detestatusque. minime conuenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in ijs summa potestate, cum liceat & oporteat,non uti. numquam deos ipsos admouere nocentibus manus: satis esse, si occasione ulciscendi laesos arment. His orationibus incitata plebs, denis millibus aeris grauis reos condemnat; nequidquam Sergio Martem communem belli, fortunamq. accusante: Virginio deprecante,ne infelicior domi,quam militiae,esset. In hos uersa ira populi, cooptationibus tribunorum, fraudisq. contra legem Treboniam factae memoriam obscurã fecit. Victores tribuni, ut praesentem mercedem iudicij plebes haberet, legem agrariam B promulgant, tributumq. conferri prohibent: cum tot exercitibus stipendio opus esset, resq. militia ita prospere gererentur,ut nullo bello ueniretur ad exitum rei. namque Veijs castra quae amissa erant,recuperata,castellis praesidijsq. firmantur. Praeerant tribuni militum, M'. Aemilius, & K. Fabius. a M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra moenia inuenti: praedae actae: incendijsq. uillarum ac frugum uastati fines: opida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro, Anxur nequidquam oppugnatum, loco alto situm: & postquam uis irrita erat,uallo fossaq. obsideri coeptum. Valerio Potito Volsci prouincia euenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina maiore mole coorta, quam bella tractabantur. & cum tributum conferri per tribunos non posset: nec stipendium imperatoribus mitteretur, aeraq. militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanae seditionis contagione turba- C rentur. Inter has iras plebis in patres, cum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendae libertatis,& ab Sergijs Virginijsq. ad plebeios uiros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe usurpandi iuris caussa, P. Licinius Caluus tribunus militum consulari potestate crearetur. ceteri An. 355. patricij creati: P. Maenius, L. Titinius, P. Maelius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Vulscus. Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modo qui creatus erat, uir nullis ante honoribus usus, uetus tantum senator, & aetate iam grauis. nec satis constat, cur primus ac potissimus ad nouum delibandum honorem sit habitus. alij Cn. Cornelij fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexq. stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt; alij orationem ipsum tempestiuam de concordia ordinum,patribus plebiq. gratam habuisse. Hac uictoria comitiorum exsul- D tantes tribuni pl. quod maxime remp. impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter, missumq. ad exercitum est. Anxur in Volscis breui receptum est, neglectis die festo custodijs urbis. Insignis annus hieme gelida ac niuosa fuit: adeo ut uiae clausae, Tiberis innauigabilis fuerit. annona ex ante conuecta copia nihil mutauit. & quia P. Licinius,ut ceperat haud tumultuose magistratum, maiore gaudio plebis, quam indignatione patrum, ita etiam gessit: dulcedo inuasit proximis comitijs tribunorum militum plebeios creandi. unus M. Veturius ex patricijs candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos An. 356. militum consulari potestate omnes fere centuriae dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, siue ex intemperie caeli raptim mutatione in contrarium facta,siue alia qua de caussa grauis pestilensq. omnibus animalibus aestas excepit. cuius insanabili pernicie,quando nec caussa nec finis inue- E niebatur,libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. duumuiri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem Latonamq.& Dianam, Herculem, Mercurium, atque Neptunum tribus quam amplissime tum apparari poterat, stratis lectis placauere. priuatim quoque id sacrũ celebratum est. tota urbe patentibus ianuis, promiscuoq. usu rerũ omnium in propatulo posito, notos ignotosq. passim aduenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, iurgijs ac litibus temperatum: uinctis quoque dempta in eos dies uincula: religioni deinde fuisse,quibus eam opẽ dij tulissent,uinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis. namque eodem quo antea modo circa munimenta, cum repente Capenates Faliscíq. subsidio uenissent, aduersus tres exercitus ancipiti proelio pu-

gnatum est. ante omnia adiuuit memoria damnationis Sergij ac Virginij. itaque maioribus castris, unde antea cessatū fuerat, breui spatio circumductae copiae Capenates in uallum Romanum uersos ab tergo aggrediuntur. inde pugna coepta & Faliscis intulit terrorem, trepidantesq. eruptio ex castris opportune facta auertit. repulsos deinde insecuti uictores, ingentem ediderunt caedem. Nec ita multo post iam palantes, ueluti forte oblati, populatores Capenatis agri, reliquias pugnae absumpsere. & Veientium refugientes in urbem multi ante portas caesi, dum, prae metu ne simul Romanus irrumperet, obiectis foribus extremos suorum exclusere. Haec eo anno acta. Et iam comitia tribunorum militum aderant: quorum prope maior patribus, quam belli, cura erat: quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. itaque clarissimis uiris ex composito praeparatis ad petendum, quos praetereundi uerecundiam crederent fore; nihilo minus ipsi perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed deos etiam excipiebant, in religionem uertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigijsq. diuinis similem coortam: proximo non prodigia, sed iam euentus, pestilentiam agris urbiq. illatam haud dubia ira deū, quos pestis eius arcendae caussa placandos esse, in libris fatalibus inuentum sit. comitijs, auspicato quae fierent, indignum dijs uisum honores uulgari, discriminaq. gentium confundi. Praeterquam maiestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque tribunos militum consulari potestate creauere, L. Valerium Potitum quinctum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum iterum, L. Furium Medullinum tertium, Q. Seruilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est. tota uis in populationibus fuit. duo summi imperatores, Potitus a Falerijs, Camillus a Capena praedas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset. Prodigia interim multa nunciata; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spretaque: & quia hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, haruspices nō erant. In unum omnium curae uersae sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis caelestibus aquis, caussaue qua alia, quae rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitā creuit. quodnam eo dij portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui inter cauillantes in stationibus ac custodijs milites Romanos Etruscosque, uaticinantis in modum cecinit, priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam potiturum Veijs Romanum. quod primo uelut temere iactum sperni, agitari deinde sermonibus coeptum est: donec unus ex statione Romana percunctatus proximum opidanorum, (iam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano iaceret; postquam audiuit haruspicem esse; uir haud intacti religione animi, caussatus de priuati portenti procuratione, si operae illi esset, consulere uelle, ad colloquium uatem elicuit. cumque progressi ambo a suis longius essent inermes, sine ullo metu, praeualēs iuuenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum, nequidquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui cum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset: sciscitantibus quidnam id esset quod de lacu Albano docuisset, respondit profecto iratos deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem obiecissent, ut excidium patriae fatale proderet. itaque quae tū cecinerit diuino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, reuocare posse; & tacendo forsitan quae dij immortales uulgari uelint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi: sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ut, quando aqua Albana abundasset, tum si eam Romanus rite emisisset, uictoriam de Veientibus dari: antequam id fiat, deos moenia Veientium deserturos non esse. Exsequebatur inde quae sollemnis deriuatio esset. Sed auctorem leuem, nec satis fidum super tanta re patres rati, decreuere legatos, sortesque oraculi Pythici exspectandas. Prius quam a Delphis oratores redirent, Albaniue prodigij piacula inuenirentur, noui tribuni militum consulari potestate, L. Iulius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius magistratum ineunt. Eo anno Tarquinienses, noui hostes exorti: quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi praesidium obsidebatur; Aequorum ad Lauicos, qui

Marginalia: F (beside line 1); G (beside "tes, non homines modo"); AN. 357 and H (beside "na praedas ingentes egere"); I (beside "Romana percunctatus"); K (beside "minus, quam celanda effando"); AN. 358. (beside "tur, noui tribuni militum").

A qui Romanam ibi coloniam oppugnabant; ad hoc Veienti quoque, & Faliſco, & Capena
ti bello occupatos uidebant Romanos, nec intra muros quietiora negotia eſſe certamini-
bus patrum ac plebis: inter haec locum iniuriae rati eſſe, praedatum in agrum Romanum
cohortes expeditas mittunt. aut enim paſſuros inultam eam iniuriam Romanos, ne nouo
bello ſe onerarent; aut exiguo, eoq. parum ualido exercitu perſecuturos. Romanis indi-
gnitas maior, quam cura populationis Tarquinienſium fuit. eo nec magno conatu ſuſce-
pta, nec in longum dilata res eſt. A. Poſtumius, & L. Iulius non iuſto delectu, (etenim
ab tribunis plebis impediebantur) ſed prope uoluntariorum, quos adhortando incitaue-
rant, coacta manu, per agrum Caeretem obliquis tramitibus egreſſi, redeuntes popula-
tionibus, grauesq. praeda Tarquinienſes oppreſſere. multos mortales obtruncant, o-
mnes exſuunt impedimentis; & receptis agrotũ ſuorum ſpolijs, Romam reuertuntur. Bi-
B duum ad recognoſcendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque
hoſtium ipſorum) ſub haſta ueniere: quodq. inde redactum, militibus eſt diuiſum. In ce-
tera bella, maximeq. Veiens, incerti exitus erant. iamq. Romani, deſperata ope humana,
fata & deos ſpectabant; cum legati ab Delphis uenerunt, ſortem oraculi afferentes con-
gruentem reſponſo captiui uatis. Romane, aquam Albanam caue lacu contineri, caue in
mare manare ſuo flumine ſinas. emiſſam per agros rigabis, diſſipatamq. riuis exſtingues.
tum tu inſiſte audax hoſtium muris, memor, quam per tot annos obſides urbem, ex ea tibi
his, quae nunc panduntur, fatis uictoriam datam. bello perfecto donum amplum uictor
ad mea templa portato: ſacraq. patria, quorum omiſſa cura eſt, inſtaurata, ut aſſolet, faci-
to. Ingens inde haberi captiuus uates coeptus, eumq. adhibere tribuni militum Corne-
lius Poſtumiusq. ad prodigij Albani procurationem, ac deos rite placandos coepere. in-
C uentumq. tandem eſt, ubi neglectas caerimonias, intermiſſumue ſollemne dij arguerent,
nihil profecto aliud eſſe, quam magiſtratus, uitio creatos, Latinas, ſacrumque in Albano
monte non rite concepiſſe: unam expiationem eorum eſſe, ut tribuni militum abdicarent
ſe magiſtratu, auſpicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta ſunt
ex ſenatuſconſulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Seruilius Fidenas,
M. Furius Camillus. numquam deſitum interim turbari, comitia interpellantibus tribu-
nis plebis, donec conueniſſet prius, ut maior pars tribunorum militum ex plebe creare-
tur. Quae dum aguntur, concilia Etruriae ad fanum Voltumnae habita. poſtulantibusque
Capenatibus ac Faliſcis, ut Veios communi animo conſilioq. omnes Etruriae populi ex
obſidione eriperent, reſponſum eſt, antea ſe id Veientibus negaſſe; quia, unde conſilium
non petiſſent ſuper tanta re, auxilium petere non deberent: nunc iam pro ſe fortunam
D ſuam illis negare. maxime in ea parte Etruriae gentem inuſitatam, nouas accolas Gallos
eſſe, cum quibus nec pax ſatis fida, nec bellum pro certo ſit. ſanguini tamen nominique,
& praeſentibus periculis conſanguineorum id dari, ut, ſi qui iuuentutis ſuae uoluntarij ad
id bellum eant, non impediant. Eum magnum aduenisse hoſtium numerum, fama Ro-
mae erat. eoq. miteſcere diſcordiae inteſtinae metu communi, ut fit, coeptae. Haud inuitis An. 359.
patribus P. Licinium Caluum praerogatiua tribunum militum non petentem poteſtate
conſulari creat, moderationis expertae in priore magiſtratu uirum, ceterum iam tum ex-
actae aetatis. omnesq. deinceps ex collegio eiuſdem anni refici apparebat, L. Titinium,
P. Maenium, P. Maelium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priuſquam renunciarentur, iu-
re uocatis tribubus, permiſſu interregis P. Licinius Caluus ita uerba fecit: Omen concor-
diae, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria noſtri magiſtratus uos his comi-
E tijs petere in inſequentem annum uideo, ſi & collegas eoſdem reficitis, etiam uſu melio-
res factos. me iam non eundem, ſed umbram nomenq. P. Licinij relictum uidetis. uires
corporis affectae, ſenſus oculorum, atque aurium hebetes, memoria labat, uigor animi ob
tuſus. En uobis, inquit, iuuenem, (filium tenens) effigiem, atque imaginem eius, quem
uos antea tribunum militum ex plebe primum feciſtis. hunc ego, inſtitutum diſciplina
mea, uicarium pro me reip. do, dicoque: uosq. quaeſo Quirites, delatum mihi ultro ho-
norem, huic petenti, meisque pro eo adiectis precibus mandetis. Datum id petenti pa-
tri; filiusq. eius P. Licinius tribunus mil. conſulari poteſtate cum ijs, quos ſupra ſcripſi-
mus, declaratus. Titinius Genuciusq. tribuni mil. profecti aduerſus Faliſcos Capenateſ-
que, dũ bellum maiore animo gerunt, quam conſilio, praecipitauere in inſidias. Genucius

morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit: Titinius, in editum F tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen aequo loco hosti commisit. Plus ignominiae erat, quam cladis acceptum: quae prope in cladem ingentem uertit: tantum inde terroris non Romae modo, quo multiplex fama peruenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. aegre ibi miles retentus a fuga est, cum peruasisset castra rumor, ducibus exercituq. caeso uictorem Capenatem ac Faliscum, Etruriaeq. omnem iuuentutem haud procul inde abesse. his tumultuosiora Romae. iam castra ad Veios oppugnari, iam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto crediderant: concursumq. in muros est, & matronarum, quas ex domo conciuerat publicus pauor, obsecrationes in templis factae: precibusq. ab dijs petitum, ut exitium ab urbis tectis templisq. ac Romanis moenibus arcerent, Veiosq. eum auerterent terrorem, si sacra renouata rite, si procurata prodigia essent. Iam ludi Latinaeq. instauratae erant: iam ex lacu Albano aqua emissa in agros: Veiosq. fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis, seruandaeq. patriae, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutauerat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis uideri. Omnium primum in eos, qui a Veijs in illo pauore fugerant, more militari animaduertit, effecitq. ne hostis maxime timendus militi esset. deinde indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum nouum exercitum redit, nullo detrectante militiam. peregrina etiam iuuentus, Latini Hernicique. operam suam pollicentes ad id bellum uenere. quibus cum gratias in senatu egisset dictator, satis iam omnibus ad id bellum paratis, ludos Magnos ex senatusconsulto uouit Veijs captis se facturum; aedemq. Matutae matris refectam dedicaturum, iam ante ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus H cum exercitu ab urbe exspectatione hominum maiore, quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa confert. omnia ibi summa ratione consilioq. acta fortuna etiam, ut fit, secuta est. non proelio tantum fudit hostes, sed castris quoque exsuit: ingentiq. praeda est potitus: cuius pars maxima ad quaestorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraq. castella facta; & a procursationibus, quae multae temere inter murum ac uallum fiebant, edicto ne quis iniussu pugnaret, ad opus milites trāsducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi coeptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerū diuisit. senae horae in orbem operi attributae sunt. nocte ac die numquam ante omissum, quā in arcē uiā facerent. Dictator, cum iam in manibus uideret uictoriam esse, urbem opulentissimam I capi, tantumq. praedae fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset; nequam inde aut militū irā ex malignitate praedae partitae, aut inuidiā apud patres ex prodiga largitione caperet, litteras ad senatum misit: deum immortalium benignitate, suis cōsilijs, & patientia militum Veios iam fore in potestate populi R. quid de praeda faciendum censerent? Duae senatum distinebant sētētiae, una senis P. Licinij, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse praedae uellet, in castra Veios iret: altera Ap. Claudij, qui largitionem nouam, prodigam, inaequalem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in aerario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendij ex ea pecunia militi numerādi: ut eo minus tributi plebes conferret: eius enim doni societatem sensuras aequaliter omnium domos; non auidas in direptiones manus otiosorum urbanorum praerepturas fortium bel- K latorū praemia esse: cum ita ferme eueniat, ut, qui segnior sit, praedae, fortissimus quisque laboris periculiq. praecipuam petere partem soleat. Licinius contra suspectam & inuisam semper eam pecuniam fore aiebat; caussasq. criminum ad plebem, seditionumque inde, ac legum nouarum praebituram. satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum, succurri: & sentire praedae fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint: gratius id fore, laetiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat: ipsum dictatorem fugere inuidiam ex eo criminaque, eo delegasse ad senatum: senatum quoque debere reiectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere quod cuique fors belli dederit.

Haec

Haec tutior uisa sentētia est, quae popularem senatum faceret. edictum itaque est, ad praedam Veientem, quibus uideretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur. Ingens profecta multitudo repleuit castra. Tum dictator auspicato egressus, cum edixisset ut arma milites caperet, Tuo ductu, inquit, Pythice Apollo, tuoq. numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibiq. hinc decimam partem praedae uoueo. te simul Iuno Regina, quae nunc Veios colis, precor, ut nos uictores in nostram, tuamq. mox futuram urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat. Haec precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes ignari se iam ab suis uatibus, iam ab externis oraculis proditos, iam in partem praedae suae uocatos deos, alios uotis ex urbe sua euocatos hostium templa no uasq. sedes spectare, seq. ultimum illum diem agere, nihil minus timentes, quam subrutis
B cuniculo moenibus, arcē iā plenā hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt, mirātes quidnam id esset, quod, cum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis mouisset, tū uelut repentino icti furore improuidi currerēt ad muros. Inseritur huic loco fabula, immolante rege Veiētium, uocem haruspicis dicentis, qui eius hostiae exta prosecuisset, ei uictoriā dari, exauditam in cuniculo mouisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperēt, & ad dictatorē ferrēt. Sed in rebus tā antiquis si, quae similia ueri sint, pro ueris accipiātur, satis habeā. haec ad ostentationē scenae gaudētis miraculis aptiora, quā ad fidem, neque affirmare, neque refellere operaepretiū est. Cuniculus delectis militibus eo tēpore plenus, in aede Iunonis, quae in Veientana arce erat, armatos repente edidit. & pars auersos in muris inuadunt hostes: pars claustra portarum reuellunt: pars, cum ex tectis saxa tegulaeq. a mulieribus ac seruitijs iacerentur, inferunt ignes. clamor omnia uarijs terren-
C tium ac pauentium uocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu, complet. momento temporis deiectis ex muro undique armatis, patefactisq. portis, cū alij agmine irruerent, alij desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur: omnibus locis pugnatur. deinde multa iam edita caede, senescit pugna: & dictator praecones edicere iubet, ut ab inermi abstineatur. is finis sanguinis fuit. dedi inde inermes coepti. & ad proedam miles permissu dictatoris discurrit. quae cum ante oculos eius aliquantum spe, atque opinione maior, maiorisq. pretij rerum ferretur, dicitur manus ad caelum tollens precatus esse, ut, si cui deorum hominumq. nimia sua fortuna, populiq. R. uideretur, ut eam inuidiam lenire quamminimo suo priuato incommodo, publicoq. populi R. liceret. conuertentem se inter hanc uenerationem, traditur memoriae, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea euentu rem coniectantibus uisum ad damnationem ipsius Camilli, captae
D deinde urbis Romanae, quod post paucos accidit annos, cladem. Itaq. ille dies caede hostium, ac direptione urbis opulentissimae est consumptus. postero die libera corpora dictator sub corona uendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. & quod retulere secum praedae, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quaerēdo, rē arbitrij sui reiecisset; nec senatui, sed Liciniae familiae, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiae auctor fuisset, acceptum referebant. Cum iam humanae opes asportatae egestaeq. a Veijs essent, amoliri tum deum dona, ipsosq. deos, sed colentium magis, quam rapientium modo, coepere. namque delecti ex omni exercitu iuuenes, pure lotis corporibus, candida ueste, quibus deportanda Romam Regina Iuno assignata erat, uenerabundi templum iniere, primo religiose admouentes manus: quod id signum more Etrusco, nisi certae gentis sacerdos attrectare non esset solitus. deinde cum quidam
E seu spiritu diuino tactus, seu iuuenili ioco, Vis ne Romam ire Iuno? dixisset: annuisse ceteri Deam conclamauerunt. inde fabulae adiectum est, uocem quoque dicentis, uelle, auditam. motam certe sede sua parui molimenti adminiculis, sequentis modo, accepimus leuem ac facilem translatu fuisse: integramq. in Auentinum aeternam sedem suam, quo uota Romani dictatoris uocauerant, perlatam: ubi templum ei postea idem qui uouerat, Camillus dedicauit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimae Etrusci nominis, magnitudinem suam, uel ultima clade indicantis; quod decem aestates hiemesq. continuas circumsessa, cum plus aliquanto cladium intulisset, quam accepisset, postremo iam fato quoque urgente, operibus tamen, non ui expugnata est. Romam ut nunciatum est, Veios captos: quamquam & prodigia procurata fuerant, & uatum responsa, & Pythicae

sortes

sortes notae; &,quantum humanis adiuuari consilijs potuerat res,ducem M. Furium,ma- F
ximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis uarie ibi bellatum erat,
multaeq.clades acceptae, uelut ex insperato immensum gaudium fuit. & priusquam sena-
tus decerneret,plena omnia templa Romanarum matrum grates dijs agentium erant. se-
natus in quattriduum,quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Aduentus
quoque dictatoris, omnibus ordinibus obuiam effusis,celebratior, quam ullius umquam
antea,fuit:triumphusq.omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantum ex-
cessit.maxime conspectus ipse est, curru equis albis iuncto urbem inuectus: parumque id
non ciuile modo,sed humanum etiam uisum. Iouis,solisque equis aequiparatum dictato
rem in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior,
quam gratior,fuit. Tum Iunoni Reginae templum in Auentino locauit, dedicauitque Ma
tutae matri. atque his diuinis humanisque rebus gestis,dictatura se abdicauit. Agi dein- G
de de Apollinis dono coeptum. cui se decimam uouisse praedae partem cum diceret Ca-
millus,pontifices soluendum religione populum censerent: haud facile inibatur ratio iu-
bendi referre praedam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eo,
quod leuissimum uidebatur,decursum est, ut, qui se domũque religione exsoluere uellet,
cum sibimet ipse praedam aestimasset suam,decimae pretium partis in publicum deferret:
ut ex eo donum aureum dignum amplitudine templi, ac numine dei, ex dignitate populi
R. fieret. ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienauit. Inter haec pacificatum
legati a Volscis & Aequis uenerunt. impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello
acquiesceret ciuitas,quam quod digni peterent. Veijs captis, sex tribunos militum con-
An. 360. sulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Va-
lerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furiũ Medullinum quinctũ, H
Q. Seruilium tertium. Cornelius Faliscum bellum, Valerio ac Seruilio Capenas sorte
euenit. ab ijs non urbes ui aut operibus tentatae,sed ager est depopulatus:praedaeque re-
rum agrestium actae: nulla felix arbor,nihil frugiferum in agro relictum. ea clades Cape-
natem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romae inter-
im multiplex seditio erat: cuius leniendae caussa coloniam in Volscos,quo tria millia ci-
uium Romanorum scriberentur,deducendam censuerant: triumuirique ad id creati, ter-
na iugera & septunces uiritim diuiserant.ea largitio sperni coepta: quia spei maioris auer
tendae solatium obiectum censebant. cur enim relegari plebem in Volscos,cum pulcher-
rima urbs Veij agerque Veientanus in conspectu sit,uberior ampliorque Romano agro?
urbem quoque urbi Romae uel situ,uel magnificentia publicorum priuatorumque tecto-
rum ac locorum praeponebant. quin illa quoque actio mouebatur, quae post captam uti- I
que Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. ceterum partim plebi, par-
tim senatui destinabant habitandos Veios; duasque urbes communes reip. incoli a Ro-
mano populo posse. Aduersus quae cum optimates ita tenderent, ut morituros se citius
dicerent in conspectu populi R. quam quidquam earum rerum rogaretur: quippe nunc in
una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus urbibus fore? uictam ne ut quisquam
uictrici patriae praeferret? sineretque maiorem fortunam captis esse Veijs, quam incolu-
mibus fuerit? postremo,se relinqui a ciuibus in patria posse: ut relinquant patriam, atque
ciues,nullã uim umquam subacturam: &,T. Sicinium (is enim ex tribunis plebis rogatio-
nis eius lator erat) conditorem Veios sequantur, relicto deo Romulo,dei filio,parente &
auctore urbis Romae. Haec cum foedis certaminibus agerentur, (nam partem tribuno-
rum plebis patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare ple- K
bem cogebat,quam,quod,ubi rixae committendae caussa clamor ortus esset, principes se
natus primi turbae offerentes se,peti,feriri,atque occidi iubebant.ab horum aetatibus di-
gnitatibusque & honoribus uiolandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus
uerecundia irae obstabat. Camillus identidem omnibus locis concionabatur: haud mi-
rum id quidem esse, furere ciuitatem, quae damnata uoti, omnium rerum potiorem cu-
ram,quam religione se exsoluendi, habeat: nihil de collatione dicere stipis uerius,quam
decimae: quando ea se quisque priuatim obligauerit, liberatus sit populus. enimuero il-
lud se tacere,suam conscientiam non pati,quod ex ea tantum praeda,quae rerum mouen-
tium sit,decima designetur: urbis,atque agri capti,quae & ipsa uoto contineantur,mẽtio-

nem

A nem nullam fieri. Cum ea disceptatio anceps senatui uisa, delegata ad pontifices esset: adhibito Camillo, uisum collegio, quod eius ante conceptum uotum Veientium fuisset, & post uotum in potestatem populi R. uenisset, eius partem decimam Apollini sacram esse. ita in aestimationem urbs agerq. uenit: pecunia ex aerario prompta, & tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datum. cuius cum copia non esset, matronae, coetibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitae tribunis militum aurum & omnia ornamenta sua, in aerarium detulerunt. Grata ea res ut quae maxime senatui umquam fuit: honoremq. ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto, aestimatoque, ut pecuniae soluerentur, crateram auream fieri placuit, quae donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, B integrant seditionem tribuni pl. incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. eum praedam Veientanam publicando sacrandoq. ad nihilum redegisse. absentes ferociter increpant: praesentium, cum se ultro iratis offerrent, uerecundiam habent. simul ut extrahi rem ex eo anno uiderunt, tribunos plebis latores legis in eum annum eosdem reficiunt. & patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte ijdem refecti. Comitijs tribunorum militum patres summa ope euicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed rogationi tribuniciae aduersarius quaerebatur. cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Aemilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil mouerunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde C elanguit res: & Camillo, quem aduersarium maxime metuerant, gloria in Faliscis creuit. nam cum primo moenibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum, atque incendijs uillarum coegit eos egredi urbe, sed timore longius progredi prohibente, mille fere passuum ab opido castra locant, nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisq. circa, & partim artis, partim arduis uijs. ceterum Camillus captiuum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. trifariam Romani muniebant. alius exercitus proelio intentus stabat. ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque. tantumq. inde pauoris Faliscis iniectum est, ut effusa fuga castra sua, quae propiora erant, praelati, urbem peterent. multi caesi uulneratique prius, quam pauentes portis inciderent. ca- D stra capta: praeda ad quaestores redacta, cum magna militum ira. sed seueritate imperij uicti, eandem uirtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus opidanorum in Romanas stationes, proeliaq. parua fieri: & teri tempus, neutro inclinata spe: cum frumentum, copiaeq. aliae ex ante conuecto largius obsessis, quam obsidentibus suppeterent. uidebaturq. aeque diuturnus futurus labor, ac Veijs fuisset: ni fortuna imperatori Romano simul & cognitae rebus bellicis uirtutis specimen, & maturam uictoriam dedisset. Mos erat Faliscis eodem magistro liberorum & comite uti: simulq. plures pueri, quod hodie quoque in Graecia manet, unius curae demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia uidebatur praecellere, erudiebat. is cum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendiq. caussa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, dum modo breuioribus, modo longiori- E bus spatijs trahendo eos a porta, lusu sermonibusq. uariatis, longius solito, ubi res dedit, progressus inter stationes eos hostium, castraq. inde Romana in praetorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit, Falerios se in manus Romanis tradidisse: quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit. Quae ubi Camillus audiuit, Non ad similem, inquit, tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere uenisti. nobis cum Faliscis, quae pacto fit humano, societas non est: quam ingenerauit natura, utrisque est, eritque. sunt & belli, sicut pacis, iura: iusteq. ea non minus, quam fortiter, didicimus gerere. arma habemus non aduersum eam aetatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed aduersus armatos, & ipsos, qui nec laesi nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Veios oppugnarunt. eos tu, quantum in te fuit, nouo scelere uicisti: ego Romanis artibus, uirtute, opere, armis, sicut Veios, uincam.

AN. 361.

uincam. Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios F
pueris tradidit: uirgasq. eis, quibus proditorem agerent in urbem uerberantes, dedit.
Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re noua
uocato senatu, tanta mutatio animis est iniecta, ut, qui modo efferati odio iraque Veien-
tium exitium paene, quam Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem uniuersa posce-
ret ciuitas. fides Romana, iustitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuque
omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum,
qui dederent Falerios, proficiscuntur. introducti ad senatum ita locuti traduntur: Patres
conscripti, uictoria, cui nec deus nec homo quisquam inuideat, uicti a uobis & imperato-
re uestro, dedimus nos uobis; rati quo nihil uictori pulchrius est, melius nos sub imperio
uestro, quam legibus nostris uicturos. Euentu huius belli duo salutaria exempla prodi-
ta humano generi sunt. uos fidem in bello, quam praesentem uictoriam maluistis: nos fi- G
de prouocati, uictoriam ultro detulimus: sub ditione uestra sumus. mittite qui arma, qui
obsides, qui urbem patentibus portis accipiant: nec uos fidei nostrae, nec nos imperij ue-
stri paenitebit. Camillo & ab hostibus, & a ciuibus gratiae actae. Faliscis in stipendium
militum eius anni, ut populus R. tributo uacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus
Romam reductus. Camillus meliore multo laude, quam cum triumphantem albi per ur-
bem uexerant equi, insignis iustitia fideque, hostibus uictis, cum in urbem redisset, tacite
eius uerecundiam non tulit senatus, quin sine mora uoti liberaretur: crateramq. auream
donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi lon-
ga una naue, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti deuehuntur Liparas.
mos erat ciuitatis, uelut publico latrocinio partam praedam diuidere. forte eo anno in
summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis uir similior, quam suis; qui legato- H
rum nomen, donumque, & deum cui mitteretur, & doni caussam ueritus ipse, multitudi-
nem quoque, quae semper ferme regenti est similis, religionis iustae impleuit: adductosq.
in publicum hospitium legatos, cum praesidio etiam nauium Delphos prosecutus, Romā
inde sospites restituit. hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaq. publice da-
ta. Eodem anno in Aequis uarie bellatum: adeo ut in incerto fuerit, & apud ipsos exer-
citus, & Romae, uicissent, uictine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum
C. Aemilius, Sp. Postumius. primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus,
Aemilium praesidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines uastare. ibi eum in-
composito agmine negligentius ab re bene gesta euntem adorti Aequi, terrore iniecto,
in proximos compulere tumulos: pauorq. inde ad Verruginem etiam ad praesidium alterū
est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, cum concione aduocata terrorem incre- I
paret, ac fugam: fusos esse ab ignauissimo & fugacissimo hoste: conclamat uniuersus
exercitus, merito se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos es-
se, neque diuturnum id gaudium hostibus fore: poscentes ut confestim inde ad castra ho-
stium duceret, (& in conspectu erant posita in plano) nihil poenae recusabant, ni ea ante
noctem expugnassent. Collaudatos, corpora curare, paratosque esse quarta uigilia iubet.
& hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum, ut ab ea uia quae ferebat Verrugi-
nem, excluderent, fuere obuij: proeliumq. ante lucem (sed luna pernox erat) commissum
est: & haud incertius diurno proelium fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, cum castra
Romana crederent oppugnari, tantum iniecit pauoris, ut nequidquam retinente, atque
obsecrante Aemilio, Tusculum palati fugerent: inde fama Romam perlata est, Postumiū,
exercitumq. occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit; K
cum perequitasset aciem promissa repetens, tantum iniecit ardoris, ut non ultra sustinue-
rint impetum Aequi. caedes inde fugientium, qualis ubi ira magis quam uirtute res geri-
tur, ad perniciem hostium facta est. tristemq. ab Tusculo nuncium, nequidquam exterrita
ciuitate litterae a Postumio laureatae sequuntur: uictoriam populi R. esse: Aequorū exer
citum deletum. Tribunorum plebis actiones quia nondum inuenerant finem, & plebs
continuare latoribus legis tribunatum, & patres reficere intercessores legis annisi sunt.
sed plus suis comitijs plebs ualuit. quem dolorem ulti patres sunt, senatusconsulto fa-
AN. 362. cto, ut consules, inuisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quinctumdecimum
creati consules L. Lucretius Flauus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio huius anni fero-
citer,

A citer, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis pl. nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omniq. ciuitate in unam eam curam cōuersa, Vitelliam, coloniam Romanam, in suo agro Aequi expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione opidum captum, liberam per auersa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea prouincia euenit. is cum exercitu profectus acie hostes uicit: uictorq. Romam ad maius aliquanto certamen redijt. dies dicta erat tribunis pl. biennij superioris, A. Virginio & Q. Pomponio: quos defendi patrū consensu, ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut uitae ullo crimine alio, aut gesti magistratus quisquam arguebat, praeterquam quod gratificātes patribus, rogationi tribuniciae intercessissent. uicit tamen gratiam senatus plebis ira: & pessimo exemplo innoxij denis millibus grauis aeris condemnati sunt. id aegre passi patres. Camillus palam sceB leris plebem arguere: quae iam in suos uersa, non intelligeret se prauo iudicio de tribunis intercessionem sustulisse: intercessione sublata, tribuniciam potestatem euertisse. nam quod illi sperarent effrenatam licentiam eius magistratus patres laturos, falli eos. si tribunicia uis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum patres inuenturos esse. consulesque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Haec propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum. senatum uero incitare aduersus legem haud desistebat: ne aliter descenderent in forum cum dies ferendae legis uenisset, quam ut qui meminissent sibi pro aris, focis que, & deum templis, ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. nam quod ad se priuatim attineat: si suae gloriae sibi inter dimicationem patriae meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse uerbem ab se captam frequentari: quotidie se frui monumento gloriae suae, & ante oC culos habere urbem latam in triumpho suo: insistere omnes uestigijs laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab dijs immortalibus incoli urbem; & in captiuo solo habitare populum R. & uictrice patria uictam mutari. His adhortationibus patres concitati, principes, senes, iuuenesque, cum ferretur lex, agmine facto in forum uenerūt; dissipatiq. per tribus, suos quisque tribules prensantes orare cum lacrymis coepere, ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeq. ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent; Capitolium, aedem Vestae, cetera circa templa deorum ostētantes; ne exsulem, extorrem populum R. ab solo patrio, ac dijs penatibus, in hostium urbem agerēt; eoq. rem adducerent, ut melius fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur. Quia non ui agebant, sed precibus, & inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximae fuit: & legem una plures tribus antiquarunt, quam iusserunt. adeoq. ea uictoria laeta patribus fuit, ut poD stero die referentibus consulibus senatusconsultum fieret, ut agri Veientani septena iugera plebi diuiderentur; nec patribus familiae tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; uellentq. in eam spem liberos tollere. Eo munere delenita ple- An. 363. be, nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator uouerat Veienti bello. eodem anno aedes Iunonis Reginae ab eodem dictatore, eodemq. bello uota dedicatur: celebratamq. dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Aequis gestum est, fusis hostibus prius paene, quam manus consererēt. Valerio, quod perseuerantior caedendis hostibus in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ouans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno nouum bellum cum Vulsiniensibus exortum: quo, propter faE mem, pestilentiamq. in agro Romano ex siccitate caloribusq. nimijs ortam, exercitus duci nequiuit. ob quae Vulsinienses, Salpinatibus adiunctis, superbia elati ultro agros Romanos incursauere. bellum inde duobus populis indictum. C. Iulius censor decessit: in eius locum M. Cornelius suffectus. quae res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta: nec deinde umquam in demortui locum censor sufficitur. consulibusq. morbo implicitis placuit per interregnum renouari auspicia. itaque cum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus: qui P. Cornelium An. 364. Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate: ut, etiam si cui eorum incommoda ualetudo fuisset, copia magistratuum reip. esset. Kalendis Quinctilibus magistratum occepere L. Lucretius, Ser.

Sulpicius,

Sulpicius, M. Aemilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Aemilius F
iterum. Ex his L. Lucretio, & C. Aemilio Vulsiniensis prouincia euenit: Salpinates Agrip
pae Furio, & Ser. Sulpicio. Prius cum Vulsiniensibus pugnatum est. bellum numero ho-
stium ingens, certamine haud sane asperum fuit. fusa concursu primo acies in fugam. mil-
lia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis in deditionem uenerunt. Eius
belli fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates: moenibus armati se tutabantur.
Romani praedas passim & ex Salpinati agro, & ex Vulsiniensi, nullo eam uim arcente, ege-
runt: donec Vulsiniensibus fessis bello, ea condicione, ut res populo R. redderent, stipen-
diumq. eius anni exercitui praestarent, in uiginti annos indutiae datae. Eodem anno M.
Caeditius de plebe nunciauit tribunis, se in Noua uia, ubi nunc sacellum est supra aedem
Vestae, uocem noctis silentio audisse clariorem humana, quae magistratibus dici iuberet,
Gallos aduentare. id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum; & quod longinqua G
eoq. ignotior gens erat. neque deorum modo monita ingruente fato spreta: sed hu-
manam quoque opem, quae una erat, M. Furium ab urbe amouere. qui, die dicta ab L.
Appuleio tribuno pl. propter praedam Veientanam, filio quoque adolescente per idem
tempus orbatus, cum, accitis domum tribulibus, & clientibus, quae magna pars plebis
erat, percunctatus animos eorum, responsum tulisset, se collaturos quanti damnatus esset,
absoluere eum non posse; in exsilium abijt, precatus ab dijs immortalibus, si innoxio sibi
ea iniuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui ciuitati ingratae facerent. absens
quindecim millibus grauis aeris damnatur. Expulso ciue, quo manente, si quidquam hu-
manorum certi est, capi Roma non potuerat, aduentante fatali urbis clade, legati ab Clu-
sinis ueniunt auxilium aduersus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine
frugum, maximeq. uini noua tum uoluptate captam, alpes transisse; agrosque ab Etruscis H
ante cultos possedisse: & inuexisse in Galliam uinum, illiciendae gentis caussa, Aruntem
Clusinum, ira corruptae uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, praepotente iuuene,
& a quo expeti poenae, nisi externa uis quaesita esset, nequirent. hūc transeuntibus alpes
ducem auctoremq. Clusium oppugnandi fuisse. equidem haud abnuerim, Clusium Gal-
los ab Arunte, seu quo alio Clusino adductos: sed eos, qui oppugnauernit Clusium, non
fuisse qui primi alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quam Clu-
sium oppugnarent, urbemq. Romam caperent, in Italiam Galli transscenderunt: nec cum
his primum Etruscorum, sed multo ante cum ijs, qui inter Apenninum alpesq. incole-
bant, saepe exercitus Gallici pugnauere. Tuscorum ante Romanum imperium late terra
mariq. opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulae modo cingitur, quātum
potuerint, nomina sunt argumento, quod alterum Tuscum communi uocabulo gentis, I
alterum Hadriaticum mare ab Hadria, Tuscorum colonia, uocauere Italicae gentes. Graeci
eadem Tyrrhenum, atque Hadriaticum uocant. Ij in utrumque mare uergentes, incoluere
urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum, ad inferum mare; postea trans Apenni-
num, totidem, quot capita originis erant, colonijs missis: quae trans padum omnia loca,
excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad alpes tenuere. Al-
pinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Raetis: quos loca ipsa effera-
runt, ne quid ex antiquo, praeter sonum linguae, nec eum incorruptum, retinerent. De
trāsitu in Italiam Gallorum haec accepimus. Prisco Tarquinio Romae regnante, Celtarū,
quae pars Galliae tertia est, penes Bituriges summa imperij fuit. ij regem Celticae dabant.
Ambigatus is fuit, uirtute fortunaq. cum sua tum publica praepollens: quod in imperio
eius Gallia adeo frugum hominumq. fertilis fuit, ut abundans multitudo uix regi uide- K
retur posse. Hic magno natu ipse iam, exonerare praegrauante turba regnum cupiens, Bel
louesum ac Sigouesum, sororis filios, impigros iuuenes, missurum se esse in quas dij dedis-
sent auguriis sedes, ostendit. quantum ipsi uellent numerum hominum excirent, ne qua
gens arcere aduenientes posset. tum Sigoueso sortibus dati Hercinij saltus. Belloueso
haud paullo laetiorem in Italiam uiam dij dabant. Is, quod ea gens populis abundabat,
Bituriges, Aruernos, Senones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, exciuit. profe-
ctus ingentibus peditum, equitumq. copijs in Tricastinos uenit. Alpes inde oppositae
erant, quas inexsuperabiles uisas haud equidem miror, nulla dum uia, (quo de quidem
continens ulla memoria sit,) nisi ab Hercule, (si fabulis credere libet) superatas. Ibi cum

uelut

A uelut saeptos montium altitudo teneret Gallos; circumspectarentque, quanam per iūcta caelo iuga in alium orbem terrarum transirent; religio etiam tenuit, quod allatum est, aduenas quaerentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erāt hi, nauibus a Phocaea profecti. id Galli fortunae suae omen rati adiuuere, ut quem primū in terram egressi occupauerant locum, patentibus siluis communirent. ipsi Taurino saltu, in uias alpis transscenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, cum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Aeduorum: ibi omen sequentes loci, condidere urbem, Mediolanum appellarunt. Alia subinde manus Germanorum Elitouio duce uestigia priorum secuta, eodem saltu fauente Belloueso cum transscendissent alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, (locos tenuere Libui) considunt. post hos Saluij, qui praeter antiquam gentem Laeuos, Ligures incolentes citra Ticinum amnem expulere. B Poenino deinde Boij, Lingonesq. transgressi, cum iam inter Padum, atque alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trāiecto, non Etruscos modo, sed etiam Vmbros agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones recentissimi aduenarum ab Vite flumine usque ad Aesim fines habuere. hanc gentem Clusium Romamq. inde uenisse comperio: id parum certum est, solam ne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adiutam. Clusini nouo bello exterriti, cum multitudinem, cum formas hominum inusitatas cernerent, & genus armorum: audirentq. saepe ab ijs cis Padum, ultraque, legiones Etruscorum fusas: quamquam aduersus Romanos nullum eis ius societatis amicitiaeue erat, nisi quod Veientes consanguineos aduersus populum R. non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum. legati tres, M. Fabij Ambusti filij missi, qui senatus populique R. nomine C agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam iniuriam accepissent, socios populi R. atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse: sed melius uisum bellum ipsum amoueri, si posset: & Gallos, nouam gentem, pace potius cognosci, quam armis. Mitis legatio, ni praeferoces legatos, Gallisq. magis quam Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: Etsi nouum nomen audiant Romanorum, tamen credere uiros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit imploratum. &, quoniam legatione aduersus se maluerint, quam armis tueri socios; ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant, quam colant, Clusini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse. & responsum, coram Romanis se accipere uelle: &, si negetur ager, coram ijsdem Romanis dimicaturos ut nunciare domum possint, quantum D Galli uirtute ceteros mortales praestarent. Quodnam id ius esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma, Romanis quaerentibus, & quid in Etruria rei Gallis esset? cum illi, se in armis ius ferre, & omnia fortium uirorum esse, ferociter dicerent: accensis utrimque animis ad arma discurritur, & proelium conseritur. ibi, iam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra ius gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit; cum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimiq. Romanae iuuentutis pugnarent. tantum eminebat peregrina uirtus. quin etiam Q. Fabius euectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hasta occidit. spoliaq. eius legentem Galli agnouere: perq. totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant qui extemplo Romam eundum censerent. uicere seniores, ut legati prius mitterentur questum iniurias: postulatumque, ut pro iure gentium uiolato Fabij dederentur. E Legati Gallorum cum ea, sicut erant mandata, exposuissent; senatui nec factum placebat Fabiorum, & ius postulare barbari uidebantur: sed ne id, quod placebat, decerneret, in tantae nobilitatis uiris ambitio obstabat. itaque ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptae, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum reijciunt. ubi tanto plus gratia, atque opes ualuere, ut, quorum de poena agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. quo facto, haud secus, quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabijs creati Q. An. 365 Sulpicius Longus, Q. Seruilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis. Cum tanta moles mali instaret, (adeo occaecat animos fortuna, ubi uim suam ingruentem

refringi

refringi non uult) ciuitas, quae aduersus Fidenatem ac Veientem hostem, aliosq. finitimos F
populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, inusitato, atque inaudito hoste ab oceano terrarumq. ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarij imperij aut auxilij quaesiuit. tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summae rerum praeerant: delectumq. nihilo accuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli, habebant. Interim Galli, postquam accepere ultro honorem habitum uiolatoribus iuris humani, elusamq. suam legationē esse, flagrantes ira, cuius impotens est gens, confestim signis conuulsis, citato agmine iter ingrediuntur. ad quorum praetereuntium raptim tumultum cum exterritae urbes ad arma concurrerent, fugaq. agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significabant; quacumque ibant, equis, uirisque, longe ac late fuso agmine, immensum obtinentes loci. sed antecedente fama, nuncijsq. Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, uelut tumultuario exercitu raptim ducto, aegre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Alia Crustominis montibus praealto defluens alueo, haud multum infra uiam Tiberino amni miscetur. iam omnia contra circaque hostiū plena erant: & nata in uanos tumultus gens, truci cantu, clamoribusque uarijs horrendo cuncta compleuerant sono. ibi tribuni militum, non loco castris antecapto, non praemunito uallo, quo receptus esset, non deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato instruunt aciem diductam in cornua, ne circumueniri multitudine hostium possent. nec tamen aequari frontes poterant, cum, extenuando, infirmam, & uix cohaerentem mediam aciem haberent. paullum erat ab dextra editi loci, quem subsidiarijs repleri placuit; eaque res ut initium pauoris ac fugae, sic una salus fugientibus fuit. nam Brennus regulus Gallorum in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aduersos transuersosque impetum darent, ad subsidiarios signa conuertit; si eos loco depulisset, haud dubius facilem in aequo campi tantum superanti multitudini uictoriam fore. adeo non fortuna modo, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis non apud duces, non apud milites erat. pauor fugaque occupauerat animos, & tanta hominum obliuio, ut multo maior pars Veios in hostiū urbem, cum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad coniuges ac liberos fugerent. parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem, prius paene quam uiderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. nec ulla caedes pugnantium fuit. Terga caesa suomet ipsorum certamine, in turba impedientium fugam. circa ripam Tiberis, quo armis abiectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut inualidos, graues loricis, alijsque tegminibus, hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios perfugit: unde non modo praesidij quidquam, sed ne nuncius quidem cladis Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine, & magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, & ne clausis quidem portis urbis in arcem confugerant. Gallos quoque, uelut obstupefactos, miraculum uictoria e tam repentinae tenuit. & ipsi pauore defixi primum steterunt, uelut ignari quid accidisset: deinde insidias uereri: postremo caesorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coaceruare. tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, uiam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perueniunt. ubi cum praegressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque ueriti, & ignotae situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa moenia, aliasque portas, quaenam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, cum pars maior ex acie Veios petijsset, quam Romam; nec superesse quemquam praeter eos, qui Romam refugerant, crederent; comploratis omnibus pariter uiuis, mortuisque, totam prope urbem lamentis impleuerunt. priuatos deinde luctus stupefecit publicus pauor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusq. dissonos uagantibus circa moenia turmatim barbaris audiebant. omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem iam in urbem futurus

uideretur

A uideretur impetus primo aduentu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Aliam fuisse, nisi hoc consilij foret. deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se inuasuros: tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pauoris inferrent. postremo lux appropinquans exanimare. timoriq. perpetuo ipsum malum continens fuit, cum signa infesta portis sunt illata. nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quae ad Aliam tam pauide fugerat, ciuitas fuit. nam cum defendi urbem posse tam parua relicta manu spes nulla esset; placuit, cum coniugibus ac liberis iuuẽtutem militarem, senatusque robur in arcem Capitolium conscendere, armisque & frumento collatis, ex loco inde munito deos hominesq. & Romanum nomen defendere; flaminem, sacerdotesque Vestales, sacra publica a caede, ab incendijs procul auferre, nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent qui colerent: si arx, Capitoliumque B sedes deorum, si senatus caput publici consilij, si militaris iuuentus superfuerit imminenti ruinae urbis, facilem iacturam esse seniorem, relictae in urbe utique periturae turbae. &, quo id aequiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palam dicere obituros, nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum. Haec inter seniores morti destinatos iactata solatia. Vniuersae inde adhortationes ad agmen iuuenum, quos in Capitolium atq. in arcem prosequebantur, commendantes uirtuti eorum, iuuentaeque, urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis uictricis, quaecumque reliqua esset, fortunam. Digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab ijs, qui captae urbis non superesse statuerant exitio, cum ipsa res speciesq. miserabilis erat, tum muliebris fletus, & concursatio incerta nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque uiros natosque, cui se C fato darent? nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos persecutae sunt, nec prohibente ullo, nec uocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa uelut agmine iam uno petijt Ianiculum. inde pars per agros dalapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis, uirginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quae sacrorum secum ferenda, quae (quia uires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisue ea locus fideli asseruaturus custodia esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo aedibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere. cetera inter se onere D partito ferunt uia, quae Sublicio ponte ducit ad Ianiculum. in eo cliuo eas cum L. Albinius, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro coniugem ac liberos uehens inter ceteram turbam, quae inutilis bello urbe excedebat, saluo etiam tum discrimine diuinarum humanarumq. rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos sacraq. populi R. pedibus ire, ferrique, se ac suos in uehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros iussit, uirgines sacraq. in plaustrum imposuit, & Caere, quo iter sacerdotibus erat, peruexit. Romae interim satis iam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa, aduentum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. qui eorum curules gesserant magistratus; ut in fortunae pristinae, honorumque, aut uirtutis insignib. morerentur, quae augustissima uestis est thensas ducentibus triumphantibusue, ea uestiti medio aedium eburneis sellis sedere. sunt qui, M. Fabio pontifice maximo praefante carmen, deuouisse eos se pro patria Quiritibusq. Romanis tradant. Galli, & quia, interposita E nocte, a contentione pugnae remiserant animos, & quod nec in acie ancipiti usquam certauerant proelio, nec tum impetu aut ui capiebãt urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta, in forum perueniunt, circumferentes oculos ad templa deum, arcemq. solam belli speciem tenentem. inde, modico relicto praesidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad praedam uacuis occursu hominum uijs, pars in proxima quaeque tectorum agmine ruunt, pars ultima, uelut ea demum intacta & referta praeda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis uagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos plebis aedificijs obseratis, patẽtibus atrijs principum, maior prope cunctatio tene-

bat aperta, quam clausa, inuadendi. adeo haud secus, quam uenerabundi, intuebantur in aedium uestibulis sedentes uiros, praeter ornatum habitumq. humano augustiorem, maiestate etiam, quam uultus grauitasq. oris praeseferebat, simillimos dijs, ad eos uelut simulacra uersi cum starent, M. Papirius unus ex his, dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram mouisse; atque ab eo initium caedis ortum; ceteros in sedibus suis tucidatos. post princium caedem nulli deinde mortalium parci; diripi tecta, exhaustis inijci ignes. Ceterum, seu non omnibus delendi urbē libito erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quaedam incendia terroris caussa, si compelli ad deditionem caritate sedum suarum obsessi possent; & non omnia concremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent: nequaquam perinde, atque in capta urbe, prima die aut passim, aut late uagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes, uagosq. per uias omnes cursus, cum alia, atque alia parte noua aliqua clades oriretur, non mentibus solum concipere, sed ne auribus quidem, atque oculis satis constare poterant. quocumque clamor hostium, mulierum, puerorumq. ploratus, sonitus flammae, & fragor ruentium tectorum auertisset, pauentes ad omnia animos oraq. & oculos flectebant, uelut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriae, nec ullius rerum suarum relicti, praeterquam corporum, uindices: tanto ante alios miserandi magis, qui umquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. nec tranquillior nox diem tam foede actum excepit. lux deinde noctem inquietem insecuta est. nec ullum erat tempus; quod a nouae semper cladis alicuius spectaculo cessaret. nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis aequata uidissent, quamuis inopem paruumque, quem tenebant, collem libertati relictum uirtute defenderent: & iam, cum eadem quotidie acciderent, uelut assueti malis, abalienauerant ab sensu rerum suarum animos, arma tantum, ferrumq. in dextris, uelut solas reliquias spei suae, intuentes. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequidquam bello gesto, cum inter incendia ac ruinas captae urbis nihil superesse praeter armatos hostes uiderent, necquidquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni uis adhiberetur; experiri ultima, & impetum facere in arcem statuunt. prima luce signo dato multitudo omnis in foro instruitur: inde clamore sublato, ac testudine facta subeunt. aduersus quos Romani nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri uidebant, ea robore uirorum opposito scandere hostem sinunt; quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per procliue facilius, rati. medio fere cliuo restitere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut numquam postea nec pars, nec uniuersi tentauerint tale pugnae genus. omissa itaque spe per uim atque arma subeundi, obsidionem parant: cuius ad id tempus immemores, &, quod in urbe fuerat frumentum, incendijs urbis absumpserant, & ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. igitur exercitu diuiso, patrim per finitimos populos praedari placuit, partim obsideri arcem, ut obsidentibus frumentum populatores agrorum praeberent. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam uirtutem, fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui maestior ibi fortuna publica, quam sua, cum dijs hominibusq. accusandis senesceret, indignando, mirandoq. ubi illi uiri essent, qui secum Veios Faleriosq. cepissent, qui alia bella fortius semper, quam felicius, gessissent, repente audit Gallorum exercitum aduentare, atque de eo pauidos Ardeates consultare. nec secus quam diuino spiritu tactus, cum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus consilijs, Ardeates, inquit, ueteres amici, noui etiam ciues mei, quando & uestrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo uestrum condicionis meae oblitum me huc processisse putet: sed res, ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida praesidij, in medium conferre. & quando ego uobis pro tantis uestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessauero? aut ubi usus erit mei uobis, si in bello non fuerit? hac arte in patria steti; & inuictus bello, in pace ab ingratis ciuibus pulsus sum. uobis autē Ardeates fortuna oblata est & pro tantis pristinis populi Romani beneficijs, quāta ipsi meministis, (nec enim exprobrāda apud memores sunt) gratiae referēdae, & huic urbi decus

ingens

A ingens belli ex hoste communi pariendi. Quae effuso agmine aduentat, gens est cui natu
ra corpora animosq. magna magis, quam firma, dederit. eo in certamen omne plus terro-
ris, quam uirium ferunt. argumento sit clades Romana. patentem cepere urbem: ex arce
Capitolioq. his exigua resistitur manu. iam obsidionis taedio uicti abscedunt, uagique per
agros palantur, cibo uinoq. raptim hausto repleti, ubi nox appetit, prope riuos aquarum,
sine munimento, sine stationibus ac custodijs passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab se-
cundis rebus magis etiam solito incauti. si uobis in animo est tueri moenia uestra, nec pa-
ti haec omnia Galliam fieri, prima uigilia capite arma frequẽtes: me sequimini ad caedem,
non ad pugnam. nisi uictos somno, uelut pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eun-
dem Ardeae rerum mearum exitum, quem Romae habui. Aequis iniquisq. persuasum e-
rat, tantum bello uirum neminem usquam ea tempestate esse. concione dimissa corpora
B curant, intenti quam mox signum daretur. quo dato, primae noctis silentio ad portas cum
Camillo praesto fuere. egressi, haud procul urbe, sicut praedictum erat, castra Gallorum in
tuta, neglectaq. ab omni parte nacti, cum ingenti clamore inuadunt. nusquam proelium,
omnibus locis caedes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur. extremos tamen pa
uor cubilibus suis excitos, quae aut unde uis esset ignaros, in fugam, & quosdam in hostem
ipsum improuidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab opidanis
in palatos facta, circumueniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est.
qui urbis iam prope quadringentesimum annum uicinae, oppressae ab hoste inusitato inau
ditoque, adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent,
pleniq. praedae Veios etiam praesidiumque, & spem ultimam Romani nominis in animo
habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani uagantes per agros, & congregatos
C agmine praedam prae se agentes, & castra cernebant haud procul Veijs posita. inde pri-
mum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, Etruscisne etiã, a qui
bus bellum Gallicum in se auertissent, ludibrio esse clades suas? Vix temperauere animis,
quin extemplo impetum facerent: compressiq. ab Q. Caedicio centurione, quem sibimet
ipsi praefecerant, rem in noctem sustinuere. tantum par Camillo defuit auctor: cetera eo-
dem ordine, eodemq. fortunae euentu gesta. quin etiã ducibus captiuis, qui caedi noctur
nae superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex im-
prouiso maiorem caedem edidere, dupliciq. uictoria ouantes Veios redeunt. Romae in-
terim plerũque obsidio segnis, & utrimque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne
quis hostium euadere inter stationes posset: cum repente iuuenis Romanus admiratione
in se ciues hostesq. conuertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiae. ad
D id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, cum de Capitolio
descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad uocem cuiusquam terrorem-
ue motus, in Quirinalem collem peruenit. ibiq. omnibus sollemniter peractis, eadem re-
uertens similiter constanti uultu graduque, satis sperans propitios esse deos, quorum cul-
tum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos redijt, seu atto
nitis Gallis miraculo audaciae, seu religione etiam motis, cuius haudquaquam negligens
est gens. Veijs interim non animi tantum in dies, sed etiam uires crescebant: nec Roma-
nis solum eo conuenientibus ex agris, qui aut proelio aduerso, aut clade captae urbis pala
ti fuerant, sed etiam ex Latio uoluntarijs confluentibus, ut in parte praedae essent. maturũ
iam uidebatur repeti patriam, eripiq. ex hostium manibus: sed corpori ualido caput dee-
rat. locus ipse admonebat Camilli; & magna pars militum erat, qui ductu auspicioq. eius
E res prospere gesserant. & Caedicius negare se commissurum, cur sibi aut deorũ aut homi-
num quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperato-
rem. consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto senatu, qui
Romae esset. adeo regebat omnia pudor, discriminaq. rerum prope perditis rebus serua-
bant. ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Co-
minus, impiger iuuenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem de-
fertur: inde qua proximum fuit a ripa, per praeruptum, eoque neglectum hostium custo-
diae saxum, in Capitolium euadit; & ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. ac-
cepto inde senatus decreto, ut & comitijs curiatis reuocatus de exsilio iussu populi Camil-
lus dictator extemplo diceretur, militesq. haberent imperatorem quem uellent, eadem

degressus nuncius Veios contendit: missiq. Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu, quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec iniussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere; lex curiata lata est, dictatorq. absens dictus. Dum haec Veijs agebantur, interim arx Romae Capitoliumq. in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu uestigio notato humano, qua nuncius a Veijs peruenerat, seu sua sponte animaduerso ad Carmentis saxum adscensu aequo, nocte sublustri cum primo inermem, qui tentaret uiam, praemisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi, subleuantesq. inuicem, & trahentes alij alios, prout postularet locus, tanto silentio in summum euasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. anseres non fefellere; quibus sacris Iunoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quae res saluti fuit. namque clangore eorum, alarumq. crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, uir bello egregius, armis arreptis simul ad arma ceteros ciens uadit; &, dum ceteri trepidant, Gallum, qui iam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. cuius casus prolapsi cum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhaerebant, manibus amplexos trucidat. iamq. & alij congregati telis missilibusq. saxis proturbare hostes, ruinaq. tota prolapsa acies in praeceps deferri. sedato deinde tumultu, reliquum noctis, quantum in turbatis mentibus poterat, cum praeteritum quoque periculum sollicitaret, quieti datum est. luce orta, uocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, cum & recte, & perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob uirtutem laudatus, donatusq. non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui uniuersi selibras farris, & quartarios uini ad aedes eius, quae in arce erāt, contulerunt; rem dictu paruam; ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis: cum se quisque uictu suo fraudans, detractum corpori, atque usibus necessariis, ad honorem unius uiri conferret. Tum uigiles eius loci, qua fefellerat adscendens hostis, citati: & cum in omnes more militari se animaduersurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciasset, consentiente clamore militum, in unum uigilem coniicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium eius noxae approbantibus cunctis de saxo deiecit. inde intentiores utrimque custodiae esse, & apud Gallos, quia uulgatum erat, inter Veios Romamq. nuncios commeare; & apud Romanos, nocturni periculi memoria. sed ante omnia obsidionis belliq. mala, fames utrimque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, cum loco iacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendijs torrido, & uaporis pleno, cineremq. non puluerem modo ferente, cum quid uenti motum esset, quorum intolerantissima gens est, humori, ac frigori assueta: cum aestu, & algore uexata, uulgatis uelut in pecua morbis moreretur. Iam pigritia singulos sepeliendi promiscue aceruatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. indutiae deinde cum Romanis factae, & colloquia permissu imperatorum habita: in quibus cum idētidem Galli famem obijcerent, eaque necessitate ad deditionem uocarent, dicitur auertendae eius opinionis caussa multis locis panis de Capitolio iactatus esse in hostium stationes. sed iam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. itaque dum dictator delectum per se Ardeae habet, magistrum equitum L. Valerium a Veijs abducere exercitum iubet; parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus uigiliisq. fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, cum famem unam natura uinci non fineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremo spe quoque iam, non solum cibo deficiente, & cum in stationes procederent prope obruentibus infirmum corpus armis, uel dedi, uel redimi se quacumque pactione possent, iussit; iactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse ut obsidionem relinquant. tum senatus habitus, tribunisq. militum negotium datum, ut paciscerentur. inde inter Q. Sulpicium tribunum militum; & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. rei foedissimae per se, adiecta indignitas est: pondera ab Gallis allata iniqua: &, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaq. intoleranda Romanis uox, uae uictis esse. sed dii, hominesq. prohibuere redemptos uiuere Romanos. nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per

altercationem

A altercationem nondum omni auro appenso, dictator interuenit: auferriq. aurum de medio, & Gallos submoueri iubet. cum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionē ratam esse, quae, postquam ipse dictator creatus esset, iniussu suo ab inferioris iuris magistratu facta esset: denunciatq. Gallis, ut se ad proelium expediant: suos in aceruum con ijcere sarcinas, & arma aptare, ferroq. non auro recuperare patriam iubet, in conspectu habentes fana deum, & coniuges, & liberos, & solum patriae deforme belli malis, & omnia quae defendi repetiq. & ulcisci fas sit. instruit deinde aciē, ut loci natura patiebatur, in semirutae solo urbis, & natura inaequali; & omnia, quae arte belli secunda suis eligi praeparariue poterant, prouidit. Galli noua re trepidi arma capiunt, iraq. magis quam consilio in Romanos incurrunt. Iam uerterat fortuna: iam deorum opes humanaque consilia rē Romanam adiuuabant. igitur primo concursu haud maiore momento fusi Galli sunt, B quam ad Aliam uicerant. iustiore altero deinde proelio ad octauum lapidem Gabina uia, quo se ex fuga contulerant, eiusdem ductu auspicioq. Camilli uincuntur. ibi caedes obtinuit. castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interq. iocos militares, quos inconditos iaciunt, Romulus, ac parens patriae, conditorq. alter urbis haud uanis laudibus appellabatur. Seruatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubie seruauit, cum prohibuit migrari Veios, & tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, & per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaq. caussa fuit non abdicandae post triumphum dictaturae, senatū obsecrante ne remp. in incerto relinqueret statu. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quae ad deos immortales pertinebant, retulit. senatusconsultum fit, fana omnia, quod ea hostes possedissent, restituerentur, terminarentur, expiarenturq., C expiatioq. eorum in libris per duumuiros quaereretur: cum Caeretibus publice hospitiū fieret, quod sacra populi R. ac sacerdotes recepissent, beneficioq. eius populi non intermissus honos deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Iuppiter optimus maximus suam sedem, atque arcem populi R. in re trepida tutatus esset: collegiumq. ad eam rem M. Furius dictator constitueret, ex ijs, qui in Capitolio, atque arce habitarent. Expiandae etiam uocis nocturnae, quae nuncia cladis ante bellum Gallicum audita, neglecta que esset, mentio illata, iussumq. templum in Noua uia Aio Locuto fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodq. ex alijs templis inter trepidationem in Iouis cellam collatum, cum, in quae referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne iudicatum, & sub Iouis cella poni iussum. Iam ante in eo religio ciuitatis apparuerat, quod, cum in publico deesset aurum, ex quo summa pactae mercedis Gallis confieret, a matronis collatum acce D perant, ut sacro auro abstineretur. matronis gratiae actae, honosq. additus, ut earum, sicut uirorum, post mortem sollemnis laudatio esset. Ijs peractis, quae ad deos pertinebāt, quaeque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Veios transmigrarent; in concionem uniuerso senatu prosequente adscendit, atque ita uerba fecit: Adeo mihi acerbae sunt Quirites contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilij solatium aliud habuerim, quoad Ardeae uixi, quam quod procul ab his certaminibus eram; & ob eadem haec, non si me senatusconsulto populiq. iussu reuocaretis, rediturus umquam fuerim. nec nunc me, ut redirem, mea uoluntas mutata, sed uestra fortuna perpulit. quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non utique ut ego in patria essem. & nunc quiescerem, ac tacerem libenter, nisi haec quoque pro patria dimicatio esset: cui deesse, quoad uita suppeditat, alijs E turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetijmus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & cum uictoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen, atque arcem dijq. & homines Romani tenuerint, habitauerint: uictoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque & Capitolium deseretur? & plus uastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam aduersa fecerit? equidem, si nobis cum urbe simul positae traditaeq. per manus religiones nullae essent, tamen tam euidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam diuini cultus exemptam hominibus putem. intuemini enim horum deinceps annorum uel secundas res, uel aduersas; inuenietis omnia prospere euenisse sequentibus deos, aduersa spernentibus. Iam omnium primum Veiens bellum per quot annos, quanto labore gestum? nū ante cepit finē,

quam monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est? Quid haec tandē urbis nostrae clades noua? num ante exorta est, quam spreta uox caelo emissa de aduentu Gallorum? quā gentium ius ab legatis nostris uiolatum? quam a nobis, cum uindicari deberet, eadem negligentia deorum praetermissum? igitur uicti, captique, ac redempti, tātum poenarum dijs hominibusq. dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. aduersae deinde res admonuerunt religionum. confugimus in Capitolium ad deos, ad sedem Iouis optimi maximi. sacra in ruina rerum nostrarum alia terrae celauimus, alia auecta in finitimas urbes amouimus ab hostium oculis: deorum cultum, deserti ab dijs hominibusque, tamen non intermisimus. reddidere igitur patriam, & uictoriam, & antiquum belli decus amissum; & in hostes, qui caeci auaritia in pondere auri foedus ac fidem fefellerunt, uerterunt terrorē, fugamque, & caedem. haec culti neglectiq. numinis tanta monumenta in rebus humanis cernētes, ecquid sentitis Quirites quantum uix dum ex naufragijs prioris culpae cladisq. emergentes paremus nefas? urbem auspicato inauguratoq. conditam habemus: nullus locus in ea non religionum deorumq. est plenus: sacrificijs sollemnibus nō dies magis stati quam loca sunt, in quibus fiant. hos omnes deos publicos priuatosq. Quirites deserturi estis? quam par uestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam uestra, conspectum est, cum inter Gallica tela degressus ex arce sollemne Fabiae gentis in colle Quirinali obijt? an gētilicia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos deos etiam in pace deseri placet? & pontifices flaminesq. negligentiores publicarum religionum esse, quam priuatus in sollemni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veijs ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant, quorum neutrum fieri saluis caerimonijs potest. & ne omnia generatim sacra, omnesq. percenseam deos, in Iouis epulo num alibi, quā in Capitolio, puluinar suscipi potest? quid de aeternis Vestae ignibus, signoq. quod imperij pignus custodia eius templi tenetur, loquar? quid de ancilibus uestris, Mars Gradiue, tuq. Quirine pater? haec omnia in profano deseri placet sacra, aequalia urbi, quaedam uetustiora origine urbis? Et uidete, quid inter nos ac maiores nostros intersit: illi sacra quaedā in monte Albano Lauinioq. nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit; hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? Recordamini agite dum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu, negligentia casuue, praetermissum est. Modo quae res post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum, auspiciorumq. renouatio, affectae Veienti bello reip. remedio fuit? At etiā, tam quam ueterum religionum memores, peregrinos deos transtulimus Romam, & instituimus nouos. Iuno Regina transuecta a Veijs nuper in Auentino quam insigni ob excellens matronarum studium, celebriq. dedicata est die? Aio Locuto templum propter caelestem uocem exauditam in Noua uia iussimus fieri: Capitolinos ludos sollemnibus alijs addidimus: collegiumq. ad id nouum auctore senatu condidimus. quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non uoluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur, & de templis: quid tandem de sacerdotibus? nonne in mentem uenit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam praeterquam urbs capta mouit. Flamini diali noctem unam manere extra urbem nefas est: hos Veiētes pro Romanis facturi estis sacerdotes; & Vestales tuae te deserent Vesta? & flamen peregre habitando, in singulas noctes tantum sibi reiq. publicae piaculi contrahet? Quid alia, quae auspicato agimus omnia fere intra pomerium, cui obliuioni, aut cui negligentiae damus? Comitia curiata, quae rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosq. militares creatis; ubi auspicato, nisi ubi adsolet, fieri possunt? Veiosne haec transferemus? an comitiorum caussa populus tanto incommodo in desertam hanc ab dijs hominibusq. urbem conueniet? Sed res ipsa cogit uastatam incendijs ruinisq. relinquere urbem, & ad integra omnia Veios migrare, nec hic aedificando inopem plebem uexare. Hanc autē iactari magis caussam: quam ueram esse, ut ego non dicam, apparere uobis Quirites puto: qui meministis ante Gallorū aduentū saluis tectis publicis priuatisque, stante incolumi urbe, hāc eandē rē actam esse, ut Veios trāsmigraremus. Et uidete, quantū inter meā sententiā uestramq. intersit tribuni. uos, etiā si tunc faciendū non fuerit, nunc utique

faciendum

A faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis) etiam
si tunc migrandum fuisset incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censere:
quippe tum caussa nobis in urbem captā migrandi uictoria esset, gloriosa nobis, ac poste-
ris nostris: nunc haec migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. nō enim reliquis-
se uictores, sed amisisse uicti patriam uidebimur. hoc ad Aliam fuga, hoc capta urbs, hoc
circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exsi-
liumq. ac fugam nobis ex eo loco consciscceremus, quem tueri non possemus? & Galli
euertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non uidebantur potuisse? Quid re-
stat, nisi ut, si iam nouis copijs ueniant, (constat enim uix credibilem multitudinem esse)
& habitare in capta ab se, deserta a uobis hac urbe uelint, sinatis? quid, si non Galli hoc,
sed ueteres hostes uestri, Aequi, Volsciue faciant, ut commigrent Romam? uelitisne illos
B Romanos, uos Veientes esse? non malitis hanc solitudinem uestram, quam urbem ho-
stium esse? nō equidem uideo quid magis nefas sit. haec scelera, quia piget aedificare, haec
dedecora pati parati estis? si tota urbe nullum melius ampliusue tectum fieri posset, quam
casa illa conditoris est nostri: non in casis ritu pastorum agrestiumq. habitare est satius
inter sacra penatesque uestros, quam exsulatum publice ire? maiores nostri, conuenae, pa-
storesque, cum in his locis nihil praeter siluas paludesque esset, nouam urbem tam bre-
ui aedificarunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deorum, aedificare incen
sam piget? & quod singuli facturi fuimus si aedes nostrae deflagrassent, hoc in publico in-
cendio uniuersi recusamus facere? Quid tandem, si fraude, si casu Veijs incendium ortum
sit, uentoq. ut fieri potest, diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde,
aut Gabios, aliamue quam urbem quaesituri sumus, quo transmigremus? adeo nihil tenet
C solum patriae, nec haec terra, quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas
nobis patriae pendet? Equidem fatebor uobis, etsi minus iniuriae uestrae, quam meae cala-
mitatis, meminisse iuuat: cum abessem, quotiescumque patria in mentem ueniret, haec o-
mnia occurrebant, colles, cāpique, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc caelum, sub
quo natus educatusque essem. quae uos Quirites nunc moueant potius caritate sua, ut
maneatis in sede uestra, quam postea, cum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine
caussa dij hominesque hunc urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles, flu-
men opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi commea-
tus accipiantur; mare uicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad
pericula classium externarum: regionium Italiae medium, ad incrementum urbis natum
D unice locum. argumento est ipsa magnitudo tam nouae urbis. trecentesimus sexagesimus-
quinctus annus urbis Quirites agitur. inter tot ueterrimos populos tam diu bella geritis;
cum interea, ne singulas loquar urbes, non coniuncti cum Aequis Volsci, tot tam ualida
opida, non uniuersa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitu-
dinem obtinens Italiae, bello uobis par est. Quod cum ita sit; quae, malum, ratio est ex-
pertis alia experiri, cum iam, ut uirtus uestra transire alio possit, fortuna certe loci huius
transferri hinc non possit? Hic Capitolium est; ubi quondam capite humano inuento re-
sponsum est, eo loco caput rerum, summamque imperij fore. hic cum augurato liberare-
tur Capitolium, Iuuentas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moueri se
non passi. hic Vestae ignes, hic Ancilia caelo demissa, hic omnes propitij manentibus uo
bis dij. Mouisse eos Camillus cum alia oratione, tum ea, quae ad religiones pertinebat,
maxime dicitur. sed rem dubiam decreuit opportune uox emissa, quod, cum senatus post
E paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque ex praesidijs reuertentes for-
te agmine forum transirent, centurio in Comitio exclamauit: Signifer, statue signum: hic
manebimus optime. Qua uoce audita, & senatus accipere se omen ex curia egressus con-
clamauit, & plebs circumfusa approbauit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs aedi-
ficari coepta. tegula publice praebita est: saxi materiaeque caedēdae, unde quisque uellet,
ius factum, praedibus acceptis eo anno aedificia perfecturos. festinatio curam exemit ui-
cos dirigendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in uacuo aedificant. ea est caussa, ut ue
teres cloacae, primo per publicum ductae, nunc priuata passim subeant tecta; formaque ur
bis sit occupatae magis, quam diuisae, similis.

EPITOME. LIBRI. VI

ES aduersus Aequos, & Volscos, & Praenestinos prospere gestas continet. Quattuor tribus additae sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, cum obstrictos aere alieno liberaret, nexos exsolueret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio deiectus est. in cuius notam senatusconsultum factum, ne cui de Manlia gente Marco nomen esset. C. Licinius & L. Sextius tribuni pl. legem promulgarunt, ut consules ex plebe fierent, qui ex patribus creabantur. eamq. cum magna contentione, repugnantibus patribus, cum ijdem tribuni pl. per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt. & primum ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est altera lex, ne cui plus quingentis iugeribus agri liceret possidere. G

LIBER. VI

VAE ab condita urbe Roma ad captam eandem Romani sub regibus primum, consulibus deinde, ac dictatoribus, decemuirisque, ac tribunis consularibus gessere foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res cum uetustate nimia obscuras, uelut quae magno ex interuallo loci uix cernuntur; tum quod & rarae per eadem tẽpora litterae fuere, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum; &, quod etiam si quae in commentarijs pontificum, alijsq. publicis priuatisq. erant monumentis, incensa urbe H pleraeque interiere. clariora deinceps certioraq. ab secunda origine, uelut ab stirpibus laetius feraciusq. renatae urbis, gesta domi militiaeq. exponentur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit: neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum redijt. Cum ciuitas in opere ac labore assiduo reficiendae urbis teneretur; interim Q. Fabio, simul primum magistratu abijt, ab C. Marcio tribuno pl. dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra ius gentium pugnasset. cui iudicio eum mors adeo opportuna, ut uoluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum initum. P. Cornelius Scipio interrex, & post eum M. Furius Camillus iterum. is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Poplicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Aemilium, L. Postumium. Hi ex interregno cum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quam de religionibus, senatum consuluere. in primis foedera, ac leges (erant autem aereae duodecim tabulae, & quaedam regiae leges) conquiri, quae cõparerent, iusserunt. alia ex eis edita etiam in uulgus. quae autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religosis agitari coeptum: diemq. A.D. XV Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, quo die ad Cremeram Fabij caesi, quo deinde ad Aliam cum exitio urbis foede pugnatum, a posteriore clade Aliensem appellarunt, insignemq. nulli rei publice priuatimque agendae fecerunt. Quin, quod postridie idus Quinctiles non litasset Q. Sulpicius tribunus militum, neque inuenta pace deum post diem tertium obiectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie idus rebus diuinis supersederi iussum. inde, ut postridie Kalendas quoque ac nonas eadem religio esset, traditum, putant. Nec diu licuit quietis consilia erigendae ex tam graui casu reipublicae secum agitare. hinc Volsci, ueteres hostes, ad exstinguendum nomen Romanum arma ceperant: hinc Etruriae principum ex omnibus populis coniurationem de bello ad fanum Voltumnae factam, mercatores afferebant. nouus quoque terror accesserat de defectione Latinorum Hernicorumque; qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum numquam ambigua fide in amicitia populi R. fuerant. itaque cum tanti undique terrores circumstarent, appareretq. omnibus non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanũ laborare: placuit eiusdem auspicijs defendi remp. cuius recuperata esset; dictatoremque dici

AN. 366. / AN. 367. (margin notes beside "niculo erecta erat" and "lius Scipio interrex"); margin letters F, G, H, I, K.

A dici M. Furium Camillum. is dictator C. Seruilium Ahalam magistrum equitum dixit; iustitioq. indicto, delectum iuniorum habuit; ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in uerba sua iuratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumq. trifariam diuisit. partem unam in agro Veiente Etruriae opposuit: alteram ante urbem castra locare iussit. tribunus militum his A. Manlius, illis, qui aduersus Etruscos mittebantur, L. Aemilius praepositus. tertiam partem ipse ad Volscos duxit: nec procul ab Lanuuio (ad Maecium, is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. quibus ab contemptu, quod prope omnem deletam a Gallis Romanam iuuentutem crederent, ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut uallo se ipsi, uallum congestis arboribus, saepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. quod ubi animaduertit Camillus, ignem in obiectam saepem conijci iussit. & forte erat uis magna uenti uersa in hostem.
B itaque non aperuit solum incendio uiam, sed flammis in castra tendentibus, uapore etiam ac fumo, crepituq. uiridis materiae flagrantis ita consternauit hostes, ut minor moles superantibus uallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transscendentibus saepem incendio absumptam fuerat. Fusis hostibus, caesisque, cum castra primo impetu cepisset dictator, praedā militi dedit, quo minus speratā a minime largitore duce, eo militi gratiorē. persecutus deinde fugientes, cum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septimo ac centesimo demum anno subegit. uictor ex Volscis in Aequos transijt & ipsos bellum molientes, exercitum eorum ad Bolas oppresit: nec castra modo, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit. Cum in ea parte, in qua caput rei Romanae Camillus erat, ea fortuna esset; aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium socios populi R. obsidebat. quorum legati opem rebus affe-
C ctis orantes cum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. cuius spei moram cum pati fortuna obsessorum non potuisset; confectaq. paucitas opidanorum opere, uigilijs, uulneribusque, quae semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emisi uestimentis, miserabili agmine penates relinquerent: eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano interuenit. cui cum se maesta turba ad pedes prouoluisset; principumq. orationem necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exsilij comites trahebantur, excepisset: parcere lamentis Sutrinos iussit: Etruscis se luctum lacrymasq. ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosq. ibi considere modico praesidio relicto, arma secum militem ferre iubet. ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus, ut fit, secundis inuenit: nullam stationem ante moenia, patentes portas, uictorem uagum prae-
D dam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: uictores Etrusci passim trucidantur ab nouo hoste, neque se conglobandi, coeundiq. in unum, aut arma capiendi datur spatium. cum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros eijcere possent; clausas (id enim primum dictator imperauerat) portas inueniunt. inde alij arma capere: alij, quos forte armatos tumultus occupauerat, conuocare suos, ut proelium inirent. quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni praecones per urbem dimissi poni arma, & parci inermi iussissent, nec praeter armatos quemquam uiolari. tum etiam quibus animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant; postquam data spes uitae est, iactare passim arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. magna multitudo in custodias dimissa: opidum ante noctem redditum Sutrinis inuiolatum, integrumq. ab omni clade belli: quia non ui captum, sed traditum per condiciones fue-
E rat. Camillus in urbem triumphans redijt, trium simul bellorum uictor. longe plurimos captiuos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta uenumdatis, tantum aeris redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres paterae aureae factae sint: quas cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incensum, in Iouis cella cō stat ante pedes Iunonis positas fuisse. Eo anno in ciuitatem accepti, qui Veientium Capenatiumq. ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerq. ijs nouis ciuibus assignatus. reuocati quoque in urbem senatusconsulto a Veijs qui aedificandi Romae pigritia, occupatis ibi uacuis tectis Veios se contulerant. & primo fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde praestituta, capitalisq. poena, nisi remigrassent Romam, ex ferocibus uniuersis singulos metu suo quemque obedientes fecit. Et Roma cum frequentia

crescere,

crefcere, tum tota fimul exfurgere aedificijs, & rep. impenfas adiuuante, & aedilibus uelut F
publicum exigentibus opus, & ipfis priuatis (admonebat enim defiderium ufus) fefti-
nantibus ad effectum operis. intraq. annum noua urbs ftetit. Exitu anni comitia tribu-
AN. 368. norum militum confulari poteftate habita. Creati, T. Quinctius Cincinnatus, Q. Ser-
uilius Fidenas quinctum, L. Iulius Iulus, L. Aquillius Coruus, L. Lucretius Tricipitinus,
Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Aequos, non ad bellum, (uictos namque fe
fatebantur) fed ab odio ad peruaftandos fines, ne quid ad noua confilia relinquerent ui-
rium, duxere: alterum in agrum Tarquinienfem. ibi opida Etrufcorum Cort Noffa, &
Cort Enebra ui capta, dirutaque. ad Cort Noffam nihil certaminis fuit. improuifo ador-
ti, primo clamore atque impetu cepere. direptum opidum atque incenfum eft. Cort E-
nebra paucos dies oppugnationem fuftinuit; laborq. continuus, non die, non nocte remif-
fus, fubegit eos. Cum in fex partes diuifus exercitus Romanus, fenis horis in orbem fuc- G
cederet proelio; opidanos eofdem integro femper certamini paucitas feffos obijceret:
ceffere tandem, locusq. inuadendi urbem Romanis datus eft. Publicari praedam, tribu-
nis placebat: fed imperium, quam confilium, fegnius fuit. dum cunctantur, iam militum
praeda erat, nec nifi per inuidiam adimi poterat. Eodem anno, ne priuatis tantum operi-
bus crefceret urbs, Capitolium quoque faxo quadrato fubftructum eft, opus uel in hac
magnificentia urbis confpiciendum. Iam & tribuni pl. ciuitate aedificando occupata, con
ciones fuas frequentare legibus agrarijs conabantur. oftentabatur in fpem Pomptinus
ager, tum primum poft accifas a Camillo Volfcorum res poffefsionis haud ambiguae. cri-
minabantur multo eum infeftiorem agrum ab nobilitate effe, quam a Volfcis fuerit. ab il-
lis enim tantum, quoad uires & arma habuerunt, incurfiones eo factas: nobiles homines
in poffeffionem agri publici graffari; nec, nifi, antequam omnia praecipiant, diuifus fit, lo- H
cum ibi plebi fore. Haud magnopere plebem mouerant, & infrequentem in foro pro-
pter aedificandi curam, & eodem exhauftam impenfis, eoq. agri immemorem, ad quem in
ftruendum uires non effent. In ciuitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade fu-
perftitiofis principibus, ut renouarentur aufpicia, res ad interregnum redijt. interreges
deinceps, M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. hic
AN. 369 demum tribunorum militum confulari poteftate comitia habuit. L. Papirium, C. Ser-
gium, L. Aemilium iterum, C. Cornelium, L. Menenium, L. Valerium Poplicolam ter-
tium, creat. hi ex interregno magiftratum occepere. Eo anno aedes Martis Gallico bello
uota, dedicata eft a T. Quinctio duumuiro facris faciundis. Tribus quattuor ex nouis ci-
uibus additae, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arnienfis: eaeq. uigintiquinque tribuum
numerum expleuere. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno pl. actum ad frequentio- I
rem iam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Her-
nicoque bello mentio facta in fenatu. maioris belli cura, quod Etruria in armis erat, di-
lata eft. Res ad Camillum tribunum militum confulari poteftate redijt: collegae additi
AN. 370. quinque, Ser. Cornelius Maluginenfis, Q. Seruilius Fidenas fextum, L. Quinctius Cin-
cinnatus, L. Horatius Puluillus, P. Valerius. Principio anni auerfae curae hominum funt
a bello Etrufco: quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem at-
tulit, Antiates in armis effe, Latinorumq. populos iuuentutem fummififfe ad id bellum,
eo abnuentes publicum fuiffe confilium, quod non prohibitos tantummodo uoluntarios
dicerent militare ubi uellent. Defierant iam ulla contemni bella. itaque fenatus dijs a-
gere gratias, quod Camillus in magiftratu effet. dictatorem quippe dicendum eum fuif-
fe, fi priuatus effet: & collegae fateri regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris K
ingruat, in uiro uno effe: fibique deftinatum in animo effe, Camillo fummittere impe-
rium: nec quidquam de maieftate fua detractum credere, quod maieftati eius uiri con-
ceffiffent. Collaudatis ab fenatu tribunis, & ipfe Camillus confufus animo gratias egit.
Ingens inde ait onus a populo R. fibi, qui fe dictatorem iam quartum creaffet, magnum a
fenatu talibus de fe iudicijs eius ordinis, maximum tam honorato collegarum obfequio
iniungi: itaque fi quid laboris uigiliariumque adijci pofsit, certantem fecum ipfum anni-
furum, ut, tanto de fe confenfu ciuitatis, opinionem, quae maxima fit, etiam conftantem
efficiat. Quod ad bellum, atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quam periculi effe:
fe tamen ut nihil timendi, fic nihil contemnendi auctorem effe. Circumfederi urbem Ro-

A manam ab inuidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus & exercitibus administrandam remp. opus esse. Te, inquit, P. Valeri socium imperij consilijque legiones mecum aduersus Antiatem hostem ducere placet: te Q. Seruili altero exercitu instructo paratoq. in urbe castra habere, intentum, siue Etruria se interim, ut nuper, siue noua haec cura, Latini, atque Hernici mouerint. pro certo habeo ita rem gesturum, ut patre, auo, teque ipso, ac sex tribunatibus dignum est. tertius exercitus ex caussarijs senioribusq. a L. Quinctio scribatur, qui urbi moenibusq. praesidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quaeque alia belli tempora poscent, prouideat. Te Ser. Corneli, praesidem huius publici consilij, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegae facimus. Cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam, Valerius socius imperij lectus adiecit, M. Furium sibi pro dictatore, seq. ei pro magistro equitum futurum:
B proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se uero bene sperare patres & de bello, & de pace, uniuersaq. rep. erecti gaudio fremunt: nec dictatore umquam opus fore reip. si tales uiros in magistratu habeat, tam concordibus iunctos animis, parere atque imperare iuxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes. Iustitio indicto, delectuq. habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo iuuentutem Antiates ex noua sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumq. conciuerant ex integerrimis diutina pace populis. itaque nouus hostis ueteri adiunctus, commouit animos militis Romani. quod ubi aciem iam instruenti Camillo centuriones renunciauerunt, turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosq. & resistentes egressos castris esse; quin uoces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos; & aegre inermem tantam
C multitudinem, ne dum armatam, sustineri posse: in equum insilit; & ante signa obuersus in aciem, ordines interequitans, Quae tristitia milites haec, quae insolita cunctatio est? hostē, an me, an uos ignoratis? hostis est, quid aliud, quam perpetua materia uirtutis gloriaeq. uestrae? uos contra, me duce, (ut Falerios Veiosq. captos, & in capta patria Gallorum legiones caesas taceam) modo tergeminae uictoriae triplicem triumphū ex his ipsis Volscis, & Aequis, & ex Etruria egistis. an me, quod non dictator uobis, sed tribunus signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in uos desidero: & uos in me nihil praeter me ipsum intueri decet. neque enim dictatura mihi umquam animos fecit, ut ne exsilium quidem ademit. ijdem igitur omnes sumus: & cum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quae in priora attulimus; eundem euentum belli exspectemus. simul concurreritis, quod quisque didicit ac consueuit, faciet: uos uincetis, illi fugient. Dato deinde si-
D gno, ex equo desilit: & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit, Infer miles, clamitans, signum. Quod ubi uidere, ipsum Camillum, iam ad munera corporis senecta inualidum, uadentem in hostes; procurrunt pariter omnes clamore sublato, Sequere imperatorem, pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli iussu in hostium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. ibi primum pulsum Antiatem, terroremq. non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec uis tantum militum mouebat, excitata praesentia ducis; sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. ita, quocumque se intulisset, uictoriam secum haud dubiam trahebat. maxime id euidens fuit, cum in laeuum cornu, prope iam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri aduectus, conspectu suo proelium restituit, ostentans uincentē ceteram aciem. Iam inclinata res erat, sed turba ho-
E stium & fuga impediebat, & longa caede conficienda multitudo tanta fesso militi erat: cū repente ingentibus procellis fusus imber certam magis uictoriam quā proelium diremit. signo deinde receptui dato, nox insecuta quietis Romanis perfecit bellum. Latini namque & Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consilijs pares adepti euentus. Volsci, ubi se desertos ab eis uidere, quorum fiducia rebellauerant; relictis castris, moenibus Satrici se includūt. quos primos Camillus uallo circumdare, & aggere, atque operibus oppugnare est adortus. Quae postquam nulla eruptione impediri uidet; minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam lentae spei uictoriam exspectaret, cohortatus milites, ne tamquam Veios oppugnantes in opere longinquo sese tererent, uictoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate moenia undique aggressus, scalis opidum cepit. Vol-

sci

sci abiectis armis sese dediderunt. Ceterum animus duci rei maiori, Antio imminebat. id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisq. tam ualida urbs capi non poterat: relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. inter sermonem eius (credo rem Antiatem diuturniorem manere dijs cordi fuisse) legati ab Nepet ac Sutrio auxilium aduersus Etruscos petentes ueniunt, breuem occasionem esse ferendi auxilij memorantes. eo uim Camilli ab Antio fortuna auertit. namque cum ea loca opposita Etruriae, & uelut claustra inde portaeq. essent: & illis occupandi ea, cum quid noui molirētur, & Romanis recuperandi tuendiq. cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut omisso Antio bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanae, quibus Quinctius praefuerat, ei decernuntur. quamquam expertum exercitum, assuetumq. imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusauit: Valerium tantummodo imperij socium depoposcit. Quinctius, Horatiusq. successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem opidi iam captam ab Etruscis inuenere, ex parte altera intersaeptis itineribus aegre opidanos uim hostium ab se arcentes. tum Romani auxilij aduentus, tum Camilli nomen, celeberrimum apud hostes sociosque, & in praesentia rem inclinatam sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. ita diuiso exercitu Camillus collegam eam in partem circumductis copijs, quam hostes tenebant, moenia aggredi iubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut, auersis eo hostibus, & opidanis iam pugnando fessis, laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine moenia haberet. quod cum simul utrimque factum esset; ancepsq. terror Etruscos circumstaret; & moenia summa ui oppugnari, & intra moenia esse hostem uiderent; porta se, quae una forte nō obsidebatur, trepidi uno agmine eiecere. magna caedes fugientium & in urbe & per agros est facta. plures a Furianis intra moenia caesi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quae conspectum ademit, finem caedendi fecere. Sutrio recepto, restitutoq. socijs, Nepet exercitus ductus; quod per deditionem acceptum iam totum Etrusci habebant. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore, non in eo solum quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte Nepesinorum prodente ciuitatem, facta erat deditio. mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi praestarent. unde cum responsum allatum esset, nihil suae potestatis esse; Etruscos moenia, custodiasq. portarum tenere: primo populationibus agri terror est opidanis admotus; deinde, postquam deditionis, quam societatis, fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis ductus ad moenia exercitus, completisq. fossis scalae admotae, & clamore primo impetuque opidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant; parciq. iussum inermi. Etrusci pariter armati, atque inermes caesi. Nepesinorū quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiae multitudini redditae res, opidumq. cum praesidio relictum. ita, duabus socijs urbibus ex hoste receptis, uictorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisq. res repetitae, quaesitumq. cur per eos annos militem ex instituto non dedissent. responsum frequenti utriusque gentis consilio est, nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suae iuuentutis aliqui apud Volscos militauerint: eos tamen ipsos praui consilij poenam habere, nec quemquam ex his reducem esse. militis autem nō dati caussam, terrorem assiduum a Volscis fuisse: quam pestem adhaerentem lateri suo tot super alia alijs bellis exhauriri nequisse. Quae relata patribus, magis tempus, quam caussam, nō uisa belli habere.

An. 371. Insequenti anno A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quinctijs Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis militum consulari potestate, graue bellum foris, grauior domi seditio exorta: bellum a Volscis adiuncta Latinorum, atque Hernicorum defectione, seditio, unde minime timeri potuit, a patriciae gentis uiro, & inclytae famae, M. Manlio Capitolino: qui nimius animis, cum alios principes sperneret, uni inuideret, eximio simul honoribus, atque uirtutibus M. Furio; aegre ferebat solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum iam eminere, ut ijsdem auspicijs creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat: cum interim si quis uere aestimare uellit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium, atque arx seruata esset: & ille inter aurum accipiendum, & spem pacis solutis animis

A mis Gallos aggressus sit; ipse armatos capuentesq. arcem depulerit: illius gloriae pars uirilis apud omnes milites sit, qui simul uicerint; suae uictorae neminem omniũ mortalium socium esse. His opinionibus inflato animo, ad hoc uitio quoque ingenij uehemens & impotens, postquam inter patres, non quantum aequum censebat, excellere suas opes animaduerit; primum omnium ex patribus popularis factus, cum plebeijs magistratibus consilia communicare; criminando patres, alliciendo ad se plebem. iam aura, non consilio ferri, famaeq. magnae malle quam bonae esse: & non contentus agrarijs legibus, quae materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, fidem moliri coepit. acriores quippe aeris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo, atque ignominiam minẽtur, sed neruo ac uinculis corpus liberum territent. & erat aeris alieni magna uis, res damnosissima etiam diuitibus, aedificando contracta. bellum itaque Volscum graue per se, oneratum Latinorum, atque Hernicorum defectione, in speciem caussae iactatum, ut maior potestas quaereretur. sed noua consilia Manlij magis compulere senatum ad dictatorem creãdum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum. Dictator etsi maiorem dimicationem propositam domi, quam foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu uictoria triumphoq. dictaturae ipsi uires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, praeter satietatem, tot iam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoq. succursurum, quod mihi percensenti propiores temporibus harũ rerũ auctores miraculo fuit; unde toties uictis Volscis & Aequis suffecerint milites. quod cum ab antiquis tacitum praetermissumq. sit; cuius tandem ego rei, praeter opinionẽ, quae sua cuique coniectanti esse potest, auctor sim? Simile ueri est, aut interuallis bellorum, sicut C nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia sobole iuniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex ijsdem semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quae nunc, uix seminario exiguo militum relicto, seruitia Romana ab solitudine uindicant. ingens certe, (quod inter omnes auctores conueniat) quamquam nuper Camilli ductu, atque auspicio accisae res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernici q. accesserant, & Circeiensium quidam, & coloni etiam a Velitris. Romanus dictator, castris eo die positis, postero cum auspicato prodisset, hostiaq. caesa pacem deum adorasset, laetus ad milites iam arma ad propositum pugnae signum, sicut edictum erat, luce prima capientes processit. Nostra uictoria est milites, inquit; si quid dij uatesq. D eorum in futurum uident. itaque, ut decet certae spei plenos, & cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladijs tantum dexteras armemus. ne procurri quidem ab acie uelim, sed obnixos uos stabili gradu impetum hostium excipere. ubi illi uana iniecerint missilia, & effusi stantibus uobis se intulerint; tum micent gladij; & ueniat in mentem unicuique, deos esse, qui Romanum adiuuent; deos, qui secundis auibus in proelium miserint. Tu Quincti equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi haerere iam aciem collato pede uideris, tum terrorem equestrem occupatis alio pauore infer; inuectusq. ordines pugnantium dissipa. Sic eques, sic pedes, ut praeceperat, pugnat. nec dux legiones, nec fortuna refellit ducem. Multitudo hostium nulli rei, praeterquam numero, freta, & oculis utramque metiens aciem, temere proelium inijt, temere omisit: clamore tantum, missilibusq. telis, & primo pugnae impetu ferox, gladios, & collatum E pedem, & uultum hostis ardore animi micantem ferre non potuit. impulsa frons prima & trepidatio subsidijs illata, & suum terrorem intulit eques. rupti inde multis locis ordines, motaq. omnia, & fluctuanti similis acies erat. deinde postquam, cadentibus primis, iam ad se quisq. peruenturam caedem cernebat, terga uertunt. instare Romanus: &, donec armati confertiq. abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam iactari arma passim, fugaq. per agros spargi aciẽ hostium animaduersum est; tum equitum turmae emissae, dato signo ne, in singulorum morando caede, spatium ad euadendum interim multitudini darent: satis esse missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoq. agmen teneri, dum assequi pedes, & iusta caede conficere hostem posset. Fugae, sequendiq. non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, praedaq. omnis, praeter libera corpora, militi concessa est. pars maxima captiuorum ex Latinis, atque Hernicis fuit,

fuit, nec hominum de plebe, ut credi poſſet mercede militaſſe, ſed principes quidam iuuē- F
tutis inuenti, manifeſta fides, publica ope Volſcos hoſtes adiutos. Circeienſium quo-
que quidam cogniti, & coloni a Velitris: Romamq. omnes miſſi, percunctantibus pri-
moribus patrum, eadem, quae dictatori, defectionem ſui quiſque populi haud perplexe in-
dicauere. Dictator exercitum in ſtatiuis tenebat, minime dubius bellum cum his popu-
li patres iuſſuros: cum maior domi exorta moles, coegit acciri Romam eum, gliſcente
in dies ſeditione, quam ſolito magis metuendam auctor faciebat. non enim iam oratio-
nes modo M. Manlij, ſed facta, popularia in ſpeciem, tumultuoſa eadem, qua mente fie-
rent, intuenda erant. centurionem nobilem militaribus factis, iudicatum pecuniae cum
duci uidiſſet, medio foro cum caterua ſua accurrit, & manum iniecit; uociferatusque de
ſuperbia patrum, ac crudelitate feneratorum, & miſerijs plebis, uirtutibus eius uiri, for-
tunaque, tum uero, Ego, inquit, nequidquam hac dextra Capitolium arcemque ſeruaue- G
rim, ſi ciuem cōmilitonemq. meum, tamquam Gallis uictoribus captum, in ſeruitutem ac
uincula duci uideam. Inde rem creditori palam populo ſoluit, libraq. & aere liberatum
emittit, deos atque homines obteſtantē, ut M. Manlio, liberatori ſuo, parenti plebis Ro-
manae, gratiam referant. acceptus extemplo in tumultuoſam turbam & ipſe tumultum
augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, alijsq. deinceps bellis oſtentans: ſe militan-
tem, ſe reſtituentem euerſos penates, multiplici iam ſorte exſoluta, mergentibus ſemper
ſortem uſuris, obrutum fenore eſſe: uidere lucem, forum, ciuium ora, M. Manlij opera:
omnia parentum beneficia ab illo ſe habere; illi ſe deuouere corporis uitaeq. ac ſanguinis
quod ſuperſit: quodcumque ſibi cum patria, penatibus publicis ac priuatis iuris fuerit, id
cum uno homine eſſe. His uocibus inſtincta plebes cum iam unius hominis eſſet, addi-
ta alia commotioris ad omnia turbanda conſilij res. Fundum in Veienti, caput patrimo- H
nij, ſubiecit praeconi, Ne quem ueſtrum, inquit, Quirites, donec quidquam in re mea ſu-
pererit, iudicatūm, addictumue duci patiar. Id uero ita accendit animos, ut per omne fas
ac nefas ſecuturi uindicem libertatis uiderentur. Ad hoc domi concionantis in modum
ſermones pleni criminum in patres: inter quos cum omiſſo diſcrimine uera an uana iace-
ret, theſauros Gallici auri occultari a patribus iecit: nec iam poſſidendis publicis agris
contentos eſſe, niſi pecuniam quoque publicam auertant: ea res ſi palam fiat, exſolui ple-
bem aere alieno poſſe. Quae ubi obiecta ſpes eſt, enimuero indignum facinus uideri, cum
conferendum ad redimendam ciuitatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem fa-
ctam: idem aurum ex hoſtibus captum, in paucorum praedam ceſſiſſe. itaque exſequeban-
tur quaerendo ubi tantae rei furtum occultaretur; differenteque, & tempore ſuo ſe indi-
caturum dicente, ceteris omiſſis eo uerſae erant omnium curae: apparebatq. nec ueri indi- I
cij gratiam mediam nec falſi offenſionem fore. ita ſuſpenſis rebus dictator accitus ab
exercitu in urbem uenit. poſtero die ſenatu habito, cum, ſatis periclitatus uoluntates ho-
minum, diſcedere ſenatum ab ſe uetuiſſet; ſtipatus ea multitudine, ſella in Comitio poſi-
ta, uiatorem ad M. Manlium miſit: qui dictatoris iuſſu uocatus, cum ſignum ſuis dediſſet
adeſſe certamen, agmine ingenti ad tribunal uenit. hinc ſenatus, hinc plebs ſuum quiſ-
que intuentes ducem, uelut in acie conſtiterant. Tum dictator ſilentio facto, Vtinam, in-
quit, mihi patribusq. Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conueniat, quemadmodum
quod ad te attinet, eamq. rem, quam de te ſum quaeſiturus, conuenturum ſatis confido.
Spem factam a te ciuitati uideo, fide incolumi, ex theſauris Gallicis, quos primores patrū
occultent, creditum ſolui poſſe; cui ego rei tantum abeſt ut impedimenro ſim, ut cōtra te
M. Manli adhorter, liberes fenore plebem Romanam; & iſtos incubantes publicis the- K
ſauris, ex praeda clādeſtina euoluas. quod niſi facis, ſiue quod & ipſe in parte praedae ſis;
ſiue quod uanum indicium eſt; in uincla te duci iubebo, nec diutius patiar a te multitudi-
nem fallaci ſpe concitari. Ad ea Manlius nec ſe fefelliſſe ait, non aduerſus Volſcos toties
hoſtes, quoties patribus expediat; nec aduerſus Latinos Hernicoſque, quos falſis crimi-
nibus in arma agant, ſed aduerſus ſe ac plebem Romanam dictatorem creatum eſſe: iam,
omiſſo bello, quod ſimulatum ſit, in ſe impetum fieri: iam dictatorem profiteri patrociniū
feneratorū aduerſus plebem: iam ſibi ex fauore multitudinis crimen & perniciē quaeri.
Offendit, inquit, te A. Corneli, uosq. patres conſcripti, circumfuſa turba lateri meo; quin
eam diducitis a me ſinguli ueſtris beneficijs intercedendo, eximendo de neruo ciues ue-
ſtros,

A stros, prohibendo iudicatos addictosq. duci ex eo, quod affluit, opibus uestris sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego uos, de uestro impendatis, hortor? sortem aliam ferte; de capite deducite quod usuris pernumeratum est: iam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit. Atenim quid ita solus ego ciuium curam ago? Nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quaeras, quid ita solus Capitolium arcemque seruarim. & tum uniuersis, quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quaeritis, quod scitis? cur, quod in sinu uestro est, excuti iubetis potius, quam ponatis? nisi aliqua fraus subest. quo magis argui praestigias iubetis uestras, eo plus uereor, ne abstuleritis, obseruantibus etiam oculis. itaque non ego uobis, ut indicem praedas uestras; sed uos id cogendi estis, ut in medium proferatis. Cum mittere ambages dictator iuberet, & aut

B peragere uerum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblataeq. uani furti inuidiae; negantem arbitrio inimicorum se locuturum, in uincula duci iussit. Arreptus a uiatore, Iuppiter, inquit, optime maxime, Iunoq. Regina, ac Minerua, ceteriq. dij deaeque, qui Capitolium arcemq. incolitis, siccine uestrum militem ac praesidem sinitis uexari ab inimicis? haec dextra, qua Gallos fudi a delubris uestris, iam in uinculis & catenis erit? Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed inuicta sibi quaedam patientissima iusti imperij ciuitas fecerat; nec aduersus dictatoriam uim, aut tribuni plebis aut ipsa plebs attollere oculos aut hiscere audebant. Coniecto in carcerem Manlio, satis constat magnam partem plebis uestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obuersatamq. uestibulo carceris maestam turbam. Dictator de Volscis triumphauit: inuidiaeq. magis triumphus, quam gloriae fuit: quippe domi, non militiae

C partum eum; actumq. de ciue, non de hoste fremebant: unum defuisse tantum superbiae, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Iamq. haud procul seditione res erat: cuius leniendae caussa, postulante nullo, largitor uoluntarius repente senatus factus, Satricũ coloniam duo millia ciuium Romanorum deduci iussit. bina iugera & semisses agri assignati. quod cum & paruum, & paucis datum & mercedem esse prodendi M. Manlij interpretarentur; remedio irritatur seditio: & iam magis insignis sordibus & facie reorum turba Manliana erat, amotusq. post triumphum abdicatione dictaturae terror & linguam & animos liberauerat hominum. audiebantur itaque propalam uoces exprobrantium multitudini, quod defensores suos in praecipitem semper locum fauore tollat, deinde in ipso dicrimine periculi destituat. sic Sp. Cassium, in agros plebem uocantem, sic Sp. Maelium, ab ore ciuium famem suis impensis propulsantem, oppressos: sic M. Manlium, mer-

D sam & obrutam fenore partem ciuitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. saginare plebem populares suos, ut iugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderit uir consularis? fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse quod tum responderet: cui seruo umquam mendacij poenam uincula fuisse? Nõ obuersatam esse memoriam noctis illius, quae paene ultima atque aeterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlij, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso paene Ioue erepto ex hostium manibus, uidissent? Selibrisne farris gratiam seruatori patriae relatam? & quem prope caelestem, cognomine certe Capitolino Ioui parem fecerint, eum pati uinctum in carcere, in tenebris obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? adeo in uno omnibus satis auxilij fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? Iam ne nocte quidem tur-

E ba ex eo loco dilabebatur: refracturosq. carcerẽ minabantur: cum remisso, id quod erepturi erãt, ex senatusconsulto Manlius uinculis liberatur. quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circeiensibus, & a Velitris purgantibus se Volsci crimine belli, captiuosq. repetentibus, ut suis legibus in eos animaduerterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quod ciues Romani patriae oppugnandae nefanda consilia iniissent. Non negatum itaque tantum de captiuis: sed, in quo ab socijs tamen temperauerant, denunciatum senatus uerbis, facesserent propere ex urbe, ab ore, atque oculis populi Romani; ne nihil eos legationis ius, externo non ciui comparatum, tegeret. Recrudescente Manliana seditione sub exitu anni comitia habita, creatiq. tribuni militum consulari potestate ex patribus Ser. Cornelius Maluginensis ter-

An. 372. sis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus quinctum, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus secundum. Cuius principio anni & patribus & plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non auocata delectu, spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fenoris expugnandi: patribus, ne quo externo terrore auocarentur animi ab sanandis domesticis malis. igitur cum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, iam in propinquum certamen aderat: & Manlius, aduocata domum plebe, cum principibus nouandarum rerum interdiu noctuq. consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idē in se dictator, quod in Sp. Maelio Cincinnatus Quinctius fecisset: & uinculorum suorum inuidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque, iam per se accensos incitabat plebis animos: Quousque tandem ignorabitis uires uestras, quas natura ne belluas quidem ignorare uoluit? numerate saltem quot ipsi sitis, quot aduersarios habeatis: si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem uos pro libertate, quam illos pro dominatione certaturos. quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc aduersus unum hostem eritis. ostendite modo bellum; pacem habebitis. uideant uos paratos ad uim; ius ipsi remittent. audendum est aliquid uniuersis, aut omnia singulis patienda. quousque me circumspectabitis? ego quidem nulli uestrum deero. ne fortuna mea desit, uidete. Ipse uindex uester, ubi uisum inimicis est, nullus repente fui. & uidistis in uincula duci uniuersi eum, qui a singulis uobis uincula depuleram. quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassij Maelijq. exspectem? Bene facitis, quod abominabimini: dij prohibebunt haec; sed numquam propter me de caelo descendent: uobis dent mentem oportet, ut prohibeatis; sicut mihi dederunt armato togatoque, ut uos a barbaris hostibus, a superbis defenderem ciuibus. tam paruus animus tanti populi est, ut semper uobis auxilium aduersus inimicos satis sit, nec ullum, nisi quatenus imperari uobis sinatis, certamen aduersus patres noritis? nec hoc natura insitum uobis est, sed usu possidemini. cur enim aduersus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis aequum censeatis? quia consuestis cū eis pro imperio certare, aduersus hos tentare magis, quam tueri, libertatem. tamen qualescumque duces habuistis, qualescumque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque petistis obtinuistis, seu ui, seu fortuna uestra. unde tempus est etiam maiora conari. experimini modo & uestram felicitatem; & me, ut spero, feliciter expertum, minore negotio, qui imperet patribus, imponetis, quam, qui resisterent imperantibus, imposuistis. solo aequandae sunt dictaturae consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. proinde adeste, prohibete ius de pecunijs dici. ego me patronum profiteor plebis; quod mihi cura mea & fides nomē induit. uos si quo insigni magis imperij honorisue nomine uestrū appellabitis ducē, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quae uultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia peruenerint, sat planum traditur. At in parte altera senatus de secessione in domum priuatam plebis, forte etiam in arce positam, & imminenti mole libertati agitat. magna pars uociferantur, Seruilio Ahala opus esse, qui non in uincula duci iubendo irritet publicum hostem, sed unius iactura ciuis finiat intestinum bellum. decurritur ad leniorem uerbis sententiam, uim tamen eandem habentem, ut uideant magistratus, ne quid ex perniciosis consilijs M. Manlij respublica detrimenti capiat. tum tribuni militum consulari potestate, tribuniq. plebis (nam quia eundem & suae potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. cum, praeter uim & caedem, nihil cuiquam occurreret; eam autem ingentis dimicationis fore appareret: tum M. Maenius, & Q. Publilius tribuni plebis, Quid patrum & plebis certamen facimus, quod ciuitatis esse aduersus unum pestiferum ciuem debet? quin cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est: ut suis ipse oneratus uiribus ruat? diem dicere ei, nobis in animo est. nihil minus populare, quam regnum est. simul multitudo illa non secum certari uiderint, & ex aduocatis iudices facti erunt, & accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati fauebunt suae. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi est factum, primo commota

A ta plebs est, utique postquam sordidatum reum uiderunt, nec cum eo non modo patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem numquam usu uenisset, ut in tanto discrimine non & proximi uestem mutarent. Ap. Claudio in uincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. consensu opprimi popularem uirum, quod primus a patribus ad plebem defecisset. Cum dies uenit, quae, praeter coetus multitudinis, seditiosasq. uoces, & largitionem, & fallax indicium, pertinentia propria ad regni crimen, ab accusatoribus obiecta sint reo, apud neminem auctorem inuenio. nec dubito haud parua fuisse; cum damnandi mora plebi non in caussa, sed in loco fuerit. Illud notandum uidetur, ut sciant homines, quae & quanta decora, foeda cupiditas regni, nō ingrata solum, sed inuisa etiam reddiderit. homines prope C D produxisse dicitur, quibus sine fenore B expensas pecunias tulisset, quorum bona uenire, quos duci addictos prohibuisset; ad haec decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda, spolia hostium caesorum ad XXX. dona imperatorum ad XL. in quibus insignes duas murales coronas, ciuicas octo. ad haec seruatos ex hostibus ciues produxisse, inter quos C. Seruilium, magistrum equitum, absentem nominatum. & cum ea quoque, quae bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis aequando, memorasset; nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; & identidem Capitolium spectans, Iouem deosque alios deuocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusq. esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi R. dedissent, eam populo R. in suo discrimine darent; & orasse singulos uniuersosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales uersi de se iudicarent. In cāpo Martio cum centuriatim C populus citaretur; & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad deos preces auertisset: apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent a tanti memoria decoris, numquam fore in praeoccupatis beneficio animis uero crimini locum. ita producta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium nō esset, concilium populi indictum est. ibi crimen ualuit, & obstinatis animis triste iudicium, inuisumque etiam iudicibus factum. sunt qui duumuiros, qui de perduellione anquirerent, creatos auctores sint. damnatum tribuni de saxo Tarpeio deiecerunt: locusq. idem in uno homine & eximiae gloriae monumētum, & poenae ultimae fuit. Adiectae mortuo notae sunt: publica una, quod, cum domus eius fuisset ubi nunc aedes, atque officina Monetae est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera, quod gentis Manliae decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius uocaretur.

D Hunc exitum habuit uir, nisi in libera ciuitate natus esset, memorabilis. populū breui, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem uirtutes, desiderium eius tenuit. pestilentia etiam breui consecuta, nullis occurrentibus tantae cladis caussis, ex Manliano supplicio magnae parti uideri orta. uiolatum Capitolium esse sanguine seruatoris. nec dijs cordi fuisse poenam eius oblatam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent. Pestilentiam, inopiam frugum, & uulgatam utriusque mali famam, anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Aemilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. hostes noui, praeter Volscos uelut sorte quadam prope in aeternum exercē- AN. 373. do Romano militi datos, Circeiosque, & Velitras, colonias iamdiu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuuini etiam, quae fidelissima urbs fuerat, subito exorti. id E patres rati cōtemptu accidere, quod Veliternis ciuibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreuerunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinque uiros Pomptino agro diuidendo, & triumuiros Nepet coloniae deducendae creauerunt. tum, ut bellum iuberent, latum ad populum est: &, nequidquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum iusserūt. Apparatum eo anno bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus: eaq. cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; & magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni priuato, ut fit, periculo publicum implicitum esset, auctoresq. defectionis ab Romanis, metu ne soli crimini subiecti, piacula irae Romanorum dederentur, auertissent colonias a consilijs pacis. neque in senatu so-

lum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut praedatum in agrum F
Romanum exirent. haec noua iniuria exturbauit omnem spem pacis. De Praenestino-
rum quoque defectione eo anno primum fama exorta. arguentibusq. eos Tusculanis,
& Gabinis, & Lauicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placide ab senatu respon-
sum est, ut, minus credi de criminibus, quia nollent ea uera esse, appareret. Insequen-
ti anno Sp. & L. Papirij, noui tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones du-
An. 374. xere, quattuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Seruilio, C. Sulpicio,
L. Aemilio quartum, tribunis ad praesidium urbis, & si qui ex Etruria noui motus nun-
ciarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras aduersus maiora
pene auxilia Praenestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo proelio
pugnatum est; ita, ut propinquitas urbis hosti & caussa maturioris fugae, & unum ex fuga
receptaculum esset. opidi oppugnatione tribuni abstinuere; quia & anceps erat, nec in G
perniciem coloniae pugnandum censebāt. Litterae Romam ad senatum cum uictoriae nū-
cijs acriores in Praenestinum, quam in Veliternum hostem, missae. itaque ex senatuscon-
sulto, populiq. iussu bellum Praenestinis indictum: qui coniuncti Volscis anno insequen-
te Satricum, coloniam populi R. pertinaciter a colonis defensam, ui expugnarunt, foe-
damq. in captiuis exercuere uictoriam. Eam rem aegre passi Romani, M. Furium Ca-
milum sextum tribunum militum creauere. additi collegae A. & L. Postumij Regillen-
An. 375. ses, ac L. Furius cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Fu-
rio extra ordinem decretum. adiutor ex tribunis sorte L. Furius datur, non tam e repu-
blica, quam ut collegae materia ad omnem laudem esset; & publice, quod rem temeri-
tate eius prolapsam restituit; & priuatim, quod ex errore gratiam potius eius sibi, quam
suam gloriam, petijt. Exactae iam aetatis Camillus erat: comitijsq. iurare parato in H
uerba excusandae ualetudini solita, consensus populi restiterat. sed uegetum ingenium
in uiuido pectore uigebat, uirebatq. integris sensibus, & ciuiles iam res haud magnope-
re obeuentem bella excitabant. Quattuor legionibus quaternum millium scriptis, exer
citu indicto ad portam Esquilinam in posteram diem, ad Satricum profectus. ibi eum ex-
pugnatores coloniae haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum
praestabant, opperiebantur. postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo
in aciem procedunt, nihil dilaturi quin periculum summae rerum facerent. ita paucitati
hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse. Idem
ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec praesentis dimicationis fortu-
nam ulla res, praeterquam unius uiri consilium, atque imperium, morabatur: qui occa-
sionem iuuandarum ratione uirium trahendo bello quaerebat. eo magis hostis instare; I
nec iam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, &,
uallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam uirium ostentare. id aegre pa-
tiebatur Romanus miles; multo aegrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox tum
aetate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. hic
per se iam milites incitatos insuper instigabat eleuando, qua una poterat, aetate au-
ctoritatem collegae: iuuenibus bella data dictitans, & cum corporibus uigere & deflo-
rescere animos: cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; &, qui adueniens castra
urbesq. primo impetu capere sit solitus, eum residem intra uallum tempus terere: quid
accessurum suis, decessurumue hostium uiribus sperantem? quam occasionem? quod
tempus? quem insidijs congruentem locum? frigere ac torpere senis consilia. sed Camil-
lo tum uitae satis, tum gloriae esse. quid attinere cum mortali corpore uno, ciuitatis, quā K
immortalem esse deceat, pati consenescere uires? His sermonibus tota in se auerterat ca-
stra. & cum omnibus locis posceretur pugna; sustinere, inquit, M. Furi non possumus mi-
litum impetum: & hostis, cuius animos cunctando auximus, iam minime toleranda super-
bia insultat. cede unus omnibus, & patere te uinci consilio, ut maturius bello uincas.
ad ea Camillus: Quae bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis
neque se, neque populum Romanum aut consilij sui, aut fortunae paenituisse: nunc scire, se
collegam habere iure imperioq. parem, uigore aetatis praestantem: itaque se, quod ad
exercitum attineat, regere consuesse, non regi: collegae imperium se non posse impe-
dire. dijs bene iuuantibus ageret, quod e republica duceret. aetati suae se ueniam etiam
petere,

A petere, ne in prima acie esset. quae senis munia in bello sint, ijs se non defuturum. id a dijs immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a dijs tam piae preces auditae sunt. Primam aciem auctor pugnae instruit, subsidia Camillus firmat, ualidamq. stationem pro castris opponit. ipse edito loco spectator intentus in euentu alieni consilii constitit. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu pedem retulit. lenis a tergo cliuus erat inter aciem & castra: &, quod multitudo suppeditabat, aliquot ualidas cohortes in castris armatas instructasq. reliquerant, quae inter commissum iam certamen, ubi uallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus cedentem hostem effuse sequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. uersus itaque in uictorem terror & nouo hoste, & supina ualle Romanam inclinauit aciem. instant Volsci recentes, B qui e castris impetum fecerant. integrant & illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. iam non recipiebat se Romanus miles; sed immemor recentis ferociae, ueterisq. decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: cum Camillus, sublatus a circumstantibus in equum, &, raptim subsidijs oppositis, Haec est, inquit, milites pugna, quam poposcistis? quis homo, quis deus est, quem accusare possitis? uestra illa temeritas, uestra ignauia haec est. secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; &, ut ductu meo soletis, uincite. quid uallum & castra spectatis? neminem uestrum illa, nisi uictorem receptura sunt. Pudor primo tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obuertiq. aciem uiderunt, ruunt in hostem: & dux, praeterquam quod tot insignis triumphis, etiam aetate uenerabilis, inter prima signa, ubi plurimus labor periculumque erat, se offerebat: increpare singuli se quisque, & alios; & adhortatio inuicem totam alacri C clamore peruasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed missus a collega, restituente peditum aciem, ad equites, non castigando, (ad quam rem leuiorem auctorem eum culpae societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces uersus, orare singulos uniuersosque, ut se, reum fortunae eius diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiae, dedi. Camillus in utraque uestra fortuna suam gloriam uidet: ego, ni restituitur pugna, quod miserrimũ est, fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam. Optimum uisum est in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugna inuadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias uident: nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur a summo certamine animi. Sensit ergo euentus uirtutis enixae opem: & Volsci, qua modo simulato metu cesseraut, ea in uerã fugam effusi: magna pars & in ipso certami- D ne, & post in fuga caesi: ceteri in castris, quae capta eodẽ impetu sunt: plures tamen capti, quam occisi: ubi in recensendis captiuis cum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab alijs ad tribunos adducuntur, percunctantibusq. fassi publico consilio se militasse. Cuius tam uicini belli metu Camillus motus, extemplo se Romam captiuos ducturum ait, ne patres ignari sint Tusculanos ab societate desciffe: castris exercituiq. interim, si uideatur, praesit collega. documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus praeferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam eius uidebatur, qua data in tam praecipitem casum respublica esset. & tum in exercitu, tum Romae constans omnium fama erat, cum uaria fortuna in Volscis gesta res esset, aduersae pugnae fugae in L. Furio culpam, secundae decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captiuis, cum bello persequendos Tusculanos patres E censuissent, Camilloq. id bellum mandassent; adiutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoq. ut ex collegis optaret quem uellet, contra spem omnium L. Furium optauit. Qua moderatione animi, cum collegae leuauit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum. pace constanti uim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis togati obuiam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe & ex agris deuehitur. Camillus, castris ante portas positis, eademne forma pacis, quae in agris ostentarentur, etiam intra moenia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentes ianuas, & tabernis apertis proposita omnia in medio uidit, intentosque opifices suo quem-

que operi, & ludos litterarum strepere discentium uocibus, ac repletas semitas inter F
uulgus aliud puerorum & mulierum huc, atque illuc euntium, qua quemque suorum
usuum caussae ferrent; nihil usquam non pauidis modo, sed ne mirantibus quidem si-
mile circumspiciebat, omnia inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeo nec amo-
tae rei usquam, nec oblatae ad tempus uestigium ullum erat; sed ita omnia constanti
tranquilla pace, ut eo uix fama belli perlata uideri posset. Victus igitur patientia ho-
stium, senatum eorum uocari iussit. Soli adhuc, inquit, Tusculani uera arma, uerasq.
uires, quibus ab ira Romanorum uestra tutaremini, inuenistis. ite Romam ad senatum.
aestimabunt patres, utrum plus ante poena, an nunc ueniae meriti sitis. non praecipiam
gratiam publici beneficij. deprecandi potestatem a me habueritis, precibus euentum
uestris senatus, quem uidebitur, dabit. Postquam Romam Tusculani uenerunt, sena-
tusque paullo ante fidelium sociorum maestus in uestibulo curiae est conspectus: moti ex G
templo patres, uocari eos iam tum hospitaliter magis, quam hostiliter iussere. dictator
Tusculanus ita uerba fecit: Quibus bellum indixistis, intulistisque, patres conscripti,
sicut nunc uidetis nos stantes in uestibulo curiae uestrae, ita armati paratique obuiam im-
peratoribus legionibusque uestris processimus. hic noster, hic plebis nostrae habitus
fuit, eritque semper, nisi si quando a uobis, proque uobis arma acceperimus. Gratias
agimus & ducibus uestris, & exercitibus; quod oculis magis, quam auribus, credide-
runt; &, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. pacem, quam nos praestitimus,
eam a uobis petimus: bellum eo, sicubi est, auertatis precamur. in nos quid arma pol-
leant uestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. haec mens nostra est, dij
immortales faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bel-
lum indixistis: etsi reuicta rebus, uerbis confutare nil attinet; tamen, etiamsi uera sint, uel H
fateri nobis ea, cum tam euidenter paenituerit, tutum censemus. peccetur in uos, dum di-
gni sitis quibus ita satisfiat. Tantum fere uerborum ab Tusculanis factum. Pacem in
praesentia, nec ita multo post ciuitatem etiam impetrauerunt. ab Tusculo legiones de-
ductae. Camillus consilio & uirtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditio-
ne, utrobique singulari aduersus collegam patientia & moderatione insignis, magistratu
abijt, creatis tribunis militaribus in insequentē annum L. & P. Valerijs, Lucio quinctum,
Publio tertium, & C. Sergio tertium, L. Menenio iterum, P. Papirio, Ser. Cornelio Ma-
An. 376. luginense. Censoribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam aeris alie-
ni, aggrauantibus summam etiam inuidiae eius tribunis plebis, cum ab ijs eleuaretur,
quibus, fide magis quam fortuna debentium laborare creditum, uideri expediebat.
Creati censores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. coeptaq. iam res I
morte Postumij, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. igitur cum Sul-
picius abdicasset se magistratu, censores alij uitio creati, non gesserunt magistratum. ter-
tios creari, uelut dijs non accipientibus in eum annum censuram, religiosum fuit. Eam
uero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. fugere senatum testes tabulas pu-
blicas census cuiusq., quia nolint conspici summam aeris alieni, quae indicatura sit demer
sam partem a parte ciuitatis: cum interim obaeratam plebem obiectari alijs atque alijs ho
stibus. passim iam sine ullo discrimine bella quaeri: ab Antio Satricum, ab Satrico Veli-
tras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Praenestinis iam intentari arma,
ciuium magis quam hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut
per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant
uocem tribuniciam de leuando fenore, & fine aliarum iniuriarum agentem. quod si sit K
animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam ciuem Romanum ob cre
ditam pecuniam passuros; neque delectum haberi, donec, inspecto aere alieno, initaque
ratione minuendi eius, sciat unusquisque quid sui, quid alieni sit; supersit sibi liberum
corpus, an id quoque neruo debeatur. Merces seditionis proposita confestim seditio-
nem excitauit. nam & addicebantur multi; & ad Praenestini famam belli nouas legio-
nes scribendas patres censuerant. quae utraque simul auxilio tribunicio, & consensu ple-
bis impediri coepta. nam neque duci addictos tribuni sinebant: neque iuniores nomi-
na dabant: cum patribus minor praesens cura creditae pecuniae iuris exsequendi, quam
delectus esset: quippe iam a Praeneste profectos hostes in agro Sabino consedisse nun-
ciabatur:

A ciabatur: interim tribunos plebis fama ea ipsa irritauerat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem exstinguendam in urbe, quam prope illatum moenibus ipsis bellum ualuit. nam cum esset Praenestinis nunciatum, nullum exercitum conscriptum Romae, nullum ducem certum esse, patres ac plebem in semetipsos uersos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto peruastatis protinus agris ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum ad arma, concursumque in muros, atque portas est: tandemque ab seditione ad bellum uersi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creauere. is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. quod ubi auditum est, (tantus eius magistratus terror erat) simul hostes a moenibus recessere, & iuniores Romani ad edictum sine detrectatione conuenere. Dum conscribitur Romae exercitus, castra interim hostium haud procul
B Alia flumine posita. inde agrum late populantes, fatalem se urbi Romanae locum cepisse inter se iactabant: similem pauorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. etenim si diem contactum religione, insignemque nomine eius loci timeant Romani, quanto magis Aliensi die Aliam ipsam, monumentum tantae cladis, reformidaturos? species profecto his ibi truces Gallorum, sonumque uocis, in oculis, atque in auribus fore. Has inanium rerum inanes ipsas uoluentes cogitationes, fortunae loci delegauerant spes suas. Romani contra, ubicumque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum deuictum centum annorum pace obnoxia tenuerint. locum insignem memoria cladis irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta uictoriae suae. quin ipsi si ibi Galli se offerant, illo loco se ita pugnaturos, ut Romae pugnauerint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios, tunc
C cum effecerint, ne quis hostis, qui moenia Romana intrasset, nuncium secundae aduersaeq. fortunae domum perferret. His utrimque animis ad Aliam uentum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi, intentique, Videsne tu, inquit, A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Aliam constitisse? nec illis dij immortales certioris quidquam fiduciae, maiorisue quod sit auxilij, dederint. at tu fretus armis animisque, concitatis equis inuade mediam aciem: ego eum legionibus in turbatos trepidantesq. inferam signa. Adeste dij testes foederis, & expetite poenas debitas simul, uobis uiolatis, nobisque per uestrum numen deceptis. Non equitem, non peditem sustinuere Praenestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt: deinde, postquam nullo loco constabat acies, terga uertunt: consternatique, & praeter castra etiam sua pauore perlati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Praeneste fuit.
D ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra moenia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. sed postquam, direptis ad Aliam castris, uictor Romanus aderat; id quoque munimentum relictum; & uix moenia tuta rati, opido se Praeneste includunt. octo praeterea opida erant sub ditione Praenestinorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque haud magno certamine captis, Velitris exercitus ductus. eae quoque expugnatae. tum ad caput belli Praeneste uentum. id non ui, sed per deditionem receptum est. T. Quinctius semel acie uictor, binis castris hostium, nouem opidis ui captis, Praeneste in deditionem accepto, Romam reuertit: triumphansque signum Praeneste deuectum Iouis Imperatoris in Capitolium tulit. dedicatum est inter cellam Iouis, ac Mineruae; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa litteris fuit. Iuppiter, at-
E que diui omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator opida nouem caperet. Die XX, quam creatus erat, dictatura se abdicauit. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate; quibus aequatus patriciorum plebeiorumque numerus. ex patribus creati P. & C. Manlij, cum L. Iulio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manlijs, quod genere plebeios, gratia Iulium anteibant, Volsci prouincia sine sorte, sine comparatione extra ordinem data: cuius & ipsos postmodum, & patres, qui dederant, paenituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. quibus uelut circumuentis, cum id falso nunciatum esset, dum, praesidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asseruato, qui eos hostis Latinus pro milite Romano frustratus erat, ipsi in insidias praecipitauere. ibi dum iniquo loco sola uirtute militum restantes caeduntur, caeduntque, ca-

An. 377. (margin, beside "tribus creati P. & C. Manlij")

K 3 stra

stra interim Romana, iacentia in campo, ab altera parte hostes inuasere. Ab ducibus utro F
bique prodita temeritate atque inscitia res. quidquid superfuit fortunae populi Romani,
id militum etiam sine rectore stabilis uirtus tutata est. Quae ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietae res ex Volscis] afferebantur, & apparuit nescire eos uictoria & tempore uti, reuocati etiam inde exercitus ac duces. otiumque inde, quantum a Volscis, fuit. id modo extremo anno tumultuatum, quod Praenestini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno Setiam, ipsis querentibus paenuriam hominum, noui coloni adscripti. Rebusq. haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia maiestasq. inter suos obtinuit, solatium fuit.
Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, tribunis militum consulari po-
An. 378. testate, Sp. Furio, Q. Seruilio iterum, C. Licinio, P. Cloelio, M. Horatio, L. Geganio.
Erat autem & materia & caussa seditionis, aes alienum: cuius noscendi gratia Sp. Seruilius G
Priscus, Q. Cloelius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. namque trepidi nuncij primo, fuga deinde ex agris, legiones Volscorum ingressas fines, popula-rique passim Romanum agrum, attulere. in qua trepidatione tantum abfuit ut ciuilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo uiolentior tribunicia potestas impediendo delectui esset: donec condiciones impositae patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tribunum daret, aut ius de pecunia credita diceret. eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus nouis scriptis, placuit duos exercitus in agrum Volscum legionibus diuisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram, atque Antium, Q. Seruilius & L. Geganius laeua ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obuius fuit: populatioq. non illi uagae similis, quam Volscus, latrocinij more, discordia hostium fretus, & uirtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed H
ab iusto exercitu iusta ira facta, spatio quoque temporis grauior. quippe a Volscis timentibus ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factae erant: Romano contra etiam in hostico morandi erat caussa, ut hostem ad certamen eliceret. itaque, omnibus passim tectis agrorum, uicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quae extra moenia fuit, hominum pecudumque praeda abacta, Romam utrimque exercitus reducti. Paruo interuallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietae res ab hostibus erant, celebrari de integro iurisdictio: & tantum abesse spes ueteris leuandi fenoris, ut tributo nouum fenus contraheretur in murum a censoribus locatum saxo quadrato faciundum. cui succumbere oneri coacta plebes: quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. tribunos etiam militares patricios omnes coacta principum opibus fe- I
An. 379. cit, L. Aemilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quinctios Cincinnatos. Ijsdem opibus obtinuere, ut aduersus Latinos, Volscosque, qui coniunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus iunioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent; unum ad praesidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita bella mitti posset; tertium, longe ualidissimum, P. Valerius & L. Aemilius ad Satricum duxere. ubi cum aciem instructam hostium loco aequo inuenissent, extemplo pugnatum: & ut nondum satis claram uictoriam, sic prosperae spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. postero die iterata pugna: & aliquandiu aequa uirtute fortunaque Latinae maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctae, restabant. eques immissus ordines turbauit: turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se inuexit acies, tantum hostes gradu demoti. & ut K
semel inclinauit pugna, iam intolerabilis Romana uis erat. Fusi hostes, cũ Satricum, quod duo millia passuum inde aberat, non castra peterent, ab equite maxime caesi. castra capta, direptaque. ab Satrico nocte, quae proelio proxima fuit, fugae simili agmine petunt Antium: & cum Romanus exercitus prope in uestigijs sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. prius itaque moenia intrauere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere, aut morari posset. inde aliquot dies uastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad moenia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnae casum. Seditio tum inter Antiates Latinosq. coorta; cum Antiates uicti malis, subactique bello, in quo & nati erant, & consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace

noua

A quam fore affirmabant, nisi alterum ex plebe consulem custodem suae libertatis plebs fecisset. contemni iam tribunos plebis, quippe quae potestas iam suam ipsa uim frangat intercedendo. non posse aequo iure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit: nisi imperio communicato, numquam plebem in parte pari reip. fore: nec esse quod quisque satis putet, si plebeiorum ratio comitijs consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. an iam memoria exisse, cum tribunos militum iccirco potius, quam consules, creari placuisset, ut & plebeijs pateret summus honos, I V & X L annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Quis uideret, duobus in locis sua uoluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum uiam fieri passuros, qui tribunatum saeptum tam diu habuerint? lege obtinendum esse, quod comitijs per gratiam nequeat: & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus: quoniam in certamine relictus, praemium semper potentioris futurus sit. Nec iam posse duci, id quod antea iactare soliti sint, non esse in plebeijs idoneos uiros ad curules magistratus. numquid enim socordius aut segnius remp. administrari post P. Licinij Calui tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit; quam per eos annos gesta sit, quibus praeter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra, patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. quaestores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe coeptos creari: nec ullius eorum populum R. paenituisse. consulatum superesse plebeijs: eam esse arcem libertatis, id columen: si eo peruentum sit, tum populum R. uere exactos ex urbe reges, & stabilem libertatem suam existimaturum. quippe ex illa die in plebem uentura omnia, quibus patricij excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, maiora liberis relinquenda. Huius generis orationes ubi accipi uidere, nouam rogationem promulgant, ut pro duumuiris sacris faciundis decemuiri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex patribus fiat: omniumq. earum rogationum comitia in aduentum eius exercitus differunt, qui Velitras obsidebat. Prius circumactus est annus, quam a Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad nouos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, duos utique, qui legum latores erant, plebes reficiebat. tribuni militum creati L. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Seruilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimã dimicationẽ de legibus uentum: & cum tribus uocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret; trepidi patres ad duo ultima auxilia, summum imperium, summumq. ad ciuem decurrunt. dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus; qui magistrum equitum L. Aemilium cooptat. Legum quoque latores aduersus tantum apparatum aduersariorum & ipsi caussam plebis ingentibus animis armant; concilioq. plebis indicto, tribus ad suffragium uocant. cum dictator stipatus agmine patriciorum, plenus irae minarumq. consedisset; atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebis ferentium legem, intercedentiumque; & quanto iure potentior intercessio erat, tantum uinceretur fauore legum ipsarum, latoremque; &, Vti rogas, primae tribus dicerent: tum Camillus, Quandoquidem, inquit, Quirites, iam uos tribunicia libido, non potestas regit; & intercessionem, secessione quondam plebis partam, uobis eadem ui facitis irritam, qua peperistis; non reip. magis uniuersae, quã uestra caussa dictator intercessioni uestrae adero; euersumq. uestrum auxilium imperio tutabor. itaque, si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt; nihil patricium magistratum inseram concilio plebis. si aduersus intercessionem tamquam captae ciuitati leges imponere tendent; uim tribuniciam a se ipsa dissolui non patiar. Aduersus ea cum contemptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emouerent, misit: & addidit minas, si pergerent, sacramento omnes iuniores adacturum, exercitumq. extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicauit: seu quia uitio creatus erat, ut scripsere quidam; seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idq. plebs sciuit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium aeris ei multa esset. sed auspicijs magis, quam noui exempli rogatione, de territum ut potius credam, cum ipsius uiri facit ingenium, tum quod ei suffectus extemplo

B

C

D

E

plo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius uictus F
esset? & quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore
certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo pro-
mulgatum de multa eius traditur, aut & huic rogationi, qua se in ordinem cogi uidebat,
obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas & haec lata erat, impedire: & quod us-
que ad memoriam nostram quoties tribunicijs consularibusq. certatum uiribus est; dictatu
rae semper altius fastigium fuit. Inter priorem dictaturam abdicatam, nouâq. a Manlio in-
itam, ab tribunis, uelut per interregnum, cōcilio plebis habito, apparuit quae ex promulga
tis plebi, quae latoribus gratiora essent. nam de fenore, atque agro rogationes iubebāt, de
plebeio consule antiquabant. & perfecta utraque res esset, ni tribuni pl. se in omnia si-
mul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in caussam plebis incli-
nauit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. id aegre G
patres passos accipio, dictatorem propinqua cognatione Licinij se apud patres excusare
solitum, simul negantem magistri equitum maius, quam tribuni consularis, imperium esse.
Licinius Sextiusque, cum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se ge-
rere, ut, negando iam sibi uelle continuari honorem, acerrime accēderent ad id, quod dis-
simulando petebant, plebem. nonum se annum iam uelut in aciem aduersus optimates,
maximo priuatim periculo, nullo publico emolumento, stare: consenuisse iam secum &
rogationes promulgatas, & uim omnem tribuniciae potestatis: primo intercessione colle
garum in leges suas pugnatum esse, deinde ablegatione iuuentutis ad Veliternum bel-
lum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum: iam nec collegas, nec bellum, nec
dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe
dicendo, dederit: se ipsam plebem, & commoda morari sua. liberam urbem ac forum a H
creditoribus, liberos agros ab iniustis possessoribus extemplo, si uelit, habere posse: quae
munera quando tandem satis grato animo aestimaturos, si, inter accipiendas de suis com-
modis rogationes spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiae populi R.
id postulare, ut ipse fenore leuetur, & in agrum iniuria possessum a potentibus inducatur:
per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine spe
honoris relinquat. proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid uellent; deinde co-
mitijs tribunicijs declararent uoluntatem. si coniunctim ferre ab se promulgatas rogatio-
nes uellent, esse quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quae promul-
gauerint. sin, quod cuique priuatim opus sit, id modo accipi uelint: opus esse nihil inui-
diosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quae promulgata sint, habi-
turos. Aduersus tam obstinatam orationem tribunorum cum prae indignitate rerum stu- I
por, silentiumq. inde ceteros patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemui-
ri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse, & locutus in hanc fe-
re sententiam esse. Neque nouum, neque inopinatum mihi sit Quirites, si, quod unum fa-
miliae nostrae semper obiectū est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Clau
diae genti iam inde ab initio nil antiquius in rep. patrum maiestate fuisse; semper plebis
commodis aduersatos esse. quorum alterum neque nego, neque infitias eo, nos, ex quo
adsciti sumus simul in ciuitatem & patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius,
quam imminuta maiestas earum gentium, inter quas nos esse uoluistis, dici uere posset. il-
lud alterum pro me maioribusq. meis contendere ausim Quirites, nisi quae pro uniuersa
rep. fiant, ea plebi, tamquam aliam incolenti urbem, aduersa quis putet, nihil nos neque
priuatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse; nec ul- K
lum factum dictumue nostrum contra utilitatem uestram, etsi quaedam contra uoluntatē
fuerint, uere referri posse. An hoc, si Claudiae familiae non sim, nec ex patricio sanguine
ortus, sed unus Quiritum quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & uiuere in li-
bera ciuitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium & C. Licinium, perpetuos (si dijs
placet) tribunos, tantum licentiae nouem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut uobis ne-
gent potestatem liberam suffragij non in comitijs, non in legibus iubendis se permissuros
esse? Sub condicione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. Quid est aliud dicere: quod
petunt alij, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus? Sed quae tan-
dem ista merces est, qua uos semper tribunos plebis habeamus? Vt rogationes, inquit,
nostras,

A noſtras, ſeu placent ſeu diſplicent, ſeu utiles ſeu inutiles ſunt; omnes coniunctim accipiatis. Obſecro uos Tarquinij tribuni plebis putate me ex media concione unum ciuem ſucclamare: Bona uenia ueſtra liceat ex his rogationibus legere, quas ſalubres nobis cenſemus eſſe; antiquare alias. Non, inquit, licebit. tu de fenore atque agris, quod ad uos omnes pertinet, iubeas; & hoc portenti non fiat in urbe Romana, ut L. Sextium, atque hun cC. Licinium conſules, quod indignaris, quod abominaris, uideas. aut omnia accipe: aut nihil fero. Vt, ſi quis ei, quem urgeat fames, uenenum ponat cum cibo; & aut abſtinere eo, quod uitale ſit, iubeat; aut mortiferum uitali admiſceat. Ergo, ſi eſſet libera haec ciuitas, non tibi frequentes ſucclamaſſent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? Quid? ſi tu non tuleris, quod commodum eſt populo accipere; nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, ſi quis, quod illi uolunt inuidioſius eſſe, Claudius diceret, Aut o-
B mnia accipite, aut nihil fero; quis ueſtrum Quirites ferret? Numquamne uos res potius, quã auctores ſpectabitis; ſed omnia ſemper, quae magiſtratus ille dicet, ſecundis auribus, quae ab noſtrum quo dicentur, aduerſis accipietis? At hercule ſermo eſt minime ciuilis. Quid? rogatio qualis eſt, quam a uobis antiquatam indignantur? ſermoni Quirites ſimillima. Conſules, inquit, rogo, ne uobis, quos uelitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri conſulem iubet, nec duos patricios creandi poteſtatem uobis permittit? Si hodie bella ſint, quale Etruſcum fuit, cum Porſena Ianiculum inſedit; quale Gallicum modo, cum, praeter Capitolium, atque arcem, omnia haec hoſtium erant; & conſulatum cum hoc M. Furio, aut quolibet alio ex patribus L. ille Sextius peteret: poſſetiſne ferre Sextium haud pro dubio conſulem eſſe, Camillum de repulſa dimicare? Hoccine eſt in commune honores uocare, ut duos plebeios fieri conſules liceat, duos patri-
C cios non liceat? & alterum ex plebe creari neceſſe ſit, utrumque ex patribus praeterire liceat? Quaenam iſta ſocietas, quaenam conſortio eſt? Parum eſt, ſi, cuius pars tua nulla adhuc fuit, in partem eius uenis, niſi partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne, ſi duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid eſt dicere aliud, niſi, quia indignos ueſtra uoluntate creaturi non eſtis, neceſsitatem uobis creandi quos non uultis, imponam? Quid ſequitur, niſi ut ne beneficium quidem debeat populo, ſi cum duobus patricijs unus petierit plebeius, & lege ſe, non ſuffragio creatum dicat? Quo modo extorqueant, non quo modo petant honores, quaerunt: & ita maxima ſunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant: & occaſionibus potius, quam uirtute, petere honores malunt. Eſt aliquis, qui ſe inſpici, qui aeſtimari faſtidiat; qui certos ſibi uni honores inter dimicantes competitores aequum cenſeat eſſe; qui ſe arbitrio ueſtro eximat; qui ueſtra ne-
D ceſſaria ſuffragia pro uoluntarijs, & ſerua pro liberis faciat. omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua poteſtate, tamquam regum, in Capitolio numeratis: quis eſt hodie in ciuitate tam humilis, cui non uia ad conſulatum facilior per iſtius legis occaſionem, quam nobis ac liberis noſtris fiat, ſi quidem nos, ne cum uolueritis quidem, creare interdum poteritis, iſtos, etiam ſi nolueritis, neceſſe ſit? De indignitate ſatis dictum eſt: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus, atque auſpicijs, quae propria deorum immortalium contemptio, atque iniuria eſt, loquar? Auſpicijs hanc urbem conditam eſſe, auſpicijs bello ac pace, domi militiaeq. omnia geri, quis eſt qui ignoret? penes quos igitur ſunt auſpicia more maiorum? nempe penes patres. nam plebeius quidẽ magiſtratus nullus auſpicato creatur: nobis adeo propria ſunt auſpicia, ut non ſolum quos populus creat patricios magiſtratus, non aliter quam auſpicato creet; ſed nos quoque ipſi ſi-
E ne ſuffragio populi auſpicato interregem prodamus, & priuatim auſpicia habeamus, quae iſti ne in magiſtratibus quidem habent. Quid igitur aliud quam tollit ex ciuitate auſpicia, qui, plebeios conſules creando, a patribus, qui ſoli ea habere poſſunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. quid enim eſt, ſi pulli non paſcentur? ſi ex cauea tardius exierint? ſi occinuerit auis? Parua ſunt haec: ſed, parua iſta non contemnendo, maiores noſtri maximam hanc rem fecerunt. nunc nos, tamquam iam nihil pace deorum opus ſit, omnes caerimonias polluimus. uulgo ergo pontifices, augures, ſacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo ſit, imponamus: tradamus ancylia, penetralia, deos, deorumq. curam, quibus nefas eſt: non leges auſpicato ferantur: non magiſtratus creentur: nec centuriatis, nec curiatis comitijs patres auctores fiant: Sextius & Licinius, tamquam

quam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. tanta dulcedo est ex alienis fortunis praedandi: nec in mentē uenit, altera lege solitudines uastas in agris fieri, pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum caussa uobis antiquandas censeo istas rogationes. quod faxitis, deos uelim fortunare. Oratio Appij ad id modo ualuit, ut tempus rogationum iubendarum proferretur. Refecti decimum ijdem tribuni Sextius & Licinius de decemuiris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque patrum, quinque plebis: graduque eo iam uia facta ad consulatum uidebatur. Hac uictoria contenta plebes cessit patribus, ut, in praesentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. creati A. & M. Cornelij iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. Cum praeter Velitrarum obsidionem, tardi magis rerum exitus quam dubij, quietae externae res Romanis essent: fama repens belli Gallici allata perpulit ciuitatem, ut M. Furius dictator quinctum diceretur. is T. Quinctium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen auctor est Claudius: inclytamq. in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo prouocatus manum conseruit, in conspectu duorum exercituum caesum torque spoliauit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. nec dubia, nec difficilis Romanis, quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinae cladis attulerant, uictoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris caesa: palati alij Apuliam maxime petentes, cum fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pauor terrorq. distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori consensu patrum plebisq. triumphus decretus. Vix dum perfunctum eum bello, atrocior domi seditio excepit: & per ingentia certamina dictator senatusq. uictus, ut rogationes tribuniciae acciperentur: & comitia consulum aduersa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne his quidem finis certaminum fuit. Quia patricij se auctores futuros negabant, prope ad secessionem plebis res, terribilesq. alias minas ciuilium certaminum uenit: cum tamen per dictatorem condicionibus sedatae discordiae sunt; concessumq. ab nobilitate plebi, de consule plebeio; a plebe nobilitati, de praetore uno, qui ius in urbe diceret, ex patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, cum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoq. id, si quando umquam alias, fore, ut Ludi Maximi fierent, & dies unus ad triduum adijceretur. Recursantibus id munus aedilibus pl. conclamatum a patricijs est iuuenibus, se id honoris deum immortalium caussa libenter acturos, ut aediles fierent. quibus cum ab uniuersis gratiae actae essent, factum S. C. ut duos uiros aediles ex patribus dictator populum rogaret, patres auctores omnibus eius anni comitijs fierent.

Marginal notes: E; An. 388. (beside "rius, P. Valerius sextum"); G; H; I

EPITOME. LIBRI. VII

VO magistratus adiecti sunt, praetura, & aedilitas curulis. Pestilentia ciuitas laborauit, eamque insignem fecit mors Furij Camilli. cuius remedium & finis cum per nouas religiones quaereretur, ludi scenici tūc primum facti sunt. Cum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno pl. propter delectum acerbe actum, & ob T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cuius relegatio patri obijciebatur, uenit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coegit eum in uerba sua iurare, non perseueraturum se in accusatione. tunc omnia pretiosa missa sunt. In patentem uoraginem urbis Romae Curtius armatus equo se praecipitauit, eaq. expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia uexatione liberauerat, contra Gallum prouocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit, quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus. Duae tribus additae, Pontina & Publicia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis iugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo prouocatus erat, insidente galea coruo, & unguibus rostroq. infestante hostem, interemit, & ex eo Corui nomen accepit, consulq. proximo anno creatus est ob uirtutem, cum XXIII. ageret annum. Amicitia cum Carthaginiensibus iuncta. Campani cum urgerentur a Sammitibus bello, auxilio aduersus eos a senatu petito,

Marginal note: K

A *tito, cum id non impetrarent, urbem atque agros populo R. dediderunt. ob quam caussam ea, quae populi R. facta eßent, defendi bello aduersus Samnites placuit. Cum ab A. Cornelio consule exercitus, in iniquum locum deductus, in magno discrimine esset, P. Decij Muris tribuni militum opera seruatus est: qui occupato colle super id iugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in aequiorem locum euadendi dedit; ipse ab hostibus circumsessus erupit. Cum milites Romani, qui Capuae in praesidio erant relicti, de ea occupanda urbe conspirassent, &, detecto consilio, metu supplicij a populo R. defecissent, per M. Valerium Coruum dictatorem, qui consilio suo eos a furore reuocauerat, patriae restituti sunt. Res praeterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Priuernates, & Tarquinienses, & Samnites, & Volscos prospere gestas continet.*

LIBER. VII

B

ANNVS hic erit insignis noui hominis consulatu, insignis nouis
duobus magistratibus, praetura, & curuli aedilitate. Hos sibi pa-
tricij quaesiuere honores pro concesso plebi altero consulatu.
Plebes consulatum L. Sextio, cuius lege partus erat, dedit: patres
praeturam Sp. Furio M. F. Camillo, aedilitatem Cn. Quinctio
Capitolino, & P. Cornelio Scipioni, suarum gentium uiris, gra-
tia campestri dederunt. L. Sextio collegae ex patribus datus L.
Aemilius Mamercus. Principio anni & de Gallis, quos primo pa- An. 389.
latos per Apuliam congregari iam fama erat, & de Hernicorum defectione agitata men-
tio. Cum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur:
C silentium omnium rerum, ac iustitio simile otium fuit: nisi quod, non patientibus tacitum
tribunis, quod pro consule uno plebeio tres patricios magistratus curulibus sellis praete-
xtatos tamquam cõsules sedentes nobilitas sibi sumpsisset, praetorem quidem etiam iura
reddentem, & collegam consulibus, atque ijsdem auspicijs creatum: uerecundia inde im-
posita est senatui ex patribus iubendi aediles curules creari. Primo, ut alternis annis ex
plebe fierent, conuenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Genucio & Q. Seruilio con- An. 390
sulibus, & ab seditione, & a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis uacarent;
pestilentia ingens orta. Censorem, aedilem curulem, tres tribunos plebis mortuos fe-
runt, pro portione & ex multitudine alia multa funera fuisse. maximeq. eam pestilentiam
insignem mors quam matura tam acerba M. Furij fecit. fuit enim uere uir unicus in omni
fortuna, princeps pace belloque, prius quam exsulatũ iret: clarior in exsilio uel desiderio
D ciuitatis, quae capta absentis implorauit opem; uel felicitate, qua restitutus in patriam, se-
cum patriam ipsam restituit. par deinde per quinque & uiginti annos (tot enim postea ui-
xit) titulo tantae gloriae fuit; dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem
urbis Romani ferrent. Et hoc, & insequenti anno, C. Sulpicio Paetico, C. Licinio Stolo- An. 391.
ne consulibus, pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis deum ex
poscendae caussa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. & cum uis morbi nec
humanis consilijs, nec ope diuina leuaretur, uictis superstitione animis, ludi quoque sce-
nici, noua res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia caelestis
irae placamina instituti dicuntur. Ceterum parua quoque, ut ferme principia omnia, &
ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones
ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco da-
E bant. Imitari deinde eos iuuentus simul inconditis inter se iocularia fundentes uersibus
coepere: nec absoni a uoce motus erant. accepta itaque res, saepiusq. usurpando excitata.
Vernaculis artificibus, quia hister Tusco uerbo ludio uocabatur, nomen histrionibus indi-
tum: qui non, sicut ante, Fescenino similem uersum, compositum temere ac rudem al-
ternis iaciebant, sed impletas modis satyras, descripto iam ad tibicinem cantu, motuque
congruenti peragebant. Liuius post aliquot annos, qui ab satyris ausus est primus argu-
mento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum auctor,
dicitur, cum saepius reuocatus uocem obtudisset, uenia petita, puerum ad canendum ante
tibicinem cum statuisset, canticum egisse aliquanto magis uigente motu, quia nihil uo-
cis usus impediebat. inde ad manum cantari histrionibus coeptum, diuerbiaq. tantum
ipsorum

ipsorum uoci relicta. Postquam, lege hac fabularum, ab risu ac soluto ioco res auocabatur, & ludus in artem paullatim uerterat: iuuentus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta uersibus iactitare coepit: quae inde Exodia postea appellata, consertaq. fabellis potissimum Atellanis sunt. quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuuentus, nec ab histrionibus pollui passa est. eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moueantur, & stipendia, tamquam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum parua principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda uisa est; ut appareret, quam ab sano initio res in hanc uix opulentis regnis tolerabilem insaniam uenerit. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis leuauit. quinetiam, cum medios forte ludos cir- F
AN. 392. cus Tiberi sup erfuso irrigatus impediisset, id uero, uelut auersis iam dijs, aspernantibusq. placamina irae, terrorem ingentem fecit. itaque, Cn. Genucio, L. Aemilio Mamerco secundum consulibus, cum piaculorum magis conquisitio animos, quam corpora morbi afficerent; repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clauo ab dictato re fixo sedatam. ea religione adductus senatus, dictatorem claui figendi caussa dici iussit. dictus L. Manlius Imperiossus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. lex uetusta est, priscis litteris uerbisq. scripta, ut, qui praetor maximus sit, idibus Septembribus clauum pangat. fixus fuit dextro lateri aedis Iouis optimi maximi, ea parte, qua Mineruae templum est. eum clauum, quia rarae per ea tempora litterae erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eoq. Mineruae templo dicatam legem, quia numerus a Minerua inuentus sit. Vulsinijs quoque clauos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiae Etruscae deae comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius cōsul ex lege templum Iouis optimi maximi dedicauit anno post reges exactos. a consulibus postea ad dictatores, quia maius imperium erat, sollemne claui figendi translatum est. intermisso deinde more, digna etiam per se uisa est res, propter quam dictator crearetur. qua de caussa creatus L. Manlius, perinde ac rei gerendae, ac non soluendae religionis gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo iuuentutem agitauit: tandemq. omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu ui, seu uerecundia uictus, dictatura abijt. neque eo mi- G H
AN. 393. nus principio insequentis anni, Q. Seruilio Ahala, L. Genucio iterum consulibus, dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modo ciuium, sed etiam laceratione corporum lata, partim uirgis caesis, qui ad nomina non respondissent, partim in uincula ductis, inuisa erat: & ante omnia inuisum ipsum ingenium atrox, cognomenq. Imperiossi graue liberae ciuitati, ab ostentatione saeuitiae adscitū, quā non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret. criminiq. ei tribunus inter cetera dabat, quod filium iuuenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu aequalium prohibitum, in opus seruile, prope in carcerem, atque in ergastulum dederit; ubi summo loco natus dictatorius iuuenis quotidiana miseria disceret, uere imperiosso patre se natum esse. at quam ob noxam? quia infacundior sit, & lingua impromptus. quod naturae damnum utrum nutriendum patri, si quidquam in eo humani esset, an castigandum, ac uexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere ac fouere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. at hercule L. Manlium malum malo augere filij, & tarditatem ingenij insuper premere; &, si quid in eo exiguū naturalis uigoris sit, id exstinguere uita agresti, & rustico cultu, inter pecudes habendo. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius iuuenis, irritatus est animus: quin contra se quoque parēti caussam inuidiae, atque criminum esse aegre passus, ut omnes dij hominesq. scirent se parenti opem latam, quam inimicis eius, malle, capit consilium rudis quidem, atque agrestis animi, & quamquam non ciuilis exempli, tamē pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro succinctus, mane in urbem, atque a porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pl. pergit: ianitori, opus esse sibi domino eius conuento extemplo, ait: nunciaret T. Manlium L. F. esse. mox introductus (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid noui, aut consilij ad rem agendam deferre) salute accepta, redditaque, esse ait quae cum eo agere arbitris remotis uelit. procul inde omnibus abire iussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, nisi in quae ipse concepisset uerba iuraret, se patris eius accusandi caussa concilium plebis num- I K

quam

A quam habiturum, se eum extemplo transfixurum minatur. Pauidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum inermem, illum praeualidum iuuenem, &, quod haud minus timendum erat, stolide ferocem uiribus suis cerneret) adiurat in quae adactus est uerba. & prae se deinde tulit, ea ui subactum se incepto destitisse, nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragij ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri. ita aegre habuit filium id pro parente ausum: eoq. id laudabilius erat, quod animum eius tanta acerbitas patria nihil a pietate auertisset. itaque non patri modo remissa caussae dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. & cum eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (nam & antea, sicut nunc, quos Rufulos uocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiaeq. ad conciliandam gratiam meritis, ut qui rure, & procul coetu hominum iuuentam egisset. Eodem anno,
B seu motu terrae, seu qua ui alia, forum mediũ ferme specu uasto collapsum in immensam altitudinem dicitur; neque eam uoraginem coniectu terrae, cum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam deum monitu quaeri coeptum, quo plurimum populus R. posset. id enim illi loco dicandum uates canebant, si remp. Romanam perpetuam esse uellent. tum M. Curtium, iuuenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma, uirtusq. esset. Silentio facto, templa deorum immortalium, quae foro imminent, Capitoliumq. intuentem, & manus nunc in caelum, nunc in patentes terrae hiatus ad deos manes porrigentem se deuouisse: equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem armatum se in specum immisisse, donaq. ac fruges super eũ a multitudine uirorum ac mulierum congestas; lacumq. Curtium non ab antiquo illo T. Tatij milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum. Cura non deesset, si qua ad uerum uia
C inquirentem ferret. nunc fama e rerum standum est, ubi certam derogat uetustas fidem. & lacus nomen ab hac recentiore insignius fabula est. Post tanti prodigij procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, cum fetiales ad res repetendas nequidquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit: populusq. id bellum frequens iussit. L. Genucio consuli ea prouincia sorte euenit. In exspectatione ciuitas erat; quod primus ille de plebe consul bellum suis auspicijs gesturus esset; perinde ut eueniret res, ita communicatos honores probe aut secus consulto, habitura. Forte ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias praecipitaretur; legionibus nec opinato pauore fusis, consul circumuentus ab insciis, quem interficerent, occideretur. quod ubi est Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate maesti patres, quantum feroces infelici consulis plebeij ductu, fremunt omni-
D bus locis: irent, crearent consulem ex plebe: transferrent auspicia, quo nefas esset. potuisse patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in deos immortales inauspicatam legem ualuisse? uindicasse ipsos suum numen, sua auspicia: quae ut primum contacta sint ab eo, a quo nec ius nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium iure comitia haberentur. His uocibus curia & forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem in concione, maiore nunc auctoritate euentum reprehensi ab se consilij incusantem, dictatorem, consensu patriciorum, Seruilius consul dicit: delectusq. & iustitium indictum. Prius quam dictator legionesq. nouae in Hernicos uenirent, ductu C. Sulpicij legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis irae, atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. multum ab spe adeundi ualli res Hernicis abfuit: adeo turbatis inde ordinibus abscessere.
E Dictatoris deinde aduentu, nouus ueteri exercitus iungitur, & copiae duplicantur. & pro concione dictator laudibus legati, militumq. quorum uirtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas tollit animos, simul ceteros ad aemulandas uirtutes acuit. Neque segnius & hostes bellum apparant: qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum uirium hostis, suas quoque uires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris aetas excitur. quadringentariae octo cohortes, lecta robora uirorum scribũtur. hũc eximium florem iuuentutis eo etiam, quod, ut duplex acciperent stipendium, decreuerant, spei animorumq. impleuere. Immunes quoque operum militarium erant, ut in unum pugnae laborem reseruati, plus sibi, quam pro uirili parte, annitendum scirent. extra ordi-

nem etiam in acie locati, quo conspectior uirtus esset. Duum millium planities castra Romana ab Hernicis dirimebat. ibi pari ferme utrimque spatio in medio pugnatum est. primo stetit ambigua spe pugna, nequidquam saepe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. postquam equestris pugna effectu, quam conatibus, uanior erat, consulto prius dictatore equites, permissu deinde eius relictis equis, clamore ingenti prouolant ante signa, & nouam integrant pugnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariae cohortes pari corporum animorumq. robore se obiecissent. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quidquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quam pro numero damnum est. uulgus aliud armatorum, uelut delegata primoribus pugna, euentum suum in uirtute aliena ponit. multi utrimque cadunt, plures uulnera accipiunt. tandem equites alius alium increpantes, quid deinde restaret, quaerendo, si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quidquam momenti facerent, quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent? & alieno pugnarent loco? His inter se uocibus concitati, clamore renouato inferunt pedem: & primum gradu mouerunt hostem, deinde pepulerunt, postremo iam haud dubie auertunt. neque tam uires pares quae superauerit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi & extollere animos, & minuere potuit. usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur. castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postera die deserta fuga castra Hernicorum, & saucij relicti quidam inuenti: agmenque fugientium ab signis, cum praeter moenia eorum infrequentia signa conspecta essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta uictoria fuit. quarta pars militum amissa: &, ubi haud minus iacturae fuit, aliquot equites Romani cecidere.

AN. 394. Insequenti anno cum C. Sulpicius & C. Licinius Caluus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inuentis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum ui cepissent, reuertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. ea ultima fuit caussa, cum multae ante querimoniae ultro citroq. iactatae essent, cur per fetiales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse satis constat, & magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius, comitiorum habendorum caussa, & ab Licinio consule dictum scribit, quia, collega comitia bello praeferre festinante, ut continuaret consulatum, obuiam eundum prauae cupiditati fuerit. Quaesita ea propriae familiae laus, leuiorem auctorem Licinium facit; cum mentionem eius rei in uetustioribus annalibus nullam inueniam. magis ut belli Gallici caussa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria uia trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, cum tumultus Gallici caussa iustitium edixisset, omnes iuniores sacramento adegit; ingentiq. exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. proelia de occupando ponte crebra erant: nec, qui potirentur, incertis uiribus satis discerni poterant. tum eximia corporis magnitudine in uacuum pontem Gallus processit; &, quanta maxima uoce potuit, Quem nunc, inquit, Roma fortissimum uirum habet, procedat agedum ad pugnam, ut noster duorum euentus ostendat, utra gens bello sit melior. Diu inter primores iuuenum Romanorum silentium fuit; cum & abnuere certamen uererentur, & praecipuam sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius L.F. qui patrem a uexatione tribunicia uindicauerat, ex statione ad dictatorem pergit. Iniussu tuo, inquit, imperator, extra ordinem numquam pugnauerim, non si certam uictoriam uideam. si tu permittis, uolo ego illi belluae ostendere, quando adeo ferox praesultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quae Gallorum agmen ex rupe Tarpeia deiecit. Tum dictator, Macte uirtute, inquit, hac pietate in patrem, patriamq. T. Manli esto: perge, & nomen Romanum inuictum iuuantibus dijs praesta. Armant inde iuuenem aequales. pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. armatum adornatumq. aduersus Gallum stolide laetum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis uisum est) linguam etiam ab irrisu exerentem, producunt. recipiunt inde se ad stationem ceteri; & duo in medio armati, spectaculi magis more, quam lege belli destituuntur, nequaquam uisu ac specie aestimantibus pares. corpus alteri magnitudine eximium, uersicolori ueste, pi-

ctisq.

A ctisq.& auro caelatis refulgens armis.media in altero militaris statura, modicaq. in armis habilibus magis,quam decoris,species: non cantus,non exsultatio,armorumq.agitatio ua na,sed pectus animorum,iraeq.tacitae plenum,omnem ferociam in discrimen ipsum certa minis distulerat. Vbi constitere inter duas acies, tot circa mortaliũ animi spe metuq. pen dentibus;Gallus, uelut moles superne imminens,proiecto laeua scuto in aduenietis arma hostis,uanũ caesim cum ingenti sonitu ensem deiecit.Romanus,mucrone surrecto,cũ scu- to scutũ imũ perculisset, totoq. corpore interior periculo uulneris factus, insinuasset se in- ter corpus armaque,uno alteroq. subinde ictu uentrẽ atque inguina hausit, & in spatiũ in- gens ruentem porrexit hostem. iacentis inde corpus,ab omni alia uexatione intactũ, uno torque spoliauit;quem respersum cruore, collo circumdedit suo. Defixerat pauor cum ad miratione Gallos. Romani alacres ab statione obuiã militi suo progressi,laudantes gratu-
B lantesq. ad dictatorẽ perducunt. inter carminũ propemodũ incondita quaedã militariter ioculantes,Torquati cognomen additum,celebratum deinde posteris, & familiae honori fuit. dictator coronam auream addidit donum, mirisq. pro concione eam pugnam laudi- bus tulit. & hercule tanti ea ad uniuersi belli euentum momenti dimicatio fuit, ut Gallo- rum exercitus proxima nocte,relictis trepide castris,in Tiburtem agrum,atque inde,socie tate belli facta, commeatuq. benigne ab Tiburtibus adiutus, mox in Campaniam transie- rit.Ea fuit caussa,cur proximo anno C.Poetelius Libo consul,cum collegae eius M. Fabio An.395.
Ambusto Hernici prouincia euenisset, aduersus Tiburtes iussu populi exercitum duceret. ad quorũ auxilium cũ Galli ex Campania rediissent,foede populationes in Lauicano, Tu- sculanoque, & Albano agro haud dubie Tiburtibus ducibus sunt factae. & cum aduersus Tiburtem hostem,duce consule,contenta resp. esset, Gallicus tumultus dictatorem creari
C coegit. creatus Q. Seruilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; & ex aucto- ritate patrum, si prospere id bellum euenisset, ludos Magnos uouit. Dictator,ad continẽ- dos proprio bello Tiburtes consulari exercitu iusso manere, omnes iuniores, nullo detre- ctante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius uiri- bus urbis, in conspectu parentum,coniugumque,ac liberorum. quae magna etiam absen- tibus hortamenta animi,tum subiecta oculis,simul uerecundia, misericordiaq. militem ac cendebant. magna utrimque edita caede, auertitur tandem acies Gallorum. fugati Tibur, sicut arcem belli Gallici,petunt. palati a consule Poetelio haud procul Tibure excepti, e- gressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. egregie tum ab dictatore,tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius proelijs primum par- uis,postremo una insigni pugna,cũ hostes totis adorti copijs essent, Hernicos deuicit. Di
D ctator,consulibus in senatu & apud populũ magnifice collaudatis,& suarũ quoque rerũ il- lis remisso honore,dictatura se abdicauit. Poetelius de Gallis Tiburtibusq. geminũ trium phũ egit.Fabio satis uisum,ut ouãs urbẽ iniret.Irridere Poetelij triũphũ Tiburtes:ubi enim eũ secũ acie conflixisse? spectatores paucos fugae trepidationisq. Gallorũ extra portas e- gressos,postquã in se quoque fieri impetũ uiderint,& sine discrimine obuios caedi,recepis se se intra urbẽ: eam rem triumpho dignã uisam Romanis.ne nimis mirum magnũq.cense rent, tumultum exciere in hostium portis, maiorem ipsos trepidationem ante moenia sua uisuros. itaque insequenti anno,M.Popillio Laenate,Cn.Manlio consulibus, primo silen An.396.
tio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad urbem Romam uenerunt.terrorem repen- te ex somno excitatis subita res & nocturnus pauor praebuit, ad haec multorum inscitia, qui,aut unde hostes aduenissent. conclamatum tamen celeriter ad arma est; & portae sta-
E tionibus,muriq. praesidijs firmati. & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante moe- nia, neque alium quam Tiburtem hostem ostendit; duabus portis egressi consules,utrim- que aciem subeuntium iam muros aggrediuntur,apparuitque,occasione magis,quam uir- tute, fretos uenisse: adeo uix primum impetum Romanorum sustinuere. quin etiam bo- no fuisse Romanis aduentum eorum constabat,orientemq. iam seditionem inter patres & plebem,metu tam propinqui belli compressam. Alius aduentus hostium fuit proximo bello agris, quam urbi, terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maxi- me qua parte Etruriae adiacet, peragrauere: rebusque nequidquam repetitis,noui consu- les C. Fabius, & C. Plautius iussu populi bellum indixere: Fabioq. ea prouincia, Plautio An.397.
Hernici euenere. Gallici quoque belli fama increbescebat; sed inter multos terrores so-

latio fuit pax Latinis petentibus data, & magna uis militum ab ijs ex foedere uetusto, F
quod multis intermiserant annis, accepta. quo praesidio cum fulta res Romana esset; le-
uius fuit, quod Gallos mox Praeneste uenisse, atq. inde circa Pedũ consedisse, auditũ est.
dictatorem dici C. Sulpiciũ placuit: consul ad id accitus C. Plautius dixit. magister equi-
tum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exerciti-
bus electa, aduersus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique
placebat, fuit: cum primo Galli tantum auidi certaminis fuissent: deinde Romanus mi-
les, ruendo in aram ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam uinceret. Dictatori
neutique placebat, quando nulla cogeret res, fortunae se committere aduersus hostem,
quem tempus deteriorem in dies, & locus alienus faceret, sine praeparato commeatu, sine
firmo munimento morantem: ad haec ijs animis corporibusque, quorum omnis in impe-
tu uis esset, parua eadem languesceret mora. his consilijs dictator bellum trahebat: gra- G
uemq. edixerat poenam, si quis iniussu in hostem pugnasset. Milites aegre id patientes, pri-
mo in stationibus uigilijsq. inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum patres com
muniter increpare, quod non iussissent per consules geri bellum: electum esse eximium
imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de caelo deuolaturam in sinum uicto-
riam cẽseat. eadem deinde haec interdiu propalam, ac ferociora his iactare: se iniussu im-
peratoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros: immisceriq. militibus centuriones:
nec in circulis modo fremere, sed iam in principijs ac praetorio in unum sermones confun
di: atque in concionis magnitudinem crescere turba, & uociferari ex omnibus locis, ut ex
templo ad dictatorem iretur; uerba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut uirtute eius di-
gnum esset. septimum primum pilum iam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui
quidem pedestria stipendia fecisset, uir factis nobilior. is praecedens militum agmen ad H
tribunal pergit: mirantiq. Sulpicio non turbam magis, quam turbae principem Tullium,
imperijs obedientissimum militem, Scilicet, dictator, inquit, condemnatum se uniuersus
exercitus a te ignauiae ratus, & prope ignominiae caussa destitutum sine armis, orauit me,
ut suam caussam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si
signa foede amissa obijci nobis possent; tamen hoc a te impetrari aequum censerem, ut
nos uirtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitij memoriam noua gloria pate-
reris. etiam ad Aliam fusae legiones, eandem, quam per pauorem amiserant, patriam,
profectae postea ab Veijs, uirtute recuperauere. Nobis, deum benignitate, felicitate tua,
populique R. & res & gloria est integra. quamquam de gloria uix dicere ausim, si nos
& hostes haud secus, quam feminas, abditos intra uallum omnibus contumelijs elu-
dunt: & tu imperator noster, quod aegrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine ar- I
mis, sine manibus iudicas esse: &, prius quam expertus nos esses, de nobis ita despera-
sti, ut te mancorum ac debilium ducem iudicares esse. quid enim aliud esse caussae cre-
damus, cur ueteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas?
utcumque enim se habeat res, te de nostra uirtute dubitasse uideri, quam nos de tua, ue-
rius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium; & consensus aliquis pa-
trum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a penatibus nostris ablegatos tenet: quaeso ut,
quae dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe patribus: quae, sicut uos
uestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos es-
se, non seruos uestros? ad bellum, non in exsilium missos? si quis det signum, in aciem edu-
cat, ut uiris ac Romanis dignũ sit, pugnaturos: si nihil armis opus sit, otium Romae potius,
quam in castris acturos. haec dicta sint patribus. Te imperator milites tui oramus, ut no- K
bis pugnandi copiã facias. tum uincere cupimus, tũ duce te uincere; tibi lauream insignẽ
deferre; tecũ triumphantes urbẽ inire; tuũ sequentes currum, Iouis optimi maximi templũ
gratantes ouantesq. adire. Orationem Tullij exceperunt preces multitudinis: & undi-
que, ut signum daret, ut capere arma iuberet, clamabant. Dictator, quamquam rem bonam
exemplo haud probabili actam censebat, tamen facturum, quod milites uellent, se rece-
pit: Tulliumq. secreto, quaenam haec res sit, aut quo acta more, percũctatur. Tullius magno
pere a dictatore petere, ne se oblitum disciplinae militaris, ne sui, neue imperatoriae maie-
statis crederet: multitudini concitatae, quae ferme auctorib. similis esset, non subtraxisse
se ducẽ, ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, exsisteret. Nam se quidem nĩ

hil

A hil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoque tamen uidendum magnopere esse, ut
exercitum in potestate haberet: differri non posse: adeo concitatos animos ipsos sibi lo-
cum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur. Dum haec loquuntur,
iumenta forte pascentia extra uallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. in
eos saxa coniecta a Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrim-
que est. iamq. haud procul iusto proelio res erant; ni celeriter diremptum certamen per cē
turiones esset. affirmata certe eo casu Tullij apud dictatorem fides est: nec recipiente iam
dilationem re, in posterum diem edicitur acie pugnaturos. dictator tamen, ut qui magis
animis, quam uiribus, fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere, atque agita
re coepit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. sollerti animo rem nouam excogitat:
qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam aetate usi sunt.
B mulis strata detrahi iubet: binisq. tantum centunculis relictis, agasones partim captiuis,
partim aegrorum armis ornatos imponit. his fere mille effectis centum admiscet equites,
& nocte super castra in montes euadere, ac siluis se occultare iubet, neque inde ante mo-
ueri, quam ab se acciperent signum. ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciē
coepit sedulo, ut aduersus montes consisteret hostis. Instructo iam uani terroris apparatu,
qui quidem terror plus paene ueris uiribus profuit; primo credere duces Gallorum nō de-
scensuros in aequum Romanos; deinde ubi degressos repente uiderunt, & ipsi auidi certa-
minis in proeliū ruunt: priusq. pugna coepit, quam signum ab ducibus daretur. Acrius inua
sere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuisset, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex.
Tullium nomine increpans, rogitansque, Siccine pugnaturos milites spopondisset? ubi illi
clamores sint arma poscētium? ubi minae, iniussu imperatoris proelium inituros? en ipsum
C imperatorem clara uoce uocare ad proelium, & ire armatū ante prima signa: ecquis seque-
retur eorum, qui modo ducturi fuerint? in castris feroces, in acie pauidi. Vera audiebant:
itaque tantos pudor stimulos admouit, ut ruerent in hostium tela, alienatis a memoria pe-
riculi animis. hic primo impetus prope uaecors turbauit hostes: eques deinde emissus tur-
batos auertit. ipse dictator, postquam labantem una parte uidit aciem, signa in laeuum cor
nu confert, quo turbam hostium congregari cernebat: & ijs, qui in monte erant, signum,
quod conuenerat, dedit. ubi inde quoque nouus clamor ortus, & tendere obliquo monte
ad castra Gallorum uisi sunt: tum, metu ne excluderentur, omissa pugna est, cursuq. effuso
ad castra ferebantur. ubi cum occurrisset eis M. Valerius magister equitum, qui profligato
dextro cornu obequitabat hostium munimentis; ad montes siluasq. uertunt fugam: pluri-
miq. ibi a fallaci equitum specie, agasonibus excepti sunt: & eorum, quos pauor pertule-
rat in siluas, atrox caedes post sedatum proelium fuit. nec alius post M. Furium, quam C.
D Sulpicius, iustiorem de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis spolijs satis ma-
gnum pondus, saxo quadrato saeptum, in Capitolio sacrauit. Eodem anno & a consulibus
uario euentu bellatum. nam Hernici a C. Plautio deuicti, subactiq. sunt. Fabius collega
eius incaute atque inconsulte aduersus Tarquinienses pugnauit: nec in acie tantum ibi cla
dis acceptum, quam quod CCCVII milites Romanos captos Tarquinienses immola-
runt. qua foeditate supplicij aliquanto ignominia populi R. insignior fuit. Accessit ad
eam cladem & uastatio Romani agri, quam Priuernates, Veliterni deinde incursione re-
pentina fecerunt. Eodem anno duae tribus, Pomptina & Publilia, additae. Ludi uotiui,
quos M. Furius dictator uouerat, facti. & de ambitu a C. Poetelio tribuno pl. auctoribus
patribus tum primum ad populum latum est: eaq. rogatione nouorum maxime hominum
E ambitionē, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. Haud An. 398.
aeque patribus laeta insequenti anno, C Marcio, Cn. Manlio consulibus, de unciario feno
re a M. Duilio, L. Maenio tribunis pl. rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupi-
dius sciuit, accepitque. Ad bella noua, priore anno destinata, Falisci quoque noui ho-
stes exorti, duplici crimine; quod & cum Tarquiniensibus iuuentus eorum militauerat;
& eos, qui Falerios perfugerant, cum male pugnatū est, repetentibus fetialibus Romanis
non reddiderant. Ea prouincia Cn. Manlio obuenit. Marcius exercitum in agrum Priuer-
natem, integrum pace longinqua, induxit; militemq. praeda impleuit. ad copiam rerum ad
didit munificentiam; quod, nihil in publicum secernendo, augenti rem priuatam militi fa-
uit. Priuernates cum ante moenia sua castris permunitis consedissent; uocatis ad concionē

L 2 militibus,

militibus, Castra nunc, inquit, uobis hostium, urbemq. praedae do; si mihi pollicemini uos fortiter in acie operam nauaturos, nec praedae magis, quam pugnae, paratos esse. Signum poscunt ingenti clamore: celsique, & spe haud dubia feroces in proelium uadunt. ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat. Adspice imperator, inquit, quemadmodum exercitus tuus tibi promissa praestet. piloq. posito, stricto gladio in hostem impetum facit. sequuntur Tullium antesignani omnes: primoq. impetu auertere hostem: fusum inde ad opidum persecuti, cum iam scalas moenibus admouerent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Priuernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum: nisi quod legem nouo exemplo ad Sutrium in castris tributim de uicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. patres, quia ea lege haud paruum uectigal inopi aerario additum esset, auctores fuerunt. ceterum tribuni pl. non tam lege, quam exemplo, moti, nequis postea populum seuocaret, capite sanxerunt: nihil enim non per milites iuratos in cõsulis uerba, quamuis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Laenate sua lege X millibus aeris est damnatus; quod mille iugerũ agri cum filio possideret, emancipandoq. filium, fraudem legi fecisset. Noui consules inde M. Fabius Ambustus iterum, & M. Popillius Laenas iterum, duo bella habuere; facile alterum cum Tiburtibus, quod Laenas gessit: qui, hoste in urbem compulso, agros uastauit. Falisci, Tarquiniensesq. alterum consulem prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit; quod sacerdotes eorum facibus ardentibus, anguibusq. praelatis, incessu furiali militem Romanum insueta turbauerunt specie. & tunc quidem uelut lymphati & attoniti munimẽtis suis trepido agmine inciderunt: deinde, ubi consules, legatique, ac tribuni, puerorum ritu uana miracula pauentes irridebant, increpabãtque; uertit animos repente pudor; & in ea ipsa, quae fugerant, uelut caeci ruebant. discusso itaque uano apparatu hostium, cum in ipsos armatos se intulissent, auerterunt totam aciem; castrisq. etiam eo die potiti, praeda ingenti parta uictores reuerterunt, militaribus iocis cum apparatum hostium, tuum suum increpantes pauorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum; & Tarquiniensibus Faliscisq. ducibus ad Salinas perueniunt. aduersus cum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. id uero patribus indignum uideri, etiam dictaturam iam in promiscuo esse: omniq. ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturue. eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus iussit. profectus ab urbe, utraque parte Tiberis ratibus exercitu, quocumque fama hostium ducebat, transiecto, multos populatores agrorum uagos, palãtes oppressit: castra quoque nec opinato aggressus cepit: & IIX millibus hostium captis, ceteris aut caesis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate patrum populi iussu triumphauit. et quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem, comitia consularia haberi uolebant; & alter consul Fabius bello retinebatur; res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Seruilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Aemilius, Q. Seruilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricij consules creabantur; intercedentibusque tribunis pl. interrex Fabius aiebat in XII tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus iussisset, id ius ratumque esset: iussum populi & suffragia esse. cumque intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, ualuissent; duo patricij consules creati sunt, C. Sulpicius Paeticus tertium, M. Valerius Poplicola: eodemq. die magistratũ inierunt. Quadringentesimo anno, quam urbs Romana cõdita erat, quincto & tricesimo quam a Gallis recepta, ablato post undecimum annum a plebe consulatu, patricij consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Paeticus tertium, M. Valerius Poplicola. Empulũ eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum: siue duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam: seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt uastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius aduersus Tiburtes legiones duxit. Domi maius certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. fidei iam suae, non solum uirtutis ducebant esse, ut accepissent duo patricij consulatum, ita ambobus patricijs mandare: quin aut toto cedendum esse, si plebeius iam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum; quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebs contra fremit. quid se uiuere? quid in patre ciuium censeri? si, quod duorum hominum uirtute, L. Sextij ac C. Licinij,

Marginalia: F (beside "militibus"); G (beside "nequis postea"); An. 399. (beside "agri cum filio"); H (beside "ea ipsa"); I (beside "ceteris aut caesis"); An. 400. (beside "cius Paeticus"); K (beside "gno magistratum")

A Licinij, partum sit, id obtinere uniuersi non possunt? uel reges, uel decemuiros, uel, si quod tristius sit imperij nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios consules uideant: nec inuicem pareatur, atque imperetur; sed pars altera in aeterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad seruiendum, putet. Non desunt tribuni auctores turbarum: sed inter concitatos per se omnes uix duces eminent. aliquoties frustra in campum descensum cum esset, multiq. per seditiones acti comitiales dies: postremo, uictae perseuerantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, actum esse de libertate uociferantes, relinquendumq. non campum iam solum, sed etiam urbem captam, atque oppressam regno patriciorum, maesta plebs sequeretur. Consules relicti a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. Creati consules ambo patricij M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem inuenio. Duo bella eo anno prospere gesta: cum Tiburtibusq. ad deditionem pugnatum: Sassula ex his urbs capta: ceteraque opida eandem fortunam habuissent, ni uniuersa gens, positis armis, in fidem consulis uenisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis uictoria fuit. In Tarquinienses acerbe saeuitum, multis mortalibus in acie caesis: ex ingēti captiuorum numero CCCLIIX delecti nobilissimus quisque, qui Romam mitteretur; uulgus aliud trucidatum. nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes uirgis caesi, ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis poenae hostibus redditum. Res bello bene gestae, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. legatis eorum comiter ab senatu responsum; foedere in societatem accepti. Non eadem domi, quae militiae, fortuna erat plebi Romanae. nam etsi, unciario fenore facto, leuata usura erat; sorte ipsa obruebantur inopes, nexumq. AN.401.

C inibant. eo nec patricios ambos consules, nec comitiorum curam, publicaue studia prae priuatis incommodis plebs ad animum admittebat. consulatus uterque apud patricios manet. consules creati, C. Sulpicius Paeticus quartum, M. Valerius Poplicola iterum. In bellum Etruscum intentam ciuitatem, quia Caeritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adiunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos conuertere, nunciantes exercitum conscriptum armatumq. iam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum uenturos esse. censuit igitur senatus neutram negligendam rem esse. utroque legiones scribi, consulesq. sortiri prouincias iussit. Inclinauit deinde pars maior curae in Etruscum bellum, postquam litteris Sulpicij consulis, cui Tarquinij prouincia euenerat, cognitum est depopulatum agrum circa Romanas Salinas, praedaeq. partem in Caeritum fines auectam, & haud dubie iuuentutem eius populi inter praedatores fuis- AN.402.

D se. itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, castraq. ad finem Tusculanum habentem, reuocatum inde senatus dictatorem dicere iussit. T. Manlium L. F. dixit. is cum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate patrum, ac populi iussu Caeritibus bellum indixit. Tum primum Caerites, tamquam in uerbis hostium uis maior ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, etiam uerus belli terror inuasit: &, quam non suarum uirium ea dimicatio esset, cernebant: paenitebatq. populationis; & Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores: nec arma aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti iubebat ad petendam erroris ueniam. Legati senatum cum adissent, ab senatu reiecti ad populum, deos rogauerunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quae se rebus af-

E fectis quondam populi R. cepisset: conuersiq. ad delubra Vestae, hospitium flaminum Vestaliumq. ab se caste ac religiose cultum inuocabant. Eane meritos crederet quisquam, hostes repente sine caussa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam furore, lapsos fecisse, ut sua uetera beneficia, locata praesertim apud tam gratos, nouis corrumperent maleficijs? florentemq. populum R. ac felicissimum bello, sibi desumerent hostem, cuius afflicti amicitiam cepissent? ne appellarent consilium, quae uis ac necessitas appellanda esset. transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, cum praeter uiā nihil petissent, traxisse quosdam agrestiū populationis eius, quae sibi crimini detur, comites: eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos poenas. Caere, sacrarium populi R. diuersorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacro-

tum, intactum inuiolatumq. crimine belli, hospitio Vestalium cultisq. dijs darent. Mouit populum non tam caussa praesens, quam uetus meritum, ut maleficij, quam beneficij, potius immemores essent. itaque pax populo Caeriti data: induciasq. in centum annos factas in senatusconsulta referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine uis belli conuersa est: sed hostes nusquam inuenti. cum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusq. Romam reductis, reliquum anni muris turribusq. reficiendis consumptum, & aedes Apollinis dedicata est. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potius totum e republica consulatum, quam promiscuum patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitijs cuum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde patribus plebem interreges cum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatū est. G
Legis Liciniae patrocinium tribuni iactabant: propior dolor plebi fenoris ingrauescentis erat: curaeq. priuatae in certaminibus publicis erumpebant. quorum taedio patres L.
AN. 403. Cornelium Scipionem interregem concordiae caussa obseruare legem Liciniam comitijs consularibus iussere. P. Valerio Poplicolae datus e plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam animis, noui consules fenebrem quoque rem, quae distinere unanimos uidebatur, leuare aggressi, solutionem alieni aeris in publicam curam uerterunt, quinqueuiris creatis, quos Mensarios ab dispensatione pecuniae appellarunt. meriti aequitate curaq. sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Aemilius: qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam iactura, sustinuerunt. tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut aerarium mensis H
cum aere in foro positis dissoluit, ut populo prius caueretur; aut aestimatio aequis rerum pretijs liberauit; ut non modo sine iniuria, sed etiam sine querimonijs partis utriusque, exhausta uis ingens aeris alieni sit. Terror inde uanus belli Etrusci, cum coniurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. dictus in castris (eo enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Iulius: magister equitum ei adiectus L. Aemilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere. tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricij consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius, & M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore iam plebe ob recens meritum leuati aeris alieni, ut ambo patricij consules crearentur. Creati ipse C. Sul-
AN. 404. picius Paeticus, qui prior interregno abijt, & T. Quinctius Pennus. quidam Kaesonem, I
alij Caium nomen Quinctio adijciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo populandoq., gesserunt bella. cuius lentae uelut tabis senio uicta utriusque pertinacia populi est, ut primum a consulibus, dein permissu eorū ab senatu indutias peterent. in quadraginta annos impetrauerunt. ita posita duorum bellorum, quae imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies esset; quia solutio aeris alieni multarum rerum mutauerant dominos, censum agi placuit. ceterum cum censoribus creandis indicta comitia essent; professus se petere censuram C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbauit. quod uidebatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum forte patricij consules erant, qui rationem eius se habituros negabant: sed & ipse constantia inceptum obtinuit; & tribuni, omni ui recuperando ius K
consularibus comitijs amissum, adiuuerunt. & cum ipsius uiri maiestas nullius honoris fastigium non aequabat: tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset uiam, censorem quoque in partem uocari plebs uolebat. Nec uariatum comitijs est, quin cum Manlio Cnaeo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitijs consularibus obseruaretur. magister equitum dictatori additus Q. Seruilius. nec tamen dictatura potentiorem eum consensum patrū consula-
AN. 405. ribus comitiis fecit, quam censoriis fuerat. M. Popillius Laenas a plebe cōsul, ab patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorē plebeium consulem fecit. nam cum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nunciatum esset; Scipione

A graui morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. is, impigre exercitu ſcripto, cum omnes extra portam Capenam ad Martis aedem conuenire armatos iuniores iuſſiſſet, ſignaq. eadem quaeſtores ex aerario deferre; quattuor expletis legionibus, quod ſuperfuit militum, P. Valerio Poplicolae praetori tradidit, auctor patribus ſcribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli euentus ſubſidium reip. eſſet. Ipſe, iam ſatis omnibus inſtructis, cõparatiſque, ad hoſtem pergit. cuius ut prius noſceret uires, quam periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum caſtris Gallorum capere potuit, uallum ducere coepit. gens ferox, & ingenij auidi ad pugnam, cum procul uiſis Romanorum ſignis, ut extemplo proelium initura, explicuiſſet aciem; poſtquam neque in aequũ demitti agmen uidit, & cum loci altitudine, tum uallo etiam tegi Romanos, perculſos pauore rata, ſimul opportuniores, quod intenti tum maxime operi eſſent, truci clamore aggrediB tur. Ab Romanis nec opus intermiſſum, (triarij erant qui muniebant) & ab haſtatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatiq. ſteterant, proelium initum. Praeter uirtutem locus quoque ſuperior adiuuit, ut pila omnia haſtaeque non, tamquam ex aequo omiſſa, uana, quod plerumque fit, caderent, ſed omnia librata ponderibus figerentur. oneratiq. telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut praegrauata inhaerentibus gerebant ſcuta, cum curſu paene in aduerſum ſubiſſent, primo incerti reſtitere: dein, cum ipſa cunctatio & his animos minuiſſet, & auxiſſet hoſti, impulſi retro ruere alij ſuper alios, ſtragemque inter ſe caede ipſa foediorem dare. adeo praecipiti turba obtriti plures, quam ferro necati. necdum certa Romanis uictoria erat. alia in campum degreſſis ſupererat moles. namque multitudo Gallorum ſenſum omnem talis damni exſuperans, uelut noua rurſus exoriente acie, integrum militem aduerſus uictorem hoſtem ciebat, ſtetitq. ſuppreſ-

C ſo impetu Romanus; & quia iterum feſſis ſubeunda dimicatio erat; & quod conſul, dum inter primores incautus agitat, laeuo humero matari prope tranſiecto, ceſſerat parũper ex acie. iamq. omiſſa cunctando uictoria erat, cum conſul, uulnere alligato, reuectus ad prima ſigna, Quid ſtas miles? inquit. non cum Latino Sabinoque hoſte res eſt, quem uictum armis, ſocium ex hoſte facias. in belluas ſtrinximus ferrum: hauriendus aut dandus eſt ſanguis. propuliſtis a caſtris; ſupina ualle praecipites egiſtis; ſtratis corporibus hoſtium ſuperſtatis. complete eadem ſtrage campos, qua montes repleſtis. nolite exſpectare, dum ſtantes uos fugiant. inferenda ſunt ſigna, & uadendum in hoſtem. His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. inde barbari diſſipati, quibus nec certa imperia, nec duces eſſent, uertunt impetum in ſuos; fuſiq. per campos, & praeter caſtra etiam ſua fuga praelaD ti, quod editiſſimum inter aequales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. cõſul non ultra caſtra inſecutus, quia & uulnus degrauabat, & ſubijcere exercitum pugna feſſum nouo labori nolebat, a perſequendo hoſte continuit, tumulis ab hoſte occupatis. praeda omni caſtrorum militi data, uictorem exercitum, opulentumq. Gallicis ſpolijs Romam reduxit. moram triumpho uulnus conſulis attulit. eademq. cauſſa dictatoris deſiderium ſenatui fecit; ut eſſet, qui, aegris conſulibus, comitia haberet. dictator L. Furius Camillus dictus, addito magiſtro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit patribus poſſeſſionem priſtinam conſulatus. ipſe ob id meritum ingenti patrum ſtudio creatus conſul, collegam P. Claudium Craſſum dixit. Priuſquam inirent noui conſules magiſtratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno fauore plebis: muſſanteſq. inter ſe rogitabant, num quem plebeij conſulis paeniteret: ſimul dictatorem increpabant, qui legis Liciniae ſpretae

An. 406.

E mercedẽ conſulatum, priuata cupiditate, quam publica iniuria foediorẽ, cepiſſet, ut ſe ipſe conſulem dictator crearet. Annus multis uarijſq. motibus fuit inſignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis uim pati nequiuerant, per cãpos, maritimaq. loca uagi populabantur: mare infeſtum claſſibus Graecorum erat, oraq. litoris Antiatis, Laurenſq. tractus, & Tiberis oſtia: ut praedones maritimi cum terreſtribus congreſſi, ancipiti ſemel proelio decertarint, dubijq. diſceſſerint, in caſtra Galli, Graeci retro ad naues, uictos ſe, an uictores putarent. Inter haec longe maximus exſtitit terror. concilia populorum Latinorũ ad lucũ Ferentinae habita: reſponſumq. haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, abſiſterent imperare ijs, quorum auxilio egerent: Latinos pro ſua libertate potius, quam pro alieno imperio, laturos arma. Inter duo ſimul bella externa, defectione etiam ſocio-

rum senatus anxius, cum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset; extendere omnes imperij uires consules delectu habendo iussit: ciuili quippe standum exercitu esse, quando socialis coetus desereret. Vndique non urbana tantum, sed etiam agresti iuuentute decem legiones scriptae dicuntur quaternum millium & ducenorum peditum, equitumq. trecenorum. quem nunc nouum exercitum, si qua externa uis ingruat, hae uires populi R. quas uix terrarum capit orbis, contractae in unum haud facile efficiãt. adeo in quae laboramus sola creuimus, diuitias, luxuriamque. Inter cetera tristia eius anni, consul alter P. Claudius in ipso belli apparatu moritur: redierantq. res ad Camillum: cui unico consuli, uel ob aliam dignationem haud subijciendam dictaturae, uel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum uisum est patribus. Consul, duabus legionibus urbi praepositis, octo cum L. Pinario praetore diuisis, memor paternae uirtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit; praetorem maritimã oram tutari, Graecosq. arcere litoribus iussit. & cum in agrum Pomptinum descendisset; quia neque in campis congredi, nulla cogente re, uolebat; &, prohibendo populationibus, quos rapto uiuere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem; locum idoneum statiuis delegit. ubi cum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine, atque armis insignis: quatiensq. scutum hasta, cum silentium fecisset, prouocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens: qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium, ratus, prius sciscitatus consulis uoluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito deorum factum. namque conserẽti iam manum Romano coruus repente in galea consedit, in hostem uersus. quod primo, ut augurium caelo missum, laetus accepit tribunus: precatus deinde, si diuus, si diua esset, qui sibi praepetem misisset, uolens propitius adesset. dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certamen initum est, leuans se alis, os oculosq. hostis rostro & unguibus appetijt: donec territum prodigij talis uisu, oculisq. simul ac mente turbatum Valerius obtruncat. coruus e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietae utrimque stationes fuere. postquam spoliare corpus caesi hostis tribunus coepit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad uictorem etiam ocior fuit. ibi circa iacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. iam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus laetum militem uictoria tribuni, laetum tam praesentibus ac secundis dijs, ire in proelium iubet. ostentansq. insignem spolijs tribunum, Hunc imitare miles, aiebat: & circa iacentem ducem sterne Gallorum cateruas. Dij hominesq. illi affuere pugnae; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est. adeo duorum militum euentum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis praeceperat. inter primos, quorum concursus alios exciuerat, atrox proelium fuit: alia multitudo prius, quam ad coniectum teli ueniret, terga uertit. primo per Volscos Falernumq. agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul, concione aduocata, laudatum tribunum decem bobus aureaq. corona donat. ipse iussus ab senatu bellum maritimum curare, cum praetore iunxit castra. ibi, quia res trahi segnitia Graecorum non committentium se in aciem, uidebantur, dictatorem comitiorum caussa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, aemulumq. decoris sui absentem M. Valerium Coruum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo fauore populi, tres & uiginti natum annos, consulem renunciauit. collega Coruo, de plebe, M. Popillius Laenas

An. 407. quartum consul futurus datus est. Cum Graecis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo cum litoribus arcerentur, aqua etiam praeter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. cuius populi ea, cuiusq. gentis classis fuerit, nihil certi est. maximae Siciliae fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Graecia ea tempestate intestino fessa bello. iam Macedonum opes horrebat. Exercitibus dimissis, cum & foris pax, & domi concordia ordinum otium esset; ne nimis laetae res essent, pestilentia ciuitatem adorta coegit senatum imperare decemuiris, ut libros Sibyllinos inspicerent: eorumq. monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaq. urbs quam Latini diruerant. Et cum Carthaginiensibus

A bus legatis Romae foedus ictum,cum amicitiam ac societatem petentes uenissent. Idem otium domi forisq. mansit T.Manlio Torquato,C.Plautio consulibus: semunciarium tan tum ex unciario fenus factum, & in pensiones aequas in triennium, ita ut quarta praesens esset,solutio aeris alieni dispensata est. & sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica priuatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit.leuatae maxime res,quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum restitutum a Volscis,M.Valerius Coruus secundum consul cum C. Poetelio factus, cum ex Latio nunciatum esset legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; prius quam plus hostium fieret,Volscis arma inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo cum Antiates, alijq. Volsci praeparatis iam ante, siquid ab Roma moueretur, copijs occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, B quam ad bellandum,gens,certamine uicti,fuga effusa Satrici moenia petunt. & ne in muris quidem satis firma spe, cum corona militum cincta iam scalis caperetur urbs,ad quattuor millia,praeter multitudinem imbellem,sese dedidere. opidum dirutum,atque incen sum.ab aede tantum matris Matutae abstinuere ignē.praeda omnis militi data.extra prae dam quattuor millia deditorum habita. eos uinctos consul ante currum triumphans egit: uenditis deinde,magnam pecuniam in aerarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem ca ptiuam seruorum fuisse scribant. idq. magis uerisimile est, quam deditos uenisse. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione coeptum. metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator uelut aduersus armatum iam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & cum, quod per magnos tu- C multus fieri solitū erat,iustitio indicto delectus sine uacationibus habitus esset; legiones, quātum maturari potuit,in Auruncos ductae.ibi praedonum magis,quam hostium, animi inuenti. prima itaque acie debellatum est.dictator tamen,quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant; deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, aedem Iunoni Monetae uouit. cuius damnatus uoti,cum uictor Romam reuertisset,dictatura se abdicauit. senatus duumuiros ad eam aedem pro amplitudine populi R. faciendam creari iussit. Locus in arce destinatus,quae area aediū M.Manlij Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi,Soram ex hosti bus,incautos adorti,ceperunt. Anno post,quam uota erat,aedes Monetae dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium,T.Manlio Torquato iterum consulibus.prodigium extemplo dedi cationem secutum,simile uetusto montis Albani prodigio. namque & lapidibus pluit, & D nox interdiu uisa intendi.librisq.in specis,cū plena religione ciuitas esset, senatui placuit dictatorem feriarum constituendarum caussa dici. dictus P. Valerius Poplicola. magister equitum ei Q.Fabius Ambustus datus est. non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos: ordoq.ijs,quo quisque die supplicarent,statutus. Iudicia eo anno populi tristia in feneratores facta,quibus ab aedilibus dicta dies esset,traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam caussa,ad interregnū redijt. Ex interregno,ut id actum uideri posset,ambo patricij consules creati sunt, M. Valerius Coruus tertium, A. Cornelius Cossus. Maiora iam hinc bella & uiribus hostium,& longinquitate uel regionum,uel tem porum spatio,quibus bellatum est,dicentur.namque eo anno aduersus Samnites, gentem opibus armisq. ualidam, mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum Pyrrhus hostis,Pyrrhum Poeni secuti. quanta rerum moles,quoties in extrema periculorum uen- E tum,ut in hanc magnitudinē, quae uix sustinetur,erigi imperium posset. Belli autem caussa cum Samnitibus Romanis, cum societate amiciciaq. iuncti essent, extrinsecus uenit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis iniusta arma, quia uiribus plus poterant, cum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese coniungunt. Campani magis nomen ad praesidium sociorum,quam uires,cum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli uerterunt.namque Samnites,omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos ador ti,unde aeque facilis uictoria,praedae atque gloriae plus esset,Tifata imminentes Capuae colles cum praesidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quae Capuam Tifataq. interiacet. ibi rursus acie dimicatum: aduersoq.proelio Campani intra

AN.408. AN.409. AN.410. AN.411. AN.412.

intra moenia compulsi, cum, robore iuuentutis suae acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium. legati introducti in senatum, maxime in hanc sententiam locuti sunt. Populus nos Campanus legatos ad uos patres conscripti misit, amicitiam in perpetuum, auxilium in praesens a uobis petitum. quam si secundis rebus nostris petissemus; sicut coepta celerius, ita infirmiore uinculo contracta esset. tunc enim, ut qui ex aequo nos uenisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subiecti, atque obnoxij uobis minus essemus. nunc misericordia uestra conciliati, auxilioq. in dubijs rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati, atque omni ope diuina humanaq. indigni uideamur. Neque hercule, quod Samnites priores amici socijq. uobis facti sunt, ad id ualere arbitror, ne nos in amicitiam suscipiamur; sed ut uetustate & gradu honoris nos praestent. neque enim foedere Samnitium, ne qua noua iungeretis foedera, cautum est. Fuit quidem apud uos semper satis iusta caussa amicitiae, uelle eũ uobis amicum esse, qui uos appeteret. Campani, etsi fortuna praesens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate ulli populo, praeterquam uobis, cedentes, haud parua, ut arbitror, accessio bonis rebus uestris, in amicitiam ueniamus uestram. Aequis Volscisq. aeternis hostibus huius urbis, quandocumque se mouerint, ab tergo erimus: & quod uos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio uestro & gloria semper faciemus. Subactis ijs gentibus, quae inter nos uosq. sunt, quod propediem futurum spondet & uirtus & fortuna uestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum & miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. eo uentum est patres conscripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus. si defenditis, uestri; si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo & Campaniam omnem, uestris, an Samnitium uiribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, uestram misericordiam, uestrumq. auxilium aequum est patere; ijs tamen maxime, qui, eam implorantibus alijs, auxilium dum supra uires suas praestant, omnes ipsi in hanc necessitatem uenerunt. quamquã pugnauimus uerbo pro Sidicinis, re pro nobis: cum uideremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti, & ubi conflagrassent Sidicini, ad nos transiecturum illud incendium esse. nec enim nunc, quia dolent iniuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse caussam, oppugnatum nos ueniunt. an, si ultio irae haec, & non occasio cupiditatis explendae esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterũ in Campania ipsa legiones nostras cecidere? quae est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, praedas hominum, atque pecudum actas, incendia uillarum, ac ruinas, omnia ferro ignique uastata. hiscine ira expleri non potuit? sed cupiditas explenda est: ea ad oppugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere uolunt. sed uos potius Romani beneficio uestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem iusta bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia uestra, ne bello quidem arbitror uobis opus fore. usque ad nos contempus Samnitium peruenit, supra non adscendit. itaque umbra uestri auxilij, Romani, tegi possumus: quidquid deinde habuerimus, quidquid ipsi fuerimus, uestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus: uobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, deorum immortalium numero nobis eritis. nulla colonia uestra erit, quae nos obsequio erga uos fideq. superet. Annuite patres conscripti nutum numenque uestrum inuictum Campanis, & iubete sperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia uotorum lacrymarumq. plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumq. Campanum, coniuges liberosque nostros esse? stare omnẽ multitudinem ad portas, uiam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, patres conscripti, solicitis ac pendentibus animi renunciare iubeatis. alterum responsum salutem, uictoriam, lucem ac libertatem; alterum, ominari horreo, quae ferat. Proinde ut aut de uestris futuris socijs, atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis consulite. Summotis deinde legatis, cum consultus senatus esset, etsi magnae parti urbs maxima opulentissimaq. Italiae, uberrimus ager, mariq. propinquus, ad uarietates annonae horreum populi R. fore uidebatur: tamen tanta utilitate fides antiquior fuit; responditq. ita ex auctoritate senatus consul. Auxilio uos Campani dignos censet senatus: sed ita uobiscum

A biscum amicitiam institui par est,ne qua uetustior amicitia ac societas uioletur. Samnites nobiscum foedere iuncti sunt. itaq.arma deos prius,quam homines, uiolatura, aduersus Samnites uobis negamus: legatos, sicut fas iusque est, ad socios, atque amicos precatum mittemus,ne qua uobis uis fiat. Ad ea princeps legationis: (sic enim domo mandatum at tulerat) Quandoquidem, inquit, nostra tueri aduersus uim atque iniuriam iusta ui nó uultis, uestra certe defendetis. itaque populum Campanum urbemq. Capuam, agros delubra deum, diuina humanaq. omnia in uestram patres conscripti populiq. R. ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, deditICIJ uestri passuri. Sub haec dicta omnes manus ad consules tendentes, pleni lacrymarum, in uestibulo curiae procubuerunt. Commoti patres uice fortunarum humanarum,si ille praepotens opibus populus, luxuria superbiaq. clarus,a quo paullo ante auxiliũ finitimi petissent,adeo infractos gereret animos,ut se ipse

B suaque omnia potestatis alienae faceret: tum iam fides agi uisa,deditos non prodi: nec facturum aequa Samnitium populum censebãt,si agrum urbemq.per deditionem factam populi R. oppugnarent. legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, ut preces Campanorum,responsum senatus amicitiae Samnitium memor,deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent: peterent pro societate amicitiaque, ut dediticijs suis parcerent; neque in eum agrum, qui populi R. factus esset, hostilia arma inferrent. si leniter agendo parum proficerent; denunciarent Samnitibus, populi R. senatusq. uerbis, ut Capua urbe, Campanoq. agro abstinerent. Haec legatis agentibus in concilio Samnitium, adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis,praefectos cohortium uocarent, ijsq. clara uoce imperarent, ut praedatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

C Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, patres fetialibus ad res repetendas missis,belloque,quia non redderentur,sollemni more indicto, decreuerũt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: iussuq. populi consules ambo cũ duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium,ille ad montem Gaurum,hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt. simul in Campanos stimulabat ira,tam promptos nunc ad ferenda,nunc ad accersenda aduersus se auxilia. ut uero castra Romana uiderunt; ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius leuibus certaminibus, tentandi hostis caussa, haud ita multos moratus dies, signum pugnae proposuit, paucis suos adhortatus, Ne nouum bellum eos,nouusq. hostis

D terreret: quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. ne Sidicinorum Campanorumq. cladibus,Samnitium aestimarent uirtutem. qualescumque inter se certauerint, necesse fuisse alteram partem uinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaq. sua, quam uirtute hostium, uictos esse. Quid autem esse,duo prospera in tot saeculis bella Samnitium aduersus tot decora populi R. qui triumphos paene plures, quam annos,ab urbe condita numeret; qui omnia circa se,Sabinos,Etruriam,Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncus, domita armis habeat? qui Gallos,tot proelijs caesos,postremo in mare ac naues fuga compulerit? cum gloria belli ac uirtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cuius ductu auspicioq.ineunda pugna sit;utrum qui audiendus dumtaxat magnificus adhortator sit, uerbis tantum ferox, operum militarium expers; an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, uersari media in mole pugnae sciat. Facta mea,non dicta,uos milites,in

E quit, sequi uolo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam a me petere. non factionibus modo, nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus, summamq. laudem peperi. Fuit, cum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & a liberatoribus patriae ortus: & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs haec consulem, habuit. nunc iam nobis patribus, uobisque plebeijs promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed uirtutis est praemium. proinde summum quodque spectate milites decus. Non, si mihi nouum hoc Corui cognomen dijs auctoribus homines dedistis, Poplicolarum uetustum familiae nostrae cognomen memoria excessit. semper ego plebem Romanam militiae domique, priuatus, in magistratibus paruis magnisque, aque tribunus

nus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo, atque colui. Nunc, quod instat, dijs bene iuuantibus, nouum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite. Non alias militi familiarior dux fuit, omnes inter infimos militum haud grauate munia obeundo. in ludo praeterea militari, cum uelocitatis uiriumque inter se aequales certamina ineunt, comiter facilis uincere ac uinci uultu eodem: nec quemquam aspernari parem, qui se offerret: factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienae, quam suae dignitatis, memor: &, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, ijsdem gerebat. itaque uniuersus exercitus incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Proelium, ut quod maxime umquam, pari spe, utrimque aequis uiribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium commissum est. Samnitibus ferociā augebant nouae res gestae, & paucos ante dies geminata uictoria: Romanis contra quadringentorum annorum decora, & conditae urbi aequalis uictoria. utrisque tamen nouus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquandiu in neutram partem inclinaret acies. Tum consul, trepidationem inijciendam ratus, quando ui pelli non poterant; equitibus immisis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo uoluere turmas uidit, nec posse aperire in hostes uiam, reuectus ad antesignanos legionum, cum desiluisset ex equo, Nostrum, inquit, peditum illud milites est opus. agitedum, ut me uideritis, quacumque incessero in aciem hostium, ferro uiam facientem; sic pro se quisque obuios sternite. illa nunc omnia, qua nunc erectae micant hastae, patefacta strage uasta cernetis. Haec dicta dederat, cum equites consulis iussu discurrunt in cornua, legionibusq. in mediam aciem aperiunt uiam. Primus omnium consul inuadit hostem; &, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi, dextra laeuaq. ante se quisque memorandum proelium ciet. stant obnixi Samnites; quamquam plura accipiunt, quam inferunt, uulnera. Aliquandiu iam pugnatum erat: atrox caedes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat. adeo morte sola uinci destinauerant animis. itaque Romani, cum effluere iam lassitudine uires sentirent, & diei haud multum superesse, accensi ira concitāt se in hostem. tum primum referri pedem, atque inclinari rem in fugam apparuit: tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox uictoriam magis, quam proelium, diremisset. & Romani fatebantur numquam cum pertinaciore hoste conflictum: & Samnites, cum quaereretur, quaenam prima caussa tam obstinatos mouisset in fugam, oculos sibi Romanorum ardere uisos aiebant, uaesanosq. uultus, & furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum. quem terrorem non pugnae solum euentu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die uacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnium foedatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incaute in saltum caua ualle peruium, circaq. insessum ab hoste, induxit, nec prius, quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem uidit. Dum id morae Samnitibus est, quoad totum in uallem infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. itaque consuli territo animi, Videsne tu, inquit, A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisq. nostrae, si eam, quā caeci reliquere Samnites, impigre capimus. nec tu mihi plus, quam unius legionis principes hastatosque, dederis: cum quibus ubi euasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque & exercitum serua. neque enim moueri hostis, subiectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. nos deinde aut fortuna populi R. aut nostra uirtus expediet. Collaudatus a consule, accepto praesidio uadit occultus per saltum; nec prius ab hoste est uisus, quam loco, quem petebat, appropinquauit. inde admiratione pauentibus cunctis, cum omnium in se uertisset oculos; & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in aequiorem locum; & ipse in summo constitit uertice. Samnites dum huc illuc signa uertunt; utriusque rei omissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eandem uallem, in qua paullo ante subiectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. sed cum ira in hos magis, qui fortunam gerendae rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis uolunt,

F G H I K

A lunt, ut a consule Decium intercludant; nunc uiam patefacere, ut degressos in uallem adoriatur. incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in aduersum collem ex superiore loco se pugnaturum; deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent; nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se uallo q. circumdarent. Tum centurionibus ad se uocatis: Quaenam illa inscitia belli, ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisq. uictoriam pepererunt? huc atque illuc signa moueri, ac modo in unum conferri, modo educi uidetis. opus quidem incipit nemo, cum iam circumdati uallo potuerimus esse. tum uero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. Agitedum, ite mecum: ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis praesidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus. Haec omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustrauit. Vigilijs deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari iubet: ubi secundae uigiliae buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se uenirent. quo ubi, sicut edictum erat, taciti conuenerunt; Hoc silentium milites, inquit, omisso militari assensu, in me audiendo seruandum est. ubi sententiam meam uobis peregero, tum quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quae pars maior erit, eius stabitur consilio. nunc, quae mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia reiectos hic uos circumuenit hostis. uirtute cepistis locum: uirtute hinc, oportet, euadatis. ueniendo huc, exercitum egregium populi Romani seruastis: erumpendo hinc, uosmet ipsos seruate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante uiderit, quam captum a nobis; nos tam paucos tot ipse millibus hominum nec adscensu arcuerit; nec tenentes locum, cum diei tantum superesset, uallo circumdederit. quem uidentem ac uigilantem sic eluseritis, sopitum, oportet, fallatis: immo necesse est. in eo enim loco res sunt nostrae, ut ego uobis magis necessitatis uestrae index, quam consilij auctor sim. neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; cum, praeter arma, & animos armorum memores, nihil uobis fortuna reliqui fecerit; fame & siti moriendum sit, si plus, quam uiros ac Romanos decet, ferrum timeamus. ergo una est salus, erumpere hic atque abire. id aut interdiu, aut nocte faciamus oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe si lux exspectetur, quae spes est non uallo perpetuo fossaq. nos saepturum hostem, qui nunc corporibus suis subiectis undique cinxerit, ut uidetis, collem? atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est; haec profecto noctis aptissima hora est. signo secundae uigiliae conuenistis: quod tempus mortales somno altissimo premit. per corpora sopita uadetis, uel silentio incautos fallentes, uel sentientibus clamore subito pauorem iniecturi. me modo sequimini, quem secuti estis. ego eandem, quae duxit huc, sequar fortunam. quibus haec salutaria uidentur, agitedum in dextram partem pedibus transite. Omnes transierunt: uadenteq. per intermissa custodijs loca Decium secuti sunt. Iam euaserant media castra, cum superscandens uigilum strata somno corpora miles offenso scuto praebuit sonitum. quo excitatus uigil, cum proximum mouisset, erectiq. alios concitaret, ignari, ciues an hostes essent; praesidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, quãdo non fallerent, clamorem tollere iussis militibus, torpidos somno, insuper pauore exanimat: quo praepediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumq. Samnitium, praesidiũ Romanum, obuijs custodibus caesis, ad castra consulis peruadit. Aliquantum supererat noctis, iamq. in tuto uidebantur esse, cum Decius, Macti uirtute, inquit, milites Romani este. uestrum iter, ac reditum omnia saecula laudibus ferent. sed ad conspiciendam tantam uirtutem luce ac die opus est: nec uos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiamur. Dictis obtemperatum. atque ubi primum illuxit, praemisso nuncio ad consulem, in castra ingenti gaudio concitantur: & tessera data, incolumes reuerti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo obiecissent, pro se quisque obuiam effusi laudant, gratulantur: singulos uniuersosque seruatores suos uocant: dijs laudes gratesque agunt: Decium in caelum ferunt. Hic Decij castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato praesidio, coniectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum

nium consuli aequantibus. Vbi ad praetorium uentum est, consul classico ad concionẽ con F uocata: orsusq. meritas Decij laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, & nocturno pauore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggrederetur. credere etiam aliquos ad se sequendum emissos per saltum uagari. Iussae legiones arma capere: egressaeq. castris, cum per exploratores notior iam saltus esset, uia patentiore ad hostem ducuntur. quem incautum improuiso adortae, cum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra uallum se possent, pauentem primum intra castra compellunt: deinde castra ipsa turbatis stationibus capiũt. Perfertur circa collem clamor; fugatq. ex suis quemque praesidijs. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra uallum egerat pauor, (fuere autem ad triginta millia) omnes caesi, castra direpta. Ita rebus gestis, consul aduocata concione, P. Decij non coeptas solum G ante, sed cumulatas noua uirtute laudes peragit: &, praeter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioq. uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in praesidio simul fuerant, duplici frumẽto in perpetuum, in praesentia singulis bobus, binisq. priuis tunicis donati. Secundum consulis donationem legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. altera corona, eiusdem honoris index, a praesidio suo imposita est. his decoratus insignibus bouem eximium Marti immolauit, centum boues militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. ijsdem militibus legiones libras farris, & sextarios uini contulerunt. omniaq. ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est: qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore iuuentutis modo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuncij H trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem opem oratum ueniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum ualido praesidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum exiguum, ut quibus, praeter equos, ceterorum iumẽtorum calonumq. turba abesset, castris cepit. Samnitium exercitus, uelut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obuius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in uallo uidit; missiq. ab omni parte exploratum, quod in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt: fremere omnis acies, complendas esse fossas, scindendumq. uallum, & in castra irrumpendum. transactumq. ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. ceterum, quia multitudo sua commeatibus grauis, & prius sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset: placuit, dum I inclusus paueret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros cum uidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus ad castra oppugnanda ducit. quae cum primo clamore, atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentorijs suis, quam in portis ualloque, caesis, signa captiua in unum locum cõferri iussit; relictisq. duabus legionibus custodiae & praesidij caussa, graui edicto monitis, ut, donec ipse reuertisset, praeda abstinerẽt, profectus agmine instructo, cum praemissus eques uelut indagine dissipatos Samnites ageret, caedem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se, neque utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. tantumq. fugae ac formidinis fuit, ut ad XL. millia scutorum, nequaquam tot caesis, & signa militaria, cum ijs quae in castris capta erãt, K ad CLXX. ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum; ibiq. omnis praeda militi data. Huius certaminis fortuna & Faliscos, cum in indutijs essent, foedus petere ab senatu coegit; & Latinos, iam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum uertit bellum. neque ita rei gestae fama Italiae se finibus tenuit: sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronae aureae dono, quae in Capitolio in Iouis cella poneretur. fuit pondo XXV. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude, donisque; cum, incondito militari ioco, haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum esset. Campanorum deinde, Suessulanorumq. auditae legationes; precantibusq. datum, ut praesidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium

excursiones

A excursiones arcerentur. Iam tum minime salubris militari disciplinae Capua, instrumento omnium uoluptatum delenitos militum animos auertit a memoria patriae. inibanturq. consilia in hibernis eodem scelere adimẽdae Campanis Capuae, per quod illi eã antiquis cultoribus ademissent: neque immerito suum ipsorum exemplum in eos uersurum. Cur autem potius Campani agrum Italiae uberrimum, dignam agro urbem qui nec se, nec sua tutari possint, quam uictor exercitus haberet, qui suo sudore, ac sanguine, inde Samnites depulisset? an aequum esse, dediticios suos illa fertilitate, atque amoenitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari? aut in urbe insidentem tabem cresentis in dies fenoris pati? Haec agitata occultis coniurationibus, necdum uulgata in omnes consilia inuenit nouus consul, C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte prouincia euenerat, Q. Seruilio collega ad urbem relicto. itaque cum omnia ea, sicut gesta An. 413.
B erant, per tribunos comperta haberet, & aetate, & usu doctus: quippe qui iam quartum consul esset, dictatorq. & censor fuisset: optimum ratus, differendo spem, quandocumque uellent, consilij exsequendi, militarem impetum frustrari, rumorem dissipat, in ijsdem opidis & anno post praesidia hibernatura. diuisa enim erant per Campaniae urbes: manaueramtq. a Capua consilia in exercitum omnem. eo laxamento cogitationibus dato, quieuit in praesentia seditio. Consul, educto in aestiua milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominũ instituit, alijs emerita dicendo stipendia esse, alios graues iam aetate, aut uiribus parum ualidos. quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde & cohortes quaedam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. per speciem etiam militarium usuum cum alij alio mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romae, praetorque, alias ex alijs fingendo moras, retinebat. Et primo quidem ignari ludificationis, minime inuiti domos reuisebant.
C postquam neque reuerti ad signa primos, nec ferme alium, quam qui in Cãpania hibernassent, praecipueque ex ijs seditionis auctores mitti uiderunt: primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: iam quaestiones, iam iudicia, iã occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele consulum ac patrum in se regnum passuros. Haec, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt, neruos coniurationis eiectos arte consulis cernentes. Cohors una, cum haud procul Anxure esset, ad Lautulas, saltu angusto inter mare ac montes, consedit, ad excipiendos, quos consul alijs, atque alijs, ut ante dictum est, caussis mittebat. Iam ualida admodum numero manus erat. nec quidquam ad iusti exercitus formam, praeter ducem, deerat. incompositi itaque praedantes in agrum Albanum perueniunt; & sub iugo Albae Longae castra uallo cingunt. perfe-
D cto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententijs decertant, nulli ex praesentibus satis fidentes. quem autem ab Roma posse acciri? quem patrum, aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex iniuria insanientis exercitus caussa recte committatur? postero die, cum eadem deliberatio teneret, ex praedatoribus uagis quidam compertum attulerunt, T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumq. immemorem. Patriciae hic uir gentis erat: cui cum militiae, magna cum gloria actae, finem pes alter ex uulnere claudus fecisset, ruri agere uitam, procul ambitione ac foro, constituit. Nomine audito, extemplo agnouere uirum; &, quod bene uerteret, acciri iusserunt. sed parum spei erat, uoluntate quidquam facturum. uim adhiberi ac metum placuit. itaque silentio noctis cum tectum uillae, qui ad id missi erant, intrassent, somno graui Quinctium oppressum, nihil medium, aut imperium, atque honorem, aut ubi restitaret,
E mortem, ni sequeretur, denunciantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adueniens appellatus; insigniaq. honoris exterrito subitae rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere iubent. suo magis inde impetu, quam consilio ducis, conuulsis signis, infesto agmine ad lapidem octauum uiae, quae nunc Appia est, perueniunt: issentq. confestim ad urbem, ni uenire contra exercitum, dictatoremque aduersus se M. Valerium Coruum dictum, audissent, & magistrum equitum L. Aemilium Mamercum. Vbi primum in conspectum uentum est, arma signaq. agnouere; extemplo omnibus memoria patriae iras permulsit. nondum erant tam fortes ad sanguinem ciuilem: nec, praeter externa, nouerant bella: ultimaq. rabies secessio ab suis habebatur. itaque iam duces, iam milites utrimque congressus quaerere ad colloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas

teneret,

teneret, nedum aduerſus patriam: Coruus omnes caritate ciues, praecipue milites, & ante alios ſuum exercitum complexus, ad colloquium proceſſit. Cognito ei extemplo haud minor ab aduerſarijs uerecundia, quam ab ſuis ſilentium datum. Deos, inquit, immortales, milites, ueſtros, publicos, meosq. ab urbe proficiſcens ita adoraui, ueniamq. ſupplex popoſci; ut mihi de uobis concordiae partae gloriam, non uictoriam darent: ſatis fuit, erit que, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda eſt. quod deos immortales inter nuncupanda uota expopoſci, eius me compotem uoti uos facere poteſtis: ſi meminiſſe uultis nō uos in Samnio, nec in Volſcis, ſed in Romano ſolo caſtra habere: ſi illos colles, quos cernitis, patriae ueſtrae eſſe: ſi hunc exercitum ciuium ueſtrorum: ſi me conſulem ueſtrum, cuius ductu auſpicioq. priore anno bis legiones Samnitium fudiſtis, bis caſtra ui cepiſtis. Ego ſum M. Valerius Coruus, milites; cuius uos nobilitatem beneficijs erga uos, non iniurijs ſenſiſtis; nullius ſuperbae in uos legis, nullius crudelis ſenatuſconſulti auctor; in omnibus meis imperijs in me ſeuerior, quam in uos. Ac ſi cui genus, ſi cui ſua uirtus, ſi cui etiam maieſtas, ſi cui honores ſubdere ſpiritus potuerunt; ijs eram natus, id ſpecimen mei dederam, ea aetate conſulatum adeptus eram, ut potuerim tres & uiginti annos natus conſul patribus quoque ferox eſſe, non ſolum plebi. quod meum factum, dictumue conſulis grauius, quam tribuni, audiſtis? Eodem tenore duos inſequentes conſulatus geſſi: eodem haec imperioſa dictatura geretur: ut neque in hos meos & patriae meae milites mitior, quam in uos, horreo dicere hoſtes. ergo uos prius in me ſtrinxeritis ferrum, quam in uos ego. iſtinc ſigna canent, iſtinc clamor prius incipiet, atque impetus, ſi dimicandum eſt. Inducite in animum, quod non induxerunt patres auiq. ueſtri; non illi, qui in Sacrum montem ſeceſſerunt; non hi, qui poſtea Auentinum inſederunt. Exſpectate, dum uobis ſingulis, ut olim Coriolano, matres coniugesq. crinibus paſſis obuiae ab urbe ueniant. tum Volſcorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieuerunt: uos, Romanus exercitus, non deſtiteritis impio bello? T. Quincti, quocumque iſtic loco ſeu uolens, ſeu inuitus conſtitiſti: ſi dimicandum erit, tum tu in nouiſſimos te recipito: fugeris etiam honeſtius, tergumq. ciui dederis, quam pugnaueris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene, atque honeſte inter primos ſtabis, & colloquij huius ſalutaris interpres fueris. Poſtulate aequa, & ferte: quamquam uel iniquis ſtandum eſt potius, quam impias inter nos conſeramus manus. T. Quinctius plenus lacrymarum ad ſuos uerſus, Me quoque, inquit, milites, ſi quis uſus mei eſt, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem. non enim illa modo Volſcus aut Samnis, ſed Romanus uerba fecit, ueſter conſul, ueſter imperator milites, cuius auſpicia pro uobis experti, nolite aduerſus uos uelle experiri. qui pugnarent uobiſcum infeſtius, & alios duces ſenatus habuit: qui maxime uobis ſuis militibus parceret, cui plurimum uos imperatori ueſtro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui uincere poſſunt, uolunt. quid nos uelle oportet? quin omiſſis ira & ſpe, fallacibus auctoribus, nos ipſos noſtraq. omnia cognitae permittimus fidei? Approbantibus clamore cunctis, T. Quinctius ante ſigna progreſſus, in poteſtate dictatoris milites fore dixit: orauitque, ut cauſſam miſerorum ciuium ſuſciperet, ſuſceptamq. eadem fide qua remp. adminiſtrare ſolitus eſſet, tueretur. ſibi ſe priuatim nihil cauere: nolle alibi, quam in innocentia, ſpem habere. militibus cauendum, quod apud patres ſemel plebi, iterum legionibus cautum ſit, ne fraudi ſeceſſio eſt. Quinctio collaudato, ceteris bonum animum habere iuſſis, dictator equo citato ad urbem reuectus, auctoribus patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi ſeceſſio eſſet. Orauit etiam bona uenia Quirites, ne quis eam rem ioco ſerioue cuiquam exprobraret. Lex quoque ſacrata militaris lata eſt, ne cuius militis ſcripti nomen, niſi ipſo uolente, deleretur: additumq. legi, ne quis, ubi tribunus militum fuiſſet, poſtea ordinum ductor eſſet. id propter P. Salonium poſtulatum eſt ab coniuratis: qui alternis prope annis tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primi pili appellant. Huic infenſi milites erant, quod ſemper aduerſatus nouis conſilijs fuiſſet, nec particeps eorum eſſet, qui ab Lautulis fugiſſent. itaque cum hoc unum, propter Salonium, ab ſenatu non impetraretur, tum Salonius obteſtatus patres conſcriptos, ne ſuum honorem pluris, quam concordiam ciuitatis, aeſtimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Aeque impotens poſtulatum fuit, ut de ſtipendio equitum (merebant autem triplex ea tempeſtate) aera demerentur, quod aduerſati coniurationi fuiſſent. Praeter haec inuenio

apud

A apud quosdam, L. Genucium tribunum plebis tulisse ad populum, ne fenerare liceret: item alijs plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decẽ annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret, utiq. liceret consules ambos plebeios creari. quae si omnia concessa sunt plebi, apparet haud paruas uires defectionem habuisse. Alijs annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque antequam Romam ueniretur, sed Romae eam multitudinem coniuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quinctij uillam, sed in aedes C. Manlij nocte impetum factum, eumq. a coniuratis comprehensum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiae ortam, sed repente, cum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: & permistos dextras iungere, ac complecti inter se lacrymantes milites coepisse, coactosq. consules, cum uiderent auer-
B sos a dimicatione militum animos, retulisse ad patres de concordia reconcilianda. adeo nihil, praeterquam seditionem fuisse, eamq. compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et huius fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus graue bellum, aliquot populos ab Romana societate auertit: & praeter Latinorum infidum iam diu foedus, Priuernates etiam Norbam, atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

EPITOME. LIBRI. IIX

ATINI cum Campanis defecerunt, & missis legatis ad senatum condicionem tulerunt, ut, si pacem habere uellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, praetor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium suum, quod cõtra edictum pugnauerat aduersum Latinos, quamuis prospere pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis P. Decius deuouit se pro exercitu, &, concitato equo, cum in medios hostes se intulisset, interfectus, morte sua Romanis uictoriam restituit. Latini in deditionem uenerunt. T. Manlio in urbem reuerso nemo ex iuuentute obuiam processit. Minucia uirgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus uictis, in opidum ex ijs captum Cales colonia deducta est. Item Fregellae colonia deductae sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum, quarum plurimae statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de ueneficio tunc primum constituta est. Priuernatibus, cum rebellassent, uictis ciuitas data est. Palaepolitani bello, & obsidione uicti in deditionem uenerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo & imperium prolatum est, & proconsuli decretus triumphus. Plebs nexu liberata est, propter L. Papirij creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre uoluerat. Cum L. Papirius dictator reuersus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum occasione rei bene gerendae inuitatus, contra edictum eius prospere aduersus Samnites pugnauit. ob eam caussam cum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus uideretur, Fabius Romam profugit: &, cum caussa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res praeterea contra Samnites prospere gestas continet.

C

D

LIBER. IIX

AM consules erant C. Plautius iterũ, L. Aemilius Mamercus, cũ Setini Norbaniq. Romã, nuncij defectionis Priuernatiũ, cũ querimonijs acceptae cladis uenerunt. Volscorũ itẽ exercitũ, duce Antiati populo consedisse ad Satricum, allatum est. utrumque bellum Plautio sorte euenit. Prius Priuernũ profectus, extẽplo acie conflixit. haud magno certamine deuicti hostes: opidũ captum, redditumq. Priuernatibus, praesidio ualido imposito: agri partes duae adẽptae. inde uictor exercitus Satricũ cõtra Antiates ductus. ibi magna utrimque caede atrox proeliũ fuit. & cum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tã ambiguo fessi, in posterum diẽ proeliũ parãt. Volscis recensentibus, quot uiros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro uictis Antium agmine trepido, saucijs, ac parte impedimentorum relicta, abierunt. armorum magna uis tum inter caesa corpora hostium, tum in AN. 414.

E

castris inuenta est. ea Luae matri dare se consul dixit: finesq. hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Aemilio ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitiũ, non legiones usquam oppositae. ferro igniq. uastantem agros, legati Samnitium pacem orantes adeunt. a quo reiecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis pacem sibi ab Romanis, belliq. ius aduersus Sidicinos petierunt. quae se eo iustius petere, quod in amicitiam populi R. secundis suis rebus, non aduersis, ut Campani, uenissent: & aduersus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi R. numquam amicos: qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam; nec, ut Campani, auxilium in bello petissent; nec in fide populi R. nec in ditione essent. Cum de postulatis Samnitium Ti. Aemilius praetor senatum consuluisset, reddendumque his foedus patres censuissent, praetor Samnitibus respondit: Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum R. stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti taedium ceperit, amicitia deintegro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit. Foedere icto, cum domum reuertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus indutijs daret, quoad legati redissent. Samnites copijs ijsdem, quibus usi aduersus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundae. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos coepta fieri est: deinde, postquam patres, ut seram eam, ultimaq. tandem necessitate expressam, aspernabantur; ad Latinos iam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeo iniuriae Samnitium, quam beneficij Romanorum memoria praesentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus quam proelijs cladium fecit. & quamquam superiores certaminibus Latini erant; haud inuiti, ne saepius dimicandum foret, agro hostium excessere. id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui cum adijssent senatum, conquesti eadem se foederatos pati, quae hostes essent passi, precibus infimis petiere, ut satis ducerent Romani uictoriam, quam Samnitibus Campano Sidicinoq. hoste eripuissent: ne uinci etiam se ab ignauissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi R. essent, pro imperio arcerent Samniti agro: sin imperium abnuerent, armis coercerent. Aduersus haec responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos iam nõ esse, timebantque, ne arguẽdo abalienarent. Campanorum aliam condicionem esse, qui non foedere, sed per deditionẽ in fidem uenissent. itaque Campanos, seu uelint, seu nolint, quieturos: in foedere Latino nihil esse, quod bellare, cum quibus ipsi uelint, prohibeantur. Quod responsum, sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit; ita Campanos metu abalienauit; Latinos, uelut nihil iam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. itaque per speciem aduersus Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque aduersus seruatores suos bello Campanus aderat. sed quamquam omnia de industria celabantur, priusque, quam mouerentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem uolebant: tamẽ per quosdã priuatis hospitijs necessitudinibusq. coniunctos indicia coniurationis eius Romam emanarunt. iussisq. ante tẽpus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius noui cõsules aduersus tantã molẽ belli crearẽtur; religio incessit, ab eis, quorũ imminutũ imperiũ esset, comitia haberi. itaque interregnũ initũ. duo interreges fuerũt, M. Valerius, ac
AN. 415. M. Fabius. is creauit consules T. Manliũ Torquatum tertium, P. Decium Murẽ. Eo anno Alexrandrum Epiri regem in Italiam classem appulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuisent, haud dubie ad Romanos peruenisset. Eadem aetas rerum magni Alexandri est: quem sorore huius ortum, in alio tractu orbis, inuictum bellis iuuenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisq. Latini haud dubia erat: tamen, tamquam de Samnitibus, non de se curam agerent, decem principes Latinorum Romam euocauerunt, quibus imperarent quae uellent. Praetores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numicium Circeiensem, ambos ex colonijs Romanis: per quos praeter Signiam, Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim euocari placuit. haud cuiquam dubium erat, super

quare

A quare accirentur. itaque concilio prius habito, praetores, quam Romam proficiscerentur, euocatos se ab senatu docent Romano, &, quae actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt. Cum aliud alij censerent, tum Annius: Quamquam ipse ego retuli, quid responderi placeret; tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitrot, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit. facile erit, explicatis consilijs, accōmodare rebus uerba. nam si etiam nunc sub umbra foederis aequi seruitutem pati possumus; quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusq. Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos; si foedus est; si societas, aequatio iuris est; si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet; si socialis illis exercitus is est, quo adiuncto duplicent uires suas, quem secernere ab se B consules bellis proprijs ponendis sumendisque nolint: cur non omnia aequantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars uirium, ibi & imperij pars est. Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse: sed, ut amplum uideri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui si quando umquam consociandi imperij, usurpandae libertatis tempus optastis; en hoc tempus adest, & uirtute uestra, & deum benignitate uobis datum. Tentastis patientiam, negando militem. quis dubitat exarsisse eos, cum plus ducentorum annorum morem solueremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium per nos tuendorum ius antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare aduersus Samnites foederatos suos audierunt: nec mouerunt se ab urbe. unde haec illis tanta modestia, nisi a con-C scientia uirium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem iam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Vsurpate modo postulando eo, quod illi uobis taciti concedunt. si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipse audiente non populo R. modo senatuque, sed Ioue ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut, si nos in foedere ac societate esse uelint, consulem alterum ab nobis, senatusque partem accipiant. Haec ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, ut ageret, diceretq. quae e rep. nominis Latini, fideque sua uiderentur. Vbi est Romam uentum, in Capitolio ei senatus datus est. ibi cum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate patrum, ne Samnitibus foederatis bellum inferrent: Annius, tamquam uictor armis Capitolium cepisset, non legatus iure gentium tutus loqueretur, Tempus erat, inquit, T. Manli, uosq. patres conscripti, tandem iam uos nobiscum D nihil pro imperio agere, cum florentissimum deum benignitate nunc Latium armis uirisque, Samnitibus bello uictis, Sidicinis Campanisq. socijs, nunc etiam Volscis adiunctis, uideretis; colonias quoque uestras Latinum Romano praetulisse imperium. sed quoniam uos, regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum: nos, quamquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut condiciones pacis feramus aequas utrisque; quando uires quoque aequari dijs immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem aequā ex utraque gente esse: unum populum, unam remp. fieri. &, ut imperij eadem sedes sit, idemq. omnibus nomen: quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene uertat, sit haec sane patria potior, & Romani omnes uocemur. Forte ita accidit, ut E parem ferociae huius & Romani consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum uenturum se esse palam diceret, & quemcumque in curia Latinum uidisset, sua manu interempturum. & conuersus ad simulacrum Iouis, Audi Iuppiter haec scelera, inquit, audite ius fasque. peregrinos consules, & peregrinum senatum in tuo Iuppiter augurato templo captus, atque ipse oppressus, uisurus es? haeccine foedera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus uestris Latini, haec L. Tarquinius uobiscum postea fecit? non uenit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium uestrarum ueterum, & beneficiorum nostrorum erga uos, obliti estis? Cum consulis uocem subsecuta patrum indignatio esset, proditur memoriae, aduersus crebram imploratio

nem deum, quos testes foederum saepius inuocabant consules, uocem Annij spernentis numina Iouis Romani auditam. certe cum commotus ira se ab uestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite grauiter offenso impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. exanimatum, auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit; sicut inter foederum ruptorum testationem ingenti fragore caeli procellam effusam. nam & uera esse, & apte ad repraesentandam iram deum ficta possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos, cum iacentem Annium uidisset, exclamat ita, ut populo patribusq. audita uox pariter sit: Bene habet. dij pium mouete bellum. est caeleste numen: es magne Iuppiter: haud frustra te patrem deum hominumq. hac sede sacrauimus. Quid cessatis Quirites, uosq. patres conscripti arma capere dijs ducibus? sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum iacentem uidetis. Assensu populi excepta uox consulis, tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui iussu consulis prosequebantur, quam ius gentium ab ira impetuq. hominum tegeret. Consensit & senatus bellum, consulesque, duobus scriptis exercitibus, per Marsos Pelignosq. profecti, adiuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo iam Latini socijq. conuenerant, castra locant. ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur uisa species uiri maioris, quam pro humano habitu, augustiorisque, dicentis, Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum dijs Manibus matriq. Terrae deberi: utrius exercitus imperator legiones hostium, superq. eas se deuouisset, eius populi partisq. uictoriam fore. Hos ubi nocturnos uisus inter se consules contulerunt; placuit auerruncandae deum irae uictimas caedi; simul ut si extis eadem, quae somno uisa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. ubi responsa haruspicum insidēti iam animo tacitae religioni cōgruerunt, tum adhibitis legatis tribunisque, & imperijs deum propalam expositis, ne mors uoluntaria consulis exercitum in acie terreret; comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus coepisset, inde se consul deuoueret pro populo R. Quiritibusque. Agitatum etiam in concilio est, ut, si quando umquam seuero ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. curam acuebat, quod aduersus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes. milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegaeque, ijsdem praesidijs, saepe ijsdem manipulis permisti fuerāt. per haec ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret. Forte inter ceteros turmarum praefectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus euasit, ut uix teli iactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. praeerat Geminius Metius, uir tum genere inter suos, tum factis clarus. is ubi Romanos equites, insignemq. inter eos praecedentem consulis filium (nam omnes inter se utique, illustres uiri noti erāt) cognouit, Vnane, ait, turma Romani cum Latinis socijsq. bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore, Manlius inquit, & cū illis aderit Iuppiter ipse foederum a uobis uiolatorum testis, qui plus potest, polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem uestram pugnauimus, hic quoque efficiemus profecto, ne quid minus, quam acies uobis, & collata signa nobiscum, cordi sint. Ad ea Geminius paullulum ab suis equo prouectus, Visne igitur, dum dies ista uenit, qua magno conatu exercitus moueatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorū iam hinc euētu cernatur, quantum eques Latinus Romano praestet? Mouet ferocem animum iuuenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis uis fati. oblitus itaque imperij patrij, consulumq. edicti, praeceps ad id certamen agitur, quo uinceret, an uinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris uelut ad spectaculum summotis, spatio, quod uacui interiacebat cāpi, aduersos concitant equos: & cum infestis cuspidibus concurrissent, Manlij cuspis super galeam hostis Metij trans ceruicem equi elapsa est. circumactis deinde equis, cum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit. ad cuius uulneris sensum cum equus prioribus pedibus erectis magna ui caput quateret, excussit equitem; quem cuspide parmaq. innixum, attollentem se a graui casu, Manlius ab iugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terrae affixit. spolijsq. lectis ad suos reuectus, cum ouante gaudio turma, in castra, atque inde ad praetorium ad patrem tendit, ignarus

A ignarus facti, futurique, laus an poena merita esset. Vt me omnes, inquit, pater, tuo sanguine ortum uere ferrent, prouocatus equestria haec spolia capta ex hoste caeso porto. Quod ubi audiuit consul, extemplo filium aduersatus, concionem classico uocari iussit. quae ubi frequens conuenit; Quandoquidem, inquit, tu T. Manli neque imperium consulare, neque maiestatem patriam ueritus, aduersus edictum nostrum, extra ordinem in hostem pugnasti, &, quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, soluisti; meq. in eam necessitatem adduxisti, ut aut reip. mihi, aut mei, meorumq. obliuiscendum sit: nos potius nostro delicto plectemur, quam resp. tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed in posterum salubre iuuentuti erimus. me quidem cum ingenita caritas liberum, tum specimen istud uirtutis, deceptum uana imagine decoris, in te mouet: sed cum aut morte tua sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpe-
B tuum abroganda; nec te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinā militarem, culpa tua prolapsam, poena restituas. I lictor, deliga ad palum. Exanimati omnes tam atroci imperio; nec aliter, quam in se, quisque districtam cernentes securim, metu magis, quam modestia, quieuere. itaque, uelut emerso ab admiratione animo, cum silentio defixi stetissent; repente, postquā ceruice caesa fusus est cruor, tum libero conquestu coortae uoces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur; spolijsq. contectum iuuenis corpus, quantum militaribus studijs funus ullum concelebrari potest, structo extra uallum rogo cremaretur; Manlianaque imperia non in praesentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent. Fecit tamen atrocitas poenae obedientiorem duci militem: & praeterquam quod custodiae, uigiliaeque, & ordo stationum intentioris ubique curae erāt, in ultimo etiam certamine, cum descensum
C in aciem est, ea seueritas profuit. Fuit autem ciuili maxime bello pugna similis. adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana rep. praeter animos, erat. Clypeis antea Romani usi sunt: deinde, postquam stipendiarij facti sunt, scuta pro clypeis fecere: &, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies coepit esse. postremo in plures ordines instruebantur. ordo sexagenos milites, duos centuriones, uexillarium unum habebat. Prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium. manipulus leues uicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat. leues autem, quia hastam tantum gesaq. gererent, uocabantur. haec prima frons in acie florem iuuenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde aetas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen, hos sequebantur scutati omnes, insignibus maxime armis. hoc XXX manipulorum agmen antepilanos appellabant; quia sub signis
D iam alij quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat, earum unamquamque primum pilum uocabant. tribus ex uexillis constabat. uexillum CLXXXVI homines erant. primum uexillum triarios ducebat, ueteranum militem spectatae uirtutis: secundum rorarios, minus roboris aetate factisque: tertium accēsos, minimae fiduciae manum; eo & in postremam aciem reijciebantur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in interualla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat, hastati sequebantur. triarij sub uexillis considebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas suberecta cuspide in terra fixas, haud secus, quam uallo saepta inhorreret acies, tenentes. si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatū, a prima acie ad triarios sensim referebantur. Vnde, rē ad triarios redisse, cū laboratur, prouerbio increbruit. triarij consurgentes, ubi in interualla ordinū suorū
E principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus uelut claudebant uias: unoq. continenti agmine, iā nulla spe post relicta, in hostem incedebant. id erat formidolosissimum hosti, cum, uelut uictos insecuti, nouam repente aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quattuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis. alterum tantum ex Latino delectu adijciebatur: qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemq. ordine instruxerant aciem. nec uexilla cum uexillis tantum, uniuersi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primi pili ex utraque acie inter triarios erant; Romanus corpore haudquaquam sa-

tis ualidus, ceterum strenuus uir, peritusq.militiae; Latinus uiribus ingens, bellatorque F
primus; notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerunt. Romano haud satis fiden-
ti uiribus, iam Romae permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem uellet,
legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isq. iuuenis in acie oblatus, ex centu-
rione Latino uictoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuuij montis, qua
uia ad Veserim ferebat. Romani consules prius, quam educerent in aciem, immola-
uerunt. Decio caput iecinoris a familiari parte caesum haruspex dicitur ostendisse: alio-
quin acceptam dijs hostiam esse: Manlium egregie litasse. Atqui bene habet, inquit
Decius, si ab collega prospere litatum est. Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus,
processere in aciē. Manlius dextro, Decius laeuo cornu praeerat. Primo utrimque aequis
uiribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab laeuo cornu hastati Romani nō
ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius G
consul M. Valerium magna uoce inclamat: Deorum, inquit, ope Valeri opus est. age-
dum pontifex publicus populi R. praei uerba, quibus me pro legionibus deuoueam. Pon-
tifex eum togam praetextam sumere iussit, & uelato capite, manu subter togam ad men-
tum exerta, super telum subiectum pedibus stantem sic dicere. Iane, Iuppiter, Mars pater,
Quirine, Bellona, Lares, diui Nouensiles, dij Indigetes, diui, quorum est potestas nostro-
rum, hostiumque, dijq. Manes, uos precor, ueneror, ueniam peto, feroque; uti populo R.
Quiritium uictoriamq. prosperetis; hostesq. populi Romani Quiritium terrore, formidi-
ne, morteq. afficiatis. Sicut uerbis nuncupaui, ita pro rep. Quiritium, exercitu, legioni-
bus, auxilijs populi R. Quiritium, legiones, auxiliaq. hostium mecum dijs Manibus, Tellu-
riq. deuoueo. Haec ita precatus, lictores ire ad T. Manlium iubet, matureq. collegae se de-
uotum pro exercitu nunciaret. ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit; H
ac se in medios immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano uisu,
sicut caelo missus piaculum omnis deorum irae, qui pestem ab suis auersam in hostes fer-
ret. ita omnis terror pauorq. cum illo latus, signa primo Latinorum turbauit; deinde in to
tam penitus aciem peruasit. euidentissimum id fuit, quod, quacumque equo inuectus est,
ibi haud secus, quam pestifero sidere icti, pauebant. ubi uero corruit obrutus telis, inde
iam haud dubie consternatae cohortes Latinorum fugam, ac uastitatem late fecerunt. si-
mul & Romani, exsolutis religione animis, uelut tum primum signo dato coorti, pugnam
integram ediderunt. nam & rorarij procurrebant inter antepilanos, addiderantq. uires
hastatis ac principibus: & triarij genu dextro innixi, nutum consulis ad consurgendum
exspectabant. Procedente deinde certamine, cum alijs partibus multitudo superaret La-
tinorum, Manlius consul, audito euentu collegae, cum, ut ius fasque erat, lacrymis non mi I
nus, quam laudibus debitis, prosecutus tam memorabilem mortem esset; paullisper ad-
dubitauit, an consurgendi iam triarijs tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad
ultimum discrimen seruari, accensos ab nouissima acie ante signa procedere iubet. qui
ubi subiere, extemplo Latini, tamquam idem aduersarij fecissent, triarios suos excitaue-
runt: qui aliquandiu pugna atroci cum & semet ipsi fatigassent, & hastas aut praefregissent
aut hebetassent, pellerent ui tamen hostem, debellatum iam rati, peruentumq. ad extre-
mam aciem: tum consul triarijs, Consurgite nunc, inquit, integri aduersus fessos, memo-
res patriae parētumque, & coniugum ac liberorum, memores consulis pro uestra uictoria
morte occumbentis. Vbi Triarij consurrexerunt integri, refulgentibus armis, noua ex
improuiso exorta acies, receptis in interualla ordinum antepilanis, clamore sublato, prin-
cipia Latinorum perturbant; hastisq. ora fodientes, primo robore uirorum caeso, per alios K
manipulos, uelut inermes, prope intacti euasere; tantaq. caede perrupere cuneos, ut uix
quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul in
structi, praebuere terrorem Latinis. Ceterū inter omnes ciues sociosq. praecipua laus eius
belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaq. ab deis superis inferisque
in se unum uertit: alter ea uirtute, eoq. consilio in proelio fuit, ut facile conuenerit inter Ro
manos, Latinosque, qui eius pugnae memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Man
lius dux fuisset, eius futurā haud dubie fuisse uictoriā. Latini ex fuga se Minturnas contu-
lerunt. castra secundū proeliū capta, multiq. mortales ibi uiui oppressi, maxime Campani.
Decij corpus ne eo die inueniretur, nox quaerentes oppressit: postero die inuentum in-
ter

A ter maximam hostium stragem coopertum telis: funusq. par morti, celebrante collega, factum. Illud adijciendum uidetur, licere consuli, dictatorique, & praetori, cum legiones hostium deuoueat; non utique se, sed quem uelit ex legione Romana scripta ciuem deuouere: si is homo, qui deuotus est, moritur, probe factum uideri: ni moritur tum signũ septem pedes altum, aut maius, in terram defodi, & piaculum hostia caedi: ubi illud signũ defossum erit, eo magistratum Romanum descendere fas non esse. sin autem sese deuouere uolet, sicuti Decius deuouit: ni moritur, neque suum, neque publicum diuinum pure faciet, qui sese deuouerit. Vulcano arma, siue cui alij diuo uouere uolet; siue hostia, siue quo alio uolet; ius est. telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri fas non est: si potiatur, Marti suouetaurilibus piaculum fieri. Haec, etsi omnis diuini humaniq. moris memoria aboleuit, noua peregrinaq. omnia priscis ac patrijs praeferendo; haud ab re
B duxi, uerbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataq. sunt, referre. Romanis, post proelium demum factum, Samnites uenisse subsidio; exspectato euentu pugnae, apud quosdam auctores inuenio. Latinis quoque ab Lauinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, uictis demum ferri coeptum. & cum iam portis prima signa, & pars agminis esset egressa; nuncio allato de clade Latinorum, cum, conuersis signis, retro in urbem rediretur, praetorem eorum, nomine Milionium, dixisse ferunt, pro paullula uia magnam mercedem Romanis esse soluendam. qui Latinorum pugnae superfuerant, multis itineribus dissipati, cum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. ibi in consilijs Numicius, imperator eorum, affirmando communem uere Martem belli utramque aciem pari caede prostrauisse, uictoriaq. nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro uictis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum praetoria, alterum parricidio filij, alterum consulis
C deuoti caede; trucidatum exercitum omnem; caesos hastatos, principesque; stragem & ante signa, & post signa factam; triarios postremo rem restituisse: Latinorum etsi pariter accisae copiae sint, tamen supplemento uel Latium propius esse, uel Volscos, quam Romam: itaque, si uideatur eis, se, ex Latinis & ex Volscis populis iuuentute propere excita, rediturum infecto exercitu Capuam esse; Romanosque nihil tum minus, quam proelium, exspectantes, nec opinato aduentu perculsurum. Fallacibus litteris circa Latium nomenque Volscum missis, quia qui non interfuerunt pugnae, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus conuenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. prius quam castris locus caperetur, sarcinis utrimque in aceruum coniectis, pugnatum, debellatumque est. adeo enim accisae res sunt, ut consulis uictorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini, deditionemq. eam Campani sequeren-
D tur. Latini, Capuaq. agro multati. Latinus ager, Priuernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen plebi Romanae diuiditur. bina in Latino iugera, ita ut dodrantem ex Priuernati complerent, data, terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. Extra poenam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumq. equites; quia non desciuerant. Cum Laurentibus renouari foedus iussum. renouaturq. ex eo quotannis post diem decimam Latinarum. Equitibus Campanis ciuitas data: monumentoq. ut esset, aeneam tabulam in aede Castoris Romae fixerunt. Vectigal quoque eis Campanus populus iussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille, & sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos. Ita bello gesto, praemijs poenaq. pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romam redijt: cui uenienti seniores tantum obuiam exisse constat; iuuentutem & tunc, & omni uita deinde, auersatam eum,
E exsecratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius consul quia ipse per ualetudinem id bellũ exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat praetor, dixit. ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile aduersus Antiates ab dictatore gestum est, cum aliquot mẽses statiua in agro Antiati habuisset. Anno insigni uictoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc cõsulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere consules Ti. Aemilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo, neque in similem AN. 415. materiã rerum, & ipsi aut suarũ rerum, aut partium in rep. magis, quam patriae, memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisq. exsuerunt.

ibi Publilio, cuius ductu auspicioq. res gestae erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi iuuentus caesa erat; Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Praenestinus, Veliternusq. populus. Venerant & ab Lauinio Antioq. auxilia. ubi cum proelijs quidem superior Romanus esset; ad urbem ipsam Pedum, castraq. sociorum populorum, quae urbi adiuncta erant, integer labor restaret: bello infecto repente omisso, consul, quia collegae decretum triumphum audiuit, ipse quoque triumphi ante uictoriam flagitator Romam redijt. qua cupiditate offensis patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Aemilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum patres destitit, collega haudquaquam aduersante; quia & ipse de plebe erat: (materiam autem praebebat criminibus ager in Latino Falernoq. agro maligne plebi diuisus) & postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem aduersus rebellantes Latinos dici iussit; Aemilius, cui tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Iulius Brutus dictus. Dictator popularis, & orationibus in patres criminosis, fuit, & quod tres leges secundissimas plebi, aduersas nobilitati, tulit; unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent; alteram, ut legum, quae comitijs centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent; tertiam, ut alter utique ex plebe, cum eo uentum sit, ut utrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus, ac dictatore, quam ex uictoria eorum, bellicisq. rebus foris auctum imperium patres credebant. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Maenio consulibus, quo insignius omissa res Aemilio, superioris anni consuli, exprobraretur, Pedum armis uirisq. & omni ui expugnandum ac delendum senatus fremit: coactiq. noui consules omnibus eam rem praeuerti, proficiscuntur. Iam Latio is status erat rerum, ut neque bellum, neque pacem pati possent. ad bellum opes deerant: pacē ob agri adempti dolorem aspernabantur. medijs consilijs standum uidebatur, ut opidis se tenerent; ne lacessitus Romanus caussam belli haberet; &, si cuius opidi obsidio nunciata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. neque tamen nisi admodum a paucis populis Pedani adiuti sunt. Tiburtes, Praenestinique, quorum ager propior erat, Pedum peruenere. Aricinos, Lauiniosque, & Veliternos Antiatibus Volscis se coniungentes ad Sturam flumen Maenius improuiso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus maxime ualido exercitu, maiore mole, quamquam aeque prospero euētu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter proelium eruptio opidanorū fecit: in quos parte exercitus conuersa, Camillus non compulit solum eos intra moenia, sed eodem etiā die cum ipsos auxiliaq. eorum perculisset, opidum scalis cepit. Placuit inde, iam maiore conatu animoq. ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium uictorem circumducere exercitum. nec quieuere ante, quam, expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. praesidijs inde dispositis per recepta opida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. additus triumpho honos, ut statuae equestres eis, rara illa aetate res, in foro ponerentur. Prius quam comitijs in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit. Patres conscripti, quod bello armisq. in Latio agendum fuit, id iam deum benignitate, ac uirtute militum ad finem uenit. caesi ad Pedum Sturamq. sunt exercitus hostium: opida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut ui capta, aut recepta in deditionem, praesidijs tenentur uestris. reliqua consultatio est, quoniam rebellando saepius nos solicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dij immortales ita uos potentes huius consilij fecerunt, ut sit Latium deinde, an non sit, in uestra manu posuerint. itaq. pacem uobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum uel saeuiendo, uel ignoscendo potestis. uultis crudeliter consulere in deditos, uictosque? licet delere omne Latium; uastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaq. saepe usi estis. uultis exemplo maiorum augere rem Romanam, uictos in ciuitatem accipiendo? materia crescendi per summā gloriam suppeditat. certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. sed maturato opus est; quidquid statuere placet. tot populos inter spem metumq. suspensos animi habetis. & uestram utique de eis curam quamprimum absolui, & illorum animos, dum exspectatione stupent, seu poena, seu bene-

A ficio praeoccupari oportet. nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum uobis ad consulendum potestas esset: uestrum est decernere, quod optimum uobis, reiq. publicae sit. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, cum aliorum caussa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. relatum igitur de singulis, decretumque. Lanuuinis ciuitas data: sacraq. sua reddita cum eo, ut aedes lucusq. Sospitae Iunonis communis Lanuuinis municipibus cum populo R. esset. Aricini, Nomentanique, & Pedani, eodem iure quo Lanuuini, in ciuitatem accepti. Tusculanis seruata ciuitas, quam habebāt: crimenq. rebellionis a publica fraude in paucos auctores uersum. In Veliternos, ueteres ciues Romanos, quod toties rebellassent, grauiter saeuitum: & muri deiecti: & senatus inde abductus: iussiq. trans Tiberim habitare; ut eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad B mille pondo clarigatio esset; nec prius, quam aere persoluto, is, qui cepisset, extra uincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquae frequentiae Velitrae receperunt. Et Antium noua colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni uellent. naues inde longae abactae: interdictumq. mari Antiati populo est, & ciuitas data. Tiburtes Praenestiniq. agro multati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum alijs Latinis, crimen, sed quod, taedio imperij Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis connubia, commerciaque, & consilia inter se ademerunt. Campanis equitibus, honoris caussa, quia cum Latinis rebellare noluissent; Fundanisque, & Formianis, quod per fines eorum tuta pacataq. semper fuisset uia, ciuitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosq. eiusdem iuris condicionisque, cuius Capuam, esse placuit. Naues Antiatium C partim in naualia Romae subductae, partim incensae: rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit: Rostraque id templum appellatum. C. Sulpicio Longo, AN.418. P. Aelio Paeto consulibus cum omnia non opes magis Romanae, quam beneficijs parta gratia bona pace obtineret; inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci a T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde mouerant: eo petendi auxilij ab Romanis caussa iustior fuit. sed prius, quam consules ab urbe (iusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu opidum deseruisse; profugosque cum coniugibus ac liberis Suessam commeasse: quae nunc Aurunca appellata; moenia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socij essent, dictatorem dici iussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Re-D ligio inde iniecta de dictatore: & cum augures uitio creatum uideri dixissent, dictator, magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis suspecta primo propter mundiorem iusto cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice seruo: cum decreto eorum iussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere; facto iudicio, uiua sub terram ad portam Collinam dextra uia stratam defossa scelerato campo. credo ab incestu id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo praetor primum de plebe, aduersante Sulpicio cōsule, qui negabat rationem eius se habiturum, est factus: senatu, cum in summis imperijs id non obtinuisset, minus in praetura tendente. Insequens annus, L. Papirio Crasso, K. Duilio consulibus, Ausonum magis nouo, quam AN.419. magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat: Sidicinis finitimis arma coniunxerat: unoq. proelio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, pro-E pinquitate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa eius belli cura patribus: quia toties iam Sidicini aut ipsi mouerant bellum, aut mouentibus auxilium tulerant, aut caussa armorum fuerant. itaque omni ope annixi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Coruum consulem quartum facerent. collega additus Coruo M. Atilius Regulus. et, ne forte casu erraretur, petitum ab consule, ut ex- AN.420. tra sortem Corui ea prouincia esset. Exercitu uictore a superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, cum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pauidus, clamore atque impetu primo fudisset, moenia ipsa oppugnare est aggressus. & militum quidem is erat ardor, ut iam inde cum scalis succedere ad muros uellent, euasurosq. contenderent. Coruus, quia id arduum factu erat, labore militum potius,

tius, quam periculo, peragere inceptum uoluit. itaque aggerem & uineas egit, turresque muro admouit: quarum usum forte oblata opportunitas praeuertit. namque M. Fabius, captiuus Romanus, cum per negligentiam custodum festo die uinculis ruptis per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri reste suspensus manibus se demisisset, perpulit imperatorem, ut uino epulisque sopitos hostes aggrederetur. nec maiore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. praeda capta ingens est: praesidioq. imposito Calibus, reductae Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphauit: & ne Atilius expers gloriae esset, iussi ambo consules aduersus Sidicinos ducere exercitum, dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum caussa dixerunt L. Aemilium Mamercum: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis resta-
An.421. bat: tamen, ut beneficio praeuenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoq. senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, trium uiros coloniae deducendae, agroq. diuidundo creauerunt, K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium. Noui deinde consules, a ueteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad moenia, atque urbem peruenerunt. ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe uidebantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, uitio eos creatos: magistratuq se abdicauerunt. & quia pestilentia insecuta est, uelut omnibus eo uitio contactis auspicijs, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quinctum demum interregem
An.422. M. Valerium Coruum creati consules A. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquil-
An.423. lis rebus, fama Gallici belli pro tumultu ualuit, ut dictatorem dici placeret. dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Poplicola. a quibus cum delectus intentius, quam aduersus finitima bella, haberetur; exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque iam alterum annum turbari nouis consilijs, suspectū erat. eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epeirensis in Lucanos traxit. qui duo populi aduersus regem, exscensionem a Paesto facientem, signis collatis pugnauerunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, nouiq. ciues censi: tribus propter eos additae, Maecia & Scaptia: censores addiderunt, Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio praetore lata, qua ciuitas sine suffragio data. Haec eo anno domi militiae-
An.424. que gesta. Foedus insequens annus seu intéperie caeli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum, Potitumq. uarie in annalibus cognomen consulis inuenio: ceterum in eo, parui refert, quid ueri sit. Illud peruelim (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, uenenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogauerim, exponenda est. Cum primores ciuitatis similibus morbis, eodemq. ferme omnes euentu morerentur; ancilla quaedam ad Q. Fabium Maximum aedilem curulem, indicaturam se caussam publicae pestis professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxae indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuq. ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude ciuitatem premi, matronasq. ea uenena coquere; &, si sequi extemplo uelint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia inuenerunt. quibus in forum delatis, & ad XX matronis, apud quas deprehensa erant, per uiatorem accitis, duae ex eis Cornelia ac Sergia, patriciae utraque gentis, cum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere iussae, ut se falsum commentam arguerent, spatio ad colloquendum sumpto, cum, summoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsae fraude omnes interierunt. comprehensae extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicauerunt: ex quibus ad CLXX damnatae. neque de ueneficijs ante eam diem Romae quaesitum est. Prodigij ea res loco habita; captisq. magis mentibus, quam consceleratis, similis uisa. itaque, memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis clauum

A uum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum, eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem claui figendi caussa creari placuit. creatus Cn. Quinctilius, magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clauo, magistratu se abdicarunt. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni & Lucani Romam uenerunt, orantes ut in fidem reciperentur: si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi R. fideliter, atque obedienter futuros. missi tum ab senatu legati; denunciatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus uim abstinerent. ualuitque ea legatio, non tam quia pacem uolebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Priuernas bellum initum: cuius socij Fundani, dux etiam Fundanus fuit Vitruuius Vaccus, uir non domi solum, sed etiam Romae clarus: aedes fuere in Palatio eius; quae Vacci prata, diruto aedificio, publicatoque solo, appellata. Aduersus hunc, uastantem effuse Setinum, Norbanumque, & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris eius consedit. Vitruuio nec, ut uallo se teneret aduersus ualidiorem hostem, sane constare mens; nec, ut longius a castris dimicaret, animus suppetere. uix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam proelium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: & ut leui momento, nec ambigue est uictus; ita breuitate ipsa loci, facilique receptu in tam propinqua castra, aut aegre militem a multa caede est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugae extremae, cum in castra ruerent, caesi: primisque tenebris Priuernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam uallo, sese tutarentur. A Priuerno Plautius alter consul, peruastatis passim agris, praedaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit: negant se pro Vitruuio sectamque eius secutis precatum uenisse, sed pro Fundano populo: quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruuium indicasse, cum receptaculum fugae Priuernum habuerit, non patriam, Fundos. Priuerni igitur hostes populi R. quaerendos, persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis, utriusque patriae immemores, defecerint. Fundis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptae ciuitatis: orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum coniugumque, ac liberorum suorum in potestate populi R. esse, futuraque. Collaudatis Fundanis consul, litterisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Priuernum flexit iter. Prius animaduersum in eos, qui capita coniurationis fuerant, a consule, scribit Claudius: ad CCCL ex coniuratis uinctos Romam missos: eamq. deditionem ab senatu non acceptam: quod egentium, atque humilium poena defungi uelle Fundanum populum censuerint. Priuernum duobus consularibus exercitibus cum obsideretur, alter consul comitiorum caussa Romam reuocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Priuernatis belli, tumultus Gallici fama atrox inuasit, haud ferme umquam neglecta patribus. Extemplo igitur consules noui, L. Aemilius Mamercinus, & C. Plautius eo ipso die Kal. Quinctilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se prouincias iussi: & Mamercinus, cui Gallicum bellum euenerat, scribere exercitum sine ulla uacationis uenia. quin opificum quoque uulgus, & sellularij, minime militiae idoneum genus, exciti dicuntur: Veiosque ingens exercitus contractus, ut inde obuiam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis eius quiete a Gallis, Priuernum omnis conuersa uis. duplex inde fama est. alij ui captam urbem, Vitruuiumque uiuum in potestatem uenisse: alij, prius quam ultima adhiberetur uis, ipsos se in deditionem consulis caduceum praeferentes permisisse, auctores sunt, Vitruuiumque ab suis traditum. Senatus de Vitruuio Priuernatibusque consultus, consulem Plautium dirutis Priuerni muris, praesidioque ualido imposito, ad triumphum accersit; Vitruuium in carcerem asseruari iussit, quoad consul redisset: tum uerberatum necari: aedes eius, quae essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sango censuerunt consecranda: quodque aeris ex eis redactum est, ex eo aenei orbes facti, positi in sacello Sangi aduersus aedem Quirini. de senatu Priuernate ita decretum, ut, qui senator Priuerni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautij silentium de Priuernatibus fuit

post

post triumphum consul, necato Vitruuio, socijsq. eius noxae, apud satiatos iam supplicios F
nocentium tutam mentionem de Priuernatibus ratus, Quoniam auctores defectionis, in-
quit, meritas poenas & ab dijs immortalibus, & a uobis habent, patres conscripti; quid
placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meae partes exquirendae magis senten
tiae, quam dicendae, sunt: tamen, cum uideam Priuernates uicinos Samnitibus esse, unde
nunc nobis incertissima pax est; quamminimum irarum inter nos illosq. relinqui uelim.
Cum ipsa per se res anceps esset, prout cuiusque ingenium erat, atrocius mitiusue suaden-
tibus: tum incertiora omnia unus ex Priuernatibus legatis fecit, magis condicionis, in
qua natus esset, quam praesentis necessitatis memor: qui interrogatus a quodam tristioris
sententiae auctore, quam poenam meritos Priuernates censeret; eam, inquit, quam meren
tur, qui se libertate dignos censent. cuius cum feroci responso infestiores factos uideret
consul eos, qui ante Priuernatium caussam impugnabant; ut ipse benigna interrogatione G
mitius responsum eliceret, Quid si poenam, inquit, remittimus uobis, qualem nos pacem
uobiscum habituros speremus? si bonam dederitis, inquit, & fidam, & perpetuam: si ma-
lam, haud diuturnam. Tum uero minari, nec id ambigue, Priuernatem, quidam, & illis uo-
cibus ad rebellandum incitari pacatos populos. pars melior senatus ad meliora responsa
trahere, & dicere, uiri, & liberi, uocem auditam. an credi posse, ullum populum, aut homi-
nem denique in ea condicione, cuius eum paeniteat, diutius, quam necesse sit, mansurum?
ibi pacem esse fidam, ubi uoluntarij pacati sint: neque eo loco, ubi seruitutem esse uelint,
fidem sperandam esse. In hanc sententiam maxime consul ipse inclinauit animos, iden-
tidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo, eos
demum, qui nihil praeterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani fiant. itaque
& in senatu caussam obtinuere: & ex auctoritate patrum latum ad populum est, ut Priuer- H
An.427. natibus ciuitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina iuge-
ra agri acceperunt. Secutus est annus nulla re belli domiue insignis, P. Plautio Proculo,
P. Cornelio Scapula consulibus, praeterquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, dein-
de Volscorum fuerat) colonia deducta; & populo uisceratio data a M. Flauio in funere
matris. Erant qui, per speciem honorandae parentis, meritam mercedem populo solutam,
interpretarentur; quod eum, die dicta ab aedilibus, crimine stupratae matris familiae, ab-
soluisset. Data uisceratio in praeteritam iudicij gratiam, honoris etiam ei caussa fuit: tribu-
natuq. plebis, proximis comitijs, absens praesentibus praefertur. Palaepolis fuit haud pro-
cul inde, ubi nunc Neapolis sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erat
oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua aduecti ab domo
fuerant, multum in ora maris eius, quod accolunt, potuere. primo in insulas Aenariam I
& Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Haec ciuitas cum suis
uiribus, tum Samnitium infida aduersus Romanos societate freta, siue pestilētiae, quae Ro
manam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hostilia aduersus Romanos agrum Cam
An.428. panum Falernumq. incolentes fecit. igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone
iterum consulibus, fetialibus Palaepolin ad res repetēdas missis, cum relatum esset a Grae
cis, gente lingua magis strenua, quam factis, ferox responsum; ex auctoritate patrum, po-
pulus Palaepolitanis bellum fieri iussit. Inter consules prouincijs comparatis, bello Graeci
persequendi Publilio euenerunt. Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moue-
rent, oppositus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos ca-
stra. ibi optimum uisum Cornelio statiua habere. Ab utroque consule, exiguam spem pa-
cis cum Samnitibus esse, certior fit senatus. Publilius duo millia Nolanorum militum, & K
quattuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam uoluntate Graecorum, recepta Pa
laepoli miserat. Cornelius, delectum indictum a magistratibus; uniuersum Samniū ere-
ctum; ac uicinos populos, Priuernatem, Fundanumque, & Formianum, haud ambigue so-
licitari. Ob haec cum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret; re-
sponsum redditur a Samnitibus ferox. Vltro incusabant iniurias Romanorum: neque eo
negligentius ea, quae ipsis obijcerentur, purgabant, haud ullo publico consilio auxilioue
iuuari Graecos: nec Fundanum Formianumue a se solicitatos: quippe minime paenitere
se uirium suarum, si bellum placeat: ceterum non posse dissimulare, aegre pati ciuitatem
Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas, dirutasq. ab se, restituerit Romanus popu-
lus,

A lus, coloniamq. in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregelles appellent: eam se contumeliam iniuriamque, ni sibi ab ijs, qui fecerint, dematur, ipsos omni ui depulsuros esse. Cum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios, atque amicos uocaret, Quid perplexe agimus? inquit. Nostra certamina, Romani, non uerba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decerneret. proinde inter Capuam Suessulamq. castra castris conferamus; &, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus. Legati Romanorum cum se, non quo hostis uocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; iam Publilius, inter Palaepolin Neapolimq. loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilij mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. itaque cum & comitiorum dies instaret, &, Publilium imminentem hostium muris B auocari ab spe capiendae in dies urbis, haud e rep. esset: actum cum tribunis est, ad populũ ferrent, ut, cum Publilius Philo consulatu abisset, proconsul rem gereret, quoad debellatum cum Graecis esset. L. Cornelio, quia ne eum quidem in Samnium iam ingressum reuocari ab impetu belli placebat, litterae missae, ut dictatorem comitiorũ caussa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. nec tamen ab dictatore comitia sunt habita: quia, uitione creatus esset, in disquisitionem uenit. consulti augures, uitiosum uideri dictatorem pronunciauerunt. eam rem tribuni suspectam in famemq. criminando fecerunt. nam neque facile fuisse id uitium nosci, cum consul incunte nocte silentio diceret dictatorem; neque ab consule cuiquam publice priuatimue de ea re scriptum esse; nec quemquam mortalium exstare, qui se uidisse aut audiuisse quid dicat, quod auspicia dirimeret; neque augures diuinare Romae sedentes potuisse, quid in ca C stris consuli uitij obuenisset. Cui non apparere, quod plebeius dictator sit, id uitium auguribus uisum? Haec, aliaq. ab tribunis nequidquam iactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisq. alia, atque alia de caussa comitijs, quartusdecimus demum interrex L. Aemilius consules creat C. Poetelium, L. Papirium Mugillanum: Cursorem in alijs annalibus inuenio. Eodem anno Alexandriam in Aegypto proditum conditam; Alexandrumque, Epeiri regem, ab exsule Lucano interfectum, sortes Dodonaei Iouis euẽtu affirmasse. An. 429.
Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, caueret Acherusiam aquã, Pandosiamq. urbem: ibi fatis eius terminum dari. eoq. ocius transmisit in Italiam, ut quammaxime procul abesset urbe Pandosia in Epeiro, & Acheronte amni: quem ex Molosiide fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) cum saepe Bruttias Lucanasq. legiones fudisset; Heracleam, Tarentinorum colo- D niam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum coloniam Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes; & trecentas familias illustres in Epeirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosia urbe, imminente Lucanis ac Bruttijs finibus, tres tumulos aliquantum inter se distantes insedit; ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret: & ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut pleraque eius generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, cum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio; duo praesidia, quae sine rege erant, improuiso hostium aduentu opprimuntur; deletisq. eis, ad ipsius obsidionem omnes conuersi. inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuncij missi sunt: pactoq. reditu promissum est, regem aut uiuum, aut mortuum in potestatem daturos. ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus, E per medios erumpit hostes; & ducem Lucanorum, comminus congressum, obtruncat; contrahensq. suos ex fuga palatos, peruenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem uis aquae abstulerat, indicantem iter. quem cum incerto uado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, Iure Acheros uocaris, inquit. quod ubi ad aures accidit regis, adiecit extemplo animum fatis suis, substititque, dubius an transiret. Tum Sotimus, minister ex regijs pueris, quid in tanto discrimine periculi cunctaretur, interrogans, indicat Lucanos insidijs quaerere locum. quos ubi respexit rex procul grege facto uenientes, stringit gladium; & per medium amnem transmittit equum. iamq. in uadum egressum eminus ueruto Lucanus exsul transfigit. lapsum inde cum inhaerente telo corpus exanime detulit amnis in hostium praesidia. ibi foeda lacera

tio corporis facta: namque, praeciso medio partem Consentiam misere: pars ipsis retenta F ad ludibrium: quae cum iaculis saxisq. procul incesseretur, mulier una ultra humanarum irarum fidem saeuiēti turbae immista, ut parumper sustinerent, precata, flens ait, uirum sibi liberosq. captos apud hostes esse: sperare, corpore regio, utcumque multato, se suos redempturam. is finis lacerationi fuit: sepultumq. Consentiae, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaq. Metapontum ad hostes remissa, inde Epeirum deuecta ad Cleopatram uxorem, sororemq. Olympiadem: quarum mater magni Alexandri altera, soror altera fuit. Haec de Alexandri Epeirensis tristi euentu, quamquā Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit. Eodem anno lectisternium Romae, quincto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est dijs. Noui deinde consules iussu populi cum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; & ipsi maiore conatu, quam aduersus Graecos, cuncta parabant; & alia noua, nihil tum animo tale agitantibus, accesserunt auxilia. Lucani, atque Apuli, quibus gentibus G nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem uenerunt, arma uirosq. ad bellum pollicentes. foedere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. Tria opida in potestatem uenerunt, Allifae, Callifae, Ruffiumque. Ager primo aduentu consulum longe lateq. est peruastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Graeci obsidebātur, iam finis aderat, nam, praeterquam quod, intersaeptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat; foediora aliquanto intra muros ijs, quibus hostis territabat, patiebantur; &, uelut capti a suimetipsis praesidijs, indigna iam liberis quoque, ac coniugibus, & quae captarum urbium extrema sunt, patiebantur. itaq. cum, & a Tarento & a Samnitibus, fama esset, noua auxilia uentura: Samnitium plus, quam uellent, intra moenia esse rebantur: Tarētinorum iuuentutē, Graeci Graecos haud minus, H per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, exspectabant. postremo leuissimum malorum deditio ad Romanos uisa. Charilaus & Nymphius, principes ciuitatis, communicato inter se consilio partes ad rem agendam diuisere; ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret; alter subsisteret ad praebendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem uenit: &, quod bonum, faustum, felixq. Palaepolitanis, populoq. R. esset, tradere se ait moenia statuisse. eo facto utrum ab se prodita, an seruata patria uideatur, in fide Romana positum esse: sibi priuatim nec pacisci quidquam, nec petere: publice petere, quam pacisci, magis; ut, si successisset inceptum, cogitaret populus R. potius, cum quanto studio periculoq. reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia & temeritate de officio decessum. Collaudatus ab imperatore, tria milia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: praesidio ei L. Quinctius tribunus militum praepositus. Eodem tempore & Nymphius praeto- I rem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palaepolim, aut in Samnio esset, fineret se classe circumuehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. sed ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploq. naues deducendas. quod quo maturius fieret, omnis iuuentus Samnitium, praeter necessarium urbis praesidiū, ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris, & multitudine semet ipsa impediente, sedulo alijs alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab socijs in urbem, receptus, cum summa urbis Romano milite impleset, tolli clamorem iussit: ad quem Graeci, signo accepto a principibus, quieuere: Nolani per aduersam partem urbis, uia Nolam ferente, effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in praesentia fuga, ita foedior, postquam periculo euaserunt, uisa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis K alterius, qua haec proditio ab Samnitibus facta traditur, cum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est; tum foedus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Graecorum uenit) similius uero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decretus; quod satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem uenisse. duo singularia haec ei uiro primum contigere, prorogatio imperij, non ante in ullo facta, &, acto honore, triumphus. Aliud subinde bellum cum alterius orae Graecis exortum. namq. cum Tarentini rē Palaepolitanam uana spē auxilij aliquandiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere,

cepere,

A cepere,uelut destituti,ac non qui ipsi destituissent,increpare Palaepolitanos: ira atque inuidia in Romanos furere,eo etiam,quod,Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno societas coepta est) in fidem populi R.uenisse, allatum est, quippe propemodum peruentum ad se esse: iamq. in eo rem fore, ut Romani aut hostes aut domini habendi sint. discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium, euentuq. eius uerti: eam solam gentem restare,nec eam ipsam satis ualidam; quando Lucanus defecerit: quem reuocari adhuc, impelliq. ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordijs adhibeatur. Haec consilia cum apud cupidos rerum nouandarum ualuissent; ex iuuentute quidam Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se multati ipsi uirgis,cum corpora nudata intulissent in ciuium coetum, uociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, ab consule uirgis caesos,ac prope securi percussos esse. Defor B mis suapte natura res,cum speciem iniuriae magis, quam doli, praeseferret; concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum uocare: & alij circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alij ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuq. etiam sanos consternante animos, decernitur,ut societas cum Samnitibus renouetur,legatiq. ad eam rem mittantur. repentina res quia,quam caussam nullam tam ne fidem quidem habebat;coacti a Samnitibus & obsides dare, & praesidia in loca munita accipere,caeci fraude & ira nihil recusarunt. dilucere deinde breui fraus coepit,postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigrauere: sed, amissa omni de se potestate,nihil ultra,quam ut paeniteret,frustra restabat. Eo anno plebi Romanae uelut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt. mutatum autem ius ob unius feneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui cum se C.Pu- C blilius ob aes alienum paternum nexum dedisset; quae aetas formaq. misericordiam elicere poterat,ad libidinem & contumeliam animum accenderunt;&,florem aetatis eius fructum aduenticium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus;dein,postquam adspernabatur flagitium aures,minis territare,atque identidem admonere fortunae; postremo, cum ingenuitatis magis,quam praesentis condicionis,memorē uideret,nudari iubet,uerberaq. afferri. quibus laceratus iuuenis cum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemq. conquerens feneratoris, ingens uis hominum, cum aetatis miseratione,atque indignitate iniuriae accensa,tum suae cōdicionis,liberumq.suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. & cum consules, tumultu repentino coacti, senatum uocarent; introeuntibus in curiam patribus laceratū iuuenis tergum,procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. uictum eo die, ob im- D potentem iniuriam unius, ingens uinculum fidei: iussique consules ferre ad populum,ne quis,nisi qui noxam meruisset,donec poenam lueret, in compedibus,aut in neruo teneretur: pecuniae creditae bona debitoris, nō corpus obnoxium esset. ita nexi soluti: cautūq. in posterum, ne necterentur. Eodem anno cum satis per se ipsum Samnitium bellum, & defectio repens Lucanorum, auctoresq. defectionis Tarentini solicitos haberent patres; accessit,ut & Vestinus populus Samnitibus sese coniungeret. quae res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum iactata, quam in publico ullo concilio, est: ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo iterum, Iunio Bruto Scaeuae, nulla prior potiorq. uisa An.430. est,de qua ad senatum referrent. & quamquam noua res erat, tamen tanta cura patres incessit,ut pariter eam susceptam neglectamq. timerent: ne aut impunitas eorum lasciuia superbiaque,aut bello poenae expetitae metu propinquo, atque ira concirēt finitimos popu- E los. & erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi, Pelignique, & Marrucini: quos,si Vestinus attingeretur,omnes habendos hostes. uicit tamen pars,quae in praesentia uideri potuit maioris animi, quam consilij: sed euentus docuit, fortes fortunam iuuare. Bellum ex auctoritate patrum populus aduersus Vestinos iussit; prouincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte euenit. exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hostes prohibiti coniungere arma. Ceterum alterum consulem, L. Furium, cui maior moles rerum imposita erat,morbo graui implicitum,fortuna bello subtraxit: iussusq. dictatorem dicere rei gerendae caussa, longe clarissimum bello, ea tempestate, dixit L. Papirium Cursorem: a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis uentum

tum est,nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam uario euentu, gestum est. nam & peruastauit agros: & populando, atque urendo tecta hostium sataque, in aciem inuitos extraxit: & ita proelio uno accidit Vestinorum res,haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed iam, ne uallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in opida, situ urbium, moenibusq. se defensuri. postremo opida quoque ui oppugnare adortus,primo Cutinam ingenti ardore militum, aut uulnerum ira,quod haud fere quisquam integer proelio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam. utriusque urbis praedam militibus,quod eos neque portae, neque muri hostium arcuerant, concessit. In Samnium incertis itum auspicijs est: cuius rei uitium, non in belli euentum,quod prospere gestum est,sed in rabiem,atque iras imperatorum uertit.namque Papirius dictator, a pullario monitus, cum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciauit, ut sese loco teneret, neu, absente se,cum hoste manum consereret. Fabius, cum, post profectionem dictatoris, per exploratores comperisset: perinde omnia soluta apud hostes,ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore uiderentur reposita esse; seu occasione bene gerendae rei inductus, exercitu instructo, paratoque,profectus ad Imbrinium, (ita uocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. ea fortuna pugnae fuit, ut nihil relictum sit, quo, si affuisset dictator,res melius geri potuerit. non dux militi, non miles duci defuit. eques etiam, auctore L. Cominio,tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit,ut sustinere eos nulla uis posset. per arma, per uiros late stragem dedere. secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. uiginti millia hostium caesa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa collata,dictatore absente,bis rem egregie gestam. apud antiquissimos scriptores una haec pugna inuenitur. in quibusdam annalibus tota res praetermissa est. Magister equitum,ut ex tanta caede,multis potitus spolijs,congesta in ingentem aceruum hostilia arma subdito igne concremauit:seu uotum id deorum cuipiam fuit:seu credere libet,Fabio auctore eo factum,ne suae gloriae fructum dictator caperet, nomenq.ibi scriberet,aut spolia in triumpho ferret. Litterae quoque de re prospere gesta, ad senatum,non ad dictatorem,missae, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudem. ita certe dictator id factum accepit,ut, laetis alijs uictoria parta, praeseferret iram, tristitiamque. misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum uero,non Samnitium magis legiones,quam maiestatem dictatoriam, & disciplinam militarem a magistro equitum uictam & euersam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. itaque plenus minarum iraeq.profectus in castra cum maximis itineribus isset, non tamen praeuenire famam aduentus sui potuit. praecurrerant enim ab urbe, qui nunciarent dictatorem auidum poenae uenire, alternis paene uerbis T.Manlij factum laudantem. Fabius,concione extemplo aduocata, obtestatus milites est, ut, qua uirtute remp. ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cuius ductu auspicioq. uicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. uenire amentem inuidia; iratum uirtuti alienae felicitatiq. furere, quod se absente res egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset,apud Samnites,quam Romanos,uictoriam esse: imperium dictitare spretum: tamquam non eadem mente pugnari uetuerit, qua pugnatum doleat: & tunc inuidia impedire uirtutem alienam uoluisse,cupidissimisq. arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moueri possent: & nunc id furere, id aegre pati, quod sine L. Papirio non inermes, non manci milites fuerint; quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsq. communis, aduersa pugna euenisset, qui sibi, deuictis hostibus, rep. bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum, & tunc uictori minetur? neque illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse: si posset,in omnes saeuiturum fuisse: quia id nequeat,in unum saeuire:etiam inuidiam,tamquam ignem,summa petere: in caput consilij, in ducem incurrere. si se simul cum gloria rei gestae exstinxisset,tunc uictorem uelut in capto exercitu dominantem,quid quid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. proinde adessent in sua caussa omnium libertati. si consensum exercitus eũdem,qui in proelio fuerit,in tuẽda uictoria uideat,

deat,

A deat,& salutem unius omnibus curae esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. postremo se uitam fortunasq. suas illorum fidei uirtutiq. permittere. Clamor e tota concione ortus,uti bonum animum haberet: neminem illi uim allaturum, saluis legionibus Romanis. Haud multo post dictator aduenit: classicoq. extemplo ad concionem aduocauit. Tum silentio facto, praeco Q. Fabium magistrum equitum citauit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator,Quaero,inquit,de te Q.Fabi,cum summum imperium dictatoris sit,pareantq. ei consules, regia potestas,praetores,ijsdem auspicijs, quibus consules,creati; aequum censeas necne, magistrum equitum dicto audientem esse? itemq. illud interrogo; cum me incertis auspicijs profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus resp. in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubijs dijs agerem? simul illud, quae dictatori religio impedimento ad
B rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego haec interrogo? cum, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad uoluntatis interpretationem meae dirigenda tua sentétia fuerit. Quin tu respondes,uetuerim ne te quidquam rei me absente agere? uetuerim ne signa cum hostibus conferre? Quo tu imperio meo spreto, incertis auspicijs,turbatis religionibus,aduersus morem militarem, disciplinamq. maiorum, & numen deorum, ausus es cum hoste confligere? Ad haec, quae interrogatus es, responde: extra ea, caue,uocem mittas. Accede lictor. Aduersus quae singula Q.Fabio cum respondere haud facile esset; & nunc quereretur eundem accusatorem capitis sui, ac iudicem esse; modo,uitam sibi eripi citius,quam gloriam rerum gestarum,posse,uociferaretur; purgaretq. se inuicem,atque ultro accusaret: tunc Papirius,redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac uirgas & secures expediri iussit. Fabius fidem militum implo-
C rans,lacerantibus uestem lictoribus, ad triarios, tumultum iam in concionem miscentes, sese recepit. inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minae audiebantur. qui proximi forte tribunali steterant; quia subiecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum; neu cum eo exercitum damnaret. extrema concio, & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. legati circumstantes sellam orabant,ut rem in posterum diem differret,& irae suae spatium, & consilio tempus daret: satis castigatam adolescentiam Fabij esse: satis deformatam uictoriam: ne ad extremum finem supplicij tenderet; neu unico iuueni,neu patri eius,clarissimo uiro, neu Fabiae géti eam inureret ignominiam. Cum parum precibus, parum caussa proficerent; intueri saeuientem concionem iubebant, ita irritatis militum animis subdere ignem, ac materiam
D seditoni, non esse aetatis, non prudentiae eius: neminem id Q.Fabio, poenam deprecanti suam, uitio uersurum, sed dictatori; si occaecatus ira infestam multitudinem in se prauo certamine mouisset. postremo, ne id se gratiae dare Q. Fabij crederet, se iusiurandum dare paratos esse, non uideri e rep. in Q. Fabium eo tempore animaduerti. His uocibus cum in se magis incitarent dictatorem, quam magistro equitum placarent, iussi de tribunali descendere legati: &,silentio nequidquam per praeconem tentato,cum, prae strepitu ac tumultu, nec ipsius dictatoris, nec apparitorum eius uox audiretur, nox, uelut in proelio, certamini finem fecit. magister equitum iussus postero die adesse, cum omnes affirmarent infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: &, patre auctore M. Fabio, qui ter iam consul dictatorq. fuerat, uocato extemplo senatu,cum maxime conquereretur apud patres uim atque iniuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submouentium auditur:
E & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. iterata deinde contentio est: & prehendi Papirius Fabium iussit. ubi cum, deprecantibus primoribus patrum, atque uniuerso senatu, perstaret in incepto immitis animus; tum pater M. Fabius, Quandoquidem, inquit, apud te nec auctoritas senatus, nec aetas mea, cui orbitatem paras,nec uirtus nobilitasque magistri equitum,a te ipso nominati,ualet; nec preces,quae saepe hostem mitigauere,quae deorum iras placant: tribunos plebis appello,& prouoco ad populum: eumq. tibi,fugienti exercitus tui, fugienti senatus iudiciũ,iudicem fero, qui certe unus plus, quam tua dictatura,potest,polletque. uidero cessurusne prouocationi sis,cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit.Ex curia in con-

tionem itur. quo cum paucis dictator,cum omni agmine principum magister equitũ cum F
adscẽdisset,deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem iussit. Secutus pater, Be-
ne agis, inquit, cum eo nos deduci iussisti, unde & priuati uocem mittere possemus. Ibi
primo non tam perpetuae orationes, quam altercatio, exaudiebantur. uicit deinde strepi-
tum uox & indignatio Fabij senis, increpantis superbiam crudelitatemq. Papirij: se quo-
que dictatorem Romae fuisse, nec a se quemquam ne plebis quidem hominem,non centu
rionem,non militem uiolatum: Papirium, tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano
imperatore uictoriam & triumphum petere. quantum interesset inter moderationem an-
tiquorum,& nouam superbiam crudelitatemque? dictatorem Quinctium Cincinnatum
in L.Minucium consulem, ex obsidione a se ereptum,non ultra saeuisse,quam ut legatum
cum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, con-
tempta sua senectute & auctoritate,foedissimo cum euento pugnasset, non solum in prae- G
sentia moderatum irae esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet;sed,cum
reuertisset,potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis,optione ab se-
natu data, socium sibi imperij delegerit. nam populi quidem, penes quem potestas o-
mnium rerum esset,ne iram quidem umquam atrociorem fuisse in eos,qui temeritate,atq.
inscitia exercitus amisissent,quam ut pecunia eos multaret: capite anquisitum ob rem bel-
lo male gestam de imperatore nullum ad eam diem esse: nunc ducibus populi R. quae ne
uictis quidem bello fas fuerit, uirgas & secures uictoribus, & iustissimos meritis trium-
phos intentari. quid enim tandem passurum fuisse filium suum,si exercitum amisisset?si fu
sus, fugatus, castris exsutus fuisset? quo ultra iram uiolentiamq. eius excessuram fuisse,
quam ut uerberaret, necaretque? Quam conueniens esse, propter Q. Fabij uictoriam ci-
uitatem in laetitia,in supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem deum H
delubra pateant, arae sacrificijs fument, honore, donis cumulentur, nudatum uirgis lace-
rari in conspectu populi R. intuentem Capitolium, atque arcem,deosq.ab se duobus proe
lijs haud frustra aduocatos? quo id animo exercitum,qui eius ductu auspicijsq.uicisset,la-
turum?quem luctum in castris Romanis,quam laetitiam inter hostes fore? Haec simul iur
gans, querens, deum hominumque fidem obtestans, & complexus filium plurimis cum la
crymis agebat. Stabat cum eo senatus maiestas,fauor populi, tribunicium auxilium, me-
moria absentis exercitus. Ex parte altera, imperium inuictum populi R. & disciplina rei
militaris, & dictatoris edictum, pro numine semper obseruatum, & Manliana imperia, &
posthabita filij caritas publicae utilitati iactabantur. hoc etiam L.Brutum conditorem Ro
manae libertatis antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, & senes faciles de alie
no imperio spreto,tamquam rei paruae,disciplinae militaris euersae iuuentuti gratiam fa- I
cere: se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui aduersus dictum suum turbatis reli-
gionibus, ac dubijs auspicijs pugnasset, quidquam ex iusta poena remissurum. maiestas
imperij perpetua ne esset, non esse in sua potestate: L. Papirium nihil de eius iure demi-
nuturum. optare ne potestas tribunicia, inuiolata ipsa, uiolet intercessione sua Roma-
num imperium; neu populus Romanus in se potissimum dictatorem & ius dictaturae
exstinguat. quod si fecisset: non L. Papirium, sed tribunos, sed prauum populi iudi-
cium nequidquam posteros accusaturos: cum, polluta semel militari disciplina, non mi-
les centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non
magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo deorum uerecun-
diam habeat; non edicta imperatorum,non auspicia obseruentur; sine commeatu uagi mi
lites in pacato,in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se,ubi uelint,exau- K
ctorent; infrequentia deserant signa; neque conueniant ad edictum; nec discernant,inter
diu nocte,aequo iniquo loco,iussu iniussu imperatoris pugnent; & non signa,non ordines
seruent; latrocinij modo caeca & fortuita,pro sollemni & sacrata,militia sit. Horum crimi
num uos reos in omnia saecula offerte tribuni plebis: uestra obnoxia capita pro licẽtia Q.
Fabij obijcite. Stupentes tribunos, & suam iam uicem magis anxios, quam eius, cui au-
xilium ab se petebatur, liberauit onere consensus populi R. ad preces & obtestationem
uersus, ut sibi poenam magistri equitum dictator remittteret. tribuni quoque inclinatam
rem in in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut ueniam errori humano,ueniam
adolescentiae Q. Fabij daret: satis eum poenarum dedisse. Iam ipse adolescens,iam pater

M. Fabius,

A M. Fabius, contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, Bene habet, inquit, Quirites. uicit disciplina militaris: uicit imperij maiestas: quae in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. non noxae eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnauit; sed noxae damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciae potestati, precarium, non iustum auxilium ferenti. Viue Q. Fabi, felicior hoc consensu ciuitatis ad tuendum te, quam, qua paullo ante exsultabas, uictoria: uiue, id facinus ausus, cuius tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, ueniam dedisset. mecum, ut uoles, reuerteris in gratiam: populo Romano, cui uitam debes, nihil maius praestiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis. Cum se nihil morari magistrum equitum pronunciasset: degressum eum templo laetus senatus, laetior populus, circumfusi, ac gratu
B lantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmatumq. imperium militare haud minus periculo Q. Fabij, quam supplicio miserabili adolescentis T. Manlij, uidebatur. Forte ita eo anno euenit, ut, quotiescumque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio mouerentur. ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris praeerat, ne quam uim hostium magis, quam trucem dictatoris iram, timeret. itaq. frumentatores cum circumuenti ex insidijs caesi loco iniquo essent; creditum uulgo est, subueniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienauit a dictatore militum animos, iam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset; &, quod suis precibus negasset, eius populo R. ueniam dedisset. Postquam dictator, praeposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio uetito quidquam pro magistratu agere, in castra redijt; neque ciuibus satis laetus aduentus eius fuit, nec hostibus quidquam
C attulit terroris. namque postero die, seu ignari uenisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parui facientes, instructa acie ad castra accesserunt. ceterum tanti momenti in uno uiro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia fauor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco, ac subsidijs, ita omni arte bellica firmauit. cessatum a milite: ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita uictoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani uulnerati sunt. Sensit peritus dux, quae res uictoriae obstaret: temperandum ingenium suum esse, & seueritatem miscendam comitati. itaque, adhibitis legatis, ipse circum saucios milites inferens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, & praefectis demandabat. rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quid-
D quam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugauitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde: qua duxit praedae spes, uictor exercitus; perlustrauitq. hostium agros, nulla arma, nullam uim, nec apertam, nec insidijs, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator praedam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam priuatum compendium in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem a dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula uestimenta militibus, & annuum stipendium darent: cum ire ad senatum iussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius eius fidei uirtutiq. caussam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus. Dictator triumphans urbem est ingressus: & cum se dictatura abdicare uellet, iussu patrum, prius, quam abdicaret, consules
E creauit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Aemilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de condicionibus agebatur, indutias annuas ab urbe retulerunt; nec earum ipsarũ sancta fides fuit: adeo, post quam Papirium abisse magistratu nunciatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Aemilio (Aulium quidam annales habent) consulibus, ad defectionem Samnitium Apulum nouum bellum accessit. Vtroque exercitus AN. 431.
missi. Sulpicio Samnites, Apuli Aemilio sorte euenerunt. Sunt qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios eius gentis populos ab Samnitium ui, atque iniurijs defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium uix a seipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit uero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraq. simul gente bellũ Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumq. eua-

ſtatum: hoſtes nec hic, nec illic inuenti. Romae nocturnus terror ita ex ſomno trepidam F
repente ciuitatem exciuit, ut Capitolium atque arx, moeniaque, & portae plena armatorū
fuerint. & cum concurſatum, cōclamatumq. ad arma omnibus locis eſſet; prima luce nec
auctor, nec cauſſa terroris comparuit. Eodem anno de Tuſculanis Flauia rogatione popu-
li fuit iudicium. M. Flauius tribunus pl. tulit ad populum, ut in Tuſculanos animaduerte-
retur, quorum ope ac conſilio, Veliterni Priuernatesq. populo Romano bellum feciſſent.
populus Tuſculanus cum coniugibus ac liberis Romam uenit. ea multitudo ueſte mutata,
& ſpecie reorum, tribus circuit, genibus ſe omnium aduoluens. plus itaque miſericordia
ad poenae ueniam impetrandam, quam cauſſa ad crimen purgandum, ualuit. tribus omnes,
praeter Polliam, antiquarunt legem. Polliae ſententia fuit, puberes uerberatos necari; con
iuges liberosq. ſub corona, lege belli, uenire: memoriamq. eius irae Tuſculanis in poenae
tam atrocis auctores manſiſſe ad patrum aetatem, conſtat; nec quemquam ferme ex Pollia G
tribu candidatum Papiriam ferre ſolitum. Inſequenti anno, Q. Fabio, L. Fuluio conſuli
AN.432. bus, A. Cornelius Aruina dictator, & M. Fabius Ambuſtus magiſter equitum, metu gra-
uioris in Samnio belli, (conducta enim pretio a finitimis iuuentus dicebatur) intentiore
delectu habito, egregium exercitum aduerſus Samnites duxerunt. Caſtra in hoſtico in-
curioſe ita poſita, tamquam procul abeſſet hoſtis: cum ſubito aduenere Samnitium legio-
nes tanta ferocia, ut uallum uſque ad ſtationem Romanam inferrent. nox iam appetebat:
id prohibuit munimenta adoriri: nec diſſimulabant orta luce poſtero die facturos. Dicta-
tor, ubi propiorem ſpe dimicationem uidit; ne militum uirtuti damno locus eſſet, ignibus
crebris relictis, qui conſpectum hoſtium fruſtrarentur, ſilentio legiones educit: nec tamen
fallere, propter propinquitatem caſtrorum, potuit. eques extemplo inſecutus ita inſtitit
agmini, ut, donec luceſceret, proelio abſtineret. ne pedeſtres quidem copiae ante lucem H
caſtris egreſſae. eques luce demum auſus incurſare in hoſtem, carpendo nouiſſimos, pre-
mendoq. iniquis ad tranſitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem aſſecutus: &
totis iam copijs Samnis urgebat. Tum dictator, poſtquam ſine magno incommodo pro-
gredi non poterat, eum ipſum, in quo conſtiterat, locum caſtris communiri iuſſit. id uero,
circumfuſo undique equitatu, ut uallum peteretur, opuſq. inciperet, fieri non poterat.
itaque ubi neque eundi, neque manendi copiam eſſe uidet; inſtruit aciem, impedimentis
ex agmine remotis. inſtruunt contra & hoſtes, & animis & uiribus pares. Auxerat id
maxime animos, quod, ignari loco iniquo, non hoſti ceſſum, uelut fugientes ac territos,
terribiles ipſi ſecuti fuerant. id aliquandiu aequauit pugnam, iam pridem deſueto Samnite
clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die, ab hora diei tertia ad octauam, ita
anceps dicitur certamen ſtetiſſe, ut neque clamor, ut primo ſemel concurſu eſt ſublatus, ite I
ratus ſit; neque ſigna promota loco, retroue recepta; neque recurſum ab ulla ſit parte. in
ſuo quiſque gradu obnixi, urgentes ſcutis, ſine reſpiratione ac reſpectu pugnabant. fre-
mitus aequalis, tenorq. idem pugnae in defatigationem ultimam, aut noctem ſpectabat.
iam uiris uires, iam ferro ſua uis, iam conſilia ducibus deerant: cum ſubito Samnitium
equites, cum, turma una longius prouecta, accepiſſent impedimenta Romanorum, pro-
cul ab armatis, ſine praeſidio, ſine munimento ſtare, auiditate praedae impetum faciunt.
quod ubi dictatori trepidus nuncius attulit, Sine modo, inquit, ſeſe praeda praepediant.
Alij deinde ſuper alios, diripi paſſim, ferriq. fortunas militum uociferabantur. Tum ma-
giſtro equitum accito, Vides tu, inquit, M. Fabi, ab hoſtium equite omiſſam pugnam? hae-
rent impediti impedimentis noſtris: aggredere, quod inter praedādum omni multitudini
euenit, diſſipatos: raros equis inſidentes, raros, quibus ferrum in manu ſit, inuenies: equoſ- K
que dum praeda onerant, caede inermes: cruentamq. illis praedam redde. mihi legiones,
peditumq. pugna curae erunt: penes te equeſtre ſit decus. Equitum acies, qualis quae eſſe
inſtructiſſima poteſt, inuecta in diſsipatos impeditoſq. hoſtes, caede omnia replet. inter ſar
cinas omiſſas repente, obiacentes pedibus fugientium conſternatorumq. equorum, ne-
que pugnae, neque fugae ſatis potentes caeduntur. tum deleto prope equitatu hoſtium,
M. Fabius, circumductis paullulum alis, ab tergo pedeſtrem aciem adoritur. Clamor in-
de nouus accidens & Samnitium animos terruit: & dictator, ubi reſpectantes hoſtium
anteſignanos, turbataque ſigna, & fluctuantem aciem uidit, tum appellare, tum ad-
hortari milites; tribunos, principeſq. ordinum nominatim ad iterandam ſecum pugnam
uocare.

A uocare. Nouato clamore, signa inferuntur, & quidquid progrediebantur, magis magisq. turbatos hostes cernebat. Eques ipse iam primis erat in conspectu: & Cornelius respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod uoce poterat, monstrabat, uexilla se suorũ, parmasq. cernere equitum. quod ubi auditum, simulq. uisum est; adeo repente laboris per diem paene totum tolerati, uulnerumq. obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnae accepissent, concitauerint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumq. uim potuit. partim in medio caesi, partim in fugam dissipati sunt. pedes restantes ac circumuentos caecidit: abequite fugientium strages est facta: inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut omnibus concilijs fremerent, minime id quidem mirum esse, si impio bello, & contra foedus suscepto, infestioribus merito dijs quam hominibus, nihil prospere agerent: expiandũ B id bellum magna mercede, luendumq. esse: id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio praebeant sanguine. audebantq. iam quidam nominare auctores armorum. unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papij exaudiebatur. uir nobilis potensq. erat, haud dubie proximarum indutiarum ruptor. de eo coacti referre praetores decretum fecerunt, ut Brutulus Papius Romanis dederetur, & cũ eo praeda omnis Romana, captiuiq. ut Romam mitterentur; quaeq. res per fetiales ex foedere repetitae essent, secundum ius fasq. restituerentur. Fetiales Romam, ut censuerunt, missi, & corpus Brutuli exanime: ipse morte uolũtaria ignominiae se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque eius dedi. nihil tamen earum rerum, praeter captiuos, ac si qua cognita ex praeda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex senatus consulto triumphauit. Hoc bellum a consulibus bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse; Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas C praedas egisse. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belli ne gerẽdi caussa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius praetor graui morbo forte implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret; functusq. eo haud sane memorandi imperij ministerio, se dictatura abdicaret. nec facile est, aut rem rei, aut auctorem auctori praeferre. uitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis; dum familia ad se quaeque famam rerum gestarum honorumq. fallente mendacio trahunt. inde certe & singulorum gesta, & publica monumenta rerum confusa: nec quisquam aequalis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

EPITOME. LIBRI. IX

D *T. Veturius, & Sp. Postumius, apud Caudinas furcas deducto in locum iniquum exercitu, cum nulla spes euadendi esset, foedere cum Samnitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub iugum mitterentur. ijdemque auctore Sp. Postumio consule, qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme foedus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis, & omnibus qui foedus spoponderant, E dediti Samnitibus, non sunt recepti. nec multo post fusis a Papirio Cursore Samnitibus, & sub iugũ missis, receptisq. sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitij abolitus. Tribus duae adiectae sunt, Vfentina & Falerina. Suessa & Pontiae coloniae deductae sunt. Ap. Claudius censor aquã Claudiã perduxit: uiam strauit, quae Appia uocata est: libertinorũ filios in senatum legit. ideoque, quoniam is ordo uidebatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo obseruauerunt, quemadmodũ ante proximos censores fuerat. Res praeterea contra Apulos, Etruscos, Vmbros, Marsos, Pelignos, Aequos, & Samnites, quib. foedus erat restitutũ, prospere gestas continet. Flauius scriba libertino patre natus, aedilis curulis fuit, per forẽsem factionem creatus: quae cum comitia et campum turbaret, & in ijs propter nimias uires dominaretur, a Q. Fabio censore in quattuor tribus redacta est: eaque res Fabio Maximi nomen dedit.*

F

LIBER. IX

AN. 433.
EQVITVR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, Ti. Veturio Caluino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium Herennij filium habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem, ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt; Ne nihil actum, inquit, hac legatione censeatis, expiatum est, quidquid ex foedere rupto irarum in nos caelestium fuit. satis scio, quibuscumque dijs cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quae a nobis ex foedere repetitae fuerant, ijs nō fuisse cordi tam superbe ab Romanis foederis expiationem spretam. quid enim ultra fieri ad placandos deos, mitigandosq. homines potuit, quam quod nos fecimus? res hostiū in praeda captas, quae belli iure nostrae uidebantur, remisimus: auctores belli, quia uiuos non potuimus, perfunctos iam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxae remaneret penes nos, Romam portauimus. quid ultra tibi Romane, quid foederi, quid dijs arbitris foederis debeo; quē tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum iudicem feram; neminē neque populum, neque priuatum fugio. quod si nihil cum potentiore iuris humani relinquitur inopi; at ego ad deos uindices intolerandae superbiae confugiam; & precabor, ut iras suas uertant in eos, quibus non suae redditae res, non alienae accumulatae satis sint; quorū saeuitiam nō mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionē exsatient; placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem, laniandaq. uiscera nostra praebuerimus. Iustum est bellum, Samnites, quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla, nisi in armis, relinquitur spes. proinde cum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitijs rem, quam aduersis agant dijs; pro certo habete, priora bella aduersus deos magis, quam homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis dijs gesturos. Haec non laeta magis, quam uera, uaticinatus, exercitu educto circa Caudium castra quam potest occultissime locat: inde ad Calatiam, ubi iam consules Romanos, castraq. esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit; pecoraq. diuersos, alium alibi, haud procul Romanis pascere iubet praesidijs: ubi inciderint in praedatores, ut idem omnibus sermo constat, legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copijs circūsedere; nec procul abesse, quin ui capiat. Iam & is etiam rumor ante, de industria uulgatus, uenerat ad Romanos: sed fidem auxere captiui, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus socijs; simul ne Apulia omnis ad praesentem terrorem deficeret. ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duae ad Luceriā ferebant uiae; altera praeter oram superi maris patens apertaque, sed quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas, breuior. sed ita natus locus est. saltus duo alti angusti, siluosiq. sunt, montibus circa perpetuis inter se iuncti. iacet inter eos satis patens, clausus in medio, campus, herbidus aquosusque: per quem mediū iter est. sed ante quam uenias ad eum, intrandae angustiae sunt: & aut eadem, qua te insinuaueris, retro uia repetēda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum altiorem impeditioremq. euadendum. in eum campum uia alia per cauam rupem Romani demisso agmine, cum ad alias angustias protinus pergerent, saeptas deiectu arborum, saxorumq. ingentium obiacente mole inuenere. cum fraus hostiliis apparuisset, praesidium etiam in summo saltu conspicitur. citati inde retro, qua uenerant, pergunt repetere uiam. eam quoque clausam sua obice armisq. inueniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio. stuporq. omnium animos, ac uelut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesq. alij alios, cum alterum quisque magis mentis compotem ac consilij ducerent, diu immobiles silent. deinde ubi praetoria consulum erigi uidere, & expedire quosdam utilia operi: quamquam ludibrio fore munietes, perditis rebus, ac spe omni adempta cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo, nec imperante, ad muniendum uersi, castra propter aquam uallo circumdant, sua ipsi opera, laboremq. irritum, praeterquam quod hostes superbe increpabant, cum miserabili confessione eludentes. ad consules maestos, ne aduocantes

quidem

A quidem in consilium, quando nec consilio nec auxilio locus esset, sua sponte legati ac tribuni conueniunt: militesq. in praetorium uersi opem, quam uix dij immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt. querentes magis, quam consultantes, nox oppressit. cum pro ingenio quisque fremerent: alius, per obices uiarum, alius, per aduersa mōtium, per siluas, qua ferri arma poterant, eamus: modo ad hostem peruenire liceat, quem per annos iā prope XXX uincimus, omnia aequa ac plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti. alius, quo, aut qua eamus? num montes moliri sede sua paramus? dum haec imminebūt iuga, qua tu ad hostē uenies? armati, inermes, fortes, ignaui pariter omnes capti, atque uicti sumus. ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet. His inuicem sermonibus, qua cibi, qua quietis immemor nox transducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam laetis suppetebat rebus. itaque uniuersi Herennium B Pontium, patrem imperatoris, per litteras consulendum censent. iam is grauis annis non militaribus solum, sed ciuilibus quoque abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto uigebat uis animi, consilijque. is, ubi accepit ad Furculas Caudinas, inter duos saltus, clausos exercitus Romanos; consultus ab nuncio filij censuit omnes inde quamprimum inuiolatos dimittendos. quae ubi spreta sententia est; iterumque, eodem remeante nuncio, consulebatur; censuit ad unum omnes interficiendos. quae ubi tam discordia inter se, uelut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt: quamquam filius ipse in primis iam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium uictus est, ut ipsum in consilium acciret. nec grauatus senex plaustro in castra dicitur aduectus, uocatusq. in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiae suae mutaret, caussas tantum adijceret. Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissi- C mo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem, amicitiamque: altero consilio: in multas aetates, quibus amissis duobus exercitibus haud facile receptura uires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse. Cum filius alijque principes percunctando exquirerent, quid si media uia consilium caperetur, ut & dimitterentur incolumes, & leges ijs iure belli uictis imponerentur? Ista quidem sententia, inquit, ea est, quae neque amicos parat, neque inimicos tollit. Seruate modo, quos ignominia irritaueritis: ea est Romana gens, quae uicta quiescere nesciat: uiuet semper in pectoribus illorum, quidquid istic praesens necessitas inusserit; neque eos ante multiplices poenas expetitas a uobis quiescere sinet. Neutra sententia accepta, Herennius domum e castris est reuectus. Et in castris Romanis cum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, & iam omnium rerum inopia esset, uicti necessitate legatos mittunt, qui primum pacem D aequam peterent: si pacem non impetrarent, uti prouocarent ad pugnam. Tum Pontius, debellatum esse, respondit; &, quoniam ne uicti quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis uestimentis sub iugum missurum: alias condiciones pacis aequas uictis ac uictoribus fore, si agro Samnitium decederetur, coloniae abducerentur: suis inde legibus Romanum ac Samnitem aequo foedere uicturum. His condicionibus paratum se esse foedus cū cōsulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos iam redire ad se uetuit. Haec cum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaq. maestitia incessit, ut non grauius accepturi uiderentur, si nunciaretur, omnibus eo loco mortē oppetendam esse. Cum diu silentium fuisset; nec consules, aut pro foedere tam turpi, aut contra foedus tam necessarium hiscere possent: tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorū uirtute, atq. honoribus erat, Patrem meum, inquit, consules saepe audiui memorantem, se in Ca- E pitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendae auro a Gallis ciuitatis: quando nec fossa ualloq. ab ignauissimo ad opera ac muniendū hoste clausi essent; & erūpere si nō sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent. quod si ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo saepe modo obsessi in obsidentes eruperūt) ita nobis aequo aut iniquo loco dimicādi tantūmodo cum hoste copia esset; non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. equidē mortē pro patria praeclarā esse fateor, & me uel deuouere pro populo R. legionibusq., uel in medios me immittere hostes paratus sum. sed hic patriā uideo, hic, quidquid Romanarū legionum est: quae nisi pro se ipsis ad mortem ruere uolunt, quid habent, quod morte sua seruent? Tecta urbis dicat aliquis, & moenia, & eā turbā, a qua urbs incolitur. Immo hercule produntur magis ea omnia, deleto hoc exercitu,

non seruantur. quis enim ea tuebitur? imbellis uidelicet atque inermis multitudo? tam hercule, quam a Gallorum impetu defendit. An a Veijs exercitum, Camillumq. ducem implorabunt? Hic omnes spes opesq. sunt: quas seruando, patriam seruamus; dedendo ad necem, patriam deserimus, ac prodimus. At foeda, atque ignominiosa deditio est: sed ea caritas patriae est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, seruemus. Subeatur ergo ista, quantacumque est, indignitas: & pareatur necessitati; quam ne dij quidem superant. Ite consules, redimite armis ciuitatem, quam auro maiores uestri redemerunt. consules profecti ad Pontium in colloquium, cum de foedere uictor agitaret, negarunt iniussu populi foedus fieri posse, nec sine fetialibus, caerimoniaq. alia sollemni. itaque non, ut uulgo credunt, Claudiusq. etiam scribit, foedere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. quid enim aut sponsoribus in foedere opus esset, aut obsidibus, ubi precatione res transigitur; Per quem populum fiat quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Iuppiter feriat, quemadmodum a fetialibus porcus feriatur? Spoponderunt cōsules, legati, quaestores, tribuni militum: nominaque omnium qui spoponderunt, exstant: ubi, si ex foedere acta res esset, praeterquam duorum fetialium, non exstarent. & propter necessariam foederis dilationem obsides etiam DC. equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituq. inermi mittendo. Redintegrauit luctum in castris consulum aduentus: ut uix ab ijs abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignauia foedius inde, quam uenissent, abituri: illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: beluarum modo caecos in foueam missos. alij alios intueri: contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaq. corpora hosti. proponere sibimet ipsi ante oculos iugum hostile, & ludibria uictoris, & uultus superbos, & per armatos inermium iter. inde foedi agminis miserabilem uiā, per sociorum urbes reditum in patriam ac parentes: quo saepe ipsi maioresq. eorum triumphantes uenissent. se solos sine uulnere, sine ferro, sine acie uictos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequidquam arma, nequidquam uires, nequidquā animos datos. Haec frementibus hora fatalis ignominiae aduenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quae praeceperant animis. Iam primum cum singulis uestimentis inermes extra uallum exire iussi, & primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. tum a consulibus abire lictores iussi, paludamentaq. detracta, tantam inter ipsos, qui paullo ante eos exsecrantes, dedendos lacerandosq. cēsuerant, miserationem fecit, ut suae quisque condicionis oblitus, ab illa deformatione tantae maiestatis uelut ab nefando spectaculo auerteret oculos. Primi consules prope seminudi sub iugum missi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiae obiectus: tum deinceps singulae legiones. Circumstabant armati hostes exprobrantes, eludentesque: gladij etiam plerisque intentati: & uulnerati quidam, necatique, si uultus eorum indignitate rerum acrior uictorē offendisset. ita trāsducti sub iugum: &, quod paene grauius erat, per hostium oculos cum ex saltu euasissent, etsi, uelut ab inferis extracti, tū primū lucem adspicere uisi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. itaque cū ante noctem Capuam peruenire possent, incerti de fide sociorum, & quod pudor praepediebat, circa uiam haud procul Capua, omnium egeni, corpora humi prostrauerunt. quod ubi est Capuam nunciatum, euicit miseratio iusta sociorum, superbiam ingenitam Campanis. confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, uestimenta, cōmeatus militibus benigne mittunt: & uenientibus Capuam cunctus senatus populusq. obuiam egressus, iustis omnibus hospitalibus, priuatisq. & publicis fungitur officijs; neque illis sociorum comitas, uultusq. benigni, & alloquia non modo sermonem elicere, sed ne ut oculos quidē attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo super maerorem pudor quidā effugere colloquia & coetus hominum cogebat. Postero die cum iuuenes nobiles, missi a Capua ut proficiscentes ad finem usque Campani agri prosequerētur, reuertissent; uocatiq. in curiam, percunctantibus maioribus natu, multo sibi maestioris & abiectioris animi uisos referrent: adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam: ablatosq. cum armis animos: non reddere salutem, non salutantibus dare responsum: non hiscere quemquā prae metu potuisse: tamquam ferentibus adhuc ceruicibus iugum, sub quod emissi essent. habere Samnites uictoriam non praeclaram solum, sed etiam

perpetuam:

A perpetuam: cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam uirtutem, ferociamque. Cum haec dicerentur, audirenturque, & deploratum paene Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset: dicitur Ofillius Calauius Oui filius, clarus genere factisque, tum etiam aetate uerendus, longe aliter se habere rem dixisse: silentium illud obstinatum, fixosq. in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuendae lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia esse: aut se Romana ignorare ingenia; aut silentium illud Samnitibus flebiles breui clamore gemitusq. excitaturum; Caudinaeq. pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, tristiorem memoriam fore. quippe suos quemque eorum animos habiturum, ubicumque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore. Iam & Romae sua infamis clades erat. obsessos primum audierunt: tristior deinde ignominiosae pacis magis,
B quam periculi, nuncius fuit. ad famam obsidionis delectus haberi coeptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam foede factam acceperunt: extemploq. sine ulla publica auctoritate concessum in omnem formam luctus est. Tabernae circa forum clausae: iustitiumq. in foro sua sponte coeptum prius, quam indictum: lati claui, anuli aurei positi: paene maestior exercitu ipso ciuitas esse: nec ducibus solum, atque auctoribus sponsoribusq. pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare urbe, tectisue accipiendos. quam concitationem animorum fregit aduentus exercitus etiam iratis miserabilis. non enim tamquam in patriam reuertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu uultuq. ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderũt, ut postero, atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere uellet. Consules in priuato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto
C est, ut dictatorem dicerent comitiorum caussa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Aemilium Paetum magistrum equitum. quibus uitio creatis suffecti M. Aemilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. nec per eos comitia habita: & quia taedebat populum omnium magistratuum eius anni, res ad interregnum redijt. interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Coruus. is consules creauit Q. Publilium Philonem, & L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu ciuitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat patribus) magistratum inierunt, sollemnibusq. senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. & Publilius, penes quem fasces erãt, Dic Spuri Postumi, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo uultu, quo sub iugum missus erat, Haud sum ignarus, inquit, consules, ignominiae, non honoris caussa me primum excitatum, iussumq. dicere non tamquam senatorem, sed tamquam AN. 434.
D reum qua infelicis belli, qua ignominiosae pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra, neque de poena retulistis, omissa defensione, quae nõ difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum, necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam: quae sententia testis erit, mihine, an legionibus uestris pepercerim, cum me seu turpi, seu necessaria sponsione obstrinxi: qua tamen, quando iniussu populi facta est, non tenetur populus R. nec quidquam ex ea, praeterquam corpora nostra, debentur Samnitibus. Dedamur per fetiales nudi, uinctique: exsoluamus religione populum, si qua obligauimus; ne quid diuini humaniue obstet, quo minus iustum piumque de integro ineatur bellum. interea consules exercitum scribere, armare, educere placet; nec prius ingredi hostium fines, quam omnia iusta in deditionem nostram perfecta erunt. Vos dij immortales precor, quaesoque si uobis non fuit cordi Sp. Postumium, Ti. Veturium consules cum Sa-
E mnitibus prospere bellum gerere; at uos satis habeatis uidisse nos sub iugũ missos, uidisse sponsione infami obligatos, uidere nudos uinctosq. hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes: nouos consules, legionesq. Romanas ita cum Samnite gerere bellum uelitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quae ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioq. uiri incessit homines, ut modo uix crederent illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam foedae pacis fuisset: modo miserarẽtur, quod uir talis etiam praecipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremptae pacis. cum omnes laudibus modo prosequentes uirum, in sententiã eius pedibus irent; tentata paullisper intercessio est ab L. Liuio, & Q. Maelio tribunis pl. qui neque exsolui religione populum aiebant deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur;

rentur; neque se pro eo, quod, spondendo pacem, seruassent exercitum populi R. poenam ullam meritos esse; neque ad extremum, cum sacrosancti essent, dedi hostibus, uiolariue posse. Tum Postumius, Interea dedite, inquit, profanos nos, quos salua religione potestis: dedetis deinde & istos sacrosanctos, cum primum magistratu abierint: sed, si me audiatis, prius, quã dedantur, hic in Comitio uirgis caesos, hanc iam ut intercalatae poenae usuram habeant. Nam quod deditione nostra negant exsolui religione populum: id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo iuris fetialium expers est, qui ignoret? Neque ego infitias eo patres conscripti, tam sponsiones, quam foedera sancta esse apud eos homines, apud quos iuxta diuinas religiones fides humana colitur: sed iniussu populi nego quidquam sanciri posse, quod populum teneat. An si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos uerba legitima dedentium urbes nuncupare; deditum populum R. uos tribuni diceretis? & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas Samnitium esse? Omitto deditionem; quoniã de sponsione agitur. Quid tandem, si spopondissemus urbem hanc relicturum populum R. si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dij meliora, inquis. atqui non indignitas rerum, sponsionis uinculum leuat. si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest. Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moueat, refert, consul, an dictator, an praetor spoponderit. & hoc ipsi etiam Samnites iudicauerunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos, quaestores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quaesiuerit, quid ita spoponderim, cum id nec consulis ius esset; nec illis spondere pacem, quae mei non erat arbitrij, nec pro uobis, qui nihil mandaueritis, possem. Nihil ad Caudium patres conscripti humanis consilijs gestum est: dij immortales & uestris, & hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cauimus: & illi male partam uictoriam, male perdiderunt, dum uix locis, quibus uicerant, credunt, dum quacumque condicione arma uiris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandũ accersunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo de pace ac foedere agere? tridui iter expeditis erat: interea in indutijs res fuisset, donec ab Roma legati aut uictoriã illis certam, aut pacem afferrent. ea demum sponsio esset, quam populi iussu spopondissemus. Sed neque uos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut & illi uelut somnio laetiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequidquam eluderentur: & nostrum exercitum eadem, quae impedierat, fortuna, expediret; uanam uictoriam uanior irritam faceret pax: sponsio interponeretur, quae neminem praeter sponsorem obligaret. quid enim uobiscum patres conscripti, quid cum populo R. actum est? quis uos appellare potest? quis se a uobis dicere deceptum? hostis? an ciuis? Hosti nihil spopondistis: ciuem neminem spondere pro uobis iussistis. Nihil ergo uobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, rei satis locupletes in id, quod nostrum est, in id, quod praestare possumus, corpora nostra, & animos: in haec saeuiãt; in haec ferrum, in haec iras acuant. Quod ad tribunos pl. attinet; consulite, utrum praesens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur: nos interim T. Veturi, uosq. ceteri uilia haec capita luendae sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma. Mouit patres conscriptos tũ caussa, tum auctor, nec ceteros solum, sed tribunos etiam pl. ut se in senatus dicerent fore potestate. magistratu inde se extemplo abdicauerunt: traditiq. fetialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quaedam affulsisse ciuitati uisa est. Postumius in ore omnium erat: eum laudibus ad caelum ferebant: deuotioni P. Decij consulis, alijs claris facinoribus aequabant: emersisse ciuitatem ex obnoxia pace illius consilio, & opera: ipsum se cruciatibus, & hostium irae offerre: piaculaq. pro populo R. dare. Arma cuncti spectant, & bellum. en umquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat? In ciuitate ira odioq. ardente delectus omnium prope uoluntariorum fuit: rescriptae ex eodem milite nouae legiones: ductusq. ad Caudium exercitus. Praegressi fetiales ubi ad portam uenere, uestem detrahi pacis sponsoribus iubent: manus post tergum uinciri. Cum apparitor, uerecundia maiestatis, Postumium laxe uinciret, Quin tu, inquit, adducis lorum, ut iusta fiat deditio? Tum ubi in coetum Samnitium, & ad tribunal uentum Pon

tij est,

A tij est, A. Cornelius Aruina fetialis ita uerba fecit: Quandoquidem hice homines iniussu populi R. Quiritium foedus ictum iri sponderunt, atque ob eam rem, noxa nocuerunt; ob eam rem, quo populus R. scelere impio sit solutus, hosce homines uobis dedo. Haec dicenti fetiali Postumius genu femur, quanta maxime poterat ui, perculit, & clara uoce ait, se Samnitem ciuem esse, illum legatum: fetialem a se contra ius gentium uiolatum: Romanos eo iustius bellum gesturos. Tum Pontius, Nec ego istam deditionem accipiã, inquit: nec Samnites ratam habebunt. Quin tu Sp. Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro ijs pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te nunc captum uictori cum qua potes fide restituis? Populum R. appello: quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factae paenitet, restituat legiones intra saltum, quo saeptae fuerunt. nemo quemquam deceperit: omnia pro
B infecto sint: recipiant arma, quae per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua: quidquid pridie habuerunt, quam in colloquium est uentum, habeant. tum bellum, & fortia consilia placeant, tunc sponsio & pax repudietur. ea uero fortuna, ijs locis, quae ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus R. consulum sponsionem, nec nos fidem populi R. accusemus. Numquamne caussa deficiet, cur uicti pacto non stetis? Obsides Porsenae dedistis: furto eos subduxistis. Auro ciuitatem a Gallis redemistis: inter accipiendum aurum caesi sunt. Pacem nobiscum pepigistis, ut legiones uobis captas restitueremus: eam pacem irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem iuris imponitis. Non probat populus R. ignominiosa pace legiones seruatas? Pacem sibi habeat, legiones captas uictori restituat. Hoc fide, hoc foederibus, hoc fetialibus caerimonijs dignũ erat, ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot ciues incolumes; ego pacem, quam
C hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? Hoc tu A. Corneli, hoc uos fetiales iuris gentibus dicitis? Ego uero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror: nec moror, quo minus in ciuitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus dijs, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fetialem genu perculit: ita dij credent Samnitem ciuem Postumium, non ciuem R. esse; & a Samnite legatum Romanum uiolatum; eo uobis iustum in nos factum esse bellum. Haec ludibria religionum non pudere in lucem proferre? & uix pueris dignas ambages, senes ac consulares fallendae fidei exquirere? I lictor, deme uincla Romanis: moratus sit nemo, quo minus, ubi uisum fuerit, abeant. Et illi quidem forsitan & publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inuiolati redierunt. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quae deinde euenerunt, non in animis so-
D lum, sed prope in oculis esse, & sero ac nequidquam laudare senis Pontij utraque consilia: inter quae se media lapsos, uictoriae possessionem pace incerta mutasse, & beneficij, & maleficij occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum uel inimicos tollere, uel amicos facere. Adeoque, nullo dum certamine inclinatis uiribus, post Caudinam pacem animi mutauerant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta uictoria inter Samnites, faceret: & geri posse bellum Romani pro uictoria certa haberent, Samnites simul rebellasse, & uicisse crederent Romanum. Inter haec Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellae colonia nec opinato aduentu Samnitium (fuisse & Satricanos cum ijs satis constat) nocte occupata est. Timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnae initium fuit: quam aliquãdiu aequã, & quia pro aris ac focis dimicabantur, & quia ex tectis adiuuabat imbellis multitudo, ta-
E men Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinauit, quod uocem audiri praeconis passi sunt, incolumen abiturum qui arma posuisset. Ea spes remisit a certamine animos, & passim arma iactari coepta. Pertinacior pars armata per aduersam portam erupit: tutiorq. eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pauor. quos circumdatos igni, nequidquam deos fidemq. inuocantes, Samnites concremauerunt. Consules inter se partiti prouincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio subsistit aduersus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos: quod nec ad Luceriam ire, ne a tergo instaret hostis; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum uisum est committere rem fortunae, & transigere cum Publilio certamen. itaque in aciem copias

ducunt:

ducunt: aduersus quos Publilius consul, cum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem aduocari iussit. Ceterum sicut ingenti alacritate ad praetorium concursum est, ita prae clamore poscentium pugnam, nulla adhortatio imperatoris audita est: suus cuique animus memor ignominiae adhortator aderat. Vadunt igitur in proelium, urgentes signiferos: & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisq. inde gladijs esset, pila, uelut dato ad id signo, abijciunt, strictisq. gladijs cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriae artis ordinibus aut subsidijs locandis fuit: omnia ira militaris prope uaesano impetu egit. itaque nō fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidē suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est peruentum. Romanos ira eadem, quae per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit. ibi plus, quam in acie, sanguinis ac caedis factum: praedaeq. pars maior ira corrupta. F

Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis peruenerat Arpos, per omnia pacata, Samnitiū magis iniurijs & odio, quam beneficio ullo populi R. nam Samnites ea tēpestate in montibus uicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultu molliore, atque, ut euenit fere, locis simili genere, ipsi montani, atque agrestes depopulabantur. quae regio si fida Samnitibus fuisset, aut peruenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interiecta inter Romam & Arpos paenuria rerum omnium, exclusos a cōmeatibus absumpsisset. tum uero profectos inde ad Luceriam iuxta obsidentes obsessosq. inopia uexauit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, ceterum adeo exigue, ut militi occupato stationibus, uigilijsque, & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum ueheret: interdum occursu hostium cogeretur, abiecto ex equo frumento, pugnare. & obsessis, prius quam alter consul uictore exercitu aduenit, & commeatus ex montibus Samnitium inuecti erant, & auxilia intromissa. Artiora omnia aduentus Publilij fecit; qui, obsidione delegata in curam collegae, uacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. itaque cum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis uiribus signa cum Papirio conferre. Per id tempus parantibus utrisque se ad proelium, legati Tarentini interueniunt, denunciātes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, aduersus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoq. eo, cum tempus omne in apparatu consumpsisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnae proposuit. Agentibus diuina humanaque, quae assolent, cum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati occursare, responsum exspectantes: quibus Papirius ait: Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat: litatum praeterea est egregie: auctoribus dijs, ut uidetis, ad rem gerendam proficiscimur. Signa inde ferri iussit, & copias eduxit, uanissimā increpans gentem, quae suarum impotens rerum prae domesticis seditionibus discordijsque, alijs modum pacis ac belli facere aequum censeret. Samnites ex parte altera cum omnē curam belli remisissent, quia aut pacem uere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, cum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, uociferari, se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra uallum arma ferre: deceptos potius, quodcumque casus ferat, passuros, quam ut spreuisse pacis auctores Tarentinos uideantur. Accipere se omen consules aiunt, & eam precari mentem hostibus, ut ne uallum quidem defendant. Ipsi inter se partitis copijs succedunt hostium munimentis: & simul undique adorti, cum pars fossas explerent, pars uellerent uallum, atque in fossas proruerent, nec uirtus modo insita, sed ira etiam exulceratos ignominia stimularet animos, castra inuasere: & pro se quisque, non haec Furculas, nec Caudiū, nec saltus inuios esse, ubi errorem fraus superbe uicisset, sed Romanam uirtutem, quam nec uallum, nec fossae arcerent, memorantes, caedunt pariter resistentes, fusosque; inermes, atque armatos; seruos, liberos, puberes, impuberes, homines, iumentaque. Nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, auidosq. caedis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem irae, confestim oratio habita est, ut doceretur miles minime cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces sicut belli, ita insatiabilis supplicij futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriae obsides tenerentur, praepedisset G H I K

A disset animos; ne, desperata uenia, hostes caecos in supplicia eorum ageret, perdere prius quam perire optátes. Laudare ea milites, laetariq. obuiam itum irae suae esse: fateri omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanae iuuentutis. Dimissa concione consilium habitum, omnibusne copijs Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiae ad id uoluntatis, tentarentur. Publilius consul ad peregrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut ui subegit, aut condicionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriae restiterat, breui ad spem euentus respondit. nam insessis omnibus uijs, per quas commeatus ex Samnio subuehebatur, fame domiti Samnites, qui Luceriae in praesidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus qui caussa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit, debuisse eos Pontium Herennij filium, quo auctore Romanos sub iugum mi-
B sissent, consulere quid uictis paciscendum censeret. ceterum, quoniam ab hostibus in se aequa statui, quam in se ipsi ferre, maluerint, nunciare Luceriam iussit, arma, sarcinas, iuméta, multitudinem omnem imbellem intra moenia relinquerent: militem se cum singulis uestimentis sub iugum missurum, ulciscentem illatam, non nouam inferentem ignominiam. nihil recusatum. septem millia militum sub iugum missa, praedaq. ingés Luceriae capta, receptis omnibus signis armisq. quae ad Caudium admiserát; &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior uictoria populi R. est. siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus inuenitur) Pótius Herénij filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub iugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror obscurum esse de hostium duce dedito, missoq. sub iugum. id magis mirabile
C est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorq. unicus Romanae ignominiae, haud sciam an iustissimo triumpho ad eam aetaté, secundum Furium Camillum, triumphauerit, an consulis Papirij praecipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error; Cursorne AN.432.
Papirius proximis comitijs cum Q. Aulio Cerretano iterum ob rem bene gestam Luceriae continuato magistratu consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugillanus, & in cognomine erratum sit. conuenit iam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo proelio debellauit; urbemq. ipsam, quo se fusa cótulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter cum Satricanis, qui ciues Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, praesidiumq. eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam cum ad moenia Satrici admotus esset exercitus; legatisq.
D missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, nisi praesidio Samnitium interfecto, aut tradito, ne ad se remearent: plus ea uoce, quam armis illatis, terroris colonis iniectum. itaque subinde cum exsequerentur quaerendo a consule legati, quonam se pacto paucos & infirmos crederet praesidio tam ualido & armato uim allaturos? ab ijsdem consilium petere iussi, quibus auctoribus praesidium in urbem accepissent, discedunt: aegreq. impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaq. ad se ferri sineret, ad suos redeunt. Duae factiones senatum distinebant; una, cuius principes erant defectionis a populo R. auctores; altera fidelium ciuium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad recóciliandam pacem consuli opera nauaretur. pars altera cum praesidium Samnitium, quia nihil satis praeparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset, nunciare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaq. porta, & quam in uiam egressurus
E hostis foret. altera, quibus inuitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosq. clam hostes in urbem acceperunt. ita duplici proditione & praesidium Samnitium, insessis circa uiam siluestribus locis, nec opinato oppressum est: & ab urbe plena hostium clamor sublatus: momentoq. unius horae Samnis caesus, Satricanus captus, & omnia in potestate consulis erant. qui quaestione habita, quorum opera defectio esset facta; quos sontes comperit, uirgis caesos securi percussit; praesidioq. ualido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesq. sub iugum missos, auctores sunt. Et fuit uir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum uigore, sed etiam corporis uiribus excellens. Praecipua pedum pernicitas inerat, quae cognomen auo iam

dedit,

dedit: uictoremq. cursu omnium aetatis suae fuisse ferunt: & seu uirium ui, seu exercitatione multa, cibi uiniq. eundem capacissimum: nec cum ullo asperiorem, quia ipse inuicti ad laborem corporis esset, fuisse militiam pediti pariter equitique: equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris. quibus ille, Ne nihil remissum dicatis, remitto, inquit, ne utique dorsum demulceatis cum ex equis descendetis. Et uis erat in eo uiro imperij ingens pariter in socios, ciuesque. Praenestinus praetor per timorem segnius ex subsidijs suos duxerat in primam aciem: quem cum inambulans ante tabernaculum uocari iussisset, lictorem expedire securim iussit. Ad quam uocem exanimi stante Praenestino, Agedum lictor, excide radicem hanc, inquit, incommodam ambulantibus, perfusumq. ultimi supplicij metu, multa dicta dimisit. Haud dubie illa aetate, qua nulla uirtutum feracior fuit, nemo unus erat uir, quo magis innixa res Romana staret. quin eum parem destinarant animis magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam uertisset. Nihil minus quaesitum a principio huius operis uideri potest, quam ut plus iusto ab rerum ordine declinarem; uarietatibusq. distinguendo opera, & legentibus uelut diuerticula amoena, & requiem animo meo quaererem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus saepe tacitis cogitationibus uolutauit animum, eas euocat in medium; ut quaerere libeat, quinam euentus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere uidentur militum copia & uirtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. ea & singula intuenti, & uniuersa, sicut ab alijs regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facile praestant inuictum Romanum imperium. Iam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum: sed clariorem tamē eum facit, quod unus fuit, quod adolescens, quod in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Vt alios reges claros ducesq. omittam, magna exempla casuum humanorum: Cyrum, quem maxime Graeci laudibus celebrant, quid nisi longa uita, sicut Magnum modo Pompeium, uertenti praebuit fortunae? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium aetatum, sed ipsos eos, cum quibus consulibus, aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Coruum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M'. Curium. deinceps ingentes sequuntur uiri, si Punicum Romano praeuertisset bellum, seniorq. in Italiam transiecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quae in Alexandro, erat, animi ingenijque: tum disciplina militaris, iam inde ab initijs urbis tradita per manus, in artis perpetuis praeceptis ordinatae modum uenerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum, Iunij, Valerijque: ita deinceps Fabii, Quinctij, Cornelij; ita Furius Camillus: quem iuuenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem uiderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset uidelicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Coruus, insignes ante milites, quam duces? Cessissent Decij deuotis corporibus in hostem ruentes? Cessisset Papirius Cursor; illo corporis robore, illo animi? Victus esset consilijs iuuenis unius, ne singulos nominem, senatus ille? quem qui ex regibus constare dixit, unus ueram speciem Romani senatus cepit. Id uero erat periculum, ne sollertius, quam quiuis unus ex ijs, quos nominaui, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidijs praecaueret, tempus pugnae eligeret, aciem instrueret, subsidijs firmaret. Non iam cum Dario rem esse dixisset: quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunae suae apparatibus, praedam uerius, quam hostem, nihil aliud, quam bene ausus uana contemnere, incruentus deuicit. Longe alius Italiae, quam Indiae, per quam temulento agmine comessabundus incessit, uisus illi habitus esset, saltus Apuliae, ac montes Lucanos cernenti, & uestigia recentia domesticae cladis: ubi auunculus eius, nuper Epeiri rex, Alexander absumptus erat. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus; quarum nemo intolerantior fuit. Qui si ex habitu nouae fortunae, nouique, ut ita dicam, ingenij, quod sibi uictor induerat spectetur; Dario magis similis, quam Alexandro, in Italiam uenisset, & exercitum Macedoniae oblitum, degenerantemq. iam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem uestis, & desideratas humi iacentium adulationes, etiam uictis Macedonibus

A citi, primum accitos eos in curiam hortati sunt, ut reuerterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio, haud abhorrente ab ingenijs hominum, eos aggrediuntur. Die festo alij alios, per speciem, celebrandarum cantu epularum caussà inuitant, & uino, cuius auidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra uinctos conijciunt, ac Romam deportant: nec prius sensere, quam plaustris in foro relictis plenos crapulae eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati cum cantu, atque hac, quae nunc sollemnis est, licentia per urbem uagarentur: restitutumque in aede uescendi ius ijs, qui sacris praecinerent. Haec inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur. Consules inter se prouincias partiti; Iunio Samnites, Aemilio nouum bellum Etruria sorte obuenit. In Samnio Cluuiam praesidium Romanum, quia nequiuerat ui capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites: uerberibusque foedum in modum laceratos occiderant deditos.
B Huic infensus crudelitati Iunius, nihil antiquius oppugnatione Cluuiana ratus, quo die aggressus est moenia, ui cepit; atque omnes puberes interfecit. inde uictor exercitus Bouianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longe ditissimum, atque opulentissimum armis uirisque. ibi quia haud tantum irarum erat, spe praedae milites accensi, opido potiuntur. minus itaque saeuitum in hostes est: praedae plus paene, quam ex omni Samnio umquam, egestum: benigneq omnis militi concessa. Et postquam praepotentem armis Romanum nec acies subsistere ullae, nec castra, nec urbes poterant: omnium principum in Samnium eo curae sunt intĕtae, ut insidijs quaereretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumueniri posset. Transfugae agrestes, & captiui quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes,
C quae & uera erant, pecoris uim ingentem in saltum auium compulsam esse; perpulerunt ut praedatum eo expeditae ducerentur legiones. ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat: & postquam intrasse Romanos uidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos inuadit. & primo noua res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberauerat se onere, aptaueratque armis, ad signa undique coibant, & notis ordinibus in ueterem disciplinam militiae iam sine praecepto ullius sua sponte struebatur acies: consul, ad ancipitem maxime pugnam aduectus, desilit ex equo; & Iouem, Martemque, atque alios testatur deos, se nullam suam gloriam inde, sed praedam militi quaerentem, in eum locum deuenisse; neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam uirtutem militum, uindicatu-
D ram. conniterentur modo uno animo omnes inuadere hostem uictum acie, castris exsutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, & loco, non armis, fretum: ecquem esse iam uirtuti Romanae, inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, & ubicumque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, uadit aduersus imminentem hostium aciem. ibi paullũ laboris fuit, dum in aduersum cliuum erigitur agmen. ceterum, postquam prima signa planitiem summam ceperunt, sensitq. acies aequo se iam institisse loco, uersus extemplo est terror in insidiatores: easdemq. latebras, quibus se paullo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia ab hoste quaesita, ipsos cum sua fraude impediebant. itaque ergo perpaucis effugium patuit. Caesa ad uiginti millia hominum: uictorq. Romanus ad oblatam ultro ab hoste praedam pecorum discurrit. Dum haec geruntur in Samnio,
E iam omnes Etruriae populi, praeter Arretinos, ad arma ierant, ab oppugnãdo Sutrio, quae urbs socia Romanis uelut claustra Etruriae erat, ingens orsi bellum. Eo alter consul Aemilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios uenit. Aduenientibus Romanis Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita aduexere. Etrusci diem primum, consultando, maturarent, traherentne bellum, transduxerunt: postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto, signum pugnae propositum est; armatiq. in aciem procedunt. quod postquam consuli nunciatum est, extemplo tesseram dari iubet, ut prandeat miles, firmatisq. cibo uiribus arma capiat. dicto paretur. Consul ubi armatos paratosque uidit, signa extra uallum proferri iussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquandiu intenti utrimque steterunt, exspectantes ut ab aduersarijs clamor & pu

gna inciperet. & prius sol meridie se inclinauit, quam telum hinc aut illinc emissum est. F
inde, ne infesta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubae, & signa inferuntur. nec segnius a Romanis pugna initur. Concurrunt infensis animis. numero hostis, uirtute Romanus superat. anceps proelium multos utrimque, & fortissimum quemque absumit. nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidijs fulta prima acies fuit, ante signa circaq. omnes ceciderunt. nullo umquam proelio fugae minus, nec plus caedis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset, ita ut uictores prius, quam uicti, pugnandi finem facerent. post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignum apud Sutrium gestum est: quia & ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno proelio fuerat, subsidiarijs modo relictis, uix quod satis esset ad castrorum praesidium: & apud Romanos tantum uulnerum fuit, ut G
An. 444. plures post proelium saucij decesserint, quam ceciderant in acie. Q. Fabius, insequentis anni consul, bellum ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est. ceterum & Fabius supplementum ab Roma adduxit: & nouus exercitus domo accitus Etruscis uenit. Permulti iam anni erant, cum inter patricios magistratus tribunosq. plebis nulla certamina fuerant: cum ex ea familia, quae uelut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor, circumactis decem & octo mensibus, quod Aemilia lege finitum censurae spatium temporis erat, cum C. Plautius collega eius magistratu se abdicasset, nulla ui compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendae censurae intra legitimum tempus, actionem susceperat, non popularem magis, quam iustam, nec in uulgus, quam optimo cuique, gratiorem. is cum identidem legem Aemiliam recitaret, auctoremq. eius Mam. Aemilium dictatorem laudibus ferret: qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coegisset spatium; Dic agedum, inquit, Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses? Negare Appius interrogationem tribuni magnopere ad caussam pertinere suam. nam etsi tenuerit lex Aemilia eos censores, quorum in magistratu lata esset; quia post illos censores creatos eam legem populus iussisset, quodque postremum iussisset, id ius, ratumque esset: non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse. Haec sine ullius assensu cauillante Appio, En, inquit, Quirites, illius Appij progenies, qui decemuir in annum creatus, altero anno se ipse creauit: tertio nec ab se, nec ab ullo creatus, priuatus fasces & imperium obtinuit: nec ante continuando abstitit magistratu, quam obruerent eum male parta, male gesta, male retenta imperia. haec est eadem familia, Quirites, cuius ui atque iniurijs compulsi extorres patria Sacrum montem cepistis: haec, aduersus quam tribunicium auxilium uobis cōparastis: haec, propter quam duo exercitus Auentinum insedistis: haec, quae fenebres leges, haec, quae agrarias semper impugnauit: haec connubia patrum & plebis interrupit: haec plebi ad curules magistratus iter obsaepsit. hoc est nomen multo, quam Tarquiniorum, infestius uestrae libertati. Itane tandem Ap. Claudi, cum centesimus iam annus sit ab Mam. Aemilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimiq. uiri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id ius esse, quod postremo populus iussisset, sciuit? immo uero omnes sciuerunt: ideo Aemiliae potius legi paruerunt, quam illi antiquae, qua primum censores creati erant; quia hanc postremum iusserat populus; & quia, ubi duae cōtrariae leges sunt, semper antiquā abrogat noua. An hoc dicis Appi, non teneri Aemilia lege populum? an populum teneri, te unum extra legem esse? tenuit Aemilia lex uiolentos illos censores, C. Furium, & M. Geganium: qui, quid iste magistratus in rep. mali facere posset, indicarūt; cum, ira finitae potestatis, Mam. Aemilium, principem aetatis suae belli domique, aerariū fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautiū collegam tuum, ijsdem auspicijs, eodē iure creatū. an hunc non, ut qui optimo iure censor creatus esset, populus creauit: tu unus eximius es, in quo hoc praecipuū ac singulare ualeat? Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo iure rex Romae creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem claui figendi, aut ludorum caussa dictatorem audacter

H, I, K (margin letters)

A ctercrees? Quam isti solidos ac socordes uideri creditis eos, qui intra uicesimum diem ingentibus rebus gestis dictatura se abdicauerunt, aut qui uitio creati, abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? nuper intra decem annos C. Maenius dictator, quia, cum quaestiones seuerius, quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio eius, quod quaerebat, ipsi criminis obiectata ab inimicis est; ut priuatus obuiam iret crimini, dictatura se abdicauit. Nolo ego istam in te modestiam, ne degeneraueris a familia imperiosissima, & superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu abieris: modo ne excedas finitum tempus, satis est aut diem, aut mensem censurae adijcere. Trienniũ, inquit, & sex menses ultra, quam licet Aemilia lege, censuram geram, & solus geram. Hoc quidem iam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? Paenitet enim, quod antiquissimum sollemne, & solum ab ipso, cui B fit, institutum deo, ab nobilissimis antistitibus eius sacri ad seruorum ministeriũ religiosus censor deduxisti. gens antiquior originibus urbis huius, hospitio deorũ immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe exstincta est: nisi uniuersam remp. eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Vrbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega, C. Iulio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogauit. Et quãto modestior illius cupiditas fuit, quã tua Appi? nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit. tamen neminem inuenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores post mortem collegae se magistratu abdicarunt. te nec quod dies exijt censurae, nec quod collega magistratu abijt, nec lex, nec pudor coercet: uirtutem in superbia, in audacia, in contemptu deorum hominumq. ponis. Ego te Ap. Claudi pro istius magistratus maiestate ac uerecũdia, C quem gessisti, non modo manu uiolatum, sed ne uerbo quidem inclementiori a me appellatum uellem: sed & haec, quae adhuc egi, pertinacia tua & superbia coegit me loqui; &, nisi Aemiliae legi parueris, te in uincula duci iubebo: nec, cum ita comparatum a maioribus sit, ut comitijs censorijs, nisi duo confecerint legitima suffragia, non renunciato altero comitia differantur; ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar? Haec taliaq. cum dixisset, prehendi censorem, & in uincula duci iussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegae, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: summaq. inuidia omnium ordinum solus censuram gessit. Dum ea Romae geruntur, iam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consuliq. Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem socijs, tentandasq. munitiones, si qua posset, acies hostium instructa occurrit. quorum ingentem multitudinem cum ostenderet subiecta late planities; consul, ut loco paucitatem suorum adiuuaret, deflectit paullulum in cliuos agmen: (aspreta erant strata saxis) inde signa in D hostem obuertit. Etrusci omnium, praeterquam multitudinis suae, qua sola freti erant, immemores, proelium ineũt adeo raptim & auide, ut, abiectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, uadentes in hostem. Romanus contra, nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. igitur scuta galeaeq. ictae, cum etiã, quos non uulnerauerant, turbarent; neque subire erat facile ad propiorem pugnam; neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent: stantes, & expositos ad ictus cum iam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuãtemque, & instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladijs hastati & principes inuadunt. eum impetum non tulerunt Etrusci; uersisq. signis, fuga effusa castra repetunt. sed equites R. praeuecti per obliqua campi, cũ se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. inde iner E mi paene agmine, ac nexato uulneribus, in siluã Ciminiã penetratũ. Romanus, multis millibus Etruscorũ caesis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cũ praeda ingenti potitur. tum de persequendo hoste agitari coeptũ. Silua erat Ciminia, magis tũ inuia atque horrẽda, quam nuper fuere Germanici saltus: nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quisquam, praeter ducem ipsum, audebat. alijs omnibus cladis Caudinae nondum memoria aboleuerat. Tum ex ijs, qui aderant, consulis frater (M. Fabium, Kaesonem alij, C. Claudium quidam, matre eadem, qua consulẽ genitum, tradunt) speculatum se iturum professus, breuiq. omnia certa allaturum. Caere educatus apud hospites, Etruscis inde litteris eruditus erat, linguamq. Etruscã probe nouerat. Habeo auctores, uulgo tũ Romanos pueros, sicut nũc Graecis, ita Etruscis litteris eru-

diri solitos. sed propius est uero, praecipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. Seruus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una, eoq. haud ignarus linguae eiusdem. nec quidquam aliud proficiscentes, quam summatim regionis, quae intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis, accepere; ne qua inter colloquia insigni nota haesitantes deprehendi possent. iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus, gesisq. binis armati. sed neque commercium linguae, nec uestis, armorumue habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat a fide, quéquam externum Ciminios saltus intraturum. usque ad Camertes Vmbros penetrasse dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumq. in senatum, consulis uerbis egisse de societate, amicitiaque: atque inde comi hospitio acceptum, nunciare Romanis iussum, commeatum exercitui dierum XXX praesto fore, si ea loca intrasset; iuuentutemq. Camertium Vmbrorum in armis paratam imperio futuram. Haec cum relata consuli essent; impedimentis prima uigilia praemissis, legionibus post impedimenta ire iussis, ipse substitit cum equitatu; &, luce orta, postero die obequitauit stationibus hostium, quae extra saltum dispositae erant: & cum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit: portaq. altera egressus, ante noctem agmen assequitur: postero die, luce prima, iuga Ciminij montis tenebat: inde contemplatus opulenta Etruriae arua, milites emittit. ingenti iam abacta praeda, tumultuariae agrestiũ Etruscorum cohortes repente a principibus regionis eius concitatae Romanis occurrunt, adeo incompositae, ut uindices praedarum prope ipsi praedae fuerint. caesis fugatisq. ijs, late depopulato agro, uictor Romanus, opulentusq. rerum omnium copia, in castra redijt. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis uenerant denunciatum Fabio senatus uerbis, ne saltum Ciminium transiret. laetati serius se, quam ut impedire bellum possent, uenisse, nuncij uictoriae Romam reuertuntur. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum, bellum. uastationem namque sub Ciminij montis radicibus iacens ora senserat, conciueratq. indignatione non Etruriae modo populos, sed Vmbriae finitima. itaque, quantus non umquam antea, exercitus ad Sutrium uenit: neque e siluis tãtummodo promota castra; sed etiam auiditate dimicandi quamprimum in campos deleta acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contra spatio: deinde, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad uallum subeunt. ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eo sibi e castris cibaria eius diei deferri iuberent: mansuros se sub armis, & aut nocte, aut certe luce prima castra hostium inuasuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. Decima erat fere diei hora, cum cibum capere consul milites iubet: praecipit ut in armis sint, quacumque diei noctisue hora signũ dederit. paucis milites alloquitur: Samnitium bella extollit: eleuat Etruscos: nec hostem hosti, nec multitudinẽ multitudini comparandam ait esse: praeterea, telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: &, quod sine munimẽto cõsederant, uerisimilius erat quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant: & quarta fere uigilia sine tumultu excitati arma capiunt. dolabrae calonibus diuiduntur ad uallum proruendum, fossasq. implendas. intra munimenta instruitur acies: delectae cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paullo ante lucem, quod aestiuis noctibus sopitae maxime quietis tẽpus est, proruto uallo erupit acies: stratos passim inuadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partẽ ad arma trepidantes caedes oppressit. paucis armãdi se datũ spatium est. eos ipsos non signum certum, non ducẽ sequentes fundit Romanus, fugatosq; eques persequitur. Ad castra, ad siluas diuersi tendebant. siluae tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum, argentumq. iussum referri ad consulẽ. cetera praeda militis fuit. Caesa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tã claram pugnam trans Ciminiam siluam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuq. in magno ciuitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique ab Tuscis Vmbrisq. opprimeretur. Sed ubicumque pugnatũ est, res Romana superior fuit. itaque a Perusia, & Cortona, & Arretio, quae ferme capita Etruriae populorũ ea tempestate erant, legati pacem foedusq. ab Romanis petentes, indutias in triginta annos impetrauerunt. Dũ haec in Etruria geruntur, cõsul alter C. Marcius Rutilus Allifas de

Samnitibus

A Samnitibus ui cepit. multa alia castella, uicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem uenere. Per idem tempus & classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimae orae praefecerat, in Campaniam acta, cum appulsa Pompeios esset; socij inde nauales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim uastatis, unde reditus tutus ad naues esset, dulcedine, ut fit, praedae longius progressi, exciuere hostes. palatis per agros nemo obuius fuit, cum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul nauibus assecuti agrestes exsuerunt praeda, partem etiam occiderũt. quae superfuit caedi, trepida multitudo ad naues compulsa est. Profectio Q. Fabij trans Ciminiam siluam quantum Romae terrorem fecerat, tam laetam famam in Samnium ad hostes tulerat: interclusum Romanum exercitum obsideri: cladisq. imaginem furculas Caudinas memorabant: eadem temeritate auidam ulteriorum semper gentem in saltus inuios deductam, saeptam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse. Iam gaudium inuidia quadã miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos auertisset. itaque armis uirisq. ad obterendum C. Marcium consulem concurrunt; protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obuius ijs consul fuit. dimicatum proelio utrimque atroci, atque incerto euẽtu est. & cum anceps caedes fuisset, aduersae tamen rei fama in Romanos uertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosq. militum, atque unum legatum, &, quod insigne maxime fuit, consulis ipsius uulnus. Ob haec etiam aucta fama, ut solet, ingens terror patres inuasit: dictatoremq. dici placebat: nec, quin Cursor Papirius diceretur. in quo tum summa rei bellicae ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuncium perferri omnibus infestis tuto posse; nec uiuere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul Fabius infensus priuatim Papirio erat: quae ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eũ, non publica solum, auctoritate monerent, ut memoriam simultatum patriae remitteret. Profecti legati ad Fabium consulem cum senatusconsultum tradidissent, adiecissentq. orationem conuenientem mandatis: consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam esset acturus, legatis recessit. nocte deinde silentio, ut mos est, L. Papirium dictatorem dixit, cui cum ob animum egregie uictum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit: ac sine responso ac mentione facta sui, ita legatos dimisit, ut appareret insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Sauciae curiae fuit principium, duabus insignis cladibus, captae urbis, & Caudinae pacis: quod utroque anno eiusdem curiae fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quae ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit. Dictator postero die, auspicijs repetitis, pertulit legem; & profectus cum legionibus, ad terrorẽ transducti siluam Ciminiã exercitus nuper scriptis, ad Longulam peruenit; acceptisq. a Marcio consule ueteribus militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare uisi pugnam. instructos deinde, armatosque, cum ab neutris proelium inciperet, nox oppressit. quieti aliquandiu nec suis diffidentes uiribus, nec hostem spernentes; statiua in propinquo habuere. Interea res cum hostibus in Etruria gestae. Nam & cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est. fusi tamen magis quam caesi, hostes: quia coeptam acriter non tolerarunt pugnam. & ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto ererciru, cum uir uirum legisset, quantis numquam alias ante simul copijs, simul animis dimicarunt: tantoq. irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela. gladijs pugna coepit: & acerrime cõmissa, ipso certamine, quod aliquandiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties uictis, sed cum aliqua noua gente uideretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte mouetur fugae: cadunt antesignani: &, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. ab ultimis deinde subsidijs cietur miles: adeoq. ad ultimum laboris ac periculi uentum est: ut equites Romani, omissis equis, ad primos peditum per arma, per corpora euaserint. ea uelut noua inter fessos exorta acies turbauit signa Etruscorum. secuta deinde impetum eorum, utcumque affecta fuerat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. tunc uinci pertinacia coepta, & auerti manipuli quidam; & ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna ueteri abundantes Etruscorum fregit opes. Caesum in acie

quod

quod roboris fuit; castra eo impetu capta, direptaque. Pari subinde periculo, gloriaeq. F
euentu bellum in Samnitibus erat: qui, praeter ceteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret nouis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro; alterius argento caelauerunt. Forma erat scuti: summum latius; qua pectus atque humeri teguntur, fastigio aequali; ad imum cuneatior, mobilitatis caussa. spongia pectori tegumentum: & sinistrum crus ocrea tectum. galeae cristatae, quae speciē magnitudini corporum adderent. tunicae auratis militibus uersicolores, argentatis linteae candidae. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus iam Romanis apparatus insigniū armorum fuerat; doctiq. a ducibus erant, horridum militem esse debere, non caelatum auro argentoque, sed ferro & animis fretum. quippe illa praedam uerius quam arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & uulnera. uirtutem esse militis decus, & omnia illa uictoriam sequi; & ditem hostem quamuis pauperis uictoris praemium esse. G
His Cursor uocibus instinctos milites in proelium ducit. dextro ipse cornu consistit; sinistro praefecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem & magistrum equitū, ab utra parte uictoria inciperet. Prior forte Iunius commouit hostem, laeuo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoq. candida ueste, & paribus candore armis insignes. eos se orco mactare Iunius dictitans, cum intulisset signa, turbauit ordines, & haud dubie impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, Ab laeuone cornu uictoria incipiet, inquit: & dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam uictoriae trahet? concitat milites. Nec peditum uirtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab laeuo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos euehuntur: adhortatiq. eos, ut partem secum capesserent decoris, in transuersa latera hostium incurrunt. Is H
nouus additus terror cum ex parte utraque circumuasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanae, redintegrato clamore, intulissent gradum, tū fuga ab Samnitibus coepta. Iam strage hominum armorumq. insignium campi repleri. ac primo pauidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta. captis direptisq. ante noctem iniectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphauit. cuius triumpho longe maximam speciem captiua arma praebuere. tantum magificentiae uisum in ijs, ut aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum diuiderentur. Inde natum initium dicitur fori ornandi ab aedilibus, cum tensae ducerentur. Et Romani quidem ad honorem deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia & odio Samnitium, gladiatores, quod spectaculum inter epulas erat, eo ornatu armarunt, Samnitiumq. nomine appellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quae ipsa indutiarum fidem ruperat, Fabius consul, nec dubia, nec difficili uictoria dimicat. ipsum opidum (nam ad moenia uictor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Praesidio Perusiae imposito, legationibus Etruriae amicitiam petentibus prae se Romam ad senatum missis, consul praestātiore etiam, quam dictator, uictoria triumphans urbem est inuectus. quin etiam deuictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos P. Decium & M. Valerium est uersum: quos populus proximis comitijs, ingenti consensu, consulem alterum, alterum praetorem I
AN. 445 declarauit. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius praetor quartum creatus. Consules partiti prouincias. Etruria Decio, Samnium Fabio euenit. Is profectus ad Nuceriam Alphaternam, iam tum pacem petentes, quod uti ea, cum daretur, noluissent, aspernatus, oppugnando subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes uicti: neque eius pugnae memoria tradita foret, ni Marsi eo primum proelio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui praebere, atque indutias in X L annos petere. Vulsiniensium castella aliquot ui cepit: quaedam ex ijs diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoq. passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum foedus a consule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. indutiae annuae datae. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, & binae tunicae in militem exactae. ea merces indutiarū fuit. Tranquillas res iam Etruscis turbauit repentina defectio Vmbrorum, gentis integrae a cladibus belli, nisi quod transitum K
exer-

A exercitus ager senserat. Ij, concitata omni iuuentute sua, & magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant,ut,relicto post se in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, magnifice de se,ac contemptim de Romanis loquentes,iactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est,ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit: & in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romae spernebatur Vmbrorum bellum: & ipsae minae metum fecerant expertis a Gallica clade,quam intutam urbem incolerent. itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut,si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Vmbriam propere exercitũ duceret. dicto paruit consul,magnisq. itineribus ad Meuaniam, ubi tum copiae Vmbrorum erant, perrexit. Repens aduentus consulis, quem procul Vmbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Vmbros,ut alij recedendum ad urbes munitas,quidam bel-
B lum omittendum censerent. plaga una (Materinam ipsi appellant) non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra uallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul uidit, reuocatos milites ab opere, prout loci natura tempusq. patiebatur, ita instruit: cohortatusq. praedicatione uera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere iubet; & uocis impiae poenas expetere, qua se urbem Romanam expugnaturos minati sunt. Haec tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquẽtem interpellauerit ducem. ante impetium deinde concentu tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur: non tamquam in uiros aut armatos incurrunt. Mirabile dictu: signa primo eripi coepta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad consulem: armatique milites ex acie in aciẽ transferri. & sicubi est certamen, scutis magis, quam gladis, geritur res. umbonibus, in-
C cussa ala sternuntur hostes. Plus capitur hominum,quam caeditur: atque una uox ponere arma iubentium, per totam fertur aciem. itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli. postero insequentibusq. diebus & ceteri Vmbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti. Fabius alienae sortis uictor belli,in suam prouinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuarat consulatum, ita senatus in insequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius consules fuerunt, prorogauit,maxime Appio aduersante, imperium. AN.446.
Appium censorem petisse consulatum, comitiaq. eius ab L. Furio tribuno pl. interpellata, donec se censura abdicauit, in quibusdam annalibus inuenio. Creatus consul, cum collegae nouum bellum Sallentini hostes decernerentur,Romae mansit,ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium prouinciae haud paeni-
D tuit. multa secunda proelia fecit: aliquot urbes hostium ui cepit. praedae erat largitor; & benignitatem per se gratam comitate adiuuabat: militemq. ijs artibus fecerat & periculi & laboris auidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. minime ambigua res fuit. fusi hostes, atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, & nocte custodita; ne quis elabi posset. postero die,uix dum luce certa,deditio fieri coepta: & pacti,qui Samnitium forent,ut cum singulis uestimentis emitterentur. hi omnes sub iugum missi. socijs Samnitium nihil cautum. ad septem millia sub corona ueniere. qui se ciuem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: & cum quaesitum esset,delectu, an uoluntarij pro Samnitibus aduersus Romanos bellassent; per Latinos populos custodiendi dantur. iussiq. eam integram rem noui
E consules, P. Cornelius Aruina, Q. Marcius Tremulus (ij enim iam creati erant) ad senatum referre. id aegre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo,quem Maritimum uocant: praeter Alatrinatem, Ferentinatemque,& Verulanum, omnes Hernici nominis populo R bellum indixerunt. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius,noui motus exorti. Calatia & Sora, praesidiaque quae in ijs Romana erant, expugnata: & in captiuorum corpora militum foede saeuitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio noui hostes (iam enim Anagninis Hernicisq. alijs bellum iussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulem castra interceperunt, ut peruadere expeditus nuncius non posset; & per aliquot dies incerti rerum omnium,suspensiq. de statu alterius,uterque consul ageret; Romamq. is me- AN.447.

tus

tus manaret; adeo ut omnes iuniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo F
iusti scriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro praesenti terro-
re ac uetustate gentis gloriae fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra pau
cos dies exsuti, triginta dierum indutias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pa-
cti sunt, bimestri stipendio, frumentoque, & singulis in militem tunicis. ab senatu ad Mar-
cium reiecti: cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isq. gentem in deditionem
accepit. Et in Samnio alter consul, superior uiribus, locis impeditior erat. omnia itinera
obsaepserant hostes, saltusq. peruios ceperāt; ne qua subuehi commeatus possent. itaque
eos, cum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque
apparebat, neque Samnitem certamen praesens, nec Romanum dilationem belli laturum.
Aduentus Marcij, qui Hernicis subactis maturauit collegae uenire auxilio, moram certa-
minis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pa- G
res, coniungi utique passi duos consulares exercitus, nihil crederent superesse spei; adue-
nientem incomposito agmine Marcium aggrediūtur. raptim collatae sarcinae in medium:
&, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primum in statiua perlatus, deinde
conspectus procul puluis tumultum apud alterum consulem in castris fecit. isque, confe-
stim arma capere iussis, raptimq. eductis in aciem militibus, transuersam hostium aciem,
atque alio certamine occupatam inuadit, clamitans summum flagitium fore, si alterū exer-
citum utriusque uictoriae compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli uindicarent decus.
Qua impetum dederat, perrumpit; aciemq. per mediam in castra hostium tendit; & ua-
cua defensoribus capit, atque incendit. quae ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, &
hostes respexere; tum passim fuga coepta Samnitium fieri. sed omnia obtinet caedes: nec
in ullam partem tutum perfugium est. iam, triginta millibus hostium caesis, signum rece- H
ptui consules dederant: colligebantq. in unum copias, inuicem inter se gratantes: cum re-
pente uisae procul hostium nouae cohortes, quae in supplementū scriptae fuerāt, integra-
uere caedem. in quas nec iussu consulum, nec signo accepto uictores uadunt, malo tiroci-
nio imbuendum Samnitem clamitantes. indulgent consules legionum ardori; ut qui pro
be scirent, nouum militem hostium, inter perculsos fuga ueteranos, ne tentando quidem
satis certamini fore. nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiae ueteres nouaeque
montes proximos fuga capiunt. eo & Romana erigitur acies; nec quidquam satis tuti lo-
ci uictis. & de iugis, quae ceperant, funduntur. iamq. una uoce omnes pacem petebant.
tum, trium mensium frumento imperato, & annuo stipendio, ac singulis in militem tuni-
cis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis
triumphans in urbem redijt: statuaq. equestris in foro decreta est: quae ante templum Ca I
storis posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia
maluerunt, quam ciuitatem, suae leges redditae: connubiumq. inter ipsos, quod aliquan-
diu soli Hernicorum habuerunt, permissum. Anagninis, quiq. arma Romanis intulerant,
ciuitas sine suffragij latione data: concilia, connubiaq. adempta: & magistratibus, prae-
terquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno aedes Salutis a C. Iunio Bubul-
co censore locata est: quam consul bello Samnitium uouerat. ab eodem collegaq. eius
M. Valerio Maximo uiae per agros publica impensa factae: & cum Carthaginiensibus eo
dem anno foedus tertio renouatum: legatisq. eorum, qui ad id uenerant, comiter mune-
ra missa. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equi-
tum P. Decio Mure. ab ijs, propter quae creati erant, comitia consularia habita, quia neu-
AN. 448. ter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. Hos K
consules Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit, biennio exempto, quo Claudium Volu-
mniūque, & Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus. memoriane fugerit in
annalibus digerendis, an consulto binos consules falsos ratus transscenderit, incertum est.
Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factae. itaque
ambo consules in Samnium missi, cum diuersas regiones, Trifernum Postumius, Bolam
Minucius petissent: Postumij prius ductu ad Trifernum pugnatum. Alij haud dubie Sa-
mnites uictos, ac triginta millia inde hominū capta tradunt: alij Marte aequo discessum:
& Postumium metum simulantem, nocturno itinere clam in montes copias abduxisse: ho-
stes secutos duo millia inde locis munitis & ipsos consedisse. consul ut statiua tuta co-
piosaq.

A piosaque (& ita erant) petisse uideretur; postquam & munimentis castra firmauit, & omni apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo praesidio uigilia terria, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum aduersus alios sedentem, ducit. ibi auctore Postumio Minucius cum hostibus signa confert. & cum anceps proelium in multum diei processisset; tum Postumius, integris legionibus, defessam iam aciem hostium improuiso inuadit. itaque cum lassitudo ac uulnera fugam quoque praepedissent, occidione occisi hostes: signa unum & uiginti capta: atque inde ad castra Postumij perrectum. ibi duo uictores exercitus perculsum iam fama hostem adorti fundunt, fugantque: signa militaria sex & uiginti capta, & imperator Samnitium C. Gellius, multique alij mortales: & castra utraque capta: & Bola, ubi postero die coepta oppugnari, breui capitur. magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem cum uulnere B graui relatum in castra mortuum, quidam auctores sunt, & M. Fuluium in locum eius consulem suffectum, & ab eo, cum ad exercitum Minucij missus esset, Bolam captam. Eodem anno Sora, Arpinum, Serennia recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque. P. Sulpicio Sauerrione, P. Sempronio Sopho consulibus Samnites, seu finem, seu dilationem belli quaerentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est: nisi saepe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse: nunc, quando uerba uana ad id locorum fuerint, rebus standum esse: P. Sempronium consulem cum exercitu breui in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur. Eo anno cum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne praebito com- C meatu peragrasset, foedus antiquum Samnitibus redditum. Ad Aequos inde ueteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidae pacis quietos, uersa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, missitauerant simul cum ijs Samniti auxilia: &, post Hernicos subactos, uniuersa prope gens sine dissimulatione consilij publici ad hostes desciuerat: & postquam, icto Romae cum Samnitibus foedere, fetiales uenerant res repetitum, tentationem aiebant esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse, cum, quibus licuerit, suas leges Romanae ciuitati praeoptauerint: quibus legendi quid mallent, copia non fuerit, pro poena necessariam ciuitatem fore. Ob haec uulgo in concilijs iactata, populus Romanus bellum fieri Aequis iussit: consulesque ambo ad nouum profecti bellum, quattuor millibus a castris hostium consederunt. Aequorum exercitus, ut, qui suo nomine per multos annos D imbelles egissent, tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alij exeundum in aciem, alij castra tuenda censent. mouet plerosque uastatio futura agrorum, ac deinceps cum leuibus praesidijs urbium relictarum excidia. itaque, postquam inter multas sententias una, quae, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum auertisset, audita; ut prima uigilia diuersi e castris ad deportanda omnia, tuendasque moenibus in urbes abirent: cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; &, ubi nemo obuius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in uallo, nec fremitum consuetum castrorum animaduerterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde uallum, cum deserta omnia inuenissent, pergunt hostem uestigijs sequi. sed uestigia in omnes aeque ferentia E partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant: post, per exploratores compertis hostium consilijs, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta opida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt: quorum pleraque diruta, atque incensa: nomenque Aequorum prope ad internecionem deletum. De Aequis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis repetendae, amicitiaeque. ijs populis foedus petentibus datum. Eodē anno C. Flauius Cn. F. scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus uir, & facundus, aedilis curulis fuit. Inuenio in quibusdam annalibus, cum appareret aedilibus, fierique se pro tribu aedilem uideret, neque accipi nomen, quod scriptum faceret; tabulam posuisse, & iurasse se scriptum non facturum. quem aliquanto antea desisse scriptum

An. 449

ſcriptum facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante geſto, triumuiratibuſque, nocturno altero, altero coloniae deducendae. Ceterum, id quod haud diſcrepat, contumacia aduerſus contemnentes humilitatem ſuam nobiles certauit: ciuile ius repoſitum in penetralibus pontificum euulgauit; faſtoſq. circa forum in albo propoſuit; ut, quando lege agi poſſet, ſciretur: aedem Concordiae in area Vulcani, ſumma inuidia nobiliũ, dedicauit: coactuſq. conſenſu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus uerba praeire: cum, more maiorum, negaret, niſi conſulem aut imperatorem poſſe templum dedicare. itaque ex auctoritate ſenatus latum ad populum eſt, ne quis templum aramue iniuſſu ſenatus, aut tribunorum pl. partis maioris dedicaret. Haud memorabilem rem per ſe, niſi documentum ſit aduerſus ſuperbiam nobilium plebeiae libertatis, referam. Ad collegam aegrum uiſcendi cauſſa Flauius cum ueniſſet; conſenſuq. nobilium adoleſcentium, qui ibi aſſidebant, aſſurrectum ei non eſſet: curulem afferri ſellam eo iuſſit; ac ſede honoris ſui anxios inuidia inimicos ſpectauit. Ceterum Flauium dixerat aedilem forenſis factio, Ap. Claudij cenſura uires nacta: qui ſenatum primus libertinorum filijs lectis inquinauerat: & poſtea quam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus diuiſis, forum & campum corrupit. tantumq. Flauij comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium anulos aureos & phaleras deponerent. ex eo tempore in duas partes diſceſſit ciuitas: aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud forenſis factio tenebat: donec Q. Fabius & P. Decius cenſores facti. Fabius, ſimul concordiae cauſſa, ſimul ne humillimorum in manu comitia eſſent, omnem forẽſem turbam excretam in quattuor tribus coniecit, urbanaſq. eas appellauit: adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot uictorijs non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem inſtitutum dicitur, ut equites idibus Quinctilibus tranſueherentur.

EPITOME. LIBRI. X

OLONIAE deductae ſunt, Sora & Alba. Carſeoli Marſi in deditionem accepti ſunt. Collegium augurum ampliatum eſt, ut eſſent nouem, cum antea quaterni fuiſſent. Lex de prouocatione ad populum a Valerio conſule tertium tunc lata eſt. Duae tribus adiectae ſunt, Anienſis, & Terentina. Samnitibus bellum indictũ, & aduerſus eos proſpere pugnatum eſt. Cum aduerſus Etruſcos, Vmbros, Samnites, Gallos, P. Decio, & Q. Fabio conſulibus ducibus, pugnaretur, Romanuſq. exercitus in maximo eſſet diſcrimine, P. Decius, ſecutus exemplum patris, deuouit ſe pro exercitu, & morte ſua uictoriam eius pugnae populo Romano dedit. Papirius Curſor Samnitium exercitum, qui iureiurando obſtrictus, quo maiore conſtantia uirtutis pugnaret, in aciem deſcenderat, fudit. Cenſus actus eſt: luſtrum conditum. cenſa ſunt ciuium capita ducenta ſeptuaginta duo millia, & trecenta uiginti duo.

LIBER. X

An. 450.

VCIO Genucio, Ser. Cornelio conſulibus ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniae deductae: Albam in Aequos ſex millia colonorum ſcripta. Sora agri Volſci fuerat: ſed poſſederant Samnites. eo quattuor millia hominum miſſa. Eodem anno Arpinatibus Trebulaniſq. ciuitas data. Fruſinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis ſollicitatos compertum: capitaq. coniurationis eius, quaeſtione ab conſulibus ex ſenatuſconſulto habita, uirgis caeſi, ac ſecuri percuſſi. tamen, ne prorſus imbellem agerent annum, parua expeditio in Vmbria facta eſt; quod nunciabatur, ex ſpelunca quadam excurſiones armatorum in agros fieri. in eam ſpeluncam penetratum cum ſignis eſt: & ex eo loco obſcuro multa uulnera accepta, maximeq. lapidum ictu; donec, altero ſpecus eius ore (nam peruius erat) inuento, utraeque fauces congeſtis lignis accenſae. ita intus fumo ac uapore ad duo millia armatorum ruentia nouiſſime in
An. 451. ipſas flammas, dum euadere tendunt, abſumpta. M. Liuio Dentre, & M. Aemilio conſulibus

A bus redintegratum Aequorum bellum. Coloniam aegre patientes uelut arcem suis fini-
bus impositam, summa ui expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum tantum
Romae terrorem fecere, quia uix credibile erat, tam affectis rebus, solos per se Aequos ad
bellum coortos, ut tumultus eius caussa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus. is cum M.
Titinio magistro equitum profectus primo congressu Aequos subegit. ac die octauo triũ-
phans in urbem cum rediisset, aedem Salutis, quam consul uouerat, censor locauerat, dicta-
tor dedicauit. Eodem anno classis Graecorum Cleonymo duce Lacedaemonio ad Italiae
litora appulsa, Thurios urbem in Sallentinis cepit. Aduersus hunc hostem consul Aemi-
lius missus, proelio uno fugatum compulit in naues. Thuriae redditae ueteri cultori, Sallẽ-
tinoq. agro pax parta. Iunium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos in quibus-
dam annalibus inuenio: & Cleonymum prius quam confligendum esset cum Romanis,
B Italia excessisse. Circumuectus inde Brundisij promontorium, medioque sinu Hadriatico
uentis latus, cum laeua importuosa Italiae litora, dextra Illyrij Liburniq.& Istri, gentes fe
rae & magna ex parte latrocinijs maritimis infames, terrerent: penitus ad litora Veneto-
rum peruenit. ibi expositis paucis, qui loca explorarent: cum audisset tenue praetentum li
tus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua aestibus maritimis: agros haud pro-
cul proximos campestres cerni: ulteriora colles: inde esse ostium fluminis praelati, quo
circumagi naues cum in stationem tutam uidisset, (Meduacus amnis erat) eo inuectam
classem subire flumine aduerso iussit. Grauissimas nauium non pertulit alueus fluminis. in
leuiora nauigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis
Patauinorum uicis colentibus eam oram, peruenit. ibi egressi, leui praesidio nauibus reli-
cto, uicos expugnant: inflammant tecta: hominum pecudumq. praedas agunt: & dulce-
C dine praedandi longius usque a nauibus procedunt. haec ubi Patauium sunt nunciata,
(semper autem eos in armis accolae Galli habebant) in duas partes iuuentutem diuidunt.
altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur: altera, ne cui praedonum obuia fie-
ret, altero itinere ad stationem nauium (millia autem XIIII ab opido aberat) ducta.
in naues paruas, custodibus interemptis, impetus factus: territiq. nautae coguntur naues
in alteram ripam amnis trãsijcere. & in terra prosperum aeque in palatos praedatores proe
lium fuerat: refugientibusq. ad stationem Graecis Veneti obsistunt. ita in medio circum-
uenti hostes caesique. pars capti classem indicant, regemq. Cleonymum tria inde millia
abesse. ibi captiuis proximo uico in custodiam datis, pars fluuiatiles naues, ad superanda
uada stagnorum apte planis alueis fabricatas, pars captiua nauigia armatis complent. pro
fectiq. ad classem, immobiles naues, & loca ignota plus quam hostem timentes circum-
D uadunt: fugientesq. in altum, ac nusquam repugnantes usque ad ostium amnis persecuti,
captis quibusdam, incensisq. nauibus hostium, quas trepidatio in uada intulerat, uictores
reuertuntur. Cleonymus, uix quincta parte nauium incolumi, nulla regione maris Hadria
tici prospere adita, discessit. rostra nauium, spoliaq. Laconum in aede Iunonis ueteri fixa,
multi supersunt qui uiderunt. Pataui monumentum naualis pugnae eo die, quo pugna-
tum est, quotannis sollemni certamine nauium in flumine opidi medio exercetur. Eodem
anno Romae cum Vestinis petentibus amicitiam ictum est foedus. Multiplex deinde exor
tus terror. Etruriam rebellare ab Arretinorum seditionibus motu orto nunciabatur: ubi
Licinium genus praepotẽs, diuitiarum inuidia pelli armis coeptum. simul a Marsis agrum
ui teneri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quattuor millibus hominum scriptis. ita-
que propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum si-
bi legit M. Aemilium Paullum. id magis credo, quam Q. Fabium, ea aetate, atque eis ho-
E noribus, Valerio subiectum. Ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud ab-
nuerim. Profectus dictator cum exercitu, proelio uno Marsos fundit. compulsis deinde in
urbes munitas, Milioniam, Plestiniam, Fresiliam intra dies paucos cepit: & parte agri mul
tatis Marsis foedus restituit. Tum in Etruscos uersum bellum. & cum dictator auspicio-
rum repetendorum caussa profectus Romam esset; magister equitum pabulatum egressus,
ex insidijs circumuenitur; signisq. aliquot amissis, foeda militum caede ac fuga in castra est
compulsus. qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen
suũ aequauit, tũ maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod memor Papirianae saeuitiae,
numquam, ut dictatoris iniussu dimicaret, adduci potuisset. Nunciata ea clades Romam,
maiorem,

maiorem, quam res erat, terrorem exciuit. nam, ut exercitu deleto, ita iuſtitium indictum, F
cuſtodiae in portis, uigiliae uicatim exactae; arma, tela in muros congeſta. omnibus iunio
ribus ſacramento adactis, dictator ad exercitum miſſus, omnia ſpe tranquilliora, & com-
poſita magiſtri equitum cura, caſtra in tutiorem locum redacta, cohortes, quae ſigna ami-
ſerant, extra uallum ſine tetorijs deſtitutas inuenit: exercitum auidum pugnae, quo matu
rius ignominia aboleretur. itaque confeſtim caſtra inde in agrum Ruſellanum promouit.
eo & hoſtes ſecuti. & quamquam ex bene geſta re ſummam & in aperto certamine uirium
ſpem habebant; tamen inſidijs quoque, quas feliciter experti erant, hoſtem tentant. Te-
cta ſemiruta, uici per uaſtationem agrorum deuſti, haud procul caſtris Romanorum abe-
rant. ibi abditis armatis, pecus in conſpectu praeſidij Romani, cui praeerat Cn. Fuluius le
gatus, propulſum. ad quam illecebram cum commoueretur nemo ab Romana ſtatione,
paſtorum unus progreſſus ſub ipſas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis uici G
pecus propellentes: quid ceſſarent, cum per media caſtra Romana tuto agere poſſent?
Haec cum legato Caerites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum in-
gens eſſet indignatio, nec tamen iniuſſu mouere ſe auderent: iubet peritos linguae atten-
dere animum, paſtorum ſermo agreſti an urbano propior eſſet. Cum referrent, ſonum lin-
guae, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quam paſtoralia eſſe; Ite igitur, dicite, in-
quit, detegant nequidquam conditas inſidias: omnia ſcire Romanum: nec magis iam do-
lo capi, quam armis uinci poſſe. Haec ubi audita ſunt, & ad eos, qui conſederant in inſi-
dijs, perlata: conſurrectum repente ex latebris eſt, & in patentem ad conſpectum undique
campum prolata ſigna. Viſa legato maior acies, quam quae ab ſuo praeſidio ſuſtineri poſ-
ſet. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit: interea ipſe impetus hoſtiũ ſuſ-
tinet. Nuncio allato, dictator, ſigna ferri, ac ſequi armatos iubet. ſed celeriora prope o- H
mnia imperio erant. rapta extemplo ſigna armaque: & uix ab impetu & curſu tenebantur.
cum ira ab accepta nuper clade ſtimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increſcen-
te certamine. urgent itaque alij alios, hortanturq. ſigniferos ut ocius eant. quo magis
feſtinantes ire uidet dictator, eo impenſius retentat agmen, ac ſenſim incedere iubet. Etru-
ſci contra, principio exciti pugnae omnibus copijs aderant. & ſuper alios alij nunciant di-
ctatori omnes legiones Etruſcorum capeſſiſſe pugnam; nec iam ab ſuis reſiſti poſſe. & ipſe
cernit ex ſuperiore loco, in quanto diſcrimine praeſidium eſſet. Ceterum fretus ſatis eſ-
ſe etiam nunc tolerando certamini legatum, nec ſe procul abeſſe periculi uindicem, quam
maxime uult fatigari hoſtem, ut integris adoriatur uiribus feſſos. Quamquam lente proce
dunt, iam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat ſpatium. Prima in-
cedebant ſigna legionum, ne quid occultum aut repentinum hoſtis timeret: ſed relique- I
rat interualla inter ordines peditũ, qua ſatis laxo ſpatio equi permitti poſſent. Pariter ſuſ-
tulit clamorem acies: & immiſſus eques libero curſu in hoſtem inuehitur; incompoſitiſ-
que aduerſus equeſtrem procellam ſubitum pauorem offundit. itaque ut prope ſerum au-
xilium iam paene circumuentis, ita uniuerſa requies data eſt. integri accepere pugnam:
nec ea ipſa longa, aut anceps fuit. fuſi hoſtes caſtra repetunt, inferentibuſq. iam ſigna Ro-
manis cedunt, & in ultimam caſtrorum partem conglobantur. haerent fugientes in angu-
ſtijs portarum: pars magna aggerem uallumq. conſcendunt, ſi aut ex ſuperiore loco tueri
ſe, aut ſuperare aliqua & euadere poſſent. Forte quodam loco male denſatus agger pon-
dere ſuperſtantium in foſſam procubuit: atque ea cum deos pandere uiam fugae concla-
maſſent, plures inermes, quam armati, euadunt. Hoc proelio fractae iterum Etruſcorum
uires: &, pacto annuo ſtipendio, & duum menſium frumento, permiſſum ab dictatore, ut K
de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: indutiae biennij datae. Dictator trium-
phans in urbem redijt. Habeo auctores, ſine ullo memorabili proelio pacatam ab dictato-
re Etruriam eſſe, ſeditionibus tantum Arretinorum compoſitis, & Licinio genere cũ ple-
be in gratiam reducto. conſul ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem, atque adeo
etiam abſentem creatum, credidere quidam; & per interregem ea comitia habita. id unũ
An. 452. non ambigitur, conſulatum cum Appuleio Panſa geſſiſſe. M. Valerio & Q. Appuleio con-
ſulibus ſatis pacatae foris res fuere. Etruſcum aduerſae belli res, & indutiae quietum tene
bant: Samnitem multorum annorum cladibus domitum, haud dum foederis noui paeni-
tebat. Romae quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo

praeſtabat.

A praestabat. tamen,ne undique tranquillae res essent, certamen iniectum inter primores ciuitatis patricios plebeiosq. ab tribunis pl. Q.& Cn. Ogulnijs: qui, undique criminandorum patrum apud plebem occasionibus quaesitis,postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam modo plebem accenderent, sed ipsa capita plebis,consulares triumphalesq.plebeios: quorum honoribus nihil praeter sacerdotia, quae nondum promiscua erant,deesset. rogationem ergo promulgarunt,ut,cum quattuor augures, quattuor pontifices ea tempestate essent, placeretq. augeri sacerdotum numerum; quattuor pontifices,quinque augures, de plebe omnes adlegerentur. Quemadmodum ad quattuor augurum numerum, nisi morte duorum,id redigi collegium potuerit,non inuenio: cum inter augures constet, imparem numerum debere esse: ut tres antiquae tribus, Ramnéses,Tatienses,& Luceres suum quaeque augurem habeant; aut,si pluribus sit opus, B pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt,cũ ad quattuor quinque adiecti, nouem numerum, ut terni in singulas essent, expleuerunt. Ceterum quia de plebe adlegebantur; iuxta eam rem aegre passi patres, quam cum consulatum uulgari uiderent: simulabant ad deos id magis,quam ad se,pertinere. ipsos uisuros,ne sacra sua polluantur: id se optare tantum,ne qua in remp. clades ueniat. minus autem tetendere,assueti iam tali genere certaminum uinci. & cernebant aduersarios non id, quod olim uix sperauerint,affectantes magnos honores; sed omnia iam,in quorum spem dubiam erat certatum,tamen adeptos,multiplices consulatus,censurasque,& triumphos. Certamen tamen suadenda dissuadendaq.lege inter Ap.Claudium maxime ferunt, & inter P. Decium Murem. qui cum eadem ferme de iure patrum ac plebis,quae pro lege Licinia quondam, contraq. eam dicta erant,cum plebeijs consulatus rogabatur,disseruissent; retulisse dicitur De- C cius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, uiderant, incinctum Gabino cultu,super telum stantem: quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis deuouisset. tum P. Decium consulem purum piumq. dijs immortalibus uisum, aeque ac si T. Manlius collega eius deuoueretur: eundem P. Decium, qui sacra publica populi R. faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent dij, quam Ap. Claudij? castius eum sacra priuata facere, & religiosius deos colere, quam se? quem paenitere uotorum,quae pro rep. nuncupauerint tot consules plebeij, tot dictatores, aut ad exercitus euntes,aut inter ipsa bella? numerarentur duces eorum annorum,quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri coeptae sunt: numerarentur triumphi: iam ne nobilitatis quidem suae plebeios paenitere. Pro certo habere,si quod repens bellum oriatur,non plus spei fore senatui populoq. R. in patricijs, quam in plebeijs ducibus. Quod cum ita D se habeat, cui deorum hominumue indignum uideri potest, inquit, eis uiris, quos uos sellis curulibus, toga praetexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali, laureaque honoraritis, quorum domos spolijs hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia,atque auguralia insignia adijcere? qui Iouis Opt. Max. ornatu decoratus, curru aurato per urbem uectus in Capitolium adscenderit; si conspiciatur cum capide ac lituo, capite uelato uictimam caedat, auguriumue ex arce capiat? Cuius imaginis titulo consulatus,censuraque,& triumphus aequo animo legetur; si auguratum,aut pontificatum adieceritis,non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim deum) eos nos iam populi R.beneficio esse spero,qui sacerdotijs non minus reddamus dignatione nostra honoris,quam acceperimus; & deorum magis, quam nostra caussa expetamus, ut, quos priuatim colimus, publice colamus. Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit caussa E patriciorum de sacerdotijs, & non iam in possessione unius amplissimi simus sacerdotij? Decemuiros sacris faciundis,carminum sibyllae ac fatorum populi huius interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri caerimoniarumq. aliarum plebeios uidemus. nec tum patricijs ulla iniuria facta est, cum duumuiris sacris faciundis adiectus est propter plebeios numerus: & nunc tribunus,uir fortis ac strenuus,quinque augurum loca,quattuor pontificum adiecit,in quae plebeij nominentur: non ut uos, Appi,uestro loco pellant, sed ut adiuuent uos homines plebeij diuinis quoque rebus procurandis; sicut in ceteris humanis pro parte uirili adiuuant. Noli erubescere Appi,collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cuius tam dictatoris magister equitum,quam magistri equitũ dictator esse potes. Sabinum aduenam principẽ nobilitatis ue-

strae, seu Actium Clausum, seu Ap. Claudium mauultis. illi antiqui patricij in suum numerum acceperunt. ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. Multa nobiscum decora afferimus: immo omnia eadem, quae uos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus: C. Licinius Stolo primus magister equitum: C. Marcius Rutilus primus & dictator & censor: Q. Publilius Philo primus praetor. Semper ista audita sunt eadem, penes uos auspicia esse, uos solos gentem habere, uos solos iustum imperium & auspicium domi militiaeque: aeque adhuc prosperum plebeium, ac patricium fuit, porroq. erit. En Romae umquam fando audistis patricios primo esse factos, non de caelo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem iam patrem ciere possum, auumq. iam poterit filius meus. Nihil est aliud in re Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. Certamen tantum patricij petunt, nec curant, quem euentum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixq. sit uobis ac reip. uti rogas, iubendam censeo. Vocare tribus extemplo populus iubebat: apparebatq. accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor legis, P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Liuius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Aelius Paetus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, nouem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de prouocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est semper a familia eadem. caussam renouãdae saepius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorũ opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia inde lex sola pro tergo ciuium lata uidetur: quod graui poena, si quis uerberasset necassetue ciuem Romanum, sanxit. Valeria lex, cum eum, qui prouocasset, uirgis caedi, securiq. necari uetuisset; si quis aduersus ea fecisset, nihil ultra, quam, improbe factum, adiecit. id (qui tum pudor hominum erat) uisum credo uinculum satis ualidum legis. nunc uix seruo ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile aduersus rebellantes Aequos, cum, praeter animos feroces, nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appuleius in Vmbria Nequinum opidum circumsedit. locus erat arduus, atque in parte una praeceps, ubi nunc Narnia sita est: nec ui, nec munimento capi poterat. itaque eam infectam rem M. Fuluius Paetus, T. Manlius Torquatus, noui consules, acceperunt. In eum annum cum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriae, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno maiori se usui reip. fore urbano gesto magistratu. ita nec dissimulantẽ, quid mallet, nec petentem tamen, aedilem curulẽ cum L. Papirio Cursore factũ. Id ne pro certo ponerem, uetustior annaliũ auctor Piso effecit, qui eo anno aediles curules fuisse tradit C. Domitium, Cn. F. Caluinũ, & Sp. Caruilium, Q. F. Maximũ. id credo cognomen errorẽ in aedilibus fecisse; secutamq. fabulam mistã ex aedilicijs & consularibus comitijs, conuenientem errori. Et lustrũ eo anno conditum a P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Sauerrione censoribus: tribusq. additae duae, Aniensis ac Terentina. Haec Romae gesta. ceterum ad Nequinum opidum cum segni obsidione tempus tereretur; duo ex opidanis, quorum erant aedificia iuncta muro, specu facto, ad stationes Romanas itinere occulto perueniunt: inde ad consulem deducti, praesidium armatum se intra moenia & muros accepturos confirmant. nec aspernanda res uisa, neque incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quae proxima erat, cepere: qua refracta, consul exercitusq. Romanus sine certamine urbem inuasere. ita Nequinum in ditionem populi R. uenit. colonia eo aduersus Vmbros missa, a flumine Narnia appellata. exercitus cum magna praeda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis aduersus indutias paratum bellum. sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus fines ingressus, paullisper a proposito auertit. pecunia deinde, qua multũ poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adiuncto exercitu cum Romanis bellarent. de societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta acceptaque, cum parata cetera ad bellum esse, sequiq. Etruscus iuberet: infitias eunt, mercedem se belli Romanis inferendi pactos: quidquid acceperint, accepisse, ne agrũ Etruscũ uastarent, armisq. lacesserent cultores. militaturos tamen

se, si

Margin: F (line 1); G (beside "certaminum habeant"); H (beside "qui prouocasset"); AN. 453. (beside "nia sita est"); I (beside "aedilem curulẽ"); K (beside "urbem ingressi")

A se, si utique Etrusci uelint: sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemq. aliqua sede certa consistant. Multa de eo concilia populorum Etruriae habita: nec perfici quidquam potuit; non tam quia imminui agrum, quam quia accolas sibi quisque adiungere tam efferatae gentis homines horrebat. ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romae terrorem praebuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adiecti: eo minus cunctanter foedus ictum cum Picenti populo est. T. Manlio consuli Etruria prouincia sorte euenit: qui uixdum ingressus hostium fines, cum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope exspirauit. tertius ab eo casu dies finis uitae consulis fuit. quo uelut omine belli accepto, deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos. Romae tũ desiderio uiri, tum incommoditate temporis tristis nuncius fuit, ut patres ab iubendo dictatore consulis subrogandi comitia ex sententia principum habita deterruerint. M. Valerium

B consulem omnes sententiae centuriaeq. dixere; quem senatus dictatorem dici iussurus fuerat. tũ extemplo in Etruriam ad legiones proficisci iussit. Aduentus eius compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munitiones egredi auderet: timorq. ipsorum obsidioni similis esset. neque illos nouus consul uastandis agris, urendisq. tectis, cum passim non uillae solum, sed frequentes quoque uici incendijs fumarent, elicere ad certamen potuit. Cum hoc segnius bellũ opinione esset alterius belli, quod multis inuicẽ cladibus haud immerito terribile erat, fama, Picentium, nouorũ sociorum, indicio, exorta est: Samnites arma & rebellionẽ spectare: seque ab eis sollicitatos esse. Picentibus gratiae actae: & magna pars curae patribus ab Etruria in Samnites uersa est. Caritas etiam annonae sollicitam ciuitatem habuit: uentumque ad inopiae ultimum foret, (ut scripsere, quibus aedilem fuisse eo anno Fa

C bium Maximum placet) ni eius uiri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonae dispensatione praeparando ac conuehendo frumento fuisset. Eo anno (nec traditur caussa) interregnum initum. interreges fuere, Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. is comitia consularia habuit: creauit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fuluium consules. Principio huius anni oratores Lucanorum ad nouos consules uenerunt questum: quia condicionibus perlicere se nequiuerint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos uastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superq. erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut umquam postea nomen Romanum uiolent. orare patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & uim atq. iniuriam ab se Samnitium arceant. se, quamquam, bello cum Samnitibus suscepto, necessaria iam facta aduersus Romanos fides sit, tamen ob AN. 454.

D fides dare paratos esse. Breuis cõsultatio senatus fuit. ad unũ omnes iungendum foedus cũ Lucanis, resq. repetendas ab Samnitibus censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque foedus. Fetiales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis iuberent. quibus obuiam missi ab Samnitibus, qui denunciarent, si quod adissent in Samnio concilium, haud inuiolatos abituros. Haec postquam audita sunt Romae, bellum Samnitibus & patres censuerunt, & populus iussit. Consules inter se prouincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fuluio Samnites obuenerunt: diuersique ad suum quisque bellum proficiscuntur. Scipioni segne bellum, & simile prioris anni militiae exspectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum maiore parte diei, magna utrimque caede. nox incertis, qua data uictoria esset, interuenit. lux insequens uictorem uictumq. ostendit. nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciem, ubi profectione hostium cõcessam uictoriam uidet, progressus ad castra

E uacuis, cum plurima praeda (nam & statiua trepide deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copijs reductis, cum impedimenta Falerijs cum modico praesidio reliquisset, expedito agmine ad populandos hostium fines incedit. omnia ferro ignique uastantur: praedae undique actae. nec solum modo uastum hosti relictum, sed castellis etiam uicisq. illatus ignis. Vrbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fuluij consulis clara pugna in Samnio ad Bouianum, haudquaquam ambiguae uictoriae fuit. Bouianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam ui cepit. Eodem anno Carseolos Colonia in agro Aequicolarum deducta. Fuluius consul de Samnitibus triumphauit. Cum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesq. ingentes con

ſcribere exercitus: palam omnibus concilijs uexari principes Etruſcorum, quod non Gal F
los quacumque condicione traxerint ad bellum: increpari magiſtratus Samnitium, quod
exercitum, aduerſus Lucanum hoſtem comparatum, obiecerint Romanis. itaque ſuis ſo-
ciorumq. uiribus conſurgere hoſtes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum eſſe
certamine. Hic terror, cum illuſtres uiri conſulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maxi
mum primo non petentem, deinde, ut inclinata ſtudia uidit, etiam recuſantem, conuertit;
Quid ſe iam ſenem, ac perfunctum laboribus, laborumq. praemijs, ſollicitarent? Nec
corporis, nec animi uigorem remanere eundem: & fortunam ipſam uereri, ne cui deorum
nimia iā in ſe, & conſtantior, quam uelint humanae res, uideatur. & ſe gloriae ſeniorū ſuc-
creuiſſe, & ad ſuam gloriam conſurgētes alios laetum adſpicere. nec honores magnos for-
tiſſimis uiris Romae, nec honoribus deeſſe fortes uiros. Acuebat hac moderatione tam
iuſta ſtudia: quae uerecundia legum reſtinguenda ratus, legem recitari iuſſit, qua intra de- G
cem annos eundem conſulem refici non liceret. Vix prae ſtrepitu audita lex eſt. tribuniq.
plebis nihil id impedimenti futurum aiebant. ſe ad populum laturos, uti legibus ſoluere-
tur. Et ille quidem in recuſando perſtabat, Quid ergo attineret leges ferri, rogitans,
quibus per eoſdem, qui tuliſſent, fraus fieret? iam regi leges, non regere. Populus ni-
hilo minus ſuffragia inibat: & ut quaeque intro uocata erat centuria, conſulem haud du-
bie Fabium dicebat. Tum demum conſenſu ciuitatis uictus, Dei approbent, inquit,
quod agitis, acturiq. eſtis Quirites. ceterum, quoniam in me, quod uos uultis, facturi
eſtis; in collega ſit meae apud uos gratiae locus. P. Decium, expertum mihi concordi col-
legio uirum, dignum uobis, dignum parente ſuo, quaeſo, mecum conſulem faciatis. Iuſta
AN.455. ſuffragatio uiſa. Omnes, quae ſupererant, centuriae, Q. Fabium, P. Decium conſules di-
xere. Eo anno pleriſque dies dicta ab aedilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, H
agri poſſiderent: nec quiſquam ferme eſt purgatus: uinculumq. ingens immodicae cupi-
ditatis iniectum eſt. conſules noui, Q. Fabius Maximus quartum, & P. Decius Mus ter-
tium, cum inter ſe agitarēt, uti alter Samnites hoſtes, alter Etruſcos deligeret; quantaeque
in hanc, aut in illam prouinciam copiae ſatis eſſent; & uter ad utrum bellum dux idoneus
magis eſſet: ab Sutrio & Nepet & Falerijs legati auctores concilia Etruriae populorum de
petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium auerterunt. Profecti conſules, quo
expeditiores commeatus eſſent, & incertior hoſtis, qua uenturum bellum foret, Fabius
per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Vbi in hoſtium
fines uentum eſt, uterque populabundus effuſo agmine incedit: explorant tamen latius,
quam populantur. igitur non fefellere ad Trifernum hoſtes in occulta ualle inſtructi;
qua ingreſſos Romanos ſuperiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in lo- I
cum tutum remotis, praeſidioq. modico impoſito, praemonitis militibus adeſſe certamen
quadrato agmine ad praedictas hoſtium latebras ſuccedit. Samnites deſperantes impro-
uiſo tumultu, quando in apertum ſemel diſcrimen euaſura eſſet res, & ipſi acie iuſta malue-
runt concurrere. itaque & in aequum deſcendunt; ac fortunae ſe maiore animo, quam
ſpe, committunt. ceterum, ſeu quia ex omnium Samnitium populis quodcumque robo-
ris fuerat, contraxerant; ſeu quia diſcrimen ſummae rerum augebat animos; aliquantum
aperta quoque pugna praebuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hoſtem loco mo-
ueri uidet, M. Fuluium, & M. Valerium tribunos militum, cum quibus ad primam aciem
procurrerat, ire ad equites iubet, & adhortari, ut, ſi quando umquam equeſtri ope adiutam
remp. meminerint, illo die annitantur, ut ordinis eius gloriam inuictam praeſtent. pedi-
tum certamine immobilem hoſtem reſtare: omnem reliquam ſpem in impetu eſſe equitū. K
& ipſos nominatim iuuenes pari comitate utrumque nunc laudibus, nunc promiſſis one-
rat. ceterum, quando ne ea quoque tentata uis proficeret; conſilio graſſandum, ſi nihil
uires iuuarent, ratus, Scipionem legatum haſtatos primae legionis ſubtrahere ex acie,
& ad montes proximos, quam poſſet occultiſſime, circumducere iubet: inde adſcenſu
abdito a conſpectu erigere in montes agmen; & auerſo hoſti ab tergo repente ſe oſtende-
re. Equites ducibus tribunis haud multo plus hoſtibus quam ſuis, ex improuiſo ante ſigna
euecti, praebuerūt tumultus. aduerſus incitatas turmas ſtetit immota Samnitiū acies; nec
parte ulla pelli aut perrūpi potuit. & poſtquā irritū inceptū erat, recepti poſt ſigna proelio
exceſſerunt. Creuit ex eo hoſtium animus: nec ſuſtinere frons prima tam longum cer-

tamen,

A tamen,increſcentemq. fiducia ſui uim potuiſſet, ni ſecunda acies iuſſu conſulis, in primam ſucceſſiſſet. ibi integrae uires ſiſtunt inuehentem ſe iam Samnitem. et tempore improuiſa ex montibus ſigna, clamorq. ſublatus non uero metu tantum terruere Samnitium animos. Nam & Fabius Decium collegam appropinquare exclamauit: & pro ſe quiſque miles, adeſſe alterum conſulem, adeſſe legiones, gaudio alacres fremunt: terrorq. utilis Romanis oblatus, fugae formidiniſq. Samnites impleuit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoq. feſſi opprimerentur. et quia paſſim in fugam diſſipati ſunt, minor caedes, quam pro tanta uictoria, fuit. tria millia & C D caeſi: capti ad trecentos ferme & triginta: ſigna militaria capta tria & uiginti. Samnitibus Apuli ſe ante proelium coniunxiſſent, ni P. Decius, conſul alter, ijs ad Maleuentum caſtra obieciſſet, extractoſq. deinde ad certamen fudiſſet. ibi quoque plus fugae fuit, quam caedis. duo millia Apulorum caeſa. B ſpretoq. eo hoſte Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo conſulares exercitus, diuerſis uagati partibus, omnia ſpatio quinque menſium euaſtarunt. quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decij caſtra fuerunt: alterius conſulis ſex & octoginta. nec ualli tantum ac foſſarum ueſtigia relicta, ſed multo illis inſigniora monumenta uaſtatis circa regionibus, depopulatiſque. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia C D. caeſi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitiorum cauſſa Romam profectus, maturauit eam rem agere. Cum primo uocatae Q. Fabium conſulem dicerent omnes centuriae, Ap. Claudius conſularis candidatus, uir acer & ambitioſus, non ſui magis honoris cauſſa, quam ut patricij recuperarent duo conſularia loca, cum ſuis, tum totius nobilitatis uiribus incubuit, ut ſe cum Q. Fabio conſulem dicerent. Fabius de ſe eadem fere, quae priore anno, dicendo abnuere. circumſtare ſellam omnis nobilitas: orare, ut ex coeno plebeio conſulatum extraheret; maieſtatemq. priſtinam tum honori, tum patricijs gentibus redderet. Fabius, ſilentio facto, media oratione ſtudia hominum ſedauit. facturum enim ſe fuiſſe dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, ſi alium, quam ſe, conſulem fieri uideret: nunc ſe ſui rationem comitijs, cum contra leges futurum ſit, peſſimo exemplo non habiturum. Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio conſul eſt factus, priore item conſulatu inter ſe comparati. Nobilitas obiectare Fabio, fugiſſe eum Ap. Claudium collegam, eloquentia ciuilibuſq. artibus haud dubie praeſtantem. Comitijs perfectis, ueteres conſules iuſſi bellum in Samnio gerere, prorogato in ſex menſes imperio. Itaque inſequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio conſulibus, P. Decius, qui conſul in Samnio relictus a collega fuerat, pro conſule idem populari non deſtitit agros; donec Samnitium exercitum, nuſquam ſe proelio committentem poſtremo expulit finibus. Etruriam pulſi petierunt; &, quod legationibus nequidquam ſaepe tenrauerant, id ſe tanto agmine armatorum, miſtis terrore precibus, acturos efficacius rati, poſtulauerunt principum Etruriae concilium: quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. omnia expertos eſſe, ſi ſuimet ipſorum uiribus tolerare tantam molem belli poſſent: tentaſſe etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petiſſe pacem a populo R. cum bellum tolerare non poſſent: rebellaſſe, quod pax ſeruientibus grauior, quam liberis bellum eſſet: unam ſibi ſpem reliquam in Etruſcis reſtare: ſcire, gentem Italiae opulentiſſimam armis, uiris, pecunia eſſe: habere accolas Gallos, inter ferrum & arma natos, feroces cum ſuopte ingenio, tum aduerſus Romanum populum; quem captum a ſe, auroq. redemptum, haud uana iactantes, memorent. nihil abeſſe, ſi ſit animus Etruſcis, qui Porſenae quandam, maioribuſq. eorum fuerit, quin Romanos omni agro cis Tiberim pulſos, dimicare pro ſalute ſua, non de intolerando Italiae regno cogant. Samnitem illis exercitum paratum, inſtructum armis, ſtipendio ueniſſe: confeſtim ſecuturos, uel ſi ad ipſam Romanam urbem oppugnandam ducant. Haec eos in Etruria iactantes, molienteſque, bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius ubi comperit per exploratores, profectum Samnitium exercitum; aduocato concilio, Quid per agros, inquit, uagamur, uicatim circumferentes bellum? quin urbes ac moenia aggredimur? nullus iam exercitus Samnio praeſidet. ceſſere finibus; ac ſibimet ipſi exſilium conſciuere. Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, ualidam urbem, oppugnandam ducit: tantuſque ardor militum fuit & caritate ducis, & ſpe maioris, quam ex agreſtibus populationibus, praedae, ut uno die ui, atque armis urbem caperent. ibi

C D E An. 456.

duo millia Samnitium, & centum pugnantes circumuenti captique: & alia praeda ingens F
capta est. quae ne impedimentis grauibus agmen oneraret, conuocari milites Decius iu-
bet. Haccine, inquit, uictoria sola, aut hac praeda contenti estis futuri? Vultis uos pro
uirtute spes gerere? Omnes Samnitium urbes, fortunaeq. in urbibus relictae uestrae sunt,
quando legiones eorum tot proelijs fusas, postremo finibus expulistis. uendite ista: & illi-
cite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde suggeram, quae uendatis. Ad Ro-
muleam urbem hinc eamus, ubi nos labor haud magnus, praeda maior manet. Diuendita
praeda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere,
sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla ui deterriti, a muris, qua cuique proximum
fuit, scalis raptim admotis in moenia euasere. Captum opidum ac direptum est. ad duo
millia & CCC occisi: & sex millia hominum capta: & miles ingenti praeda potitus: quã
uendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen G
summa alacritate ductus. ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. nam & defensa summa
ui moenia sunt: & locus erat munimento naturaq. tutus. sed euicit omnia assuetus praedae
miles. ad tria millia hostium circa muros caesa: praeda militis fuit. Huius oppugnatarum
urbium decoris pars maior in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam
ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamq. oppugnatas tradunt. sunt qui nouorum con-
sulum hanc gloriam faciant. quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnij: ei Samnium
prouinciam euenisse. Dum ea in Samnio, cuiuscumque ductu auspicioq. gererentur, Ro-
manis in Etruria interim bellum ingens multis ex gentibus concitur: cuius auctor Gellius
Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes concitauerant bellum: traxerat contagio
proximos Vmbriae populos: & Gallica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitu
do ad castra Samnitium conueniebat. qui tumultus repens postquam Romã perlatus est, H
cum iam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumq. millibus quin
decim profectus in Samnium esset: Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam
ire placuit. duae Romanae legiones secutae, prima & quarta, & sociorum duodecim mil-
lia: castra haud procul ab hoste posita. Ceterum eo magis profectum est, quod mature
uentum erat, ut quosdam spectantes iam arma in Etruria populos, metus Romani nomi-
nis comprimeret: quam quod ductu consulis quidquam ibi satis scite aut fortunate ge-
stum sit. Multa proelia locis & temporibus iniquis commissa, spesq. in dies grauiorem ho-
stem faciebat. & iam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Litte-
ras ad collegam accersendum ex Samnio missas, in trinis annalibus inuenio. piget tamen
incertum ponere, cum ea ipsa inter consules populi Romani iam iterum eodem honore
fungentes discrepatio fuerit, Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se litte- I
ris accitum. Iam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia ho-
stium caesa erant, dimidium fere eius captum. Et Lucanorum seditiones, a plebeijs & egen
tibus ducibus ortas, summa optimatium uoluntate per Q. Fabium proconsulẽ missum
eo cum ueteri exercitu compresserat. Decio populandos hostium agros relinquit: ipse
cum suis copijs in Etruriam ad collegam pergit: quem aduenientem laeti omnes ac-
cepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si
nihil scripserat; illiberali & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. uix enim sa-
lute mutua reddita, cum obuiam egressus esset, Satin' saluae, inquit, L. Volumni? ut se
se in Samnio res habent? quae te caussa, ut prouincia tua excederes, induxit? Volumnius
in Samnio res prosperas esse ait: litteris eius accitũ uenisse: quae si falsae fuerint, nec usus
sui sit in Herturia, extemplo conuersis signis abiturum. Tu uero abeas, inquit: neque K
te quisquam moratur. etenim minime consentaneum est, cum bello tuo forsitan uix suf-
ficias, hic te ad opem ferendam alijs gloriari uenisse. Bene Hercules uerteret, dice-
re Volumnius: malle frustra operam insumptam, quam quidquam incidisse, cur non
satis esset Etruriae unus consularis exercitus. Digredientes iam consules, legati tribu-
nique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegae au-
xilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: plures abeunti
Volumnio obsistere, atque obtestari, ne prauo cum collega certamine rempublicam
prodat: si qua clades incidisset, desertori magis, quam deserto, noxiae fore. eo rem addu-
ctam, ut omnis rei bene aut secus gestae in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium

A sit delegatum. neminem quaesiturum, quae uerba Appij, sed quae fortuna exercitus fuerit. dimitti ab Appio eum, sed a rep. & ab exercitu retineri. experiretur modo uoluntatem militum. Haec monendo obtestandoq. prope restitantes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitae in eandem ferme sententiam, in quam ante paucis certatum uerbis fuerat. Et cum Volumnius caussa superior, ne infacundus quidem aduersus eximiam eloquentiam collegae uisus esset; cauillansq. Appius sibi acceptum referre diceret debere, quod ex muto, atque elingui facundum etiam consulem haberent: priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum nequisse, nunc iam populares orationes serere: Quam mallem, inquit Volumnius, tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo condicionem ferre, quae decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare remp.) sed imperator uter sit melior: Etruriam & Samnium prouin-

B cias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se uel in Etruria, uel in Samnio rem gesturum. Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. quo animaduerso consensu, Volumnius, Quoniam in collegae uoluntate interpretanda, inquit, errraui, non committam ut quid uos uelitis, obscurum sit. manere, an abire me uelitis, clamore significate. tum uero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. & Volumnius signa canere, ac uexilla efferri e castris iussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegae uictoriam: deinde ueritum, ne suae quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoq. impetu magis milites, quam cuiusquam ductu, aut imperio, pugnam capessebant: & Romani exercitus nec

C pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perueniret. itaque fronte inaequali concursum est: & uelut forte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad caelum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: Bellona, si hodie nobis uictoriam duis, ast ego templum tibi uoueo. Haec precatus, uelut instigante dea, & ipse collegae, & exercitus uirtutē adaequauit ducis. imperatoria opera exsequitur, & milites, ne ab altera parte prius uictoria incipiat, annituntur. ergo fundunt fugantq. hostes, maiorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere assueti fuerant. urgendo cedentes, insequendoq. effusos compulere ad castra. ibi interuentu Gellij, cohortiumq. Sabellarum paullisper recruduit pugna. ijs quoque mox fusis, iam a ui-

D ctoribus castra oppugnabantur. & cum Volumnius ipse portae signa inferret, Appius Bellonam uictricem identidem celebrans, accenderet militum animos: per uallum, per fossas irruperunt. castra capta direptaque: praeda ingens parta, & militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi: duo millia & centum uiginti capti. Dum ambo consules omnisq. Romana uis in Etruscum bellum magis inclinat: in Samnio noui exercitus exorti ad depopulandos imperij Romani fines per Vescinos in Campanum Falernumq. agrum transscendunt, ingentesq. praedas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (iam enim Fabio Decioq. prorogati imperij finis aderat) fama de Samnitium exercitu, populationibusq. Campani agri, ad tuendos socios conuertit. ut in Calenū agrum uenit; & ipse cernit recentia cladis uestigia; & Caleni narrant, tantū iā praedae hostes trahere, ut uix explicare agmen possint: itaque iam propalam duces loqui, extemplo eundū in

E Samnium esse; ut, relicta ibi praeda, in expeditionē redeant, nec tam oneratū agmē dimicationi committant. ea quamquam similia ueris erant, certius tamē exploranda ratus, dimittit equites, qui uagos praedatores in agris palantes excipiant: ex quibus inquirēdo cognoscit, ad Vulturnū flumen sedere hostem: inde tertia uigilia moturum iter in Samnium esse. His satis exploratis, profectus, tanto interuallo ab hostibus consedit, ut nec aduentus suus propinquitate nimia nosci posset; & egredientem e castris hostem opprimeret. aliquanto ante lucem ad castra accessit: gnarosq. Oscae linguae exploratum quid agatur mittit. inter misti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt infrequentia armatis signa egressa, praedam praedaeq. custodes exire, immobile agmē, & sua quemque mouentem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. tempus aggrediendi aptissimū

 uisum

uisum est: & iam lux appetebat. itaque signa canere iussit; agmenq. hostium aggreditur. F
Samnites praeda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac prae se agere prae
dam: pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret. inter cunctationē
opprimuntur. & Romani iam transscenderant uallum: caedesq. ac tumultus erat in castris.
Samnitium agmen, praeterquam hostili tumultu, captiuorum etiam repentina defectione
turbatum erat: qui partim ipsi soluti uinctos soluebant: partim arma in sarcinis deligata
rapiebant, tumultumque proelio ipso terribiliorem, intermisti agmini, praebebant. me-
morandum deinde edidere facinus: nā Statium Minatium ducem, adeuntem ordines hor-
tantemque, inuadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt,
insidentemq. equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Reuocata eo tumultu prima
signa Samnitium: proeliumq. iam profligatū, integratum est: nec diutius sustineri potuit.
caesa ad sex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quat- G
tuor: signa militaria triginta: &, quod laetissimum uictoribus fuit, captiuorum recepta se
ptem millia & C D. praeda ingens sociorum: accitiq. edicto domini ad res suas no-
scendas recipiendasq. praestituta die. quarum rerum non exstitit dominus, militi cōcessae:
coactiq. uendere praedam, ne alibi quam in armis animum haberent. Magnum ea popula-
tio Campani agri tumultum Romae praebuerat: & per eos forte dies ex Etruria allatum
erat, post deductum inde Volumnianum exercitum, Etruriam concitam in arma, & Gel-
lium Egnatium Samnitium ducem, & Vmbros ad defectionem uocari: & Gallos pretio
ingenti sollicitari. His nuncijs senatus conterritus, iustitium indici, delectum omnis gene
ris hominum haberi iussit. Nec ingenui modo, aut iuniores sacramento adacti sunt, sed se-
niorum etiam cohortes factae, libertiniq. centuriati. & defendendae urbis consilia agita-
bantur: summaeq. rerum praetor P. Sempronius praeerat. ceterum parte curae exonera- H
runt senatum L. Volumnij cōsulis litterae; quibus, caesos fusosq. populatores Campaniae,
cognitum est. itaque & supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt:
iustitium remittitur, quod fuerat per dies decem & octo: supplicatioq. perlaeta fuit. Tum
de praesidio regionis depopulatae ab Samnitibus agitari coeptū. itaque placuit, ut duae co
loniae circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur; una ad hostium Liris fluuij, quae
Minturnae appellata; altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum, ubi Synope di
citur graeca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis ne
gotium datum est, ut plebiscito iuberetur P. Sempronius praetor triumuiros in ea loca co-
lonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, facile inueniebantur: quia in stationem
se prope perpetuam infestae regionis, non in agros, mitti rebantur. Auertit ab eis curis se
natum Etruriae ingrauescens bellum, & crebrae litterae Appij, monentis, ne regionis eius I
motū negligerent. quattuor gentes cōferre arma, Etruscos, Samnites, Vmbros, Gallos. iam
castra bifariam facta esse: quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.
Ob haec, & iam appetebat tempus, comitiorum caussa L. Volumnius consul Romam
reuocatus. qui prius, quam ad suffragium centurias uocaret, in concionem aduocato
populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. iam tum, cum ipse ibi cum col-
lega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri po-
tuerit: accessisse postea dici Vmbros, & ingentem exercitum Gallorum. Aduersus quat-
tuor populos, duos consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret eum consen-
su populi R. consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habea-
tur; dictatorem fuisse extemplo dicturum. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius o-
mnium consensu destinaretur: eumque & praerogatiua, & primo uocatae omnes cēturiae K
consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabij oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut
uincebatur consensu, uersa postremo ad collegam P. Decium poscendum. hunc senectu-
ti suae adminiculum fore: censura duobusq. consulatibus simul gestis expertum se, nil con
cordi collegio firmius ad remp. tuendam esse. nouo imperij socio uix iam assuescere senilē
animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia. Subscripsit ora-
tioni eius consul, cum meritis P. Decij laudibus, tum quae ex concordia consulum bona,
quaeque ex discordia mala in administratione rerum militarium euenirent, memoran-
do: quam prope ad ultimum discrimen suis & collegae certaminibus nuper uentum fo-
ret: admonendo Decium Fabiumque, ut uno animo, una mente uiuerent. esse praeterea ui-

A ros gnaros militiae, factis magnos, ad uerborum linguaeq. certamina rudes: ea ingenia consularia esse. callidos sollertesque, iuris atque eloquentiae consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro praesides habendos, praetoresq. ad reddenda iura creandos esse. His agendis dies est consumptus. postridie ad praescriptum consulis & consularia & praetoria comitia habita. Consules creati, Q. Fabius, & P. Decius, Ap. Claudius praetor, omnes absentes. & L. Volumnio ex senatusconsulto & scito plebis prorogatum in annum imperium est. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum auerruncandorum caussa supplicationes in biduum senatus decreuit. publice uinum ac thus sacrificijs praebitum. supplicatum iere frequentes uiri feminaeque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiae patriciae, quae in foro boario est ad aedem rotũdam Herculis, inter matronas ortũ. Virginiam Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, matronae, quod e B patribus enupsisset, sacris arcuerant. Breuis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit: cum se Virginia & patriciam & pudicam in patriciae Pudicitiae templum ingressam: & uni nuptam, ad quem uirgo deducta sit: nec se uiri, honorem ue eius ac rerum gestarum paenitere, uero gloriaretur. facto deinde egregio magnifica uerba adauxit. in uico Longo, ubi habitabat, ex parte aedium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit: aramq. ibi posuit: & conuocatis plebeijs matronis conquesta iniuriam patriciarum, Hanc ego aram, inquit, Pudicitiae plebeiae dedico: uosq. hortor, ut quod certamen uirtutis uiros in hac ciuitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit: detisq. operam, ut haec ara, quam illa, si quid potest, sanctius, & a castioribus coli dicatur. Eodem ferme ritu & haec ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla nisi spectatae pudicitiae matrona, & quae uni uiro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec C matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in obliuionem uenit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnij aediles curules aliquot feneratoribus diem dixerunt. quorum bonis multatis, ex eo quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea uasa in cella Iouis, Iouemq. in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupae posuerunt: semitamq. saxo quadrato a Capena porta ad Martis strauerunt. Et ab aedilibus plebeijs L. Aelio Paeto, & C. Fuluio Curuo ex multaticia item pecunia quam exegerunt pecuarijs damnatis, ludi facti; pateraeq. aureae ad Cereris positae. Q. inde Fabius quinctum, & P. Decius quartum, AN. 457 consulatum ineunt, tribus consulatibus, censuraq. collegae, nec gloria magis rerum, quae ingens erat, quam concordia inter se clari. quae ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum inter se, cetamen interuenisse reor; patricijs tendentibus, ut Fabius Etruriam D extra ordinem prouinciam haberet; plebeijs auctoribus Decio, ut ad sortem reuocaret. Fuit certe contentio in senatu: & postquam ibi Fabius plus poterat, reuocata res ad populum est. In concione, ut inter militares uiros, & factis potius quam dictis fretos, pauca uerba habita. Fabius, quam arborem seruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse dicere, se aperuisse Ciminiam siluam, uiamq. per deuios saltus Romano bello fecisse. Quid se id aetatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum aduersariũ se, non socium imperij, legisse sensim exprobrat: & inuidisse Decium concordibus collegijs tribus. postremo se tendere nihil ultra, quam ut, si se dignum prouincia ducerent, in eam mitterent. in senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum. P. Decius senatus iniuriam querebatur. quoad potuerint patres, annisos ne plebeijs aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa uirtus peruicerit ne in ullo genere hominum inhonorata esset, E quaeri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunae, & in paucorum potestatem uertantur. Omnes ante se consules sortitos prouincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum prouinciam dare. si honoris eius caussa: ita eum de se, deq. rep. meritum esse, ut faueat Q. Fabij gloriae, quae modo non sua cõtumelia splendeat. cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, cum id alteri extra sortẽ mandetur; quin alter consul pro superuacaneo, atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis: uelle & P. Decium gloriari: & forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties nouum ex improuiso incendium daret, enm se exstincturum. Postremo se collegae honores praemiaq. concessurum, uerecundia aetatis eius maiestatisque: cũ periculum, cum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum: &, si

nihil

nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus iubeat potius, quam patres gratificentur. Iouem, optimum maximum, deosq. immortales se precari, ut ita sortem aequam sibi cum collega dent, si eandem uirtutem felicitatemq. in bello adminstrando daturi sint. certe id & natura aequum, & exemplo utile esse, & ad famam populi R. pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius nihil aliud precatus populum, quam ut, prius quam introuocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudij praetoris allatas ex Etruria litteras audirent, Comitio abit. nec minore populi consensu, quam senatus, prouincia Etruria extra sortem Fabio decreta est. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme iuniorum: & pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, Quattuor millia, inquit, peditum, & sexcentos equites dumtaxat scribere in animo est. hodierno & crastino die qui nomina dederint, mecum ducam. maiori mihi curae est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus. Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciae ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat: ad opidum Adharnaham, unde haud procul hostes erant, ad castra Appij praetoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum praesidio occurrũt, qui, ut lictores praegredi uiderunt, Fabiumq. esse consulem accepere; laeti atque alacres dijs populoq. Romano gratias agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde cum consulem salutarent, quaerit Fabius quo pergerent. respondentibusq. lignatum se ire, ain' tandem? inquit. num castra uallata non habetis? ad hoc cum succlamatũ esset, duplici quidem uallo, & fossa, & tamen in ingenti metu esse: habetis igitur, inquit, affatim lignorum: redite, & uellite uallum. Redeunt in castra, terroremq. ibi, uellentes uallum, & ijs qui in castris remanserant militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alij alijs dicere, consulis se Q. Fabij facere iussu. Postero inde die castra mota, & Appius praetor Romam dimissus. inde nusquam statiua Romanis fuere. negabat utile esse uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum mobiliorem ac salubriorem esse. Fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems hauddum exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, praepositoq. castris L. Scipione propraetore: Romam ipse ad consultandum de bello redijt: siue ipse sponte sua, quia bellum ei maius in conspectu erat, quam quantum esse famae crediderat: siue senatusconsulto accitus: nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio praetore retractum quidam uideri uolunt: cum in senatu, & apud populum (id quod per litteras assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret. non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum aduersus quattuor populos. periculosum esse, siue iuncti unum premant, siue id diuersi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinque millia peditum, equitum mille cum Fabio uenisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium prouinciam dari. si consul malit in suam prouinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu iusto consulari proficisci. Cum magnam partem moueret oratio praetoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio seruarentur, donec uel ipse, si per commodum reip. posset, Romam uenisset: uel aliquem ex legatis misisset, a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisq. administrandum copijs, & quot per duces esset. Fabius ut Romam redijt: & in senatu, & productus ad populum, mediam orationem habuit, ut nec augere nec minuere uideretur belli famam: magisq. in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reip. periculo consulere. ceterum si sibi adiutorem belli, sociumq. imperij darent; quonam modo se obliuisci P. Decij consulis per tot collegia experti posse? neminem omnium secum coniungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & numquam nimium hostium fore: sin collega quid aliud malit; at sibi L. Volumnium darent adiutorem. Omnium rerum arbitrium & a populo, & a senatu, & ab ipso collega Fabio permissum est. & cum Decius se in Samnium uel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta laetitia ac gratulatio fuit, ut praeciperetur uictoria animis; triumphusque, non bellum decretum consulibus uideretur. Inuenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis prouinciarum certaminumq. inter collegas, quae exposui. Sunt quibus ne haec

quidem

A quidem certamine exponere satis fuerit; adiecerint & Appij criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam, aduersus praesentem consulem, praetoris; contentionemq. aliam inter collegas; tendente Decio, ut suae quisque prouinciae sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum antequam consules in Etruriam peruenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium uenerunt, legionem Romanam castraq. oppugnaturi. Scipio, qui castris praeerat, loco adiuuandam paucitatem suorum militum ratus, in colle, qui inter urbem & castra erat, aciem erexit, sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad iugum perrexit, quod hostes ceperant parte alia aggressi. ita caesa ab tergo legio, atque in medio, cum hostis undique urgeret, circumuenta. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui iam haud procul a Clusio aberant, famam eius cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa, ouantesque moris sui carmine. Sunt qui Vmbros fuisse, non Gallos, tradant: nec tantum cladis acceptum: & circumuentis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem propraetorē subsidium e castris tulisse: uictoresq. Vmbros redintegrato proelio uictos esse: captiuosq. eis ac praedam ademptam. Similius uero est a Gallo hoste, quam Vmbro, eam cladem acceptam; quod cum saepe alias, tum eo anno Gallici tumultus praecipuus terror ciuitatem tenuit. Itaque praeterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quattuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisq. mille equitibus delectis ad id bellum missis, & sociorum nominisq. Latini maiore exercitu, quam Romani: alij duo exercitus haud procul urbe Etruriae oppositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fuluius, & L. Postumius Megellus, propraetore ambo, statiua in eis locis habere iussi. Consules ad hostes transgressos Apennino in agrum Sentinatem peruenerunt. ibi quattuor millium ferme interuallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitae; atque ita cōuenit, ut ne unis castris miscerentur omnes: neue in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Vmbri adiecti. dies indicta pugnae: Samnitibus Gallisq. delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Vmbriq. iussi castra Romana oppugnare. Haec consilia turbarunt transfugae Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi: qui, editis hostium consilijs, dimissi cum donis, ut subinde, ut quaeque res noua decreta esset, exploratam perferrēt. consules Fuluio, ut ex Falisco; Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoueant, summaq. ui fines hostium depopulentur, scribunt. Huius populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos mouit. Instare inde consules, ut absentibus ijs pugnaretur. per biduum lacessiere proelio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. pauci utrimque cecidere: magisq. irritati sunt ad iustum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. Tertio die descensum in campum omnibus copijs est. Cum instructae acies starent, cerua fugiens lupum e montibus exacta per cāpos inter duas acies decurrit: inde diuersae ferae, cerua ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. lupo data inter ordines uia. ceruam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, Illac fuga, inquit, & caedes uertit, ubi sacram Dianae feram iacentem uidetis, hinc uictor Martius ludus, integer & intactus, gentis nos Martiae, & conditoris nostri admonuit. Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. Aduersus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu, aduersus Gallos pro sinistro Decius quinctam & sextam instruxit. secunda & quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo aequis uiribus gesta res est, ut, si affuissent Etrusci & Vmbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit. Ceterum quamquam communis adhuc Mars belli erat, nec dum discrimen fortuna fecerat qua datura uires esset, haudquaquam similis pugna in dextro laeuoq. cornu erat: Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant pugnam: extrahebaturq. in quam maxime serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, & Samnites & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris, atque aestus fluere; primaq. eorū proelia plus quam uirorum, postrema minus quam feminarum esse. in id tempus igitur, quo uinci solebat hostis, quam integerrimas uires militi seruabat. Ferocior Decius & aetate & uigore

uigore animi, quantumcumque uirium habuit, certamine primo effudit: & quia lentior ui debatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipse, fortissimae iuuenum turmae immistus, orat proceres iuuentutis, ut secum in hostem impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab laeuo cornu, & ab equite uictoria incipiat. Bis auertere Gallicum equitatum. iterum longius euectos, & iam inter media equitum agmina proelium cietes, nouum pugnae conterruit genus. essedis carrisq. superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumq. aduenit, & insolitos eius tumultus Romanorum conterruit equos. ita uictorem equitatum uelut lymphaticus pauor dissipat: sternit inde ruentes equos uirosq. improuida fuga. turbata hinc etiam signa legionum: multiq. impetu equorum ac uehiculorum raptorum per agmen, obtriti antesignani: & insecuta, simul territos hostes uidit, Gallica acies, nullum spatium respirandi recipiendiq. se dedit. Vociferari Decius, quo fugerent? quamue in fuga spem haberent? obsistere cedentibus, ac reuocare fusos. G deinde ut nulla ui perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, Quid ultra moror, inquit, familiare fatum? Datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Iam ego mecum legiones hostium mactandas Telluri ac dijs Manibus dabo. Haec locutus, M. Liuium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi uetuerat ab se, praeire iussit uerba, quibus se, legionesq. hostium pro exercitu populi R. Quiritium deuoueret. deuotus inde eadem precatione, eodemq. habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se iusserat deuoueri: cum secundum sollemnes precationes adiecisset, prae se agere sese formidinem ac fugam, caedemq. ac cruorem: caelestiũ, infernorumq. iras: contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium, locumq. eundem suae pestis, & Gallorum ac Samnitium fore: haec exsecratus in se, hostesque, qua cõfertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum; inferensq. se ipse infestis telis interfectus est. H Vix humanae inde opis uideri pugna potuit. Romani, duce amisso, quae res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac nouam deintegro uelle instaurare pugnam. Galli, & maxime globus circumstans consulis corpus, uelut alienata mente, uana incassum iactare tela: torpere quidam, & nec pugnae meminisse, nec fugae. At ex parte altera pontifex Liuius, cui lictores Decius tradiderat, iusseratq. propraetorẽ esse, uociferari, uicisse Romanos, defunctos consulis fato: Gallos Samnitesq. Telluris matris ac deorum Manium esse: rapere ad se, ac uocare Decium deuotam secum aciem: furiarumq. ac formidinis plena omnia ad hostes esse. Superueniunt deinde his restituentibus pugnam, L. Cornelius Scipio, & C. Marcius, cum subsidijs ex nouissima acie, iussu Q. Fabij consulis ad praesidium collegae missi. ibi auditur P. Decij euentus, ingens hortamen ad omnia pro rep. audenda. itaque cum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato uideretur I pugna: iussu legatorum collecta humi pila, quae strata inter duas acies iacebant, atque in testudinem hostium coniecta. quibus plerisque in scuta, plerisque uerutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus, ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. Haec in sinistro cornu Romanorum fortuna uariauerat. Fabius in dextro cornu primo, ut ante dictum est, cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa eandem uim habere uisa, praefectis equitum iussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transuersos, quanto maximo possent impetu, incurrerent; sensim suos signa inferre iussit, & commouere hostem. Postquam non resisti uidit, & haud dubiam lassitudinem esse: tum collectis omnibus subsidijs, quae ad id tempus reseruauerat, & legiones concitauit, & signum ad inuadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum: praeterq. aciem ipsam Gallorum relictis in dimicatione socijs, ad castra effuso cursu ferebantur. K Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Fabius audita morte collegae, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie iubet, & circumuectos a tergo Gallicam inuadere aciem: tertiae deinde legionis subsequi principes: &, qua turbatum agmen hostium uiderent, impetu equitum instare, ac territos caedere. Ipse aedem Ioui Victori, spoliaq. hostium cum uouisset, ad castra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis consternata agebatur. sub ipso uallo, quia tantam multitudinem portae non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra uallum Samnites, paruoq. certamine capta castra, & Galli a tergo circumuenti. Caesa eo die hostium XXV millia, octo

capta.

A capta. Nec incruenta uictoria fuit. nam ex P. Decij exercitu caesa septem millia: ex Fabij, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quaerendum collegae corpus, spolia hostium cōiecta in aceruum Ioui Victori cremauit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inueniri non potuit. postero die inuentum relatumq. est cum multis militum lacrymis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegae funus omni honore, laudibusq. meritis celebrat. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fuluio propraetore res ex sententia gesta: nam praeter ingētem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumq. & Clusinorum caesa amplius tria millia, & signa militaria ad uiginti capta. Samnitium agmen cum per Pelignum agrū fugeret, circumuentum a Pelignis est. ex millibus quinque ad mille caesi. Magna eius diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, etiam uero stanti. Sed superiecere quidam

B augendo fidem, qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia CCCXXX. equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Vmbris Tuscisque, quos & ipsos pugnae affuisse. & ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro consule consulibus, exercitumq. eius legionibus consulum adijciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria uictoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumq. exercitum in Trifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisq. ac Samnitibus triumphauit. milites triumphantem secuti sunt. celebrata inconditis carminibus militaribus non magis uictoria Q. Fabij, quam mors praeclara P. Decij est: excitataq. memoria parentis, aequata euentu publico priuatoq. filij laudibus. Data ex praeda militibus aeris octogeni bini, sagaque, & tunicae, praemia illa tēpe-

C state militiae haudquaquam spernenda. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. nam & Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum, rebellatum fuerat: & Samnites praedatum in agrum Vescinum Formianumque, & parte alia in Aeserniacum, quae Vulturno adiacet flumini, descendere. Aduersus eos Ap. Claudius praetor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo, quattuor millia & quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli aeris trecentis decem. praeda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones cum partim Ap. Claudius praetor, partim L. Volumnius proconsul sequeretur, in agrum Stellatem conuenerunt. ibi & Samnitium legiones omnes considunt, & Appius Volumniusq. castra coniungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante aduersus rebellantes toties, illinc ab ultima iam dimicantibus spe. Caesa ergo Samnitium

D XVI. millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia grauis, prodigijsq. sollicitus. nam & terra multifariam pluuisse, & in exercitu Ap. Claudij plerosque fulminibus ictos nunciatum est: libriq. ob haec aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multauit, ex quo multaticio aere Veneris aedem, quae prope Circum est, faciendam curauit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quae continua per quartum iam uolumen, annumq. sextum & quadragesimum a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus. & ne tot annorum clades utriusque gentis, laboresq. actos nunc referam: quibus nequiuerint tamen dum illa pectora uinci: proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Trifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, misti alienis, ab quattuor exercitibus, quat-

E tuor ducibus Romanis caesi fuerant: imperatorem clarissimum gentis suae amiserant: socios belli, Etruscos, Vmbros, Gallos, in eadem fortuna uidebant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis uiribus iam stare poterant: tamen bello non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensae libertatis taedebat: & uinci, quam non tentare uictoriam, malebant. Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo, legendoque, quae gerentes non fatigauerunt? Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus, & M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta prouincia est: quia tres scriptos AN. 458
hostium exercitus: uno Etruriam, altero populationem Campaniae repeti, tertium tuendis parari finibus, fama est. Postumium ualetudo aduersa Romae tenuit. Atilius cum exercitu extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat patribus) nondum

egressos

egressos opprimeret, uelut ex composito ibi obuium habuit hostem, ubi & intrare, nedum F
uastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata, sociorumq. populi
R. fines Samnitem prohiberent. Cum castra castris collata essent: quod uix Romanus to
ties uictor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) ca-
stra Romana oppugnare. & quamquam non uenit ad finem tam audax inceptum, tamen
haud omnino uanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet,
non prospectu modo extra uallum adempto, sed propinquo etiam congredientium inter
se conspectu. hac uelut latebra insidiarum freti Samnites, uixdum satis certa luce, & eam
ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem uigilias prae
ueniunt. Improuiso oppressis, nec animi satis ad resistendum, nec uirium fuit. ab tergo ca-
strorum decumana porta impetus factus. itaque captũ quaestorium: quaestorq. ibi L. Opi-
mius Pansa occisus. conclamatum inde ad arma. consul tumultu excitus, cohortes duas G
sociorum, Lucanam, Suessanamque, quae proximae forte erant, tueri praetorium iubet: ma
nipulos legionum principali uia inducit. uixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: &
clamore magis, quam oculis, hostem noscunt; nec, quantus numerus sit, aestimari potest.
Cedunt primo incerti fortunae suae, & hostem introrsum in media castra accipiunt. inde
cum consul uociferaretur, expulsi ne extra uallum, castra deinde sua oppugnaturi essent,
rogitans: clamore sublato, connixi primo resistunt: deinde inferunt pedem, urgentque,
& implusos semel, terrore eodem agunt, quo coeperunt: expellunt extra portam uallum-
que: inde pergere, ac persequi, quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat, nõ ausi,
liberatis castris contenti, receperunt se intra uallum, trecentis ferme hostium occisis. Ro-
manorum stationis primae, uigilumque, & eorum qui circa quaestorium oppressi, periere
ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit: & non modo H
proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos patiebantur. re-
tro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama tumultuosior
etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Postumium consulem uixdum uali-
dum proficisci ex urbe, prius tamen quam exiret, militibus edicto Soram iussis conueni-
re. Ipse aedem Victoriae, quam aedilis curulis ex multaticia pecunia faciendã curauerat,
dedicauit. Ita ad exercitum profectus ab Sora in Samnium, ad castra collegae perrexit.
inde postquam Samnites diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt: diuersi con-
sules ad uastandos agros, urbesq. oppugnandas discedunt. Postumius Miloniam oppu-
gnare adortus, ui primo atque impetu, deinde, postquam ea parum procedebant, opere ac
uineis demum iniunctis muro cepit. ibi, capta iam urbe, ab hora quarta diei ad octauam
omnibus partibus urbis diu incerto euentu pugnatum est. postremo potitur opido Ro- I
manus. Samnitium caesi tria millia ducenti: capti quattuor millia CC. praeter praedam
aliam. Inde Ferentinum ductae legiones: unde opidani cum omnibus rebus suis, quae fer
ri agiq. potuerunt, nocte per auersam portam silentio excesserunt. Igitur simul aduenit
consul, primo ita compositus instructusq. moenibus successit, tamquam idem, quod ad Mi
loniam fuerat, certaminis foret: deinde ut silentium uastum in urbe, nec arma nec uiros
in turribus ac muris uidit, auidum inuadendi deserta moenia militem detinet, ne quam oc
cultam in fraudem incautus rueret: duas turmas sociorum Latini nominis circumequita-
re moenia, atque explorare omnia iubet. Equites portam unam alteramq. eadem regio-
ne in propinquo patentes conspiciunt, itineribusq. ijs uestigia nocturnae hostium fugae.
adequitant deinde sensim portis: urbemq. ex tuto rectis itineribus peruiam conspiciunt:
& consuli referunt excessum urbe: solitudine haud dubia id perspicuum esse, & recenti-
bus uestigijs fugae, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His audi- K
tis consul ad eam partem urbis, quam adierant equites, circumducit agmen: constitutisq.
haud procul porta signis, quinque equites iubet intrare urbem; & modicum spatium pro-
gressos tres manere eodem loco, si tuta uideantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi
redierunt, retuleruntq. eo se progressos, unde in omneis partes circumspectus esset, lon-
ge lateq. silentium ac solitudinem uidisse: extemplo consul cohortes expeditas in urbem
induxit, ceteros interim castra communire iussit. Ingressi milites, refractis foribus, pau-
cos, graues aetate, aut inualidos, inueniunt; relictaque, quae migratu difficilia essent, ea
direpta: & cognitum ex captiuis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fu-
gam:

A gam: suos prima uigilia profectos: credere eandem in alijs urbibus solitudinem inuentu ros. Dictis captiuorum fides exstitit. desertis opidis consul potitur. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit, cum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obuius fuit. ibi ira uires aequauit. proelium uarium & anceps fuit, tristius tamen euentu Romanis; & quia insueti erant uinci, & quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus uulnerum ac caedis fuisset. itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. tum quoque sollicita nox fuit, iam inuasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum uictoribus conserendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum ad hostes erat. ubi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed uia una, & ea ipsa praeter hostes erat: quam ingressi praebuere speciem B recta tendentium ad castra oppugnanda. consul arma capere milites iubet, & sequi se extra uallum: legatis, tribunis, praefectis sociorum imperat, quod apud quęque facto opus est. Omnes affirmant, se quidem omnia facturos: sed militum iacere animos: tota nocte inter uulnera & gemitus morientium uigilatum esse. si ante lucem ad castra uentum foret, tantum pauoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro uictis esse. Quae ubi consul accepit, sibimetipsi circumeundos alloquendosq. milites ratus, ut ad quosque uenerat, cunctantes arma capere increpabat, quid cessarent, tergiuersarenturque? hostem in castra uenturum, ni ipsi extra castra exissent: & pro tentorijs suis pugnaturos, si pro uallo nollent. armatis ac dimicantibus haud dubiam uictoriam esse: qui nudus, atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut seruitutem patiendam. Haec iurganti increpantiq. respondebant, confectos se pugna hesterna esse: nec uirium C quidquam, nec sanguinis superesse; maiorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit. Inter haec appropinquabat agmen: & iam breuiore interuallo certiora intuentes, uallum secum portare Samnitem affirmant, nec dubium esse quin castra circumuallaturi sint. Tunc, Enimuero, consul, indignum facinus esse, uociferari, tantam contumeliam ignominiamq. ab ignauissimo accipi hoste. etiamne circumsedebimur, inquit, in castris: ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per uirtutem moriamur? Dij bene uerterent: facerentque, quod se dignum quisque ducerent: consulem M. Atilium uel solum, si nemo alius sequatur, iturum aduersus hostes: casurumq. inter signa Samnitium potius, quam circumuallari castra Romana uideat. Dicta consulis, legati, tribunique, & omnes turmae equitum, & centuriones primorum ordinum approbauere. tũ pudore uictus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mae-D sti, ac prope uicti procedunt aduersus hostem nec spe, nec animo fortiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad nouissimum fremitus perfertur: exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos: nullam inde ne fugae quidem patere uiam: illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum euadendũ. in medio sarcinas conijciunt: armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Iam exiguum inter duas acies erat spatium, & stabant exspectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet: neutris animus est ad pugnandum. diuersique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter inuitos tergiuersantesq. segnis pugna, clamore incerto, atque impari, coepit: nec uestigio quisquam mouebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum cum plerique delapsi ex equis essent, & alij turbati; & ab E Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est. inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerunt Samnites: & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcauit. hinc fuga coepta totam auertit aciem Romanam. Iamq. in terga fugientium Samnites pugnabant, cum consul equo praeuectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, ut quicumque ad uallum tenderet, siue ille Romanus, siue Samnis esset, pro hoste haberetur; haec ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra, Quo pergis, inquit, miles? & hic arma & uiros inuenies, nec uiuo consule tuo, nisi uictor, castra intrabis: proinde elige, cum ciue, an hoste pugnare malis. Haec dicente consule equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire iubent. Non uirtus

solum

solum consulis, sed fors etiam adiuuit, quod non institerunt Samnites, spatiumq. circumagendi signa, uertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alij alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: & ostendere suis, paucos & ordinibus incompositis effuse uenire hostes. Inter haec consul manus ad caelum attollens, uoce clara, ita ut exaudiretur, templum Ioui Statori uouet, si constitisset a fuga Romana acies, redintegratoque proelio, cecidisset uicissetque legiones Samnitium. Omnes undique annisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque uis: numen etiam deorum respexisse nomen Romanum uisum. Adeo facile inclinata res: repulsique a castris hostes: mox etiam redacti ad eum locum: in quo commissa pugna erat. Ibi obiacente sarcinarum cumulo, quas coniecerant in medium, haesere impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. tum uero eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumuecti equites. ita in medio caesi captique. Captiuorum numerus fuit septem millium ac ducentorum, qui omnes nudi sub iugum missi. Caesos retulere ad quattuor millia octingentos. Ne Romanis quidem laeta uictoria fuit. recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus millium & ducentorum. Dum haec in Apulia gerebantur: altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quae uia Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati, cum praedam aliam inde mistam hominum, atque pecudum, colonosque captos agerent, in uictorem incidunt consulem ab Luceria redeuntem: nec praedam solum amittunt, sed ipsi longo ac impedito agmine incompositi caeduntur. Consul Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque reuocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum caussa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amissa tot millia militum, & quod captiuos sine pactione sub iugum misisset. consul alter, Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam transducto exercitu, primum peruastauerat Vulsiniensem agrum: deinde cum egressis ad tuendos fines haud procul moenibus ipsorum depugnant. duo millia C C Etruscorũ caesi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rosellanum agrum exercitus transductus. ibi non agri tantum uastati, sed opidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum: minus duo millia circa muros caesa. Pax tamen clarior maiorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. tres ualidissimae urbes, Etruriae capita, Vulsinij, Perusia, Arretium, pacem petiere: & uestimentis militum, frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, indutias in quadraginta annos impetrauerunt. multa praesens quingentum millium aeris in singulas ciuitates imposita. Ob hasce res gestas consul cum triumphum ab senatu, moris magis caussa, quam spe impetrandi, petisset: uideretque alios, quod tardius ab urbe exisset: alios, quod iniussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegae amicos, ad solatium aequatae repulsae, sibi quoque negare triũphum: Non ita, inquit, patres conscripti, uestrae maiestatis meminero, ut me consulẽ esse obliuiscar. eodem iure imperij, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, uictoria & pace parta, triumphabo. ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta est. Pars intercessuros, ne nouo exemplo triumpharet, aiebant: pars auxilio se aduersus collegas triumphanti futuros. Iactata res ad populum est: uocatusque eo consul, cum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem eius, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed iussu populi triumphasse diceret: adijciebat se quoque laturum fuisse ad populum: ni sciret, mancipia nobilium, tribunos plebis legem impedituros: uoluntatem sibi ac fauorem consentientis populi pro omnibus iussis esse, ac futuram: posteroque die auxilio tribunorum plebis trium aduersus intercessionem septem tribunorum, & consensum senatus, celebrante populo diem, triumphauit. Et huius anni parum constans memoria est. Postumium auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Laceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas; eumque triumphasse. Fabius ambos consules in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit; transductumq. in Etruriam exercitum: sed, ab utro consule, non adiecit: & ad Luceriam utrimque multos occisos: inque ea pugna Iouis Statoris aedem uotam, ut Romulus ante uouerat. sed fanum tantum, id est locus templo effatus, iam sacratus fuerat. Ceterum hoc demum anno, ut

ut

A ut aedem etiam fieri senatus iuberet, bis eiusdem uoti damnata resp. in religionem uenit. Sequitur hunc annum & consul insignis, L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: AN.459. & bellum ingens, uictoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, praeter L. Papirium patrem, consulem pepererat. & forte eodem conatu apparatuq. omni opulentia insignium armorum bellum adornauerant: & opes deorum etiam adhibuerāt, ritu quodam sacramenti uetusto uelut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito noua lege: ut qui iuniorum non conuenisset ad imperatorium edictum, quiq. iniussu abisset, caput Ioui sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad XL. millia militum, quod roboris in Samnio erat, conuenerunt. ibi medijs fere castris locus est consaeptus cratibus pluteisque, & linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro uetere linteo lecto sacrificatū sacerdote Ouio Paccio quodam, homine B magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex uetusta Samnitium religione: qua quōdam usi maiores eorū fuissent, cum adimendae Etruscis Capuae clamdestinū cepissent cōsilium. Sacrificio perfecto, per uiatorem imperator acciri iubebat nobilissimum quemque genere factisque. singuli introducebantur. erat cum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset: tum in loco circa omni contecto arae in medio, uictimaeq. circa caesae, & circumstantes centuriones strictis gladijs. admouebatur altaribus miles, magis ut uictima, quam ut sacri particeps: adigebaturq. iureiurando, quae uisa auditaq. in eo loco essent, non enunciaturum. dein iurare cogebatur diro quodam carmine in exsecrationem capitis, familiaeque, & stirpis composito, nisi isset in proeliū, quo imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset, aut si quem fugientem uidisset, nō extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes iuraturos se, obtruncati circa altaria sunt: iacentes deinde inter stragē C uictimarum, documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis edictum, ut uir uirum legerēt: donec sexdecim millium numerum cōfecissent. ea legio linteata, ab integumento consaepti quo sacrata nobilitas erat, appellata est. his arma insignia data, & cristatae galeae, ut inter ceteros eminerent. Paullo plus uiginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatae legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit. consules profecti ab urbe: prior Sp. Caruilius, cui ueteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Interamnati reliquerat, decretae erant. cum eis in Samnium profectus, dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum opidum de Samnitibus ui cepit. caesa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quattuor millia ducenti septuaginta. Papirius, nouo exercitu (ita enim decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnauit. minus, quam collega, D cepit hominum: plus aliquanto occidit: praeda opulenta utrobique est parta. Inde peruagati Samnium consules, maxime depopulato Antiate agro, Caruilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat, peruenit. ibi aliquandiu nec cessatum ab armis est, neque gnauiter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur. quod cum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam paruarum euentus proferebatur in dies. Altera Romana castra uiginti millium spatio aberant: & absentis collegae consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiusque Caruilius, quo maiore discrimine res uertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, iam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit: sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste: opus esse & illum quanta ma E xima ui posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda. diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuncio misso, extemplo concionem habuit: multa de uniuerso genere belli, multa de praesenti hostium apparatu uana magis specie, quam efficaci ad euentum, disseruit, non enim cristas uulnera facere: & per picta, atque aurata scuta transire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim, atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam; spoliaque ea honestiora uictori hosti, quam ipsis arma, fuisse. datum hoc forsan nomini familiaeque suae, ut aduersus maximos conatus Samnitium opponerentur

duces, spoliaq. ea referrent, quae insignia publicis etiam locis decorandis essent. deos immortales adesse propter toties petita foedera, toties rupta: tum, si qua coniectura mētis diuinae sit, nulli umquam exercitui fuisse infestiores, quam qui nefando sacro mista hominum pecudumq. caede respersus, ancipiti deum irae deuotus, hinc foederum cum Romanis ictorum testes deos, hinc iurisiurandi aduersus foedera suscepti exsecrationes horrens, inuitus iurauerit, oderit sacramentum, uno tempore deos, ciues, hostes metuat. Haec comperta perfugarum indicijs, cum apud infensos iam sua sponte milites disseruisset: simul diuinae humanaeq. spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: paenitet in posterum dilatum certamen: moram diei noctisq. oderunt. Tertia uigilia noctis, iam relatis litteris a collega, Papirius silentio surgit: & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnae: summi infimiq. aeque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos qui auspicio intererant, peruenit. nam cum pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri ausus, tripudium sollistimum consuli nunciauit. consul laetus, auspicium egregium esse, & deis auctoribus rem gesturos pronunciat, signumq. pugnae proponit. Exeunti iam forte in aciem nunciat perfuga, uiginti cohortes Samnitium (quadringenariae ferme erant) Cominium profectas. quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipse signa ocius proferri iubet: subsidiaque suis quaeque locis, & praefectos subsidijs attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, C. Caedicium & C. Trebonium praefecit. Sp. Nautium mulos detractis clitellis cum cohortibus alaribus in tumulum conspectum propere circumducere iubet: atque inde inter ipsam dimicationem quanto maxime posset moto puluere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio eius diei, exauditaq. ab equitibus R. qui rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi de auspicio renunciauerunt. Iuuenis ante doctrinam deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret, ad consulem detulit. cui ille. Tu quidem macte uirtute diligentiaq. esto; ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, in semetipsum religionem recipit: mihi quidem tripudium nunciatum, si populo R. exercituiq. egregium auspicium est. Centurionibus deinde imperauit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promouent & Samnites signa: insequitur acies ornata armataque: ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Prius quam clamor tolleretur, concurreretur que, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nunciatū est, Dij in proelio sunt, inquit. habet poenam noxium caput. Ante consulem haec dicētem coruus uoce clara occinuit. quo laetus augurio consul, affirmās numquam humanis rebus magis praesentes interfuisse deos, signa canere, & clamorem tolli iussit. Proelium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, auidos hostium sanguinis in proelium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio inuitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. nec sustinuissent primum clamorem, atque impetum Romanorum, per aliquot iam annos uinci assueti, ni potentior alius metu insidens pectoribus a fuga retineret. quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumq. strages, & respersae fando nefandoq. sanguine arae, & dira exsecratio, ac furiale carmen detestandae familiae stirpiq. compositum. his uinculis fugae obstricti stabant, ciuem magis, quam hostem timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, & caedere deorum hominumq. attonitos metu. Repugnatur segniter, ut ab ijs quos timor moraretur a fuga. Iam prope ad signa caedes peruenerat, cum ex transuerso puluis uelut ingentis agminis incessu motus apparuit. Sp. Nautius (Octauium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: puluerem maiorem quam pro numero excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma, signaq. per turbidam lucem in primo apparebant: post altior densiorq. puluis equitum speciem cogentium agmen dabat. fefellitq. non Samnites modo, sed etiam Romanos: & consul affirmauit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut uox etiam ad hostes accideret, captum Cominium, uictorem collegam adesse. anniterentur uincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret. Haec insidens equo. inde tribunis centurionibusq. imperat, ut uias equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Caedicioq.

A cioq. praedixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem uidissent, quanta maxima ui
possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante praeparato, fiunt.
panduntur inter ordines uiae: prouolat eques: atque infestis cuspidibus in medium agmẽ
hostium ruit: perrumpitq. ordines, quacumque impetum dedit. instant Volumnius & Sci
pio, & perculsos sternunt. Tum iam deorum hominumq. uicta ui, funduntur linteatae co
hortes: pariter iurati iniuratiq. fugiunt, nec quemquam praeter hostes metuunt. Peditum
agmen, quod superfuit pugnae, in castra ad Aquiloniam compulsum est. nobilitas equi-
tesq. Bouianum perfugerunt. equites eques sequitur, peditem pedes: ac diuersa cornua,
dextrum ad castra Samnitium, laeuum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius ca-
stra cepit. ad urbem Scipioni maiore resistitur ui: non quia plus animi uictis est, sed me-
lius muri, quam uallum armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi
B in primo pauore prius, quam colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore mu-
nitae urbis oppugnationem ratus, interrogat milites: Satin'aequo animo paterentur ab al
tero cornu castra capta esse: se uictores pelli a portis urbis? Reclamantibus uniuersis, pri-
mus ipse scuto super caput elato pergit ad portam: secuti alij testudine facta in urbem
perrumpunt: deturbatisq. Samnitibus, quae circa portam erant muri occupauere: pene-
trare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent. Haec primo ignorare
consul, & intentus recipiendo exercitui esse. iam enim praeceps in occasum sol erat, &
appetens nox periculosa & suspecta omnia etiam uictoribus faciebat. progressus longius
ab dextra castra capta uidet, ab laeua clamorem in urbe mistum pugnantium ac pauen-
tium fremitu esse, & tum forte certamen ad portam erat. aduectus deinde equo propius,
ut suos in muris uidet, nec iam integri quidquam esse, quoniam temeritate paucorum,
C magnae rei parta occasio esset; acciri quas receperat copias: signaq. in urbem inferri ius-
sit. ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quieuere. nocte opidum ab ho-
stibus desertum est. Caesa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti qua
draginta: capta tria millia octingenti & septuaginta: signa militaria nonaginta septem.
Ceterum illud memoriae traditur, non ferme alium ducem laetiorem in acie uisum seu
suopte ingenio, seu fiducia bene gerendae rei. Ab eodem robore animi neque contro-
uerso auspicio reuocari a proelio potuit: & in ipso discrimine, quo templa dijs immortali-
bus uoueri mos erat, uouerat Ioui Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi
prius, quam temetum biberet, sese facturum. id uotum dijs cordi fuit, & auspicia in bo-
num uerterunt. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce
ad moenia omnibus copijs admotis, corona cinxit urbem: subsidiaq. firma, ne qua eruptio
D fieret, portis opposuit. Iam signum dantem eum nuncius a collega trepidus de uiginti co-
hortium aduentu, & ab impetu moratus est: & partem copiarum reuocare instructam in-
tentamq. ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scaeuam legatum cum legione prima, & ui
ginti cohortibus alaribus, equitatuq. ire aduersus subsidium hostium iussit: quocumque in
loco fuisset obuius, obsisteret ac moraretur: manumque, si forte ita res posceret, confer-
ret: modo ne ad Cominium eae copiae admoueri possent. ipse scalas ferri ad muros ab
omni parte urbis iussit: ac testudine ad portas successit. simul & refringebantur portae, &
uis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris uiderent armatos, satis
animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes: ita postquam iam non ex interuallo,
nec missilibus, sed comminus gerebatur res: & qui aegre successerãt ex plano in muros, lo
co quem magis timuerant uicto, facile in hostem imparem ex aequo pugnabant: relictis
E turribus murisque, in forum omnes compulsi, paullisper inde tentauerunt extremam pu-
gnae fortunam. deinde abiectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in
fidem consulis uenerunt. caesa ad quattuor millia ac trecenti octoginta. Sic ad Cominiũ,
sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat
pugna, hostes non inuenti. septem millia passuum cum abessent a Cominio, reuocati ab
suis, neutri proelio occurrerunt. primis ferme tenebris, cum in conspectu iam castra, iam
Aquiloniam habuissent; clamor eos utrimque par accidens sustinuit. deinde e regione ca
strorũ, quae incẽsa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi lõ-
gius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus
noctis, exspectãdo timendoq. lucem, egere. prima luce incerti, quã in partem intenderent

iter, repente in fugam consternantur conspecti ab equitibus: qui egressos nocte ab opi- F
do Samnites persecuti, uiderant multitudinem non uallo, non stationibus firmatam. con-
specta & ex muris Aquiloniae ea multitudo erat. iamq. etiam legionariae cohortes seque
bantur: ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: & ab equite nouissimi agminis du-
centi ferme & octoginta interfecti. arma multa pauidi, ac signa militaria duodeuiginti re-
liquere. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bouianum peruentum est. Lae-
titiam utriusque exercitus Romani auxit & ab altera parte feliciter gesta res. uterque ex
alterius sententia consul captum opidum diripiendum militi dedit: exhaustis deinde te-
ctis ignem iniecit: eodemque die Aquilonia & Cominium deflagrauere. & consules cum
gratulatione mutua legionum suaque, castra coniunxere. In conspectu duorum exercituũ
& Caruilius suos pro cuiusq. merito laudauit, donauitque: & Papirius, apud quem multi-
plex, in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium fratris fi- G
lium, & quattuor cẽturiones, manipulumq. hastatorum, armillis aureisq. coronis donauit.
Nautium, propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: iuuenem
Papirium, propter nauatam cum equitatu & in proelio operam, & nocte, qua fugam infe-
stam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit; centuriones, militesque, quia primi
portam murumq. Aquiloniae ceperant. equites omnes ob insignem multis locis operam,
corniculis, armillisq. argenteis donat. Consilium inde habitum, cum iam tempus esset
deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. optimum uisum, quo ma
gis fractae res Samnitiũ essent, eo pertinacius & infestius agere cetera & persequi: ut per-
domitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. quando iam nullus esset ho-
stium exercitus, qui signis collatis dimicaturus uideretur; unum superesse belli genus, ur-
bium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare praeda, & hostem pro aris H
ac focis dimicantem conficere possent. itaque, litteris missis ad senatum populumque R.
de rebus ab se gestis, diuersi, Papirius ad Saepinum, Caruilius ad Volanam oppugnãdam,
legiones ducunt. Litterae consulum ingenti laetitia & in curia & in concione auditae: &
qua tridui supplicatione publicum gaudium priuatis studijs celebratum est. nec populo R.
magna solum, sed peropportuua etiam ea uictoria fuit: quia per idem forte tempus re-
bellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum. quonam modo tolerabilis futu-
ra Etruria fuisset, siquid in Samnio aduersi uenisset: quae, coniuratione Samnitium erecta,
quoniam ambo consules, omnisque Romana uis auersa in Samnium esset, occupationem
populi R. pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum a M. Atilio praetore
in senatum introductae. querebantur uri & uastari agros a finitimis Etruscis, quod desci-
scere a populo R. nollent: obtestabanturque patres conscriptos, ut se a ui atque iniuria I
communium hostium tutarentur. Responsum legatis, curae senatui futurum, ne socios
fidei suae paeniteret: Etruscorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore.
Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per
multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis iunxisse. Huius propin-
quitas populi acuit curam patribus, ut fetiales mittendos ad res repetendas censerent.
Quibus non redditis, ex auctoritate patrum, iussu populi, bellum Faliscis indictum est:
iussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Iam Car-
uilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam in-
tra paucos dies: Palumbinum eodem quo ad muros accessit. ad Herculaneum bis et-
iam signis collatis ancipiti proelio, & cum maiore sua, quam hostium, iactura dimicauit.
castris deinde positis, moenibus hostem inclusit: oppugnatum opidum captumque. In his
tribus urbibus capta aut caesa ad decem millia hominum: ita, ut paruo admodum numero K
plures caperentur. Sortientibus prouincias consulibus, Etruria Caruilio euenit secun-
dum uota militum, qui uim frigoris iam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Saepinum
maior uis hostium restitit: saepe in acie, saepe in agmine, saepe circa ipsam urbẽ aduersus
eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex aequo erat: non enim
muris magis se Samnites, quam armis ac uiris moenia, tutabantur. tandem pugnando in
obsidionem iustam coegit hostes: obsidendoque, ui atque operibus urbem expugnauit:
itaque ab ira plus caedis editum capta urbe: septem millia quadringenti caesi: capta mi-
nus tria millia hominum: praeda, quae plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes

paucas,

A paucas, militi concessa est. Niues iam omnia opplcuerant; nec durari extra tecta poterat: itaque consul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. triumphauit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. pedites equitesq. insignes donis transiere, ac transuecti sunt: multae ciuicae coronae, uallaresque, ac murales conspectae. inspectata spolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis spolijs, quae nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captiui, clari suis patrumq. factis, ducti. aeris grauis magna uis transuecta. uicies centies millies, & quingenta triginta millia. id aes redactum ex captiuis dicebatur. argenti quod captum ex urbibus erat. P. M. CCCXXX. omne aes argentumq. in aerarium conditum. militibus nihil datum ex praeda est. auctaq. ea inuidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est: cum, si spreta gloria fuisset captiuae pecuniae in aerarium illatae, & militi tũ dari ex praeda, & stipendiũ militare

B praestari potuisset. Aedem Quirini, quam in ipsa dimicatione uotam, apud neminem ueterem auctorem inuenio: (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre uotam filius consul dedicauit: exornauitq. hostium spolijs. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumq. his ornaretur, sed socijs etiam colonisq. finitimis ad templorum locorumq. publicorum ornatum diuideretur. A triumpho exercitum in agrum Vestinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter haec Caruilius consul in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem opidumque ipsum ui cepit. inde quinque castella locis sita munitis expugnauit. Caesa ibi hostium duo millia quadringenti, minus duo millia capta. & Faliscis, pacem petenti

C bus, annuas indutias dedit: pactus centum millia grauis aeris, & stipendium eius anni militibus. His rebus actis, ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegae triumphus fuerat: ita cumulo Etrusci belli aequatum. aeris grauis tulit in aerarium trecenta nonaginta millia: de reliquo aere aedem Fortis Fortunae de manubijs faciẽdam locauit, prope aedem eidem deae ab rege Ser. Tullio dedicatam. & militibus ex praeda centenos binos asses, & alterum tantum centurionibus, atque equitibus, malignitate collegae gratius accipientibus munus, diuisit. Fauor consulis tutatus ad populum est L. Postumium, legatum eius: qui dicta die a M. Cantio tribuno pl. fuerat in legationem (ut fama ferebat) populi iudicium: iactariq. magis, quam peragi, accusatio eius poterat. Exacto iam anno noui tribuni plebis magistratuum inierant: ijsq. ipsis, quia uitio creati erant, quinque post dies alij suffecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arui-

D na, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta septuaginta duo, trecenta uigintiduo. Censores uicesimisexti a primis censoribus: lustrum undeuicesimum fuit. Eodem anno coronati primum ob res bello bene gestas ludos Romanos spectauerunt: palmaeq. tum primum, translato e Graecia more, uictoribus datae. Eodẽ anno ab aedilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuarijs, uia a Martis silice ad Bouillas perstrata est. AN. 460. Comitia consularia L. Papirius habuit: creauit consules, Q. Fabium Maximi filium Gurgitem, & D. Iunium Brutũ Scaeuam. ipse Papirius praetor factus. Multis rebus laetus annus, uix ad solatium unius mali, pestilentiae urentis simul urbem, atque agros, suffecit. portentoq. iam similis clades erat. & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium eius mali ab dijs daretur. inuentum in libris; Aesculapium ab Epidauro Romam accersendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea re

E actum, praeterquam quod unum diem Aesculapio supplicatio habita est.

EPITOMAE . AB . XI . AD . XX librum Historiarum ab urbe condita T. Liuij Patauini:

Quas, ut amissae historiae argumentum exstaret, hoc in loco placuit interponere.

EPITOME . LIBRI . XI G

VM Fabius Gurges consul male aduersum Samnites pugnasset; & senatus de remouendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc sibi ignominiam, eo maxime senatum mouit, quod iturum se filio legatum pollicitus est: idq. praestitit: atque eius consilijs & opera filius consul adiutus, caesis Samnitibus triumphauit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductũ in triũpho securi percussit. Cum ciuitas pestilentia laboraret, missis legatis, ut Aesculapij signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in nauem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportauere: eoq. in insulam Tiberis egresso, eodem loco aedes Aesculapio consecrata est. L. Postu- H
mius consularis, quoniam cum exercitui praeesset, opera militum in agro suo usus esset, da-
An.462. mnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus foedus quarto renouatum est. Curius Dentatus consul Samnitibus caesis, & Sabinis, qui rebellauerant, uictis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triũphauit. Coloniae deductae sunt, Castrum, Sena, Hadria. Triumuiri capitales tunc primum creati sunt. Census actus est: lustrum conditum. censa sunt ciuium capita CCLXXIII millia. Plebs propter aes alienum, post graues & longas seditiones, ad ultimum secessit in Ianiculum: unde a Q. Hortensio dictatore deducta est, isq. in ipso magistratu decessit. Res praeterea contra Vulsinienses gestas continet: item aduersus Lucanos, contra quos auxilium Tyrrhenis ferre placuerat.

LIBRI . XII I

CVm legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Caecilius praetor cum legionibus ab ijs caesus est. Cum a Tarẽtinis classis Romana direpta esset, duumuiro, qui praeerat classi, occiso, legati ad eos a senatu, ut de ijs iniurijs quererentur, missi, pulsati sunt. ob id bellum ijs indictum est. Samnites defecerunt. Aduersus eos, & Lucanos, & Bruttios, & Etruscos aliquot proelijs a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam uenit. Cum in praesidium Rheginorum legio Campana cum praefecto D. Iubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupauit.

LIBRI . XIII

VAlerius Laeuinus consul parum prospere aduersus Pyrrhum pugnauit, elephantorũ K
An.472. maxime inusitata facie territis militibus. Post id proelium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia uersa in hostem inuenit, populabundusq. ad urbem Romam processit. C. Fabricius missus ad eum a senatu, ut de redimendis captiuis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. captiui sine pretio remissi sunt. Cineas legatus a Pyrrho ad senatum missus, petijt, ut, componendae pacis caussa, rex in urbem reciperetur. de qua re cum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui, propter inualetudinem oculorum, iamdiu consilijs publicis se abstinuerat, uenit in curiam, & sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt ciuium capita

CCLXXIIX

A CCLXXIIX millia, CCXXII. Iterum aduersus Pyrrhum dubio euentu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quarto foedus renouatum est. Cum C. Fabricio consuli is qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur se regi uenenum daturum, cum indicio ad regem remissum est. Res praeterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, & Samnites prospere gestas continet. AN.474.

LIBRI. XIV

PYrrhus in Siciliam transiecit. Cum inter alia prodigia fulmine deiectum esset in Capitolio Iouis signum, caput eius per haruspices inuentum est. Curius Dentatus, cum delectum haberet, eius, qui citatus non responderat, bona primus uendidit. Iterum Pyrrhum ex Sicilia in Italiam reuersum uicit, & Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu mouit, quod decem argenti pondo facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita ciuium CCLXXXI millia, CCXXIV. Cum Ptolemaeo Aegypti rege societas iuncta est. Sextilia uirgo Vestalis damnata incesti uiua defossa est. Coloniae deductae sunt, Posidonia & Cossa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis uenit. quo facto ab ijs foedus uiolatum est. Res praeterea contra Lucanos, Samnites & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.

AN.478.

B

LIBRI. XV

VIctis Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quae Rhegium occupauerat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Cum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam iuuenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus uictis pax data. Coloniae deductae, Ariminum in Piceno, Beneuentum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti coepit. Vmbri & Sallentini uicti in deditionem accepti sunt. Quaestorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

C

LIBRI. XVI

ORigo Carthaginiensium & primordia urbis eorum referuntur: contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus. Cum de ea re inter suadentes ut id fieret, dissuadentesq. contentio fuisset, transgressis tum primum mare equitibus Romanis aduersus Hieronem saepius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum. censa sunt ciuium capita CCXCII. millia, CCXXIV. D. Iunius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris primus edidit. Colonia Aesernia deducta est. Res praeterea contra Poenos & Vulsinios prospere gestas continet.

D

LIBRI. XVII

CN. Cornelius consul a classe Punica circumuentus, & per fraudem ueluti in colloquium euocatus, captus est. C. Duilius consul aduersus classem Poenorum prospere pugnauit, primusq. omnium Romanorum ducum naualis uictoriae duxit triumphum. ob quam caussam ei perpetuus quoque honos habitus est, ut reuertenti a cena, tibicine canente, funale praeferretur. L. Cornelius consul in Sardinia contra Sardos & Corsos & Hannonem Poenorum ducem feliciter pugnauit. Atilius Calatinus consul, cum in locum iniquum a Poenis circumsessum temere duxisset exercitum, M. Calpurnij tribuni militum uirtute & opera euasit: qui cum trecentis militibus eruptione facta hostes in se conuertit. Hannibal dux Poenorum, uicta classe, cui praefuerat, a militibus suis in crucē sublatus est. Atilius Regulus consul, uictis nauali proelio Poenis, in Africam transiecit.

AN.490. E AN.491. AN.492. AN.494.

F

LIBRI. XIIX

AN.494. ATilius Regulus consul in Africa serpentem portentosae magnitudinis cum maxima militum clade occidit. & cũ aliquot proelijs bene aduersus Carthaginiẽses pugnasset, successorq. a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per litteras ad senatum missas cõquestus est. in quibus inter caussas petendi successoris erat, quod agellus eius a mercenarijs desertus esset. Quaerente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, accersito a Carthaginiensibus Xãthippo Lacedaemoniorum duce, uictus in proelio & captus est. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terra mariq. prospere gestas deformauere naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe

AN.498. pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, M'. Valerius Maximus censores cũ senatum legerent, XIII senatu mouerunt. lustrum condiderunt: quo censa sunt ciuiũ capita CCXCVII millia, DCCXCVII. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, &, si eam nõ posset impetrare, de captiuis commutandis ageret, & iureiurando adstrictus rediturum se Carthaginem, si commutari captiuos non placuisset; utrumque negandi auctor senatui fuit: & cum, fide custodita, reuersus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumpto perijt. G

LIBRI. XIX

AN.499. C Aecilius Metellus, rebus aduersus Poenos prospere gestis, speciosissimum egit trium

AN.501. phum, XIII ducibus hostium, & centum uiginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, qui contra auspicia profectus iussit immergi pullos, qui cibari nolebant, infeliciter aduersus Carthaginienses classe pugnauit: & reuocatus a senatu, iussusq. dictatorem dicere, Claudiũ Gliciam dixit, sortis ultimae hominem; qui coactus abdicare se magistratu, postea ludos praetextatus spectauit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiã exercitum duxit. Cum Poenis captiuorum commutatio facta est. Coloniae deductae sunt Fregellae, in agro Sallentino Brundisium. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCLI millia, CCXXII. Claudia soror P. Claudij, qui, contemptis auspicijs, male pugnauerat, reuertens a ludis, cum turba premeretur, dixit: Vtinam frater meus uiueret, iterumq. classem duceret. ob eam caussam multa ei dicta est. Duo praetores tum H

AN.508. primum creati sunt. Caecilius Metellus, pontifex maximus, A. Postumium consulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, cum ille ad bellum gerendum proficisci uellet, in urbe tenuit, nec passus est a sacris recedere. Rebus aduersus Poenos a pluribus ducibus prospere gestis, summam uictoriae C. Lutatius consul, uicta ad Aegates insulam classe Poenorum, finem bello imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Cum templum Vestae arderet, Caecilius Metellus, pontifex maximus, ex incendio sacra rapuit. Duae tribus adiectae sunt, Velina, & Quirina. Falisci cum rebellassent, sexto die domiti in deditionem uenerunt. I

LIBRI. XX

SPoletum colonia deducta est. Aduersus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi & Corsi cũ rebellassent, subacti sunt. Tuccia uirgo Vestalis incesti damnata est. Bellũ Illyrijs propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictũ est: subactiq. in deditionẽ uenerunt. Praetorũ numerus ampliatus est, ut essent quattuor. Galli transalpini, qui in Italiã irruperant, caesi sunt. Eo bello populus Romanus sociorũ Latiniq. nominis ad trecenta millia armatorũ habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tũ primum trans Padũ K

AN.528. ductis, Galli Insubres, aliquot proelijs fusi, in deditionem uenerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Virdumaro, opima spolia rettulit. Istri subacti sunt. Item Illyrij cum rebellassent, domiti in deditionem uenerunt. Lustrum a censori-

AN.530. bus conditum est: quo censa sunt ciuium capita CCLXX millia CCXIII. Libertini in quattuor tribus redacti sunt: cum antea dispersi fuissent: Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius Censor uiam Flaminiam muniuit: & circum Flaminium exstruxit. Coloniae deductae sunt in agro de Gallis capto, Placentia, & Cremona.

A

EPITOME. LIBRI. XXI

N Italia belli Punici secundi acta narrantur: & Hannibalis Poenorum ducis contra foedus per Iberum amnem transitus: a quo Saguntum sociorum populi R. ciuitas octauo mense capta est. de quibus iniurijs missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur. & cum satisfacere nollent, bellum ijs B *indictum est. Hannibal superato Pyrenaeo saltu, per Gallias, fusis Volscis, qui obsistere ei conati erant, ad Alpes uenit; & laborioso per eas transitu, cum montanos quoque Gallos obuios aliquot proelijs repulisset, descendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equestri proelio fudit: in quo uulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Hannibal Apenninum per maximam militum uexationem propter uim tempestatum transijt. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Poenos prospere pugnauit, duce hostium Magone capto.*

LIBER. XXI

N parte operis mei licet mihi praefari, quod in principio summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime memorabile omnium, quae umquam gesta sint, me scripturũ, quod Hannibale duce Carthaginienses cum populo R. gessere. nam neque ualidiores opibus ullae inter se ciuitates gentesq. contulerunt arma: neque his ipsis tantum umquam uirium aut robo- C ris fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conserebant bello. & adeo uaria belli fortuna, ancepsque Mars fuit, ut propius periculo fuerint, qui uicere. odijs etiam prope maioribus certarunt, quam uiribus; Romanis indignantibus, quod uictoribus uicti ultro inferrent arma; Poenis, quod superbe auareq. crederent imperitatum uictis esse. Fama etiam est, Hannibalem annorum ferme nouem pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniã, cum, perfecto Africo bello, exercitum eo transiecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris iureiurando adactum, se, cum primum posset, hostem fore populo R. Angebant ingentis spiritus uirum Sicilia Sardiniaq. amissae. nam & Siciliam nimis celeri rerum desperatione concessam, & Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum, stipẽdio D etiã superimposito, interceptam. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos; ita deinde nouem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret omnibus, maius eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum; &, si diutius uixisset, Hamilcare duce Poenos arma Italiae illaturos fuisse, quae Hannibalis ductu intulerũt. Mors Hamilcaris peropportuna, & pueritia Hannibalis, distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore aetatis, uti ferunt, primo Hamilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem animi profecto adscitus & quia gener erat, factionis Barchinae opibus, quae apud milites plebemq. plus quam modicae erant, haud sane uoluntate principum, imperio potitus. is plura consilio, quam ui, gerens, hospitijs regulorum magis, conciliandisq. per amicitiam principum nouis gentibus, quam bello aut armis, rem Carthaginiensem auxit. ce- E terum nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncauit: comprehensusq. a circumstantibus haud alio, quam si euasisset, uultu, tormentis quoque cum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante laetitia dolores, ridẽtis etiam speciem praebuerit. Cum hoc Hasdrubale, quia mirae artis in sollicitandis gentibus, imperioq. iungendis suo fuerat, foedus renouauerat populus R. ut finis utriusque imperij esset amnis Iberus, Saguntinisq. medijs inter imperia duorum populorum libertas seruaretur. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit, quin praerogatiuam militarem, qua extemplo iuuenis Hannibal in praetorium delatus, imperatorq. ingenti omnium clamorẽ atque assensu appellatus erat, fauor etiam plebis sequeretur. Hunc uix dum puberem Hasdrubal litteris ad se accersierat: actaq. res in senatu etiam fuerat; Barchinis nitẽtibus,

ut

ut assuesceret militiae Hannibal, atque in paternas succederet opes. Hanno alterius factionis princeps, Et aequum postulare uidetur, inquit, Hasdrubal; & ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum. Cum, admiratione tam ancipitis sententiae, in se omnes conuertisset; Florem aetatis, inquit, Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruendum praebuit, iusto iure eum a filio repeti censet. nos tamen minime decet iuuentutem nostram pro militari rudimento assuefacere libidini imperatorum. An hoc timemus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia immodica, & regni paterni speciem uideat? & cuius regis genero hereditarij sint relicti exercitus nostri, eius filio parum mature seruiamus? Ego, istum iuuenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum uiuere aequo iure cum ceteris, censeo; ne quandoque paruus hic ignis incendium ingens exsuscitet. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur: sed, ut plerumque fit, maior pars meliorem uicit. Missus Hannibal in Hispaniam, primo statim aduentu omnem exercitum in se conuertit. Hamilcarem uiuentem redditum sibi, ueteres milites credere, eundem uigorem in uultu, uimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. deinde breui effecit, ut pater in se minimum momentum ad fauorem conciliandum esset. Numquam ingenium idem ad res diuersissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile discerneres, utrum imperatori, an exercitui carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. plurimum audaciae ad pericula capessenda, plurimum consilij inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus uinci poterat. caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali non uoluptate modus finitus. uigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora. id quod gerendis rebus superesset, quieti datum. ea neque molli strato, neque silentio accersita. multi saepe militari sagulo opertum, humi iacentem inter custodias stationesq. militum conspexerunt. uestitus nihil inter aequales excellens: arma atque equi conspiciebantur. equitum peditumque idem longe primus erat. princeps proelium inibat, ultimus confecto proelio excedebat. Has tantas uiri uirtutes, ingentia uitia aequabant: inhumana crudelitas, perfidia plus, quam Punica, nihil ueri, nihil sancti, nullus deum metus, nullum iusiurandum, nulla religio. Cum hac indole uirtutum ac uitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit: nulla re, quae agenda audendaque magno futuro duci esset, praetermissa. Ceterum ex quo die dux declaratus, uelut Italia ei prouincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret: Saguntinis inferre bellum statuit. quibus oppugnandis quia haud dubie Romana arma mouebantur, in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quam in ditione Carthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie finitimis domitis gentibus, iungendisque, tractus ad id bellum uideri posset. Altheiam, urbem opulentam, caput gentis eius, expugnat, diripitque. quo metu perculsae maiores ciuitates, stipendio imposito imperium accepere. uictor exercitus opulentusque praeda Carthaginem Nouam in hiberna est deductus. Ibi large partiendo praedam, stipendia praeterita cum fide exsoluendo, cunctis ciuium, sociorumque animis in se firmatis, uere primo in Vaccaeos promotum bellum. Helmandica & Arbocala Vaccaeorum urbes ui captae. Arbocala & uirtute & multitudine opidanorum diu defensa. Ab Helmandica profugi, exsulibus Olcadum, priore aestate domitae gentis, cum se iunxissent, concitant Carpetanos: adortique Hannibalem regressum ex Vaccaeis, haud procul Tago flumine agmē graue praeda turbauere. Hannibal proelio abstinuit; castrisque super ripam positis, cum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, agmen uado transiecit: ualloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, inuadere eos transeuntes statuit. equitibus praecepit, ut, cum ingressos aquam uiderent, adorirentur peditum agmen. in ripa elephantos ad quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vaccaeorumque centum millia fuere, inuicta acies, si aequo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quod metu cessisse credebant hostem: id morari uictoriam rati, quod interesset amnis: clamore sublato, passim sine ullius imperio, qua cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripae uis ingens equitum in flumen

immissa:

A immissa: medioque alueo haudquaquam pari certamine concursum: quippe ubi pedes instabilis, ac uix uado fidens, uel ab inermi equite equo temere acto peruerti posset: eques corpore armisq. liber, equo uel per medios gurgites stabili, comminus eminusq. rem gereret. Pars magna flumine absumpta. quidam uorticoso amni delati in hostes ab elephantis obtriti sunt. postremis, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex uaria trepidatione cum in unum colligerentur, prius quam tanto ex pauore reciperent animos: Hannibal agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: uastatisq. agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et iam omnia trans Iberum, praeter Saguntinos, Carthaginiensium erant. cum Saguntinis bellum nondum erat. ceterum iam belli caussa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis. quibus cum adesset idem, qui litis erat sator: nec certamen iuris, sed uim, quaeri appareret: legati a Saguntinis Roma- AN. 532.
B mam missi, auxilium ad bellum iam haud dubie imminens orantes. Consules tunc Romae erant, P. Cornelius Scipio, & Ti. Sempronius Longus. qui cum legatis in senatum introductis de rep. retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas, quibus si uideretur digna caussa, & Hannibali denunciarent, ut ab Sagũtinis, socijs populi Romani, abstineret, & Carthaginem in Africam transijcerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent: hac legatione decreta, necdum missa, omnium spe celerius Saguntum oppugnari allatum est. tunc delata ex integro res ad senatum. Alij prouincias consulibus Hispaniam, atque Africam decernentes terra mariq. rem gerendam censebant. Alij totum in Hispaniam Hannibalemq. intendebant bellum. erant, qui non temere mouendam rem tantam, exspectandosq. ex Hispania legatos censerent. Haec sententia, quae tutissima uidebatur, uicit. legatiq. eo maturius missi P. Valerius Flaccus & Q. Baebius
C Tamphilus Saguntum ad Hannibalem: atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in poenam foederis rupti deposcendum. Dum ea Romani parant, consultantque, iam Saguntum summa ui oppugnabatur. Ciuitas ea longe opulentissima ultra Iberum fuit sita passus mille ferme a mari. oriundi a Zacyntho insula dicuntur: mistiq. etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis, ceterum in tantas breui creuerant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinae, qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Hannibal infesto exercitu ingressus fines, peruastatis passim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quam cetera, circa uallem uergens: aduersus eum uineas agere instituit, per quas aries moenibus admoueri posset. Sed ut locus procul muro satis aequus agendis uineis fuit: ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis
D uentum est, coeptis succedebat. & turris ingens imminebat: & murus, ut in suspecto loco, supra ceterae modum altitudinis emunitus erat: & iuuentus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi ui maiore obsistebat. ac primo missilibus summouere hostem: nec quidquam satis tutum munientibus pati. deinde iam non pro moenibus modo, atque turri tela micare, sed ad erumpẽdum etiam in stationes operaq. hostium animus erat, quibus tumultuarijs certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Poeni. Vt uero Hannibal ipse, dum murum incautius subit, aduersum femur tragula grauiter ictus cecidit: tanta circa fuga atque trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac uineae desererentur. Obsidio deinde per paucos dies magis, quam oppugnatio, fuit, dum uulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. itaque acrius deintegro obortum est bellum; pluri-
E busq. partibus, uix accipentibus quibusdam opera locis, uineae coeptae agi, admouerique aries. Abundabat multitudine hominum Poenus. ad centum enim & quinquaginta millia habuisse in armis creditur. Opidani ad omnia tuenda, atque obeunda multimoda arte distineri coepti sunt: & non sufficiebant. iam enim feriebantur arietibus muri: quassatae quoque multae partes erant. una continentibus ruinis nudauerat urbem. tres deinceps turres, quantumq. inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque opidum ea ruina crediderant Poeni, qua, uelut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariae pugnae simile erat, quales in oppugnationibus urbiũ, per occasionem partis alterius, conseri solent: sed iustae acies, uelut patenti campo, inter ruinas muri tectaq. urbis modico distantia interuallo constiterant. Hinc spes,

hinc

hinc desperatio animos irritat: Poeno cepisse iam se urbem, si paullulum adnitatur, creden F
te; Saguntinis pro nudata moenibus patria corpora opponentibus: nec ullo pedem refe-
rente, ne relicto a se loco hostem immitteret. Itaque quo acrius & confertim magis utrim
que pugnabatur, eo plures uulnerabantur: nullo inter arma corporaq. uano intercidente
telo. Falarica erat Saguntinis, missile telum, hastili oblongo, & cetera tereti, praeterquam
ad extremum, unde ferrum exstabat. id, sicut in pilo, quadratum, stuppa circum ligabant,
linebantq. pice; ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere
corpus posset. sed id maxime, etiam si haesisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pauorem
faciebat: quod cum medium accensum mitteretur, conceptumq. ipso motu multo ma-
iorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumq. militem ad insequentes ictus praebe-
bat. Cum ergo diu anceps fuisset certamen, & Saguntinis, quia praeter spem resisterent,
creuissent animi: Poenus, quia non uicisset, pro uicto esset: clamorem repente opidani G
tollunt, hostemq. in ruinas muri expellunt: inde impeditum trepidantemq. exturbant: po
stremo fusum fugatumq. in castra redigunt. Interim, ab Roma legatos uenisse, nunciatum
est, quibus obuiam ad mare missi ab Hannibale, qui dicerent, nec tuto eos adituros inter
tot tam efferatarum gentium arma: nec Hannibali in tanto discrimine rerum operae esse
legationes audire. Apparebat, non admissos, protinus Carthaginem ituros. litteras igitur
nunciosq. ad principes factionis Barchinae praemittit, ut praepararent suorum animos, ne
quid pars altera gratificari pro Romanis posset. Itaque praeterquam quod admissi auditi
que non sunt, ea quoque uana, atque irrita legatio fuit. Hanno unus, aduerso senatu, caus-
sam foederis rupti, magno silentio, propter auctoritatem suam, cum assensu audientium
egit. Per deos foederum arbitros ac testes monuisse, praedixisse se, ne Hamilcaris proge-
niem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem eius conquiescere uiri: nec um- H
quam, donec sanguinis nominisq. Barchini quisquam supersit, quietura Romana foedera.
Iuuenem flagrantem cupidine regni, uiamq. unam ad id cernentem, si ex bellis bella seren-
do, succinctus armis legionibusq. uiuat, uelut materiam igni praebentes, ad exercitus mi-
sistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum uestri circumsident exer-
citus, unde arcentur foedere: mox Carthaginem circumsidebunt Romanae legiones, duci
bus ijsdem dijs, per quos priore bello rupta foedera sunt ulti. Vtrum hostem, an uos, an
fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos ab socijs, & pro socijs uenientes bonus im
perator uester in castra non admisit, ius gentium sustulit. hi tamen, unde ne hostium qui-
dem legati arcentur, pulsi ad uos ueniunt, res ex foedere repetunt: publica fraus absit: au
ctorem culpae, & reum criminis deposcunt. quo lenius agunt, segnius incipiunt: eo, cum
coeperint, uereor, ne perseuerantius saeuiant. Aegates insulam, Erycemq. ante oculos pro I
ponite, quae terra mariq. per quattuor & uiginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat,
sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti uolunt. sed tunc Tarento & Italia non abstinue
ramus ex foedere: sicut nunc Sagunto non abstinemus. uicerunt ergo dij hominesque:
& id, de quo uerbis ambigebatur, uter populus foedus rupisset: euetus belli, uelut aequus
iudex, unde ius stabat, ei uictoriam dedit. Carthagini nunc Hannibal uineas turresq. admo
uit: Carthaginis moenia quatit ariete. Sagunti ruinae (falsus utinam uates sim) nostris ca
pitibus incident: susceptumq. cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. De
demus ergo Hannibalem? dicet aliquis. scio meam leuem esse in eo auctoritatem, propter
paternas inimicitias. sed & Hamilcarem eo perijsse laetatus sum, quod, si ille uiueret, bel-
lum iam cum Romanis haberemus: & hunc iuuenem, tamquam furiam facemq. huius bel-
li, odi ac detestor. nec dedendum solum ad piaculum rupti foederis: sed, si nemo depo-
scat, deuehendum in ultimas maris terrarumq. oras, ablegandumq. eo, unde nec ad nos K
nomen famaq. eius accedere, nec sollicitare quietae ciuitatis statum possit. Ego autem ita
censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios qui Hanniba
li nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducat: ipsumq. Hannibalem ex foedere Romanis
dedant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno. Cum Hanno perorasf-
set, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit. adeo prope omnis senatus Han
nibalis erat, infestiusq. locutum arguebāt Hannonem, quam Flaccum Valerium, legatum
Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, bellum ortum ab Saguntinis, nō ab Han-
nibale esse, populum Romanum iniuste facere, si Saguntinos uetustissimae Carthaginien-
sium

A sium societati praeponat. Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem proelijs operibusq. habebat, paucorum ijs dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam uinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe praemiorum accendit. ut uero pro concione praedam captae urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut si extemplo signum datum esset, nulla ui resisti uideretur posse. Saguntini, ut a proelijs quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies: ita non nocte, non die umquam cessauerant ab opere, ut nouum murum ab ea parte, qua patefactum opidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est: nec, qua primum aut potissimum parte ferrent opem, cum omnia uarijs clamoribus streperēt, satis scire poterant. Ipse Hannibal, qua turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat. B quae cum admota catapultis balistisq. per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset, tum Hannibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. Nec erat difficile opus, quod caementa non calce durata erant, sed interlita luto, structurae antiquae genere. itaque ante quam caederetur, ruebat: perq. patentia ruinis, agmina armatorum in urbem uadebant, locum quoque editum capiunt: collatisq. eo catapultis balistisque, ut castellum in ipsa urbe, uelut arcem imminentem, haberent, muro circumdant. & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Vtrimque summa ui & muniunt, & pugnant. sed interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. simul crescit inopia omnium longa obsidione, & minuitur exspectatio externae opis, cum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium essent. paullisper tamen affectos animos recreauit repētina profectio Hannibalis in C Oretanos Carpentanosque. qui duo populi delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum delectionis cum praebuissent: oppressi celeritate Hannibalis, omiserunt mota arma. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale Himiliconis filio, quem praefecerat Hannibal, ita impigre rem agente, ut, ducem abesse, nec ciues, nec hostes sentirent. Is & proelia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus aliquantum muri discussit: strataq. omnia recentibus ruinis aduenienti Hannibali ostendit. itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxq. proelium cum multorum utrimque caede initum, & pars arcis capta est. Tentata deinde per duos exigua pacis spes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hispanum. Alco inscijs Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, cum ad Hannibalem noctu transisset, postquam nihil lacrymae mouebant, condicionesq. tristes, ut ab irato uictore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit, moriturum affir- D mans, qui sub condicionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis: traditoq. omni auto atque argento, egressi urbe cum singulis uestimentis, ibi habitarent, ubi Poenus iussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, uinci animos, ubi alia uincantur, affirmans, se pacis eius interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Hannibalis: ceterum publice Saguntinis amicus, atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad praetorem Saguntinum (& ipse ita iubebat) est deductus. Quo cum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus: summota cetera multitudine, senatus Alorco datus est, cuius talis oratio fuit. Si ciuis uester Alco, sicuti ad pacem petendam ad Hannibalem uenit, ita pacis condiciones ab Hannibale ad uos retulisset. superuacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga ad uos uenissem. cum uero ille aut uestra, aut sua culpa E manserit apud hostem: si metum simulauit, sua; uestra, si periculum est apud uos uera referentibus: ego, ne ignoraretis esse aliquas & salutis & pacis uobis condiciones, pro uetusto hospitio, quod mihi uobiscum est, ad uos ueni. Vestra autem caussa me, nec ullius alterius, loqui, quae loquor apud uos, uel ea fides sit, quod neque dū uestris uiribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis umquam apud uos mentionem feci. postquam nec ab Romanis uobis ulla spes est, nec uestra iam aut arma uos, aut moenia satis defendunt, pacem affero ad uos magis necessariam, quam aequam. cuius ita aliqua spes est, si eam quemadmodum, ut uictor, fert Hannibal, sic uos, ut uicti, audiatis: si non id quod amittitur, in damno, cum omnia uictoris sint: sed quidquid relinquitur, pro munere habituri estis. Vrbem uobis, quam ex magna iam parre dirutam, captam fere totam habet, adimit:

mit: agros relinquit, locum assignaturus, in quo nouum opidum aedificetis: aurum argentumq. omne, publicum priuatumque, ad se iubet deferri: coniugum uestraq. corpora, ac liberorum uestrorum seruat inuiolata, si inermes cum binis uestimentis uelitis a Sagunto exire. Haec uictor hostis imperat. haec, quamquam sint grauia, atque acerba, fortuna uestra uobis suadet. Equidem haud despero, cum omnium potestas ei a uobis facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed haec patienda censeo potius, quam trucidari corpora uestra, rapi trahiq. ante ora uestra coniuges ac liberos belli iure sinatis. Ad haec audienda cum circumfusa paullatim multitudine, permistum senatui esset populi concilium: repente primores secessione facta, priusquam responsum daretur, argentum aurumq. omne ex publico priuatoq. in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conijcientes, eodem plerique semetipsos praecipitauerunt. Cum ex eo pauor ac trepidatio totam urbem peruasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. turris diu quassata prociderat: perque ruinam eius cohors Poenorum impetu facto, cum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodijsq. solitis hostium esse urbem, non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis uiribus aggressus urbem, momento cepit: signo dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele, ceterum prope necessarium cognitum in ipso euentu est. cui enim parci potuit ex ijs, qui aut inclusi cum coniugibus ac liberis, domos super seipsos concremauerunt; aut armati nullum ante finem pugnae, quam morientes, fecerũt? Captum opidum est cum ingenti praeda. quamquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, & in caedibus uix ullum discrimen aetatis ira fecerat, & captiui, militũ praeda fuerant: tamen ex pretio rerum uenditarum aliquantum pecuniae redactum esse constat, & multam pretiosam supellectilem uestemq. missam Carthaginem. Octauo mense, quam coeptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem Nouam in hiberna Hannibalem concessisse: quincto deinde mense, quam a Carthagine profectus sit, in Italiam peruenisse. Quae si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, & Ti. Sempronius consules fuerint. ad quos & in principio oppugnationis legati Saguntini missi sint: & qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnauerint, aut omnia breuiora aliquanto fuere: aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, & Ti. Sempronius consules fuerunt, non coeptum oppugnari est, sed captum. nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Seruilij & C. Flaminij non potest. quia Flaminius Arimini consulatum inijt, creatus ab Ti. Sempronio consule qui post pugnam ad Trebiam, ad creandos consules Romam cum uenisset, comitijs perfectis ad exercitum in hiberna redijt. Sub idem fere tempus & legati qui redierant a Carthagine, Romam retulerunt omnia hostilia esse: & Sagunti excidium nunciatum est: tantusq. simul maeror patres, misericordiaq. sociorum peremptorum indigne, & pudor non lati auxilij, & ira in Carthaginienses, metusq. de summa rerum cepit, uelut si iam ad portas hostis esset: ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis, quam consultarent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremq. secum congressum: nec rem Romanam tam desidem umquam fuisse, atque imbellem. Sardos Corsosq. & Istros, atque Illyrios lacessisse magis, quam exercuisse Romana arma: & cum Gallis tumultuatum magis, quam belligeratum. Poenum, hostem ueteranum, XIIX. annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper uictorem, primum Hamilcare, deinde Hasdrubale, nũc Hannibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimae urbis, Iberum trãsire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum auidas semper armorum Gallicas gentes: cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro moenibus Romanis esse. Nominatae iam antea consulibus prouinciae erant. tum sortiri iussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia euenit. Sex in eum annum decretae legiones, & sociorum quãtum ipsis uideretur, & classis quanta parari posset. quattuor & uiginti peditum Romanorum millia sunt scripta, mille & octingenti equites: sociorum XLIV. peditum, & IV equitum. naues CCXX quinqueremes, celoces uiginti deductae. Latum inde ad populum, uellent, iuberent, populo Carthaginiensi bellum indici. eiusq. belli caussa supplicatio per urbem habita, atque adorati dij, ut bene ac feliciter eueniret, quod bellum populus R. iussisset. Inter consules ita copiae diuisae. Sempronio datae legiones duae: ea quatterna millia erant peditum, & trecenti equites: sociorum sexdecim millia peditum,

ditum.

A ditum, equites mille octingenti, naues longae CLX, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisq. copijs Ti. Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Poenum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum; quia L. Manlius praetor & ipse cum haud inualido praesidio in Galliam mittebatur. Nauium maxime Cornelio numerus deminutus. sexaginta quinqueremes datae: (neque enim mari uenturum, aut ea parte dimicaturum hostē credebant) & duae Romanae legiones cum suo iusto equitatu, & quattuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille ducentis. Duas legiones Romanas, & quattuordecim millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos, Gallia prouincia eodem anno uersa in Punicum bellum habuit. His ita comparatis, ut omnia iusta ante bellum fierent, legatos maiores natu, Q. Fabium, M. Liuium, L. Aemilium, C. Licinium, Q. Baebium, in Africam mittunt ad per-
B cunctandos Carthaginienses, publicone consilio Hannibal Saguntum oppugnasset: & si, id quod facturi uidebantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem uenerunt, cum senatus datus esset, & Q. Fabius nihil ultra, quam unum, quod mandatum erat, percunctatus esset: tum ex Carthaginiensibus unus princeps: Vana Romani, inquit, & prior legatio fuit, cum Hannibalem, tamquam suo consilio Saguntum oppugnantem, deposcebatis. ceterum haec legatio uerbis adhuc lenior est, re asperior. tunc enim Hannibal & insimulabatur, & deposcebatur. nunc a nobis & confessio culpae exprimitur: &, ut a confessis, res ex templo repetuntur. Ego autem non, priuato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit, quaerendum censeo: sed utrum iure, an iniuria. nostra enim haec quaestio, atque animaduersio in ciuem nostrum est: nostro, an suo fecerit arbitrio. uobiscū una disceptatio est,
C licueritne per foedus fieri. Itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant: nobis uobiscum foedus est a Lutatio consule ictum: in quo cauetur utrorumque socijs. nihil de Saguntinis (necdum enim erant socij uestri) cautum est. Atenim eo foedere, quod cum Hasdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. aduersus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod a uobis didici. uos enim quod C. Lutatius consul primo nobiscum foedus icit: quia neque auctoritate patrum, nec populi iussu ictum erat: negastis uos eo teneri. itaque aliud de integro foedus publico consilio ictum est. Si uos non tenent uestra foedera, nisi aut ex auctoritate, aut iussu uestro icta: ne nos quidem Hasdrubalis foedus, quod nobis inscijs icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere: & quod diu parturit animus uester, aliquando pariat. Tum Romanus sinu ex toga facto, Hic, inquit, uobis bellum & pacem portamus: utrum placet,
D sumite. Sub hanc uocem haud minus ferociter, daret utrum uellet, succlamatum est. & cum is iterum sinu effuso bellum dare dixisset, accipere se omnes responderunt: &, quibus acciperent animis, ijsdem se gesturos. Haec directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi R. uisa est, quam de foederum iure uerbis disceptare, cum ante, tum maxime Sagunto excisa. nam si uerborum disceptationis res esset, quod foedus Hasdrubalis cum Lutatij priore foedere commutatum est, comparandum non erat: cū in Lutatij foedere diserte additum esset, ita id ratum fore, si populus censuisset: in Hasdrubalis foedere nec exceptum tale quidquam fuerit, & tot annorum silentio ita uiuo eo comprobatum sit foedus, ut ne mortuo quidem auctore quidquam mutaretur. quamquam & si priore foedere staretur, satis cautum erat Saguntinis, socijs utrorumque exceptis. nam neque additum erat ijs, qui tunc essent: nec, ne qui postea assumerentur. & cum assumere
E nouos liceret socios, quis aequum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiā recipi; aut receptos in fidem, non defendi? tantum, ne Carthaginiensium socij aut sollicitarentur ad defectionem, aut sua sponte desciscentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, sicut his Romae imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent ciuitates, ut in societatem pellicerent, aut auerterent a Poenis, transiecerunt. Ad Bargusios primum uenerunt: a quibus benigne excepti, quia taedebat imperij Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem nouae fortunae erexerunt. Ad Volcianos inde est uentum: quorum celebre per Hispaniam responsum, ceteros populos a societate Romana auertit. ita enim maximus natu ex ijs in concilio respondit: Quae uerecundia est uos Romani postulare, uti uestram Carthaginiensium praeponamus amicitiae, cum, qui id fecerunt, Saguntinos, crudelius,

quam

quam Poenus hostis perdidit, uos socij prodideritis? Ibi quaeratis socios, censeo, ubi Sa- F
guntina clades ignota est. Hispanis populis sicut lugubre, ita insigne documentũ Sagunti
ruinae erunt, ne quis fidei Romanae, aut societati confidat. Inde extemplo abire finibus
Volcianorum iussi, ab nullo deinde concilio Hispaniae benigniora uerba tulere. itaque ne
quidquam peragrata Hispania in Galliam transeunt. In his noua terribilisq. species uisa
est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium uenerunt. Cum, uerbis extollentes
uirtutem gloriamq. populi R. ac magnitudinem imperij, petissent, ne Poeno bellum Italiae
inferenti, per agros urbesq. suas transitum darent: tantus cum fremitu risus dicitur ortus,
ut uix a magistratibus maioribusq. natu iuuentus sedaretur. adeo stolida impudensq. po-
stulatio uisa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id auertere in se, a- G
grosq. suos pro alienis populandos obijcere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis
est, neque Romanorum in se meritum esse, neque Carthaginiensium iniuriam, ob quae
aut pro Romanis, aut aduersus Poenos sumant arma. contra ea, audire sese, gentis suae ho
mines agris finibusq. Italiae pelli a populo R. stipendiumq. pendere, & cetera indigna pa-
ti. Eadem ferme in ceteris Galliae concilijs dicta, auditaque. nec hospitale quidquam, pa-
catumue satis prius auditum, quam Massiliam uenerunt. ibi omnia ab socijs inquisita cum
cura ac fide, cognita: praeoccupatos iam ab Hannibale Gallorum animos esse. sed ne illi
quidem ipsi satis mitem gentem fore, (adeo ferocia, atque indomita ingenia esse) nisi sub-
inde auro, cuius auidissima gens est, principum animi concilientur. Ita peragratis Hispa-
niae & Galliae populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quam consules in pro
uincias profecti erant. ciuitatem omnem in exspectationem belli erectam inuenerunt: sa- H
tis constante fama, iam Iberum Poenos transisse. Hannibal, Sagunto capto, Carthaginem
Nouam in hiberna concesserat. ibiq. auditis, quae Romae, quaeq. Carthagine acta decreta
que forent, seq. non ducem solum, sed etiam caussam esse belli, partitis diuenditisq. reli-
quijs praedae, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites conuocat: Credo ego
uos, inquit, socij, & ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniae populis, aut finiendam uo-
bis militiam, exercitusq. dimittendos esse, aut in alias terras transferendum bellum. ita
enim hae gentes non pacis solum, sed etiam uictoriae bonis florebunt, si ex alijs gentibus
praedam & gloriam quaeremus. itaque cum longinqua ab domo instet militia, incertũq.
sit, quando domus uestras, & quae cuique ibi cara sint, uisuri sitis: siquis uestrum suos inui
sere uult, commeatum do. primo uere, edico, adsitis: ut, dijs bene iuuantibus, bellum in-
gentis gloriae praedaeq. futurum incipiamus. Omnibus fere uisendi domos oblata ultro
potestas, grata erat, & iam desiderantibus suos, & longius in futurum prouidentibus desi-
derium. Per totum tempus hiemis quies inter labores aut iam exhaustos, aut mox exhau- I
riendos, renouauit corpora animosq. ad omnia deintegro patienda. uere primo ad edi-
ctum conuenere. Hannibal, cum recensuisset omnium auxilia gentium, Gades profectus
Herculi uota exsoluit: nouisq. se obligat uotis, si cetera prospere euenissent. Inde par-
tiens curas simul inferendi, atque arcendi belli, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Gal-
liasq. itinere Italiam peteret, nuda apertaq. Romanis Africa ab Sicilia esset, ualido praesi-
dio eam firmare statuit. pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime iaculatorum le-
uium, armis petijt: ut Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior procul ab domo futu-
rus uterque miles, uelut mutuis pignoribus obligati stipendia facerent. Tredecim millia
octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africam, & funditores baleares octin
gentos septuaginta, equites mistos ex multis gentibus mille ducentos. has copias partim
Carthagini praesidio esse, partim distribui per Africam iubet. simul conquisitoribus in ci- K
uitates missis, quattuor millia conscripta delectae iuuẽtutis, praesidium eosdem & obsides
duci Carthaginem iubet. Neque Hispaniam negligendam ratus, atque ideo haud mi-
nus, quod haud ignarus erat, circuitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos princi-
pum animos, Hasdrubali fratri, uiro impigro, eam prouinciam destinat: firmatq. eam Afri
cis maxime praesidijs, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Li-
guribus trecentis, Balearibus quingẽtis. ad haec peditum auxilia additi equites Libyphoe
nices, mistum Punicum Afris genus, trecenti, & Numidae, Mauriq. accolae Oceani ad mil
le octingentos, & parua Ilergetum manus, ex Hispania ducenti equites: &, ne quod ter-
restris deesset auxilij genus, elephanti quattuordecim. classis praeterea data ad tuendam

maritimam

A maritimam oram: quia qua parte belli uicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos, credi poterat: quinquaginta quinqueremes, quadriremes duae, triremes quinque: sed aptae instructaeq. remigio triginta & duae quinqueremes erāt,& triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit: atque inde profectus praeter Etouissam urbem ad Iberum,maritimamq. oram ducit. Ibi, fama est, in quiete uisum ab eo iuuenem diuina specie,qui se ab Ioue diceret ducem in Italiam Hannibali missum: proinde sequeretur, neque usquam a se deflecteret oculos. pauidum primo, nusquam circumspicientem, aut respicientem, secutum: deinde cura humani ingenii, cum quidnam id esset, quod respicere uetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequiuisse. tum uidisse post se serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac uirgultorum strage ferri: ac post insequi cum fragore caeli nimbum. tum, quae moles ea, quidue prodigii esset, quaerentem, audisse, uastitatem Italiae esse: pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretq. B fata in occulto esse. Hoc uisu laetus, tripartito Iberum copias traiecit, praemissis, qui Gallorum animos, qua transducendus exercitus erat, donis conciliarent, alpiumq. transitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum transduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, & Ausetanos,& Lacetaniam, quae subiecta Pyrenaeis montibus est, subegit: oraeq. huic omni praefecit Hannonem, ut fauces, quae Hispanias Galliis iungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad praesidium obtinendae regionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenaeum saltum transduci exercitus coeptus est, rumorq. per barbaros manauit certior de bello Romano: tria millia inde Carpetanorum peditum iter auerterunt. constabat, non tam bello motos, quam longinquitate uiae, insuperabiliq. Alpium transitu. Hannibal, quia reuocare,aut ui retinere C eos, anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, quos & ipsos grauari militia senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans. inde, ne mora atque otium animos sollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenaeum transgreditur: & ad opidum Illiberim castra locat. Galli,quamquam Italiae bellum inferri audiebant: tamen quia ui subactos trans Pyrenaeum Hispanos fama erat, praesidiaq. ualida imposita, metu seruitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conueniunt. quod ubi Hannibali nunciatum est, moram magis, quam bellum, metuens, oratores ad regulos eorum misit, colloqui semetipsum uelle cum his: & uel illi propius Illiberim accederent, uel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset. nam & accepturum eos in castra sua se laetum, nec cunctanter ipsum ad eos uenturum. hospitem enim se Galliae, non hostem aduenisse: nec stricturum ante D gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam uenisset. Et per nuncios quidem haec. Vt uero reguli Gallorum castris ad Illiberim extemplo motis, haud grauate ad Poenum uenerunt, capti donis, cum bona pace exercitum per fines suos praeter Ruscinonem opidum transmiserunt. In Italiam interim nihil ultra, quam Iberum transisse Hannibalem,a Massiliensium legatis Romam perlatum erat: cum perinde ac si alpes iam transisset, Boii sollicitatis Insubribus defecerunt: nec tam ob ueteres in populum R. iras, quam quod nuper circa Padum, Placentiam, Cremonamq. colonias in agrum Gallicum deductas aegre patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumuiri Romani, qui ad agrum uenerant assignandum, diffisi Placentiae moenibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Seruilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est. pro C. E Seruilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Asinam, & C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati ad Boios ad expostulandum missi, uiolati sint: an in triumuiros agrum metantes impetus sit factus. Mutinae cum obsiderentur, & gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis assideret muris, simulari coeptum de pace agi: euocatiq. ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra ius modo gentium, sed uiolata etiam, quae data in id tempus erat, fide, comprehenduntur, negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos se dimissuros. Cum haec de legatis nunciata essent, & Mutina praesidiumq. in periculo esset, L. Manlius, praetor, ira accensus effusum agmen ad Mutinam ducit. Siluae tunc circam uiam erant, plerisque locis incultis. ibi

inexplorato profectus, in insidias praecipitatus, multaq. cum caede suorum aegre in apertos campos emersit. ibi castra communita: &, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam accisas res satis constabat. Iter deinde deintegro coeptum: necdum per patentia loca ducebatur agmen, cum apparuit hostis. ubi rursus siluae intratae, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pauore omnium, octingentos milites occiderunt: sex signa ademere. Finis inde & Gallis territandi, & pauendi Romanis fuit, ut ex saltu inuio, atque impedito euasere. inde apertis locis facile tutantes agmen Romani, Tanetum uicum propinquum Pado contendere. ibi se munimento ad tempus, commeatibusq. fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio aduersus crescentem in dies multitudinem hostium tutabantur. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum patres acceperunt: C. Atilium praetorem cum una legione Romana, & quinque millibus sociorum delectu nouo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio iubent. qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum peruenit. Et P. Cornelius, in locum eius, quae missa cum praetore fuerat, transscripta legione noua, profectus ab urbe sexaginta longis nauibus praeter oram Etruriae Ligurumque, & inde Salyum, mox peruenit Massiliam: & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim diuisus amnis in mare decurrit) castra locat, uixdum satis credens Hannibalem superasse Pyrenaeos montes. quem ut de Rhodani quoque trāsitu agitare animaduertit, incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab iactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus, & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, uisendosq. ex tuto hostes praemittit: Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, iam in Volcarum peruenerat agrum, gentis ualidae. colunt autem circa utramque ripam Rhodani: sed diffisi citeriore agro arceri Poenum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trāsiectis, ulteriorem ripam amnis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Hannibal, & eos ipsos, quorum sedes tenuerat, simul pellicit donis ad naues undique contrahendas, fabricandasque: simul & ipsi transijci exercitum, leuariq. quamprimum regionem suam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta uis nauium est, lintriumq. temere ad uicinalem usum paratarum. nouasq. alias primum Galli inchoantes cauabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites simul copia materiae, simul facilitate operis inducti, alueos informes, nihil, dummodo innare aquae, & capere onera possent, curantes, raptim faciebant, quibus se suaq. transueherent. Iamq. omnibus satis comparatis ad transijciendum, terrebant ex aduerso hostes, omnem ripam equis uirisq. obtinentes. quos ut auerteret, Hannonem, Bomilcaris filium, uigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hispanis, aduerso flumine ire iter unius diei iubet: & ubi primo possit, quam occultissime transiecto amni, circumducere agmen: ut, cum facto opus sit, adoriatur ab tergo hostem. ad id dati duces Galli educunt inde millia quinque & uiginti ferme supra paruae insulae circumfusum amnem, latiorem ubi diuidebatur: eoq. minus alto alueo transitum ostendere. ibi raptim caesa materia, ratesq. fabricatae: in quibus equi uirique, & alia onera transijcerentur. Hispani sine ulla mole, in utres uestimentis coniectis, ipsi cetris suppositis incubantes flumen transnatauere. Et alius exercitus ratibus iunctis transiectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exsequendum. Postero die profecti ex loco, prodito fumo, significant se transisse, & haud procul abesse. quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad transijciendum. Iam paratas aptatasq. habebat pedes lintres. equites fere praeter equos nantes nauium agmen ad excipiendum aduersi impetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatē infra transijcientibus lintribus praebebat. equorum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur, praeter eos quos instratos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in naues. Galli occursant in ripam cum uarijs ululatibus, cantuq. moris sui, quatientes scuta super capita, uibrantesq. dextris tela: quamquā & ex aduerso terrebat tanta uis nauiū cum ingenti sono fluminis, & clamore uario nautarum & militū, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa transijcientes suos hortabantur. Iam satis pauentes aduerso tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. mox & ipse aderat, ancepsq.

A ceps&q. terror circumſtabat: & e nauibus tanta uis armatorum in terram euadens, & a tergo improuiſa premebat acies. Galli, poſtquam uim facere conati, ultro pellebantur, qua patere uiſum maxime iter, perrumpunt: trepidiq. in uicos paſſim ſuos diffugiunt. Hannibal, ceteris copijs per otium tranſiectis, ſpernens iam Gallicos tumultus, caſtra locat. Elephantorum tranſijciendorum uaria conſilia fuiſſe credo: certe uaria memoria eſt actae rei. quidam congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferociſſimum ex ijs irritatum a rectore ſuo, cum refugientem eum in aquam natantem ſequeretur, traxiſſe gregem, ut quemque timentem altitudinem deſtitueret uadum, impetu ipſo fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis conſtat ratibus tranſiectos. id, ut tutius conſilium ante rem foret, ita acta re, ad fidem pronius eſt. Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt: quam, ne ſecunda aqua deferretur, pluribus retinaculis ualidis B parte ſuperiore ripae religatam, pontis in modum, humo iniecta conſtrauerunt: ut belluae audacter uelut per ſolum ingrederentur. altera ratis aeque lata, longa pedes centum, ad tranſijciendum flumen apta, huic copulata eſt: & cum elephanti per ſtabilem ratem, tanquam uiam, praegredientibus feminis, acti, in minorem applicatam tranſgreſsi ſunt: ea extemplo reſolutis, quibus leuiter annexa erat, uinculis, ab actuarijs aliquot nauibus ad alteram ripam pertrahitur. ita primis expoſitis, alij deinde repetiti ac tranſiecti ſunt. nihil ſane trepidabant, donec continenti uelut ponte agerentur. primis erat pauor, cum ſoluta ab ceteris rate in altum raperentur. ibi urgentes inter ſe, cedentibus extremis ab aqua, trepidationem aliquãtum edebant, donec quietem ipſe timor circumſpicientibus aquam feciſſet. excidere etiam ſaeuientes quidam in flumen, ſed pondere ipſo ſtabiles, deiectis rectoribus, quaerendis pedetentim uadis in terram euaſere. Dum elephanti tranſijciuntur, C interim Hannibal Numidas equites quingentos ad caſtra Romana miſerat ſpeculatũ, ubi, & quantae copiae eſſent, & quid pararent. huic alae equitum, miſsi, ut ante dictum eſt, ab oſtio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. proelium atrocius, quam pro numero pugnantium, editur. nam praeter multa uulnera, caedes etiam prope par utrimque fuit: fugaq. & pauor Numidarum Romanis iam admodum feſſis uictoriam dedit. uictores ad centum ſexaginta, nec omnes Romani, ſed pars Gallorum: uicti amplius ducentis ceciderunt. Hoc principium, ſimulq. omen belli, ut ſummae rerum proſperum euentum, ita haud ſane incruentam, ancipitisq. certaminis uictoriam Romanis portendit. Re ita geſta, ad utrumque ducem ſui redierunt. Nec Scipioni ſtare ſententia poterat, niſi ut ex conſilijs coeptiſq. hoſtis & ipſe conatus caperet: & Hannibalem incertum, utrum coeptum in Italiam intenderet iter, an cum eo qui primus ſe obtuliſſet Romanus exercitus, manus con D ſereret, auerterat a praeſenti certamine Boiorum legatorum, reguliq. Matali aduentus: qui ſe duces itinerum, ſocios periculi fore affirmantes, integro bello, nuſquam ante libatis uiribus, Italiam aggrediendam cenſent. Multitudo timebat quidem hoſtes, nondum oblitterata memoria ſuperioris belli: ſed magis iter immenſum alpeſque, rem fama utiq. inexpertis horrendam, metuebat. Itaque Hannibal, poſtquam ipſi ſententia ſtetit pergere ire, atque Italiam petere, aduocata concione, uarie militum uerſat animos, caſtigando adhortandoque. Mirari ſe, quinam pectora ſemper impauida repens terror inuaſerit. per tot annos uincentes eos ſtipendia facere: neque ante Hiſpania exceſiſſe, quam omnes gentesq. & terrae eae, quas duo diuerſa maria amplectantur, Carthaginienſium eſſent. indigna tos deinde, quod quicumque Saguntum obſediſſent, uelut ob noxam ſibi dedi poſtularet populus R. Iberum tranſieciſſe ad delẽdum nomen Romanorum, liberandumq. orbem ter- E rarum. tum nemini uiſum id longum, cum ab occaſu ſolis ad ortum intenderet iter. nunc, poſtquam multo maiorem partem itineris emenſam cernant, Pyrenaeum ſaltum inter ferociſsimas gentes ſuperatum: Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipſius fluminis ui, tranſiectum: in conſpectu alpes habeant, quarum alterum latus Italiae ſit: in ipſis portis hoſtium fatigatos ſubſiſtere, quid aliud alpes eſſe credentes, quam montium altitudines? fingerent altiores Pyrenaeis iugis: nullas profecto terras caelum contingere, nec inexſuperabiles humano generi eſſe. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes, peruias paucis eſſe, exercitibus inuias? eos ipſos, quos cernant, legatos non pennis ſublime elatos alpes tranſgreſſos: ne maiores quidem eorũ indigenas, ſed aduenas Italiae cultores, has ipſas alpes ingẽtibus ſaepe

agminibus cum liberis ac coniugibus, migrantium modo, tuto transisse. Militi quidem armato, nihil secum praeter instrumenta belli portanti, quid inuium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse; Romam, orbis terrarum caput, petentibus, quidquam adeo asperum, atque arduum uideri, quod inceptum moretur? cepisse quondam Gallos ea, quae adiri posse Poenus desperet. proinde aut cederent animo, atque uirtute gēti per eos dies toties ab se uictae, aut itineris finem sperent campum interiacentem Tiberi ac moenibus Romanis. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare iubet. Postero die profectus aduersa ripa Rhodani, mediterranea Galliae petit: non quia rectior ad alpes uia esset, sed quantum a mari recessisset, minus obuiam fore Romanum credens: cum quo, prius quam in Italiam uentum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad insulam peruenit: ibi Arar Rhodanusq. amnis diuersis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantulum amplexi confluunt in unum. medijs campis Insulae nomen inditum. accolunt prope Allobroges, gens iam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. regni certamine ambigebant fratres. maior, & qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore a fratre & coetu iuniorum, qui iure minus, ui plus poterat, pellebatur. Huius seditionis peropportuna disceptatio cum ad Hannibalē reiecta esset, arbiter regni factus, quod erat senatus principumq. sententia futurum, imperium maiori restituit. ob id meritum, commeatu copiaq. rerum omnium & uestimentis est adiutus, quae infames frigoribus alpes praeparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, cum iam alpes peteret, non recta regione iter instituit, sed ad laeuam in Tricastinos flexit: inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impedita uia, prius quam ad Druentiam flumen peruenit. Is & ipse Alpinus amnis longe omnium Galliae fluminum difficillimus transitu est. nam cum aquae uim uehat ingentem, non tamen nauium patiens est: quia nullis coercitus ripis, pluribus simul, neque ijsdem alueis fluens, noua semper uada nouosq. gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta uia est) ad haec saxa glomerosa uoluens, nihil stabilis nec tuti ingredienti praebet. & tum forte imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, cum, super cetera, trepidatione ipsi sua, atque incertis clamoribus turbarentur. P. Cornelius consul, triduo fere postquam Hannibal ab ripa Rhodani mouit, quadrato agmine ad castra hostium uenerat, nullam dimicandi moram facturus. ceterum ubi deserta munimenta, nec facile se tantum progressos assecuturum uidet, ad mare ad naues redijt, tutius faciliusq. ita descendenti ab alpibus Hannibali occursurus. Ne tamen nuda auxilijs Romanis Hispania esset, quam prouinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum aduersus Hasdrubalem misit: non ad tutandos tantummodo ueteres socios, conciliandosq. nouos, sed etiam ad pellendum Hispania Hasdrubalem. ipse cum admodum exiguis copijs Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defensurus. Hannibal ab Druentia campestri maxime itinere cum bona pace ad alpes incolentium ea loca Gallorum peruenit. Tum quamquam fama prius, qua quidem incerta in maius uero ferri solent, percepta res erat: tamen ex propinquo uisa montium altitudo, niuesq. caelo prope immistae, tecta informia imposita rupibus, pecora iumentaq. torrida frigore, homines intonsi & inculti, animalia inanimaq. omnia rigentia gelu, cetera uisu, quam dictu, foediora, terrorem renouauere. Erigentibus in primos agmen cliuos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani, qui, si ualles occultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam stragemque dedissent. Hannibal consistere signa iubet: Gallisq. ad uisenda loca praemissis, postquam comperit transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia praeruptaque, quam extentissima potest ualle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sane multum lingua moribusq. abhorrentes, cum se immiscuissent colloquijs montanorum, edoctus, interdiu tantū obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta: luce prima subijt tumulos, ut ex aperto atque interdiu uiam per angustias facturus. die deinde, simulando aliud, quam quod parabatur, consumpto, cum eodem, quo constiterat, loco castra communisset: ubi primum degressos tumulis montanos, laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus, quam pro numero, manentium in speciem factis, impedimentisq. cum equite relictis, & maxima parte peditum, ipse cū expeditis, acerrimo quoque uiro, raptim angustias euadit: ijsq.

A ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit. Prima deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere coepit. Iam mōtani signo dato ex castellis ad stationem solitam conueniebant: cum repente conspiciunt alios arce occupata sua super capita imminentes, alios uia transire hostes. utraque simul obiecta res oculis, animis immobiles parumper eos defixit: deinde ut trepidationem in angustijs, suoq. ipso tumultu Hannibalis misceri agmē uidere, equis maxime consternatis, quidquid adiecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, peruersis rupibus iuxta inuia ac deuia assueti discurrunt. Tum uero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Poeni oppugnabantur: plusq. inter ipsos, sibi cuique tendenti, ut periculo prius euaderet, quam cum hostibus, certaminis erat. equi maxime infestum agmen faciebant. qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussaeq. ualles augebant, territi trepidabant: & icti forte aut uulnerati adeo consternati sunt, ut stra-
B gem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent, multosque turba, cum praecipites deruptae utrimque angustiae essent, in immensum altitudinis deiecit: quidam & armati in ruinas maximas, modo iumenta cum oneribus deuoluebantur. Quae quamquam foeda uisu erant, stetit parumper tamen Hannibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret, deinde postquam interrumpi agmen uidit, periculūq. esse, ne exsutum impedimentis exercitum nequidquam incolumem transduxisset, decurrit ex superiore loco: & cum impetu ipso fudisset hostem, suis tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur: nec per otium modo, sed prope silentio mox omnes transducti. castellū inde, quod caput eius regionis erat, uicosque circumiectos capit, & captiuorum pecoribus per triduum exercitum aluit. & quia nec montanis primo perculsis, nec loco magnopere impediebantur,
C aliquantum eo triduo uiae confecit. Peruentum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidijs est prope circumuentus. Magno natu principes castellorum oratores ad Poenum ueniunt: alienis malis, utili exemplo, doctos, memorantes, amicitiam malle, quam uim experiri Poenorum: itaque obedienter imperata facturos, commeatum, itinerisq. duces, & ad fidem promissorum obsides acciperet. Hannibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne cum respondisset: obsidibus, quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in uiam ipsi detulerant, usus: nequaquam, ut inter pacatos, incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipse post cum robore peditum circumspectans sollicitus omnia, incedebat. ubi in angustiorem uiam ex parte altera subiectam iugo insuper imminenti uentum est, undi-
D que ex insidijs barbati a fronte & a tergo coorti, comminus eminusque petunt, saxa ingentia in agmen deuoluunt. maxima ab tergo uis hominum urgebat. in eos uersa peditum acies, haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agmina fuissent, ingens in saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem uentum est. nam, dum cunctaretur Hannibal demittere in angustias agmen, quia non, ut ipse equitibus praesidio erat, ita peditibus quidquam ab tergo auxilij reliquerat: occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine uiā insedere. noxque una Hannibali sine equitibus ac impedimentis acta est. Postero die, iam segnius intercursantibus barbaris, iunctae copiae, saltusque haud sine clade, maiore tamen iumentorum, quam hominum pernicie, superatus, inde montani pauciores iam, & latrocinij magis, quam belli, more concursabant, modo in primum, modo in nouissimum agmen: ut cuique aut locus op-
E portunitatem daret, aut progressi, moratiue aliquam occasionem fecissent. Elephanti sicut praecipites per artas uias magna mora agebantur: ita tutum ab hostibus, quacumq. incederent, quia insuetis adeundi propius metus erat, agmen praebebant. Nono die in iugū alpium peruentum est, per inuia pleraque, & errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides ijs non esset, temere initae ualles a coniectantibus iter, faciebant. Biduum in iugis statiua habita: fessisq. labore ac pugnando quies data militibus: iumentaque aliquot, quae prolapsa in rupibus erant, sequendo uestigia agminis, in castra peruenere. Fessis taedio tot malorum, niuis eitam casus, occidente iam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adiecit. Per omnia niue oppleta cum signis prima luce motis segniter agmen incederet, pigritiaque & desperatio in omnium uultu emineret: praegressus signa Hannibal, in pro-

montorio quodam, unde longe ac late prospectus erat, consistere iussis militibus Italiam ostentat, subiectosq. alpinis montibus circumpadanos campos: moeniaq. eos tum transscendere non Italiae modo, sed etiam urbis Romae: cetera plana, procliuia fore: uno, aut ad summum altero proelio arcem & caput Italiae in manu ac potestate habituros. Procedere inde agmen coepit: iam nihil ne hostibus quidem, praeter parua furta per occasionem, tentantibus. ceterum iter multo, quam in adscensu fuerat, ut pleraque alpium ab Italia sicut breuiora, ita arrectiora sunt, difficilius fuit. omnis enim ferme uia praeceps, angusta, lubrica erat, ut neque sustinere se a lapsu possent: nec, si qui paullulum titubassent, haerere afflicti uestigio suo: alijq. super alios, & iumenta & homines occiderent. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut aegre expeditus miles tentabundus, manibusq. retinens uirgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. F
Natura locus iam ante praeceps, recenti terrae lapsu impeditus, in miram modum altitudinem abruptus erat. Ibi cum uelut ad finem uiae equites constitissent, miranti Hannibali, quae res moraretur agmen, nunciatur, rupem inuiam esse. digressus deinde ipse ad locum uisendum: haud dubia res uisa, quin per inuia circa nec trita antea, quamuis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea uero uia insuperabilis fuit. nam cum super ueterem niuem intactam nouae modicae altitudinis esset: molli, nec praelatae niui facile pedes ingredientium insistebant. ut uero tot hominum iumentorumq. incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem, fluentemq. labem liquescentis niuis ingrediebantur. taetra ibi luctatio erat ut a lubrica glacie non recipiente uestigium, & in prono citius pede se fallente: & seu manibus in assurgendo, seu genu se adiuuissent, ipsis adminiculis prolapsi si iterum corruissent, nec stirpes circa, radicesue, ad quas pede, aut manu quisquam eniti posset, erant, ita in leui tantum glacie tabidaque niue uolutabantur iumenta: necabantur interdum etiam, dum infimam ingredientia niuem, & prolapsa, iactandis grauius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, uelut pedica capta, haererent indurata & alte concreta glacie. Tandem, nequidquam iumentis, atque hominibus fatigatis, castra in iugo posita, aegerrime ad id ipsum loco purgato. tantum niuis fodiendum, atque egerendum fuit. inde ad rupem muniendam, per quam uia una esse potetat, milites ducti: cum caedendum esset saxum, arboribus circa immanibus deiectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque, cum & uis uenti apta faciendo igni coorta esset, succendunt, ardentiaq. saxa infuso aceto putrefaciunt. ita torridam incendio rupē ferro pandunt, molliuntq. amfractibus modicis cliuos, ut non iumenta solum, sed elephanti etiam deduci possent. Quattriduum circa rupem consumptum. iumenta prope fame absumebantur. nuda enim fere cacumina sunt: & si quid est pabuli, obruunt niues. inferiores ualles apricos quosdam colles habent, riuosq. prope siluas, etiam humano cultu digniora loca. ibi iumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum est etiam locis mollioribus, & accolarum ingenijs. Hoc maxime modo peruentum est in Italiam, quincto mense a Carthagine Noua, ut quidam auctores sunt, quinctodecimo die alpibus superatis. Quantae copiae trāsgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, uiginti equitum fuisse scribunt. qui minimum, uiginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maximus auctor, moueret me, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusq. additis. cum his scribit octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis affluxisse uerisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemq. numerum equorum, & aliorum iumentorum amisisse, in Taurinos, quae Gallis proxima gens erat in Italia, degresso. Id cum inter omnes constet, eo magis miror, ambigi, quanam alpes transierit: & uulgo credere, Pennino, atque inde nomen & iugo alpium inditum, transgressum. Coelius per Cremonis iugum dicit transisse. qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per saltus montanos ad Lebuos Gallos deduxissent. Nec uerisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera: utique cum quae ad Pēninum ferant, obsaepta gentibus semigermanis fuissent. neque hercule montibus his (si quem forte id mouit) ab transitu Poenorum ullo Veragri, incolae iugi eius, norunt nomen inditum: sed ab eo, quem in summo sacratum uertice Penninum montani appellant. Peropportune ad principia

A pia rerum Taurinis, proximae genti, aduersus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio esset, in reficiendo maxime sentientem contracta ante mala, non poterat. otiū enim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuuie tabeque, squalida & prope efferata corpora uarie mouebant. Ea P. Cornelio consuli caussa fuit, cum Pisas nauibus uenisset, exercitu a Manlio Atilioq. accepto tirone, & in nouis ignominijs trepido, ad Padum festinandi: ut cum hoste nondum refecto manum consereret. sed cum Placentiam consul uenit, iam ex statiuis mouerat Hannibal: Taurinorumque unam urbem, caput gentis eius, quia uolens in amicitiam non ueniebat, ui expugnarat: iunxissetque sibi, non metu solum, sed etiam uoluntate, Gallos accolas Padi, ni eos, circumspectantes defectionis tempus, subito aduentus consulis oppressisset. Et Hannibal mouit ex Taurinis, incertos quae pars sequenda esset, Gallos praesertim se secuturos ratus. Iam prope B in conspectu erant exercitus, conuenerantque duces, sicut uterque inter se nondum satis noti, ita iam imbutus uterque quadam admiratione alterius. nam Hannibalis & apud Romanos, iam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat: & Scipionem Hannibal eo ipso, quod aduersus se dux potissimum lectus esset, praestantem uirum credebat. & auxerant inter se opinionem: Scipio, quod relictus in Gallia, obuius fuerat in Italiam transgresso Hannibali: Hannibal, conatu tam audaci transijciendarū Alpium, & effectu. Occupauit tamen Scipio Padum transijcere: & ad Ticinum amnē motis castris, prius quam educeret in aciem, adhortandorum militum caussa, talem orationem exorsus est: Si eū exercitum milites educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud uos. quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumem egregie uicissent; aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem se- C cutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro uictoria habui? Nunc quia ille exercitus Hispaniae prouinciae scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspicijs rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque R. uoluit: ego, ut consulem ducem aduersus Hannibalem ac Poenos haberetis, ipse me huic uoluntario certamini obtuli. Nouo imperatori apud nouos milites pauca uerba facienda sunt. Ne genus belli, neue hostem ignoretis: cum ijs est uobis milites pugnandum, quos terra marique priore bello uicistis: a quibus stipendiū per uiginti annos exegistis: a quibus capta belli praemia Siciliā ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is uobis illisque animus, qui uictoribus & uictis esse solet. nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectauere, eos duabus partibus peditum equitumq. in trāsitu Alpium amissis, qui plures paene perierint, quam supersint, plus spei nactos esse. D Atenim pauci quidem sunt: sed uigentes animis corporibusque, quorum robora ac uires uix sustinere uis ulla possit. Effigies, immo umbrae hominum, fame, frigore, illuuie, squalore enecti: contusi ac debilitati inter saxa rupesque: ad haec, perusti artus, niue rigētes nerui, membra torrida gelu, quassata confractaque arma: claudi ac debiles equi. cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes, habebitis. Ac nihil magis uereor, quam ne, antequam uos cum hoste pugnaueritis, Alpes uicisse Hannibalem uideantur. Sed ita forsitan decuit, cum foederum ruptore duce ac populo deos ipsos sine ulla humana ope committere ac profligare bellum: nos autem, qui secundum deos uiolati sumus, commissum ac profligatum conficere. Non uereor, ne quis me hoc, uestri adhortandi caussa, magnifice loqui existimet; ipsum aliter animo affectum esse. Licuit mihi in Hispaniam prouinciam meam ire, quo iam profectus eram cum exercitu meo, ubi & fratrem consilij participem, ac periculi socium haberem: & Hasdrubalem E potius quam Hannibalem hostem, & minorem haud dubie molem belli. tamen cum praeterueherer nauibus Galliae oram, ad famam huius hostis in terrā egressus, praemisso equitatu, ad Rhodanum moui castra. equestri proelio, qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi. peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, regressus ad naues, quanta maxime celeritate potui, tanto maris terrarumq. circuitu in radicibus alpium obuius fui. Huic timendo hosti utrum cum declinarem certamen, improuisus uideor incidisse, an occurrere in uestigijs eius, lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri iuuat, utrum alios certe repente Carthaginienses per uiginti annos terra ediderit: an ijdem sint, qui ad Aegates pugnauere

 insulam:

insulam: & quos ab Eryce duodeuicenis denarijs aestimatos emisistis. & utrum Hannibal F
hic sit aemulus itinerũ Herculis, ut ipse fert: an uectigalis stipẽdiariusq. & seruus populi R.
a patre relictus. quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto, si non patriam
uictam, domum certe patremque, & foedera Hamilcaris scripta manu: qui, iussus a consule
nostro, praesidium deduxit ab Eryce: qui graues impositas uictis Carthaginiensibus leges
fremens maerensq. accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo R. dare pactus
est. Itaque uos ego milites, non eo solum animo, quo aduersus alios hostes soletis, pugna-
re uelim: sed cum indignatione quadã, atque ira, uelut si seruos uideatis uestros arma re
pente contra uos ferentes. Licuit, si uoluissemus, ad Erycem clausos, ultimo supplicio hu-
manorum, fame interficere. licuit classem uictricem in Africam trãsijcere, atque intra pau
cos dies sine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisi-
mus ex obsidione: pacem cum uictis fecimus: tutelae nostrae deinde duximus, cum Afri- G
co bello urgerentur. Pro his impertitis, furiosum iuuenem sequentes, oppugnatum pa-
triam nostram ueniunt. Atque utinam pro decore nobis hoc tantum, & non pro salute es-
set certamen. Non de possessione Siciliae ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur: sed
pro Italia nobis est pugnandum. nec est alius ab tergo exercitus: qui, nisi nos uincimus,
hosti obsistat: nec Alpes aliae sunt, quas dum superat, comparari noua possint praesidia.
Hic est obstandum milites, uelut si ante Romana moenia pugnemus. Vnusquisque se non
corpus suum solum, sed coniugem ac liberos paruos armis protegere putet: nec domesti-
cas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus sena
tum populumq. R. qualis nostra uis uirtusq. fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac
Romani imperij fore. Haec apud Romanos consul. Hannibal rebus prius, quam uerbis,
adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captiuos montanos uin- H
ctos in medio constituit: armisq. Gallicis ante eorum pedes proiectis, interrogare inter-
pretem iussit, quis, si uinculis leuaretur, armaq. & equum uictor acciperet, decertare fer-
ro uellet? Cum ad unum omnes ferrum pugnamq. poscerent, & deiecta esset in id sors,
se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen eligeret. Vt cuiusque sors excide-
rat, alacer inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudijs arma raptim capie-
bat. ubi uero dimicarent, is habitus animorum non inter eiusdem modo condicionis ho-
mines erat, sed etiam inter spectantes uulgo, ut non uincentium magis, quam bene mo-
rientium, fortuna laudaretur. Dum sic aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, con-
cione inde aduocata, ita apud eos locutus fertur. Si quem animum in alienae sortis exem
plo paullo ante habuistis, eundem mox in aestimãda fortuna uestra habueritis, uicimus mi
lites. neque enim spectaculum modo illud, sed quaedam ueluti imago uestrae condicionis I
erat. ac nescio an maiora uincula maioresq. necessitates uobis, quam captiuis uestris, for-
tuna circumdederit. dextra laeuaq. duo maria claudunt, nullam ne ad effugium quidem
nauem habentibus: circa Padus amnis, maior ac uiolentior Rhodano: a tergo Alpes ur-
gent uix integris uobis ac uigentibus transitae. Hic uobis uincendum, aut moriendum
milites est, ubi primũ hosti occurristis: & eadem fortuna, quae necessitatem pugnandi im-
posuit, praemia uobis ea uictoribus proponit, quibus ampliora homines ne a dijs qui-
dem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam parentibus nostris ere
ptas, nostra uirtute recuperaturi essemus: satis tamen ampla pretia essent. quidquid Ro-
mani tot triumphis partum congestumq. possident, id omne nostrum cum ipsis dominis
futurum est. in hanc tam opimam mercedem, agite, cum dijs bene iuuantibus arma ca-
pite. Satis adhuc in uastis Lusitaniae Celtiberiaeque montibus pecora consectando, nul- K
lum emolumentum tot laborum periculorumque uestrorum uidistis: tempus est iam opu-
lenta uos ac ditia stipendia facere, & magna operaepretia mereri, tantum itineris per
tot montes, fluminaque, & tot armatas gentes emensos. Hic uobis terminum laborum
fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis stipendijs dabit. nec quam magni nomi-
nis bellum est, tam difficilem existimaueritis uictoriam fore. Saepe & contemptus hostis
cruentum certamen edidit: & inclyti populi regesq. perleui momento uicti sunt. Nam,
dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, quod illi uobis comparandi sint? Vt
uiginti annorum militiam uestram cum illa uirtute, cum illa fortuna taceam, ab Herculis
columnis, ab Oceano, terminisq. ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniae & Gal-

A liae populos,uincẽtes huc peruenistis: pugnabitis cum exercitu tirone,hac ipsa aestate caeso, uicto, circumsessoq. a Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignoranteq. dũcem. An me in praetorio patris, clarissimi imperatoris, prope natum, certe educatum,domitorem Hispaniae Galliaeque,uictorem eundem non Alpinarum modo gẽtium,sed ipsarum,quod multo maius est,Alpium,cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? cui si quis demptis signis Poenos Romanosq.hodie ostẽdat,ignoraturum certum habeo,utrius exercitus sit consul. Non ego illud parui aestimo milites,quod nemo uestrum est,cuius non ante oculos ipse saepe militare aliquod ediderim facinus,cuius non idem ego uirtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora: collaudastis me milites,donastis. Alumnus prius omnium uestrum, quam imperator, procedam acie aduersus ignotos inter se,ignorantesque. Quocumque circumtuli oculos,plena omnia uideo ani-
B morum, ac roboris, ueteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos & infrenatos, uos socios fidelissimos fortissimosque, uos Carthaginienses tum ob patriam, tum ob iram iustissimam pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto maior spes maiorque animus inferentis est uim, quam arcentis. Accendit praeterea animos & stimulat dolor,iniuria,indignitas. Ad supplicium depoposcere me ducem primum,deinde uos omnes,qui Saguntum oppugnassetis. deditos ultimis cruciatibus affecturi fuere. Crudelissima ac superbissima gens, sua omnia, suiq. arbitrij facit: cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus,se modum imponere,aequum censet: circumscribit includitq. nos terminis montiũ fluminumque,quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos obseruat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis: ad Iberum est Saguntum: nusquam te
C uestigio moueris. Parum est,quod ueterrimas prouincias nostras, Siciliam ac Sardiniam, ademit,nisi adimat etiam Hispaniam: &,si inde cessero,in Africam transscendet. transscendet autem dico? duos consules huius anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam misere. nihil usquam nobis relictum est,nisi quod armis uindicauerimus. illis timidis & ignauis licet esse, qui receptum habent, quos suus ager, sua terra per tuta ac pacata itinera fugientes accipient: uobis necesse est fortibus uiris esse, & omnibus inter uictoriam mortemue certa desperatione obrutis, aut uincere, aut,si fortuna dubitabit, in proelio potius, quam in fuga, mortem oppetere. si hoc bene fixum omnibus, destinatumq. in animo est; iterum dicam, uicistis. nullum incitamentum ad uincendum homini a dijs immortalibus acrius datum est. His adhortationibus cum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum iungunt,tutandiq. pontis caussa, castellum superimponũt.
D Poenus,opere occupatis hostibus,Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi R. agros mittit: Gallis parci quammaxime iubet, principumq. animos sollicitare ad defectionẽ.Ponte perfecto,transductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum a uico tumulis consedit. ibi Hannibal castra habebat: reuocatoq. propere Maharbale, atque equitibus, cum instare certamen cerneret, nihil umquam satis dictum praemonitumq. ad cohortandos milites ratus, uocatis ad concionem certa praemia pronunciat, in quorum spem pugnarent: agrum sese daturum esse in Italia, Africa,Hispania, ubi quisquis uelit,immunem ipsi qui accepissent,liberisque: qui pecuniam, quam agrum, maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum Carthaginienses ciues fieri uellent, potestatem facturum: qui domos redire mallent, daturũ se operã,ne cuius suorũ popularium immutatã secum fortunã esse uellent: seruis quo
E que dominos prosecutis libertatem promittit, binaq. pro his mancipia dominis se redditurum. Eaq. ut rata scirent fore,agnum laeua manu,dextra silicem retinens,si falleret,Iouem ceterosq. precatus deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset; secundum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum uero omnes, uelut dijs auctoribus in spem suam quisque acceptis, id morae,quod nondum pugnarent, ad potiẽda sperata rati,proelium uno animo & uoce una poscunt. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigijs. nam & lupus intrauerat castra, laniatisq. obuijs, ipse intactus euaserat: & examen apum in arbore praetorio imminente consederat. Quibus procuratis, Scipio cum equitatu iaculatoribusq. expeditis profectus ad castra hostium, exq. propinquo copias, quantae & cuius generis essent, speculandas,

obuius

obuius fit Hannibali, & ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca progresso. neutri alteros primo cernebant. densior deinde incessu tot hominum equorumq. oriens puluis, signum propinquātium hostium fuit. constitit utrimque agmen, & proelio sese expediebāt. Scipio iaculatores & Gallos equites in fronte locat; Romanos, sociorumq. quod roboris fuit, in subsidijs. Hannibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato, iaculatores fugere inter subsidia ad secundam aciem. inde equitum certamen erat aliquandiu anceps. deinde quia turbabant equos pedites intermisti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circumuentos uidissent, iam magna ex parte anceps pugna erat: donec Numidae, qui in cornibus erant, circumuecti, paullulum ab tergo se ostendere. Is pauor perculit Romanos: auxitq. pauorem consulis uulnus, periculumq. intercursu tum primum pubescentis filij propulsatum. Hic erat iuuenis, penes quem perfecti huiusce belli laus est, Africanus ob egregiam uictoriam de Hannibale & de Poenis appellatus. Fuga tamen effusa iaculatorum maxime fuit, quos primos Numidae inuaserunt. Alius confertus equitatus consulem in medium acceptum, non armis modo, sed etiam corporibus suis protegens, in castra, nusquam trepide neque effuse cedendo, reduxit. Seruati consulis decus Coelius ad seruum natione Ligurem delegat. Malim equidem de filio uerum esse, quod & plures tradidere auctores: seruum fama obtinuit. Hoc primum cum Hannibale proelium fuit: quo facile apparuit, & equitatu meliorē Poenum esse: & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte iussis militibus uasa silentio colligere, castra ab Ticino mota: festinatumq. ad Padum est, ut ratibus, quibus iunxerat flumen, non dum resolutis, sine tumultu, atque insectatione hostis, copias trāsijceret. Prius Placentiam peruenere, quam satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen aliquot moratorum in citeriore ripa segniter ratem soluentes cepit: transire non potuit pontem, quod extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Coelius auctor est, Magonem cum equitatu & Hispanis peditibus flumen extemplo trāsnatasse: ipsum Hannibalem per superiora Padi uada exercitum transduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetū fluminis oppositis. Ea periti amnis eius uix fecerint. nam neque equites armis equisq. saluis tantam uim fluminis superasse uerisimile est, ut iam Hispanos omnes inflati transuexerint utres: & multorum dierum circuitu Padi uada petenda fuerint, qua exercitus grauis impedimentis transduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo uix locū rate iungendo flumini inuentum tradunt, ea cum Magone equites Hispanorum expeditos praemissos. Dum Hānibal, citra flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, transijcit grauius peditum agmen: interim Mago, equitesq. ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post diebus sex millia a Placentia castra communiuit, & postero die in conspectu hostium acie directa, potestatem pugnae fecit. Insequenti nocte caedes in castris Romanis, tumultu tamen, quam re, maior, ab auxiliaribus Gallis facta est. Ad duo millia peditum, & ducenti equites, uigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Poenus benigne allocutus, spe ingentium donorum accensos, in ciuitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio caedem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosq. eo scelere, uelut iniecta rabie, ad arma ituros: quamquam grauis adhuc uulnere erat, tamen quarta uigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluuium, in loca altiora, collesq. impeditiores equiti, castra mouet. Minus, quam ad Ticinum, fefellit. missisq. Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique nouissimum agmen, ni auiditate praedae in uacua Romana castra Numidae diuertissent. ibi dū perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno morae pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est. & cum iam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt citra flumen interceptos. Scipio nec uexationem uulneris in uia iactantis ultra patiens, & collegam (iam enim reuocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, locum, qui prope flumen tutissimus statiuis est uisus, delectum communiuit. Nec procul inde Hannibal cum consedisset, quantum uictoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quae per hostium agros euntem, nusquam praeparatis commeatibus, maior in dies excipiebat; ad Clastidium uicum, quo magnum frumenti numerum

A rum congesserant Romani, mittit. ibi cum uim pararent, spes facta proditionis: nec sane magno pretio, nummis aureis quadringentis datis P. Brundisino praefecto praesidij corrupto, traditur Hannibali Clastidium. id horreum fuit Poenis sedentibus ad Trebiam. In captiuos ex tradito praesidio, ut fama clemētiae in principio rerum colligeretur, nihil saeuitum est. Cum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiae imminentes, & a Sempronio consule, & ante aduentum eius terra mariq. res gestae. Viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiae a Carthaginiensibus missae, nouem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerūt, tres in fretum auertit aestus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naues ab Hierone rege Syracusanorum missae, qui tum forte Messanae erat consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naues Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captiuis, praeter uiginti naues, cuius B ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sollicitandos ueteres socios. Lilybaei occupandi praecipuam curam esse credere eadem tempestate qua ipsi disiecti forent, eam quoque classem ad Aegates insulam deiectam. Haec sicut audita erant Messanae, rex Aemilio praetori, cuius Sicilia erat prouincia, perscribit: monetque, Lilybaeum firmo teneret praesidio. Extemplo & circa a praetore ad ciuitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiae intenderent: ante omnia Lilybaeum teneri ad apparatum belli: edicto proposito, ut socij nauales decem dierum cocta cibaria ad naues deferrent: ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret: perq. omnem oram qui erant, ex speculis conspicerent aduentantem hostium classem. Simul itaque, quamquam de industria morati cursum nauium erant Carthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybaeum: praesensum tamen est, quia & luna pernox erat, & C sublatis armamentis ueniebant, extemplo datum e speculis signum, & in opido ad arma conclamatum est, & in naues conscensum. pars militum in muris portarumq. stationibus, pars in nauibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt: demendis armamentis eo tempore, aptandaque ad pugnam classe absumpto. Vbi illuxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnae esset, exitumq. liberum e portu naues hostium haberent. Nec Romani detrectauere pugnam, & memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, & militum multitudine ac uirtute. Vbi in altum euecti sunt, Romanos conserere pugnam, & ex propinquo uires conferre uelle. contra eludere Poenus, & arte, non ui, rem gerere, nauiumque, quam uirorum aut armorum, malle certamen facere. nam ut socijs naualibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebat: & sicubi conserta manus esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animaduersum est, & Romanis multitudo sua auxit D animum, & paucitas illis minuit. Extemplo septem naues Punicae circumuentae, ceterae fugam ceperunt. Mille & DCC fuere in nauibus capti milites nautaeque, in ijs tres nobiles Carthaginiensium. Classis Romana incolumis, una tantum perforata naui, sed ea quoque ipsa reduce, in portum redijt. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eis, qui Messanae erant, Ti. Sempronius consul Messanam uenit. Ei fretum intranti rex Hiero classem ornatam obuiam duxit. transgressusq. ex regia in praetoriam nauem, gratulatus sospitem cum exercitu & nauibus aduenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum, statum deinde insulae, & Carthaginiensium conata exposuit: pollicitusq. est, quo animo priore bello populum R. iuuenis adiuuisset, eo senem adiuturum: frumenta uestimentaq. se legionibus consulis socijsq. naualibus gratis praebiturum: grande periculum E Lilybaeorum maritimisq. ciuitatibus esse, & quibusdam uolentibus nouas res fore. Ob hoc consuli nihil cunctandum uisum, quin Lilybaeum classe peteret: & rex regiaq. classis una profecti. nauigantes inde, pugnatum ad Lilybaeum, fusasq. & captas hostium naues accepere. A Lilybaeo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoq. praetore ad tuendam Siciliae oram, ipse in insulam Melitam, quae a Carthaginiensibus tenebatur, trāsiecit. Aduenienti Hamilcar, Gisgonis filius, praefectus praesidij, cū paullo minus duobus millibus militum, opidumq. cum insula traditur. inde post paucos dies reditum Lilybaeum: captiuiq. & a consule & a praetore, praeter insignes nobilitate uiros, sub corona uenierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani, quia fama erat stare ibi Punicam classem, transiecit. nec quisquam hostium circa eas insulas inuentus.

iam forte transmiserant ad uastandam Italiae oram: depopulatoq. Vibonensi agro, urbem F
etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli, excursio hostium in agrum Vibonensem facta nunciatur: litteraeq. a senatu de transitu in Italiam Hannibalis, & ut primo quoque tẽpore collegae ferret auxilium, missae traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum extemplo in naues impositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum uigintiquinque longis nauibus Vibonensem agrum, maritimamq. oram Italiae tuendam attribuit: M. Aemilio praetori quinquaginta nauium classem expleuit: ipse compositis Siciliae rebus, decem nauibus oram Italiae legẽs, Ariminum peruenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegae coniungitur. Iam ambo consules, & quidquid Romanarum uirium erat, Hannibali oppositum, aut illis copijs defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen cõsul alter equestri proelio uno, & uulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoq. ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumq. agri est, Galli tum incolebant, in G
duorum praepotentium populorum certamine, per ambiguum fauorem, haud dubie gratiam uictoris spectantes. Id Romani, ne quid modo mouerent, aequo satis, Poenus perinique animo ferebat, a Gallis accitum se uenisse ad liberandum eos dictitans. Ob eam iram, simul ut praeda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosque, mistos quosdam & Gallos populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas iussit. Egentes ope Galli, cum ad id dubios seruassent animos, coacti ab auctoribus iniuriae ad uindices futuros declinant: legatisq. ad consulem missis auxilium Romanorum terrae ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec caussa, nec tempus agendae rei placebat: suspectaq. ei gens erat, tum ob infida multa facinora: tum, ut alia uetustate obsoleuissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide socijs maximum uinculum esse, primos qui coissent, ope defensos, censebat. H
Tum collega cunctante, equitatum suum, mille peditum iaculatoribus ferme admistis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. hi sparsos & incompositos, oneratosq. praeda plerosque cum inopinantes inuasissent: ingentem terrorem, caedemq. ac fugam usque ad castra stationesq. hostium fecere: unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum proelium restituere. uaria inde pugna sequentes, quamquam ad extremum aequassent certamen, maior tamen hostium Romanis fama uictoriae fuit. Ceterum nemini omnium maior iustiorque, quam ipsi consuli, uideri. gaudio efferri, qua parte copiarum alter consul uictus foret, ea se uicisse. restitutos ac refectos militum animos, nec quemquam esse, praeter collegam, qui dilatam dimicationem uellet. eum animo magis, quam corpore, aegrum, memoria uulneris, aciem ac tela horrere. sed non esse cum aegro senescendum. quid enim ultra differri, aut teri tempus? quem tertium consulem, quem alium I
exercitum exspectari? castra Carthaginiensium in Italia, ac prope in conspectu urbis esse. non Siciliam ac Sardiniam uictis ademptas, nec cis Iberum Hispaniam peti: sed solo patrio, terraq. in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiscant, inquit, patres nostri circa moenia Carthaginis bellare soliti, si uideant nos, progeniem suam, duos consules consularesq. exercitus in media Italia pauentes intra castra; Poenum, quod inter alpes Apenninũq. agri sit, suae ditionis fecisse? Haec assidens aegro collegae, haec in praetorio prope concionabundus agere. stimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in nouos consules bellum differretur: & occasio in se unum uertendae gloriae, dum aeger collega erat. Itaque nequidquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites iubet. Hannibal, cum quid optimum foret hosti, cerneret: uix ullam spem habebat, K
temere atque improuide quidquam consules acturos. sed cum alterius ingenium fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusq. factum ex prospero cum praedatoribus suis certamine crederet: adesse gerendae rei fortunã haud diffidebat. cuius nequod praetermitteret tempus, sollicitusq. & intentus erat, dum tiro hostium esset miles: dum meliorem ex ducibus inutilem uulnus faceret: dum Gallorum animi uigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo traheretur. Cum ob haec taliaq. speraret propinquum certamen, & facere, si cessaretur, cuperet: speculatoresq. Galli ad ea exploranda, quae uellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnae esse Romanos retulissent: locum insidijs circumspectare Poenus

A re Poenus cepit. Erat in medio riuus praealtis utrimque clausus ripis, & circa obsitus palu stribus herbis, &, quibus inculta ferme uestiuntur, uirgultis uepribusque. quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumuectus ipse oculis perlustrauit: Hic erit locus, Magoni fratri ait, quem teneas. delige centenos uiros ex omni pedite atque equite: cum quibus ad me uigilia prima uenias. nunc corpora curare tempus est. Ita praeconium missum. mox cum delectis Mago aderat. Robora uirorum cerno, inquit Hannibal: sed ut & numero etiam, non animis modo ualeatis, singulis uobis nouenos ex turmis manipulisq. uestri similes eligite: Mago locum monstrabit, quem insideatis. hostem caecum ad has belli artes habebitis. Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Hannibal prima luce Numidas equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare iubet hostium portis, iaculandoq. in stationes elicere ad pugnam hostem: iniecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Haec mandata Numidis. ceteris ducibus peditum equitumq. praeceptum, ut prandere omnes iuberent: armatos deinde, instratisque equis signum exspectare. Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ea parte uirium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad destinatum locum iam ante consilio, auidus certaminis eduxit. Erat forte brumae tempus, & niualis dies in locis Alpibus Apenninoq. interiectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum praegelidis. ad haec raptim eductis hominibus, atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quidquid aurae fluminis appropinquabat, afflabat acrior frigoris uis. ut uero refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt: (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut uix armorum tenendorum potentia essent: & simul procedente iam die, fame etiam deficere. Hannibalis interim miles ignibus ante tentoria factis, oleoq. per manipulos, ut mollirent artus, misso, & cibo per otium capto, ubi transgressos flumen nunciatum est hostes, alacer animis corporibusq. arma capit, atque in aciem procedit. Baleares locat ante signa, leuemq. armaturam, octo ferme millia hominum: deinde grauiorem armis peditem, quod uirium, quod roboris erat: in cornibus circumfundit decem millia equitum, & ab cornibus in utramque partem diuisos elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, cum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato reuocatos circumdedit peditibus. Duodeuiginti millia Romanorum erant, socium nominisq. latini XX. auxilia praeterea Caenomanorum. ea sola in fide manserat Gallica gens. his copijs concursum est. Proelium a Balearibus ortum est. quibus cū maiore robore legiones obsisterēt, deductae propere in cornua leues armaturae sunt. quae res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur. nam cum uix iam per se resisterent decē millibus equitum quattuor millia, & fessi plerisque integris, obruti sunt insuper uelut nube iaculorum a Balearibus coniecta. ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus, equis maxime non uisu modo, sed odore insolito territis, fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis quam uiribus erat, quas recentes Poenus paullo ante curatis corporibus in proelium attulerat: contra, ieiuna fessaq. corpora Romanis, & rigentia gelu torpebant. restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum: sed & Baleares pulso equite iaculabantur in latera, & elephanti iam in mediam peditum aciem sese tulerant: & Mago Numidaeque, simul latebras eorum improuida praeterlata acies est, exorti a tergo ingentem tumultū ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquandiu immota acies, maxime praeter spem omnium aduersus elephantos. eos pedites ad idipsum locati uerutis coniectis & auertere, & insecuti auersos sub caudis, qua maxime molli cute uulnera accipiunt, fodiebant. Trepidantes, propeq. iam in suos consternatos media acie in extremam, ad sinistrum cornu, aduersus Gallos auxiliares agi iussit Hannibal. extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque nouus terror Romanis, ut fusa auxilia sua uiderunt. itaque cum iam in orbem utrimque pugnarent, decem millia ferme hominum, cum alia euadere nequiuissent, media Afrorum acie, quae Gallicis auxilijs firmata erat, cum ingenti caede hostium perrupere. & cum neque in castra reditus esset, flumine interclusis: neque prae imbri satis discernere possent, qua suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factae. & qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab

hostibus

hostibus oppressi. qui passim per agros fuga sparsi erant, uestigia sequentes cedentis agmi ne, Placentiam contendere. alijs timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressiq. in castra peruenere. Imber niue mistus, & intoleranda uis frigoris, & homines multos, & iumenta & elephantos prope omnes absumpsit. Finis insequendi hostis Poenis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu in castra rediere, ut uix laetitiam uictoriae sentirent. Itaque nocte insequenti cum praesidium Romanorum castrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam transijcerent: aut nihil sensere Poeni, obstrepente pluuia: aut quia iam moueri prae lassitudine nequibant ac uulneribus, sentire sese dissimulauerunt: quietisq. Poenis, tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado transiectus Cremonam, ne duorum exercituũ hibernis G una colonia premeretur. Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut iam ad urbem Romam crederent infestis signis hostem uenturum: nec quidquã spei aut auxilij esse, quo portis moenibusq. uim arcerent. Vno consule ad Ticinum uicto, altero ex Sicilia reuocato, duobus consulibus, duobus cõsularibus exercitibus uictis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quae accerserentur? Ita territis Sempronius cõsul aduenit: ingenti periculo per effusos passim ad praedandum hostium equites, audacia magis, quam consilio aut spe fallendi resistendiue, si non falleret, transgressus. Id quod unum maxime in praesentia desiderabatur: comitijs consularibus habitis, in hiberna redijt. Creati consules Cn. Seruilius & C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, uagantibus passim Numidis equitibus, & quae his impeditiora erant, Celtiberis, Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos Pado naues subueherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum, & ualido firmatum praesidio. H Eius castelli oppugnandi spe cum equitibus ac leui armatura profectus Hannibal, cũ plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus non fefellit uigiles. tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiae quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, iussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre proeliũ interim cõmissum: in quo, quia Hãnibal saucius pugna excessit, pauore hostibus iniecto, defensum egregie praesidiũ est. Paucorum inde dierum quiete sumpta, & uix dum satis percurato uulnere, ad Vicumuias ire pergit oppugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentauerant accolae misti undique ex finitimis populis: & tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. Huius generis multitudo fama impigre defensi ad Placentiam praesidij accensa, armis arreptis obuiã Hannibali procedit. Magis agmine, quam acie, in uia concurrerunt. & cum ex altera parte nihil praeter inconditam turbam esset, in altera & dux militi, & duci fidens miles: ad trigintaquinque I millia hominum a paucis fusa. Postero die deditione facta, praesidium intra moenia accepere: iussiq. arma tradere, cum dicto paruissent, signum repente uictoribus datur, ut tamquam ui captam, urbem diriperent. neque ulla quae in tali re memorabilis scribentibus uideri solet, praetermissa clades est. adeo omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanae superbiae editum in miseros est exemplum. Hae fuere hibernae expeditiones Hannibalis. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa ueris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut ui, aut uoluntate adiuncturus. Transeuntem autem Apenninum adeo atrox tempestas adorta est, ut alpium foeditatem prope superauerit. Vento mistus imber cum ferretur in ipsa ora: primum, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes uortice intorti affligebantur, constitere. deinde cum iam spiritum intercluderet, K nec reciprocare animam sineret, auersi a uento parumper consedere. Tum uero ingenti sono caelum strepere, & inter horrendos fragores, micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuso imbre, cum eo magis accensa uis uenti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium uisum est. Id uero laboris uelut deintegro initium fuit. nam nec explicare quidquam, nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat, omnia perscindente uento, & rapiente. & mox aqua leuata uento, cum super gelida montium cacumina concreta esset, tantum niuosae grandinis deiecit, ut omnibus omissis procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quam tecti. tantaq. uis frigoris insecuta est, ut ex illa miserabili hominum iumentorumq. strage, cum se

quisque

A quisque attollere ac leuare uellet, diu nequiret: quia torpentibus rigore neruis, uix flecte-re artus poterant, deinde ut tandem agitando sese mouere, ac recepere animos, & raris locis ignis fieri est coeptus: ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco uelut obsessi mansere. multi homines, multa iumenta, elephanti quoque, ex his qui proelio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumpti. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra mouit, & ad decem millia progressus cōsedit. Postero die XII millia peditū, quinque equitum aduersus hostem ducit. Nec Sempronius consul (iam enim redierat ab Roma) detrectauit certamen. atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, uario euentu pugnatum est. primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie uincerent solum, sed pulsos hostes in castra persequerentur: mox castra quoque oppugnarent. Hannibal paucis propugnatoribus in uallo portisque posi-B tis, ceteros confertos in media castra recepit: intentosque signum ad erumpendum spectare iubet. Iam nona ferme diei hora erat, cum Romanus, nequidquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Hannibal accepit, laxatamque pugnam, & recessum a castris uidit, extēplo equitibus dextra laeuaque emissis in hostem, ipse cum peditum robore de his castris erupit. Pugna raro ulla magis saeua: & cum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi a die in longum spatium quiuisset. nox accensum ingentibus animis proelium diremit. itaque acrior concursus fuit, quam caedes. & sicut aequata ferme pugna erat, ita clade discessum est. ab utraque parte sexcentis plus peditibus, & dimidium eius equitum cecidit. sed maior Romanis, quam pro numero, iactura fuit: quia equestris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & praefecti sociorum tres sunt interfecti. Secundum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sem-C pronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Hannibali, per insidias intercepti duo quaestores Romani, C. Fuluius & L. Lucretius cum duobus tribunis militum, & quinque equestris ordinis senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatemq. crederet, traduntur. Dum haec in Italia geruntur. Cn. Scipio in Hispaniam cum classe & exercitu missus, cum ab ostio Rhodani profectus, Pyrenaeosque montes circumuectus, Emporijs appulisset classem: exposito ibi exercitu, orsus a Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renouandis societatibus, partim nouis instituendis, Romanae ditionis fecit. inde conciliata clementiae fama, non ad maritimos modo populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores iam gentes ualuit: nec pax modo apud eos, sed societas etiam armorum parata est. ualidaeque aliquot auxiliorum cohortes ex ijs conscriptae sunt. Hanno non inscius in Iberi prouincia erat. eū reliquerat Hannibal ad D regionis eius praesidium. itaque prius, quam alienarentur omnia, obuiam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis in aciem eduxit. Nec Romano differendum certamen uisum: quippe qui sciret cum Hannone & Hasdrubale sibi dimicādum esse, malletq. aduersus singulos separatim, quam aduersus duos simul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium caesa, duo capta cum praesidio castrorum. nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux militū cum aliquot praesidijs capitur: & Stissum, propinquum castris opidum, expugnatur. ceterum praeda opidi parui pretij rerum fuit, supellex barbarica, ac uilium mancipiorum. castra militem ditauere, non eius modo exercitus, qui uictus erat, sed & eius, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus, ne grauia impedimenta ferētibus essent, citra Pyrenaeum relictis. Prius quam certa huius cladis fama accideret, transgressus Iberum Hasdrubal cum octo millibus peditum, mille equitibus tamquam ad primum aduentum Romanorum occursurus, postquam E perditas res, amissaque castra accepit, iter ad mare conuertit. Haud procul Tarracone classicos milites naualesque socios, uagos palantesque per agros, (quod ferme fit, ut secundae res negligētiam creent) equite passim dimisso, cum magna caede, maiore fuga ad naues compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne a Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio raptim ad famam nouorum hostium agmine accito, cum in paucos praefectos paullulum animaduertisset, praesidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe redijt. Vixdum digresso eo, Hasdrubal aderat: & Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum iuuentute agros fidelium Romanis sociorum uastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum

rursus

rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem cum infesto F
exercitu inuasisset, compulsis omnibus, Athanagiam urbem, quae caput eius populi erat, circumsedit: intraq. dies paucos pluribus quam ante obsidibus imperatis, Ilergetes pecunia etiam multatos in ius ditionemq. recepit. inde in Ausetanos prope Iberum, socios & ipsos Poenorum, procedit: atque urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes, nocte haud procul iam urbe, cum intrare uellent, excepit insidijs. Caesa ad duodecim millia; exsuti paene omnes armis, domos, passim palantes per agros, diffugere. nec obsessos alia ulla res, quam iniqua oppugnantibus hiems, tutabatur. XXX. dies obsidio fuit: per quos raro umquam nix minus quattuor pedes alta iacuit: adeoq. pluteos ac uineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties coniectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. postremo cum Amusitus, princeps eorum, ad Hasdrubalem profugisset, uiginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est. Romae autem & G
circa urbem multa ea hieme prodigia facta: aut (quod euenire solet motis semel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita sunt. in queis ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse: & foro boario bouem in tertiam contignationem sua sponte scandisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese deiecisse: & nauium speciem de caelo affulsisse: & aedē Spei, quae in foro olitorio est, fulmine ictā: & Lanuuij hastam se commouisse: & coruum in aedem Iunonis deuolasse, atq. in ipso puluinario consedisse: & in agro Amiternino multis locis hominum species procul candida ueste uisas, nec tamen cum ullo congressos: & in Piceno lapidibus pluisse: & Caere sortes extenuatas: & in Gallia lupum uigili gladium e uagina raptum abstulisse. Ob cetera prodigia libros adire decemuiri iussi. quod autem lapidibus pluisset in Piceno, nouendiale sacrum edictum: & subinde alijs procurandis prope tota ciuitas operata fuit. Iam primum H
omnium urbs lustrata est: hostiaeq. maiores quibus edictum est dijs caesae: & donū ex auri pondo XL Lanuuium Iunoni portatū est: & signum aeneum matronae Iunoni in Auentino aedificauerunt: & lectisternium Caere, ubi sortes extenuatae erant, imperatū: & supplicatio Fortunae in Algido: Romae quoque & lectisterniū Iuuentae, & supplicatio ad aedē Herculis, nominatim deinde uniuerso populo circa omnia puluinaria indicta: & Genio maiores hostiae caesae quinque: & C. Atilius Serranus praetor uota suscipere iussus, si in decem annos resp. eodem stetisset statu. Haec procurata uotaq. ex libris Sibyllinis magna ex parte leuauerant animum religione. Consulum designatorū alter Flaminius, cui eae legiones, quae Placentiae hibernabant, sorte euenerant, edictum & litteras ad consulem misit, ut is exercitus idibus Martijs Arimini adesset in castris. Huic in prouincia consulatum inire cōsilium erat, memori ueterum certaminum cum patribus, quae tribunus plebis, & quae I
postea consul, prius de consulatu qui abrogabatur, deinde triumpho habuerat: inuisus etiam senatui ob nouam legem, quam inique Q. Claudius tribunus plebis aduersus senatum uno patrum adiuuante C. Flaminio, tulerat: ne quis senator, quiue senatoris pater fuisset, maritimam nauem, quae plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. id satis habitum ad fructus ex agris uectandos. Quaestus omnis patribus indecorus uisus est. Res per summam contentionem acta, inuidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio: fauorē apud plebē, alterumq. inde consulatū peperit. Ob hoc ratus auspicijs petēdis, Latinarumq. feriarum mora, & consularibus alijs impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere priuatus clam in prouinciam abijt. ea res ubi palam facta est, nouam insuper irā infestis iam ante patribus mouit. nō cum senatu modo, sed cum dijs immortalibus C. Flaminium bellum gerere. consulem ante inauspicato factum, reuocantibus ex ipsa acie dijs K
atque hominibus non paruisse: & nunc, conscientia praeteritorum, & Capitolium & sollemnem uotorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus Iouis opt. max. templū adiret: ne senatum inuisus ipsi, & sibi uni inuisum, uideret, consuleretque: ne Latinas indiceret, Iouiq. Latiali sollemne sacrum in monte Albano faceret: ne auspicato profectus in Capitolium ad uota nuncupanda, paludatus inde ad prouinciam iret. lixae modo, sine insignibus, sine lictoribus profectum clam, furtim, haud aliter, quā si exsilij caussa solum uertisset: magis pro maiestate uidelicet imperij Arimini, quam Romae, magistratum initurū: & in diuersorio hospitali, quam apud penates suos praetextam sumpturum. Reuocandum uniuersi retrahendumq. censuerunt: & cogendum omnibus prius praesentem in deos hominesq.

A minesq. fungi officijs, quam ad exercitum & in prouinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antistius profecti nihilo magis eum mouere, quam priori consulatu litterae mouerant a senatu missae. Paucos post dies magistratū inijt: immolantiq. ei uitulus iam ictus e manibus sacrificantium sese cum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam maior apud ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit. id a plerisque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio, prioris anni consule, duabus a C. Atilio praetore acceptis, in Etruriā iam per Apennini tramites exercitus duci est coeptus.

EPITOME. LIBRI. XXII

B *ANNIBAL per continuas uigilias in paludibus oculo amisso, uenit in Etruriam: per quas paludes quattriduo, et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quae tolli non poterant: & ab equo, quem conscenderat, per caput deuolutus, insidijs ab Hannibale circumuentus ad Trasimenum lacum cum exercitu caesus est. Sex millia, quae eruperant fide ab Maharbale*
C *data, perfidia Hannibalis uincta sunt. Cum ad nuncium cladis Romae luctus esset, duae matres insperato receptis filijs gaudio mortuae sunt. Ob hanc cladem ex Sybillinis libris uer sacrum uotum. Cum deinde Q. Fabius Maximus dictator aduersus Hannibalem missus nollet acie cum eo confligere, ne contra ferocem tot uictorijs hostem, territum aduersis proelijs militem pugnae committeret, &, opponendo se tantummodo, conatus Hannibalis impediret: M. Minucius, magister equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem, tamquam timidum & segnem, ef-*
D *fecit, ut populi iussu ei imperium cum dictatore aequaretur. diuisoq. exercitu, cum iniquo loco conflixisset, & in maximo discrimine legiones eius essent, superueniente cum exercitu Fabio Maximo, ex discrimine liberatus est. quo beneficio uictus, castra cum eo iunxit, & patrem eum salutauit, idemq. facere milites iussit. Hannibal, uastata Campania, inter Casilinum opidum & Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum alligatis, & incensis, praesidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugauit, & sic transgressus est saltum. Idemq. Fabij Maximi dictatoris, cū circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tamquam proditorem suspectum faceret. Aemilio deinde Paullo, & Terentio Varrone consulibus, & ducibus cum maxima clade aduersus Hannibalem ad Cānas pugnatum est, caesaq. eo proelio Romanorum quadragintaquinque millia cū Paullo consule, & senatoribus LXXX. consularibus, atque praetorijs, aut aedilicijs triginta. Post quam cladem cum a nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio, tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, iurauit se pro hoste habiturum eū, qui in uerba sua non iurasset: effecitque, ut omnes non relictum iri a se Italiam iureiurando adstringerentur. Praeterea trepidationem urbis, & luctum, & res in Hispania meliore euentu gestas continet. Opimia & Floronia Vestales uirgines incesti damnatae sunt. Propter paucitatem uero militum, seruorum octo millia armata sunt. Captiui, cum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obuiam itum est, & gratiae actae, quod de republica non desperasset.*

LIBER. XXII

AM uer appetebat, cum Hannibal ex hibernis mouit, & nequidquam ante conatus transscendere Apenninum intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus, ac metu. Galli, quos
E praedae populationumq. conciuerat spes: postquam pro eo ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis uiderent, uerterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia: petitusq. saepe principum insidijs, ipsorumq. inter se fraude, eadem leuitate qua consenserant, consensum indicantium, seruatus erat: & mutando nunc uestem, nunc tegumenta capitis, errore etiam sese ab insidijs munierat. ceterum hic quoque ei timor caussa fuit maturius mouendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Seruilius Romae idibus Martijs magistratum inijt. AN. 533. Ibi cum de rep. retulisset, redintegrata in C. Flaminium inuidia est. duos se consules creasse, unū habere. quod enim illi iustū imperium, quod auspicium esset

magistratus: id a domo, publicis priuatisq. penatibus, Latinis ferijs actis, sacrificio in monte perfecto, uotis rite in Capitolio nuncupatis, secũ ferre: nec priuatũ auspicia sequi: nec sine auspicijs profectũ in externo ea solo noua, atq. integra cõcipere posse. Augebant metũ prodigia ex pluribus simul locis nũciata: in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti uigilias equiti, scipionem, quem manu tenuerat, arsisse: & litora crebris ignibus fulsisse: & scuta duo sanguinem sudasse: & milites quosdam ictos fulminibus: & solis orbem minui uisum: & Praeneste ardentes lapides caelo cecidisse: & Arpis palmas in caelo uisas, pugnantemq. cum luna solem: & Capenae duas interdiu lunas ortas: & aquas Caerete sanguine mistas fluxisse, fontemq. ipsum Herculis cruentis manasse sparsum maculis: & in Antij agro metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse: & Falerijs caelum findi uisum uelut magno hiatu: quaq. patuerit, ingens lumen effulsisse: sortes sua sponte attenuatas, unamq. excidisse ita scriptam: Mauors telum suum concutit. & per idem tempus Romae signum Martis Appia uia ad simulacra luporum sudasse: & Capuae speciem caeli ardentis fuisse, lunaeq. inter imbrem candentis. Inde minoribus etiam dictu prodigijs fides habita: Capras lanatas quibusdam factas, & gallinam in marem, gallum in feminam sese uertisse. His, sicut erant nunciata, expositis, auctoribusq. in curiam introductis, consul de religione patres consuluit. Decretum, ut ea prodigia partim maioribus hostijs, partim lactentibus procurarentur: & uti supplicatio per triduum, ad omnia puluinaria haberetur. Cetera, cum decemuiri libros inspexissent, ut ita fierent, quemadmodum cordi esse diui carminibus praefarentur. id decemuirorum monitu decretum est, Ioui primum donum fulmẽ aureum pondo quinquaginta fieret: Iunoni Mineruaeq. ex argento daretur: & Iunoni Reginae in Auentino, Iunoniq. Sospitae Lanuuij maioribus hostijs sacrificaretur: matronaeque, pecunia collata, quantũ conferre cuique commodum esset, donum Iunoni Reginae in Auentinũ ferrẽt, lectisterniumq. fieret: quin & libertinae, & ipsae, unde Feroniae donum daretur, pecuniã pro facultatibus suis conferrent. Haec ubi facta, decẽuiri Ardeae in foro maioribus hostijs sacrificarũt. postremo ex libris Decembri iã mense ad aedẽ Saturni Romae immolatũ est, lectisterniumq. imperatum: (& eum lectũ senatores strauerunt) & conuiuiũ publicum, ac per urbẽ Saturnalia die ac nocte clamatum, populusq. eũ diem festum habere, ac seruare in perpetuum iussus. Dum consul placandis Romae dijs, habendoq. delectu dat operam, Hannibal profectus ex hibernis, quia iã Flaminium consulẽ Arretium peruenisse fama erat: cũ aliud longius, ceterũ commodius ostẽderetur iter, propiorem uiam per paludem petit, qua fluuius Arnus per eos dies solito magis inũdauerat. Hispanos & Afros, & omne quod ueterani erat robur exercitus, admistis ipsorum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire iussit, sequi Gallos, ut id agminis medium esset, nouissimos ire equites: Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen: maxime Gallos, si taedio laboris, lõgaeque uiae (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, qua modo praeirẽt duces, per praealtas fluuij ac profundas uoragines hausti paene limo, immergentesq. se, tamen signa sequebantur. Galli neque sustinere se prolapsi, neque assurgere ex uoraginibus poterant: aut corpora animis, aut animos spe sustinebant: alij fessa aegre trahentes membra: alij, ubi semel uictis taedio animis procubuissent, inter iumenta & ipsa iacentia passim morientes. maximeq. omnium uigiliae conficiebant, per quattriduum iam & tres noctes toleratae. Cum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inueniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. iumentorum itinere toto prostratorum passim acerui, tãtum, quod exstaret aqua, quaerentibus ad quietẽ, parui tẽporis necessarium cubile dabant. Ipse Hannibal aeger oculis ex uerna primum intemperie uariante calores frigoraque, elephãto, qui unus superfuerat, quod altius ab aqua exstaret, uectus: uigilijs tamen, & nocturno humore, palustriq. caelo grauante caput, & quia medẽti nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur. Multis hominibus iumentisq. foede amissis, cum tandem de paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra locat: certumque per praemissos exploratores habuit, exercitũ Romanum circa Arretij moenia esse. consulis deinde consilia, atque animum, & situm regionum, itineraque, & copias, atque commeatus expediendos, & cetera, quae cognoscenda in re erant, summa omnia cum cura inquirendo exsequebatur. Regio erat in primis Italiae fertilis, Etrusci campi,

A qui Faesulas inter Arretiumq. iacent, frumenti ac pecoris, & omnium copia rerum opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, & non modo legum aut patrum maiestatis, sed ne deorum quidem satis metuens erat. hanc insitam ingenio eius temeritatem fortuna prospero ciuilibus bellicisq. rebus successu aluerat. itaque satis apparebat, nec deos nec homines consulentem, ferociter omnia ac praepropere acturum: quoq. pronior esset in uitia sua, agitare eum, atque irritare Poenus parat: & laeua relicto hoste, Faesulas petens, Etruriae agros praedatum profectus, quantam maximam uastitatem potest, caedibus incẽdijsq. consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat: tum uero, posteaquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agiq. uidit, suum id dedecus ratus, per mediam iam Italiam uagari Poenum, atque obsistente nullo ad ipsa Romana moenia ire oppugnanda: ceteris omnibus in concilio salutaria magis, quam speciosa, suadentibus, collegam exspectandum, ut coniunctis exercitibus communi animo consilioq. rem gererent: interim equitatu, auxilijsq. leuium armorum ab effusa praedandi licentia hostem cohibendum: iratus, se ex concilio proripuit, signumque, simul itineris pugnaeq. proposuit. Quinimmo Arretij ante moenia sedeamus, inquit: hic enim patria & penates sunt: Hannibal emissus e manibus perpopuletur Italiam, uastandoq. & urendo omnia, ad Romana moenia perueniat: nec ante nos hinc mouerimus, quam, sicut olim, Camillum ab Veijs, C. Flaminium ab Arretio patres acciuerint. Haec simul increpans, cum ocius signa conuelli iuberet, & ipse in equum insiluisset, equus repente corruit, consulemq. lapsum super caput effudit. Territis omnibus, qui circa erant, uelut foedo omine incipiendae rei, insuper nunciatur, signum omni ui moliente signifero conuelli nequire. Conuersus ad nuncium, Num litteras quoque, inquit, ab senatu affers, quae me rem gerere uetent? abi, nuncia, signum effodiant, si ad conuellendum manus prae metu obtorpuerint. Incedere inde agmen coepit: primoribus, superquam quod dissenserant a consilio, territis etiam duplici prodigio: milite in uulgus laeto ferocia ducis, cum spem magis ipsam, quam caussam spei, intueretur. Hannibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasymenumq. lacum, omni clade belli peruastat, quo magis iram hosti ad uindicandas sociorum iniurias acuat. Et iam peruenerant ad loca insidijs nata, ubi maxime montes Cortonenses, Trasymenus subit. Via tantum interest perangusta, uelut ad id ipsum de industria relicto spatio: deinde paullo latior patescit campus, inde colles assurgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisq. consideret. Baleares, ceteramq. leuem armaturam post montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltus, tumulis apte tegentibus, locat: ut ubi intrassent Romani, obiecto equitatu clausa omnia lacu ac montibus essent. Flaminius cum pridie solis occasu ad lacum peruenisset, inexplorato, postero die, uixdum satis certa luce angustijs superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen coepit, id tantum hostium, quod ex aduerso erat, adspexit: a tergo ac super caput detectae insidiae. Poenus ubi, id quod petierat, clausum lacu montibusque, & circũfusum suis copijs habuit hostem, signum omnibus dat inuadendi. Qui ubi qua cuique proximũ fuit, decurrere: eo magis Romanis subita atque improuisa res fuit, quod orta ex lacu nebula, campo, quam montibus, densior sederat: agminaq. hostium ex pluribus uallibus ipsa inter se satis cõspecta, eoq. magis pariter decurrerunt. Romanus clamore prius undique orto, quam satis cerneret, se circumuentum esse sensit: & ante in frontẽ lateraq. pugnari coeptum est, quam satis instrueretur acies, aut expediri arma, stringiq. gladij possent. Consul, perculsis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, impauidus, turbatos ordines, uertentesq. se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tẽpus locusq. patitur: & quacumque potest, adhortatur, ac stare & pugnare iubet. Nec enim inde uotis, aut imploratione deum, sed ui ac uirtute euadendum esse. per medias acies ferro uiã fieri: & quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse. Ceterum prae strepitu ac tumultu, nec consiliũ, nec imperium accipi poterat: tantumq. aberat, ut sua signa, atque ordinem, & locũ nosceret miles, ut uix ad arma capienda aptandaq. pugnae competeret animus: opprimerenturq. quidam onerati magis his, quam tecti. & erat in tanta caligine maior usus aurium, quam oculorum. ad gemitus uulnerum, ictusq. corporum aut armorum, & mistos strepentium pauentiumq. clamores circumferebant ora, oculosque. Alij fugientes pugnantium globo illati haerebant: alios redeuntes in pugnam auertebat fugientium agmen. Deinde ubi in omnes partes ne-

quidquam impetus facti, & ab lateribus montes ac lacus, a fronte & a tergo hostium acies F
claudebat, apparuitq. nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse: tum sibi unusquis-
que dux adhortatorq. factus ad rem gerendam, & noua deintegro pugna exorta est, non
illa ordinata per principes, hastatosque, ac triarios: nec ut pro signis antesignanus, post si-
gna alia pugnaret acies: nec ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. sors
conglobabat, & animus suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat. tantusque
fuit ardor animorum, adeo intentus pugnae animus, ut eum terrae motum, qui multarum
urbium Italiae magnas partes prostrauit, auertitq. cursu rapido amnes, mare fluminibus
inuexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit. Tres ferme horas pu-
gnatum est, & ubique atrociter. circa consulem tamen acrior infestiorq. pugna erat. eum
& robora uirorum sequebantur: & ipse quacumque in parte premi ac laborare senserat
suos, impigre ferebat opem: insignisq. armis, & hostem summa ui petebat, & tuebatur G
suos ciues: donec Insuber eques (Ducario nomen erat) faciem noscitans, consul, inquit,
hic est, popularibus suis, qui legiones nostras cecidit, agrosq. & urbem est depopulatus.
iam ego hanc uictimam Manibus peremptorum foede ciuium dabo. subditisq. calcari-
bus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit: obtruncatoq. prius armi-
gero, qui se infesto uenienti obuiam obiecerat, consulem lancea transfixit. spoliare cu-
pientem triarij obiectis clypeis arcuere. Magnae partis fuga inde primum coepit: & iam
nec lacus, nec montes obstabant pauori. per omnia arta praeruptaque, ueluti caeci, eua-
dunt: armaq. & uiri super alium alij praecipitantur. pars magna, ubi locus fugae deest, per
prima uada paludis in aquam progressi, quo ad capitibus humerisq. exstare possunt, sese im
mergunt. fuere, quos inconsultus pauor nando etiam capessere fugam impulerit. quae
ubi immensa, ac sine spe erat: aut, deficientibus animis, hauriebantur gurgitibns, aut, ubi H
nequidquam festinauerant, retro aegerrime terram repetebant, atque ibi ab ingressis aquã
hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per aduersos
hostes eruptione impigre facta, ignari omnium quae post se agerentur, ex saltu euasere.
& cum in tumulo quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes,
quae fortuna pugnae esset, neque scire, nec prospicere prae caligine poterant. Inclinata
ad iniqua re, cum calescente sole dispulsa nebula aperuisset diem: tum liquida iam luce
montes campiq. perditas res, stratamq. ostendere foede Romanam aciem. itaque ne in
conspectos procul immitteretur eques: sublatis raptim signis, quam citatissimo poterant
agmine, sese abripuerunt. postero die, cum super cetera extrema fames etiam instaret:
fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copijs nocte consecutus erat, si
arma tradidissent, abire cum singulis uestimentis passurum, sese dediderunt. quae Punica I
religione seruata fides ab Hannibale est, atque in uincula omnes coniecti. Haec est nobilis
ad ~~Trasymenum~~ pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quinde-
cim millia Romanorum in acie caesa sunt: decem millia sparsa fuga per omnem Etru-
riam diuersis itineribus Romam petiere. Mille & quingenti hostium in acie, multi postea
utrimque ex uulneribus periere. Multiplex caedes utrimque facta traditur ab alijs. Ego,
praeterquam quod nihil haustum ex uano uelim, quo nimis inclinant ferme scribentium
animi: Fabium aequalem temporibus huiusce belli potissimum auctorem habui. Hãnibal,
captiuorum, qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in uincula datis, segre
gata ex hostium coaceruatorum cumulis corpora suorum cũ sepeliri iussisset, Flaminij quo
que corpus funeris caussa magna cum cura inquisitum non inuenit. Romae ad primum nũ-
cium cladis eius, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Ma-
tronae uagae per uias, quae repẽs clades allata, quaeue fortuna exercitus esset, obuios per K
cunctantur. & cum frequentis concionis modo turba in Comitiũ & curiam uersa, magistra
tus uocaret; tandẽ haud multo ante solis occasum M. Pomponius praetor, Pugna, inquit,
magna uicti sumus. & quamquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio im-
pleti rumoribus domos referunt, consulem cum magna parte copiarum caesum: superesse
paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste. Quot casus exercitus
uicti fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flami-
nio consule meruerant, ignorantium, quae cuiusque suorum fortuna esset. nec quisquam
satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus ad
portas

A portas maior prope mulierum, quam uirorum, multitudo ſtetit, aut ſuorum aliquem, ut nuncios de his opperiens; circumfundebanturq. obuijs ſciſcitantes: neque auelli utique a notis, prius quam ordine omnia inquiſiſſent, poterant. inde uarios uultus digredientium ab nuncijs cerneres, ut cuique aut laeta aut triſtia nunciabantur: gratulanteſq. aut conſolantes redeuntibus domos circumfuſos. Feminarum praecipue & gaudia inſignia erant, & luctus. Vnam in ipſa porta, ſoſpite filio repente oblato, in conſpectu eius exſpiraſſe ferunt. alteram, cui mors filij falſo nunciata erat, maeſtam ſedentem domi, ad primum conſpectum redeuntis filij gaudio nimio exanimatam. Senatum praetores per dies aliquot ab orto uſque ad occidentem ſolem in curia retinent, conſultantes, quonam duce, aut quibus copijs reſiſti uictoribus Poenis poſſet. Prius quam ſatis certa conſilia eſſent, repens alia nunciatur clades: quattuor millia equitum cum C. Centenio propraetore miſſa
B ad collegam a Seruilio conſule in Vmbria, quo poſt pugnam ad Traſymenum auditum auerterant iret, ab Hannibale circumuenta. Eius rei fama uarie homines affecit. pars, occupatis maiore aegritudine animis, leuem ex comparatione priorum ducere recentem equitum iacturam. pars non id quod acciderat, per ſe aeſtimare, ſed ut in affecto corpore quamuis leuis cauſſa, magis quam ualido, grauior ſentiretur: ita tum aegrae & affectae ciuitati quodcumque aduerſi inciderit, non rerũ magnitudine, ſed uiribus extenuatis, quae nihil, quod aggrauaret, pati poſſent, aeſtimãdum eſſe. Itaque ad remedium iamdiu deſideratum, nec adhibitum, dictatorem dicendum, ciuitas confugit: & quia & conſul aberat, a quo uno dici poſſe uidebatur: nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat, aut nuncium, aut litteras mitti: nec dictatorem populus creare poterat: quod numquã ante eam diem factum erat, prodictatorem populus creauit Q. Fabium Maximum, & magiſtrũ equi-
C tum M. Minucium Rufum. hiſq. negotium ab ſenatu datum, ut muros turreſq. urbis firmarent, & praeſidia diſponerent, quibus locis uideretur, ponteſq. reſcinderent fluminum: cum Poenis pro urbe dimicandum eſſe, quando Italiam tueri nequiuiſſent. Hannibal interim recto itinere per Vmbriam uſque ad Spoletum uenit. inde cum perpopulato agro urbem oppugnare adortus eſſet, cum magna caede ſuorum repulſus, coniectans ex unius coloniae haud nimis proſpere tentatae uiribus, quanta moles Romanae urbis eſſet, in agrum Picenum auertit iter, non copia ſolum omnis generis frugum abundantem, ſed refertum praeda, quam effuſe auidi, atque egentes rapiebant. ibi per dies aliquot ſtatiua habita: refectuſq. miles hibernis itineribus ac paluſtri uia, proelioq. magis ad euentum ſecundo, quam leui aut facili, affectus. Vbi ſatis quieti datum, praeda ac populationibus magis, quam otio aut requie, gaudens, profectus, Praetutianum Hadrianumq. agrum, Marſos
D inde Marucinoſq. & Pelignos deuaſtat, circaq. Arpos & Luceriam proximam Apuliae regionem. Cn. Seruilius conſul leuibus proelijs cum Gallis actis, & uno opido ignobili expugnato, poſtquam de collegae exercituſq. caede audiuit: iam moenibus patriae metuẽs, ne abeſſet in diſcrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus, dictator iterum, quo die magiſtratum inijt, uocato ſenatu, ab dijs orſus, cum edocuiſſet patres, plus negligentia caerimoniarum, auſpiciorumque, quam temeritate, atque inſcitia, peccatum a C. Flaminio conſule eſſe: quaeq. piacula irae deum eſſent, ipſos deos conſulendos eſſe: peruicit, ut (quod non ferme decernitur, niſi cum taetra prodigia nunciata ſunt) decemuiri libros Sibyllinos adire iuberentur. qui, inſpectis fatalibus libris, retulerunt patribus, quod eius belli cauſſa uotum Marti foret, id non rite factum, deintegro atque amplius faciendum eſſe: & Ioui ludos magnos, & aedes Veneri Erycinae ac Menti uouendas eſſe,
E & ſupplicationem lectiſterniumq. habendum, & uer ſacrum uouendum: ſi bellatum proſpere eſſet, reſq. publica in eodem, quo ante bellum fuiſſet, ſtatu permanſiſſet. Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura eſſet, M. Aemilium praetorem, ex collegij pontificum ſententia omnia ea ut mature fiant, curare iubet. His ſenatuſconſultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pont. max. conſulente collegio pontificum, omnium primum populum conſulendum de uere ſacro cenſet: iniuſſu populi uoueri non poſſe. Rogatus in haec uerba populus: Velitis iubeatiſne hoc ſic fieri? ſi res populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, ſicut uelim eam, ſalua ſeruata erit hiſce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod duellum populo Romano cum Carthaginienſi eſt, quaeq. duella cum Gallis ſunt, qui cis Alpes ſunt, quod uer attulerit ex ſuillo,

ouillo, caprino grege, quaeque profana erunt, Ioui fieri, ex qua die senatus populusque iusserit. qui faciet, quando uolet, quaque lege uolet, facito: quo modo faxit, probe factum esto. si id moritur, quod fieri oportebit: profanum esto. neque scelus esto. si quis rumpet, occidetue insciens, ne fraus esto. si quis clepsit, ne populo scelus esto, neue cui cleptum erit. si atro die faxit insciens, probe factum esto. si nocte siue luce, si seruus siue liber faxit, probe factum esto. si ante id ea senatus populusque iusserit fieri, ac faxit, eo, populus solutus, liber esto. Et eiusdem rei caussa ludi magni uoti aeris CCCXXXIII millibus, triente: praeterea bubus Ioui CCC, multis alijs diuis bubus albis, atque ceteris hostijs. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta: supplicatumque ijt cum coniugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publica quoque contingebat. Curatum lectisternium, & pet triduum habitum, decemuiris sacrorum curantibus. & puluinaria in conspectu fuere, Ioui & Iunoni unum: alterum Neptuno & Mineruae: tertium Marti ac Veneri: quartum Apollini ac Dianae: quinctum Vulcano ac Vestae: sextum Mercurio & Cereri. Tum aedes uotae. Veneri Erycinae aedẽ Q. Fabius Maximus dictator uouit: quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is uoueret, cuius maximum imperium in ciuitate esset. Menti aedem Otacilius praetor uouit. Ita rebus diuinis peractis, tum de bello deque rep. dictator rettulit, quibus quotue legionibus uictori hosti obuiam eundum esse patres censerent. Decretum, ut ab Cn. Seruilio consule exercitum acciperet: scriberet praeterea ex ciuibus socijsque quantum equitum ac peditum uideretur: cetera omnia ageret faceretque, ut e republica duceret. Fabius duas legiones se adiecturum ad Seruilianum exercitum dixit. his per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conueniendum edixit. edictoque proposito, ut quibus opida castellaque immunita essent, in loca tuta commigrarent: ex agris quoque uti demigrarent omnes regionis eius, qua iturus Hannibal esset: tectis prius incensis, ac frugibus corruptis, ne cuius rei copia esset: ipse uia Flaminia profectus obuiam consuli exercituique, cum ad Tiberim circa Otriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se progredientem, uiatorem misit, qui consuli nunciaret, ut sine lictoribus ad dictatorem ueniret. Qui cum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturae apud ciues sociosque, uetustate iam prope oblitos eius imperij, fecisset, litterae ab urbe allatae sunt, naues onerarias cõmeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes a classe Punica circa portum Cosanum captas esse. Itaque extemplo cõsul Ostiam proficisci iussus, nauibus, quae ad urbem Romanam aut Ostiae essent, completis milite ac naualibus socijs, persequi hostiũ classem, ac litora Italiae tutari. Magna uis hominum conscripta Romae erat. Libertini etiam, quibus liberi essent, & aetas militaris, in uerba iurauerant. Ex hoc urbano exercitu qui minores quinque & triginta annis erant, in naues impositi: alij, ut urbi praesiderent, relicti. dictator exercitu consulis accepto a Fuluio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo diem ad conueniendum edixerat nouis militibus, uenit: inde Praeneste transuersis tramitibus in uiam Latinam est regressus: unde itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit: nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunae se commissurus. Quo primum die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Poenus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret. sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota uidet: increpans quidem uictos tandem Martios animos Romanorum, debellatumque, & concessum eis propalam de uirtute ac gloria esse, in castra redijt. ceterum tacita cura animum incensus, quod cum duce haudquaquam Flaminio Sempronioque simili, futura sibi res esset: ac tum demum edocti malis Romani parem Hannibali ducem quaesissent: & prudentiam quidem, non uim dictatoris extemplo timuit, constantiamque eius haud dum expertus, agitare ac tentare animum mouendo crebro castra, populandoque in oculis eius agros sociorum, coepit: & modo citato agmine e conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu uiae, si excipere degressum in aequũ posset: occultus subsistebat: Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste interuallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. castris, nisi quantum usus necessario cogeret, tenebatur miles. pabulum & ligna nec pauci petebant, nec passim. equitum leuisq. armaturae statio cõposita instructaq. in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia, & infesta effusis hostium populatoribus praebebat. neque uniuerso periculo summa rerum committebatur:

A tebatur: & parua momenta leuium certaminum ex tuto coeptorum, finitimorum receptu, assuefaciebant territum pristinis cladibus militem, minus iam tandem aut uirtutis, aut fortunae paenitere suae. Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis cõsilijs habebat, quã magistrum equitum, qui nihil aliud, quam quod non imperabat, morae ad rempublicam praecipitandam habebat. ferox rapidusque in consilijs, ac lingua immodicus, primo inter paucos, dein propalam in uulgus pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, affingens uicina uirtutibus uitia, compellebat: premẽdorumque superiorum arte, quae pessima ars nimis prosperis multorum successibus creuit, sese extollebat. Hannibal ex Arpinis in Samniũ transit, Beneuentanum depopulatur agrum, Telesiam urbem capit: irritat etiam de industria ducem, si forte accensum tot indignitatibus cladibusque sociorum trahere ad aequum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasyme-

B num capti ab Hannibale, dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis iam tum illecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. Hi nunciantes, si in Campaniam exercitum admouisset, Capuae potiendae copiam fore: cum res maior, quam auctores, esset, dubium Hannibalem, alternisque fidentem ac diffidentem, tamẽ ut Campanos ex Samnio peteret, mouerunt. Monitos ut etiam, atque etiam promissa rebus confirmarent, iussosque cum popularibus & aliquibus principum redire ad se, dimisit. ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus a peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam socijs interclusurum. Sed Punicum abhorrens ab Latino nomen, Casilinum pro Casino ducem accipere fecit: auersusq. ab itinere, per Allifanum, Calatinumque & Calenum agrum, in Campum Stellatem descendit. ubi cum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, uocatum

C ducem percunctatur, ubi terrarum esset. cum is Casilini eo die mansurum eum dixisset: tum demum cognitus est error, & Casinum longe inde alia regione esse. uirgisque caeso duce, & ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum praedatum dimisit. Vsque ad aquas Sinuessanas populatio ea peruenit. ingentem cladem, fugam, terroremque latius Numidae fecerunt. nec tamen is terror, cum omnia bello flagrarent, fide socios dimouit, uidelicet quia iusto & moderato regebantur imperio: nec abnuebant, quod unum uinculum fidei est, melioribus parere. Vt uero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amoenissimus Italiae ager, uillaeque passim incendijs fumabant, per iuga Massici montis Fabio ducente, prope de integro est orta seditio, ac duces seditionis accensi quidam. fuerat enim silentium per paucos dies: quia cum celerius solito ductum agmen fuisset,

D festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. ut uero in extrema iuga Massici montis uentum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri, colonorumque Sinuessae tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnae: Spectatumne huc, inquit Minucius, ad rem fruendam oculis, sociorum caedes & incendia, uenimus? nec si nullius alterius nos, ne ciuium quidem horum pudet, quos in Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta haec ora esset, quam nunc non uicinus Samnis urit, sed Poenus aduena, ab extremis orbis terrarum terminis nostra cunctatione & socordia iam huc progressus? Tantum (pro dolor) degeneramus a parentibus nostris, ut praeter quam oram illi Punicas uagari classes, dedecus esse imperij sui duxerint: eam nos nunc plenam Numidarum hostium, ac Maurorum iam factam uideamus? Qui modo Saguntum oppugnari indignando, non homines tantum, sed

E foedera & deos ciebamus, tendentem ad moenia Romanae coloniae Hannibalem lenti spectamus? Fumus ex incendijs uillarum agrorumque in oculos, atque ora uenit, strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, saepius nos, quam deorum inuocantium opem. nos hic pecorum more per aestiuos saltus, deuiosque calles exercitum ducimus, conditi nubibus, siluisque? Si hoc modo peragrando cacumina saltusque Furius recipere a Gallis urbem uoluisset, quo hic nouus Camillus nobis dictator unicus in rebus affectis quaesitus, Italiam ab Hannibale recuperare parat, Gallorum Roma esset: quã uereor, ne sic cunctãtibus nobis, Hannibali ac Poenis toties seruauerint maiores nostri. Sed uir, ac uere Romanus, quo die dictatorem eum ex auctoritate patrum iussuq. populi dictum, Veios allatus est nuncius: cum esset satis altum Ianiculum, ubi sedens spectaret hostem,

descendit in aequum: atque illo ipso die media in urbe, qua nunc Busta Gallica sunt, & postero die citra Gabios, cecidit Gallorum legiones. Quid post multos annos, cum ad furcas Caudinas ab Samnite hoste sub iugum missi sumus? utrum tandem L. Papirius Cursor iuga Samnij perlustrando, an Luceriam premendo, obsidendoque, & lacessendo uictorem hostem, depulsum ab Romanis ceruicibus iugum superbo Samniti imposuit? Modo consuli Lutatio quae alia res, quam celeritas, uictoriam dedit? quod postero die, quam hostem uidit, classem grauem commeatibus, impeditam suo ipsam instrumento atque apparatu, oppressit. stultitia est, sedendo aut uotis debellari credere posse: armari copias oportet, deducendas in aequum, ut uir cum uiro congrediaris. Audendo agendoq. res Romana creuit. non his sensibus, consilijsue, quae timidi cauta uocant. Haec uelut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumq. Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia uoluebantur: ac si militaris suffragij res esset, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci praelaturos. Fabius pariter in suos, haud minus quam in hostes, intentus, prius ab alijs inuictum animum praestans, quamquã probe scit, non in castris modo suis, sed iam etiam Romae suam cunctationem infamem esse, obstinatus tamen eodem consiliorum tenore aestatis reliquum extraxit: ut Hannibal destitutus ab spe summa appetiti certaminis, iam hibernis locum circumspectaret: quia ea regio praesentis erat copiae, non perpetuae, arbusta uineaeque, & consita omnia magis amoenis quã necessarijs fructibus. Hac per exploratores relata fama Fabio, cum satis sciret per easdem angustias, quibus intrauerat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem & Casilinum occupat modicis praesidijs: quae urbs Vulturno flumine dirempta, Falernum a Campano agro diuidit: ipse iugis ijsdem exercitum reducit, misso exploratum cum C D equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba iuuenum audientium saepe ferociter cõcionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi uagos passim per uicos Numidas uidit, per occasionem etiam paucos occidit, extemplo occupatus certamine est animus, exciderumtq. praecepta dictatoris: qui, quam tuto posset, progressum, prius recipere sese iusserat, quam in conspectum hostium ueniret. Numidae alij, atque alij occursantes, refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum, atque hominum pertraxere. inde Cartalo, penes quem summa equestris imperij erat, concitatis equis inuectus, cum prius quam ad coniectum teli ueniret, auertisset hostem: quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem uidit effugiendi esse, cohortatus suos, in proelium redijt, omni parte uirium impar. itaque ipse, & delecti equitum circumuenti occiduntur. ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inuijs callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se coniunxerat Fabio, missus ad firmandum praesidio saltum, qui super Tarracinam in artas coactus fauces imminet mari, ne immunito Appiae limite, Poenus peruenire in agrum Romanum posset. Coniunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in uiam deferunt, qua Hannibal ducturus erat. duo inde millia hostes aberant. Postero die Poeni quod uiae inter bina castra erat, agmine compleuere. Cum Romani sub ipso constitissent uallo, haud dubie aequiore loco, successit tamen Poenus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem carptim, & procursando, recipiendoq. sese, pugnauere. Restitit suo loco Romana acies. lenta pugna, & ex dictatoris magis, quam Hannibalis, fuit uoluntate. C C ab Romanis, DCCC hostium cecidere. Inclusus inde uideri Hannibal, & ad Casilinum obsessus: cum Capua, & Samnium, & tantum ab tergo diuitum sociorum Romanis commeatus subueheret: Poenus contra intra Formiana saxa, ac Literni arenas, stagnaq. perhorrida situ, hibernaturus esset. Nec Hannibalem fefellit, suis se artibus peti. itaque cum per Casilinum euadere non posset, petendiq. montes, & iugum Calliculae superandum esset: nec ubi Romanus inclusum uallibus agmen aggrederetur, ludibrium oculorum specie terribile ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. fallacis consilij talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectae, fascesq. uirgarum, atque arida sarmenta praeligantur cornibus boum: quos domitos, indomitosq. multos inter ceterã agrestem praedã agebat. ad duo millia ferme boum effecta: Hasdrubaliq. negotiũ datũ, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret, maxime, si posset, saltu ab hoste infesso.

A insesso. Primis tenebris silentio mota castra, boues aliquanto ante signa acti. ubi ad radices montium, uiasque angustas uentum est, signum extemplo datur, ut accensis corni bus armenta in aduersos concitentur montes. & metus ipse relucentis flammae ex capite, calorque iam ad uiuum, ad imaque cornuum adueniens, uelut stimulatos furore agebat boues. quo repente discursu haud secus quam siluis montibusque accensis, omnia circum uirgulta ardere: capitumque inquietatio excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem praebebat. Qui ad transitus saltus insidendos locati erant, ubi in summis montibus, ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumuentos se esse rati, praesidio excessere: qua ingens emicabat flamma, uelut tutissimum iter petentes summa montium iuga. tum in quosdam boues palantes a suis gregibus inciderunt: & primo cum procul cernerent, ueluti flammas spirantium miraculo attoniti constiterunt. deinde ut humana B apparuit fraus, tum uero insidias rati esse, cum multo maximoque strepitu concitant se in fugam, leuique armaturae hostium incurrere. ceterum nox aequato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Hannibal transducto per saltũ,& quibusdam in ipso saltu hostium oppressis,in agro Allifano posuit castra. Hunc tumultum sensit Fabius: ceterum & insidias esse ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub iugo montis proelium fuit, quo interclusam ab suis leuem armaturam facile (etenim numero aliquantum praestabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors ad idipsum remissa ab Hannibale, peruenisset. ea assuetior montibus, & ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac leuior, cum uelocitate corporum, tum armorum habitu, campestrem hostem grauem armis, statariumque, pugnae genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes inco-C lumes, Romani aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque mouit castra: transgressusque saltum super Allifas loco alto ac munito consedit. Tum per Samniũ Romam petere simulans Hannibal, usque in Pelignos populabundus redijt. Fabius medijs inter hostium agmen urbemque Romam iugis ducebat, nec absistens, nec congrediens. Ex Pelignis Poenus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Gerionem peruenit, urbem metu, quia collapsa ruinis pars moenium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communijt. inde sacrorum caussa Romam reuocatus, non imperio modo, sed consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, ut plus consilio, quam fortunae confidat: & se potius ducem, quam Sempronium Flaminiumque imitetur. ne nihil actum censeret, exacta prope aestate per ludificationem hostis: medicos quo que plus interdum quiete, quam mouendo, atque agendo, proficere. haud paruam rem es-D se, ab toties uictore hoste uinci desisse, & ab continuis cladibus respirasse. Haec nequidquam praemonito magistro equitum, Romam est profectus. Principio aestatis qua haec gerebantur, in Hispania quoque terra marique pugnari coeptum est. Hasdrubal ad eum nauium numerum, quem a fratre instructum, paratumque acceperat, decem adiecit. quadraginta nauium classem Himilconi tradidit, atque ita Carthagine profectus, nauibus prope terram exercitum in litore ducebat, paratus confligere, quacumque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam mouisse ex hibernis hostem audiuit, primo inde consilij fuit: deinde minus terra, propter ingentem famam nouorum auxiliorum, occurrere ausus, delecto milite in naues imposito, quinque & triginta nauium classe ire obuiam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem X millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis peruenit. inde duae Massiliensium speculatoriae praemissae retu-E lerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque ut improuidos incautosque uniuerso simul effuso terrore opprimeret, sublatis anchoris ad hostem uadit. Multas & locis altis positas turres Hispania habet, quibus & speculis, & propugnaculis aduersus latrones utuntur. Inde primo conspectis hostium nauibus, datum signum Hasdrubali est: tumultusque prius in terra & castris, quam ad mare & ad naues est ortus, nondum aut pulsu remorum, strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontorijs: cum repente eques alius super alium ab Hasdrubale missus, uagos in litore, quietosque in tentorijs suis: nihil minus, quam hostem aut proelium, eo die exspectantes conscendere naues propere, atque arma capere iubet. classem Romanam iam haud procul a portu esse. Haec equites dimissi passim imperabant. mox Hasdrubal ipse

cum

cum omni exercitu aderat: uarioq. omnia tumultu strepunt, ruentibus in naues simul re- F
migibus militibusque, fugientium magis e terra, quam in pugnam euntium, modo. Vix-
dum omnes conscenderant, cum alij resolutis oris anchoram uellunt: alij, ne quid teneat,
anchoralia incidunt; raptimq. omnia praepropere agendo, militum apparatu nautica mi-
nisteria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur.
Et iam Romanus non propinquabat modo, sed direxerat etiam in pugnam naues. itaque
non ab hoste & proelio magis Poeni, quam suomet ipsi tumultu, turbabantur: & tẽtata ue-
rius pugna, quam inita, in fugam auerterunt classem. & cum auersi, ac diuerso late agmi-
ne a tam multis simul uenientibus haud sane impenetrabiles essent, in litus passim naues
egerunt: atque alij uadis, alij sicco litore excepti, partim armati, partim inermes ad instru-
ctam per litus aciem suorum perfugere. Duae tamen primo occursu captae erant Punicae
naues, quattuor suppressae. Romani, quamquam terra hostium erat, armatamq. aciem toto G
praetentam in litore cernebant, haud cunctanter tamen insecuti trepidam hostium clas-
sem, naues omnes, quae non aut perfregerant proras litori illisas, aut carinas fixerant ua-
dis, religatas puppibus in altum extraxere, ad V & X X naues ex X X X cepere. Neque id
pulcherrimum eius uictoriae fuit, sed quod una leui pugna toto eius orae mari potiti erãt.
Itaque ad Honoscam classe prouecti, exscensu e nauibus in terram facto, cum urbem ui
cepissent, captamq. diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque omnem agrum circa
depopulati, postremo tecta quoque iuncta muro, portisq. incenderunt. Inde iam praeda
grauis ad Longunticam peruenit classis: ubi uis magna sparti fuit, ad rem nauticam con-
gesta ab Hasdrubale. quod satis in usum fuit, sublato, ceterum omne incensum est. Nec
continentis modo proiectas oras praeteruecta, sed in Ebusum insulam transmissum. ubi
urbe, quae caput insulae est, biduum nequidquam summo labore oppugnata, ubi in spem H
irritam frustra teri tempus animaduersum est, ad populationem agri uersi, direptis aliquot
incensisq. uicis, maiore quam ex continenti praeda parta, cum in naues sese recepissent,
ex Balearibus insulis legati pacem petentes ad Scipionem uenerunt. Inde flexa retro clas-
sis, reditumq. in citeriora prouinciae: quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, mul-
torum & ultimae Hispaniae legati concurrerunt. Sed qui uere ditionis imperijq. Romani
facti sunt obsidibus datis, populi amplius fuerunt centumuiginti. Igitur terrestribus quo
que copijs satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Hasdru-
bal in Lusitaniam, ac propius Oceanum concessit. Quietum inde fore uidebatur reliquum
aestatis tempus, fuissetq. prope per Poenum hostem: sed praeterquam quod ipsorũ Hispa-
norum inquieta, auidaq. in nouas res sunt ingenia, Mandonius, uir nobilis, qui antea Iler-
getum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis I
popularibus, in agrum pacatum Romanorum sociorum ad populandum uenit. Aduer-
sus eos tribus millibus cum expeditis auxilijs a Scipione missis, leui certamine ut tumul-
tuariam manum fudere, multis occisis, quibusdam captis, magnaq. parte armis exsuta.
Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutandos
retraxit. castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad nouam classem erant,
cum fama repens alio uertit bellum. Celtiberi principes, qui regionis suae legatos obsi-
desq. dederant Romanis, nuncio misso a Scipione exciti arma capiunt, prouinciamq. Car-
thaginiensium ualido exercitu inuadunt: tria opida ui expugnant. inde cum ipso Hasdru-
bale duobus proelijs egregie pugnantes, X V millia hostium occiderunt, quattuor millia
cum multis militaribus signis capiunt. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in prouin-
ciam uenit, prorogato post consulatum imperio, ab senatu missus cum X X X longis naui- K
bus, & octo millibus militum, magnoq. commeatu aduecto. Ea classis ingens agmine
onerariarum procul uisa cum magna laetitia ciuium sociorumque, portum Tarraconis ex
alto tenuit. ibi milite exposito, profectus Scipio fratri coniungitur: ac deinde communi
animo consilioq. gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bel-
lo, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec ullo uiso hoste, Saguntum pergunt ire,
quod ibi obsides totius Hispaniae custodiae traditos ab Hannibale, fama erat modico in ar
ce custodiri praesidio. Id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hi-
spaniae populorum animos morabatur, ne sanguine liberorum suorum culpa defectionis
lueretur. Eo uinculo Hispaniam uir unus sollerti magis, quam fideli consilio exsoluit. Ace

dux

A dux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Poenis: tum (qualia pleraque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutauerat fidem. ceterum transfugam sine magnae rei proditione uenientem ad hostes, nihil aliud quam unum uile, atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quammaximum emolumentum nouis socijs esset. circumspectis igitur omnibus quae fortuna potestatis eius poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adiecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principem Hispaniae amicitiam. Sed cum iniussu Bostaris praefecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum aggreditur. Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in secretum abductum, uelut ignorantem, monet, in quo statu sit res. Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam, perfugiumq.
B nouas uolentibus res. itaque quos metus non teneat, beneficio & gratia deuinciendos esse. Miranti Bostari, percunctantique, quodnam id subitum tantae rei donum possit esse, Obsides, inquit, in ciuitates remitte. id priuatim parentibus, quorum maximum nomen in ciuitatibus est suis, & publice populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, & habita fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum, mihimet deposco ipse, ut opera quoque impensa consilium adiuuem meum, & rei suapte natura gratae, quantam insuper gratiam possim, adijciam. Homini non ad cetera Punica ingenia callido ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conuentis quibusdam auxiliaribus Hispanis, & ab ijs ad Scipionem perductus, quid afferret, expromit. Fide accepta dataque, ac loco & tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit. diem insequentem absumpsit cum Bostare mandatis ad rem agendam accipiendis. dimissus,
C cum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum ijs horam excitatis custodibus puerorum profectus, ueluti ignarus, in praeparatas sua fraude insidias ducit. In castra Romana perducti, cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem, quasi Carthaginiensium nomine sic agerentur. Maior aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Carthaginiensium fuerat. illos enim graues superbosq. in rebus secundis expertos, fortuna & timor mitigasse uideri poterat. Romanus primo aduentu, incognitus ante, ab re clementi liberaliq. initium fecerat: & Acedux, uir prudens, haud frustra uidebatur socios mutasse. Itaque ingenti consensu ad defectionem omnes spectare: armaq. extemplo mota forent, ni hiems quae Romanos quoque & Carthaginienses concedere in tecta coegit, interuenisset. Haec in Hispania quoque secunda aestate Punici belli gesta, cum in Italia
D paullulum interualli cladibus Romanis sollers cunctatio Fabij fecisset: quae ut Hannibalē non mediocri sollicitum cura habebat, tādem eum militiae magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna gereret: ita contempta erat inter ciues armatos pariter togatosque, utique postquam absente eo, temeritate magistri equitum, laeto, ut uerius dixerim, quam prospero, euentu pugnatum fuerat. Accesserant duae res ad augendam inuidiam dictatoris. una, fraude ac dolo Hannibalis: quod cum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo aequatis, ab uno eo ferrum, ignēque, & uim omnem hostium abstineri iussit, ut occulti alicuius pacti ea merces uideri posset. altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non exspectata in eo senatus auctoritas est: ad extremum haud ambigue in maximam laudem uerso, in permutandis captiuis: quod, sicut primo Punico bello factum erat, conuenerat inter duces Romanos, Poenumque, ut, quae pars plus reciperet, quam daret, argenti pondo bina & selibras in militem praestaret.
E CCXLVII cum plures Romanus quam Poenus recepisset, argentumq. pro eis debitum, saepe iactata in senatu re, quoniam non consuluisset patres, tardius rogaretur: inuiolatum ab hoste agrum misso Romam filio uendidit, fidemq. publicam impendio priuato exsoluit. Hannibal pro Gerionis moenibus, cuius urbis captae, atq. incensae ab se in usum horreorū pauca reliquerat tecta, statiua habebat. inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris praesidio, & circumspectans nec unde impetus in frumentatores fieret. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. praeerat Minucius magister equitum, profecto, sicut ante dictum est, ad urbem dictatore. Ceterum castra, quae in monte alto ac tuto loco posita fuerant, iam in planum deferuntur:

tur: agitabanturq. pro ingenio ducis consilia callidiora, ut impetus aut in frumentatores F
palantes, aut in castra relicta, cum leui manu praesidioq. fieret. Nec Hannibalem fefellit,
cum duce mutatam esse belli rationem, & ferocius, quam consultius, rem hostes gesturos.
Ipse autem (quod minime quis crederet) cum hostis propius esset, tertiam partem mili-
tum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: deinde castra ipsa propius hostem
mouit, duo ferme a Gerione millia, in tumulum hosti conspectum: ut intentum sciret esse
ad frumentatores, siqua uis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Roma-
norum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud du-
bie hostibus breuiore uia praeuentus esset, nocte clam missi Numidae ceperunt. quos te-
nentes locum contempta paucitate Romani postero die cum eiecissent, ipsi eo transfe- G
runt castra. Tum itaque ut exiguum spatij uallum a uallo aberat, & id ipsum totum pro-
pe compleuerat Romana acies, simul & per auersa castra a castris Hannibalis equitatus cũ
leui armatura emissus in frumentatores late caedem fugamq. hostium palatorum fecit: nec
acie certare Hannibal ausus: quia tanta paucitate uix castra, si oppugnarentur, tutari pote-
rat. iamq. artibus Fabij pars exercitus aberat, iam ferme sedendo & cunctando bellum
gerebat, receperatq. suos in priora castra, quae pro Gerionis moenibus erant. Iusta quo-
que acie, & collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. primo concursu Poenum us-
que ad castra fusum, inde eruptione facta repente uersum terrorem in Romanos: Nume-
rij Decimi Samnitis deinde interuentu proelium restitutum. hunc principem genere ac
diuitijs non Bouiani modo, unde erat, sed toto Samnio, iussu dictatoris octo millia pedi-
tum, & equites ducentos adducentem in castra, ab tergo cum apparuisset Hannibali, spem
parti utrique praebuisse noui subsidij: tumq. Fabio ab Roma ueniente, Hannibalem insidia- H
rum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum adiuuante Samnite
duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium caesa, quinque admodũ Romanorum.
tamen in tam pari prope clade famam egregiae uictoriae cum uanioribus litteris magistri
equitum Romam perlatam. De his rebus persaepe & in senatu & in concione actum est.
Cũ laeta ciuitate dictator unus nihil nec famae, nec litteris crederet, &, ut uera omnia es-
sent, secunda se magis, quam aduersa, timere diceret: tum M. Metilius tribunus plebis id
enimuero ferendum esse negat, non praesentem solum dictatorem obstitisse rei bene ge-
rendae, sed absentem etiam gestae obstare: & in ducendo bello sedulo tempus terere, quo
diutius in magistratu sit, solusq. & Romae & in exercitu imperium habeat. quippe consu-
lum alterum in acie cecidisse, alterum, specie classis Punicae persequendae, procul ab Italia
ablegatum. duos praetores Sicilia, atque Sardinia occupatos, quorum neutra hoc tempo-
re prouincia praetore egeat. M. Minucium magistrum equitũ, ne hostem uideret, ne quid I
rei bellicae gereret, prope in custodia habitum. Itaque Hercule, non Samnium modo, quo
iam tamquam trans Iberum agro Poenis concessum sit, & Campanum Calenumque, & Fa-
lernum agrum peruastatos esse, sedente Casilini dictatore, & legionibus populi Romani
agrum suum tutante, uerum etiam exercitum cupientem pugnare, & magistrum equitum,
clausos prope intra uallum retentos, tamquam hostibus captiuis arma adempta. tandem
ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra uallum egressos, fudisse ac fugas-
se hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanae esset, audacter se laturum fuisse
de abrogando Q. Fabij imperio. Nunc modicam rogationem promulgaturum de aequan-
do magistri equitum & dictatoris iure: nec tamen, ne ita quidem, prius dimittendum ad
exercitum Q. Fabium, quam consulem in locum C. Flaminij suffecisset. Dictator con-
cionibus se abstinuit, in actione minime popularis. ne in senatu quidem satis aequis auri-
bus audiebantur, tunc cum hostem uerbis extolleret, biennijq. clades per temeritatem at- K
que inscitiam ducum acceptas referret: magistroq. equitum, quod contra edictum suum
pugnasset, rationem diceret reddendam esse. si penes se summa imperij consilijq. sit, pro-
pediem effectum, ut sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti
esse: mentem, rationemq. dominari. se saeuo tempore, & sine ignominia seruasse exerci-
tum, quam multa millia hostium occidisse, ducere maiorem gloriam esse. Huius generis
orationibus frustra habitis, & consule creato M. Atilio Regulo, ne praesens de iure impe-
rij dimicaret, pridie quam rogationis ferendae dies adesset, nocte ad exercitum abijt. Lu-
ce orta, cum plebis concilium esset, magis tacita inuidia dictatoris, fauorq. magistri equi-

A tum animos uerſabat, quam ſatis audebant homines ad ſuadendum quod uulgo place-
bat,prodire: & fauore ſuperante, auctoritas tamen rogationi deerat. Vnus inuentus eſt
ſuaſor legis, C. Terentius Varro, qui priore anno praetor fuerat, locò non humili ſolum,
ſed etiam ſordido ortus, patrem lanium fuiſſe ferunt, ipſum inſtitorem mercis, filioque
hoc ipſo in ſeruili eius artis miniſterio uſum. Is iuuenis ubi ex eo genere quaeſtus pecu-
nia a patre relicta, animum ad ſpem liberalioris fortunae adiecit, togaque & forum pla-
cuere, proclamando pro ſordidis hominibus cauſſiſque aduerſus rem & famam bono-
rum, primum in notitiam populi,deinde ad honorem peruenit.quaeſtura quoque,& dua-
bus aedilitatibus, plebeia & curuli, poſtremo & praetura perfunctus, iam ad conſulatus
ſpem cum attolleret animos, haud parum callide auram fauorabilis populi ex dictatoria
inuidia petijt: ſicque plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Ro-
B mae,quique in exercitu erant,aequi atque iniqui,praeter ipſum dictatorem,in contumeliā
eius latam acceperunt. ipſe, qua grauitate animi criminantes ſe ad multitudinem inimi-
cos tulerat,eadem & populi in ſe ſaeuientis iniuriam tulit: acceptiſque in ipſo itinere litte
ris ſenatus conſulti de aequato imperio, ſatis fidens haudquaquam cum imperij iure a[illegible]-
tem imperandi aequatam,cumque inuicto a ciuibus hoſtibuſque animo ad exercitum r[illegible]-
dijt. Minucius uero, cum iam ante uix tolerabilis fuiſſet, ſecundis rebus, ac fauore uul-
gi: tum utique immodice immodeſteque non Hannibale magis uicto ab ſe, quam Fabio,
gloriari. Illum in rebus aſperis unicum ac parem ducem quaeſitum Hannibali, maiorem
minori,dictatorem magiſtro equitum,quod nulla memoria habeat annalium, iuſſu popu-
li aequatum in eadem ciuitate, in qua magiſtri equitum uirgas ac ſecures dictatoris treme
re,atque horrere ſoliti ſunt. in tantum ſuam felicitatem uirtutemque enituiſſe. ergo ſecu-
C turum ſe fortunam ſuam, ſi dictatoris cunctatio in ſegnitie deorum hominumque iudicio
damnata perſtaret. Itaque quo die primum congreſſus eſt cum Fabio,ſtatuendum omniū
primum ait eſſe, quemadmodum imperio adaequato utantur. ſe optimum ducere, aut
diebus alternis, aut, ſi maiora interualla placerent, partitis temporibus, alternis ſum-
mum ius imperiumq. eſſe, ut par hoſti non ſolum conſilio,ſed uiribus etiam eſſet, ſi quam
occaſionem rei gerendae habuiſſet. Q. Fabio haudquaquam id placere: omnia enim for-
tunam habituram,quaecumque temeritas collegae habuiſſet. ſibi communicatum cū illo,
non ademptum imperium eſſe. itaque ſe umquam uolentem parte qua poſſet,rerum con-
ſilio gerendarum,ceſſurum: nec ſe tempora aut dies imperij cum eo, ſed exercitus diuiſu-
rum: ſuiſque conſilijs,quoniam omnia nō liceret,quae poſſet,ſeruaturum. Ita obtinuit,ut
legiones,ſicut conſulibus mos eſſet, inter ſe diuiderent. prima & quarta Minucio, ſecun-
D da & tertia Fabio euenerunt. item equites pari numero, ſociumque & Latini nominis au-
xilia diuiſerunt. caſtris ſe quoque ſeparari magiſter equitum uoluit. Duplex inde Hanni-
bali gaudium fuit: (neque enim quidquam eorum quae apud hoſtes agerentur, eum falle
bat, & perfugis multa indicantibus, & per ſuos explorantem) nam & liberam Minucij te-
meritatem ſe ſuo modo captaturum,& ſollertiae Fabij dimidium uirium deceſſiſſe. Tumu-
lus erat inter caſtra Minucij, & Poenorum, quem qui occupaſſet, haud dubie iniquiorem
erat hoſti locum facturus. eum non tam capere ſine certamine uolebat Hannibal, quam-
quam id operaepretium erat,quam cauſſam certaminis cum Minucio, quem ſemper occur
ſurum ad obſiſtendum ſatis ſciebat, contrahere. Ager omnis medius erat prima ſpecie
inutilis inſidiatori, quia non modo ſilueſtre quidquam, ſed ne uepribus quidem ueſtitum
habebat: re ipſa natus tegendis inſidijs eo magis,quod in nuda ualle nulla talis fraus time
E ri poterat.& erant in amfractibus cauae rupes, ut quaedam earum ducenos armatos poſ-
ſent capere. In has latebras,quot quemque locum apte inſidere poterant, quinque mil-
lia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicuius temere egreſſi, aut
fulgor armorum fraudem in ualle tam aperta detegeret, miſſis paucis prima luce ad ca-
piendum quem ante diximus tumulum, auertit oculos hoſtium. Primo ſtatim conſpectu
contempta paucitas; ac ſibi quiſque depoſcere pellendos inde hoſtes. ad locum capien-
dum dux ipſe inter ſtolidiſſimos ferociſſimoſque ad arma uocat, & uanis animis & minis
increpat hoſtem. Principio leuem armaturam dimittit, deinde conſerto agmine mittit
equites: poſtremo,cum hoſtibus quoque ſubſidia mitti uideret, inſtructis legionibus pro
cedit. Et Hannibal laborantibus ſuis alia atque alia, creſcente certamine,mittens auxilia
peditum

peditum equitumque, iam iustam expleuerat aciem, ac totis utrimque uiribus certabatur. F
Prima leuis armatura Romanorum praeoccupatum inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaq. terrorem in succedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit. peditum acies inter perculsos impauida sola erat, uidebaturque, si iusta aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura. tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. sed exorti repente insidiatores, eum tumultum terroremq. in latera utrimque, ab tergoq. incursantes fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset. Tunc Fabius primo clamore pauentū audita, dein conspecta, procul turbata acie: Ita est, inquit, non celerius, quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio aequatus imperio, Hannibalem & uirtute & fortuna superiorem uidet. sed aliud iurgādi succensendiq. tempus erit: nunc signa extra uallum proferte. uictoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris ciuibus. Iam magna ex parte caesis alijs, alijs circumspe- G
ctantibus fugam, Fabiana se acies repente, uelut caelo demissa, ad auxilium ostendit. itaque priusquam ad coniectum teli ueniret, aut manum consereret, & suos a fuga effusa, & a feroci pugna hostes continuit. Qui solutis ordinibus uage dissipati erant. undique confugerunt ad integram aciem. qui plures simul terga dederant, conuersi in hostem, uoluentesq. orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. ac iam prope una acies facta erat uicti, atque integri exercitus, inferebantq. signa in hostem, cum Poenus receptui cecinit, palam ferente Hannibale, ab se Minucium, se a Fabio uictum. Ita per uariam fortunam diei maiore parte exacta, cum in castra reditum esset, Minucius conuocatis militibus: Saepe ego, inquit, audiui, milites, eum primum esse uirum, qui ipse cōsulat, quid in rē sit: secundum, eum qui bene monenti obediat: qui nec ipse cōsulere, nec alteri parere scit, eum extremi ingenij esse. Nobis quoniam prima animi ingenijq. negata sors est, secun- H
dam ac mediam teneamus: & cum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. castra cum Fabio iungamus. ad praetorium eius signa cum tulerimus: ubi ego eum parentem appellauero, quod beneficio eius erga nos, ac maiestate eius dignum est: uos milites eos, quorum uos modo arma dextraeq. texerunt, patronos salutabitis: &, si nihil aliud gratorum certe nobis animorum gloriam dies haec dederit. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur uasa. profecti agmine incedentes ad dictatoris castra, in admirationem & ipsum, & omnes qui circa erant, conuerterunt. Vt constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, cum patrem Fabium appellasset, circumfusosq. militum eius totum agmen patronos consalutasset: parentibus, inquit, meis, dictator, quibus te modo nomine, quo fando possum, aequaui, uitam tantum debeo: tibi cum meam salutem, tum omnium horum. itaque plebiscitum, quo oneratus magis, quam honoratus, I
sum, primus antiquo, abrogoque: &, quod tibi mihique, quod meo exercitui tuoque, conseruato ac conseruatori sit felix, sub imperium auspiciumq. tuum redeo, & signa haec legionesq. restituo. tu quaeso placatus, me magistrum equitum, hos ordinibus suis quemque teneri iubeas. Tum dextrae interiunctae: militesq. concione dimissa a notis ignotisq. benigne, atque hospitaliter inuitati: laetusq. dies ex admodum tristi paullo ante ac prope exsecrabili factus. Romae, ut est perlata fama rei gestae, dein litteris non magis ipsorū imperatorum, quam uulgo militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad caelum ferre. Par gloria apud Hannibalem hostesq. Poenos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis, atque in Italia bellum esse: nam biennio ante adeo & duces Romanos, & milites spreuerant, ut uix cum eadem gente bellum esse crederent, cuius terribilem eam famam a patribus accepissent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, tandem eam nubem, quae sederet in iugis montium, sollicitatam procella imbrē dedisse. Dum haec geruntur in Italia: Cn. Seruilius Geminus consul cum classe nauium K
circumuectus Sardiniae & Corsicae oram, & obsidibus utrimque acceptis in Africam trāsmisit: & prius quam in continentem descensiones faceret, Meninge insula uastata, & ab incolentibus circa eam, ne & ipsorum ureretur diripereturq. ager, decem talentis argenti acceptis, ad litora Africae accessit, copiasq. exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, naualesq. socij iuxta effusi, ac si insulas cultorum egentes praedarentur. itaque in insidias temere illati, cum a sequentibus palantes, & locorum ignari circumuenirentur, cum multa caede, ac foeda fuga retro ad naues compulsi sunt. Ad mille hominum, cum

his

A his Sempronio Blaeso quaestore amisso, classis a litoribus hostium plenis trepide soluta in Siciliam cursum tenuit: traditaq. Lilybaei T. Otacilio praetori, ut ab legato eius P. Sura Romam reduceretur. ipse per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam transiecit: litteris Q. Fabij accitus & ipse, & collega eius M. Atilius, ut exercitum ab se exacto iam prope semestri imperio acciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem aduersus Hannibalem rem gessisse tradunt. Coelius etiam eum primum a populo creatum dictatorem scribit. Sed & Coelium & ceteros fugit, uni consuli Cn. Seruilio, qui tunc procul in Gallia prouincia aberat, ius fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia exspectare territa iam clade ciuitas non poterat, eo decursum esse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore esset: res inde gestas, gloriamq. insignem ducis, & augendae titulum imaginis posteris, ut dictator pro dictatore diceretur, facile obtinuisse. Consules M. Atilius Regulus, Cn.
B Seruilius Geminus exercitu accepto, hibernaculis mature communitis (tum enim autumni erat tẽpus) Fabij artibus cum summa inter se cõcordia bellũ gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali diuersis locis opportune aderant, carpentes agmen, palantesque excipiẽtes. in casum uniuersae dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non ueniebant. adeoq. inopia est coactus Hannibal, ut nisi tum fugae speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit: nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Cum ad Gerionem, iam hieme impendente, constitisset bellum, Neapolitani legati Romam uenere. ab ijs quadraginta paterae aureae magni ponderis in curiam illatae, atque ita uerba facta, ut dicerent, scire se Romani populi aerarium bello exhauriri: &, cum iuxta pro urbibus agrisq. sociorum, ac pro capite atque arce Italiae, urbe Romana, atque imperio geratur: aequum censuisse Neapolitanos, quod auri
C sibi cum ad ipsorum ornatum, tum ad subsidium fortunae a maioribus relictum foret, eo iuuare populum Romanum. si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos. gratum sibi patres Romanos populumq. facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent: dignosq. iudicauerint, a quibus donum animo ac uoluntate eorum, qui libentes darent, quam re, maius ampliusq. acciperent. Legatis gratiae actae pro munificentia, curaque. patera, quae ponderis minimi fuit, accepta. Per eosdem dies speculator Carthaginiẽsis, qui per biennium fefellerat, Romae deprehensus, praecisisq. manibus dimissus: & serui quinque & uiginti in crucem acti, quod in campo Martio coniurassent. indici data libertas, & aeris grauis uiginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem missi ad deposcendum Demetrium Pharium, qui bello uictus ad eum fugisset: & alij in Ligures, ad expostulandum, quod Poenum opibus auxilijsq. suis iuuissent: simul ad uisendum ex propin
D quo, quae in Boijs atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cuius dies exierat, poscendum: aut, si diem proferre uellet, obsides accipiendos. adeo, etsi bellum ingens in ceruicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam uenit, aedem Concordiae, quam per seditionem militarem biẽnio ante L. Mãlius praetor in Gallia uouisset, locatam ad id tempus non esse. itaque duumuiri ad eam rem creati ab Aemilio praetore urbano, Cn. Pupius, & K. Quinctius Flaminius, aedem in arce faciendam locauerunt. Ab eodem praetore ex senatus consulto litterae ad cõsules missae, ut si ijs uideretur, alter eorũ ad consules creandos Romam ueniret: se in eam diem, qua iussissent, comitia edicturum. Ad haec a consulibus rescriptum, sine detrimento reipublicae abscedi non posse ab hoste. itaque per interregem comitia habenda esse potius, quam consulum alter a bello auocaretur. Patribus rectius uisum est, dictatorem a consule dici comitiorum habendorum caussa.
E Dictus L. Veturius Philo, M. Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His uitio creatis, iussisq. die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res redijt. consulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi a patribus C. Claudius Ap. F. Centho, inde P. Cornelius Asina. in eius interregno comitia habita magno certamine patrum ac plebis. C. Terentium Varronem, sui generis hominem, plebi, insectatione principum, popularibusq. artibus conciliatum, ab Q. Fabij opibus & dictatorio imperio concussis, aliena inuidia splendentem, uulgus etiam extrahere ad consulatum nitebatur. patres summa ope obstabant, ne se insectando sibi aequari assuescerent homines. Baebius Herennius, tribunus plebis, cognatus C. Terentij, criminando non senatum modo,

do, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per inuidiam eorum, fauorem candidato suo conciliabat. Ab hominibus nobilibus per multos annos bellum quaerentibus Hannibalem in Italiam abductum: ab ijsdem, cum debellari possit, fraude id bellum trahi. cum quattuor militum legionibus uniuersis pugnari posse apparuisset, eo quod M. Minucius absente Fabio prospere pugnasset, duas legiones hosti ad caedem obiectas: deinde ex ipsa caede ereptas, ut pater patronusq. appellaretur, qui prius uincere prohibuisset Romanos, quam uinci. Consules deinde Fabianis artibus, cũ debellari posset, bellũ traxisse. Id foedus inter omnes nobiles ictum: nec finẽ ante belli habituros, quam consulem uere plebeium, id est hominem nouum fecissent. nam plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris: & contemnere plebem, ex quo contemni desierint a patribus, coepisse. Cui non id apparere? id actum & quaesitum esse, ut interregnum iniretur: ut in patrum potestate comitia essent. id consules ambos ad exercitum morando quaesisse. id postea, quia inuitis ijs dictator esset dictus comitiorum caussa, expugnatum esse, ut uitiosus dictator per augures fieret. Abhorrere igitur interregnum eos: consulatum unum certe plebis Romanae esse: populum liberius habiturum ac daturum ei, qui magis uincere, quam diu imperare, malit. Cum his orationibus accensa plebs esset, tribus patricijs petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Vulsone, M. Aemilio Lepido, duobus nobilibus iam familiaribus plebi, C. Atilio Serrano, & Q. Aelio Paeto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu eius essent comitia rogando collegae. Tum experta nobilitas parum fuisse uirium in compertitoribus eius, L. Aemilium Paullum, qui cum M. Liuio consul fuerat, & damnatione collegae, & sua prope ambustus euaserat, infestum plebi, diu ac multum recusantem ad petitionem compellit. Ita is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certauerant, par magis in aduersando, quam collega, datur consuli. Inde praetoria comitia habita. creati M. Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romae iuris dicundi urbana sors Pomponio, inter ciues Romanos & inter peregrinos P. Furio Philo euenit. Additi duo praetores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt, nec cuiquam eorum praeter Terentium consulem, erat mandatus honos, quem iam non antea gessisset, praeteritis aliquot fortibus ac strenuis uiris, quia in tali tempore nullus nouis magistratus uidebatur mandandus. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantae autem peditum equitumque additae sint copiae, adeo & numero, & genere copiarum uariant auctores, ut uix quidquam satis certum affirmare ausim. Decem millia nouorum militum alij scripta in supplementum, alij nouas quattuor legiones quinque legionibus additas, ut nouem legionibus rem gererent. numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum, & centenis equitibus in singulas adiectis: ut quina millia peditum, treceni equites essent: socij duplicem numerum equitum darent, pedites aequarent. Septem & octoginta millia armatorum, & ducentos in castris Romanis, cum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, maiore conatu, atque impetu rem actam, quam prioribus annis, quia spem, posse uinci hostem, dictator praebuerat. Ceterum prius quam signa ab urbe nouae legiones mouerent, decemuiri libros adire, atque inspicere iussi, propter territos uulgo homines nouis prodigijs. nam & Romae in Auentino, & Ariciae nunciatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse, & multo cruore, signa in Sabinis caedis, aquas e fonte calidas manasse. id quidem & quod saepius acciderat, magis terrebat. & in uia Fornicata, quae ad campum erat, aliquot homines de caelo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Paesto pateras aureas Romam attulerunt. ijs, sicut Neapolitanis, gratiae actae, aurum non acceptum. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostiam cum magno apparatu accessit. legati Syracusani in senatum introducti nunciarunt, caedem C. Flaminij consulis exercitusque allatam adeo affecisse regem Hieronem, ut nulla sui propria, regnique sui clade moueri magis potuerit. itaque, quamquam probe sciat magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope aduersis rebus, quam secundis, esse, missa tamen a se omnia, quibus a bonis fidelibusque socijs bella iuuari soleant. quae ne accipere abnuant, magnopere se patres conscriptos orare. Iam omnium primum ominis caussa uictoriam auream pondo CCCXX afferre sese: acciperent

F G AN. 534. H I K

A ciperent eam, tenerentque, & haberent propriam, & perpetuam. aduexisse etiam trecenta millia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent. & quantum praeterea opus esset, & quo iussissent, subuecturos. Milite atque equite scire, nisi Romano, Latinique nominis, non uti populum Romanum: leuium armatorum auxilia etiam externa uidisse in castris Romanis. itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum aptam manum aduersus Baleares ac Mauros, pugnacesq. alias missili telo gentes. Ad ea dona consilium quoque addebant, ut praetor, cui prouincia Sicilia euenisset, classem in Africam transijceret: ut & hostes in terra sua bellum haberent, minusq. laxamenti daretur ijs ad auxilia Hannibali summittenda. Ab senatu ita responsum regi est: Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani uenerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adiuuisse: id, perinde
B ac deberet, pergratum populo Romano esse. Aurum & a ciuitatibus quibusdam allatum, gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum: Victoriam, omenq. accipere, sedemque ei se diuae dare, dicare Capitolium, templum Iouis Optimi Maximi. in ea arce urbis Romae sacratam, uolentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano. Funditores, sagittarijque, & frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad nauium classem, quae cum T. Otacilio propraetore in Sicilia erant, quinque & uiginti additae: permissumque est, ut, si e republica censeret esse, in Africam transijceret. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socij ab nomine Latino uenirent. Milites tunc, quod numquam antea factum erat, iureiurando a tribunis militum adacti, iussu consulum conuenturos, neque iniussu abituros. nam ad eam diem nihil praeter sacramentum fuerat: & ubi ad decuriatum aut centuriatum conuenissent, sua uo-
C luntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites coniurabant, sese fugae atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis feriendi, aut ciuis seruandi caussa. id ex uoluntario inter ipsos foedere a tribunis ad legitimam iurisiurandi adactionem translatum. Conciones, prius quam urbe signa mouerentur, consulis Varronis multae ac feroces fuere, denunciantis, bellum accersitum in Italiam ab nobilibus, mansurumq. in uisceribus reipublicae, si plures Fabios imperatores haberet, se quo die hostem uidisset, profligaturum. Collegae eius Paulli una, pridie quam ex urbe proficiscerentur, concio fuit, uerior quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo, Mirari se, quo modo quis dux, prius quam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset: iam nunc locatus in urbe sciret, quae sibi agenda armato forent: & diem quoque praedicere posset,
D qua cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se, quae consilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura non praecepturum. optare, ut, quae caute, atque consulte gesta essent, satis prospere euenirent. temeritatem, praeterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse. Eum sua sponte apparebat tuta celeribus consilijs praepositurum: &, quo id constantius perseueraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur: Si aut collegam (id quod mallem) tui similem L. Aemili haberes, aut tu collegae tui similis esses, superuacanea esset oratio mea. nam & duo boni consules, etiam me tacente, omnia e republica fide uestra faceretis: & mali nec mea uerba auribus uestris, nec consilia animis reciperetis. nunc & collegam tuum, & te talem uirum intuenti mihi, tecum omnis oratio est: quem uideo nequidquam & uirum bonum, & ciuem fore, si altera parte claudicet respublica. malis consilijs idem ac
E bonis iuris & potestatis erit. Erras enim L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Hannibale, futurum censes. nescio an infestior hic aduersarius, quam ille hostes maneat. & cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es. & aduersum Hannibalem legionesque eius tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis etiam tibi caussa absit C. Flaminij memoria. tamen ille consul demum, & in prouincia, & ad exercitum coepit furere: hic prius quam peteret consulatum: deinde in petendo consulatu: nunc quoque consul, prius quam castra uideat, aut hostem, insanit. & qui tantas iam nunc procellas, proelia atque acies iactando inter togatos ciet, quid inter armatam iuuentutem censes facturum? & ubi extemplo uerba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denunciat, ex

templo pugnauerit: aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasymeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus aduersus unum est: & ego contemnendo potius, quam appetendo gloriam, modum excesserim. sed ita res habet. una ratio belli gerendi aduersus Hannibalem est, qua ego gessi. nec euentus modo hoc docet: stultorum iste magister est: sed eadem ratio quae fuit, futuraque, donec res eaedem manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. omnia circa plena ciuium ac sociorum sunt. armis, uiris, equis, commeatibus iuuant, iuuabuntque: id iam fidei documentum in aduersis rebus nostris dederunt. meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Hannibal contra, in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul a domo, procul a patria. neque illi terra, neque mari est pax: nullae eum urbes accipiũt, nulla moenia: nihil usquam sui uidet, in diẽ rapto uiuit. partem uix tertiam exercitus eius habet, quem Iberum amnem transiecit. plures fames quam ferrum absumpsit: nec his paucis iam uictum suppeditat. Dubitas ergo, quin eum sedendo superaturi simus, qui senescat in dies? non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? Quamdiu pro Gerionis, castelli Apuliae inopis, tamquam pro Carthaginis moenibus, pugnatum est? Sed aduersus te quidem ego gloriabor. Cn. Seruilius, atque M. Atilius, proximi consules, uide quemadmodum eum ludificati sint. Haec una salutis est uia, L. Paulle, quam difficilem infestamque ciues tibi magis, quam hostes facient. idem enim tui, quod hostium milites, uolent: idem Varro, consul Romanus, quod Hannibal, Poenus imperator, cupiet. duobus ducibus unus resistas oportet. resistes autem, aduersus famam rumoresque hominum si satis firmus steteris: si te neque collegae uana gloria, neque tua falsa infamia mouerit. Veritatem laborare nimis ius saepe aiunt, exstingui numquam. Gloriam qui spreuerit, ueram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli uocent. malo, te sapiens hostis metuat, quam stulti ciues laudent. omnia audentem contemnet Hannibal: nil temere agentem metuet. nec ego, ut nihil agatur, moneo, sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna. tuae potestatis semper, tuaque omnia sint. armatus intentusque sis, neque occasioni tuae desis, neque suam occasionem hosti des. omnia non properanti clara certaque erunt. festinatio improuida est, & caeca. Aduersus ea oratio consulis haud sane laeta fuit, magis fatentis ea, quae diceret, uera, quam facilia factu esse. Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid consuli aduersus collegam seditiosum ac temerarium uirium, atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse. optare ut omnia prospere euenirent. at si quid aduersi caderet: hostium se telis potius, quam suffragijs iratorum ciuium, caput obiecturum. Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequẽtibus primoribus patrum. Plebeium consulem sua plebs prosecuta, turba quam dignitate conspectior. Vt in castra uenerunt, permisto nouo exercitu ac uetere, castris bifariam factis: ut noua minora essent propius Hannibali, in ueteribus maior pars, & omne robur uirium esset: tum anni prioris consulem M. Atilium aetatem excusantem Romam miserunt. Cn. Seruilium in minoribus castris legioni Romanae, & socium peditum equitumq. duobus millibus praeficiunt. Hannibal, quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat: tamen aduentu consulum mire gaudere. non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne unde raperet quidem, quidquam reliqui erat, omni undique frumento, posteaquam ager parum tutus erat, in urbes munitas conuecto: ut uix decem dierum, quod compertum postea est, frumentum superesset: Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporis exspectata foret. Ceterum temeritati consulis, ac praepropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis praedatoribus tumultuario proelio, ac procursu magis militum, quam ex praeparato, aut iussu imperatorum orto, haudquaquam par Poenis dimicatio fuit. Ad mille & septingentos caesi: nõ plus centum Romanorum sociorumque occisis. Ceterum uictoribus effuse sequentibus, metu insidiarum, obstitit Paullus consul, cuius eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignante, ac uociferante, emissum hostem e manibus: debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id damnum haud aegerrime pati: quin potius credere uelut inescatam temeritatem ferocioris consulis, ac nouorum maxime militum esse. & omnia ei hostium, haud secus quam sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare,

A peritate, duas prope partes tironum militum in exercitu esse. itaque locum & tempus insidijs aptum se habere ratus, nocte proxima, nihil, praeter arma ferentes secum milites, ducens, castra plena omnis fortunae publicae priuataeque relinquit: transque proximos mõtes laeua pedires instructos condit, dextra equites, impedimenta per cornua in medium agmen transducit, ut diripiendis uelut desertis fuga dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga praeriperet, falsa imagine castrorum, sicut Fabium priore anno frustratus esset, tenere in locis consules uoluisse. Vbi illuxit, subductae primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Iam satis comperta solitudine in castris, concursus fit ad praetoria consusum, nunciantium fugam hostium adeo trepidam, ut tabernaculis stantibus castra reliquerint: quoq. fuga obscurior esset, crebros etiã B relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri iuberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda. Et consul alter uelut unus turbae militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, prouidendum praecauendumque esse. postremo cum aliter neque seditionem, neque ducem seditionis sustinere posset: M. Statilium praefectũ cum turma Lucanorum exploratum misit. qui ubi adequitauit portis, subsistere extra munimenta ceteris iussis, ipse cum duobus equitibus uallum intrauit: speculatusq. omnia cũ cura, renunciat insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quae uergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per uias uelut obiectum ad praedam uidisse. Quae ad detinendos a cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt: & clamore sublato a militibus, nisi signum detur, sine ducibus ituros: haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro signum dedit proficiC scendi. Paullus, cum ei sua sponte cunctanti, pulli quoque auspicio non addixissent, obnunciari iam efferenti porta signa collegae iussit. quod quamquam Varro aegre est passus: Flaminij tamen recens casus, Claudijque consulis primo Punico bello memorata naualis clades religionem animo incussit. Dij prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibuere, imminentem pestem Romanis. nam forte ita euenit, ut cum referri signa in castra iubenti consuli milites non parerent, serui duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Seruilio atque Atilio consulibus inter pabulatores excepti a Numidis fuerint, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad consules, denunciant, omnem exercitũ Hannibalis trans proximos montes sedere in insidijs. Horum opportunus aduentus consules imperij potentes fecit: cum ambitio alterius suam primum apud eos praua indulgentia maiestatem soluisset. Hannibal, posteaquam motos magis inconsulte Romanos, quam D ad ultimum temere euectos, uidit: nequidquam detecta fraude in castra redijt. ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat: nouaque consilia in dies non apud milites solum mistos ex colluuione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem oriebantur. nam cum initio fremitus, deinde aperta uociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primo, postremo famem: & mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transitione coepisse consilium, fama esset: ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse: ita ut relicto peditatu omni cum equitatu se proriperet. Cum haec consilia, atque hic habitus animorum esset in castris, mouere inde statuit in calidiora, atque eo maturiora messibus Apuliae loca: simul ut quo longius ab hoste recessisset, transfugia impeditiora leuibus ingenijs essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisq. paucis in speciẽ relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed per eundem Lucanũ Statilium omnibus ultra castra, transq. E montes exploratis, cum relatum esset, uisum procul hostium agmen: tum die sequenti eius insequendi consilia agitari coepta. Cum utriusque consulis eadem esset, quae semper ante fuisset, sententia: ceterum Varroni fere omnes, Paullo nemo, praeter Seruilium prioris anni consulem, assentiretur: maioris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas urgente fato profecti sunt. Prope eum uicum Hannibal castra posuerat auersa a Vulturno uento, qui campis torridis siccitate nubes pulueris uehit. id cum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare praecipue futurum erat, cum aciem dirigerẽt, ipsi auersi, terga tantum afflante uento, in obcaecatum puluere effuso hostem pugnaturi. consules satis exploratis itineribus sequentes Poenum: ut uentum ad Cannas est: ubi in conspectu

Poenum habebant, bina castra communiunt eodem ferme interuallo, quo ad Gerionem, sicut ante, copijs diuisis. Aufidus amnis utriusque castris affluens, aditum aquatoribus ex sua cuiusque opportunitate haud sine certamine dabat. ex minoribus tamen castris, quae posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium praesidium. Hannibal spem nactus loci ad equestrem pugnam, qua parte uirium inuictus erat, facturus copiam pugnandi consulibus, dirigit aciem, lacessitq. Numidarum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari, ac discordia consulum Romana castra, cum Paullus Sempronij & Flaminij temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabij obijceret: testareturq. deos & homines, hic nullam penes se culpam esse, quod Hannibal iam uelut usucepisset Italiam, se constrictum a collega teneri, ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus: ille, si quid proiectis ac proditis ad inconsultam, atque improuidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpae exsortem, omnis tamen euentus participem fore diceret, uideret, ut quibus lingua prompta ac temeraria esset, aeque in pugnam uigerent manus. Dum altercationibus magis, quam consilijs, tempus teritur: Hannibal ex acie, quã ad multum diei tenuerat instructam, cum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad inuadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam cum uixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro uallo locatam, atque ipsas prope portas euecti sunt. Id uero indignum uisum, ab tumultuario auxilio iam etiam castra Romana terreri, ut ea modo una caussa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentq. aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperij eo die penes Paullum fuerit. itaque Varro postero die, cui sors eius diei imperij erat, nihil consulto collega, signum pugnae proposuit: instructisq. copijs flumen transiuit, sequente Paullo: quia magis non probare, quam non adiuuare consilium poterat. Transgressi flumen, eas quoque, quas in castris minoribus habuerant copias, suis adiungunt: atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites. laeuum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium iuncti legionibus Romanis tenuerunt iaculatores. ex ceteris leuium armorum auxilijs prima acies facta. consules cornua tenent, Terentius laeuum, Aemilius dextrum. Cn. Seruilio media pugna tuenda data. Hannibal luce prima, Balearibus leuiq. alia armatura praemissa, transgressus flumẽ, ut quosque transduxerat, ita in acie locabat: Gallos Hispanosq. equites prope ripã laeuo in cornu aduersus Romanũ equitatum. dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acies peditibus firmata: ita ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medij Galli, atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis & ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasymenum captis. Gallis Hispanisq. scuta eiusdem formae fere erant: dispares ac dissimiles gladij: Gallis praelongi, ac sine mucronibus: Hispano punctim magis, quam caesim, assueto petere hostem, breuitate habiles & cum mucronibus. ante ceteros armati (is gentium harum habitus tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat) Galli super umbilicum erant nudi: Hispani linteis praetextis purpura tunicis candore miro fulgentibus constiterant. Numerum omnium qui tum peditum equitumq. in acie stetere, illum ferunt, uidelicet quadraginta peditum millia, decem equitum. Duces cornibus praeerant: sinistrum Hasdrubal, dextrum regebat Maharbal: mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. sol seu de industria ita locatis, seu forte ita stando, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Poenis in septemtrionem uersis. uentus, quem Vulturnum incolae regionis uocant, aduersus Romanos coortus, multo puluere in ipsa ora uoluendo prospectum ademit. Clamore sublato procursum ab auxilijs, & pugna leuibus primum armis commissa: deinde equitum Gallorum Hispanorumque laeuum cornu cum dextro Romano concurrit, minime equestris more pugnae. frontibus enim aduersis concurrendum erat: quia nullo circa ad euagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant. in directum utrimque nitentes, stantibus ac confertis, postremo turbatis equis, uir uirum amplexus detrahebat equo. pedestre magna iam ex parte certamen factum erat. acrius tamen, quam diutius, pugnatum est: pulsiq. Romani equites terga uertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna, primo & uiribus & animis pares constabant

A bant ordines Gallis Hispanisque. tandem Romani diu ac saepe consilia agitabant, qua fronte acieq. densa impellerent hostium cuneum nimis tenuem, eoq. parum ualidum, a cetera prominentem acie. impulsis deinde ac trepide referentibus pedem insistere, ac tenore uno per praeceps pauore fugientium agmen in mediam primam aciem illati, postremo, nullo resistente, ad subsidia Afrorum peruenerunt, qui utrimque reductis alis constiterant. medijq. Galli Hispaniq. steterunt aliquantum prominente acie. qui cuneus ut pulsus aequauit frontem primum, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit, Afri circa iam cornua uim fecerant: irruentibusq. incaute in medium Romanis circumdedere alas: mox cornua extendendo, clausere & ab tergo hostes. Hinc Romani defuncti nequidquam proelio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, etiam aduersus Afros integram pugnam ineunt: non tantum eo iniquam, quod inclusi aduersus circumfusos, sed B etiam quod fessi cum recentibus ac uegetis pugnabant. Iam & in sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites aduersus Numidas steterant, confertum proelium erat, segne primo, & a Punica coeptum fraude. Quingenti ferme Numidae praeter consueta arma telaque, gladios occultos sub loricis habētes, specie transfugarum cum ab suis parmas post terga habentes adequitassent: repente ex equis desiliunt, parmisq. & iaculis ante pedes hostium proiectis, in mediam aciem accepti, ductiq. ad ultimos, considere ab tergo iubentur. ac dum proelium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. postquam omnium animos oculosq. occupauerat certamen, tum arreptis scutis, quae passim inter aceruos caesorum corporum strata erant, auersam adoriuntur Romanam aciem: tergaq. ferientes, ac poplites caedentes, stragem ingentem dederunt, ac maiorem aliquanto pauorem ac tumultum fecerunt. Cum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala iam spe proelium esset: C Hasdrubal, qui ea parte praeerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorū cum aduersis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit. Hispanos & Gallos pedites Afris iam prope fessis caede magis, quam pugna, adiungit. Parte altera pugnae Paullus, quamquam primo statim proelio funda grauiter ictus fuerat, tamē & occurrit saepe cū confertis Hannibali, & aliquot locis proelium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis. omisis postremo equis, quia consulem ad regendum equum uires deficiebant: tū denuncianti cuidam iussisse consulem, ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalē ferunt, Quam mallem, uinctos mihi traderet. Equitum pedestre proelium, quale iā haud dubia hostium uictoria fuit: cum uicti mori in uestigio mallent, quam fugere: uictores morantibus uictoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant: pepulerunt tamen iam paucos superatos, & labore ac uulneribus fessos. inde dissipati omnes sunt, equosq. ad D fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tr. mil. cum praeteruehens equo, sedentem in saxo, cruore oppletum consulem uidisset: L. Aemili, inquit, quem unum insontem culpae cladis hodiernae dij respicere debent, cape hunc equum, dum & tibi uirium aliquid superest: comes ego te tollere possum ac protegere, nec funestam hanc pugnam morte consulis feceris. etiam sine hoc lacrymarum satis luctusq. est. Ad ea consul. Tu quidem Cn. Corneli macte uirtute esto: sed caue, frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium euadendi absumas. Abi, nuncia publice patribus, urbem Romam muniant, ac prius, quam hostis uictor adueniat, praesidijs firment: priuatimq. Q. Fabio, L. Aemilium praeceptorum eius memorem exstitisse, & uixisse, & adhuc mori. & tu me in hac strage militum meorum patere exspirare, ne ut reus intercam: caussaq. consulatus accusator collegae exsistam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam. Haec exigen-E tem, prius turba fugientium ciuium, deinde hostes oppressere consulem, ignorantes quis esset, obrueruntq. telis. Lentulum in tumulum abripuit equus. tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in maiora, duo ferme in uicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo a Cartalone, atque equitibus, nullo munimento tegente uicum, circumuenti sunt. consul alter, seu forte, seu consilio, nihil fugientium infestus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam profugit. Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, & tanta prope ciuium sociorumq. pars caesi dicuntur. in his alter consulum, questores L. Atilius & L. Furius Bibaculus: XXI tribuni militum, consulares quidam, praetorijque & aedilicij: inter eos Cn. Seruilius, M. Matho, qui magister equitum priore anno aliquot diebus ante fuerat: LXXX praeterea sena-

tores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, cum sua uolunta te milites in legionibus facti essent. Capta eo proelio tria millia peditum, & equites trecenti dicuntur. Haec est pugna Cannensi clade nobilitata, par Aliensi. Ceterum ut haec illa ijs quae post pugnam accidere, leuior, quia ab hoste cessatum est: sic strage exercitus grauior foediorq. fuit fuga. namque ad Aliam fuga sicut urbem prodidit, ita exercitum ser uauit: ad Cannas fugientem consulem uix quinquaginta secuti sunt: alterius morientis prope totus exercitus fugit. Binis in castris cum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuncium, qui maioribus praeerant, mittunt: dum proelio, deinde ex laetitia epulis fatiga tos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent. uno agmine inde Canusium abituros esse. Eam sententiam alij totam aspernari. cur enim illos, qui se accersant, ipsos nõ uenire, cum aeque coniungi possent? quia uidelicet plena hostium omnia in medio essent: & aliorum, quam sua corpora tanto periculo mallent obijcere. Alijs non tam sen- G tentia displicere, quam animus deesse. P. Sempronius Tuditanus, tribunus mil. Capi ergo mauultis, inquit, ab auarissimo & crudelissimo hoste? aestimariq. capita uestra pretio? & exquiri ab interrogantibus, Romanus ciuis sis, an Latinus socius? ut ex tua contumelia & miseria alteri honos quaeratur, non tibi? Non uos quidem L. Aemilij, qui se bene mori, quam turpiter uiuere, maluit: & tot fortissimorum uirorum, qui circa eum cumulati iacẽt, similes estis. Sed antequam opprimat lux, maioraq. hostium agmina obsaepiant iter: per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia iter fit, quamuis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum, atque solutum agmẽ ac si nihil obstet, transibimus. itaque ite mecum, qui & uosmetipsos & remp. saluam uultis. Haec ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoq. facto per medios uadit hostes. & cum in latus dextrum, quod patebat, Numidae iacularentur: translatis in dexteram partẽ H scutis, in maiora castra ad sexcentos euaserunt, atque inde protinus alio magno agmine adiuncto Canusium incolumes perueniunt. Haec apud uictos magis impetu animorum, quem ingenium suum cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cuiusquam agebantur. Hannibali uictori cum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisq. insequentis, quietem & ipse sibimet sumeret, & fessis daret militibus, Maharbal praefectus equitum minime cessandũ ratus: Immo ut quid hac pugna sit actum, scias, die quincti, inquit, uictor in Capitolio epu laberis. sequere cum equite, ut prius te uenisse, quam uẽturum, sciant. Praecedant, Hannibal inquit, nuncij: laeta res est, sed uia maior, quam ut eam statim capere animo possim. itaque uoluntatem se laudare Maharbalis ait, ad consilium prensandum tempus opus esse. Tum Maharbal: Non omnia nimirum eidem dij dedere. Vincere scis Hannibal, uictoria I uti nescis. Mora eius diei satis creditur saluti fuisse urbi, atque imperio. Postero die ubi primum illuxit, ad spolia legenda, foedamq. etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Iacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna iunxerat, aut fuga. assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitauerant uulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam & iacentes uiuos succisis feminibus poplitibusque inuenerunt, nudantes ceruicem iugulumque, & reliquum sanguinem inuitantes haurire. Inuenti sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foueas, obruentesq. ora subiecta super humo iniecta interclusisse spiritum apparebat. Praecipue conuertit omnes substratus Numida mortuo superincumbenti Romano uiuus, naso auribusque laceratis: cum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira uersus, laniando dentibus hostem exspirasset. K Spolijs ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra oppugnanda, & omnium primum brachio fluminis obiecto eos excludit. Ceterum ab omnibus, labore, uigilijs, uulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in seruos centenis: & ut eo pretio persoluto, cum singulis abirent uestimentis, in castra hostes receperunt: traditiq. in custodiam omnes sunt, sed seorsum ciues socijque. Dum ibi tempus teritur: interea cum ex maioribus castris, quibus satis uirium aut animi fuit, ad quattuor millia hominum, & CC equites, alij agmine, alij palãtes passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium profugissent, castra ipsa ab saucijs timidisq. eadẽ condicione,

A ditione, qua altera, tradita hosti. Praeda ingens parta est: & praeter equos uirosque, & si quid argenti, quod plurimum in faleris equorum erat: (nam ad uescendum facto perexiguo utique militantes utebantur) omnis cetera praeda diripienda data est. Tum sepeliendi caussa conferri in unum corpora suorum iussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum uirorum. consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos qui Canusium perfugerant, muliercula nomine Busa, genere clara ac diuitijs, moenibus tantum tectisq. a Canusinis receptos, frumento, ueste, uiatico etiam iuuit. pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu honores habiti sunt. Ceterum cum ibi tribuni militum quattuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater priore anno dictator fuerat: & de legione secunda L. Publicius Bibulus, & P. Cornelius Scipio: & de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime aedilis fuerat: omnium consensu B ad P. Scipionem admodum adolescentem, & ad Ap. Claudium summa imperij delata est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum, nunciat P. Furius Philus, consularis uiri filius, nequidquam eos consultare: perditam spem fouere: desperatam comploratamq. rem esse publicam. nobiles iuuenes quosdam, quorum principem L. Caecilium Metellum, mare ac naues spectare, ut deserta Italia, ad regum aliquem transfugiant. Quod malum, praeterquam quod atrox, super tot clades, etiam nouum, cum stupore ac miraculo torpidos defixisset: & qui aderant, consilium aduocandum de eo censerent: negat consilij rem esse Scipio, iuuenis fatalis dux huiusce belli. audendum atque agendum, non consultandum, ait in tanto malo esse. irent secum extemplo armati, qui remp. saluam uellent. nusquam uerius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse. Pergit deinde ire sequentibus paucis in hospitium Metelli. & cum concilium ibi iuuenum, de quibus allatum C erat, inuenisset: stricto super capita consultantium gladio, Ex mei animi sententia, inquit, iuro, ut ego remp. non deseram, neque alium ciuem Romanum deserere patiar. si sciens fallo: tum me Iuppiter opt. max. domum, familiam, remq. meam pessimo leto afficias. In haec uerba L. Caecili iures, expostulo, ceterique qui adestis. qui non iurauerit, in se hunc gladium strictum esse sciat. Haud secus pauidi, quam si uictorem Hannibalem cernerent, iurant omnes: custodiendosq. semetipsos contra Hannibalem Scipioni tradunt. Eo tempore, quo haec Canusij agebantur, Venusiam ad consulem ad quattuor millia peditum equitumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, peruenere. Eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosq. cum diuisissent: in singulos equites togas & tunicas & quadrigatos nūmos quinosuicenos, & peditibus denos, & arma quibus deerant, dederunt. ceteraq. publice ac priuatim hospitaliter facta: certatumque, D ne a muliere Canusina populus Venusinus officijs uinceretur. Sed Canusij grauius onus Busae multitudo faciebat, & iam ad decem millia hominum erant. Appius, & Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantae secum peditum equitumq. copiae essent: sciscitatumq. simul, utrum Venusiam adduci exercitum, an manere iuberet Canusij. Varro ipse Canusium copias transduxit. Et iam aliqua species consularis exercitus erat, moenibusq. se certe, si non armis, ab hoste uidebantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse ciuium sociorumque, sed occidione occisum cum duobus exercitibus consulem, deletasq. omnes copias, allatum fuerat. Numquam salua urbe tantum pauoris tumultusq. intra moenia Romana fuit. Itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quae disserendo minora uero facio. Consule exercituq. ad Trasymenum priore anno amisso, non uulnus super uulnus, sed mul E tiplex clades, cum duobus consulibus consulares exercitus amissi nunciabantur: nec ulla iam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Hannibalis Apuliam, Samnium, ac iam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Aegates insulam Carthaginiensium proelio nauali acceptam? qua fracti, Sicilia ac Sardinia cessere: hinc uectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt. aut pugnam aduersam in Africa? cui postea hic ipse Hannibal succubuit. nulla ex parte comparandae sunt: nisi quod minore animo latae sunt. P. Furius Philus, & M. Pomponius praetores senatum in curiam Hostiliā uocauerunt, ut de urbis custodia consulerent. neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, uenturum. Cum malis sicut ingentibus, ita ignotis, nec consilium quidem satis

expedirent, obstreperetq. clamor lamentantium mulierum: & nondum palam facti uiui F
mortuiq. per omnes paene domos promiscue complorarentur: tum Fabius Maximus cē-
suit equites expeditos & Appia & Latina uia mittendos, qui obuiam euntes percunctaren
tur aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, si forte referant, quae fortuna consulum
atque exercituū sit, & si quid dij immortales miseri imperij reliquum Romano nomini fe-
cerint: ubi eae copiae sint: quo se Hannibal post proelium contulerit, quid paret, quid agat,
acturusq. sit. Haec exploranda noscendaq. per impigros iuuenes esse. Illud per patres ipsos
agendum: quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe
tollant, matronas publico arceant, contineriq. intra suum quamque limen cogant: com-
ploratus familiarum coerceant: silentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad
Praetores deducendos curent: suae quisque fortunae domi auctorem exspectet: custodes
praeterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem: cogantq. homines G
nullam, nisi urbe ac moenibus saluis, salutem sperare. ubi conticuerit tumultus, recte tum
in curiam patres reuocandos, consulendumq. de urbis custodia esse. Cum in hanc sen-
tentiam pedibus omnes issent, summotaq. foro per magistratus turba, patres diuersi ad se
dādos tumultus discessissent: tum demum litterae a Terentio cōsule allatae sunt, L. Aemi
lium consulem exercitumq. caesum: Canusijq. se esse, reliquias tantae cladis uelut ex nau-
fragio colligentem: ad X millia militum ferme esse incompositorum, inordinatorumque.
sed Hannibalem nūc sedere ad Cannas, in captiuorum pretijs, praedaq. alia, uictoriam nec
uictoris animo, nec magni ducis more metientem. Tunc priuatae quoque per domos cla
des uulgatae sunt: adeoq. totam urbem oppleuit luctus, ut sacrum anniuersarium Cere-
ris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matro-
na expers luctus fuerat. Itaque ne ob eandem caussam alia quoque sacra publica aut pri- H
uata desererentur, senatusconsulto diebus XXX luctus est finitus. Ceterum cum seda-
to urbis tumultu, reuocati in curiam patres essent, aliae insuper ex Sicilia litterae allatae
sunt ab T. Otacilio propraetore. regnum Hieronis classe Punica uastari. cui cum opem
imploranti ferre uellet, nunciatum sibi esse, aliam classem ad Aegates insulam stare pa-
ratam instructamque, ut, ubi se uersum ad ruendam Syracusanam oram Poeni sensissent,
Lilybaeum extemplo prouinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque classe opus
esse, si regem socium Siciliamque tueri uellent. Litteris consulis propraetorisque lectis, M.
Claudium, qui classi ad Ostiam stanti praeesset, Canusium ad exercitum mittendum: scri-
bendumque consuli, ut, cum praetori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quan
tum per commodum reip. fieri posset, Romam ueniret. Territi etiam super tantas clades,
cum ceteris prodigijs, tum quod duae Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri I
compertae: & altera sub terram, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat: alte-
ra sibimet ipsa mortem consciuerat: L. Cantilius, scriba pontificum, quos nunc mi-
nores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pont. max. eo usque
uirgis in Comitio caesus erat, ut inter uerbera exspiraret. Hoc nefas cum inter tot, ut
fit, clades, in prodigium uersum esset: decemuiri libros adire iussi sunt. Et Q. Fabius Pi-
ctor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus supplices deos possent
placare: & quaenam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrifi-
cia aliquot extraordinaria facta: inter quae Gallus & Galla, Graecus & Graeca in foro Boa
rio sub terra uiui demissi sunt in locum saxo consaeptum, ibi ante hostijs humanis minime
Romano sacro imbutum. Placatis satis, ut rebantur, deis, M. Claudius Marcellus ab
Ostia mille & quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi praesi
dio essent, mittit: ipse legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunus mil. Teanum Si- K
dicinum praemissa, classe tradita P. Furio collegae, paucos post dies Canusium magnis iti
neribus contendit. Dictator ex auctoritate patrum dictus M. Iunius, & Ti. Sempronius
magister equitum, delectu edicto, iuniores annis XVII & quosdam praetextatos scribunt.
quattuor ex his legiones, & mille equites effecti. item ad socios Latinumq. nomen ad mi
lites ex formula accipiendos mittunt: arma, tela, alia parari iubent: & uetera hostium
spolia detrahunt templis, porticibusque. Et aliam formam noui delectus inopia li-
berorum capitum ac necessitas dedit: octo millia iuuenum ualidorum ex seruitijs, prius
sciscitantes singulos, uellentne militare, empta publice armauerunt. Hic miles ma-

gis placuit

A gis placuit, cum pretio minore redimendi captiuos copia fieret. Namque Hannibal secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, uictoris magis, quam bellum gerentis, intentus curis, cum captiuis productis, segregatisque socijs, eos, sicut ante ad Trebiam Trasymenumque lacum, benigne allocutus, sine pretio dimisisset: Romanos quoque uocatos, quod numquam alias antea, satis miti sermone alloquitur. Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate, atque imperio certare. & patres uirtuti Romanae cessisse, & se id adniti, ut suae inuicem simul felicitati & uirtuti cedatur. itaque redimendi se captiuis copiam facere. pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecentos pediti, seruo centenos. Quamquam aliquantum adijciebatur equitibus ad id pretium quod pepigerant dedentes se: laeti tamen quamcumque condicionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio eorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent.

B nec pignus aliud fidei, quam ut iurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis: qui, si forte ad pacem inclinarent animos, condiciones ferret. Cum egressi castris essent, unus ex ijs minime Romani ingenij homo, uelut aliquid oblitus, iurisiurandi soluendi caussa cum in castra redisset, ante noctem comites assequitur. Vbi eos Romam uenire nunciatum est, Carthaloni obuiam lictor missus, qui dictatoris uerbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis. Legatis captiuorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Iunius, P. C. inquit, nemo uestrum ignorat, nulli umquam ciuitati uiliores fuisse captiuos, quam nostrae. ceterum, nisi nobis plus iusto nostra placet caussa, non alij umquam minus negligendi uobis, quam nos, in hostium potestatem uenerunt. non enim in acie per timorem arma tradidimus, sed cum prope ad noctem superstantes cumulis caesorum corporum proelium extraxissemus, in ca-

C stra recepimus nos. diei reliquum, ac noctem insequentem fessi labore ac uulneribus uallum sumus tutati. postero die, cum circumsessi ab exercitu uictore aqua arceremur, nec ulla alia iam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare: tum demum pacti sumus pretium, quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil iam auxilij erat, hosti tradidimus. Maiores nostros quoque acceperamus, se a Gallis auro redemisse: & patres nostros, asperrimos illos ad condicionem pacis, legatos tamen captiuorum redimendorum gratia Tarentum misisse. atqui in Italia cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quam pauore & fuga, pugna fuit. Cannenses campos acerui Romanorum corporum tegunt: nec supersumus pugnae, nisi in quibus trucidandis & ferrum & uires hostem defecerunt.

D Sunt etiam de nostris quidam, qui nec in acie quidem refugerunt; sed praesidio castris relicti, cum castra traderentur, in potestatem hostium uenerunt. Haud equidem ullius ciuis aut commilitonis fortunae aut condicioni inuideo, nec premendo alium, me extulisse uelim uideri. ne illi quidem (nisi pernicitatis pedum, & cursus aliquod praemium est) qui plerique inermes ex acie fugientes, non prius, quam Venusiae aut Canusij constiterunt, se nobis merito praetulerint: gloriatique sint, in se plus, quam in nobis, praesidij reip. esse. sed illis ut bonis ac fortibus uiris militibusque utemini: & nobis iam promptioribus pro patria, quod beneficio uestro redempti, atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni aetate & fortuna habetis. octo millia seruorum audio armari. non minor numerus noster est, nec maiori pretio redimi possumus, quam hi emuntur: nam si conferam nos cum illis, iniuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animaduer-

E tendum uobis censeam P. C. si duriores esse uelitis, quod nullo nostro merito faciatis: cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho uidelicet? qui nos hospitum numero habuit captiuos. an barbaro ac Poeno? qui utrum auarior, an crudelior sit, uix aestimari potest. Si uideatis catenas, squalorem deformitatemque ciuium uestrorum, non minus profecto uos ea species moueat, quam si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones uestras. Intueri potestis sollicitudinem & lacrymas in uestibulo curiae stantium cognatorum nostrorum, exspectantiumque responsum uestrum. cum ij pro nobis, proq. ijs qui absunt, ita suspensi ac solliciti sint, quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine uita libertasque est? Si medius fidius ipse in nos mitis Hannibal contra naturam suam esse uelit: nihil tamen nobis uita opus esse censeamus, cum indigni ut a uobis

redime-

redimeremur, uisi sumus. Rediere Romam quondam remissi a Pyrrho sine pretio capti: F sed rediere cum legatis, primoribus ciuitatis, ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam trecentis nūmis non aestimatus ciuis? Suum quisque habet animum P. C. scio in discrimine esse uitam corpusq. meum. magis me famae periculum mouet, ne a uobis damnati ac repulsi habeamur. neque enim uos pretio pepercisse homines credent. Vbi is finé fecit, extemplo ab ea turba quae in Comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusq. ad curiam tendebant, orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas quoque metus ac necessitas turbae huic uirorum in foro immiscuerat. Senatus, summotis arbitris consuli coeptus. Ibi cum sententijs uariaretur, & alij redimendos de publico, alij nullam publicam impensam faciendam, nec prohibendos ex priuato redimi: si quibus argentum in praesentia deesset, dandam ex aerario pecuniam mutuam, praedibusq. ac praedijs cauendum populo, censerent: tum T. Manlius Torquatus, priscae ac nimis durae, ut plerisque G uidebatur, seueritatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: Si tantummodo postulassent legati pro ijs, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insectatione, eorum breui sententiam peregissem. quid enim aliud, quam admonendi essetis, ut morem traditum a patribus necessario ad rem militarem exemplo, seruaretis? nunc autem cum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, praeferriq. non captis modo in acie ab hostibus, sed etiam ijs, qui Venusiam Canusiumq. peruenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli aequum censuerint: nihil uos eorum P. C. quae illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam haec, quae apud uos acturus sum, Canusij apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignauiae cuiusque, & uirtutis: aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis, non captiui in hostium potestate essent: & cum fessis pugnando hostibus, tum uictoria laetis, & ipsis plerisque re- H gressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, & septena armatorum hominum millia erumpere etiam inter confertos hostes potuissent. neque enim per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi uoluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit admonere, adhortariq. eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem peruenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Sicut auorum memoria P. Decius tribunus mil. in Samnio: sicut nobis adolescentibus priori Punico bello Calpurnius Flamma trecentis uoluntarijs, cum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit, Moriamur milites, & morte nostra eripiamus ex obsidione circumuentas legiones: si hoc P. Sempronius diceret: nec uiros quidem, nec Romanos uos duceret, si nemo tantae uirtutis exsisteret comes. Viam non ad gloriam magis quam ad salutem ferentem de- I monstrat: ducem se in patriam, ad parentes, ad coniuges ac liberos facit: ut seruemini, deest uobis animus: quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia ciuium sociorumq. circa uos eo ipso die caesa iacent: si tot exempla uirtutis non mouent, nihil umquam mouebit: si tanta clades uobis uilem uitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriā. immo desiderate, dum patria est, dum ciues eius estis. sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienati iure ciuium, serui Carthaginiensium facti. Pretio redituri estis eo, unde ignauia ac nequitia abistis? P. Sempronium ciuem uestrum non audistis, arma capere, ac se iubētem sequi: Hannibalem paullo post audistis, castra prodi, & arma tradi iubentem. Quam ego ignauiam istorum accuso, cum scelus possim accusare? non enim modo sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladijs uiri fortissimi inertes summouissent. prius, inquam, P. Sempronio K per ciuium agmen, quam per hostium, fuit erumpendum. Hos ciues patria desideret, quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex ijs qui ad Cannas pugnauerunt, ciuem haberet? Ex millibus septem armatorum sexcenti exstiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque ijs quadraginta millia hostium obstitere. quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? haberetis hodie uiginti millia armatorum Canusij, fortia, fidelia, P. C. Nunc autem quemadmodum hi boni, fidelesq. (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) ciues esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, qui erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non inuidere eos cum incolumitati, tum gloriae illorum per uirtutem partae, cū sibi timorē ignauiamq.

A seruitutis ignominiosae caussam esse sciant. Maluerunt in tentorijs latentes simul lucē atque hostem exspectare: cum silentio noctis erumpendi occasio esset. Atenim ad erumpendum e castris defuit animus, ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. dies noctesq. aliquot obsessi, armati se ipsi tutati uallo sunt: tandem ultima ausi, passique, cum omnia subsidia uitae deessent, affectisq. fame uiribus arma iam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quam armis, uicti sunt. Orto sole hostis ad uallum accessit. ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac seipsos. Haec uobis ipsorum per biduum militia fuit. cum in acie stare, ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: cum pro uallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie, neque in castris utiles. Vos redimam? cum erumpere castris oportet, cunctamini, ac manetis: cum manere, & castra tutari armis necesse est, & castra, & arma, & uos ipsos traditis B hosti. Ego non magis istos redimendos P. C. censeo, quam illos dedendos Hannibali, qui per medios hostes e castris eruperunt, ac per summam uirtutem se patriae restituerunt. Posteaquam Manlius dixit: quamquam patrum quoque plerosque captiui cognatione attingebant, praeter exemplum ciuitatis minime in captiuos iam inde antiquitus indulgentis, pecuniae quoque summa homines mouit: quia nec aerarium exhaurire, magna iam summa erogata in seruos ad militiam emendos, armandosque, nec Hannibalem maxime huiusce rei, ut fama erat, egentem, locupletari uolebant. Cum triste responsum, non redimi captiuos, redditum esset, nouusq. super ueterem luctus tot iactura ciuium adiectus esset, cum magnis fletibus questibusq. legatos ad portam prosecuti sunt. Vnus ex ijs domum abijt, quod fallaci reditu in castra, iureiurando se exsoluisset. quod ubi innotuit, relatumq. ad senatum est: omnes censuerunt comprehendendum, & custodibus publice datis, C tis, deducendum ad Hannibalem esse. Est & alia de captiuis fama. X. primos uenisse. de eis cum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, necne: ita admissos esse, ne tamen ijs senatus daretur. morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos uenisse, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonij tribuni pl. de redimendis captiuis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum, & nouos legatos tres ad Hannibalem reuertisse, decem ueteres remansisse, quod, per caussam recognoscendi nomina captiuorum, ad Hannibalem ex itinere regressi, religione sese exsoluissent. de ijs dedendis magna contentione actum in senatu esse: uictosq. paucis sententijs, qui dedendos censuerint. ceterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominijsq. affectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciuerint: ceteri non foro solum omni deinde uita, sed prope luce ac publico caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quam quid ueri sit, discernere queas. Quanto autem D maior haec clades superioribus cladibus fuerit, uel ea res indicio est, quod qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare coeperunt: nulla profecto alia de re, quam quod desperare coeperant de imperio. Defecere autem ad Poenos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites praeter Pentros, Bruttij omnes, Lucani: praeter hos Surrentini, & Graecorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. nec tamen hae clades defectionesq. sociorum mouerunt, ut pacis umquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis aduentum Romam, nec postquam is redijt, renouauitq. memoriam acceptae cladis. quo in tempore ipso adeo magno animo ciuitas fuit, ut consuli ex tanta clade, cuius ipse maxima caussa fuisset, redeunti, & obuiam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, & gratiae actae, quod de rep. non desperasset: cui, si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum suppli-E cij foret.

EPITOME. LIBRI. XXIII

AMPANI ad Hannibalem defecere. Nuncius Cannensis uictoriae Mago Carthaginem missus anulos aureos a digitis occisorum Romanorum detractos in uestibulo curiae fudit, quos excessisse modij mensuram traditur. post quem nuncium Hanno, ex Poenis uir nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem a populo Romano peteret: nec tenuit, obstrepente Barchina factione. Claudius Marcellus praetor ad Nolam eruptione aduersus Hannibalem ex opido facta, prospere pugnauit.

Exercitus

*Exercitus Hannibalis per hiberna Capuae ita luxu-
riatus est, ut corporum uiribus, atq. animorum ener-
uaretur. Casilinum a Poenis obsessum, ita fame uexa
tum est, ut lora, & pelles scutis detractas, & mures
inclusi essent. nucibus per Vulturnum amnem a Ro-
manis missis uixerunt. Senatus ex equestri ordine
hominibus centum nonaginta septem suppletus est.
L. Postumius praetor a Gallis cũ exercitu caesus est.
Cn. & P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem uice-
runt, & Hispaniam suam fecerunt. Reliquiae Can-
nensis exercitus in Siciliam relegatae sunt: ne recede* F
*rent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedo-
num regem & Hannibalem societas iuncta est. Sem-
pronius Gracchus consul Campanos cecidit. Praeter-
ea in Sardinia feliciter a T. Manlio praetore aduer-
sus Poenos Sardosq. res gestas continet: a quo Has-
drubal dux, & Mago, & Hanno capti. Claudius Mar
cellus praetor, Hannibalis exercitum ad Nolam proe
lio fudit, & uicit. primusq. omnium tot cladibus fes-
sis Romanis meliorem spem belli dedit.*

LIBER. XXIII G

ANNIBAL, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta,
confestim ex Apulia in Samnium mouerat: accitus in Hirpinos a
Statio pollicente se Cossam traditurum. Cossanus erat Trebius,
nobilis inter suos: sed premebat eum Cossanorum factio, familiae
per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pu-
gnae, uulgatumq. Trebij sermonibus aduentum Hannibalis, cum
Cossani urbe excessissent, sine certamine tradita urbs Poeno, prae-
sidiumq. acceptum est. ibi praeda omni, atque impedimentis reli-
ctis, exercitu partito, Magonem regionis eius urbes, aut deficientes ab Romanis accipe-
re, aut detrectantes cogere ad defectionem iubet. ipse per agrum Campanum mare infe-
rum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Vbi fines Neapolita- H
norum intrauit, Numidas partim in insidijs (& pleraeque cauae sunt uiae, sinusq. occulti)
quacumque arte potuit, disposuit: alios, prae se actam praedam ex agris ostentantes, obe-
quitare portis iussit. in quos, quia nec multi & incompositi uidebantur, cum turma equi-
tum erupisset, a cedentibus consulto tracta in insidias, circumuenta est. nec euasisset quis-
quam, ni mare propinquum, & haud procul litore naues piscatoriae pleraeque conspectae
peritis nandi dedissent effugium. aliquot tamen eo proelio nobiles iuuenes caesi sunt: in
ter quos & Hegeas, praefectus equitum, intemperantius cedentes secutus, cecidit. ab ur-
be oppugnanda Poenum absterruere conspecta moenia, haudquaquam prompta oppu-
gnanti. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate, atque indulgentia fortu-
nae. maxime tamen inter corrupta omnia, licentia plebis sine modo libertatem exercen-
tis, senatum & sibi & plebi obnoxium Pacullus Calauius fecerat, nobilis idem, ac popula- I
ris homo, ceterum malis artibus nactus opes. Is cum eo forte anno, quo res male gesta ad
Trasymenum est, in summo magistratu esset; iam diu infestam senatui plebem, ratus per
occasionem nouandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Hannibal cum uictore
exercitu uenisse, trucidato senatu traderet Capuam Poenis; improbus homo, sed non ad
extremum perditus, cum mallet incolumi, quam euersa, rep. dominari, nullam autem in-
columem esse orbatam publico consilio crederet, rationem inijt, qua & senatum seruaret,
& obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, cum sibi defectionis ab Romanis con-
silium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset, praefatus esset: quippe qui liberos
ex Ap. Claudij filia haberet, filiamq. Romae nuptum Liuio dedisset: ceterum maiorem
multo rem, magisq. timendam instare. non enim per defectionem ad tollendum ex ciui-
tate senatum plebem spectare: sed per caedem senatus uacuam rempub. tradere Hanniba K
li ac Poenis uelle. eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, & certaminum
in rep. obliti credant. Cum omnes uicti metu permitterent: Claudam in curia uos, in-
quit, & tamquam & ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia, quibus nequid
quam aduersarer, uiam saluti uestrae inueniam. in hoc fidem, quam uultis ipsi, accipite.
Fide data egressus, claudi curiam iubet, praesidiumq. in uestibulo reliquit, nequis adire cu-
riam iniussu suo, neue inde egredi possit. Tunc uocato ad concionem populo, Quod sae-
pe, inquit, optastis Campani, ut supplicij sumendi uobis ex improbo ac detestabili senatu
potestas esset, eam nunc non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas praesi-
dijs

A dijs clientium seruorumq. tuentur, cum summo uestro periculo, sed tutam habetis, ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes: nec quidquam raptim aut forte temere egeritis. de singulorum capite uobis ius sententiae dicendae faciam: ut, quas quisque meritus est, poenas pendat. Sed ante omnia ita uos irae indulgere oportet, ut potiorem ira salutem, atque utilitatem uestram habeatis. Etenim hos (ut opinor) odistis senatores. nam senatum omnino non habere non uultis: quippe aut rex, quod abominandum: aut, quod unum liberae ciuitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duae res simul agendae sunt uobis, ut & ueterem senatum tollatis, & nouum cooptetis. Citari singulos senatores iubebo: de quorum capite uos consulam: quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in eius locum, uirum fortem ac strenuum nouum senatorem cooptabitis, quam de noxio supplicium sumatur. Inde consedit, & nominibus in urnam coniectis, citari
B quod primum sorte nomen excidit, ipsumq. e curia produci iussit. Vbi auditum est nomen, malum & improbum pro se quisque clamare, & supplicio dignum. Tum Pacullus: Video quae sententia de hoc sit data: eijcitur pro malo, atque improbo. bonum senatorem & iustum eligite. Primo silentium erat, inopia potioris subijciundi. deinde cum aliquis omissa uerecundia quempiam nominasset, multo maior extemplo clamor oriebatur: cum alij negarent nosse: alij nunc probra, nunc humilitatem, sordidamq. inopiam, & pudendae artis aut quaestus genus obijcerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum, ut ipsius paenitere homines appareret: quem autem in eius substituerent locum, deesse. quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos: & multo humiliores obscurioresq. ceteri erant eis, qui primi memoriae occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile dicentes esse,
C iubentesq. senatum ex custodia dimitti. Hoc modo Pacullus cum obnoxium uitae beneficio senatum multo sibi magis quam plebi fecisset, sine armis, iam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, omissa dignitatis libertatisq. memoria, plebem affari, salutare, benigne inuitare, apparatis accipere epulis, eius caussas suscipere, ei semper parati adesse, secundum eum in lite iudicem dare, qui magis popularis, aptiorq. in uulgus fauori conciliando esset. Iam uero nihil in senatu actum aliter, quam si plebis ibi adesset concilium. Prona semper ciuitas in luxuriam, non ingeniorum modo uitio, sed affluenti copia uoluptatum, & illecebris omnis amoenitatis maritimae, terrestrisque: tum uero ita obsequio principum, & licentia plebis lasciuire, ut nec libidini, nec sumptibus modus esset. ad contemptum legum, magistratuum, senatusque, accessit tum post Cannensem cladem, ut, cuius aliqua erat uerecundia, Romanum quoque imperium spernerent. id modo
D erat in mora, ne id extemplo efficerent, quod connubium uetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: &, quod, cum militarent aliquot apud Romanos, maximum uinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in praesidia Sicularum urbium delecti ab Romanis, ac missi. Horum parentes cognatiq. aegre peruicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ij nondum Canusium profectum, sed Venusiae cum paucis ac semiermibus cōsulem inuenerunt: quam poterat maxime miserabilem bonis socijs: superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suiq. contemptum consul, nimis detegendo cladem, nudandoque. nam cum legati aegre ferre senatum populumq. Campanum, aduersi quidquam euenisse Romanis, nunciassent, pollicerenturq. omnia, quae ad bellum opus essent: Morem, inquit, magis loquendi cum socijs seruastis Campani, iubentes quae opus essent ad bellum, imperare,
E quam cōuenienter ad praesentem fortunae nostrae statum locuti estis. quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id quod deest, expleri ab socijs uelimus? pedites uobis imperemus, tamquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tamquam ea tantum desit? Nihil, nec quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi uirique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut in ruinis postero die amissis castris perierunt. Itaque non, iuuetis nos in bello, oportet Campani, sed cum Poenis bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam maiores uestros intra moenia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum pauentes, receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, coeptumq propter uos cum Samnitibus bellum, per centum prope annos, uariante fortuna euentum, tulerimus.

Adijcite

Adijcite ad haec, quod foedus aequum dedimus, quod leges nostras, quod ad extremū, id F
quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit, ciuitatem nostram magnae parti uestrum dedimus, communicauimusq. uobiscum. Itaque communem uos hanc cladem, quae accepta est, credere Campani oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Poenus hostis, ne Africae quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani, Herculisq. columnis, expertem omnis iuris, & condicionis, & linguae prope humanae militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferauit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) uesci humanis corporibus docendo. hos infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, uidere atque habere dominos, & ex Africa & a Carthagine iura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati prouinciam esse, cui non, genito mo G
do in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit Campani, prolapsum clade Romanum imperium, uestra fide, uestris uiribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quattuor equitum arbitror ex Campania uos scripsisse: iam pecuniae affatim esse, frumentique. qui si parem fortunae uestrae fidem habetis, nec Hānibal se uicisse sentiet, nec Romani se uictos esse. Hac oratione consul dimissis redeuntibusq. domum legatis, unns ex ijs, Vibus Virius, tempus uenisse ait, quo Campani non agrum solum ab Romanis quondam per iniuriam ademptum, recuperare, sed imperio etiam Italiae potiri possint. foedus enim cum Hannibale quibus uelint legibus facturos. neque controuersiam fore, quin ipse confecto bello Hannibal uictor in Africam hinc decedat, exercitumq. deportet: Italiae imperium Campanis relinquatur. Haec Virio loquenti assensi omnes, ita renunciant legationem, uti deletum omnibus uideretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectio- H
nem, ac pars maxima senatus spectare. extracta tamen auctoritatibus seniorum per paucos dies est res: postremo uicit sententia plurium, ut ijdem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Hannibalem mitterentur. Quo prius quam iretur, certumque defectionis consilium esset: Romam legatos missos a Campanis, in quibusdam annalibus inuenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adiuuari uellent. indignatione orta, summoueri a curia iussos esse: missumq. lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos iuberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulationi erat: Coeliusq. & alij id, haud sine caussa, praetermiserant scriptores, ponere pro certo sum ueritus. Legati ad Hannibalem uenerunt, pacemq. cum eo his condicionibus fecerunt, ne quis imperator magistratusue Poenorum ius ullum in ciuem Campanum haberet, neue ciuis Campanus inuitus militaret, munusue faceret. ut suae leges, I
sui magistratus Campanis essent. ut trecentos ex Romanis captiuos Poenus daret Campanis, quos ipsi elegissent: cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret. Haec pacta. Alia insuper, quam quae pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam praefectos socium, ciuesq. Romanos alios, partim aliquo militiae munere occupatos, partim priuatis negotijs implicitos, plebs repente omnes comprehensos, uelut custodiae caussa, balneis includi iussit: ubi fetore atque aestu anima interclusa, foedum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Poenum, summa ope D. Magius, uir cui ad summam auctoritatem nihil praeter sanam ciuium mētem defuit, restiterat. ut uero praesidium mitti ab Hānibale audiuit: Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemq. Tarentinorum seruitutem, exempla referens, primo, ne reciperetur praesidium, palam uociferatus est: deinde, ut receptum aut eijceretur: aut, si malum faci- K
nus, quod a uetustissimis socijs consanguineisq. defecissent, forti ac memorabili facinore purgare uellent, ut interfecto Punico praesidio restituerent se Romanis. Haec (neque enim occulte agebantur) cum relata Hannibali essent, primo misit, qui uocarent Magium ad sese in castra. deinde cum is ferociter negasset se iturum, (nec enim Hannibali ius esse in ciuem Campanum) concitatus ira Poenus, comprehendi hominem, uinctumq. attrahi ad se iussit: ueritus deinde, ne quid inter uim tumultus, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse praemisso nuncio ad M. Blosium, praetorem Campanum, postero die se Capuae futurum, proficiscitur e castris cum modico praesidio. Marcus concione aduocata edicit, ut frequentes cum coniugibus ac liberis obuiam irent Hanni-

bali.

A bali. Ab uniuersis id non obedienter modo, sed enixe, fauore etiam uulgi, & studio uisendi tot iam uictorijs clarum imperatorem, factum est. D. Magius nec obuiam egressus est: nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, priuatim se tenuit. in foro cum filio clientibusq. paucis otiose inambulauit, trepidante tota ciuitate ad excipiendum Poenum, uisendumque. Hannibal ingressus urbem, senatum extemplo postulat. precantibusq. inde primoribus Campanorum, nequid eo die fere gereret, diemq. ut ipse aduentu suo festum laetus ac libens celebraret: quamquam praeceps ingenio in irā erat, tamen, ne quid in principio negaret, uisendo urbem, magnam diei partem consumpsit. Diuersatus est apud Minios Celeres, Stenium Pacullumque, inclytos nobilitate ac diuitijs. Eo Pacullus Calauius, de quo ante dictum est, princeps factionis eius, quae attraxerat rem ad Poenos, filium iuuenem adduxit: abstractumq. ab se a Decimi ait latere, cum quo fero-
B cissime pro Romana societate aduersus Punicum foedus steterat: nec eum aut inclinata in partem alteram ciuitas, aut patria maiestas sententia depulerat. Huic tum pater iuueni Hannibalem deprecando magis, quam purgando, placuit. uictusq. patris precibus lacrymisque, etiam ad cenam eum cum patre uocari iussit: cui conuiuio neminem Campanum, praeterquam hospites, Iubelliumq. Tauream, insignem bello uirum, adhibiturus erat. Coeperunt epulari de die, & conuiuium non ex more Punico, aut militari disciplina esse: sed ut in ciuitate, atque etiam domo, diu ad uarias omnium uoluptatum illecebras instructum. Vnus nec dominorum inuitatione, nec ipsius interdum Hannibalis, Calauij filius Perolla uinci potuit. ipsiq. ualetudinem excusans patri, animi quoque eius mirabilem interturbationem cum quaereret: ante solis ferme occasum, patrem Calauium ex conuiuio egressum secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis aedium partibus) peruene-
C runt: Consilium, inquit, affero pater, quo non ueniam solum peccati, quo defecimus ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis: sed in multo maiore dignitate & gratia simus Campani, quam umquam fuimus. Cum mirabundus pater, quidnam id esset consilij, quaereret: toga reiecta ab humero, latus succinctum gladio nudat. Iam ego, inquit, sanguine Hannibalis sanciam Romanum foedus. te id prius scire uolui, si forte abesse, dum facinus patratur, malles. Quae ubi uidit audiuitq. senex, uelut si iam agendis quae audiebat, inter esset, cum metu: Per ego te, inquit, fili quaecumque iura liberos iungunt parentibus, precor quaesoque, ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda uelis. paucae horae sunt, intra quas, iurantes per quidquid deorum est, dextras dextrae iungentes, fidem obstrinximus, ut sacratis de mensis essemus. digressi a colloquio, extemplo in eum armamur? surgis ab hospitali mensa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Hannibale es: eam
D ipsam mensam cruentare uis hospitis sanguine? Hannibalē modo pater filio meo potui placare, filium Hannibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas, audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt: unus aggressurus es Hannibalem? quid illa turba tot liberorum seruorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextrae? torpescentne? in amentia illa uultum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? &, si alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusq. est. deterreri hic sine te potius, quam illic uinci. ualeant preces apud te meae, sicut pro te hodie ualuerunt. Lacrymantem inde iuuenem cernens, medium complectitur: atque osculo haerens, non ante precibus abstitit, quam peruicit, ut gladium poneret, fidemq. daret, nihil facturum tale. Tum iuuenis:
E Ego quidem, inquit, quam patriae debeo pietatem, exsoluam patri. tuam doleo uicem, cui ter proditae patriae sustinendum est crimen: semel, cum defectionem inisti ab Romanis: iterum, cum pacis cum Hannibale fuisti auctor: tertio hodie, cum restituendae Romanis Capuae mora atque impedimentum tu es. O patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere uolebam, hosti minime parcens, quando parens extorquet, accipe. Haec cum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abiecit: &, quo minus res suspecta esset, se ipse conuiuio reddidit. Postero die senatus frequens datus Hannibali. ubi prima eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanae societati praeposuissent: & inter cetera magnifica promissa pollicitus, breui caput Italiae omnis Capuam fore: iuraq. inde cum ceteris populum Romanum etiam

petiturum.

petiturum. Vnum eſſe exſortem Punicae amicitiae, foederiſq. ſecum facti, quē neque eſſe F
Campanum, neque dici debere, Magium Decimum. eum poſtulare, ut ſibi dedatur, ac ſe
praeſente de eo referatur, ſenatuſq. conſultum fiat. omnes in eam ſententiam ierūt: quam
quam magnae parti & uir indignus ea calamitate, & haud paruo initio minui uidebatur ius
libertatis. Egreſſus curia, in templo magiſtratus conſedit: comprehendiq. D. Magium,
atque ante pedes ſtatutum cauſſam dicere iuſſit. Qui cum, manente ferocia animi, negaret
lege foederis id cogi poſſe: tum iniectae catenae, duciq. ante lictorem in caſtra iuſſus eſt.
Quoad capite aperto eſt ductus, concionabundus inceſſit, ad circumfuſam undique mul-
titudinem uociferans: Habetis eam libertatem Campani, quam petiſtis. foro medio, lu-
ce clara, uidentibus uobis, nulli Campanorum ſecundus, uinctus ad mortem rapior. quid
uiolentius Capua capta fieret? ite obuiam Hannibali, exornate urbem, diemq. aduentus
eius conſecrate, ut hunc triumphum de ciue ueſtro ſpectetis. Haec eo uociferante cum G
moueri uulgus uideretur, obuolutum caput eſt: ociuſq. rapi extra portam iuſſus, ita in ca-
ſtra perducitur: extemploq. impoſitus in nauim, & Carthaginem miſſus: ne motu aliquo
Capuae ex indignitate rei orto, ſenatum quoque paeniteret dediti principis: & legatione
miſſa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primum peterent, offendendi ſibi
noui ſocij: aut tribuendo, habendus Capuae eſſet ſeditionis ac turbarum auctor. Nauem
Cyrenas detulit tempeſtas, quae tum in ditione regum erant. ibi cum Magius ad ſtatuam
Ptolemaei regis confugiſſet, deportatus a cuſtodibus Alexandriam ad Ptolemaeum, dum
eum docuiſſet, contra ius foederis uinctum ſe ab Hannibale eſſe, uinculis liberatur: permiſ-
ſumq. ut rediret, ſeu Romam ſeu Capuam mallet. Nec Magius Capuam ſibi tutam dice-
re: & Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanoſq. bellum ſit, transfugae ma-
gis, quam hoſpitis, domicilium fore: nuſquam malle, quam in regno eius, uiuere, quem H
uindicem, atque auctorem habeat libertatis. Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor lega-
tus a Delphis Romam redijt, reſponſumq. ex ſcripto recitauit: (diui quoque in eo erant,
quibus quoq. modo ſupplicaretur.) Tum, ſi ita faxitis Romani, ueſtrae res meliores feli-
cioreſq. erunt: magis ex ſententia reſp. ueſtra uobis procedet. uictoriaque duelli, popu-
li Romani erit. Pythio Apollini, Rep. ueſtra bene geſta ſeruataque, lucris meritis donum
mittitote: deq. praeda, manubijs, ſpolijſq. honorem habetote. Haec ubi ex Graeco carmi
ne interpretata recitauit: tum dixit, ſe oraculo egreſſum, extemplo his omnibus diuis rem
diuinam ture ac uino feciſſe: iuſſumq. ab antiſtite, ſicut coronatus laurea corona & ora-
culum adiſſet, & rem diuinam feciſſet: ita coronatum nauim adſcendere, nec ante depone-
re eam, quam Romam perueniſſet. ſe quaecumque imperata ſint, cum ſumma religione ac
diligentia exſecutum, coronam Romae in ara Apollinis depoſuiſſe. Senatus decreuit, ut I
res diuinae, ſupplicationeſq. primo quoque tempore cum cura fierent. Dum haec Romae
atque in Italia reguntur, nuncius uictoriae ad Cannas, Carthaginē uenerat. Mago, Hamil-
caris filius, non ex ipſa acie a fratre miſſus, ſed retentus aliquot dies in recipiendis ciuita-
tibus Bruttiorum, quae deficiebant. Is, cum ei ſenatus datus eſſet, res geſtas in Italia a fra-
tre expoſuit. Cum ſex imperatoribus eum, quorum quattuor conſules, duo dictator ac ma
giſter equitum fuerint: cum ſex conſularibus exercitibus acie conflixiſſe. occidiſſe ſupra
ducenta millia hoſtium: ſupra L. millia cepiſſe. ex quattuor conſulibus duos occidiſſe. ex
duobus ſaucium alterum, alterum toto exercitu amiſſo uix cum L. hominibus effugiſſe.
magiſtrum equitum, qui conſularis poteſtatis ſit, fuſum fugatumque. dictatorem, quia ſe
in aciem numquam commiſerit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apuloſque, par-
tem Samnitium ac Lucanorum, defeciſſe ad Poenos. Capuam, quod caput non Campa- K
niae modo, ſed poſt afflictam rem Romanam Cannenſi pugna, Italiae ſit, Hannibali ſe tradi
diſſe. Pro his tot, tantiſq. uictorijs ſacrum dijs immortalibus agi haberique. Ad fidem de
inde tam laetarum rerum, effundi in ueſtibulo curiae iuſſit anulos aureos. qui tantus acer-
uus fuit, ut metientibus, dimidium ſuper tres modios expleſſe, ſint quidam auctores. Fa-
ma tenuit, quae propior uero eſt, haud plus fuiſſe modio. Adiecit deinde uerbis, quo maio-
ris cladis indicium eſſet, neminem, niſi equitem, atque eorum ipſorum primores, id gere-
re inſigne. Summa fuit orationis, quo propius ſpes belli perficiendi ſit, eo magis omni
ope iuuandum Hannibalem eſſe. procul enim ab domo militiam eſſe, in media hoſtium ter
ra, magnam uim frumenti pecuniaeq. abſumi: & tot acies ut hoſtium exercitus deleſſe,

A ita uictoris etiam copias parte aliqua minuisse. mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam, frumentumq. tam benemeritis de nomine Punico militibus. Secundum haec dicta Magonis laetis omnibus, Himilco, uir factionis Barchinae, locum Hannonis increpãti esse ratus: Quid est Hanno? inquit, etiã nunc te paenitet belli suscepti aduersus Romanos? iube dedi Hannibalem: ueta in tam prosperis rebus gratias dijs immortalibus agi. audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia. Tum Hanno: Tacuissem hodie patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus laetum quod esset uobis, loquerer. nunc interrogante senatore, paeniteatne me adhuc suscepti aduersus Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut obnoxius uidear. quorum alterum est hominis alienae libertatis obliti, alterum suae. Respondeam igitur Himilconi, non desisse paenitere me belli, neque desiturum ante inuictum nostrum imperatorem incusare, B quam finitum aliqua tolerabili condicione bellum uidero; nec mihi pacis antiquae desiderium ulla alia res, quam pax noua, finiet. Itaque ista quae modo Mago iactauit, Himilconi ceterisq. Hannibalis satellitibus iam laeta sunt. mihi possunt laeta esse, quia res bello bene gestae, si uolumus fortuna uti, pacem nobis aequiorem dabũt. nam si praetermittimus hoc tempus, quo magis dare quam accipere possumus uideri pacem: uereor, ne haec quoque laetitia luxuriet nobis, ac uana euadat. quae tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostiûm: mittite milites mihi. Quid aliud rogares: si esses uictus? Hostium cepi bina castra, praedae uidelicet plena, & commeatuum: frumentum, & pecuniam date. Quid aliud, inquam, si spoliatus, si exsutus castris esses, peteres? Et ne omnia ipse mirer: (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare ius fasq. est) uelim seu Himilco, seu Mago respondeat: cum ad internecionem Romani imperij pugnatum ad Cannas sit, C constetq. in defectione totam Italiam esse: primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo ex V & XXX tribubus ad Hannibalem transfugerit? Cũ utrumque Mago negasset: Hostium quidem ergo, inquit, adhuc multum superest. sed multitudo ea quid animorum, quidue spei habeat, scire uelim. Cum id nescire se Mago diceret: Nihil facilius scitu est, inquit. ecquos legatos ad Hannibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romae factam esse, allatũ ad uos est? Cum id quoque negasset: Bellũ igitur, inquit, tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Hannibal in Italiam est ingressus. Quam uaria uictoria priore Punico bello fuerit, plerique qui meminerimus, superstumus. numquam terra mariq. magis prosperae res nostrae uisae sunt, quam ante consules C. Lutatium & A. Postumium fuerunt. Lutatio & Postumio consulibus deuicti ad Aegates insulam sumus. Quod si (id quod dij omen auertant) nunc quo- D que fortuna aliquid uariauerit, tum pacem speratis, cum uincimur: quam nunc, cum uicimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda: habeo quid sentẽtiae dicam. si de ijs quae Mago postulat, refertis, nec uictoribus mitti attinere puto: & frustrantibus nos falsa atque inani uictoria multo minus censeo mittenda esse. Haud multos mouit Hannonis oratio. nam & simultas cum familia Barchina, leuiorem auctorem faciebat: & occupati animi praesenti laetitia, nihil, quo uanius fieret gaudium suũ, auribus admittebant: debellatumq. mox fore, si adniti paullulum uoluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatusconsultum, ut Hannibali XL Numidarum millia in supplementum mitterentur, & XL elephanti, & argenti multa talenta. Dictatorq. cum Magone in Hispaniam praemissus est ad conducenda XX millia peditum, quattuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia, quiq. in Hispania erant, supplerentur. Ceterum haec, ut in E secundis rebus, segniter otioseq. gesta sunt. Romanos, praeter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul ulli rei, quae per eum agenda esset, deerat; & dictator M. Iunius, rebus diuinis perfectis, latoq. (ut solet) ad populum, ut equum adscẽdere liceret: praeter duas urbanas legiones, quae principio anni a consulibus conscriptae fuerant, & seruorum delectum, cohortesque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum prope desperatae reip. auxilium, cum honesta utilibus cedunt, descendit equo, dixitque: qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniae iudicati in uinculis essent: qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque se exsolui iussurum. Et sex millia hominum Gallicis spolijs, quae triumpho C. Flaminij translata erant, armauit. Ita cum XXV millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Hannibal, Ca-

pua recepta, cum iterum Neapolitanorum animos partim spe, partim metu nequidquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum transducit: & ut non hostiliter statim, quia non desperabat uoluntariam deditionem: ita, si morarentur spem, nihil eorum, quae pati aut timere possent, praetermissurus. Senatus, ac maxime primores eius, in societate Romana cum fide perstare. plebs nouarum (ut solet) rerum auida, atque Hannibalis tota esse: metumq. agrorum populationis, & patienda in obsidione multa grauia indignaque, proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si palam contra tenderent, resisti multitudini concitatae non posse. clam simulando dilationem mali inueniunt. placere enim sibi defectionem ad Hannibalem, simulant: quibus autem condicionibus in foedus amicitiamq. nouam transeant, parum constare. Ita spatio sumpto, legatos propere ad praetorem Romanum, Marcellum Claudium, qui Canusij cum exercitu erat, mittunt: docentque, quanto in discrimine sit Nolana res. agrum Hannibalis esse, & Poenorum urbem extemplo futuram, ni subueniatur. concedendo plebi senatum, ubi uelint. defecturos se, ne deficere praefestinarent, effecisse. Marcellus, collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum aduentum iussit: interim celari quae secum acta essent, spemq. omnem auxilij Romani. Ipse a Canusio Calatiam petit: atque inde Vulturno amne transiecto, perq. agrum Saticulanum Trebianumque super Suessulam per montes Nolam peruenit. Sub aduentum praetoris Romani Poenus agro Nolano excessit: & ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi opidi potiundi, quo cursus nauibus tutus ex Africa esset. Ceterum posteaquam Neapolim a praefecto Romano teneri accepit: (M. Iunius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Neapolim quoque, sicut Nolam, non admissus, petit Nuceriam. Eam cum aliquandiu circumsedisset: saepe ui, saepe sollicitandis nequidquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus, ut inermes cum singulis abirent uestimentis: deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis, praeter Romanos, uideri uellet, praemia atque honores ijs qui remansissent, ac militare uellent secum, proposuit. nec ea spes quemquam tenuit. dilapsi omnes, quocumque hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniae urbes, maxime Nolam, Neapolimque. Cum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque, Capuam petissent: exclusi inde, quod portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriae praeda militi data est, urbs direpta, atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiducia praesidij, quam uoluntate principum habebat, plebs timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem consensus attentatae defectionis, ac metus a praetore Romano, nunc ad proditionem patriae, nunc, si ea die fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat iuuenis acer, & sociorum ea tempestate nobilissimus eques. seminecem eum ad Cannas in aceruo caesorum corporum inuentum, curatumq. benigne, etiam cum donis Hannibal domum remiserat. ob eius gratiam meriti, rem Nolanam in ius ditionemq. dare uoluerat Poeno: anxiumq. eum & sollicitum cura nouandi res, praetor cernebat. ceterum cum aut poena cohibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi assumpsisse, quam hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socium: accitumq. ad se benigne appellat, Multos eum inuidos inter populares habere, inde existimatu facile esse, quod nemo ciuis Nolanus sibi indicauerit, quam multa eius egregia facinora militaria essent. sed qui in Romanis militauerit castris, non posse obscuram eius uirtutem esse. multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui uir esset ille: quaeq. & quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset: utiq. Cannensi pugna non prius proelio abstiterit, quam prope exsanguis ruina superincidentium uirorum, equorum, armorumq. sit oppressus. Itaque macte uirtute esto, inquit. apud me tibi omnis honos, atque omne praemium erit: & quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati, atque emolumento esse. Laetoque iuueni promissis, equum eximium dono dat, bigatosque quingentos quaestorem numerare iubet. lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties uelit, patiantur. Hac comitate Marcelli, ferocis iuuenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius iuuerit. Cum Hannibal ad portas esset, (Nolam enim rursus a Nuceria mouerat castra) plebesq. Nolana deintegro ad defectionem spectaret: Marcellus sub aduentum hostium intra muros se recepit, non castris metuens, sed

F G H I K

A ſed ne prodendae urbis occaſionem nimis multis in eam imminentibus daret. Inſtrui deinde utrimque acies coeptae, Romanorum pro moenibus Nolae, Poenorũ ante caſtra ſua. proelia hinc parua inter urbem caſtraque, & uario euentu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere rogantes, nec dare ſignum uniuerſae pugnae uolebant. in hac continua duorum exercituum ſtatione principes Nolanorum nunciant Marcello, nocturna colloquia inter plebem ac Poenos fieri: ſtatutumque eſſe, ut cum Romana acies egreſſa portis iret, impedimenta eorum ac ſarcinas diriperent: clauderentque deinde portas, muroſque occuparent, ut potientes rerum ſuarum atque urbis, Poenum inde pro Romano acciperent. Haec ubi nunciata ſunt Marcello, collaudatis ſenatoribus Nolanis, priuſquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnae experiri ſtatuit. Ad tres portas in hoſtes uerſas tripartito exercitum inſtruxit. impedimenta ſubſequi iuſſit: calones, B lixaſque, & inualidos milites uallum ferre. media porta robora legionum, & Romanos equites, duabus circa portis nouos milites, leuemque armaturam, ac ſociorum equites ſtatuit. Nolani muros portaſque adire uetiti: ſubſidiaque deſtinata impedimentis data, ne occupatis proelio legionibus, in ea impetus fieret. ita inſtructi intra portas ſtabant. Hannibali ſub ſignis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie ſtanti, primo miraculo eſſe, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quiſquam in muris eſſet. ratus deinde prodita colloquia eſſe, metuque reſides factos, partem militum in caſtra remittit, iuſſos propere apparatum omnem oppugnandae urbis in primam aciem afferre: ſatis fidens, ſi cunctantibus inſtaret tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Moxq. dum in ſua quiſque miniſteria diſcurſu trepidat ad prima ſigna, ſucceditq. ad muros acies: patefacta repente porta, Marcellus ſigna canere, C clamoremq. tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo poſſent impetu, in hoſtem erumpere iubet. Satis terroris tumultuſq. in aciem mediam intulerant, cum duabus circa portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hoſtium erupere. Addidere clamorem lixae caloneſque, & alia turba cuſtodiae impedimentorum appoſita, ut paucitatem maxime ſpernentibus Poenis ingentis repente exercitus ſpeciem fecerint. Vix equidem auſim affirmare, quod quidam auctores ſunt, duo millia & CCC hoſtium caeſos: non plus uno Romanos amiſiſſe. Siue tanta, ſiue minor uictoria fuit, ingens eo die res, ac neſcio an maxima illo bello geſta ſit. non uinci enim ab Hannibale, uincere ſolito, difficilius fuit, quam poſtea uincere. Hannibal ſpe potiundae Nolae adempta, cum Acerras receſſiſſet: Marcellus extemplo clauſis portis, cuſtodibuſq. diſpoſitis, ne quis egrederetur, quaeſtionem in foro de ijs, qui clam in colloquijs hoſtium fuerant, habuit. D ſupra LXX damnatos proditionis ſecuri percuſſit, bonaq. eorum iuſſit publica eſſe. et ſumma rerum ſenatui tradita, cum exercitu omni profectus ſupra Sueſſulam caſtris poſitis conſedit. Poenus Acerras primum ad uoluntariam deditionem conatus perlicere, poſtea quã obſtinatos uidit, obſidere inde atque oppugnare parat. Ceterum Acerranis plus animi quam uirium erat. itaque, deſperata tutela urbis, ut circumuallari moenia uiderunt, prius quam continuarentur hoſtium opera, per intermiſſa munimenta, neglectaſq. cuſtodias, ſilentio noctis dilapſi, per uias inuiaque, qua quemque aut conſilium aut terror tulit, in urbes Campaniae, quas ſatis certum erat non mutaſſe fidem, perfugerunt. Hannibal, Acerris direptis atque incenſis, cum a Caſilino dictatorem Romanum legioneſq. nuncij accipi nunciaſſent, ne quis tam propinquis hoſtium caſtris Capua quoque recurrat, exercitum ad Caſilinum ducit. Caſilinum eo tempore quingenti Praeneſtini habebant cum paucis Romanis Latiniq. nominis, quos eodem audita Cannenſis clades contulerat. Hi, non con- E fecto Praeneſte ad diem delectu, ſerius profecti domo, cũ Caſilinũ ante aduerſae pugnae famam ueniſſent, & alijs aggregarent ſeſe Romanis ſocijſque, profecti a Caſilino, cum ſatis magno agmine irent, auertit eos retro Caſilinum nuncius Cannenſis pugnae. ibi cum dies aliquot, ſuſpecti Campanis, timenteſque, cauendis ac ſtruendis inuicem inſidijs trãſduxiſſent, iamque de Capuae defectione agi, accipique Hannibalem, ſatis pro certo haberent: interfectis nocte opidanis, partem urbis, quae circa Vulturnum eſt, (eo enim diuiditur amni) occupauere. idq. praeſidium Caſilini habebant Romani. Additur & Peruſina cohors, homines C D & L X, eodem nuncio, quo Praeneſtini, paucos ante dies Caſilinum compulſi. et ſatis ferme armatorum ad tam exigua moenia, & flumine

altera parte cincta,tuenda erat. paenuria frumenti, nimium etiam ut uideretur hominum, efficiebat.Hannibal cum iam inde haud procul esset,Gaetulos cum praefecto,nomine Isal ca,praemittit.ac primo,si fiat colloquij copia,uerbis benignis ad portas aperiendas,praesidiumque accipiendum perlicere iubet. sin in pertinacia perstent, rem gerere, ac tentare si qua parte inuadere urbem possit. Vbi ad moenia accessere,quia silentium erat, solitudo ui sa: metuque concessum barbarus ratus,moliri portas,& seras claustraque effringere parat: cum patefactis repente portis cohortes duae ad idipsum instructae intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal cum maiore robore uirorum missus,nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. Postremum Hannibal castris ante ipsa moenia oppositis,paruam urbem, paruumque praesidium summa ui atque omnibus copijs oppugnare parat. ac dum instat lacessitque, corona undique circumdatis moenibus, aliquot milites, & promptissimum quemque e muro turribusque ictos amisit. G Semet ultro erumpentes agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem: satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. plures cecidissent, ni nox proelio interuenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur: utique posteaquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat: Cannarum Trasymenique & Trebiae singulos admonēs,uniuersosque.inde uineae quoque coeptae agi,cuniculique: nec ad uarios conatus hostium aut uis ulla, aut ars deerat. Socij Romanorum propugnacula aduersus uineas statuere, transuersis cuniculis hostium cuniculos excipere, & palam & clam coeptis obuiam ire, donec pudor etiam Hannibalem ab incoepto auertit, castrisque communitis,ac praesidio modico imposito, ne omissa res uideretur, in hiberna Capuam concessit. ibi partem maiorem hiemis exercitū in tectis habuit, aduersus omnia H humana mala saepe ac diu durantem, bonis inexpertum, atque insuetum. itaque quos nulla mali uicerat uis, perdidere nimia bona, ac uoluptates immodicae: & eo impensius, quo auidius ex insolentia in eas se immerserant. somnus enim,& uinum,& epulae, & scorta, balneaque, & otium consuetudine in dies blandius, ita eneruauerunt corpora animosque,ut magis deinde praeteritae uictoriae eos, quam praesentes tutarentur uires, maiusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modo uictoriam uideri potuit; hic error uires ademisse ad uincendum.Itaque Hercule,uelut si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinae disciplinae tenuit. nam & redierunt plerique scortis impliciti: & ubi primum sub pellibus haberi coepti sunt, uiaque & alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant: & deinde per I omne aestiuorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliae latebrae, quam Capua, desertoribus erant. Ceterum mitescente iam hieme, ducto ex hibernis milite, Casilinum redit. ubi quamquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata opidanos praesidiumque ad ultimum inopiae adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius praeerat, dictatore auspiciorum repetendorum caussa profecto Romam. Marcellum & ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, Vulturnus amnis inflatus aquis, & preces Nolanorum, atque Acerranorum tenebant, Campanos timentium, si praesidium Romanum abscessisset. Gracchus asidens tantum Casilino,quia edictum erat dictatoris,ne quid absente eo rei gereret,nihil mouebat,quamquam quae facile omnem patientiam uincerent, nunciabantur a Casilino. nam & praecipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat: & stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium K telorum ictus praebentes. Ea aegre patiens Gracchus, cum neque pugnam cōferere dictatoris iniussu auderet: pugnandum autem esse,si palam frumentum importare uellet, uideret: neque clam importandi spes esset: farre ex agris circa undique cōuecto cum plura dolia complesset, nuncium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quae amnis deferret. Insequenti nocte intentis omnibus in flumen, ac spem ab nuncio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt. aequaliter inter omnes frumentum diuisum. id postero quoque die, ac tertio factum est. nocte & mittebantur, & perueniebant:eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde cōtinuis citatior solito amnis,trāsuerso uertice dolia impulit ad ripam,quā hostes seruabant. ibi haerentia inter obnata ripis

A salicta conspiciuntur, nunciatumq. Hannibali est: & deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces inde fusae ab Romanis castris, cum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id uentum inopiae est, ut lora, detractasq. scutis pelles, ubi feruida mollissent aqua, mandere conarentur: nec muribus, alioue animali abstinerent: & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent. & cum hostes obarassent, quidquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen iniecerunt, ut Hannibal, Eo ne usque dum ea nascantur, ad Casilinum sessuri sumus? exclamaret. & qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in singulos pretium conuenit. fide accepta, sese tradiderunt. donec omne aurum persolutum est, in uinculis habiti. tum remissi Cumas cum fide. Id uerius est, quam ab equite in abeuntes immisso interfectos. Praenestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in praesidio fuerunt, minus dimidium, ferrum famesq. absumpsit. ceteri incolumes Praeneste cum praetore suo Manitio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua eius indicio fuit Praeneste in foro statuta, loricata, amicta toga, uelato capite: & tria signa cum titulo laminae aeneae inscripto, Manitiũ pro militibus qui Casilini in praesidio fuerint, uotum uouisse. Idem titulus tribus signis in aede Fortunae positis fuit subiectus. Casilinũ oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Hannibalis praesidio: ne, ubi Poenus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Praenestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium, & quinquennij militiae uacationem decreuit. ciuitate cum donarentur ob uirtutem, non mutauerunt. Perusinorum casus obscurior fama est, quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petellinos, qui uni ex Bruttijs manserant in amicitia Romanorum, non Carthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Bruttij quoque ceteri ob separata ab se consilia oppugnabant. Quibus cum resistere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad praesidium petendum miserunt. Quorum preces lacrymaeq. (in questus enim flebiles, cum sibimet ipsi consulere iussi sunt, sese in uestibulo curiae profuderunt) ingẽtem misericordiam patribus ac populo mouerunt. consultiq. iterum a Manio praetore patres, circumspectis omnibus imperij uiribus, fateri coacti, nihil iam longinquis socijs in se praesidij esse: redire domum, fideq. ad ultimum expleta, cõsulere sibimet ipsos in praesenti fortuna iusserunt. Haec posteaquam renunciata legatio Petellinis est, tantus repente maeror pauorq. senatum eorum cepit, ut pars profugiendi qua quisque posset, ac deserendae urbis auctores essent, pars, quando deserti a ueteribus socijs essent, adiungendi se ceteris Bruttijs, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quae nihil raptim nec temere agendum, consulendumq. deintegro censuit. Relaxata postero die per minorem trepidationem re tenuerunt optimates, ut conuectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent. Per idem fere tempus litterae ex Sicilia Sardiniaq. Romam allatae. priores ex Sicilia Otacilij propraetoris in senatu recitatae sunt. P. Furium praetorem cũ classe ex Africa Lilybaeũ uenisse. ipsum grauiter saucium in discrimine ultimo uitae esse. militi & naualibus socijs neque stipendium neque frumentum ad diẽ dari: neque unde detur esse: magnopere suadere, ut quamprimum ea mittantur: sibique, si ita uideatur, ex nouis praetoribus successorem mittant. Eademq. ferme de stipendio frumentoq. ab A. Cornelio Mammula propraetore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse unde mitteretur. iussiq. ipsi, classibus atque exercitibus suis consulerent. Otacilius ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos cum misisset, in stipendium quantum argenti opus fuit, & sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia ciuitates sociae benigne contulerunt. Et Romae quoque, propter paenuriam argenti, triumuiri mẽsarij rogatione Minucij trib. pleb. facti, L. Aemilius, qui consul censorq. fuerat: & M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat: & L. Scribonius Libo qui tum trib. pleb. erat. Et duumuiri creati, M. & C. Atilij, aedem Concordiae, quam L. Manlius Praetor uouerat, dedicauerunt. Et tres pontifices creati, Q. Caecilius Metellus, Q. Fabius Maximus, & Q. Fuluius Flaccus, in locum P. Scantinij demortui, & L. Aemilij Paulli consulis & Q. Aelij Paeti, qui ceciderant in pugna Cannensi. Cum cetera quae continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consilijs humanis assequi poterant, patres explessent: tandem se quoque, & solitudinem curiae, paucitatemq.

temque conuenientium ad publicum consilium respexerunt. neque enim post L. Aemilium & C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, cum tantum senatorum aduersae pugnae, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumpsissent. Cum de ea re M. Pomponius praetor, dictatore post Casilinum amissum profecto iam ad exercitum, exposcentibus cunctis, retulisset, tum Sp. Caruilius, cum longa oratione non solum inopiam, sed paucitatem etiam ciuium, ex quibus in patres legerentur, conquestus esset: explendi senatus caussa, & iungendi artius Latini nominis pro magna re se suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum binis senatoribus, quos patres Romani censuissent, ciuitas daretur: atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiā haud aequioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum, patres audierunt. & cum fremitus indignantium tota curia esset: & praecipue Manlius esse etiam nunc stirpis eius uirum diceret, ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia uidisset, eum sua manu se interfecturum: Q. Fabius Maximus numquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu dixit, quam inter tam suspensos sociorum animos, incertamq. fidem id tactum, quod insuper sollicitaret eos. eam unius hominis temerariam uocem silentio omnium exstinguendam esse: & si quid umquam arcani sanctiue ad silendū in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliuiscendum, pro non dicto habendum esse. Ita eius rei oppressā mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, uetustissimusque ex ijs qui uiuerent censorijs esset, creari placuit, qui senatum legeret: accirique C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum iusserunt. qui cum ex Apulia, relicto ibi praesidio, magnis itineribus Romam redisset: nocte proxima, ut mos erat, N. Fabium Buteonem ex S. C. sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit. is ubi cum lictoribus in Rostra adscendit, neque duos dictatores tempore uno, quod numquam antea factum esset, probare se dixit: neque dictatorem sine magistro equitum. nec censoriam uim permissam uni & eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendae caussa creato, in sex menses datum imperium, quae immoderata fors, tempus ac necessitas fecerint, ijs se modum impositurum. nam neque senatu quemquam moturum ex ijs, quos C. Flaminius, L. Aemilius censores in senatum legissent: transscribi tantum, recitarique eos iussurum, ne penes unum hominem iudicium arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit: & ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini praelatus uideretur. Recitato uetere senatu, inde primum in demortuorum locum legit, qui post L. Aemilium & C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent, ut quisque eorum primus creatus erat. tum legit, qui aediles, tribuni pl. quaestoresue fuerant, tum ex ijs qui magistratus non cepissent, qui spolia ex Romano hoste fixa domi haberent, aut ciuicam coronam accepissent. Ita CLXXVII cum ingenti approbatione omnium in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicauit, priuatusque de Rostris descēdit, lictoribus abire iussis: turbaeq. se immiscuit priuatas agentium res: tempus hic sedulo terens, ne deducendi sui caussā populū de foro abduceret. neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum deduxerunt. Consul nocte insequenti ad exercitum redijt, non facto certiore senatu, ne comitiorum caussa in urbe retineretur. Postero die consultus a M. Pomponio praetore senatus decreuit dictatori scribendum, uti, si e repub. censeret esse, ad consules subrogandos ueniret cum magistro equitum, & praetore M. Marcello, ut ex ijs praesentibus noscere patres possent, quo statu res publicae essent, consiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes uenerunt, relictis legatis, qui legionibus praeessent. Dictator de se pauca ac modice locutus, in magistrum equitum Ti. Sempronium Gracchum magnam partem gloriae uertit: comitiaque edixit, quibus L. Postumius III absens, qui tum Galliam prouinciam obtinebat: & Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum eo accurrerat, consules crearentur. Praetores inde creati, M. Valerius Laeuinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fuluius Flaccus, Q. Mucius Scaeuola. Dictator creatis magistratibus, Teanum in hiberna ad exercitum redijt, relicto magistro equitum Romae: qui, cum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandisque in annum, patres consuleret. Cum eae res maxime agerentur, noua clades nunciata, alia super aliam cumulante in eum annum fortuna: L. Postumium consulem designatum, in Gallia ipsum, atque

exercitum

A exercitum deletos. Silua erat uasta (Litanam Galli uocant) qua exercitum transducturus erat. eius siluae dextra laeuaq. circa uiam Galli arbores ita inciderant, ut immotae starét, momento leui impulsae occiderent. Legiones duas Romanas habebat Postumius: sociumq. ab supero mari tantum conscripserat, ut XXV millia armatorum in agros hostium induxisset. Galli oram extremae siluae cum circumsedissent, ubi intrauit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt. quae alia in aliam instabilem per se ac male haerentem incidentes, ancipiti strage arma, uiros, equos obruerunt, ut uix decem homines effugerent. nam cum exanimati plerique essent arborum truncis, fragmentisq. ramorum: ceteram quoque multitudinem inopinato malo trepidam Galli saltum omnem armati circumsidentes interfecerunt: paucis e tanto numero captis, qui pontem fluminis petentes obsesse, ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius omni ui ne B caperetur obnixus, occubuit. spolia corporis, caputque ducis praecisum Boij ouantes templo quod sanctissimum est apud eos, intulere. purgato inde capite, ut mos ijs est, caluam auro caelauere. idq. sacrum uas ijs erat, quo sollemnibus libarent: poculumq. idem sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Praeda quoque haud minor Gallis, quam uictoria, fuit. nam etsi magna pars animalium strage siluae oppressa erat: tamen ceterae res, quia nihil dissipatum fuga est, stratae per omnem iacentis agminis ordinem inuentae sunt. Hac nunciata clade, cum per dies multos in tanto pauore fuisset ciuitas, ut tabernis clausis, uelut nocturna solitudine per urbem acta, senatus aedilibus negotium daret, ut urbem circumirent, apeririq. tabernas, & maestitiae publicae speciem urbi demi iuberent: tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusq. patres est, & adhortatus, ne qui Cannensi ruinae non succubuissent, ad minores calamitates animos summitterent. quod ad C Carthaginienses hostes, Hannibalemque attinet, prospera modo esset, sicut speraret, fortuna. Gallicum bellum & omitti tuto, & differri posse: ultionemq. eam fraudis in deorum ac populi Romani potestate fore. de hoste Poeno, exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum. Ipse primum, quid peditum equitumque, quid ciuium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, a peritis quaesitum est. duone consulares exercitus satis firmati tanto bello sufficerent, inibatur ratio. itaque Galliam, quamquam stimulabat iusta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos transduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit. eodem ex dictatoris legionibus reijci militem minimi quemque roboris, nullo praestituto militiae té- D pore, nisi quod stipendiorum legitimorum esset. Duae legiones urbanae alteri consuli, qui in locum L. Postumij suffectus esset, decretae sunt: eumq. cum primum saluis auspicijs posset, creari placuit. legiones praeterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde consul, cui legiones urbanae euenissent, militum sumeret, quantum opus esset. C. Terentio consuli prorogari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad praesidium Apuliae haberet, quidquam minui. Dum haec in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat, sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. & Cn. Scipiones inter se partiti sunt copias, ut Cnaeus terra, Publius mari nauibusque rem gereret. Hasdrubal Poenorum imperator neutri parti uirium satis fidens, procul ab hoste interuallo, ac locis tutis tenebat se. cui multum ac diu obtestanti quattuor millia peditum, & quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. tum refecta tandem E spe, castra propius hostem mouit: classemq. & ipse instrui parariq. iubet, ad insulas maritimamq. oram tutandam. In ipso impetu mouendarum deintegro rerum, perculit eum praefectorum nauium transitio, qui post classem ad Iberum per pauorem desertam grauiter increpiti, numquam deinde satis fidi aut duci aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant ij transfugae motum in Carpesiorum gente: desciuerantq. ijs auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis ui capta fuerat. In eam gentem uersum ab Romanis bellum est: infestoque exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium, pro captae ante dies paucos urbis moenibus Galbum, nobilem Carpesiorum ducem, cum ualido exercitu castris se detinentem aggredi statuit. Praemissa igitur leui armatura, quae eliceret hostes ad pugnam, peditum parte ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. simul & ad

 castra

castra tumultus erat, & per agros fugaq. & caedes. deinde undique diuersis itineribus cum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pauor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem proelio. Erumpunt igitur agmine e castris tripudiantes more suo: repentinaq. eorum audacia terrorem hosti paullo ante ultro lacessenti incussit. itaque & ipse Hasdrubal in collem satis arduum tutumque flumine etiam obiecto tum copias subducit, & praemissam leuem armaturā equitesq. palatos eodem recepit: nec aut colli aut flumini satis fidens, uallo castra permunijt. In hoc alterno pauore certamina aliquot sunt contracta. Nec Numida Hispano eques par fuit: nec iaculator Maurus cetrato, uelocitate pari, robore animi uiriumq. aliquantū praestanti. Posteaquam neque elicere Poenum ad certamen obuersati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat: urbem Asenam, quo fines hostium ingrediēs Hasdrubal frumentum commeatusq. alios conuexerat, ui capiunt, omniq. circa agro potiuntur. nec iam aut in agmine, aut in castris ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Hasdrubal: cohortatus milites, ut palantes sine signis hostes aggrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuosi nuncij refugientes ex speculis stationibusq. attulere, ad arma conclamatum est. Vt quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in proeliū ruunt. Iam primi conseruerant manus, cum alij cateruatim currerent, alij nondum e castris exissent. tum primo ipsa audacia terruere hostem. deinde rari in confertos illati, cum paucitas parum tuta esset, respicere alij alios, & undique pulsi coire in orbem. & dum corporibus applicantur, armaq. armis iungunt, in artum compulsi, cum uix mouendis armis satis spatij esset, corona hostium cincti, ad multum diei caeduntur. Exigua pars, eruptione facta, siluas ac montes petit: pariq. terrore & castra sunt deserta, & uniuersa gens postero die in deditonem uenit. nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Carthagine allatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quae uulgata res per Hispaniam, omnium ferme animos ad Romanos auertit. Itaque Hasdrubal extemplo litteras Carthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suae damno fuisset. Si uero inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. nam praeterquā quod nec praesidium, nec ducē haberet, quem relinqueret pro se, imperatores esse Romanos, quibus uix aequis uiribus resisti possit. itaque si ulla Hispaniae cura esset, successorem sibi cum ualido exercitu mitterent. cui si omnia prospere euenirent, non tamen otiosam prouinciam fore. Hae litterae quamquam primo admodum mouerunt senatum: tamen quia Italiae cura prior potiorq. erat, nihil de Hasdrubale neque de copijs eius mutatū est. Himilco cum exercitu iusto, & aucta classe ad retinendam terra marique, ac tuendam Hispaniam est missus. qui ut pedestres naualesq. copias transiecit, castris communitis, nauibusq. subductis, & uallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosq. populos iuxta intentus ad Hasdrubalem peruenit. Cum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edidicisset, ipse inuicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra redijt: nulla re, quam celeritate, tutior, quod undique abierat, antequam populi consentirent. Hasdrubal, priusquam moueret castra, pecunias imperat populis omnibus suae ditionis: satis gnarus, Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter quam conducta habuisse: inopem tantum iter ingressum, uix penetraturum ad Alpes fuisse. pecunijs igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Carthaginiensium, & Hasdrubalis iter, ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces iunctis copijs ire obuiam coeptis, atque obsistere parant: rati, si Hannibali, uix per se ipsi tolerando Italiae hosti, Hasdrubal dux, atque Hispaniensis exercitus esset iunctus, illico Romani finem imperij fore. His anxij curis ad Iberum contrahunt copias, & transito amne, cum diu consultassent, utrum castra castris conferrent, an satis haberent socijs Carthaginiensium oppugnandis morari ab itinere proposito hostem: urbem a propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam ea tempestate regionis eius, oppugnare parant. quod ubi sensit Hasdrubal, pro ope ferenda socijs pergit ipse ire ad urbem deditam nuper in fidem Romanorum oppugnandam. Ita iam coepta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Hasdrubalem uersum bellum. Quinque millium interuallo

castra

A castra distantia habuere paucos dies, nec sine leuibus proelijs, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemq. die, uelut ex composito, utrimque signum pugnae propositum est: atque omnibus copijs in campum descensum est. Triplex stetit Romana acies: peditum pars ante signa locata, pars post signa accepta: equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Poenos locat, laeuo Afros: mercenariorumq. auxilia equitum, Numidas Poenorum peditibus, ceteros Afros pro cornibus opponit. nec omnes Numidae in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos, inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transsultare mos erat. tanta uelocitas ipsis, tamq. docile equorum genus est. Cum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant. nam ne multum quidem aut numero aut genere militum hi aut illi praestabant. militibus
B longe dispar animus erat. Romanis enim, quamquam procul a patria pugnarent, facile persuaserant duces, pro Italia atque urbe Roma eos pugnare. itaque uelut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnae uerteretur, obstinauerāt animis uincere aut mori. Minus pertinaces uiros habebat altera acies. nam maxima pars Hispani erant. qui uinci in Hispania, quam uictores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu, cum uix pila coniecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusq. sese magno impetu Romanis terga uertit. Nihilo segnius in cornibus proelium fuit. hinc Poenus, hinc Afer urget: & uelut in circumuentos proelio ancipiti pugnant. sed cum in medium tota iam coisset Romana acies, satis uirium ad dimouenda hostium cornua habuit. ita duo diuersa proelia erāt: utroque Romani, ut qui pulsis tandem medijs, & numero & robore uirorum praestarent, haud dubie superarunt. Magna uis hominum ibi occisa. & nisi Hispani uixdum conserto proe-
C lio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit: quia simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidaeq. uiderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque prae se actis, deseruere. Et Hasdrubal usque ad ultimum euentum pugnae moratus, e media caede cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atque inde diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adiunxit: Hasdrubaliq. non modo in Italiam transducendi exercitus, sed ne manēdi quidē satis tuto in Hispania spem reliquit. Quae posteaquam litteris Scipionum Romae uulgata sunt, non tam uictoria, quam prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu, laetabantur. Dum haec in Hispania geruntur, Petelia Bruttijs aliquot post mensibus, quam coepta oppugnari erat, ab Himilcone, praefecto Hannibalis, expugnata est. multorumq. sanguine ac uulneribus ab Poenis uictoria stetit: nec ulla magis uis obsessos, quam fames, expugnauit. absumptis
D enim frugum alimentis, carnisq. omnis generis quadrupedum, sutrinae postremo corijs, herbisque, & radicibus, corticibus teneris, strictisque rubis uixere. nec ante quam uires ad standum in muris ferendaq. arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petelia, Poenus ad Consentiam copias transducit. quā minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Ijsdem ferme diebus & Bruttiorum exercitus Crotonem, Graecam urbem, circumsedit. opulentam quondam armis uirisque: tum iam adeo multis magnisque cladibus afflictam, ut omnis aetatis minus uiginti millia ciuiū superessent. itaque urbe defensoribus uacua, facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captae urbis e media caede quidam effugere. Et Locrenses desciuere ad Bruttios Poenosq., prodita multitudine a principibus. Rhegini tantummodo regionis eius & in fide erga Romanos, & potestatis suae ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio ani-
E morum peruenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namque Gelo, maximus stirpis, contempta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Poenos defecit. mouissetq. in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione adspergeret, armantem eum multitudinem, sollicitantemq. socios, absumpsisset. Haec eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania uario euentu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulauit, ut eadem Veneris Erycinae, quam dictator uouisset, dedicari liceret. Senatus decreuit, ut Ti. Sempronius, consul designatus, cum primum magistratum inisset, ad populum ferret, ut duumuiros esse iuberent aedium dedicandarum caussa. Et M. Aemilio Lepido, qui bis consul augurq. fuerat, filij tres, Lucius, Marcus, Quinctus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo,

& XX

& XX per triduum in foro dederunt. Aediles curules C. Laetorius, & Ti. Sempronius F
Gracchus, consul designatus, qui in aedilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeij ludi a M. Aurelio Cotta & M. Claudio
AN. 535. Marcello ter instaurati sunt. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul idibus Martijs magistratum inijt. Praetores Q. Fuluius Flaccus, qui antea consul censorq. fuerat, urbanam, M. Valerius Laeuinus peregrinam sortem in iurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scaeuola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello proconsulare imperium esse populus iussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset. Senatus quo die primum est in Capitolio consultus, decreuit, ut eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium praesens omnibus militibus daretur, praeterquam qui milites ad Cannas fuissent. Inde de exercitibus ita decretum est, ut duabus legionibus urbanis Ti. G
Sempronius consul Cales ad conueniendū diem ediceret. inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. quae ibi legiones essent, (erant autē Cannensis maxime exercitus) eas Ap. Claudius Pulcher praetor in Siciliā transijceret: quaeq. in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum cui ad conueniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus, isq. iussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. ad ueterem exercitum accipiendum deducendumq. in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo exspectauerunt homines, uti consul comitia collegae creando haberet. deinde ubi ablegatum uelut de industria M. Marcellum uiderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregie in praetura res gestas creari uolebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, Vtrumque, inquit, e republica fuit, patres conscripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non prius edici, quam is inde, confecto quod mandatum est negotio, reuertisset: ut uos consulem, quem tempus reipublicae postularet, quemq. maxime uultis, haberetis. Ita de comitijs, donec redijt Marcellus, silentiū fuit. Interea duumuiri creati sunt Q. Fabius Maximus, & T. Otacilius Crassus, aedibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinae. Vtraque in Capitolio est, canali uno discretae. Et de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendijs emeritis Romam uenerant, dein latum ad populum, ut ciues Romani essent: item uti municipes Cumani essent, pridie quam populus Campanus a populo Romano defecisset. Maxime ut hoc ferretur, mouerat, quod, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant, uetere patria relicta, in eam in quam redierant, nondum adsciti. Posteaquam Marcellus ab exercitu redijt, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumij edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. cui ineunti consulatum cum tonuisset, uocati augures uitio creatum uideri pronunciauerunt, uulgoq. patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebeij consules facti essent, id deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicauit, suffectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuuij ad Iunonis Sospitae cruore manauere: lapidibusque circa id templum pluuit, ob quem imbrem Nouendiale, ut assolet, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata. Consules exercitus inter se diuiserunt. Fabio exercitus, cui M. Iunius dictator praefuerat, euenit. Sempronio, uolonum quod fuerat, & sociorum XXV millia. M. Valerio praetori legiones, quae ex Sicilia redissent, decretae. M. Claudius procons. ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolae praesideret, missus. Praetores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties senatum uocassent, uti senatores, quibusq. in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam conuenirent. K
Praetores, quorum iurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt. eo uadimonia fieri iusserunt: ibiq. eo anno ius dictum est. Interim Carthaginem, unde Mago, frater Hannibalis, XII millia peditum, & mille quingentos equites, XX elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat cum praesidio LX nauium longarum, nuncius affertur, in Hispania rem male gestam, omnesq. ferme eius prouinciae populos ad Romanos defecisse. Erant qui Magonem cum classe ea copijsque, omissa Italia, in Hispaniam auerterent, cum Sardiniae recipiendae repentina spes affulsit. Paruum ibi exercitum Romanum esse, ueterem praetorem inde Cornelium prouinciae peritum decedere, nouū exspectari.

spectari.

A ſpectari. ad hoc, feſſos iam animos Sardorum eſſe diuturnitate imperij, & proximo ijs anno acerbe atque auare imperatum: graui tributo & collatione iniqua frumenti oppreſſos. nihil deeſſe aliud, quam auctorem, ad quem deficerent. Haec clamdeſtina legatio per principes miſſa erat: maxime eam rem moliente Harſicora, qui tum auctoritate, atque opibus longe primus erat. His nuncijs prope uno tempore turbati, erectique, Magonem cum claſſe ſua copijſq. in Hiſpaniam mittunt. in Sardiniam Haſdrubalem cognomento Caluũ deligunt ducem: & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romae conſules, tranſactis rebus quae in urbe agendae erant, mouebant iam ſeſe ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinueſſam diem ad conueniendum edixit. & Q. Fabius, conſulto prius ſenatu, ut frumenta omnes ex agris ante Kalendas Iunias primas in urbes munitas conueherent. qui non inuexiſſent, eorum ſe agrum populaturum, ſeruos ſub haſta uenditurum, uillas incenſurum. Ne praetoribus quidem, qui ad ius dicendum creati erant, uacatio a belli adminiſtratione data eſt. Valerium praetorem in Apuliam ire placuit ad exercitum a Terentio accipiendum: cum ex Sicilia legiones ueniſſent, ijs potiſſimum uti ad regionis eius praeſidium: Terentianũ mitti cum aliquo legatorum. Et XXV naues M. Valerio datae ſunt, quibus oram maritimam inter Brundiſium ac Tarentũ tutari poſſet. Par nauium numerus Q. Fuluio praetori urbano decretus ad ſuburbana litora tutanda. C. Terentio proconſ. negotium datum, ut in Piceno agro conquiſitionem militum haberet, locisque ijs praeſidio eſſet. Et T. Otacilius Craſſus poſteaquam aedem Mentis in Capitolio dedicauit: in Siciliam cum imperio, qui claſſi praeeſſet, miſſus. In hanc dimicationem duorum opulentiſſimorum in terris populorum, omnes reges genteſq. animos intenderent. inter quos Philippus Macedonum rex eo magis, quod propior Italiae, ac mari tantum Ionio diſcretus erat. Is, ubi primum fama accepit, Hannibalem alpes tranſgreſſum: ut bello inter Romanos Poenumq. orto laetatus erat: ita utrius populi mallet uictoriam eſſe incertis adhuc uiribus, fluctuatus animo fuerat. poſteaquam tertia iam pugna, tertia uictoria cum Hannibale & Poenis erat, ad fortunam inclinauit, legatoſq. ad Hannibalem miſit. qui uitantes portus Brundiſinum Tarentinumque, quia cuſtodijs nauium Romanarum tenebantur: ad Laciniae Iunonis templum in terram egreſſi ſunt. inde per Apuliam petentes Capuam, media in praeſidia Romana illati ſunt, deductiq. ad M. Valerium Laeuinum praetorem, circa Nuceriam caſtra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps a Philippo rege ſe miſſum ait ad amicitiam ſocietatemq. iungendam cum populo Romano, mandata habere ad conſules, ac ſenatum populumq. Romanum. Inter defectiones ueterum ſociorum Valerius noua ſocietate tam clasi regis laetus admodum, hoſtẽ pro hoſpite comiter accepit. dat, qui proſequantur, itinera cum cura demonſtrẽt, quae loca quosque ſaltus, aut Romani, aut hoſtes teneant. Xenophanes per praeſidia Romana in Campaniam, inde qua proximum fuit in caſtra Hannibalis peruenit: foeduſq. cum eo, atque amicitiam iungit legibus his, ut Philippus rex quammaxima claſſe (ducentas autem naues uidebatur effecturus) in Italiam tranſijceret, & uaſtaret maritimam oram, bellum pro parte ſua terra mariq. gereret. ubi debellatum eſſet, Italia omnis cum ipſa urbe Roma Carthaginiẽſium, atque Hannibalis eſſet, praedaq. omnis Hannibali cederet. perdomita Italia, nauigarent in Graeciam, bellumq. cum quibus regibus placeret, gererent. quae ciuitates continentis, quae inſulae ad Macedoniam uergunt, eae Philippi, regniq. eius eſſent. In has ferme leges inter Poenum ducem, legatoſq. Macedonum ictum foedus. miſſiq. cum ijs ad regis ipſius firmandam fidem legati, Giſgo, & Boſtar, & Mago, eodem ad Iunonis Laciniae templum, ubi nauis occulta in ſtatione erat, perueniunt, inde prouecti, cum iam altum tenerent, conſpecti a claſſe Romana ſunt, quae praeſidio erat Calabriae litoribus. P. Valerius Flaccus Corcyraeos ad perſequendam retrahendamq. nauem cum miſiſſet, primo fugere regij conati: deinde, ubi celeritate uicti ceſſerunt, tradunt ſe Romanis: & ad praefectum claſſis adducti, cum quaereret, qui, & unde, & quo tenderent curſum: Xenophanes, primo ſatis iam ſemel felix mendacium ſtruere, a Philippo ſe ad Romanos miſſum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, perueniſſe: Campaniam ſuperare nequiſſe, ſaeptam hoſtium praeſidijs. deinde ut Punicus cultus habituſq. ſuſpectos legatos fecit Hannibalis, interrogatoſq. ſermo prodidit: tum comitibus eorum ſeductis, ac metu territis, litterae quoque ab Hãnibale ad Philippum inuentae de pace inter regem Macedonum, Poenumq.

numq.

numq. ducem. Quibus satis cognitis, optimum uisum est, captiuos, comitesq. eorum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicumque essent, quamprimum deportare. ad id celerrimae quinque naues delectae: ac L. Valerius Antias, qui praeesset, missus: eiq. mandatum, ut in omnes naues legatos separatim custodiendos diuideret: daretq. operam, ne quod ijs colloquium inter se, neue communicatio consilij esset. Per idem tempus Romae, cum A. Cornelius Mammula ex Sardinia prouincia decedens retulisset, qui status rerum in insula esset, ad bellum ac defectionem omnes spectare, Q. Mucium, qui successisset sibi, grauitate caeli aquarumq. aduenientem exceptum, non tam in periculosum quam longum morbum implicitum, diu ad belli uim sustinendam inutilem fore: exercitumq. ibi ut satis firmum pacatae prouinciae praesidem esse, ita parũ bello, quod motum iri uideretur: decreuerunt patres, ut Q. Fuluius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamq. legionem primo quoque tempore in Sardiniam transijciendã curaret, mitteretq. cum imperio quem ipsi uideretur, qui rem gereret, quoad Mucius conualuisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorq. fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus & a Carthagine in Sardiniam classis missa duce Hasdrubale, cui Caluo cognomen erat, foeda tempestate uexata ad Baleares insulas eijcitur. ibiq. (adeo non armamenta modo, sed etiam aluei nauium quassati erant) subductae naues dum reficiuntur, aliquantum temporis triuerunt. In Italia cum post Cannensem pugnam fractis partis alterius uiribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset: Campani per se adorti sunt rem Cumanam suae ditionis facere, primo sollicitantes, ut ab Romanis deficerent. ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eo senatum Campanum uenturum, certiores Cumanos fecerunt: petieruntq. ut & Cumanus eo senatus ueniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesq. haberet. praesidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romanis noui periculi esset. Cumani, quamquam suspecta fraus erat, nihil abnuere, ita tegi fallax consilium posse rati. Interim Ti. Sempronius, consul Romanus, Sinuessae, quo ad conueniendum diem edixerat, exercitu lustrato, trãsgressus Vulturnum flumen circa Liternum castra posuit. Ibi quia otiosa statiua erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars uolonum erat) assuescerent signa sequi, & in acie agnoscere ordines suos, inter quae, concordiae maxima erat cura duci. itaque legatis tribunisq. praeceperat, ne quam exprobratio cuiquam ueteris fortunae discordiam inter ordines sereret: uetus miles tironi, liber uoloni sese exaequari sineret. omnes satis honestos, generosq. ducerent, quibus arma sua, signaq. populus Romanus commisisset. quae fortuna coegisset ita fieri, eandem cogere tueri factum. Ea nõ maiore cura praecepta ab ducibus sunt, quam a militibus obseruata. breuiq. tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in obliuionem uenirent, qua ex cõdicione quisque esset miles factus. Haec agenti Graccho legati Cumani nunciarunt, quae a Campanis legatio paucos ante dies uenisset, & quid ijs ipsi respondissent. Triduum post eum diem festum esse: non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam, & exercitum Campanum. Gracchus, iussis Cumanis omnia ex agris in urbem conuehere, & manere intra muros: ipse pridie quam statutum sacrificium Campanis esset, Cumas mouet castra. Hamae inde tria millia passuum absunt. Iam Campani eo frequentes ex composito conuenerant: nec procul inde in occulto Marius Alfius, qui summus magistratus erat Campanis, cum XIV millibus militum habebat castra. is sacrificio apparando, & inter id instruendae fraudi aliquanto intentior, quam muniendis castris, aut ulli militari operi fuit. Triduum sacrificatum ad Hamas. nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enunciare posset, a sexta ad decimam diei horam coactis militibus corpora curare, somnoq. operam dare, ut primis tenebris conuenire ad signum possent, uigilia ferme prima tolli iussit signa. silentiq. profectus agmine, cum ad Hamas media nocte peruenisset, castra Campana, ut in peruigilio neglecta, simul omnibus portis inuadit. alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes obtruncat. Hominum eo tumultu caesa plus duo millia cum ipso duce Mario Alfio. capta sunt signa militaria quattuor & triginta. Gracchus minus cẽtum militum iactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Hãnibale metuens,

qui

A qui ſuper Capuam ad Tifata habebat caſtra. Nec eum prouida uiri fefellit opinio. nam ſimul Capuam ea clades eſt nunciata, ratus Hannibal ab re bene geſta inſolenter laetũ exercitum, tironum magna ex parte ſeruorumque, ſpoliantem uictos, praedaſq. agentem ad Hamas ſe inuenturum, citatum agmen praetor Capuam rapit: obuioſq. ex fuga Campanorum per duo praeſidia Capuam duci, ſaucios uehiculis tolli, portariq. iubet. ipſe ad Hamas uacua ab hoſtibus caſtra, nec quidquam praeter recẽtis ueſtigia caedis, ſtrataq. paſſim corpora ſociorum, inuenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemq. oppugnaret. Id quamquam haud modice Hannibal cupiebat, ut quia Neapolim non potuerat, Cumas ſaltem maritimam urbem haberet: tamen quia praeter arma nihil ſecum miles raptim acto agmine extulerat, retro in caſtra ſupra Tifata ſe recepit. inde fatigatus Campanorum precibus, ſequenti die, cum omni apparatu oppugnandae urbis, Cumas redit: populatoq. agro Cumano, mille paſſus ab urbe caſtra locat. Tum Gracchus
B magis uerecundia in tali neceſſitate deſerendi ſocios implorantes fidem ſuam populique Romani, ſubſtitit, quam ſatis fidens exercitui. Nec alter conſul Fabius, qui ad Cales caſtra habebat, Vulturnum tranſducere audebat exercitum: occupatus primo auſpicijs repetendis Romae: dein prodigijs, quae alia ſuper alia nunciabantur, expiantiq. ea, haud facile litari, haruſpices reſpondebant. Hae cauſſae cum Fabium tenerent, Sempronius in obſidione erat: & iam operibus oppugnabatur. Aduerſus ligneam ingentem turrim admotam urbi, aliam turrim ex ipſo muro excitauit conſul Romanus aliquanto altiorem: quia muro ſatis per ſe alto ſubiectis ualidis ſublicis pro ſolo uſus erat. inde primum ſaxis, ſudibuſque, & ceteris miſſilibus propugnatores urbem ac moenia tuebantur: poſtremo ubi promouendo adiunctam muro uiderunt turrim, facibus ardentibus plurimum ſimul ignem conie-
C cerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo cum de turri ſeſe praecipitaret, eruptio ex opido ſimul duabus portis facta, ſtationes hoſtium fudit, fugauitq. in caſtra, ut eo die obſeſſo quam obſidenti ſimilior eſſet Poenus. Ad mille C D Carthaginienſium caeſi, unde quadraginta uiui capti, qui circa muros & in ſtationibus ſolute ac negligenter agentes, cum nihil minus quam eruptionem timuiſſent, ex improuiſo oppreſsi ſunt. Gracchus, prius quam ſe hoſtes ab repentino pauore colligerent, receptui ſignum dedit, ac ſuos intra muros recepit. Poſtero die Hannibal elatum ſecunda re conſulem, iuſto proelio ratus certaturum, aciem inter caſtra atque urbem inſtruxit. ceterum poſteaquam neminem moueri ab ſolita cuſtodia urbis uidit, nec committi quidquam temerariae ſpei, ad Tifata redit, infecta re. Quibus diebus Cumae liberatae ſunt obſidione, ijſdem diebus & in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Poe-
D no proſpere pugnat. ſupra duo millia hominum occidit: & CCLXXX milites amiſit. ſigna militaria ad XLI cepit. Pulſus finibus Lucanis Hanno, retro in Bruttios ſeſe recepit. Et ex Hirpinis opida tria, quae a populo Romano defecerant, ui recepta per M. Valerium praetorem. Vercellius, Sicilliuſque, auctores defectionis, ſecuri percuſsi. ſupra mille captiuorum ſub caſta uenierunt. praeda alia militi conceſſa, exercituſq. Cumas reductus. Dum haec in Lucanis, atque in Hirpinis geruntur, quinque naues, quae Macedonum atque Poenorum captos legatos Romam portabant, a ſupero mari ad inferum circumuectae prope omnem Italiae oram, cum praeter Cumas uelis ferrentur, neque hoſtium an ſociorum eſſent, ſatis ſciretur, Gracchus obuiam ex claſſe ſua naues miſit. Cum percunctando inuicem, cognitum eſſet, cõſulem Cumis eſſe, naues Cumas appulſae, captiuiq. ad conſulẽ deducti, & litterae datae. conſul, litteris Philippi atque Hãnibalis perlectis,
E conſignata omnia ad ſenatum itinere terreſtri miſit: nauibus deuehi legatos iuſsit. Cum eodem fere die litterae legatiq. Romam ueniſſent, & percunctatione facta, dicta cum ſcriptis congruerent, primo grauis cura patres inceſſit, cernentes quanta uix tolerantibus Punicum bellum, Macedonici belli moles inſtaret. cui tamen adeo non ſuccubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello auerterent ab Italia hoſtem. Captiuis in uincula conditis, comitibuſq. eorum ſub haſta uenditis, ad naues XXV. quibus P. Valerius Flaccus praefectus praeerat, uiginti paratas alias decernunt. His comparatis deductiſque, & additis quinque nauibus, quae aduexerant captiuos legatos, quinquaginta naues ab Oſtia Tarentum profectae: iuſſuſq. P. Valerius militibus Varronianis, quibus L. Apuſtius legatus Tarẽti praeerat, in naues impoſitis, L. nauiũ claſſe non tueri modo

Italiae

Italiae oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia litteris, legatorumq. indi F
cijs Philippi consilia essent, ut M. Valerium praetorem litteris certiorem faceret: isque, L. Apustio legato exercitui praeposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretq. operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam, bellumq. Macedonicum ei decreta est, quae Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi. & haec per L. Apustium legatum Tarentum est deuecta. simul ab Hierone missa ducenta millia modium tritici, & hordei centum. Dum haec Romani parant, aguntque, ad Philippum captiua nauis una ex ijs, quae Romam missae erant, ex cursu fugit: inde scitum, legatos cum litteris captos. itaque ignarus de ijs, quae cum Hannibale legatis suis côuenissent, quaeq. legati eius ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi, Heraclitus cui Scotino cognomen erat, & Crito Berroeus, & Sositheus Magnes. hi prospere G
tulerunt ac retulerunt mandata. sed prius se aestas circumegit, quã mouere ac moliri quidquam rex posset. tantum nauis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Austiculam urbes, quae ad Poenum defecerant, Fabius ui cepit: praesidiaq. in ijs Hannibalis. Campani permulti capti. & Nolae, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: consiliaq. occulta de caede principum, & proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederêt, inter Capuam, castraq. Hannibalis, quae in Tifatis erant, trãsducto exercitu Fabius super Vesuuium in castris Claudianis consedit. inde M. Marcellum propraetorê cum ijs copijs, quas habebat, Nolam praesidium misit. Et in Sardinia res per T. Manlium praetorem administrari coeptae, quae omissae erant, posteaquam Q. Mucius praetor H
graui morbo est implicitus. Manlius nauibus longis ad Caraleis subductis, naualibusq. socijs armatis, ut terra rem gereret, & a praetore exercitu accepto, duo & uiginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumq. copijs profectus in agrum hostium, haud procul ab Harsicorae castris castra posuit. Harsicora tum forte pro fectus erat in Pellidos Sardos ad iuuentutem armandam, qua copias augeret. Filius eius nomine Hiostus castris praeerat. Is adolescentia ferox, temere proelio inito fusus, fugatusque. ad XXX millia Sardorum eo proelio caesa: mille trecenti ferme uiui capti. Alius exercitus primo per agros siluasq. fuga palatus: dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput eius regionis, confugit. debellatumq. eo proelio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, qua tempestate deiecta ad Baleares erat, in têpore ad spem rebellandi aduenisset. Manlius post famam appulsae Punicae classis Caraleis I
se recepit. ea occasio Harsicorae data Poeno se iungendi. Hasdrubal, copijs in terram expositis, & classe remissa Carthaginem, duce Harsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Caraleis peruenturus erat, ni Manlius obuiô exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico interuallo sunt obiecta: deinceps procursationes, leuiaq. certamina uario euentu inita: postremo descensum in aciem, signisq. collatis iusto proelio per quattuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Poeni, Sardis facile uinci assuetis, fecerunt: postremo & ipsi, cum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. ceterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus: caedes inde magis quam pugna fuit. Duodecim millia hostium caesa, Sardorum simul Poenorumq. ferme III millia, & DCC capti, & signa militaria septem & uiginti. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Hasdrubal impera- K
tor captus & Hanno & Mago, nobiles Carthaginienses: Mago ex gente Barchina, propinqua cognatione Hannibali iunctus: Hanno auctor rebellionis Sardis, belliq. eius haud dubie concitator. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt: nam & filius Harsicorae Hiostus in acie cecidit: & Harsicora cũ paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filij audiuit: nocte, ne cuiusquam interuẽtus coeptum impediret, mortem sibi consciuit. Ceteris urbs Cornus, eadem quae ante, fugae receptaculum fuit. quam Manlius uictore exercitu aggressus intra paucos dies recepit. Deinde aliae quoque ciuitates, quae ad Harsicoram Poenosq. defecerant, obsidibus datis, dedide runt sese, quibus stipendio frumentoq. imperato pro cuiusque aut uiribus, aut delicto,

Caraleis,

A Caraleis exerc
xerat milite.
quaestorib
pus T. Ot
depopul
drubale
ra cer
metu
cum
mea
ner
B tr
t
c

cul positis, lon- F
t. Nihil enim
t. explora-
s praesen-
pias intra
plorare,
sum, &
retem
ntem
quam
nes
am G
a-
i-

A subsidijs fultus nos iam iterum lacessit? Vbi ille meus miles est,qui erepto ex equo C. Fla-
minio consuli caput abstulit? ubi,qui L. Paullum ad Cannas occidit? ferrum ne hebet, an
dextrae torpent?an quid prodigij est aliud? qui pauci plures uincere soliti estis, nunc pau-
cis plures uix resistitis? Romam uos expugnaturos, si quis duceret, fortes lingua iactaba-
tis. en nunc minor res est. hic experiri uim uirtutemq. uolo. expugnate Nolam, campe-
strem urbem,non flumine,nõ mari saeptam. hinc uos ex tã opulenta urbe praeda spolijsq.
onustos uel ducam quo uoletis,uel sequar. Nec bene nec male dictã profuerũt ad confir-
mandos animos. Cum omni parte pellerentur, Romanisq. crescerent animi,non duce so-
lum adhortante,sed Nolanis etiam per clamorem,fauoris indicem, accendẽtibus ad ardo-
rem pugnae,terga Poeni dederunt,atque in castra cõpulsi sunt. quae oppugnare cupientes
milites Romanos,Marcellus Nolam reduxit cũ magno gaudio,& gratulatione etiam ple-
B bis,quae ante inclinatior ad Poenos fuerat. Hostium plus mille caesi eo die,capti DC:
& signa militaria undeuiginti,& duo elephãti,quattuor in acie occisi. Romanorum minus
mille interfecti. Posterum diem,indutijs datis,sepeliendo utrimque caesos in acie, consu-
mpserunt. Spolia hostiũ Marcellus Vulcano uotum cremauit. Tertio post die(ob iram cre-
do aliquam,aut spem liberalioris militiae) ∞ C C LX XII equites misti Numidae Hispa-
niq. ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fideliq. opera in eo bello usi sunt saepe Ro-
mani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum uirtutis caussa latus da-
tus est. Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios Hannone, cum quibus uenerat copijs, ipse
Apuliae hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam
Hannibalem audiuit,frumento ab Nola Neapoliq. in ea castra conuecto,quae super Sues-
sulam erant, munimentisq. firmatis, & praesidio, quod per hiberna ad tutandum locum
C satis esset, relicto, ipse Capuam propius mouit castra, agrumque Campanum ferro igni-
que est depopulatus: donec coacti sunt Campani nihil admodum uiribus suis fidentes e-
gredi portis, & castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habe-
bant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. Itaque equestribus proelijs lacessebant
hostem. Inter multos nobiles equites Campanos acerrimus erat Iubellius, cognomine
Taurea: ciuis indidem erat, longe omnium Campanorum fortissimus eques: adeo ut
cum apud Romanos militaret, unus eum Romanus, Claudius Asellus, gloria equestri
aequaret. Hunc Taurea,cum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis,tandem
facto silentio, ubi esset Claudius Asellus, quaesiuit. & quoniam uerbis secum de uirtute
ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia uictus, aut ui-
ctor caperet. Haec ubi Asello nunciata sunt in castra,id modo moratus, ut consulem per-
D cunctaretur,liceretne extra ordinem in prouocantem hostem pugnare: permissu eius ar-
ma extemplo cepit: prouectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellauit,
congredique ubi uellet, iussit. Iam Romani ad spectaculum pugnae eius frequentes ex-
ierant: & Campani non uallum modo castrorum, sed moenia etiam urbis prospectantes
repleuerant. Cum iam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concita-
runt equos. dein libero spatio inter se ludificantes, sine uulnere pugnam extrahebant.
Tum Campanus Romano, Equorum, inquit, hoc, non equitum erit certamen, nisi e
campo in cauam hanc uiam demittimus equos. ibi nullo ad euagandum spatio comminus
conserentur manus. Dicto prope citius equum in uiam Claudius egit: Taurea uerbis fe-
rocior quam re,Minime sis,inquit, canterium in fossa. quae uox in rusticum inde prouer-
bium prodita. Claudius, cum ex uia longe perequitasset nullo obuio hoste, in campum
rursus euectus, increpans ignauiam hostis, cum magno gaudio & gratulatione uictor in
E castra redit. Huic pugnae equestri rem,quam satis certam, communis existimatio est,mi-
rabilem certe, adijciunt quidam annales: cum refugientem ad urbem Tauream Claudius
sequeretur, patenti hostium portae inuectum,per alteram,stupentibus miraculo hostibus,
intactum euasisse. Quieta inde statiua fuere, ac retro etiam consul mouit castra, ut se-
mentem Campani facerent: nec ante uiolauit agrum Campanum, quam iam altae in se-
getibus herbae pabulum praebere poterant. id conuexit in Claudiana castra super Suessu-
lam,ibiq. hiberna aedificauit. M. Claudio proconsule imperauit,ut retento Nolae necessa-
rio ad tuendam urbem praesidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri socijs, &
sumptui reipublicae essent. Et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legiones

cum duxisset, M. Valerium inde praetorem Brundisium cum eo quem Luceriae habuerat F exercitu misit, tueriq. oram agri Sallentini, & prouidere quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, iussit. Exitu aestatis eius, qua haec gesta perscripsimus, litterae a P. & Cn. Scipionibus uenerunt, quantas, quamq. prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam in stipendium, uestimentaque, & frumentū exercitui, & socijs naualibus omnia deesse. quod ad stipendium attineat, si aerarium inops esset, se aliquam rationē inituros, quo modo ab Hispanis sumant. cetera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum aut prouinciam retineri posse. Litteris recitatis, nemo omnium erat, qui non, & uera scribi, & postulari aequa, fateretur. sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres naualesq. tuerentur: quantaq. noua classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moueretur. Siciliam ac Sardiniam, quae ante bellum uectigales fuissent, uix praesides prouinciarum exercitus alere: tributo sumptus suppeditari. uerum cum ipsum tributum con- G ferentium numerum, tantis exercituum stragibus & ad Trasymenum lacum & ad Cannas imminutum: tum qui superessent pauci, si multiplici grauarentur stipendio, alia perituros peste. itaque nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fuluio praetori esse, indicandasq. populo publicas necessitates, exhortandosq. qui redempturis auxissent patrimonia, ut reipublicae, ex qua creuissent, ad tempus commodarent: conducerentq. ex lege praebenda, quae ad exercitū Hispaniensem opus essent: ut cum pecunia in aerario esset, ijs primis solueretur. Haec praetor in cōcione edixit, qua die uestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui praebenda, quaeq. alia opus essent naualibus socijs, esset locaturus. Vbi ea dies uenit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeuiginti. quorum duo postulata fuere: unum, ne alij triennio eo publicani essent: alterum, ut quae in naues imposuissent, ab hostium tempestatisque ui publico H periculo essent. utroque impetrato, conduxerunt, priuataque pecunia respublica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriae per omnes ordines uelut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide praebita: nec quidquam desideratum, ac si ex opulento aerario, ut quondam, alerentur. Cum hi commeatus uenerunt, Illiturgi opidum ab Hasdrubale ac Magone, & Hamilcare, Bomilcaris filio, ob defectionem, ad Romanos, oppugnabatur. Inter haec terna castra hostium Sciopiones cum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium peruenissent, frumētum, cuius inopia erat, aduexerunt. cohortatiq. opidanos, ut eodem animo moenia tutarentur, quo pro se pugnātem Romanum exercitum uidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Hasdrubal praeerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, conuenerunt. itaque eruptione e castris pugnatum est. LX hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Ta- I men adeo haud dubia uictoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Romani hostium occiderint, ceperint amplius tria millia hominum, paullo minus mille equorum, unde sexaginta militaria signa, elephantis V. in proelio occisis. ternisq. castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Incibili oppugnandum Punici exercitus transducti, suppletis copijs ex prouincia, ut quae maxime omniū belli auida, modo praeda aut merces esset, & tum iuuentute abundante. Iterum signis collatis eadem fortuna utriusque partis pugnatum. supra XIII millia hostium caesa, supraq. tria capta, cum signis duobus & XL, & nouem elephantis. Tum uero omnes prope Hispaniae populi ad Romanos defecerunt. multoq. maiores ea aestate in Hispania, quam in Italia, res gestae.

K

EPITOME. LIBRI. XXIV

HIERONYMVS Syracusanorum rex, cuius auus Hiero amicus populo R. fuerat, ad Carthaginienses defecit: & propter crudelitatem superbiamq. a suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere aduersus Poenos & Hannonem ducem ad Beneuentum pugnauit, seruorum maxime opera: quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus consul in Sicilia, quae prope tota ad Poenos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est: qui ad Apolloniam nocturno proelio oppressus,

A *pressus, fugatusque. in Macedoniam cum prope inermi exercitu profugit. ad id bellum gerendum Valerius praetor missus est. Res praeterea in Hispania a P. & Cn. Scipionibus aduersus Carthaginienses gestas continet. Syphax, rex Numidarum, in amicitiam adscitus, & a Masanissa rege Massylionum pro Carthaginiensibus pugnante, uictus, in Hispaniam ad Scipionem cum maxima manu transit contra Gades: ubi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum auxilijs accitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.*

LIBER. XXIV

T EX Campania in Bruttios reditum est: Hanno adiutoribus & ducibus Bruttijs Graecas urbes tentauit, eo facilius in societate
B manentes Romana, quod Bruttios, quos & oderant & metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primũ tentatum est, diesq. aliquot ibi nequidquam absumpti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, & cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam nequid relictũ praedae hostibus esset: & in dies maior omnibus portis multitudo effundi. postremo ij modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaq. in propugnacula congerere cogebantur. In permistam omnium aetatum ordinumq. multitudinem, & uagantem in agris magna ex parte inermem Hamilcar Poenus equites emisit. qui uiolare quemquam uetiti, tantũ ut excluderent ab urbe fuga dissipatos, turmas obiecere. Dux ipse loco superiore castra ponit, unde agros urbemq. possit conspicere. Bruttiorum cohortem adire muros, atque euocare
C principes Locrensium ad colloquium iussit, & pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttijs in colloquio nullius rei primo fides est: deinde ut Poenus apparuit in collibus, & refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant, tum metu uicti, consulturos se populum responderunt. aduocataq. extemplo concione, cũ & leuissimus quisque nouas res, nouamq. societatem mallet: & quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, uelut obsidibus datis, pignoratos haberent animos: pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatã tueri auderẽt: haud dubio in speciem cõsensu fit ad Poenos deditio, L. Atilio, praefecto praesidij, quiq. cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impositis in naues, ut Rhegiũ deueherentur: Hamilcarem, Poenosq. ea condicione, ut foedus extẽplo aequis legibus fieret, in urbẽ acceperunt. Cuius rei prope nõ seruata fides deditis est, cum
D Poenus dolo dimissum Romanum incusaret, Locrenses profugisse ipsum caussarentur. Insecuti etiã equites sunt, si quo casu in freto aestus morari, aut deferre naues in terrã posset. & eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti. alias a Messana transijcientes freto Rhegium naues conspexerunt. milites erant Romani a Claudio praetore missi ad obtinendam urbẽ praesidio. itaq. Rhegio extẽplo abscessum est. Locrensibus iussu Hannibalis data pax, ut liberi suis legibus uiuerent: urbs pariter & portus in potestate Locrensiũ esset: societas eo iure staret, ut Poenus Locrensem, Locrensisq. Poenum pace ac bello iuuaret. Sic a freto Poeni reducti, frementibus Bruttijs, quod Rhegiũ ac Locros, quas urbes direpturos se destinauerant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi conscriptis armatisq. iuuẽtutis suae XV millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Graecam & ipsam urbẽ, & maritimam: plurimũ accessurum opibus, si in ora maris portum ac urbem moenibus ualidã tenuissent,
E credẽtes. Ea cura angebat, quod neque nõ accersere ad auxiliũ Poenos satis audebant, nequid nõ pro socijs egisse uiderentur: & si Poenus rursus magis arbiter pacis, quam adiutor belli fuisset, ne in libertatẽ Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. itaque optimum uisum est, ad Hannibalẽ mitti legatos: caueriq. ab eo, ut receptus Croto Bruttiorũ esset. Hannibal cum praesentium eam consultationem esse respondisset, & ad Hannonem eos reiecisset, ab Hannone nihil certi ablatum. nec enim diripi uolebant nobilem atque opulentam urbem: & sperabãt, cum Bruttius oppugnaret, Poenos nec probare nec iuuare eã oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares, nec uoluntas erat. Vnus uelut morbus inuaserat oẽs Italiae ciuitates, ut plebes ab optimatibus dissentiret: senatus Romanis faueret, plebs ad Poenos rẽ traheret. Eã

dissensionem in urbe perfuga nunciat Bruttijs: Aristomachum esse principem plebis, tra- F
dendaeq. auctorem urbis: & in uasta urbe, lateq. omnibus disiectis moenibus partitas sta-
tiones custodiasq. senatorum ac plebis esse. quacumque custodiant plebis homines, ea pa-
tere aditum. Auctore ac duce perfuga Bruttij corona cinxerunt urbem, acceptiq. a plebe,
primo impetu locos omnes, praeter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, praeparato
iam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit, tamquam Poenis, non
Bruttijs auctor urbis tradendae fuisset. Vrbs Croto murum in circuitu patentem XII mil-
lia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam aduentum. post uastitatem eo bello factam, uix
pars dimidia habitabatur. flumen, quod medio opido fluxerat, extra frequentia tectis
loca praeterfluebat muros, procul ijs quae inhabitabantur. sex millia aberat ab urbe nobile
tẽplum, ipsa urbe nobilius, Laciniae Iunonis, sanctum omnibus circa populis. lucus ibi fre
quenti silua, & proceris abietis arboribus saeptus, laeta in medio pascua habuit, ubi omnis G
generis sacrũ deae pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimq. egressi cuiusque generis
greges nocte remeabant ad stabula, numquam insidijs ferarum, nõ fraude uiolati hominũ.
magni igitur fructus ex eo pecore capti: columnaq. inde aurea solida facta, & sacrata est:
inclytumq. templum diuitijs etiam, non tantum sanctitate fuit. Ac miracula aliqua affin-
guntur plerumque tam insignibus locis. Fama est aram esse in uestibulo templi, cuius cine-
rem nullus umquam moueat uentus. Et arx Crotonis una parte imminet mari, altera uer-
gente in agrum, situ naturali quondã munita, postea & muro cincta, qua per auersas rupes
ab Dionysio Siciliae tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem satis, ut uidebatur,
tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttijs eos etiã plebe sua.
Postremo Bruttij cum suis uiribus inexpugnabilem uiderent arcẽ, coacti necessitate, Han-
nonis auxilium implorant. Is condicionibus ad deditionem compellere Crotoniatas co- H
natus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamq. frequẽtiam eorum recipere uastam
ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem praeter Aristomachum mouit.
morituros se affirmabant citius, quam immisti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legesque,
ac mox linguam etiam uerterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditio
nem satis ualebat: nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendae arcis inueniebat, transfu
git ad Hannonem. Locrenses breui post legati cum permissu Hannonis arcem intrassent,
persuadent, ut transduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri uellent. iam hoc ut si-
bi liceret, impetrauerant & ab Hannibale, missis ad idipsum tum legatis. Ita Crotone ex-
cessum est: deductiq. Crotoniatae ad mare, naues conscendunt. Locros omnis multitudo
abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Lu-
ceriae Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos leuia proelia I
ex occasione, aut opportunitate huius aut illius partis oriebantur: meliorque eis Roma-
nus, & in dies cautior tutiorque ab insidijs fiebat. In Sicilia Romanis omnia mutauerat
mors Hieronis, regnumq. ad Hieronymum nepotem eius translatum, puerum uixdum
libertatem, nedum dominationem modice laturum. Laete id ingenium tutores atque ami-
ci ad praecipitandum in omnia uitia acceperunt. Quae ita futura cernens Hiero, ultima
senecta uoluisse dicitur liberas Syracusas relinquere: ne sub dominatu puerili, per ludi-
brium, bonis artibus partum firmatumq. interiret regnum. Huic consilio eius summa
ope obstitere filiae, nomen regium penes puerum futurum ratae, regimen rerum omnium
penes se, uirosq. suos, Andronodorum, & Zoilum: nam ij tutorum primi relinqueban-
tur. Non facile erat nonagesimum iam agenti annum, circumsesso dies noctesq. mulie-
bribus blanditijs, liberare animum, & conuertere ad publicam priuatamq. curam. Itaque K
tutores numero quindecim puero reliquit. quos precatus est moriens, ut fidem erga po-
pulum Romanum quinquaginta annos ab se cultam, inuiolatam seruarent: iuuenemq.
suis potissimum uestigijs insistere uellent, disciplinaeq. in qua edoctus esset. Post haec
mandata cum exspirasset, tutores prodeunt. testamento prolato, pueroq. in concionem
producto, (erat autem XV tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad exci-
tandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, ceteris uelut patre amis-
so in orba ciuitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore ciuium & caritate,
quam cura suorum celebre. Deinde ceteros tutores summouet Andronodorus: iuue-
nem iam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem: deponendoq. tutelam, quae

A ipſi cum pluribus communis erat, in ſe unum omnium uires conuertit. Vix quidem ulli
bono moderatoq. regi facilis erat fauor apud Syracuſanos ſuccedendi tanta caritate Hie-
ronis. uerum enimuero Hieronymus, uelut ſuis uitijs deſiderabilem efficere uellet auum,
primo ſtatim conſpectu omnia, quam diſparia eſſent, oſtendit. nam qui per tot annos
Hieronem, filiumq. eius Gelonem, nec ueſtis habitu, nec alio ullo inſigni differentes a
ceteris ciuibus uidiſſent, conſpexere purpuram, ac diadema, ac ſatellites armatos: qua-
drigiſq. etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionyſij tyran-
ni. Hunc tam ſuperbum apparatum, habitumq., conuenientes ſequebantur mores: con-
temptus omnium hominum, ſuperbae aures, contumelioſa dicta: aditus nõ alienis modo,
ſed tutoribus etiam difficiles: libidines nouae, inhumana crudelitas. itaque tantus omnes
terror inuaſerat, ut quidam ex tutoribus aut morte uoluntaria, aut fuga praeuerterent me-
B tum ſuppliciorum. Tres ex ijs, quibus ſolis aditus in domum familiarior erat, Andronodo
rus & Zoilus, generi Hieronis, & Thraſo quidam, de alijs quidem rebus haud magnopere
audiebantur. Tendendo autem duo ad Carthaginiẽſes, Thraſo ad ſocietatem Romanam,
certamine ac ſtudijs interdum in ſe conuertebant animum adoleſcentis. Coniuratio in ty
ranni caput facta, indicatur per Calonem quendam, aequalem Hieronymi, & iã inde a pue
ro in omnia familiaria iura aſſuetum. Index unum ex coniuratis Theodorum, a quo ipſe ap
pellatus erat, nominare potuit. qui comprehenſus extẽplo, tradituſq. Andronodoro tor-
quendus, de ſe ipſe haud cunctanter faſſus, conſcios celabat. poſtremo cum omnibus into-
lerandis patientiae humanae cruciatibus laceraretur, uictum malis ſe ſimulans, auertit ab
conſcijs in inſontes indicium, Thraſonem eſſe auctorem conſilij mentitus: nec niſi tam po-
tenti duce confiſos, rem tantam auſuros. ab latere inde eos nominat tyranni, quorum capi-
C ta uiliſſima fingenti inter dolores gemituſq. occurrere. Maxime animo tyranni credibile
indicium Thraſo nominatus fecit. itaque extemplo traditur ad ſupplicium: adiectiq. poe-
nae ceteri iuxta inſontes. Cõſciorũ nemo, cum diu ſocius conſilij torqueretur, aut latuit,
aut fugit. tantum illis in uirtute ac fide Theodori fiduciae fuit: tantumq. ipſi Theodoro ui-
rium ad arcana occultanda. Itaque quod unum uinculum cum Romanis ſocietatis erat,
Thraſone ſublato e medio, extemplo haud dubie ad defectionem res ſpectabat. legatiq.
ad Hannibalem miſſi: ac remiſſi ab eodem Hannibale nobiles adoleſcentuli, Hippocrates
& Epicides, nati Carthagine, ſed oriundi ab Syracuſis exſule auo, Poeni ipſi materno gene
re. per hos iuncta ſocietas Hannibali, ac Syracuſano tyranno. nec inuito Hãnibale apud ty-
rannum manſerunt. Ap. Claudius praetor, cuius Sicilia prouincia erat: ubi ea accepit, ex-
templo legatos ad Hieronymum miſit. qui cum ſeſe ad renouandam ſocietatem, quae cum
D auo fuiſſet, ueniſſe dicerent, per ludibrium auditi, dimiſſiq. ſunt ab quaerente per iocum
Hieronymo, quae fortuna eis pugnae ad Cannas fuiſſet. uix credibilia enim legatos Hãni-
balis narrare. uelle, quid ueri ſit, ſcire, ut ex eo utram ſpem ſequatur, conſilium capiat. Ro-
mani, cum ſerio legationes audire coepiſſet, redituros ſe ad eum dicentes eſſe: monito ma
gis eo, quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiſcuntur. Hieronymus legatos
Carthaginem miſit ad foedus ex ſocietate cum Hannibale faciendum. Pacto conuenit, ut
cũ Romanos Sicilia expuliſſent, (id autem breui fore, ſi naues atque exercitum miſiſſent)
Himera amnis, qui ferme inſulam diuidit, finis regni Syracuſani ac Punici imperij eſſet.
Aliam deinde, inflatus aſſentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, ſed Pyrrhi
etiam regis, materni aui, iubebant meminiſſe, legationem miſit, qua aequum cenſebat, Sici
liam ſibi omnem cedi: Italiae imperiũ proprium quaeri Carthaginienſi populo. Hanc leui
E tatem animi ac iactationem neque mirabantur in iuuene furioſo, neque arguebant, dum-
modo auerterent eum ab Romanis. Sed omnia in eo praecipitia ad exitium fuerunt. nam
cum praemiſſis Hippocrate atque Epicide cum binis millibus armatorum ad tentandas
urbes quae praeſidijs tenebantur Romanis, & ipſe in Leontinos cum cetero omni exer-
citu (erant autem ad XV. millia peditum equitumq.) profectus eſſet: liberas aedes con-
iurati (& omnes forte militabant) imminentes uiae anguſtae, qua deſcendere ad forum
rex ſolebat, ſumpſerunt. ibi cum inſtructi armatiq. ceteri tranſitum exſpectantes ſtarent,
uni ex eis (Indigemini fuit nomen) quia cuſtos corporis erat, partes datae ſunt, ut cum
appropinquaret ianuae rex, per cauſſam aliquam in anguſtijs ſuſtineret ab tergo agmen.
Ita ut conuenerat, factum eſt. tamquam laxaret elatum pedem ab ſtricto nodo, mora-

tus turbam Indigemines, tantum interualli fecit, ut, cum in praetereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius uulneribus, quam succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Indigeminem iam haud dubie obstantem tela conijciuntur: per quae tamen, duobus acceptis uulneribus, euasit. fuga satellitum, ut iacentem uidere regẽ, facta est. interfectores, pars in forum in multitudinem laetam libertate, pars Syracusas pergunt ad praeoccupanda Andronodori regiorumq. aliorum consilia. incerto rerum statu, Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo cum cerneret, senatum litteris certiorem fecit, Siciliam Carthaginiensi populo & Hannibali conciliari. ipse aduersus Syracusana consilia, prouinciam, regniq. fines, omnia conuertit praesidia. Exitu anni eius Q. Fabius ex authoritate senatus Puteolos, per bellum coeptum frequentari emporium, communijt, praesidiumq. imposuit. inde Romam comitiorum caussa ueniens, in eum quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit, atque ex itinere praeter urbem in campum descendit. Eo die cum sors praerogatiuae ante iuniorum exisset, eaq. T. Otacilium & M. Aemilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus: Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentiae aut errori locus esset: qui uestris studijs, quae in campum ad mandandos, quibus uelitis, honores affertis, moram ullam afferret, is mihi parum meminisse uideretur uestrae libertatis. sed cum in hoc bello, cum hoc hoste numquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit: eadem uos cura, qua in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, & sibi sic quemque dicere: Hannibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Iubellio Taureae, Campano summo equiti, prouocanti, summus Romanus eques, Asellus Claudius oppositus. Aduersus Gallum quondam prouocantem in ponte Anienis, Manlium fidentem & animo & uiribus misere maiores nostri. Ob eandem caussam haud multis annis post fuisse non negauerim, cur M. Valerio non diffideretur arma capienti aduersus similiter prouocantem ad certamen Gallum. Quemadmodum pedites equitesq. optamus, ut ualidiores, si minus, ut pares hosti habeamus: ita duci hostium parem imperatorem quaeramus. Cum qui est summus in ciuitate dux eum legerimus: tũ repente lectus, in annum creatus aduersus ueterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis neque iuris inclusum angustijs, quo minus ita omnia gerat ad ministretque, ut belli tempora postulabunt. nobis autem in apparatu ipso, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam quales uiros creare uos consules deceat, satis est dictum: restat ut pauca de eis, in quos praerogatiuae fauor inclinauit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere a sacris, neque retinere possumus, ut non deum aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meae filiam uxorem, atque ex ea liberos habet. ceterum non ea uestra in me, maioresq. meos merita sunt, ut non potiorem priuatis necessitudinibus remp. habeam. Quilibet nautarum uectorumque tranquillo mari gubernare potest. ubi saeua orta tempestas est, ac turbato mari rapitur uento nauis, tum uiro, & gubernatore opus est. Non tranquillo nauigamus: sed iam aliquot procellis submersi paene sumus. itaque quis ad gubernacula sedeat, summa cura prouidendum ac praecauendum nobis est. In minore re experti T. Otacili operam tuam sumus. haud sane cur ad maiora tibi fidamus, documenti quidquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu praefuisti, trium rerum caussa parauimus: ut Africae oram popularetur: ut tuta nobis Italiae litora essent: ante omnia, ne supplementum cum stipendio commeatuq. ab Carthagine Hannibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium: non dico si omnia haec, sed si aliquid eorum reip. praestitit. Sin autem te classem obtinente, etiam uelut pacato mari quaelibet Hannibali tuta atque integra ab domo uenerunt: si ora Italiae infestior hoc anno, quã Africae, fuit: quid dicere potes, cur te potissimũ ducẽ Hannibali hosti opponant? Si cõsul esses, dictatorem dicendum exemplo maiorum nostrorũ censeremus. nec tu id indignari posses: aliquem in ciuitate Romana meliorem bello haberi, quam te. magis nullius interest, quam tua T. Otacili, non imponi ceruicibus tuis onus sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus uobis in acie armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis, quibus sacramenta liberi nostri dicant: ad quorum edictum conueniant: sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasymenus, & Cannae, triste

A ste ad recordationem exemplar: at ad praecauendum simile, utilia documenta sunt. Praerogatiua iuniorum in suffragium reuocata, cum T. Otacilius ferociter eum continuare consulatum uelle uociferaretur, atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul iussit: & quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces praeferri. Interim praerogatiua suffragium init: creatiq. in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. eosdem consules ceterae cẽturiae sine uariatione ulla dixerunt. & praetor unus refectus, Q. Fuluius Flaccus. noui alij creati: T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum aedilis curulis erat: P. Cornelius Lentulus. Comitijs praetorum perfectis, senatus consultum factum est, ut Q. Fuluio extra ordinem urbana prouincia esset, isque potissimum consulibus ad bellum profectis, urbi praeesset. Aquae magnae & niues eo anno fuerunt: Tiberisq. agros inundauit cum magna strage tectorum, pecorumq. & hominum pernicie.

B Quincto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito conuerterant in se ciuitatis animos. multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes: sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium & Caruilium aduersus Samnites, Bruttiosque, & Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum esset: praesenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus, ac necessitas belli, ac discrimen summae rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperij consulem haberet. quin laudabant potius magnitudinem animi: quod cum summo imperatore esset opus reip. sciretque se eum haud dubie esse: minoris inuidiam suam, siqua ex re oriretur, quam utilitatem reip. fecisset. AN. 536.

C Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primum, ut consules sortirentur, compararentue inter se, uter censoribus creandis comitia haberet prius, quam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, iussiq. in prouincijs manere, Ti. Gracchus Luceriae, ubi cũ uolonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pomponius in Gallico. ex praetoribus prioris anni propraetor Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brũdisium orae maritimae, intentus aduersus omnes motus Philippi Macedonum regis, praeesset. P. Cornelio Lentulo praetori Sicilia decreta prouincia, T. Otacilio classis eadem, quã aduersus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nunciata sunt. quae quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo etiam plura nunciabantur. Lanuuij in aede intus Sospitae Iunonis coruos nidum fecisse. In Apulia palmam uiridem

D arsisse. Mantuae stagnum effusum Mincio amni cruentum uisum. Et Calibus creta, & Romae in foro Boario sanguine pluuisse. Et in uico Istrico fontem sub terra tanta ui aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quae in eo loco erant, prouoluta uelut impetus torrentis tulerit. Tacta de caelo, atrium publicum in Capitolio, aedem in campo Vulcani, nucem in Sabinis, publicamque uiam, murum ac portam Gabijs. Iam alia uulgata miracula erant: hastam Martis Praeneste sua sponte promotam: bouem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, Io triumphe, clamasse: ex muliere Spoleti uirũ factum: Hadriae arma in caelo, speciesque hominum circum eam cum candida ueste uisas esse. Quin Romae quoque in ipsa urbe secundum apum examen in foro uisum. quod mirabile est, quia rarum. affirmantes quidam legiones se armatas in Ianiculo uidere, concitauerunt ciuitatem ad arma: qui cum in Ianiculum iuissent, negarunt quemquam ibi, praeter assuetos

E collis eius cultores, apparuisse. Haec prodigia hostijs maioribus procurata sunt ex haruspicum responso: & supplicatio omnibus dijs, quorum puluinaria Romae sint, indicta est. Perpetratis quae ad pacem deum pertinebant, de rep. belloque gerendo, & quantum copiarum, & ubi quaeque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeuiginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri: duabus Q. Fabium, praetorem Apuliae, duabus uolonum Ti. Gracchum circa Luceriam praeesse: singulas C. Terentio proconsul. ad Picenum, & M. Valerio ad classem circa Brundisium, & duas urbi praesidium relinqui. Hic ut numerus legionum expleretur, sex nouae legiones erant scribendae. Eas primo quoque tempore consules scribere iussi, & classem parare, ut cum eis nauibus, quae pro Calabriae litoribus in statione essent, CL

longarum nauium classis eo anno expleretur. Delectu habito, & nauibus nouis deductis, F
Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. creati M. Atilius Regulus, & P. Furius
Philus. Cum increbesceret rumor, bellum in Sicilia esse: T. Otacilius eo cum classe pro-
ficisci iussus est. Cum deessent nautae, consules ex senatusconsulto edixerunt, ut qui L. Ae
milio, C. Flaminio censoribus millibus aeris quinquaginta ipse, aut pater eius census fuis-
set usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex men-
sium stipendio daret. qui supra centum millia, usque ad CCC millia, tres nautas cum sti-
pendio annuo; qui supra trecenta millia usque ad decies aeris, quinque nautas: qui supra
decies, septem. senatores, octo nautas cum annuo stipendio darent. Ex hoc edicto dati
nautae armati instructique ab dominis cum triginta dierum coctis cibarijs naues conscen
derunt. Tum primum est factum, ut classis Romana socijs naualibus priuata impensa pa-
ratis compleretur. Hic maior solito apparatus praecipue conterruit Campanos, ne ab ob- G
sidione Capuae bellum eius anni Romani inciperet. itaque legatos ad Hannibalē oratum
miserunt, ut Capuam exercitum admoueret. ad eam oppugnandam nouos exercitus scri-
bi Romae, nec ullius urbis defectioni magis infensos eorū animos esse. Id quia tam trepidi
nunciabant, maturandum Hannibal ratus, ne praeueniret Romani: profectus Arpis, ad Ti-
fata in ueteribus castris super Capuam consedit. inde Numidis Hispanisq. ad praesidium
simul castrorum, simul Capuae relictis, cum cetero exercitu ad lacum Auerni, per speciem
sacrificandi, re ipsa ut tentaret Puteolos, quique ibi praesidio erant, descendit. Maximus,
postquam Hannibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam, allatum est, nec die
nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: & Ti. Gracchum ab Luceria, Beneuen-
tum copias admouere: Q. Fabium praetorem (is filius consulis erat) Luceriā Graccho suc-
cedere iubet. In Siciliam eodem tempore duo praetores profecti: P. Cornelius ad exer- H
citum, Otacilius, qui maritimae orae, reique nauali praeesset. & ceteri in suas quisque pro-
uincias profecti, & quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regio-
nes obtinuerunt. Ad Hannibalem, cum ad lacum Auerni esset, quinque nobiles iuuenes
ab Tarento uenerunt, partim ad Trasymenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique
domos cum eadem comitate, qua usus aduersus omnes Romanorum socios Poenus fue-
rat. Ij memores beneficiorum eius, perpulisse magnam partem se iuuentutis Tarentinae
referunt, ut Hannibalis amicitiam ac societatem quam populi R. mallent: legatosq. ab suis
missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarētum admoueat. si signa eius, si castra
conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. in potesta-
te iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse. Hannibal collaudatos eos,
oneratosque ingentibus promissis domum ad coepta maturanda redire iubet: se in tempo I
re affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. ipsum ingens cupido incesserat Tarenti
potiundi. urbem esse uidebat cum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedo
niam opportune uersam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, cum
Brundisium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod uenerat: &
dum ibi moratur, peruastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos
repente agmen conuertit ad opprimendum praesidium Romanum. Sex millia homi-
num erant: & locus munimento quoque, non natura modo tutus. Triduum ibi mora-
tus Poenus. ab omni parte tentato praesidio. deinde, ut nihil procedebat, ad populandum
agrum Neapolitanum magis ira quam potiundae urbis spe processit. Aduentu eius in pro
pinquum agrum Nolana mota est plebs, iamdiu auersa ab Romanis, & infesta senatui suo.
itaque legati ad accersendum Hannibalem cum haud dubio promisso tradēdae urbis uene K
runt. Praeuenit inceptum eorum Marcellus consul a primoribus accitus. die uno Suessu-
lam a Calibus, cum Vulturnus amnis transijciētem moratus esset, contenderat. inde proxi-
ma nocte sex millia peditum, equitesque CCC qui praesidio senatui essent, Nolā intro-
misit. et uti a consule omnia impigre facta sunt ad praeoccupandam Nolam: ita Hannibal
tempus terebat, bis iam ante nequidquam tentata re, segnior ad credendum Nolanis fa-
ctus. Iisdem diebus & Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod praesidio Puni-
co tenebatur, uenit. & ad Beneuentum uelut ex composito parte altera Hanno ex Brut-
tijs cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit.
qui primo opidum intrauit, deinde ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calo-
rem

A rem fluuium castra posuisse,& inde agrum populari audiuit: & ipse egressus moenibus,mille ferme passus ab hoste castra locat: ibiq. concionem militum habuit. Legiones magna ex parte uolonum habebat: qui iam alterum annum libertatem tacite mereri, quam postulare palam,maluerant.senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse,querentium,numquam ne liberi militaturi essent? scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent. bona fortique opera eorum se ad eam diem usum, neque ad exemplum iusti militis quidquam eis praeter libertatem deesse. De eo permissum ipsi erat, faceret quod e rep. duceret esse. Itaque prius quam cum hoste manum consereret, pronunciat, tempus uenisse eius libertatis,quam diu sperassent, potiundae. postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu uera uirtute geri res posset.Qui caput hostis retulisset,eum se extemplo liberum iussurum esse:qui B loco cessisset,in eum seruili supplicio animaduersurum. Suam cuique fortunam in manu esse. libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum, & uniuersos patres,qui consulti ab se de libertate eorum,sibi permisissent. Litteras inde cõsulis ac senatus consultum recitauit. Ad quae clamor cum ingenti assensu est sublatus. pugnam poscebant,signumque ut daret extemplo,ferociter instabant. Gracchus,proelio in posterũ diem pronunciato,concionem dimisit. Milites laeti,praecipue quibus merces nauatae in unum diem operae,libertas futura erat: armis expediendis,quod reliquum diei fuit,consumpserunt. Postero die ubi signa coeperunt canere,primi omnium parati instructique ad praetorium conueniunt. sole orto Gracchus in aciem copias eduxit. Nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem & septem millia peditum erant, maxima ex parte Bruttij ac Lucani: equites MCC, inter quos pauci admodum Italici,ceteri Numidae fere omnes, Mau- C rique. Pugnatum est & acriter,& diu. quattuor horis neutro inclinata est pugna. nec alia magis Romanum impediebat res,quam capita hostium pretia libertati facta. nam ut quisque hostem impigre occiderat,primum capita aegre inter turbam tumultumq.abscindendo, tempus terebat: deinde occupata dextra tenẽdo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat.segnibus,ac timidis tradita pugna erat.Quod ubi tribuni mil. Graccho nũciauerunt,neminem stantem iam uulnerari hostem,carnificari iacentes, & in dextris militum pro gladijs humana capita esse: signum dari propere iussit,proijcerent capita, inuaderentque hostem. claram satis & insignem uirtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis uiris. Tum redintegrata pugna est,& eques etiam in hostem emissus. Quibus cum impigre Numidae concurrissent, nec segnior equitum quam peditum pugna esset, iterum in dubium adducta res: cum utrimque duces, Romanus Bruttium Lucanumque toties a D maioribus suis uictos subactosque,Poenus mancipia Romana, & ex ergastulo militem uerbis obtereret. Postremo pronunciat Gracchus, esse nihil quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. Ea demum uox ita animos accendit, ut renouato clamore uelut alij repente facti,tanta ui se in hostem intulerint,ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani Poenorum,deinde signa perturbata,postremo tota impulsa acies: inde haud dubie terga data. ruuntque fugientes in castra adeo pauidi, trepidique, ut ne in portis quidem aut uallo quisquam restiterit. ac prope continenti agmine Romani insecuti, nouum deintegro proelium inclusi hostium uallo ediderint. ibi sicut pugna impeditior in angustijs,ita caedes atrocior fuit: & adiuuere captiui, qui rapto inter tumultum ferro conglobati, & a tergo caeciderunt Poenos, & fugam impedierunt. itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea maior pars equitum cum ipso duce effugerunt. alij o- E mnes caesi, aut capti. capta & signa duodequadraginta. Ex uictoribus duo millia ferme cecidere. praeda omnis, praeterquam hominum captiuorum,militi concessa est. & pecus exceptum est,quod intra dies triginta domini cognouissent. Cum praeda onusti in castra redissent, quattuor millia ferme uolonum militum, qui pugnauerant segnius, nec in castra irruperant simul, metu poenae, collem haud procul castris ceperunt. postero die per tribunos militum inde deducti, concione militum aduocata a Graccho, superueniũt: ubi cum proconsul ueteres milites primum, prout cuiusque uirtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset: tunc quod ad uolones attineret, omnes ait malle laudatos a se, dignos indignosque, quem quemquam eo die castigatum esse. quod bonum, faustum, felixque reipublicae ipsisque esset, omnes eos liberos esse iubere. Ad

quam

quam uocem cum clamor ingenti alacritate sublatus esset: ac nunc complexi inter se, gratulantesque, nunc manus ad caelum tollentes, bona omnia populo Romano, Gracchoque ipsi precarentur: tum Gracchus, Prius quam omnes iure libertatis aequassem, inquit, neminem nota strenui aut ignaui militis notasse uolui. nunc exsoluta iam fide publica, ne discrimen omne uirtutis ignauiaeq. pereat, nomina eorũ, qui detrectatae pugnae memores, secessionem paullo ante fecerunt, referri ad me iubebo: citatosq. singulos iureiurando adigam, nisi quibus morbus caussa erit, non aliter quam stantes, cibum potumque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc multam ita aequo animo feretis, si reputabitis, nulla ignauiae nota leuiore uos designari potuisse. Signum deinde colligendi uasa dedit: militesq. praedam portantes agentesque, per lasciuiam ac iocum ita ludibundi Beneuentum rediere, ut ab epulis per celebrem festumq. diem actis, non ex acie, reuerti uiderentur. Beneuentani omnes turba effusa cum obuiam ad portas exissent, complecti milites, gratulari uocare in hospitium. Apparata conuiuia omnibus in propatulo aedium fuerant: ad ea inuitabant: Gracchumq. orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. pileati, aut lana alba uelatis capitibus uolones epulati sunt, alij accubantes, alij stantes, qui simul ministrabant, uescebanturque. Digna res uisa, ut simulacrum celebrati eius diei Gracchus, postquam Romam redijt, pingi iuberet in aede Libertatis, quam pater eius in Auentino ex multaticia pecunia faciendam curauit, dedicauitque. Dum haec ad Beneuentum geruntur: Hannibal depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra mouet. Quem ubi aduentare consul sensit: Pomponio propraetore cum eo exercitu qui super Suessulam in castris erat, accito, ire obuiam hosti parat, ne moram dimicandi faceret: Claudium Neronem cum robore equitum, silentio noctis, per auersam maxime ab hoste portam emittit: circumuectumq. occulte subsequi sensim agmen hostium iubet: & cum coeptum proelium uideret, ab tergo se obijcere. Id errore uiarum, an exiguitate temporis Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo cum proelium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat. sed quia equites non affuere in tempore, ratio compositae rei turbata est. Non ausus insequi cedentes Marcellus, uincentibus suis, signum receptui dedit: plus tamen duo millia hostium eo die caesa traduntur: Romanorum minus C D. Solis fere occasu Nero diem noctemq. nequidquam fatigatis equis hominibusque, ne uiso quidem hoste rediens, adeo grauiter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit. Poenus tacita etiam confessione uictus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolae potiundae, rei numquam prospere tentatae, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur. Nec minore animo res Romanae domi, quam militiae gerebantur. Censores uacui ab operum locandorum cura propter inopiam aerarij, ad mores hominum regendos animum aduerterunt, castigandaq. uitia: quae, uelut diutinis morbis aegra corpora ex sese gignunt, nata bello erant. Primum eos citauerũt, qui post Cannensem pugnam remp. deseruisse, Italiaq. excessisse uelle dicebantur. princeps eorum L. Caecilius Metellus, qui quaestor tum forte erat. iusso deinde eo, ceterisq. eiusdẽ noxae reis caussam dicere, cum purgari nequissent, pronunciarunt, uerba orationemq. eos aduersus remp. habuisse, quo coniuratio deserendae Italiae caussa fieret. Secundũ eos citati nimis callidi exsoluendi iurisiurãdi interpretes, qui captiuorum ex itinere regressi clam in castra Hannibalis, solutum quod iurauerant redituros, rebantur. His superioribusq. illis equi adempti, qui publicum equum habebant: tribuq. moti, aerarij omnes facti. Neque senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque uacatio iusta militiae, neque morbus caussa fuisset. & ea supra duo millia nominum in aerarios relata, tribuque omnes moti: additumq. inerti censoriae notae triste senatusconsultum, ut ij omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias: cui militum generi non prius, quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Cum censores ob inopiam aerarij se iam locationibus abstinerent aedium sacrarum tuendarum, curuliumq. equorum praebendorum, ac similium his rerum, conuenere ad eos frequentes, qui hastae huius generis assueuerant:

A suerant: hortatiq. censores, ut omnia perinde agerent locarentque, ac si pecunia in aerario esset: neminem, nisi bello confecto pecuniam ab aerario petiturum esse. Conuenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneuentum manu emiserat: accersitosq. se ab triumuiris mensarijs esse dixerunt, ut pretia seruorum acciperent. ceterum non ante quam bello confecto accepturos esse. Cum haec inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam aerarij fieret: pecuniae quoque pupillares primo, deinde uiduarum coeptae conferri, nusquam eas tutius sanctiusq. deponere credentibus qui deferebant, quam in publica fide. inde si quid emptum paratumq. pupillis ac uiduis foret, a quaestore perscribebatur. Manauit ea priuatorum benignitas ex urbe etiam in castra. ut non eques, non centurio stipendium acciperent: mercenariumq. increpantes uocarent, qui accepisset. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duum millium Campanorũ, & B septingentorũ militum Hannibalis tenebatur praesidio. Praeerat Statius Minius, missus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Mediastuticus erat, seruitiaq. & plebẽ promiscue armabat, ut castra Romana inuaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. uel ipse relicto Nolae praesidio modico ueniret: uel, si eum Nola teneret, & necdum securae res ab Hannibale essent, Ti. Gracchũ procons. a Beneuento acciturum. Hoc nuncio Marcellus, duobus militum millibus Nolae in praesidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum uenit. aduentuq. eius Campani iã mouentes sese, quieuerunt. ita a duobus consulibus Casilinũ oppugnari coeptum. ubi cum multa succedentes temere moenibus Romani milites acciperent uulnera, neque satis inceptis succederet, Fabius omittendam rem paruam, ac iuxta magnis difficilem, absce-C dendumq. inde censebat, cum res maiores instarent. Marcellus multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse dicendo, quia magna famae momenta in utramque partem fierent, tenuit ne incepto abiretur. Vineae inde, omniaq. alia operum machinationumq. genera cum admouerentur, Campaniq. Fabium orarent ut abire Capuam tuto liceret, paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupauit: caedesq. promiscue omnium circa portam primo, deinde irruptione facta, etiam in urbe fieri coepta est. Quinquaginta fere primo egressi Campanorum cum ad Fabium confugissent, praesidia eius Capuam peruenerunt. Casilinum inter colloquia, cunctationemq. petentium fidem, per occasionem captum est. captiui quiq. Campanorum, quiq. Hannibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: opidanorum turba per finitimos populos in custodiam diuisa. Quibus diebus a D Casilino re bene gesta recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas cum praefecto sociorum in agros hostium praedatum misit. eos effuse palatos Hãno adortus, haud multo minorem, quam ad Beneuentum acceperat, reddidit hosti cladem: atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. consulum Marcellus retro, unde uenerat, Nolam redit: Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendasq. armis, quae defecerant, urbes processit. Caudinus Samnis grauius deuastatus: perusti populatiq. late agri praedae pecudum hominumq. actae: opida ui capta, Compulteria, Telesia, Compsa, Melae, Fuisulae, & Orbitaniũ. ex Lucanis Blandae, Apulorum Aecae oppugnatae. Millia hostium in his urbibus XXV capta aut occisa, & recepti perfugae CCCLXX. quos cum Romam misisset consul, uirgis in Comitio caesi omnes, ac de saxo deiecti. Haec a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerendis rebus ualetudo E aduersa Nolae tenuit. Et a praetore Q. Fabio, cui circa Luceriam prouincia erat, Accua opidum per eos dies ui captum, statiuaq. ad Ardoneas communita. Dum haec alijs locis ab Romanis geruntur, iam Tarentum peruenerat Hannibal cum maxima omnium, quacumque ierat, clade. in Tarentino demum agro pacatum incedere agmen coepit. nihil ibi uiolatum, neque usquam uia excessum est. apparebatq. non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterum cum prope iam moenibus accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarentum triduo antequam Hannibal ad moenia accederet, a M. Valerio propr. qui classi ad Brundisium praeerat, P. Valerius legatus missus. Is primorum iuuentute conscripta, dispositisq. ad omnes portas, circaq. muros, qua res postulabat,

stulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus neque dubijs socijs F
loci quidquam praebuit ad tentandũ. Sicq. diebus aliquot frustra ibi absumptis, Hannibal,
cum eorum nemo, qui ad lacum Auerni adissent, aut ipsi uenirent, aut nuncium litterasue
mitterent, uana promissa se temere secutum cernens, castra inde mouit. Tum quoque in
tacto agro Tarentino, quamquam simulata lenitas nondum profuerat: tamen spe labefa-
ctandae fidei haud absistens, Salapiam tendit: eoq. frumentum ex agris Metapontino at-
que Heracleensi (iam media aestas exacta erat, & hibernis placebat locus) comportat.
Praedatum inde Numidae Mauriq. per Sallentinum agrum, proximosq. Apuliae saltus di-
missi. unde ceterae praedae haud multum, equorum greges maxime abacti: e quibus ad
quattuor millia domanda equitibus diuisa. Romani, cum bellum nequaquam contemnen
dum in Sicilia oriretur; morsq. tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quam
caussam aut animos mutasset; M. Marcello alteri consulum eam prouinciam decernunt. G
Secundum Hieronymi caedem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, uo-
ciferatumq. ferociter, parentandũ regi sanguine coniuratorum esse. deinde libertatis re-
stitutae dulce auditum nomen, crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis
militi, atque fungẽdi potioribus ducibus: & relata tyranni foeda scelera, foedioresq. libi-
dines, adeo mutauere animos, ut insepultum iacere corpus paullo ante desiderati regis pa-
terentur. Cum ceteri ex coniuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodorus
& Sosis regijs equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprime-
rent, Syracusas contendunt. ceterum praeuenerat non fama solum, qua nihil in talibus re-
bus est celerius, sed nuncius etiem ex regijs seruis. itaque Andronodorus & Insulam & ar-
cem, & alia, quae poterat, quaeq. opportuna erãt, praesidijs firmarat. Hexapylo Theodorus
ac Sosis post solis occasum iam obscura luce inuecti, cum cruentam regiam uestem, atque H
insigne capitis ostentarent, transuecti per Ticam, simul ad libertatem, simul ad arma uocã
tes, in Achradinam conuenire iubent. Multitudo, pars procurrit in uias, pars in aedium ue-
stibulis stat, pars ex tectis fenestrisq. prospectãt, & quid rei sit, rogitant. omnia luminibus
collucent, strepituq. uario complentur. armati locis patẽtibus congregantur. inermes ex
Olympij Iouis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni a P.R. fixaq. ab
eo, detrahunt, precantes Iouẽ, ut uolens propitius praebeat sacra arma pro patria, pro deũ
delubris, pro libertate sese armantibus. Haec quoque multitudo stationibus per principes
regionum urbis dispositis adiungitur. In insula inter cetera Andronodorus praesidijs fir-
mat horrea publica. Locus saxo quadrato saeptus, atque arcis in modum emunitus capi-
tur ab iuuentute, quae praesidio eius loci attributa erat, mittuntq. nuncios in Achradinam:
horrea frumentumq. in senatus potestate esse. Luce prima populus omnis armatus iner-
misq. in Achradinam ad curiam conuenit. ibi pro Cõcordiae ara, quae in eo sita loco erat, I
ex principibus, unus nomine Polyneus, concionem & liberam & moderatam habuit: Ser-
uitudinis indignitatisq. homines expertos, aduersus notum malum irritatos esse. Discor-
dia ciuilis quas importet clades, audisse magis a patribus Syracusanos, quam ipsos uidis-
se. Arma quod impigre ceperint, laudare. magis laudaturum, si non utantur, nisi ulti-
ma necessitate coacti. in praesentia legatos ad Andronodorum mitti placere, qui denun-
cient, ut in potestate senatus ac populi sit: portae insulae pateant, reddat praesidium. si tu-
telam alieni regni suum regnum uelit facere, eundem se censere, multo acrius ab Andro-
nodoro, quam ab Hieronymo, repeti libertatem. Ab hac concione legati missi sunt. se-
natus inde haberi coeptus est, quod sicut regnante Hierone manserat publicum consi-
lium, ita post mortem eius ante eam diem nulla de re neque conuocati neque consulti
fuerant. Vt uentum ad Andronodorum est: ipsum quidem mouebat & ciuium consen- K
sus, & cum aliae occupatae urbis partes, tum pars insulae, uelut munitissima, prodita atq.
alienata: sed euocatum eum ab legatis Demarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc re-
gijs animis, ac muliebri spiritu, admonet saepe usurpatae Dionysij tyranni uocis: quã
pedibus tractum, non insidentem equo, relinquere tyrannidem dixerit debere. facile
esse momento quo quis uelit, cedere possessione magnae fortunae: facere & parare eam,
difficile atque arduum esse. paullulum sumeret spatij ad consultandum ab legatis. eo ute-
retur ad accrescendos ex Leontinis milites. quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, o-
mnia in potestate eius futura. Haec muliebria cõsilia Andronodorus neque tota asperna-

A tus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse uiam, si in praesentia tempori cessisset. itaque legatos renunciare iussit, futurum se in senatus ac populi potestate. Postero die luce prima patefactis insulae portis, in forum Achradinae uenit. ibi in aram Concordiae, ex qua pridie Polyneus concionatus erat, adscendit: orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis suae ueniam petiuit. Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed, strictis semel gladijs, timentem, qui finis caedibus esset futurus, utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent: an quicumque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministerijs regiam contigissent, alienae culpae rei trucidarentur. postquam animaduertit, eos qui liberassent patriam, seruare etiam liberatam uelle, atque undique consuli in medium: non dubitasse, quin & corpus suum, & cetera omnia, quae suae fidei tutelaeq. essent, quando eũ qui mandasset, suus furor
B absumpsisset, patriae restitueret. Conuersus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodorũ ac Sosim: Facinus, inquit, memorabile fecistis. sed mihi credite, inchoata uestra gloria, nondum perfecta est: periculumq. ingens manet, nisi communi cõcordiae consulitis, ne libera efferatur resp. Post hãc orationem, claues portarum pecuniaeq. regiae ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex concione laeti circa omnia fana deum supplicauerunt cum coniugibus ac liberis. postero die comitia praetoribus creandis habita. creatus in primis Andronodorus: ceteri magna ex parte interfectores tyranni. duos etiam absentes, Sopatrum ac Deomenem, fecerunt. Qui, auditis ijs quae Syracusis acta erant, pecuniam regiam quae in Leontinis erat Syracusas deuectam quaestoribus ad idipsum creatis tradiderunt. & ea quae in insula erat, & Achradina, tradita est. muriq. ea pars, quae ab cetera urbe nimis firmo munimento intersaepiebat insulam, cõsensu omniũ
C deiecta est. secutae & ceterae res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicides, audita morte tyranni, quam Hippocrates etiam nuncio interfecto celare uoluerat: deserti a militibus, quia id tutissimum ex praesentibus uidebatur, Syracusas rediere. ubi ne suspecti obseruarentur, tamquam nouandi res aliquam occasionem quaerẽtes: praetores primum, dein per eos senatum adeunt. Ab Hannibale se missos praedicãt ad Hieronymum, tamquam amicum ac socium. paruisse imperio eius, cuius imperator suus uoluerit. uelle ad Hannibalem redire. ceterum cum iter tutum non sit, uagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere ut praesidij dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. gratiam magnam eos parua opera apud Hannibalem inituros. Facile res impetrata: abire enim duces regios, cum peritos militiae, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant. sed, quod uolebant, non quam maturato opus erat, gnauiter expediebant.
D Interim iuuenes militares, & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex naualibus socijs Romanorum erat: nunc etiam apud infimae plebis homines crimina ferebant in senatum, optimatesque. moliri clam eos atque struere, ut Syracusae per speciem reconciliandae societatis in ditione Romanorum sint: dein factio, ac perpauci auctores foederis renouati dominentur. His audiendis credendisq. opportuna multitudo maior in dies Syracusas confluebat: nec Hippocrati & Epicidi solum spem nouandarum rerum, sed Andronodoro etiam praebebat. Qui fessus tandem uxoris uocibus monentis nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia noua, atque incognita libertate essent, dum regijs stipendijs pastus obuersaretur miles, dum ab Hannibale missi duces assueti militibus iuuare possent incepta: cum Themisto, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam, paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui &
E alia arcana committere assuerat, incaute aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant: nec ars, quia nihil tale apud Graecos pudori est, ea deformabat. itaque fidem potiorem ratus, quam patriae debebat, indicium ad praetores defert. Qui ubi rem haud uanam esse certis indicijs compererunt: consultis senioribus, & auctoritate eorum praesidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andronodorum interfecerunt. & cum tumultus ab re in speciem atrociore, caussam alijs ignorantibus, ortus esset: silentio tandem facto, indicem in curiã introduxerunt. Qui cũ ordine omnia edocuisset: & principiũ coniurationis factum ab Harmoniae, Gelonis filiae, nuptijs, quibus Themisto iuncta esset: Afrorũ Hispanorũq. auxiliares instructos ad caedẽ praetorum principumq. aliorũ: bonaq. eorũ praedae futura interfectoribus pronunciatum: iam mercenariorum manum assuetam imperijs Andronodori

dronodori paratā fuisse ad insulam rursus occupandam: singula deinde, quae, per quosq. F
agerentur, totamq. uiris armisq. instructam coniurationem ante oculos posuisset: senatui
quidem tam iure caesi, quam Hieronymus, uidebantur. Ante curiam uariae atque incertae
rerum multitudinis clamor erat. quam ferociter minitantem in uestibulo curiae corpora
coniuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem seque-
rentur. Sopatro mandatum ab senatu, & ab collegis, ut uerba faceret. Is (tamquam reos a-
gebat) ab anteacta uita orsus, quaecumque post Hieronis mortem scelesté atque impie fa-
cta essent, Andronodorum ac Themistum arguit fecisse. Quid enim sua sponte fecisse Hie-
ronymum puerum, ac uixdum pubescentem facere potuisse? tutores ac magistratus eius
sub aliena inuidia regnasse. itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo pe-
rire eos debuisse. At illos debitos iam morti destinatosque, alia noua scelera post mor-
tem tyranni molitos. palam primo, cum clausis Andronodorus insulae portis, heredita- G
tem regni creuerit: quaeq. procurator tenuerat, pro domino possederit. proditus deinde
ab eis qui in insula erat, circumsessus ab uniuersa ciuitate, quae Achradinam tenuerit, ne-
quidquam palam atque aperte petitum regnum, clam & dolo affectare conatus sit. & ne
beneficio quidem atque honore potuerit uinci: cū inter liberatores patriae insidiator ipse
libertatis creatus esset praetor. Sed animos eis regios regias coniuges fecisse: alteri Hie-
ronis, alteri Gelonis, filias nuptas. Sub hanc uocem ex omnibus partibus concionis cla-
mor oritur, nullam earum uiuere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis.
Haec natura multitudinis est: aut seruit humiliter, aut superbe dominatur. libertatē, quae
media est, nec spernere modice, nec habere sciunt. & non ferme desunt irarum indul-
gentes ministri, qui auidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem & cae
des irritent: sic tum extemplo praetores rogationem promulgarunt, (acceptaque paene H
prius, quam promulgata est) ut omnes regiae stirpis interficerentur. missiq. a praetoribus
Damaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, coniuges Andronodori & Themi-
stij, interfecerunt. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Sosippi: qui legatus ab Hieronymo
ad regem Ptolemaeum missus, uoluntarium consciuerat exsilium. Ea cum ad se quoque ue
nire praescisset, in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus uirginibus, resolu-
tis crinibus, miserabiliq. alio habitu: & ad ea addidit preces, nunc per memoriam Hiero-
nis patris, Gelonisq. fratris, ne se innoxiam inuidia Hieronymi conflagrare sinerent. ni-
hil se ex regno illius, praeter exsilium uiri, habere. neque fortunam suam eandem uiuo Hie
ronymo fuisse, quam sororis: neque interfecto eo caussam eandem esse. Quid, quod si
Andronodoro consilia processissent: illa cum uiro fuerit regnatura, sibi cum ceteris ser-
uiendum? Si quis Sosippo nunciet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui I
dubium esse, quin extemplo conscensurus sit nauim, atque in patriam rediturus? Quan-
tum spes hominum fallit: in liberata patria coniugem eius, ac liberos de uita dimicare?
quid obstantes libertati, aut legibus? quod ab se cuiquam periculū a sola, ac prope uidua,
& puellis in orbitate degentibus esse? Atenim periculi quidem nihil ab se timeri: inuisam
tantum regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis, Siciliaque, & asportari
Alexandriam iuberent ad uirum uxorem, ad patrem filias. Auersis auribus animisque, cas-
se ne tempus tereretur, (ferrum enim quosdam expedientes cernebat) tum omisis pro se
precibus, puellis ut saltem parcerent, orare instititit: a qua aetate etiam hostes irati abstine-
rent. ne tyrannos ulciscendo, quae odissent scelera, ipsi imitarentur. Inter haec abstractam
a penetralibus iugulant. in uirgines deinde respersas matris cruore, impetum faciūt: quae
alienata mente simul luctu metuque, uelut captae furore, eo cursu se ex sacrario proripue- K
runt: ut, si effugium patuisset in publicum, impleturae urbem tumultu fuerint. tum quoque
haud magno aedium spatio inter medios tot armatos aliquoties integro corpore euase-
runt: tenentibusque, cum tot ac tam ualidae eluctandae manus essent, sese eripuerunt. tan-
dem uulneribus cōfectae, cum omnia replessent sanguine, exanimes corruerunt. caedemq.
per se miserabilem, miserabiliorem casus fecit: quod paullo post nuncius uenit, mutatis re
pente ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta: quod
adeo festinatum ad supplicium, neque locus paenitendi, aut regressus ab ira relictus es-
set. itaque fremere multitudo, & in locum Andronodori ac Themistij (nam ambo praeto
res fuerant) comitia poscere, quae nequaquam ex sententia praetorum futura essent. Statu
tus

A tus est comitijs dies: quo nec opinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicidem nominauit: tum inde alius Hippocratem. crebriores deinde eae uoces, & cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia nouare cupiebant, permistis. Praetores dissimulare primo: & trahendam rem esse. postremo uicti consensu, & seditionem metuentes, pronunciant eos praetores. Nec illi primo statim creati nudare quid uellent: quanquam aegre ferebant, & de indutijs dierum decem legatos isse ad Ap. Claudium: &, impetratis eis, alios qui de foedere antiquo renouando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem nauium centum Romanus habebat, quo euaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syracusis, quoue eos ageret noua atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies cum ad Marcellum uenientem in Siciliam legati Syracusani missi ab Appio essent: auditis B condicionibus pacis Marcellus posse rem conuenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum praetoribus de renouando foedere agerent, misit. Et iam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est: dempto timore, Hippocrates & Epicides nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romanis Syracusas, criminabantur. At uero Appius naues ad hostium portus, quid aliae partis hominibus animi accederet, opperiens, in statione habere coepit. Ingens in speciem criminibus uanis accesserat fides: ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur. In hac turbatione rerum in concionem uocari placuit, ubi cum alij alio tenderent, nec procul a seditione res esset, Apollonides, principum unus, orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: Nec spem salutis, nec perniciem propiorem unquam ciuitati ulli fuisse. si enim uno animo omnes uel ad C Romanos, uel ad Carthaginienses inclinent, nullius ciuitatis statum fortunatiorem, gratioremue fore. si alius alio trahat res, non inter Poenos Romanosq. bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos: cum intra eosdem muros pars unaquaeque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. itaque ut idem omnes sentiant, summa ui agendum esse. utra societas sit utilior: longe minoris adeo rem momenti ad consultationem esse. sed tamen Hieronis potius, quam Hieronymi auctoritatem sequendam in socijs legendis, uel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam, nũc incognitae, quondam infideli, praeferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quod Carthaginiensibus ita pax negari possit, ut non utique in praesentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem aut bellum habendum. Quo minus cupiditatis ac studij uisa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adiectum est praetoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium, iussi & duces ordinum praefectiq. auxiliorum simul consulere. Cum saepe D acta res esset medijs certaminibus: postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittiq. cum eis legatos ad rem confirmandam. Dies haud ita multi intercesserant, cum ex Leontinis legati praesidium finibus suis orantes uenerunt. Legatio peropportuna uisa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesq. eius ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo transfugas iussus. secuti multi ex auxilijs mercenarijs quattuor millia armatorum effecerunt. Et mittẽtibus & missis ea laeta expeditio fuit. nam & illis, quod iamdiu cupiebant, nouandi res occasio data est: & hi sentinam quandam urbis rati exhaustam, laetabantur, ceterum leuauerunt modo in praesentia uelut corpus aegrum, quo mox in grauiorem morbũ recideret. Hippocrates enim finitima prouinciae Romanae primo furtiuis excursionibus uastare coepit: deinde E cum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio praesidium esset, omnibus copijs impetum in oppositam stationem cum caede multorum fecit. Quae cum essent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam umquam caussam, nisi Hippocrates atque Epicides non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia ablegarentur. Epicides, ne aut reus criminis absentis fratris praesens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello: profectus & ipse in Leontinos, quia satis eos aduersus populum Romanum concitatos cernebat: auertere etiam ab Syracusis coepit. Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut quicumque populi sub regibus fuissent, & suae ditionis essent: nec iam libertate contentos esse, nisi etiam regnent, ac dominentur. Renunciandum igitur eis esse, Leontinos quoque aequum censere liberos

esse:

eſſe: uel quod in ſolo urbis ſuae tyrannus ceciderit: uel quod ibi primum conclamatum F
ad libertatem, relictiſq. regijs ducibus, Syracuſas ſit concurſum. Itaque aut eximendum
id de foedere eſſe, aut legem eam foederis nō accipiendam. Facile multitudini perſuaſum.
legatiſq. Syracuſanorum & de caede ſtationis Romanae querentibus, & Hippocratem at-
que Epicidem abire, ſeu Locros, ſeu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, iuben-
tibus, ferociter reſponſum eſt. Neque mandaſſe ſeſe Syracuſanis, ut pacem pro ſe cum Ro-
manis facerent, neque teneri alienis foederibus. Haec ad Romanos Syracuſani detule-
runt, abnuentes Leontinos in ſua poteſtate eſſe. itaque integro ſecum foedere, bellū Ro-
manos cum ijs geſturos, neque ſeſe defuturos ei bello: ita, ut in poteſtatē redacti, ſuae rur
ſus ditionis eſſet, ſicut pax conueniſſet. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leon-
tinos, Appio quoque accito; ut altera parte aggrederetur, tanto ardore militum eſt uſus
ob iram inter condiciones pacis interfectae ſtationis, ut primo impetu urbē expugnarent. G
Hippocrates atque Epicides, poſteaquam capi muros, refringiq. portas uiderunt, in arcem
ſeſe cum paucis recepere. inde clam nocte Herbeſum perfugiunt. Syracuſanis octo mil-
lium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius occurrit, captam ur-
bem eſſe, cetera falſa miſta ueris ferens, caedem promiſcuam militum atque opidanorum
factam, nec quemquam puberem arbitrari ſupereſſe: direptam urbem, bona locupletum
donata. Ad nuncium tam atrocem conſtitit agmen: concitatiſq. omnibus, duces, (erant au
tem Soſis ac Dinomenes) quid agerent, conſultabant. Erroris ſpeciem haud uanam men-
dacio praebuerant uerberati ac ſecuri percuſſi transfugae ad duo millia hominum. Ceterū
Leontinorum militumq. aliorum nemo poſt captam urbem uiolatus fuerat: ſuaq. omnia
eis, niſi quae primus tumultus captae urbis abſumpſerat, reſtituebantur. Nec ut in Leonti-
nos irent, proditos ad caedem commilitones querentes, perpelli potuere: nec ut eodem H
loco certiorem nuncium exſpectarent. Cum ad defectionem inclinatos animos cernerent
praetores; ſed eum motum haud diuturnum fore, ſi duces amentiae ſublati eſſent; exercitū
ducunt Megaram. ipſi cum paucis equitibus Herbeſum proficiſcuntur, ſpe, territis omni-
bus, per proditionem urbis potiundae. quod ubi fruſtra eis fuit inceptum, ui agendum ra-
ti, poſtero die Megaris caſtra mouent, ut Herbeſum omnibus copijs oppugnarent. Hippo
crates & Epicides non tam tutum prima ſpecie, quam unum, ſpe undique abſciſſa, conſi-
lium eſſe rati, ut ſe militibus permitterent, & aſſuetis magna ex parte ſibi, & tum fama cae-
dis commilitonum accenſis, obuiam agmini procedunt. Prima forte ſigna ſexcentorū Cre
tenſium erant, qui apud Hieronymum meruerant ſub eis, & Hannibalis beneficium habe-
bant, capti ad Traſymenum inter Romana auxilia, dimiſſique. quos ubi ex ſignis armo-
rumq. habitu cognouere Hippocrates atque Epicides, ramos oleae ac uelamenta alia ſup- I
plicum porrigentes orare, ut reciperent ſeſe, receptoſq. tutarentur, neu proderent Sy-
racuſanis, a quibus mox ipſi trucidandi P. R. dederentur. enimuero conclamant, bonum
ut animum haberent, omnem ſe cum illis fortunam ſubituros. Inter hoc colloquium
ſigna conſtiterant, tenebaturq. agmen: necdum, quae morae cauſſa foret, peruenerat ad
duces. Poſtquam Hippocratem atque Epicidem adeſſe peruaſit rumor, fremituſque to-
to agmine haud dubie approbantium aduentum eorum, extemplo praetores citatis equis
ad prima ſigna perrexerunt: qui mos ille, quae licentia Cretenſium eſſet, rogitantes, collo
quia ſerendi cum hoſte, iniuſſuq. praetorum miſcendi eos agmini ſuo? comprehendi uin
ciriq. catenis iuſſerunt Hippocratem. ad quam uocem tantus extemplo primum a Creten
ſibus clamor eſt ortus, deinde exceptus ab alijs, ut facile, ſi ultra tenderent, appareret, eis
timendum eſſe. Solliciti incertique rerum ſuarum Megaram, unde profecti erant, refer- K
ri ſigna iubent, nuncioſq. de ſtatu praeſenti Syracuſas mittunt. Fraudem quoque Hip-
pocrates addit inclinatis ad omnem ſuſpicionem animis: & Cretenſium quibuſdam ad
itinera inſidenda miſſis, uelut interceptas litteras, quas ipſe compoſuerat, recitat. Praeto-
res Syracuſani Marcello ſuo S. Secundum ſalutem, ut aſſolet, ſcriptum erat, Recte eum at-
que ordine feciſſe, quod in Leontinis nulli pepercıſſet. ſed omnium mercenariorum mi-
litum eandem eſſe cauſſam: nec umquam Syracuſas quieturas, donec quidquam externo-
rum auxiliorum aut in urbe aut in exercitu ſuo eſſet. itaque daret operam, ut eos qui cum
ſuis praetoribus caſtra ad Megaram haberent, in ſuam poteſtatem redigeret, ac ſupplicio
eorum liberaret tandem Syracuſas. Haec cum recitata eſſent, tāto clamore ad arma diſcur
ſum eſt,

A sum est, ut praetores inter tumultum pauidi obequitauerint Syracusas. et ne fuga quidem eorum seditio compressa est, impetusq. in Syracusanos milites fiebat. nec ab ullo temperatum foret, ni Epicides atque Hippocrates irae multitudinis obuiam issent: non a misericordia, aut humano consilio: sed ne spem reditus praeciderent sibi, &, cum ipsos simul milites fidos haberet, simul obsides: tum cognatos quoque eorum, atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi cōciliarent, expertique, quam uana aut leui aura mobile uulgus esset, militem nacti ex eo numero qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuncium conuenientem eis, quae ad Mylam falso nunciata erant: auctoremq. se exhibendo, ac uelut uisa, quae dubia erant, narrando, concitaret iras hominum. Huic non apud uulgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiā introductus mouit, ut uani quidam homines palam ferrent, perbene detectam in Leontinis esse auaritiam &
B crudelitatem Romanorum. eadem, si intrassent Syracusas, aut foediora etiā, quo maius ibi auaritiae praemium esset, facturos fuisse. Itaque claudendas cuncti portas, & custodiēdam urbem censere. sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. apud militares paene omnes, partemq. magnam plebis inuisum esse nomen Romanum. praetores, optimatūq. pauci quamquam inflati uano nuncio erant, tamen ad propius praesentiusq. malum cautiores esse. Et iam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicides: serebanturque colloquia per propinquos popularium qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Iam unis foribus Hexapyli apertis coepti erant recipi, cum praetores interuenerunt. et primo imperio minisque, deinde auctoritate deterrendo, postremo, ut omnia uana erant, obliti maiestatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante satellitibus, & tum corruptoribus exercitus.
C Sed surdae adeo omnium aures concitatae multitudinis erant, quod non minore intus ui, quam foris, portae effringerentur. effractisq. omnibus tuto in Hexapylo agmen receptum est. Praetores in Achradinam cum iuuentute popularium confugiunt. mercenarij milites, perfugaeque, & quidquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. ita Achradina quoque primo impetu capitur, praetoresque, nisi qui inter tumultum effugerunt, omnes interficiuntur. nox caedibus finem fecit. Postero die serui ad pileum uocati; & carcere uincti, emissi. confusaque omnis multitudo Hippocratem atque Epicidem creant praetores: Syracusaeque, cum breue tempus libertas affulsisset, in antiquam seruitutem reciderunt. Haec nunciata cum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. praemissa quadriremis cum intrasset fauces portus, capitur. legati aegre effugerunt.
D Et iam nō modo pacis, sed ne belli quidem iura relicta erant: cum Romanus exercitus ad Olympicum (Iouis id templum est) mille & quingentis passibus ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos praemitti placuit. quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicides obuiam cum suis processerunt. Romanus orator non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumq. afferre ait: & ijs qui ex media caede elapsi perfugerint ad se, & eis qui metu oppressi, foediorem non exsilio solū, sed etiam morte seruitutem patiantur. Nec caedem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. itaque si eis qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, ac caedis auctores dedantur, & libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. si ea non fiant: quicumque in mora sit, bello persecuturos. Ad ea Epicides, si qua ad se mandata haberent, responsum eis ait se daturos fuisse: cum in eorum, ad quos uenerint, manu res Syracusana esset; tum reuerterētur.
E Si bello lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leōtinos oppugnare. Ita legatis relictis portasclausit. Inde terra marique simul coeptae oppugnari Syracusae, terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cuius murus fluctu alluitur. et quia sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant uastam disiectamq. spatio urbem parte aliqua se inuasuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admouerunt. Et habuisset tanto impetu coepta res fortunā, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator caeli, siderumque, mirabilior tamen inuentor ac machinator bellicorum tormentorum, operumque: quibus ea, quae hostes ingenti mole agerent, ipse perleui momento ludificaretur. Murum per inaequales ductum colles, pleraque alta & difficilia aditu, summissa quaedam, & quae planis uallibus adiri pos-

ri possent, ut cuique aptum uisum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinae murum, qui, ut ante dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. ex ceteris nauibus sagittarij funditoresque, & uelites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, uix quemquam sine uulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebãt naues. iunctae aliae binae ad quinqueremes, demptis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur: cum exteriore ordine remorum uelut naues agerentur: turres contabulatas, machinamentaq. alia quatiendis muris portabant. Aduersus hunc naualem apparatum, Archimedes uariae magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas quae procul erant naues, saxa ingenti pondere emittebat: propiores leuioribus, eoq. magis crebris petebat telis. postremo, ut sui uulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cauis aperuit: per quae caua pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quae propius quidem subibant naues, quo interiores ictibus tormentorũ essent, in eas tollenone super murum eminente, ferrea manu firmae catenae illigata, cum iniecta prorae esset, grauiq. libramento plumbi recelleret ad solum, suspensa prora nauim in puppim statuebat. dein remissa subito, uelut ex muro cadentem nauim cum ingenti trepidatione nautarum ita undae affligebat, ut, etiam si recta recideret, aliquantum aquae acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa; omnisq. uis est auersa, ut totis uiribus terra aggrederentur. sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curaq. per multos annos, Archimedis unica arte. natura etiam adiuuabat loci: quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita procliue est, ut non solum missa tormenta, sed etiam quae pondere suo prouoluta essent, grauiter in hostem inciderent. eadem caussa ad subeundum arduum aditum instabilemq. ingressum praebebat. Ita consilio habito, cum omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo tantum arcere terra, mariq. commeatibus hostem placuit. Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quae in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Pelorum atque Herbesum dedentibus ipsis recepit. Megaram ui captam diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum, terrorem. Per idem fere tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam uocant Minoam, quinque & uiginti millia peditum, tria equitum, XII elephantos exposuit. Nequaquam cum tantis copijs ante tenuerat ad Pachynum classem: sed postquam ab Hippocrate occupatae Syracusae erãt, profectus Carthaginem, aditusque ibi & ab legatis Hippocratis, alterisque Hannibalis, qui uenisse tempus aiebant Siciliae per summum decus repetendae: & ipse haud uanus praesens monitor facile perpulerat, ut, quantae maximae possent, peditum equitũque copiae in Siciliam transijcerentur. Adueniens Heracleam, intra paucos dies inde Agragantum recipit: aliarumque ciuitatum, quae partis Carthaginiensium erant, adeo accensae sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, ut postremo etiam qui obsidebantur Syracusis, animos sustulerint. & parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sunt: ut Epicides praeesset custodiae urbis; Hippocrates Himilconi coniunctus, bellum aduersus consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodijs loca profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus superuenit Marcellus, ab Agraganto iam occupato, cum frustra eo, praeuenire hostem festinans, tetendisset, rediens: nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obuiam fore. sed tamen metu Himilconis Poenorumque, ut quibus nequaquam eis copijs quas habebat, par esset, quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes casus composito ibat. Forte ea cura, quae erat aduersus Poenos praeparata, aduersus Siculos usui fuit. Castris ponendis incõpositos ac dispersos nactus eos, & plerosque inermes, quod peditum fuit, circumuenit. eques leui certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas redijt: & post paucos dies Himilco adiuncto Hippocrate ad flumen Anatim, octo ferme inde millia castra posuit. Sub idem fere tempus & naues longae quinque & quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare, classis praefecto, in magnum portum Syracusas ex alto decurrere: & Romana item classis, XXX quinqueremes legionem primam Panhormi

A mi exposuere: uersumq. ab Italia bellum. adeo uterque populus in Siciliam intentus fuisse uideri poterat. Legionem Romanam, quae exposita Panormi erat, uenientem Syracusas praedae haud dubie sibi futuram, Himilco ratus, uia decipitur. mediterraneo namque Poenus itinere duxit: legio maritimis locis classe prosequente ad Ap. Claudium Pachynum cum parte copiarum obuium progressum, peruenit. Nec diutius Poeni Syracusis morati sunt. & Bomilcar simul parum fidens nauibus suis, duplici facile numero classe aduentantibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis, quam inopia aggrauari socios, uelis in altum datis, in Africam transmisit. & Himilco secutus nequidquam Marcellum Syracusas, si qua prius, quam maioribus copijs iungeretur, occasio pugnandi esset: postquam ea nulla cõtigerat, tutumq. ad Syracusas & munimento & uiribus hostem cernebat: ne frustra assidendo, spectandoq. obsidionem sociorum, tempus tereret, castra inde
B mouit: ut quocũque uocasset defectionis ab Romanis spes, admoueret exercitum: ac praesens suas res fouentibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis praesidio Romano, recepit: ubi frumenti magna uis, commeatusq. omnis generis conuecti erant a Romanis. Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum ciuitatum animi: praesidiaq. Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Enna in excelso loco ac praerupto undique sita, cum loco inexpugnabilis erat, tum praesidium in arce ualidum, praefectumq. praesidij haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat, uir acer, & qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum, reponeret. & tum intenderant eum ad cauendum omni cura tot auditae proditiones defectionesque urbium & clades praesidiorum. itaque nocte dieq. iuxta parata instructaq. omnia custodijs ac uigilijs erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Ennensium
C principes iam pacti cum Himilcone de proditione praesidij, animaduerterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, aperte ac propalam placuerat agendum. Vrbem arcemque suae potestatis aiunt debere esse. si liberi in societatem, non serui in custodiam traditi essent Romanis. itaque claues portarum reddi sibi, aequum censent. bonis socijs fidem suam maximum uinculum esse. & ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si uolentes, ac non coacti, mansissent in amicitia. Ad ea Romanus, se in praesidio impositum esse dicere ab imperatore suo: clauesque portarum, & custodiam arcis ab eo accepisse, quae nec suo, nec Ennensium arbitrio haberet, sed eius qui commisisset. praesidio decedere, apud Romanos capitale esse: & nec liberorum etiam suorum eam parentes sanxisse. consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atque arbitrij esset. Se uero negare illi missuros: testarique, si uerbis nihil agerent, uindictam aliquam libertatis suae quaesituros. Tum Pinarius ait illis,
D si ad consulem grauarentur mittere, sibi saltem darent populi consilium: ut sciretur, utrum paucorum ea denunciata, an uniuersae ciuitatis essent. Consensu in posterum diem concio edicitur. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, conuocatis militibus, Credo ego uos audisse milites, inquit, quemadmodum praesidia Romana ab Siculis circumuenta & oppressa sint per hos dies. eam uos fraudem, deum primo benignitate, dein uestra ipsi uirtute, dies noctesq. perstando ac peruigilando in armis, uitastis. utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, trãsduci possit. Haec, occulta fraude, cautio est: qua, quia adhuc minus cuiquam successit, aperte ac propalam claues portarum reposcunt. quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Enna erit: foediusq. hic trucidabimur, quam Murgantiae praesidium interfectum est. Noctem unam aegre ad consultandum sumpsi, qua uos certiores periculi instantis facerem. Orta luce,
E concionem habituri sunt ad criminandum me, concitandumq. in uos populum. itaque crastino die, aut uestro, aut Ennensium sanguine Enna inundabitur. nec praeoccupati, peculij: nec occupantes, periculi quidquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, eius uictoria erit. intenti ergo omnes armatiq. signum exspectabitis. ego in concione ero: & tempus quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoq. traham. cum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam inuadite, ac sternite omnia ferro: & cauete, quisquam ex ijs superstit, a quibus aut uis aut fraus timeri posit. Vos Ceres mater ac Proserpina precor, ceteri superni inferniq. dij, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosq. colitis, ut ita nobis uolẽtes propitij adsitis, si uitãdae, nõ inferẽdae fraudis caus-

sa hoc consilij capimus. Pluribus uos milites hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt; ne quid ab Himilcone & Carthaginiensibus timeri possit. Ab hac adhortatione dimissi, corpora curant. Postero die alij alijs locis ad obsidenda itinera, claudendosq. opidanis exitus, pars maxima super theatrum, circaq. assueti & ante spectaculis concionum, cōsistunt. Productus ad populum a magistratibus praefectus Romanus, cum consulis ea de re ius ac potestatem esse, non suam, & pleraque eadem, quae pridie, prius dixisset; primo sensim ac plures reddere claues, dein iam una uoce id omnes iuberent, cunctantiq. ac differenti ferociter minitarentur, nec uiderentur ultra uim ultimam dilaturi: tum praefectus toga signū, ut conuenerat, dedit. militesq. intenti dudum ac parati, alij superne in aduersam concionem clamore sublato decurrunt: alij ad exitus theatri conferti obsistunt. Caeduntur Ennenses cauea inclusi: coaceruanturq. non caede solum, sed etiam fuga, cum alij super aliorum capita ruerent, atque integri saucijs, uiui mortuis incidentes cumularentur. Inde passim discurritur, & urbis captae modo fugaq. & caedes omnia tenent, nihilo remissiore militum ira, quod iure turbam inermem caedebāt, quam si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Enna malo, at necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbauit, & praedam Ennensium militibus concessit, ratus timore deterritos temperaturos proditionibus praesidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitae, claraeq. uel ob insignem munimento naturali locum, uel ob sacrata omnia uestigijs raptae quondam Proserpinae, prope uno die omnem Siciliam peruasit. & quia caede infanda rebantur non hominum tantum, sed etiam deorum sedem uiolatam esse: tum uero qui etiam ante dubij fuerant, defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit, cum acciti a proditoribus nequidquam ad Ennam exercitum admouissent. Marcellus retro in Leontinos redit; frumentoq. & commeatibus alijs in castra conuectis, praesidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas uenit. inde, Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quinctium Crispinum in eius locum classi castrisq. praefecit ueteribus, ipse hibernacula quinque millia passuum ab Hexapylo (Leontiam uocant locum) communijt, aedificauitque. Haec in Sicilia usque ad principium hiemis gesta. Eadem aestate & cum Philippo rege, quod iam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium praetorem uenerūt, praesidentem classi, Brundisio, Calabriaeq. circa litoribus, nunciantes Philippum primum Apolloniam tentasse, leuibus biremibus CXX. flumine aduerso subuectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admouisse: eamque urbem sitam in plano, neque moenibus, neque uiris, neque armis ualidam, primo impetu oppressam esse. Haec nunciantes, orabant ut opem ferret, hostemq. haud dubium Romanis, terra aut maritimis uiribus arceret, qui ob nullam aliam caussam, nisi quod imminerent Italiae, peterentur. M. Valerius, praesidio loci eius relicto P. Valerio legato, cum classe instructa parataque, & quot longae naues militum capere non poterant, in onerarias impositis, altera die Oricum peruenit: urbemq. eam leui tenente praesidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia uenerunt nunciantes, in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultra uim Macedonum posse, nisi praesidium mittatur Romanum. Facturum se quae uellent pollicitus, mille delectorum militum nauibus longis mittit ad ostium fluminis cum praefecto socium Naeuio Crispo, uiro impigro, & perito militiae. Is, expositis in terram militibus, nauibusq. Oricum retro, unde uenerat, ad ceteram classem remissis, milites procul a flumine per uiā minime ab regijs obsessam duxit: & nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quieuere, dum praefectus iuuentutem Apolloniatum, armaque, & urbis uires inspiceret. ubi ea uisa inspectaque satis animorum fecere, simulq. ab exploratoribus comperit, quanta secordia ac negligentia apud hostes esset: silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intrauit, ut satis constaret, prius plus mille hominum uallum intrasse, quam quisquam sentiret: ac si caede abstinuissent, peruenire ad tabernaculum regium potuisse. Caedes proximorum portae excitauit hostes. inde tantus terror pauorq. omnes occupauit, ut non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur: sed etiam ipse rex, sicut somno

excitus

A excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, uix decoro habitu, ad flumen nauesq. perfugerit. eodem & alia turba effusa est. Paullo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa. plus tamen hostium aliquanto captum, quam caesum est. Castris direptis, Apolloniatae catapultas, balistas, tormentaq. alia, quae oppugnandae urbi comparata erant, ad tuenda moenia, si quando similis fortuna uenisset, Apolloniam deuexere. cetera omnis praeda castrorum Romanis concessa est. Haec cum Oricum essent nunciata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne nauibus capessere fugam rex posset. itaque Philippus neque terrestri neque nauali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis nauibus, terra Macedoniam petijt, magna ex parte inermi exercitu, spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernauit. Eodem anno in Hispania uariae res gestae. nam prius quam Romani amnem Iberum transirent, ingen-
B tes copias Hispanorum Mago & Hasdrubal fuderunt. defecissetq. ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim transducto exercitu Iberum, dubijs sociorum animis in tẽpore aduenisset. Primo ad castrum Altum (locus est insignis caede magni Hamilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, & conuexerant ante frumentum. tamen quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, & ad duo millia aut moratorum, aut palantium per agros interfecta: cessere inde Romani per prius pacata loca, & ad montem Victoriae castra communiuere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copijs, & Hasdrubal, Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu iusto aduenit: contraq. castra Romana trans fluuium omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa uisenda, haud fefellit hostes: oppressissentq. eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque cir-
C cumsessus, aduentu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniae ualida ac nobilis, & adeo coniuncta societate Poenis, ut uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illiturgi oppugnare adorti, quia praesidium ibi Romanum erat, uidebanturq. inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut socijs praesidioq. ferret opem, cum legione expedita profectus inter bina castra cum magna caede hostium urbem est ingressus. & postero die eruptione aeque felici pugnauit. supra duodecim millia hominum caesa duobus proelijs: plus decem millia capta, cum sex & triginta militaribus signis. ita ab Illiturgi recessum est obsidione. Bigerra inde urbs (socia & haec Romanorum erat) a Carthaginiensibus oppugnari coepta est. Eam obsidionem sine certamine adueniens Cn. Scipio soluit. Ad Mundam exinde castra Punica mota. Et Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quattuor ferme horas. egregieq. uincentibus Romanis si-
D gnum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pauorq. circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset uulnus. Ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora interuenisset, castra eo die Punica capi potuerint. iam enim non milites solum, sed elephanti etiam usque ad uallum acti erant: superq. ipso nouem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque proelio ad duodecim millia hominũ dicuntur caesa: prope tria millia capta, cum signis militaribus septem & quinquaginta. Ad Aurigen inde urbem Poeni recessere. & ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus conflixit. nec dubia uictoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea, quia pauciores superfuerant qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisq. bellis, Magone ad conquisitionem militum fratre misso, breui repleuit exercitum: animosq. ad tentandum deintegro certamen fecit. alij plerique milites, sicut pro
E parte toties intra paucos dies uicta, eisdem animis, quibus prius, eodemq. euentu pugnauere. plus octo millia hominum caesa: haud multo minus quam mille capta: & signa militaria LIIX & spolia plurima Gallica fuere: anuli aurei, torques, armillaeq. magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum (Moenicapto & Ciuismaro nomina erant) eo proelio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi. Cum iam res prosperae in Hispania essent, uerecundia Romanos tandem cepit, Saguntum opidum, quod caussa belli esset, quinctum iam annum sub hostium potestate esse. itaque id opidum, ui pulso praesidio Punico, receperunt: cultoribusq. antiquis, quos uis reliquerat belli, restituerunt. & Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona uendiderunt, urbemq. eorum deleuere. Haec in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio

 consulibus,

consulibus, gesta. Romae cum tribuni plebis noui magistratum inissent, extemplo censoribus P. Furio & M. Atilio a L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. quaestorem eum proximo anno adempto equo tribu mouerant, atque aerarium fecerant, propter coniurationem deserendae Italiae ad Cannas factam. sed nouem tribunorũ auxilio ueti causlam in magistratu dicere, dimissiq. fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furij. M. Atilius magistratu se abdicauit. Cõsularia comitia habita a Q. Fabio Maximo cõsule. creati cõsules ambo absentes, Q. Fabius Maximus, consulis filius, & Ti. Sempronius Gracchus iterũ. Praetores fiũt M. Atilius, & qui tũ aediles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fuluius Centumalus, & M. Aemilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus aedilibus, memoriae proditur. Aedilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pauore alijs in tanta clade torpentibus, per medios hostes erupit. Comitijs perfectis ab Q. Fabio consule designati consules Romam accersiti F

AN. 537. magistratum inierunt: senatumque de bello ac prouincijs suis, praetorumque, & de exercitibus quibus quique praeessent, consuluerunt. Itaque prouinciae atque exercitus diuisi. Bellum undecumque cum Hannibale consulibus mandatum, & exercitus unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter, quem Fabius consul. eae binae erant legiones. M. Aemilius praetor cuius peregrina sors erat, iurisdictionem Atilio collegae, praetori urbano, mandarat, ut Luceriam prouinciam haberet, legionesq. duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, praetor praefuerat. praetori Sempronio prouincia Ariminum, Cn. Fuluio Suessula, cum binis item legionibus euenerunt, ut Fuluius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia prouinciaeque. M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset, Lentulo propr. prouincia uetus: T. Otacilio classis, exercitus nulli additi noui: M. Valerio Graecia Macedoniaque, cum legione & G

classe quam haberet: Q. Mucio cum uetere exercitu (duae autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio cum legione una cui iam diu praeerat, Picenum. Scribi praeterea duae legiones urbanae iussae, & uiginti millia sociorum. His ducibus, his copijs aduersus multa simul aut mota aut suspecta bella munierunt Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoq. in alias lecto, prius quam ab urbe mouerent, prodigia procurarunt, quae nunciata erant. Murus ac portae tactae: & Ariciae etiam Iouis aedes de caelo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro ueris. nauium longarum species in flumine Tarracinae, quae nullae erant, uisae. & in Iouis Vicilini templo, quod in Cossano agro est, arma concrepuisse: & flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra uenit. cum obuiam filius progrederetur, lictoresq. uerecundia maiestatis eius taciti anteirent non summouentes patrem, praeter undecim fasces equo praeuectus senex, ut cõsul, animaduertere proximum lictorem iussit: &, ut is descenderet ex equo, inclamauit: tum demum desiliẽs, Experiri, inquit, uolui fili, satin' scires consulem te esse. In ea castra Cassius Altinus Arpinus clam nocte cum tribus seruis uenit, promittens, si sibi praemium foret, se Arpos proditurum esse. Cum eam rem ad consilium retulisset Fabius, Altinus pro transfuga uerberandus, necandusq. uideri, ancipitis animi, communis hostis: qui post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem discessisset, traxissetq. ad defectionem Arpos: tum, posteaquam res Romana, contra spem uotaq. eius, uelut resurgeret, turpius uideatur nouam referre proditionem: ut proditio pro septemuirali iudicio esset, semperq. aliud sentiret, infidus socius, uanus hostis, ad Faleriorum Pyrrhiue proditorem, tertium transfugis documentum esset. Contra ea consulis pater Fabius, temporum oblitos homines in medio ardore belli, tamquam in pace libera de quoque arbitrari & agere aiebat: cum illud potius agendum, atque eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, nequi socij a populo Romano descíscant: & non uocitent. documentum autem ducant statui oportere, si quis resipiscat, & antiquam societatem respiciat. quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat, cui dubium esse, quin breui deserta ab socijs Romana res, foederibus Punicis omnia in Italia iuncta uisura sit? Se tamen non eum esse, qui Altino fidei quidquam censeat habendam, sed mediam consecuturum consilij uiam. neque eum pro hoste, neque pro socio in praesentia habitum, libera custodia haud procul

A procul a castris placere in aliqua fida ciuitate seruari per belli tempus. perpetrato bello, tum consultandum utrum defectio prior plus merita sit poenae, an hic reditus ueniae. Fabio assensum est. catenisq. ligatus traditus & ipse & comites: & auri satis magnum pôdus, quod secum tum attulerat, ei seruari iussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebãtur, nocte clausum asseruabant. Arpis domi primum desiderari quaeriq. est coeptus: dein fama per totam urbem uulgata, tumultum pro principe amisso fecit: metuq. rerum nouarum, extemplo nuncij ad Hannibalem missi. Quibus nequaquam offensus Poenus; quia & ipsum, ut ambiguae fidei uirum, suspectum iampridem habebat, & caussam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi, uendendique. ceterum ut irae magis, quam auaritiae, datum crederent homines, crudelitati quoque grauitatem addidit: coniugemq. eius ac liberos in castra accitos, quaestione prius habita, primum de fuga, deinde quantum auri

B argentiq. domi relictum esset: satis cognitis omnibus, uiuos combussit. Fabius ab Suessula profectus, Arpos primum instituit oppugnare. ubi cum a mille fere passibus castra posuisset, contẽplatus ex propinquo situm urbis, moeniaque, quae pars tutissima moenibus erat, qua maxime neglectam custodia uidit, ea potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quae ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionũ robora ex toto exercitu delegit, tribunosq. uiros fortes eis praefecit: & milites sexcentos, quantum satis uisum est, attribuit: eosque, ubi quartae uigiliae signum cecinisset, ad eum locum scalas iussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat, uia infrequẽti per desertam partem urbis. eam portam scalis prius transgressos, ad murum pergere, & ex interiore parte claustra refringere iubet: & tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceterae copiae admouerentur; parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta; & quod impedimentum agentibus fore uide

C batur, id maxime ad fallendum iuuit. Imber a nocte media coortus, custodes uigilesque dilapsos e stationibus suffugere in tecta coegit, sonituq. primo largioris procellae, strepitum demolientium portam exaudiri prohibuit: lentior deinde aequaliorq. accidens auribus, magnam partem hominum sopiuit. Posteaquam portam tenuerunt, cornicines in uia paribus interuallis dispositos canere iubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul iubet: ac paullo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur. Tum demum hostes excitati sunt, iam & imbre conquiescente, & propinqua luce. Praesidium in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme armatorum: & ipsi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Poeni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisq. uijs est; cum Romani non uias tãtum, sed tecta etiam proxima portae occupassent: ne peti superne ac uulnerari possent.

D Cogniti inter se quidam Arpiniq. & Romani, atque inde colloquia coepta fieri: percunctantibus Romanis, quid sibi uellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod ob meritum Poenorum, pro alienigenis ac barbaris Italici aduersus ueteres socios Romanos bellum gererent? & uectigalem ac stipendiariam Italiam Africae facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se uenum a principibus datos, paene captos oppressosq. a paucis esse. Initio orto plures cum pluribus colloqui. postremo praetor Arpinus ab suis ad cõsulem deductus, fideq. data inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis aduersus Carthaginienses arma uerterunt. Hispani quoque paullo minus mille homines, nihil praeterea cũ consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur praesidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portae patefactae, emissiq. cum fide incolumes ad Hãnibalem, Salapiam uenerunt. Arpi sine clade ullius, praeterquam unius ueteris proditoris, no-

E ui perfugae, restituti Romanis. Hispanis duplicia cibaria dari iussa, operaq. eorum forti ac fideli persaepe respublica usa est. Cum consulum alter in Apulia, alter in Lucanis esset: equites CXII nobiles Campani, per speciem praedandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quae super Suessulam erant, uenerant. stationi militum, qui essent, dixerunt, colloqui se cum praetore uelle. Cn. Fuluius castris praeerat. cui ubi nunciatum est, X ex eo numero iussis inermibus deduci ad se, ubi quae postularent audiuit: (nihil autem aliud petebant, quam ut Capua recepta, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero praetore Sempronio Tuditano opidum Aternum expugnatum. amplius septem millia hominum capta, & aeris argentique signati aliquantum. Romae foedum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit. solo aequa-

ta omnia inter Salinas ac portam Carmentalem cum Aequimaelio Iugarioque uico. in templis Fortunae ac matris Matutae & Spei extra portam, late uagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit. Eodem anno P. & Cn. Cornelij, cum in Hispania res prosperae essent, multosque & ueteres reciperent socios, & nouos adijcerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subito Carthaginiensibus hostis factus. ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemq. facerent: & pollicerentur, si perseueraret urgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano: & adnixuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiam referāt. Grata ea legatio barbaro fuit. collocutusque cum legatis de ratione belli gerendi, ut ueterum militum uerba audiuit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatae disciplinae animaduertit. Tum primum, ut pro bonis ac fidelibus socijs facerent, orauit, ut duo legationem referrent ad imperatores suos: unus apud sese magister rei militaris remaneret. rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita iam inde a principijs gentis maiores suos bella gessisse, ita se a pueris insuetos. sed habere hostem pedestri fidentem Marte, cui se aequari robore uirium uelit. & sibi pedites comparandos esse: & ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi ordinandique & instruendi eos, artem ignorare. omnis, uelut forte congregata, turba sua inscia ac temeraria esset. Facturos se in praesentia quod uellet, legati responderunt, fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui apud regem remansit. Cum duobus Romanis relata Numidasque legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. ijsdem mandauit, ut protinus Numidas, qui intra portas seu praesidia Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa iuuentute regi pedites conscripsit: ordinatosque proxime morem Romanum instruendo, & decurrendo signa sequi, & seruare ordines docuit: & operi, alijsque institutis militaribus ita assuefecit, ut breui rex non equiti magis fideret, quam pediti, collatisque aequo campo signis, iusto proelio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis aduentus magno emolumento fuit. namque ad famam eorum transitiones crebrae ab Numidis coeptae fieri. Ita cum Syphace Romanis iūcta amicitia est. Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam in parte altera Numidiae (Massylia ea gens uocatur) regnantem, legatos mittunt. Filium Gala Massanissam habebat, XVII annos natum, ceterum iuuenem ea indole, ut iam tum appareret, eius regnum opulentius, quam quod accepisset, facturum. Legati, quoniam Syphax se Romanis iunxisset, ut potentior societate eorum aduersus reges populosque Africae esset, docent, melius fore Galae quoque, Carthaginiensibus iungi quamprimum, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant: opprimi Syphacem, nihildum praeter nomen ex foedere Romano habentem, posse. Facile persuasum Galae, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret. Qui Carthaginiensium legionibus coniunctis, magno proelio Syphacem deuicit. XXX millia eo proelio hominum caesa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidis (extremi prope Oceanum aduersus Gades colunt) refugit: affluentibusque ad famam eius undique barbaris, ingentes breui copias armauit: cum quibus antequam in Hispaniam angusto diremptam freto transijceret, Massanisa cum uictore exercitu aduenit. isq. ibi cum Syphace, ingenti gloria, per se, sine ullis Carthaginiensium opibus gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, praeterquam quod Celtiberum iuuentutem eadem mercede, quae pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: & nobilissimos Hispanos supra CCC inde in Italiam ad sollicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. Id modo eius anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem, ante quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

EPITOME

A

EPITOME. LIBRI. XXV

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante legitimos annos aedilis factus est. Hannibal urbem Tarentum praeter arcem, in quam praesidium Romanorum fugerat, per Tarentinos iuuenes, qui se noctu uenatum ire simulauerant, cepit. Ludi Apollinares ex Martij carminibus, quibus Cannēsis clades praedicta fuerat,
B *instituti sunt. A Q. Fuluio, & Ap. Claudio consulibus aduersus Hannonem, Poenorū ducem, prospere pugnatū est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul ab hospite suo Lucano in insidias deductus: a Magone interemptus est. Centenius Penula, qui centurio militauerat, cum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusq. esset, si hoc impetrasset, de Hannibale uictoriam: octo millibus acceptis militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, & cum exercitu caesus est. Cn. Fuluius praetor male aduersus Hannibalem pugnauit: in quo proelio hominum sexdecim millia ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fuluio, & ab Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnauit anno tertio: & ingentem se uirum gessit. in eo tumultu urbis captae Archimedes intentus formis, quas in puluere descripserat, interfectus est. P. & Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt, prope cum totis exercitibus caesi anno octauo, quam in Hispaniam iuerant. amissaq. eius prouinciae possessio foret, nisi L. Marcij, equitis Romani, uirtute & industria contractis exercituum reliquijs, eiusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. ad triginta septem millia caesa, ad mille octingentos triginta capti, praeda ingens parta. dux Marcius appellatus est.*

C

LIBER. XXV

DVM haec in Africa atque in Hispania geruntur, Hannibal in agro
Tarentino aestatem consumpsit, spe per proditionem urbis Taren-
tinorum potiundae. ipsorum interim Salentinorum ignobiles ur-
bes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttijs ex XII po-
pulis, qui anno priore ad Poenos desciuerant, Consentini & Teri-
naei in fidem populi R. redierunt. & plures redissent, ni L. Pom-
ponius Veientanus, praefectus socium, prosperis aliquot popula-
tionibus in agro Bruttio iusti ducis speciem nactus, tumultuario
exercitu coacto cum Hannone conflixisset. Magna ibi uis hominum, sed incōditae turbae
D agrestium seruorumque, caesa aut capta est: minimumq. iacturae fuit, quod praefectus in-
ter ceteros est captus, & tum temerariae pugnae auctor, & ante publicanus, omnibus malis
artibus & reip. & societatibus infidus, damnosusque. Sempronius consul in Lucanis
multa proelia parua, haud ulla digna memoria fecit: & ignobilia opida Lucanorum ali-
quot expugnauit. Quo diutius trahebatur bellum, & uariabant secundae aduersaeq. res
non fortunam magis quam animos hominum: tanta religio, & ea magna ex parte externa
ciuitatem incessit, ut aut homines aut dij repente alij uiderentur facti. nec iam in secreto
modo atque intra parietes ac postes contemnebantur Romani ritus, sed in publico etiam
ac foro Capitolioq. mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec precantium deos patrio
more. Sacrificuli ac uates ceperant hominum mentes, quorum numerū auxit rustica plebs
ex incultis diutino bello infestisq. agris egestate & metu in urbem compulsa, & quaestus
E ex alieno errore facilis, quem, uelut ex concessae artis usu, exercebant. Primo secretae bo-
norum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam & ad publicam querimoniā
excessit res. Incusati grauiter ab senatu aediles, triumuiriq. capitales, quod non prohibe-
rent; cum emouere eam multitudinem e foro, ac disijcere apparatus sacrorum conati es-
sent, haud procul abfuit, quin uiolarentur. Vbi potentius iam esse id malum apparuit,
quam ut minores per magistratus sedaretur: M. Atilio, praetori urbano, negotium ab sena-
tu datum est, ut & his religionibus populum liberaret. Is & in concione senatusconsul-
tum recitauit, & edixit, ut quicumque libros uaticinos precationesue, aut artem sacrifican-
di conscriptam haberet, eos libros omnes litterasq. ad se ante Kal. Apriles deferret: neu
quis in publico sacroue loco, nouo aut externo ritu sacrificaret. Et aliquot publici sacer-
dotes

dotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus, pont. max. & C. Papirius C. F. Maso pontifex, & P. Furius Philus augur, & C. Papirius L. F. Maso, decemuir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirij Cn. Seruilius Caepio, pontifices suffecti sunt. augur creatus L. Quinctius Flamininus, decemuir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium iam appetebat tempus: sed quia consules a bello intentos auocare nō placebat; Ti. Sempronius consul comitiorum caussa dictatorem dixit C. Claudium Centhonem. ab eo magister equitum est dictus Q. Fuluius Flaccus. Dictator primo comitiali die creauit consules Q. Fuluium Flaccum, magistrum equitum, & Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia prouincia in praetura fuerat. Tum praetores creati Cn. Fuluius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Iunius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abijt. Aedilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africanus fuit cognomen. Huic petenti aedilitatem cum obsisterent tribuni plebis, negantes, rationem eius habendam esse, quod nondum ad petendum legitima aetas esset: Si me, inquit, omnes Quirites aedilem facere uolunt, satis annorum habeo. Tanto inde fauore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incepto destiterint. Aedilicia largitio haec fuit. Ludi Romani pro temporis illius copijs magnifice facti, & diem unum instaurati, & congij olei in uicos singulos dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fundulus, aediles plebeij, aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebeij per biduum instaurati: & Iouis epulum fuit ludorum caussa. Q. Fuluius Flaccus tertium, Ap.

AN. 538. Claudius consulatum ineunt. Et praetores prouincias sortiti sunt. P. Cornelius Sulla urbanam & peregrinam, quae duorum ante sors fuerat: Cn. Fuluius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Iunius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale, & binae legiones decretae. alter a Q. Fabio, superioris anni consule, alter a Fuluio Centumalo acciperet. Praetorum, Fuluij Flacci, quae Luceriae sub Aemilio Praetore; Neronis Claudij, quae in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Iunio in Tuscos legiones urbanae prioris anni datae. Ti. Sempronio Graccho & P. Sempronio Tuditano imperium prouinciaeq. Lucani & Gallia cum suis exercitibus prorogatae, item P. Lentulo, qua uetus prouincia in Sicilia esset, M. Marcello Syracusae, & qua Hieronis regnum fuisset, T. Otacilio classis, Graecia M. Valerio, Sardinia Q. Mucio Scaeuolae, Hispaniae P. & Cn. Cornelijs. Ad ueteres exercitus duae urbanae legiones a consulibus scriptae. summaque trium & uiginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumij Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum impedijt. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude auaritiaq. neminem in ciuitate habuerat, praeter L. Pomponium Veientanū, quem populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat a ui tempestatis in ijs, quae portarentur ad exercitus, & ementiti erant ficta naufragia, & ea ipsa, quae uera renunciauerant, fraude ipsorum facta erant, non casu: in ueteres quassatasq. naues paucis & parui pretij rebus impositis, cum mersissent eas in alto, exceptis in praeparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio praetori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata: nec tamen ullo senatusconsulto notata: quia patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. populus seuerior uindex fraudis erat: excitatiq. tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Caruilij, cum rem inuisam infamemque cernerent, ducentum millium aeris multam M. Postumio dixerunt. cuius certandae cum dies aduenisset, conciliumq. tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolij uix caperet: perorata caussa, spes una uidebatur esse, si C. Seruilius Casca, trib. pleb. qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius quam ad suffragium tribus uocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum summouerunt: sitellaq. allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferret. Interim publicani Cascae instare, ut consilio diem eximeret. populus reclamare. & forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorq. animum uersabat. Cum in eo parum praesidij esset, turbandae rei caussa, publicani, per uacuū ui summo occupato loco, in eos irruperunt, iurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, cum Fuluius consul tribunis, Nonne uidetis, inquit, uos in ordinem coactos esse? &

rem

A rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium? plebe dimissa, senatus uocatur: & consules referunt de concilio plebis turbato ui atque audacia publicanorum. M. Furium Camillum, cuius exsilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab ingratis ciuibus passum esse: decemuiros ante eum, quorum legibus ad eam diem uiuerent: multos postea principes ciuitatis iudicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo per uim extorsisse, consilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coegisse, contra populum Romanum aciem introduxisse, locum occupasse, ut tribunos a plebe intercluderet: tribus in suffragium uocari prohiberet, nihil aliud a caede ac dimicatione cōtinuisse homines, nisi patiētiam magistratuum, quod cesserint in praesentia furori atque audaciae paucorum: uinciq. se ac populum Romanum passi sint: & comitia, quae reus ui atque armis prohibiturus erat, ne caussa quaerentibus dimicationem daretur, uolūtate ipsius sustu-
B lerint. Haec cum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, uimq. eam contra rem publicam pernicioso exemplo factam, senatus decerneret: confestim Caruilij tribuni plebis, omissa multae certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac, ni uades daret, prehendi a uiatore, atque in carcerem duci iusserunt. Postumius, uadibus datis, non affuit. Tribuni plebis plebem rogarunt, plebesq. sciuit, Si M. Postumius ante Kal. Maias non prodisset, citatusq. eo die non respondisset, neque excusatus esset, uideri eum in exsilio esse. bonaq. eius uenire, ipsi aqua & igni placere interdici. Singulis deinde eorum, qui turbae ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac uades poscere coeperunt. primo non dantes, deinde etiam eos qui dare possent, in carcerem conijciebant. cuius rei periculum uitantes plerique in exsilium abierunt. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudē audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea
C comitia nouus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierūt; Q. Fuluius Flaccus, consul, qui & ante bis consul & censor fuerat: & T. Manlius Torquatus, & ipse duobus consulatibus & censura insignis: & P. Licinius Crassus, qui aedilitatem curulem petiturus erat. Hic senes honoratosq. iuuenis in eo certamine deuicit. Ante hunc intra centum annos & uiginti, nemo, praeter P. Cornelium Scapulam, pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Consules cum aegre delectum conficerent, quod inopia iuniorum nō facile in utrumque, ut & nouae urbanae legiones, & supplementum ueteribus scriberetur, sufficiebat: senatus absistere eos incepto uetuit: & triumuiros binos creari iussit, alteros qui citra, alteros qui ultra quinquagesimum lapidem in plateis forisq. & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent: & si qui roboris satis ad ferenda arma habere uiderentur, etiam si nondum militari aetate essent, milites
D facerent. tribuni plebis, si ijs uideretur, ad populum ferrent, ut qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, ijs perinde stipendia procederent, ac si septem & decem annorum, aut maiores, milites facti essent. Ex hoc senatusconsulto creati triumuiri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia litterae M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquiae cladis is exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur. Hi, permissu Lentuli, primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt. e quibus unus, potestate dicendi facta, consulem, inquit, te M. Marcello in Italiam adissemus, cum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatusconsultum factum est: nisi hoc sperassemus, in prouinciam nos morte regum turbatam ad graue bellum
E aduersus Siculos, simul Poenosque mitti, & sanguine nostro uulneribusque magistratibus satisfacturos esse: sicut patrum memoria, qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, aduersus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. quamquam quod ob meritum nostrum succensuistis patres conscripti nobis, aut succensetis? Ambos mihi consules, & uniuersum senatum intueri uideor, cum te M. Marcelle intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior & reip. & nostra fortuna esset. Sine, quaeso, priusquā de condicione nostra queror, noxam, cuius arguimur, nos purgare. Si non deum ira, nec fato, cuius lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa perijmus ad Cannas, cuius tandem ea culpa fuit? militum? an imperatorum? Equidem miles nihil umquam dicam de imperatore eo, cui praesertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperauerit de republica, cui

post

post fugam actam sit per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquijs F cladis eius, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & prouincias obtinere audiuimus. An uobis uestrisq. liberis ignoscitis facile patres conscripti? in haec uilia capita saeuitis? & consuli primoribusq. alijs ciuitatis fugere, cum spes alia nulla esset, turpe non fuit? milites utique morituros in aciem misistis? Ad Aliam prope omnis exercitus fugit: ad Furcas Caudinas ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum abfuit ab eo, ut ulla ignominia ijs exercitibus quaereretur, ut & urbs Roma per eum exercitum, qui ab Alia Veios transfugerat, recuperaretur: & Caudinae legiones, quae sine armis redierant Romã, armatae remissae in Samnium, eundem illum hostem sub iugum miserint, qui hac sua ignominia laetatus fuerat. Cannensem uero quisquam exercitum fugae, aut pauoris insimulare potest? ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde consul cum equitibus quinquaginta fugit? unde nemo superest, nisi quem hostis caedendo fessus reliquit? Cum captiuis redemptio negabatur, nos uulgo homines laudabãt. quod reipublicae nos seruassemus: quod ad consulem Venusiam redissemus, & speciem iusti exercitus fecissemus. Nunc deteriore condicione sumus, quam apud patres nostros fuerant captiui. quippe illis arma tantũ atq. ordo militandi, locusq. in quo tenderent, in castris est mutatus. quae tamen semel nauata reipublicae opera, & uno felici proelio recuperarunt. nemo eorum relegatus in exsilium est: nemini spes emerendi stipendia adempta. hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut uitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus, nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi pugna miles Romanus superesset, nihil obijci potest: nõ solum a patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam relegati sumus, ubi senescamus in exsilio, nequa spes, nequa occasio abolendae ignominiae, nequa placandae ciuium irae, nequa denique bene H moriendi sit. Neque ignominiae finẽ, nec uirtutis praemiũ petimus: modo experiri animũ & uirtutem exercere liceat. laborem & periculum petimus: ut uirorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia iam alterum annum ingenti dimicatione geritur. Vrbes alias Poenus, alias Romanus expugnat. peditum & equitum acies concurrunt. ad Syracusas terra mariq. res geritur. clamorem pugnantium, crepitumq. armorum exaudimus resides ipsi ac segnes, tamquam nec manus nec arma habeamus. Seruorum legionibus Ti. Sempronius consul toties iam cum hoste signis collatis pugnauit. operaepretium habent, libertatem, ciuitatemque. pro seruis saltem ad hoc bellum emptis nobis simul congredi cum hoste liceat, & oppugnando quaerere libertatem. Vis tu mari, uis terra, uis acie, uis urbibus oppugnandis experiri uirtutem? Asperrima quaeque ad laborem periculumq. deposcimus, ut quod ad Cannas faciundum fuit, quamprimum fiat: quoniam quidquid po- I stea uiximus, id omne destinatum ignominiae est. Sub haec dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec iuris nec potestatis suae esse dixit. senatui scripturum se, omniaq. de sententia patrum facturũ esse. Hae litterae ad nouos consules allatae, ac per eos in senatu recitatae sunt. consultusq. de his litteris ita decreuit senatus, Militibus qui ad Cãnas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatui nihil uideri, rempublicam committendam esse. si M. Claudio proconsuli aliter uideretur, faceret quod e rep. fideque sua duceret, dum ne quis eorum munere uacaret, neu dono militari uirtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis intra Italiam esset. Comitia deinde a praetore urbano de senatus sententia, plebisq. scito sunt habita, quibus creati sunt quinqueuiri muris turribusq. reficiendis: & triumuiri bini, uni sacris conquirendis, donisq. persignandis: alteri reficiendis aedibus Fortunae & matris Matutae intra portam Carmentalẽ, sed & Spei extra portam, quae priore anno incendio consumptae fuerant. Tempestates foedae K fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de caelo multa: duae in Capitolio aedes: uallum in castris multis locis supra Suessulam, & duo uigiles exanimati: murus turresq. quaedam Cumis non ictae modo fulminibus, sed etiam decussae, Reate saxum ingens uisum uolitare: sol rubere solito magis, sanguineoq. similis. Horum prodigiorum caussa diem unum supplicatio fuit: & per aliquot dies consules rebus diuinis operam dederunt: & per eosdem dies sacrum nouendiale fuit. Cum Tarentinorum defectio iã diu & in spe Hãnibali, & in suspicione Romanis esset, caussa forte extrinsecus maturãdae eius interuenit. Phileas Tarentinus diu iam per speciẽ legationis Romae cum esset, uir inquieti animi,

A animi,& minime otium (quo tum diutino senescere uidebatur) patientis, aditum sibi ad obsides Taretinos inuenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura: quia nec ipsis, nec ciuitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquijs sollicitatos, corruptis aedituis duobus, cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima uulgata per urbem fuga est; emissiq. qui sequerentur, a Tarracina cōprehensos omnes retraxerunt. deducti in comitio, uirgisque, approbante populo, caesi, de saxo deijciuntur. Huius atrocitas poenae, duarum nobilissimarum in Italia Graecarū ciuitatum animos irritauit, tum publice, tum etiam singulos priuatim, ut quisque tam foede interemptos aut propinquitate aut amicitia contingebat. Ex ijs tredecim fere nobiles iuuenes Tarentini coniurauerunt, quorū princeps Nico & Philomenus erant. Hi prius, quam aliquid mouerent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte, per speciem uenandi, urbe
B egressi ad eum proficiscuntur. et cum haud procul castris abessent, ceteri silua prope uiam sese occuluerunt. Nico & Philomenus progressi ad stationes, comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui cum & caussas consilij sui, & quid pararēt, exposuissent: collaudati, oneratiq. promissis, iubentur, ut fidem popularibus facerent praedā di caussa se urbe egressos: pecora Carthaginiensium, quae pastum propulsa essent, ad urbē agere. tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea praeda iuuenum est: minusq. iterum ac saepius id eos audere, miraculo fuit. cōgressi cum Hannibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaq. omnia habituros, neque ullum uectigal Poeno pensuros, praesidiumue inuitos recepturos: prodita praesidia Carthaginiēsium fore. Haec ubi conuenerunt, tunc uero Philomenus consuetudinem nocte egrediundi, redeundiq. in urbem, frequentiorem facere, (& erat uenandi studio insignis) canesq. & alius apparatus se
C quebatur: captumq. ferme aliquid aut ab hoste ex praeparato ablatum reportando, donabat aut praefecto, aut custodibus portarum. nocte maxime commeare propter metum hostium credebant. Vbi iam eo consuetudinis adducta res est, ut, quocumque noctis tēpore sibilo dedisset signum, porta aperiretur: tempus agendae rei Hannibali uisum est. Tridui uia aberat. ubi, quo minus mirum esset uno eodemq. loco statiua eum tamdiu habere, aegrum simulabat. Romanis quoque, qui in praesidio Tarenti erant, suspecta esse iam segnis mora eius desierat. Ceterum posteaquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione uelocitate corporum ac leuitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta uigilia noctis signa mouit: praemissosq. octuaginta fere Numidis equitibus praecepit, ut discurrerēt circa uias, perlustrarentq. omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret, progressos retraherent, obuios occiderent, ut prae
D donum magis, quam exercitus, accolis species esset. ipse raptim agmine acto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit. et ne ibi quidem nunciato quo pergerent, tantum conuocatos milites monuit, uia omnes irent: nec diuerti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur: & in primis intenti ad imperia accipiēda essent, neu quid, nisi ducum iussu, facerent. se in tempore editurum quae uellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama peruenerat, Numidas equites paucos populari agros terroremq. late agrestibus iniecisse. Ad quem nuncium nihil ultra motus praefectus Romanus, quam ut partē equitum postero die luce prima iuberet exire ad arcendum populationibus hostem. interea adeo nihil obedienter curatum est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumq. castris non mouisse. Hannibal concubia nocte mouit. dux Philomenus erat cum solito captae uenationis onere. ceteri proditores ea, quae composita erant, exspectabant. Conuenerat autem ut Philomenus portula assueta uenatio
E nem inferens, armatos induceret, parte alia portam Temenida adiret Hannibal. Ea mediterranea regione orientem spectabat: aliquantū intra moenia includitur. Cum portae appropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale refulsit. idem redditum ab Nicone signum. exstinctae deinde utrimque flāmae sunt. Hannibal silentio ducebat ad portā. Nico ex improuiso ad portas sopitos uigiles in cubilibus suis obtruncat, portamq. aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere iubet, ut, quo res postulet, occurrere libero campo possent. Et Philomenus portulae parte alia, qua commeare assuerat, appropinquabat. nota uox eius, & familiare iam signum cum excitasset uigilem, dicentis, uix sustinere grandis bestiae onus, portula aperitur. inferentes aprum duos iuuenes secutus ipse

cum

cum expedito uenatore, uigilem incautius, miraculo magnitudinis, in eos qui ferebant, F
uersum uenabulo transfigit. ingressi deinde triginta fere armati ceteros uigiles obtruncāt, refringuntq. portam maximam. & agmen sub signis confestim irrupit. inde cum silentio in forū ducti, Hannibali se iunxerunt. Tum duo millia Gallorum Poenus in tres diuisas partes per urbem dimittit. Tarentinos & Afros quammaxima frequentia occupare iubet, tumultu orto Romanos passim caedi, opidanis parci. sed ut fieri id posset, praecipit iuuenibus Tarentinis, ut ubi quem suorum procul uidissent, quiescere, & silere, ac bono animo esse iuberent. Iam tumultus erat, clamorque, qualis esse in capta urbe solet: sed quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos. Romanis seditio aliqua cum fraude uideri ab opidanis mota. Praefectus primo excitatus tumultu in portum effugit: inde acceptus scapha in arcem confugit. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat. nam & Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum praeparata, & inscienter a Graeco inflata. quis, aut quibus signum daret, incertum efficiebat. G
Vbi illuxit, & Romanis Punica, & Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt: & Graeci Romanos passim caede stratos cernentes, ab Hannibale captam urbem senserūt. Postquam lux certior erat, & Romani, qui caedibus superfuerant, in arcem confugerant, conticescebatq. paullatim tumultus: tum Hannibal Tarentinos sine armis cōuocare iubet. Conuenere omnes, praeterquam qui cedentes in arcem Romanos ad omnem adeundam simul fortunam persecuti fuerant. Ibi Hannibal benigne allocutus Tarentinos, testatusq. ea, quae praestitisset ciuibus eorū, quos ad Trasymenum aut ad Cannas cepisset: simul in dominationem superbam Romanorum inuectus, recipere se in domos suas quéque iussit, & foribus nomen suum inscribere. se domos eas quae inscriptae non essent, signo extēplo dato, diripi iussurū. siquis in hospitio ciuis Romani (uacuas autem cernebat domos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissa, cum titulis notatae fores H
discrimen pacatae ab hostili domo fecissent: signo dato, ad eripienda hospitia Romana passim discursum est. et fuit praedae aliquantum. Postero die ad oppugnandam arcē ducit. quam cum & mari, quo in paeninsulae modum pars maior circumluitur, praealtis rupibus, & ab ipsa urbe muro & fossa ingenti saeptam uideret, eoq. nec ui, nec operibus expugnabilem esse, ne aut se ipsum cura tuendi Tarentinos, a maioribus rebus moraretur, aut in relictos sine ualido praesidio Tarentinos impetum ex arce cum uellent, Romani facerent: uallo urbem ab arce intersaepire statuit, non sine ulla etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri: &, si ferocius procucurrissent, magna caede ita attenuari praesidij uires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab ijs tueri possent. Vbi coeptum opus est, patefacta repente porta, in munientes impetum fecerunt Romani. pelliq. se statio passa est, quae pro opere erat, ut successu cresceret audacia, pluresq. & longius pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Poeni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat. nec sustinere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiae eos, impedimentaq. alia opere iam coepto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in fossam praecipitati, occisiq. sunt plures in fuga, quam in pugna. Inde & opus, nullo prohibente, fieri coeptum. fossa ingens ducta, & uallum intra eam erigitur: modicoq. post interuallo murum etiam eadē regione addere parat: ut uel sine praesidio tueri se aduersus Romanos possent. reliquit tamen modicum praesidium, ut simul in faciendo muro adiuuaret. ipse profectus cum ceteris copijs, ad Galesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex ijs statiuis regressus ad inspiciendum opus, quod aliquantum opinione eius celerius creuerat, I
spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, & ab urbe muro tantum ac fossa diuisa. Cum iam machinationum omni genere K
& operibus oppugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improuisa opera hostium inuaderent. alia disiecerunt, alia igni corruperunt. isq. finis Hannibalis fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax: quia arcem tenētes, qua in paeninsula posita imminet faucibus portus, mare liberū habebant: urbs contra exclusa maritimis commeatibus: propiusq. inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Hannibal, conuocatis principibus Tarentinis, omnes praesentes difficultates exposuit: neque arcis tam munitae expugnandae uiam cernere, neque in obsidione quidquam habere spei, donec mari potiātur hostes. quod si naues sint, quibus commeatus

A inuehi prohibeant,extemplo aut abſceſſuros, aut dedituros ſe hoſtes. Aſſentiebantur Ta-
rentini. ceterum ei qui conſilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam eſſe cen-
ſebant. Punicas enim naues ex Sicilia accitas id poſſe facere: ſuas, quae ſinu exiguo inter
cluſae eſſent, cum clauſtra portus hoſtis haberet, quemadmodum inde in apertum mare
euaſuras? Euadent,inquit Hannibal, MVLTA, quae impedita natura ſunt,cõſilio expe-
diuntur.urbem enim in campo ſitam habetis: planae & ſatis latae uiae patẽt in omnes par-
tes.uia,quae in portum per mediam urbem ad mare tranſmiſſa eſt,plauſtris tranſueham na
ues haud magna mole. et mare noſtrũ erit, quo nunc hoſtes potiuntur: & illinc mari, hinc
terra circumſidebimus arcem. immo breui aut relictam ab hoſtibus, aut cum ipſis hoſtibus
capiemus.Haec oratio non ſpem modo effectus,ſed ingentem etiam ducis admirationem
fecit. Contracta extemplo undique plauſtra,iunctaq.inter ſe: & machinae ad ſubducẽdas
B naues admotae,munitumq. iter,quo faciliora plauſtra,minorq. moles in tranſitu eſſet. iu-
menta inde & homines contracti, & opus impigre coeptum: paucoſq. poſt dies claſſis in-
ſtructa ac parata circumuehitur arcem,& ante ipſum portum anchoras iacit. Hunc ſtatum
rerum Hannibal Tarenti reliquit,regreſſus ipſe in hiberna.Ceterum defectio Tarentinorũ
utrum priore anno,an hoc facta ſit,in diuerſum auctores trahunt.plures propioreſq.aetate
memoriae rerum hoc anno tradunt factam. Romae conſules praetoreſq. uſque ante diem
quinctum Kal.Maias Latinae tenuerunt. eo die perpetrato ſacro in monte,in ſuas quiſque
prouincias proficiſcuntur. Religio deinde noua obiecta eſt ex carminibus Marcianis. Va-
tes hic Marcius illuſtris fuerat. et cum inquiſitio priore anno ex ſenatuſconſulto talium li-
brorum fieret, in M.Atilij praetoris urbani, qui eam rem agebat,manus uenerant.is proti-
nus nouo praetori Sullae tradiderat. Ex huius Marcij duobus carminibus alterius poſt ea
C acta editi certo auctoritas euentu, alteri quoque, cuius nondum tempus uenerat, affere-
bat fidem. Priore carmine Cannenſis praedicta clades in haec ferme uerba erat. Amnem
Troiugena Cannam Romane fuge,ne te alienigenae cogant in campo Diomedis conſere-
re manus. ſed neque credes tu mihi, donec compleris ſanguine campum: multaque mil-
lia occiſa tua deferat amnis in pontum magnũ ex terra frugifera: piſcibus,atque auibus,fe
riſq. quae incolunt terras,ijs fiat eſca caro tua. nã mihi ita Iuppiter fatus eſt. Et Diomedis
Argiui campos,& Cannam flumen,qui militauerant in ijs locis,iuxta atque ipſam cladem
agnoſcebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obſcurius, quia incertiora
futura praeteritis ſunt,ſed perplexius etiã ſcripturae genere. Hoſtẽ Romani ſi ex agro pel-
lere uultis,uomicamque,quae gentium uenit longe, Apollini uouendos cenſeo ludos: qui
quotannis comiter Apollini fiant: cum populus dederit ex publico partem,priuati uti con
D ferant,pro ſe quiſque. His ludis faciendis praeerit praetor is, qui ius populo plebiq. dabit
ſummum. decemuiri Graeco ritu hoſtijs ſacra faciant. haec ſi recte faxitis, gaudebitis ſem
per,fietq.res ueſtra melior.nam is diuus exſtinguet perduelles ueſtros,qui ueſtros campos
paſcunt placide. Ad id carmen expiandum diem unum ſumpſerunt. poſtero die ſenatuſ-
conſultum factum eſt, ut decemuiri libros de ludis Apollini req. diuina facienda inſpice-
rent.Ea cum inſpecta relataq.ad ſenatum eſſent,cenſuerunt Patres,Apollini ludos uouen-
dos faciendoſque: & quando ludi facti eſſent, duodecim millia aeris praetori ad rem diui-
nam,& duas hoſtias maiores dandas.Alterum ſenatuſconſultum factum eſt, ut decemuiri
ſacrum graeco ritu facerent,hiſce hoſtijs,Apollini,boue aurato,& capris duabus albis au-
ratis: Latonae,boue femina aurata.Ludos praetor in circo maximo cum facturus eſſet,edi
xit,ut populus per eos ludos ſtipem Apollini, quantam commodum eſſet,conferret. Haec
eſt origo ludorum Apollinarium,uictoriae non ualetudinis ergo,ut plerique rentur,uoto-
E rum.factoſq. populus coronatus ſpectauit.matronae ſupplicauere. uulgo apertis ianuis in
propatulo epulati ſunt:celeberq.dies omni caerimoniarum genere fuit. Cum Hannibal cir
ca Tarentum, conſules ambo in Samnio eſſent,ſed circumſeſſuri Capuam uiderẽtur: quod
malum diuturnae obſidionis eſſe ſolet, iam famem Campani ſentiebant, quia ſementem
facere prohibuerant eos Romani exercitus. itaque legatos ad Hannibalem miſerunt,oran
tes,ut,prius quam conſules in agros ſuos educerent legiones,uiaeq.omnes hoſtium praeſi
dijs inſiderentur,frumentum ex propinquis locis conuehi iuberet Capuam.Hannibal Han
nonem ex Bruttijs cum exercitu in Campaniam tranſire, & dare operam, ut frumenti co-
pia fieret Campanis, iuſſit. Hanno ex Bruttijs profectus cum exercitu, uitabundus caſtra
hoſtium,

hostium, consulesq. qui in Samnio erant, cum Beneuento iam appropinquaret tria passuũ F millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. inde ex socijs circa populis, quo aestate comportatum erat, deuehi frumentũ in castra iussit, praesidijs datis, quae commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuncium misit, qua die ad accipiendum frumentũ praesto essent, omni undique genere uehiculorum iumentorumq. ex agris contracto. Id pro cetera secordia negligentiaq. a Campanis actum. paullo plus XL uehicula missa, & pauca praeterea iumenta. ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quae mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset: alia prodita dies ad frumentum maiore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, cum enunciata Beneuentanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bouianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui cum, auditis quae ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret: Fuluius, cui ea prouincia euenerat, profectus nocte Beneuentum, moenia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitus parte profectum G frumentatum: duo millia plaustrorum, inconditam, inermemq. aliam turbam aduenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumq. formam, & militarem ordinem, immistis agrestibus ijs ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaq. in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quarta uigilia profecti, sarcinis omnibus impedimentisq. Beneuenti relictis, paullo ante lucem cum ad castra peruenissent, tantum pauoris iniecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci, & munimenta defenderũt, quae nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili adscensu, poterant. Luce prima proelium ingens accensum est, nec uallum modo tutantur Poeni: sed, ut quibus locus aequior esset, deturbant nitentes per ardua hostes. Vicit tamen omnia pertinax uirtus, & aliquot simul H partibus ad uallum ac fossas peruentum est, sed cum multis uulneribus, ac militum pernicie. Itaque conuocatis tribunis militum, consul, absistendum temerario incepto, ait: tutius sibi uideri, reduci eo die exercitum Beneuentum: dein postero castris se hostiũ iungi, ne exire inde Campani, neue Hanno regredi posset. id quo facilius obtineatur, collegam quoque, & exercitum eius se acciturum, totumq. eo uersurum bellum. Haec consilia ducis, cum iam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne imperium, disiecit. Proxima portae hostium erat cohors Peligna: cuius praefectus Vibius ereptum uexillum trans uallum hostiũm trãsiecit. exsecratus inde seq. & cohortem, si eius uexilli hostes potiti essent: princeps ipse per fossam uallumq. in castra irrumpit. Iamq. intra uallum Peligni pugnabant, cum altera parte, Valerio Flacco, tribuno militum tertiae legionis, exprobrante Romanis ignauiam, qui socijs captorum castrorum concederent decus: T. Pedanius, princeps primus centurio, cum signifero signum ademisset: Iam hoc signum, & hic I centurio, inquit, intra uallum hostium erit. sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt. Manipulares sui primum transcenderunt fossam, dein legio tota secuta est. Iam & consul ad conspectum transgredientium uallum mutato consilio, ab reuocandis ad incitandos hortandosq. uersus milites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum & ciuium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per aequa atque iniqua loca, cum undique tela conijcerentur, armaq. & corpora hostes obijcerent, peruadunt, irrumpuntq. multi uulnerati: etiam quos uires sanguisq. desereret, ut intra uallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, uelut in plano sita, nec permunita castro. Caedes inde, non iam pugna erat, omnibus intra uallum permistis. supra sex millia hostium caesa. supra septem millia capiuntur, cum frumentatoribus Campanis, omnique plaustrorum & iumentorum apparatu. capta & alia ingens praeda fuit, K quam Hanno populabundus passim cum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde deiectis hostium castris, Beneuentum reditum est: praedamq. ibi ambo consules (nam & Ap. Claudius eo post paucos dies uenit) uendiderunt, diuiseruntque: & donati, quorum opera castra hostium capta erant, ante alios Vibius Pelignus, & T. Pedanius, princeps tertiae legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugae magis quam itineris modo, in Bruttios redijt. Et Campani, audita sua pariter sociorumq. clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nunciarent, duos consules ad Beneuentum esse, diei iter a Capua:

tantum

A tantum non ad portas & muros bellum esse. ni propere subueniat, celerius Capuam, quam Arpos, in potestatem hostium uenturam. ne Tarentum quidē, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini aequare sit solitus, desertam indefensamq. populo Romano tradat. Hannibal curae sibi fore rē Campanā pollicitus, in praesentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo praesidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinae, praesidijq. quod ibi obsideretur, curae esse. C. Seruilius legatus ex auctoritate patrum a P. Cornelio praetore in Etruriam ad frumentū coemendum missus, cum aliquot nauibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias peruenit. Cuius aduentu qui ante in exigua spe uocati saepe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hostes uocabant, sollicitabantque. & erat satis ualidum praesidium, transductis ad arcem Tarenti tuendā, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo metu, quo tenebantur, liberati, ad B Hannibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt. mouit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione iuncti erant, quam ira in Romanos, propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatiq. litteras ac nūcios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttijs erant, miserunt, si exercitum ad moenia admouissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse. M. Atinius Thurijs cum modico praesidio praeerat: quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse, non tam militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam iuuentutis Thurinae. eam ex industria centuriauerat, armaueratq. ad tales casus. Diuisis copijs inter se duces Poeni cum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu tectus col- C libus ad tegendas insidias oppositis subsistit. Atinius peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, & fraudis intestinae, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre proelium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis exspectantibus magis, quam adiuuantibus euentum: & Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi uentum est, coorti cum clamore equites propere inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo unde pugnabat stantem, extemplo in fugam auerterunt. Romani, quamquam circumuentos hinc pedes hinc eques urgebat, tamen aliquandiu pugnā traxere. postremo & ipsi terga uertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, cum popularium agmen patentibus portis accepissent: ubi Romanos fusos ad urbē ferri uiderunt, conclamant, instare Poenum, permistosq. hostes urbem inuasuros, ni propere portas claudant. ita exclusos Romanos praebuere hosti ad caedem. Atinius tamen cum D paucis receptus. Seditio inde paullisper tenuit, cum alij urbem tuendam, inde alij cedendum fortunae, & tradendam urbem uictoribus censerent. ceterum, ut plerumque, fortuna, & consilia mala uicerunt. Atinio cum suis ad mare ac naues deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac iustum, consultum uolebant, quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt. Consules a Beneuento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quae iam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnādam, nobilem se consulatum tam opulentae urbis excidio rati facturos: simul & ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquae tertium annum impunita defectio esset. Ceterum ne Beneuentum sine praesidio esset, & ut ad subita belli, si Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam socijs Capuam uenisset, equites uim sustinere possent: Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac leui armatura Bene- E uentum uenire iubent: legionibus, statiuisq. ab obtinendas res in Lucanis aliquem praeficeret. Gracchi, priusquam ex Lucanis moueret, sacrificanti triste prodigium factum est. ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi edere iecur, conspectiq. repente ex oculis abierunt. id cum haruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intētius exta reserata seruarentur, iterum ac tertium uenisse tradunt, libatoq. iocinore intactos angues abijsse. Cum haruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, praemonuissent, & ab occultis cauendū hominibus, consilijsque, nulla tamen prouidentia fatum imminens moueri potuit. Flauius Lucanus fuit caput partis eius Lucanorū, cum pars ad Hannibalem defecisset, quae cum Romanis stabat: & iā anno in magistratu erat, ab eisdem illis creatus

praetor. Is, mutata repente uoluntate, locum gratiae apud Poenum quaerens, neque trăſire ipſe, neque trahere ad defectionem Lucanos ſatis habuit, niſi imperatoris & eiuſdem hoſpitis proditi capite ac ſanguine foedus cum hoſtibus ſanxiſſet. ad Magonem qui in Bruttijs praeerat, clam in colloquium uenit. fideq. ab eo accepta, ſi Romanum imperatorem ſibi tradidiſſet, liberos cum ſuis legibus uenturos in amicitiam Lucanos, deducit Poenum in locum *** cum paucis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equiteſq. armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, iubet. Loco ſatis inſpecto, atq. undique explorato, dies compoſita gerendae rei eſt. Flauius ad Romanum imperatorē uenit. Rem ſe ait magnam inchoaſſe, ad quam perficiendā ipſius Gracchi opera opus eſſet. omnium populorum praetoribus, qui ad Poenum in illo cōmuni Italiae motu deſciſſent, perſuaſiſſe, ut redirēt in amicitiam Romanorum, quando res quoque Romana, quae prope exitium clade Cannēſi ueniſſet, in dies melior atq. auctior fieret, Hānibalis uis ſeneſceret, ac prope ad nihilum ueniſſet. ueteri delicto aut implacabiles fore Romanos: nullam umquam gentem magis exorabilem, promptioremq. ueniae dandae fuiſſe. quoties rebellioni etiam maiorum ſuorum ignotum? Haec ab ſe ait dicta. ceterum ab ipſo Graccho eadem haec audire malle eos, praeſentiſq. contingere dextram: id pignus fidei ſecum ferre. Locum ſe conſilijs edixiſſe a conſpectu amotum, haud procul a caſtris Romanis. ibi paucis uerbis tranſigi rem poſſe, ut omne nomen Lucanum in fide ac ſocietate Romana ſit. Gracchus fraudem & ſermoni & rei abeſſe ratus, ac ſimilitudine ueri captus, cum lictoribus ac turma equitum e caſtris profectus, duce hoſpite in inſidias praecipitatus. Hoſtes ſubito exorti, &, ne dubia proditio eſſet, Flauius his ſe adiungit. tela undique in Gracchum atque equites conijciuntur. Gracchus ex equo deſilit, idem ceteros facere iubet: hortaturque, ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id honeſtent uirtute. reliquum autem quid eſſe paucis a multitudine in ualle ſilua ac montibus ſaepta circumuentis, praeter mortem? id referre, utrum praeſenti torpore, pecorum modo, inulti trucidentur, an toto animo a patiendo exſpectādoq. euentu in impetum atque iram uerſo, agentes audenteſque, perfuſi hoſtium cruore, inter exſpirantium inimicorum cumulata armaq. & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. qui eam uictimam prae ſe ad inferos miſiſſet, eum decus eximium, egregiumq. ſolatium ſuae morti inuenturū. Inter haec dicta, paludamento circum laeuum brachium intorto, (nam ne ſcuta quidem ſecū extulerant) in hoſtes impetum fecit. Maior, quam pro numero hominum, editur pugna. iaculis maxime aperta corpora Romanorum, & cum undique ex altioribus locis in cauam uallem coniectus eſſet, transfiguntur. Gracchum iam nudatum praeſidio, uiuū capere Poeni nituntur. ceterum ille conſpicatus Lucanum hoſpitem inter hoſtes adeo infeſtus confertos inuaſit, ut parci ei ſine multorum pernicie non poſſet. Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem miſit, poniq. cum captis ſimul faſcibus ante tribunal imperatoris iuſſit. Haec uera fama eſt. Gracchus in Lucanis, ad campos, qui ueteres uocantur, perijt. Sunt qui in agro Beneuentano prope Calorem fluuium oſtendant a caſtris cum lictoribus ac tribus ſeruis lauandi cauſſa progreſſum, cum forte inter ſalicta innata ripis laterent hoſtes, nudum atque inermem, ſaxiſque, quae uoluit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt qui haruſpicū monitu quingentos paſſus a caſtris progreſſum, uti loco puro ea, quae ante dicta prodigia ſunt, procuraret, ad inſidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumuentum ſcribant. adeo nec locus, nec ratio mortis in uiro tam claro & inſigni conſtat. Funeris quoque Gracchi uaria fama eſt. Alij in caſtris Romanis ſepultum ab ſuis: alij ab Hannibale (& ea uulgatior fama eſt) tradunt in ueſtibulo Punicorum caſtrorum rogum exſtructum eſſe, armatum exercitum decurriſſe cum tripudijs Hiſpanorum, motibuſq. armorum & corporum ſuae cuique genti aſſuetis, ipſo Hannibale omni rerum uerborūq. honore exſequias celebrante. Haec tradunt, qui in Lucanis rei geſtae auctores ſunt. Si illis, qui ad Calorem fluuium interfectum memorant, credere uelis, capitis tantum Gracchi hoſtes potiti ſunt. eo delato ad Hannibalem miſſus ab eo confeſtim Carthalo, qui in caſtra Romana ad Cn. Cornelium quaeſtorem deferret. is funus imperatoris in caſtris, celebrantibus cum exercitu Beneuentanis, fecit. Conſules agrum Campanum ingreſſi, cum paſſim popularentur, eruptione opidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi ad ſigna milites palatos paſſim reuocarunt: & uix dum inſtructa acie fuſi, ſupra mille & quingentos milites amiſerunt. Inde ingens ferocia ſuperbae ſuopte ingenio

genti

A genti creuit: multisq. proelijs lacessebant Romanos: sed interiores ad cauendum consu-
les una pugna fecerat incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos, & il-
lis minuit audaciam parua una res. Sed in bello nihil tam leue est, quod non magnae in-
terdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat per-
familiari hospitio iunctus. creuerat consuetudo, quod aeger Romae apud Crispinum Ba-
dius ante defectionem Campanam liberaliter, comiterq. curatus fuerat. Tum Badius
progressus ante stationes, quae pro porta stabant, euocari Crispinum iussit. quod ubi est
Crispino nunciatum, ratus colloquium amicum ac familiare quaeri, manente memoria, et
iam in dissidio publicorum foederum, priuati iuris, paullum a ceteris processit. Postquam
in conspectum uenere, Prouoco te, inquit, ad pugnam Crispine, Badius. conscendamus
equos, summotisq. alijs, uter bello melior sit, decernamus. Ad ea Crispinus, nec sibi nec
B illi ait hostes deesse, in quibus uirtutem ostendant. se ab eo, etiam si in acie occurrat, decli-
naturum, ne hospitali caede dextram uiolet. conuersusq. abibat. Enimuero ferocius tum
Campanus increpare mollitiem ignauiamque, & se digna probra in insontem iacere, ho-
spitalem hostem appellans, simulantemq. parcere, cui sciat parem se non esse, si parum pu-
blicis foederibus ruptis dirempta simul & priuata iura esse putet, Badium Campanum T.
Quinctio Crispino Romano, palam omnibus, duobus exercitibus audiētibus, renunciare
hospitium. nihil sibi cum eo consociatum, nihil foederatum hospiti cum hoste, cuius pa-
triam ac penates publicos priuatosq. oppugnatum uenisset. si uir esset, congrederetur.
Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum patere-
tur. itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterent ne sibi extra
ordinem in prouocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumq. con-
C scendit, & Badium nomine compellans ad pugnam euocauit. Nulla mora a Campa-
no facta est. infestis equis concurrere. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Ba-
dio hasta transfixit: superq. delapsum cum uulnere ex equo desilijt, ut pedes iacentem
conficeret. Badius priusquam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufu-
git. Crispinus equum, armaq. capta, & cruentam cuspidem insignis spolijs ostentans, cum
magna laude & gratulatione militum ad consules est deductus, laudatusq. ibi magnifice,
& donis donatus. Hannibal, ex agro Beneuentano castra ad Capuam cum mouisset, tertio
post die quam uenit, copias in aciem eduxit, haudquaquam dubius, quod Campanis ab-
sente se paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se, suumque toties ui-
ctorem exercitum sustinere Romani possent. Ceterum posteaquam pugnari coeptum est,
equitum maxime incursu cum iaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum
D equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. Ita equestre proelium erat, cum pro-
cul uisus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quaestor praeerat, utrique parti pa-
rem metum praebuit, ne hostes noui aduentarent. uelut ex composito utrimque signum
receptui datum: reductiq. in castra prope aequo Marte discesserunt. plures tamen ab Ro-
manis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut auerterent Capua Hanniba-
lem, nocte quae secuta est, diuersi, Fuluius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos, abie
runt. Postero die cum uacua castra Romanorum nunciatum Hannibali esset, & duobus ag-
minibus diuersos abijsse: incertus primo, utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille cir-
cumducto hoste qua uoluit, alio itinere ad Capuam redijt. Hannibali alia in ijs locis bene
gerendae rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primi
pili centuriones & magnitudine corporis & animi. Is perfunctus militia, per P. Cornelium
E Sullam praetorem in senatum introductus petit a patribus, uti sibi quinque millia militū
darentur: se peritum & hostis & regionum, breui operaepretium facturum: & quibus ar-
tibus ad id locorum nostri & duces & exercitus capti forent, ijs aduersus inuentorem usu-
rum. Id non promissum magis stolide, quam stolide creditum: tamquam eaedem milita-
res, & imperatoriae artes essent. Data pro quinque, octo millia militum: pars dimidia
ciues, pars socij. & ipse aliquantum uoluntariorum itinere in agris conciuit: ac prope du-
plicato exercitu in Lucanos peruenit, ubi Hannibal nequidquam secutus Claudium sub-
stiterat. Haud dubia res est: quippe inter Hannibalem ducem & centurionem; exercitusq.,
alterum uincendo ueteranum, alterum nouum totum, & magna ex parte etiam tumultua-
rium ac semiermem. Vt conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectauit pugnā,

extemplo instructae acies. pugnatum tamen duabus amplius horis, ui in nullam partem concitata, donec dux stetit, Romana acie. Posteaquam is non pro uetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractae cladi superesset, obiectans se hostium telis cecidit: fusa extemplo est Romana acies. sed adeo ne fugae quidem iter patuit, omnibus uijs ab equite insessis, ut ex tanta multitudine uix mille euaserint: ceteri passim alij alia peste absumpti sunt. Capua a consulibus interim summa ui obsideri coepta est: quaeq. in eam rem opus erant, comportabantur, parabanturque. Casilinum frumentum conuectum: ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum: (ante Fabius Maximus munierat) praesidium impositum, ut & mare proximum, & flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentũ quod ex Sardinia nuper missum erat, quodq. M. Iunius praetor ex Etruria coemerat, ab Ostia conuectum est, ut exercitui per hiemem copia esset. Ceterum super eam cladem quae in Lucanis accepta erat, uolonũ quoq. exercitus qui uiuo Graccho summa fide stipendia fecerat, uelut exauctoratus morte ducis, ab signis decessit. Hannibal non Capuam neglectam, neque in tanto discrimine desertos uolebat socios, sed prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitusq. opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fuluium praetorem Apuli legati nunciabãt, primo dum urbes quasdam Apulorum, quae ad Hannibalem desciuissent, oppugnaret, intentius rem egisse: postea nimio successu & ipsum & milites praeda impletos, in tantam licentiam secordiamq. effusos, ut nulla disciplina militiae esset. Hannibal cum saepe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliã castra mouit. Circa Herdoneam Romanae legiones & praetor Fuluius erant. quo ubi allatũ est, hostes aduentare: prope est factum, ut iniussu praetoris signis conuulsis in aciem exirent: nec res ulla magis renuit, quam spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi uellent, acturos. Nocte insequenti Hannibal, cum tumultuatum in castris, & plerosque ferociter, signum ut daret, institisse duci ad arma uocantes, sciret: haud dubius prosperae pugnae occasionem dari, tria millia expeditorum militum in uillis circa uepribusq. & siluis disponit, qui signo dato simul omnes e latebris exsilirent. & Magonem, ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere iubet. his nocte praeparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fuluius est cunctatus, non tam sua ulla spe, quam militum impetu fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium, consistentiumq. quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. prima legio & sinistra ala primo instructae, & in longitudinem porrectae acies, clamantibus tribunis, nihil introrsus roboris ac uirium esse, & quacumque impetum fecissent hostes, perrupturos. nil quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Hannibal quidem haudquaquam simili sententia, neque simili exercitu, neque ita instructo aderat, ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere. Dux stultitia & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos uidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit. cetera a fronte pulsa, a tergo atque alis circumuenta acies eo usque est caesa, ut ex duodeuiginti millibus hominum duo millia, haud amplius, euaserint. castris hostes potiti sunt. Hae clades, super aliam alia, Romam cum essent nunciatae, ingens quidem & luctus & pauor ciuitatem cepit, sed tamen quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere gererent, minus his cladibus commouebantur. Legatos ad consules mittunt C. Laetorium, M. Metilium: qui nunciarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent, darentque operam, ne qui per metum ac desperationem hosti se dederent, (id quod post Cannensem accidisset cladem) & ut desertores de exerciu uolonum conquirerent. Idem negotij P. Cornelio datum, cui & delectus mandatus erat. isque per fora conciliabulaq. edixit, ut conquisitio uolonum fieret, ijq. ad signa reducerentur. Haec omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis praeposito, qui, ut quaeque naues ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum: ipse ad Capuam regressus, Q. Fuluium collegam inuenit Casilino omnia importantem, molientemq. ad oppugnãdam Capuã. Tum ambo consules circumsederunt urbem, & C. Neronem praetorem ab Suessula ex Clau-

A dianis castris exciuerunt. Is quoque, modico ibi praesidio ad tenendum locum relicto, ceteris cum omnibus copijs ad Capuam descendit. ita tria praetoria circa Capuam erecta. exercitus diuersis partibus opus aggressi, fossa ualloq. circumdare urbem parant: & castella excitant modicis interuallis: multisq. simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo euentu pugnant, ut postremo portis muroq. se contineret Campanus. Prius tamen quam haec continuaretur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumuallatis ferret. Consulibus litterae a P. Cornelio praetore missae, ut priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut qui eorum uellent, exirent ab Capua, suasq. res secum auferrent. liberos fore, suaq. omnia habituros, qui ante idus Martias exissent. post eam diem quiq. exissent, quiq. ibi

B mansissent, hostium futuros numero. Ea pronunciata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones, spe aut ui aut dolo arcis Tarentinae potiundae. quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id opidum ratus. ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum uenerunt, querentes simul, orantesque: quibus Hannibal magnifice respondit, & antea soluisse obsidionem, & nunc aduentum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati, uix regredi Capuam, iam duplici fossa ualloq. cinctam, potuerunt. Cum maxime Capua circumuallaretur, Syracusarum quoque oppugnatio ad finem uenit, praeterquam ui ac uirtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adiuta. Namque Marcellus initio ueris incertus, utrum Agragantum ad Himilconem & Hippocratem uerteret bellum, an obsidione Syracusas premeret: quamquam nec ui capi uidebat posse inex

C pugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent: tamen, ne quid inexpertũ relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi uiri, inter defectionem ab Romanis, quia ab nouis consilijs abhorrebant, pulsi) colloquijs suae partis tentare hominum animos iussit: & fidem dare, si traditae forent Syracusae, liberos eos, ac suis legibus uicturos esse. Non erat colloquij copia: quia multorum animi suspecti, omnium curam oculosq. conuerterant: ne quid falleret tale admissum. Seruus unus exsulum pro transfuga intromissus in urbem conuentis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde piscatoria quidam naui retibus operti, circumuectiq. ad castra Romana, collocutiq. cum transfugis. & idem saepius eodem modo alij atque alij. postremo ad octuaginta facti. & cum iam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicidem per Attalum quendam indignantem

D sibi rem creditam non esse, necati omnes, & cruciati sunt. Alia subinde spes, postquam haec uana euaserat, excepit. Damippus quidam Lacedaemonius missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis nauibus erat. huius utique redimendi & Epicidi cura erat ingens, nec abnuit Marcellus: iam tum Aetolorum, cuius gentis socij Lacedaemonij erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione eius missis medius maxime, atque utrisque opportunus locus ad portum Trogilorum, propter turrim quam uocant Galeagram, est uisus. quo cum saepius commearent: unus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, aestimandoq. ipse secum, qui in fronte paterent: simul altitudinem muri, quantum proxime coniectura poterat, per mensus: humilioremq. aliquanto pristina opinione sua, & ceterorum omnium ratus esse, & uel mediocribus scalis superabilem: ad Marcellum rem defert. Haud spernenda

E res uisa: sed cum adiri locus, qui ob idipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quaerebatur. quam obtulit transfuga, nuncians, diem festum Dianae per triduum agi: & quia alia in obsidione desint, uino largius epulas celebrari, & ab Epicide praebito uniuersae plebi & per tribus a principibus diuiso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisq. per eos ad rem tantam agendam audendamq. idoneis centurionibus, militibusque, & scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari iubet, ut mature corpora curarent, quietiq. darent: nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis uisum, quo die epulatis iam, uinoq. satiatis principium somni esset, signi unius milites ferre scalas iussit: & ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Vbi sine strepitu ac tumultu primi euaserunt in murum, secuti ordine alij, cum

priorum audacia dubijs etiam animum faceret. Iam mille armatorum ceperant partem, F
cum ceterae admotae, pluribusq. scalis in murum euadebant, signo ab Hexapylo dato,
quo per ingentem solitudinem erat peruentum, quia magna pars in turribus epulati, aut
sopiti uino erant, aut semigraues potabant, paucos tamen eorum oppressos in cubilibus
interfecerunt. Prope Hexapylon est portula. ea magna ui refringi coepta. et e muro com
posito tuba datum signum erat: & iam undique non furtim, sed ui aperte gerebatur res.
quippe ad Epipolas, frequentem custodijs locum, peruentum erat. terrendiq. magis ho-
stes erant, quam fallendi: sicut territi sunt. Nā simulac tubarū est auditus cantus, clamorq.
tenentium muros, partemq. urbis: omnia teneri, custodes rati, alij per murum fugere, alij
salire de muro, praecipitariq. turba pauentium. magna pars tamen ignara tanti mali erat, &
grauatis omnibus uino somnoque, & in uastae magnitudinis urbe partium sensu non satis
pertinente in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copijs urbē ingres- G
sus, excitauit conuertitq. omnes ad arma capienda, opemque, siquam possent, iam captae
prope urbi ferendam. Epicides ab insula, quam ipsi Nason uocant, citato profectus agmi-
ne, haud dubius, quin paucos per negligentiam custodum transgressos murum expulsurus
foret, occurrētibus pauidis tumultum augere eos dictitans, & maiora ac terribiliora uero
afferre; postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste
paucis missilibus, retro in Achradinam agmen conuertit, non tam uim multitudinemq.
hostium metuens, quam nequa intestina fraus per occasionem oriretur, clausasq. inter
tumultum Achradinae atque insulae inueniret portas. Marcellus, ut moenia ingressus, ex
superioribus locis urbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam, subiectam oculis
uidit, illacrymasse dicitur, partim gaudio tantae perpetratae rei, partim uetusta gloria ur-
bis. Atheniensium classes demersae, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissi- H
mis ducibus deleti occurrebant: & tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discri-
mine gesta, tot ac tam opulenti tyranni regesque: praeter ceteros Hiero, cum recentissi-
mae memoriae rex, tū ante omnia, quae uirtus eius fortunaq. sua dederat, beneficijs in po-
pulum Romanum insignis. ea cum uniuersa occurrerent animo, subiretq. cogitatio, iam
illa momento horae arsura omnia, & ad cineres reditura: priusquam signa Achradinae ad
moueret, praemittit Syracusanos, qui inter praesidia Romana, ut ante dictum est, fuerant,
ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem. Tenebant Achradinae portas
murosq. maxime transfugae, quibus nulla erat per cōdiciones ueniae spes. ij nec adire mu
ros, nec alloqui quemquam passi. itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit,
ad Euryalum signa referri iussit. Tumulus est in extrema parte urbis uersus a mari, uiaeq.
imminens ferenti in agros mediterraneaq. insulae, percōmodus ad commeatus excipien- I
dos. Praeerat huic arci Philodemus Argiuus ab Epicide impositus. ad quem missus a
Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, cum longo sermone habito dilatus per
frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumpsisse. Cum
is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admouerēt castra legionesque,
haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris pos-
se: Marcellus, ut Euryalum neque tradi neque capi uidit posse, inter Neapolim & Tycam
(nomina partium urbis, & instar urbium sunt) posuit castra: timens ne si frequentia in-
trasset loca, contineri a discursu miles auidus praedae non posset. Legati eo ab Tyca &
Neapoli cum infulis & uelamentis uenerunt, precantes ut caedibus, & incendijs parcere-
tur. De quorum precibus quam postulatis magis consilio habito, Marcellus ex omnium
sententia edixit militibus, ne quis liberum corpus uiolaret, cetera praedae futura. castraq. K
tectis parietum pro muro saepta, portis regione platearum patētibus stationes praesidiaq.
disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde signo dato mili-
tes discurrerunt: refractisq. foribus cum omnia terrore ac tumultu streperent, a caedibus
tamen tēperatum est. Rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cu-
mulata bona egessere. Inter haec & Philodemus, cum spes auxilij nulla esset, fide accepta,
ut inuiolatus ad Epicidem rediret, reducto praesidio tradidit tumulum Romanis. Auer-
sis omnibus ad tumultum ex parte captae urbis, Bomilcar noctem eam nactus, qua, pro-
pter uim tempestatis, stare ad anchoram in salo Romana classis nō posset, cū trigintaquin-
que nauibus ex portu Syracusano profectus, libero mari uela in altum dedit, quinque &

quinqua-

A quinquaginta nauibus Epicidae & Syracusanis relictis. edoctisq. Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum nauibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicide donatus. Marcellus, Euryalo recepto, praesidioq. addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo uis hostium in arcem accepta, inclusos impeditosq. moenibus suos turbaret. Achradinam inde, ternis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omniũ rerum inclusos redacturum se, circumsedit. Cum per aliquot dies quietae stationes utrimque fuissent, repente aduentus Hippocratis & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. nam & Hippocrates, castris ad magnum portum communitis, signoq. ijs dato qui Achradinam tenebant, castra uetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus praeerat: & Epicides eruptionem in stationes Marcelli fecit, & classis Punica litori quod inter urbem & castra Romana erat, appulsa est, ne quid praesidij Crispino summitti a Marcello posset. Tumultum tamen maiorem hostes
B praebuerunt, quam certamen. nam & Crispinus Hippocratem non repulit tantum a munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem: & Epicidem Marcellus in urbem compulit. satisq. iam etiam in posterum uidebatur prouisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit & pestilentia, commune malum, quod facile utrorumq. animos auerteret a belli consilijs. nam tempore autumni, & locis natura grauibus, multo tamen magis extra urbem, quam in urbe, intoleranda uis aestus per utraque castra omnium ferme corpora mouit. et primo, temporis ac loci uitio, & aegri erant, & moriebantur. postea curatio ipsa, & contactus aegrorum uulgabat morbos: ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur: aut assidentes curantesq. eadem ui morbi repletos secum traherent: quotidianaq. funera, & mors ob omnium oculos esset, & undique dies noctesq. ploratus audirentur. postremo ita assuetudine mali efferauerant animos, ut non
C modo lacrymis, iustoq. comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem aut sepelirent: iacerentq. strata exanima corpora in conspectu similem quoque mortem exspectantium: mortuiq. aegros, aegri ualidos cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent, & ut ferro potius morerentur, ferro quidam inuadebant soli hostium stationes. Multo tamen maior uis pestis Poenorum castra, quam Romana, diu circumsidendo Syracusas, caede aquisq. affecerat magis. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum uidere, ex grauitate loci uulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. at Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta uis ingruebat mali, addu xerat in urbem suos: infirmaq. corpora tecta & umbrae recreauerant. multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui
D Hippocratis milites fuerant, haud in magna opida, ceterũ & situ & munimentis tuta, tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim ab ostio, & commeatus e ciuitatibus suis comportabant, & auxilia accersebant. Interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi: perpulit, ut onerarias naues quamplurimas omni copia rerum onustas secum mitterent, classemq. suam augerent. Igitur centum triginta nauibus longis, & septuaginta onerarijs profectus a Carthagine, satis prosperos uentos ad trãsijciendum in Siciliam habuit: sed ijdem uenti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris aduentus fama primo, dein praeter spem mora, cum gaudium & metum inuicem Romanis Syracusanisq. praebuisset: Epicides metuens ne, si pergerent ijdem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures uenti, classis Pu
E nica Africam repeteret: tradita Achradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem nauigat, classem in statione uersa in Africam habentem, atque timentem nauale proelium, non tam quod impar uiribus aut numero nauium esset, (quippe etiam plures habebat) quam quod uẽti aptiores Romanae, quam suae, classi flarent: perpulit tandem, ut fortunam naualis certaminis experiri uellet. Et Marcellus, cum & Siculum exercitum ex tota insula conciri uideret, & cum ingenti commeatu classem Punicam aduentare, ne simul terra mariq. inclusus, urbem hostium urgeretur, quamquam impar numero nauium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duae classes infestae circa promontorium Pachynum stabant, ubi primum tranquillitas maris in altum euexisset,

concursurae. Itaque cadente iam Euro, qui per dies aliquot saeuierat, prior Bomilcar mouit: cuius prima classis petere altum uisa est, quo facilius superaret promontorium. Ceterum postquam tendere ad se Romanas naues uidit, incertum qua subita territus re Bomilcar, uela in altum dedit: missisq. nuncijs Heracleam, qui onerarias naues retro in Africam repetere iuberent, ipse Siciliam praeteruectus, Tarentum petit. Epicides a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captae urbis rediret, Agragantum nauigat, exspectaturus magis euentum, quam inde quidquam moturus. Quae ubi in castra Siculorum sunt nunciata, Epicidem Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam, & prope iterum Romanis traditam: legatos de condicionibus dedendae urbis, explorata prius per colloquia uoluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Cum aut ferme discreparet, quin quae ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cetera cum libertate ac legibus suis seruarentur: euocatis ad colloquium ijs, qui- G
bus ab Epicide credita res erat, missos se simul ad Marcellum, simul ab eo ad exercitum Siculorum aiunt, ut una omnium, qui obsiderentur, quiq. extra obsidionem essent, fortuna esset: neue alteri proprie sibi paciscerentur quidquam. Recepit deinde ab ijs, ut necessarios hospitesq. alloquerentur, expositis quae pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos, ut secum praefectos Epicidis Polycletum & Philistionem & Epicidem cui Sydon cognomen erat, aggrederentur. Interfectis ijs, & multitudine ad concionem uocata: & inopiam, qua ipsi inter se fremere occulte soliti erant, conquesti: &, quamquam tot mala urgerent, negarunt fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis caussam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi Hippocrate atque Epicide audierint, tum bellum mouisse, & obsidere urbem coepisse: ut crudeles tyrannos eius, non ut ipsam urbem expugnarent. H
Hippocrate uero interempto, Epicide intercluso ab Syracusis, & praefectis eius occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliae terra marique pulsis: quam superesse caussam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse uiueret, unicus Romanae amicitiae cultor, incolumes Syracusas esse uelint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculi, quam ab semetipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romanis praetermisissent. eam autem, qualis illo momento horae sit, nullam deinde fore, si simul libertas ab impotentibus tyrannis apparuisset. Omnium ingenti assensu oratio audita est. praetores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. ex ipsorum deinde praetorum numero missi oratores ad Marcellum: quorum princeps, Neque primo, inquit, Syracusani a uobis defecimus, sed Hieronymus nequaquam tam in uos impius, quam in nos: nec postea pacem tyranni caede compositam Syracusanus quisquam, sed satellites regij, Hippocrates atque Epicides, I
oppressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbauerunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis uobiscum non fuerit. Nunc caede eorum qui oppressas tenebant Syracusas, cum primum arbitrij nostri esse coepimus, extemplo uenimus ad tradenda arma, dedendos nos, urbem, moenia: nullam recusandam fortunam, quae imposita a uobis fuerit. Gloriā captae nobilissimae pulcherrimaeq. urbis Graecarum dij tibi dederunt Marcelle. quidquid umquam terra mariq. memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. famae ne credi malis, quanta urbs a te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse. quo quisquis terra, quisquis mari uenerit: nunc nostra de Atheniensibus, Carthaginiensibusq. trophaea, nunc tua de nobis ostendat. * incolumesq. Syracusas familiae uestrae sub clientela nominis Marcellorum, tutelaq. habendas tradas. ne plus apud uos Hieronymi, quam Hieronis memoria momenti faciat. diu- K
tius ille multo amicus fuit, quam hic hostis: & illius etiam benefacta persensistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius ualuit. Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos. inter ipsos plus belli ac periculi erat. namque transfugae tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum: arreptisque armis praetores primum obtruncant, inde ad caedem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit, irati interfecerunt: atque omnia, quae in promptu erant, diripuere. tum ne sine ducibus essent, sex praefectos creauere, ut terni Achradinae ac Naso praeessent. Sedato tandem tumultu, exsequentibus sciscitando mercenarijs, quae acta cum Romanis

A manis essent: dilucere id quod erat, coepit: aliam suam ac transfugarum caussam esse. In
tempore legati a Marcello redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes: nec
caussam expetendae poenae eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinae praefe
ctis Hispanus Mericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hi-
spanorum auxiliaribus est missus: qui sine arbitris Mericum nactus, primum, quo in statu
reliquisset Hispaniam, (& nuper inde uenerat) exponit. omnia Romanis ibi obtineri ar-
mis. posse eum, si operaepretium faciat, principem popularium esse: seu militare cum
Romanis, seu in patriam reuerti libeat. contra, si malle obsideri pergat, quam sedem esse
terra marique clauso? Motus his Mericus, cum legatos ad Marcellum mitti placuisset,
fratrem inter eos mittit: qui per eundem illum Hispanum secretus ab alijs ad Marcellum
deductus, cum fidem accepisset, composuissetque agendae rei ordinem, Achradinam
B redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis auerteret omnium animos, negat sibi
placere legatos commeare ultro citroque; neque recipiendum quemquam, neque mit-
tendum. & quo intentius custodiae seruentur, opportuna loca diuidenda praefectis esse,
ut suae quisque partis tutandae reus sit. Omnes assensi sunt. Partibus diuidendis, ipsi regio
euenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus. id ut scirent Romani, fecit. Ita-
que Marcellus nocte nauim onerariā cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achra-
dinam iussit: exponitque milites regione portae quae prope fontem Arethusam est. Hoc
cum quarta uigilia factum esset, expositosque milites porta, ut conuenerat, recepisset
Mericus: luce prima Marcellus omnibus copijs moenia Achradinae aggreditur: ita ut nō
eos solum, qui Achradinam tenebant, in se conuerteret, sed ab Naso etiam agmina ar-
matorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad uim & impetum Romanorum arcen-
C dum. In hoc tumultu actuariae naues instructae iam ante, circumuectaeque, ad Nasum ar-
matos exponunt. qui improuiso adorti semiplenas stationes, & adapertas fores portae,
qua paullo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam tre-
pidatione & fuga custodum. neque ullis minus praesidij, aut pertinaciae ad manendum,
quam transfugis, fuit: quia ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerūt.
Marcellus, ut captam esse Nasum didicit, & Achradinae regionem unam teneri, Mericum-
que cum praesidio suis adiunctum, receptui cecinit, ne regiae opes, quarum fama maior
quam res erat, diriperentur. Suppresso impetu militum, & ijs, qui in Achradina erāt, trans-
fugis spatium locusq. fugae datus est: & Syracusani tandem liberi metu, portis Achradi-
nae apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem si-
bi, liberisque suis. Marcellus, concilio aduocato, & adhibitis etiam Syracusanis, qui per
D seditiones pulsi ab domo intra praesidia Romana erant, respōdit non plura per annos quin
quaginta benefacta Hieronis, quam paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas te-
nuerint, erga populum Romanum esse: sed pleraque eorum, quo debuerint, recidisse: foe-
derumq. ruptorum ipsos ab se grauiores multo, quam populus Romanus uoluerit, poenas
exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non ut populus R. seruam
ciuitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam & oppressam tenerent. Quid po-
tuerint Syracusani facere, exemplo uel eos Syracusanorum esse, qui intra praesidia Roma
na fuerint: uel Hispanum ducem Maricum, qui praesidiū tradiderit: uel ipsorum Syracu-
sanorum postremo serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculo-
rumq. circa moenia Syracusana terra mariq. tamdiu exhaustorum, nequaquam tantū fru-
ctum esse, quam capere Syracusas potuisse. Inde quaestor cum praesidio ad Nasum ad ac-
cipiendam pecuniam regiam custodiendamq. missus. diripiendaq. urbs militi data est, cu-
E stodibus diuisis per domos eorum, qui intra praesidia Romana fuerunt. Cum multa irae,
multa inuidiae auaritiaeq. foeda exempla ederentur: Archimedem memoriae proditū est,
in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, in-
tentum formis, quas in puluere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectum. aegre
id Marcellum tulisse, sepulturaeq. curam habitam: & propinquis etiam inquisitis honori
praesidioq. nomen ac memoriam eius fuisse. Hoc maxime modo Syracusae captae: in qui
bus praedae tantum fuit, quantum uix capta Carthagine tum fuisset, cū qua uiribus aequis
certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracusae caperentur, T. Otacilius cum quinque-
remibus octoginta Vticam ab Lilybaeo transmisit. & cum ante lucem portum intrasset,
onerarias

onerarias frumento onustas cepit: egressusq. in terram, depopulatus est aliquantum a- F
gri circa Vticam: praedamq. omnis generis retro ad naues egit. Lilybaeum tertio die quam inde profectus erat, cum centum triginta onerarijs nauibus frumento praedaq. onustis redijt: idq. frumentum extemplo Syracusas misit. quod ni tam in tempore subuenisset, uictoribus uictisq. pariter perniciosa fames instabat. Eadem aestate in Hispania, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consilijsq. magis, quam armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias coniunxerunt. ibi concilium aduocatum; omniumq. in unum congruerunt sententiae, quando ad id locorum id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent: tempus esse, id iam agi, ut bellum in Hispania finiretur. & satis ad id uirium credebant accessisse, triginta millia Celtiberorum ea hieme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Hasdrubal Gisgonis filius, & Mago coniunctis castris quinque ferme dierum iter ab Romanis abe- G
rant. Propior erat Hamilcaris filius Hasdrubal, uetus in Hispania imperator. ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum uolebant prius opprimi duces Romani: & spes erat satis superq. ad id uirium esse. illa restabat cura, ne fuso eo perculsi alter Hasdrubal, & Mago, in auios saltus montesq. recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, diuisis bifariam copijs, totius simul Hispaniae amplecti bellum, ita inter se diuiserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumq. aduersus Magonem duceret atque Hasdrubalem, Cn. Cornelius cum tertia parte ueteris exercitus Celtiberis adiunctis cum Hasdrubale Barchino bellum gereret. Vna profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis praegredientibus, ad urbem Anitorgin, in conspectu hostium, dirimente amne, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio cum quibus ante dictum est copijs substitit, & P. Scipio profectus ad destinatam belli partem. Hasdrubal, postquam a- H
nimaduertit, exiguum Romanum exercitum in castris, & spem omnem in Celtiberorum auxilijs esse: peritus omnis barbaricae, & praecipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiae, facili linguae commercio, cum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox uisum facinus. non enim, ut in Romanos uerterent arma, agebatur: & merces, quanta uel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: & cum quies ipsa, tum reditus domum, fructusq. uidendi suos suaque, grata uulgo erant. itaque non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, se ne retinerent. Id quidem cauendum semper Romanis ducibus erit; exemplaq. haec uere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxilijs, ut non plus sui roboris, suarumq. proprie uirium I
in castris habeant. Signis repente sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quaerentibus caussam, obtestantibusque, ut manerent, Romanis respondentes, quam domestico se auocari bello. Scipio, postquam socij nec precibus nec ui retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus coniungi uidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse: retro quantum posset, cedere statuit, in id omni cura intentus, necubi hosti aequo se committeret loco, qui transgressus flumen, prope uestigijs abeuntium insistebat. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum maius ab nouo hoste urgebat. Massanisa erat iuuenis, qui eo tempore erat socius Carthaginiensium, quem deinde clarum potentemq. Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum & aduenienti P. Scipioni occurrit, & deinde assidue dies noctesq. infestus aderat: ut non uagos tantum procul a castris lignatum pabulatumq. progressos exciperet, sed ipsis obe- K
quitaret castris, inuectusq. in medias saepe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque saepe incursu repentino in portis ualloq. trepidatum est: nec aut locus aut tempus ullum uacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis. compulsisq. intra uallum, adempto rerum omnium usu, cum prope iusta obsidio esset, futuramq. artiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus & quingentis Suessetanorum aduentare fama erat, Poenis coniunxisset: dux cautus & prudens, Scipio, uictus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obuiam iret, & quocumque occurrisset loco, proelium consereret. Relicto igitur modico praesidio in castris, praepositoq. T. Fonteio legato, media nocte profectus, cum obuijs hostibus manus conseruit.

Agmina

A Agmina magis quam acies pugnabant, superior tamē, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Ceterum & equites Numidae repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi magnum terrorem intulere. Contracto aduersus Numidas certamine nouo, tertius insuper aduenit hostis. Duces Poeni assecuti ab tergo iam pugnantes. ancepsq. proelium Romanos circumsteterant, incertos, in quem potissimum hostem, quamue in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti, hortantiq. imperatori, & offerenti se, ubi plurimus labor erat, latus dexterum lancea transijcitur: cuneusq. is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentemq. ex equo Scipionem uidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciātes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Haec peruagata passim uox, ut & hostes haud dubie pro uictoribus, & Romani pro uictis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri coepta est. Ceterum ut ad erū
B pendum inter Numidas, aliaq. leuium armatorum auxilia haud difficilis res erat: ita effugere tantum equitum, aequantiumq. equos uelocitate peditum, uix poterant: caesiq. prope plures in fuga, quam in pugna, sunt. nec superfuisset quisquam, ni praecipiti iam ad uesperum die nox interuenisset. Haud segniter inde duces Poeni fortuna usi, confestim e proelio, uix necessaria quiete data militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen rapiunt, non dubia spe, cum copias coniunxissent, debellari posse. Quo ubi est uentum, inter exercitus ducesq. uictoria recenti laetos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubio parem uictoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantae cladis peruenerat, sed tamen maestum quoddam silentium erat, & tacita diuinatio, qualis iam praesagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, praeterquam quod ab socijs se desertum, hostium tantum auctas co-
C pias sentiebat, coniectura etiam & ratione ad suspicionem acceptae cladis, quam ad ullam bonam spem pronior erat. Quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonē, nisi defuncto suo fratre bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? quomodo autem non obstitisse? aut ab tergo non secutum fratrem? ut, si prohibere, quo minus in unum coirent & duces & exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre coniungeret copias. His anxius curis, id modo esse salutare in praesens credebat, cedere inde, quantum posset. & inde una nocte ignaris hostibus, & ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce ut senserunt profectos hostes, praemissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine, sequi coeperunt. ante noctem assecuti Numidae, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere coeperunt, ac tutari agmen quantum possent. tamen tuto ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiae assequerentur. Cete-
D rum nunc agendo, nunc sustinendo agmen, cum aliquandiu haud multum procederetur, & nox iam instaret, reuocat e proelio suos Scipio: & collectos in tumulum quendam, non quidem satis tutum, praesertim agmini perculso, editiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. Ibi primo impedimentis & equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant. dein postquam toto agmine tres imperatores cum tribus iustis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento ualituros esse, circumspectare ac cogitare dux coepit, si quo modo posset uallum circum inijcere. sed aderat adeo nudus tumulus, & aspe ri soli, ut nec uirgulta uallo caedendo, nec terra cespiti faciūdo, aut ducendae fossae, alijue ulli operi apta inuéniri posset: nec ferme quidquam satis arduum aut abscissum erat, quod hosti aditum adscensumue difficilem praeberet. omnia fastigio leni subuexa. ut tamen ali quam imaginem ualli obijcerent, clitellas illigatas oneribus, uelut struentes ad altitudi-
E nem solitam, circumdabant: cumulo sarcinarum omnis generis obiecto, ubi ad moliendum clitellae defuerant. Punici exercitus postquam aduenere, in tumulum quidem per facile agmen erexere: munitionis uero facies noua primo eos uelut miraculo quodam tenuit, cum duces undique uociferarentur, quid starent? & non ludibrium illud uix feminis puerisue morandis satis ualidum distraherent diriperentque? captum hostem teneri, latentem post sarcinas. Haec contemptim duces increpabant: ceterum neque transilire, neque moliri onera obiecta, nec caedere stipatas clitellas, ipsisq. obrutas sarcinis, facile erat. Tardatis diu, cum amoliti obiecta onera, armatis dedissent uiam, pluribusq. idem partibus fieret, capta iam undique castra erant: pauci ab multis, perculsiq. a uictoribus pas-

sim

sim caedebantur. Magna pars tamen militum, cum in propinquas refugisset siluas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus praeerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alij in tumulo primo impetu hostium caesum tradunt: alij cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse. hanc igni circumdatam, atque ita exustis foribus, quas nulla moliri potuerunt ui, captam: omnesq. intus cum ipso imperatore occisos. Anno sexto postquam in Hispaniam uenerat Cn. Scipio, undetrigesimo die post fratris mortem est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romae maior, quam per totam Hispaniam fuit. quin apud ciues partem doloris & exercitus amissi, & alienata prouincia, & publica trahebat clades. Hispaniae ipsos lugebant desiderabantq. duces, Cnaeum tamen magis, quod diutius praefuerat ijs, priorq. & fauorem occupauerat, & specimen iustitiae temperantiaeq. Romanae primus dederat. Cum deletus exercitus, amissaeq. Hispaniae uiderentur: uir unus has restituit. Erat in exercitu L. Marcius, Septimi filius, eques Romanus, impiger iuuenis, G animiq. & ingenij aliquanto, quam pro fortuna in qua erat natus, maioris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina: sub qua per tot annos omnes militiae artes edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus, & quibusdam de praesidijs deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, iunxeratq. cum T. Fonteio, P. Scipionis legato. Sed tantum praestitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut castris citra Iberum communitis, cum ducem exercituum comitijs militaribus creari placuisset, subeūtes alij alijs in custodiam ualli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperij detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris, conuehendisq. commeatibus consumptum: & omnia imperia milites cum impigre, tum haudquaquam abiecto animo exsequebantur. Ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis uenientem ad reliquias belli delendas transisse Iberum, & appropinquare allatum est, signumq. pugnae propositum ab nouo duce milites uiderunt: recordati, H quos paullo ante imperatores habuissent, quibusq. & ducibus & copijs freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repente, & offensare capita; & alij manus ad caelum tendere, deos incusantes: alij strati humi suum quisque nominatim ducem implorare. neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipso mulcente & increpante Marcio, quod in muliebres & inutiles se proiecissent fletus, potius, quam ad tutandos semetipsum & rempublicam secum acuerent animos, & ne inultos imperatores suos iacere sinerent: cum subito clamor tubarumq. sonus (iam enim prope uallum hostes erant) exauditur. inde uerso repente in iram luctu, discurrunt ad arma: ac uelut accensi rabie, discurrunt ad portas, & in hostem negligenter atque incomposite uenientem incurrunt. Extemplo improuisa res pauorem incutit Poenis: mirabūdique, unde tot hostes tam subito exorti prope deleto exercitu forent: unde tanta audacia, tanta fiducia sui uictis ac fugatis. quis imperator duobus Scipionibus caesis exstitisset: quis castris praeesset: quis signum dedisset pugnae: ad haec tot, tam nec opinata, primo, omnium incerti, stupentesq. referunt pedem: dein ualida impressione pulsi terga uertunt. et aut fugientium caedes foeda fuisset, aut temerarius periculosusq. sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam & ipse retinens, concitatā repressisset aciē. inde in castra auidos adhuc caedisq. & sanguinis reduxit. Carthaginienses trepide primo ab hostium uallo acti, postquam neminem insequi uiderunt, metu substitisse rati, contemptim rursus & sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit. nam etsi propinquus hostis erat: tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum, succurrebat. Ob hoc cum omnia neglecta apud hostes essent: exploratis ijs Marcius ad consilium prima specie temerarium magis quam audax, animum adiecit, ut ultro castra hostium oppugnaret: simul facilius esse ratus, unius Hasdrubalis expugnari castra, quam si se rursus tres exercitus ac tres duces iunxissent, sua defendi, simul, aut si successisset coeptis recepturum se afflictas res: aut si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma, contemptum sui dempturum. Ne tamen subita res, & nocturnus terror etiamnum suae fortunae consilium perturbaret: alloquendos adhortandosq. sibi milites ratus, concione aduocata, ita disseruit. Vel mea erga imperatores nostros uiuos mortuosq. pietas, uel praesens omnium nostrum, milites, fortuna fidem cuiuis facere potest, mihi hoc imperium, ut amplum iudicio uestro, ita re ipsa graue ac

A ac sollicitum esse. quo enim tempore, nisi metus maerorē obstupefaceret, uix ita compos mei essem, ut aliqua solatia inuenire aegro animo possem: cogor uestram omnium uicem (quod difficillimum in luctu est) unus consolari. et ne tum quidem, ubi quonam modo has reliquias duorum exercituum patriae conseruare possim, cogitandum est: auertere animū ab assiduo maerore libet. praesto est enim acerba memoria: & Scipiones me ambo dies noctesq. curis insomnijsq. agitant, & excitant saepe somno: neu se, neu inuictos per septem annos in ijs terris milites suos, commilitones uestros, neu remp. patiar inultam, & suam disciplinam suaq. instituta sequi iubent. Et ut imperijs uiuorum nemo obedientior me uno fuerit: ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere uos quoque uelim milites: non lamentis lacrymisq. tamquam exstinctos prosequi, (uiuunt enim uigentq. fama rerum gestarum) sed quotiescumque occurret memoria illorum, uelut si adhortantes signumq. dantes uideatis eos, ita proelia inire. B Nec alia profecto species hesterno die oculis animisq. uestris oblata memorabile illud edidit proelium: quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus exstinctum esse nomen Romanum: & cuius populi uis, atque uirtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto saeuitia fortunae emersuram esse. Nunc, qui tantum ausi estis sponte uestra, experiri libet, quantum audeatis duce uestro auctore. non enim hesterno die, cum signum receptui dedi, sequentibus effuse uobis turbatum hostem, frangere audaciam uestram, sed differre in maiorem gloriam, atque opportunitatem uolui: ut postmodum praeparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos per occasionem aggredi possetis. Nec huius occasionis spem milites forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A uobis quoque profecto si quis quaerat, quonam modo pauci a multis, uicti a uictoribus castra tutati sitis, nihil aliud respondeatis, quam idipsum timentes uos, omnia & C operibus firmata habuisse, & ipsos paratos instructosq. fuisse. Et ita se res habet. Ad id, quod ne timeatur, fortuna facit, minime cauti sunt homines: quia quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne obsessi modo ipsi atque oppugnati, castra sua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos. eo ipso quod difficillimum uidetur, facillimum erit. Tertia uigilia noctis, silenti agmine ducam uos. exploratum habeo, non uigiliarum ordinem, non stationes iustas esse. clamor in portis auditus, & primus impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno, pauentesq. ad necopinatum tumultum, & inermes in cubilibus suis oppressos illa caedes edatur, a qua uos hesterno die reuocatos aegre ferebatis. Scio, audax uideri consilium: sed in rebus asperis & tenuibus fortissima quaeque consilia tutissima sunt: quia si in occasionis momento, cuius praeteruolat opportunitas, cunctatus paullum D fueris: nequidquam mox omissam quaeras. Vnus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. nunc aggredientibus par aliqua opportunitas est: & iam tentastis uestras atque illorum uires. si diem proferimus, & hesternae eruptionis fama contenti desierimus, periculum est, ne omnes duces, omnesq. copiae conueniant. tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Vt diuidendo copias, periere duces nostri: ita separati ac diuisi opprimi possunt hostes. alia belli gerendi uia nulla est. proinde nihil praeter noctis proximae opportunitatem exspectemus. Ite dijs bene iuuantibus, corpora curate, ut integri uigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo uestra tutati estis. Laeti & audiere ab nouo duce nouum consilium: & quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis, & curatione corporum consumptum: & maior pars noctis quieti data est. quarta uigilia E mouere. Erant ultra proxima castra sex millium interuallo distantes aliae copiae Poenorum. Vallis caua intererat, condensa arboribus. in huius siluae medio ferme spatio cohors Romana arte Punica abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, ceterae copiae silenti agmine ad proximos hostes ductae. et cum statio nulla pro portis, neque in uallo custodiae essent, uelut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetrauere. inde signa canunt, & tollitur clamor. pars semisopitos hostes caedunt, pars ignis escas stramenta arida tectis inijciunt, pars portas occupant, ut fugam intercludant. hostes simul ignis, clamor, caedes, uelut alienatos sensibus, nec audire, nec prouidere quidquam sinunt. incidunt inermes inter cateruas armatorum. alij ruunt ad portas, alij obsaeptis itineribus

super

ſuper uallum ſaliunt: & ut quiſque euaſerat, protinus ad caſtra altera fugiunt. ubi a co- F
horte & equitibus ex occulto prouentibus circumuenti caeſiq. ad unum omnes ſunt. quã-
quam etiam ſiquis ex ea caede effugiſſet, adeo raptim captis propioribus caſtris, in alte-
ra tranſcurſum caſtra ab Romanis eſt, ut praeuenire nuncius cladis nõ poſſet. Ibi uero quo
longius ab hoſte aberant, & quia ſub lucẽ pabulatum, lignatum, & praedatum quidam di-
lapſi fuerant, neglecta magis omnia ac ſoluta inuenere: arma tantum in ſtationibus poſita,
milites inermes, aut humi ſedentes accubanteſque, aut obambulantes ante uallum por-
taſque. Cum his tam ſecuris ſolutiſque Romani calentes adhuc ab recenti pugna, fero-
ceſq. uictoria proelium ineunt. itaque nequaquam reſiſti in portis potuit. intra portas,
concurſu ex totis caſtris ad primum clamorem ex tumultu facto, atrox proelium oritur.
diuq. tenuiſſet, ni cruenta ſcuta Romanorum uiſa indicium alterius cladis Poenis, atque
inde pauorem inieciſſent. hic terror in fugam uertit omnes. effuſique, qua iter eſt, niſi G
quos caedes oppreſſit, exſuuntur caſtris. Atque ita nocte ac die bina caſtra hoſtium expu-
gnata ductu L. Marcij. Ad triginta ſeptem millia hoſtium caeſa, auctor eſt Claudius, qui
annales Acilianos ex Graeco ſermone uertit, captos ad mille octingentos triginta: prae-
dam ingentem partam: in ea fuiſſe clypeum argenteum pondo centum trigintaocto, cum
imagine Barchini Haſdrubalis. Valerius Antias una caſtra Magonis capta tradit: ſeptem
millia ferme caeſa hoſtium: altero proelio eruptione pugnatum cum Haſdrubale, decem
millia occiſa: quattuor millia trecentos triginta captos. Piſo quinque millia hominum,
cum Mago caedentes noſtros effuſe ſequeretur, caeſa ex inſidijs ſcribit. Apud omnes ma-
gnum nomen Marcij ducis eſt: & uerae gloriae eius etiam miracula addunt, flammã ei con
cionanti fuſam e capite ſine ipſius ſenſu, cum magno pauore circumſtantium militum: mo-
numentumq. uictoriae eius de Poenis uſque ad incenſum Capitolium fuiſſe in templo cly H
peum Martium appellatum, cum imagine Haſdrubalis. Quietae deinde aliquandiu in Hi-
ſpania res fuere, utriſque poſt tantas acceptas inuicem illataſq. clades cunctantibus peri-
culum ſummae rerum facere. Dum haec in Hiſpania geruntur, Marcellus, captis Syracu-
ſis, cum cetera in Sicilia tanta fide, atque integritate compoſuiſſet, ut non modo ſuam glo-
riam, ſed etiam maieſtatem populi R. augeret: ornamenta urbis, ſigna, tabulaſque, quibus
abundabant Syracuſae, Romam deuexit, hoſtium quidem illa ſpolia, & parta belli iure: ce-
terum inde primum initium mirandi Graecarum artium opera, licentiaeq. hinc ſacra pro-
fanaq. omnia uulgo ſpoliandi, factum eſt. quae poſtremo in Romanos deos, templum id-
ipſum primum, quod a Marcello eximie ornatum eſt, uertit. uiſebantur enim ab externis
ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia eius generis orna-
menta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme ciuitatum Siciliae I
ad eum conueniebant. diſpar ut cauſſa earum, ita condicio erat. Qui ante captas Syracu-
ſas aut non deſciuerant, aut redierant in amicitiam, ut ſocij fideles, accepti, cultique. quos
metus poſt captas Syracuſas dediderat: ut uicti a uictore leges acceperunt. Erant tamen
haud paruae reliquiae belli circa Agragantum Romanis, Epicides & Hanno, duces reliqui
prioris belli, & tertius nouus ab Hannibale in locum Hippocratis miſſus, Libyphoenicum
generis Hipponiates, (Mutinem populares uocabant) uir impiger, & ſub Hannibale ma-
giſtro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicide & Hannone Numidae dati auxiliares.
cum quibus ita peruagatus eſt hoſtium agros, ita ſocios ad retinendos in fide animos eo-
rum, ferendumq. in tempore cuique auxilium, adijt, ut breui tempore totam Siciliam im-
pleret nominis ſui; nec ſpes alia maior apud fauentes rebus Carthaginienſium eſſet. Ita-
que incluſi ad tempus moenibus Agraganti dux Poenus Syracuſanuſque, non conſilio K
Mutinis magis, quam fiducia, auſi agredi extra muros, ad Himeram amnem poſuerunt ca-
ſtra. Quod ubi perlatum ad Marcellum eſt, extemplo copias mouit: & ab hoſte quattuor
ferme millium interuallo conſedit, quid agerent, pararentue, exſpectaturus. Sed nullum
neque locum neque tempus cunctationi conſilioue dedit Mutines, tranſgreſſus amnem,
ac ſtationibus hoſtium cum ingenti terrore ac tumultu inuectus. Poſtero die, prope iuſto
proelio compulit hoſtem intra munimenta. inde reuocatus ſeditione Numidarum in ca-
ſtris facta, cum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam conceſſiſſent, ad mitigandos
reuocandoſq. eos profectus, magnopere monuiſſe duces dicitur, ne abſente ſe cum ho-
ſte manus conſererent. Id ambo aegre paſſi duces, magis Hanno, iam ante anxius gloria

eius:

A cius: Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiēsi misso ab senatu populoque. Is perpulit cunctantem Epicidem, ut transgressi flumen in aciem exirent. nam si Mutinem opperirentur, & secunda pugnae fortuna euenisset: haud dubie Mutinis gloriam fore. Enimuero indignum ratus Marcellus, se, qui Hannibalem subnixum uictoria Cannensi ab Nola repulisset, his terra mariq. uictis ab se hostibus cedere, arma propere capere milites, & efferri signa iubet. Ad instruentem exercitum decem effusis equis aduolant ex hostium acie Numidae, nunciantes, populares suos primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam: dein quod praefectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriae eius sub ipsam certaminis diem ablegatum uideant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem praestitit. itaque & Romanis creuit animus, nūcio celeri per ordinem misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant:
B & territi hostes, praeterquam quod maxima parte uirium suarum non iuuabantur, timore etiam incusso, ne ab suo & ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magna uis certaminis fuit. Primus clamor atque impetus rem decreuit. Numidae cum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos uiderunt, fugae tantum parumper comites facti, postquam omnes Agragantum trepido agmen petentes uiderunt, ipsi metu obsidionis passim in ciuitates proximas dilapsi. Multa millia hominum caesa captaque: & octo elephanti. Haec ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. uictor inde Syracusas redijt. Iam ferme in exitu annus erat. itaque senatus Romae decreuit, ut P. Cornelius praetor litteras Capuam ad cōsules mitteret: dum Hannibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur: alter eorum, si ita uideretur, ad magistratus subrogandos Romam ueniret. Litteris acceptis, inter se consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fuluius ad Ca-
C puam maneret. consules Claudius creauit Cn. Fuluium Centumalū, & P. Sulpicium Ser. F. Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. praetores deinde creati L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni iurisdictio urbana, Sulpicio Apulia, Cethego Sicilia, Lentulo Sardinia euenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

EPITOME. LIBRI. XXVI

HANNIBAL ad tertium ab urbe Romana lapidem super Anienem castra posuit. ipse uero cum duobus millibus equitū usque ad portam Capenam, ut urbis situm exploraret, obequitauit. et cum per
D *triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset: certamen tempestas diremit. nam cum in castra redijssent, statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fuluio & Ap. Claudio proconsulibus. principes Campani ueneno sibi consciuerunt mortem. Cum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur: litteras a senatu missas Q. Ful-*
E *uius procons. quibus iubebatur parcere, anteaquam legeret, in sinu posuit, & lege agi iussit, & supplicium peregit. Cum in comitijs apud populum quaereretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium, nullo id uolente suscipere, P. Scipio P. filius qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum. & suffragio populi, consensuque omnium missus, Nouam Carthaginem uno die expugnauit, cum ageret uigesimūquartum annum: uidereturq. diuina stirpe creatus, quoniam & ipse, posteaquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat: & in cubiculo matris eius anguis saepenumero uisus erat. Res praeterea in Sicilia gestas continet, & amicitiam cum Aetolis iunctam, bellumq. gestum aduersus Acarnanas, & Philippum Macedonum regem.*

LIBER. XXVI

CN. FVLVIVS Centumalus, P. Sulpicius Galba consules cum idibus Martijs magistratum inissent: senatu in Capitolium uocato de rep. de administratione belli, de prouincijs exercitibusq. patres consuluerunt, Q. Fuluio & Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est, atque exercitus, quos habebant, decreti: adiectumque, ne a Capua, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent. Ea tum cura maxime in- AN. 539.

tentos

tentos habebat Romanos: non tam ob iram, quae in nullam umquam ciuitatem iuſtior F fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens ſicut defectione ſua traxerat aliquot populos, ita recepta, inclinatura rurſus animos uidebatur ad ueteris imperij reſpectum. Et praetoribus prioris anni, M. Iunio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum eſt imperium. Prorogatum & M. Marcello: ut proconſul in Sicilia reliquias belli perficeret eo exercitu quem haberet. ſi ſupplemento opus eſſet, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius propraetor in Sicilia praeeſſet: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus ſenatus miſſionem reditumq. in patriam negaſſet, ante belli finem. C. Sulpicio, cui Apulia euenerat, duae legiones, quas P. Cornelius habuiſſet, decretae: & ſupplementum de exercitu Cn. Fulij, qui priore anno in Apulia foede caeſus fugatuſq. erat. Huic generi militum ſenatus eundem, quem Cannenſibus, finem ſtatuerat militiae. additum etiam utrorumq. ignominiae eſt, ne in opidis hibernarent, ne ue hiberna propius ullam urbem decem millibus paſſuũ aedificarent. L. Cornelio in Sardinia duae G legiones datae, quibus Q. Mucius praefuerat. ſupplementum, ſi opus eſſet, conſules ſcribere iuſſi. T. Otacilio, & M. Valerio, Siciliae Graeciaeq. ora cum legionibus claſſibuſq. quibus praeerant, decreta. Quinquaginta Graeci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naues. Tribus & uiginti legionibus Romanis eo anno bellum terra mariq. eſt geſtum. Principio eius anni cum de litteris L. Marcij referretur, res geſtae magnificae ſenatui uiſae. titulus honoris, quod imperio non populi iuſſu, non ex auctoritate patrum dato, propraetor ſenatui ſcripſerat, magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli eſſe, imperatores legi ab exercitibus, & ſollemne auſpicatorum comitiorum in caſtra & prouincias, procul ab legibus magiſtratibuſque, ad militarem temeritatem transferri. et cum quidam referendum ad ſenatum cenſerent, melius uiſum, differri eam H conſultationem, donec proficiſcerentur equites, qui ab Marcio litteras attulerant. Reſcribi de frumento & ueſtimentis exercitus placuit: utramque rem eam curae fore ſenatui. ad ſcribi autem, propraetore L. Marcio, non placuit: ne idipſum, quod conſultationi relique rant, pro praeiudicato ferrent. Dimiſſis equitibus, de nulla re prius conſules retulerunt. omniumq. in unum ſententiae congruebant, agendum cum tribunis plebis eſſe, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hiſpaniam, ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator praefuiſſet. Ea res cum tribunis acta promulgataq. eſt. Sed aliud certamen occupauerat animos. C. Sempronius Blaeſus, die dicta, Cn. Fuluium, ob exercitum in Apulia amiſſum, in concionibus uexabat, multa imperatorem temeritate atque inſcitia exercitum in locum praecipitem perduxiſſe dictitans, neminem, praeter Cn. Fuluium, ante corrupiſſe omnibus uitijs legiones ſuas, quam proderet. itaque uere dici poſſe, prius eos periſſe, quam uiderent hoſtem: nec ab Hannibale, ſed ab I imperatore ſuo uictos eſſe. neminem, cum ſuffragium ineat, ſatis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuiſſe inter Ti. Sempronium? Cum ei ſeruorum exercitus datus eſſet, breui effeciſſe diſciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac ſanguinis ſui memor in acie eſſet: praeſidio ſocijs, hoſtibus terrori eſſent, cum ad Beneuentum aliaſq. urbes eos, uelut e faucibus Hannibalis ereptos, populo R. reſtituiſſet. Cn. Fuluium Quiritium Romanorum exercitum, honeſte genitos, liberaliter educatos, ſeruilibus uitijs imbuiſſe. ergo effeciſſe, ut feroces & inquieti inter ſocios, ignaui & imbelles inter hoſtes eſſent: nec impetum modo Poenorum, ſed ne clamorem quidem ſuſtinere poſſent. Nec Hercule mirum eſſe milites in acie non ſtetiſſe, cum primus omnium imperator fugeret. magis mirari ſe, aliquos ſtantes cecidiſſe, & non omnes comites Cn. Ful K uij fuiſſe pauoris ac fugae. C. Flaminium, L. Paullum, L. Poſtumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluiſſe, quam deſerere circumuentos hoſtibus ſuos exercitus. Cn. Fuluium prope unum nuncium deleti exercitus Romam rediſſe. Facinus indignum eſſe, Cannenſem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hoſtis ex Italia deceſſerit: & hoc idem in Cn. Fuluij legionibus nuper decretum; Cn. Fuluio fugam ex proelio ipſius temeritate commiſſo, impunitam eſſe: & eum in ganea luſtriſque, ubi iuuentam egerit, ſenectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccauerint, quã quod imperatoris ſimiles fuerint, relegatos prope in exſilium, ignominioſam pati militiam. adeo imparem libertatem Romae diti ac pauperi, honorato atque inhonorato eſſe.

A to esse. Reus ab se culpam in milites transferebat. Eos ferociter pugnam poscentes, productos in aciem, non eo, quo uoluerint, quia serum diei fuerit, sed postero die & tempore & loco aequo instructos, seu famam, seu uim hostium non sustinuisse. cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum, ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Quid autem solum se restantem prodesse reip. potuisse? nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esse potuisset. Non se inopia commeatus, non in loca iniqua incaute deductum: non agmine inexplorato euntem, insidijs circumuentum: ui aperta, armis, acie uictum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse: suum cuique ingenium audaciam aut pauorem facere. Bis est accusatus: pecuniaq. anquisitum. tertio testibus datis, cum, praeterquam quod omnibus probris onerabatur, iurati permulti dicerent, fugae pauorisque initium a praetore ortum: ab eo desertos milites: cum haud uanum timorem ducis crederent, terga dedisse: tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio succlamaret.

B De eo quoque nouum certamen ortum. nam cum tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret: tribuni pl. appellati. cum collegae negarent, se in mora esse, quo minus, quod ei more maiorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad uel capitis, uel pecuniae iudicasset priuato: tum Sempronius perduellionis se iudicare Cn. Fuluio dixit: diemq. comitijs ab C. Calpurnio praetore urbano petit. Inde alia spes ab reo tentata est, si adesse iudicio Q. Fuluius frater posset, florens tum & fama rerum gestarum, & propinqua spe Capuae potiundae. Id cum per litteras miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fuluius; negassentq. patres e rep. esse abscedi a Capua, priusquam dies comitiorum aderat: Cn. Fuluius exsulatum Tarquinios abijt. id ei iustum exsilium esse sciuit plebs. Inter haec uis omnis belli uersa in Capuam erat.

C obsidebatur tamen acrius, quam oppugnabatur. nec aut famem tolerare seruitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Hannibalem per custodias tam artas. Inuentus est tãdem quidam Numida, qui, acceptis litteris, euasurum se professus, ut promissum praestaret: per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid uirium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterum in multis certaminibus equestria proelia ferme prospera faciebant: pedites superabãtur. sed nequaquam tam laetum uincere, quam triste uinci ulla parte erat ab obsesso & prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut, quod uiribus deerat, arte aequaretur. Ex omnibus legionibus electi sunt iuuenes maxime uigore ac leuitate corporum ueloces. eis parmae breuiores, quam equestres, & septena iacula quaternos longa pedes data, praefixa ferro quale hastis uelitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes equites, assuefecerunt, & uehi

D post sese, & desilire perniciter, ubi datum signum esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepide uisum est fieri, in campum qui medius inter castra murumq. erat, aduersus instructos Campanorum equites processerunt. & ubi ad coniectum teli uentum est, signo dato uelites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit: iaculaque cum impetu alia super alia emittunt: quibus plurimis in equos uirosque passim coniectis, permultos uulnerauerunt. pauoris tamen plus ex re noua atque inopinata iniectum est. & in perculsum hostem equites inuecti, fugam stragemq. eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana acies fuit. Institutum, ut uelites in legionibus essent. Auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem Q. Nauium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuisse. Cum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem in diuersum Tarentinae arcis potiundae, Capuaeq. retinẽdae trahebãt curae.

E uicit tamen respectus Capuae, in quam omnium sociorum hostiumq. conuersos uidebat animos, documento futurae, qualemcumque euentum defectio ab Romanis habuisset. Igitur, magna parte impedimentorum relicta in Bruttijs, & omni grauiore armatura, cum delectis peditum equitumq. quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. secuti tamen tam raptim euntem tres & triginta elephanti. in ualle occulta post Tifata montem imminentem Capuae consedit. Adueniens cum castellum Galatiam, praesidio inde ui pulso, cepisset, in circumsidentes Capuam se uertit: praemissis ante nuncijs Capuam, quo tempore castra Romana aggressurus esset, ut eodem & illi ad eruptionem parati portis omnibus sese effunderent. Res nec explorata Romanis ingentem praebuit terrorem. nam alia parte ipse adortus est: alia Campani omnes pedites equi-

tesque, & cum ijs Punicum praesidium, cui Bostar & Hanno praeerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem, aliquid indefensi relinquerent: ita inter se copias partiti sunt. Ap. Claudius Campanis, Fuluius Hannibali est oppositus. C. Nero propraetor cum equitibus sextae legionis uia, quae Suessulam fert: C. Fuluius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit e regione Vulturni amnis. Proelium non solito modo clamore ac tumultu est coeptum, sed ad alium uirorum, equorum, armorumq. sonum disposita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum aeris crepitu, qualis in defectu lunae silenti nocte cieri solet, edidit clamorem: ut auerteret etiam pugnantium animos. Campanos facile a uallo Appius arcebat. Maior uis ab altera parte Fuluium, Hannibal & Poeni urgebant. legio ibi sexta loco cessit. qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephātis usque ad uallum peruasit: ruperatq. mediam aciem Romanorū: & in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra perrumperet, an intercluderetur a suis. G Quem pauorem legionis, periculumq. castrorum Fuluius ubi uidit, Q. Nauium primoresq. alios centurionum hortatur, ut cohortem hostium sub uallo pugnantem inuadant ac trucident: in summo discrimine rem uerti: aut uiam dandam ijs esse, & minore conatu, quod condensam aciem irrupissent, in castra irrupturos: aut conficiendos sub uallo esse: nec magni certaminis rem fore: paucos esse, & ab suis interclusos: & quae, dum paueat, Romanis interrupta acies uideatur: etiam si se utrimque in hostem uertat, ancipiti pugna medios circumuenturam. Nauius, ubi haec imperatoris dicta accepit, secundi hastati signū ademptum signifero in hostes infert, iacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites, & partem capessant pugnae. Ingens corpus erat, & arma honestabant, & sublatum alte signum conuerterat ad spectaculum ciues hostesque. ceterum postquam iam ad signa peruenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulae coniectae, & prope tota in unum acies uersa. sed neque hostium multitudo, neque telorum uis arcere impetum H eius uiri potuerunt. Et M. Atilius, legatus primi pili, ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coegit. Et qui castris praeerant, L. Porcius Licinus, & T. Pompilius legati pro uallo acriter pugnant: elephantosq. transgredientes in ipso uallo conficiūt. quorum corporibus cum oppleta esset fossa, uelut aggere aut ponte iniecto, transitum hostibus dedit. ibi per stragem iacentium elephantorum atrox edita caedes. Altera in parte castrorum iam pulsi erant Campani, Punicūq. praesidium: & sub ipsa porta Capuae, quae ad Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quam quod porta ballistis scorpionibusq. instructa, missilibus procul hostes arcebat. & suppressit impetum Romanorum uulnus imperatoris Ap. Claudij: cui suos ante prima signa adhortanti, sub laeuo humero summum pectus gaeso ictum est. magna tamen uis hostium ante portam est caesa: ceteri trepidi in urbem compulsi. Et Hannibal, posteaquam I cohortis Hispanorum stragem uidit, summaq. ui castra hostium defendi: omissa oppugnatione recipere signa, & conuertere agmen retro peditum, obiecto a tergo equitatu, ne hostis instaret, coepit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani iussit, satis ad utrumque profectum ratus, ut & Campani, quam haud multum in Hannibale praesidij esset, & ipse Hannibal sentiret. Caesa eo die, qui huius pugnae auctores sunt, octo millia hominū de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradūt: signaq. Carthaginiensibus quindecim adépta, duodeuiginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnae inuenio, plusq. pauoris, quam certaminis, fuisse, cum inopinato in castra Romana Numidae Hispaniq. cum elephantis irrupissent: elephanti per media castra uadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fuga abrumpentium uincula iumentorum facerent. fraudem quoque super tumultum adiectam, immissis ab Hannibale, K qui (habuit aliquot) gnari Latinae linguae iuberent consulum uerbis, quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere. sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magna caede hostium. elephantos igni e castris exactos. Hoc ultimum, utcumque initum finitumque est, ante deditionem Capuae proelium fuit. Mediastuticus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro, tenuique fortuna ortus. Matrem eius quondam pro pupillo eo procurantem familiare ostētum, cum respondisset haruspex, summum quod esset imperium Capuae, peruenturum ad eum puerum: nihil ad eam spem agnoscentem, di-

A xisse ferunt, Tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos ad filium meum perueniet. Ea ludificatio ueri, & ipsa in uerum uertit. nam cum fame ferroq. urgerentur, nec spes ulla superesset: ijs qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus, Lesius, querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam, summum magistratum, ultimum omnium Campanorum cepit. Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam uidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuã posse: ne suos quoq. cõmeatus intercluderent noui consules, abscedere irrito incepto, & mouere e Capua statuit castra. multa secum quo iam inde pergeret, uoluenti, subijt animum impetus, caput ipsum belli, Romam petendi, cuius rei semper cupitae praetermissam occasionem post Cannensem pugnam, & alij uulgo fremebant, & ipse non dissimulabat: nec opinato pauore ac tumultu non esse desperandum aliquam partem urbis occupari posse. Eo si Roma in discrimine B esset, Capuam extemplo omissuros aut ambos imperatores Romanos, aut alterum ex ijs. qui si diuisissent copias, utrumque infirmiorem factum, aut sibi, aut Campanis bene gerendae rei fortunam daturos esse. Vna ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis perlicit, ut, litteris acceptis, specie trãsfugae castra Romana ingressus, altera parte Capuã clã peruadat. Litterae autem erant adhortatione plenae. Profectionem suam, quae salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnãda Capua duces atque exercitus Romanos. ne desponderent animos, tolerando paucos dies, totam soluturos obsidionem. Inde naues in flumine Vulturno comprehẽsas duci ad id, quod iam ante praesidij caussa fecerat, castellum iussit. quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte transijci posset exercitus, allatum est: cibarijs decem dierum praeparatis, deductas nocte ad fluuium legiones ante lucem C transiecit. Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis Fuluius Flaccus senatui Romam cũ scripsisset, uarie hominum animi pro cuiusque ingenio affecti sunt. Vt in re tam trepida, senatu extemplo uocato, P. Cornelius, cui Asinae cognomen erat, omnes duces exercitusq. ex tota Italia, neque Capuae, neque ullius alterius rei memor, ad urbis praesidium reuocabat. Fabius Maximus, abscedi a Capua, terreriq. & circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat. Qui ad Cannas uictor, ire tamen ad urbem ausus non esset, eum a Capua repulsum spem potiundae urbis Romae cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuam liberandam obsidione ire Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset: Iouem foederum ruptorum ab Hannibale testem, deosque alios defensuros esse. Has diuersas sententias media sententia P. Valerij Flacci uicit: qui utriusque rei memor, imperatoribus qui ad Capuam essẽt, scribendum censuit, D quid ad urbem praesidij esset. quãtas autem Hannibal copias duceret, aut quãto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. si & Romam e ducibus alter, & exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo & duce & exercitu Capua recte obsideretur: inter se compararent Claudius Fuluiusque, utri obsidenda Capua, utri ad prohibendam obsidione patriã Romam ueniendum esset. Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fuluius proconsul, cui collega ex uulnere aegro eundum Romam erat: e tribus exercitibus milite electo ad quindecim millia peditum, mille equites Vulturnum transducit. inde cũ Hannibalem Latina uia iturum satis cõperisset, ipse per Appiae municipia, quaeq. propter eã uiam sunt, Setiam, Soram, Lauiniam praemisit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris de uijs in uiam proferrent: praesidiaq. in urbes contraherent, ut sua cuique respublica in manu esset. Hannibal quo die Vulturnus est transgressus, haud procul a flumine castra poE suit. postero die praeter Cales in agrum Sidicinum peruenit. ibi diem unum populando moratus, per Suessulanum, Allifanumque, & Casinatem agrum uia Latina ducit. Sub Casinum biduo statiua habita: & passim populationes factae. Inde praeter Interamnam Aquinumq. in Fregellanum agrum ad Lirim fluuium uentum. ubi intercisum pontem a Fregellanis, morandi itineris caussa, inuenit. Et Fuluium Vulturnus tenuerat amnis, nauibus ab Hãnibale incensis, rates ad trãsijciendum exercitum in magna inopia materiae aegre comparantem. trãsiecto ratibus exercitu, reliquum Fuluio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa uiam expositis benigne commeatibus, erat. alacresq. milites, alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuncius, diem noctemq. itinere continuato, ingentem attulit terrorẽ. tumultuosius, quam

Aa 2 allatum

allatum erat, cursus hominum affingentium uana auditis, totam urbem conciuerat. ploratus mulierum non ex priuatis solum domibus exaudiebâtur, sed undique matronae in publicum effusae circa deum delubra discurrũt, crinibus passis aras uerrentes, nixae genibus, supinas manus ad caelum ac deos tendentes: orantesque, ut urbem Romam e manibus hostium eriperent: matresq. Romanas, & liberos paruos inuiolatos seruarent. Senatus magistratibus in foro praesto est, si quid consulere uelint. alij accipiunt imperia, disceduntq. ad suas quisque officiorum partes. alij offerunt se, si quo usus operae sit. praesidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano, atque arce Tusculana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fuluium proconsulẽ profectum cum exercitu a Capua affertur, cui ne minueretur imperium, si in urbem uenisset, decreuit senatus, ut Q. Fuluio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano, propter intercisos pontes, per Frusinatem Ferentinatemq. & Anagninũ agrum in Labicanum uenit. inde Algido Tusculum petijt: nec receptus moenibus, infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum a Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo maior caedes fiebat fugientium, praecedentibus Numidis: pluresq. omnium generum, atque aetatum capiebantur. In hoc tumultu Fuluius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media urbe per Carinas Exquilias contendit. inde egressus, inter Exquilinam Collinamq. portam posuit castra. Aediles plebis commeatum eo comportarunt. Consules senatusq. in castra uenerunt. ibi de summa reip. consultatum. Placuit consulibus, circa portas Collinam Exquilinãq. ponere castra: C. Calpurnium, praetorem urbanum, Capitolio, atque arci praeesse: & senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter haec Hannibal ad Anienẽ fluuium tria millia passuum ab urbe castra admouit. ibi statiuis positis, ipse cum duobus millibus equitum a porta Collina usque ad Herculis templum est progressus: atque unde proxime poterat, moenia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter, atque otiose facere, Flacco indignum uisum est. itaque immisit equites, submouerique, atque in castra redigi hostium equitatum iussit. Cum commissum proelium esset: consules transfugas Numidarum, qui tum in Auentino ad ∞, & CC erant, media urbe transire Exquilias iusserunt: nullos aptiores inter conualles, tectaq. hortorum, & sepulcra, & cauas undique uias ad pugnandum futuros rati. quos cum ex arce Capitolioq. cliuo publico in equis decurrentes quidam uidissent, captum Auentinum conclamauerunt. Ea res tantum tumultum ac fugam praebuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pauida multitudo fuerit. Tunc in domos, atque in tecta refugiebant: uagosque in uijs suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. nec comprimi tumultus, aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quae repentinus pauor in urbem compulerat. Equestre proelium secundum fuit, summotiq. hostes sunt. et quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules, censoresue fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, & nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt, compressique. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesq. certamen detrectauere. Instructis utrimque exercitibus in eius pugnae casum, in qua urbs Roma uictori praemium esset, imber ingens grandine mistus ita utramque aciem turbauit, ut uix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quam hostium metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Poenos uersa est: auditaq. uox Hannibalis fertur, potiundae sibi urbis Romae modo mentem non dari, modo fortunam. Minuere etiam spem eius & aliae magnae, paruaeq. res: magna illa, quod, cum ipse ad moenia urbis Romae armatus sederet, milites sub uexillis in supplementum Hispaniae profectos audiuit: parua autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, uenisse nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captiuo est. id uero adeo superbum, atque indignum uisum, eius soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inuentum Romae emptorem: ut extẽplo uocato praecone, tabernas argentarias, quae circa forum Romanum tunc essent, iusserit uenire.

His

A His motus ad Tutiam fluuium castra retulit, sex millia passuum ab urbe. inde ad lucum Feroniae pergit ire, templum ea tempestate inclytum diuitijs. Capenates aliqui accolae eius erant. primitias frugum eo, donaq. alia pro copia portantes, multo auro argentoq. id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum. aeris acerui, cum rudera milites religione inducti iacerent, post profectionem Hannibalis magni inuenti. Huius populatio templi haud dubia inter scriptores est. Coelius Romam euntem ab Ereto diuertisse eo Hannibalem tradit; iterq. eius ab Reate, Cutilijsque, & ab Amiterno orditur. ex Campania in Samnium, inde in Pelignos peruenisse: praeterq. opidum Sulmonem in Marrucinos transisse: inde Albensi agro in Marsos: hinc Amiternum Forulosque uicum uenisse. Neque ibi error est, quod tanti exercitus uestigia intra tam breuis aeui memoriam potuerint confundi. isse enim ea constat. tantum id interest, uenerit ne eo B itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit. Ceterum non quantum pertinaciae ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali. namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum uero ac Rhegium eo cursu contendit, ut prope repentino aduentu incautos oppresserit. Capua, etsi nihilo segnius oppressa per eos dies fuerat, tamen aduentum Flacci sensit: & admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. inde per colloquia intellexerunt relictos se, desertosque, & spem Capuae retinendae deploratam apud Poenos esse. Accessit edictum proconsulis ex senatusconsulto propositum uulgatumque apud hostes, ut, qui ciuis Campanus ante certam diem trãsisset, sine fraude esset. nec ulla facta est transitio, metu magis eos, quam fide, continente: quia maiora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. Ceterum quemadmodum nemo priuato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium C consulebatur. Nobilitas remp. deseruerat, neque in senatum cogi poterat. in magistratu autem erat, qui non sibi honorem adiecisset, sed indignitate sua uim ac ius magistratui quem gerebat, dempsisset. Iam ne in foro quidem, aut publico loco principum quisquam apparebat. domibus inclusi, patriaeq. occasum cum suo exitio in dies exspectabant. summa curae omnis in Bostarem Hannonẽque, praefectos praesidij Punici, uersa erat, suo non sociorum, periculo sollicitos. Hi conscriptis ad Hannibalem litteris non libere modo, sed etiam aspere, quibus non Capuam solum traditam in manum hostibus, sed se quoque, & praesidium in omnes cruciatus proditos incusabant: abijsse eũ in Bruttios, uelut auertẽtem sese, ne Capua in oculis eius caperetur. at hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romae abstrahi a Capua obsidenda potuisse. tanto constantiorem inimicum Romanum, quam amicum Poenum esse. Si redeat Capuam, bellumq. omne eo uertat: & D se, & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis, neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. ubi Romanae legiones sint, ibi & Carthaginiensium exercitus debere esse. sic ad Cannas, sic ad Trasymenum rem bene gestam, coeundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando. In hanc sententiam litterae conscriptae, Numidis, proposita mercede iam professis operam, dantur. Hi specie transfugarum cum ad Flaccum in castra uenissent, ut inde tempore captato abirent: famesque, quae tam diu Capuae erat, nulli non probabilem caussam transitionis faceret: mulier repente Campana in castra uenit, scortum transfugarum unius: indicatq. imperatori Romano, Numidas fraude composita transisse, litterasq. ad Hannibalem ferre. Id unum ex ijs, qui sibi rẽ aperuisset, arguere sese paratam. Productus, primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat. paullatim deinde conuictus ueri, cum tormenta posci & parari uideret: fassus id ita esse, E litteraeq. prolatae: & additum etiam indicio, quod celabatur, & alios species transfugarũ Numidas uagari in castris Romanis. Hi supra LXX comprehensi, & cum transfugis nouis multati uirgis, manibusque praecisis Capuam rediguntur. Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum. Concursus ad curiam populi factus coegit Lesium senatum uocare: & primoribus, qui iam diu publicis consilijs aberant, propalam minabantur, nisi uenirent in senatum, circa domos eorum ituros se, & in publicum omnes ui extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratui praebuit. Ibi cum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent: Vibus Virius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, negat eos, qui de legatis & de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent,

hec quid ipsis patiendum sit. Quid, uos, inquit, eam deditionem fore censetis,qua quon- F
dam, ut aduersus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedi
mus? Iam e memoria excessit,quo tempore, & in qua fortuna a populo R. defecerimus?
iam quemadmodum in defectione praesidium, quod poterat emitti, per cruciatum, & ad
contumeliam necauerimus? quoties in obsidentes, quam inimici eruperimus? castra op-
pugnauerimus? Hannibalem uocauerimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimū
est,ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra,quae illi infeste in nos fe-
cerint,repetite,ut ex eo,quid speretis,habeatis. Cum hostis alienigena in Italia esset, &
Hannibal hostis,& cuncta bello arderent: omissis omnibus, omisso ipso Hānibale,ambos
consules,& duos consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. Alterum an-
num circumuallatos inclusosque nos fame macerant, & ipsi nobiscum ultima pericula,gra
uissimos labores perpessi,circa uallum ac fossas saepe trucidati,& prope ad extremū castris G
exsuti.Sed omitto haec.uetus atque usitata res est,in oppugnanda hostium urbe labores ac
pericula pati:Illud irae atque odij exsecrabilis indicium est. Hānibal ingētibus copijs pedi
tum equitumq.castra oppugnauit, & ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsi
dione.profectus trans Vulturnum perussit Calenum agrum: nihil tanta sociorū clade auo-
cati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri iussit: eam quoque tempestatem im
minentem spreuerunt. Transgressus Anienē,tria millia passuum ab urbe castra posuit: po-
stremo ad moenia ipsa & ad portas accessit:Romam se adempturum eis, nisi omitterēt Ca
puam,ostendit: & non omiserunt.Feras bestias caeco impetu ac rabie concitatas,si ad cubi
lia & catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam auertas; Romanos Roma circum-
sessa,coniuges,liberi,quorū ploratus hinc quoque prope exaudiebantur: arae, foci, deum
delubra, sepulcra maiorum temerata ac uiolata,a Capua non auerterūt.tanta auiditas sup H
plicij expetendi,tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. nec iniuria forsitan. nos quoque
idē fecissemus,si data fortuna esset.Itaque quando aliter dijs immortalibus uisum est,cum
mortem ne recusare quidem debeam: cruciatus contumeliasque, quas sperat hostis, dum
liber,dum mei potens sum,effugere morte, praeterquam honesta,etiam leni possum. non
uideo Ap. Claudium & Q. Fuluium uictoria insolenti subnixos: neque uinctus per ur-
bem Romam triumphi spectaculum trahar: ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus,
lacerato uirgis tergo,ceruicem securi Romanae subijciam: nec dirui incendiq. patriam ui-
debo: nec rapi ad stuprum matres Campanas uirginesq. & ingenuos pueros. Albam, un-
de ipsi oriundi erant, a fundamentis prorueruntt, ne stirps, ne memoria originum suarum
exstaret: nedum eos Capuae parsuros credam,cui infestiores,quam Carthagini,sunt.Ita-
que quibus uestrum ante fato cedere, quam haec tot & tam acerba uideant, in animo est, I
ijs apud me hodie epulae instructae parataeq. sunt. satiatis uino ciboque, poculum idem,
quod mihi datum fuerit, circumferetur. ea potio corpus a cruciatu, animum a contume-
lijs,oculos,aures,a uidendis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quae manent ui-
ctos,uindicabit. parati erunt,qui magno rogo in propatulo aedium accenso corpora exa-
nima inijciant. Haec una uia & honesta & libera ad mortem. & ipsi uirtutem mirabuntur
hostes, & Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse. Hanc orationem
Virij plures audierunt cum assensu,quam forti animo id, quod probabant, exsequi potue-
runt.Maior pars senatus multis saepe bellis expertā populi Romani clementiam, haud dif-
fidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreue-
runt,miseruntque. Vibum Virium septem & uiginti ferme senatores domum secuti sunt:
epulatiq. cum eo, & quantum facere potuerāt,alienatis mentibus uino ab imminentis sen K
su mali,uenenum omnes sumpserunt. inde misso conuiuio dextris inter se datis, ultimoq.
complexu,collacrymantes suum patriaeq. casum,alij,ut eodem rogo cremarentur,manse-
runt,alij domos digressi sunt. Impletae cibis uinoq. uenae minus efficacem in maturanda
morte uim ueneni fecerunt. itaque noctem totam plerique eorum,& diei insequentis par-
tem,cum animam egissent: omnes tamen prius,quam aperirentur hostibus portae,exspira
runt. Postero die porta Iouis, quae aduersus castra Romana erat, iussu proconsulis aperta
est. ea intromissa legio una,& duae alae cum C. Fuluio legato. Is, cum omnium primum
arma telaque,quae Capuae erāt,ad se conferenda curasset, custodijs ad omnes portas dis-
positis, ne quis exire aut emitti posset, praesidium Punicum comprehendit: senatum
Campanum

A Campanum ire in castra ad imperatores Romanos iussit. quo cum uenissent, extemplo his omnibus catenae iniectae, iussiq. ad quaestores deferre, quod auri argentiq. haberent. auri pondo LXX fuit: argenti tria millia pondo & CC. senatores quinque & uiginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi, quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat. De supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fuluium Claudiumq. conueniebat. facilis impetrandae ueniae Claudius, Fuluij durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius rei totum reijciebat. percunctandi etiam aequum esse potestatem fieri patribus, num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorum, & num ope eorum in bello forent & municipiorum adiuti. Id uero minime committendum esse, Fuluius dicere, ut sollicitarentur criminibus dubijs sociorum fidelium animi, & subijcerentur indicibus, queis, neque quid B facerent, neque quid dicerent, quidquam umquam pensi fuisset. itaque se eam quaestionem oppressurum, exstincturumque. Ab hoc sermone cum digresi essent: & Appius quamuis ferociter loquentem collegam, non dubitaret tamen litteras super tanta re ab Roma exspectaturum: Fuluius, ne idipsum impedimentum incepto foret, dimittens praetorium, tribunis militum ac praefectis sociorum imperauit, uti duobus millibus equitum delectis denunciaret, ut ad tertiam buccinam praesto essent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portam intrauit, atque in forum perrexit: concursuq. ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari iussit: imperauitque, ut produceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes, uirgisq. caesi, ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit. ubi cum in tribunali consedisset, productiq. Campani deligarentur ad palum: eques citus ab Roma uenit: litterasq. a C. Calpurnio C praetore Fuluio cum tradidisset: murmur a tribunali totam concionem peruasit, deferri rem integram ad patres de Campanis. Et Fuluius id ita esse ratus, acceptas litteras, neque resolutas cũ in gremio reposuisset, praeconi imperauit, ut lictorem lege agere iuberet. Ita de ijs quoque, qui Calibus erant, sumptum supplicium. tum litterae lectae, senatusq. cõsul tum, serum ad impediendam rem actam, quae summa ope approperata erat, ne impediri posset. Consurgentem iam Fuluium Taurea Iubellius Campanus per mediam uadens turbam nomine inclamauit: & cum mirabundus, quidnam sese uellet, inquireret, residens Flaccus: Me quoque, inquit, iube occidi: ut gloriari possis, multo fortiorem, quam ipse es, uirum abs te occisum esse. Cum Flaccus negaret profecto satis compotem mentis esse: modo prohiberi etiam se, si id uellet, senatus consulto diceret: tum Iubellius: Quandoquidem, inquit, capta patria, propinquis amicisq. amissis, cum ipse manu mea coniugem liberosq. interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, D quae his ciuibus meis: petatur a uirtute inuisae huius uitae uindicta. atque ita gladio, quẽ ueste texerat, per aduersum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit. Quia & quod ad supplicium attinet Campanorum, & pleraque alia, de Flacci unius sententia acta erant, mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuae quidam tradunt. hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte uenisse Cales, neque sua manu interfectum; sed dum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quae uociferabatur, silentium fieri Flaccum iussisse: tum Tauream illa, quae ante memorata sunt, dixisse: uirum se fortissimum a nequaquam pari ad uirtutem occidi. sub haec dicta iussu proconsulis praeconem ita pronunciasse, Lictor uiro forti adde uirgas, & in eũ primum lege age. Lectum quoque senatusconsultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt: sed quia adscriptum in senatusconsulto fuerit, si ei uideretur, integram rem ad E senatum reijceret: interpretatum esse, quid magis e rep. duceret, aestimationem sibi permissam. Capuam a Calibus reditum est: Atellaq. & Calatia in deditionem acceptae. ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animaduersum. ita ad LXX principes senatus interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi. alij per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati, uarijs casibus interierunt. multitudo alia ciuium Campanorum uenumdata. De urbe agroq. reliqua consultatio fuit: quibusdam delendam censentibus urbem praeualidam, propinquam, inimicam. Ceterum praesens utilitas uicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terrae satis constabat primum in Italia esse, urbs seruata est, ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandae multitudo incolarũ libertino-

rumq. & institorum opificumq. retenta. ager omnis & tecta publica populi Romani facta. Ceterum habitari tantum tamquam urbem, Capuam, frequentariq. placuit: corpus nullum ciuitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse. sine consilio publico, sine imperio multitudinem: nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore. praefectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositae consilio ab omni parte laudabili. seuere & celeriter in maxime noxios animaduersum: multitudo ciuium dissipata in nullam spem reditus: non saeuitum incendijs ruinisq. in tecta innoxia, murosque: & cũ emolumẽto quaesita etiam apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimae opulentissimaeque, cuius ruinis omnis Cãpania, omnes, qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta uis in Romanis ad expetendas poenas ab infidelibus socijs, &, quam nihil in Hannibale auxilij ad receptos in fidem tuendos esset. Romani proconsules persuncti, quod ad Capuam attinebat, cura, C. Neroni ex ijs duabus legionibus, quas ad Capuam habuerant, sex millia peditum, & trecentos equites, quos ipse legisset, & socium Latini nominis peditum numerum parem, & octingentos equites decernunt. Eum exercitum, Puteolis in naues impositum, Nero in Hispaniam transportauit. Cum Tarraconem nauibus uenisset, expositisq. ibi copijs, & nauibus subductis, socios quoq. nauales, multitudinis augendae caussa, armasset: profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fonteio & L. Marcio accepit. inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides Atros castra habebat in Ausetanis, is locus est inter opida Illiturgi, & Mẽtissam. huius saltus fauces Nero occupauit. Hasdrubal, ne in arto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem cum laeto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal colloquio petiuit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium, dieq. statuenda ad quam praesidia deducerentur, suaq. omnia sine fraude Poeni deportarent. Quod ubi impetrauit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod grauissimum exercitus erat, Hasdrubal, quacũque posset, euadere e saltu iussit. data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas tum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad euadendum per artas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoq. dedita opera, quae in rem non essent, die consumpto, in posterum dilatum est. addita insequens nox spatium dedit & alios emittendi: nec postero die res finem inuenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque, emittendis clam e claustris Carthaginiensibus, absumptae. et posteaquam maior pars emissa exercitus erat, iam ne ijs quidem, quae ultro dicta erant, stabatur: minusq. ac minus, cum timore simul fide decrescente, conueniebat. Iam ferme pedestres omnes copiae euaserant e saltu: cum prima luce densa nebula saltum omnẽ camposq. circa intexuit. quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem colloquium differret. illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quidquam rei feriatum esse. Ne tum quidem suspecta fraus. cum data esset uenia eius diei, extemplo Hasdrubal cũ equitatu elephantisq. castris egressus, sine ullo tumultu in tutum euasit. Hora ferme quarta depulsa sole nebula aperuit diem, uacuaq. hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius Punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem instititit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam, leuia tamen proelia inter extremum Punicum agmen, praecursoresq. Romanorum fiebãt. Inter haec Hispaniae populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli noui deficiebant. Et Romae senatui populoq. post receptam Capuam non Italiae iam maior, quam Hispaniae, cura erat. et exercitum augeri, & imperatorem mitti placebat, nec tamen, quem mitterent, satis constabat: quoniam illuc, ubi duo summi imperatores intra dies XXX cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligẽdus esset. Cũ alij aliũ nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsulem creando in Hispaniam comitia haberet. diemq. comitijs consules edixerunt. Primo exspectauerant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterẽtur. quae ut destituta exspectatio est, redintegratus luctus acceptae cladis, desideriumq. imperatorum amissorum. Maesta itaque ciuitas, prope inops consilij, comitiorum die tamen in campum descendit. atque in magistratus uersi, circumspectant ora principum aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo

perditas

A perditas res, desperatumq. de repub. esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere. Cum subito P. Cornelius, illius, qui in Hispania ceciderat, filius, quattuor & uiginti ferme annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omniū ora conuersa sunt, clamore ac fauore ominati extēplo sunt felix faustumq. imperium. iussi deinde inire suffragium, ad unum omnes non centuriae modo, sed etiam homines P. Scipioni imperium esse in Hispaniam iusserunt. Ceterum post rem actam, ut iam resederat impetus animorum ardorque, silentium subito ortum, & tacita cogitatio, quidnam egissent noui. quod fauor plus ualuisset, quam ratio aetatis, maxime poenitebat. quidam fortunam etiam domus horrebant, nomenque, ex funestis duabus familijs, in eas prouincias, ubi inter sepulcra patris patruique res gerendae essent, proficiscentis. Quam ubi ab re tanto impetu acta solicitudinem curamque hominum animaduertit,
B aduocata concione, ita de aetate, sua, imperioq. mādato, & bello quod gerendum esset, magno, elatoq. animo disseruit: ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus, innouaretq. & impleret homines certioris spei, quam quātam fides promissi humani, aut ratio ex fiducia rerum subijcere solet. Fuit enim Scipio non ueris tantum uirtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab iuuenta in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem aut per nocturnas uisa species, aut uelut diuinitus mente monita, agens: siue & ipse capti quadam superstitione animi: siue ut imperia consiliaque, uelut sorte oraculi missa sine cunctatione assequeretur. ad haec iam inde ab initio praeparās animos, ex quo togam uirilem sumpsit, nullo die prius ullam publicam priuatamq. rem egit, quam in Capitoliū iret, ingressusq. aedem consideret: & plerumque tempus solus in secreto ibi tereret. Hic mos, qui per omnem uitam seruabatur, seu consulto, seu temere uulgatae opinioni fidem
C apud quosdam fecit stirpis eum diuinae uirum esse: retulitq. famam in Alexandro Magno prius uulgatam, & uanitate & fabula parem, anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris eius persaepe uisam prodigij eius speciem, interuētuq. hominum euolutā repente, atque ex oculis elapsam. His miraculis numquam ab ipso elusa fides est: quin potius aucta arte quadā, nec abnuendi tale quidquam, nec palam affirmandi. Multa alia eiusdem generis, alia uera, alia assimulata, admirationis humanae in eo iuuene excesserant modum. quibus freta tunc ciuitas, aetati haudquaquam maturae tantam molem rerum, tantūque imperium permisit. Ad eas copias, quas ex uetere exercitu Hispania habebat, quaeque a Puteolis cum C. Nerone trāsiectae erant, decē millia peditum, & mille equites adduntur. & M. Iunius Silanus propraetor adiutor ad res gerendas datus est. Ita cum XXX nauium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostijs Tiberinis profectus praeter oram
D Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum, & deinde Pyrenes circumuectus promontoriū Emporijs, urbe Graeca, (oriundi & ipsi a Phocaea sunt) copias exposuit. inde sequi nauibus iussis, Tarraconem pedibus profectus, conuentum omnium sociorum (etenim legationes ad famam aduentus eius ex omni se prouincia effuderant) habuit. naues ibi subduci iussit: remissis quattuor triremibus Massiliēsium, quae officij caussa ab domo prosecutae fuerāt. Responsa inde legationibus suspensis uarietate tot casuum dare coepit: ita elato ab ingenti uirtutum suarum fiducia animo, ut nullum ferox uerbum excideret: ingensque omnibus quae diceret, cum maiestas inesset, tum fides. Profectus ab Tarracone, & ciuitates sociorū & hiberna exercitus adijt. collaudauitq. milites, quod duabus tantis cladibus deinceps icti, prouinciam obtinuissent: nec fructum secūdarum rerum sentire hostes passi omni cis Iberum agro eos arcuissent, sociosq. cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum
E tanto honore, ut facile appareret, nihil minus eum uereri, quam ne quis obstaret gloriae suae. Successit inde Neroni Silanus, & in hiberna noui milites deducti. Scipio, omnib. quae adeunda agendaq. erant, mature aditis peractisque, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud ciues sociosq.: & diuinatio quaedam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat, eo opportune maiorem inferens metum. In hiberna diuersi concesserant: Hasdrubal Gisgonis usque ad Oceanum & Gades: Mago in mediterranea maxime supra Castulonensem saltum. Hasdrubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernauit. Aestatis eius extremo, quo capta est Capua, & Scipio in Hispaniam uenit: Punica classis ex Sicilia Tarentum accita ad arcendos commeatus praesidij Romani, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari

aditus: sed assidendo diutius, artiorem annonam socijs quam hosti faciebat. non enim F
tantum subuehi opidanis per pacata litora apertosque portus praesidio nauium Punica-
rum poterat, quantum frumenti classis ipsa turba nauali mista ex omni genere hominum
absumebat: ut arcis praesidium etiam sine inuecto, quia ibi pauci erant, ex ante praeparato
sustentari posset: Tarentinis classique ne inuectum quidem sufficeret. tandem maiore gra-
tia, quam uenerat, classis dimissa est. annona haud multum laxauerat: quia remoto ma-
ritimo praesidio subuehi frumentum non poterat. Eiusdem aestatis exitu M. Marcellus ex
Sicilia prouincia cum ad urbem uenisset, a C. Calpurnio praetore senatus ei ad aedem Bel
lonae datus est. ibi cum de rebus ab se gestis disseruisset, questus leniter, non suam magis
quam militum uicem, quod prouincia confecta exercitum deportare non licuisset, postu-
lauit, ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetrauit. Cum multis uerbis actum es-
set, utrum minus conueniret, cuius nomine absentis, ob res prospere ductu eius gestas, sup G
plicatio decreta foret, & dijs immortalibus habitus honos, ei praesenti negare triumphum:
an quem tradere exercitum successori iussissent, quod, nisi manente in prouincia bello, non
decerneretur, eum quasi debellato triumphare, cum exercitus testis meriti atque imme-
riti triumphi abesset: medium uisum, ut ouans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctorita-
te senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ouans iniret, imperium es-
set. Pridie quam urbem iniret, in monte Albano triumphauit. inde, ouans, multam prae-
se praedam in urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum, catapultae, ballistae-
que, & alia omnia instrumenta belli lata, & pacis diuturnae, regiaeq. opulentiae ornaméta,
argenti aerisq. fabrefacta uasa, & alia suppellex, pretiosaq. uestis: & multa nobilia signa,
quibus inter primas Graeciae urbes Syracusae ornatae fuerant. Punicae quoque uictoriae
signum, octo ducti elephanti. Et nō minimum fuere spectaculum cum coronis aureis prae- H
cedentes Sosis Syracusanus, & Mericus Hispanus, quorum altero duce nocturno Syra-
cusas introitum erat: alter Nasum, quodque ibi praesidij erat, prodiderat. His ambobus
ciuitas data, & quingena iugera agri: Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut ho-
stium populi R. fuisset, & aedes Syracusis, cuius uellet eorum, in quos belli iure animad-
uersum esset: Merico, Hispanisque qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia ex ijs,
qui a populo R. defecissent, iussa dari. id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei uideretur, ur-
bem agrumque eis assignaret. In eodem agro, Belligeni, per quem illectus ad transitio-
nem Mericus erat, CD iugera agri decreta. Post profectionem ex Sicilia Marcel-
li Punica classis octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Mur-
gantinae desciuerunt terrae. secutae defectionem earum Hybla & Magella sunt, & ignobi
liores quaedam aliae. Et Numidae, praefecto Mutine, uagi per totam Siciliam sociorum I
populi Romani agros urebant. Super haec exercitus Romanus iratus, partim quod cum
imperatore non deuectus ex prouincia esset, partim quod in opidis hibernare uetiti e-
rant, segni fungebantur militia: magisq. eis auctor ad seditionem, quam animus, deerat.
Inter has difficultates M. Cornelius praetor & militum animos, nunc consolando, nunc
castigando, sedauit: & ciuitates omnes, quae defecerant, in deditionem redegit: atque
ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerq. debebatur, ex senatus consulto tribuit.
Consules, cum ambo Apuliam prouinciam haberent, minusque iam terroris a Poenis
& Hannibale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque prouincias. Sulpicio Macedo-
nia euenit, isque Laeuino successit. Fuluius Romam comitiorum caussa accersitus, cum
comitia consulibus rogandis haberet, praerogatiua Veturia iuniorum declarauit T. Man-
lium Torquatum & T. Otacilium. Manlius, qui praesens erat, gratulandi caussa cum tur- K
ba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal con-
sulis uenit: petitque, ut pauca sua uerba audiret, centuriamque, quae tulisset suffragium,
reuocari iuberet. Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculo-
rum ualetudinem excusauit. Impudentem & gubernatorem & imperatorem esse, qui,
cum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas commit-
ti. proinde si uideretur, & redire in suffragium Veturiam iuniorum iuberet: & meminis-
set in consulibus creandis, belli, quod in Italia sit, temporumque reipublicae, uixdum re-
quiescere aureis a strepitu & tumultu hostili, quo paucos ante menses assederint prope
moenia Romana. Post haec cum centuria frequens succlamasset, nihil se mutare senten-

tiae,

A tiae,eoſdemq. cõſules dicturos eſſe: tum Torquatus, Neque ego ueſtros, inquit, mores cõſul ferre potero, neque uos imperium meum, redite in ſuffragium, & cogitate, bellum Punicum in Italia, & hoſtium ducem Hannibalem eſſe. Tum Veturia & auctoritate mota uiri, & admirantium circa fremitu, petit a conſule, ut Veturiam ſeniorum citaret. uelle ſeſe cum maioribus natu colloqui, & ex auctoritate eorum conſules dicere. Citatis Veturiae ſenioribus, datum ſecreto in ouili cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus conſulendum dixerunt eſſe: duobus iam plenis honorum, Q. Fabio, & M. Marcello: &, ſi utiq. nouũ aliquem aduerſus Poenos conſulem creari uellent, M. Valerium Laeuinum egregie aduerſus Philippum regem terra mariq. res geſſiſſe. Ita de tribus conſultatione data, ſenioribus dimiſſis, iuniores ſuffragium ineunt. M. Claudium Marcellum fulgentem tum Sicilia domita, & M. Valerium abſentem conſulem dixerunt. auctoritatem praerogatiuae omnes centu- AN. 540.
B riae ſecutae ſunt. Eludant nunc antiqua mirantes. non equidem ſiqua ſit ſapientiũ ciuitas, quam docti fingunt magis, quam norunt: aut principes, grauiores, temperantioreſq. a cupidine imperij, aut multitudinem melius moratam cenſeam fieri poſſe. centuriam uero iuniorum ſeniores conſulere uoluiſſe, quibus imperium ſuffragio mandaret: uix ut ueriſimile ſit, parentum quoque hoc ſaeculo uilis leuiſq. apud liberos auctoritas facit. Praetoria inde comitia habita. P. Manlius Vulſo, & L. Manlius Acidinus, & C. Laetorius & L. Cincius Alimentus creati ſunt. Forte ita incidit, ut comitijs perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, niſi interpellatus ordo comitiorum eſſet, collegam abſentem daturus fuiſſe uidebatur populus, mortuum in Sicilia eſſe. Ludi Apollinares & priore anno fuerãt: & eo anno ut fierent, referente C. Calpurnio praetore, ſenatus decreuit, ut in perpetuũ uouerentur. Eodem anno prodigia aliquot uiſa nunciataq. ſunt. In aede Concordiae Victo-
C ria, quae in culmine erat, fulmine icta, decuſſaq. ad Victorias, quae in ante fixae erãt, haeſit, neque inde procidit. Et Anagniae & Fregellis, nunciatum eſt, murum portaſq. de caelo tactas. & in foro Sudertano ſanguinis riuos per diem totum fluxiſſe. & Ereti lapidibus pluuiſſe. & Reate mulam peperiſſe. Ea prodigia hoſtijs maioribus ſunt procurata: & obſecratio in unum diem populo indicta, & nouendiale ſacrum. ſacerdotes publici aliquot eo anno mortui ſunt, nouiq. ſuffecti. in locum M'. Aemilij Numidae, decemuiri ſacrorum, M. Aemilius Lepidus: in locum M. Pomponij Mathonis pontificis C. Liuius: in locum Sp. Caruilij Maximi auguris M. Seruilius. L. Otacilius Craſſus põtifex, quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum eius non eſt facta. C. Claudius, flamen dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abijt. Per idem tempus M. Valerius Laeuinus, tentatis prius per ſecreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad idipſum concilium Aetolorum claſſe expedita uenit. Vbi cum Syracuſas Capuamq. captas in fidem, in Italiaq. rerum ſe-
D cundarum ſucceſſum oſtentaſſet: adieciſſetque, iam inde a maioribus traditum morẽ Romanis colendi ſocios: ex quibus alios in ciuitatem, atque aequum ſecum ius accepiſſent: alios in ea fortuna haberent, ut ſocij eſſe, quam ciues mallent: Aetolos eo in maiore futuros honore, quod gentium tranſmarimarũ in amicitiam primi ueniſſent: Philippum eis & Macedonas graues accolas eſſe, quorum ſe uim ac ſpiritus etiam fregiſſe: & eo redactos eſſe, ut non ijs modo urbibus, quas per uim ademiſſent Aetolis, excedant: ſed ipſam Macedoniam infeſtam habeant. Et Acarnanas, quos aegre ferrent Aetoli a corpore ſuo diremptos, reſtituturũ ſe in antiquam formulam, iuriſq. ac ditionis eorũ. Haec dicta promiſſaque a Romano imperatore, Scopas, qui tum praetor gentis erat, & Dorimachus, princeps Aetolorum, affirmarunt auctoritate ſua, minore cum uerecundia, & maiore cum fide uim
E maieſtatemq. populi R. extollentes. maxime tamen ſpes potiundae mouebat Acarnaniae. Igitur conſcriptae condiciones, quibus in amicitiam ſocietatemq. populi Romani uenirẽt. additumque, ut, ſi placeret, uellẽtq., eodem iure amicitiae Elei Lacedaemonij que, & Attalus, & Pleuratus, & Scerdiletus eſſent: Aſiae Attalus, hi Illyriorum reges. Bellum ut extẽplo Aetoli cum Philippo terra gererent. Nauibus ne minus uiginti quinqueremibus adiuuaret Romanus. Vrbium, Corcyra tenus, ab Aetolia incipienti, ſolum tectaque, & muri cũ agris Aetolorum; alia omnis praeda populi Romani eſſet. Darentq. operam Romani, ut Acarnaniam Aetoli haberẽt. Si Aetoli pacem cum Philippo facerent, foederi adſcriberẽt ita ratam eorum pacem, ſi Philippus arma ab Romanis, ſocijſq. quiq. eorum ditionis eſſent, abſtinuiſſet. Item ſi populus R. foedere iungeretur regi, ut caueret ne ius ei belli inferendi

rendi Aetolis, socijsque eorum esset. Haec conuenerunt, conscriptaque biennio post, F
Olympiae, ab Aetolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumētis essent, sunt
posita. Morae caussa fuerant retenti Romae diutius legati Aetolorum. nec tamen impe-
dimento id rebus gerendis fuit. & Aetoli extemplo mouerunt aduersus Philippum bel-
lum: & Laeuinus Zacynthum, (parua insula est, propinqua Aetoliae: urbem unam eodem
quo ipsa est nomine habet: eam praeter arcem uicepit) & Oeniadas, Naxumque Acar-
nanum captas Aetolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo
ratus, ne Italiam Poenosq. & pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se re-
cepit. Philippo Aetolorum defectio Pellae hibernāti allata est. itaque, quia primo uere mo
turus exercitum in Graeciā erat, Illyrios finitimasq. eis urbes alieno metu quietas, ut Ma-
cedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum, atque Apolloniatum fines fecit,
egressosq. Apolloniatas cum magno terrore ac pauore compulit intra muros. uastatis pro- G
ximis Illyrijs, in Pelagoniam eadem celeritate uertit iter. inde Dardanorum urbem sitam
in Macedonia, transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Aetolici,
iunctiq. cum eo Romani belli, per Pelagoniam & Nymphaeum & Beroeam in Thessaliam
descendit. ad bellum secum aduersus Aetolos capessendum incitari posse homines crede
bat: &, relicto ad fauces Thessaliae Perseo cum quattuor millibus armatorum ad arcen-
dos aditu Aetolos, ipse, priusquam maioribus occuparetur rebus, in Macedoniam, atque
inde in Thraciam exercitum ac Medos eduxit. Incurrere ea gens in Macedoniam solita
erat, ubi, regem occupatum externo bello, ac sine praesidio esse regnum, sensissent. Ad
Phragandas, igitur uastare agros, & urbem Iamphorinam, caput arcemque Medicae, op-
pugnare coepit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello
audiuit, armata omni iuuentute Aetolorum, bellum inferre Acarnaniae parat. Aduer- H
sus quos Acarnanum gens & uiribus impar, & iam Oeniadas Naxumq. amissa cernens,
Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit, quam consilio, bellum. coniugi-
bus, liberisque, & senioribus supra LX annos in propinquam Epirum missis, ab XV ad
LX annos coniurant, nisi uictores, se non redituros. qui uictus acie excessisset, eum ne-
quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram exsecrationem in populares, obtestatio-
nem, quam sanctissimam potuerunt, aduersus hospites composuerunt: precatique simul
Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhibe-
rentque humatis titulum, Hic siti sunt Acarnanes, qui aduersus uim atque iniuriam Ae-
tolorum pro patria pugnantes, mortem oppetierunt. Per haec incitatis animis, castra in
extremis finibus suis obuia hosti posuerunt. nuncijs ad Philippum missis, quanto res in
discrimine esset, omittere Philippum, id, quod in manibus erat, coegerunt bellum, Iam- I
phorina per deditionem recepta, & prospero alio successu rerum. Aetolorum impetum
tardauerat, primo coniurationis fama Acarnaniae, deinde auditus Philippi aduentus re-
gredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus, quamquam, ne opprimerentur Acar-
nanes, itineribus magnis ierat, ultra Clinen est progressus. inde cum audisset reditum
Aetolorum ex Acarnania, & ipse Pellam redijt. Laeuinus ueris principio a Corcyra pro-
fectus nauibus, superato Leucate promontorio, cum uenisset Naupactum: Anticyram
inde se petiturum edixit, ut praesto ibi Scopas Aetolique essent. Sita Anticyra est in Lo-
cride laeua parte sinum Corinthiacum intrantibus. breue terra iter eo, breuis nauigatio
ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrimque oppugnari coepta est. grauior a mari
oppugnatio erat: quia & tormenta machinaeque omnis generis in nauibus erant, & Ro-
mani inde oppugnabant. itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem, Aetolis K
traditur. praeda ex pacto Romanis cessit. Litterae Laeuino redditae, consulem eum absen
tem declaratum, & successorem uenire P. Sulpicium. ceterum diuturno ibi morbo im-
plicitus, serius spe omnium Romam uenit. M. Marcellus, cum idib. Martijs consulatum
inisset, senatum eo die moris modo caussa habuit, professus, nihil se absente collega, ne-
que de repub. neque de prouincijs acturum. Scire se, frequentes Siculos prope urbem
in uillis obtrectatorum suorum esse: quibus, tantum abesse, ut per se non liceat palam
Romae crimina edita fictaque ab inimicis uulgare: ut, ni simularent aliquem sibi timo-
rem absente collega dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit.
ubi quidem collega uenisset: non passurum quidquam prius agi, quam Siculi in senatum

intro-

A introducantur. delectum prope a M.Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi questum de se Romam uenirent. eundem litteris falsis urbem implesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat. Moderati animi gloriam eo die adeptus consul, senatum dimisit. ac prope iustitium omnium rerũ futurum uidebatur, donec alter consul ad urbem uenisset. Otium, ut solet, excitauit plebis rumores. belli diuturnitate & uastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset Hannibal: & exhaustam delectibus Italiam, & pro republica Cannis exercitus caesos querebantur: & consules bellicosos ambos, uiros acres nimis, & feroces creatos: qui uel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare ciuitatem forent passuri. Interrupit hos sermones nocte quae pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernae, quae postea quinque, & argentariae, quae nunc Nouae appellantur, arsere. comprehensa
B postea priuata aedificia: (neque enim tum basilicae erãt) comprehẽsae latumiae, forumq. piscatorium, & atrium regium. aedes Vestae uix defensa est, tredecim maxime seruorum opera, qui in publicum redempti, ac manumissi sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit. nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod pluribus simul locis, & ijs diuersis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, praemium fore libero pecuniam, seruo libertatem. Eo praemio inductus Campanorum Calauiorum seruus (Mannus ei nomen erat) indicauit: dominos, & quinque praeterea iuuenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q.Fuluio securi percussi erant, id incendium fecisse: uulgoque facturos alia, ni comprehendantur. Comprehensi, familiaeque eorum. & primo eleuabatur index indiciumque. pridie eum uerberibus castigatum ab dominis dis-
C cessisse: per iram ac leuitatem ex re fortuita crimen commentum, ceterum ut coram coarguebantur, & quaestio ex ministris facinoris foro medio haberi coepta est: fassi omnes. atque in dominos seruosque conscios animaduersum est. indici libertas data, & uiginti millia aeris. Consuli Laeuino Capuam praetereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrymis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum a Q.Flacco deleri sinerent. Flaccus sibi priuatam simultatem cum Campanis negare ullam esse; publicas inimicitias & hostiles esse, & futuras, quoad alieno animo esse a populo R. sciret. nullam enim in terris gentem esse; nullum infestiorem populum nomini Romano. ideo se moenibus inclusos tenere eos: quia si qui euasissent aliqua, uelut feras bestias per agros uagari, & laniare, & trucidare, quodcumque obuium detur. alios
D ad Hannibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. inuenturum in semiusto foro consulem uestigia sceleris Campanorum. Vestae aedem petitam, & aeternos ignes, & conditum in penetrali fatale pignus imperij Romani. se minime censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana moenia fieri. Laeuinus Campanos iureiurando a Flacco adactos, quincto die, quam a senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam iussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obuiam egressis, Romam peruenit: clarissimarum urbium excidio celeberrimis uiris uictos bello accusatores in urbem adducens. De republica tamen primum, ac de prouincijs ambo consules ad senatum retulere. Ibi Laeuinus, quo statu Macedonia, & Graecia, Aetoli, Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit. Philippum inferentem bellum Aetolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abijsse, legionemque inde deduci posse. classem satis esse ad arcendum Italia regem.
E Haec de se, deque prouincia cui praefuerat. Consulum de prouincijs communis relatio fuit. Decreuere patres, ut alteri consulum Italia, bellumque cum Hannibale, prouincia esset: alter classem, cui T. Otacilius praefuisset, Siciliamque prouinciam cum L. Cincio praetore obtineret. Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaq. essent. eae quattuor erant legiones. urbanae duae superioris anni in Etruriam: duae quibus Sulpicius consul praefuisset, in Galliã mitterentur. Galliae & legionibus praeesset, quem cõsul, cuius Italia prouincia esset, praefecisset. In Etruriã C.Calpurnius post praeturã, prorogato in annum imperio, missus. & Q. Fuluio Capua prouincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus ciuium sociorumq. minui iussus, ut ex duabus legionibus una legio quin-

que-

que millia peditum, & trecenti equites essent: dimissis qui plurima stipendia haberēt: & sociorum septem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur: eadem ratione stipendiorum habita in ueteribus militibus dimittendis. Cn. Fuluio, consuli superioris anni, nec de prouincia Apulia, nec de exercitu quem habuerat, quidquam mutatum: tantum in annum prorogatū imperium est. P. Sulpicius, collega eius, omnē exercitū, praeter socios naua les, iussus dimittere est. Itē ex Sicilia exercitus cui M. Cornelius praeesset: ubi consul in prouinciā uenisset, dimitti iussus. L. Cincio praetori ad obtinendā Siciliam Cannenses milites dati duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni praetori decretae: quibus L. Cornelius in eadem prouincia priore anno praefuerat. Vrbanas legiones ita scribere consules iussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudij, M. Valerij, Fuluijque fuissent: ne ue eo anno plures, quam una & uiginti, Romanae legiones essent. His senatusconsultis perfectis, sortiri prouincias consules. Sicilia & classis Marcello, Italia cum bello aduersus Hannibalē Laeuino euenit. Quae sors, uelut iterum captis Syracusis, ita exanimauit Siculos exspectatione sortis in consulū conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesq. uoces, & extemplo oculos hominum conuerterent, & postmodū sermones praebuerint. Circumibant enim senatum cum ueste sordida, affirmantes, se non modo suam quisque patriam, sed totam Siciliam relicturos, si eo Marcellus iterum cū imperio rediisset. nullo suo merito eum ante implacabilem in se fuisse; quid iratū, quod Romam de se questū uenisse Siculos sciat, facturum? obrui Aetnae ignibus, aut mergi freto, satius illi insulae esse, quam uelut dedi noxae inimico. Hae Siculorū querellae, per domos primum nobilium circumlatae, celebrataeque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim inuidia Marcelli excitabat, in senatum etiam peruenerunt. postulatum a consulibus est, ut de permutandis prouincijs senatum consulerent. Marcellus, si iam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam, dicere. nunc, ne quis timore frenari eos dicere posset, quo minus de eo libere querantur, in cuius potestate mox futuri sint, si collegae nihil intersit, mutare se prouinciam paratum esse. deprecari senatus praeiudicium. nam cum extra sortem collegae optionem dare prouinciae iniquum fuerit, quanto maiorem iniuriam, immo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri? Ita senatus, cum, quid placeret, magis ostendisset, quam decreuisset, dimittitur. Inter ipsos consules permutatio prouinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem facta est: ut ex quo primus aduersae pugnae gloriam ceperat, in eius laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet. permutatis prouincijs, Siculi in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum uerba fecerunt, in gratiam publicam auertentes. Hieronymum ac postea Hippocratem & Epicidem tyrannos, cum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, inuisos fuisse sibi: ob eam caussam & Hieronymum a principibus iuuentutis prope publico consilio interfectum, & in Epicidis Hippocratisque caedem septuaginta nobilissimorum iuuenum coniurationem factam. quos Marcelli mora destitutos, quia ad praedictum tempus exercitum ad Syracusas non admouisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicidis tyrannidem Marcellum excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Numquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire, pollicerique, se urbem, cum uellet, ei tradituros: sed eum primo ui capere maluisse: dein cum id neque terra neque mari omnia expertus potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum aerarium Sosin, & Mericum Hispanum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequidquam ultro offerentes, praeoptasse, quo scilicet iustiore de caussa uetustissimos socios populi Romani trucidaret ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed populus Syracusanus & senatus: si portas Marcello Syracusani publice, & non, oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicides clausissent: si Carthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent: quid ultra, quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellū potuisse? Certe praeter moenia & tecta exhausta urbis, & refracta deum delubra, dijs ipsis ornamentisq. eorum ablatis, nihil relictum Syracusis, esse. bona quoque multis adempta: ita ut ne nudo quidem solo, reliquijs direptae fortunae alere sese ac suos possent. orare se patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem,

quae

A quae compareant, cognoscique possint, restitui dominis iubeant. Talia conquestos cum excedere templo, ut de postulatis eorum patres consuli possent, Laeuinus iussisset: Immo maneant, inquit Marcellus, ut coram his respondeam: quando ea condicione pro uobis patres conscripti bella gerimus, ut uictos armis, accusatores habeamus: duae captae hoc anno urbes, Capua Fuluium reum, Marcellum Syracusae habeant. Reductis in curiam legatis, tum consul, Non adeo maiestatis, inquit, populi Romani imperijque huius oblitus sum, patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus caussam accusantibus Graecis fuerim: sed non quid ego fecerim, in disquisitionem uenit, quem quidquid in hostibus feci, ius belli defendit, sed quid isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an uiuo Hierone Syracusas uiolauerim. sin autem desciuerunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac moenia clauserunt, exercitumq. Carthaginiensium aduersus nos tutati sunt: quis passos esse hostilia, cum fecerint, indignatur? B Tradentes urbem principes Syracusanorum auersatus sum: Sosin & Mericum Hispanum, quibus tantam rem crederem, potiores habui? Non estis extremi Syracusanorum: quippe qui alijs humilitatem obijciatis. quis est uestrum, qui se mihi portas aperturũ, qui armatos milites meos in urbem accepturũ promiserit? Odistis, & exsecramini eos qui fecerunt: & ne hic quidem contumelijs in eos dicendis parcitis: tantum abest ut & ipsi tale quidquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum patres conscripti, quam isti obijciunt, maximo argumento est, me neminem, qui nauatam operam reipublicae nostrae uelit, auersatũ esse. Et antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquiũ eundo, tentaui pacem: & posteaquam neque legatos uiolandi uerecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terra mariq. exhaustis laboribus, tandem ui atque armis Syracusas cepi. Quae captis acciderint, apud Hannibalem C & Carthaginienses, uictosque, iustius, quam apud uictoris populi Romani senatum, quererentur. Ego patres conscripti Syracusas spoliatas si negaturus essem: numquam spolijs earum urbem Romam exornarem. quae autem singulis uictor aut ademi, aut dedi, cũ belli iure, tum ex cuiusque merito satis scio me fecisse. ea uos rata habeatis patres conscripti, necne, magis reipublicae interest, quam mea. mea quippe fides exsoluta est: ad rempublicam pertinet, ne, acta mea rescindendo, alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram & Siculorum & mea uerba audistis patres conscripti: simul templo excedemus, ut me absente liberius consuli senatus possit. Ita dimissis Siculis, & ipse in Capitolium ad delectum discessit. Consul alter de postulatis Siculorum ad patres retulit. Ibi cum diu de sententijs certatum esset: & magna pars senatus, principe eius D sententiae T. Manlio Torquato, cum tyrannis bellum gerendum fuisse censerent, hostibus & Syracusanorum, & populi Romani: & urbem recipi, non capi: & receptam legibus antiquis & libertate stabiliri, non fessam miseranda seruitute, bello affligi: inter tyrannorum & ducis Romani certamina praemium uictoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam perijsse, horreum atque aerarium quondam populi Romani: cuius munificentia ac donis, multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello, adiuta ornataque respublica esset. Si ab inferis exsistat rex Hiero, fidissimus imperij Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? cum ubi semirutam ac spoliatam patriã respexisset, ingrediens Romam in uestibulo urbis, prope in porta, spolia patriae suae uisurus sit? Haec taliaq. cum ad inuidiam consulis, miserationemq. Siculorũ dicerentur, mitius tamen decreuerunt patres caussa Marcelli, Quae is gerens bellum uictorq. egisset, rata habenda E esse. in reliquum curae senatui fore rem Syracusanã, mandaturosq. consuli Laeuino, quoad sine iactura reip. fieri posset, fortunis eius ciuitatis cõsuleret. Missis duobus senatoribus in Capitoliũ ad consulem, uti rediret in curiam, & introductis Siculis, senatusconsultũ recitatum est, legatiq. benigne appellati, ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis proiecerũt obsecrantes, ut quae deplorandae ac leuandae calamitatis caussa dixissent, ueniã eis daret: & in fidem & clientelam se urbemq. Syracusas reciperet. post haec consul clemẽter appellatos eos dimisit. Campanis deinde senatus datus est. quorũ oratio miserabilior, caussa durior erat. neque.n. meritas poenas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpã cõferrent: sed satis pensum poenarũ, tot ueneno absumptis, tot securi percussis senatoribus, credebant. Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quidquã de se grauius

uius consulerent, impulerit: nec uictoris ira capitis damnauerit: eos libertatem sibi suisque,& bonorum aliquam partem orare, ciues Romanos, affinitatibus plerosque, & propinquis iam cognationibus ex connubio uetusto iunctos. Summotis deinde e templo, paullisper dubitatum, an accersendus a Capua Q. Fuluius esset: (mortuus enim post captam Claudius proconsul erat) ut coram imperatore qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosq. disceptatum fuerat, disceptaretur: dein cum M. Atilium, C. Fuluium, fratrem Flacci, legatos eius, ac Q. Minucium & L. Veturium Philonem, item Claudij legatos, qui omnibus gerendis rebus interfuerant, in senatu uiderent: nec Fuluium auocari a Capua, nec differri Campanos uellent: interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cuius ex ijs, qui ad Capuam fuerunt, maxima auctoritas erat, In consilio, inquit, arbitror me fuisse consulibus Capua capta. cum quaereretur, ecquis Campanorum de rep. nostra bene meritus esset: duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Attellanam Capuae habitantem, & Faucula Cluuiam, quae quondā quaestum corpore fecisset: illam quotidie sacrificasse pro salute & uictoria populi Romani: hanc captiuis egentibus alimenta clam suppeditasse: ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Carthaginiensium, fuisse. securiq. percussos a Q. Fuluio fuisse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui ciues Romani sunt iniussu populi non uideo posse. idq. & apud maiores nostros in Satricanis factum est, cum defecissent: ut M. Antistius trib. pl. prius rogationem ferret: sciretq. plebs, uti senatui de Satricanis sententiae dicendae ius esset. Itaque censeo cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresue rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis ius fiat. L. Atilius trib. pleb. ex auctoritate senatus plebem in haec uerba rogauit. Omnes Campani, Attellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fuluio proconsuli, quaeq. una secum dediderunt, agrum urbemque, diuina humanaq. utensiliaque: siue quid aliud dediderunt: de his rebus quid fieri uelitis, uos rogo Quirites. Plebs sic iussit. Quod senatus maxima pars censeat, qui assidetis, id uolumus iubemusque. Ex hoc plebiscito senatus consultus Oppiae Cluuiaeq. primum bona, ac libertatem restituit. si qua alia praemia petere a senatu uellent, uenire eas Romam. Campanis in familias singulas decreta facta, quae non operaepretium est omnia enumerare. Aliorum bona publicanda, ipsos liberosq. eorum & coniuges uendendas, extra filias, quae enupsissent prius, quam in populi Romani potestatem uenirent. alios in uincula condendos, ac de his posterius consulendum. aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt, publicanda nec ne bona essent. pecua captiua, praeter equos, & mancipia, praeter puberes uirilis sexus, & omnia quae solo non continerentur, restituenda censuerunt dominis. Campanos omnes, Attellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum, aut ipsi, aut parentes eorum apud hostes essent, liberos esse iusserunt: ita ut nemo eorum ciuis Romanus, aut Latini nominis esset, neue quis eorum, qui Capuae fuissent, dum portae clausae essent, in urbe agroue Campano intra certā diem maneret. locus ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuae, nec in urbe Campana, quae a populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam uersus: qui ad Romanos transissent prius, quam Hannibal Capuam ueniret, cis Vulturnum emouendos censuerunt: ne quis eorum propius mare XV millibus passuum agrum aedificiumue haberet. qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posteriue eorum uspiam pararent haberentue, nisi in Veiente, aut Sutrino, Nepesinoue agro: dum ne cui maior, quam quinquaginta iugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quiq. magistratus Capuae, Attellae, Calatiae gessissent, bona uenire Capuae iusserunt. libera corpora, quae uenumdari placuerat, Romam mitti, ac Romae uenire. Signa, statuas aeneas, quae capta de hostibus dicerentur, quae eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium reiecerunt. Ob haec decreta maestiores aliquanto, quam Romam uenerant, Campanos dimiserunt. nec iam Q. Fuluij saeuitiam in sese, sed iniquitatem deum, atque exsecrabilem fortuuam suam incusabant. Dimisis Siculis Campanisque, delectus habitus. scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi coeptum. in quam rem cum neque hominum satis, nec ex qua pararentur, stipendiumq. acciperent, pecuniae quidquam ea tempestate in publico esset: edixerūt consules, ut priuati ex censu ordinibusque, sicut antea, re-

miges

A miges darent cum stipendio cibarijsq. dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tantaq. indignatio fuit, ut magis dux, quam materia seditioni deesset. Secundum Siculos Campanosq. plebem Romanam perdendã, lacerandamq. sibi consules sumpsisse. per tot annos tributo exhaustos, nil reliqui praeter terram nudam ac uastam habere. tecta hostes incendisse, seruos agri cultores praetores abduxisse, nunc ad militiam paruo aere emendo, nunc remiges imperando. si quid cui argenti aerisue fuerit, stipendio remigum, & tributis annuis ablatum. se ut dent, quod non habent, nulla ui, nullo imperio cogi posse. bona sua uenderent: in corpora, quae reliqua essent, saeuirent. ne unde redimantur quidẽ, quidquam superesse. Haec non in occulto, sed propalam in foro, atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant: nec eos sedare consules nunc castigando, nunc consolando poterant. Spatium deinde tridui se dare ad cogitandum dixerunt: quo ipsi ad B rem inspiciendam expediendamq. usi sunt. Senatum postero die habuerunt de remigum supplemento. ubi cum multa disseruissent, cur aequa plebis recusatio esset: uerterunt orationem eo, ut dicerent: priuatis id, sed aequum, seu iniquum onus iniungendum esse. nam unde, cum pecunia in aerario non esset, paraturos nauales socios? quo modo autem sine classibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri posse? aut tuta Italiae litora esse? Cum in hac difficultate rerum consilium haereret, ac prope torpor quidam occupasset hominum mentes, tum Laeuinus consul: Magistratus senatui, & senatus populo sicut honore praestet, ita ad omnia, quae dura, atque aspera essent, subeunda ducem debere esse. si quid iniungere inferiori uelis, id prius in te ac tuos si ipse iuris statueris, facilius omnes obedientes habeas. nec impensa grauis est, cum ex ea plus, quam pro uirili parte sibi quemque capere principum uident. Itaque ut classem habeat, quam ornare uolumus, Resp. C priuatos sine recusatione remiges dare nobismetipsis primum imperemus. aurum, argentum, aes signatum omnes senatores crastina die in publicum conferamus: ita ut anulos sibi quisque & coniugi, & liberis & filio bullam, & quibus uxor filiaeue sunt, singulas uncias pondo relinquant auri argenti: qui curuli sella sederunt, equi ornamenta & libras pondo, ut salinum patellamque deorum caussa habere possint. ceteri senatores libram argenti tantum. aeris signati quina millia in singulos patresfamiliae relinquamus. ceterum omne aurum, argentum, aes signatum, ad triumuiros mensarios extemplo deferamus. nullo ante senatus consulto facto, ut uoluntaria collatio, & certamen adiuuandae reipublicae excitet ad aemulandum animos primum equestris ordinis, dein reliquae plebis. hanc unam uiam, multa inter nos collocuti consules inuenimus. Ingredimini dijs bene iuuantibus. respublica incolumis & priuatas res facile saluas praestat. publica perdẽdo, tua nequidquam serues. In haec tanto animo consensum est, ut gratiae ultro consulibus agerẽ D tur. senatu inde misso, pro se quisq. aurum, argentum & aes in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima inter primos nomina sua uellent in publicis tabulis esse: ut nec triuumuiri accipiendo, nec scribae referendo sufficerent. Hunc consensum senatus equester ordo est secutus, equestris ordinis plebs. ita sine edicto, sine cohortatione magistratus, nec remige in supplementum, nec stipendio respublica eguit: paratisque omnibus ad bellum, consules in prouincias profecti sunt. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienses Romanique, pariter uarijs casibus immistis, in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis & in prouincijs, hinc in Hispania aduersae res, hinc prosperae in Sicilia, luctum & laetitiam miscuerant: & in Italia, cum Tarentum amissum damno & dolori: tum arx cum praesidio retenta praeter spem, gaudio fuit: & terrorẽ subitũ E pauoremq. urbis Romae obsessae & oppugnatae, Capua post dies paucos capta in laetitiã uertit. Transmarinae quoque res quadam uice pensatae. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus: Aetoli noui adsciti socij, Attalusq. Asiae rex, iam uelut despondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienses quoque Capuam amissam, & Tarentum captum aequabanr: & ut, ad moenia urbis Romae nullo prohibente se peruenisse, in gloria ponebant, ita pigebat irriti incepti, pudebatque adeo se spretos, ut sedentibus ipsis ad Romana moenia, alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsae quoque Hispaniae quo propius spẽ uenerant, tantis duobus ducibus exercitibusq. caesis, debellatũ ibi, ac pulsos inde Romanos esse, eo plus, ab L. Marcio, tumultuario duce, ad uanum & irritum uictoriam redactam esse, indignationis praebebant. Ita aequãte fortuna,

Bb suspensa

suspensa omnia utrimque erant, integra spe, integro metu, uelut illo tempore primum bellum inciperent. Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorũ Italiae populorum animos auerterat: quos neque omnes tenere praesidijs, nisi uellet in multas paruasq. partes carpere exercitum, (quod minime tum expediebat) poterat: nec deductis praesidijs spei liberam, uel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Praeceps in auaritiam & crudelitatẽ animus, ad spoliãda quae tueri nequibat, ut uastata hosti relinquerentur, inclinauit. Id foedum consilium tum incepto, tum exitu etiam fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabãtur animi, sed ceterorum etiam. quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiae principes erant Dasius & Blasius: Dasius Hannibali amicus, Blasius, quantum ex tuto poterat, rẽ Romanam fouebat: & per occultos nuncios spem proditionis fecerat Marcello. sed sine adiutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopia cõsilij potioris, quam spe effectus, Dasium appellabat. at ille cum ab re auersus, tum aemulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Accersito utroque, Hannibal cũ pro tribunali quaedam ageret, mox de Blasio cogniturus, staretque, summoto populo, accusator & reus: Blasius de proditione Dasium appellabat. Enimuero ille, uelut in manifesta re, exclamat, sub oculis Hannibalis secum de proditione agi. Hannibali, atq. eis qui aderãt, quo audacior res erat, minus similis ueri uisa est. aemulationem profecto, atque odium esse: & id crimen afferri, quod, quia testem habere non potuisset, liberius fingeretur. Ita inde dimissi sunt. nec Blasius ante abstitit tam audaci incoepto, quam idem obtundendo, docendoque, quam ea res ipsis patriaeq. salutaris esset, peruicit, ut praesidium Punicum, (hi autẽ Numidae erant) Salapiaq. traderetur Marcello. Nec sine caede multa tradi potuit. longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. itaque quamquam improuisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat, tamen armis inter tumultum captis, & eruptionem tentauerũt: &, cum euadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt. nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium uiui uenerunt: plusq. aliquanto damni haec ala equitum amissa Hannibali, quam Salapia fuit: nec deinde umquam Poenus, quo longe plurimum ualuerat, equitatu superior fuit. Per idem tempus cum in arce Tarentina uix inopia tolerabilis esset, spem omnem praesidium quod ibi erat Romanum, praefectusq. praesidij, atque arcis M. Liuius in commeatibus ab Sicilia missis habebant. qui ut tuto praeterueherentur oram Italiae, classis uiginti ferme nauium Rhegij stabat. Praeerat classi commeatibusq. D. Quinctius, obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis gloria militari illustris. primo quinque naues, quarum maxime duae triremes a Marcello ei traditae erant, habuit: postea rem impigre saepe gerenti, tres additae quinqueremes: postremo ipse a socijs, Rheginisque, & a Velia & a Paesto, debitas ex foedere exigendo, classem XX nauium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectae classi Democrates cum pari classe nauium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obuius fuit. Velis tum forte improuidus futuri certaminis Romanus ueniebat: sed circa Crotonem Sibarimq. suppleuerat remigio naues: instructamq. & armatam egregie pro magnitudiue nauium classem habebat. & tum forte sub idem fere tempus & uenti uis omnis cecidit, & hostes in conspectu fuere, ut ad componenda armamenta, expediendumq. remigem ac militem ad imminens certamen uix satis temporis esset. Raro alias tantis animis iustae concurrerunt classes: quippe cum in maioris discrimen rei, quam ipsae erant, pugnarent. Tarentini, ut recuperata urbe ab Romanis post centesimum prope annum, arcem etiam liberarent: spem commeatus quoque hostibus, si nauali proelio possessionem maris ademissent, interclusuri: Romani ut retenta possessione arcis ostenderent, non ui aut uirtute, sed proditione ac furto Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato, cum rostris concurrissent, neque retro nauem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus nauem erat, ferrea iniecta manu: ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladijs etiam prope collato pede proeliarentur. Prorae inter se iunctae haerebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arto stipatae erant naues, ut uix ullum telum in mari uanum intercideret. frontibus, uelut pedestris acies, urgebant: peruiaeque naues pugnantibus erant. Insignis tamen inter

A ter ceteras pugna fuit duarum, quae primae agminis concurrerant inter se. in Romana naue ipse Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed priuato etiam odio inuisus, atque infestus Romanis: quod eius factionis erat, quae Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium simul pugnantem hortantemq. suos, incautum hasta transfigit. ille simulatque praeceps cum armis procidit ante proram, uictor Tarentinus in turbatam duce amisso nauem impigre transgressus, cum summouisset hostes, & prora iam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani: repente & alia a puppi triremis hostium apparuit. ita in medio circumuenta Romana nauis capitur. hinc ceteris terror iniectus, ut praetoriam nauem captam uidere: fugientesq. passim, aliae in alto mersae, aliae in terrã remis abreptae, mox praedae fuere Thurinis Metapõtinisque, ex onerarijs, quae cum commeatu sequebantur, perpaucae in potestatem hostiũ

B uenere: aliae ad incertos uentos hinc, atque illinc obliqua transferentes uela, in altum euectae sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quattuor millia hominum frumentatum egressa, cum in agris passim uagarentur: Liuius, qui arci praesidioq. Romano praeerat, intentus in omnes occasiones gerendae rei, C. Persium, impigrum uirum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit. qui uage effusos per agros, palatosq. adortus, cum diu passim cecidisset: paucos ex multis trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit: ne urbs eodem impetu caperetur. Ita aequatae res ad Tarentum, Romanis uictoribus terra, Tarentinis mari. Frumenti spes, quae in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter. Per idem tempus Laeuinus consul iam magna parte anni circumacta, in Siciliam, ueteribus nouisq. socijs exspectatus, cum uenisset, primum ac potissimum omnium ratus Syracusanis noua pace inconditas componere

C res: Agragantum inde, quod belli reliquum erat, tenebaturq. a Carthaginiensium ualido praesidio, duxit legiones. & affuit fortuna incoepto. Hanno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Mutine Numidisque spem repositam habebat. Per totam Siciliam uagus, praedas agebat ex socijs Romanorum: neque intercludi ab Agraganto ui aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi uellet, prohiberi poterat. Haec eius gloria quia iam imperatoris quoque famae officiebat, postremo in inuidiam uertit: ut ne bene gestae quidẽ res iam Hannoni propter auctorem satis laetae essent. propter quae postremo praefecturã eius filio suo dedit, ratus cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturũ. quod longe aliter euenit. nam ueterem fauorem eius sua insuper inuidia auxit. neque ille indignitatem iniuriae tulit: confestimq. ad Laeuinum occultos nuncios misit de tradendo Agraganto. per quos ut est facta fides, compositusq. rei gerendae modus: portam ad mare ferentem Numidae cum occupassent, pulsis inde custodibus, aut caesis, Romanos ad

D idipsum missos in urbem acceperunt. & cum agmine iam in media urbis, ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quam tumultum ac secessionem (id quod & ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atque ille, cum ei multitudo maior, quam Numidarum, procul uisa, & clamor Romanus, haudquaquam ignotus, ad aures accidisset: prius, quam ad ictum teli ueniret, capessit fugam. per auersam portam emissus, assumpto comite Epicide, cum paucis ad mare peruenit: nactique opportune paruum nauigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam transiecerunt. alia multitudo Poenorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, cum caeci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas caesa. Opido recepto, Laeuinus, qui capita rerũ Agraganti erant, uirgis caesos securi percussit: ceteros, praedamque uendidit. omnem pecuniam Romam misit. Fama Agragantinorum cladis Sici-

E liam cum peruasisset, omnia repente ad Romanos inclinauerunt. Prodita breui sunt XX opida, sed ui capta, uoluntaria deditione in fidem uenerunt ad quadraginta. Quarum ciuitatum principibus cum pro cuiusque merito consul praemia poenasq. exsoluisset: coegissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos conuertere: ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romae, atque Italiae (id quod multis saepe tempestatibus fecerat) annonam leuaret: ab Agatirna inconditam multitudinem secum in Italiam transuexit. Quattuor millia hominum erant, misti ex omni colluuione, exsules, obaerati, capitalia ausi plerique, & cum in ciuitatibus suis, ac sub legibus uixerant, & postquam eos ex uarijs caussis fortuna similis conglobauerat, Agatirnae per latro-

cinia ac rapinam tolerantes uitam. Hos neque relinquere Laeuinos in insula, tum primum F noua pace coalescente, uelut materiam nouandis rebus, satis tutum ratus est: & Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, assuetā latrociniis quaerētibus manum. Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est. In Hispania principio ueris P. Scipio nauibus deductis, euocatisq. edicto Tarraconem sociorum auxilijs, classem onerariasq. ostium inde Iberi fluminis petere iubet. eodem legiones ex hibernis conuenire cum iussisset, ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. quo cum uenisset, alloquendos maxime ueteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione aduocata ita disseruit. Nemo ante me nouus imperator militibus suis prius, quam opera eorum usus esset, gratias agere iure ac merito potuit. me uobis prius, quam prouinciam aut castra uiderem, obligauit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumque meum uiuos mortuosque fuistis: deinde, quod amissam tanta clade prouinciae possessionem, integram & populo Romano, & successori mihi uirtute uestra obtinuistis. Sed cum iam benignitate deum id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Poeni maneant: nec ut pro ripa Iberi stantes, arceamus transitum hostis, sed ut ultro transeamus, transferamusque bellum: uereor, ne cui uestrum maius id, audaciusq. consilium, quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro aetate mea uideatur. Aduersae pugnae in Hispania nullius in animo, quam meo, minus oblitterari possunt. Quippe cui pater & patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiae nostrae funus, interfecti sunt. sed ut familiaris paene orbitas ac solitudo frangit animum: ita publica cum fortuna tum uirtus desperare de summa rerum prohibet, eo fato, quo donata nobis sors est, ut magnis omnibus bellis uicti uicerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites. a Punicis bellis incipiam. H Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt? iam quid hoc de bello memorem? omnibus aut ipse affui cladibus, aut, quibus abfui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasymenus, Cannae, quid aliud sunt, quam monumenta occisorum exercituum, consulumque Romanorum? adde defectionem Italiae, Siciliae maioris partis, Sardiniae: adde ultimum terrorem ac pauorem, castra Punica inter Anienem & moenia Romana posita, & uisum prope in portis uictorem Hannibalem. In hac ruina rerum stetit una integra, atque immobilis uirtus populi Romani. Haec omnia strata humi erexit, ac sustulit. Vos omnium primi milites post Cannensem cladem uadenti Hasdrubali ad Alpes Italiamque, (qui si secum fratre coniunxisset, nullum iam nomen esset populi Romani) ductu auspicioque patris mei obstitistis. & hae secundae res illas aduersas sustinuerunt. Nunc benignitate deum omnia secunda, prospera, in dies laetiora ac meliora in I Italia Siciliaq. geruntur. In Sicilia Syracusae, Agragantumq. captum, pulsi tota insula hostes. receptaq. prouincia in ditionem populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta: iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttij compulsus, nihil iam magis precatur deos, quam ut incolumi cedere, atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conueniat milites, quam, cum aliae super alias clades cumularentur, ac dij prope ipsi cum Hannibale starent, uos hic cum parentibus meis (aequentur enim ipsi etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani: nunc eosdem, quia illic omnia secunda laetaque sunt, animis deficere? Nuper quoque, quae acciderunt, utinam tam sine meo luctu, quam uestro transissent. Nunc dij immortales, imperij Romani praesides, qui centurijs omnibus, ut mihi imperium iuberent dari, fuere auctores, ijdem augurijs, auspicijsque, & per nocturnos etiam uisus omnia laeta ac prospera portendunt: animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus uates, praesagit, nostram Hispaniam esse: breui extorre hinc omne Punicum nomen, maria terrasq. foeda fuga impleturum. Quod mens sua sponte diuinat, idem subijcit ratio haud fallax. Vexati ab ijs socij, nostram fidem per legatos implorant. tres duces discrepantes, prope ut defecerint alij ab alijs, trifariam exercitum in diuersissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quae nuper nos afflixit. nam & deseruntur ab socijs, ut prius ab Celtiberis nos: & diduxere exercitus, quae patri, patruoq. meo caussa exitij fuit. nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo milites fauete nomini Scipionum, soboli imperatorum uestrorum, uelut

A lut accisis recrescenti stirpibus. Agite milites ueteres, nouum exercitum, nouumque ducem transducite Iberum, trāsducite in terras cum multis fortibus factis saepe a uobis pera gratas. Breue faciam, ut quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris uultusque, & lineamenta corporis, ita ingenij, fidei, uirtutisque exemplum ac effigiem uobis reddam: ut reuixisse, aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad praesidium regionis eius M. Silano cum tribus millibus peditum, & trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem uigintiquinque millia peditum, duo millia & quingenti equites) Iberum transiecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diuersas regiones discessissent Punici exercitus, proximum aggrederetur: periculum esse ratus, ne, eo facto, in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Nouam interim oppugnare statuit, urbem cum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam, (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniae obsides erant) sitam praeterea cū opportune ad transijciendum in Africam, tum super portum satis amplū quantaeuis classi, & nescio an unum in Hispaniae ora, qua nostro adiacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat, praeter C. Laelium. Is classe circummissus ita moderari cursum nauium iussus erat, ut eodem tempore Scipio ab terra exercitum ostenderet, classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem uentum est. simul terra mariq. castra ab regione urbis, qua in Septemtrionem uersa est, posita. his ab tergo (nam frons natura tuta erat) uallum obiectum. Etenim sita Carthago sic est. Sinus est maris media fere Hispaniae ora, maxime Africo uento oppositus, & quingentos passus introrsus retractus, paullulo plus passuum in latitudinem patens. huius in ostio sinus parua insula obiecta ab alto, portum ab omnibus uentis, praeterquam Africo, tutum facit. ab intimo sinu paeninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est: ab ortu solis & a meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paullum etiam ad Septemtrionem fusum, incertae altitudinis, utcumque exaestuat aut deficit mare, continenti urbem iugum ducentos fere & quinquaginta passus patens coniungit. unde cum tam parui operis munitio esset, nō obiecit uallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, siue ut subeunti saepe ad moenia urbis recursus pateret. Cetera, quae munienda erant, cum perfecisset, naues etiam in portu, uelut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit. circumuectusque classem, cum monuisset praefectos nauium, ut uigilias nocturnas intenti seruarent, (omnia ubique primo obsessum hostem conari) regressus in castra, ut consilij sui rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, & spem potiundae cohortando faceret, concione aduocata, ita disseruit. Ad urbem unam oppugnandum si quis uos adductos credit, is magis operis uestri, quam emolumenti, rationem exactam milites habet. oppugnabitis enim uere moenia unius urbis, sed in una urbe uniuersam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui simul in potestate uestra erunt, extemplo omnia, quae nunc sub Carthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant: & quae nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. hic tormenta, arma, armamenta, & omnis apparatus belli est, qui simul & uos instruet, & hostes nudabit. Potiemur praeterea cum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio: unde terra marique, quae belli usus poscunt, suppeditentur. quae cum magna ipsi habebimus, tum dempserimus hostibus multo maiora. haec illis arx, hoc horreum, aerarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. huc rectus ex Africa cursus est, haec una inter Pyrenaeum & Gades statio, hinc omnis Hispania imminet Africae. Sed quoniam uos instructos & ordinatos cognosco, ad Carthaginem nouam oppugnandam urbis uiribus, & bono animo transeamus. Cumque omnes una uoce hoc faciendum succlamarent, eos Carthaginem duxit. tum terra marique eam oppugnari iubet. Contra Mago Poenorum dux, cum terra marique instrui oppugnationem uideret, & ipse copias ita disponit. Opidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo urbis in orientem uerso imponit: multitudinem aliam quo clamor, quo subita uis aduocasset, resistentem

ad omnia occurrere iubet. Patefacta deinde porta, eos, quos in uia ferente ad castra ho- F
stium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso praecipiente, parumper cessere, ut propiores
subsidijs in certamine ipso summittendis essent. Et primo haud impari stetere acie. subsi-
dia deinde identidem summissa e castris non auerterunt solum in fugam hostes: sed adeo
effusis institerunt, ut, nisi receptui cecinisset, permisti fugientibus, irrupturi fuisse in urbem
uiderentur. Trepidatio uero non proelio maior, quam tota urbe fuit. multae stationes pa
uore, atque loca deserta sunt: relictique muri, cum qua cuique erat proximum, desiluis-
sent. Quod ubi uersus Scipio in tumulum, quem Mercurium Teutatem appellant, ad-
uertit, multis partibus nudata defensoribus moenia esse, omnes e castris excitos ire ad
oppugnandum urbem, & ferre scalas iubet. ipse, trium prae se iuuenum ualidorum scutis
oppositis, (ingens enim iam uis omnis generis telorum e muris uolabat) ad urbem suc-
cedit. hortatur, imperat quae in rem sunt: quodque plurimum ad accendendos militum G
animos intererat, testis spectatorque uirtutis, atque ignauiae cuiusque adest. Itaque in uul
nera ac tela ruunt: neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin cer-
tatim adscendāt. Et ab nauibus eodem tempore ea, quae mari alluitur, pars urbis oppugna
ri coepta est. ceterum tumultus inde maior, quam uis, uideri poterat. Dum applicant, dum
partim exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum est, in terram euadere
properant. ipsa festinatione & certamine alij alios impediunt. inter haec repleuerat iam
Poenus armatis muros, & uis magna & ingens copia congesta telorum suppeditabat.
Sed neque uiri, nec tela, nec quidquam aliud aeque quam moenia ipsa sese defendebant.
rarae enim scalae altitudini aequari poterant: & quo quaeque altiores, eo infirmiores erāt.
itaque cum summus quisque euadere non posset, subirent tamen alij, onere ipso frange-
bantur. quidam stantibus scalis, cum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram dela- H
ti sunt. Et cum passim homines scalaeque ruerent, & ipso successu audacia atque alacri-
tas hostium cresceret, signum receptui datum est. quod spem non praesentis modo ab tan
to certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis & corona ca-
pi urbem non posse: opera & difficilia esse, & tempus datura ad ferendam opem impera-
toribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab defessis iam uulneratisque
recentes integrosque alios accipere scalas iubet, & ui maiore aggredi urbem. ipse, ut
ei nunciatum est aestum decedere: quod per piscatores Tarraconenses, nunc leuibus cym
bis, nunc ubi eae siderent, uadis peruagatos per stagnum, compertum habebat, facilem
pedibus ad murum transitum dari: eo armatos duxit. Medium ferme diei erat: & ad id,
quod sua sponte cedente in mare aestu trahebatur aqua, acer etiam Septemtrio ortus incli
natum stagnum eodem quo aestus ferebat: & adeo nudauerat uada, ut alibi umbilico te I
nus aqua esset, alibi genua uix superaret. Hoc cura ac ratione compertum, in prodigium
ac deos uertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare uerterent & stagna auferrent,
uiasque ante numquam initas humano uestigio aperirent: Neptunum iubebat ducem iti-
neris sequi, ac medio stagno euadere ad moenia. Ab terra ingens labor succedentibus e-
rat: nec altitudine tantum moenium impediebantur: sed quod euntes ad ancipites utrim
que ictus subiectos habebant Romanos: ut latera infestiora subeuntibus, quam aduersa
corpora, essent. At parte in alia quietus, & per stagnum facilis transitus, & in murum ad-
scensus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni praesidio sa-
tis creditum foret: nec ulla armatorum statio, aut custodia opposita, intentis omnibus
ad opem eo ferendam, unde periculum ostendebatur. Vbi urbem sine certamine intraue-
re, pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne con- K
tractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium non animi solum fuerant, sed etiam
oculi auresque oppugnantium, spectantiumq. & adhortantium pugnantes, ut nemo ante
ab tergo senserit captam urbem, quam tela in auersos inciderunt. & utrimque ancipitem
hostem habebant. tunc turbatis defensoribus metu, & moenia capta, & porta intus foris-
que pariter refringi coepit: & mox caedendo confractis, ac distractis, ne iter impediretur,
foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo & muros transscendebat, sed hi
passim ad caedem opidanorum uersi. illa quae portam ingressa erat iusta acies, cū ducibus,
cum ordinibus, media urbe in forum processit. Inde cum duobus itineribus fugiētes uide-
ret hostes: alios ad tumulum in orientem uersum, qui tenebatur quingentorum militum

praesi-

A praesidio: alios in arcem, in quam & ipse Mago cum omnibus ferme armatis qui muris pulsi fuerant, refugerat: partem copiarum ad tumulum expugnandum mittit, ipse ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu est captus: & Mago arcem conatus defendere, cum omnia hostiũ plena uideret, neque spem ullam esse, se arcemq. & praesidium dedidit. Quoad dedita arx est, caedes tota urbe passim factae: nec ulli puberum, qui obuius fuit, parcebatur. Tum signo dato, caedibus finis factus. ad praedam uictores uersi, quae ingens omnis generis fuit. Liberorum capitum uirilis sexus ad X millia capta. inde qui ciues nouae Carthaginis erant, dimisit: urbemque, & sua omnia, quae reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant. eos publicos fore populi R. edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enixe operam nauassent. ceteram multitudinem incolarum, iuuenum, ac ualidorum seruorum in classem ad supplementum remigum dedit: & au-
B xerat nauibus octo captiuis classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant: quorum perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus & apparatus ingens belli, catapultae maximae ferme centum uiginti, minores CCLXXXI, ballistae maiores XXIII, minores LII, scorpionum maiorum minorumque, & armorum telorumque ingens numerus. signa militaria LXXIV. Et auri argentique relata ad imperatorem magna uis. paterae aureae fuerunt CCLXXVI, librales ferme omnes pondo: argenti facti signatique decem & octo millia & CCC pondo. uasorum argẽteorum magnus numerus. Haec omnia C. Flaminio quaestori appensa adnumerataq. sunt. tritici XL millia modium, hordei CCLXX. Naues onerariae CXIII in portu expugnatae, captaeque: quaedam cum suis oneribus, frumento, armis, aere praeterea, ferroque, & linteis, & sparto, & nauali alia materia ad classem aedificandam: ut minimum omnium inter tantas opes bellicas
C Carthago ipsa fuerit. Eo die Scipio, C. Laelio cum socijs naualibus urbem custodire iusso, ipse in castra legiones reduxit, fessosque milites omnibus uno die belli operibus, (quippe qui & acie dimicassent, & in capienda urbe tantum laboris periculique adissent: & capta, cum ijs qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora iussit. Postero die, militibus, naualibusque socijs conuocatis, primum dijs immortalibus laudes gratiasque egit: qui se non urbis solum opulentissimae omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnis paene Africae atque Hispaniae opes: ut neque hostibus quidquam relinqueretur, & sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde uirtutem collaudauit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo moenium, non inexplorata stagni uada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transscenderent omnia, perrumperentque. Itaque quamquam
D omnibus omnia deberet: praecipuum tamen muralis coronae decus eius esse, qui primus murum adscendisse se profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt, Q. Trebellius, centurio legionis quartae, & Sex. Digitius, socius naualis. Nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitauerant uterque sui corporis hominum. socijs C. Laelius praefectus classis, legionarijs M. Sẽpronius Tuditanus aderat. Ea contentio cũ prope seditionem ueniret: Scipio, tres recuperatores cum se daturum pronunciasset, qui, cognita caussa, testibusq. auditis, iudicarent, uter prior in opidum trãsscendisset: C. Laelio, & M. Sempronio aduocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adiecit: eosq. tres recuperatores considere, & caussam cognoscere iussit. Cum res eo maiore ageretur certamine, quod amoti tantae dignitatis non tam aduocati, quam moderatores studiorum fuerant: C. Laelius relicto consilio, ad tribunal ad Scipionẽ accedit: eumq. docet,
E rem sine modo ac modestia agi: ac prope esse, ut manus inter se conserant. Ceterum etiam si uis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi. quippe ubi fraude ac periurio decus petatur uirtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes deos paratos iurare magis quae uelint, quam quae sciant, uera esse, & obstringere periurio non se solũ suumq. caput, sed signa militaria & aquilas, sacramentiq. religionem. Haec se ad eum de sententia P. Cornelij & M. Sempronij deferre. Scipio, collaudato Laelio, ad concionem uocauit, pronunciauitque, se satis compertum habere, Q. Trebellium & Sex. Digitium pariter in murum adscẽdisse: seque eos ambos uirtutis caussã coronis muralibus donare. Tum reliquos, prout cuiusque meritum uirtusque erat, donauit: ante omnes C. Laelium, praefectum classis, & omni genere laudis sibimetipsi aequauit, & corona aurea ac XXX

bobus donauit. Tum obsides ciuitatum Hispaniae uocari iussit, quorum quantus nume- F
rus fuerit, piget scribere: quippe cum alibi CCC ferme, alibi DCCXXV fuisse inueniam. Aeque & alia inter auctores discrepant. Praesidium Punicum alius X, alius VII, alius haud plus quam duum millium fuisse scribit. Capta alibi X millia capitum, alibi supra V & XX inuenio. Scorpiones maiores minoresque ad LX captos scripserim, si auctorem Graecum sequar Silenum: si Valerium Antiatem, maiorum scorpionum VI millia, minorum XIII. adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem conuenit, plerique Laelium praefuisse classi, sunt qui M. Iunium Silanũ dicant. Armen praefuisse Punico praesidio, deditumq. Romanis, Antias Valerius: Magonem alij scriptores tradunt. Non de numero nauium captarũ, non de pondere auri atque argenti, & redacta pecunia conuenit. Si aliquibus assentiri necesse est, media similia ueri sunt. Ceterum Scipio uocatis obsidibus, primum uniuersos bonum animum habere iussit. uenisse eos in populi Romani potestatẽ, G
qui beneficio, quam metu, obligare homines malit: exterasq. gentes fide ac societate iunctas habere, quam tristi subiectas seruitio. deinde acceptis nominibus ciuitatum, recensuit captiuos, quot cuiusque populi essent, & nuncios domum misit, ut ad suos quisque recipiẽdos ueniret. si quarum forte ciuitatum legati aderant, eis praesentibus suos restituit. ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quaestori attribuit. Inter haec, e media turba obsidum, mulier magno natu, Mandonij uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit: obtestariq. coepit, ut curam cultumq. feminarum impensius custodibus commendaret. Cum Scipio nihil profecto defuturum ijs diceret: tum rursus mulier, Haud magni ista facimus, inquit. quid enim huic fortunae non satis est? alia me cura, aetatem harum intuentem (nam ipsa iam extra periculum iniuriae muliebris sum) stimulat. aetate & forma florentes circa eam Indibilis filiae erãt, aliaeq. no- H
bilitate pari, quae omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, Meae, populiq. Romani disciplinae caussa facerem, inquit, ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos uiolaretur. nunc ut id curem impensius, uestra quoque uirtus dignitasque facit, quae ne in malis quidem oblitae decoris matronalis estis. Spectatae deinde integritatis uiro tradidit eas: tueriq. haud secus uerecunde ac modeste, quam hospitum coniuges ac matres iussit. Captiua deinde a militibus adducitur ad eum adulta uirgo, adeo eximia forma, ut quacumque incedebat, conuerteret omnium oculos. Scipio percunctatus patriam, parentesque, inter cetera accepit, desponsatam eam principi Celtiberorum adolescenti, cui Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus sponsoq. ab domo accitis, cum interim audiret deperire eum sponsae amore: ubi primum uenit, accuratiore eum sermone, quam parentes, alloquitur. Iuuenis, inquit, iuuenem appello, quo minus sit inter nos huius sermonis uere- I
cundia. Ego, cum sponsa tua capta a militibus nostris ad me deducta esset, audiremq. eam tibi cordi esse, & forma faceret fidem: quia ipse, si frui liceret ludo aetatis, praesertim recto & legitimo amore, & non respublica animum nostrum occupasset: ueniam mihi dari sponsam impensius amanti uellem: tuo, cuius possum, amori faueo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos, uerecundia: seruata tibi est, ut inuiolatum, dignum me teque dari tibi donum posset. hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis. & si me uirum bonum credis esse, quales patrem, patruumque meum iam ante hae gentes norant: scias multos nostri similes in ciuitate Roma na esse: nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisq. esse uelis, aut amicum malis. Cum adolescens simul pudore gaudioque perfusus, dextram Scipionis tenens, deos omnes inuocaret ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi ne- K
quaquam satis facultatis pro suo animo, atque illius erga se merito esset: parẽtes inde cognatique uirginis appellati. qui, quoniam gratis sibi redderetur uirgo, ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus: orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, coeperunt: haud minorem eius rei apud se gratiam futuram affirmantes, quam redditae inuiolatae foret uirginis. Scipio, quando tantopere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes iussit: uocatoq. ad se Allucio, Super dotem, inquit, quam accepturus a socero es, haec tibi a me dotalia dona accedent. aurumq. tollere, ac sibi habere iussit. His laetus donis honoribusq. dimissus domum, impleuit populares laudibus & meritis Scipionis. Venisse dijs simillimum iuuenem, uincentem omnia cum armis, tum benignitate ac

bene-

A beneficijs. Itaque delectu clientum habito, cum delectis ∞ & C D equitibus intra paucos dies ad Scipionem reuertit. Scipio retentum secum Laelium, dum captiuos obsidesque & praedam ex consilio eius disponeret: rebus omnibus compositis, data quinquereme, captiuis cum Magone, & quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in nauem impositis, nuncium uictoriae Romam mittit. ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis naualibus pedestribusq. copijs absumpsit. Primo die legiones in armis quattuor millium spatio decurrerunt. secundo die arma curare, & tergere ante tentoria iussit. tertio die sudibus inter se in modum iustae pugnae concurrerunt: praepilatisque missilibus iaculati sunt. quarto die quies data. quincto iterũ in armis decursum est. Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati sunt, seruauerunt. Remigio, classici milites tranquillo in altũ euecti, agilitatem nauium simulacris naualis pugnae B experiebantur. Haec extra urbem terra mariq. corpora simul animosq. ad bellũ acuebant. Vrbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis. dux cuncta pari cura obibat: nunc in classe ac nauali erat, nunc cum legionibus decurrebat, nunc operibus adspiciẽdis tempus dabat, quaeq. in officinis, quaeq. in armamẽtario ac naualibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisq. quos quassauerat, muris, dispositisque praesidijs ad custodiam urbis, Tarraconem est profectus, a multis legationibus protinus in uia aditus, quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus nouis ueteribusque socijs edixerat conuentum. Et cuncti fere qui cis Iberum incolunt populi, multique etiam ulterioris Hispaniae conuenerunt. Carthaginiensium duces primo ex industria famam captae Carthaginis compresserant: deinde ut clarior res erat, quam ut tegi ac C dissimulari posset, eleuabant uerbis, nec opinato aduentu, ac prope furto unius diei urbem unam Hispaniae interceptam. cuius rei tam paruae praemio elatum insolentem iuuenem immodico gaudio speciẽ magnae uictoriae imposuisse: at ubi appropinquare tres duces, tres uictores hostium exercitus audisset, occursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam. Haec in uulgus iactabant, haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia uirium, Carthagine amissa, decessisset.

EPITOME. LIBRI. XXVII

CN. Fuluius proconsul cum exercitu ab Hannibale caesus ad Herdoneam est. Meliore euentu a Claudio D *Marcello consule aduersus eundem ad Numistronem pugnatum est. inde Hannibal noctu recessit. Marcellus insecutus est, & subinde cedentem pressit, donec confligeret. Priore pugna Hannibal superior fuit: Marcellus insequenti. Fabius Maximus, pater, consul Tarentinos per proditionem recepit. In Hispania ad Baetulam Scipio cum Hasdrubale Hamilcaris conflixit, & uicit. inter alia captum puerum regalem eximiae formae ad auunculum Massanissam cũ donis misit. Claudius Marcellus, T. Quinctius Crispinus consules speculandi caussa egressi e castris, insidijs ab Hannibale circumuenti sunt. Marcellus occisus fuit: Crispinus fugit. Res praeterea a P. Sulpicio praetore aduersus Philippum & Achaeos gestas continet. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita centum triginta septem millia, centum & octo. ex quo numero apparuit, quantum hominum tot proeliorum aduersa fortuna populo R. abstulisset. Hasdrubal, qui cum exercitu nouo transscenderat Alpes, ut se Hannibali coniungeret, cum millibus hominum LVI caesus est M. Liuij consulis ductu, non minore opera Claudij Neronis consulis. qui cũ Hannibali oppositus esset, relictis castris, ita ut hostem falleret, cum electa manu profectus, Hasdrubalem circũuenit.*

E

LIBER. XXVII

HIC status rerum Hispaniae erat. In Italia autem consul Marcellus, Salapia per deditionem recepta, Maroneam & Meles de Samnitibus ui cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quae praesidij caussa relicta erant, oppressa. praedae aliquantum. usui militum concessa. tritici quoque C C X L millia modium & C X millia hordei inuenta. Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies

dies accepta eſt haud procul Herdonea urbe. Caſtra ibi Cn. Fuluius proconſul habe- F
bat, ſpe recipiundae Herdoneae, quae poſt Cannenſem cladem ab Romanis defecerat, nec
loco ſatis tuto poſita, nec praeſidijs firmata. Negligentiam inſitam ingenio ducis, auge-
bat ſpes ea, quod labare ijs aduerſus Poenum fidem ſenſerat, poſtquam Salapia amiſſa
exceſſiſſe his locis Hannibalem in Bruttios auditum eſt. Ea omnia ab Herdonea per oc-
cultos nuncios delata Hannibali, ſimul curam ſociae retinendae urbis, & ſpem fecere in-
cautum hoſtem aggrediendi. Exercitu expedito, ita ut famam quoque praeueniret, ma-
gnis itineribus ad Herdoneam contendit. & quo plus terroris hoſti obijceret, acie inſtru-
cta acceſsit. Par audacia Romanus, conſilio & uiribus impar, copijs raptim eductis con-
flixit. quincta legio & ſiniſtra ala acriter pugnam inierunt. Ceterum Hannibal, ſigno equi
tibus dato, ut cum pedeſtres acies occupaſſent praeſenti certamine oculos animoſque,
circumuecti, pars caſtra hoſtium, pars terga pugnantium inuaderent: ipſe Cn. Fuluij ſimi- G
litudinem nominis, quod Cn. Fuluium praetorem biennio ante in iiſdem deuicerat locis,
increpans, ſimilem euentum pugnae fore affirmabat. Neque ea ſpes uana fuit. nam cum
cominus acie & peditum certamine multi Romanorum cecidiſſent, ſtarent tamen ordi-
nes ſignaque: equeſtris tumultus a tergo, ſimul a caſtris clamor hoſtilis auditus, ſextam
ante legionem, quae in ſecunda acie poſita, prior ab Numidis turbata eſt: quinctam dein
de, atque eos, qui ad prima ſigna erant, auertit. Pars in fugam effuſi, pars in medio cae-
ſi: ubi & ipſe Cn. Fuluius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum ſocio-
rumque quot caeſa in eo proelio millia ſint, quis pro certo affirmet, cũ tredecim millia ali
bi, alibi haud pluſquam ſeptem inueniam? Caſtris, praedaq. uictor potitur. Herdoneam,
quia & defecturam fuiſſe ad Romanos comperit, nec manſuram in fide, ſi inde abſceſſiſſet,
multitudine omni Metapontum ac Thurios tranſducta, incendit: principes, qui cum Ful- H
uio colloquia occulta habuiſſe comperti ſunt, perempti. Romani, qui ex tanta clade eua-
ſerant, diuerſis itineribus ſemiermes ad Marcellum conſulem in Samnium confugerunt.
Marcellus, nihil admodum tanta clade territus, litteras Romam ad ſenatum de duce & ex-
ercitu ad Herdoneam amiſſo ſcribit. Ceterum eundem ſe, qui poſt Cannenſem pugnam
ferocem uictoria Hannibalem contudiſſet, irae aduerſus eum, breuem illi laetitiam, qua ex
ſultet, facturum. Et Romae quidem cum luctus ingens ex praeterito, tum timor in futurum
erat. Conſul ex Samnio in Lucanos tranſgreſſus ad Numiſtronem, in conſpectu Hanni-
balis, loco plano, cum Poenus collem teneret, poſuit caſtra. addidit & aliam fidentis ſpe-
ciem, quod prior in aciem eduxit. Nec detrectauit Hannibal, ut ſigna portis efferri uidit.
Ita tamen aciem inſtruxerunt, ut Poenus dexterum cornu in collem erigeret, Romani ſi-
niſtrum ad opidum applicarent. Ab hora tertia cum ad noctem pugnam extendiſſent, I
feſſaeque pugnando primae acies eſſent, ab Romanis prima legio & dextera ala, ab Hanni
bale Hiſpani milites & funditores Baleares, elephanti quoque, commiſſo iam certamine,
in proeliũ acti. Diu pugna neutro inclinata ſtetit. Primae legioni tertia, dexterae alae ſini
ſtra ſubit. & apud hoſtes integri a feſſis pugnam accepere. Nouum atque atrox proelium
ex tam ſegni repente exarſit, recentibus animis corporibuſque. ſed nox incerta uictoria
diremit pugnantes. Poſtero die Romani ab ſole orto in multum diem ſtetere in acie: ubi
nemo hoſtium aduerſus prodijt, ſpolia per otium legere, & congeſtos in unum locum cre-
mauere ſuos. Nocte inſequenti Hannibal ſilentio mouit caſtra, & in Apuliã abijt. Marcel-
lus, ubi lux fugam hoſtiũ aperuit, ſaucijs cum praeſidio modico Numiſtrone relictis, prae-
poſitoq. his L. Furio Purpureone, tribuno militum, ueſtigijs inſtitit ſequi. Ad Venuſiam
adeptus eum eſt. Ibi per dies aliquot cum ab ſtationibus procurſaretur, miſta equitum pe- K
ditumque tumultuoſa magis proelia, quam magna, & ferme omnia Romanis ſecunda fue-
runt. Inde per Apuliam ducti exercitus ſine ullo memorando certamine, cum Hannibal no
cte ſigna moueret, locum inſidijs quaerens: Marcellus niſi certa luce, & explorato ante, nõ
ſequeretur. Capuae interim Flaccus dum bonis principum uendendis, agro, qui publica-
tus fuerat, locando, (locauit autem omnem frumento) tempus terit, ne deeſſet materia
in Capuanos ſaeuiendi, nouum in occulto gliſcens per indicium protractum eſt facinus,
milites aedificijs emotos, ſimul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur: ſimul metuẽs
ne ſuum quoque exercitum, ſicut Hãnibalis, nimia urbis amoenitas emolliret: in portis mu
riſque ſibimetipſos tecta militariter coegerat aedificare. erant autem pleraque ex cratibus

aut

A aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, uelut de industria alimentis ignis. Haec noctis una hora ut omnia incenderent, CLXX Capuani, principibus fratribus Blosijs, coniurauerant. indicio eius rei ex familia Blosiorum facto, portis repente iussu proconsulis clausis, cum ad arma, signo dato, milites concurrissent, cõprehensi omnes, qui in noxa erant, & quaestione acriter habita, damnati necatique. indicibus libertas, & aeris dena millia data. Nucerinos & Acerranos querentes ubi habitarent non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fuluius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut aedificarent quae incensa erant. Nucerini Atellam, quia id maluerãt, Atellanis Calatiã migrare iussis, transducti. Inter multas magnasq. res, quae nunc secundae, nunc aduersae occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinae quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius, & P. Aquillius in Aetoliam legati ad frumentum coemendum, quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum, sociorumq.
B eodem in praesidium cum frumento missi sunt. Iam aestas in exitu erat, comitiorumq. consularium instabat tempus. sed litterae Marcelli negantis e republica esse, uestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti, certamenq. abnuenti, grauius ipse instaret, curam iniecerant, ne aut consulem tum maxime res agentem a bello auocarent, aut in annum cõsules deessent. optimum uisum est, quamquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia reuocari. Ad eũ litterae iussu senatus ab L. Manlio, praetore urbano, missae cum litteris cõsulis M. Marcelli: ut ex ijs nosceret, quae caussa patribus eum potius, quam collegam, reuocandi ex prouincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam uenerunt, quae is prospera proelia cum Carthaginiensibus fecisset, memorãtes. Regem nec inimiciorem ulli populo, quam Carthaginiensi, nec amiciorem, quam Romano, affirmabant es-
C se. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. & P. Cornelios Scipiones, imperatores Romanos. nunc ab ipso uelut fonte petere Romanam amicitiam uoluisse. Senatus non legatis modo benigne respondit, sed & ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Poetelium, P. Popilium. Dona tulere, togam & tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram auream ex quinque pondo factam. Protinus & alios Africae regulos iussi adire. ijs quoque quae darentur, portata, togae praetextae, & ternũ pondo paterae aureae. Et Alexandriam ad Ptolemaeum Cleopatramq. reges M. Atilius, & M'. Acilius legati ad commemorandam renouandamq. amicitiam missi dona tulere, regi togam & tunicam purpuream cum sella eburnea: reginae pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa ea aestate, qua haec facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nunciata sunt prodigia. Tusculi agnum cum ubere lactanti natum: Iouis aedis culmen fulmine ictum, ac prope o-
D mni tecto nudatum. Iisdem ferme diebus Anagniae terram ante portam ictam diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: & aues ad compitum Anagninum in luco Dianae nidos in arboribus reliquisse. Tarracinae in mari, haud procul portu, angues magnitudinis mirae, lasciuientium piscium modo exsultasse: Tarquinijs porcum cum ore humano genitum. Et in agro Capenate ad lucum Feroniae IV signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Haec prodigia hostijs maioribus procurata decreto pontificum: & supplicatio diem unum Romae ad omnia puluinaria, alterum in Capenate agro ad Feroniae lucum indicta. M. Valerius consul litteris excitus, prouincia exercituq. mandato Cincio praetori, M. Valerio Messalla praefecto classis cum parte nauium in Africam praedatum simul, speculatumque, quae populus Carthaginiensis ageret, pararetque, misso: ipse X nauibus Romam profectus cum prospere peruenisset, senatum extemplo habuit. ibi de suis rebus gestis com-
E memorauit. Cum annos prope LX in Sicilia terra mariq. saepe magnis cladibus bellatum esset, se eam prouinciam confecisse, neminem Carthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati abfuerint, non esse. omnes in urbes, agrosq. suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram frugiferam ipsis cultoribus, populoq. Romano pace ac bello fidissimum annonae subsidium. Exin Mutinae, & si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus ad exsoluendam fidem consulis habiti. Mutines etiam ciuis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad plebem lata. Dum haec Romae geruntur, M. Valerius Messalla L nauibus cum ante lucem ad Africam accessisset, improuiso in agrum Vticensem excursionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis gene-

ris

ris praeda captis, ad naues redijt, atque in Siciliam transmisit: tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lilybaeum reuectus. Ex captiuis quaestione habita, haec comperta: consuliq. Laeuino omnia ordine perscripta, ut sciret, in quo statu res Africae esset. Quinque millia Numidarum cum Massanisa Galae filio, acerrimo iuuene, Carthagine esse: & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalẽ transijcerentur, ut is quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus iungeret se Hannibali. in eo positam uictoriam credere Carthaginienses. classem praeterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamq. se credere breui transiecturã. Haec, recitata a consule, ita mouere senatum, ut non exspectanda comitia consulis censeret, sed, dictatore comitiorum habendorum caussa dicto, extemplo in proninciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messallam, qui tum classi praeesset, dictatorem dicturum esse aiebat: patres extra Romanum agrum (eum autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis cum de ea re consuleret, ita decreuit senatus, ut consul prius, quam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret: eumque, quem populus iussisset, dictatorem diceret. si consul noluisset, praetor urbanus populum rogaret. si ne is quidem uellet, tum tribuni ad plebem ferrent. Cum consul se populum rogaturum negasset, quod suae potestatis esset, praetoremq. uetuisset rogare: tribuni plebis plebẽ rogarũt, plebesq. sciuit, ut Q. Fuluius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. Sed quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abijt. destitutique patres litteras ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertae a collega reipublicae subueniret, diceretque, quẽ populus iussisset, dictatorem. Ita a M. Claudio consule Q. Fuluius dictator dictus. & ex eodem plebiscito a Q. Fuluio dictatore P. Licinius Crassus, pontifex maximus, magister equitum dictus. Dictator, posteaquam Romam uenit, Cn. Sempronium Blaesum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam prouinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnij praetoris: quem, ut, Capuae exercituiq. suo praeesset, litteris exciuit. ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit: quae, certamine inter tribunos dictatoremq. iniecto, perfici non potuerant. Galeria iuniorum, quae sorte praerogatiua erat, Q. Fuluium & Q. Fabium consules dixerat. eodemq. iure uocatae inclinassent, ni tribuni plebis C. & L. Ariani se interposuissent: qui neque magistratum continuari, satis ciuile esse aiebant, & multo foedioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. itaque si suum nomen dictator acciperet, se comitijs intercessuros. si aliorum, praeterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se morã nõ facere. Dictator caussam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplisq. tutabatur. nã Cn. Seruilio consule cum C. Flaminius alter consul ad Trasymenũ cecidisset, ex auctoritate patrum ad plebem latũ, plebemq. sciuisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex ijs qui consules fuissent, quos & quoties uellet, reficiendi cõsules populo ius esset. exemplaq. ea in re se habere, uetus L. Postumij Megelli: qui interrex ijs comitijs quae ipse habuisset, consul cum C. Iunio Bubulco creatus esset: recens Q. Fabij, qui sibi continuari consulatũ, nisi id bono publico fieret, profecto numquam siuisset. His orationibus cum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos conuenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tẽpus reipublicae uisum est, ut per ueteres & expertos, belliq. peritos imperatores respublica gereretur. itaq. moram fieri comitijs non placere. Concedẽtibus tribunis, comitia habita. Declarati cõsules Q. Fabius Maximus quinctũ, Q. Fuluius Flaccus IV. Praetores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fuluius dictatura se abdicauit. Extremo aestatis huius classis Punica nauium XL cum praefecto Hamilcare in Sardiniã trãsiecta, Olbiẽsem primo, dein, postquã ibi P. Manlius Vulso praetor cũ exercitu apparuit, circumacta inde ad alterũ insulae latus, Caralitanum agrum uastauit: & cũ praeda omnis generis in Africã redijt. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot, suffectique. C. Seruilius põtifex factus in locũ T. Otacilij Crassi. Decemuir item sacris faciundis in locum Ti. Sẽpronij Ti. F. Longi Ti. Sẽpronius C. F. Longus suffectus. M. Marcius, rex sacrorũ, mortuus est, & M. Aemilius Papus maximus curio: neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem, & P. Licinium Crassum, põtificem maximum. Crassus Licinius nec consul, nec praetor ante fuerat, quam censor est factus. ex aedilitate gradum ad

censuram

A censuram fecit. Sed hi censores neque senatum legerunt, nec quidquam publicae rei egerunt. mors diremit L. Veturij. inde & Licinius censura se abdicauit. Aediles curules L. Veturius, & P. Licinius Varus ludos Romanos diem unũ instaurarunt. Aediles plebis Q. Catius, & L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa aenea ad Cereris dedere: & ludos pro temporis eius copia magnifice apparatos fecerunt. Exitu anni huius, die IV & XXX, quam ab Tarracone profectus erat Laelius, Romam uenit. isque cum agmine captiuorum ingressus urbem, magnum cõcursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus, captam Carthaginem, caput Hispaniae, uno die, receptasque aliquot urbes, quae defecissent, nouasq. in societatem adscitas, exposuit. Ex captiuis comperta his fere congruentia, quae in litteris fuerant M. Valerij Messallae. Maxime mouit patres Hasdrubalis transitus in Italiam, uix Hannibali atque eius armis obsistentem. Productus in cõcionem Laelius eadẽ B disseruit. Senatus ob res feliciter a P. Scipione gestas supplicationem in unum diem decreuit. C. Laelium primo quoque tempore cum quibus uenerat nauibus, redire in Hispaniam iussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum cõtuli, multis auctoribus, haud nescius quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint. Sed mihi minus simile ueri uisum est, annum integrum Scipionem nihil gerendo in Hispania consumpsisse. Q. Fabio Maximo quinctum, Q. Fuluio Flacco quartum consulibus Idibus Martijs, quo die magistratũ inierunt, Italia ambobus prouincia decreta: regionibus tamẽ partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fuluius in Lucanis ac Bruttijs rem gereret. M. Claudio prorogatũ in annum imperium. Praetores sortiti prouincias: C. Hostilius Tubulus urbanam: L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia: T. Quinctius Crispinus Capuam: C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per prouincias diuisi. Fuluio duae legiones, quas in Sicilia M. Valerius Laeuinus haberet: C Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius praefuisset, exercitus urbanus ut in Etruriam succederet, C. Calpurnius eidem praeesset prouinciae, exercituique. Capuam exercitumque, quem Q. Fuluius habuisset, T. Quinctius obtineret: C. Hostilius ab C. Laetorio propraetore prouinciam, exercitumque, qui tum iam Arimini erat, acciperet: M. Marcello, quibus consul rem gesserat, legiones decretae: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus: eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fuluij superessent, iussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt: additaq. eadem militiae ignominia, sub qua Cannenses militabant: quiq. ex praetoris Cn. Fuluij exercitu ob similis iram fugae missi eo ab senatu fuerãt. C. Aurunculeio eaedem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam prouinciam obtinuerat, decretae. P. Sulpicio eadem legione, eademque classe Macedoniam obtinere D iusso, prorogatum in annum imperium. XXX quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussae: cetera classe placere praedatum in Africam aut ipsum M. Valerium Laeuinum transijcere: aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallã uellet. Nec de Hispania quidquam mutatum, nisi quod nõ in annum Scipioni, Silanoque, sed donec reuocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. ita prouinciae, exercitusque in eum annum partita imperia. Inter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, cum in locum M. Aemilij sacerdos crearetur, uetus excitauerunt certamen, patricijs negantibus C. Mamilij Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni appellati, ad senatum reiecerunt. Senatus populo potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem dialem inuitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. E Valerium Flaccum. decemuir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucij Scaeuolae demortui C. Laetorius. Caussam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam uertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamque, C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco, fratri germano, cognatisque alijs ob eadem uitia inuisus. Is, ut animum eius cura sacrorum & caerimoniarum cepit, ita repente exsuit antiquos mores, ut nemo tota iuuentute haberetur prior: nec probatior primoribus patrum, suis pariter, alienisq. esset. Huius famae consensu elatus ad iustam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetiuit, ut in senatum introiret. Ingressum eum curiam, cum P. Licinius praetor inde eduxisset, tribunos plebis appellauit flamen. Vetustum ius sacerdotij repetebat. datum id cum toga praetexta,

AN. 541.

texta,& sella curuli C.Flaminio esse.Praetor non exoletis uetustate annalium exemplis sta re ius,sed recentissimae cuiusque consuetudinis usu uolebat.nec patrum,nec auorum memoria dialem quemquam id ius usurpasse. Tribuni rem inertia flaminum obliteratã, ipsis, non sacerdotio damno fuisse cum aequum censuissent, ne ipso quidem cõtra tẽdente praetore,magno assensu patrum plebisq. flaminẽ in senatum introduxerunt: omnibus ita existimantibus,magis sanctitate uitae, quam sacerdotij iure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules prius,quam in prouincias irent,duas urbanas legiones in supplementum,quantum opus erat ceteris exercitibus militum,scripserunt. Vrbanum ueterem exercitum Fuluius consul C.Fuluio Flacco legato(frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducẽdum: & legiones,quae in Etruria erant,Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fuluiani conquisitas (fuerunt autem ad tria millia CCCXXXVI) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit: atque ab eo duas legiones, & triginta quinqueremes accipere. Nihil eductae ex insula legiones minuerunt nec uiribus nec specie eius prouinciae praesidium.nam cum, praeter egregie suppletas duas ueteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam uim haberet: Siculos quoque, qui in exercitu Epicidis aut Poenorum fuerant, belli peritos uiros, milites scripsit. Ea externa auxilia cum singulis Romanis legionibus adiunxisset, duorum speciem exercituum seruauit. altero L. Cincium partem insulae, qua regnum Hieronis fuerat,tueri iussit. altero ipse ceteram insulam tuebatur, diuisam quondam Romani Punicique imperij finibus. Classis quoque nauium LXX parata, ut omni ambitu litorum praesidio orae maritimae essent. Ipse cum Mutinis equitatu prouinciam peragrabat, ut uiseret agros,cultaque ab incultis notaret: & perinde dominos laudaret,castigaretque.Ita tantum ea cura frumenti prouenit,ut & Romam mitteret, & Catanam conueheret, unde exercitui,qui ad Tarentum aestiua acturus esset, posset praeberi.Ceterum transportati milites in Siciliam, (& erat maior pars Latini nominis, sociorumque) prope magni motus caussa fuere.adeo ex paruis saepe magnarum momenta rerum pendẽt.fremitus enim inter Latinos sociosq. in concilijs ortus. Decimum annum delectibus & stipendijs exhaustos esse. quotannis ferme clade magna pugnare.alios in acie occidi,alios morbo absumi. magis perire sibi ciuem,qui ab Romano miles lectus sit,quam qui a Poeno captus. quippe ab hoste gratis remitti in patriam,ab Romanis extra Italiam in exsilium uerius,quam in militiam,ablegari.Octauum iam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum ante, quam Italia hostis(quippe nunc cum maxime florens uiribus)excedat.si ueteres milites nõ redeant in patriam, noui legantur, breui neminem superfuturum. Iraque quod propediem res ipsa negatura sit, prius, quam ad ultimam solitudinem atque egestatem perueniant,negandum populo Romano esse.si consentientes in hoc socios uideat Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus iungenda cogitaturos.aliter numquam, uiuo Hannibale,sine bello Italiam fore.Haec acta in concilijs. Triginta tum coloniae populi Romani erant.ex ijs duodecim,cum omnium legationes Romae essent, negauerunt cõsulibus,esse, unde milites pecuniamq. darent.Eae fuere, Ardea,Nepet,Sutrium,Circeij,Alba, Carseoli,Suessa,Sora,Setia,Cales,Narnia,Interamna.Noua re consules icti,cum absterrere eos a tam detestabili consilio uellent,castigando increpandoq. plus,quam leniter agendo, profecturos rati, eos ausos esse consulibus dicere aiebant, quod consules, in senatu ut pronunciarent,in animum inducere non possent.nõ enim detrectationem eam munerum militiae,sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias,& tamquam integra re,locuti magis, quam ausi tantum nefas, cum suis consulerent, admonerent,non Campanos,neque Tarentinos eos esse,sed Romanos. inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendae caussa missos:quae liberi parentibus deberẽt,ea illos Romanis debere,si ulla pietas,si memoria antiquae patriae esset. Consulerent igitur de integro.nam tum quidem quae temere agitassent,ea prodedi imperij Romani,tradendae Hannibali uictoriae esse. Cum alternis haec cõsules demõstrassent, nihil moti legati,neq. se quod domũ renunciarent,habere dixerunt,neque senatum suum, quid noui consuleret: ubi nec miles,qui legeretur,nec pecunia, quae daretur in stipendiũ, esset.Cum obstinatos eos uiderent consules, rem ad senatum detulerunt. ubi tantus pauor animis omnium est iniectus,ut magna pars actum de imperio dicerent. idem alias colonias

lonias

A lonias facturas,idem socios consensisse omnes ad prodendam Hannibali urbem Romam. Consules hortari & consolari senatum: & dicere,alias colonias in fide atque officio pristino fore.eas quoque ipsas,quae officio decesserint,si legati circa eas colonias mittãtur, qui castigent,non qui precentur, uerecundiam imperij habituras esse. Permissum ab senatu ijs cum esset,agerent facerentque,ut e republica ducerent,pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citauerunt legatos:quaesiueruntq. ab ijs, ecquid milites ex formula paratos haberent?Pro duodeuiginti colonijs M.Sextilius Fregellanus respondit, & milites ex formula paratos esse:&,si pluribus opus esset,plures daturos:& quidquid aliud imperaret, uelletque populus Romanus,enixe facturos. ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse. Consules sibi parum uideri praefati pro merito eorum,sua uoce collaudari eos, nisi uniuersi patres in curia gratias egissent,sequi in senatum iusserunt. Senatus quam po-

B terat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent,& inter multa alia praeclara,quae ipsis maioribusq. suis praestitissent, recens etiam meritum eorum in rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot saecula sileantur,fraudenturue laude sua.Signini fuere,& Norbani,Saticulanique, & Brundusini,& Fregellani,& Lucerini,& Venusini & Hadriani,& Firmani:& Ariminenses: & ab altero mari,Pontiani,& Paestani,& Cossani:& mediterranei, Beneuentani, & Aesernini, & Spoletani,& Placentini,& Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit. ijsque gratiae & in senatu & apud populum actae. Duodecim aliarum coloniarum,quae detrectauerunt imperium, mentionem fieri patres uetuerunt: neque illos dimitti,neque retineri,neque appellari a consulibus. Ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani uisa est.Cetera expedientibus, quae ad bellum opus erãt,

C cõsulibus,aurum uicesimarium,quod in sanctiore aerario ad ultimos casus seruaretur, promi placuit.prompta ad quattuor millia pondo auri. Inde quingena pondo data cõsulibus, & M.Marcello,& P.Sulpicio proconsulibus,& L.Veturio praetori, qui Galliam prouinciam sortitus erat.additumq. Fabio consuli C pondo auri praecipuum,quod in arcem Tarentinam portaretur.cetero usi sunt ad uestimẽta praesenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama, ducisq. gerebat. Prodigia quoque prius, quam ab urbe consules proficiscerentur,procurari placuit.In Albano monte tacta de caelo erant signum Iouis,arborq. templo propinqua,& Ostiae lacus,& Capuae murus, Fortunaeq. aedes,Sinuessae murus portaque.Haec de caelo tacta. Cruentã etiam fluxisse aquã Albanã, quidam auctores erant. Et Romae intra cellam aedis Fortis Fortunae de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum. Et Priuerni satis constabat, bouem

D locutum,uulturemq. frequenti foro in tabernam deuolasse. Et Sinuessae natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem, quos androgynos uulgus, ut pleraque faciliore ad duplicanda uerba Graeco sermone,appellat: & lacte pluuisse, & cum elephanti capite puerum natum.Ea prodigia hostijs maioribus procurata, & supplicatio circa omnia puluinaria,& obsecratio in unum diem indicta.& decretum,ut C. Hostilius praetor ludos Apollini,sicut his annis uoti factiq. erant,uoueret faceretque.Per eos dies & cẽsoribus creãdis Q.Fuluis consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant,M.Cornelius Cethegus,P.Sempronius Tuditanus. Hi Censores ut agrum Campanum fruendum locarent,ex auctoritate patrum latum ab plebem est,plebesque sciuit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronij lectio erat. Ceterum Cornelius morem traditum a patribus sequendum aiebat, ut,qui primus

E censor ex ijs qui uiuerent,fuisset, eum principem legerent. is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius,cui dij sortem legendi dedissent:ei ius liberum eosdem dedisse deos. se id suo arbitrio facturum:lecturumq.Q.Fabium Maximum, quem tum principem Romanae ciuitatis esse, uel Hannibale iudice uicturus esset.Cum diu certatum esset uerbis, concedente collega,lectus a Sempronio princeps in senatu Q.Fabius Maximus consul. Inde alius lectus senatus, octo praeteritis, inter quos L. Caecilius Metellus erat, infamis auctor deserendae Italiae post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem seruata caussa.sed erant perpauci,quos ea infamia attingeret. Illis omnibus(& multi erant) ademptі equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant, addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita stipendia procederent ijs, qui equo publico meruerant, sed

dena

dena stipendia equis priuatis facerent. Magnum praeterea numerum eorum conquisiuerunt, qui equo merere deberent: atque ex ijs, qui, principio eius belli, septem, & decem annos nati fuerant, neque militauerant, omnes aerarios fecerunt. Locauerunt inde reficiēda, quae circa forum incendio consumpta erant, VII tabernas, macellum, atrium regium. Trāsactis omnibus, quae Romae agenda erant, consules ad bellum profecti. prior Fuluius praegressus Capuam. post paucos dies consecutus Fabius. qui & collegam coram obtestatus, & per litteras Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret; ea urbe adempta, hosti undique pulso, nec, ubi cōsisteret, nec quid fidum respiceret, habenti, ne morandi quidem caussam in Italia fore: Rhegium etiam nuncium mittit ad praefectum praesidij, quod ab Laeuino consule aduersus Bruttios ibi locatum erat. octo millia hominum, pars maxima ab Agathirna (sicut antea dictum est) ex Sicilia transducta, rapto uiuere hominum assuetorum. additi erant Bruttiorū indidem perfugae, & audacia, & ad audendum omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci iussit. inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non impigre solum, sed etiam auide exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa ui urbem oppugnabant. Marcellus consulis litteris excitus, & quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali, quam se, esse: ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium Hannibali occurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Poenus. ceterum ut appropinquare Marcellum audiuit, castra inde mouit. Aperta erat regio sine ullis ad insidias latebris: itaque in loca saltuosa cedere inde coepit. Marcellus uestigijs instabat, castraque castris conferebat: & opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal turmatim per equites, peditumque iaculatores leuia certamina serens, casum uniuersae pugnae non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id, quod uitabat, certamen. Nocte praegressum eum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus. castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumq. totis copijs: &, cum iam nox instaret, Marte aequo discessum est. Castra exiguo distantia spatio raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. Nec Hannibal detrectauit certamen, multis uerbis adhortatus milites, ut memores Trasymeni Cannarūque, contunderent ferociam hostis. urgere, atque instare eum: non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere. quotidie simul orientem solem, & Romanam aciem in campis uidendam esse. si uno proelio haud interuentus abeat, quietius deinde tranquilliusq. eum bellaturum. His irritati adhortationibus, simulque taedio ferociae hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter proelium ineunt. Pugnatū amplius duabus horis est. cedere inde ab Romanis dextera ala, & extraordinarij coepere. quod ubi Marcellus uidit, duodeuicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alij trepide cedunt, alij segniter subeunt, turbata tota acies est: dein prorsus fusa, &, uincente pudorem metu, terga dabant. Cecidereq. in pugna ad duo millia & septingenti ciuiū sociorumque, in his quattuor Romani centuriones fuere, duo tribuni militum, M. Licinius & M. Fuluius. signa militaria quattuor de ala prima, quae fugit, duo de legione, quae cedentibus socijs successerat, amissa. Marcellus, postquā in castra reditum est, concionem adeo saeuā atque acerbam apud milites habuit, ut, proelio per diem totum infeliciter tolerato, tristior ijs irati ducis oratio esset. Dijs immortalibus ut in tali re laudes grateſque, inquit, ago, quod uictor hostis, cum tanto pauore incidentibus uobis in uallum portasque, non in ipsa castra est aggressus. deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pauor hic? qui terror? quae repente, qui, & cum quibus pugnaretis, obliuio animos cepit? nempe ijdem sunt ij hostes, quos uincendo, & uictos sequendo, priorem aestatem absumpsistis: quibus dies noctesque fugientibus, per hos dies institistis: quos leuibus proelijs fatigastis: quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea quibus gloriari potestis: cuius & ipsius pudere ac paenitere uos oportet. nempe aequis manibus hesterna die diremistis pugnā. quid haec nox, quid haec dies abstulit? uestrae his copiae imminutae sunt, an illorum auctae? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui uideor, nec cum Romanis militibus. corpora tantum atque arma eadem sunt. an si eosdem animos habuissetis, terga uestra uidisset hostis? signa alicui manipulo, aut cohorti abstulisset? Non

adhuc

A adhuc caesis Romanis legionibus gloriabatur? uos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus. Clamor inde ortus, ut ueniam eius diei daret: ubi uellet deinde experiretur militum suorum animos. Ego uero experiar, inquit, milites, & uos crastina die in aciem educam, ut uictores potius, quam uicti ueniam impetretis, quam petitis. Cohortibus, quae signa amiserant, hordeum dari iussit: centurionesq. manipulorũ, quorum signa amissa fuerant, districtis gladijs discinctos destituit: & ut postero die omnes pedites equitesq. armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium iure ac merito sese increpitos, neque illo die uirum quemquam in acie Romana fuisse, praeter unum ducem: cui aut morte satisfaciendum, aut egregia uictoria esset. Postero die armati ornatiq. ad edictum aderant. Imperator eos collaudat: pronunciatque, a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque quae signa amisissent, se in primam aciem inducturum. edicere iam sese, omnibus pugnan-
B dum ac uincendũ esse: & adnitendum singulis uniuersisque, ne prius hesternae fugae, quam hodiernae uictoriae fama Romam perueniat. Inde cibo corpora firmare iussit, ut, si longior esset pugna, uiribus sufficerent. Vbi omnia dicta factaq. sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt. Quod ubi Hannibali nunciatum est, Cum eo nimirum, inquit, hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest. seu uicit, ferociter instat uictis: seu uictus est, instaurat cum uictoribus certamen. Signa inde canere iussit, & copias educit. Pugnatum utrimque aliquanto, quam pridie, acrius est, Poenis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis & cohortes, quae amiserant signa, in prima acie pugnabant, & legio uicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus & C. Claudius Nero legati cornibus praeerant: Marcellus mediam aciem hortator testisq. praesens firmabat. Ab Hannibale Hispa-
C ni primam obtinebant frontem. & id roboris in omni exercitu erat. Cum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci iussit, si quem inijcere ea res tumultum ac pauorem posset. & primo turbarunt signa ordinesque, &, partim occulcatis, partim dissipatis terrore qui circa erant, nudauerant una parte aciem. latiusq. fuga manasset, ni C. Decimius Flauus tribunus militum signo arrepto primi hastati manipulum eius signi se sequi iussisset. duxit, ubi maxime tumultũ conglobatae belluae faciebant: pilaq. in eas conijci iussit. Haesere omnia tela, haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba. sed ut non omnes uulnerati sunt: ita in quorum tergis infixa stetere pila, ut est genus anceps, in fugam uersi, etiam integros auertere. Tum iam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conijcere. eo magis ruere in suos belluae: tantoq. maiorem stragem edere, quam
D inter hostes ediderant, quanto acrius pauor consternatas agit, quam insidentis magistri imperio reguntur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: & haud magno certamine dissipatos trepidantesque auertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus. nec ante finis sequendi est factus, quam in castra pauentes compulsi sunt. nam super alia, quae terrorem trepidationemq. facerent, elephanti forte duo in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam uallumque ruere in castra. ibi maxima hostium caedes facta. Caesa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta uictoria fuit. mille ferme & septingenti de duabus legionibus, & sociorum supra ∞ & CCC occisi: uulnerati permulti ciuium, sociorumque. Hannibal nocte proxima castra mouit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum. Speculatores, qui sequerentur agmen, missi postero die retulerunt, Bruttios Hãnibalem petere. Iisdem ferme diebus & ad Q. Fuluium consulem Hirpini, & Lucani, Vol-
E scentes, traditis praesidijs Hannibalis, quae in urbibus habebant, dediderunt sese: clementerq. a consule cum uerborum tantum castigatione ob errorem praeteritum accepti. Et Bruttijs similis spes ueniae facta est, cum ab ijs Vibius & Pactius fratres, longe nobilissimi gentis eius, eandem, quae data Lucanis erat, condicionem deditionis petentes uenissent. Q. Fabius consul opidum in Sallentinis Manduriam ui cepit. ibi ad quattuor millia hominum capta, & ceterae praedae aliquantum. Inde Tarẽtum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. naues, quas Liuius tutandis commeatibus habuerat: partim machinationibus onerat, apparatuq. moenium oppugnandorũ: partim tormentis & saxis omniq. missilium telorum genere instruit: onerarias quoque, non eas solum, quae remis agerentur: ut

alij machinas scalasque ad muros ferrent, alij procul ex nauibus uulnerarent moenium propugnatores. Eae naues, ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructae paratae- que sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, cum Philippus oppugnare Aetolos pa- raret, Corcyram transmissa. In Bruttijs interim Cauloniae oppugnatores sub aduen- tum Hannibalis, ne opprimeretur, in tumulum a praesenti impetu tutum, ad cetera ino- pem, concessere. Fabium Tarentum obsidentem leue dictu momentum ad rem in- gentem potiundam adiuuit. Praesidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini ha- bebant. eius praesidij praefectus deperiebat amore mulierculae, cuius frater in exercitu Fabij consulis erat. Is certior litteris sororis factus de noua consuetudine aduenae locu- pletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus, per sororem quolibet impelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. quae cum haud uana cogitatio uisa esset, perfuga iussus Tarentum transire, ac per sororem praefecto conciliatus, primo oc- culte animum eius tentando, dein satis explorata leuitate, blanditijs muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiae loci, cui praepositus erat. Vbi & ratio agendae rei, & tem- pus conuenit, miles nocte per interualla stationum clam ex urbe emissus, ea, quae acta erant, quaeque ut agerentur conuenerant, ad consulem refert. Fabius, uigilia prima, da- to signo ijs qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab re- gione urbis in orientem uersa occultus consedit. Canere inde tubae simul ab arce, & a por tu & a nauibus, quae aperto mari adpulsae erant: clamorque undique cum ingenti tumul- tu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui praefectus antea classis fuerat, forte illi loco praepositus, postquam quieta omnia circa se uidit, alias partes eo tumultu personare, ut captae urbis interdum excitaretur clamor: uetitus ne inter cunctationem suam consul aliquam uim fa- ceret, ac signa inferret, praesidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, trā- ducit. Fabius cum ex temporis spatio, & ex silentio ipso (quod, ubi paullo ante strepebant excitantes uocantesque ad arma, inde nulla accidebat uox) deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam patrem muri, qua Bruttiorum cohortem praesidium agitare proditio- nis conciliator pronunciauerat, iubet. Ea primum captus est murus, adiuuantibus reci- pientibusque Bruttijs, & transscensum in urbem est. deinde proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum clamore sublato sub ortum ferme lucis nullo obuio armato in forum perueniunt: omnesque undique, qui ad arcem portumque pugna bant, in se conuerterunt. Proelium in aditu fori maiori impetu, quam perseuerantia, com missum est. non animo, non armis, non arte belli, non uigore aut uiribus corporis par Ro- mano Tarentinis erat. Igitur pilis tantum coniectis, prius paene, quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus, Nico & Democrates, fortiter pugnantes accidere. Philomenus qui pro- ditionis ad Hannibalem auctor fuerat, cū citato equo ex proelio auectus esset, uacuus paul lo post equus erransq. per urbem cognitus, corpus nusquam inuentum est. creditum uulgo est, in puteum apertum ex equo praecipitasse. Carthalonem autē praefectum Punici praesi dij, cum commemoratione paterni hospitij positis armis uenientem ad consulem, miles ob uius obtruncat. Alij alios passim sine discrimine armatos inermesq. caedūt, Carthaginien ses Tarentinosq. pariter. Bruttij quoque multi passim interfecti, seu per errorem, seu uete- re in eos insito odio, seu ad proditionis famam, ut ui potius atque armis captum Tarētum uideretur, exstinguendam. Tum a caede ad diripiendam urbem discursum. Triginta millia seruilium capitum dicuntur capta, ingens argenti uis facti signatique, auri LXXXIII mil- lia pondo. signa tabulaeque, prope ut Syracusarum ornamenta aequarent. Sed maiore ani- mo generis eius praeda abstinuit Fabius, quam Marcellus: qui interroganti scribae quid fieri de signis uellet (ingentis magnitudinis dij sunt, suo quisque habitu in modū pugnan- tium formati) deos iratos Tarentinis relinqui iussit. Murus inde, qui urbem ab arce dirime- bat, dirutus est ac disiectus. Dum haec Tarenti aguntur, Hānibal ijs, qui Cauloniam obside bant, in deditionē acceptis, audita oppugnatione Tarēti, dies noctesq. cursim agmine acto cū festinans ad opem ferendam, captā urbem audisset, & Romani, inquit, suum Hanniba- lem habent. eadem, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus. Ne tamen fugientis mo- do conuertisse agmen uideretur, quo constiterat loco, quinque millia ferme ab urbe po- suit

A fuit castra. ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. Inde duos Metapontinos cum litteris principum eius ciuitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos impunita priora fore, si Metapontum ei cum praesidio Punico prodidissent. Fabius uera quae afferrent esse ratus, diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit: litterasq. ad principes dedit, quae ad Hannibalem delatae sunt. Enimuero laetus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo inuictus esset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti prius, quam egrederetur ab Tarento, aues semel atque iterum non addixerunt. hostia quoque caesa consulenti deos, haruspex cauendum a fraude hostili, & ab insidijs, praedixit. Metapontini, postquam ad constitutam non uenerat diem, remissi, ut cunctantem hortarentur, repente comprehensi, metu grauioris quaestionis, detegunt insidias. Aestatis eius principio, qua haec agebantur, P. Scipio in Hispania cum hiemem totam

B reconciliãdis barbarorum animis partim donis, partim remissione obsidũ captiuorumque absumpsisset: Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos, uenit. erant coniux liberique eius apud Romanos. sed praeter eam caussam, etiam uelut fortuita inclinatio animorum quae Hispaniam omnem auerterat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum. Eadẽ caussa Indibili Mandonioq. fuit, haud dubie omnis Hispaniae principibus, cum omni popularium manu relicto Hasdrubale, secedenti in imminẽtes castris eius tumulos, unde per continentia iuga tutus receptus ad Romanos esset. Hasdrubal, cum hostium res tacitis augescere incrementis cerneret, suas imminui, ac fore, ut, nisi audendo aliquid moueret, qua coepissent, ruerent: dimicare quamprimum statuit. Scipio auidior etiam certaminis erat, cum a spe, quam successus rerum augebat: tum quod prius, quã iungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce, exercituque, quam simul cum uniuersis, malebat. Ce-

C terum etiam si cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nam cum uideret nullum esse nauium usum, quia uacua omnis Hispaniae ora classibus Punicis erat, subductis nauibus Tarraconem, nauales socios terrestribus copijs addidit. Et armorum affatim erat captorum Carthagine: & quae post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum ijs Scipio ueris principio ab Tarracone egressus (iam enim & Laelius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum uolebat) ducere ad hostem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cuiusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque socijs, Indibilis & Mandonius cum suis copijs occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus stolide incauteque, sed potius cum uerecunda grauitate: propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quam glorianti ea uelut ad primam occasionem rapta. Scire enim se, transfugae nomen exsecrabile ueteribus socijs,

D nouis suspectum esse. neque eum se reprehendere morem hominum, si tamen anceps odium caussa, non nomen faciat. Merita inde sua in duces Carthaginienses commemorauit. auaritiam contra eorum, superbiamque, & omnis generis iniurias in se atque populares. Itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse: animum iam pridem ibi esse, ubi ius ac fas crederet coli. ad deos quoq. confugere supplices, qui nequeãt hominum uim atque iniurias pati. se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit. quales ex ea die experiundo cognouerit, perinde operae eorum pretium faciat. Ita prorsus respondet facturum Romanus: nec pro transfugis habiturum, qui non dixerint societatem ratam, ubi nec diuini quidquam nec humani sanctum esset. Productae deinde in conspectum eius coniuges liberiq. lacrymantibus gaudio redduntur: atque eo die in hospitium abducti. Postero die foedere accepta fides, dimissique ad copias adducendas. Iis-

E dem deinde in castris tendebant, donec ducibus ijs ad hostem peruentũ est. Proximus Carthaginiensiũ exercitus Hasdrubalis prope urbem Baeculã erat. pro castris equitũ stationes habebat. In eas uelites, antesignanique, & qui primi agminis erant, aduenientes ex itinere, priusquã castris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepida fuga cõpulsi equites sunt, signaque Romana portis prope ipsis illata. Atq. illo quidẽ die irritatis tantũ ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Hasdrubal in tumulum copias recepit, plano cãpo in summo patentẽ: fluuius ab tergo, ante circaq. uelut ripa praeceps oram eius omnẽ cingebat. suberat & altera inferior summissa fastigio planities. eam quoque altera crepido haud facilior in adscensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stãtem

pro castris hostium aciem uidit:equites Numidas,leuiumq. armorum Baleares, & Afros demisit.Scipio circumuectus ordines signaque,ostendebat hostē, praedamnata spe aequo dimicandi campo,captantem tumulos;loci fiducia,non uirtutis aut armorum, stare in conspectu.sed altiora moenia habuisse Carthaginem,quae trāscendisset miles Romanus. nec tumulos,nec arcem,ne mare quidem armis obstitisse suis. ad id fore altitudines, quas cepissent, hostibus,ut per praecipitia & praerupta salientes fugerent:eam quoque se illis fugam clausurum.Cohortesq. duas,alteram tenere fauces uallis, per quam defertur amnis, iubet: alteram uiam insidere,quae ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos,qui pridie stationes hostium pepulerant, ad leuem armaturam infimo stantem supercilio ducit. Per aspreta primum,nihil aliud, quam uia impediti iere.deinde ut sub iactum uenerunt telorum: primo omnis generis uis ingens effusa est in eos.ipsi contra saxa, quae locus strata passim,omnia ferme missilia,praebet,ingerere:non milites solum,sed etiā turba calonum immista armatis.Ceterum quamquam adscēsus difficilis erat,& prope obruebantur telis saxisque,assuetudine tamen succedendi muros, & pertinacia animi subierunt primi.Qui,simul cepere aliquid aequi loci,ubi firmo consisterent gradu,leuem & concursatorem hostem, atque interuallo tutum cum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad comminus conserendas manus, expulerunt loco: & caede magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. inde Scipio,iussis aduersus mediam euadere aciem uictoribus, ceteras copias cum Laelio diuidit: atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris adscēsus uiam inueniret,iubet.ipse ab laeua,circuitu haud magno,in trāsuersos hostes incurrit.Inde primo turbata acies est,dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua & obuertere ordines uolunt. Hoc tumultu & Laelius subijt. &,dū pedem referunt,ne ab tergo uulnerarentur,laxata prima acies, locusque ad euadendum & medijs datus est:qui per tam iniquum locum,stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis,numquam euasissent.Cum ab omni parte caedes fieret,Scipio, qui laeuo cornu in dextrum incurrerat,maxime in nuda hostiū latera pugnabat.Et iam ne fugae quidem patebat locus.nam & stationes utrimque Romanae,dextra laeuaq. insederant uias:& portam castrorum ducis principumq. fuga clauserat, addita trepidatione elephantorum, quos territos aeque atque hostes timebant.Caesa igitur ad octo millia hominnm. Hasdrubal iam antequam dimicaret,pecunia rapta,elephantisque praemissis, quamplurimos poterat de fuga excipiens,praeter Tagum flumen ad Pyrenaeum tendit. Scipio castris hostiū potitus,cum,praeter libera capita,omnem praedam militibus concessisset, in recensendis captiuis decem millia peditum, duo millia equitum inuenit. ex ijs Hispanos sine pretio omnes domum dimisit:Afros uendere quaestorem iussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum & ante deditorum,& pridie captorum, regem eum ingenti consensu appellauit.Tum Scipio,silentio per praeconem facto,sibi maximum nomē imperatoris esse dixit, quo se milites sui appellassent. regium nomen alibi magnum, Romae intolerandum esse. regalem animum in se esse. si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, taciti iudicarent, uocis usurpatione abstinerent. Sensere etiam barbari magnitudinem animi, cuius miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio aspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum diuisa,& ex magna copia captorum equorum trecentos,quos uellet,eligere Indibilem iussit. Cum Afros uenderet iussu imperatoris quaestor, puerum adultum inter eos forma insigni, cum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit.quem cum percunctaretur Scipio, quis, & cuias,& cur id aetatis in castris fuisset: Numidam se lacrymans esse ait.Massiuam populares uocare. orbum a patre relictum, apud maternum auum Galam regem Numidarum educatum. cum auunculo Massanisa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus uenisset,in Hispaniam trāsiecisse. prohibitum propter aetatem a Massanisa,numquam ante proelium inijsse. eo die se, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio auunculo clam armis equoque sumpto in aciem exisse. ibi prolapso equo effusum in praeceps captum ab Romanis esse. Scipio cum asseruari Numidam iussisset; quae pro tribunali agenda erant, peragit. Inde cum se in praetoriū recepisset, uocatum eum interrogat, uelletne ad Massanisam reuerti? Cum effusis gaudio lacrymis cupere uero diceret,tum puero annulum aureum,tunicam latoclauo cum Hispano sagulo,& aurea fibula, equumq. ornatū donat: iussisq.prosequi quoad uellet equitibus,

tibus,

A tibus, dimiſit. De bello inde conſilium habitum. et auctoribus quibuſdam ut confeſtim
Haſdrubalē perſequeretur, anceps id ratus, ne Mago atq. Haſdrubal, cū eo iungerent co-
pias, praeſidio tantum ad inſidendum Pyrenaeum miſſo, ipſe reliquum aeſtatis recipiendis
in fidem Hiſpaniae populis abſumpſit. Paucis poſt proelium factum ad Baeculā diebus, cū
Scipio rediens Tarraconem ſaltu Caſtulonenſi iam exceſsiſſet; Haſdrubal Giſgonis filius
& Mago imperatores ex ulteriore Hiſpania ad Haſdrubalem uenere, ſerum poſt male ge-
ſtam rem auxilium, conſilio in cetera exſequenda belli haud parum opportuni. Ibi confe-
rentibus quid in cuiuſque prouinciae regione animorum Hiſpanis eſſet, unus Haſdrubal
Giſgonis ultimam Hiſpaniae oram, quae ad Oceanum & Gades uergit, ignaram adhuc Ro-
manorum eſſe, eoq. Carthaginienſibus ſatis fidam cenſebat. Inter Haſdrubalem alterum &
Magonem conſtabat, beneficijs Scipionis occupatos omnium animos publice priuatimq.
B eſſe: nec tranſitionis finem ante fore, quam omnes Hiſpani milites aut in ultima Hiſpaniae
amoti, aut tranſducti in Galliam forent. itaq. etiam ſi ſenatus Carthaginienſium non cen-
ſuiſſet, eundum tamen Haſdrubali fuiſſe in Italiam, ubi belli caput & rerum ſumma eſſet, ſi
mul ut Hiſpanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hiſpania abduceret, exercitū eius
cum tranſitionibus, tum aduerſo proelio imminutū, Hiſpanis repleri militibus. & Mago-
nem, Haſdrubali Giſgonis filio tradito exercitu, ipſum cum grandi pecunia ad conducen-
da mercede auxilia in Baleares tranſijcere. Haſdrubalem Giſgonis cum exercitu penitus in
Luſitaniam abire: nec cum Romano manus conſerere. Maſſaniſae ex omni equitatu quod
roboris eſſet, tria millia equitum expleri: eumq. uagum per citeriorem Hiſpaniam ſocijs
opem ferre, hoſtium opida atque agros populari. His decretis, ad exſequenda quae ſtatue
rant duces digreſsi. Haec eo anno in Hiſpania acta. Romae fama Scipionis in dies creſcere.
C Fabio Tarentum captum aſtu magis, quam uirtute, gloriae tamen eſſe. Fuluij ſeneſcere fa
ma. Marcellus etiam aduerſo rumore eſſe, ſuper quam quod primo male pugnauerat,
quia, uagante per Italiam Hannibale, media aeſtate Venuſiā in tecta milites abduxiſſet. Ini
micus erat ei C. Poblicius Bibulus tribunus plebis. Is iam a prima pugna, quae aduerſa fue
rat, aſsiduis concionibus infamem inuiſumque plebi Claudium fecerat: & iam de imperio
abrogando eius agebat. tum tamen neceſſarij Claudij obtinuerūt, ut, relicto Venuſiae lega
to, Marcellus Romam ueniret ad purganda ea quae inimici obijcerēt, nec de imperio eius
abrogando abſente ipſo ageretur. Forte ſub idem tempus & Marcellus ad deprecandam
ignominiam, & Q. Fuluius conſul comitiorum cauſſa Romam uenit. Actum de imperio
Marcelli in circo Flaminio eſt, ingenti concurſu plebiſq. & omnium ordinum. accuſauit
tribunus plebis non Marcellum modo, ſed omnem nobilitatem. Fraude eorum & cun-
D ctatione fieri, ut Hannibal decimum iam annum Italiam prouinciam habeat, diutius ibi,
quam Carthagine uixerit. habere fructum imperij prorogati Marcello populum Ro-
manum. bis caeſum exercitum eius aeſtiua Venuſiae ſub tectis agere. Hanc tribuni ora-
tionem ita obruit Marcellus commemoratione rerum ſuarum, ut non rogatio ſolum de im
perio eius abrogando antiquaretur, ſed poſtero die conſulem eum ingenti conſenſu
centuriae omnes crearent. Additur collega T. Quinctius Criſpinus, qui tum praetor
erat. Poſtero die praetores creati P. Licinius Craſſus Diues, pont. Max. P. Licinius Va-
rus, Sex. Iulius Caeſar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipſorum diebus ſollicita ciui-
tas de Etruriae defectione fuit. Principium eius rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius
ſcripſerat, qui eam prouinciam propraetor obtinebat. Itaque confeſtim eo miſſus Mar-
cellus conſul deſignatus, qui rem inſpiceret, ac, ſi digna uideretur, exercitu accito bellum
E ex Apulia in Etruriam transferret. eo metu compreſsi Etruſci quieuerunt. Tarentinorum
legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus ſuis, reſponſum ab ſenatu eſt, ut redi-
rent cum Fabius conſul Romam ueniſſet. Ludi & Romani & plebeii eo anno in ſingulos
dies inſtaurati. Aediles curules fuere L. Cornelius Caudinus, & Ser. Sulpicius Galba:
plebeij, C. Seruilius, & Q. Caecilius Metellus. Seruilium negabant iure aut tribunum
plebis fuiſſe, aut aedilem eſſe, quod patrem eius, quem triumuirum agrarium occiſum a
Boijs circa Mutinam eſſe, opinio per decem annos fuerat, uiuere, atque in hoſtium pote-
ſtate eſſe ſatis conſtabat. Vndecimo anno Punici belli conſulatum inierunt M. Marcel- An. 542
lus quinctum (ut numeretur conſulatus, quem uitio creatus nō geſſit) & T. Quinctius Cri
ſpinus. Vtrique conſulum Italia decreta prouincia eſt, & duo conſulum prioris anni exer-

citus: tertius tum erat Venusiae, cui M. Marcellus praefuerat: ita ut ex tribus eligerent F
duos quos uellent, tertius ei traderetur, cui Tarentum & Salentini prouincia euenisset.
Ceterae prouinciae ita diuisae praetoribus: P. Licinio Varo urbana: P. Licinio Crasso pôt.
max. peregrina, & quo senatus censuisset: Sex. Iulio Caesari Sicilia: Q. Claudio Flamini
Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fuluio Flacco, ut prouinciam Ca-
puam, quae T. Quinctij praetoris fuerat, cum una legione obtineret. Prorogatum & C. Ho-
stilio Tubulo est, ut propraetor in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio.
Prorogatum & L. Veturio Philoni est, ut propraetor Galliam eandem prouinciam cum ijs-
dem duabus legionibus obtineret, quibus praetor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem
in C. Aurunculeio decretum ab senatu, latumq. de prorogando imperio ad populum est,
qui praetor Sardiniam prouinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additae ei ad praesi-
dium prouinciae quinquaginta longae naues, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Sci- G
pioni & M. Silano suae Hispaniae, suiq. exercitus in annum decreti. Scipio ex octuaginta
nauibus, quas aut secum ex Italia adductas, aut captas Carthagine habebat, quinquagin-
ta in Sardiniam transmittere iussus: quia fama erat, magnum naualem apparatum eo an-
no Carthagine esse: CC nauibus omnem oram Italiae, Siciliaeq. ac Sardiniae impleturos.
Et in Sicilia ita diuisa res est. Sex. Caesari exercitus Cannensis est datus: M. Valerius Lae-
uinus (ei quoque enim in annũ prorogatũ imperiũ est) classem, quae ad Siciliam erat, nauiũ
LXX obtineret, adderet eo XXX naues, quae ad Tarentum priore anno fuerant: cum ea
centum nauium classe, si uideretur ei, praedatum in Africam trãsiiceret. & P. Sulpicio, ut ea-
dem classe Macedoniam Graeciamq. prouinciam haberet, prorogatum in annum imperiũ
est. De duabus quae ad urbem Romam fuerant legionibus nihil mutatum supplementũ,
quo opus esset, ut scriberent, consulibus permissum. Vna & uiginti legionibus eo anno H
defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo praetori urbano negotium da-
tum, ut naues longas XXX ueteres reficeret, quae Ostiae erant, & XX nouas naues socijs
naualibus compleret, ut quinquaginta nauium classe oram maris uicinam urbi Romae
tueri posset. C. Calpurnius uetitus ab Arretio mouere exercitum, nisi cum successor ue-
nisset. Idem & Tubulo imperatum, ut inde praecipuae caueret, ne qua noua consilia ori-
rentur. Praetores in prouincias profecti. Consules religio tenebat, quod prodigijs aliquot
nunciatis, non facile litabant. & ex Campania nunciata erant, Capuae duas aedes, Fortu-
nae & Martis, & sepulcra aliquot de caelo tacta: cum ijs (adeo minimis etiam rebus pra-
ua religio inserit deos) mures in aede Iouis aurum rosisse: Casini examen apum ingens in
foro consedisse: & Ostiae murum portamq. de caelo tactam: Caere uulturnum uolasse in
aedem Iouis: Vulsinis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum caussa diem unum I
supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiae maiores sine litatione caesae, diuq. nõ impetrata
pax deum, in capita consulum, repub. incolumi, exitiabilis prodigiorum euentus uertit. Lu-
di Apollinares Q. Fuluio, Ap. Claudio consulibus a P. Cornelio Sulla, praetore urbano,
primum facti erant, inde omnes deinceps praetores urbani fecerant: sed in unum annum
uouebant, dieq. incerta faciebant. Eo anno pestilẽtia grauis incidit in urbẽ, agrosque, quae
tamen magis in longos morbos, quam in perniciales, euasit. Eius pestilentiae caussa & sup-
plicatum per compita tota urbe est, & P. Licinius Varus, praetor urbanus, legẽ ferre ad po-
pulum iussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem uouerentur. Itaque ipse primus ita uo-
uit, fecitq. ante diem tertium nonas Quinctiles. is dies deinde sollemnis seruatus. De Arre-
tinis & fama in dies grauior, & cura crescere patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est,
ne differret obsides ab Arretinis accipere. cui traderet Romam deducendos, C. Terentius K
Varro cũ imperio missus: qui ut aduenit, extẽplo Hostilius legionẽ unã, quae ante urbem
castra habebat, signa in urbem ferre iussit, praesidiaq. locis idoneis disposuit. tum in foro ci-
tatis senatoribus obsides imperauit. Cum senatus biduum ad considerandum peteret tem-
pus; aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumpturum,
edixit. inde portas custodire iussit tribunos militum, praefectosq. socium & centuriones,
ne quis nocte urbe exiret. id segnius negligentiusque factum. septem principes senatus,
prius, quam custodiae in portis locarentur, ante noctem cum liberis euaserunt. Poste-
ro die luce prima cum senatus in forum citari coeptus esset, desiderati, bonaque eorum ue-
nierunt. a ceteris senatoribus CXX obsides liberi ipsorum accepti, traditique C. Teren-

A tio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque tamquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere iussus ipse C. Terentius, eamque habere in praesidio urbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placuit totam prouinciam peragrare, & cauere, ne qua occasio nouare cupientibus res daretur. C. Terentius ut Arretium cum legione uenit, claues portarum cum magistratus poposcisset, negantibus ijs comparere, fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidisse, ipse alias claues omnibus portis imposuit: cauitq. cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quidquam Etruscos, poneret, si, ne quid mouere possent, praecauisset. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum corā Fabio, defendente ipso quos ceperat armis, alijs infensis, & plerisque aequantibus eos Campanorum noxae, poenaeque. senatus consultum in sententiā

B M. Acilij factum est, ut opidū praesidio custodiretur: Tarentiniq. omnes intra moenia continerentur: res integra postea referretur, cum tranquillior status Italiae esset. Et de M. Liuio, praefecto arcis Tarentinae, haud minore certamine actum est, alijs S. consulto notantibus praefectum, quod eius socordia Tarentum proditum hosti esset: alijs praemia decernētibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeq. unius eius opera receptum Tarentum foret: medijs, ad censores, non ad senatum, cognitionem de eo pertinere, dicentibus. cuius sententiae & Fabius fuit. adiecit tamen, fateri se, opera Liuij Tarentum receptū, quod amici eius uulgo in senatu iactassent. neque enim recipiendum fuisse, nisi amissum foret. Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fuluius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliae atque aliae obiectae animo religiones tenebant, in quibus, quod cū bello Gallico ad Clastidium aedem Honori &

C Virtuti uouisset, dedicatio eius a pontificibus impediebatur: quod negabant unam cellam amplius, quam uni deo rite dedicari: quia si de caelo tacta, aut prodigij aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod, utri deo diuina res fieret, sciri non posset. neque enim duobus, nisi certis deis, rite una hostia fieri. Ita addita Virtutis aedes approperato opere. neque tamen ab ipso aedes eae dedicatae sunt. Tum demum ad exercitū, quem priore anno Venusiae reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttijs Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum ferebatur, omne genus tormentorum, machinarumque ex Sicilia accerserat: & naues indidem accitae erant, quae uergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Hannibal admouerat copias: &, collegam eduxisse iam a Venusia exercitum, fama erat, qui coniungi uolebat. Itaque in Apuliam ex Bruttijs reditum, & inter Venusiam

D Bantiamque minus trium millium passuum interuallo consules binis castris consederant. In eandem regionem & Hannibal rediit, auerso ab Locris bello. Ibi consules ambo ingenio feroces prope quotidie milites in aciem excire, haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari posse. Hannibal, quia cum Marcello bis priore anno congressus uicerat, uictusque erat: ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem nec metum ex uano haberet: ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat. itaque totus in suas artes uersus, insidiis locum quaerebat. Leuia tamen proelia inter bina castra uario euentu fiebant. quibus cum extrahi aestatem posse, consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe transiiceret, scribunt. Et ut ab terra quoq. oppugnari moenia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in praesidio erat, duci eo, iusserunt. Et ita futura per quosdā Thurinos comperta Hannibali cum essent, mittit ad insidendam ab Tarēto uiam. Ibi sub tumu

E lo Poeteliae equitū duo, peditum tria millia in occulto locata: in quae inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad duo millia armatorum caesa, & mille & CC ferme uiui capti. alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere. Tumulus erat siluestris inter Punica & Romana castra, ab neutris primo occupatus: quia Romani, qualis pars eius, quae uergeret in hostium castra, esset, ignorabāt. Hannibal insidiis, quam castris, aptiorem eum crediderat. itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione mouebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant uulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse, & castello firmandum: ne, si occupatus ab Hannibale foret, uelut in ceruicibus habe-

rent hostem. Mouit ea res Marcellum. & collegae, Quin imus, inquit, ipsi, cum equitibus F
paucis exploratum? subiecta res oculis certius dabit consilium. Adsentiente Crispino,
cum equitibus ducentis & uiginti, ex quibus XL Fregellani, ceteri Etrusci erant, profici-
scuntur. Secuti M. Marcellus, consulis filius, & A. Manlius tribuni militum, simul & duo
praefecti socium, L. Arennius, & M. Aulius. Immolasse eo die, quidam memoriae prodide
re, consulem Marcellum: & prima hostia caesa, iecur sine capite inuentum: in secunda o-
mnia comparuisse, quae assoelt. Auctum etiã uisum in capite: nec id sane haruspici placuis
se, quod secundum trunca & turpia exta, nimis laeta apparuissent. Ceterum consulem Mar
cellum tanta cupido tenebat dimicandi cum Hannibale, ut nũquam satis castra castris col
lata duceret. Tum quoque uallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus:
si collis in quem speculatum irent, placuisset, uasa colligerent, ac sequerentur. Exiguum
campi ante castra erat, inde in collem aperta undique & conspecta ferebat uia. Numi- G
dis speculator nequaquam in spem tantae rei positus, sed si quos uagos pabuli aut ligno-
rum caussa longius a castris progressos possent excipere, signum dat ut pariter ab suis quis-
que latebris exorirentur. Non ante apparuere quibus obuijs ab iugo ipso consurgendum
erat, quam circumiere qui ab tergo intercluderẽt uiam. Tum undique omnes exorti, & cla
more sublato impetum fecere. Cum in ea ualle consules essent, ut neque euaderent in iu-
gum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumuenti haberent: extrahi tamen
diutius certamen potuisset, ni coepta ab Etruscis fuga pauorem ceteris iniecisset. non ta-
men omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ip-
siq. ex parte pugnando rem sustinebant. Sed postquam uulneratos ambos consules, Mar-
cellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum uidere, tum & ipsi
(perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus iaculis icto, & Marcello ado- H
lescente, saucio & ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum: & ex duobus
praefectis socium M. Aulius occisus: L. Arennius captus. & lictores consulum quinque ui-
ui in hostium potestatem uenerunt. ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. equi
tes tres & XL aut in proelio aut in fuga ceciderunt: duodeuiginti uiui capti. Tumultuatũ &
in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio: cum consulem, & filium alterius consulis sau
cios, exiguasq. infelicis expeditionis reliquias ad castra uenientes cernunt. Mors Marcel-
li cum alioqui miserabilis fuit: tũ quod nec pro aetate, (maior iã enim LX annis erat) ne-
que pro ueteris prudentia ducis, tam improuide se collegamque, & prope totam remp. in
praeceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quae de Marcelli morte ua-
riant auctores, omnia exsequi uelim. Vt omittam alios: L. Coelius triplicem gestae rei ordĩ
nem edit, unam traditam fama: alteram scripta laudatione filij, qui rei gestae interfuerit:
tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta affert. Ceterum ita fama uariat, ut ta- I
men plerique loci speculandi caussa castris egressum, omnes insidijs circumuentum tra-
dant. Hannibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius, uulnere alterius, iniectũ
esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo
transfert. ibi inuentum Marcelli corpus sepelit. Crispinus & morte collegae, & suo uulne-
re territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes, in ijs
loco alto & tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferen-
dam, alter ad cauendam fraudem. Anulo Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus
erat. eius signi errore ne qui dolus necteretur a Poeno, metuens Crispinus, circa ciuitates
proximas miserat nuncios, occisum collegam esse, anuloque eius hostem potitum: ne qui-
bus litteris crederent nomine Marcelli compositis. Paullo ante hic nuncius consulis Sala- K
piam uenerat, quã litterae ab Hãnibale allatae sunt, Marcelli nomine cõpositae: se nocte,
quae diem illum secutura esset, Salapiam uenturum. parati milites essent, qui in praesidio
erant, si quo opera eorum opus esset. Sensere Salapiani fraudem & ab ira non defectionis
modo, sed etiam equitum interfectorum rati occasionem supplicij peti remisso retro nun-
cio, (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitrio milites quae uellent agerent, opida-
nos per muros urbisq. opportuna loca in stationibus disponunt: custodias, uigiliasque in
eam noctem intentius instruunt: circa portam, qua uenturum hostem rebantur, quod ro-
boris in praesidio erat, opponunt. Hannibal quarta uigilia ferme ad urbem accessit. Primi
agminis erant perfugae Romanorum, & arma Romana habebant. ij, ubi ad portam est
uentum,

A uentum, latine omnes loquentes: excitant uigiles: apeririq. portam iubent. consulem adesse. Vigiles, uelut ad uocem eorum excitati, tumultuati, trepidare, moliri. porta cataracta deiecta clausa erat. eam partim uectibus leuant: partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vix dum satis patebat iter, cum perfugae certatim ruunt per portam. cum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapiani, alij perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerētes arma, inuadunt: alij e turribus portae murisq. saxis, sudibus, pilis absterrent hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abijt: profectusq. ad Locrorum soluendam obsidionem, quam L. Cincius summa ui, operibus, tormentorumque omni genere ex Sicilia aduecto oppugnabat. Magoni iam haud ferme fidenti retenturum defensurumq. se urbem, prima spes morte nūciata Marcelli affulsit: secutus inde nuncius,
B Hannibalem, Numidarum equitatu praemisso, ipsum, quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque, ubi primum Numidas edito e speculis signo aduentare sensit, & ipse patefacta repēte porta ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia improuiso id fecerat, quam quod par uiribus esset, anceps certamen erat. deinde ut superuenere Numidae, tantus pauor Romanis est iniectus, ut passim ad mare ac naues fugerent, relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita aduentu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est. Crispinus, postquā in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitū, cui collega praefuerat, M. Marcellum trib. mil. Venusiam abducere iussit. ipse cū legionibus suis Capuam profectus, uix lecticae agitationem prae grauitate uulnerum patiens, Romam litteras de morte collegae scripsit, quantoq. ipse in discrimine esset. Se comitiorum caussa nō posse Romam uenire: quia nec uiae laborem passurus uideretur, & de Tarēto sollicitus esset, ne ex Bruttijs Hannibal eo conuerteret agmen. legatos opus esse ad se mitti, uiros pru
C dentes, cum quibus, quae uellet, de repub. loqueretur. Hae litterae recitatae, & luctū magnum morte alterius consulis, & metum de altero fecerunt. Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venusianum miserunt: & ad consulem tres legati missi: Sex Iulius Caesar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, cum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi nunciare consuli iussi, ut, si ad comitia ipse Romam uenire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum caussa. si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium praetorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset. Eadem aestate M. Valerius cum classe centum nauium ex Sicilia in Africam transmisit: & ad Clupeam urbem exscensione facta, agrum late nullo ferme obuio armato uastabat. inde ad naues raptim praedatores recepti, quia repente fama accidit, classem Puni
D cam aduentare. LXXX erant & tres naues. Cum ijs haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. Decem & octo nauibus captis, fugatis alijs, cum magna terrestri naualiq. praeda Lilybaeum redijt. Eadem aestate & Philippus implorātibus Achaeis auxiliū tulit, quos Machanidas, tyrannus Lacedaemoniorū, finitimo bello urebat: & Aetoli nauibus per fretum quod Naupactum & Patras interfluit: (Rhion incolae uocant) exercitu transiecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiae, quia Aetoli summum gentis suae magistratū ad eū proximo cōcilio detulerant, fama erat in Europam transiecturum. Ob haec Philippo in Graeciam descendenti ad Lamiam urbem Aetoli duce Physia, qui praetor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia secum, & mille ferme ex Romana classe a P. Sulpicio missos. Aduersus hunc ducem, atque has copias Philippus bis prospero euentu pugnauit: multos admodum hostium utraque pu
E gna occidit. Inde cum Aetoli metu compulsi Lamiae urbis moenibus tenerent sese. Philippus ad Phalaram exercitum reduxit. in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasq. circa stationes, & aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege Aegypti Ptolemaeo Rhodijsq. & Atheniensibus & Chijs uenerunt, ad dirimendum inter Philippum, atque Aetolos bellum. Adhibitus ab Aetolis ex finitimis pacificator Aminander rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Aetolis cura erat, ferocioribus, quam pro ingenijs Graecorum gentis: quam ne Philippus regnumq. eius graue libertati futurum, rebus Graeciae immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achaeorum: concilioq. ei & locus, & dies certa indicta. interim triginta dierū indutiae impetratae. Profectus inde rex per Thessaliam Boeo

tiamque,

tiamque, Chalcidem Euboeae uenit, ut Attalum, quem classe Euboeam petiturum audierat, portubus & litorum appulsu arceret. Inde praesidio relicto aduersus Attalum, si forte interim transiecisset, profectus ipse cum paucis equitum, leuisq. armaturae Argos uenit. Ibi curatione Hereorum Nemeorumq. suffragijs populi ad eum delata, quia se Macedonũ reges ex ea ciuitate oriundos referunt: Hereis peractis, ab ipso ludicro extemplo Rhium profectus est ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Aetolico finiendo bello actum, ne caussa aut Romanis aut Attalo intrandi Graeciam esset. Sed ea omnia uixdum indutiarum tempore circumacto, Aetoli turbauere; postquam & Attalum Aeginam uenisse, & Romanã classem stare ad Naupactum audiuere. uocati enim in concilium Achaeorum, in quo eaedem legationes erant, quae ad Phalarum egerant de pace, primum questi sunt quaedam parua contra fidem cõuentionis tempore indutiarũ facta: postremo negarũt dirimi bellum posse, nisi Messenijs Achaei Pylum redderent: Sationis restituerentur Athamanis, Serdileto & Pleurato Parthini. Id uero indignum ratus Philippus, uictos uictori sibi ultro condiciones ferre, ne antea quidem se aut de pace audisse, aut indutias pepigisse dixit, spem ullam habentem quieturos Aetolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli caussam quaesisse. Ita infecta pace concilium dimisit, quattuor millibus armatorum relictis ad praesidium Achaeorum, & quinque longis nauibus acceptis. quas si adiecisset missae nuper ad se classi Carthaginiensium, & ex Bithynia ab rege Prusia uenientibus nauibus, statuerat nauali proelio lacessere Romanos, iamdiu in ea regione potentes maris. ipse habito concilio Argos regressus. iam enim Nemeorum appetebat tempus, quae celebrari uolebat praesentia sua. Occupato rege apparatu ludorum, & per dies festos licentius, quam inter belli tempora, remittente animum, P. Sulpicius ab Naupacto profectus classem appulit inter Sicyonem & Corinthum, agrumq. nobilissimae fertilitatis effuse uastauit. Fama eius rei Philippum ab ludis exciuit: raptimq. cum equitatu profectus, se subsequi peditibus iussis, palatos passim per agros, grauesq. praeda, ut qui nihil tale metuerent, adortus Romanos compulit ad naues. Classis Romana haudquaquam laeta praeda Naupactum redijt. Philippus ludorum quoque, qui reliqui erant, celebritatem quantaecumque de Romanis tamen uictoriae partae fama auxerat: laetitiaq. ingenti celebrati festi dies, eo magis etiam, quod, populariter dempto capitis insigni, purpura atq. alio regio habitu, aequauerat ceteris se in speciem: quo nihil gratius est ciuitatibus liberis. praebuissetq. haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine foeda ac deformia effecisset. uagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos dies noctesque: & submittendo se in priuatum fastigium, quo minus conspectus, eo solutior erat: & libertatem cum alijs uanam ostendisset, totam in suam licentiam uerterat. Neque enim omnia emebat, aut eblandiebatur, sed uim etiam flagitijs adhibebat: periculosumq. & uiris & parentibus erat, moram incommoda seueritate libidini regiae fecisse. uni etiam principi Achaeorum Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per haec flagitia sollemni Nemeorum peracto, paucisq. additis diebus, Dymas est profectus ad praesidium Aetolorum, quod ab Eleis accitum, acceptumq. in urbem erat, eijciendum. Cycliadas (penes eum summa imperij erat) Achaeiq. ad Dymas regi occurrere, & Eleorum accensi odio, quod a ceteris Achaeis dissentirent: & infensi Aetolis, quos Romanum quoque aduersus se mouisse bellum credebant. Profecti a Dymis, coniuncto exercitu, transeunt Larissum amnem, qui Eleum agrum ab Dymaeo dirimit. Primum diem, quo fines hostium ingresi sunt, populando absumpserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt, praemissis equitibus, qui obequitando portis promptum ad excursiones genus lacesserent Aetolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim nauibus ab Naupacto Cylenem transiecisse: &, expositis in terram quattuor millibus armatorum silentio noctis, ne conspici agmẽ posset, intrasse Elim. Itaque improuisa res ingentem iniecit terrorem: postquam inter Aetolos Eleosq. Romana signa, atque arma cognouere. Et primo recipere suos uoluerat rex: dein contracto iam inter Aetolos & Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, cum urgeri uideret suos, & ipse rex cum equitatu in cohortem Romanã incurrit. Ibi equus pilo trãsiectus cum prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrimque accensa est: & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regijs. Insignis & ipsius pugna fuit cum

pedes

A pedes inter equites coactus esset proelium inire. deinde cum iam impar certamen esset, ca
derentque circa eum multi, & uulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo iniectus
fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. postero die omnes
copias ad propinquum Eleorum castellum (Pyrgum uocant) duxit, quo agrestium mul
titudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam inconditam
inermemq. multitudinem primo statim terrore adueniens cepit: compensaueratque ea
praeda, quod ignominiae ad Elim acceptum fuerat. Diuidenti praedam, captiuosq. (fue-
runt autem quattuor millia hominum, pecorumq. omnis generis ad uiginti millia) nun-
cius ex Macedonia uenit, Eropum quendam, corrupto arcis praesidijq. praefecto, Lycni-
dum cepisse: tenere Dassaritiorum quosdam uicos, & Dardanos etiam concire. Omisso
igitur Achaico, atque Aetolico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis o-
B mnis generis armatorum, cum Menippo & Polyphante ducibus ad praesidium sociorum
profectus ab Dymis per Achaiam Boeotiamq. & Beboeidem, decimis castris Demetria-
dem in Thessaliam peruenit. Ibi alij maiorem afferentes tumultum nuncij occurrunt:
Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem iam tenere, ac descendisse in Aegestaeum
campum: famamq. inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea,
qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnauit: in arborem illatus impetu equi, ad
eminentem ramum cornu alterum galeae perfregit. id inuentum ab Aetolo quodam, per
latumq. in Aetoliam ad Scerdiletum, cui notum erat insigne galeae: famam interfecti re-
gis uulgauit. Post profectionem ex Achaia Philippi, Sulpicius Aeginam classe profectus
cum Attalo sese coniunxit. Achaei cum Aetolis, Eleisq. haud procul Messene prosperam
pugnam fecerunt. Attalus rex, & P. Sulpicius Aeginae hibernarunt. Exitu huius anni
C T. Quinctius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumq. faciendorum caussa di-
cto T. Manlio Torquato, ex uulnere moritur. Alij Tarenti, alij in Campania mortuum
tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat: duo consules sine memorando proelio inter-
fecti uelut orbam rempub. reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. Seruiliū
qui tum aedilis curulis erat, dixit. Senatus quo die primum est habitus, ludos magnos fa-
cere dictatorem iussit: quos M. Aemilius, praetor urb. C. Flaminio Cn. Seruilio cōsulibus
fecerat, & in quinquennium uouerat. Tum dictator & ludos fecit, & in sequens lustrum
uouit. Ceterum cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent:
omnibus alijs omissis, una praecipua cura patres populumq. incessit, consules primo quo-
que tempore creandi: & ut eos potissimum crearent, quorum uirtus satis tuta a fraude
Punica esset. Cum toto eo bello damnosa praepropera ac feruida ingenia imperatorum
D fuisse: tum eo ipso anno consules nimia cupiditate conserendi cum hoste manum, in nec
opinatam fraudem lapsos esse. ceterum deos immortales, misertos nominis Romani, pe-
percisse innoxijs exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse. Cum
circumspicerent Patres, quosnam consules facerent: longe ante alios eminebat C. Clau-
dius Nero. ei collega quaerebatur. & uirum quidem eum egregium ducebant: sed pro-
mptiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Hannibal. temperan-
dum acre eius ingenium moderato & prudenti uiro adiuncto collega censebant. M. Li-
uius erat, multis ante annis ex consulatu populi iudicio damnatus, quam ignominiā adeo
aegre tulerat, ut & rus migrarit, & per multos annos & urbe, & omni coetu caruerit homi-
nū. octauo ferme post damnationē anno M. Claudius Marcellus, & M. Valerius Laeuinus
consules reduxerant eum in urbem. sed erat ueste obsoleta, capilloq. & barba promissa,
E praeferens in uultu habituq. insignem memoriam ignominiae acceptae. L. Veturius, & P.
Licinius censores eum tondere, & squalorem deponere, & in senatum uenire, fungique
alijs publicis muneribus coegerunt. sed tum quoque aut uerbo assentiebatur: aut pedi-
bus in sententiam ibat: donec cognati hominis eum caussa M. Liuij Macati, cum de fama
eius ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto interuallo audi-
tus, conuertit ora hominum in se: caussamq. sermonibus praebuit, indigno iniuriam a po-
pulo factam: magnoq. id damno fuisse, quod tam graui bello nec opera nec consilio ta-
lis uiri usa respub. esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Laeuinum dari
collegas posse: quia duos patricios creari non liceret. eandem caussam in T. Manlio esse,
praeterquam quod recusasset delatum consulatum: recusaturusq. esset. egregium par

consulum

consulum fore, si M. Liuium C. Claudio collegam adiunxissent. Nec populus mentionem eius rei ortam a patribus est aspernatus. Vnus eam rem in ciuitate, is cui deferebatur honos, abnuebat: leuitatem ciuitatis accusans. Sordidati rei non misertos, candidam togam inuito offerre: eodem honores poenasq. congeri. si bonum uirum ducerent: quid ita pro malo ac noxio damnassent? sin noxium comperissent, quid ita male credito priore consulatu, alterum crederent? Haec, taliaq. arguentem & querentem castigabant patres: & M. Furium memorantes, reuocatum de exsilio, patriam pulsam sede sua restituisse, ut parentum saeuitiam, sic patriae, patiendo ac ferendo leniendam esse. Adnixi omnes cum C. Claudio M. Liuium consulem fecerunt. Post diem tertium eius diei praetorum comitia habita. Praetores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. & C. Hostilij Catones. Comitijs perfectis, ludisq. factis, dictator & magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam propraetor missus: ut ex ea prouincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius consul habuerat. et L. Manlius trans mare legatus iret: uiseretque, quae res ibi gererentur: simul, quod Olympiae ludicrum ea aestate futurum erat, quod maximo coetu Graeciae celebraretur: ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini ciues relegati ab Hannibale essent, domos redirent: scirentq. sua omnia, quae ante bellum habuissent, reddere populum Romanũ. Quia periculosissimus annus imminere uidebatur, neque cõsules in republica erant: in consules designatos omnes uersi, quamprimum eos sortiri prouincias, & praescire quã quisque eorum prouinciam, quem hostem haberet, uolebant. De reconciliatione etiam gratiae eorum in senatu actũ est, principio facto a Q. Fabio Maximo. Inimicitiae ante nobiles inter eos erant: & acerbiores eas, indignioresq. Liuio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. itaque is magis implacabilis erat: & nihil opus esse reconciliatione aiebat. acrius & intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegae potestas fieret. uicit tamen auctoritas senatus: ut, positis simultatibus, communi animo consilioq. administrarent rempublicam. Prouinciae ijs non permistae regionibus, sicut superioribus annis, sed diuersae extremis Italiae finibus, alteri aduersus Hannibalem Bruttij, Lucani, alteri Gallia aduersus Hasdrubalẽ, quem iam Alpibus appropinquare fama erat, decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quiq. in Etruria essent, addito urbano eligeret quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttij prouincia euenisset: nouis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni exercitum sumeret. Relictum a consule exercitum Q. Fuluius proconsul acciperet: eique in annum imperium esset. et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutauerant prouinciam: pro Tarento Capuam mutauerunt. legio una data, cui Fuluius proximo anno praefuerat. De Hasdrubalis aduentu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primum legati nunciauerant, eum in Galliam transgressum: erectosq. aduentu eius, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. missi deinde cum ijs legati ab Roma Sex. Antistius, & M. Retius ad rem inspiciendam, retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorato referrent. pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti iam coacto exercitu proximo uere Alpes transiecturum: nec tum eum quidquam aliud morari, nisi quod clausae hieme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Aelius Paetus augur creatus, inauguratusque. Et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcij, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno & lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano, & M. Cornelio Cethego: censa ciuium capita CXXXVII millia C & IIX: minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Hannibal in Italiam uenisset, Comitium tectum esse, memoriae proditum est: & ludos Romanos semel instauratos ab aedilibus curulibus Q. Metello, & C. Seruilio. & plebeijs ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio, & M. Caecilio Metello aedilibus plebis. & tria signa ad Cereris aedem dederunt. & Iouis epulum fuit, ludorum caussa. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero, & M. Liuius iterum. qui, quia iam designati prouincias sortiti erant, praetores sortiri iusserunt. C. Hostilio urbana iurisdictio euenit addita & peregrina, ut tres in prouincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia euenit. Summa legionum trium & XX ita per prouincias diuisa: ut binae

An. 543.

A ut binae consulũ essent: quattuor Hispania haberet: tres praetores binas, in Sicilia, in Sardinia, & Gallia: duas C. Terentius in Etruria: duas Q. Fuluius in Bruttijs: duas Q. Claudius circa Tarentum & Sallentinos: unam C. Hostilius Tubulus Capuae: duae urbanae ut scriberentur. primis quattuor legionibus populus tribunos creauit: in ceteras consules miserunt. Priusquam consules proficiscerentur, nouendiale sacrum fuit, quia Veijs de caelo lapidauerat. Sub unius prodigij, ut fit, mentionem, alia quoque nunciata, Minturnis aedem Iouis, & lucum Maricae, item Attellae murum, & portam de caelo tactam. Minturnenses, terribilius quod esset, adijciebant: sanguinis riuum in porta fluxisse. Et Capuae lupus nocte portam ingressus uigilem laniauerat. Haec procurata hostijs maioribus prodigia: & supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum, inde iterum nouendiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus uisum pluere. Liberatas religione mentes tur-
B bauit rursus nunciatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessae biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id uero haruspices ex Etruria acciti foedum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano, procul terrae contactu, alto mergendum. uiuum in arcam condidere, prouectumq. in mare proiecerunt. Decreuere item pontifices, ut uirgines ter nouenae per urbem euntes carmen canerent. Id cum in Iouis Statoris aede discerent conditum ab Liuio poeta carmen, tacta de caelo aedes in Auentino Iunonis Reginae. prodigiumq. id ad matronas pertinere haruspices cum respondissent, donoq. diuam placandam esse, aedilium curulium edicto in Capitolium conuocatae, quibus in urbe Roma intraq. decimum lapidem ab urbe domicilia essent, ipsae inter se quinque & uiginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. inde donum peluis aurea facta, lataq. in Auenti-
C num, pureq. & caste a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem diuae ab decemuiris edicta dies, cuius ordo talis fuit. Ab aede Apollinis boues feminae albae duae porta Carmētali in urbem ductae. post eas duo signa cupressea Iunonis Reginae portabantur. tum septem & uiginti uirgines longam indutae uestem, carmen in Iunonem Reginam canentes ibant, illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingenijs, nunc abhorrens & inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemuiri coronati laurea, praetextatique. a porta Iugario uico in forum uenere. in foro pompa constitit. et per manus reste data, uirgines sonum uocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde uico Tusco, Velabroq. per Boarium forum in cliuum publicum, atque aedem Iunonis Reginae perrectum. ibi duae hostiae ab decemuiris immolatae, & simulacra cupressea in aedē illata. Dijs rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quam priori-
D bus annis quisquam meminerat habitum. nam & belli terror duplicatus, noui hostis in Italiam aduentu: & minus iuuentutis erat, unde scriberent milites. itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam uacationem dicebatur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus edixere in diem certam, ut, quo quisque iure uacationem haberet, ad senatũ deferret. Ea die hi populi ad senatũ uenerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, & a supero mari Senensis. Cum uacationes suas quisque populus recitaret, nullius, cum in Italia hostis esset, praeter Antiatem Ostiensemque, uacatio obseruata est. et earum coloniarum iuniores iureiurando adacti, supra quadraginta non pernoctaturos se esse extra moenia coloniae suae, donec hostis in Italia esset. Cum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum, (nam & Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neue Etruriam erectam
E in spem rerum nouarum sollicitaret: & Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttijs, atque obuiam fratri ire posset) Liuius cunctabatur, parum fidens suarum prouinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregijs exercitibus, & tertio, cui Q. Claudius Tarenti praeesset, electionem habere. intuleratque mentionem de Volonibus reuocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit & supplendi, unde uellent: & eligendi de omnibus exercitibus, quos uellent, permutandique: & ex prouincijs, quo e republica censerent esse, transducendi. Ea omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undeuicesimam & uicesimam legiones scripti. magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione Liuio missa quidam ad id bellum auctores fuut, octo millia Hispanorum Gallorumque, ad duo millia de legionibus

militum,

militum, equitum ad mille octingentos, mistos Numidas Hispanosque. M. Lucretium has copias nauibus aduexisse, & sagittariorum funditorumq. ad quattuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse. Auxerunt Romae tumultum litterae ex Gallia missae ab L. Porcio praetore: Hasdrubalem mouisse ex hibernis, & iam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta, armataque, coniuncturaq. se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures qui eos bello occuparet. se cũ inualido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum. Hae litterae consules raptim confecto delectu maturius, quam constituerant, exire in prouincias coegerunt: ea mente, ut uterque hostem in sua prouincia contineret, neque coniungi, aut conferre in unum uires pateretur. Plurimum in eam rem adiuuit opinio Hannibalis: quod etsi ea aestate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quae ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisq. pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumq. transitum exspectabat. ea tardius mouendi ex hibernis caussa fuit. Ceterum Hasdrubali & sua, & aliorũ spe omnia celeriora, atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Aruerni eum, deincepsque aliae Gallicae, atq. Alpinae gentes, sed etiam secutae sunt ad bellum. et cũ per munita pleraque transitu fratris, quae antea inuia fuerant, ducebat: tũ etiam duodecim annorũ assuetudine peruijs Alpibus factis, inter mitiora iam hominum transibat ingenia. inusitati namque antea alienigenis, nec uidere ipsi aduenam in sua terra assueti, omni generi humano insociabiles erant. et primo ignari quo Poenus pergeret, suas rupes suaq. castella, & pecorum hominumq. praedam peti crediderant. fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, uiam tantum Alpes esse: duas praeualidas urbes, magno inter se maris terrarumq. spatio discretas, de imperio & opibus certare. Hae caussae aperuerant Alpes Hasdrubali. Ceterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quam oppugnat, corrupit. Crediderat campestris opidi facilem expugnationem esse: & nobilitas coloniae induxerat eum, magnum se excidio eius urbis terrorem ceteris iniecturum. Non ipse se solum ea oppugnatione impediuit: sed Hannibalem post famam transitus eius tanto spe sua celeriorem, iam mouentem ex hibernis, continuerat, quippe reputantem non solum, quam lenta urbiũ oppugnatio esset, sed etiam, quam ipse frustra eandem illam coloniam ab Trebia uictor regressus tentasset. Consules diuersis itineribus profecti ab urbe, uelut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium quas primus aduentus Hannibalis intulisset Italiae clades: simul, cum illa angeret cura, quos tam propitios urbi, atque imperio fore deos, ut eodem tempore utrobique respublica prospere gereretur. aduersa secundis pensando, rem ad id tempus extractam esse. cum in Italia ad Trasymenum & Cannas praecipitasset resp. prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. postea cum in Hispania alia super aliam clades, duobus egregijs ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset, multa secunda in Italia Siciliaque gesta quassatam rempublicam excepisset. et ipsum interuallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. nunc duo bella in Italiam accepta, duos celeberrimi nominis duces circũstare urbem Romam, & unum in locum totã periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior uicisset, intra paucos dies castra cum altero iuncturum. Terrebat & proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxij curis homines, digredientes in prouincias consules prosecuti sunt. Memoriae proditum est, plenum adhuc ira in ciues M. Liuium ad bellum proficiscentem monenti Q. Fabio, ne priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret, respondisse, ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum. cum quaereretur, quae caussa festinandi esset: aut ex hoste egregiam gloriam, inquit, aut ex ciuibus uictis gaudium, meritum certe, etsi non honestum capiam. Priusquam Claudius consul in prouinciam perueniret, per extremum finem agri Larinatis ducẽtem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit. Ad quattuor millia hominum occidit, nouem signa militaria cepit. Mouerat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque ne cum duobus exercitibus simul confligeret Hannibal, nocte castra ex agro Tarentino mouit, atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen conuertit. Hostilius

Capuam

A Capuam petens, obuius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa
peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus consul aduersus Han
nibalem rem gereret. reliquas copias Hostilius Capuam ducere iussus, ut Q. Fuluio pro-
consuli traderet. Hannibal undique contracto exercitu, quem in hibernis, aut in praesidijs
agri Bruttij habuerat in Lucanos ad Grumenum uenit, spe recipiendi opida, quae per me-
tum ad Romanos defecissent. eodem a Venusia consul Romanus exploratis itineribus con
tendit, & mille fere & quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti moenibus pro-
pe iunctum uidebatur Poenorum uallum. quingenti passus erant inter castra Punica, ac Ro
mana. interiacebat campus: colles imminebant nudi, sinistro lateri Carthaginiensium,
dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil siluae, neque ad insidias latebrarum habe
bant. In medio campo, ab stationibus procursantes, certamina haud satis digna dictu fere
B bant. Id modo Romanum quaerere apparebat, ne abire hostem pateretur. Hannibal inde
euadere cupiens, totis uiribus in aciem descendebat. Tum consul ingenio hostis usus, quo
minus in tam apertis collibus timeri insidiae poterant, quinque cohortes additis quinque
manipulis, nocte iugum superare, & in auersis uallibus considere iubet: tempus exsurgen
di ex insidijs, & aggrediendi hostem, Ti. Claudium Asellum, tribunum militum, & P.
Claudium, praefectum socium, edocet: quos cum ijs mittebat. ipse luce prima copias
omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paullo post & ab Hannibale signum pugnae
propositum est: clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. inde eques, pe-
desque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi ef-
fusos consul uidet: tribuno militum tertiae legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites
legionis, quanto maximo impetu possit, in hostem emittat. ita pecorum modo incompo-
C sitos toto passim campo se fudisse, ut sterni opprimique, priusquam instruantur, possint.
Nondum Hannibal e castris exierat, cum pugnantium clamorem audiuit. itaque excitus
tumultu raptim ad hostem copias agit. Iam primos occupauerat equestris terror. pedi-
tum etiam prima legio, & dextra ala proelium inibāt. incompositi hostes, ut quemque, aut
pediti aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. crescit pugna subsidijs, & procurren-
tium ad certamen numero augetur. pugnantesque (quod nisi in uetere exercitu, & duce
uetere haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac
manipulorum decurrentium per colles clamor ab tergo auditus, metum, ne intercluderen
tur a castris, iniecisset. Inde pauor incussus: & fuga passim fieri coepta est. minorq. caedes
fuit, quia propinquitas castrorum breuiorem fugam perculsis fecit. equites enim in ter-
go inhaerebant: in transuersa latera inuaserant cohortes, secundis collibus, uia nuda ac
D facili decurrentes. tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: si-
gna militaria nouem adempta. elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tu-
multuaria pugna fuerat, quattuor occisi, duo capti. Romanorum sociorumque ducenti
ceciderunt. Postero die Poenus quieuit. Romanus, in aciem copijs eductis, posteaquam
neminem signa contra efferre uidit: spolia legi caesorum hostium, suorum corpora col-
lata in unum sepeliri iussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot, ita institit por-
tis, ut prope inferre signa uideretur: donec Hannibal tertia uigilia, crebris ignibus taberna
culisque, quae pars castrorum ad hostes uergebat: & Numidis paucis, qui in uallo por-
tisque se ostenderent, relictis, profectus, Apuliam petere intendit. Vbi illuxit, successit
uallo Romana acies: & Numidae ex composito paullisper in portis se ualloque ostentaue
re: frustratique aliquandiu hostem, citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul, ubi
E silentium in castris, & ne paucos quidem, qui prima luce obambulauerant, parte ulla cer-
nebat: duobus equitibus speculatum in castra praemissis, posteaquam satis tuta omnia es-
se exploratum est, inferri signa iussit. tantumque ibi moratus, dum milites ad praedam dis-
currunt, receptui deinde cecinit: multoque ante noctem copias reduxit. Postero die pri-
ma luce profectus, magnis itineribus famam & uestigia agminis sequens, haud procul Ve-
nusia hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. supra duo millia Poenorum
caesa. Inde nocturnis, montanisque itineribus Poenus, ne locum pugnandi daret, Meta-
pontum petijt. Hanno inde (is enim praesidio eius loci praefuerat) in Bruttios cū paucis
ad exercitum nouum comparandum missus. Hannibal, copijs eius ad suas additis, Venu-
siam retro, quibus uenerat itineribus, repetit: atque inde Canusium procedit. Numquam
Nero

Nero uestigijs hostis abstiterat: & Q. Fuluium, cum Metapontum ipse proficisceretur: in F
Lucanos, ne regio ea sine praesidio esset, accersierat. Inter haec ab Hasdrubale, postquam a
Placentiae obsidione abscessit, quattuor Galli equites, duo Numidae cũ litteris ad Hanni-
balem missi, cum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiae emensi essent: dũ
Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a ua-
gis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium propraetorẽ deducuntur. Eum
primo incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri uera coegit,
edocuerunt, litteras se ab Hasdrubale ad Hannibalẽ ferre. Cum ijs litteris, sicut erãt, signa
tis, L. Virginio, tribuno militum, ducendi ad Claudium consulem traduntur. duae simul
turmae Samnitum praesidij caussa missae. Qui ubi ad consulẽ peruenerunt, litteraeq. lectae
per interpretem sunt, & ex captiuis percunctatio facta: tum Claudius non id tempus esse
reipublicae ratus, quo consilijs ordinarijs prouinciae suae quisque finibus per exercitus G
suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret: audendum, ac nouandum aliquid im-
prouisum, inopinatum, quod coeptum non minorem apud ciues, quam hostes, terrorem
faceret, perpetratum in magnã laetitiam ex magno metu uerteret: litteris Hasdrubalis Ro
mam ad senatum missis, simul & ipse patres conscriptos, quid paret, edocet: ut, cum in Vm
bria se occursurum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam accersant, delectũ
Romae habeant, exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. Haec senatui scripta.
Praemissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Praetutianum, qua exerci-
tum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusq. commeatus paratos militi ad uescendum
in uiam deferrent, equos iumentaq. alia producerent, ut uehiculorum fessis copia esset. ip-
se de toto exercitu ciuium sociorumq. quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mil-
le equites. pronunciat, occupare se in Lucanis proximam urbem, Punicumq. in ea praesi- H
dium uelle, ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul
quidem, quantis maximis poterat itineribus, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio lega-
to, qui castris praeesset. Romae haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio
ante, cum castra Punica obiecta Romanis moenibus portisq. fuerant. neque satis consta-
bat animis, tam audax iter consulis laudarent, uituperarentne. apparebat, (quo nihil ini-
quius est) ex euentu famam habiturum. Castra prope Hannibalem hostem relicta sine du
ce, cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit: & consu-
lem in Lucanos ostendisse iter, cum Picenum & Galliam peteret, castra relinquentem nul-
la alia re tutiora, quam errore hostis, qui ducem inde, atque exercitus partem abisse igno-
raret. Quid futurum, si id palam fiat? & aut insequi Neronem cum sex millibus armato-
rum profectum Hannibal toto exercitu uelit; aut castra inuadere praedae relicta, sine uiri- I
bus, sine imperio, sine auspicio? Veteres eius belli clades, duo consules proximo anno
interfecti, terrebant. & ea omnia accidisse, cum unus imperator, unus exercitus hostium
in Italia esset. nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hanniba-
les in Italia esse. quippe & Hasdrubalem patre eodem Hamilcare genitum aeque impigrũ
ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitum bello, gemina uictoria insignem,
duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. nam itineris quidem celeritate ex Hi-
spania, & concitatis ad arma Gallicis gẽtibus, multo magis, quam Hannibalem ipsum, glo
riari posse. quippe in ijs locis hunc coegisse exercitum, quibus ille maiorem partem mili-
tum fame, frigore, quae miserrima mortis genera sint, amisisset. Adijciebant etiam periti
rerum Hispaniae, haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum, sed quem in saltu impe
dito deprehensus forte, haud secus, quam puerum, conscribendis fallacibus condicioni- K
bus pacis frustratus elusisset. Omnia maiora etiam uero praesidia hostium, minora sua, me
tu interprete semper in deteriora inclinato, ducebant. Nero postquam iam tantum inter-
ualli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Ne-
gat ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum.
Ad certam eos se uictoriam ducere. quippe ad quod bellum collega non antequam ad sa-
tietatem ipsius peditum, atque equitũ datae ab senatu copiae fuissent. maiores instructio-
resque, quam si aduersus ipsum Hannibalem iret, profectus sit: eo ipsos, quantumcumque
uirium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. auditum modo in acie, (nam
ne ante audiatur, daturum operam) alterum consulem, & alterum exercitum aduenisse,
haud

A haud dubiã uictoriã facturũ. Famã bellũ cõficere, & parua mométa in spẽ metumq. impellere animos. Gloriae quidẽ ex re bene gesta partae fructũ prope omnẽ ipsos laturos. Semper quod postremũ adiectũ sit, id rẽ totã uideri traxisse. Cernere ipsos, quo cõcursu, qua admiratione, quo fauore hominũ iter suũ celebretur. Et Hercule per instructa omnia ordinibus uirorũ mulierumq. undiq. ex agris effusorũ, inter uota ac preces & laudes ibant. illos praesidia reipublicae, uindices urbis Romae imperijq. appellabãt. in illorũ armis dextrisq. suã liberorumq. suorũ salutẽ ac libertatẽ repositã esse. deos omnes deasq. precabantur, ut illis faustũ iter, felixq. pugna, matura ex hostibus uictoria esset, damnarenturq. ipsi uotorũ, quae pro ijs suscepissent: ut quemadmodũ nunc solliciti prosequerẽtur eos, ita paucos post dies laeti ouãtibus uictoria obuiã irent. Inuitare inde pro se quisque, & offerre, & fatigare precibus, ut, quae ipsis iumentisq. usui essent, ab se potissimũ sumerent, benigne omnia cu-
B mulata dare. Modestia certare milites, ne quid ultra usum necessariũ sumerent. nihil morari, nec ab signis absistere. cibũ capientes diẽ ac noctẽ ire. uix quod satis ad naturale desideriũ corporũ esset, quieti dare. Et ad collegã praemissi erãt, qui nunciarẽt aduentũ, percũctarenturq., clam & palã, interdiu an noctu uenire sese uellet, ijsdem an alijs considere castris. Nocte clã ingredi melius uisum est. Tessera per castra ab Liuio cõsule data erat, ut tribunũ tribunus, centurio centurionẽ, eques equitẽ, pedes peditẽ acciperet. neq. enim dilatari castra opus esse, ne hostis aduentũ alterius consulis sentiret: & coartatio pluriũ in angusto tendentiũ facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, praeter arma, secũ in expeditionẽ tulerat. Ceterum in ipso itinere auctum uoluntarijs agmen erat: offerentibus sese ultro & ueteribus militibus, perfunctis iã militia, & iuuenibus: quos certatim nomina dantes, si quorũ corporis species, roburq. uiriũ aptũ militiae uidebatur, cõscripserat.
C Ad Senã castra alterius cõsulis erant: & quingentos inde ferme passus Hasdrubal aberat. Itaque cum iã appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctẽ castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisq. ordinis hominibus in tentoria adducti, cũ summa omniũ laetitia hospitaliter excipiũtur. Postero die conciliũ habitum, cui & L. Porcius Licinus praetor affuit. Castra iũcta consulũ castris habebat: & ante aduentũ eorũ per loca alta ducẽdo exercitũ, cũ modo insideret angustos saltus, ut transitũ clauderet, modo ab latere, aut ab tergo carperet agmẽ, ludificatus hostẽ omnibus artibus belli fuerat. is tum in concilio aderat. Multorum eo inclinabant sententiae: ut, dum fessum uia ac uigilijs reficeret militem Nero, simul & ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnandi differretur. Nero non suadere modo, sed summa ope orare instititit, ne cõsilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. Errore, qui non diuturnus futu-
D rus esset, uelut torpentem Hannibalem, nec castra sua sine duce relicta aggredi, nec ad sequendum se iter intẽdisse. antequam se moueat, delere exercitum Hasdrubalis posse, redireq. in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum & illa castra prodere Hannibali, & aperire in Galliã iter, ut per otiũ, ubi uelit, Hasdrubali coniungatur. Extẽplo signũ dandũ, & exeundũ in aciem: abutendumq. errore hostiũ absentiũ, praesentiumque: dũ neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus & ualidioribus rem esse. Concilio dimisso signum pugnae proponitur, confestimq. in aciem procedunt. Iam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnae attulit, quod Hasdrubal prouectus ante signa cum paucis equitibus scuta uetera hostium notauit, quae ante non uiderat, & strigosiores equos. multitudo quoque maior solito uisa est. Suspicatus id quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi & excipi aliqui possent, & notari oculis, si qui forte adustioris coloris, ut ex recenti uia, essent. simul circumuehi procul castra iubet, speculari-
E que, num auctum aliqua parte sit uallum: & attendant, semel, bisne signum canat in castris. Ea cum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante aduentum consulis alterius fuerant, una M. Liuij, altera L. Porcij. neutris quidquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adiectum. Illud ueterem ducem assuetumque Romano hosti mouit, quod semel in praetorijs castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos profecto consules esse: & quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat. minime id quod erat, suspicari poterat, tantae rei frustratione Hãnibalem elusum: ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. profecto haud mediocri clade absterritum, insequi non ausum: magnopere uereri, ne per-

ditis rebus ſerum ipſe auxilium ueniſſet, Romaniſq. eadem iã fortuna in Italia, quae in Hiſpania eſſet. interdum litteras ſuas ad eum non perueniſſe, credere: interceptiſq. ijs, conſulem ad ſeſe opprimendum acceleraſſe. His anxius curis, exſtinctis ignibus, uigilia prima dato ſigno, ut taciti uaſa colligerent, ſigna ferri iuſſit. In trepidatione & nocturno tumultu duces parum intente aſſeruati, alter in deſtinatis iam inde ante animo latebris ſubſedit, alter per uada nota Metaurum flumen tranſnauit. Ita deſertum a ducibus agmen primo per agros palatur: feſſiq. aliquot ſomno ac uigilijs ſternunt corpora paſſim, atque infrequentia relinquũt ſigna. Haſdrubal, dum lux uiam oſtenderet, ripa fluminis ſigna ferri iubet. & per tortuoſi amnis ſinus flexuſq. cum errore obiens haud multum proceſſiſſet, & ubi prima lux tranſitum opportunum oſtendiſſet, tranſiturus erat: ſed cum quantum a mari abſcedebat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inueniret uada, diem terendo, ſpatium dedit ad inſequendum ſeſe hoſti. Nero primum cum omni equitatu aduenit. Porcius deinde aſſecutus cum leui armatura. Qui cum feſſum agmen carperent ab omni parte incurſarentque, & iam omiſſo itinere, quod fugae ſimile erat, caſtra metari Poenus in tumulo ſuper fluminis ripam uellet: aduenit Liuius peditum omnibus copijs, non itineri modo, ſed ad conſerendum extemplo proelium inſtructis, armatiſque. Sed ubi omnes copias coniunxerunt, directaq. acies eſt, Claudius dextro in cornu, Liuius ab ſiniſtro pugnam inſtruit; media acies praetori tuenda datur. Haſdrubal, omiſſa munitione caſtrorum, poſtquam pugnandum uidit, in prima acie ante ſigna elephantos locat. circa eos laeuo in cornu aduerſus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoſte timeri eos credebat. ipſe dextrum cornu aduerſus M. Liuium ſibi, atque Hiſpanis (& ibi maxime in uetere milite ſpem habebat) ſumpſit. Ligures in medio poſt elephantos poſuit: ſed longior, quam latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hiſpani tenebant, cum ſiniſtro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra proeliũ eminens ceſſabat. collis oppoſitus arcebat, ne aut a fronte aut ab latere aggrederentur. Inter Liuium Haſdrubalemq. ingens contractum certamẽ erat, atroxq. caedes utrimq. edebatur. ibi duces ambo, ibi pars maior peditum equitumq. Romanorum, ibi Hiſpani, uetus miles, perituſq. Romanae pugnae, & Ligures, durum in armis genus. eodem uerſi elephanti, qui primo impetu turbauerant anteſignanos. & iam ſigna mouerant loco: deinde creſcente certamine, & clamore, impotentius iam regi, & inter duas acies uerſari, uelut incerti quorum eſſent, haud diſſimiliter nauibus ſine gubernaculo uagis. Claudius, Quid ergo praecipiti curſu tam longum iter emenſi ſumus? clamitans militibus, cum in aduerſum collem fruſtra ſigna erigere conatus eſſet, poſtquam ea regione penetrari ad hoſtem non uidebat poſſe, cohortes aliquot ſubductas e dextro cornu, ubi ſtationem magis ſegnem, quam pugnam futuram cernebat, poſt aciem circumducit: & non hoſtibus modo, ſed etiam ſuis inopinantibus, in ſiniſttum hoſtium latus incurrit: tantaq. celeritas fuit, ut cum oſtendiſſent ſe in latere, mox in terga depugnarent, ita ut omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidarentur Hiſpani Ligureſque. Et ad Gallos iam caedes peruenerat. Ibi minimum certaminis fuit. nam & pars magna ab ſignis aberant, nocte dilapſi, ſtratiq. ſomno paſſim per agros: & qui aderant, itinere ac uigilijs feſſi, intolerantiſſima laboris corpora, uix arma humeris gerebant. Et iã diei medium erat, ſitiſq. & calor hiantes caedendos capiendoſq. affatim praebebat. Elephanti plures ab ipſis rectoribus, quam ab hoſte, interfecti. fabrile ſcalprũ cum malleo habebant. id, ubi ſaeuire belluae ac ruere in ſuos coeperant, magiſter inter aures poſitũ ipſa in cõpage qua iungitur capiti ceruix, quanto maximo poterat ictu adigebat. ea celerrima uia mortis in tantae molis bellua inuenta erat, ubi regendi ſpem uiciſſet. primuſq. id Haſdrubal inſtituerat, dux cum ſaepe alias memorabilis, tum illa praecipue pugna. ille pugnantes, hortando, pariterq. obeundo pericula, ſuſtinuit: ille feſſos, abnuenteſq. taedio & labore, nunc precando, nunc caſtigando accendit: ille fugientes reuocauit, omiſſamq. pugnam aliquot locis reſtituit. poſtremo cum haud dubia fortuna hoſtium eſſet, ne ſuperſtes tanto exercitui ſuum nomen ſecuto eſſet, concitato equo ſe in cohortem Romanam immiſit. ibi, ut patre Hamilcare, & Hannibale fratre dignũ erat, pugnans cecidit. Numquam eo bello una acie tantum hoſtium interfectũ eſt. redditaq. aequa Cannenſi clades uel ducis uel exercitus interitu uidebatur. Quinquagintaſex millia hoſtium occiſa: capta quinque millia & quadringenti, praeda alia magna tum omnis generis,

A ris, tum auri etiam, argentique. ciuium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quattuor millia capitum recepta. id solatij fuit pro amissis eo proelio militibus. Nã haudquaquam incruenta uictoria fuit. octo ferme millia Romanorum sociorumq. occisa. Adeoq. etiam uictores sanguinis caedisq. ceperat satietas, ut postero die cum esset nunciatum Liuio consuli, Gallos Cisalpinos, Liguresque, qui aut proelio non affuissent, aut inter caedem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo aut imperio: posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri: Supersint, inquit, aliqui nuncij & hostium cladis, & nostrae uirtutis. Nero ea nocte, quae secuta est pugnam, citatiore, quam inde uenerat, agmine, die sexto ad statiua sua, atque ad hostem peruenit. Iter eius frequentia minore, (nemo enim praecesserat nuncius) laetitia uero tanta, uix ut compotes mentium gaudio essent, celebratum est. Nam Romae neuter animi habitus satis dici narrarique potest, nec quo incerta exspectatione euentus ciuitas fuerit: nec quo uictoriae famam acceperit. Numquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curia, atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. Matronae, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesq. uersae, per omnia delubra uagae, supplicijs uotisq. fatigauere deos. Tam sollicitae ac suspensae ciuitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites in castra, quae in faucibus Vmbriae opposita erãt, uenisse ex proelio, nunciãtes, caesos hostes. & primo magis auribus, quam animis, id acceptum erat, ut maius laetiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent. & ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. litterae deinde ab L. Manlio Acidino missae ex castris afferũtur de Narniensium equitum aduentu. Eae litterae per forum ad tribunal praetoris latae senatũ curia exciuerunt, tantoq. certamine ac tumultu populi ad fores curiae concursum est, ut adire nuncius non posset, trahereturque a percunctantibus, uociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu, litterae recitarentur. tandem summoti & coerciti a magistratibus: uixq. seruari laetitia intra impotentes eius animos potuit. In senatu primum, deinde in concione litterae recitatae sunt: & pro cuiusque ingenio, alijs iam certum gaudium, alijs nulla ante futura fides erat, quam legatos consulum, uel litteras audissent. Ipsos deinde appropinquare legatos, allatum est. Tum enimuero omnis aetas currere obuiam, primus quisque oculis auribusq. haurire tantum gaudium cupientes. Ad Miluium usque pontem continens agmen peruenit. Legati erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Caecilius Metellus. Circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum peruenerunt, cum alij ipsos, alij comites eorum, quae acta essent, percunctarentur: & ut quisque audierat, exercitum hostium, imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, saluos consules esse, extemplo alijs porro impertiebant gaudium suum. Cum aegre in curiam peruentũ esset, multo aegrius summota turba, ne patribus misceretur, litterae in senatu recitatae sunt. inde producti in concionem legati. L. Veturius, litteris recitatis, planius omnia, quae acta erant, exposuit cum ingenti assensu: postremo etiam clamore uniuersae concionis, cum uix gaudium animis caperent. Discursum inde ab alijs circa templa deum, ut grates agerent: ab alijs domos, ut coniugibus liberisq. tam laetum nuncium impertirẽt. Senatus, quod M. Liuius & C. Claudius cõsules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesq. occidissent, supplicationem in triduum decreuit. Eam supplicationem C. Hostilius praetor pro concione edixit: celebrata a uiris, feminisq. est. omnia templa per totum triduum aequalem turbam habuere; cum matronae amplissima ueste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutae metu, deis immortalibus grates agerẽt. Statum quoque ciuitatis ea uictoria mouit, ut iam inde haud secus, quam in pace, res inter se contrahere, uendendo, emendo, mutuum dando argentum, creditumq. soluendo auderent. C. Claudius cõsul cum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod seruatum cũ cura attulerat, projici ante hostium stationes: captiuosq. Afros uinctos, ut erant, ostendi: duos etiam ex ijs solutos, ire ad Hannibalẽ, & expromere quae acta essent, iussit. Hannibal tanto simul publico familiariq. ictus luctu, agnoscere se fortunam Carthaginis, fertur dixisse: castrisq. inde motis, omnia auxilia, quae diffusa latius tueri nõ potuerat, in extremum Italiae angulum, Bruttios, contrahit. & Metapontinos, ciuitatem uniuersam, excitos sedibus suis, & Lucanorum, qui suae ditionis erant, in Bruttium agrum transduxit.

F

EPITOME. LIBRI. XXIIX

ES in Hispania prospere gestae a Silano Scipionis legato, & L. Scipione fratre aduersus Poenos, a Sulpicio proconsule, & ab Attalo, rege Asiae, aduersus Philippum, regem Macedonum, pro Aetolis referuntur. Cum M. Liuio, & C. Neroni consulibus triumphus decretus esset: Liuius, qui in prouincia sua rem gesserat, quadrigis inuectus est: Nero, qui in collegae prouinciam, ut uictoriam eius adiuuaret, uenerat, equo est secutus: & in hoc actu plus gloriae reuerentiaeq. habuit. nam & plus in bello, quam collega fecerat. Ignis in aede Vestae negligentia uirginis, quae non custodierat, exstinctus est. uirgo caesa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Poenis debellauit XIV. anno eius belli, anno quincto postea quam ierat: exclusisq. in totum possessione eius hostibus, Hispaniā recepit: & a Tarracone in Africam ad Syphacem, regem Numidarum, duobus nauigijs transuectus, foedus iunxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patruiq. Carthagine Noua dedit, non ex gladiatoribus, sed ex ijs, qui aut in honorē ducis, aut ex prouocatione, in certamen descendebant: in quo Reguli fratres de regno ferro contenderunt. Cū Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, opidani liberos & coniuges rogo exstructo occiderunt: & se insuper praecipitauerunt. Ipse Scipio, dum graui morbo implicitus esset, seditionem in parte exercitus motam confirmatus discussit. rebellantesq. Hispaniae populos coegit in deditionem uenire: & amicitia facta cum Massanissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africā transiecißet, pollicebatur: Cū Gaditanis quoq. post discessū inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat, ut in Italiam transiiceret: Romam reuersus, consulq. creatus. Africam prouinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque, ut in Africam transiiceret, si e republica esse censeret. Mago Hamilcaris filius a minore Baleari insula, ubi hiemarat, in Italiam transiicit.

G H

LIBER. XXIIX

VM transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam inclinauerat belli, tantum leuatae Hispaniae uiderentur: renatum ibi subito par priori bellum est. Et Hispanias ea tempestate sic habebant Romani, Poenique. Hasdrubal, Gisgonis filius, ad oceanum penitus, Gadesq. concesserat. Nostri maris ora, omnisq. ferme Hispania, qua in orientem uergit, Scipionis ac Romanae ditionis erat. Nouus imperator Hanno in locum Barchini Hasdrubalis nouo cum exercitu ex Africa transgressus, Magoniq. iunctus, cum in Celtiberia, quae media inter duo maria est, breui magnum hominum numerum armasset, Scipio aduersus eum M. Silanum cum decem millibus peditum, equitibus quingentis misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem & asperitates uiarum, & angustiae saltibus crebris, ut pleraq. Hispaniae sunt, inclusae) tamen non solum nuncios, sed etiam famā aduentus sui praegressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem peruenit. Eisdem auctoribus compertum est, cum decem circiter millia ab hoste abessent: bina castra circa uiam qua irent esse: laeua Celtiberos, nouum exercitum supra nouem millia hominum, dextra Punica tenere castra. Haec stationibus, uigilijs, omni iusta militari custodia tuta & firma esse: illa altera soluta neglectaq., ut barbarorum, & tironum, & minus timentiū, quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda ratus Silanus, signa quammaxima ad laeuā iubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis cōspiceretur. ipse praemissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit. Tria millia ferme aberat: cum haud dum quisquam hostiū senserat. confragosa loca, & obsita uirgultis tenebant colles. ibi in caua ualle, atq. ob id occulta, considere militem, & cibum capere iubet. interim speculatores, transfugarum dicta affirmantes uenerunt. Tum sarcinis in medium coniectis, arma Romani capiunt, acieque iusta in pugnam uadunt. Mille passuum aberant, cum ab hoste conspecti sunt. trepidariq. repente coeptum. Mago ex castris citato equo ad primum clamorem & tumultum aduehitur. Erant in Celtiberorum exercitu quattuor millia scutatorum, & CC equites. hanc iustam legionem (& id ferme roboris erat) in prima acie locat: ceteros, leuem armaturam, in subsidijs posuit. Cum ita instructos educeret castris, uixdum in egressos uallo Romani pila coniecerunt. Subsidunt Hispani aduersus emissa tela ab hoste.

I K

inde

A inde ad remittenda ipsi consurgunt. quae cum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis: tum pes cum pede collatus, & gladijs geri res coepta est. Ceterum asperitas locorum & Celtiberis (quibus in proelio concursare mos est) uelocitatem inutilem faciebat: & haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnae assuetis: nisi quod angustiae & internata uirgulta ordines dirimebant: & singuli biniq. uelut cum paribus conserere pugnam cogebantur: quod ad fugam impedimento hostibus erat: ad caedem eos uelut uinctos praebebat. Et iam ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, leuis armatura, & Carthaginienses, qui ex alteris castris subsidio uenerant, perculsi caedebantur. Haud amplius tria millia peditum, & equitatus omnis, uix inito proelio, cum Magone effugerũt. Hanno, alter imperator, cum eis qui postremi iam profligato proelio aduenerant, uiuus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & quod ueterum peditum erat secuti, B decimo die in Gaditanam prouinciam ad Hasdrubalem peruenerunt. Celtiberi, nouus miles, in proximas dilapsi siluas, inde domos diffugerunt. Peropportuna uictoria nequaquam tantum iam conflatum bellum, quanta futuri materia belli, si licuisset, in Celtiberorum gente excita, & alios ad arma sollicitare populos, oppresserat. Itaque collaudato benigne Silano, Scipio spem debellandi, si nihil iam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id quod reliquum belli erat, in ultimã Hispaniam aduersus Hasdrubalem pergit. Poenus cum castra sua forte in Baetica ad sociorum animos continendos in fide haberet: signis repente sublatis, fugae magis, quam itineris, modo, penitus ad Oceanum & Gades ducit. Ceterum quoad continuisset exercitum, propositum fore se bello ratus, antequam freto Gades transijceret, exercitum omnem passim in ciuitates dimisit: ut & muris se ipsi, & armis muros tutarentur. Scipio ubi animaduertit dissipatum passim bellum: & circum-C ferre ad singulas urbes arma, diutini magis, quam magni, esse operis: retro uertit iter. ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitum ad oppugnandam opulentissimam in ijs locis urbem (Oringin barbari appellant) mittit. sita in Melessum finibus est, Hispanae gentis, ager frugifer: argẽtum etiam incolae fodiũt. Ea arx fuit Hasdrubali ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positis, prius, quam circumuallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent: suaderentque, ut amicitiam potius, quam uim, experirentur Romanorum. Vbi nihil pacati respondebatur, fossa dupliciq. uallo circumdata urbe, in tres partes exercitum diuidit: ut una semper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars cum adorta oppugnare est, atrox sane & anceps proelium fuit. non subire, non scalas ferre ad muros prae incidentibus telis facile erat. & iam qui erexerant ad murum scalas, alij furcis ad idipsum factis detrudebantur: D in alios lupi superne ferrei iniecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. Quod ubi animaduertit Scipio, nimia paucitate suorum exaequatum certamen esse: & iam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret: duabus simul partibus, prima recepta, urbem est aggressus. Quae res tantum pauoris iniecit fessis iam cum primis pugnando, ut & opidani moenia repentina fuga desererent: & Punicum praesidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum locum se colligeret. Timor inde opidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Poenus an Hispanus esset, obuij passim caederentur. itaque patefacta repente parta, frequentes ex opido sese eiecerunt, scuta prae se tenentes, ne tela procul conijcerentur, dextras nudas ostentantes, ut gladios abiecisse appareret. Id utrum parum ex interuallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, E incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus: nec secus, quam aduersa acies, caesi: eademq. porta signa infesta urbi illata. & alijs partibus securibus dolabrisq. caedebantur & refringebantur portae. & ut quisque intrauerat eques: ad forum occupandũ (ita enim praeceptum erat) citato equo pergebat. additum erat & triariorũ equiti praesidiũ. legionarij ceteram partem urbis peruadunt direptione & caede obuiorum, nisi qui armis se tuebantur. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt: opidanorum quoque CCC ferme, qui clauserant portas: ceteris traditum opidum, suae redditae res. Cecidere in urbis eius oppugnatione hostium duo millia ferme, Romanorum haud plus XC. Laeta & ipsis qui rem gessere, urbis eius opugnatio fuit: & imperatori, ceteroq. exercitui. Speciosum aduentũ suum, ingentem turbam captiuorum prae se agentes, fecerunt. Sci-

pio, collaudato fratre, cum, quanto poterat uerborum honore, Carthagini ab ſe captae, F
captam ab eo Oringin aequaſſet: quia & hiems inſtabat, ut nec tentare Gades, nec diſiectũ
paſſim per prouinciam exercitum Haſdrubalis conſectari poſſet: in citeriorem Hiſpaniam
recipit exercitum: dimiſſiſq. in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam miſſo, &
Hannone hoſtium imperatore, ceteriſque nobilibus captiuis, ipſe Tarraconem conceſsit.
Eodem anno claſsis Romana M. Valerio Laeuino proconſule ex Sicilia in Africam tranſ-
miſſa, in Vticenſi Carthaginienſiq. agro late populationes fecit. extremis finibus Cartha-
ginienſium, circa ipſa moenia Vticae praedae actae ſunt. Repetentibus Siciliã, claſsis Puni
ca (ſeptuaginta erant longae naues) occurrit. decem & ſeptẽ naues ex ijs captae ſunt: quat-
tuor in alto merſae: cetera fuſa ac fugata claſsis. Terra mariq. uictor Romanus cum ma-
gna omnis generis praeda Lilybaeum repetit. Toto inde mari pulſis hoſtium nauibus, ma-
gni commeatus frumenti Romam ſubuecti. Principio aeſtatis eius, qua haec ſunt geſta, P. G
Sulpicius proconſul, & Attalus rex, cum Aeginae (ſicut ante dictum eſt) hibernaſſent:
Lemnum inde claſſe iuncta, Romanae V & XX quinqueremes, regiae V & XXX tranſmiſe-
runt. Et Philippus, ut, ſeu terra ſeu mari obuiam eundum hoſti foret, paratus ad omnes
conatus eſſet, ipſe Demetriadem ad mare deſcendit: Lariſſam diem ad conueniendum ex
ercitui edixit. Vndique ab ſocijs legationes Demetriadem ad famam regis conuenerunt.
Suſtulerant enim animos Aetoli, cum ab Romana ſocietate, tum poſt Attali aduentum:
finitimoſq. depopulabantur. nec Acarnanes ſolum Boeotique, & qui Euboeam incolunt,
in magno metu erant: ſed Achaei quoque, quos ſuper Aetolicum bellum Machanidas et-
iã, Lacedaemonius tyrannus, haud procul Argiuorũ fine poſitis caſtris terrebat. Hi omnes,
ſuis quiſque urbibus, quae pericula terra mariq. portenderentur, memorantes, auxilia re-
gem orabant. Ne ex regno quidem ipſius tranquillae nunciabantur res: & Scerdiletum H
Pleuratumq. motos eſſe, & Thracum maxime Maedos, ſi quod longinquum bellum regem
occupaſſet, proxima Macedoniae incurſuros. Boeoti quidẽ ipſi, & interiores Graeciae po-
puli, Thermopylarum ſaltus, ubi anguſtae fauces coartant iter, foſſa ualloq. intercludi ab
Aetolis, nunciarant, ne tranſitum ad ſociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel ſegnem
ducem tot excitare tumultus circumfuſi poterant. Legationes dimittit: pollicitus, prout
tempus ac res ſineret, omnibus laturum auxilium. in praeſentia, quae maxime urgebant,
res pararent. Tum Peparethum praeſidium urbi mittit, unde allatum erat, Attalum ab Le-
mno claſſe tranſmiſſa omnẽ circa urbem agrum depopulatum. Polyphantem cum modica
manu in Boeotiam, Menippum item quendam ex regijs ducibus cum mille peltatis (pelta
cetrae haud diſsimilis eſt) Chalcidem mittit. additi quingenti Agrianũ: ut omnes inſulae
partes tueri poſſent. ipſe Scotuſam eſt profectus: eodemq. ab Lariſſa Macedonũ copias I
tranſduci iuſsit. Eo nunciatum eſt, concilium Aetolis Heracleam indictum: regemq. Atta
lum ad conſultandum de ſumma belli uenturum. Hunc conuentum, ut turbaret ſubito ad-
uentu, magnis itineribus Heracleam duxit: & concilio quidem dimiſſo iam uenit: ſegeti-
bus tamẽ, quae iam prope maturitatẽ erant, maxime in ſinu Aeniano euaſtatis, Scotuſam
copias reducit. ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem ſeſe recipit.
Inde ut ad omnes hoſtium motus poſſet occurrere: etiam in Phocidem, atque Euboeam
& Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent. ipſe in Tiſaeo
(mons eſt in altitudinem ingentem cacuminis editi) ſpeculam poſuit: ut ignibus procul
ſublatis, ſignum, ubi quid molirentur hoſtes, momento temporis acciperet. Romanus
imperator, & Attalus rex a Peparetho Nicaeam tranſiecerunt. inde claſſem in Euboeam in
urbem Oreum tranſmittunt: quae ab Demetriaco ſinu Chalcidem & Euripum petenti ad K
laeuam prima urbium Euboeae poſita eſt. Ita inter Attalum ac Sulpicium conuenit, ut Ro
mani a mari, regij a terra oppugnarent. Quattriduo poſtquam appulſa claſsis eſt, urbem ag
greſsi ſunt. Id tempus occultis cũ Platore, qui a Philippo praepoſitus urbi erat, colloquijs
abſumptum eſt. Duas arces urbs habet: unam imminentem mari: altera urbis medio eſt:
cuniculo inde uia ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium
propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrociſsimum contractum eſt certamen, & tur-
re inſtructa omni genere telorum, & tormentis machiniſque ad oppugnandam eam ex
nauibus expoſitis. Cum omnium animos oculoſque id certamen auertiſſet: porta ma-
ritimae arcis Plator Romanos accepit: momentoq. arx occupata eſt. Opidani pulſi inde
in

A in mediam urbem ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portae obijcerent. ita exclusi in medio caeduntur, capiunturque. Macedonum praesidium conglobatũ sub arcis muro stetit, nec fuga effuse petita, nec pertinaciter proelio inito. Eos Plator, uenia a Sulpicio impetrata, in naues impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus uictrici classe petit. ubi haudquaquam ad spem euentus respondit. Ex patenti utrimque coactum in angustias mare, ut speciem intuenti primo gemini portus in ora duo uersi praebuerit: sed haud facile alia infestior classi statio est. nam & uenti ab utriusq. terrae prae altis montibus subiti ac procellosi decidunt: & fretum ipsum Euripi non septies in die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat: sed temere in modum uenti nunc huc nunc illuc uerso mari, uelut mõte praecipiti deuolutus torrẽs, rapitur. ita nec nocte nec die quies B nauibus datur. Cum classem tam infesta statio accepit: tum & opidum alia parte clausum mari, alia a terra egregie munitum, praesidioq. ualido firmatum, & praecipue fide praefectorũ principumque, quae fluxa & uana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit: quod circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto: classemq. inde ad Cynum Locridis (emporium id est Opuntiorum urbis mille passuum a mari sitae) transiecit. Philippũ & ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius Platoris fraude e specula elati: & impari maritimis uiribus haud facilis erat in insulam classi accessus. Ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium ubi signum accepit, impigre est motus. nã & ipsa Chalcis quam quam eiusdem insulae urbs est, tamen adeo arto interscinditur freto, ut ponte continenti iungatur, terra aditum faciliorem, quam mari habeat. igitur Philippus deiecto praesidio, C fusis Aetolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, cum ab Demetriade Scotusam, inde tertia uigilia profectus trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam millia amplius LX contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. concesserat eam praedam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regijs, direptum fuerat, Romana classis Oreum sese receperat, & Attalus ignarus aduentus Philippi, pecunijs a principibus exigendis terebat tempus. adeoq. improuisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam forte pabulatum ab urbe longius progressi agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis, atque incompositus, cursu effuso mare ac naues petit. & molientibus ab terra naues Philippus superuenit, metumq. etiam ex terra nauticis praebuit. inde Opuntem redijt, deos hominesque accusans, quod tantae rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntij D quoque ab eadem ira increpiti, quod, cum trahere obsidionem in aduentum suum potuissent, uiso statim hoste prope in uoluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Thronium est profectus. Et Attalus primo Oreum se recepit. inde cum fama accidisset, Prusiam Bithyniae regem in fines regni sui transgressum, omissis Romanis rebus, atque Aetolico bello, in Asiam transiecit. Et Sulpicius Aeginam classem recipit, unde initio ueris profectus erat. Haud maiore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Thronium cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe sua capta a Philippo, cum in fidem Aetolorum peruenissent sedem eis Aetoli eam dederant, urbis uastae ac desertae priore eiusdem Philippi bello. Tum ab Thronio, sicut paullo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon, & Drumias, Doridis parua, atque ignobilia opida cepit. inde Elatiam, iussis ibi se opperiri Ptolemaei Rhodiorumq. legatis, uenit. E ubi cum de finiendo Aetolico bello ageretur, (affuerant enim legati nuper Heracleae concilio Romanorum Aetolorumq.) nuncius affertur, Machanidam olympiorum sollemne ludicrum parantes Eleos aggredi statuisse. Praeuertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis: se neque caussam eius belli fuisse: nec moram, si modo aequa & honesta condicione liceat, paci facturum: cum expedito agmine profectis per Boeotiã Megaram, atque inde Corinthum descendit. unde commeatibus sumptis, Phliunta Pheneumq. petit. & iam cum Heraeam uenisset, audito Machanidam fama aduentus sui territũ refugisse Lacedaemonem, Aegium se ad concilium Achaeorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inuenturũ. Paucis ante diebus in Phoceas transiecerant Poeni: inde portus Acarnanũ petierant, cum ab Oreo profectum Atta-

lum Romanosq. audissent, ueriti, ne in se iretur, & intra Rhium (fauces eae sunt Corinthij F sinus) opprimerentur. Philippus maerebat quidem, & angebatur, cũ ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, & rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio tamen, dissimulans aegritudinem, elato animo disseruit: testatus deos hominesque, se nulli loco nec tempori defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo, quanta maxima posset celeritate, contenderet, sed uix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium a Chalcide, sic his ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hoste sis, uiceris. quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse eos. breui & uictoriam haud dubiam habiturum: nec meliore euentu eos secum, quam spe, pugnaturos. Laeti regem socij audierunt. Reddidit inde Achaeis G Heraeam & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum ius esse finium satis probabant, restituit. inde nauibus acceptis ab Achaeis, (erant autem tres quadriremes, & biremes totidem) Anticyram transiecit, inde quinqueremibus septem, & lembis uiginti amplius, quos ut adiungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium suum, profectus, ad Erythras Aetolorum, quae prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Aetolos. nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniae ac Apolloniae fuit, in siluas, montesq. refugit. Pecora, quae inter festinationẽ abigi nequiuerãt, sunt direpta, & in naues compulsa. Cum his, ceteraq. praeda Nicia praetore Achaeorum Aegium misso, cum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Boeotiam terra duci iussit. ipse a Cenchreis praeter Atticen super Sunium nauigans, inter medias prope hostium classes Chalcidem peruenit. inde collaudata fide ac uirtute, quod neque timor neque spes flexissent eorum animos, hortatusq. in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam, quam Oritanorum, atque Opuntiorum, fortunam mallent, ab H Chalcide Oreum nauigat. principumq. ijs, qui fugere capta urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum & custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Euboea, unde primo ad opem ferendam socijs profectus erat, trãsiecit. Cassandreae deinde centũ nauium longarum carinis positis, contractaq. ad effectum eius operis multitudine fabrorum naualium, quia res in Graecia tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborãtibus socijs latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret. Extremo aestatis eius, qua haec in Graecia sunt gesta, cum Q. Fabius Maximus, pater, legatus ab M. Liuio consule Romam ad senatum missus, nunciasset, consulem satis praesidij Galliae prouinciae credere L. Porcium cum suis legionibus esse, decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse: patres non M. Liuium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque eius C. Claudium iusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Liuij exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas manere in prouincia iusserunt. Inter consules ita per litteras conuenit, ut, quemadmodum uno animo rem gessissent, ita, quãquam ex diuersis regionibus conuenirent, uno tempore ad urbem accederent. Praeneste qui prior uenisset, collegam ibi operiri iussus. Forte ita euenit, ut eodem die ambo Praeneste uenirent. inde praemisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad aedẽ Bellonae adesset, omni multitudine obuiam effusa ad urbem accessere. Non salutabant modo uniuersi, circumfusi, sed contingere pro se quisque uictrices dextras consulum cupientes, alij gratulabantur, alij gratias agebant, quod eorum opera incolumis respublica esset. In senatu cum, more omnium imperatorum expositis rebus ab se gestis, postulassent, ut pro republica fortiter fideliterq. administrata, & dijs immortalibus haberetur honos, & ipsis triumphantibus urbem inire liceret: se uero ea, quae postularent, decernere patres merito deorum primum, dein secundum deos consulum, responderunt, & supplicationem amborum nomine, & triumphum utrique decreuerunt. Inter ipsos, ne, cum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita conuenit: quoniam in prouincia M. Liuij res gesta esset, & eo die, quo pugnatum foret, eius forte auspicium fuisset; exercitus Liuianus deductus Romam uenisset, Neronis de prouincia deduci non potuisse: ut M. Liuium quadrigis urbem ineuntem milites sequerẽtur, C. Claudius equo sine militibus inueheretur. Ita consociatus triumphus, cum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore

A honore collegae cesserat, gloriam auxit. Illum equitem aiebant sex dierum spatio transcurrisse longitudinē Italiae: & eo die cum Hasdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra aduersus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. ita unum consulem pro utraque parte Italiae aduersus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem uero qua alia re, quam aduentu eius, obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis, si uellet, equis: uno equo per urbem uerum triū phum uehi: Neronemque, etiam si pedes incedat, uel parta eo bello, uel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore. Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniae in aerarium tulerunt sestertium tricies octoginta millia aeris. militibus M. Liuius quinquagenos senos asses diuisit. tantundem C. Claudius absentibus B militibus suis est pollicitus cum ad exercitum redisset. Notatum eo die plura carmina militaribus iocis in C. Claudium, quam in consulem suum, iactata. equites L. Veturium & Q. Caecilium legatos magnis tulisse laudibus: hortatosq. esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adiecisse equitum praerogatiuae auctoritatem consules, postero die in concione, quam forti fideliq. duorum praecipue legatorum opera usi essent commemorantes. Cum comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Liuium collegam dictatorem dixit, Liuius Q. Caecilium magistrum equitum. A M. Liuio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Caecilius, is ipse qui tum erat magister equitum. Inde praetorum comitia habita. Creati C. Seruilius, M. Caecilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turrinus, qui tū aedilis plebis erat. Comitijs perfectis, dictator magistratu abdicato, dimissoq. exercitu, in Etruriam prouinciam ex senatus consulto est profectus ad quaestiones habendas, qui Etruscorum Vmbro C rum ue populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub aduentum eius cōsilia agitassent, quiq. eum auxilijs aut commeatu, aut ope aliqua iuuissent. Haec eo anno domi militiaeq. gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab aedilibus curulib. Cn. Seruilio Caepione, Ser. Cornelio Lentulo. Itē ludi plebeij semel toti instaurati ab aedilibus plebis M. Pomponio Mathone, & Q. Mamilio Turrino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Phi- An. 544
lone & Q. Caecilio Metello consulibus, Bruttij, ambobus, & ut cum Hannibale bellum gererent, prouincia decreta. Praetores exinde sortiti sunt, M. Caecilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Seruilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita diuisi; cōsulū alteri, quē C. Claudius, anni prioris cōsul, alteri, quē Q. Claudius propraetor (eae binae legiones erāt) habuisset exercitū: in Etruria duas uolonum legiones a C. Terentio propraetore M. Liuius proconsul, cui prorogatū in annū imperium erat, acciperet, & Q. D Mamilio ut collegae iurisdictione tradita, Galliam cū exercitu, cui L. Porcius propraetor praefuerat, obtineret, decretum est, iussusque populari agros Gallorum, qui ad Poenos sub aduentum Hasdrubalis defecissent. C. Seruilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Manilius tenuerat, Sicilia tuēda data. Ex Sardinia uetus exercitus, cui A. Hostilius praefuerat, deportatus. nouam legionē, quam Ti. Claudius trāsiiceret secum, cōsules conscripserunt. Q. Claudio ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo ut Capuam prouinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendae circa Siciliā maritimae orae praefuerat, XXX nauibus C. Seruilio traditis, cū cetera omni classe redire ad urbem iussus. In ciuitate tanto discrimine belli sollicita, cum omnium secundorum aduersorumq. caussas in deos uerterent, multa prodigia nunciabantur: Tarracinae Iouis E aedem, Satrici matris Matutae de caelo tactam. Satricanos haud minus terrebant in aedē Iouis foribus ipsis duo prolapsi angues. Ab Antio nunciatum est, cruentas spicas metentibus uisas esse. Caere porcus biceps, & agnus mas idemque femina natus erat. Et Albae duos soles uisos referebant, & nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio dicebatur, & aedes Cereris, Salutis, Quirini, de caelo tactae. Prodigia cōsules hostijs maioribus procurare iussi, & supplicationem in unum diem habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nunciatis peregre, aut uisis domi prodigijs, terruit animos hominū ignis in aede Vestae exstinctus. ob quam caussam caesa flagris est Vestalis, cuius custodia noctis eius fuerat, iussu P. Licinij pontificis. Id, quamquam nihil portendentibus deis, ceterum negligentia huma-

na

na acciderat, tamen & hostijs maioribus procurari, & supplicationem ad Vestae haberi placuit. Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, admoniti ab senatu sunt, ut in agros reducendae plebis curam haberent, deum benignitate summotum bellum ab urbe Roma & Latio esse: & posse sine metu in agris habitari. minime conuenire, Siciliae, quam Italiae, colendae maiorem curam esse. Sed res haudquaquã erat populo facilis, & liberis cultoribus bello absumptis, & inopia seruitiorum, & pecore direpto, uillisq. dirutis aut incensis: magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigrauit. Mouerant autem huiusce rei mentionem Placentinorum & Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab accolis Gallis incursari ac uastari: magnamque partem colonorum suorũ dilapsam esse: & infrequentes se urbes, agrum uastum ac desertum habere. Mamilio praetori mandatum, ut colonias ab hoste tuererur, consules ex S.C. edixerunt, ut, qui ciues Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reuerterentur. principio deinde ueris & ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Caecilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio propraetore accepit, nouisq. militibus, quos ipse conscripserat, suppleuit. In Consentinum agrum consules exercitum eduxerunt, passimque depopulati, cum agmen iam graue praeda esset, in saltu angusto a Bruttijs iaculatoribus disturbati sunt, ita ut non praeda tantum, sed armati quoque in periculo fuerint. maior tamen tumultus, quam pugna, fuit: & praemissa praeda, incolumes legiones in loca tuta euasere. inde in Lucanos profecti. Ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani redijt. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti uulnere publico priuatoque, neque lacessierunt quietum Romani. tantam inesse uim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio, an mirabilior fuerit aduersis, quam secundis rebus: quippe qui cum & in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, uaria fortuna bellum gereret exercitu non suo ciuili, sed misto ex colluuione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, alia uestis, alia arma, alij ritus, alia sacra, alij prope dij essent: ita quondam uno uinculo copulauerit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec aduersus ducem seditio exstiterit, cum & pecunia saepe in stipendium, & cómeatus in hostium agro deessent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Hasdrubalis uero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita uictoriae fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non uideatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro spes esset. qui ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem iuuentutis abstractam a cultu agrorum bellum occupauerat, & mos uitio etiam insitus genti inter latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quidquam mittebatur, de Hispania retinenda sollicitis, tamquam omnia prospera in Italia essent. In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, quadam longe disparem habebant: eãdem, quod proelio uicti Carthaginienses duce amisso, in ultimam Hispaniae oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quod Hispania non, quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum bello reparando aptior erat locorum hominumq. ingenijs. Ita ergo prima Romanis inita prouinciarum, quae quidem continentis sint, postrema omnium nostra demum aetate ductu auspicioq. Augusti Caesaris perdomita est. Ibi tũ Hasdrubal Gisgonis filius, maximus clarissimusq. eo bello secundum Barchinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adiuuante Magone Hamilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, & quattuor millia & quingentos equites armauit. De equestribus copijs ferme inter auctores conuenit. peditum LXX millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Poeni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt. Scipio, cum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantae se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia: neque in ijs tamen tantum uirium ponendum, ut mutando fidem, quae cladis caussa fuisset patri patruoque, magnum momentũ facerent: praemisso Silano ad Colcam duodetriginta opidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet: ipse a Tarracone profectus, protinus

A ab socijs qui accolunt uiam, modica contrahendo auxilia, Castulonem peruenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum, & quingenti equites. Inde ad Baeculam urbem processum cum omni exercitu ciuium, sociorum, peditum equitumque V & XL millibus. Castra ponentes eos Mago & Massanisa cum omni equitatu aggressi sunt. turbassentque munientes, ni abditi post tumulum, opportune ad id positi ab Scipione equites improuiso in effusos incurrissent. hi promptissimum quemque, & proxime uallum, atque in ipsos munitores primum inuectum uixdum proelio inito fuderunt. cum ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior & diu ambigua pugna fuit: sed cum ab stationibus primum expeditae cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere iussi plures & usque integri fessis subirent, magnumque iam agmen armatorum a castris in proelium rueret, terga haud dubie uertũt Poeni Numidaeque. Et primo, turmatim abibãt,
B nihil propter pauorem festinationem ue confusis ordinibus: dein postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil iam ordinum memores, passim qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. & quamquam eo proelio aliquãtum & Romanis aucti, & deminuti hostibus animi erant: tamen numquam per aliquot insequentes dies ab excursionibus equitum leuisq. armaturae cessatum est. Vbi satis tentatae per haec leuia certamina uires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit: deinde & Romani processere. sed utraque acies pro uallo stetit instructa. & cum ab neutris pugna coepta esset, iam die ad occasum inclinante, a Poeno prius, deinde ab Romano in castra copiae reductae. Hoc idem per dies aliquot factum. prior semper Poenus copias castris educebat, prior fessis stando signum receptui dabat. ab neutra parte procursum, telum ue missum, aut uox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienses misti Afris, cornua
C socij tenebant. erant autem utrimque Hispani pro cornibus. ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem praebebant. Iam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita ut instructi stetissent, pugnaturos. medias acies, Romanum Poenumque, quos inter belli caussa esset, pari robore animorum armorumque concursuras. Scipio, ubi haec obstinate credita animaduertit, omnia de industria in eum diem quo pugnaturus erat, mutauit. Tesseram uesperi per castra dedit, ut ante lucem uiri equique pransi essent, armatus eques frenatos stratosq. teneret equos. Vixdum satis certa luce equitatum omnem cum leui armatura in stationes Punicas immisit. inde confestim ipse cum graui agmine legionum procedit, praeter opinionem destinatam suorum hostiũque, Romano milite cornibus firmatis, socijs in mediam aciem acceptis. Hasdrubal clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumq. ante uallum, & trepidationem suorum, & procul signa legionum fulgentia, plenosq. hostium campos uidit, equitatum omnem extẽplo in equites emittit.
D ipse cum peditum agmine castris egreditur: nec ex ordine solito quidquam acie instruenda mutat. Equitum iamdiu anceps pugna erat, nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod prope inuicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat: sed ubi iam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem leuemq. armaturam in medium acceptam, diuisamque in partes duas, in subsidijs post cornua locat. inde ubi incipiendae iam pugnae tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere iubet. ipse e dextro cornu (ibi namque praeerat) nuncium ad Silanum & Marcium mittit, ut cornu extenderent in sinistra parte, quemadmodum se tendentem a dextra uidissent, & cum expeditis peditũ equitũq. prius pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediae acies possent. Ita diductis cornibus, cum ternis peditum cohortibus, ternisq. equitum turmis, ad hoc uelitibus, citato
E gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum alijs. Sinus in medio erat, quia segnius Hispanorum signa incedebant. & iam conflixerant cornua, cum quod roboris in acie hostium erat, Poeni ueterani Afriq. nondum ad teli coniectum uenissent, neque in cornua ut adiuuarent pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem uenienti ex aduerso hosti. Cornua ancipiti proelio urgebantur. eques, leuisque armatura, & uelites circũductis alis in latera incurrebant, cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent cornua a cetera acie. Et cum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba lixarum tironumque Hispanorum Romano Latinoque militi obiecta erat. Et procedente iam die uires etiam deficere Hasdrubalis exercitum coeperant, oppressos matutino tumultu, coactosque,

ctoſque, priuſquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id ſedulo diem F extraxerat Scipio, ut ſera pugna eſſet: nam ab ſeptima demum hora peditum ſigna cornibus concurrerunt. ad medias acies aliquanto ſerius peruenit pugna, ita ut prius aeſtus a meridiano ſole, laborq. ſtanti ſub armis, & ſimul fames ſitiſq. corpora afficerent, quam manus cum hoſte conſererent. itaque ſteterunt ſcutis innixi. nam ſuper cetera elephanti etiam tumultuoſo genere pugnae equitum uelitumq. & leuis armaturae conſternati, e cornibus in mediam aciem ſeſe intulerant. Feſsi igitur corporibus animiſq. retulere pedem, ordines tamen ſeruantes haud ſecus, quam ſi imperio ducis cederet integra acies. Sed cũ eo ipſo acrius, ubi inclinatam ſenſere, uictores ſe undique inueherent, nec facile impetus ſuſtineri poſſet: quamquam retinebat obſiſtebatq. cedentibus Haſdrubal, ab tergo eſſe colles tutumq. receptum, ſi modice ſe reciperent, clamitans: tamen uincente uerecundiam metu, cum proximus quiſque hoſtem caederet, terga extemplo data, atque in fugam ſeſe G omnes effuderunt. Ac primo conſiſtere ſigna in radicibus collium, ac reuocare in ordines militem coeperant, cunctantibus in aduerſum collem erigere aciem Romanis. deinde ut inferri impigre ſigna uiderunt, integrata fuga in caſtra pauidi compelluntur. Nec procul uallo Romanus aberat. cepiſſetq. tanto impetu caſtra, ni ſe ex uehementi ſole, qualis inter graues imbre nubes effulget, tanta uis aquae deieciſſet, ut uix in caſtra ſua receperit ſe uictor. quoſdam etiam religio ceperit, ulterius quidquam eo die conandi. Carthaginienſes quamquam feſſos labore ac uulneribus, nox imberq. ad neceſſariam quietem uocabat: tamen quia metus & periculum ceſſandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hoſtibus caſtra, ſaxis undique circa, ex propinquis uallibus congeſtis augent uallum, munimento ſeſe, quando in armis parum praeſidij foret, defenſuri. Sed tranſitio ſociorum, fuga ut tutior mora uideretur, fecit. principium defectionis ab Attane, regulo Turdetanorum, H factum eſt. is cum magna popularium manu trãsfugit. inde duo munita opida cum praeſidijs tradita a praefectis Romano. Et ne latius, inclinatis ſemel ad defectionem animis, ſerperet res, ſilentio proximae noctis Haſdrubal caſtra mouet. Scipio, ut prima luce, qui in ſtationibus erant, retulerunt profectos hoſtes, praemiſſo equitatu ſigna ferri iubet. adeoq. citato agmine ducti ſunt, ut, ſi uia recta ueſtigia ſequentes iſſent, haud dubie aſſecuturi fuerint. ducibus eſt creditum, breuius aliud eſſe iter ad Baetim fluuium, ut tranſeuntes aggrederentur. Haſdrubal clauſo tranſitu fluminis ad Oceanũ flectit. & iã inde fugientiũ modo effuſi abibant. idq. aliquantum ab legionibus Romanis interualli fecit eques. leuiſq. armatura nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque: ſed cum ad crebros tumultus ſigna conſiſterent & nunc equeſtria, nunc cum uelitibus auxilijſque peditum proeliaconſererent, ſuperuenerunt legiones. Inde non iam pugna, ſed trucidatio I uelut pecorum fieri, donec ipſe dux fugae auctor in proximos colles cum ſeptem millibus ferme ſemiermium euaſit. ceteri caeſi captique, caſtra tumultuaria raptim Poeni tumulo editiſſimo communierunt. atque inde cum hoſtes nequidquam ſubire iniquo adſcenſu conati eſſent, haud difficulter ſeſe tutati ſunt. ſed obſidio in loco nudo atq. inopi uix in paucos dies tolerabilis erat. itaque tranſitiones ad hoſtem fiebant. poſtremo ipſe dux, nauibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gades perfugit. Scipio, fuga ducis hoſtium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad caſtrorum obſidionem. ipſe cum ceteris copijs, ſeptuageſimis caſtris, protinus cauſſis regulorum ciuitatumq. cognoſcendis, ut praemia ad ueram meritorũ aeſtimationem tribui poſſent, Tarraconem redijt. Poſt profectionem eius Maſſaniſa cum Silano clam congreſſus, ut ad noua conſilia gentem quoque ſuam obedientem haberet, cum paucis populari- K bus in Africam trãſiecit, nõ tam euidenti eo tempore ſubitae mutationis cauſſa, quã documento poſt id tempus conſtantiſſimae ad ultimam ſenectam fidei, ne tum quidem eũ ſine probabili cauſſa feciſſe. Mago inde, remiſſis ab Haſdrubale nauibus, Gades petit. Ceteri deſerti ab ducibus, pars trãſitione, pars fuga diſſipati ꝑ proximas ciuitates ſunt, nulla manus numero aut uiribus inſignis. Hoc maxime modo, ductu atq. auſpicio P. Scipionis, pulſi Hiſpania Carthaginienſes ſunt duodecimo anno poſt bellum initum, quincto poſtquã P. Scipio prouinciam & exercitũ accepit. Haud multo poſt Silanus debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem redijt. L. Scipio cum multis nobilibus captiuis nuncius receptae Hiſpaniae Romam eſt miſſus. Et cum ceteri laetitia gloriaq. ingenti eam rem uulgo ferrent,

unus

A unus qui gesserat, inexplebilis uirtutis ueraeq. laudis, paruum instar eorũ quae spe ac ma-
gnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. iam Africam magnamque Car-
thaginem, & in suum decus nomenque uelut consummatam eius belli gloriam spectabat.
Itaque praemoliendas ibi ratus iam res, conciliandosq. regum gentiumq. animos, Sypha-
cem primum regem statuit tentare. Masaesylorum is rex erat. Masaesyli gens affinis Mau-
ris, regionem Hispaniae, maxime qua sita Noua Carthago est, spectant. Foedus ea tempe-
state regi cum Carthaginiensibus erat. quod haud grauius ei sanctiusque, quam uulgo bar-
baris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Laelium cum donis
mittit. Quibus barbarus laetus, & quia res tum prosperae ubique Romanis, Poenis in Italia
aduersae, in Hispania nullae iam erant, amicitiam se Romanorũ accipere annuit. firmandae
eius fidẽ nec dare nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Laelius in id modo
B fide ab rege accepta, tutum aduentum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia mo-
mentũ Syphax affectanti res Africae erat, opulentissimus eius terrae rex, bello iã expertus
ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo diri-
muntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quae, quoniam non aliter posset, magno
periculo peteretur: L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Noua, quo pedibus ab
Tarracone itineribus magnis ierat, ad praesidiũ Hispaniae relictis: ipse cum C. Laelio dua-
bus quinqueremibus ab Carthagine profectus trãquillo mari plurimum remis, interdum
& leni iuuante uento in Africam transiecit. Forte ita incidit, ut eo ipso tempore Hasdrubal
pulsus Hispania septem triremibus portum inuectus, anchoris positis terrae applicaret na-
ues: cum conspectae duae quinqueremes, haud cuiquam dubio quin hostium essent, oppri-
miq. a pluribus, priusquam portum intrarent, possent, nihil aliud, quam tumultum ac trepi-
C dationem simul militum ac nautarum, nequidquam armaq. & naues expedientium, fece-
runt. percussa enim ex alto uela paullo acriori uento prius in portum intulerunt quinque-
remes, quam Poeni anchoras molirentur. nec ultra tumultum agere quis quidquam in re-
gio portu audebat. Itaque prior in terram Hasdrubal, mox Scipio & Laelius egressi ad regẽ
pergunt. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) uisum, duorum opulentissimorum ea
tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petẽtes uenisse. Vtrum-
que in hospitium inuitat. & quoniam fors eos sub uno tecto esse, atque ad eosdem pena-
tes uoluisset, contrahere in colloquium dirimendarum simultatum caussa est conatus: Sci-
pione abnuente aut priuatim sibi ullum cum Poeno odium esse, quod colloquendo finiret:
aut de republica se quidquam cũ hoste agere iniussu senatus posse. Illud magnopere con-
tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa uideretur, ut in animum induceret ad eas-
dem uenire epulas, haud abnuit. cenatumq. simul apud regem est. eodem etiam lecto Sci-
D pio atque Hasdrubal, quia ita cordi erat regi, accubuerunt. Tanta autem inerat comitas
Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo barbarum,
insuetumq. moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum facunde alloquendo sibi
conciliarit. mirabilioremque sibi eum congresso coram uisum praeseferebat, quam bello
rebus gestis. nec dubitare quin Syphax, regnumque eius in Romanorum esset potestate.
eam artem illi uiro ad conciliandos animos esse. Itaque non quo modo Hispania amissa
sit, quaerendum magis Carthaginiensibus esse, quam quo modo Africam retineant, cogi-
tandum. Non peregrinabundum, neque circa amoenas oras uagantem tantum ducem
Romanum, relicta prouincia nouae ditionis, relictis exercitibus, duabus nauibus in Afri-
cam transiecisse, & commisisse sese in hostilem terrã, in potestatem regiam, in fidem inex-
pertam, sed potiundae Africae spem affectantem. hoc eum iampridem uolutare in animo,
E hoc palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bel-
lum gereret. Scipio, foedere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque & plerum-
que saeuis in alto iactatus uẽtis, die quarto Nouae Carthaginis portum tenuit. Hispaniae
sicut a bello Punico quietae erant, ita quasdam ciuitates, propter conscientiam culpae, me-
tu magis, quam fide, quietas esse apparebat: quarum maxime insignes & magnitudine &
noxa, Illiturgi & Castulo erant. Castulonenses, cum prosperis rebus socii fuissent, post
caesos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Poenos. Illiturgitani, prodendis qui ex il-
la clade ad eos perfugerant, interficiendisque, scelus etiam defectioni addiderant. In eos
populos primo aduentu, cum dubiae Hispaniae essent, merito magis, quam utiliter, saeui-
tum

tum foret; tum iam tranquillis rebus, quia tempus expetendae poenae uidebatur uenisse, F accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit. ipse cum cetero exercitu quinctis ferme ad Illiturgi castris peruenit. Clausae erant portae, omniaque instructa & parata ad oppugnationem arcendam. adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc exhortari milites Scipio orsus est. Ipsos, claudendo portas, indicasse Hispanos, quid ut timerent, meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum eis, quam cum Carthaginiensibus bellum gerendum esse. quippe cum illis prope sine ira de imperio & gloria certari: ab ijs perfidiae & crudelitatis & sceleris poenas expetendas esse. uenisse tempus, quo & nefandam commilitonum necem, & in semetipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur: & in omne tempus graui documento sancirent, ne quis umquam Romanum ciuem militem ue in ulla fortuna opportunum iniuriae duceret. Ab hac exhortatione ducis incitati scalas electis per manipulos uiris diuidunt: partito exercitu, ita ut parti alteri Laelius praeesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non dux unus aut plures principes opidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpae metus ad defendendam impigre urbem hortatur. & meminerant, & admonebant alij alios supplicium ex se, non uictoriam peti: ubi quisque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna & in acie, ubi mars communis & uictum saepe erigeret, & affligeret uictorem: an postmodum, cremata & diruta urbe, ante ora captarum coniugum liberorumque inter uerbera & uincula, omnia foeda atque indigna passi exspirarent. Igitur non militaris modo aetas, aut uiri tantum, sed feminae quoque puerique supra animi corporisque uires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. non libertas solum agebatur, quae uirorum fortium tantum pectora acuit: sed ultima omnibus suppli H cia, & foeda mors ob oculos erat. accendebantur animi & certamine laboris ac periculi, atque ipso inter se conspectu. itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniae exercitus ab unius opidi iuuentute saepe repulsus a muris, haud satis decoro proelio trepidarit. Id ubi uidit Scipio: ueritus ne, uanis tot conatibus suorum, hostibus cresceret animus, & segnior miles fieret: sibimet conandum, ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignauia militum, ferri scalas iubet: seipsum, si ceteri cunctentur, adscensurum minatur. Iam subierat haud mediocri periculo moenia, cum clamor undique ab sollicitis uicem imperatoris militibus sublatus, scalaeque multis simul partibus erigi coeptae. Et ex altera parte Laelius institit. Tum uicta opidanorum uis, deiectisque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, quae inexpugnabilis uidebatur, inter tumultum capta est. Transfugae Afri, qui tum inter auxilia Ro I mana erant, & opidanis in ea tuenda, unde periculum uidebatur, uersis, & Romanis subeuntibus qua adire poterant: conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe praealta tegebatur, neque opere ullo munitam, & ab defensoribus uacuam. leuium corporum homines, & multa exercitatione pernicium, clauos secum ferreos portantes, qua per inaequaliter eminentia rupis poterant, scandunt. sicubi nimis arduum & leue saxum occurrebat: clauos per modica interualla figentes cum uelut gradus fecissent: primi insequentes extrahentes manu, postremi subleuantes eos qui prae se irent, in summum euadunt. inde decurrunt cum clamore in urbe iam capta ab Romanis. Tum uero apparuit ab ira & ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi uiuos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, praedae memor est. trucidant inermes iuxta atque armatos, feminas K pariter ac uiros: usque ad infantium caedem ira crudelis peruenit. ignem deinde tectis inijciunt, ac diruunt quae incendio absumi nequeunt. adeo uestigia quoque urbis exstinguere, ac delere memoriam hostium sedis cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit. quam urbem non Hispani modo conuenae, sed Punici etiam exercitus e dissipata passim fuga reliquiae tutabantur. sed aduentum Scipionis praeuenerat fama cladis Illiturgitanorum: terrorque inde ac desperatio inuaserat omnes. & in diuersis caussis cum sibi quisque consultum sine alterius respectu uellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor, Himilco Punicis auxiliaribus praeerat: quos urbemque, clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea uictoria fuit. nec tantundem no-

A xae admiſſum erat, & aliquantum irae lenierat uoluntaria deditio. Marcius inde in bar-
baros, ſi qui nondum perdomiti erant, ſub ius ditionemque redigendos miſſus. Scipio
Carthaginem ad uota ſoluenda dijs, munuſque gladiatorum, quod mortis cauſſa patris
patruique parauerat, edendum redijt. Gladiatorum ſpectaculum fuit non ex eo genere
hominum, ex quo laniſtis comparare mos eſt, ſeruorum delectu ac libertorum, qui ue-
nalem ſanguinem habent. uoluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. nam alij
miſſi ab regulis ſunt ad ſpecimen inſitae genti uirtutis oſtendendum, alij ipſi profeſſi ſe pu-
gnaturos in gratiam ducis, alios aemulatio & certamen, ut prouocarent, prouocatique
haud abnuerent, traxit. quidam, quas diſceptando controuerſias finire nequiuerant,
aut noluerant, pacto inter ſe, ut uictorem res ſequeretur, ferro decreuerunt. Neque
obſcuri generis homines, ſed clari illuſtreſque, Corbis & Orſua, patrueles fratres, de
B principatu ciuitatis, quam Ibem uocabant, ambigentes, ferro ſe certaturos profeſsi ſunt.
Corbus maior erat aetate. Orſuae pater princeps proxime fuerat, a fratre maiore poſt mor
tem eius principatu accepto. Cum uerbis diſceptare Scipio uellet, ac ſedare iras, nega-
tum id ambo dicere communibus cognatis: nec alium deorum hominum ue, quam Mar-
tem, ſe iudicem habituros eſſe. Robore maior, minor flore aetatis ferox, mortem in cer-
tamine, quam ut alter alterius imperio ſubijceretur, praeoptantes, quod ab tanta rabie
dirimi nequirent, inſigne ſpectaculum exercitui praebuere, documentumque, quantum
cupiditas imperij malum inter mortales eſſet. Maior uſu armorum & aſtu facile ſtolidas
uires minoris ſuperauit. Huic gladiatorum ſpectaculo ludi funebres additi pro copia, &
prouinciali & caſtrenſi apparatu. Res interim nihilo minus ab legatis gerebantur. Mar-
cius, ſuperato Baete amni, quem incolae Circen appellant, duas opulentas ciuitates ſine
C certamine in deditionem accipit. Aſtapa urbs erat, Carthaginienſium ſemper partis:
neque id tam dignum ira erat, quam quod extra neceſsitates belli praecipuum in Roma-
nos gerebant odium. nec urbem aut ſitu, aut munimento tutam habebant, quae ferocio-
res ijs animos faceret. ſed ingenia incolarum latrocinio laeta, ut excurſiones in finitimum
agrum ſociorum populi Romani facerent, impulerant, & uagos milites Romanos, li-
xaſque aut mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tu-
tum fuerat, transgredientem fines, poſitis inſidijs circumuentum iniquo loco interfece-
rant. Ad hanc urbem oppugnandam cum admotus exercitus eſſet, opidani conſcien-
tia ſcelerum, quia nec deditio tuta ad tam infeſtos uidebatur: nec ſpes moenibus aut ar-
mis tuendae ſalutis erat, facinus in ſe ac ſuos foedum ac ferum conſciſcunt. Locum in fo-
ro deſtinant, quo pretioſiſſima rerum ſuarum congererent. ſuper eum cumulum coniu-
D ges ac liberos conſidere cum iuſſiſſent, ligna circa exſtruunt, faſceſque uirgultorum con-
ijciunt. quinquaginta deinde armatis iuuenibus praecipiunt, ut, donec incertus euentus
pugnae eſſet, praeſidium eo loco fortunarum ſuarum corporumque, quae cariora fortu-
nis eſſent, ſeruarent. ſi rem inclinatam uiderent, atque in eo iam eſſe ut urbs caperetur:
ſcirent, omnes, quos euntes in proelium cernerent, mortem in ipſa pugna obituros. illos
ſe per deos ſuperos inferoſque orare, ut, memores libertatis, quae illo die aut morte ho-
neſta, aut ſeruitute infami finienda eſſet, nihil relinquerent, id quod ſaeuire iratus hoſtis
poſſet. ferrum, ignemque in manibus eſſe. amicae, ac fideles potius ea, quae peritura fo-
rent, abſumerent manus, quam inſultarent ſuperbo ludibrio hoſtes. His adhortationi-
bus exſecratio dira adiecta, ſi quem a propoſito ſpes mollitia ue animi flexiſſet. inde conci
tato agmine patentibus portis ingenti cum tumultu erumpunt. Neque erat ulla ſatis fir-
E ma ſtatio oppoſita; quia nihil minus, quam ut egredi moenibus auderent, timeri pote-
rat. perpaucae equitum turmae, leuiſque armatura repente e caſtris ad idipſum emiſſa oc-
currit. Acrior impetu atque animis, quam compoſitior ordine ullo, pugna fuit. Itaque
pulſus eques, qui primum hoſti ſe obtulerat, terrorem intulit leui armaturae. pugnatum-
que ſub ipſo uallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad inſtruendum dato tempore,
aciem direxiſſet. Ibi quoque trepidatum parumper circa ſigna eſt; cum caeci furore in
uulnera ac ferrum uaecordi audacia ruerent. deinde uetus miles aduerſus temerarios im-
petus pertinax, caede primorum inſequentes ſuppreſſit. conatus paullo poſt ultro inferre
pedem, ut neminem cedere, atque obſtinatos mori in ueſtigio quemque ſuo uidit: pate-
facta acie, quod ut facere poſſet, multitudo armatorum facile ſuppeditabat, cornua ho-

stium amplexus in orbem pugnantes ad unum omnes occidit. Atque haec tamen hostium iratorum, ac tum maxime dimicantium iure belli in armatos repugnantesque edebantur. Foedior alia in urbe trucidatio erat, cum turbam feminarum puerorumque imbellem inermemq. ciues sui caederent, & in succensum rogum semianima pleraque inijcerent corpora, riuique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremo ipsi caede miseranda suorum fatigati, cum armis medio incendio se iniecerunt. Iam caedi perpetratae uictores Romani superuenerunt. ac primo conspectu tam foedae rei mirabundi parumper obstupuerunt. dein cum aurum argentumq. cumulo rerum aliarũ interfulgens auiditate ingenij humani rapere ex igne uellent, correpti alij flamma sunt, alij ambusti afflatu uaporis: cum receptus primis urgente ab tergo ingenti turba non esset. Ita Astapa sine praeda militum ferro igniq. absumpta est. Marcius, ceteris eius regionis metu in deditionem acceptis, uictorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugae a Gadibus uenerunt, pollicentes, urbem, Punicumq. praesidium, quod in ea esset, & imperatorem praesidij cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga substiterat: nauibusque in Oceano collectis, aliquãtum auxiliorum & trans fretum Africae orae, & ex proximis Hispaniae locis per Hannonem praefectum coegerat. Fide accepta dataque perfugis, & Marcius eo cum expeditis cohortibus, & Laelius cum septem triremibus, & quinqueremi una est missus, ut terra mariq. communi consilio rem gererent. Scipio ipse graui morbo implicitus, grauiore tamen fama, cum ad id quisque quod audierat, insita hominibus libidine alendi de industria rumores, adijceret aliquid: prouinciam omnem, ac maxime longinqua eius turbauit: apparuitque, quantam excitatura molem uera fuisset clades, cum uanus rumor tantas procellas exciuisset. non socij in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius & Indibilis, quibus, quia regnum sibi Hispaniae, pulsis inde Carthaginiensibus, destinarant animis, nihil pro spe contigerat: concitatis popularibus, (Lacetani autem erant) & iuuentute Celtiberorum excita, agrum Suessetanum, Sedetanumq. sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Ciuilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant, praesidium gentibus, quae cis Iberum incolunt, impositum. Motae autẽ eorum mentes sunt non tum, cum primum de uita imperatoris dubij rumores allati sunt: sed iam ante, licentia ex diutino, ut fit, otio collecta: & nonnihil, quod in hostico laxius rapto suetis uiuere, artiores in pace res erant. Ac primo sermones tantum occulti ferebantur. si bellum in prouincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum iam & confecta prouincia esset, cur in Italiam non reuehi? Flagitatum quoque stipendium procacius, quam ex more & modestia militari erat, & a custodibus probra in circumeuntes uigilias tribunos iacta: & noctu quidam praedatum in agrum circa pacatum ierant: postremo interdiu ac propalam sine commeatu ab signis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiae, aut imperio eorum, qui praeerãt, gerebatur. forma tamen Romanorum castrorum constabat una ea spe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisq. rati fore, & iura reddere in principijs sinebãt, & signum ab eis petebant, & in stationes ac uigilias ordine ibant: & ut uim imperij abstulerant, ita speciem dicto parentium ultro ipsi imperantes seruabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea quae fierent, & conari obuiam ire, & propalam abnuere furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principijs, ac paullo post e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum, & C. Atrium Vmbrum, delatum omnium consensu imperium est. qui nequaquam tribunicijs contenti ornamentis, insignia etiam summi imperij, fasces securesq. attrectare ausi. neque ijs uenit in mentem, suis tergis, suis ceruicibus uirgas illas securesque imminere, quas ad metum aliorum praeferrent. Mors Scipionis falso credita occaecabat animos: sub cuius uulgatam iam famam, non dubitabant, totam Hispaniam arsuram bello. in eo tumultu & socijs pecunias imperari, & diripi propinquas urbes posse, & turbatis rebus, cum omnia omnes auderent, minus insignia fore, quae ipsi fecissent. Cum alios subinde recentes nuncios non mortis modo, sed etiam funeris exspectarent, neque superueniret quisquam, euanesceretq. temere ortus rumor: tum primi auctores requiri coepti. & subirascentes quoque, ut credidisse potius temere, quam finxisse rem talem, uideri possent: destituti duces iam sua ipsi insignia, & pro uana imagine imperij quod gererent, ueram iustamq.

F G H I K

A ſtamq. mox in ſe uerſuram poteſtatem exhorrebant. Stupenti ita ſeditioni cum, uiuere primo, mox etiam ualere Scipionem, certi auctores afferrent: tribuni militum ſeptem ab ipſo Scipione miſſi ſuperuenerunt. Ad quorum primum aduentum exaſperari animi: mox ipſis placido ſermone permulcentibus notos, cum quibus congreſſi erãt, leniti ſunt. circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principijs praetorioque, ubi ſermones inter ſe ſerẽtium circulos uidiſſent, alloquebantur: percunctantes magis, quae cauſſa irae conſternationiſq. ſubitae foret, quam factum accuſantes. Vulgo ſtipendium non datum ad diem iactabatur, & cum eodẽ tempore, quo ſcelus Illiturgitanũ exſtitiſſet, poſt duorum imperatorum duorumque exercituum ſtragem ſua ueritate defenſum nomen Romanum, ac detenta prouincia eſſet, Illiturgitanos poenam noxae meritam habere, ſuis recte factis gratiam qui exſoluat, non eſſe. Talia querentes aequa orare, ſeq. ea relaturos ad imperatorem reſpondebãt. B laetari, quod nihil triſtius nec inſanabilius eſſet: & P. Scipionem deum benignitate, & populum R. eſſe gratiae referendae. Scipionem bellis aſſuetum, ad ſeditionem procellas rudem, ſollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipſe puniendo modum excederet. in praeſentia, ut coepiſſet, leniter agi placuit, & miſſis circa ſtipendiarias ciuitates exactoribus, ſtipendij ſpem propinquam facere. Edictum ſubinde propoſitum, ut ad ſtipendium petendum conuenirent Carthaginem, ſeu carptim partes, ſeu uniuerſi mallent. Tranquillam ſeditionem iam per ſe langueſcentem repentina quies rebellantium Hiſpanorum fecit. redierant enim in fines omiſſo incepto Mandonius & Indibilis, poſtquam uiuere Scipionem allatum eſt. nec iam erat aut ciuis, aut externus, cum quo furorem ſuum conſociarent. omnia circumſpectantes conſilia, nihil reliqui habebant, praeter uulgatiſſimum a malis conſilijs receptum, ut imperatoris uel iuſtae irae, uel non deſperandae clementiae C ſeſe committerent. etiam hoſtibus eum ignouiſſe, cum quibus ferro dimicaſſet. ſuam ſeditionem ſine uulnere, ſine ſanguine fuiſſe: nec ipſam atrocem, nec atroci poena dignam: ut ingenia humana ſunt ad ſuam cuique leuandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, ſingulaene cohortes, an uniuerſi ad ſtipendium petendum irent. inclinauit eo ſententia, quod tutius cenſebant uniuerſos ire. Per eoſdem dies, quibus haec illi conſultabant, conſilium de ijs Carthagine erat: certabaturq. ſententijs, utrum in auctores tantum ſeditionis (erant autem hi numero haud plus, quam quinque & triginta) animaduerteretur, an plurium ſupplicio uindicanda tam foedi exempli defectio magis, quam ſeditio, eſſet. Vicit ſententia lenior, ut, unde orta culpa eſſet, ibi poena conſiſteret. ad multitudinem caſtigationem ſatis eſſe. Concilio dimiſſo, ut id actum uideretur, expeditio aduerſus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui qui Carthagine erat, & cibaria dierum aliD quot parare iubentur. tribunis ſeptem, qui & antea Sucronem ad leniendam ſeditionem ierant, obuiam exercitui miſſis, quina nomina principum ſeditionis edita ſunt, ut eos per idoneos homines benigno uultu ac ſermone in hoſpitium inuitatos, ſopitoſque uino uincirent. Haud procul iam Carthagine aberant, cum ex obuijs auditum, poſtero die omnem exercitum cum Laelio Silanoq. in Lacetanos proficiſci, nõ metu modo omni, qui tacitus inſidebat animis, liberauit eos, ſed laetitiam ingentem fecit, quod magis habituri ſolum imperatorem, quam ipſi futuri in poteſtate eius eſſent. Sub occaſum ſolis urbẽ ingreſſi ſunt, exercitumq. alterum parantem omnia ad iter uiderunt. Excepti ſermonibus de induſtria compoſitis, laetum opportunumq. aduentum eorum imperatori eſſe, quod ſub ipſam profectionem alterius exercitus ueniſſent, corpora curant. a tribunis ſine ullo tumultu auctores ſeditionis per idoneos homines producti in hoſpitia comprehenſi ac uincti E ſunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cui ſimulabatur iter, proficiſci coepere. ſub lucem ſigna mota, & ad portam retentum agmen: cuſtodeſque circa omnes portas miſsi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie uenerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri ſucclamationibus, concurrunt. Simul & imperator in tribunal conſcendit, & reducti armati a portis inermi ſe concioni ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia cõcidit, & (ut poſtea fatebantur) nihil aeque eos terruit, quam praeter ſpem robur & color imperatoris, quem affectum uiſuros crediderant, uultuſque, qualem ne in acie quidem aiebant meminiſſe. Sedit tacitus paulliſper, donec nunciatum eſt deductos in forum auctores ſeditionis, & parata iam omnia eſſe. Tum, ſilẽtio per praeconem facto, ita coepit. Numquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum

alloquerer,credidi:non quo uerba umquam potius,quam res,exercuerim, ſed quia prope F
a pueritia in caſtris habitus,aſſueueram militaribus ingenijs. apud uos quemadmodum loquar,nec conſilium nec oratio ſuppeditat: quos ne quo nomine quidem appellare debeã, ſcio.ciues?qui a patria ueſtra deſciuiſtis.an milites ? qui imperium auſpiciumq. abnuiſtis, ſacramenti religionem rupiſtis.hoſtes? corpora, ora,ueſtitum,habitum ciuium agnoſco: facta,dicta,conſilia,animos hoſtium uideo. Quid enim uos, niſi quod Illergetes & Lacetani,aut optaſtis aliud,aut ſperaſtis?& illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiae nobilitatis uiros,duces furoris ſicuti ſunt: uos auſpicium & imperium ad Vmbrum Atrium, Calenum Albium detuliſtis. Negate uos, id omnes feciſſe, aut factum uoluiſſe milites. paucorum eum furorem atque amentiam eſſe. libenter credam negantibus, nec enim ea ſunt commiſſa,quae uulgata in oẽm exercitum ſine piaculis ingẽtibus expiari poſſint. inuitus ea tamquam uulnera attingo:ſed, niſi tacta tractataque,ſanari non poſſunt. Equidem, G
pulſis Hiſpania Carthanienſibus,nullum locum in tota prouincia, nullos homines credebam eſſe,ubi uita inuiſa eſſet mea. ſic me non ſolum aduerſus ſocios geſſeram, ſed etiã aduerſus hoſtes. In caſtris meis(en quantum me opinio fefellit)fama mortis meae non accepta ſolum,ſed etiam ſperata eſt.non quod ego uulgari facinus per omnes uelim:(equidem ſi totum exercitum meum mortem mihi optaſſe crederem, hic ſtatim ante oculos ueſtros morerer: nec me uita iuuaret inuiſa ciuibus & militibus meis)ſed multitudo omnis, ſicut natura maris,per ſe immobilis eſt: ut uenti & aurae cient,aut tranquilli,aut procelloſi. Et cauſſa in uobis atque origo omnis furoris penes auctores eſt. uos contagione inſaniſtis. Quin mihi ne hodie quidem ſcire uidemini,quo amentiae progreſſi ſitis, quid facinoris in me,quid in patriam,parenteſque ac liberos ueſtros,quid in deos, ſacramenti teſtes, quid aduerſus auſpicia,ſub quibus militaſtis,quid aduerſus morẽ militiae, diſciplinamq. maiorum,quid aduerſus ſummi imperij maieſtatem auſi ſitis. De meipſo taceo. temere potius, H
quam auide,credideritis: is denique ego ſim,cuius imperij taedere exercitum,minime mirandum ſit: patria quid de uobis meruerat,quam,cum Mandonio & Indibili conſociando conſilia,prodebatis?quid populus Romanus?cum imperium ablatum ab tribunis ſuffragio populi creatis,ad homines priuatos detuliſtis? cum eo ipſo non contenti,ſi pro tribunis illos haberetis: faſces imperatoris ueſtri ad eos,quibus ſeruus,cui imperarent, numquã fuerat,Romanus exercitus detuliſtis.In praetorio tetenderunt Albius & Atrius:claſſicũ apud eos cecinit:ſignum ab ijs petitum eſt:ſederunt in tribunali proconſulis Scipionis:lictor apparuit:ſubmouente eo inceſſerũt: faſces cum ſecuribus praelati ſunt.Lapides pluere,& fulmina iaci de caelo, & inſuetos fetus animalia edere, uos portenta eſſe putatis?hoc eſt portentum,quod nullis hoſtijs,nullis ſupplicationibus ſine ſanguine eorum, qui tantum facinus auſi ſunt,expiari poſſit. Atque ego,quamquam nullum ſcelus rationem habet: tamen I
ut in re nefaria,quae mens,quod conſilium ueſtrum fuerit,ſcire uelim.Rhegium quondam in praeſidium miſſa legio,interfectis per ſcelus principibus ciuitatis, urbem opulẽtam per decẽ annos tenuit.propter quod facinus tota legio,millia hominum quattuor, in foro Romae ſecuri percuſſi ſunt. Sed illi primum non Atrium Vmbrum ſemilixam,nominis etiam abominandi ducem,ſed D.Iubellium tribunum militum,ſecuti ſunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis,hoſtibus populi Romani,ſe coniunxerant. uos cum Mandonio atque Indibili & conſilia communicaſtis,& arma conſociaturi fuiſtis.Illi, ſicut Campani Capuam Tuſcis ueteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Meſſanam, ſic Rhegium habituri perpetuam ſedem erant:nec populum Romanũ,nec ſocios populi Romani ultro laceſſituri bello. Sucronemne uos domicilium habituri eratis ? ubi ſi uos decedens confecta prouincia imperator relinquerem, deum hominumque fidem implorare debebatis, quod non rediretis ad coniuges liberoſque ueſtros. ſed horum quoque memoriam, ſicut patriae meique, eieceratis ex animis ueſtris. Viam conſilij ſcelerati, ſed non ad ultimum dementis exſequi uolo.Mene uiuo,& cetero incolumi exercitu, cum quo ego die una Carthaginẽ cepi:cum quo quattuor imperatores,quattuor exercitus Carthaginienſium fudi,fugaui, Hiſpania expuli: uos octo millia hominum, maioris certe omnes pretij,quam Albius & Atrius ſunt,quibus uos ſubieciſtis, Hiſpaniam prouinciam populo Romano erepturi eratis ? Amolior & amoueo nomen meum: nihil ultra facile creditam mortem meam a uobis uiolatus ſim:quid?ſi ego morerer, mecum exſpiratura reſpublica,

A blica,mecum casurum imperium populi Romani erat?ne istuc Iuppiter Opt.Max.sierit, urbem auspicato dijs auctoribus in aeternum cõditam,fragili huic & mortali corpori aequalem esse. Flaminio,Paullo,Graccho,Postumio Albino,M.Marcello,T.Crispino,Cn.Fuluio,Scipionibus meis,tot tam claris imperatoribus uno bello absumptis, superstes est populus Romanus,eritque mille alijs nunc ferro nunc morbo morientibus: meo unius funere elata populi Romani esset respublica? Vos ipsi hic in Hispania patre & patruo meo duobus imperatoribus interfectis,Septimum Marcium ducem uobis aduersus exsultantes recenti uictoria Poenos delegistis. & sic loquor,tamquam sine duce Hispaniae futurae fuerint.M.Silanus eodem iure,eodem imperio mecum in prouinciam missus; L.Scipio,frater meus,& C.Laelius legati,uindices maiestatis imperij deessent? utrum exercitus exercitui, an duces ducibus,an dignitas,an caussa comparari poterat? quibus si omnibus superiores
B essetis,arma tamen Poenis contra patriam,contra ciues uestros ferretis? Africã Italiae,Carthaginem urbi Romae imperare uelletis? quam ob noxam patriae? Coriolanum quondam damnatio iniusta,miserum & indignum exsilium, ut iret ad oppugnãdam patriam,impulit, reuocauit tamen a publico parricidio priuata pietas. uos qui dolor,quae ira incitauit? stipendiumne diebus paucis imperatore aegro serius numeratum,satis digna caussa fuit, cur patriae indiceretis bellum? cur ad Illergetes descisceretis a populo Romano? cur nihil diuinarum,humanarum ue rerum inuiolatum uobis esset? Insanistis profecto milites: nec maior in corpus meum uis morbi, quam in uestras mentes inuasit. Horret animus referre, quid crediderint homines,quid sperauerint, quid optauerint. auferat omnia irrita obliuio ista, si potest.si non,utcumque silentium tegat. Non negauerim,tristem atrocemq. uobis uisam orationem. quanto creditis facta uestra atrociora esse, quam dicta mea? & me
C ea quae fecistis,pati aequum censetis:uos ne dici quidem omnia aequo animo feretis? sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur. utinam tam facile uos obliuiscamini eorum, quam ego obliuiscar. Itaque quod ad uos uniuersos attinet,si erroris paenitet,satis superque poenarum habeo. Albius Calenus, & Atrius Vmber, & ceteri nefariae seditionis auctores sanguine luent quod admiserunt.uobis supplicij eorum spectaculum non modo nõ acerbum,sed laetum etiam,si sana mens redijt,debet esse. de nullis enim, quam de uobis, infestius aut iniquius consuluerunt. Vix finem dicendi fecerat, cum ex praeparato simul omnium rerum terror oculis auribusq. est offusus. Exercitus,qui corona concionem circumdederat,gladijs ad scuta concrepuit.praeconis audita uox citantis nomina damnatorum in concilio. nudi in medium protrahebantur. & simul omnis apparatus supplicij expromebatur. deligati ad palum,uirgisque caesi,& securi percussi, adeo torpentibus metu
D qui aderant, ut non modo ferocior uox aduersus atrocitatem poenae, sed ne gemitus quidem exaudiretur.Tracti inde de medio omnes, purgatoq. loco, citati milites nominatim apud tribunos militum in uerba P. Scipionis iurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum. Hunc finem exitumque seditio militum coepta apud Sucronem habuit. Per idem tempus ad Baetim fluuium Hanno praefectus a Magone missus a Gadibus cum parua manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando, ad IV millia iuuenum armauit. castris deinde exsutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Cum haec ad Baetim fluuium geruntur,Laelius interim freto in Oceanum euectus ad Carteiã classe accessit.Vrbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum e faucibus angustis panditur mare. Gades sine certamine per proditionem recipiendi,[ultro qui eam rem
E pollicerentur,in castra Romana uenientibus,spes(sicut ante dictum est)fuerat], sed patefacta immatura proditio est,comprehensosque omnes Mago Adherbali praetori Carthaginem deuehendos tradit.Adherbal,coniuratis in quinqueremem impositis, praemissaque ea,quia tardior,quam triremis erat,ipse cum octo triremibus modico interuallo sequitur. Iam fretum intrabat quinqueremis, cum Laelius & ipse in quinqueremi e portu Carteiae sequentibus septem triremibus euectus, in Adherbalem ac triremes inuehitur, quinqueremem satis credens deprehensam rapido in freto in aduersum aestum reciprocari non posse. Poenus in re subita parumper incertus trepidauit, utrum quinqueremem sequeretur, an in hostes rostra converteret. ipsa cunctatio facultatem detrectandae pugnae ademit.iam enim sub ictu teli erant,& undiq.instabant hostes.aestus quo-

que arbitrium moderandi naues ademerat. neque erat nauali pugna similis: quippe ubi nihil uoluntarium, nihil artis aut consilij esset. una natura freti aestusque, totius certaminis potens, suis alienis nauibus nequidquam remigio in contrarium tendentes inuehebat: ut fugientem uideres retro uertice intortam uictricibus illatam: & sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese auertentem. Iam in ipsa pugna haec cum infesto rostro peteret hostium nauem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa cum transuersa obijceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Cum inter triremes, fortuna regente anceps proelium, misceretur quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus uertices, cum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unius praelata impetu lateris alterius remos detersit. ceterasque, quas indepta esset, multasset, ni cum reliquis quinque nauibus Adherbal uelis in Africam transmisisset. Laelius uictor Carteiam reuectus, auditis quae acta Gadibus erant, patefactam proditionem, coniuratosq. missos Carthaginem: spe in irritum redacta, qua uenissent: nuncijs ad L. Marcium missis, nisi terere frustra tempus sedendo ad Gades uellent, redeundum ad imperatorem esse: assentiente Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum discessum non respirauit modo Mago, cum terra marique ancipiti metu urgeretur: sed etiam, audita rebellione Illergetum, spem recuperandae Hispaniae nactus, nuncios Carthaginem mittit ad senatum: qui simul seditionem ciuilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in maius uerbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniae repeti posset. Mandonius & Indibilis in fines regressi, paullisper, dum quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieuerunt: si ciuium errori ignosceretur, non diffidentes, sibi quoque ignosci posse. postquam uulgata est atrocitas supplicij, suam quoque noxam pari poena aestimatã rati, uocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quae ante habuerant, auxilijs, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis statiua habuerant, cum XX millibus peditum, duobus millibus equitum & quingentis transscenderunt. Scipio cum fide soluendi pariter omnibus noxijs innoxijsque stipendijs, tum uultu ac sermone in omnes placato facile reconciliatis militum animis, priusquam castra a Carthagine moueret, concione aduocata, multis uerbis in perfidiam rebellantium regulorum inuectus, nequaquam eodem animo se ire professus est ad uindicandum id scelus, quo ciuilem errorem nuper sanauerit. Tũ se haud secus, quam uiscera secantem sua, cum gemitu & lacrymis quinque & triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu imprudentiam seu noxam: nunc laeto, & erecto animo ad caedem Illergetum ire. non enim eos neque natos in eadem terra, nec ulla secum societate iunctos esse. eam, quae sola fuerit, fidem atque amicitiam ipsos per scelus rupisse. in exercitu suo se, praeterquam quod omnes ciues aut socios, Latiniq. nominis uideat, etiam eo moueri, quod nemo fere sit miles, qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam prouinciam uenerit, aut a patre consule, aut a se sit ex Italia aduectus. Scipionum nomini auspicijsque omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere uelit: quos consulatum petenti, uelut si omnium communis agatur honos, affuturos speret. Quod ad expeditionem eam attineat, quae instet, immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis hercle sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam cum paucis perfugerit nauibus, maiorem curam esse, quam Illergetum. Quippe illic & ducem Carthaginiensem, & quantumcumque Punicum praesidium esse; hic latrones, latronumq. duces: quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, & rapienda pecora aliqua uis sit, ita in acie ac signis collatis nullam esse. magis uelocitate ad fugam, quam armis, fretos, pugnaturos esse. Itaque non, quod ullum inde periculum, aut semen maioris belli uideat, ideo se, priusquam prouincia decedat, opprimendos Illergetes duxisse: sed primum, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in prouincia simul uirtute tanta & felicitate perdomita relictus hostis dici posset. Proinde deis bene iuuantibus sequerentur non tam ad bellum gerendum, (neque enim cum pari hoste certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis poenas. Ab hac oratione dimissos, ad iter se comparare in diem posterum iubet, profectusque, decimis castris peruenit ad Iberum flumen. inde superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus autem

montibus

A montibus circumsaeptus erat. in eam uallem Scipio cum pecora rapta pleraque ex ipso-
rum hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum iussisset, uelites subsidio
misit. a quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Laelium cum equitatu impe
tum ex occulto facere iubet. mons opportune prominens equitum insidias texit. Nec ul-
la mora pugnae facta est. Hispani in conspecta procul pecora, uelites in Hispanos praeda
occupatos incurrere. Primo missilibus territauere, deinde emissis leuibus telis, quae irrita
re magis, quam decernere, pugnam poterant, gladios nudant, & collato pede res coepta
geri est: ancepsq. pedestre certamen erat, ni equites superuenissent. neque ex aduerso tan-
tum illati obuios obtriuere, sed circumuecti etiam quidam per infima cliui, ab tergo se, ut
plerosque intercluderent, obiecere. maiorque caedes fuit, quam quantam edere leuia per
excursiones proelia solent. Ira magis accensa aduerso proelio barbaris est, quam imminuti
B animi. itaq. ne perculsi uiderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capie
bat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, uallis. duae ferme peditum partes, & o-
mnis equitatus in aciem descendit: quod reliquum peditum erat, obliquo constiterũt col-
le. Scipio pro se esse loci angustias ratus, & quod in arto pugna Romano aptior, quam
Hispano militi futura uidebatur: & quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui
non omnem multitudinem eorum caperet: nouo etiam consilio adiecit animum, equitem
nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio: & hosti, quem cum pedite edu-
xisset, inutilem fore. itaq. imperat Laelio, ut per colles quam occultissimo itinere circum
ducat equites: segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri pugna. ipse omnia signa
peditum in hostes uertit: quattuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem
non poterat. moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine auerteret a conspectu trans-
C euntium per colles equitum. nec ante circumductos sensere, quam tumultum equestris
pugnae ab tergo accepere. Ita duo, diuersa proelia erant, duae peditum acies, duo equita-
tus per longitudinem campi (quia misceri ex genere utroque proelium angustiae non pa-
tiebantur) pugnabant. Hispanorum cum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio es-
set: pedes fiducia equitis temere commissus campo caederetur: eques circumuentus nec
peditem a fronte, (iam enim stratae pedestres copiae erant) nec ab tergo equitem sustine-
ret: & ipsi cum diu in orbem sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes caesi sunt:
nec quisquam peditum equitum ue superfuit, qui in ualle pugnauerũt. Tertia pars, quae in
colle ad spectaculum magis tutum quam ad partem pugnae capessendam steterat, & locũ
& tempus ad fugiendum habuit. inter eos & reguli ipsi fugerunt, priusquam tota circum-
uenirétur acies, inter tumultum elapsi. Castra eodem die Hispanorum praeter ceterã prae-
D dam cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani socijque ad mille C C eo
proelio ceciderunt, uulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta uictoria fuis-
set, si patentiore campo, & ad fugam capessendam facili foret pugnatum. Indibilis, abie-
ctis belli consilijs, nihil tutius afflictis rebus experta fide & clementia Scipionis ratus,
Mandonium fratrem ad eum mittit. qui aduolutus genibus fatalem rabiem temporis eius
accusat, cum uelut contagione quadam pestifera non Ilergetes modo & Lacetani, sed ca-
stra quoque Romana insanierint. suam quidem & fratris, & reliquorum popularium eam
condicionem esse, ut aut, si ita uideatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acce-
ptum: aut seruati, bis uni debitam uitam pro eo in perpetuum deuoueant, antea in caussa
sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia eius: nunc contra, nullam in caussa, o-
mné in misericordia uictoris spem repositam habere. Mos uetustus erat Romanis, cũ quo
E nec foedere nec aequis legibus iungerentur amicitia, non prius imperio in eum tamquam
pacatum uti, quam omnia diuina humanaque dedisset; obsides accepti, arma adempta,
praesidia urbibus imposita forent. Scipio multis inuectus in praesentem Mandonium, ab-
sentemque Indibilem uerbis, illos quidem merito perituros fuisse ipsorum maleficio, ait:
uicturos suo atque populi Romani beneficio. Ceterum se neque arma ijs ademptururum:
quippe ea pignora timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutosque me-
tu animos: neque se in obsides innoxios, sed in ipsos, si defecerint, saeuiturum: nec ab in-
ermi, sed ab armato hoste poenas expetiturum. utramque fortunam expertis permittere
sese, utrum propitios, an iratos habere Romanos mallent. Ita dimissus Mandonius, pecu-
nia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi praestari posset. Ipse, Marcio in ulte-

riorem Hispaniam praemisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Illergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium iam appropinquantem Oceano assequitur. Inchoata res iam ante de Massanisa, alijs atque alijs de caussis dilata erat; quod Numida cum ipso utique congredi Scipione uolebat, atque eius dextra fidem sancire. ea tum itineris tam longi ac tam deuij caussa Scipioni fuit. Massanisa cum Gadibus esset, certior aduentare eum a Marcio factus, caussando corrumpi equos inclusos in insula, paenuriamq. omniũ rerum & facere ceteris, & ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia: Magonem perpulit, ut se transijcere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniae agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum praemittit ad tempus locumq. colloquio statuendum, duos pro obsidibus retineri a Scipione iubet: remisso tertio, qui, quo iussus erat, adduceret Massanissam. cum paucis in colloquium uenerunt. Ceperat iam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio uiri, substitueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam. ceterum maior praesentis ueneratio cepit. & praeterquam quod suapte natura multa maiestas inerat, adornabat promissa caesaries, habitusque corporis non cultus munditijs, sed uirilis, ac uere militaris: & aetas erat in medio uirium robore, quod plenius nitidiusq. ex morbo uelut renouatus flos iuuentae faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore affirmat, eam se quaesisse occasionem, quam tandem oblatam deum immortalium beneficio non omiserit. cupere se illi populoque Romano operam nauare: ita ut nemo unus externus magis enixe adiuuerit rem Romanam. id se, etiam si iampridem uellet, minus praestare in Hispania, terra aliena atque ignota, potuisse: in qua autem genitus educatusq. in spem paterni regni esset, facile praestaturum. siquidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare, perbreuis aeui Carthaginem esse. Laetus eum Scipio uidit, audiuitque, cum caput rerum in omni hostium equitatu Massanissam fuisse sciret, & ipse iuuenis specimen animi praeseferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est Massanisa permissu Romanorum, ne sine caussa transiecisse in cõtinentem uideretur: populatus proximos agros, Gades redijt. Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos eius sustulerant, paranti transijcere in Africam nunciatum ab Carthagine est, iubere senatũ, ut classem, quã Gadibus haberet, in Italiam transijceret: conductaq. ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset iuuentute, coniungeret se Hannibali: neu senescere bellum maximo impetu, maiore fortuna coeptum sineret. Ad eam rem & a Carthagine pecunia Magoni aduecta est, & ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit: non aerario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, & priuatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Cum praeterueheretur Hispaniae oram, haud procul Carthagine Noua expositis in terram militibus proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem appulit. ibi cum interdiu milites in nauibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eã muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit: nec praesidio satis ualido urbem teneri ratus, & aliquos opidanorum ad spem nouandi res aliquid moturos. Ceterum nuncij ex agris trepidi simul populationem agrestiumq. fugam, & hostium aduentum attulerant: & uisa interdiu classis erat, nec sine caussa electã ante urbem statione apparebat. itaque instructi armatique intra portam ad stagnũ ac mare uersam continebantur. Vbi effusi hostes, mista inter milites nauali turba, ad muros tumultu maiore, quam ui, subierunt: patefacta repente porta Romani cum clamore erumpunt: turbatosq. hostes, & ad primum incursum coniectumq. telorum auersos usque ad litus cum multa caede persequũtur. nec, nisi naues litori appulsae trepidos accepissent, superfuisset fugae aut pugnae quisquam. In ipsis quoque trepidatũ nauibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, trahunt scalas, pontesque, orasque, & anchoras, ne in moliendo mora esset, praecidunt. multiq. adnantes nauibus incerti prae tenebris, quid aut peterent, aut uitarent, foede interierunt. Postero die cũ classis inde retro ad Oceanum, unde uenerat, fugisset, ad octingentos homines caesi inter murũ litusque, & ad duo millia armorum inuenta. Mago cum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbim (haud procul Gadibus is locus abest) classe appulsa, mittendis legatis, querendoq. ꝙ portae sibi socio atq. amico clausae forent: purgantibus ijs, multitudinis cõcursu factũ, infestae ob direpta quaedã ab cõscendẽtibus naues militibus, ad colloquiũ Sufetes eorũ, qui

A summus Poenis est magistratus, cum quaestore elicuit: laceratosque uerberibus cruci affigi iusfit. inde nauibus ad Pityusam insulam centum millia ferme a continenti (Poeni tum eam incolebant) transiecit. itaq. classis bona cum pace accepta est, nec commeatus modo benigne praebiti, sed in supplementum classis iuuentus armaq. data. quorum fiducia Poenus in Baleares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duae sunt Baleares. maior altera, atque opulentior armis uirisque: & portum habet, ubi cõmode hibernaturum se (& iam extremum autumni erat) censebat. ceterum haud secus, quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur. nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baleares excellunt. Itaque tanta uis lapidum creberrimae grandinis modo in propinquantem iam terrae classem effusa est, ut intrare portum non ausi, auerterẽt in altũ naues.

B In minorem inde Balearium insulam transiecerunt, fertilem agro, uiris armisq. haud aeque ualidam. itaque egressi nauibus supra portum loco munito castra locant: ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missique Carthaginem ad hibernandum, naues subduxerunt. Post Magonis ab Oceani ora discessum Gaditani Romanis deduntur. Haec in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse, L. Lentulo & L. Manlio Acidino prouincia tradita, decem nauibus Romam rediit. & senatu extra urbem dato in aede Bellonae quas res in Hispania gessisset, disseruit: quoties signis collatis dimicasset, quot opida ex hostibus ui cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani redegisset. aduersus quattuor se imperatores, quattuor uictores exercitus in Hispaniã iuisse, neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse. Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter: quia neminem ad eam diem triumphasse, qui

C sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, urbem est ingressus, argentique prae se in aerarium tulit quattuordecim millia põdo CCCLII, & signati argenti magnũ numerum. Comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo: centuriaeque omnes ingenti fauore P. Scipionem consulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Crassus, pontifex maximus. Ceterum comitia maiore, quam ulla per id bellum, celebrata frequentia, proditum memoriae est. conuenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectãdi caussa P. Scipionis: concurrebantque & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, cum centum bobus uotis in Hispania Ioui sacrificaret: despondebantque animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset, ita id quod instaret, P. Cornelium finiturum: atque ut Hispania omni Poenos expulisset, sic Italia pulsurum esse. Africamq. ei, perinde ac debellatum in Italia foret, prouinciam destinabant. Praetoria inde comitia

D habita. creati duo, qui tum aediles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octauius, & ex priuatis Cn. Seruilius Caepio, & L. Aemilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Crassus consulatum inierunt: nominatae consulibus prouinciae sunt: Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia cura sacrorum pontificem maximum in Italia retinebat: Bruttii Crasso. Tum praetoriae prouinciae in sortem coniectae. urbana Cn. Seruilio obtigit: Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Aemilio, Cn. Octauio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ibi referente P. Scipione, senatusconsultum factum est; ut quos ludos inter seditionem militarem in Hispania uouisset: ex ea pecunia, quam ipse in aerarium detulisset, faceret. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. ex eis maximus natu. Etsi nihil ultra malorum est P. C. quam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem uobis praestaremus: tamen ea uestra An. 545

E merita, imperatorumque uestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium nostrarum non paeniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut saepe ad ultimum discrimen & ipsi ueneritis, & populum Carthaginiensem adduxeritis. Cum in Italia tam atrox bellum & Hannibalem hostem haberetis, consules cum exercitu in Hispaniã, uelut ad colligẽdas reliquias naufragii nostri, misistis. P. & Cn. Cornelii ex quo in prouinciam uenerunt, nullo tempore destiterunt, quae nobis secunda, quaeque aduersa hostibus nostris essent, facere. iam omnium primum opidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam ciues nostros uenumdatos, dimissis qui conquirerent, ex seruitute in libertatem restituerunt. cum iam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam haberemus: P. & Cn. Cornelii, imperatores uestri, luctuosius nobis prope quam uo-

bis perierunt. tum uero ad hoc retracti ex diſtantibus locis in ſedem antiquam uideba- F
mur, ut iterum periremus, & alterum excidium patriae uideremus: nec ad perniciem no-
ſtram Carthaginienſi utique aut duce aut exercitu opus eſſe, ab Turdetanis ueterrimis ho
ſtibus, qui prioris quoque excidij cauſſa nobis fuerant, exſtingui poſſe: cum ex inſperato re
pente miſiſtis nobis hunc P. Scipionem, quem, fortunatiſſimi omnium Saguntinorum ui-
demur, quia conſulem declaratum uidimus, ac, uidiſſe nos, ciuibus noſtris renunciaturi ſu-
mus: ſpem, opem, ſalutem noſtram. qui cum plurimas hoſtium ueſtrorum cepiſſet in Hiſpa-
nia urbes, ubique ex captorum numero excretos Saguntinos in patriam remiſit. poſtremo
Turdetaniam adeo infeſtam nobis, ut illa gente incolumi ſtare Saguntum non poſſet, ita
bello afflixit, ut non modo nobis, (abſit uerbo inuidia) ſed ne poſteris quidem timenda no
ſtris eſſet. deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleuerat Han-
nibal. uectigal ex agro eorũ capimus, quod nobis non fructu iucundius eſt, quam ultione. G
Ob haec, quibus maiora neque ſperare, neque optare ab dijs immortalibus poteramus: gra
tias actum nos decem legatos Saguntinus ſenatus populuſque ad uos miſit: ſimul gratula-
tum, quod ita res per hos annos in Hiſpania atque Italia geſſiſtis, ut Hiſpaniam non Ibero
amne tenus, ſed qua terrarum ultima finis Oceanus, domitam armis habeatis Italiae: niſi
quatenus uallum caſtrorum cingit, nihil reliqueritis Poeno. Ioui Opt. Max. praeſidi Capito
linae arcis, non grates tantum ob haec agere iuſſi ſumus: ſed donũ hoc etiam, ſi uos permit
teretis, coronã auream in Capitolium uictoriae ergo ferre. Id uti permittatis, quaeſumus:
utique, ſi uobis ita uidetur, quae nobis imperatores ueſtri commoda tribuerunt, ea rata at-
que perpetua auctoritate ueſtra faciatis. Senatus legatis Saguntinis reſpondit, & dirutum
& reſtitutum Saguntum, fidei ſocialis utrimque ſeruatae documentum omnibus gentibus
fore. ſuos imperatores recte & ordine & ex uoluntate ſenatus feciſſe, quod Saguntum re- H
ſtituerint, ciueſque Saguntinos ſeruitio exemerint: quaeque alia eis benigne fecerint, ea
ſenatum ita uoluiſſe fieri. donum, permittere, ut in Capitolio poneret. Locus inde lautiaq.
legatis praeberi iuſſa, & muneris ergo in ſingulos dari ne minus dena millia aeris. Lega-
tiones deinde ceterae in ſenatum introductae, auditaeque. Et petentibus Saguntinis, ut,
quatenus tuto poſſent, Italiam ſpectatum irent: duces dati, litteraeque per opida miſſae, ut
Hiſpanos comiter acciperent. Tum de repub. de exercitibus ſcribendis, de prouincijs re-
latum. Cum Africam nouam prouinciam extra ſortem P. Scipioni deſtinari, homines fã
ma ferrent: & ipſe nulla iam modica gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, ſed
ad finiendum, diceret ſe conſulem declaratum eſſe: neque aliter finiri id poſſe, quam ſi
ipſe in Africam exercitum tranſportaſſet: & acturum ſe id per populum aperte ferret, ſi
ſenatus aduerſaretur: idque conſilium haudquaquam primoribus patrum placeret: cete- I
rique per metum aut ambitionem muſſarent: Q. Fabius Maximus rogatus ſententiam,
Scio, inquit, multis ueſtrum uideri patres conſcripti, rem actam hodierno die agi, &
fruſtra habiturum orationem, qui, tamquam de integra re, de Africa prouincia ſententiam
dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum iam certa prouincia Africa
conſulis, uiri fortis ac ſtrenui, ſit, quam nec ſenatus cenſuit in hunc annum prouinciam
eſſe, nec populus iuſſit. deinde, ſi eſt, conſulem peccare arbitror, qui de re tranſacta ſi-
mulando ſe referre, ſenatum ludibrio habet, non ſenatorem, qui, de quo conſulitur, ſuo
loco dicit ſententiam. Atque ego certum habeo, diſſentienti mihi ab iſta feſtinatione
in Africam tranſiiciendi, duarum rerum ſubeundam opinionem eſſe. unius inſitae ingenio
meo cunctationis, quam metum pigritiamque homines adoleſcentes ſane appellent, dum
me non paeniteat: adhuc aliorum ſpecioſiora primo adſpectu conſilia ſemper uiſa, mea u-
ſu meliora. alterius, obtrectationis atque inuidiae aduerſus creſcentem in dies gloriam K
fortiſſimi conſulis. A qua ſuſpicione ſi me neque uita acta & mores mei, neque dictatu-
ra cum quinque conſulatibus, tantumque gloriae belli domique partae uindicat, ut pro-
pius faſtidium eius ſim, quam deſiderium, aetas ſaltem liberat. quae enim mihi aemulatio
cum eo eſſe poteſt, qui ne filio quidem meo aequalis ſit? Me dictatorem, cum uigerem
adhuc uiribus, & in curſu maximarum rerum eſſem, recuſantem nemo aut in ſenatu, aut
ad populum audiuit, quo minus inſectanti me magiſtro equitum, quod fando numquam
ante auditum erat, imperium mecum aequaretur. rebus, quam uerbis, aſſequi malui,
ut, qui aliorum iudicio mihi comparatus erat, ſua mox confeſsione me ſibi praeferret.

nedum

A nedum ego perfunctus honoribus certamina mihi, atque aemulationes cum adolescente florentissimo proponam: uidelicet, ut mihi iam uiuendo, non solum rebus gerendis, fesso, si huic negata fuerit, Africa prouincia decernatur. cum ea gloria, quae parta est, uiuendũ, atque moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a uobis, quorum uigent nũc uires, etiam uinci posset. Illud te mihi ignoscere P. Corneli aequum erit, si, cum in me ipso numquam pluris famam hominum, quam rempub. fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico praeponam. quamquam si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo uicto nihil gloriae quaereretur: qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriae tuae ire ereptum uideri posset. cum uero Hannibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam possideat, paenitebit te P. Corneli gloriae tuae, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis caussa fuit, tu consul Italia ex-B puleris? & sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te huius fuerit? nisi aut Hamilcar Hannibali dux est praeferẽdus, aut illud bellum huic, aut uictoria illa maior clariorque, quam haec (modo contingat, ut te consule uincamus) futura est. Ab Drepano, atque Eryce detraxisse Hamilcarem, quam Italia expulisse Poenos, atq. Hannibalem, malis? Ne tu quidem, etsi magis partam, quam speratam, gloriam amplecteris: Hispania potius, quam Italia bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse uideatur, quam contempsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris? nec per istos circuitus, ut cum in Africam transieceris, secuturum te illuc Hannibalem speres, potius quam recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? & natura prius est, tua cum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax ante in Italia, quam bellum in Africa sit, & nobis C prius decedat timor, quam ultro alijs inferatur. si utrumq. tuo ductu auspicioq. fieri potest: Hannibale hic uicto, illic Carthaginem expugna. si alterutra uictoria nouis consulibus relinquenda est: prior cum maior clariorque, tum caussa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem, praeterquam quod & in Italia & in Africa duos diuersos exercitus alere aerarium non potest, ptaeterquam quod, unde classes tueamur, unde commeatibus praebendis sufficiamus, nihil reliqui est, periculi tandem quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid si (quod omnes dij omen auertãt, & dicere etiã reformidat animus; sed, quae acciderunt, accidere possunt) uictor Hannibal ire ad urbem pergat: tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fuluium a Capua accersemus? Quid quod in Africa quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusq. intra triginta dies cum exercitibus caesi, documento sint, ubi per aliquot annos D maximis rebus terra mariq. gerendis, amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani uestraeq. familiae fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresq. temere in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumq. suorum enumerare uelim. Athenienses, prudentissima ciuitas, bello domi relicto, auctore aeque impigro ac nobili iuuene, magna classe in Siciliam transmissa, una pugna nauali florentem rempublicam suam in perpetuum afflixerunt. Externa & nimis antiqua repeto. Africa eadem ista, & M. Atilius, insigne utriusque fortunae exemplum, nobis documento sint. Nae tibi P. Corneli, cum ex alto Africam cõspexeris, ludus & iocus fuisse Hispaniae tuae uidebũtur. quid enim simile? Placato mari praeter oram Italiae Galliaeq. uectus, Emporias in urbẽ sociorum classem appulisti: expositos milites per tutissima omnia ad socios & amicos populi Romani, Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per praesidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruiq. tui post amissos imperatores ferociores calamitate ipsa fa-E cti: & dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, & militari suffragio ad tempus lectus, ceterum si nobilitas ac iusti honores adornarẽt, claris imperatoribus qualibet arte belli par: oppugnata per summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea eleuo, nullo tamen modo Africo bello comparanda: ubi non portus ullus classi nostrae apertus, non ager pacatus, non ciuitas socia, non rex amicus, nõ consistendi usquam locus, non procedendi. quacumque circumspexeris, hostilia omnia, atque infesta. An Syphaci Numidisq. credis? satis sit, semel creditum. non semper temeritas est felix; & fraus fidem in paruis sibi praestruit, ut cum operaepretium sit, cũ mercede magna fallat. Non hostes patrem patruumq. tuum armis prius, quam Celtiberi socij fraude cir-

de circumuenerunt. nec tibi ipsi a Magone & Hasdrubale hostium ducibus, quantum ab Indibili & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax & Massanisa, se, quam Carthaginienses, malunt potentissimos in Africa esse; Carthaginienses, quam quemquam alium. nunc illos aemulatio inter sese, & omnes caussae certaminũ acuunt, quia procul externus metus est. ostende illis Romana arma, & exercitum alienigenam: iam uelut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter ijdem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter moenia patriae, templa deum, aras & focos defendent: cum euntes in proelium pauida prosequetur coniux, & parui liberi occursabunt. Quid porro si satis confisi Carthaginienses consensu Africae, fide sociorum regum, moenibus suis, cũ tuo exercitusq. tui praesidio nudatam Italiam uiderint: ipsi ultro nouum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint, aut Magonem, quem a Balearibus classe transmissa iam praeter oram Ligurũ Alpinorum uectari constat, Hannibali se coniungere iusserit? nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus cum Hasdrubal in Italiam transscendit. quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. Victum a te dices: eo quidem minus uellem, & id tua, non reipub. solum caussa, iter datum uicto in Italiam esse. Patere nos omnia, quae prospera tibi ac reip. in imperio euenere, tuo consilio assignare: aduersa casibus incertis belli & fortunae allegare. quo melior fortiorq. es, eo magis talem praesidem sibi patria, atque uniuersa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput, atque arcem huius belli esse. quippe qui praeteferas, eam tibi caussam transijciendi in Africam esse, ut Hannibalem eo trahas. Siue igitur hic, siue illic, cum Hannibale est tibi futura res. utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic tuo collegaeq. exercitu coniũcto? ne Claudius quidem & Liuius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttij frustra iamdiu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago, & tota socia Africa potentiorem armis uirisque faciet? Quod istuc consilium est, ibi malle decernere, ubi tuae dimidio minores copiae sint, hostium multo maiores; quam ubi duobus exercitibus aduersus unum tot proelijs & tam diuturna ac graui militia fessum, pugnandum sit? Quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. ille consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex prouincia redijt. tu cum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam paras, non quia reipublicae id utile, sed quia tibi amplum & gloriosum censes esse: sicut cũ prouincia & exercitu relicto sine lege, sine senatuscõsulto duabus nauibus populi Romani imperator fortunam publicam & maiestatem imperij, quae tum in tuo capite periclitabantur commisisti. Ego P. Cornelium P. C. reipublicae nobisque, non sibi ipsi priuatim creatum, consulem existimo: exercitusq. ad custodiam urbis, atque Italiae scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum uelint, transijciant. Cum oratione ad tẽpus parata Fabius, tum auctoritate & inueterata prudẽtiae fama magnam partem senatus & seniores maxime mouisset; pluresq. consilium senis, quam animum adolescentis ferocem laudarent: Scipio ita locutus fertur. Et ipse Q. Fabius principio orationis P. C. commemorauit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. cuius ego rei non tam ipse ausim tantum uirum insimulare, quam quod ea suspicio, uitio orationis an rei, haud sane purgata est. sic enim honores suos & famam rerum gestarum extulit uerbis ad exstinguendum inuidiae crimen, tamquam mihi ab infimo quoque periculum sit ne mecũ aemuletur; & non ab eo, qui quia super ceteros excellat, quo me quoque niti non dissimulo, me sibi aequare nolit. sic senem se perfunctũ honoribus, & me infra aetatem filij sui posuit, tamquam non longius, quã quantum uitae humanae spatium est, cupiditas gloriae extendatur: maximaq. pars eius in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere certum animo habeo, ut se non cum praesentibus modo, sed cum omnis aeui claris uiris comparet. Equidem haud dissimulo, me tuas Q. Fabi laudes non assequi solum uelle, sed, (bona uenia tua dixerim) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, nec mihi in minores natu animi sit, ut nolimus quemquam nostri similem euadere ciuem. id enim non eorum modo, quibus inuiderimus, sed reipublicae, & paene omnis generis humani detrimentum sit. Commemorauit quantum essem periculi aditurus, si in Africam

transijcerem:

A transijcerem: ut meam quoque, non solum reipublicae & exercitus uicem uideretur solli-
citus. Vnde haec repente de me cura exorta? cum pater patruusq. meus interfecti, cum duo
exercitus eorum prope occidione occisi essent: cũ amissae Hispaniae, cum quattuor exer-
citus Poenorum, quattuorq. duces omnia metu armisq. tenerent: cum quaesitus ad id bel
lum imperator nemo se ostenderet praeter me, nemo profiteri nomen ausus esset: cum mi
hi quattuor & uiginti annos nato detulisset imperium populus Romanus: quid ita tum ne
mo aetatem meam, uim hostium, difficultatem belli, patris patruiq. recentem cladem com
memorabat? utrum maior aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in Hi-
spania erat? an maiores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quam
tunc in Hispania fuerunt? an aetas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est?
an cum Carthaginiensi hoste in Hispania, quam in Africa, bellum geri aptius est? Facile
B est, post fusos fugatosq. quattuor exercitus Punicos, post tot urbes ui captas, aut metu
subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad Oceanum, tot regulos, tot saeuas
gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut uestigium nullum belli reliquum sit, ele-
uare meas res gestas: tam hercule, quam si uictor ex Africa redierim, ea ipsa eleuare, quae
nunc retinendi mei caussa, ut terribilia eadem uideantur, uerbis extolluntur. Negat adi-
tum esse in Africam, negat ullos patere portus: M. Atilium captum in Africa commemo-
rat, tamquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit: neque recordatur, illi ipsi
tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africae, & res egregias primo anno gessis-
se, &, quantum ad Carthaginienses duces attinet, inuictum ad ultimum permansisse.
Nihil igitur me isto exemplo terrueris: si hoc bello, non priore; si nuper, non annis ante
quadraginta ista clades accepta foret: qui ego minus in Africam Regulo capto, quam
C Scipionibus occisis in Hispaniam transijcerem? nec felicius Xanthippum Lacedaemonium
Carthagini, quam me patriae meae sinerem natũ esse: cresceretq. mihi ex eo ipso fiducia,
quod possit in hominis unius uirtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses au-
diendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Grae-
cas fabulas narrare uacat: non Agathoclem potius, Syracusanum regem, cum diu Sicilia
Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam, auertisse eo bellum, unde
uenerat, refers? Sed quid ultro metum inferre hosti, & ab se remoto periculo alium in dis-
crimen adducere, quale sit, ueteribus externisq. exemplis admonere opus est? maius prae
sentiusue ullum exemplum esse, quam Hannibal, potest? Multum interest, alienos popu-
lere fines, an tuos uri exscindiq. uideas. plus animi est inferenti periculum, quam propul-
santi. ad hoc maior ignotarum rerum est terror, bona malaq. hostium ex propinquo in-
D gressus fines adspicias. Non sperauerat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se defice-
rent, quot defecerunt post Cannensem cladem. Quanto minus quidquam in Africa Car-
thaginiensibus firmum ac stabile est, infidis socijs, grauibus ac superbis dominis? Ad haec,
nos etiam deserti ab socijs, uiribus nostris, milite Romano stetimus. Carthagine nihil ci-
uilis roboris est: mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, leuissima fidei mu-
tandae ingenia. Hic modo nihil morae sit, una & transiecisse me audietis, & ardere bello
Africam, & molientem hinc Hannibalem, & obsideri Carthaginem. laetiores & frequen-
tiores ex Africa exspectate nuncios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subij-
cit fortuna populi Romani, dij foederis ab hoste uiolati testes, Syphax & Massanissa reges:
quorum ego fidei ita innitor, ut ueriturus perfidiam sim: multa quae nunc ex interuallo
non apparent, bellum aperiet. & id est uiri & ducis, non deesse fortunae praebenti se, &
oblata casu, flectere ad consilium. Habebo Q. Fabi parem quidem Hannibalem: sed il-
E lum potius ego traham, quam ille me retineat. in sua terra cogam pugnare eum, & Cartha
go potius praemium uictoriae erit, quam semiruta Bruttiorum castella. Nequid interim
dum trãsijcio, dum expono exercitum in Africam, dũ castra ad Carthaginem promoueo,
respublica hic detrimẽti capiat, quod tu Q. Fabi, cum uictor tota Italia uolitaret Hannibal,
potuisti praestare: hoc, uide, ne contumeliosum sit, cõcusso iam & paene fracto Hannibale,
negare posse P. Licinium consulem, uirum fortissimum, praestare. qui, ne a sacris absit pon-
tifex maximus, ideo in sortem tam longinquae prouinciae non uenit. Si hercule nihilo ma
turius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum: tamen ad dignitatẽ populi Roma-
ni, famamq. apud reges gentesq. externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam,
sed ad

sed ad inferenda etiam Africae arma,uideri nobis animum esse: nec hoc credi,uulgarique quod Hannibal ausus sit,neminem ducem Romanorum audere: & priore Punico bello,tũ cum de Sicilia certaretur,toties Africam nostris exercitibus & classibus oppugnatã: nunc, cum de Italia certatur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando uexata diu Italia, uratur populeturq. inuicem Africa. castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum uallum hostium ex moenibus nostris uideamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque,populatio agrorum, defectio sociorũ, ceterae belli clades, quae in nos per quattuordecim annos ingruerunt,uertantur. Quae ad rempublicam pertinent, & bellum quod instat,& prouincias de quibus agitur,dixisse satis est. Illa longa oratio nec ad uos pertinens sit, si quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania eleuauit, sic & ego contra gloriam eius ludere, & meam uerbis extollere uelim. neutrum faciam P. C. & si nulla alia re, modestia certe & temperamento linguae adolescẽs senem uicero. ita & uixi, & res gessi, ut tacitus ea opinione, quam uestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem. Minus aequis animis auditus est Scipio, quia uulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut prouincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. Itaque Q. Fuluius, qui consul quatter & censor fuerat, postulauit a consule, ut palam in senatu diceret, permitteretne patribus, ut de prouincijs decernerent, staturusque eo esset quod censuissent, an ad populum laturus. Cum Scipio respondisset, se, quod e republica credidisset, facturum: tum Fuluius: Non ego ignarus, quid responsurus factu rusue esses,quaesiui: quippe cum praeteferas, tentare magis,quam consulere senatum:&, ni prouinciam tibi, quam uolueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque a uobis tribuni plebis postulo,inquit, ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, si in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul,auxilio sitis. Inde altercatio orta; cum consul negaret,aequum esse tribunos intercedere,quo minus suo quisque loco senator rogatus sententiam diceret. Tribuni ita decreuerunt. Si consul senatui de prouincijs permittit,stari eo,quod senatus censuerit, placet: nec de ea re ferri ad populum patiemur. si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus. Consul diem ad colloquendum cum collega petijt. Postero die permissum senatui est. Prouinciae ita decretae. Alteri consuli Sicilia, & triginta rostratae naues,quas C. Seruilius superiore anno habuisset: permissumque, ut in Africam,si id e republica esse censeret,trãsijceret. Alteri Bruttij,& bellum cum Hannibale cum eo exercitu quem L. Veturius, aut Q. Caecilius,habuit,& ut L. Veturius & Q. Caecilius sortirentur inter se ue compararẽt, uter in Bruttijs duabus legionibus,quas consul reliquisset,rem gereret: imperiumq. in annum ei prorogaretur, cui ea prouincia euenisset. Et ceteris praeter consules, praetoresque, qui exercitibus prouincijsq. praefuturi erant, prorogata imperia. Q. Caecilio sorte euenit, ut cum consule in Bruttijs aduersus Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia & fauore spectantium celebrati. Legati Delphos ad donũ ex praeda Hasdrubalis portandum missi. M. Pomponius Matho,& Q. Catius, tulerunt coronam auream CC pondo, & simulacra spoliorum ex M. pondo argenti facta. Scipio cum, ut delectum haberet, neque impetrasset, neque magnopere tetendisset, ut uoluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit. & quia impensae negauerat reipublicae futuram classem,si,quae a socijs darentur ad nouas fabricãdas naues, acciperet, Etruriae primum populi pro suis quisque facultatibus consulem adiuturos polliciti. Caerites frumentum socijs naualibus, cõmeatumq. omnis generis,Populonienses ferrum, Tarquinienses lintea in uela, Volaterrani armamenta nauium & frumentum, Arretini XXX millia scutorum, galeas totidem, pila,gaesa,hastas longas,millium quinquaginta summam pari cuiusque generis numero expleturos: secutes,rutra, falces, alueolos, molas, quantum in XL longas naues opus esset: tritici centum & XX millia modium in uiaticum decurionibus remigibusq. collaturos: Perusini, Clusini, Rusellani, abietem in fabricandas naues, & frumenti magnum numerum. abiete ex publicis siluis est usus. Vmbriae populi, Nursinique, & Reatini, & Amiternini, Sabinusq. omnis ager, milites polliciti. Marsi, Peligni, Marruciniq. multi uoluntarij nomina in classem dederunt. Camertes cum aequo foedere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. XXX nauium carinae, XX quinqueremes, X quadriremes cum essent positae, ipse ita institit operi, ut die quadragesimoquincto, quam

ex

A ex siluis detracta materia erat, naues instructae armataeq. in aquam deductae sint. Profectus in Siciliam est XXX nauibus longis, uoluntariorum feptem ferme millibus in naues impositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares uenit. ex eis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut, quibus praefuisset legionibus, ijs praeesset, facilius cum assuetis imperio rem gesturũ ratus, permisit. Et praetores diuersi in prouincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem a Fossa graeca ad mare uersam uedere quaestores iussi. indicio quoque permisso, qui ager ciuis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset. indici praemium constitutum, quantae pecuniae ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Seruilio praet. urb. negotium datũ, ut Campani ciues, ubi cuique ex S.C. liceret, habitarent: animaduerteretq. in eos, qui alibi habitarent. Eadẽ aestate Mago Hamilcaris filius ex minore Balearium insula, ubi hiber

B narat, iuuentute lecta in classem imposita, in Italiam XXX ferme rostratis nauibus, & multis onerarijs XII millia peditum, duo ferme equitum transiecit: Genuamque, nullis praesidijs maritimam oram tutantibus, repentino aduentu cepit: inde ad oram Ligurum alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanterijs montanis. Igitur Poenus, Sauone opido alpino praeda deposita, & decem longis nauibus in statione ad praesidium relictis, ceteris Carthaginem missis ad tuẽdam maritimam oram, quia fama erat Scipionem transiecturũ esse, ipse societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instititit oppugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis eius Gallis undique confluentibus. Ea litteris cognita Sp. Lucretij, ne frustra Hasdrubale cũ exercitu deleto biennio ante forent laetati, si par aliud inde bellum duce tantum mutato oriretur, curam ingen

C tem accenderunt patribus. itaque & M. Liuium proconsulem ex Etruria uolonum exercitum admouere Ariminum iusserunt: & Cn. Seruilio praetori negotium datum, ut, si e rep. censeret esse, duas urbanas legiones, cui imperio uideretur dato, ex urbe duci iuberet. M. Valerius Laeuinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naues onerariae Poenorũ ad LXXX circa Sardiniam ab Cn. Octauio, qui prouinciae praeerat, captae. eas Coelius frumento misso ad Hannibalem, commeatuq. onustas, Valerius praedam Etruscam Ligurũq. montanorum captiuos Carthaginem portantes, captas tradit. In Bruttijs nihil ferme anno eo memorabile gestum est. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Poenosque, nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter Iunonis Laciniae templum aestatẽ Hannibal egit: ibiq. aram condidit, dedicauitq. cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Graecisq. litteris insculpto.

D

EPITOME. LIBRI. XXIX

X Sicilia C. Laelius in Africam a Scipione missus, ingentem praedã reportauit: & mandata Massanissae Scipioni exposuit, conquerẽtis quod nondum exercitum in Africam trãsiecisset. Bellum in Hispania finitum, uictore Romano, quod Indibilis excitauerat. ipse in acie occisus. Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus est.

E *Magoni, qui in Gallia, & in Liguribus erat, ex Africa & militũ ampla manus missa, & pecuniae quibus auxilia conduceret: praeceptũque, ut se Hãnibali iũgeret. Scipio a Syracusis in Bruttios trãsiecit: & Locros, pulso punico praesidio, fugatoq. Hannibale, recepit. Pax cũ Philippo facta est. Idaea mater deportata est Romã a Pesinunte opido Phrygiae, carmine in libris sibyllinis inuẽto, pelli Italia alienigenã hostem posse, si mater Idaea deportata Romã esset. tradita autem est Romanis per Attalũ regem Asiae. lapis erat, quem matrem deum incolae dicebant. excepit P. Scipio Nasica, Cn. filius, eius qui in Hispania perierat, uir optimus a senatu iudicatus, adolescens nondum quaestorius: quoniam ita responsum habebatur, ut numen id ab optimo uiro reciperetur, consecraretur que. Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminij legati quererentur, quod pecuniam Proserpinae abstulerat, & liberos eorum & coniuges stuprauerat. Pleminius in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Cum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tamquam luxuriaretur: missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent an ea uera essent, purgatus infamia Scipio in Africam transiecit senatus permissu. Syphax, accepta in matrimonium Hasdrubalis Gisgonis filia, amicitiae, quam cum Scipione ipse iunxerat, renunciauit. Massanissa rex Maßyliorum, dum pro*

Carthagi-

Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. quo per bellum saepe repeti to, aliquot proelijs a Syphace rege Numidarum uictus, in totum priuatus est: & cum ducentis equitibus exsul Scipioni se iunxit, & cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio aduentu Hasdrubalis & Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum uenerat, ab obsidione Vticae depulsus, hiberna communiuit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere aduersus Hannibalem pugnauit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCLXV F *millia. Inter censores M. Liuium & C. Neronem notabilis discordia fuit. nam & Claudius Liuio collegae equum ademit, quod a populo Romano damnatus, actusq. in exsilium fuerat. & Liuius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, & quod non bona fide secum in gratiam redisset. idem omnes tribus, extra unam, aerarias reliquit: quod & innocentem se damnassent, & postea consulem censoremq. fecissent.*

G

LIBER. XXIX

SCIPIO posteaquam in Siciliam uenit, uoluntarios milites ordinauit centuriauitque. ex ijs trecentos iuuenes florentes aetate, & uirium robore insignes circa se habebat, ignorantes quẽ ad usum neque centuriati, neque armati seruarentur. tum ex totius Siciliae iuniorum numero principes genere & fortuna trecentos equites, qui secum in Africam transijcerent, legit, diemq. ijs, qua equis armisq. instructi, atque ornati adessent, edixit. Grauis ea militia procul domo terra mariq. multos labores, magna pericula allatura uidebatur: neque ipsos modo, sed parentes cognatosq. eorum ea cura angebat. Vbi H dies, quae edicta erat, aduenit, arma equosq. ostenderunt. tum Scipio renunciari sibi dixit, quosdam equites Siculorum tamquam grauem & duram horrere eam militiam. si qui ita animati essent: malle eos sibi iam tunc fateri, quam postmodum querentes, segnes atque inutiles milites reipublicae esse. expromerent quid sentirent. cum bona uenia se auditurum. Vbi ex his unus ausus est dicere: se prorsus, si sibi utrum uellet liberum esset, nolle militare: tum Scipio ei. Quando igitur adolescens quid sentires non dissimulasti, uicarium tibi expediam, cui tu arma equumq. & cetera instrumenta militiae tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo tradito armisque. Laeto condicionem accipienti, unum ex CCC, quos inermes habebat, tradit. Vbi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri uiderunt: se quisque excusare, & uicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti sine publica impensa. do- I cendorum, atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum euasisse ferunt, multisque proelijs remp. adiuuisse. Legiones inde cum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex ijs milites delegit, maxime qui sub duce Marcello militauerant. quos cum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum. nihil enim paruum, sed Carthaginis iam excidia agitabat animo. Inde exercitum per opida dispertit: frumentum Siculorum ciuitatibus imperat: ex Italia aduecto parcit: ueteres naues reficit, & cum ijs C. Laelium in Africam praedatũ mittit, nouas Panhormi subducit, quia ex uiridi materia raptim factae erãt, ut in sicco hibernarent. Praeparatis omnibus ad bellum, Syracusas nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas uenit. Graeci res a quibusdam Italici generis eadem ui, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu repetebant. Omnium primum ratus, tueri pu- K blicam fidem, partim edicto, partim iudicijs etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliae populis grata fuit, eoq. enixius ad bellum adiuuerunt. Eadem aestate in Hispania coortũ ingens bellum, cõciente Illergete Indibili, nulla alia de caussa, quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis, rebantur. eo nec, in Hispaniam, caesis Scipionibus, alium quem mitterent, habuisse: & posteaquam in Italia grauius bellum urgeret, aduersus Hannibalẽ eum accersitum. praeterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exer

citum

A citum quoque inde ueterem deductum. trepida omnia & inconditam turbam tironum
eſſe. numquam talem occaſionem liberandae Hiſpaniae fore. ſeruitum ad eam diem aut
Carthaginienſibus, aut Romanis: nec inuicem his, aut illis, ſed interdum utriſque ſimul.
pulſos ab Romanis Carthaginienſes: ab Hiſpanis, ſi conſentirent, pelli Romanos poſſe:
ut ab omni externo imperio ſoluta in perpetuũ Hiſpania in patrios rediret mores rituſq..
Haec taliaque dicendo, non populares modo, ſed Auſetanos quoque, uicinam gentem,
concitat, & alios finitimos ſibi, atque illis populos. itaque intra paucos dies XXX millia
peditum, quattuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, conuenerunt.
Romani quoque imperatores, L. Lentulus, & L. Manlius Acidinus, ne gliſceret, prima
negligendo, bellum: iunctis & ipſi exercitibus per agrum Auſetanum hoſtico tamquam
pacato clementer ductis militibus, ad ſedem hoſtium peruenere. trium millium ſpatio
B procul a caſtris eorum poſuerunt caſtra. Primo per legatos nequidquam eſt tentatum, ut
diſcederetur ab armis. deinde cũ in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus
Hiſpanis factus eſſet, ſummiſſo ab ſtatione Romana equitatu, proelium equeſtre fuit, haud
ſane memorando in partem ullam euentu. Sole oriente poſtero die armati inſtructiq. o-
mnes mille ferme paſſus procul a caſtris Romanis aciem oſtendere. Medij Auſetani erant.
cornua, dextrum Illergetes, laeuum ignobiles tenebant Hiſpani populi. inter cornua &
mediam aciem interualla patentia ſatis late fecerunt, qua equitatum, ubi tẽpus eſſet, emit
terent. Et Romani more ſuo exercitum cum inſtruxiſſent, id modo hoſtium imitati ſunt, ut
inter legiones & ipſi patentes equiti relinquerent uias. Ceterum Lentulus ei parti uſum
equitis fore ratus, quae prior in dehiſcentem interuallis hoſtium aciem equites emiſiſſet:
Ser. Cornelio, tribuno militum, imperat, equites per patentes in hoſtium acie uias immit-
C tere equos iubeat. ipſe, coepta parum proſpere pedeſtri pugna, tantum moratus, dum ce-
denti duodecimae legioni, quae in laeuo cornu aduerſus Illergetes locata erat, tertiamde-
cimam legionem ex ſubſidijs in primam aciem firmamentum ducit. poſteaquã aequata ibi
pugna eſt, ad L. Manlium inter prima ſigna hortantem, ac ſubſidia quibus res poſtulabat
locis inducentem, uenit. indicat, tuta ab laeuo cornu eſſe: iam miſſum ab ſe Ser. Corneliũ
procella equeſtri hoſtes circumfuſurum. Vix haec dicta dederat, cum Romani equites in
medios inuecti hoſtes, ſimul pedeſtres acies turbarunt, ſimul equitibus Hiſpanorum uiam
immittendi equos clauſerunt. itaque, omiſſa pugna equeſtri, ad pedes Hiſpani deſcende-
runt. Romani imperatores, ut turbatos hoſtium ordines, & trepidationem pauoremque, &
fluctuantia uiderunt ſigna, hortantur, orant milites, ut perculſos inuadant, neu reſtitui aciẽ
patiantur. Non ſuſtinuiſſent tam infeſtum impetum barbari, ni regulus Indibilis ipſe cum
D equitibus ad pedes digreſſis ante prima ſigna peditum ſe obieciſſet. Ibi aliquandiu atrox
pugna ſtetit. tandem poſtquam ij qui circa regem ſeminecem reſtantem, deinde pilo ter-
rae affixum pugnabant, obruti telis occubuerunt; tum fuga paſſim coepta, plures caeſi, quia
equos conſcendendi equitibus ſpatium non fuerat, & quia perculſis acriter inſtiterunt Ro
mani. nec ante abſceſſum eſt, quam caſtris quoque exſuerunt hoſtem. Tredecim millia Hi
ſpanorum caeſa eo die, DCCC ferme capti. Romanorum ſociorũq. paullo amplius CC,
maxime in laeuo cornu ceciderunt. Pulſi caſtris Hiſpani; at qui ex proelio effugerãt, ſparſi
primo per agros, deinde in ſuas quiſq. ciuitates redierunt. Tum a Mandonio euocati in cõ
cilium, conteſtatiq. ibi clades ſuas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma
tradenda, deditionemq. faciendam cenſuerunt. Quibus culpam in auctores belli Indibilẽ
ceteroſq. principes, quorum plerique in acie cecidiſſent, conferentibus, tradentibuſq. ar-
E ma, & dedentibus ſeſe, reſponſum eſt: in deditionẽ ita accipi eos, ſi Mandonium ceteroſq.
belli concitores tradidiſſent uiuos. ſin minus, exercitus ſe in agrum Illergetum Auſetano-
rumque, & deinceps aliorum populorum ducturos. Haec dicta legatis, renunciataq. in con
cilium. Ibi Mandonius ceteriq. principes comprehenſi traditi ad ſupplicium. Hiſpanis po-
pulis reddita pax: ſtipendium eius anni duplex, & frumentum ſex menſium imperatum,
ſagaque & togae exercitui: & obſides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hiſpaniae re-
bellantis tumultu, haud magno motu intra paucos dies concito & compreſſo, in Africam
omnis terror uerſus. C. Laelius nocte ad Hipponem Regium cum acceſſiſſet, luce prima ad
populandum agrum ſub ſignis milites ſocioſque nauales duxit. Omnibus pacis modo in-
curioſe agentibus, magna clades illata, nuncijque trepidi Carthaginem terrore ingenti

compleuere,

compleuere, classem Romanam, Scipionemque imperatorem (& fama fuerat iam in Siciliam transgressum) aduenisse. Nec, quot naues uidissent, nec, quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in maius metu augente accipiebant. itaq. primo terror pauorque, deinde maestitia animos incessit: tantum fortunam mutasse, ut qui modo ipsi exercitum ante moenia Romana habuissent, uictores stratis tot hostiũ exercitibus, omnes Italiae populos aut ui aut uoluntate in deditionẽ accepissent: ij, uerso Marte, Africae populationes, & obsidionem Carthaginis uisuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium iuuentutem praebuisse, maiorem semper frequentioremque pro tot caesis exercitibus subolescentem: ceterum suam plebẽ imbellem in urbe, imbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili, atque infida. iam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum, Massanissam aperta defectione infestissimum hostem. nihil usquam spei, nihil auxilij esse. nec Magonem ex Gallia mouere tumultus quidquam, nec coniungere se Hannibali: & Hannibalem ipsum iam & fama senescere, & uiribus. In haec deflẽda prolapsos ab recenti nuncio animos rursus terror instans reuocauit ad consultandum quonam modo obuiam praesentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisq. haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum conuehere, tela arma parare, instruere naues, ac mittere ad Hipponem aduersus Romanam classem. Iam haec agẽtibus nuncius tandem uenit, Laelium, non Scipionem, copiasque, quãtae ad incursiones agrorũ satis sint, transuectas, summam belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosque regulos firmandae societatis caussa coeptae. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut Italiam transijceret. Missi & ad suos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent. ad Magonem non legati modo, sed XXV naues lõgae, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad haec magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romam exercitum admoueret, coniungeretque se Hannibali. Haec Carthagine parabant agitabantque. cũ ad Laelium praedas ingẽtes ex agro inermi ac nudo praesidijs agentem Massanissa fama Romanae classis excitus cum equitibus paucis uenit. Is segniter rem agi a Scipione questus, quod non iam exercitum in Africam trãsiecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem certum haberet, si spatium ad sua ut uelit componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur ac stimularet Scipionem ne cessaret. se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copijs affuturum peditum equitumque. nec ipsi Laelio morandũ in Africa esse. classem credere profectam a Carthagine, cum qua absente Scipione non satis tutum esset contrahi certamen. Ab hoc sermone dimisso Massanissa, Laelius postero die naues praeda onustas ab Hippone soluit: reuectusque in Siciliam mandata Massanissae Scipioni exposuit. Eisdẽ ferme diebus naues, quae ab Carthagine ad Magonẽ missae erãt, inter Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. In ijs locis tum forte Mago tenebat classem. qui legatorum auditis uerbis iubentium exercitus quammaximos comparare, extemplo Gallorum & Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. & missum se ad eos uindicandos in libertatem ait; & ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo praesidia: sed quantis uiribus, quanto exercitu id bellum gereretur, in eorũ potestate esse. duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse. satis scire Sp. Lucretium secum M. Liuio iuncturum. multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur. Galli summam ad id suam uoluntatem esse dicere. sed cum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat auxilijs adiutum ab sese Poenum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum incursuros. ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adiuuari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse: illos armare iuuentutem, & capessere pro parte bellum aequum esse. Ligures haud abnuere. tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallicis populis mittebantur. M. Liuius exercitum uolonũ ex Etruria in Galliam trãsducit: iunctusq. Lucretio, si Mago ex Liguribus propius urbẽ moueat,

A moueat, obuiam ire parat: si Poenus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in ea
dem statione circa Ariminum Italiae praesidio futurus. Post reditũ ex Africa C. Laelij, &
Scipione stimulato Massanisae adhortationibus, & militibus praedam ex hostiũ terra cer-
nentibus tota classe efferri, accensis ad trãsiiciendum quamprimum, interuenit maiori mi-
nor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quae sub defectionem Italiae desciuerat & ipsa
ad Poenos. Spes autem affectandae eius rei ex minima re affulsit: quod latrocinij magis
more, quam iusto bello, in Bruttijs gerebatur res, principio ab Numidis facto, & Bruttijs
non societate magis Punica, quam suopte ingenio, promptis in eum morem. postremo
Romani quoque milites iam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces
licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab ijs egressi quidam urbe Locrenses cir-
cumuenti, Rhegiumq. abstracti fuerant. in eo captiuorum numero fabri quidam fuere, as-
B sueti forte apud Poenos mercede opus in arce Locrorum facere. ij cogniti ab Locrensium
principibus, qui exsulabant Rhegij, pulsi ab aduersa factione, quae Hannibali Locros tradi
derat, cum cetera percunctantibus, (ut mos est ijs, qui diu absunt) quae domi agerentur, ex
posuissent: spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se ijs tradituros. ibi se habi-
tare, fidemq. sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. Itaque, ut qui simul desiderio
patriae agerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo ijs
remissisque, cum ordinem agendae rei composuissent, signaq. quae procul edita obserua-
rent: ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referẽtes ibi pro
missa captiuorum, cum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent: tribuni mili-
tum cum ijs M. Sergius & P. Matienus missi: iussiq. ab Rhegio tria millia militum Locros
ducere. & Q. Pleminio propraetori scriptum, ut rei agendae adesset. Profecti ab Rhegio,
C scalas ad edictam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex loco un-
de conuenerat, signum dedere proditoribus arcis. qui parati intentique, & ipsi scalas ad
idipsum factas cũ demisissent, pluribusq. simul locis scandentes accepissent, priusquam cla-
mor oriretur, in uigiles Poenorum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. quorũ
gemitus primo morientium exauditus: deinde subita consternatio ex somno & tumultus.
cum caussa ignoraretur, postremo certior res, alijs excitantibus alios, iamq. ad arma pro se
quisque uocabat. hostes in arce esse: & caedi uigiles. oppressiq. forent Romani, nequaquã
numero pares: ni clamor ab ijs, qui extra arcem erant, sublatus, incertus unde accidisset,
omnia uana augente nocturno tumultu fecisset. Itaque uelut plena iam hostium arce
territi Poeni, omisso certamine, in alteram arcem (duae sunt haud multum inter se distan
tes) confugiunt. Opidani urbem habebant, uictoribus praemium in medio positam. Ex
D arcibus duabus proelijs quotidie leuibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Pu
nico praesidio praeerat: & accersentes ex propinquis locis subsidia, copias augebant. Ipse
postremo ueniebat Hannibal. nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo exacer
bata superbia, atque auaritia Poenorum, ad Romanos inclinasset. Scipio, ut nunciatum est,
in maiore discrimine Locris rem uerti, ipsumq. Hannibalem aduẽtare: ne praesidium etiã
periclitaretur haud facili inde receptu, & ipse a Messana, L. Scipione fratre in praesidio
ibi relicto, cum primum aestu fretum inclinatum est, naues mari secundo transmisit. Et
Hannibal a Buthroto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nũcio praemisso, ut sui lu
ce prima summa ui proelium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, auersis
omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur: ubi luce coeptam in-
uenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum artum impediturus, uoluit: ne-
E que scalas, quibus scanderent muros, attulerant. sarcinis in aceruum coniectis, cum haud
procul muris, ad terrorem hostium, aciẽ ostendisset, cum equitibus Numidis circumequi-
tabat urbem. dum scalae, quaeq. alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad uisendum,
qua maxime parte aggrederetur, progressus ad murum, scorpione ictus, qui proximus
eum forte steterat. territus inde tam periculoso casu, receptui canere cum iussisset, castra
procul ab ictu teli communijt. Classis Romana a Messana Locros multa die superante ac-
cessit, expositi omnes nauibus: & ante occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die
coepta ex arce a Poenis pugna. & Hannibal iam scalis, alijsque omnibus ad oppugnatio-
nem paratis subibat muros, cum repente in eum nihil minus, quam tale quidquam, timen-
tem, patefacta porta erumpunt Romani. ad C C improuidos cum inuasissent, occidunt.

ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit: nuncioq. misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimetipsis consulerent, nocte motis castris abijt. Et qui in arce erant, igni iniecto tectis, quae tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugae simili cursu ante noctem assecuti sunt. Scipio, ut & arcem relictam ab hostibus, & uacua uidit castra, uocatos ad concionem Locrenses grauiter ob defectionem incusauit: de auctoribus supplicium sumpsit, bonaq. eorum alterius factionis principibus ob egregiam fidem aduersus Romanos concessit. publice nec dare nec eripere se quidquam Locrensibus dixit. Romam mitterent legatos. quam senatus aequum censuisset, eam fortunam habituros. illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint. Ipse Q. Pleminio legato, praesidioq. quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus uenerat copijs Messanam trãsiecit. Ita superbe crudeliterq. habiti Locrenses a Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas iniurias non aequo modo animo pati, sed prope libenti uideri possent. uerumenimuero tantum Pleminius Hamilcarẽ praesidij praefectũ, tãtum praesidiarij milites Romani Poenos scelere, atque auaritia superauerunt, ut non armis, sed uitijs uideretur certari. nihil omnium, quae inopi inuisas opes potentioris faciunt, praetermissum in opidanos est ab duce, aut a militibus. in corpora ipsorum, in liberos, in coniuges infandae contumeliae editae. Iam auaritia ne sacrorum quidẽ spoliatione abstinuit: nec alia modo templa uiolata, sed Proserpinae etiam intacti omni aetate thesauri: praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegij sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiae naues laceratae naufragijs nihil in terram integri, praeter sacram pecuniam deae, quam asportabant, extulerunt: tũ quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea uiolatione templi furorem obiecit: atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili uertit. Summae rei Pleminius praeerat: militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio adduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex opidani domo Pleminij miles fugiens, sequentibus quorum erat, obuius forte Sergio & Matieno tribunis militum fuit. cui cum iussu tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde & clamor, pugna postremo orta inter Pleminij milites tribunorumque, ut suis quisque opportunus aduenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminij milites, cum ad Pleminium, cruorem & uulnera ostentantes, non sine uociferatione, atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in iurgijs referentes, accensus ira, domo sese proripuit: uocatosq. tribunos nudari, ac uirgas expediri iubet. Dum spoliandis ijs (repugnabant enim, militumq. fidem implorabant) tempus teritur, repente frequentes milites feroces recenti uictoria ex omnibus locis, uelut aduersus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt. & cum uiolata iam uirgis corpora tribunorum uidissent, tum uero in multo impotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu non maiestatis modo, sed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum multatis, faciunt. tum ipsum ab suis interceptum & seclusum hostiliter lacerant, & prope exsanguem, naso auribusq. mutilatis, relinquunt. His Messanam nunciatis, Scipio post paucos dies Locros exeri aduectus, cum caussam Pleminij & tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato, relictoq. in eiusdem loci praesidio, tribunis sontibus iudicatis, & in uincula coniectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam, atque inde Syracusas redit. Pleminius impotens irae, neglectam ab Scipione & nimis leuiter latam suam iniuriam ratus: nec quemquam aestimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem eius patiendo sensisset: tribunos attrahi ad se iussit, laceratosq. omnibus, quae pati corpus ullum potest, supplicijs, interfecit: nec satiatus uiuorum poena, insepultos proiecit. Simili crudelitate & in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas iniurias ad Scipionem profectos audiuit. et quae antea per libidinem, atque auaritiam foeda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiae, atque inuidiae non sibi modo, sed etiam imperatori esse. Iam comitiorũ appetebat tempus, cum a P. Licinio consule litterae Romã allatae sunt: se, exercitumq. suum graui morbo afflictari: nec subsisti potuisse, nisi eadem uis mali, aut grauior etiã in hostes ingruisset. itaque quoniam ipse uenire ad comitia non posset, si ita patribus uideretur, se Q. Caecilium Metellũ dictatorem comitiorũ caussa dicturum, exercitum

F G H I K

A citum Q. Caecilij dimitti e republica esse. nam neque usum eius ullum in praesentia esse, cum Hannibal iam in hiberna suos receperit: & tantam incessisse in ea castra uim morbi, ut, nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus uideatur. Ea consuli a patribus facienda, ut e republica fideq. sua duceret, permissa. Ciuitatem eo tempore repens religio inuaserat, inuento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de caelo lapidatum inspectis. Quandocumque hostis alienigena terrae Italiae bellum intulisset, eum pelli Italia uinciq. posse, si mater Idaea Pessinunte Romam aduecta esset. Id carmen ab decemuiris inuentum eo magis patres mouit, quod & legati, qui donum Delphos portauerant, referebant, & sacrificantibus ipsis Pythio Apollini, omnia laeta exta fuisse: & responsum oraculo editum, maiorem multo uictoriam, quam cuius ex spolijs dona portarent, adesse populo Romano. In eiusdem spei summam conferebant P. Scipionis uelut prae B sagientem animum de fine belli, quod depoposcisset prouinciam Africã. Itaque quo maturius, fatis omnibus, oraculisq. portendentis se uictoriae compotes fierent, cogitare, quae ratio trãsportandae Romam Deae esset. Nullas dum in Asia socias ciuitates habebat populus Romanus: tamen memores, Esculapium quoque ex Graecia quondam hauddum ullo foedere sociata, ualetudinis populi caussa, accersitũ: & iam cum Attalo rege propter commune aduersus Philippum bellum coeptam amicitiam esse, facturum eum quae possit, populi Romani caussa: legatos ad eũ decernunt, M. Valerium Laeuinum, qui bis consul fuerat, ac res in Graecia gesserat, M. Caecilium Metellum praetorium, Ser. Sulpicium Galbam aedilicium, duos quaestorios, C. Tremellium Flaccũ, & M. Valerium Faltonem. His quinque naues quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent terras, ad quas conciliãda maiestas nomini Romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes, protinus Delphos C cum exscendissent, oraculum adierunt, cõsulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi eius quam sibi spem populoq. Romano portenderet. Responsum esse ferunt, per Attalum regem compotes eius fore, quod peterent. cum Romam deam deuexissent, tum curarent, ut eam, qui uir optimus Romae esset, hospitio acciperet. Pergamum ad regẽ uenerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumq. ijs lapidem, quem Matrem deum incolae esse dicebant, tradidit, ac deportare Romam iussit. Remissus ab legatis M. Valerius Falto nunciauit deam apportari; quaerendum uirum optimũ in ciuitate esse, qui eam rite hospitio acciperet. Q. Caecilius Metellus dictator ab consule in Bruttijs comitiorum caussa dictus, exercitusq. eius dimissus, magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, cum prouinciam Graeciam haberet. Praetores inde creati, Ti. D Claudius Nero, M. Martius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitijs perfectis dictator sese magistratu abdicauit. Ludi Romani ter, plebeij septies instaurati. Curules erant aediles Cn. & L. Cornelij Lentuli. Lucius Hispaniam prouinciam habebat. absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus, & M. Iunius Pennus plebeij aediles fuerunt. Aedẽ Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicauit, septimodecimo anno postquam a patre eius primo consulatu uota in Gallia ad Clastidiũ fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus M. Aemilius Regillus. Neglectae eo biennio res in Graecia erant. itaque Philippus Aetolos desertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus uoluit condicionibus ad petendam & paciscendam subegit pacem. quod nisi omni ui perficere maturasset, bellantem eum cum Aetolis P. Sempronius proconsul, successor imperij missus Sulpicio cum decem millibus peditum, & mille equitibus, & tri-E gintaquinque rostratis nauibus, haud paruum momentum ad opem ferendam socijs, oppressisset. Vixdum pace facta, nuncius regi uenit, Romanos Dyrrhachium uenisse: Parthinosq. & propinquas alias gentes motas esse ad spem nouandi res: Dimallumq. oppugnari. eo se auerterant Romani ab Aetolorũ, quo missi erant, auxilio: irati, quod sine auctoritate sua aduersus foedus cum rege pacem fecissent. Ea cum audisset Philippus, ne qui motus maior in finitimis gentibus populisq. oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit, quo Sempronius se receperat, misso Laetorio legato cum parte copiarum & XV nauibus in Aetoliam ad uisendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatum uastauit, & ad urbem admotis copijs, potestatem pugnae Romano fecit. quem posteaquam quietum muros tantummodo tueri uidit: nec satis fidens uiribus, ut ur-

bem oppugnaret, & cum Romanis quoque, sicut cum Aetolis, cupiens pacem, si posset, F
sin minus, indutias facere, nihil ultra irritatis nouo certamine odijs in regnum se recepit. Per idem tempus, taedio diutini belli, Epirotae, tentata prius Romanorum uoluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere, satis confidere conuenturam eam, affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio, imperatore Romano ueniffet. Facile impetratum, (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phoenice urbs est Epiri. ibi prius collocutus rex cum Eropo, & Derda, & Philippo, Epirotarum praetoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Hamināder, Athamanum rex, & magistratus alij Epirotarum, & Acarnanum. Primus Philippus praetor uerba fecit, & petijt simul ab rege & ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentq. eam Epirotis ueniam. P. Sempronius condiciones pacis dixit, ut Partini, & Dimallum, & Bargulum, & Eugenium Romanorum essent, addito quod missis Romam legatis ab senatu impetrassent, ut Macedoni accederent. In eas condiciones cum pax conuenisset, ab rege foederi adscripti, Prusia Bithyniae rex, Achaei, Boeoti, Thessali, Acarnanes, Epirotae: ab Romanis, Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, Elei, Messenij, Athenienses. Haec cōscripta cōsignataq. sunt, & in duos mēses indutiae factae, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has condiciones pacem iuberet. Iusseruntq. omnes tribus, quia, uerso in Africam bello, omnibus alijs in praesentia leuari bellis uolebant. P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit. M. Cornelio
AN. 546 P. Sempronio consulibus (quinctusdecimus is annus Punici belli erat) prouinciae, Cornelio Etruria cum uetere exercitu, Sempronio Bruttij, ut nouas scriberet legiones, decretae. Praetoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia. M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia euenit. P. Scipioni cum eo H
exercitu cumq. ea classe quam habebat, prorogatum in annum imperium est. Item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad, eum in prouincia cum imperio morari consuli e republica uisum esset. Et M. Liuio, & Sp. Lucretio cum binis legionibus, quibus aduersus Magonem Galliae praesidio fuissent, prorogatū imperiū est. Et Cn. Octauio, ut, cum Sardiniam legionemq. Ti. Claudio tradidisset, ipse nauibus longis XL maritimā oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pōponio praetori in Sicilia Cannensis exercitus duae legiones decretae. T. Quinctius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam propraetores, sicut priore anno, cum uetere uterque praesidio, obtinerent. De Hispaniae imperio, quos in eam prouinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem L. Cornelium Lētulum, & L. Manlium Acidinum proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas prouincias iusserunt. Consules I
delectum habere instituerunt & ad nouas scribendas in Bruttios legiones, & ceterorum (ita enim iussi ab senatu erant) exercituum supplementum. Quamquam nondum aperte Africa prouincia decreta erat, occultantibus id, credo, patribus, ne praescirent Carthaginienses: tamen in eam spem erecta ciuitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemq. bello Punico adesse. Impleuerat ea res superstitione animos: proniq. & ad nuncianda, & ad credenda prodigia erant. eo plura uulgabantur: duos soles uisos: & nocte interluxisse: & facem Setiae ab ortu Solis in occidentem porrigi uisam. Tarracinae portam, Anagniae & portam, & multis locis murum de caelo tactum. in aede Iunonis Sospitae Lanuuij cum horrendo fragore strepitum editum. Eorum procurandorum caussa, diem unum supplicatio fuit: & nouēdiale sacrum, quod de caelo lapidatum esset, factum. Eo accesit consultatio de matre Idaea accipienda. quam praeterquam quod M. Valerius unus ex legatis K
regressus acturum in Italia fore nunciauerat, recens nuncius aderat Tarracinae iam esse. Haud paruae rei iudicium senatum tenebat, qui uir optimus in ciuitate esset. ueram certe uictoriam eius rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresue suffragio seu patrum seu plebis delatos. P. Scipionem Cn. filium, eius qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quaestorium, iudicauerunt in tota ciuitate uirum optimum esse. Id quibus uirtutibus inducti ita iudicauerint, sicut proditum memoriae a proximis temporum illorum scriptoribus libens posteris tradiderim: ita meas opiniones, coniectando rem uetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam obuiam ire deae iussus: isq. eam de naue accipere, & in terram elatam tradere ferendā matronis.

A tronis. Postquam nauis ad ostium amnis Tiberini accessisset, sicut erat iussus, in salum naue euectus, ab sacerdotibus deam accepit, attulitq. in terram. Matronae primores ciuitatis, inter quas unius Claudiae Quinctae insigne est nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) ante fama, clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eae per manus succedentes deinceps aliae alijs, omni effusa ciuitate obuiam, turibulis ante ianuas positis qua praeferebatur, atque accenso thure, precantibus ut uolens propitiaque urbem Romam iniret, in aedem Victoriae, quae est in Palatio, pertulere deam pridie idus Aprilis: isq. dies festus fuit. populus frequens dona deae in Palatium tulit; lectisterniumque, & ludi fuere, Megalesia appellata. Cum de supplemento legionum, quae in prouincijs erant, ageretur, tempus esse a quibusdam senatoribus subiectum est, quae dubijs in rebus utcumque tolerata essent, ea, dempto iam tandem deum benignitate metu, non ultra B pati. Erectis exspectatione patribus, subiecerunt, colonias Latinas duodecim, quae Q. Fabio & Q. Fuluio consulibus abnuissent milites dare, eas annum iam ferme sextum uacatione militiae, quasi honoris & beneficij caussa habere: cũ interim boni obedientesq. socij pro fide, atque obsequio imperij Romani continuis omnium annorum delectibus exhausti essent. Sub hanc uocem non memoria magis patribus renouata rei prope iam oblitteratae, quã ira irritata est. Itaque nihil prius referre consules passi, decreuerunt, ut consules magistratus, denosq. principes Nepet, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna (eae namque coloniae in ea caussa erant) Romã excirent: ijs imperarent, quantum quaeque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summae numerum peditum daret, & equites centenos uicenos. si qua eum numerum equitum explere non posset, C pro equite uno tres pedites liceret dare. pedites equitesque, quam locupletissimi legerentur, mitterenturq. ubicumque extra Italiam supplemento opus esset. si qui ex ijs recusarent, retineri eius coloniae magistratus legatosq. placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium praeterea ijs colonijs tria millia aeris, asses singulos imperari, exigiq. quotannis: censumq. in ijs colonijs agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferriq. Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent]. Ex hoc senatusconsulto accitis Romam magistratibus primoribusq. earum coloniarum, consules cum milites stipendiumq. imperassent, alij alijs magis recusare ac reclamare. negare, tantum militum effici posse: uix, si simplum ex formula imperetur, enixuros. orare, atque obsecrare, ut sibi senatum adire ac deprecari liceret. nihil se quare perire merito deberent, admisisse. sed si D pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere. Consules obstinati manere legatos Romae iubent, magistratus ire domos ad delectus habendos: nisi summa militũ, quae imperata esset Romam adducta, neminem ijs senatum daturum. Ita praecisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in ijs duodecim colonijs, per longam uacationem numero iuniorum aucto, haud difficulter est perfectus. Altera item res, prope aeque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Laeuino est: qui priuatis collatas pecunias se ac M. Claudio Marcello consulibus, reddi tandem, aequum esse dixit. nec mirari quemquã debere, in publica obligata fide suam praecipuam curam esse. nam praeterquam quod aliquid proprie ad consulem eius anni, quo collatae pecuniae essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse inopi aerario, nec plebe ad tributum sufficiente. Grata ea patribus admonitio fuit. iussisq. referre consulibus, decreuerunt, ut tribus pensionibus ea pecunia E soluere-tur: primã praesentem ij, qui tum essent, duas tertij, & quincti consules numerarẽt. Omnes deinde alias curas una occupauit, postquam Locrensium clades, quae ignotae ad eam diẽ fuerant, legatorum aduentu uulgatae sunt. nec tam Q. Pleminij scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominũ irritauit. Decem legati Locrensiũ obsiti squalore & sordibus, in Comitio sedentibus consulibus, uelamenta supplicum, ramos oleae (ut Graecis mos est) porrigẽtes, ante tribunal cũ flebili uociferatione humi procubuerunt. Quaerentibus cõsulibus, Locrenses se dixerunt esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisq. militibus: quae pati ne Carthaginiẽses quidem uelit populus Romanus. orare, ut sibi patres adeũdi, deplorandiq. aerumnas suas potestatẽ facerẽt. Senatu dato, maximus natu

ex ijs, Scio, inquit, quanti aestimentur nostrae apud uos querellae patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, & quo modo proditi Locri Hannibali sint, & quo modo pulso Hannibalis praesidio, restituti in ditionem uestrã, quippe si & culpa defectionis procul a publico consilio absit, & reditum in uestram ditionem appareat non uoluntate solum, sed ope etiam ac uirtute nostra, magis indignemini, bonis ac fidelibus socijs tam atroces, atque indignas iniurias ab legato uestro militibusq. fieri. Sed ego caussam utriusque defectionis nostrae in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione qui Locros recepit, quiq. omnium nobis recte perperamque factorum est testis, agatur: alterius, quod qualescumque sumus, tamen haec, quae passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare P. C. nos, cum praesidium Punicum in arce nostra haberemus, multa foeda, indigna & a praefecto praesidij Hamilcare, & ab Numidis Afrisque passos esse: sed quid illa sunt collata cum ijs, quae hodie patimur? G Cum bona uenia quaeso audiatis P. C. id, quod inuitus eloquar. In discrimine est nunc humanum omne genus utrum uos, an Carthaginienses principes orbis terrarum uideat. sed si ex ijs, quae Locrenses, aut ab illis passi sumus, aut a uestro praesidio nunc quãmaxime patimur, aestimandum Romanum ac Punicum imperium sit, nemo non illos sibi, quam uos, dominos praeoptet. Et tamen uidete, quemadmodum Locrenses in uos animati sint. Cum a Carthaginiensibus iniurias multo minores acciperemus, ad uestrum imperatorem confugimus: cum a uestro praesidio plusquam hostilia patiamur, nusquã alio, quam ad uos, querellas detulimus. Aut uos respicietis perditas res nostras P. C. aut ne ab dijs quidem immortalibus quod precemur, quidquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum praesidio ad recuperandos a Carthaginiensibus Locros, & cum eodem ibi relictus est praesidio. in hoc legato uestro (dant enim animum ad loquendum libere ultimae miseriae) nec hominis quidquam est P. C. praeter figuram & speciem, neque Romani ciuis praeter habitum, & sonum latinae linguae. pestis ac bellua immanis, qualem fretum quondam, quo ab Sicilia diuidimur, ad perniciem nauigantium circumsedisse fabulae ferunt. Ac si scelus, libidinem, & auaritiam solus ipse exercere in socios uestros satis haberet, unam profundam quidem uoraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes centuriones militesq. uestros (adeo in promiscuo licentiam, atque improbitatem esse uoluit) Pleminios fecit. omnes rapiunt, spoliant, uerberant, uulnerant, occidunt, constuprant matronas, uirgines, ingenuos raptos ex complexu parentum. quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur, dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur, atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui nesciat, quo modo aut nos ad patiendum sufficiamus: aut illos qui faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec uobis operae est audire singula, quae passi sumus. communiter omnia complectar. Nego domum ullam Locris, nego quemquam hominem expertem iniuriae esse: nego ullum genus sceleris, libidinis, auaritiae superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus ciuitatis sit detestabilior: cum hostes bello urbem cepere, an cum exitiabilis tyrannus ui, atque armis oppressit. omnia, quae captae urbes patiũtur, passi sumus, & nunc quammaxime patimur, P. C. omnia, quae crudelissimi, atque importunissimi tyranni scelera in oppressos ciues edunt, Pleminius in nos, liberosq. nostros & coniuges edidit. Vnum est, de quo nominatim & nos queri religio infixa animis cogat: & uos audire, & exsoluere remp. uestram religione, si ita uobis uidebitur, uelimus P. C. Vidimus enim, cum quanta caerimonia non uestros solum colatis deos, sed etiam externos accipiatis. Fanũ est apud nos Proserpinae, de cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad uos peruenisse Pyrrhi bello: qui cum Sicilia rediens Locros classe praeterueheretur, inter alia foeda, quae propter fidem nostram erga uos in ciuitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinae, intactos ad eam diem, spoliauit: atque ita pecunia in naues imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo euenit P. C? classis postero die foedissima tempestate lacerata: omnesq. naues, quae sacram pecuniam habebant, in litora nostra eiectae sunt. qua tanta clade edoctus tandem deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem inquisitam in thesauros Proserpinae referri iussit. nec tamen illi umquam post ea prospere quidquam euenit: pulsusque Italia, ignobili, atque inhonesta morte

A morte temere nocte ingressus Argos occubuit. Haec cum audisset legatus uester, tribu-
niq. militum, & mille alia, quae nō augendae religionis caussa, sed praesentis deae numine
saepe comperta nobis maioribusq. nostris, referebantur: ausi sunt nihilo minus sacrilegas
admouere manus intactis illis thesauris: & nefanda praeda seipsos ac domos contamina-
re suas, & milites uestros. quibus per uos fidemq. uestram P. C. priusquam eorum scelus
expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis: ne quod piaculi com-
miserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publica clade luant. quamquā ne nunc quidē
P. C. aut in ducibus, aut in militibus uestris cessat ira deae. aliquoties iam inter se signis
collatis concurrerunt. dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant.
non acrius cum Carthaginiensibus, quam ipsi inter se ferro dimicauerunt. praebuissentq.
occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, ni accitus a nobis Scipio interue-
B nisset. At hercule milites contactos sacrilegio furor agitat, in ducibus ipsis puniendis
nullum deae numē apparuit. immo ibi praesens maxime fuit. uirgis caesi tribuni ab legato
sunt. legatus deinde insidijs tribunorum interceptus, praeterquā quod toto corpore lace-
ratus, naso quoque auribusq. decisis exsanguis est relictus. recreatus deinde legatus ex
uulneribus tribunos militum in uincula coniectos, dein uerberatos, seruilibusque omni-
bus supplicijs cruciatos occidit: mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has dea poenas e
templi sui spoliatoribus habet: nec ante desinet omnibus eos agitare furijs, quam reposi-
ta sacra pecunia in thesauris fuerit. Maiores quondam nostri graui Crotoniensium bello,
quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam uoluerunt. nocte au-
dita ex delubro uox est, abstinerent manus; deam sua templa defensuram, quia mouendi
inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum uoluerunt. ad aliquantum
C iam altitudinis excitata erant moenia, cum subito collapsa ruina sunt. Sed & nunc, & sae-
pe alias dea suam sedem, suumq. templum aut tutata est, aut a uiolatoribus grauia piacu-
la exegit. nostras iniurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam uos P. C. ad uos, ue-
stramq. fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo
praesidio Locros esse sinatis, an irato Hānibali & Poenis ad supplicium dedatis. Nō postu
lamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta caussa credatis. ueniat, coram ipse au-
diat, ipse diluat. si quidquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos praeter-
misit; non recusamus, quin & nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, & ille
omni diuino humanoq. liberetur scelere. Haec cum ab legatis dicta essent, quaesissetq. ab
ijs Q. Fabius, detulissentne eas querellas ad P. Scipionem, responderunt: missos legatos
esse, sed eum belli apparatu occupatum esse: & in Africam aut iam trāsiecisse, aut intra pau
D cos dies trāiecturum. & legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse, cum
inter eū & tribunos cognita caussa, tribunos in uincula coniecerit: legatum aeque sontē,
aut magis etiam, in ea potestate reliquerit. Iussis excedere e templo legatis, non Plemi-
nius modo, sed etiam Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius na-
tum ad corrumpendam disciplinam militarem arguere. sic & in Hispania plus prope per
seditionem militum, quam bello, amissum. externo & regio more & indulgere licentiae
militum, & saeuire in eos. Sententiam deinde trucē orationi adiecit: Pleminium legatum
uinctum Romam deportari placere, & ex uinculis caussam dicere: ac, si uera forent, quae
Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaq. eius publicari. P. Scipionem, quod de
prouincia decessisset iniussu senatus, reuocari, agiq. cū tribunis plebis, ut de imperio eius
abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coram senatum respondere: quas iniurias
E sibi factas quererentur, neque senatum neque populum Romanum factas uelle, uiros bo-
nos, sociosq. & amicos eos appellari. liberos, coniuges, quaeq. alia erepta essent, restitui.
pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinae sublata esset, conquiri: duplamq. pecuniam in
thesauris reponi: & sacrum piaculare fieri: ita ut prius ad collegium pontificū referretur,
quod sacri thesauri moti, aperti, uiolatiq. essent, quae piacula quibus dijs, quibus hostijs
fieri placeret. milites qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quattuor cohortes
sociorum Latini nominis in praesidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiae, accen
sis studijs pro Scipione & aduersus Scipionem, non potuere. Praeter Pleminij facinus, Lo-
crensiumq. cladem, ipsius etiam imperatoris nō Romanus modo, sed ne militaris quidem
cultus iactabatur. cum pallio crepidisq. inambulare in gymnasio, libellis etiam palaestraeq.

operam dare. aeque segniter molliterq. cohortem totam Syracusarum amoenitate frui: F Carthaginem, atque Hannibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, socijs magis, quam hosti metuendus. Haec quamquam partim uera, partim mista, eoq. similia ueris iactabantur, uicit tamen Q. Metelli sententia: qui de ceteris Maximo assensus, de Scipionis caussa dissensit. Qui enim conuenire, quem modo ciuitas iuuenem admodum, unum recuperandae Hispaniae delegerit ducem, quem, recepta ab hostibus Hispania, ad imponendum Punico bello finem creauerit consulem, spe destinauerit Hannibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum: eum repente, tamquam Q. Pleminium, indicta caussa prope damnatum ex prouincia reuocari? cum ea quae in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne praesente quidem Scipione facta dicerent: neque aliud, quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit. Sibi placere, M. Pomponium praetorem, cui Sicilia prouincia G sorte euenisset, triduo proximo in prouinciam proficisci: consules decem legatos, quos ijs uideretur, ex senatu legere, quos cum praetore mitterent, & duos tribunos plebis, atque aedilem. cum eo consilio praetorem cognoscere. si ea, quae Locrenses facta quererentur, iussu aut uoluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de prouincia decedere iuberent: si P. Scipio iam in Africam transiecisset, tribuni plebis, atque aedilis cum duobus legatis, quos maxime praetor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque aedilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui praeessent, donec nouus imperator ad eum exercitum uenisset. sin M. Pomponius, & decē legati comperissent, neque iussu, neque uoluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatusconsulto, cū tribunis plebis actum est, aut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum praetore ac legatis irent. Ad collegium H pontificum relatum de expiandis, quae Locris in tēplo Proserpinae tacta, uiolata, elataq. inde essent. Tribuni plebis cum praetore & decem legatis profecti, M. Claudius Marcellus, & M. Cincius Alimentus: ijsq. aedilis plebis datus est: quem, si aut in Sicilia praetoris dicto audiens non esset Scipio, aut iam in Africam trāsiecisset, prehendere tribuni iuberet, ac iure sacrosanctae potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messanam, consilium erat. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alij, auditis, quae Romae acta essent, in exsilium Neapolim euntem, forte in Q. Metellum unum ex legatis incidisse, & ab eo Rhegium ui retractum, alij ab ipso Scipione legatū cum triginta nobilissimis equitum missum: Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes coiectos. Ij omnes, seu ante Scipionis, seu tum praetoris iussu traditi in custodiam Rheginis sunt. Praetor legatiq. Locros profecti, primum, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem I enim sacram pecuniam, quaeq. apud Pleminium, quaeq. apud milites erat, conquisitam, cum ea quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerūt. tum uocatos in concionem milites, praetor signa extra urbem efferre iubet: castraque in campo locat, cum graui edicto, siquis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset. Locrensibus se permittere, ut, quod suum quisque cognosceret, prehenderet: si quid non compareret, repeteret. ante omnia libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui: non leui defuncturum poena, qui non restituisset. Locrensium deinde concionem habuit, atque ijs libertatem, legesq. suas populum Romanum senatumq. restituere dixit. si qui Pleminium, aliumue quem accusare uellet, Rhegiū se sequeretur. si de P. Scipione publice queri uellēt, ea quae Locris nefarie in deos hominesq. facta essent, iussu aut uoluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam. ibi se cum consilio K cognituram. Locrenses praetori legatisque, & senatui ac populo Romano gratias egere. se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quamquam parum iniurijs ciuitatis suae doluerit, eum esse uirum, quem amicum sibi, quam inimicum, malint esse. pro certo se habere, neque iussu, neque uoluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: sed aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad uindicanda peccata habeant. Et praetori & consilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium & ad duos & triginta homines cum eo damnauerunt, atque in catenis Romam miserunt. ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quae uulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris,

solutaq.

A solutaq. militiae disciplina, comperta oculis referrent Romam. Venientibus ijs Syracu-
sas, Scipio res, non uerba, ad purgandum se parauit. exercitum omnem eo conuenire, clas-
sem expediri iussit, tamquam dimicandum eo die terra mariq. cum Carthaginiẽsibus esset.
Quo die uenerunt, hospitio comiter accepti. postero die terrestrem naualemque exercitus
non instructos modo, sed hoc decurrentes, classem in portu simulacrum & ipsam edentem
naualis pugnae ostendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatum ui-
sendum praetor legatiq. ducti. tantaq. admiratio singularum uniuersarumq. rerum incus-
sa, ut satis crederent, aut illo duce, atque exercitu uinci Carthaginiensem populum, aut
nullo alio, posse: iuberentque, quod dij bene uerterent, transijceret, & spei conceptae, quo
die illum omnes centuriae priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compo-
tem populum Romanum faceret. adeo laetis inde animis profecti sunt, tamquam uicto-
B riam, non belli magnificum apparatum, nunciaturi Romam essent. Pleminius, quique in
eadem caussa erant, postquam Romam est uentum, extemplo in carcerem conditi. ac pri-
mo producti ad populum ab tribunis apud praeoccupatos Locrensium clade animos, nul-
lum misericordiae locum habuerunt. postea cum saepius producerentur, iam senescente
inuidia molliebatur ira: & ipsa deformitas Pleminij, memoriaque absentis Scipionis fauo
rem ad uulgum conciliabat. mortuus tamen prius in uinculis est, quam iudicium de eo
perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum re-
fert ludis uotiuis, quos Romae Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam,
quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris, fugien-
diq. haberet occasionem. patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex S. C. De
Scipione nusquam nisi in senatu actum, ubi omnes legatique & tribuni classem, exerci-
C tum, ducemque uerbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tempo-
re in Africam transijciendum: Scipioniq. permitteretur, ut ex ijs exercitibus, qui in Sicilia
essent, ipse eligeret, quos in Africam secum transijceret, quos prouinciae relinqueret praesi
dio. Dum haec apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque cum, speculis per
promontoria omnia positis, percunctantes, pauentesq. ad singulos nuncios, sollicitam hie
mem egissent: haud paruum & ipsi tuendae Africae momẽtum adiecerunt, societatem Sy-
phacis regis, cuius maxime fiducia transiecturũ in Africam Romanum crediderunt. Erat
Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, cum ex
Hispania forte in idem tempus Scipio, atque Hasdrubal conuenerunt: sed mentio quo-
que inchoatae affinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem confirmandam,
tempusq. nuptijs statuendum (iam enim nubilis erat uirgo) profectus Hasdrubal, ut ac-
D censum cupiditate (ut sunt ante omnes barbaros Numidae effusi in Venerem) sensit,
uirginem ab Carthagine accersit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, ut
publicum quoque foedus priuato adijceretur, societas inter populum Carthaginiensem
regemque, data ultro citroque fide eosdem amicos inimicosq. habituros, iureiurando af-
firmatur. Ceterum Hasdrubal memor & cum Scipione initae regi societatis, & quam ua
na & mutabilia barbarorum ingenia essent: ueritus ne, si transijceret in Africam Scipio, par
uum uinculum eae nuptiae essent: dum accensum recenti amore Numidam habet, perpel-
lit, blanditijs quoque puellae adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per
quos moneat eum, ne prioribus suis promissis fretus in Africam transiciat. se & nuptiis
ciuis Carthaginiensis, filiae Hasdrubalis, quem uiderit apud se in hospitio, & publico
etiam foedere cum populo Carthaginiensi iunctum, hortari primum, ut procul ab Afri-
E ca, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi inter-
esse certaminibus eorum, armaque aut haec aut illa abnuentem, alteram societatem sequi
necesse sit. si non abstineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoueat, sibi ne-
cessarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipse sit genitus, & pro patria coniugis suae,
proque parente ac penatibus dimicare. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipio-
nem missi, Syracusis eum conuenerunt. Scipio, quamquam magno momento rerum in
Africa gerendarum, magnaq. spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res uulga-
retur, remissis in Africam litteras dat ad regem: quibus etiam, atque etiam monet eum,
ne iura hospitij secum, neu cum populo Romano initae societatis, neu fas, fidem, dexte-
ras, deos testes, atque arbitros conuentorum fallat. Ceterum quando neque celari aduen-
tus

tus Numidarum poterat,(uagati enim in urbe, obuersatique praetorio erant) &, si silere- F
tur, quid petentes uenissent, periculum erat, ne uera, eo ipso quod celarentur, sua sponte magis emanarent; timorque in exercitum incideret, ne simul cum rege & Carthaginiensibus foret bellandum: auertit a uero falsis praeoccupando mentes hominum. & uocatis ad concionem militibus, non ultra esse cunctandum ait. instare, ut in Africam quamprimum transiiciat, socios reges. Massanisam prius ipsum ad C. Laelium uenisse, querentem, quod cunctando tempus tereretur, nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quae tam diuturnae morae sit caussa: postulantemque, ut aut transiiciatur tandem in Africã exercitus: aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut & ipse sibi ac regno possit consulere. Itaque iam satis omnibus instructis apparatisque, & re iam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybaeum classe trãsducta, eodemq. omnibus peditum equitumq. copijs contractis, quae prima dies cursum nauibus daret, deis bene iuuantibus in Africam transiicere. G
Litteras ad M. Pomponium mittit, ut, si ei uideretur, Lilybaeum ueniret: ut communiter consulerent, quas legiones potissimum, & quantum militum numerum in Africam transiiceret. item circum oram omnem maritimam misit, ut naues onerariae comprehensae Lilybaeum omnes contraherentur. Quidquid militum, nauiumq. in Sicilia erat, cum Lilybaeum conuenissent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naues caperet, tantus omnibus ardor erat in Africã transiiciendi, ut non ad bellum duci uiderentur, sed ad certa uictoriae praemia. praecipue qui superabant ex Cannẽsi exercitu milites, illo, non alio, duce credebant nauata reipublicae opera finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum aspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignauia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos aeque ueteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non uarijs proelijs modo, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta & sexta Cã- H
nenses erant legiones. eas se transiecturum in Africam cum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque quos non idoneos credebat, in locum eorum subiecit quos secum ex Italia adduxerat: suppleuitque ita eas legiones, ut singulae sena millia & ducenos pedites, trecenos haberent equites. sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit. Quantum militum in Africam transportatum sit: non paruo numero inter auctores discrepat. alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites: alibi XVI millia peditum, mille & quingentos equites: alibi parte plus dimidia rem auctam V & XXX millia peditum equitumque in naues imposita inuenio. quidam non adiecere numerum, inter quos me ipse in re dubia poni malim. Coelius ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. uolucres ad terram delapsas clamore militum ait. tantamque multitudinem conscendisse naues, ut nemo mortaliũ aut in Italia aut in Si- I
cilia relinqui uideretur. Milites ut in naues ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. nauticos C. Laelius, qui classis praefectus erat, in naues ante conscendere coactos continuit. commeatus imponendi M. Pomponio praetori cura data. V & XL dierum cibaria, e quibus XV dierum cocta, imposita. Vt omnes iam in nauibus erant: scaphas circum misit, ut ex omnibus nauibus gubernatoresq. & magistri nauium, & bini milites in forum conuenirent ad imperia accipienda. Posteaquam conuenerunt, primum ab ijs quaesiuit: si aquam hominibus iumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. ubi responsum est, aquam dierum V & XL in nauibus esse: tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obediẽtes praestarent. cum XX rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu: ab laeuo totidem rostratis C. Laelium, praefectum classis, cum M. Porcio Catone (quaestor is tum erat) one- K
rarijs futurum praesidio. lumina in nauibus singula rostrata, bina onerariae haberẽt: in praetoria naue insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoq. abundans omnium copia rerum est regio, & imbelles (quod plerumque in ubere agro euenit) barbari sunt: priusque quam a Carthagine subueniretur, opprimi uidebantur posse. Ijs editis imperijs, redire ad naues iussi: & postero die dijs bene iuuantibus signo dato soluere naues. Multae classes Romanae e Sicilia, atque ipso illo portu profectae erant. ceterum non eo bello solum, (nec id mirum, praedatum enim tantummodo pleraeq. classes ierant) sed ne priore quidem ulla profectio tanti spectaculi fuit. quamquam si magnitudine classes aestimares: & bini consules cum binis exerciti-

bus

A bus ante transiecerant:& prope totidem rostratae in illis classibus fuerãt, quot onerarijs, Scipio tum transijciebat. nam praeter L longas naues, quadringentis ferme onerarijs exercitum transuexit. sed & bellum bello, secundum priore ut atrocius Romanis uideretur, cum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum simul caesis ducibus effecerant.& Scipio dux partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingenti, ad incrementa gloriae celebratus conuerterat animos: simul & mens ipsa transijciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia transferendũq. & finiendum in Africa bellum, se transire uulgauerat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba non habitantium modo Lilybaei, sed legationum omnium ex Sicilia: quae & ad prosequendum Scipionem officij caussa conuenerant, & praetorem prouinciae M. Pomponium secutae fuerant. ad hoc legiones quae in Sicilia relinquebantur, ad prose-B quendos commilitones processerant. nec classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo nauigantibus erat. Vbi illuxit, Scipio e praetoria naue, silentio per praeconem facto, Diui, diuaeque, inquit, qui maria terrasque colitis, uos precor quaesoque, quae in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerẽtur: ea mihi, populo plebiq. Romanae socijs nominiq. Latino, qui populi Romani, quiq. meam sectam imperium, auspiciumq. terra, mari, amnibusq. sequuntur, bene uertundo aeque uos omnia bene iuuetis: bonis auctibus auxitis: saluos incolumesq. uictis perduellibus uictores spolijs decoratos, triumphantesque mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quaeque populus Carthaginiensis in ciuitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in ciuitatem Carthaginiensium detis. Secundum eas preces, cruda exta caesa uictima (uti mos) in mare porrigit, tubaque signum de-C dit proficiscendi. Vento secundo uehementi satis profecti, celeriter e conspectu terrae ablati sunt.& a meridie nebula occoepit, ita ut uix occursus nauium inter se uitarent. lenior uentus in alto factus. noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, & addita uis uento. Iam terram cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait, non plus quinque millia passuum Africam abesse, Mercurij promontorium se cernere. si iubeat eo dirigi, iam in portu fore omnem classem. Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus deos, uti bono reipublicae suoque Africam uiderit, dare uela, & alium infra nauibus accessum petere iubet. uento eodem ferebantur. ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta, conspectum terrae ademit. & uento premente nebula cecidit. nox deinde incertiora omnia fecit. itaque anchoras, ne aut inter se concurrerent naues, aut terrae inferrentur, iecere. ubi illuxit, uentus idem coortus, nebula disiecta, aperuit omnia D Africae litora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percunctatus, cum Pulchri promontorium id uocari audisset, Placet omen, inquit, huc dirigite naues. eo classis decurrit: copiae omnes in terram expositae sunt. Prosperam nauigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Graecis Latinisque auctoribus credidi. Coelius unus praeterquam quod non mersas fluctibus naues, ceteros omnes caelestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Aegimurum, inde aegre correctum cursum exponit: & prope obrutis nauibus, iniussu imperatoris, scaphis haud secus quam naufragos milites sine armis cum ingenti tumultu in terram euasisse. Expositis copijs Romani castra in proximis tumulis metantur. Iam non maritimos modo agros conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram, pauor terrorque peruenerat, sed in ipsas urbes. neque enim hominum modo turba mulierum puerorumq. ag-E minibus immista omnes passim compleuerat uias, sed pecora quoque prae se agrestes agebant, ut relinqui subito Africam diceres, urbibus uero ipsis maiorem, quam quem secum attulerant, terrorem inferebant. Praecipue Carthagini prope ut captae tumultus fuit. nam post M. Atilium Regulum & L. Manlium consules annis prope quinquaginta nullum Romanum exercitum uiderãt, praeter praedatorias classes, quibus exscẽsiones in agros maritimos factae erant: raptisq. quae obuia fors fecerat, prius recursum semper ad naues, quam clamor agrestes conciret, fuerat. eo maior tum fuga pauorque in urbe fuit. Et hercule neque exercitus domi ualidus, neque dux, quem opponerent, erant. Hasdrubal Gisgonis filius, genere, fama, diuitijs, regia tum etiam affinitate longe primus ciuitatis erat. sed eum ab illo ipso Scipione aliquot proelijs fusum, pulsumq. in Hispania meminerant: nec magis

gis ducem duci parem,quam tumultuarium exercitum ſuum Romano exercitui eſſe. itaq. F
uelut ſi urbē extemplo aggreſſurus Scipio foret,ita ad arma eſt conclamatum:portaeq. ra-
ptim clauſae,& armati in muris,uigiliaeq. & ſtationes diſpoſitae:ac nocte inſequenti uigi-
latum eſt.Poſtero die quingenti equites ſpeculatum ad mare, turbandoſq. egredientes ex
nauibus miſsi,in ſtationes Romanorum inciderunt.iam enim Scipio,claſſe Vticā miſſa,ipſe
haud ita multum progreſſus a mari, tumulos proximos ceperat, & equites in ſtationibus
locis idoneis poſuerat, & per agros miſerat praedatum. Ij cum Carthaginienſi equitatu
proelium cum cōmiſiſsent,paucos in ipſo certamine,pleroſque fugientes perſecuti, in qui
bus praefectum quoque Hannonem,nobilem iuuenem,occiderunt.Scipio nō agros modo
circa uaſtauit,ſed urbem etiam proximā Afrorum ſatis opulentam cepit. ubi praeter cete-
ra,quae extemplo in naues onerarias impoſita,miſsaq. in Siciliam erant, octo millia libe-
rorum capitum ſeruorumque ſunt capta.Laetiſsimus tum Romanis in principio rerum ge G
rendarum aduentus Maſsaniſae fuit.quem quidam cum CC haud amplius equitibus, ple
rique cum duum millium equitatu tradunt uenifse. Ceterum cum longe maximus omniū
aetatis ſuae regum hic fuerit,plurimumque rem Romanam iuuerit: operaepretium uide-
tur excedere paullulum ad enarrandum,quam uaria fortuna uſus ſit in amittendo recupe-
randoque paterno regno. Militante eo pro Carthaginienſibus in Hiſpania, pater ei mo-
ritur:(Galae nomen erat) regnum ad fratrem regis Deſalcem pergrandem natu (mos ita
apud Numidas eſt) peruenit. haud multo poſt Deſalce quoque mortuo, maior ex duo-
bus filijs eius Capuſa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. ceterum cū
magis iure gentis auctoritate inter ſuos, quam uiribus,obtineret regnum: exſtitit quidam
Mezetulus nomine,non alienus a ſanguine,regibus familiae ſemper inimicae,ac de impe-
rio uaria fortuna cum ijs qui tum obtinebant,certantis. Is concitatis popularibus, apud H
quos inuidia regum magnae auctoritatis erat,caſtris palam poſitis,deſcendere regem in a-
ciem,ac dimicare de regno coegit.in eo proelio Capuſa cum multis principum cecidit,gēs
Maſſyliorum omnis in ditionem imperiumq.Mezetuli conceſſit.regio tamen nomine abſ-
tinuit: contentuſque nomine modico tutoris,puerum Lacumacen,qui ſtirpis regiae ſuper-
erat,regem appellat. Carthaginienſem nobilem feminam,ſororis filiam Hannibalis,quae
proxime Deſalci regi nupta fuerat,matrimonio ſibi iungit,ſpe Carthaginienſium ſocieta-
tis: & cum Syphace hoſpitium uetuſtum legatis miſſis renouat, omnia ea auxilia praepa-
rans aduerſus Maſſaniſam. Et Maſſaniſa,audita morte patrui, dein nece fratris patruelis,
ex Hiſpania in Mauritaniam (Bocchar ea tempeſtate rex Maurorum erat)tranſijcit. ab eo
ſupplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quattuor millia
Maurorum impetrauit. Cum ijs, praemiſſo nuncio ad paternos ſuoſque amicos, cum ad I
fines regni perueniſſet,quingenti ferme Numidae ad eum conuenerunt. Igitur Mauris in-
de,ſicut conuenerat,retro ad regem remiſſis, quamquam aliquanto minor ſpe multitudo,
nec cum qua tantam rem aggredi ſatis auderet, conueniret: ratus agendo ac moliendo
uires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiſcenti ad Syphacem Lacumaci re-
gulo ad Thapſum occurrit. trepidum agmen cum in urbem refugiſſet, & urbem Maſſani-
ſa primo impetu capit, & ex regijs alios tradentes ſe recipit, alios uim parantes occidit.
pars maxima cum ipſo puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant
iter, peruenerunt. Fama huius modicae rei in principio rerum proſpere actae conuertit
ad Maſſaniſam Numidas.affluebantque undique ex agris uiciſq. ueteres milites Galae, &
incitabant iuuenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquan-
tum Mezetulus ſuperabat. nam & ipſe eum exercitum, quo Capuſam uicerat, & ex rece-
ptis poſt caedem regis, aliquot habebat, & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia K
adduxerat, quindecim millia peditum. Mezetulo decem millia equitum erant.quibuſ-
cum Maſſaniſa, nequaquam tantum peditum equitum ue,habens,acie conflixit. uicit ta-
men & ueterum militum uirtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati du-
cis. Regulus cum tutore & exigua Maſaeſulorum manu in Carthaginienſium agrum re-
fugit. Ita recuperato regno paterno Maſſaniſa, quia ſibi cum Syphace haud paullo maio-
rem reſtare dimicationē cernebat: optimū ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare,
miſſis qui & puero ſpem facerent, ſi in fidem Maſſaniſae ſeſe permiſiſſet, futurum in eo-
dem honore, quo apud Galam Deſalces quondam fuiſſet: & qui Mezetulo praeter impu-

nitatem

A nitatem sua omnia cum fide restitui sponderent: ambos praeoptantes exsilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus, ad sese perduxit. Hasdrubal tum forte cum haec gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidae haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacem, an Massanissam regnum Massyliorum esset, falli eum magnopere ait, si Massanissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum eius Desalcem, credat. multo maiorem indolem in eo animi ingeniique esse, quam in ullo gentis eius umquam fuisset. saepe eum in Hispania rarae inter homines uirtutis specimen dedisse socijs pariter hostibusque. & Syphacem & Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, cum iam nullam opem ferre possent, arsuros. adhuc teneras & fragiles eius uires esse: uixdum coalescere fouenti regnum. Instando stimulandoque peruicit, ut exercitum ad fines Massyliorum admoueat: atque in agro, de quo saepe cum Gala non uerbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie iuris sui, castra locet: si quis arceat, quod maxime opus sit, acie dimicaturum. sin per metum agro cedatur, in medium regni eundum. aut sine certamine concessuros in ditionem eius Massylios, aut nequaquam pares futuros armis. His uocibus incitatus Syphax Massanissae bellum infert: & primo certamine Massylios fundit fugatque. Massanissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolae uocant) perfugit. familiae aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem. cetera Massyliorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus aquosusque est: & quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque carne ac lacte uescentium abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtiuis incursionibus, deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse: maxime uri Carthaginiensis ager, quia & plus praedae, quam inter Numidas, & latrocinium tutius erat. iamque adeo licenter eludebant, ut ad mare deuectam praedam uenderent mercatoribus appellentibus naues ad id ipsum, pluresque, quam iusto saepe in bello, Carthaginiensium caederentur caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, intentaque & ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. sed uix regium uidebatur, latronem uagum in montibus consectari. Bocchar, ex praefectis regijs uir acer & impiger, ad id delectus. ei data quattuor millia peditum, duo equitum: praemiorumque ingentium spe oneratus, si caput Massanissae retulisset, aut uiuum (id uero inaestimabile gaudium fore) cepisset. Palatos incurioseque agentes improuiso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a praesidio armatorum exclusa, Massanissam ipsum cum paucis in uerticem montis compellit. inde prope ut iam debellato, nec praeda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copijs etiam, ut aliquanto maioribus, quam pro reliquiis belli, remissis, cum quingentis haud amplius peditibus, ducentisque equitibus degressum iugis Massanissam persecutus in ualle arta, faucibus utrimque obsessis, inclusit. ibi ingens caedes Massyliorum facta, Massanissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen uestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumdedit, ut, praeter quattuor equites, omnes ad unum interfecerit. cum ijs ipsum quoque Massanissam sauciũ prope e manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientis alae equitum dispersae lato campo, quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quacumque hostis flectebat. amnis ingens fugientes accepit; (neque enim cunctanter, ut quos maior metus urgeret, immiserant equos) raptique gurgite, & in obliquum relati. duobus in conspectu hostium in praeruptum gurgitem haustis, ipse perijsse creditus. duo reliqui equites cum eo uirgulta interioris ripae tenuerunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se iam, quem sequeretur. inde uanus auctor absumpti Massanissae ad regem redit: missique, qui Carthaginem gaudium ingens nunciarent: totaque Africa fama mortis Massanissae repleta, uarie animos affecit. Massanissa in spelunca occulta cum herbis curaret uulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot uixit. ubi primum ducta cicatrix, patique posse uisus est iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum. atque in ipso itinere haud plus XL equitibus collectis, cum in Massylios, palam iam quis esset ferens, uenisset, tantum motum cum fauore

re pristino, tum gaudio insperato, quod, quem periisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies VI millia peditum armatorum, quattuor equitum ad eũ conuenirent: atque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos, Masaesulorumque fines (id Syphacis regnum erat) uastaret. irritato ad bellum Syphace, inter Cirtham Hipponemque in iugis opportunorum ad omnia montium consedit. Maiorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per praefectos ageret, cum filio iuuene (nomen Verminae erat) parte exercitus missa, illum circumducto agmine in se intentum, hostem ab tergo inuadere iubet. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat. Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui signis collatis acie dimicaturus esset, mouit castra. Vbi tempus uisum est, quo peruenisse iam circummissi poterant: & ipse leni cliuo ferente ad hostem, cum multitudine fretus, tum praeparatis a tergo insidijs, per aduersum montem erectam aciem ducit. Massanisa fiducia maxime loci, quo multo aequiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox proeliũ & diu anceps fuit: loco & uirtute militũ Massanisam, multitudine, quae nimio maior erat, Syphacem iuuante. Ea multitudo diuisa, cum pars a fronte urgeret, pars ab tergo se circumfudisset, uictoriam haud dubiam Syphaci dedit. & ne effugium quidem patebat, hinc a fronte, hinc a tergo inclusis. itaque ceteri pedites equitesque caesi, aut capti. Ducentos ferme equites Massanisa circa se conglobatos, diuisosque turmatim in tres partes, erumpere iubet, loco praedicto, in quem ex dissipata conuenirent fuga. ipse, qua intenderat, inter media tela hostium euasit. duae turmae haesere. altera metu dedita hosti, altera pertinacior in repugnando telis obruta & confixa est. Verminam prope uestigijs instantem in alia atque alia flectendo itinera eludens, taedio & desperatione tandem fessum absistere sequendo coegit. ipse cum LXX equitibus ad minorem Syrtim peruenit. ibi cum conscientia egregie saepe repetiti regni paterni inter Punica emporia, gentemq. Garamantum omne tempus usque ad C. Laelij classisque Romanae aduentum in Africam cõsumpsit. Haec animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno, praesidio equitum ad Scipionem quoque postea uenisse Massanisam credam. quippe illa regnanti multitudo, haec paucitas exsulis fortunae conueniens est. Carthaginienses, ala equitum cum praefecto amissa, alioq. equitatu per nouum delectum comparato, Hannonẽ Hamilcaris filium praeficiunt, Hasdrubalem subinde ac Syphacem per litteras nũciosque, postremo et iam per legatos accersunt. Hasdrubalẽ opem ferre prope circumsessae patriae iubent: Syphacem orant, ut Carthagini & uniuersae Africae subueniat. Ad Vticam tum castra Scipio ferme mille passus ab urbe habebat translata a mari, ubi paucos dies statiua coniuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis ualido non modo ad lacessendum hostẽ, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Iam ad quattuor millia equitum habebat, cum Saleram nomine urbem occupauit, XV ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, aestiua sub tectis agere equitatus, Sint, inquit, uel plures, dum talem ducem habeant. eo minus igitur cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent: Massanisam cum equitatu praemissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere iubet. ubi omnis multitudo se effudisset, grauiorq. iam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cedere paullatim. se in tempore pugnae obuenturum. Tantum moratus, quantum satis temporis praegresso uisum ad eliciendos hostes, cũ Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui opportune circa uiae flexus oppositi erant, occultus processit. Massanisa ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, cum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, uarieque dux fatigabatur: alios uino & somno graues arma capere, & frenare equos cogendo: alijs, ne sparsi & inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se inuehentes Massanisa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi aequauerant certamen: postremo iam omnis equitatus proelio cum adesset, sustineri ultra nequiuere. Non tamen effusa fuga Massanisa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat, donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites & ipsi integris

A tegris uiribus, & recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis, se circumfundere: & Massanisa flexis subito equis in pugnam redijt. Mille ferme qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. ceteros, ducis praecipue territos caede, effuse fugientes, per tria millia passuum uictores secuti, ad duo praeterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos, satis constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, & diuitijs quosdam & genere illustres. Eodem forte, quo haec gesta sunt, die, naues quae praedam in Siciliam uexerant, cum commeatu rediere, uelut ominatae ad praedam alteram repetendam sese uenisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus proelijs interfectos, non omnes auctores sunt: ueriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Coelius quidem & Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio praefectos equitesque, prout cuiusque opera fuerat, & ante omnes Massanisam insignibus donis donat. & firmo praesidio Salerae imposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo quacumque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam uicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam uim hominũ & pecoris & omnis generis praedae trahens, in castra redit: grauesque iterum hostium spolijs naues dimittit. inde omissis expeditionibus paruis populationibusque, ad oppugnandã Vticam omnes belli uires conuertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul & a classe nauales socij, qua ex parte urbs mari alluitur: simul & terrestris exercitus ab imminente prope ipsis moenibus tumulo est admotus. tormenta machinasque & aduexerat secum, & ex Sicilia cum commeatu missae erant: & nouae in armamentario, multis talium operum artificibus de indrustia inclusis, fiebant. Vticensibus C tanta undique mole circumsessis, in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Hasdrubale, ita, si is mouisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilij tardius cuncta mouebantur. Hasdrubal intentissima conquisitione cum ad XXX millia peditum, tria equitum effecisset: non tamen ante aduentũ Syphacis castra propius hostem mouere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum aduenit: confestimq. motis ab Carthagine castris, haud procul Vtica munitionibusq. Romanis consedit. Quorum aduentus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, cum quadraginta ferme dies, nequidquam omnia experiens, obsedisset Vticam, abscederet inde irrito incepto. iam enim hiems instabat. castra hiberna in promontorio, quod tenui iugo cõtinenti adhaerens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno uallo & naualia castra amplectitur. iugo medio legionum castris impositis litus ad septemtrionem uersum subductae naues naualesq. socij tenebant, meridianam uallẽ ad alterum litus deuexam equitatus. Haec in Afri D ca usque ad extremum autumni gesta. Praeter conuectum undiq. ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia aduectos, Cn. Octauius propraetor ex Sardinia ab Ti. Claudio praetore, cuius ea prouincia erat, ingentem uim frumenti aduexit: horreaq. non solum ea quae iam facta erant, repleta, sed noua aedificata. Vestimenta exercitui deerãt. id mandatum Octauio, ut cum praetore ageret, si quid ex ea prouincia cõparari ac mitti posset. ea quoque haud segniter curata res. mille ducentae togae breui spatio, duodecim millia tunicarũ missa. Aestate ea, qua haec in Africa gesta sunt, P. Sempronius cõsul, cui Bruttij prouincia erat], in agro Crotonensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario proelio conflixit. agminibus magis, quam acie pugnatum est. Romani pulsi: & tumultu uerius, quam pugna, ad mille & CC de exercitu consulis interfectis, in castra trepidi rediere. neque oppugnare tamen ea hostes ausi. Ceterum silentio proximae noctis profectus E inde consul, praemisso nuncio ad P. Licinium procõsulem, ut suas legiones admoueret, copias coniunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt. nec mora dimicandi facta est, cum consuli duplicatae uires, Poeno recens uictoria animos faceret. In primã aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidijs locatae P. Licinij legiones. Consul principio pugnae aedem Fortunae Primigeniae uouit, si eo die hostes fudisset: composque eius uoti fuit. fusi ac fugati Poeni. supra quattuor millia armatorum caesa: paullo minus trecenti uiui capti: equi quadraginta, & undecim militaria signa. Perculsus aduerso proelio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiae non tam armis, quam iudiciorum terrore, Etruriam cõtinuit, totam ferme ad

Magonem, ac per eum ad spem nouandi res uersam. Eas quaestiones ex senatusconsulto F
minime ambitiose habuit. multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi erant, aut miserant ad Ma-
gonem de populorum suorum defectione, primo erãt praesentes condemnati, postea con-
scientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, cum absentes damnati essent, corporibus sub-
tractis, bona tantum, quae publicari poterant, pigneranda poenae praebebant. Dum haec
consules diuersis regionibus agunt, censores interim Romae M. Liuius & C. Claudius se-
natum recitarunt. princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem, nemo tamen
qui sella curuli sedisset. sarta tecta acriter & cum summa fide exegerũt, uiam e foro Boario
ad Veneris, & circa foros publicos, & aedem Matris magnae in Palatio faciendam locaue-
runt. uectigal etiam nouum ex salaria annona statuerunt. sextante sal & Romae, & per to-
tam Italiam erat. Romae pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio
praebendum locauerunt. Id uectigal commentum alterũ ex censoribus satis credebant, po G
pulo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus esset. & in pretio salis maxime one
ratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. Inde Salinatori Liuio inditum cog-
nomen. Lustrum conditum serius, quia per prouincias dimiserunt censores, ut ciuium Ro-
manorum in exercitibus, quantus ubiq. esset, referretur numerus. Censa cum ijs CCLXV
millia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarũ, quod
numquam antea factum erat, deferentibus censoribus, censum acceperunt: ut, quantum nu
mero militum, quantum pecunia ualerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. Equi
tum deinde census agi coeptus est. & ambo forte censores equum publicum habebant. cũ
ad tribum Polliam uentum est, in qua M. Liuij nomen erat: & praeco cunctaretur citare
ipsum censorem: cita, inquit Nero, M. Liuium. & siue ex residua & uetere simultate, siue in
tempestiua iactatione seueritatis inflatus, M. Liuium, quia populi iudicio esset conde- H
mnatus, equũ uendere iussit. Item M. Liuius cum ad tribum Arniensem & nomen collegae
uentum est, uendere equum C. Claudium iussit, duarum rerum caussa: unius, quod falsum
aduersus se testimonium dixisset: alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset.
Itaque ibi foedum certamen inquinandi famam alterius cum suae famae damno factũ est.
Exitu censurae, cum in leges iurasset C. Claudius, & in aerarium adscẽdisset, inter nomina
eorũ, quos aerarios relinquebat, dedit collegae nomen. Deinde M. Liuius in aerariũ uenit,
& praeter Maeciam tribum, quae se nec condemnasset, neq. condemnatum consulem aut
censorem fecisset: populum Romanum omnẽ, quattuor & triginta tribus, aerarios reliquit,
quod & innocentem se condemnassent, & condemnatum consulem & censorem fecissent:
neque infitiari possent aut iudicio semel, aut comitijs bis ab se peccatũ esse. inter quattuor
& triginta tribus & C. Claudium aerarium fore. quod si exemplum haberet bis eundẽ aera I
rium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter aerarios fuisse relicturum. Prauum cer
tamen notarum inter censores, castigatio inconstantiae populi censoria & grauitate tem-
porum illorum digna. In inuidia censores cum essent, crescendi ex his ratus esse occasio-
nem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu patrum
discussa est, ne postea obnoxia populari aurae censura esset. Eadem aestate in Bruttijs iam
Petelia a consule ui capta, Consentia & Pandosia, & ignobiles aliae ciuitates uoluntate in
deditionem uenerunt. Et cum comitiorum iam appeteret tempus, Cornelium potius ex
Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Seruilium Caepionem,
& C. Seruilium creauit. Inde praetoria comitia habita. Creati Cn. Cornelius Lentulus. P.
Quinctilius Varus, P. Aelius Paetus, P. Vilius Tappulus. Hi duo cum aediles plebis essent,
praetores creati sunt. Consul comitijs perfectis ad exercitum in Etruriam redijt. Sacerdo- K
tes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti. Ti. Veturius Philo flamen Martialis in
locum M. Aemilij Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque. et in M.
Pomponij Mathonis auguris & decemuiri locum creati decemuir M. Aurelius Cotta
augur, Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandan-
dis sacerdotijs erat. Quadrigae aureae eo anno in Capitolio positae ab aedilibus curulibus
C. Liuio & M. Seruilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. item per biduum
plebeij ab aedilibus P. Aelio, P. Villio. & Iouis epulum fuit ludorum caussa.

A

EPITOME. LIBRI. XXX

N Africa Scipio Carthaginienses, & eundem Syphacem Numidarum regem, Hasdrubalemque pluribus proelijs uicit, adiuuante Massanisa: binaque hostium castra expugnauit, in quibus XL millia hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Laelium & Massanisam cepit. B *Massanisa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamauit: & nuptijs factis uxorem habuit: castigatusque a Scipione, uenenum ei misit. quo hausto illa decessit. Effectumque est multis Scipionis uictorijs, ut Carthaginienses in desperationem acti, in auxilium publicae salutis Hannibalem ex Italia reuocarent. isque anno decimosexto Italia discedens, in Africam transiecit: tentauitque per colloquium pacem cum Scipione componere: &, cum de condicionibus pacis non conuenisset, acie uictus est. Pax Carthaginiensibus data est petentibus. Hannibal Gisgonem pacem dissuadentem, manu sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago, qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, uulneratus, dum in Africam per legatos reuocatus reuerteretur, ex uulnere mortuus est. Massanisae regnum restitutum est. Reuersus in urbem Scipio, amplissimum nobilissimumque egit triumphum: quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius fauore, an populari aura ita cognominatus sit:) primus certe hic imperator uictae a se nomine gentis nobilitatus est.*

LIBER. XXX

C N. Seruilius Caepio & C. Seruilius consules, (sextusdecimus is annus belli Punici erat) cum de republica belloque & prouincijs ad senatum retulissent: censuerunt patres, ut consules inter se compararent, sortirentur ue, uter Bruttios aduersus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures prouinciam haberet: cui Bruttij euenissent, exercitum a P. Sempronio consule acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet; is Romam reuerteretur. Bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructior ciuis habebatur, congestis omnibus humanis a natura fortunaq. bonis. nobilis idem ac diues erat: forma uiribusq. corporis excellebat: facundissimus habebatur, seu caussa oranda, seu in senatu & ad populum D suadendi ac dissuadendi locus esset; iuris pontificij peritissimus. super haec bellicae quoq. laudis consulatus compotem fecerat. Quod in Bruttijs prouincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius nouo cōsuli tradere exercitum iussus: ipse prorogato imperio Galliam prouinciam obtineret cum legionibus ijs, quas praetor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde prouincias. Caepioni Bruttij, Seruilio Etruria euenit. Tū praetorum prouinciae in sortem coniectae. Iurisdictionem urbanam P. Aelius, Sardiniam Cn. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Spurio Lucretio eae fuerant) Quinctilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam opidum a Magone Poeno dirutum exaedificaret. P. Scipioni non temporis, sed rei gerendae fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est. decretumq. ut supplicatio fieret, quod is in Africā prouinciam transiecisset, ut ea res salutaris populo R. ipsique duci, atque exercitui esset. In Sicilia tria millia militum sunt scripta. & quia, quod E roboris ea prouincia habuerat, in Africam transuectū fuerat, ne qua classis ex Africa trāsiiceret, XL nauibus custodiri placuerat Siciliae maritimam orā. Tredecim nouas naues Villius secum in Siciliam duxit: ceterae in Sicilia ueteres refectae. Huic classi M. Pomponius, prioris anni praetor, prorogato imperio praepositus, nouos milites ex Italia aduectos in naues imposuit. Parem nauium numerum Cn. Octauio praetori item prioris anni cum pari iure imperij ad tuendā Sardiniae orā patres decreuerunt. Lentulus praetori duo millia militum dare in naues iussus. Et Italiae ora, quia incertum erat, quo missuri classem Carthaginienses forent: uidebantur autem, quidquid nudatum praesidijs esset, petituri: M. Marcio, praetori prioris anni, cum totidem nauibus tuenda data est. tria millia militum in eā clas-

AN. 547

ſem ex decreto patrum conſules ſcripſerunt,& duas legiones urbanas ad incerta belli. Hiſpaniae cum exercitibus imperioq. ueteribus imperatoribus, L.Lentulo & L.Manlio Acidino decretae. Viginti omnino legionibus, & CLX nauibus longis res Romana eo anno geſta.Praetores in prouincias ire iuſſi.Conſulibus imperatum,priuſquam ab urbe proficiſcerentur,ludos magnos facerent, quos T.Manlius Torquatus dictator in quinctum annũ uouiſſet, ſi eodem ſtatu reſpublica ſtaret. Et nouas excitabant in animis hominum curas prodigia ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corui non laceraſſe tantũ roſtris crediti,ſed etiam ediſſe.Mures Antij coronam auream arroſerunt.Circa Capuam omnem agrum locuſtarum uis ingens,ita ut,unde aduenissent,parum conſtaret,compleuit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniae ſparſi primum ignes in caelo,dein fax ingens arſit.Fruſinone arcus ſolem tenui linea amplexus:circulum deinde ipſum maior ſolis orbis extrinſecus incluſit.Arpini terra campeſtri agro in ingentem ſinum conſedit.Conſulum alteri primam hoſtiam immolanti caput iecinori defuit. Ea prodigia maioribus hoſtijs procurata.editi a collegio pontificum dij,quibus ſacrificaretur. Ijs tranſactis, conſules praetoreſq. in prouincias profecti.omnibus tamen,uelut eã ſortitis, Africae cura erat: ſeu quia ibi ſummam rerum belliq. uerti cernebant,ſeu ut Scipioni gratificarentur, in quẽ tum omnis uerſa ciuitas erat.itaque non ex Sardinia tantum,(ſicut ante dictum)ſed ex Sicilia quoque & Hiſpania ueſtimenta,frumentumque,& arma etiam ex Sicilia & omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiſerat, quae multa ſimul undique eum circumſtabant. Vticam obſidebat.caſtra in conſpectu Haſdrubalis erant.Carthaginienſes deduxerant naues,claſſem paratam inſtructamq. ad commeatus intercipiendos habebant. inter haec ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo dimiſerat:ſi forte iam ſatias amoris in uxorem ex multa copia eum cepiſſet. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginienſibus condiciones, ut Romani Africa, Poeni Italia excederent, quam,ſi bellaretur,ſpes ulla deſciturum, afferebatur. Haec per nuncios magis equidem acta crediderim,(& ita pars maior auctores ſunt)quam ipſum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in caſtra Romana ad colloquium ueniſſe. Primo eas condiciones imperator Romanus uix auribus admiſit. poſtea, ut cauſſa probabilis ſuis commeandi foret in caſtra hoſtium, mollius eadem illa abnuere:ac ſpem facere, ſaepius ultro citro que agitantibus, rem conuenturam. Hibernacula Carthaginienſium, congeſta temere ex agris materia exaedificata,lignea ferme tota erant. Numidae praecipue arũdine textis, ſtoreaque,pars maxima,tectis paſſim nullo ordine, quidam ut ſine imperio occupatis locis,extra foſſam etiam uallumque habitabant.Haec relata Scipioni ſpem fecerant caſtra hoſtium per occaſionem incendendi. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordinis ſpectatae uirtutis atque prudentiae ſeruili habitu mittebat: qui, dum in colloquio legati eſſent, uagi per caſtra alius alia, aditus exituſque omnes, ſitum formamque & uniuerſorum caſtrorum & partium, qua Poeni, qua Numidae haberent, quantum interualli inter Haſdrubalis ac regia caſtra eſſet, ſpecularentur:moremque ſimul noſcerent ſtationum, uigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores inſidiantibus eſſent.& inter crebra colloquia alii atque alij de induſtria, quo pluribus omnia nota eſſent, mittebantur. Cum ſaepius agitata res certiorem ſpem pacis in dies & Syphaci & Carthaginienſibus per eum faceret: legati Romani uetitos ſe reuerti ab imperatore aiunt,niſi certũ reſponſum detur.proinde ſeu ipſi ſtaret iam ſententia,ſeu cõſulendus Haſdrubal & Carthaginienſes eſſent, conſuleret. tempus eſſe aut pacem componi, aut bellum nauiter geri. Dum conſulitur Haſdrubal ab Syphace,ab Haſdrubale Carthaginienſes: & ſpeculatores omnia uiſendi,& Scipio ad cõparanda quae in rem opus erant,tempus habuit: & ex mẽtione ac ſpe pacis,negligentia,ut fit,apud Poenos Numidaſq.orta cauendi ne quid hoſtile interim paterentur. Tandem relatum reſponſum, quibuſdam, quia nimis cupere Romanus pacem uidebatur,iniquis per occaſionem adiectis, quae peropportune cupienti tollere inducias Scipioni cauſſam praebuere.ac nuncio regis, cum relaturum ſe ad conſilium dixiſſet,poſtero die reſpondit, ſe uno fruſtra tendente, nulli alij pacem placuiſſe. renunciaret igitur, nullam aliam ſpem pacis, quam relictis Carthaginienſibus, Syphaci cum Romanis eſſe. Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exſequeretur. deductiſq. nauibus,(& iam ueris principium erat) machinas tormentaque, uelut a mari aggreſſurus Vticam imponit.

duo

A latebris, ferarum modo in siluis rapto uiuentis, tegeretur. His sermonibus circumstantium celebratus rex in praetorium ad Scipionem est perductus. Mouit & Scipionem cum fortuna pristina uiri praesenti fortunae collata: tũ recordatio hospitij, dextraeq. datae, & foederis publice ac priuatim iuncti. Eadem haec & Syphaci animum dederunt in alloquendo uictore. nam cum Scipio, quid sibi uoluisset, quaereret, qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset: tum ille peccasse quidem sese, atque insanisse fatebatur: sed tum demum cum arma aduersus populum Romanum cepisset, exitum sui furoris fuisse, non principium. tunc se insanisse, cum hospitia priuata & publica foedera omnia ex animo eiecisset: cum Carthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam: illam furiam pestemq. omnibus delenimentis animum suum auertisse atque alienasse: nec quieuisse, donec ipsa manib. suis nefaria sibi arma aduer
B sus hospitem atque amicum induerit. perdito tamen atque afflicto sibi hoc in miserijs solatij esse, quod in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac furiam transisse uideat. neque prudentiorem, neque constantiorem Massanissam, quam Syphacem, esse, etiam ab iuuenta incautiorem. certe stultius illum atque intemperantius eam, quam se, duxisse. Haec non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud aemulum cernens, cum dixisset: non mediocri cura Scipionis animum pepulit. & fidẽ criminibus factae prope inter arma nuptiae, neque consulto neque exspectato Laelio, faciebant: tamq. praeceps festinatio, ut quo die captam reginam uidisset, eodẽ matrimonio iunctam acciperet: & apud penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. Et eo die foediora haec uidebantur Scipioni, quod ipsum in Hispania iuuenem nullius forma pepulerat captiuae. Haec secum uolutanti Laelius ac Massanissa superuenerunt, quos cum pariter am-
C bos & benigno uultu excepisset, & egregijs laudibus frequenti praetorio celebrasset, abductum in secretum Massanissam sic alloquitur. Aliqua te existimo Massanissa intuentem in me bona, & principio in Hispaniam ad iungendam mecum amicitiam uenisse, & postea in Africa teipsum, spesq. omnes tuas in fidem meam commisisse. atqui nulla earum uirtus est, propter quas appetendus tibi uisus sim, qua ego aeque atque temperantia & continentia libidinum gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias uirtutes, Massanissa, adiecisse uelim. nam non est (mihi crede) tantum ab hostibus armatis aetati nostrae periculi, quantum ab circumfusis undique uoluptatibus. qui eas sua temperantia frenauit ac domuit, is multo maius decus maioremque uictoriam sibi peperit, quam nos Syphace uicto habemus. Quae me absente strenue ac fortiter fecisti, libenter & commemoraui, & memini: cetera teipsum reputare tecum, quam me dicente erubescere, malo. Syphax populi
D Romani auspicijs uictus captusq. est. itaque ipse, coniux, regnum, ager, oppida, homines qui incolunt, quidquid deniq. Syphacis fuit, praeda populi Romani est: & regem coniugemq. eius, etiam si non ciuis Carthaginiensis esset, etiam si non patrem eius imperatorem hostiũ uideremus, Romam oporteret mitti: ac senatus populiq. R. de ea iudicium atque arbitrium esse, quae regem nobis socium alienasse, atque in arma coegisse praecipitem dicatur. Vince animum, caue deformes multa bona uno uitio, & tot meritorum gratiam maiore culpa, quam caussa culpae est, corrumpas. Massanissae haec audienti non rubor solum suffusus, sed lacrymae etiam obortae. & cum se quidem in potestate futurum imperatoris dixisset, orasset q. eum, ut, quantum res sineret, fidei suae temere obstrictae cõsuleret, (promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum) ex praetorio in tabernaculum suum cõfusus cõcessit. Ibi arbitris remotis, cum crebro suspirio & gemitu, quod facile a circumstantibus ta-
E bernaculum exaudiri posset, aliquantũ tẽporis consumpsisset, ingenti ad postremum edito gemitu, fido ex seruis uno accito, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunae uenenum erat, ei mistum in poculo ferre ad Sophonisbam iubet, ac simul nunciare: Massanissam libenter primam ei fidem praestaturum fuisse, quam uir uxori debuerit. quoniam arbitrium eius, qui possint, adimant: secundam fidem praestare, ne uiua in potestatem Romanorum ueniat. memor patris imperatoris, patriaeque, & duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret. Hunc nuncium ac simul uenenum ferens minister cum ad Sophonisbam uenisset. Accipio, inquit, nuptiale munus, nec ingratum, si nihil maius uir uxori praestare potuit. hoc tamen nuncia: melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem. nec locuta est ferocius, quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo da-

to, impauide hausit. Quod ubi nunciatum est Scipioni: ne quid aeger animi ferox iuuenis grauius consuleret: accitum eum extemplo, nunc solatur, nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremq. rem, quam necesse fuit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a praesenti metu auerteret animum eius, in tribunal adscendit: & concionem aduocari iussit. ibi Massanissam primum regem appellatum, eximijsq. ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli eburnea, & scipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. addit uerbis honorem, neque magnificentius quidquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse, quo unum omnium externorum dignum Massanissam populus Romanus ducat. Laelium deinde & ipsum collaudatum aurea corona donat. & alij militares uiri, prout a quoque nauata opera erat, donati. Iis honoribus mollitus regis animus, erectusq. in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiae potiundae. Scipio, C. Laelio cum Syphace alijsque captiuis Romam misso, cum quibus & Massanissae legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert: &, quae munimenta inchoauerat, permunijt. Carthaginienses non breui solum, sed prope uano gaudio ab satis prospera in praesens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Hasdrubale atque exercitu suo, spei reposuerant, perculsi, iam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt XXX seniorum principes. id erat sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum uis. Qui ubi in castra Romana & praetorium peruenerunt, more adorantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conueniens oratio tam humili adorationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpae in Hannibalem, impotentiaeque eius fautores, ueniam ciuitati petebant, ciuium temeritate bis iam ante euersae, incolumi futurae iterum hostium beneficio. imperium ex uictis hostibus populum Romanum, non perniciem petere. paratis obedienter seruire, quae uellet, imperaret. Scipio, & uenisse ea spe in Africam se ait, & spem suam prospero belli euentu auctam, uictoriam se non pacem domum reportaturum esse: tamen, cum uictoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere: ut omnes gentes sciant, populum Romanum & suscipere iuste bella, & finire. Leges pacis se has dicere. Captiuos & perfugas & fugitiuos restituant. exercitus ex Italia & Gallia deducant. Hispania abstineant. insulis omnibus, quae inter Italiam & Africam sunt, decedant. naues longas, praeter XXX, omnes tradant. tritici quingenta, hordei CCC millia modium. Pecuniae summam quantam imperauerit, parum conuenit. alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum inuenio. His condicionibus, inquit, placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur. si placuerit, mecum indutias facite, Romam ad senatum mittite legatos. Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas condiciones pacis cum censuissent, (quippe qui moram temporis quaererent, dum Hannibal in Africam transijceret) legatos alios ad Scipionē, ut indutias facerent: alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captiuos, perfugasque & fugitiuos, quo impetrabilior pax esset. Multis ante diebus Laelius cum Syphace primoribusque Numidarum captiuis Romam uenit, quaeq. in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine patribus, ingenti omnium & in praesens laetitia, & in futurum spe. Consulti inde patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, Laelium retinendum, donec legati Carthaginienses uenirent. Supplicatio in quattriduum decreta est. P. Aelius praetor senatu misso, & concione inde aduocata, cum C. Laelio in rostra adscendit. Ibi uero audientes fusos Carthaginiensium exercitus, deuictum & captum ingentis nominis regem Numidiam omnem egregia uictoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque alijs multitudo solet, laetitiam immodicam significarent. Itaque praetor extēplo edixit, uti aeditui aedes sacras omnes tota urbe aperirent, circūeundi, salutandique deos, agendique gratias per totum diem populo potestas fieret. postero die legatos Massanissae in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, quod P. Scipio prospere res in Africa gessisset. deinde gratias egerunt, quod Massanissam non appellasset modo regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita patribus uisum esset, sine metu & certamine esset regnaturus: deinde, quod collaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset,

&dedisse

A & dedisse operam Massanissam, & porro daturum esse. petere, ut regium nomen ceteraq.
Scipionis beneficia, & munera senatus decreto confirmaret: &, nisi molestum esset, illud
quoque petere Massanissam, ut Numidas captiuos, qui Romae in custodia essent, remitte-
rent. id sibi amplum apud populares futurum esse. Ad ea responsum legatis. Rerum ge-
starum in Africa prospere, communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem re-
cte, atque ordine uideri fecisse, quod eum regem appellasset: & quidquid aliud fecisset,
quod honori foret Massanisae, ea patres comprobare, atque laudare. Munera, quae lega-
ti ferrent regi, decreuerunt, sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, & lato clauo
tunicis, equos duos phaleratos, bina equestria arma cum loricis: & tabernacula, mili-
taremq. supellectilem, qualem praeberi consuli mos est. Haec regi praetor mittere iussus.
legatis in singulos dona ne minus quinum millium, comitibus eorum millibus aeris, &
B uestimenta bina legatis, singula comitibus, Numidisque, qui ex custodia missi redderen-
tur regi. ad hoc aedes liberae, loca, lautia legatis decreta. Eadem aestate qua haec decre-
ta Romae, & in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus praetor, & M. Cornelius procon-
sul in agro Insubrium Gallorum cum Magone Poeno signis collatis pugnauerunt. Prae-
toris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidijs tenuit, ipse ad prima si-
gna equo aduectus. proq. duobus cornibus praetor ac proconsul milites ad inferenda in
hostes signa summa ui hortabantur. posteaquam nihil commouebant, tum Cornelio
Quinctilius, Lentior, ut uides, fit pugna, inquit: & induratus praeter spem resistendo ho-
stium timor: ac, ne uertat in audaciam, periculum est. equestrem procellam excitemus
oportet, si turbare ac statu mouere uolumus. itaque uel tu ad prima signa proelium sustine,
ego inducam in pugnam equites: uel ego hic in prima acie rem geram, tu quattuor le-
C gionum equites in hostem emittito. Vtram uellet praetor, muneris partem proconsu-
le accipiente, Quinctilius praetor cum filio, cui Marco praenomen erat, impigro iuuene,
ad equites pergit, iussosq. adscendere in equos repente in hostem emittit. Tumultum
equestrem auxit clamor ab legionibus additus: nec stetisset hostium acies, ni Mago
ad primum equitum motum paratos elephantos extemplo in proelium induxisset. ad quo
rum stridorem, odoremque, & adspectum territi equi, uanum equestre auxilium fece-
runt. & ut permixtus, ubi cuspide uti & comminus gladio posset, roboris maioris Ro-
manus eques erat: ita in ablatum pauentibus procul equis melius ex interuallo Numi-
dae iaculabantur. simul & peditum legio duodecima magna ex parte caesa, pudore ma-
gis, quam uiribus, tenebat locum: nec diutius tenuisset, ni ex subsidijs tertiadecima le-
gio in primam aciem inducta proelium dubium excepisset. Magoque ex subsidijs Gal-
D los integrae legioni opposuisset. quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis un-
decimae conglobant sese, atque elephantos iam etiam peditum aciem turbantes inua-
dunt. in quos cum pila confertos coniecissent: nullo ferme frustra emisso, omnes retro
in aciem suorum auerterunt. quattuor grauati uulneribus corruerunt. Tum prima com-
mota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut auersos uidere elephantos, ad au-
gendum pauorem ac tumultum effusis. sed donec stetit ante signa Mago, gradum sen-
sim referentes ordines tenorem pugnae seruabant. posteaquam femore transfixo caden-
tem, auferriq. ex proelio prope exsanguem uidere: extemplo in fugam omnes conuersi.
ad quinque millia hostium eo die caesa, & signa militaria duodeuiginti capta. nec Roma-
nis incruenta uictoria fuit. II millia & CCC de exercitu praetoris, pars multo maxima
ex legione XII amissa. inde & tribuni militum duo, M. Cosconius, & M. Maenius. ter-
E tiaedecimae quoque legionis, quae postremo proelio affuerat, Cn. Heluius, tribunus mili
tum, in restituenda pugna cecidit, & duodeuiginti ferme equites illustres obtriti ab ele-
phantis cum centurionibus aliquot perierunt. et longius certamen fuisset, ni uulnere du-
cis concessa uictoria esset. Mago proximae noctis silentio profectus, quantum pati uiae
per uulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos peruenit. ibi eum
legati ab Carthagine paucis ante diebus in sinum Gallicum appulsis nauibus adierunt, iu-
bentes primo quoque tempore in Africam transijcere. idem & fratrem eius Hannibalem
(nam ad eum quoque isse legatos eadem iubentes) facturum. non in eo esse Carthagi-
niensium res, ut Galliam, atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modo sena-
tus, periculoq. patriae motus, sed metuens etiam, ne uictor hostis moranti instaret:
Ligu-

Liguresq. ipsi relinqui Italiam a Poenis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent: simul sperans leuiorem in nauigatione, quam in uia, iactationem uulneris fore, & curationi omnia commodiora: impositis copijs in naues profectus, uix dum superata Sardinia, ex uulnere moritur. naues quoque aliquot Poenorum disiectae in alto, a classe Romana, quae circa Sardiniam erat, capiuntur. Haec terra mariq. in parte Italiae, quae iacet ad Alpes, gesta. consul C. Seruilius, nulla memorabili re in prouincia Etruria, & Gallia (nam eo quoque processerat) gesta, patre C. Seruilio, & C. Lutatio patruo ex seruitute post decimumsextum annum receptis, qui ad uicum Tanetum a Boijs capti fuerant: hinc patre, hinc patruo latera circumdantibus, priuato magis quam publico decore insignis Romam redijt. Latum ad populum est, ne C. Seruilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, uiuo, cum id ignoraret: tribunus pl. atque aedilis pl. fuisset, contra, quam sancitum legibus erat. Hac rogatione perlata, in prouinciam redijt. Ad Cn. Seruilium consulem, qui in Bruttijs erat, Consentia, Vffugum, Vergae, Besidiae, Hetriculum, Sypheum, Argentanumque, Dampetia, multique alij ignobiles populi senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura eius pugnae fama est. Valerius Antias quinque millia hostium caesa ait. quae tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter praetermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum. nam ad eũ quoque legati ab Carthagine uocantes in Africam; ijs forte diebus, quibus ad Magonem, uenerunt. Frendens, gemensque, ac uix lacrymis temperans dicitur legatorum uerba audisse. Posteaquam edita sunt mandata, Iam non perplexe, inquit, sed palam reuocant, qui, uetando supplementum & pecuniam mitti, iampridem retrahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties caesus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione, atque inuidia. neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exsultabit, atque efferet sese, quam Hanno: qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppressit. Iam hoc ipsum praesagiens animo, praeparauerat ante naues. itaque inutili militum turba praesidij specie in opida Bruttij agri, quae pauca magis metu, quam fide, continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transuexit: multis Italici generis, quia in Africam secuturos abnuentes cõcesserant in Iunonis Laciniae delubrum, inuiolatum ad eam diem, in templo ipso foede interfectis. Raro quemquam alium patriam exsilij caussa relinquentem, magis maestum abisse ferunt, quam Hannibalem hostium terra excedentem. respexisse saepe Italiae litora, & deos hominesque accusantem, se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, quod non cruentum ab Cannensi uictoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Poenum non uidisset: se centum millibus armatorum ad Trasymenum & Cannas caesis, circa Casilinum, Cumas, Nolamque consenuisse. Haec accusans, querensque, ex diutina possessione Italiae est detractus. Romam per eosdem dies, & Magonem & Hannibalem profectos, allatum est. cuius duplicis gratulationis minuit laetitiam, & quod parum duces in retinendis ijs, cum id mandatum ab senatu esset, aut animi, aut uirium habuisse uidebantur: & quod solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo euasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini uenerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam transiecissent. ducenta & quinquaginta auri, octingenta pondo argenti in uestibulo curiae posuerunt. Hominibus acceptis, & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiae legatis actae, atque insuper munera data, ac naues, quibus in Hispaniam reuerterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, segnius homines bona, quam mala, sentire. transitus Hannibalis in Italiam quantum terroris pauorisque iniecisset, sese meminisse. quas deinde clades, quos luctus incidisse? uisa castra hostium e muris urbis: quae uota singulorum uniuersorumque fuisse? quoties in concilijs uoces manus ad caelum porrigentium auditas, en umquam ille dies futurus esset, quo uacuam hostibus Italiam bona pace florentem uisuri essent? dedisse tandem id deos sextodecimo demum post anno: nec esse, qui dijs gratias agendas censeat. adeo ne aduenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut praeteritae satis memores sint. Conclamatum deinde ex omni parte curiae est, uti referret P. Aelius praetor: decretumque, ut V dies circa omnia puluinaria supplicaretur, ui-

A ctimaeq. maiores immolarentur CXX. Iam dimisso Laelio, legatisq. Massanissae, cum, Car
thaginiensium legatos de pace ad senatum uenientes Puteolis uisos, inde terra uenturos,
allatum esset, reuocari C. Laelium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fuluius Gil-
lo, legatus Scipionis, Carthaginienses Romam adduxit: quibus uetitis ingredi urbem, ho-
spitium in uilla publica senatus ad aedem Bellonae datus est. Orationem eandem ferme,
quam apud Scipionem, habuerunt, culpam omnem belli a publico consilio in Hannibalem
uertentes. Eum iniussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque transgressum: nec
Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis priuato consilio bellum intulisse. senatui ac po-
pulo Carthaginiēsi, si quis uera aestimet, foedus ad eam diem inuiolatum esse cum Roma
nis. itaque nihil aliud, sibi mandatum esse, uti peterent, quam ut in ea pace, quae postremo
cum consule Lutatio facta esset, manere liceret. Cum more tradito a patribus, potesta-
B tem interrogandi, si quis quid uellet, legatis praetor fecisset: senioresque, qui foederibus
interfuerant, alia alij interrogarent: nec meminisse se per aetatem (etenim omnes ferme
iuuenes erant) dicerent legati: conclamatum ex omni parte curiae est, Punica fraude ele-
ctos, qui ueterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent. Emotis deinde curia le-
gatis, sententiae interrogari coeptae. M. Liuius C. Seruilium consulem, qui propior esset,
accersendum, ut coram eo de pace ageretur, censebat. cum de re maiore, quam quanta es-
set, consultatio incidere non posset: non uideri sibi, absente consulum altero ambobusue,
eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse. Q. Metellus, qui triennio ante consul
dictatorq. fuerat: cum P. Scipio caedendo exercitus, agros populando, in eam necessita-
tem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent: & nemo omnium uerius existimare
posset, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret:
C nullius alterius consilio, quam Scipionis, accipiendam abnuendamq. pacem esse. M. Va-
lerius Laeuinus, qui bis consul fuerat, speculatores, non legatos, uenisse arguebat: iuben-
dosq. eos Italia excedere, & custodes cum ijs usque ad naues mittendos, Scipioniq. scri-
bendum, ne bellum remitteret. Laelius Fuluiusq. adiecerunt, & Scipionem in eo positam
habuisse spem pacis, si Hannibal & Mago ex Italia non reuocarentur. ceterum omnia si-
mulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusq. exspectantes: deinde quamuis recen-
tium foederum, & deorum omnium oblitos, bellum gesturos. Eo magis in Laeuini sen-
tentiam discessum. Legati pace infecta, ac prope sine responso dimissi. Per eos dies Cn.
Seruilius consul, haud dubius, quin pacatae Italiae penes se gloria esset, uelut pulsum ab se
Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus transiecit. Quod ubi Ro-
mae uulgatum est, primo censuerunt patres, ut praetor scriberet consuli, senatum aequū
D censere, in Italiam reuerti eum: deinde, cum praetor spreturum eum litteras suas diceret,
dictator ad idipsum creatus P. Sulpicius, pro iure maioris imperij, consulem in Italiam re-
uocauit. reliquum anni cum M. Seruilio, magistro equitum, circumeundis in Italia urbi-
bus, quae bello alienatae fuerant, noscendisq. singularum caussis consumpsit. Per indutia-
rum tempus & ex Sardinia ab Lentulo praetore centum onerariae naues cum commeatu
& uiginti rostratarum praesidio, & ab hoste & ab tempestatibus mari tuto in Africā trans-
miserunt. Cn. Octauio CC onerarijs, XXX longis nauibus ex Sicilia transijcienti non ea-
dem fortuna fuit. In conspectum ferme Africae prospero cursu uectum, primo destituit
uentus, dein uersus in Africum turbauit, ac passim naues disiecit. ipse cum rostratis per ad
uersos fluctus ingenti remigum labore enixus Apollinis promontorium tenuit. onerariae,
pars maxima ad Aegimurum insulam (ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est)
XXX ferme millia ab urbe, alia aduersus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatae sunt. O-
E mnia in conspectu Carthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concursum est. magi-
stratus senatum uocare, populus in curiae uestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusq.
amitteretur praeda. Cum quidam pacis petitae, alij indutiarum (necdum enim dies exie-
rat) fidem opponerēt, postremo permisto paene senatus populiq. consilio, consensum est,
ut classe quinquaginta nauium Hasdrubal Aegimurum trāsijceret, inde per litora portusq.
dispersas Romanas naues colligeret. Desertae fuga nautarum primum ab Aegimuro, de-
in ab Aquis onerariae Carthaginem puppibus tractae sunt. Nondum reuerterant ab Ro-
ma legati, neque sciebatur, quae senatus Romani de bello aut pace sententia esset: necdum
indutiarum dies exierat. eo indigniorem iniuriam ratus Scipio, ab ijs qui petissent pa-
cem

cem & indutias, spem pacis & fidem indutiarum uiolatam esse, legatos Carthaginem M. Baebium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. Qui cum multititudinis concursu pro pe uiolati essent, nec reditum tutiorem futurum cernerent: petierunt a magistratibus, quorum auxilio uis prohibita erat, ut naues mitterent, quae se prosequerentur. Datae triremes duae cum ad Bagradam flumen peruenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis Punica ad Vticam stationem habebat: ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Carthagine nuncio uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi praeerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romam superantem promontorium ex alto repente aggressae sunt. sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem nauem. et defendebatur egregie, quo ad tela suppeditarunt. quibus deficientibus, cum iam nulla alia res eam, quam propinquitas terrae multitudoq. a castris in litus effusa, tueri potuisset, concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram cum immisissent, nauis tantum iactura facta, incolumes ipsi euaserunt. Ita alio super aliud scelere cum haud dubie induti ae ruptae essent, Laelius Fuluiusq. ab Roma cum legatis Carthaginiensibus superuenerunt. quibus Scipio, etsi nō indutiarum modo fides a Carthaginiensibus, sed etiam ius gentium in legatis suis uiolatum esset, tamen se nihil nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum in ijs facturum esse cum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Hannibale iam terrae appropinquante, iussus e nautis unus adscendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, cum dixisset, sepulcrum dirutum proram spectare, abominatus, praeteruehi iusso gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit. Haec eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Seruilius Geminus, qui tum magister equitum erat, & Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterum exitu superioris anni cum legati sociarum urbium ex Graecia questi essent, uastatos agros ab regijs praesidijs, missosq. in Macedoniā legatos ad res repetendas, nō admissos ad Philippum regem: simul nunciassent, quattuor millia militum cum Sopatro duce traniecta in Africam duci: ut essent Carthaginiensibus praesidio, & pecuniae aliquantum una missum: legatos ad regem, qui, haec aduersus foedus facta uideri, patribus nunciarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. ijs tres quinqueremes datae. Annus insignis incendio ingenti, quo cliuus publicus ad solum exustus est, & aquarum magnitudine, & annonae uilitate fuit, praeterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam uim frumenti ex Hispania missam M. Valerius Falto, & M. Fabius Buteo aediles curules quaternis aeris uicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactae aetatis, si quidem uerum est augurum duos & quadraginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, uel si nouum ab eo inciperet. superauit paternos honores, auitos aequauit. pluribus uictorijs, & maioribus proelijs auus insignis Rullus, sed omnia aequare unus hostis Hannibal potest. cautior tamen, quam promptior, hic habitus fuir. et sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat: sic nihil certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. Augur in locum eius inauguratus Q. Fabius Maximus, filius. in eiusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeij ter toti instaurati ab aedilibus M. Sextio Sabino, & Cn. Tremellio Flacco. Ij ambo praetores facti, & cum ijs C. Liuius Salinator, & C. Aurelius Cotta. Comitia eius anni utrum C. Seruilius consul habuerit, an quia eum res in Etruria tenuerit, quae

An. 548. stiones ex S. C. de coniurationibus principum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum diuersi auctores faciunt. Principio insequentis anni M. Seruilius, & Ti. Claudius senatu in Capitolium uocato de prouincijs retulerunt. Italiam atque Africam in sortem conijci, Africam ambo cupientes, uolebant. ceterum Q. Metello maxime annitente, neque data, neque negata est Africa. consules iussi cum tribunis plebis agere, ut, si ijs uideretur, populum rogarent, quem uellet in Africa bellum gerere. omnes tribus P. Scipionem iusserunt. nihilominus consules prouinciam Africam (ita enim senatus decreuerat) in sortem coniecerunt. Ti. Claudio Africa euenit, ut quinquaginta nauium classem, omnes quinqueremes, in Africam transijceret, pariq. imperio cum Scipione imperator

perator

A peratore esset. M. Seruilius Etruriam sortitus. In eadem prouincia & C. Seruilio prorogatum imperium, si consulem remorari ad urbem senatui placuisset. Praetores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones prouinciamq. traderet ei P. Quinctilius Varus: C. Liuius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno praefuerat: Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo, praetore prioris anni, prouinciam & duas legiones acciperet. Villius propraetor cum XX nauibus longis, militibus mille oram Siciliae tutaretur: inde M. Pomponius uiginti nauibus reliquis mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottae urbana euenit. ceteris ita, uti quisque obtinebant prouincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis dijs omnia inciperent, agerentque, quos ludos M. Claudio Marcello T. Quinctio consulibus T. Manlius B dictator, quasq. hostias maiores uouerat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset: ut eos consules, prius quam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quattriduũ facti: hostiaeque, quibus uotae erãt, dijs caesae. Inter haec simul spes, simul cura in dies crescebat: nec satis certum constare apud animos poterat, utrum gaudio dignius esset, Hannibalem post sextumdecimum annum ex Italia decedentem uacuã possessionem eius reliquisse populo Romano: an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transiecisset. Locum nimirum, non periculum, mutatum: cuius tantae dimicationis uatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, grauiorẽ in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditae barbariae rege, qui statarium, semilixam ducere exercitum solitus sit, aut cum socero eius Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuarijs exerci- C tibus, ex agrestium semiermi turba subito collectis: sed cũ Hannibale, prope nato in praetorio patris, fortissimi ducis, alto atque educato inter arma, puero quondam milite, uix dum iuuene imperatore: qui senex uincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset. ducere exercitum aequalem stipendijs suis, duratum omnium rerum patientia, quas uix fides fiat homines passos, perfusum millies cruore Romano, exsuuias non militum modo, sed etiam imperatorum portantem. multos occursuros Scipioni in acie, qui praetores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus uallaribusq. insignes coronis, peruagatos capta castra, captas urbes Romanas. nõ esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex caede imperatorum praeseferre posset Hannibal. Has formidines agitando animis, ipsi curas & metus augebant, etiam, quod cum assuessent per aliquot annos bellum ante D oculos, alijs atque alijs in Italiae partibus, lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio & Hannibal, uelut ad supremum certamen comparati duces. ij quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia, & uictoriae spes, quo magis in propinquam eã imminebant animis, eo curae intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat: quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem, ac rerum gestarum eius magnitudinem, paenitebat: modo, cum respicerent, bis sese acie uictos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius uirtute & consilio Scipionis facta, uelut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant. Iam Hadrumetum peruenerat Hannibal. unde ad reficiendum ex iactatione maritima militem paucis diebus sumptis, excitus pauidis nuncijs omnia circa Carthaginem obtineri armis afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Za- E ma quinque dierum iter ab Carthagine abest. inde praemissi speculatores, cum excepti a custodibus Romanis, deducti ad Scipionem essent: traditos eos tribuno militum, iussosq. omisso metu uisere omnia, per castra, qua uellent, circumduci iussit: percunctatusque, satin' percommode omnia explorassent, datis qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quae nunciabantur, (nam & Massanissam cum sex millibus peditum, quattuor equitum uenisse eo ipso forte die, afferebant) laeto animo audiuit, maxime hostis fiducia, quae non de nihilo profecto concepta est, perculsus. itaque quamquam & ipse caussa belli eius erat, & aduentu suo turbauerat pactas indutias, & spem foederum: tamen, si integer, quam si uictus, peteret pacem, aequiorem impetrari posse ratus, nuncium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potesta-

tem

tem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem habeo. Valerius Antias primo proelio uictum eum a Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt caesa, mille & septingenti capti, legatũ cum alijs decem legatis tradit in castra ad Scipionem uenisse. Ceterum Scipio cum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Nargara urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum, quod aquatio intra teli coniectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quattuor millibus inde, tutum commodumq. alioqui, nisi quod longinquae aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt non suae modo aetatis maximi duces, sed omnis ante se memoriae omnium gentium cuilibet regum imperatorumue pares. Paullisper alter alterius conspectu admiratione mutua prope attoniti conticuere. Tum Hannibal prior. Si hoc ita fato dato erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano, quiq. toties prope in manibus uictoriam habui, is ultro ad pacem petendam uenirem, laetor, te mihi potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui de tot Romanis ducibus uictoriam dij dedissent, tibi cessisse: teq. huic bello uestris prius, quam nostris, cladibus insigni, finem imposuisse. hoc quoque ludibrium fortunae casus ediderit, ut cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim, ad filium eius inermis ad pacem petendam ueniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab dijs esse, ut & uos Italiae, & nos Africae imperio contenti essemus. neque enim ne uobis quidem Sicilia, atque Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tamq. egregijs amissis ducibus. Sed praeterita magis reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena appetiuimus, ut de nostris dimicaremus. nec in Italia solum uobis bellum, nobis in Africa est: sed & uos in portis uestris prope ac moenibus signa armaq. hostium uidistis: & nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudiuimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, uos ante omnia optaretis, in meliore uestra fortuna de pace agitur: agimusq. ij quorum & maxime interest pacem esse, & qui quodcumque egerimus, ratum ciuitates nostrae habiturae sint. animo tantum nobis opus est non abhorrente a quietis consilijs. Quod ad me attinet, iam aetas senem in patriam reuertentem, unde puer profectus sum, iam secundae, iam aduersae res ita erudierunt, ut rationem sequi, quam fortunam, malim. tuam & adolescentiam, & perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis opus est consilijs, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna numquam decepit. Quod ego fui ad Trasymenum, ad Cannas, id tu hodie es. uixdum militari aetate imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. patris & patrui persecutus mortem, ex calamitate uestrae domus decus insigne uirtutis pietatisq. eximiae cepisti: amissas Hispanias recuperasti, quattuor inde Punicis exercitibus pulsis. consul creatus, cum ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus caesis, binis eadem hora captis simul incensisq. castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni eius, tot nostri imperij ereptis, me sextumdecimum iam annum haerentem in possessione Italiae detraxisti. Potest uictoriam malle, quam pacem, animus. Noui uobis spiritus magnos magis, quam utiles. et mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si in secundis rebus bonam quoque mentem darent dij, non ea solum, quae euenissent, sed etiam ea, quae euenire possent, reputaremus. Vt omnium obliuiscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. quem modo castris inter Anienem, atque urbem uestram positis, ac iam prope scandentem moenia Romana uideras, hic cernis, duobus fortissimis uiris fratribus, clarissimis imperatoribus orbatum ante moenia prope obsessae patriae, quibus terrui uestram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximae cuique fortunae minime credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubijs, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorq. est certa pax, quam sperata uictoria. haec in tua, illa in deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horae dederis discrimen. cum tuas uires, tum uim fortunae, Martemq. belli communem propone animo. utrimque ferrum, corpora humana erunt. nusquam minus, quam in bello, euentus respondent. Non tantum

tum

A tum ad id, quod data pace iam habere potes, si proelio uincas, gloriae adieceris: quantum ademeris, si quid aduersi eueniat. simul parta ac sperata decora unius horae fortuna euertere potest. omnia in pace iungenda tuae potestatis sunt, P. Corneli tunc ea habenda fortuna erit, quam dij dederint. Inter pauca felicitatis uirtutisq. exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si uictor pacem petentibus dedisset patribus nostris: sed non statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo foedius corruit. Est quidem eius qui dat, non qui petit, condiciones dicere pacis. sed forsitan non indigni simus, qui nobismetipsis multam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quae bellum initum est, uestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quidquid insularum toto inter Africam Italiamq. continetur mari: Carthaginienses inclusi Africae litoribus, uos, quando ita dijs placuit, externa etiā terra mariq. uideamus regentes imperia. B Haud negauerim, propter non nimis sincere petitam aut exspectatam nuper pacem, suspectam esse uobis Punicam fidem. multum, per quos petita sit, ad fidem tuendae pacis pertinet, Scipio. uestri quoque (ut audio) patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negauerunt pacem. Hannibal peto pacem: qui neque peterem, nisi utilem crederem: & propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam peto. & quemadmodum, quia a me bellum coeptum est, ne quem eius paeniteret, quoad ipsi inuidere dei, praestiti: ita annitar, ne quem pacis per me partae paeniteat. Aduersus haec imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit. Non me fallebat, Hannibal, aduentus tui spe Carthaginienses & praesentē indutiarum fidem, & spem pacis turbasse: neque tu id sane dissimulas, qui de condicionibus superioribus pacis omnia subtrahas, praeter ea, quae iampridem in nostra potestate sunt. ceterum sicut tibi curae est, sentire ciues tuos, quanto per te onere leuētur: sic mihi laborandum est, ne, quae tunc pepigerunt, hodie subtracta ex condicionibus pacis, praemia perfidiae habeant. C Indigni quibus eadem pateat condicio, ut etiam prosit uobis fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum. et tunc Mamertinorum sociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis pia ac iusta induerunt arma. uos lacessisse, & tu ipse fateris, & dij testes sunt: qui & illius belli exitum secundum ius fasq. dederunt, & huius dant, & dabunt. Quod ad me attinet, & humanae infirmitatis memini, & uim fortunae reputo, & omnia, quaecumque agimus, subiecta esse mille casibus scio. ceterum quemadmodum superbe & uiolenter me faterer facere, si, priusquam in Africam transiecissem, te tua uoluntate cedentē Italia, & imposito in naues exercitu ipsum uenientem ad pacem petendam aspernarer: sic nunc, cum prope manu conserta restitantem ac tergiuersantem in D Africam attraxerim, nulla sum tibi uerecundia obstrictus. proinde si quid ad ea, in quae tum pax conuentura uidebatur, (quae sunt, nosti. multae nauium cum commeatu per indutias expugnatarum, legatorumq. uiolatorum) adijcitur, est quod referam ad consilium. sin illa quoque grauia uidentur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis. Ita infecta pace ex colloquio ad suos cum se recepissent, frustra uerbis tentatam rem nunciant: armis decernendum esse, habendamq. eam fortunam, quam dij dedissent. In castra ut est uentum, pronunciant ambo, arma expedirent milites animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, uictores. Roma, an Carthago iura gentibus daret, ante crastinam noctem scituros. neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum uictoriae praemium fore: par periculum praemio, quibus aduersae pugnae fortuna fuisset. Nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaq. terra, & Carthagini, supremo auxilio effuso, adesse uidebatur praesens exci- E dium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut euersuri. Anceps igitur spes & metus miscebant animos: cōtēplantibusq. modo suam, modo hostium aciem, cum oculis magis, quam ratione, pensarent uires, simul laeta, simul tristia obuersabantur. quae ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo, atque hortando subijciunt. Poenus XVI annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos, & sua cuique decora, ubi ad insignem alicuius pugnae memoria militem uenerat, referebat. Scipio Hispanias, & recentia in Africa proelia, & confessionem hostium, quod neque non petere pacē propter me-

tum,

tum, neque manere in ea prae insita animis perfidia potuissent; ad hoc, colloquium Hannibalis in secreto habitum: ac (liberum fingenti, qua uelit flecti:) ominatur, (quibus quondam auspicijs patres eorum pugnauerint ad Aegates insulam, ea illis exeuntibus in aciem portendisse deos) adesse finem belli, ac laboris: in manibus esse praedam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, coniuges, penatesq. deos. Adeo celsus haec corpore, uultuq. ita laeto, ut uicisse iam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes, triarijs postremam aciem clausit. non confertas autem cohortes ante sua quemque signa instruebat. sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium accepti, nihil ordines turbarent. Laelium, cuius ante legati, eo anno quaestoris, extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur, cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Massanissam Numidasq. ab dextro opposuit. uias patentes inter manipulos antesignanorum uelitibus (ea tunc leuis armatura erat) compleuit: dato praecepto, ut ad impetum elephantorum aut post rectos refugerent ordines, aut in dextram laeuamq. discursu applicantes se antesignanis, uiam, qua irruerent in ancipitia tela, belluis darent. Hannibal ad terrorem primum elephantos (LXXX autem erãt, quot nulla umquam in acie ante habuerat) instruxit, deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Balearibus Maurisq. admistis: in secunda acie Carthaginienses, Afrosque, & Macedonum legionem: modico deinde interuallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttij plerique erant, ui ac necessitate plures, quam sua uoluntate decedentem ex Italia secuti) instruxit. equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus. dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidae tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non uestitus habitusque, non caussa militandi eadem esset, auxiliaribus & praesens, & multiplicata merces ex praeda ostentatur. Galli proprio, atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiae deductis ex asperrimis montibus in spem uictoriae ostentantur. Mauros Numidasq. impotenti Massanissae futuro dominatu terret. alijs aliae spes ac metus iactantur. Carthaginiensibus moenia patriae, dij penates, sepulcra maiorum, liberi cum parentibus, cõiugesq. pauidae, aut excidium seruitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum aut in spem medium ostentatur. Cum maxime haec imperator apud Carthaginienses, duces suarum gẽtium inter populares, pleraque per interpretes intermistos alienigenis ageret, tubae cornuaq. ab Romanis cecinerunt: tantusq. clamor ortus, ut elephanti in suos sinistro maxime cornu uerterentur, Mauros ac Numidas. addidit facile Massanissa perculsis terrorem: nudauitq. ab ea parte aciem equestri auxilio. paucae tamen bestiarum intrepidae in hostem actae, inter uelitum ordines cum multis suis uulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos uelites, cũ uiam elephantis, ne obtererentur, fecissent, in ancipites ad ictum utrimque conijciebant hastas: nec pila ab antesignanis cessabant, donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam uerterunt. Laelius, ut turbatos uidit hostes, addit perculsis terrorem. Vtrimque equite nudata erat Punica acies, cum pedes concurrit, nec spe, nec uiribus iam par. ad hoc, dictu parua, sed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor a Romanis, eoque maior & terribilior: dissonae illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, uoces. pugna Romana stabilis & suo & armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio & uelocitas illinc maior, quam uis. Igitur primo impetu extemplo mouere loco hostium aciem Romani: ala deinde & umbonibus pulsantes, in summotos gradu illato, aliquantum spatij, uelut nullo resistente, incessere: urgentibus & nouissimis primos, ut semel motam aciem sensere, quod ipsum uim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes auxiliares cedentes secunda acies, Afri & Carthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos caedendo ad se perueniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: & in suos uersi, partim refugere in secundam aciem: partim nõ recipientes caedere, uti paullo ante non adiuti, & tunc exclusi. et prope duo iam permista proelia erant: cum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerẽtur conserere manus. non tamen ita perculsos, iratosq. in aciẽ accepere, sed densatis ordinibus, in cornua, uacuumq. circa campum extra proelium eiecere: ne pauidos fuga uulneribusq. milites

lites

A lites in certam & integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominũ armorumq. locum, in quo steterant paullo ante auxiliares, compleuerat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat: itaque qui primi erant hastati, per cumulos corporum, armorumque, & labem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, & signa & ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuare coeperant, uagam ante se cernentes aciem. Quod Scipio ubi uidit, receptui propere canere hastatis iussit: & saucijs in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit, quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita nouum de integro proelium ortum est: quippe ad ueros hostes peruentum erat, & armorum genere, & usu militiae, & fama rerum gestarum, & magnitudine uel spei uel periculi pares. sed & numero Romanus superior erat, & animo: quod iam equites, iam elephantos fuderat: iam prima acie pulsa, in secun-
B dam pugnabat. In tempore Laelius & Massanisa pulsos per aliquantum spatij secuti equites, reuertentes, in auersam hostium aciem incurrere. Is demum impetus perculit hostem. multi circumuenti in acie caesi: multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium sociorumq. caesa eo die supra millia uiginti. par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Hannibal cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Hadrumetum perfugit, omnia & in proelio, & ante aciem, priusquam excederet pugna, expertus: & confessione etiam Scipionis, omniumq. peritorum militiae, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus, atque intolerabilis uis, signa sequi, & seruare ordines, in quo plurimum spei ponerent, Romanos prohiberet. deinde auxiliares ante Carthaginien-
C sium aciem, ne homines misti colluuione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugae haberent: simul primum ardorem, atque impetum hostium excipientes fatigarent: ac, si nihil aliud, uulneribus suis ferrum hostile hebetarent: tum, ubi omnis spes esset, milites Carthaginienses, Afrosque, ut omnibus rebus alijs pares, eo quod integri cum fessis ac saucijs pugnarent, superiores essent. Italicos interuallo quoque diremptos, incertos, socij an hostes essent, in postremam aciem summotos. Hoc edito uelut ultimo uirtutis opere Hannibal cũ Hadrumetum refugisset: accitusq. inde Carthaginem sexto ac trigesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset: fassus in curia est, non proelio modo se, sed bello uictum: nec spem salutis alibi, quam in pace impetranda, esse. Scipio confestim a proelio, expugnatis hostium castris, direptisque, cũ ingenti praeda ad mare ac naues redijt, nuncio allato, Cn. Lẽtulum cum L rostratis, C onerarijs
D omni genere commeatus, ad Vticam accessisse. Admouendum igitur undique terrorem perculsae Carthagini ratus, misso Laelio Romam cum uictoriae nuncio, Cn. Octauium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem iubet. ipse, ad suã ueterem noua Lentuli classe adiuncta, profectus ab Vtica, portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, cum uelata infulis ramisq. oleae Carthaginiensium occurrit nauis. decem legati erant principes ciuitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem. qui cum ad puppim praetoriae nauis accessissent, uelamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesq. fidẽ & misericordiam Scipionis: nullum ijs aliud responsum datum, quam ut Tunetem uenirent, eo se moturum castra. ipse ab contemplato situ Carthaginis non tam noscendi in praesentia, quam terrendi hostis caussa, Vticam, eodem & Octauio reuocato, redijt. Inde procedentibus ad Tunetem, nuncius allatus: Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus,
E quam peditibus, uenire Carthaginiensibus auxilio. Pars exercitus cũ omni equitatu missa, turmalibus primum agmen aggressa, Numidas leui certamine fudit. exitu quoque fugae intercluso, a parte omni circumdatis equitibus, XV millia hominum caesa, ∞ & CC uiui capti sunt, & equi Numidici ∞ & D, signa militaria duo & septuaginta. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita. legatique XXX Carthagine ad Scipionem uenerunt. & illi quidem multo miserabilius, quam ante, quo magis cogebat fortuna, egerunt: sed aliquanto minore cum misericordia, ab recenti memoria perfidiae, auditi sunt. In concilio, quanquam iusta ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem: tamen, cum, & quanta rẽs esset, & quam longi temporis obsidio tam munitae & ualidae urbis, reputarent: & ipsum Scipionem exspectatio suc-

cessoris, uenturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret: ad pacem omnium animi uersi sunt. Postero die reuocatis legatis, & cum multa castigatione perfidiae monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem deos & iusiurandum esse crederent, condiciones pacis dictae. Vt liberi legibus suis uiuerent. quas urbes, quosq. agros, quibusq. finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandiq. finem eo die Romanus faceret. perfugas fugitiuosque, & captiuos omnes, & naues rostratas, praeter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos; neque domarent alios. bellum neue in Africa, neue extra Africam iniussu populi Romani gererent. Massanisae res redderent, foedusq. cum eo facerent. frumentum, stipendiumq. auxilijs, donec ab Roma legati redissent, praestarēt. decē millia talentum argenti descripta pēsionibus aequis in annos quinquaginta soluerent. obsides centum arbitratu Scipionis darent, ne minores XIV annis, neu XXX maiores. indutias ita se daturum, si per priores indutias naues onerariae captae, quaeque fuissent in nauibus, restituerentur. aliter nec indutias, nec spem pacis ullam esse. Has condiciones legati cum domum referre iussi in concione ederent, & Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque a multitudine inquieta eadem & imbelli, indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore, audirique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. quae insueta liberae ciuitati species cum fremitum populi mouisset, perturbatus militaris uir urbana libertate, Nouem, inquit, annorum a uobis profectus, post sextum & tricesimum annum redij. militares artes, quas me a puero fortuna nunc priuata nunc publica docuit, probe uideor scire: urbis ac fori iura, leges, mores uos me oportet doceatis. Excusata imprudentia, de pace multis uerbis disseruit, quam nec iniqua, & necessaria esset. omnium maxime difficile erat, quod ex nauibus per indutias captis nihil praeter ipsas comparebat naues: nec inquisitio erat facilis. Cum aduersantes paci arguerentur, placuit naues reddi, & homines utique inquiri: cetera quae abessent, aestimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienses. Sunt qui Hannibalem ex acie ad mare peruenisse, inde praeparata naue ad regem Antiochum extemplo profectum tradunt: postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in Africa non esse. Posteaquam redierunt ad Scipionem legati: quae publica in nauibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quaestores; quae priuata, profiteri domini iussi: pro ea summa pecuniae XXV millia pondo argenti praesentia exacta. indutiaeque Carthaginiensibus datae in tres menses. additum, ne per indutiarum tempus alio usquam, quam Romam, mitterent legatos: & quicumque legati Carthaginem uenissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, & quae petentes uenissent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, & M. Marcius Ralla, & L. Scipio, imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam uilitatem annonae effecerunt, ut pro uectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romae ad nuncium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat: iussusque erat Ti. Claudius mature in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam transijcere: & alter consul M. Seruilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant, quod patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis, censuerant. Prodigia quoque nunciata sub ipsam famam rebellionis terrorem attulerant. Cumis solis orbis minui uisus, & pluuit lapideo imbri. & in Veliterno agro terra ingentibus cauernis consedit, arboresque in profundum haustae, Ariciae forum, & circa tabernae, Frusinone murus aliquot locis, & porta de caelo tacta: & in palatio lapidibus pluuit. Id prodigium more patrio nouemdiali sacro, cetera hostijs maioribus expiata. Inter quae etiam aquarū insolita magnitudo in religionem uersa. nam ita abundauit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad aedem Erycinae Veneris parati sint. ceterum ludorum ipso die serenitate subita orta, pompa duci coepta ad portam Collinam, reuocata deductaq. in circum est, cum, decessisse inde aquam nunciatū esset: laetitiamq. populo, & ludis celebritatem addidit sedes sua sollemni spectaculo reddita. Claudium consulem profectū tandem ab urbe inter portus Cossanum Loretanumq. atrox uis tempestatis adorta, in metum ingentē adduxit. Populonios inde cū peruenisset, stetissetq. ibi, dum reliquum tempestatis

A statis exsaeuiret: Iluam insulam, & ab Ilua Corsicam, a Corsica in Sardiniam trãsiecit. ibi superantem Insanos montes multo & saeuior & infestioribus locis tempestas adorta disiecit classem. multae quassatae, armamentisque spoliatae naues: quaedam fractae. ita uexata ac lacerata classis Carales tenuit. ubi dum subductae reficiuntur naues, hiems oppressit: circumactumq. anni tempus. & nullo prorogante imperium, priuatus Ti. Claudius classem Romam reduxit. M. Seruilius, ne comitiorum caussa ad urbem reuocaretur: dictatore dicto C. Seruilio, in prouinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Aelium Paetum dixit. Saepe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaque cum pridie idus Martias ueteres magistratus abissent, noui suffecti non essent, respub. sine curulibus magistratibus erat. L. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo, & Q. Fuluio, aedil. curul. ludi Romani ter toti instaurati. Pecuniam ex aerario scribae, uiatoresque aedilicij clam egessisse
B per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli aedilis. P. Aelius Tubero, & L. Laetorius aediles plebis uitio creati, magistratu se abdicarunt, cum ludos, ludorumque caussa epulum Ioui fecissent, & signa tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos dictator & magister equitum ex senatusconsulto fecerunt. Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque cum uenissent Romam, senatus ad aedem Bellonae habitus est. ubi cum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale esse suprema Carthaginiensibus pugna, finemque tandem lugubri bello impositum, ingenti laetitia patrum exposuisset, adiecit, Verminam etiam Syphacis filium, quae non parua bene gestae rei accessio fuerat, deuictum. in concionem inde prodire iussus, gaudiumque id populo impertire. Tum patefacta gratulatione omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretae. Legatis Carthaginiensium & Philippi regis (nam ij quo-
C que uenerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum iussu patrum a dictatore est, consules nouos eis senatum daturos esse. Comitia inde habita: creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Aelius Paetus. praetores M. Iunius Pennus, cui sors urbana euenit, M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero Siciliam est sortitus. De prouincijs consulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis, & Carthaginiensium auditi essent. belli finem alterius, principium alterius prospiciebãt animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat prouinciae Africae: seu bellum foret, facilem uictoriam: seu iam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. negare itaque, prius quidquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset: concedente collega, moderato uiro & prudenti: qui gloriae eius certamen cum Scipione, praeterquam quod An. 549
D iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus & M. Acilius Glabrio tribuni plebis rem priore anno nequidquam tentatam ab Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare aiebant. ex auctoritate patrum latum ad populum esse, cuius uellent imperium in Africa esse, omnes V & XXX tribus P. Scipioni id imperium decresse. Multis contentionibus & in senatu & ad populum acta res, postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur iurati (ita conuenerat) censuerunt, uti consules prouincias inter se compararent, sortirenturue, uter Italiam, uter classem nauium L haberet. cui classis obuenisset, in Siciliam nauigaret. si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam transijceret: consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, iure imperij terra rem gereret. si condiciones conuenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem iuberent pacem dare: & quem, si deportandus
E exercitus uictor ex Africa esset, deportare. si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam transijceret. alter cõsul, cui Italia euenisset, duas legiones a M. Sextio praetore acciperet. P. Scipioni cum exercitibus quos haberet, in prouincia Africa prorogatum imperium. Praetori M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttijs, quibus C. Liuius priore anno praefuerat, decretae. P. Aelius praetor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus propraetor habuisset, decernitur. M. Seruilio prioris anni consuli cum suis duabus item legionibus in Etruriam prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot iam annos ibi L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum esse. ut ij consules cum tribunis agerent, si eis uideretur, ut plebẽ rogarent, cui iu-

berent in Hispania imperium esse. is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, & XV cohortes socios Latini nominis, quibus prouinciam obtineret. ueteres milites L. Cornelius & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli L nauium classis ex duabus classibus, Cn. Octauij, quae in Africa esset, P. Villi, quae Siciliae oram tuebatur, decreta: ut quas naues uellet, deligeret. P. Scipio L longas naues haberet, quas habuisset. quibus, si Cn. Octauium, sicut praefuisset, praeesse uellet, Octauio propraetori in eum annum imperium esset. si Laelium praeficeret, Octauius Romam decederet: reduceretq. naues, quibus proconsuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longae naues decretae. Et cōsules duas legiones urbanas scribere iussi, ut quattuordecim legionibus eo anno, centum nauibus longis respublica administraretur. Tum de legatis Philippi & Carthaginiensium actum. priores Macedonas introduci placuit, quorum uaria oratio fuit: partim purgantium quae questi erant missi ad regem a Roma legati de populatione sociorum: partim ultro accusantium quidem & socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium: quem ex tribus ad se missis legatis delectu habito substitisse, & se bello lacessisse cōtra foedus, & saepe cum praefectis suis signis collatis pugnasse: partim postulantium, ut Macedones, duxq. eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, captiq. in uinculis essent, sibi restituerentur. Aduersus ea M. Furius missus ad idipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit. Aurelium relictum, ne socij populi Romani fessi populationibus, atque iniuria, ad regem deficerent, finibus sociorum nō excessisse. dedisse operam, ne impune in agros eorum transscenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis & propinquis regis esse. eum cum quattuor millibus Macedonum & pecunia missum nuper in Africam esse Hannibali Carthaginiensibusq. auxilio. De his rebus interrogati Macedones cum perplexe responderent, ipsi ante responsum tulerunt, Bellum quaerere regem, & si pergat, propediem inuenturum. dupliciter ab eo foedus uiolatum: & quod socijs populi Romani iniurias fecerit, bello armisq. lacessiuerit: & quod hostes auxilijs & pecunia iuuerit. et P. Scipionem recte, atque ordine uideri fecisse, & facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt, hostium numero in uinculis habeat. et M. Aureliū e republica facere, gratumq. id senatui esse, quod socios populi Romani, quando iure foederis non posset, armis tueatur. Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses uocati. quorum aetatibus dignitatibusq. conspectis, (nam longe primi ciuitatis erant) tum pro se quisque dicere, uere de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat, (Haedum populares cognomine appellabant) pacis semper auctor, aduersusq. factioni Barchinae. eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a republica transferenti. Qui cum uaria oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quaedam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior uenia esset: nunc monendo etiam patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur: Si se atque Hannonem audissent Carthaginienses, & tempore uti uoluissent, daturos fuisse pacis condiciones, quas tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunam, bonamq. mentem dari. populum Romanum eo inuictum esse, quod in secundis rebus sapere, & consulere meminerit. et hercule mirandum fuisse, si aliter facerent. ex insolentia, quibus noua bona fortuna sit, impotentes laetitiae insanire: populo Romano usitata ac prope iam obsoleta ex uictoria gaudia esse, ac plus paene parcendo uictis, quam uincendo, imperium auxisse. Ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensium res. nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, praeter Carthaginis moenia. ijs inclusos, non terra, non mari quidquam sui iuris cernere. urbem quoque ipsam, ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, saeuire populus Romanus uelit. Cum, flecti misericordia patres, appareret, senatorum unum, infestum perfidiae Carthaginiensium, succlamasse ferunt: per quos deos foedus icturi essent, cum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent? Per eosdem, inquit Hasdrubal, qui tam infesti sunt foedera uiolantibus. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis prouincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum M'. Acilius & Q. Minucius tribuni pleb. ad populum tulerunt: uellent iuberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret? & quem eam pacem dare, quemq. ex Africa exerci-

tus

A tus deportare iuberent? De pace, Vti rogas, omnes tribus iusserunt, pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decreuit, ut P. Scipio ex X legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei uideretur, faceret. Gratias deinde patribus egere Carthaginienses: petieruntque, ut sibi in urbem introire, & colloqui cum ciuibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. esse in ijs partim propinquos, amicosque suos, nobiles homines, partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conuentis, cum rursus peterent, ut sibi quos uellent ex ijs redimendi potestas fieret, iussi nomina edere. & cum CC ferme ederent, senatusconsultum factum est, ut legati Romani ducentos ex captiuis, quos Carthaginienses uellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut, si pax conuenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet. fetiales cum in Africam ad foe-
B dus feriendum ire iuberentur, ipsis postulantibus senatusconsultum in haec uerba factum est, Vt priuos lapides silices, priuasq. uerbenas secum ferrent: uti praetor Romanus his imperaret, ut foedus ferirent, illi praetorem sagmina poscerent. Herbae id genus ex arce sumptum dari fetialibus solet. Ita dimissi Roma Carthaginienses cum in Africam uenissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus pacem fecerunt. Naues longas, elephantos, perfugas, fugitiuos, captiuorum quattuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naues prouectas in altũ incendi iussit. Quingentas fuisse omnis generis, quae remis agerentur, quidam tradunt. quarum conspectum repente incendium tã lugubre fuisse Poenis, quam si ipsa Carthago arderet. De perfugis grauius, quam de fugitiuis, consultum. nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati. Annis ante XL pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio A. Manlio consulibus.
C bellum initum annis post tribus & XX, P. Cornelio Ti. Sempronio consulibus, finitum est decimoseptimo anno Cn. Cornelio P. Aelio Paeto consulibus. Saepe postea ferũt Scipionem dixisse: Ti. Claudij primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelij, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthaginiensibus cum prima collatio pecuniae diutino bello exhaustis difficilis uideretur, maestitiaq. & fletus in curia esset, ridentem Hãnibalem ferunt conspectum. cuius cum Hasdrubal Haedus risum increparet in publico fletu, cum ipse lacrymarum caussa esset, Si quemadmodum oris habitus cernitur oculis, inquit, sic & animus intus cerni posset, facile uobis appareret nõ laeti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse. qui tamen nequaquam adeo est intempestiuus, quam uestrae istae absurdae, atque abhorrentes lacrymae sunt. tunc flesse decuit, cum adempta nobis arma, incensae naues, interdictum externis bellis. illo enim uulnere conci-
D dimus. Nec esse in uos odio uestro consultum ab Romanis credatis. Nulla magna ciuitas diu quiescere potest. si foris hostem non habet, domi inuenit: ut praeualida corpora ab externis caussis tuta uidentur, sed suis ipsa uiribus onerantur. Tantum nimirum ex publicis malis sentimus, quantum ad priuatas res pertinet: nec in eis quidquam acrius, quam pecuniae damnum, stimulat. Itaque cum spolia uictae Carthagini detrahebantur, cum inermẽ iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africae cerneretis, nemo ingemuit. nunc, quia tributum ex priuato conferendum est, tamquam in publico funere comploratis. quã uereor, ne propediem sentiatis, leuissimo in malo uos hodie lacrymasse. Haec Hannibal apud Carthaginienses. Scipio, concione aduocata, Massanisam ad regnum paternum Cirtha opido, & ceteris urbibus agrisque, quae ex regno Syphacis in populi Romani potestatem uenissent, adiectis donauit. Cn. Octauium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere iussit: legatos Carthaginiẽsium Romam proficisci, ut, quae ab se ex decem
E legatorum sententia acta essent, ea patrum auctoritate, populique iussu confirmarentur. Pace terra mariq. parta, exercitu in naues imposito, in Siciliã Lilybaeum trãsiecit. inde magna parte militum in nauibus missa, ipse per laetam pace non minus, quam uictoria, Italiã, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente uias, Romam peruenit, triumphoq. omnium clarissimo urbem est inuectus. Argenti tulit in aerarium pondo centum millia XXIII. militibus ex praeda quadragenos aeris diuisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriae, Syphax est, Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba transductus fuerat. conspecta mors tamen eius fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum,

Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem F
est, pileo capiti imposito, Q. Terentius Culleo, omniq. deinde uita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius fauor, an popularis aura celebrauerit, an, sicuti Felicis Sullae, Magniq. Pompeij, patrum memoria, coeptum ab assentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine uictae ab se gentis est nobilitatus: exemplo deinde huius nequaquam uictoria pares, insignes imaginum titulos, claraq. cognomina familiae fecere.

EPITOME. LIBRI. XXXI

ELLI aduersus Philippum Macedoniae regem, quod intermissum erat, repetiti caussae referuntur hae. Tempore initiorum duo iuuenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas uenerunt, & in sacrarium Cereris cum alijs popularibus suis intrauerunt. ob hoc, tamquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus caesi sunt. Acarnanes mortibus suorum commoti, ad uindicandos illos auxilium a Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacẽ Carthaginiensibus datam, quingentesimo quinquagesimo anno ab urbe condita, cum Atheniensiũ, qui obsidebantur a Philippo, legati auxilium a senatu petissent, & senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor grauis erat,
dissentiente, tenuit auctoritas patrum, ut sociae ciui- G
tati, ferri opem populus quoque iuberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est: qui, exercitu in Macedoniam ducto, equestribus proelijs cum Philippo prospere pugnauit. Abydeni a Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum suos seque occiderunt. L. Furius praetor Gallos Insubres rebellantes, & Hamilcarem Poenum bellum in ea parte molientem, acie uicit. Hamilcar eo in bello occisus est, & millia hominum XXXV. Praeterea expeditiones Philippi regis, & Sulpicij consulis, expugnationesque ur-
bium ab utroque factas continet. Sulpicius consul, H
adiuuantibus rege Attalo & Rhodijs, bellum gerebat. Triumphauit de Gallis L. Furius praetor.

LIBER. XXXI

E quoque iuuat, uelut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici peruenisse. nam etsi profiteri ausum, perscripturum res omnes Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minime conuenit: tamen cum in mentem uenit, tres & LX annos (tot enim sunt a primo Punico ad secundum bellum
finitum) aeque multa uolumina occupasse mihi, quam occu- I
parint CDLXXXXVI anni a condita urbe ad Ap. Claudium consulem, qui primus bellum Carthaginiensibus intulit: iam prouideo animo, uelut qui proximis litori uadis inducti mare pedibus ingrediuntur: quidquid progredior, in uastiorem me altitudinem, ac uelut profundum inuehi, & crescere paene opus, quod prima quaeque perficiendo, minui uidebatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit, periculo haudquaquam comparandum aut uirtute ducis, aut militum robore: sed claritate regum antiquorum, uetustaeq. fama gentis, & magnitudine imperij, quo multa quondam Europae, maioremq. partem Asiae obtinuerant armis, prope nobilius. Ceterum coeptum bellum aduersus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depositum erat: cum Aetoli & belli & pacis fuissent caussae. uacuos deinde
pace Punica iam Romanos, & infensos Philippo, cum ob infidam aduersus Aetolos K
aliosq. regionis eiusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Hannibali Poenisque, preces Atheniensium, quos agro peruastato in urbem compulerat, excitauerunt ad renouandum bellum. Sub idem fere tempus & ab Attalo rege & Rhodijs legati uenerũt, nũciantes Asiae quinque ciuitates sollicitari. His legationibus responsum est, curae Asianam rem senatui fore. consultatio de Macedonico bello integra ad consules, qui tunc in proelio cum Boijs erãt, reiecta est. Interim ad Ptolemaeum Aegypti regẽ legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Aemilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus, ut & annunciarent uictum Hannibalem, Poenosque, & gratias agerent regi, quod in rebus dubijs, cũ finitimi etiã socij Romanos desererent, in fide mansisset; & peterent, ut, si coacti

A iniurijs bellum aduersus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum R.cō-
seruaret. Eodem fere tempore P. Aelius consul, in Gallia, cum audisset a Boijs ante suū
aduentum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitarijs tumultus
eius caussa scriptis, additisque ad eas quattuor cohortibus de exercitu suo, C. Oppium
praefectum socium hac tumultuaria manu per Vmbriam, quam tribum Sapiniam uocant,
agrum Boiorum inuadere iussit. ipse eodem aperto itinere per medios montes duxit. Op-
pius ingressus hostium fines, primo populationes satis prospere ac tuto fecit: delecto dein
de ad castrum Mutilum idoneo loco ad demetenda frumenta, (iam enim maturae erant se
getes) profectus neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quae armatae inermes
atque operi intentos tutarentur, positis, improuiso impetu Gallorum cum frumentatori-
bus est circumuentus. inde pauor fugaq. etiam armatos cepit. ad septem millia hominum
B palata per segetes sunt caesa: inter quos ipse C.Oppius praefectus. ceteri in castra metu cō
pulsi, inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum sua
rum, ad consulem per saltus prope inuios peruenere: qui, nisi quod populatus est Boiorum
fines, & cum Ingaunis Liguribus foedus icit, nihil, quod esset memorabile, aliud in prouin
cia cum gessisset, Romam redijt. Cum primum senatum habuit, uniuersis postulantibus,
ne quam prius rem quam de Philippo, sociorūq. querellis ageret, relatum extemplo est, de
creuitque frequens senatus, ut P. Aelius consul, quem uideretur ei, cum imperio mitte-
ret, qui, classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octauius reduceret, in Macedoniam transijce-
ret. M. Valerius Laeuinus propraetor missus, circa Vibonem duodequadraginta nauibus
ab Cn. Octauio acceptis in Macedoniam transmisit. ad quem cum M. Aurelius legatus
uenisset, edocuissetque eum quantos exercitus, quantum nauium numerum comparasset
C rex; & quemadmodum circa omnes non continentis modo urbes, sed etiam insulas, par-
tim ipse adeundo partim per legatos conciret homines ad arma: maiore conatu Roma-
nis id capessendum bellum esse, nec, cunctantibus ijs, auderet Philippus quod Pyrrhus
prius ausus ex aliquanto minore regno esset: haec eadem scribere Aurelium consulibus &
senatui placuit. Exitu huius anni, cum de agris ueterum militum relatum esset, qui ductu,
atque auspicio P. Scipionis in Africa bellum perfecissent: decreuerunt patres, ut M. Iu-
nius, praetor urbanus, si ei uideretur, decemuiros agro Samniti, Apuloque, quod eius pu-
blicum populi R. esset: metiendo, diuidendoque crearet. Creati P.Seruilius, Q.Caecilius
Metellus, Cn. & M. Seruilij, (Geminis ambobus cognomen erat) L.& A.Hostilij Cato-
nes, P. Villius Tappulus, M. Fuluius Flaccus, P. Aelius Paetus, Q. Flaminius. Per eos
dies P. Aelio consule comitia habente, creati consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius
D Cotta. Praetores exinde facti Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fuluius Gil-
lo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani Scenici eo anno magnifice apparateque facti ab
aedilibus curulibus L. Valerio Flacco, & L. Quinctio Flaminino, biduum instaurati sunt.
frumentique uim ingentem quod ex Africa P. Scipio miserat, quaternis aeris populo
cum summa fide & gratia diuiserunt. Et plebeij ludi ter toti instaurati ab aedilibus plebis
L. Apustio Fullone, & Q. Minucio Rufo, qui ex aedilitate praetor creatus erat. & Iouis
epulum fuit ludorum caussa. Anno quingentesimo quinquagesimo ab urbe condita, P. An.550.
Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus bellum cum rege Philippo initum est, paucis men-
sibus post pacem Carthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem idibus Martijs,
quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit, senatusq. decreuit, uti con-
sules maioribus hostijs rem diuinam facerent, quibus dijs ipsis uideretur, cum precatione
ea, Quam rem senatus populusque R. de rep. deq. ineundo nouo bello in animo haberet,
E ea res uti populo R. socijsque, ac nomini Latino bene ac feliciter eueniret. secundum rem
diuinam, precationemque, ut de rep. deq. prouincijs senatum cōsulerent. Per eos dies, op-
portune irritandis ad bellum animis, & litterae a M. Aurelio legato, & M. Valerio Laeuino
propraetore allatae: & Atheniensium noua legatio uenit, quae regem appropinquare fini
bus suis nunciaret: breuiq. non agros modo, sed urbem etiam in ditione eius futuram, nisi
quid Romani auxilij foret. Cum pronunciassent cōsules, rem diuinam rite perfectam esse,
& precationem admisisse deos, haruspices respondere: laetaq. extra fuisse: & prolationem
finium, uictoriamque, & triumphū portendi: tum litterae Valerij Aurelijq. lectae, & legati
Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est, ut socijs gratiae agerentur, quod

diu sollicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent. de auxilio mittendo tum respondere placere, cum consules prouincias sortiti essent: atque is consul, cui Macedonia prouincia euenisset, ad populum tulisset, ut Philippo, regi Macedonum, indiceretur bellum; P. Sulpicio prouincia Macedonia sorte euenit. isque rogationem promulgauit: uellent iuberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno eius essent, ob iniurias, armaque illata socijs populi R. bellum indici. Alteri consuli Aurelio Italia prouincia obtigit. prouincias praetores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam: Q. Fuluius Gillo Siciliam: Q. Minucius Rufus Bruttios: L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitijs ab omnibus ferme centurijs antiquata est. id cum fessi diuturnitate & grauitate belli sua sponte homines taedio laborum periculorumque fecerant: tum Q. Baebius, tribunus plebis, uiam antiquam criminandi patres ingressus, incusauerat bella ex bellis seri, ne pace umquam frui plebs posset. Aegre eam rem passi patres: laceratusque probris in senatu tribunus plebis: & consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendae ediceret, castigaretque segnitiem populi: atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset. Consul in Campo Marcio comitijs habitis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione aduocata, Ignorare, inquit, uidemini mihi Quirites: non, utrum bellum, an pacem habeatis, uos consuli: (neque enim liberum id uobis permittet Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur) sed utrum in Macedoniam legiones transportetis: an hostem in Italiam accipiatis. hoc quantum intersit, si umquam ante alias, Punico certe proximo bello experti estis. Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis fidemq. nostram implorantibus impigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant: totum in Hispaniam auersuri bellum fuerimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum Philippum, pactum iam per legatos litterasque cum Hannibale in Italiam trāsijcere, misso cum clade Laeuino, qui ultro ei bellū inferret, in Macedonia continuerimus. & quod tunc fecimus, cum hostem Hannibalem in Italia haberemus: id nunc, pulso Italia Hannibale, deuictis Carthaginiensibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Hannibalem passi sumus, segnitiem nostram experiri regem. non quincto inde mense quemadmodum ab Sagunto Hānibal, sed quincto inde die, quā ab Corintho soluerit naues, in Italiam perueniet. Ne aequaueritis Hannibali Philippum: ne Carthaginiensibus Macedonas. Pyrrho certe aequabitis: dico, quantum uel uir uiro, uel gens genti praestat. Minima accessio semper Epirus regno Macedoniae fuit, & hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet, Argosq. ipsos non uetere fama magis, quam morte Pyrrhi, nobilitatos. Nostra nunc compara. quāto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, saluis ducibus, saluis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumpsit, aggressus Pyrrhus tamen concussit, & uictor prope ad ipsam urbem Romam uenit. nec Tarentini modo, oraq. illa Italiae, quam maiores Graeciam uocant: ut linguam, ut nomen secutos crederes: sed Lucanus, & Bruttius, & Samnis a nobis defecerunt. haec uos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? manserunt enim Punico postea bello. numquam isti populi, nisi cum deerit, ad quem desciscant, a nobis non deficient. Si piguisset uos in Africam transijcere, hodie in Italia Hannibalem & Carthaginiēses hostes haberetis. Macedonia potius, quam Italia bellum habeat: hostium urbes agrique ferro, atque igni uastentur. experti iam sumus, foris nobis, quam domi, feliciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium bene iuuantibus dijs: & quae patres censuerunt, uos iubete. Huius uobis sententiae non consul modo auctor est, sed etiam dij immortales, qui mihi sacrificanti, precantique, ut hoc bellum mihi, senatui, uobisque & socijs ac nomini Latino, classibus exercitibusque nostris bene ac feliciter eueniret: laeta omnia prosperaque portendere. Ab hac oratione in suffragium missi, Vti rogarat, bellum iusserunt. Supplicatio inde a consulibus in triduum ex S. C. indicta est, obsecratique circa omnia puluinaria dij, quod bellum cum Philippo populus iussisset, id bene ac feliciter eueniret. consultique fetiales ab consule Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nunciari iuberent: an satis esset, in finibus regni quod proximum praesidium esset, eo nunciari. fetiales decreuerunt, utrum eorum fecisset, recte facturum. Consuli a patribus permissum, ut,

A ut, quem uideretur ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum praetorumque actum. consules binas legiones scribere iussi, ueteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui nouum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu quem P. Scipio ex Africa deportasset, uoluntarios quos posset, duceret: inuitum ne quem militem ueterem ducendi ius esset. Praetoribus L. Furio Purpureoni, & Q. Minucio Rufo quina millia socium Latini nominis consul daret: quibus praesidiis alter Galliam, alter Bruttios prouinciam obtineret. Q. Fuluius Gillo & ipse iussus ex eo exercitu, quem P. Aelius consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec & ipse quinque millia socium ac nominis Latini effecisset: id praesidio Siciliae prouinciae esset. M. Valerio Faltoni, qui praetor priore anno Campaniam prouinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est: uti propraetor in Sardiniam transiiceret: atque de exercitu qui ibi esset, quinque millia socium nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere iussi: quae, si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura resp. erat. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemaeo uenerunt, qui nunciarunt, Athenienses aduersus Philippum petisse ab rege auxilium. ceterum etsi communes socii sint: tamen nisi ex auctoritate populi R. neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cuiusquam caussa regem in Graeciam missurum esse. uel quieturum eum in regno, si populo R. socios defendere liceat: uel Romanos quiescere, si malint, passurum: atque ipsum auxilia, quae facile aduersus Philippum tueri Athenas possent, missurum. Gratiae regi ab senatu actae, responsumque, tutari socios populo R. in animo esse. si qua res ad id bellum opus sit, indicaturos regi. regnique eius opes scire subsidia firma ac fidelia suae reip. esse. Munera deinde legatis in singulos quinum millium aeris ex S. C. missa. Cum delectum consules haberent, pararentque quae ad bellum opus essent: ciuitas religiosa, in principijs maxime nouorum bellorum, supplicationibus habitis iam, & obsecratione circa omnia puluinaria facta, ne quid praetermitteretur, quod aliquando factum esset: ludos Ioui, donumque uouere consulem, cui prouincia Macedonia euenisset, iussit. Moram uoto publico Licinius, pontifex maximus, attulit: qui negauit ex incerta pecunia uouere debere, si ea pecunia non posset in bellum usui esse, reponi statim debere: nec cum alia pecunia misceri. quod nisi factum esset, uotum rite solui non posse. Quamquam & res, & auctor mouebat: tamen ad collegium pontificum referre consul iussus: si posset recte uotum incertae pecuniae suscipi. posse, rectiusque etiam esse, pontifices decreuerunt. Vouit in eadem uerba consul praeeunte maximo pontifice: quibus antea quinquennalia uota suscipi solita erant: praeterquam quod tanta pecunia, quantam tum cum solueretur, senatus censuisset; ludos, donaque facturum uouit: toties ante ludi magni de certa pecunia uoti erant: ij primi de incerta. Omnium animis in bellum Macedonicum uersis repente nihil minus eo tempore timentibus Gallica tumultus fama exorta est. Insubres, Caenomanique & Boii, excitis Sallyis Iluatibusque, & ceteris Ligustinis populis, Hamilcare Poeno duce, qui in ijs locis de Hasdrubalis exercitu substiterat, Placentiam inuaserant: & direpta urbe, ac per iram magna ex parte incensa, uix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, transiecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinae urbis audita clades spatium colonis dedit ad claudendas portas, praesidiaque per muros disponenda: ut obsiderentur tamen prius, quam expugnarentur: nunciosque mitterent ad praetorem R. L. Furius Purpureo tum prouinciae praeerat, cetero ex S. C. exercitu dimisso, praeter quinque millia socium ac Latini nominis: cum iis copiis in proxima regione prouinciae circa Ariminum substiterat. is tum senatui scripsit, quo in tumultu prouincia esset. duarum coloniarum, quae ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent: alteram captam ac direptam ab hostibus: alteram oppugnari. nec in exercitu suo satis praesidii colonis laborantibus fore: nisi quinque millia socium XL millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda obiicere uellit, & tanta sua clade iam inflatos excidio coloniae Romanae augere hostium animos. His litteris recitatis decreuerunt, ut C. Aurelius cons. exercitum, cui in Etruriam ad conueniendum diem edixerat, Arimini eadem die adesse iuberet: & aut ipse, si per commodum

reip.

reip. posset, ad opprimendum Gallicum tumultum proficisceretur: aut L. Furio praetori F
scriberet, ut cum ad eum legiones ex Etruria uenissent: missis in uicem earum quinque
millibus sociorum, qui interim Etruriae praesidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam
liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Cartha-
ginem, eosdem in Numidiam ad Massanisam. Carthaginem, ut nunciarent, ciuem eorum
Hamilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Hasdrubalis prius, an ex Magonis po-
stea exercitu, bellum contra foedus facere. exercitus Gallorum Ligurumque exciuisse ad
arma contra populum R. eum, si pax placeret, reuocandum illis, & dedendum populo R.
esse. simul nunciare iussi, per fugas sibi non omnes redditos esse, magnam partem eorum
palam Carthagini obuersari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex foede
re restituantur. Haec ad Carthaginienses mandata. Massanisae gratulari iussi, quod non
patrium modo recuperasset regnum, sed parte floretissima Syphacis finium adiecta etiam G
auxisset. Nunciare praeterea iussi bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthagi-
nienses auxilijs iuuisset, iniuriasq. inferendo socijs populi R. flagrante bello Italia, coegis-
set classes exercitusque in Graeciam mitti, & distinendo copias, caussa in primis fuisset se-
rius in Africam transijciendi. peterent, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equi
tum. Dona ampla data quae ferrent regi. uasa aurea argenteaque, toga purpurea & palma-
ta tunica cum eburneo scipione, & toga praetexta cum curuli sella. iussiq. polliceri, si quid
ei ad firmandum augendumque regnum opus esse iudicasset, enixe id populum R. merito
eius praestaturum. Verminae quoque, Syphacis filij, legati per eos dies senatum adierunt,
excusantes errorem, adolescentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginiensium
auertentes. Et Massanisam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annixu-
rum, ne officijs in populum R. aut a Massanisa, aut ab ullo alio uincatur. petere, ut rex, so- H
ciusque, & amicus ab senatu appellaretur. Responsum legatis est: & patrem eius Sypha-
cem sine caussa ex socio & amico hostem repente populi R. factum: & eum ipsum rudi-
mentum adolescentiae, bello lacessentem Romanos, posuisse. itaque pacem illi prius pe-
tendam a populo R. esse, quam ut rex, sociusque, & amicus appelletur. nominis eius ho-
norem pro magnis erga se regum meritis dare populum R. consuesse. legatos Romanos
in Africa fore: quibus mandaturum senatum, ut Verminae pacis dent leges: liberum ar-
bitrium eis populo R. permittente. si quid ad eas addi, demi, mutari ue uellet: rursus ab
senatu ei postulandum fore. Legati cum ijs mandatis in Africam missi, C. Terentius Var-
roro, Sp. Lucretius, Cn. Octauius. quinqueremes singulis datae. Litterae deinde in senatu
recitatae sunt Q. Minucij praetoris, cui Bruttij prouincia erat, pecuniã Locris ex Proserpi-
nae thesauris nocte clam sublatam: nec, ad quos pertineat facinus, uestigia ulla exstare. In- I
digne passus senatus non cessari ab sacrilegijs: & ne Pleminium quidem, tam clarum re-
censq. noxae simul ac poenae exemplum, homines deterrere. C. Aurelio consuli negotiũ
datum, ut ad praetorem in Bruttios scriberet, senatui placere, quaestionem de expilatis the
sauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius praetor triennio ante habuisset. quae in
uenta pecunia esset, reponi. si quo minus inuentum foret, expleri: ac piacularia, si uidere-
tur, sicut ante pontifices censuissent, fieri caussa expiandae uiolationis eius templi. Prodi-
gia etiam sub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis caelum arsis-
se afferebant. Priuerni sereno per diem totum rubrum solem fuisse: Lanuuij templo So-
spitae Iunonis nocte strepitum ingentem exortum. Iam animalium obsceni fetus pluri-
bus locis nunciabantur. In Sabinis incertus infans natus, masculus, an femina esset. al-
ter sexdecim iam annorum item ambiguo sexu iuuentus. Frusinone agnus cum suillo ca-
pite, Sinuessae porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus K
cum quinque pedibus. Foeda omnia & deformia, errantisque in alienos fetus naturae ui-
sa. ante omnia abominati semimares: iussique in mare extemplo deportari: sicut proxime
C. Claudio, M. Liuio consulibus deportatus similis prodigij fetus erat. nihilo minus de-
cemuiros adire libros de portento eo iusserunt. decemuiri ex libris res diuinas easdem,
quae proxime secundum id prodigium factae essent, imperarunt. carmen praeterea ab ter
nouenis uirginibus cani per urbem iusserunt: donumque Iunoni Reginae ferri. Ea uti fie-
rent, C. Aurelius consul ex decemuirorum responso curauit. carmen sicut patrum memo-
ria Liuius, ita tum condidit P. Licinius Tegula. Expiatis omnibus religionibus, (nam
etiam

A etiam Locris sacrilegium peruestigatum a Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauris reposita) cum consules in prouincias proficisci uellent: priuati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio & M. Claudio consulibus mutuam dederant, tertia pensio debebatur eo anno, adierunt senatum: quia consules, cum ad nouum bellum, quod magna classe magnisque exercitibus gerendum esset, uix aerarium sufficeret, negauerant esse, unde ijs in praesentia soluerentur. Senatus querentes eos non sustinuit, si in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum uti respub. uellet, alijs ex alijs orientibus bellis, quid aliud, quam publicam pro beneficio, tamquam ob noxam, suam pecuniam fore? Cum & priuati aequum postularent, nec tamen soluendo aere alieno resp. esset: quod medium inter aequum & utile erat, decreuerunt: ut, quoniam magna pars eorum agros uulgo uenales esse diceret, & sibimet emptis opus esse: agri pu-
B blici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia ijs fieret. consules agrum aestimaturos, & in iugera asses uectigales, testandi caussa publicum agrum esse, impositurος: ut si quis, cum soluere posset populus, pecuniam habere, quam agrum, mallet, restitueret agrum populo. Laeti eam condicionem priuati accepere. Trientius, Tribunusque is ager, quia pro tertia parte pecuniae datus erat, appellatus. Tum P. Sulpicius, secundum uota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brundisium uenit: &, ueteribus militibus uoluntarijs ex Africano exercitu in legiones descriptis, nauibusque ex classe consulis Cornelij lectis, altera die, quam a Brundisio soluit, in Macedoniam trāsiecit. ibi ei praesto fuere Atheniensium legati, orantes, ut se obsidione eximeret. Missus extemplo Athenas est C. Claudius Centho cum XX longis nauibus, & militum copijs. neque enim ipse rex Athenas obsidebat. eo maxime tempore Abydum oppugnabat, iam
C cum Rhodijs & Attalo naualibus certaminibus, neutro feliciter proelio, uires expertus. sed animos ei faciebat, praeter ferociam insitam, foedus ictum cum Antiocho, Syriae rege: diuisaeque iam cum eo Aegypti opes: cui, morte audita Ptolemaei regis, ambo imminebant. Contraxerant autem cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna caussa: dum ex uetere fortuna nihil praeter animos seruant. Acarnanes duo iuuenes, per initiorum dies, non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. facile eos sermo prodidit, absurde quaedam percunctantes. deductique ad antistites templi, cum palam essent per errorem ingressos, tamquam ob infandum scelus, interfecti sunt. Id tam foede atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetrauitque ab eo, ut datis Macedonum auxilijs, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus primo terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis
D generis praeda in Acarnaniam redijt. & irritatio animorum ea prima fuit. postea iustum bellum decretis ciuitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodijque, secuti cedentem in Macedoniam Philippum, cum Aeginam uenissent: rex Piraeeum renouandae firmandaeque cum Atheniensibus societatis caussa transiecit. Ciuitas omnis obuiam effusa cum coniugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem urbem, ac dij prope ipsi exciti sedibus suis exceperunt. In concionem extemplo populus uocatus: ut rex, quae uellet, coram ageret. deinde ex dignitate magis uisum, scribere eum, de quibus uideretur, quam praesentem aut referendis suis in ciuitatem beneficijs erubescere, aut significationibusque acclamationibusque multitudinis, assentatione immodica pudorem onerantis. In litteris autem, quae missae in concionem, recitataeque sunt, commemoratio erat beneficiorum primum in ciuitatem sociam: deinde rerum, quas aduersus Philippum
E gessisset: ad postremum adhortatio, capessendi bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent. nequidquam postea, si tum cessassent, praetermissam occasionem quaesituros. Rhodij deinde legati auditi sunt, quorum recens erat beneficium, quod naues longas quattuor Atheniensium captas nuper a Macedonibus, recuperatasque remiserant. Itaque ingenti consensu bellum aduersus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde & Rhodijs habiti. tum primum mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem ueteres tribus addenda. & Rhodiorum populus corona aurea uirtutis ergo donatus, ciuitasque Rhodijs data: quemadmodum Rhodij prius Atheniensibus dederant. Secundum haec rex Attalus Aeginam ad classem se recepit. Rhodij Ciam ab Aegina, inde per insulas Rhodum nauigarunt: o-

mnibus

nibus, praeter Andrum, Parumque, & Cythnum, quae praesidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Aeginae missi in Aetoliam nūcii, exspectatique inde legati aliquandiu nihil agentem tenuere. & neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque composita cum Philippo pace: & ipse, Rhodijque, cū, si institissent Philippo egregium liberatae per se Graeciae titulum habere potuissent: patiendo rursus cum in Hellespontum transiicere, occupantemq. Graeciae opportuna loca, uires colligere, bellū aluere: gloriamque eius gesti perfectique Romanis cōcesserunt. Philippus magis regio animo est usus: qui cum Attalum Rhodiosq. hostes non sustinuisset: ne Romano quidem, quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex praefectis suis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. & Maroneam quidem primo impetu expugnauit. Aenum inde cum magno labore, postremo per proditionē Ganymedis praefecti Ptolemaei cepit. deinceps alia castella, Cypsela, & Doriscon, & Serrheum occupat. inde progressus ad Chersonesum, Elaeunta, & Alopeconnesum, tradentibus ipsis, recipit. Callipolis quoque, & Madytos dedita, & castella quaedam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admissis, regi portas clauserunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit. eripiq. ex obsidione, ni cessatum ab Attalo & Rhodijs foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in praesidium; Rhodij quadriremem unam ex classe, cum ad Tenedum staret, miserunt. eodem postea, cum iam uix sustinerent obsidionem, & ipse Attalus cum transiecisset: spem tantum auxilij ex propinquo ostendit, neque terra, neque mari adiutis socijs. Abydeni primo tormentis per muros dispositis, non terra modo adeuntes aditu arcebant: sed nauium quoque stationem infestam hosti faciebant. postea cum, & muri pars strata ruinis, & ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis iam peruentum esset: legatos ad regem de condicionibus tradendae urbis miserunt. Paciscebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum socijs naualibus, Attalique praesidium emitti liceret: atque ipsis urbe excedere cum singulis uestimentis. quibus cum Philippus nihil pacati, nisi omnia permittentibus, respondisset: adeo renunciata haec legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut ad Saguntinam rabiem uersi, matronas omnes in templo Dianae, pueros ingenuos uirginesque, infantes etiam cum suis nutricibus in gymnasium includi iuberent: aurum & argentum in forum deferri: uestem pretiosam in naues Rhodiam Cyzicenamque, quae in portu erant, conijci: sacerdotes, uictimasque adduci: & altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui, ubi caesam aciem suorum pro diruto muro pugnantem uidissent, extemplo coniuges liberosque interficerent: aurum argentum, uestemque, quae in nauibus esset, in mare deijcerent: tectis publicis priuatisque, quam plurimis locis possent, ignes subijcerēt: & se facinus perpetraturos, praeeuntibus exsecrabile carmen sacerdotibus, iureiurando adacti: tum militaris aetas iurare, neminem uiuum, uisi uictorem, acie excessurum. Hi memores deorum adeo pertinaciter pugnauerunt, ut, cum nox proelium diremptura esset, rex prior territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat: cum paucos, & confectos uulneribus ac lassitudine, superesse proelio cernerent: luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt. Ante deditionem, ex III legatis Romanis qui Alexandriam missi erant, M. Aemilius, duorum consensu, minimus natu, audita obsidione Abydenorum, ad Philippum uenit. qui questus Attalo Rhodijsque arma illata, & quod tum maxime Abydum oppugnaret, cum rex ab Attalo & Rhodiis ultro se bello lacessitum diceret, Num Abydeni quoque, inquit, ultro tibi intulerunt arma? Insueto uera audire, ferocior oratio uisa est, quam quae habenda apud regem esset. Aetas, inquit, & forma, & super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. ego autem primum uelim uos foederum memores seruare mecum pacem. si bello lacesseritis, mihi quoque in animo est facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minus, quam Romanum, nobile bello sentiatis. Ita dimisso legato, Philippus, auro argentoque, quae coaceruata erant, accepto, hominum praedam omnem amisit. tanta enim rabies multitudinem inuasit, ut repente proditos rati, qui pugnantes morte occubuissent: periuriumque aliis alii exprobrantes, & sacerdotibus maxime, qui, quos ad mortem deuouissent, eorum deditionem uiuorum hosti fecissent:

A cissent: repente omnes ad caedem coniugum liberorumque discurrerent: seque ipsi per omnes uias laeti interficerent. Obstupefactus eo furore rex suppressit impetum militum: & triduum se ad moriendum Abydenis dare dixit: quo spatio plura facinora in se uicti ediderunt, quam infesti edidissent uictores. nec, nisi quem uincula, aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam uiuus in potestatem uenit. Philippus, imposito Abydi praesidio, in regnum rediit. Cum uelut Sagunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset: nuncij occurrerunt, consulem iam in Epiro esse: & Apolloniam terrestres copias, nauales Corcyram in hiberna deduxisse. Inter haec legatis, qui in Africam missi erant de Hamilcare Gallici exercitus duce, responsum a Carthaginiensibus est, nihil ultra se facere posse, quam ut exsilio eum multarent, bonaque eius publicarent. perfugas & fugitiuos, quos inquirendo uestigare potuerint, reddidisse. & de B ea re missuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent. Ducenta millia modium tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. dona data Massanisae: mandataq. edita. Equites ∞ Numidae, cum ∞ ∞ daret, accepti. ipse in naues imponendos curauit: & cum ducentis millibus modium tritici, ducentis hordei in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni legatis obuiam progressus, ut scriberent ipsi quas uellent pacis condiciones, permisit. omnem pacem bonam iustamque fore sibi cum populo R. datae leges pacis, iussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam. Per id tempus L. Cornelius Lentulus proconsul ex Hispania rediit, qui cum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterq. gestas exposuisset, postulassetque, ut triumphanti sibi inuehi liceret in urbem: res triumpho dignas esse censebat senatus: sed exemplum a maioribus non acce-C pisse, ut qui neque dictator, neque consul, neque praetor res gessisset, triumpharet. proconsulē illum Hispaniam prouinciam, non consulem, aut praetorem obtinuisse. decurrebatur tamen eo, ut ouans urbem iniret: intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno pl. qui nihilo magis id more maiorum, aut ullo exemplo futurum diceret, postremo uictus consensu patrum tribunus cessit: & ex S.C. L. Lentulus ouans urbem est ingressus. Argenti tulit ex praeda quadraginta quattuor millia pondo: auri duo millia quadringenta L. militibus ex praeda centum XX asses diuisit. Iam exercitus consularis ab Arretio Ariminum transductus erat: & quinque millia socium Latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. itaque L. Furius magnis itineribus ab Arimino aduersus Gallos, Cremonam tum obsidentes, profectus, castra mille quingentorum passuum interuallo ab hoste posuit. Occasio egregie rei gerendae fuit, si protinus de uia ad castra oppugnanda duxisset. palati passim D uagabantur per agros, nullo satis firmo relicto praesidio. lassitudini militum timuit: quod raptim ductum agmen erat. Galli clamore suorum ex agris reuocati, omissa praeda, quae in manibus erat, castra repetiuere. & postero die in aciem progressi. nec Romanus moram pugnandi fecit. sed uix spatium instruendi fuit: eo cursu hostes in proelium uenerunt. Dextera ala (in alas diuisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata est: in subsidijs duae Romanae legiones. M. Furius dextrae alae, legionibus M. Caecilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) praepositi. Praetor secum duos legatos, Cn. Laetorium, & P. Titinium habebat: cum quibus circumspicere, & obire ad omnes hostium subitos conatus posset. Primo Galli omni multitudine in unum locum connixi, obruere atque obterere sese dextram alam, quae prima erat, sperarunt posse. ubi id parum procedebat: circumuenire a cornibus & amplecti hostium aciem, quod multitudini aduersus pau-E cos facile uidebatur, conati sunt. Id ubi uidit praetor: ut & ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidijs, dextra laeuaque, alae quae in prima acie pugnabat, circumdat: aedesq. duas Ioui uouit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut altera parte duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circumuenire eos aciem patiatur. simul & ipse, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum uidit, signa inferre confertos milites, & perrumpere ordines iubet. & cornua ab equitibus, & medij a pedite pulsi. ac repente, cum omni parte caede ingenti sternerentur: Galli terga uertunt, fugaq. effusa repetunt castra. fugientes persecutus eques: mox & legiones insecutae in castra impetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt. caesa & capta supra quinque & XX millia cum signis militaribus LXX, carpentis Gal-

licis

licis multa praeda oneratis plus ducentis. Hamilcar dux Poenus eo proelio cecidit: & tres F
imperatores nobiles Gallorum. Placentini captiui ad duo millia liberorum capitum red-
diti colonis. Magna uictoria laetaq. Romae fuit litteris allatis: supplicatio in triduum de-
creta est. Romanorum, sociorumque ad duo millia eo proelio ceciderunt: plurimi dexterae
alae, in quam primo impetu uis ingens hostium illata est. Quamquam a praetore prope
debellatum erat: consul quoque C. Aurelius, perfectis quae Romae agenda fuerant, pro-
fectus in Galliam, uictorem exercitum a praetore accepit. Consul alter, cum autumno
ferme exacto in prouinciam uenisset, circa Apolloniam hibernabat. ab classe quae Cor-
cyrae subducta erat, C. Claudius, triremesq. Romanae (sicut ante dictum est) Athenas mis-
sae cum Piraeeum peruenissent: despondentibus iam animos socijs spem ingentem attule
rant. nam & terrestres ab Corintho, quae per Megaram incursiones in agros fieri solitae
erant, non fiebant: & praedonum a Chalcide naues, quae non mare solum infestum, sed G
etiam omnes maritimos agros Atheniensibus fecerant: non modo Sunium superare, sed
nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. Superuenerunt his tres
Rhodiae quadriremes: & erant Atticae tres apertae naues ad tuendos maritimos agros cō
paratae. Hac classe si urbs agrique Atheniensium defenderentur, satis in praesentia existi-
manti Claudio esse, maioris etiam rei fortuna oblata est. Exsules ab Chalcide regiorum
iniurijs pulsi attulerunt, occupari Chalcidem sine certamine ullo posse. nam & Macedo-
nas, quia nullus in propinquo sit hostium metus, uagari passim: & opidanos, praesidio
Macedonum fretos, custodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quamquam
Sunium ita mature peruenerat, ut inde prouehi ad primas angustias Euboeae posset, ne
superato promontorio conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit, primis
tenebris mouit: & tranquillo prouectus Chalcidem, paullo ante lucem, qua infrequen-
tissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam, murumque circa scalis cepit: alibi H
sopitus custodibus, alibi nullo custodiente. progressi inde ad frequentia aedificijs loca, cu
stodibus interfectis, refractaque porta, ceteram multitudinem armatorum acceperunt. in-
de in totam urbem discursum est; aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis inie-
ctus erat. conflagrarunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machi-
narum tormentorumque. caedes inde passim fugientium pariter ac repugnãtium fieri coe
pta est. nec ullo iam, qui militaris aetatis esset, nō aut caeso aut fugato, Sopatro et Acarna
ne praefecto praesidij interfecto, praeda omnis primo in forū collata, deinde in naues im
posita. carcer etiā ab Rhodijs refractus, emissiq. captiui, quos Philippus tamquam in tutis-
simam custodiam condiderat. statuis inde regis deiectis truncatisque, signo receptui da-
to, conscenderunt naues: & Piraeeum, unde profecti erant, redierunt. Quod si tantum mi-
litum Romanorum fuisset, ut & Chalcis teneri, & non deseri praesidium Athenarum po- I
tuisset: magna res principio statim belli, Chalcis & Euripus adempta regi forent. nam
ut terra Thermopylarum angustiae Graeciam, ita mari fretum Euripi claudit. Demetria-
de tum Philippus erat. quo cum esset nunciata clades sociae urbis: quamquam serum au-
xilium perditis erat; tamen, quae proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis
quinque millibus peditum, & CCC. equitibus extemplo profectus, cursu prope Chal-
cidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos posse. a qua destitutus spe,
nec quidquam aliud, quam ad deforme spectaculum semirutae ac fumantis sociae urbis,
cum uenisset: paucis uix, qui sepelirent bello absumptos, relictis, aeque raptim ac uene-
rat, transgressus ponte Euripum per Boeotiam Athenas ducit, pari incepto haud dispa-
rem euentum ratus responsurum. & respondisset, ni speculator (hemerodromos uocant
Graeci, ingens die uno cursu emetientes spatium) contemplatus regium agmen e specu- K
la quadam, praegressus nocte media Athenas peruenisset. idem ibi somnus eademque ne
gligentia erat, quae Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido &
praetor Atheniensium, & Dioxippus praefectus cohortis mercede militantium auxilio-
rum, conuocatis in forum militibus, tuba signum ex arce dari iubent, ut, hostes adesse,
omnes scirent. ita undique ad portas, ad muros discurrunt. Paucas post horas Philippus,
aliquanto tamen ante lucem appropinquans urbi, conspectis luminibus crebris, & fremi-
tu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, sustinuit signa: & considere ac
conquiescere agmen iussit, ui aperta propalam usurus, quando parum dolus profuerat. ad

Dipylon

A Dipylon accessit. Porta ea uelut in ore urbis posita, maior aliquanto patentiorque, quam
ceterae, est: & intra eam extraque latae sunt uiae, ut & opidani dirigere aciē a foro ad por-
tam possent: & extra limes mille ferme passus in Academiae gymnasium ferens, pediti e-
quitiq. hostium liberum spatium praeberet. Eo limite Athenienses cum Attali praesidio,
& cohorte Dioxippi, acie, intra portam instructa, signa extulerunt. Quod ubi Philippus ui-
dit, habere se hostes in potestate ratus, & diu optata caede (neque enim ulli Graecarū ciui-
tatum infestior erat) expleturum, cohortatus milites, ut se intuentes pugnarent; scirentq.
ibi signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset: concitat in hostes equum, non ira tantum, sed
etiam gloria elatus, quod ingenti turba completis etiam ad spectaculum muris, conspici
se pugnantem, egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis euectus
in medios hostes, ingentem cum suis ardorem, tum pauorem hostibus iniecit. plurimos
B manu sua comminus eminusque uulneratos, compulsosque in portam consecutus & ipse,
cum maiorem in angustijs trepidantium edidisset caedem, in temerario incepto tutum ta-
men receptum habuit, quia qui in turribus portae erant, sustinebant tela, ne in permistos
hostibus suos conijcerent. intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus, Philip-
pus, signo receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumq. & lucus
erat circumiectus) posuit. sed & Cynosarges, & Lyceum, & quidquid sancti amoeniue cir-
ca urbem erat, incensum est: dirutaque non tecta solum, sed etiam sepulcra: nec diuini hu-
maniue iuris quidquam prae impotenti ira est seruatum. Postero die cum primo clausae
fuissent portae, deinde subito apertae: quia praesidium Attali ab Aegina, Romaniq. ab Pi-
raeeo intrauerant urbem: castra ab urbe retulit rex tria ferme millia passuum. inde Eleu-
sinem profectus, spe improuiso templi castellique, quod & imminet, & circumdatum est
C templo, capiendi, cum haudquaquam neglectas custodias animaduertisset, & classem a
Piraeeo subsidio uenire: omisso incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit. & cum
Argis Achaeorum concilium esse audisset: inopinantibus Achaeis, concioni ipsi superue-
nit. Consultabant de bello aduersus Nabin, tyrannum Lacedaemoniorum: qui translato
imperio ad Philopoemene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens
Achaeorum auxilia, redintegrauerat bellum: agrosque finitimorum uastabat: & iam urbi-
bus quoque erat terribilis. Aduersus hunc hostem cum, quantum ex quaque ciuitatum
militum conscriberetur, consultarent: Philippus dempturum se eis curam, quod ad Na-
bin & Lacedaemonios attineret, pollicitus: nec tantum agros sociorum populationibus
prohibiturum, sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eo extemplo exer-
citu, translaturum. haec oratio cum ingenti hominum assensu acciperetur: ita tamen aequū
D est, inquit, me uestra meis armis tutari, ne mea interim nudentur praesidijs. itaque si uobis
uidetur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, & Chalcidem, & Corinthum tuen-
dam satis sint: ut, meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi inferā & Lacedaemonijs. Nō
fefellit Achaeos, quo spectasset tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum aduersus
Lacedaemonios. id quaeri, ut obsidem Achaeorum iuuentutem educeret ex Peloponneso
ad illigandam Romano bello gentem. & id quidem coarguere Cycliades, praetor Achaeo-
rum, nihil attinere ratus, id modo cum dixisset, non licere legibus Achaeorum de alijs re-
bus referre, quam propter quas conuocati essent: decreto de exercitu parando aduersus
Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit, inter assentatores regios ante
eam diem habitus. Philippus magna spe depulsus, uoluntarijs paucis militibus conscri-
ptis, Corinthum, atque in Atticam terram redijt. Per eos ipsos dies, quibus Philippus in
Achaia fuit, Philocles, praefectus regius, ex Euboea profectus cum duobus millibus Thra-
E cum Macedonumq. ad depopulandos Atheniensium fines, e regione Eleusinis saltum Cy-
thaeronis transscendit. inde dimidia parte militum ad praedandum passim per agros dimis-
sa, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit: ut si ex castello ab Eleu-
sine in praedantes suos impetus fieret, repente hostes effusos ex improuiso adoriretur.
Non fefellere insidiae. itaque reuocatis, qui discurrerant ad praedandum, militibus, in-
structisque, ad oppugnandum castellum Eleusinem profectus, cum multis inde uulneri-
bus recessit: Philippoq. se uenienti ex Achaia coniunxit. Tentata & ab ipso rege oppu-
gnatio eius castelli est. sed naues Romanae a Piraeeo uenientes, intromissumq. praesidium
absistere incepto coegerunt. Diuiso deinde exercitu rex cum parte Philoclem Athenas
mittit,

mittit, cum parte ipse Piraeeum pergit: ut, dum Philocles subeundo muros, & comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienses: ipsi Piraeeum leui cum praesidio relictum expugnandi facultas esset. Ceterum nihilo ei Piraeei, quam Eleusinis, facilior, ijsdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A Piraeeo Athenas repente duxit. inde eruptione subita peditum equitumque inter angustias semiruti muri, qui brachijs duobus Piraeeũ Athenis iungit, repulsus, omissa oppugnatione urbis, diuiso cum Philocle rursus exercitu, ad uastandos agros profectus, cum priorem populationem sepulcris circa urbem diruendis exercuisset: ne quid inuiolatum relinqueret, templa deum, quae pagatim sacrata habebant, dirui atque incendi iussit. Exornata eo genere operum eximie terra Attica, & copia domestici marmoris, & ingenij s artificum, praebuit huic furori materiam. neque enim diruere modo ipsa templa, ac simulata euertere satis habuit: sed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi iussit. & posteaquam non tam ira satiata, quam irae exercendae materia haec deerat: agro hostium in Boeotiam excessit, nec aliud quidquam dignum memoria in Graecia egit. Consul Sulpicius eo tẽpore inter Apolloniam ac Dyrrhachium ad Apsum flumen habebat castra: quo accersitum L. Apustium legatum cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius extrema Macedoniae populatus, Corrhago, & Gerrhunio, & Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipatriam in faucibus angustis sitam urbem uenit. ac primo euocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum se committerent, perlicere est conatus: deinde ubi magnitudine ac moenibus, situq. urbis freti, dicta aspernabantur, ui atque armis adortus expugnauit: puberibusque interfectis, praeda omni militibus concessa, diruit muros, atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, satis ualidum & munitum opidum, sine certamine ut dederetur Romanis, effecit. praesidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Asia urbem, quam opidum, notius) ui capitur. Reuertentem legatum ad consulem cum satis magna praeda, Athenagoras quidam, regius praefectus, in transitu fluminis a nouissimo agmine adortus, postremo turbauit. ad quorum clamorem & trepidationem cum reuectus equo propere legatus signa conuertisset, coniectisq. in medium sarcinis aciem direxisset, non tulere impetum Romanorum militum regij. multi ex ijs occisi: plures capti. Legatus incolumi exercitu reducto ad consulem remittitur: inde extemplo ad classem. Hac satis felici expeditione bello commisso, reguli ac principes accolae Macedonum in castra Romana ueniunt, Pleuratus Scerdileti filius, & Aminander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Pollicentibus auxilia respondit consul, Dardanorum & Pleurati opera, cum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum. Aminandro Aetolos cõcitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ij quoque per id tempus uenerant) mandat, ut Aeginae rex, ubi hibernabat, classem Romanam opperiretur. qua adiuncta, bello maritimo, sicut ante, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque missi legati, ut capesserent partem belli. Nec Philippus segnius (iam enim in Macedoniam peruenerat) apparabat bellum. filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero qui aetatem eius regerent, cum parte copiarum ad obsidendas angustias quae ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum, & Peparethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium praedae ac praemio essent, diruit. Ad Aetolos mittit legatos, ne gens inquieta aduentu Romanorum fidem mutaret. Concilium Aetolorum statuta die, quod Panaetolium uocant, futurum erat. huic ut occurrerent, & legati regis iter accelerarunt, & ab consule missus L. Furius Purpureo legatus uenit. Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentissimum foedus erat, auditi sunt. qui, nulla noua re, nihil se noui habere, quod afferrent, dixerunt. quibus enim de caussis, experta inutili societate Romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel, seruare eos debere, An imitari, inquit unus ex legatis, Romanorum licentiam an leuitatem dicam, mauultis? qui cum legatis uestris Romae responderi ita iussissent: Quid ad nos uenitis Aetoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? ijdem nunc, ut bellum secum aduersus Philippum geratis, postulant, & antea propter uos & pro uobis arma sumpta aduersus eum simulabant: nunc uos in pace esse cum Philippo prohibent. Messanae ut auxilio essent, primo in Siciliam conscenderunt: iterum, ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem eximerent. Et Messanam & Syracusas,

A racusas,& totam Siciliam ipsi habent: uectigalemq. prouinciam securibus & fascibus sub iecerunt. Scilicet sicut uos Naupacti legibus uestris per magistratus a uobis creatos concilium habetis, socium hostemq. libere, quem uelitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri uestro: sic Siculorum ciuitatibus Syracusas, aut Messanam, aut Lilybaeũ indicitur concilium. praetor Romanus conuentus agit. eo imperio euocati conueniunt. excelso in suggestu superba iura reddentem, stipatum lictoribus uident: uirgae tergo, secures ceruicibus imminent, & quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut possunt: cum Italiae urbes, Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarũ ruinis creuit urbs Roma, eiusdem subiectas uideant imperio. Capua quidem, sepulcrum ac monumentum Campani populi, elato & extorri eiecto ipso populo, superest urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium, relicta crudelius habitanda, quam

B si deleta foret. Furor est, si alienigenae homines plus lingua & moribus & legibus, quam maris terrarumque spatio discreti, haec tenuerint, sperare quidquam eodem statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid uidetur libertati uestrae: qui cum merito uestro uobis infestus esset: & nihil a uobis ultra, quam pacem, petijt, fidemq. hodie pacis pactae desiderat. Assuefacite ijs terris legiones externas, & iugum accipite: sero ac nequidquam, cum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quaeretis. Aetolos, Acarnanas, Macedonas, eiusdem linguae homines, leues ad tempus ortae caussae disiungũt, contingũtque: cum alienigenis, cum barbaris aeternum omnibus Graecis bellũ est, eritque. natura enim, quae perpetua est, non mutabilibus in diem caussis, hostes sunt. Sed unde coepit oratio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco ijdem homines de eiusdem Philippi pace triennio ante decreuistis, ijsdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam & compo-

C sitam turbare uolunt. in qua consultatione nihil fortuna mutauit, cur uos mutetis, non uideo. Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus iubentibusque, Athenienses, qui, foeda passi, iustius in crudelitatem saeuitiamque regis inuehi poterant, introducti sunt. Deplorauerunt uastationem populationemq. miserabilem agrorũ. Neque id se queri, quod hostilia ab hoste passi forent. esse enim quaedam belli iura, quae ut facere, ita pati fas. sata exuri, dirui tecta, praedas hominum pecorumq. agi, misera magis, quam indigna patienti esse. uerum, enimuero id se queri, quod is qui Romanos alienigenas & barbaros uocet, adeo omnia simul diuina humanaque iura polluerit: ut priore populatione cũ infernis dijs, secunda cum superis bellum nefarium gesserit. omnia sepulcra monumentaq. diruta esse in finibus suis, omniũ nudatos manes, nullius ossa terra tegi, delubra sibi fuisse, quae quondã pagatim habitantes in paruis illis castellis uicisq. consecrata, ne in unam urbem

D quidem contributi maiores sui deserta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes: semiusta & truncata simulacra deum intet prostratos iacere postes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam, opulentamque: talem eum, si liceat, Aetoliam Graeciamque omnem facturum. Vrbis quoque suae similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subuenissent. eodem enim scelere urbẽ colentem hos deos, praesidemque arcis Mineruam petitam: eodem Eleusinae Cereris templum, eodem Piraeei Iouem Mineruamq. sed ab eorum non templis modo, sed etiam moenibus ui atque armis repulsum, in ea delubra, quae sola religione tuta fuerint, saeuisse. itaque se orare atq. obsecrare Aetolos, ut miserti Atheniensium, ducibus dijs immortalibus, deinde Romanis, qui secundum deos plurimũ possint, bellum susciperet. Tum Romanus legatus, Totam orationis meae formam Macedones primum, deinde Athenienses mutarũt. nam & Macedones, cum, ad conquerendas Philippi iniurias in tot socias nobis urbes, ue-

E nissem, ultro accusando Romanos, defensionem ut accusatione potiorem haberem, effecerunt: & Athenienses in deos superos inferosque nefanda atq. inhumana scelera eius referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod obijcere ultra possim? Eadem Cianos, Abydenos, Aeneos, Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larisséses, Messenios, hinc ex Achaia existimate queri: grauiora etiam acerbioraq. eos, quibus nocendi maiorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, quae nobis obiecit: nisi gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse. Rhegium, & Capuam, & Syracusas nobis obiecit. Rhegium Pyrrhi bello legio a nobis, Rheginis ipsis, ut mitteremus, orantibus, in praesidium missa, urbem, ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. comprobauimus ergo id facinus?

an non bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram redactam, tergo & ceruicibus poenas socijs pendere cum coegissemus, urbem, agros, suaque omnia cum libertate, legibusque Rheginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrannis, quo indignius esset, cum tulissemus opem, & fatigati prope per triennium terra mariq. urbe munitissima oppugnanda essemus: cum iam ipsi Syracusani seruire tyrannis, quam capi a nobis, mallent: captam ijsdem armis & liberatam urbem reddidimus. neque infitias imus, Siciliam prouinciam nostram esse, & ciuitates, quae in parte Carthaginiensium fuerunt, & uno animo cum illis aduersus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac uectigales esse. quin contra, hoc & uos, & omnes gentes scire uolumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Campanorum poenae, de qua neque ipsi quidem queri possunt, nos paeniteat? Hi homines, cum pro ijs bellum aduersus Samnites per annos prope septuaginta cũ magnis nostris cladibus gessissemus: ipsos foedere primum, deinde connubio, atque inde cognationibus, postremo ciuitate nobis coniunxissemus: tempore nostro aduerso primi omnium Italiae populorum, praesidio nostro foede interfecto, ad Hãnibalem defecerunt: deinde indignati, se obsideri a nobis, Hannibalem ad oppugnandam Romam miserunt. Horum si neque urbs ipsa, neque homo quisquam superesset: quis durius, quam pro merito ipsorum, statutum indignari posset? Plures sibimet ipsi conscientia scelerum mortem consciuerunt, quam a nobis supplicio affecti sint. ceteris ita opidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque ad habitandum daremus: urbem innoxiam stare incolumem pateremur: ut qui hodie uideat eam, nullum oppugnatae captae ue ibi uestigium inueniat. Sed quid ego Capuam dico, cum Carthagini uictae pacem ac libertatem dederimus? magis illud est periculum, ne nimis facile uictis ignoscendo, plures ob idipsum ad experiendam aduersus nos fortunam belli incitemus. Haec pro nobis dicta sunt, haec aduersus Philippum, cuius domestica parricidia, & cognatorum amicorumque caedes, & libidinem inhumaniorem prope, quam crudelitatem, uos, quo propiores Macedoniae estis, melius nostis. Quod ad uos attinet Aetoli, nos pro uobis bellum suscepimus aduersus Philippum: uos sine nobis cum eo pacem fecistis. & forsitan dicatis, bello Punico occupatis nobis, coactos metu uos, leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse. & nos, cum alia maiora urgerent, depositum a uobis bellum & ipsi omisimus. Nunc & nos deum benignitate Punico perfecto bello, totis uiribus nostris in Macedoniam incubuimus: & uobis restituendi uos in amicitiam societatemq. nostram fortuna oblata est: nisi perire cum Philippo, quam uincere cum Romanis, mauultis. Haec dicta ab Romano cum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus praetor Aetolorum, pecunia, ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus, rem magni discriminis consilijs nullam esse tam inimicam, quam celeritatem, dixit. celerem enim paenitentiam, sed eandem seram atque inutilem sequi: cum praecipitata raptim consilia neque reuocari, neque in integrum restitui possint. deliberationis autem eius, cuius ipse maturitatem exspectandam putaret, tempus ita iam nunc statui posse. cum legibus cautum esset, ne de pace belloue, nisi in Panaetolico, & Pylayco concilio ageretur, decernerent extemplo, ut praetor sine fraude, cum de bello aut de pace agere uelit, aduocet concilium: & quod tum referatur, decernaturque, ut perinde ius ratumq. sit, ac si in Panaetolico aut Pylayco cõcilio actũ esset. Dimissis ita suspensa re legatis, egregie cõsultum genti aiebãt. nam utrius partis melior fortuna belli esset, ad eius societatem inclinaturos. Haec in concilio Aetolorum acta. Philippus impigre terra marique parabat bellum. nauales copias Demetriadem in Thessalia contrahebat: Attalum, Romanamq. classem principio ueris ab Aegina ratus moturos. nauibus maritimaeq. orae praefecit Heraclidem, quem & ante praefecerat, ipse terrestres copias comparabat, magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens: ex una parte Aetolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniã a filio Perseo interclusis. Ab consule nõ parabatur, sed gerebatur iam bellum. per Dassaritiorũ fines exercitũ ducebat, frumentum quod ex hibernis extulerat, integrum uehens, quod in usum militi satis esset, praebentibus agris. opida uicique partim uoluntate, partim metu se tradebant. quaedam ui expugnata, quaedam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inueniebantur. Ad Lycum statiua posuit prope flumen Beuum: inde frumentatum circa horrea Dassaritiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa, pauoremque ingentem hominum

A cernebat: sed parum gnarus, quam partem petisset consul, alam equitum ad explorandum, quonam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consulem erat. mouisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petisset, ignorans. is quoque speculatum miserat equites. Hae duae alae ex diuerso, cum diu incertis itineribus uagatae per Dassaritios essent: tandem in unum iter conuenerunt. neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes appropinquare. itaque prius quam in conspectum uenirēt, equos armaque expedierant. nec mora, ubi primum hostem uidere, concurrendi facta est. Forte & numero & uirtute, utpote lecti utrimque, haud impares, aequis uiribus per aliquot horas pugnarunt: fatigatio ipsorum equorumq. incerta uictoria diremit proelium. Macedonum XL. equites, Romanorū quinque & XXX. ceciderunt. Neque eo magis explorati quid quam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem, aut hi ad consulem retulerūt.

B per transfugas cognitū est: quos leuitas ingeniorū ad cognoscendas hostiū res in omnibus bellis praebet. Philippus aliquid & ad caritatem suorum, & ut promptius pro eo periculū adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset, afferri eos in castra iussit, ut conspiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum, nec tam inaestimabile est, quam animi multitudinis. quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem uidebatur facturum, id metum pigritiamq. incussit. nam qui hastis sagittisque, & rara lanceis uulnera facta uidissent, cum Graecis Illyrijsq. pugnare assueti: postea, quam gladio Hispaniensi detruncata corpora brachijs abscissis, aut tota ceruice desecta, diuisa a corpore capita, patentiaque uiscera, & foeditatem aliam uulnerum uiderunt: aduersus quae tela, quosq. uiros pugnandum esset, pauidi uulgo cernebāt. ipsum quoque regem terror cepit, nondum iusto proelio cum Romanis cōgressum. itaque

C reuocato filio praesidioq. quod in Pelagoniae faucibus erat: ut ijs copijs suas augeret: Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse cum XX millibus peditum, quattuor millibus equitum, ducibus transfugis ad hostem profectus, paullo plus ducentis passibus a castris Romanis tumulum propinquum Athaco fossa ac uallo communiuit. ac subiecta cernens Romana castra, admiratus esse dicitur & uniuersam speciem castrorum, & descripta suis quaeq. partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum interuallis: & negasse barbarorū ea castra ulli uideri posse. Biduum consul & rex, alter alterius conatus exspectātes, continuere suos intra uallum. tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit. Rex uero tam celerem aleam uniuersi certaminis timens, quadringētos Trallas, (Illyriorū id, sicut alio diximus loco, est genus) & Cretenses CCC. addito ijs peditibus pari numero equitū, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostiū equites misit. Ab Roma-

D nis cum aberat acies eorum paullo plus quingentos passus, uelites & equitum duae ferme alae emissae, ut numero quoque eques pedesque hostem aequarent. Credidere regij, genus pugnae cui assueuerant, fore, ut equites inuicem insequentes refugientesque nunc telis uterentur, nunc terga darent: Illyriorum uelocitas ad excursiones, & impetus subitos usui esset: Cretenses in inuehentem se effuse hostem sagittas conijcerent. Turbauit hunc ordinem pugnandi non acrior, quam pertinacior, impetus Romanorum. nam haud secus, quam si tota acie dimicarent, & uelites, emissis hastis, comminus gladiis rem gerebant: & equites, ut semel in hostem euecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesque se peditibus pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam: nec pedes concursator & uagus, & prope seminudus genere armorum ueliti Romano parmam gladiumq. habenti, pariterq. & ad se tuendum, &

E ad hostem petendum armato. non tulere itaque dimicationem, nec alia re, quam uelocitate tutantes se in castra refugerunt. Vno deinde intermisso die, cum omnibus copijs equitum leuisq. armaturae pugnaturus rex esset: nocte cetratos, quos peltastas uocant, loco opportuno inter bina castra in insidijs abdiderat: praeceperatq. Athenagorae & equitibus, ut, si aperto proelio procederet res, uterentur fortuna; si minus, cedendo sensim, ad insidiarum locum hostem pertraherent. & equitatus quidem cessit. duces cetratae cohortis, non satis exspectato signo, ante tēpus excitatis suis, occasionē bene gerendae rei amisere. Romanus & aperto proelio uictor, & tutus a fraude insidiarum in castra sese recepit. Postero die omnibus copijs consul in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis. quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt. ubi la-

tentem intra uallum sensit, exprobrans metum, successit. Posteaquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis statiuis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplo inuasuris: octo ferme inde millia interuallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Octolophum (id est loco nomen) mouit. Cum in propinquo agro frumentarentur Romani: primo rex intra uallum suos tenuit, ut cresceret simul negligentia cum audacia hosti. ubi effusos uidit, cum omni equitatu & Cretensium auxiliaribus, quantum equitem uelocissimi pedites cursu aequare poterant, citato profectus agmine, inter castra Romana & frumentatores constituit signa. inde copijs diuisis, partem ad consectandos uagos frumẽtatores emisit, dato signo, ne quem uiuum relinquerent, cum parte ipse substitit: itineraque, quibus ad castra recursuri uidebantur hostes, obsedit. Iam passim caedes ac fuga erat; nec dum quisquam in castra Romana nuncius cladis peruenerat. quia refugientes in regiam stationem incidebant: & plures ab obsidentibus uias, quam ab emissis ad caedem, interficiebantur. tandem inter medias hostium stationes elapsi quidam trepidi tumultum magis, quam certum nuncium, intulerunt castris. consul, equitibus iussis, qua quisque posset, opem ferre laborantibus, ipse legiones e castris educit, & agmine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros quidam aberrarunt, decepti clamoribus alijs ex alio exsistentibus loco. pars obuios habuerunt hostes. pluribus locis simul pugna coepit. Regia statio atrocissimum proelium edebat. Nam & ipsa multitudine equitum peditumq. prope iusta acies erat: & Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque superiores Macedones erant, quod & rex ipse hortator aderat: & Cretensium auxiliares multos ex improuiso uulnerabant, conferti praeparatiq. in dispersos & effusos pugnantes. Quod si modum in insequendo habuissent, non in praesentis modo certaminis gloriam, sed in summum etiã belli profectum foret. nunc auiditate caedis intemperantius insecuti, in praegressas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere. & fugiens eques, ut primo signa suorum uidit, conuertit in effusum hostem equos: uersaq. momento temporis fortuna pugnae est, terga dantibus, qui modo secuti erant. multi cominus congressi, multi fugientes interfecti. nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam coniecti profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. Rex quoque in periculo fuit. nam ruente saucio equo praeceps ad terram datus, haud multum abfuit, quin iacens opprimeretur. saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit, pauidumque regem in equum subiecit. ipse, cum pedes aequare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus perijt. Rex circumuectus paludes peruias inuiasque trepida fuga in castra tandem, iam desperantibus plerisque incolumem euasurum peruenit. Ducenti Macedonum equites eo proelio periere, centum ferme capti, LXXX admodum ornati equi, spolijs simul armorum relatis, abducti. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiae accusarent. nam & Philippo quiescendum fuisse, cum, paucis diebus hostes, exhausto circa omni agro, ad ultimum inopiae uenturos, sciret: & consulem, cum equitatum hostium, leuemque armaturam fudisset, ac prope regem ipsum cepisset, protinus ad castra hostium ducere debuisse. nec enim mansuros ita perculsos hostes fuisse, debellariq. momento temporis potuisse. Id dictu, quam re, ut pleraque, facilius. nam si omnibus peditum quoque copijs rex congressus fuisset: forsitã inter tumultum, cum omnes uicti, metuq. perculsi eo proelio intra uallum, protinus inde superuadentem munimenta uictorem hostem fugerent, exsui castris potuerit rex. cum uero integrae copiae peditum in castris mansissent, stationes ante portas, praesidiaq. disposita essent: quid, nisi ut temeritatem regis effuse paullo ante secuti perculsos equites imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum in frumẽtatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperae pugnae imposuisset. eo quoque minus est mirum, tentasse eum fortunam, quod fama erat, Pleuratum Dardanosque ingentibus copijs profectos domo, iam in Macedoniam transcendisse; quibus si undique circumuentus copijs foret, sedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque secundũ duas aduersas equestres pugnas multo minus tutam moram in ijsdem statiuis fore Philippus ratus, cum abire inde, & fallere abiens hostem uellet: caduceatore sub occasum solis ad consulem misso, qui indutias ad sepeliendos equites peteret: frustratus hostem, secunda uigilia, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abijt. Corpus

A pus iam curabat consul, cum uenisse caduceatorem, & quid uenisset, nunciatum est. Responso tantum dato, mane postero die fore copiam conueniendi, id quod quaesitum erat, nox, dieiq. insequentis pars ad praecipiendum iter Philippo data est. montes, quam uiam non ingressurum graui agmine Romanum sciebat, petit consul prima luce caduceatore datis indutijs dimisso, haud ita multo post abisse hostem cum sensisset: ignarus qua sequeretur ijsdem statiuis frumentando dies aliquot consumpsit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, conuexit. inde ad Pellinam est progressus, nondum comperto, quam regionem hostes petissent. Philippus, cum primo ad Bruanium statiua habuisset, profectus inde transuersis limitibus, terrorem praebuit subitum hosti. mouere itaque ex Pellina Romani, & ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde & ipse uallo super ripam amnis ducto (Erigonum incolae uocant) consedit. inde B satis comperto Heordaeam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes artis faucibus inclusum aditum possent, praecessit. ibi alia uallo, alia fossa, alia lapidũ congerie, ut pro muro essent: alia arboribus obiectis, ita ut locus postulabat, aut materia suppeditabat, opere permunijt, atque (ut ipse rebatur) uiam suapte natura difficilem, obiectis per omnes transitus operibus, inexpugnabilem fecit. Erant pleraque siluestria circa incommoda phalangi maxime Macedonum: quae, nisi ubi praelongis hastis uelut uallum ante clypeos obiecit, (quod ut fiat, libero campo opus est) nullius admodum usus est. Thracas quoque romphaeae, ingẽtis & ipsae longitudinis, inter obiectos undiq. ramos impediebant. Cretensium una cohors non inutilis erat. sed ea quoque ipsa ut, si quis impetũ faceret, in patentem uulneri equum equitemque sagittas conijcere poterat: ita aduersus scuta Romana nec ad transijciendum satis magnam uim habebat, nec aperti quidquã erat C quod peteret. Itaque id ut uanum teli genus senserunt esse; saxis passim tota ualle iacentibus incessebant hostem. ea maiore cum sonitu, quam uulnere ullo, pulsatio scutorum parumper succedentes Romanos tenuit. Deinde ijs quoque spretis, partim testudine facta per aduersos uadunt hostes: partim breui circuitu cum in iugum collis euasissent, trepidos ex praesidijs stationibusq. Macedonas deturbant, & ut in locis impeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant. ita angustiae minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatae: & in Heordaeam peruentum: ubi peruastatis passim agris, in Elimeã se recepit. inde impetum in Orestidem fecit, & opidum Celetrum est aggressus in paeninsula situm. lacus moenia cingit. angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti, clausis portis, imperium abnuere: deinde postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam, obsessasque fauces agmine hostium uiderunt, priusquam experirentur D certamen, metu in deditionem uenerunt. Ab Celetro in Dassaritios processit, urbemque Pelium ui cepit. seruitia inde cum cetera praeda abduxit, & libera capita sine pretio dimisit, opidumque ijs reddidit, praesidio ualido imposito: nam & sita opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca pacata, ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum auerterant Aetoli, & Athamanes, & Dardani, & tot bella repente alia ex alijs locis exorta. Aduersus Dardanos iam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoram cum expeditis peditibus ac maiore parte equitatus misit, iussum instare ab tergo abeuntibus, &, carpendo postremum agmen, segniores eos ad mouendos domo exercitus efficere. Aetolos Damocritus praetor, qui morae ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat; idem proximo concilio ad arma conciuerat, post famam equestris ad Octolophum pugnae, Dardanorumq. & Pleu E rati cum Illyrijs trãsitum in Macedoniam, ad haec classis Romanae aduentũ in Oreum, &, super circumfusas tot Macedoniae gentes, maritimam quoq. instantem obsidionem. Hae caussae Damocritum Aetolosque restituerant Romanis: & Aminandro rege Athamanum adiuncto profecti, Cercinium obsedere. Clauserant portas, incertum ui an uoluntate, quia regium habebant praesidium. ceterum intra paucos dies captum est Cercinium atque incensum. qui superfuerant e magna clade, liberi seruique inter ceteram praedam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Boeben paludem, relictis urbibus, montes coegit petere. Aetoli, inopia praedae inde auersi, in Perraebiam ire pergunt. Cyretias ibi ui capiunt, foedeque diripiunt. qui Malloeam incolunt, uoluntate in deditionem societatem que accepti. Ex Perraebia Gomphos petendi Aminander auctor erat. & imminet Atha-

mania huic urbi, uidebaturque expugnari sine magno certamine posse. Aetoli campos Thessaliae opimos ad praedam petiere: sequente, quamquam non probante Aminandro nec effusas populationes Aetolorum, nec castra quo sors tulisset loco, sine ullo discrimine ac cura muniendi posita. itaque ne temeritas eorum negligentiaque sibi ac suis etiam cladis alicuius caussa esset, cum campestribus locis subiicientes eos castra Phecado urbi uideret, ipse paullo plus quingentorum passuum inde tumulum suis quamuis leui munimento tutum, cepit. Cum Aetoli, nisi quod populabantur, uix meminisse uiderentur, se in hostium agro esse, alii palati semiermes uagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum uinumq. dies noctibus aequarent, Philippus inopinantibus aduenit. quem cum adesse, refugientes ex agris quidam pauidi nunciassent, trepidare Democritus, ceterique duces. & erat forte meridianum tempus, quo plerique graues cibo sopiti iacebant. excitare igitur alii alios, iubere arma capere, alios dimittere ad reuocandos qui palati per agros praedabantur. tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidã equitum exirent, loricas plerique non induerent. ita raptim educti, cum uniuersi sexcentorum aegre simul equites peditesque numerum explessent, incidunt in regium equitatum, numero, armis, animisque praestantem. itaque primo impetu fusi, uix tentato certamine, turpi fuga repetunt castra. caesi, captiq. quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere. Philippus, suis iam uallo appropinquantibus, receptui cani iussit. fatigatos enim equos uirosq. non tam proelio, quam itineris simul longitudine, simul praepropera celeritate habebat. itaque turmatim equites, inuicemq. manipulos leuis armaturae aquatum ire, & prandere iubet: alios in statione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardius ductum propter grauitatem armorum. quod ubi aduenit, & ipsis imperatum, ut statutis signis, armisq. ante se positis, raptim cibum caperent: binis, ternisue summum ex manipulis aquandi caussa missis. interim eques cum leui armatura paratus instructusque stetit, siquid hostis moueret. Aetoli (iam enim & quae per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimẽta, circa portas uallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. posteaquam mota signa Macedonum sunt, & succedere ad uallum parati atque instructi coepere: omnes repente relictis stationibus per auersam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti caesiq. sunt Aetolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius, quin Athamanes quoque exsui castris potuissent: die per proelium, deinde per direptionem castrorũ absumpto, sub tumulo in proxima planitie consedit, prima luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Aetoli eodẽ pauore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. Maxime usui fuit Aminander, quo duce Athamanes itinerum periti summis montibus per calles ignotos sequentibus eos hostibus in Aetoliã perduxerũt. non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut desertum tumulum uidit, ad carpendũ hostiũ agmen misit. Per eos dies & Athenagoras, regius praefectus, Dardanos recipientes se in fines adeptus, postremum agmen primo turbauit. dein posteaquam Dardani conuersis signis direxere aciẽ, aequa pugna iusto proelio erat. ubi rursus procedere Dardani coepissẽt: equite & leui armatura regij nullũ talis auxilij genus habẽtes Dardanos, oneratos immobilibus armis, uexabãt. & loca ipsa adiuuabant. Occisi perpauci sunt, plures uulnerati, captus nemo: quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim & pugnant, & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coercitis gentibus, restituerat Philippus incepto forti, non prospero solum euentu. Minuit deinde ei forte oblata res hostium Aetolorum numerum. Scopas princeps gentis ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemaeo missus, sex millia peditum & equites mercede conductos Aegyptum auexit. nec ex iuuentute Aetolorum quemquã reliquisset, ni Damocritus nunc belli quod instaret, nunc futurae solitudinis admonens, (incertum cura gentis, an ut aduersaretur Scopae, parum donis cultus) partem iuniorum castigando domi continuisset. Haec ea aestate ab Romanis Philippoque gesta erant. Classis a Corcyra eiusdem principio aestatis cum L. Apustio legato profecta, Malea superata, circa Scyllaeum agri Hermionici Attalo regi coniuncta est. Tum uero Atheniensium ciuitas, cui odio in Philippum per metum iam diu moderata erat, id omne in auxilij praesentis spem effundit. Nec umquam ibi desunt linguae promptae ad plebem concitandam:

A tandam: quod genus cum in omnibus liberis ciuitatibus, tum praecipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, fauore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebesque sciuit, ut Philippi statuae, imagines omnes, nominaq. earum, item maiorum eius uirilis ac muliebris sexus omnium tollerentur, delerenturque. dies festi, sacra, sacerdotes, quae ipsius maiorumue eius honoris caussa instituta essent, omnia profanarentur. loca quoque, in quibus positum aliquid, inscriptum ue honoris eius caussa fuisset, detestabilia esse: neque in ijs quidquam postea poni dedicarique placere eorum, quae in loco puro poni dedicariq. fas esset. sacerdotes publicos, quotiescumq. pro populo Atheniensi, socijsque, & exercitibus, & classibus eorum precarentur, toties detestari atque exsecrari Philippum, liberos eius, regnumque, terrestres naualesq. copias, Macedonũ genus omne, nomenque. additum decreto, siquis quid postea, quod ad notam ignominiamq. Philippi pertineret, ferret: id omne populum Atheniensem iussurum. siquis contra ignominiã, proue honore eius B dixisset fecisset ue: qui occidisset eum, iure caesurũ. postremo inclusum, ut omnia quae aduersus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo seruarentur. Athenienses quidem litteris, uerbisque, quibus solis ualent, bellum aduersus Philippum gerebant. Attalus Romanique, cum Piraeeum primo ab Hermione petissent; paucos ibi morati dies, oneratiq. aeque immodicis ad honores sociorum, ac quae in iram aduersus hostem fuerãt, Atheniensium decretis, nauigant a Piraeeo Andrum. & cum in portu, quem Gaureleon uocant, constitissent, missis, qui tentarent opidanorum animos, si uoluntate tradere urbem, quam uim experiri, mallent: postquam praesidio regio arcem teneri, nec se potestatis suae esse respondebant: expositis copijs, omniq. apparatu urbium expugnandarũ, diuersis partibus rex & legatus Romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Graecos Romana signa, C armaq. non ante uisa, animiq. militum tam prompte succedentium muro, terruere. itaque fuga extemplo in arcem facta est. urbe hostes potiti. & in arce cum biduum, loci se magis, quam armorum fiducia, tenuissent: tertio die pacti ipsi praesidiumque, ut cũ singulis uestimentis Delium Boeotiae transueherentur. Ea ab Romanis regi Attalo concessa: praedam ornamentaq. urbis ipsi auexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, & Macedonum fere omnibus, & quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. postea & ab Delio, qui ex pacto transuecti eo fuerant, promissis regis, cum desiderium quoq. patriae facilius ad credendum inclinaret animos, reuocati. Ab Andro Cythnum traiecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequidquam absumpti, &, quia uix operaepretium erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticae is locus est) Issaeorum XX lembi classi Romanorum adiuncti sunt. ij missi ad populandos Carystiorum agros. cetera classis Geraestum, nobilem Eu- D boeae portum, dum a Carysto Issaei redirent, tenuit. Inde omnes, uelis in altum datis, maris medio praeter Scyrum insulam Icum peruenere. ibi paucos dies saeuiente Borea retenti, ubi prima tranquillitas data est, Scyathum traiecere, uastatam urbem, direptamq. nuper a Philippo. Per agros palati milites, frumentum, & siqua alia usui esse ad uescendum poterant, ad naues retulere. praedae nec erat quidquam, nec meruerant Graeci, cur diriperentur. Inde Cassandream petentes, primo ad Mendin, maritimum ciuitatis eius uicum, tenuere. inde cum superato promontorio ad ipsa moenia urbis circumagere classem uellent: saeua coorta tempestate prope obruti fluctibus, dispersi, magna ex parte amissis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. nam collectis in unum nauibus, expositisque copiis aggressi urbem, cum multis uulneribus repulsi, (& erat ualidum ibi regium praesidium) irrito incepto regressi Cana- E strum Pallenes traiicere. inde superato Toronae promontorio, nauigãtes Acanthum petiere. ibi primo ager uastatus, deinde ipsa urbs ui capta ac direpta. nec ultra progressi, (iam enim & graues praeda naues habebant) retro unde uenerant, Sciathum, & ab Sciatho Euboeam repetunt. Ibi relicta classe, decem nauibus expeditis sinum Maliacum intrauere ad colloquendum cum Aetolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Aetolus princeps legationis eius fuit; qui ad communicanda consilia Heracleam cum rege & cum Romano legato uenit. Petitum ex foedere ab Attalo est, ut mille milites praestaret. tantum enim numerum bellum gerentibus aduersus Philippum debebat. Id negatum Aetolis, quod illi quoque grauati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum sua-

rum potuissent. Ita Aetoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. inde consultari de Oreo oppugnando coeptum. Valida ea ciuitas & moenibus, &, quia ante fuerat tentata, firmo erat praesidio. Coniunxerant se ijs post expugnationem Andri cum praefecto Agesimbroto XX Rhodiae naues, tectae omnes. eam classem in stationem ad Zelasium miserunt; (Isthmiae id super Demetriadem promontorium est peropportune obiectum) ut, si quid inde mouerent Macedonum naues, in praesidio essent. Heraclides praefectus regius classem ibi tenebat, magis per occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, quam aperta ui quidquã ausurus. Oreum diuersi Romani & rex Attalus oppugnabãt: Romani a maritima arce, regij aduersus uallem inter duas iacentem arces, qua & muro intersaepta urbs est. & ut loca diuersa, sic dispari modo etiam oppugnabant: Romani testudinibus, & uineis, & ariete admouendo muris: regij balistis, catapultisque, & alio omni genere tormentorum tela ingerentes, & pondere ingenti saxa iaciebant: & cuniculos, & quidquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Ceterum non plures tantum Macedones quam ante tuebantur urbem, sed etiam praesentioribus animis, & castigationibus regis in admissa culpa & simul minarum, simul promissionum in futurum memores: ita ut parum in expugnatione celeri spei esset. Interim & aliud agi posse ratus legatus, relictis quot satis uidebatur ad opera perficienda, transiicit in proxima cõtinentis: Larissamque, non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram quam Cremasten uocant, subito aduentu, praeter arcem, cepit. Attalus quoque Aegeleon, nihil minus quam tale quidquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppressit. Et iam cum opera in effectu erant circa Oreum: tum praesidium quod intus erat, labore assiduo, uigilijs diurnis pariter nocturnisque, & uulneribus confectum. muri quoque pars ariete incusso subruta, multis iam locis prociderat. perque apertum ruina iter nocte Romani, quodque super portum est, in arcem perruperunt. Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, & ipse urbem inuasit, stratis magna ex parte muris: praesidium, opidanique in alteram arcem perfugere: unde biduo post deditio facta. urbs regi, captiua corpora Romanis cessere. Iam autumnale aequinoctium instabat, & est sinus Euboicus, quem Coela uocant, suspectus nautis. itaque ante hiemales motus euadere cupientes, Piraeeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius triginta nauibus ibi relictis, super Maleam nauigat Corcyram. regem spatium initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit. secundum initia & ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto & Rhodijs domum remissis. Haec ea aestate terra mariq. aduersus Philippum sociosque eius a consule & legato Romanis, adiuuantibus rege Attalo & Rhodijs, gesta. Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum cum in prouinciam uenisset, haud clam tulit iram aduersus praetorem, quod absente se rem gessisset. misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque cum praeda maiore, quam gloria, bellũ gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei quod gereret: simul Gallico triumpho imminens, quem absente consule irato atque inuidente facilius impetrari posse ratus, Romam inopinato cum uenisset, senatum in aede Bellonae habuit: expositisq. rebus gestis, ut triumphanti sibi in urbem inuehi liceret, petit. Apud magnam partem senatus, & magnitudine rerũ gestarum ualebat, & gratia. maiores natu negabant triumphum, & quod alieno exercitu rem gessisset, & quod prouinciam reliquisset auiditate rapiendi per occasionem triumphi. id uero eum nullo exemplo fecisse. consulares praecipue exspectandum fuisse consulẽ dicebant. potuisse enim castris prope urbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in aduentum eius rem extrahere. & quod praetor non fecisset, senatui faciendum esse. consulem exspectarent. ubi coram disceptantes consulem & praetorem audissent, uerius de caussa existimaturos esse. Magna pars senatus nihil praeter res gestas, & an in magistratu suisque auspicijs gessisset, censebant spectare senatum debere. Ex duabus colonijs, quae uelut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus oppositae fuissent, cum una direpta & incensa esset, transiecturumque id incendium, uelut ex continentibus tectis, in alteram tam propinquam coloniam esset: quid tandem praetori faciendum fuisse? nam si sine consule regi nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum praetori dederit, (potuisse enim, si non cum praetoris, sed consulis exercitu rem geri uoluerit, ita finire. S. C. ne per praetorem, sed per consulem gereretur) aut consulem, qui non, cum exercitum ex Etruria transire

A transire in Galliam iussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri
fas non esset. Non exspectare belli tempora moras & dilationes imperatorum. & pugnan-
dum esse interdum, non quia uelis, sed quia hostis cogat. pugnam ipsam, euentumq. pu-
gnae spectari oportere. fusos, caesosq. hostes: castra capta, ac direpta: coloniam libera-
tam obsidione, alterius coloniae captiuos recuperatos, restitutosq. suis, debellatum uno
proelio esse. non homines tantum ea uictoria laetatos, sed dijs quoque immortalibus per
triduum supplicationes habitas, quod bene ac feliciter, non quod male ac temere respu-
blica a L. Furio praetore gesta esset. data fato etiam quōdam Furiae gēti Gallica bella. Hu-
ius generis orationibus ipsius amicorumque uicta est praesentis gratia praetoris, absentis
consulis maiestas: triumphumque frequentes L. Furio decreuerunt. Triumphauit de
Gallis in magistratu L. Furius praetor. in aerarium tulit trecenta uiginti millia aeris: ar-
B genti CLXX millia pondo. neque captiui ulli ante currum ducti: neque spolia praela-
ta, neque milites secuti. omnia, praeter uictoriam, penes consulem esse apparebat. Ludi
deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa uouerat, magno apparatu facti. Et
de agris militū eius decretum, ut quot quisq. eorum annos in Hispania aut in Africa mili-
tasset, in singulos annos bina iugera acciperet. eum agrum decemuiri assignarent. Trium-
uiri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis at
tenuatae uires eius coloniae erant: C. Terentius Varro, T. Quinctius Flamininus, P. Cor-
nelius Cn. F. Scipio. hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Ce-
thegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sede-
tano fudit. quindecim millia Hispanorum eo proelio dicuntur caesa, signa militaria capta
octo & LXX. C. Aurelius consul cum ex prouincia Romam comitiorum caussa uenisset,
C non id, quod animis praeceperant, questus est, non exspectatum se ab senatu, neque disce-
ptandi cum praetore consuli potestatem factam: sed ita triumphum decreuisse senatum, ut
nullius, nisi eius qui triumphaturus esset, haud eorum qui bello interfuissent, uerba audi-
ret. maiores ideo instituisse, ut, legati, tribuni militum, centuriones, milites denique trium
pho adessent, ut ueritas rerum gestarum eius, cui tantus honos haberetur, publice uidere-
tur. ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnauerit, si non militem, lixam saltem fuisse,
quem percunctari posset senatus, quid ueri praetor uaniue referret? Comitijs deinde diē
indixit: quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Praeto-
res inde facti L. Quinctius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Bae-
bius Tamphilus. Annona quoque eo anno peruilis fuit. frumenti uim magnam ex Afri-
ca aduectā aediles curules M. Claudius Marcellus, & Sex. Aelius Paetus binis aeris in mo-
D dios populo diuiserunt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum instau-
rarunt: signa aenea quinque ex multaticio argēto in aerario posuerunt. Plebeij ludi ab ae-
dilibus L. Terentio Massaliota, & Cn. Baebio Tamphilo, quem praetorē designauerant, ter
toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quattriduum in foro, mortis M. Valerij Laeui
ni caussa, a P. & M. filijs eius facti. & munus gladiatorium datum ab ijs. paria quinque &
uiginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta, decemuir sacrorum, mortuus: in eius locum M.
Acilius Glabrio suffectus. Comitijs aediles curules creati sunt forte ambo, qui statim oc-
cipere magistratum non possent. nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, cum
Hispaniam obtineret prouinciam: C. Valerius Flaccus, quem praesentem creauerāt, quia
flamen Dialis erat, iurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, ni-
si qui iurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solueretur, senatus
E decreuit, ut si aedilis qui pro se iuraret, arbitratu consulum daret: consules, si eis uideretur,
cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus qui iuraret pro fratre, L. Va-
lerius Flaccus, praetor designatus. tribuni ad plebem tulerunt, plebesq. sciuit, ut perinde
esset, ac si ipse aedilis iurasset. de altero aedile plebiscitum est factū, rogantibus tribunis,
quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire iuberent, ut C. Cornelius, aedilis
curulis, ad magistratum gerendum ueniret, & L. Manlius Acidinus decederet de prouin-
cia multos post annos. plebes Cn. Cornelio Lentulo, & L. Stertinio proconsulibus im-
perium esse in Hispania iussit.

EPITOME. LIBRI. XXXII

OMPLVRA prodigia ex diuersis regionibus nunciata referuntur, inter quae, in Macedonia in puppi longae nauis lauream esse natam. T. Quinctius Flamininus consul aduersus Philippum feliciter pugnauit in faucibus Epiri, fugatumque coegit in regnum reuerti. Ipse Thessaliam, quae est uicina Macedoniae, socijs Aetolis & Athamanibus uexauit. L. Quinctius Flamininus, consulis frater, nauali proelio, Attalo rege & Rhodijs adiuuantibus, Euboeam & maritimam oram cepit. Achaei in amicitiam recepti sunt. Coniuratio seruorum, facta de soluendis Carthaginiensibus obsidibus, oppressa est. Praetorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres proelio fudit. Cum Lacedaemonijs, & tyranno eorum Nabide amicitia iuncta est. Praeterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

LIBER. XXXII

ONSVLES praetoresque, cum Idibus Martijs magistratum inissent, prouincias sortiti sunt. L. Lentulo Italia, P. Villio Macedonia: praetoribus, L. Quinctio urbana, Cn. Baebio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia euenit. Lentulus consul nouas legiones scribere iussus: Villius a P. Sulpicio exercitum accipere. in supplementum eius quantum militum uideretur, ut scriberet, ipsi permissum. Praetori Baebio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretae, ut retineret eas donec consul nouo cum exercitu succederet in Galliam: ubi is uenisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, praeter quinque millia socium. his obtineri circa Ariminum prouinciam satis esse. Prorogata imperia praetoribus prioris anni: Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum assignandum curaret: Q. Minucio, ut in Bruttijs idem de coniurationibus quaestiones, quas praetor cum fide cura q. exercuisset, perficeret, & eos, quos sacrilegij compertos in uinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium; quaeq. sublata ex delubro Proserpinae essent, reponenda cum piaculis curaret. Feriae Latinae pontificum decreto instauratae sunt, quod legati ab Ardea questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Ab Suessa nunciatum est, duas portas, quodq. inter eas muri erat, de caelo tactum. & Formiani legati, aedem Iouis: item Ostienses, aedem Iouis: & Veliterni, Apollinis & Sangi aedes: & in Herculis aede capillum enatum. & ex Bruttijs ab Q. Minucio propraetore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus natos esse. inde a P. Sulpicio proconsule ex Macedonia litterae allatae; in quibus inter cetera scriptum erat, lauream in puppi nauis longae enatam. Priorum prodigiorum caussa senatus censuerat, ut consul maioribus hostijs, quibus dijs uideretur, sacrificaret. ob hoc unum prodigium haruspices in senatum uocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, & ad omnia puluinaria res diuinae factae. Carthaginienses eo anno argentum, in stipendium impositum, primum Romam aduexerunt. id quia probum non esse quaestores renunciauerant, experientibusq. pars quarta decocta erat, pecunia Romae mutua sumpta intertrimentum argenti suppleuerunt. Petentibus deinde, ut, si iam uideretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides. de ceteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus ijsdem, qui non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commode essent, alio transducerentur, concessum, ut Setiam & Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum ne praefectus Gades mitteretur, aduersus quod ijs in fidem populi R. uenientibus cum L. Marcio Septimo conuenisset. Et Narniensium legatis querentibus ad numerum sibi colonos non esse, & immistos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum caussa triumuiros creare L. Cornelius consul iussus. creati P. & Sex. Aelij, (Paetis fuit ambobus cognomen) & C. Cornelius Lentulus. Quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus augeretur, id Cossani

A petentes non impetrauerunt. Rebus, quae Romae agendae erant, perfectis, consules in prouincias profecti. P. Villium, in Macedoniam cum uenisset, atrox seditio militum iam ante irritata, nec satis in principio compressa, excepit. ∞ ∞ ea militum fuere, quae ex Africa post deuictum Hannibalem, in Siciliam, inde, anno fere post, in Macedoniam pro uoluntarijs transportata erant. id uoluntate factum negabant. ab tribunis recusantes in naues impositos, sed utcumque seu inuita seu suscepta foret militia, & eam exhaustam, & finem aliquem militandi fieri aequum esse. multis annis sese Italiam non uidisse, consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia: confectos iam se labore & opere, exsangues tot acceptis uulneribus esse. Consul caussam postulandae missionis probabilem, si modeste peteretur, uideri dixit; seditionis nec eam, nec ullam aliam satis iustam caussam esse. itaque si manere ad signa, & dicto parere uelint, se de missione eorum ad senatum scripturum. modestia facilius, quam pertinacia, quod uelint impetraturos. B Thaumacos eo tempore Philippus summa ui oppugnabat aggeribus, uineisque: & iam arietem muris admoturus erat. ceterum incepto absistere eum coegit subitus Aetolorum aduentus, qui Archidamo duce inter custodias Macedonum moenia ingressi, nec die nec nocte finem ullum erumpendi nunc in stationes, nunc in opera Macedonum faciebant. & adiuuabat eos natura ipsa loci. namque Thaumaci a Pylis, sinuq. Maliaco, per Lamiam eunti, loco alto siti sunt, ipsi faucibus imminentes, quas Coelen uocant: Thessaliaeq. transeunti confragosa loca, implicatasq. flexibus uallium uias, ubi uentum ad hanc urbem est, repente uelut maris uasti, sic immensa panditur planities, ut subiectos campos terminare oculis haud facile queas. ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine solum tuta urbs, sed quod saxo undique abscisso rupibus imposita est. Hae difficultates, & quod haud satis dignum tanti laboris periculiq. pretium erat, ut absisteret incepto Philippus, effecerunt. C hiems quoque iam instabat, cum inde abscessit, & in Macedoniam in hiberna copias reduxit. Ibi ceteri quidem data quantacumque quiete temporis, simul animos, corporaq. remiserant: Philippũ, quãtum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumque laxauerat animum, tanto magis intentum in uniuersum euentum belli curae angunt: non hostes modo timentem, qui terra mariq. urgebant, sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad spem amicitiae Romanorum deficerent, & Macedonas ipsos cupido nouandi res caperet. itaque & in Achaiam legatos misit, simul qui iusiurandum (ita enim pepigerant, quotannis iuraturos in uerba Philippi) exigerent: simul qui redderent Achaeis Orchomenon, & Heraeam, & Triphyliam: Illis Alipheram contendentibus, numquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui: quia una esset ex ijs, quae ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributae forent. D Et cum Achaeis quidem per haec societatem firmabat. Macedonum animos sibi conciliauit cum Heraclide. nam cum eum maximae inuidiae sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in uincla coniecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, siquando umquam ante alias, cum magna cura apparauit, exercuitq. in armis & Macedonas, & mercenarios milites: principioq. ueris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodq. leuis armaturae erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quae ad Antigoniam fauces sunt, (Stena uocant Graeci) misit. ipse post paucis diebus grauiore secutus agmine, cum situm omnem regionis adspexisset: maxime idoneum ad muniendum locum credidit esse praeter amnem Aoum. Is inter montes, quorum alterum Aeropum, alterum Asnaum incolae uocant, angusta ualle fluit, iter exiguum super ripam praebens. Asnaum Athenagoram cum leui armatura tenere ac communire iubet: ipse in Aeropo posuit castra. qua abscissae rupes erant, statio paucorum armatorum tenebat. E quae minus tuta erant, alia fossis, alia uallis, alia turribus muniebat. magna tormentorum etiam uis, ut missilibus procul arcerent hostem, idoneis locis disposita est. tabernaculum regium pro uallo in conspecto maxime tumulo, ut terrorem hostibus, suisq. spem ex fiducia faceret, positum. Consul per Charopem Epirotem certior factus, quos saltus cum exercitu insedisset rex, & ipse cum Corcyrae hibernasset, uere primo in continenté translatus, ad hostẽ ducere pergit. quinque millia ferme ab regijs castris cum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus ad speculanda loca, postera die consilium habuit, utrum per insessum ab hoste saltum, quamquam labor ingens periculumq. proponeretur, transitum tentaret: an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intrauerat, circumduceret

circumduceret copias. Hoc consilium per multos dies agitanti nuncius uenit, T. Quinctium consulem factum, sortitumq. prouinciam Macedoniam, maturato itinere iam Corcyram trãiecisse. Valerius Antias intrasse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit, omnibus a rege insessis, secutum uallem, per quam mediam fertur Aous amnis: ponte raptim facto, in ripam, in qua erant castra regia, transgressum acie conflixisse: fusum fugatumq. regem, castris exsutum. XII millia hostiũ eo proelio caesa, capta duo millia & ducẽtos, & signa militaria centum XXXII. equos CCXXX. aedem etiam Ioui in eo proelio uotam, si res prospere gesta esset. Ceteri Graeci Latiniq. auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile a Villio actum, integrumq. bellum insequentem consulem T. Quinctium accepisse tradunt. Dum haec in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romae substiterat, comitia censoribus creandis habuit. multis claris petentibus uiris, creati censores P. Cornelius Scipio Africanus, & P. Aelius Paetus. Hi magna inter se concordia & senatum sine ullius nota legerunt: & portoria uenalium Capuae, Puteolisq. item castrorum portorium, quo in loco nunc opidum est, fruendum locarunt: colonosq. eo trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, & sub Tifatis Capuae agrum uendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania decedens, prohibitus a M. Porcio Laeca, tribuno plebis, ne ouans rediret, cum ab senatu impetrasset, priuatus urbem ingrediens, ∞ CC pondo argenti, XXX pondo ferme auri in aerarium tulit. Eodem anno Cn. Baebius Tamphilus, qui ab C. Aurelio, cõsule anni prioris, prouinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insubrium fines, prope cum toto exercitu est circumuentus. supra sex millia & sexcentos milites amisit. tanta ex eo bello, quod iam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab urbe exciuit. qui ut in prouinciam uenit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, praetorem, multis probris increpitum, prouincia decedere, atque abire Romam iussit. neque ipse consul memorabile quidquam gessit, comitiorum caussã Romã reuocatus, quae ipsa per M. Fuluium & M'. Curium tribunos plebis impediebantur: quod T. Quinctium Flamininum cõsulatum ex quaestura petere non patiebantur. Iam aedilitatem, praeturãq. fastidiri: nec per honorum gradus documentum sui dantes nobiles homines tendere ad consulatum, sed transscendendo media, summa imis continuare. Res ex campestri certamine in senatum uenit. patres censuerunt, qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret: in eo populo creandi quem uelit, potestatem fieri aequum esse. In auctoritate patrum fuere tribuni. Creati consules Sex. Aelius Paetus, & T. Quinctius Flamininus. Inde praetorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Heluius, qui aediles plebis fuerant. Ab ijs ludi plebeij instaurati. & epulum Iouis fuit ludorum caussa. Et ab aedilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali, & C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. & C. Sulpicij Galbae pontifices eo anno mortui sunt. in eorum locum M. Aemilius Lepidus, & Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt. Sex. Aelius Paetus, T. Quinctius Flamininus consules magistratu inito senatum in Capitolio cum habuissent, decreuerunt patres, ut prouincias Macedoniam, atque Italiam consules compararent inter se, sortirenturue: utri eorum Macedonia euenisset, in supplementum legionum tria millia militum Romanorum scriberet, & CCC equites: item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites. alteri consuli nouus omnis exercitus decretus. L. Lentulo, prioris anni consuli, prorogatum imperiũ est, uetitusq. aut ipse prouincia decedere prius, aut ueterẽ exercitum deducere, quam cum legionibus nouis consul uenisset. Sortiti consules prouincias. Aelio Italia, Quinctio Macedonia euenit. Praetores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Heluius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est coeptus. nam, praeter consulares exercitus, praetores quoque iussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quattuor millia peditum socium Latini nominis, & CCC equites: Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, CC equites: ita ut hi praetores ambo cum in prouincias uenissent, ueteres dimitterent pedites equitesque. Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. Hi regem classe sua copijsq. omnibus terra mariq. Romanam rem iuuare, quaeq. imperarent Romani consules, impigre atque obedienter ad eam diem fecisse cum exposuissent, ueri-

ri

A ri dixerunt, ne id praestare ei per Antiochum regem ultra non liceret. uacuũ namque praesidijs naualibus terrestribusq. regnum Attali Antiochum inuasisse. itaque Attalum orare patres conscriptos, si sua classe, suaq. opera uti ad Macedonicum bellum uellent, mitterent ipsi praesidium ad regnum eius tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cũ classe ac reliquis copijs redire paterentur. Senatus legatis ita responderi iussit, quod rex Attalus classe copijsq. alijs duces Romanos iuuisset, id gratum senatui esse: auxilia nec ipsos missuros Attalo aduersus Antiochum, socium & amicum populi Romani, nec Attali auxilia retenturos ultra quam regi commodum esset. Semper pop. Romanum alienis rebus arbitrio alieno usum. & principium & finem in potestate ipsorum qui ope sua uelint adiutos Romanos esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuncient, Attali, nauiumque eius, & militum opera aduersus Philippum, communem hostem, uti populum Romanum.
B gratum eum facturum senatui, si regno Attali abstineat, belloque absistat. aequum esse, socios & amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem seruare. consulem T. Quinctium, ita habito delectu, ut eos fere legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent, spectatae uirtutis milites, properantem in prouinciam, prodigia nunciata, atque eorum procuratio Romae retinuerunt. De caelo tacta erant, uia publica Veijs, forum & aedes Iouis Lauinij, Herculis aedes Ardeae, Capuae murus, & turres, & aedes quae Alba dicitur. caelum ardere uisum erat Arretij. terra Velitris trium iugerum spatio cauerna ingenti desederat. Suessae Auruncae nunciabant agnum cum duobus capitibus natum, & Sinuessae porcũ humano capite. Eorum prodigiorum caussa supplicatio unum diem habita, & cõsules rebus diuinis operam dederunt: placatisq. dijs profecti in prouincias sunt. Aelius cum C. Heluio praetore in Galliam, exercitumq. ab L. Lentulo acceptum, quẽ dimittere debe-
C bat, praetori tradidit, ipse nouis legionibus quas secum adduxerat, bellum gesturus: neque memorabilis rei quidquam gessit. Et T. Quinctius alter consul maturius, quam priores soliti erant consules, a Brundisio cum transmisisset, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. a Corcyra in proxima Epiri quinqueremi transiecit, & in castra Romana magnis itineribus contendit. inde Villio dimisso paucos moratus dies, dum se copiae a Corcyra assequerentur, consilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium uiam facere conaretur: an, ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaritios potius Lycum tuto circuitu Macedoniam intraret. uicissetq. ea sententia, ni timuisset, ne, cum a mari longius recessisset, misso e manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinibus siluisque se tutari rex uoluisset, sine ullo effectu aestas extraheretur. utcumque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit. sed magis fieri id placebat,
D quam quo modo id fieret, satis expediebat: diesq. XL. sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserant. inde spes data Philippo est per Epirotarum gentem tentandae pacis. habitoque concilio delecti ad eam rem agendam Pausanias praetor, & Alexander magister equitum, consulem & regem, ubi in artissimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum consulis erat, praesidia ex ciuitatibus rex deduceret: ijs, quorum agros urbesq. populatus esset, redderet res quae compararent, ceterorum aequo arbitrio aestimatio fieret. Philippus aliam aliarum ciuitatum condicionẽ esse respondit. quas ipse cepisset, eas liberaturum: quae sibi traditae a maioribus essent, earum hereditaria ac iusta possessione non excessurum. si quas quererentur belli clades eae ciuitates cum quibus bellatum foret: arbitrio quo uellent, populorum cum quibus pax utrisque fuisset, se usurum. Consul nihil ad id quidem arbitro aut iudice opus esse dicere.
E cui enim non apparere, ab eo, qui prior arma intulisset, iniuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum: priorem uim omnibus fecisse. Inde cum ageretur, quae ciuitates liberandae essent, Thessalonicam primam omnium nominauit consul. ad id uero adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret, Quid uicto grauius imperares T. Quincti? atq. ita se ex colloquio proripuit. & temperatum aegre est, quin missilibus, quia dirempti medio amne fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie satis ad id patenti multa leuia commissa proelia sunt: deinde recipientibus se regijs in arta & confragosa loca, auiditate accensi certaminis, eo quoque Romani penetrauere. pro his ordo, & militaris disciplina, & genus armorum erat aptum proelium gerentibus: pro hoste loca, & catapultae balistaeq. in omnibus prope rupibus, quasi in muris,

ris dispositae. multis hinc, atque illinc uulneribus acceptis, cum etiã, ut in proelio iusto, ali F
quot cecidissent, nox pugnae finem fecit. Cum in hoc statu res esset, pastor quidẽ a Charo
pe principe Epirotarum missus deducitur ad consulem. is se in eo saltu, qui regijs tunc o-
neratus castris erat, armentum pascere ait, omnes montium eorum amfractus callesq.
nosse. si secum aliquot mittere uelit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium
deducturum. haec, Charops renunciari iubet, ita crederet, ut suae potius omnia, quam il-
lius potestatis essent. Cum magis uellet credere, quam auderet, consul, mistumque gau-
dio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopis, experiri spem oblatam statuit.
& ut auerteret rem a suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni par
te copijs, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. quattuor millia in
de lecta peditum, & trecentos equites tribuno militum tradit. equites, quoad loca patian
tur, ducere iubet. ubi ad inuia equiti uentum sit, in planitie aliqua locari equitatum. pe- G
dites, qua dux monstraret uiam, ire: ubi, ut polliceatur, super caput hostium peruentum
sit, fumo dare signum: nec ante clamorem tollere, quam, ab se signo accepto, pugnam coe-
ptã arbitrari posset. nocte itinera fieri iubet, (& pernox forte luna erat) interdiu cibi quie
tisq. sumeret tempus. ducem promissis ingentibus oneratum, si fides exstet, uinctum tamẽ
tribuno tradit. His copijs ita dimissis, eo intentius Romanus undique instat capere statio-
nes. Interim die tertio cum uerticem quem petierant, Romani cepisse, ac tenere se, fumo
significarent: tum uero trifariam diuisis copijs, consul ualle media cum militum robore
succedit, cornua dextra laeuaq. admouet castris. nec segnius hostes obuiam eunt. & dum
auiditate certaminis prouecti extra munitiones pugnãt, aut paullo superior est Romanus
miles & uirtute, & scientia, & armorum genere. Posteaquam multis uulneratis interfe-
ctisque, recepere se regij in loca aut munimento aut natura tuta, uerterat periculum in Ro H
manos, temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum angustias progressos. neque impu-
nita temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum a tergo auditus, dein pugna etiam
coepta amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt. pars, quia
magis locus fugae deerat, quam quod animi satis esset ad pugnam, cum substitissent ab ho
ste & a fronte & a tergo urgente circumuenti sunt. Deleri totus exercitus potuit, si fugien-
tes persecuti uictores essent: sed equitem angustiae locorumq. asperitas, peditem armorũ
grauitas impedijt. Rex primo effuse ac sine respectu fugit: dein quinque millium spatium
progressus, cum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse ho-
stem, substitit in tumulo quodam, dimisitque suos per omnia iuga uallesque, qui palatos
in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cetera omnis multitu-
do, uelut signum aliquod secuta, in unum cum conuenisset, frequenti agmine petunt Thes- I
saliam. Romani quoad tutum fuit insecuti, caedentes, spoliantesque caesos, castra regia,
etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in suis castris manserunt.
Postero die consul per ipsas angustias, qua se inter ualles flumẽ insinuat, hostem sequitur.
Rex primo die ad castra Pyrrhi peruenit, inde postero die ingenti itinere agminis (& me-
tus urgebat) in montem Lyncon perrexit. Ipsi montes Epiri sunt, interiecti Macedoniae,
Thessaliaeque: latus quod uergit in Thessaliã, oriens spectat, septemtrio a Macedonia ob-
ijcitur. uestiti frequentibus siluis sunt; iuga summa campos patentes, aquasque perennes
habent. Ibi statiuis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, utrum protinus in re-
gnum se reciperet, an reuerti in Thessaliam praestaret. inclinauit sententia, suum in Thessa
liam agmen dimitteret: Tricamque proximis limitibus petit: inde obuias urbes raptim
peragrauit. homines qui sequi possent, sedibus excibat, opida incendebat, rerum suarum, K
quas possent, ferendarum secum dominis ius fiebat, cetera militis praeda erat. nec quod ab
hoste crudelius pati possent, reliqui quidquam fuit, quam quae ab socijs patiebantur. Haec
etiam facienti Philippo acerba erant, sed e terra mox futura hostium corpora saltem eripe
re sociorum uolebat. ita euastata sunt opida, Phacium, Iresiae, Euhydrium, Eretria, Palae
pharus. Pheras cum peteret, exclusus, quia res egebat mora, si expugnare uellet, nec tem-
pus erat: omisso incepto, in Macedoniam transscendit. nam etiam Aetolos appropinqua-
re fama erat. qui audito proelio quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius e-
uastatis circa Sperchias & Macran (quam uocant) comen, transgressi inde in Thessaliã Cy
mines & Angeas primo impetu potiti sunt. a Metropoli dum uastant agros, concursu o-
pidanorum

A pidanorum ad tuenda moenia facto, repulsi sunt. Callithera inde aggressi, similem impetum opidanorum pertinacius sustinuerunt: compulsisque intra moenia qui eruperant, contenti ea uictoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Theuma inde & Calathana uicos expugnant, diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniae simili metu a cultoribus desertae sunt. Hoc sedibus suis extorre agmen in praesidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur. incondita inermisque multitudo, mista imbelli turba, ab armatis caesa est. Xyniae desertae diripiuntur. Cyphara inde Aetoli capiunt, opportune Dolopiae imminens castellum. Haec raptim intra paucos dies ab Aetolis gesta. Nec Aminander, atque Athamanes post famam prosperae pugnae Romanorum quieuerunt. Ceterum Aminander, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico praesidio, cum Gomphos peteret, B opidum protinus nomine Phecadum, situm inter Gomphos, faucesque angustas, quae ab Athamania Thessaliam dirimunt, ui cepit. inde Gomphos adortus, & per aliquot dies summa ui urbem tuentes, cum scalas ad moenia erexisset, eodem metu perpulit ad deditionem. Haec deditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. dedidere deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Lisinas, & Stimonem, & Lampsum habent, aliaque castella iuxta ignobilia. Dum Athamanes Aetolique, summoto Macedonum metu, in aliena uictoria suam praedam faciunt: Thessaliaque a tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quemue socium crederet, uastatur: consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probe scit, cui parti, Charopo principe excepto, Epirotae fauissent: tamen quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enixe facere uidet: ex praesenti eos potius, quã ex praeterito aestimat habitu, & ipsa facilitate ueniae animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nun-C cijs Corcyram, ut onerarias naues in sinum uenirent Ambracium: ipse progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetico posuit castra, eodem Aminandro cum suis auxilijs accito, non tam uirium eius egens, quam ut duces in Thessaliam haberet. ab eodem consilio & plerique Epirotarum uoluntarij inter auxilia accepti. Primam urbium Thessaliae Phalaram est aggressus. duo millia Macedonum in praesidio habebat: qui primo summa ui restiterunt, quantum arma, quantum moenia tueri poterant. sed oppugnatio continua, non die non nocte remissa, cum consul in eo uerti crederet ceterorum Thessalorum animos, si primi uim Romanam non sustinuissent, uicit pertinaciam Macedonum. Capta Phalara, legati a Metropoli & a Piera dedentes urbes uenerunt. uenia eisdem petentibus datur. Phalara incensa, ac direpta est. Inde Aeginium petit. quem D locum cum uel modico praesidio tutum, ac prope inexpugnabilem uidisset, paucis in stationem proximam telis coniectis, ad Gomphorum regionem agmen uertit. degressusque in campos Thessaliae, cum iam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris: explorato ante, utrum Leucadem, an sinum Ambracium onerariae tenuissent, frumentatum Ambraciam inuicem cohortes misit. & est iter a Gomphis Ambraciam sicut impeditum ac difficile, ita spatio perbreui. intra paucos itaque dies, transuectis a mari commeatibus, repleta omni rerum copia sunt castra. Inde ad Rhagen est profectus. Decem ferme millia a Larissa abest. ex Perraebia oriundi sunt. sita est urbs super Peneum amnem. Nihil trepidauere Thessali ad primum aduentum Romanorum. Et Philippus sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita intra Tempe statiuis positis, ut quisque locus ab hoste tentabatur, praesidia per occasiones summittebat. Sub idem fere tempus, quo consul aduersus Philippum primum in Epiri faucibus castra posuit: & L. Quin-E ctius, frater consulis, cui classis cura, maritimaeque orae imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram transuectus, postquam profectam inde classem audiuit, nihil morandum ratus, cum ad Samem insulam assecutus esset, dimisso L. Apustio, cui successerat: tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco nauibus, quae cum commeatu sequebantur, peruenit. A Malea, iussis ceteris, quantum maxime possent, maturate sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piraeeum praecepit, accepitque naues ibi relictas ab L. Apustio legato ad praesidium Athenarum. Eodem tempore duae ex Asia classes profectae, una cũ Attalo rege: (eae quattuor & uiginti quinqueremes erant) Rhodia altera XX nauium tectarum. Agesimbrotus praeerat. hae cir-

ca Andrum inſulam claſſes coniunctae, Euboeam inde exiguo diſtantem freto tranſiece F
runt. Caryſtiorum primum agros uaſtarunt: deinde ubi Caryſtus praeſidio a Chalcide
raptim miſſo firma uiſa eſt, ad Eretriam acceſſerunt. Eodem & L. Quinctius cum ijs
nauibus, quae Piraeei fuerant, Attali regis aduentu audito uenit, iuſſitque,ut quae ex ſua
claſſe ueniſſent naues, Euboeam peterent. Eretria ſumma ui oppugnabatur: nam &
trium iunctarum claſſium naues omnis generis tormenta machinaſque ad urbium exci-
dia ſecum portabant: & agri affatim materiae praebebant ad noua molienda opera. O-
pidani primo haud impigre tuebantur moenia: deinde feſsi uulneratique aliquot, cum &
muri partem euerſam operibus hoſtium cernerent, ad deditionem inclinarunt. ſed prae-
ſidium erat Macedonum,quos non minus, quam Romanos, metuebant: & Philocles,re-
gius praefectus,a Chalcide nuncios mittebat,ſe in tempore affuturum, ſi ſuſtinerent obſi-
dionem. Haec miſta metu ſpes, ultra, quam uellent aut quam poſſent, trahere eos tem- G
pus cogebat. deinde poſteaquam Philoclem repulſum, trepidantemque refugiſſe Chal-
cidem acceperunt: oratores extemplo ad Attalum ueniam fidemque eius petentes miſe-
runt. Dum, in ſpem pacis intenti, ſegnius munera belli obeunt, & ea modo parte, qua
murus dirutus erat, ceteris neglectis, ſtationes armatas opponunt: Quinctius noctu ab
ea parte, quae minime ſuſpecta erat, impetu facto, ſcalis urbem cepit. opidanorum o-
mnis multitudo cum coniugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditioné uenit.
pecuniae, aurique,& argenti haud ſane multum fuit: ſigna, tabulae priſcae artis,ornamen
taque eius generis plura,quam pro urbis magnitudine aut opibus ceteris,inuenta. Cary-
ſtus inde repetita. unde, priuſquam e nauibus copiae exponerentur, omnis multitudo,
urbe deſerta, in arcem confugit. inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt.
opidanis extemplo uita ac libertas conceſſa eſt: Macedonibus treceni nummi in capita H
ſtatutum eſt pretium, & ut armis traditis abirent. hac ſumma redempti in Boeotiam iner
mes tranſiecti. Nauales copiae, duabus claris urbibus Euboeae intra dies paucos captis,
circumuectae Sunium, Atticae terrae promontorium, Cenchreas, Corinthiorum empo-
rium, petierunt. Conſul interim omnium ſpe longiorem atrocioremque oppugnatio-
nem habuit: & ea, qua minimum credidiſſet, reſiſtebant hoſtes. nam omnem laborem
in muro diruendo crediderat fore, ſi aditum armatis in urbem pateſeciſſet, fugam inde,
caedemque hoſtium fore, qualis captis urbibus fieri ſolet. ceterum poſteaquam, parte
muri arietibus decuſſa,per ipſas ruinas tranſſcenderunt in urbem armati: illud principium
uelut noui,atque integri laboris fuit. nam Macedones, qui in praeſidio erant & multi &
delecti, gloriam etiam egregiam rati, ſi armis potius & uirtute, quam moenibus, urbem
tuerentur: conferti pluribus introrſus ordinibus acie firmata, cum tranſſcendere ruinas I
ſenſiſſent Romanos: per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id con-
ſul aegre paſſus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandae moram urbis, ſed ad
ſummam uniuerſi belli pertinere ratus, quod ex momentis paruarum plerumque rerum
penderet: purgato loco, qui ſtrage ſemiruti muri cumulatus erat, turrim ingentis altitu-
dinis, magnam uim armatorum multiplici tabulato portantem, promouit: & cohortes
inuicem ſub ſignis, quae cuneum Macedonum, (phalangem ipſi uocant) ſi poſſent,ui per
rumperent, emittebat. Sed ad loca anguſta, haud late patente interuallo diruti muri,
genus armorum pugnaeque hoſti aptius erat. ubi conferti haſtas ingentis longitudinis
prae ſe Macedones obieciſſent. uelut in conſtructam denſitate clypeorum teſtudiné Ro-
mani pilis nequidquam emiſsis, cum ſtrinxiſsent gladios: neque congredi propius, ne-
que praecidere haſtas poterant: &, ſi quam incidiſſent,aut praefregiſſent,haſtile fragmen K
to ipſo acuto inter ſpicula integrarum haſtarum uelut uallum explebat. ad hoc & muri
pars adhuc integra utraque tuta praeſtabat latera: nec ex longo ſpatio aut cedendum, aut
impetus faciendus erat: quae res turbare ordines ſolet. acceſsit etiam fortuita res ad ani-
mos eorum firmandos. nam cum turris per aggerem parum denſati ſoli ageretur, rota
una in altiorem orbitam depreſſa ita turrim inclinauit, ut ſpeciem ruentis hoſtibus, tre-
pidationemque inſanam ſuperſtantibus armatis praebuerit. Cum parum quidquam ſuc-
cederet: conſul minime aequo animo comparationem militum generis armorumq. fieri
patiebatur: ſimul nec maturam expugnandi ſpem, nec rationem, procul a mari,& in eua-
ſtatis belli cladibus locis,hibernandi ullam cernebat. itaque relicta obſidione, quia nul-

lus

A lus in tota Acarnania, atque Aetoliae ora portus erat, qui simul & omnes onerarias, quae commeatum exercitui portabant, caperet: & tecta ad hibernandum legionibus praeberet: Anticyra in Phocide in Corinthium uersa sinum ad id opportunissime sita uisa: quia nec procul Thessalia, hostiumque locis abibant: & ex aduerso Peloponnesum exiguo maris spatio diuisam, ab tergo Aetoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac Boeotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam sine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnendo praebuit morae. Ambrysus inde Hyampolisq. receptae. Daulis, quia in tumulo excelso sita est: nec scalis nec operibus capi poterat. lacessendo missilibus eos qui in praesidio erant, cum ad excursiones elicuissent: refugiendo inuicem, insequendoq., & leuibus sine effectu certaminibus, eo negligẽtiae & contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permisti impetum Romani facerent. & alia ignobilia castella Pho-
B cidis terrore magis, quam armis, in potestatem uenerunt. Elatia clausit portas: nec, nisi ui cogerentur, recepturi moenibus uidebantur aut ducem aut exercitum Romanum. Elatiam obsidenti consuli rei maioris spes affulsit, Achaeorum gentem ab societate regia ad Romanam amicitiam auertendi. Cycliadem, principem factionis ad Philippum trahentiũ res, expulerant. Aristaenus, qui Romanis gentem iungi uolebat, praetor erat. Classis Romana cum Attalo & Rhodijs Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achaeorum mitti, pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum ijs contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore consule legati a fratre eius L. Quinctio, & Attalo, & Rhodijs, & Atheniensibus ad Achaeos missi. Sicyone datum ijs est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achaeos. terre-
C bat eos Lacedaemonius, grauis & assiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficijs & ueteribus & recentibus obligati erant: regem ipsum suspectũ habebant: pro eius crudelitate perfidiaque, ex ijs, quae tum ad tempus faceret, aestimãtes, grauiorẽ post bellum dominum futurum cernebant: neque solum quid in senatu quisque ciuitatis suae, aut in communibus concilijs gentis pro sententia dicerent, ignorabant: sed ne ipsis quidẽ secum cogitantibus, quid uellent, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus L. Calpurnius deinde Attali regis legati, post eos Rhodij disseruerunt. Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est. postremi Athenienses, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. ij fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba passi erant, inuecti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumpto,
D dimissa est. Postero die aduocatur concilium: ubi cum per praeconem, sicut Graecis mos est, suadendi, si quis uellet, potestas a magistratibus facta esset: nec quisquam prodiret: diu silentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, si quibus sua sponte uolutantibus res inter se pugnantes obtorpuerant quodammodo animi: eos orationes quoque insuper turbauerant, utrimque quae difficilia essent, promendo, admonendoq. per totum diẽ habitae. Tandem Aristaenus, praetor Achaeorum, ne tacitum cõcilium dimitteret, Vbi, inquit, illa certamina animorum Achaei sunt, quibus in conuiuijs & circulis, cũ de Philippo & Romanis mentio incidit, uix manibus temperatis? nunc in concilio ad eam rem unam indicto, cum legatorum utrimque uerba audieritis, cum referant magistratus, cum praeco ad suadendum uocet, obmutuistis. si non cura communis salutis, ne studia quidem, quae in hanc aut illam partem animos uestros inclinarunt, uocem cuiquam possunt exprimere? cũ praesertim nemo tam hebes sit, qui ignorare possit, dicendi ac suadendi, quod quisque aut
E uelit, aut optimum putet, nunc occasionẽ esse, priusquam quidquã decernamus. ubi semel decretũ erit, omnibus id, etiam quibus ante displicuerit, pro bono, atque utili foedere defendendum. Haec adhortatio praetoris non modo quemquam unum elicuit ad suadendũ: sed ne fremitum quidem, aut murmur concionis tãtae, ex tot populis congregatae, mouit. Tum Aristaenus praetor rursus. Non magis consilium uobis principes Achaeorum deest, quam lingua. sed suo quisque periculo in commune consultum non uult. forsitan ego quoque tacerem, si priuatus essem. nunc praetor uideo aut non dandum concilium legatis fuisse: aut inde sine responso eos dimittendos non esse. respondere autem nisi ex uestro decreto qui possum? & quando nemo uestrum, qui in hoc concilium aduocati estis, pro

Kk sententia

sententia quidquam dicere uult, aut audet: orationes legatorum hesterno die dictas pro F A
sententijs percenseamns,perinde ac non postulauerint, quae e re sua essent, sed suaserint,
quae nobis censerent utilia esse. Romani Rhodijque & Attalus societatem amicitiamque
nostram petunt: & in bello,quod aduersus Philippum gerunt,se a nobis adiuuari aequum
censent. Philippus societatis secum admonet, & iurisiurandi: & modo postulat, ut secum
stemus: modo,ne intersimus armis,contentum ait se esse. Nulline uenit in mentē, cur qui
nondum socij sunt,plus petunt,quam socius? Non fit hoc neque modestia Philippi,neque
impudentia Romanorum. Achaei portus & dant fiduciam postulantibus,& demunt. Phi-
lippi praeter legatum uidemus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Euboeae
spolia praeseferens: consulem, legionesque eius exiguo maris spatio disiunctas Phocidē
ad Locridem peruagantes uidemus. Miramini,cur diffidenter Cleomedon legatus Philip
pi,ut pro rege arma caperemus aduersus Romanos, modo egerit? qui si ex eodem foede- G
re ac iureiurando, cuius nobis religionem inijciebat, rogemus eum, ut nos Philippus &
ab Nabide ac Lacedaemonijs, & ab Romanis defendat: non modo praesidium, quo nos
tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inuenturus: non hercle magis, quam
ipse Philippus priore anno: qui pollicendo se aduersus Nabidem bellum gesturum, cum
tentasset nostram iuuentutem hinc in Euboeam extrahere, posteaquam nos neque decer-
nere id sibi praesidiū, neque uelle illigari Romano bello uidit, oblitus societatis eius,quā
nunc iactat,uastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedaemonijs reliquit. Ac mihi qui-
dem minime conueniens inter se oratio Cleomedontis uisa est. Eleuabat Romanum bel-
lum,euentumque eius eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dice-
bat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potius, quam praesens nos ueteres so-
cios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? nos dico? quid ita passus est Eretriam Cary- H
stumq. capi? quid ita tot Thessaliae urbes? quid ita Locridem, Phocidemq.? quid ita nūc
Elatiam oppugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri, claustrisq. illis inexpugnabilibus
super Aoum amnem,aut ui,aut metu aut uoluntate? relictoq. quem insidebat saltu,peni-
tus in regnum abijt? Si sua uoluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusa
re potest,quin & socij sibi consulant? si metu,nobis quoque ignoscat timentibus. si uictus
armis cessit,Achaei nos arma Romana sustinebimus Cleomedō,quae uos Macedones nō
sustinuistis? An tibi potius credamus: Romanos non maioribus copijs, nec uiribus nunc
bellum gerere,quam antea gesserint: potius quam res ipsas intueamur? Aetolos tū clas-
se adiuuerunt. nec duce consulari,nec exercitu bellum gesserunt. sociorum Philippi ma-
ritimae urbes in terrore ac tumultu erant. mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fue-
runt,ut Philippus Aetolos,nequidquam opem Romanorum implorantes, depopularetur. I
nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per sexdecim annos uelut intra uiscera
Italiae tolerauerunt, non praesidium Aetolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli ar-
ma terra marique simul Macedoniae intulerunt. tertius iam consul summa ui gerit bellū.
Sulpicius in ipsa Macedonia congressus fuit, fugauitq. regem, partem opulentissimam re-
gni eius depopulatus. nunc Quinctius tenentem claustra Epiri natura loci, munimentis,
exercituque fretum,castris exuit: fugientem in Thessaliam persecutus,praesidia regia,so
ciasque eius urbes prope in conspectu regis ipsius expugnauit. Ne sint uera, quae Athe-
nienses modo legati de crudelitate, auaritia, & libidine regis dixerunt: nihil ad nos perti-
neant, quae in terra Attica scelera in superos inferosque deos sint admissa; multo minus,
quam quae Ciani,Abidenique,qui procul a nobis absunt,passi sunt: nostrorum ipsi uulne
rum,si uultis,obliuiscamur: caedes,direptionesque bonorum Messenae in media Pelopon K
neso factas, & hospitem Cyparissiae Garitenem cōtra ius omne ac fas inter epulas prope
ipsas occisum, & Aratum patrem filiumque Sicyonis, cum senem infelicem parentem
etiam appellare solitus esset,interfectos: filij etiam uxorem libidinis caussa in Macedoniā
asportatam, cetera stupra uirginum matronarumque obliuioni dentur. ne sint cum Phi-
lippo res, cuius crudelitatis metu obmutuistis omnes: (nam quae alia tacendi aduocatis
in concilium caussa est?) cum Antigono,mitissimo ac iustissimo rege,& de nobis omnibus
optime merito, existimemus disceptationem esse: num id postularet facere nos, quod tū
fieri nō posset? Paeninsula est Peloponnesus angustijs Isthmi faucibus cōtinenti adhaerēs,
nulli apertior,atque opportunior,quam nauali bello. si centum tectae naues,& quinqua-

ginta

A ginta leuiores apertae,& triginta Issaici lembi maritimam oram uastare, & expositas prope in ipsis litoribus urbes coeperint oppugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus? tamquam non intestino, & haerente in ipsis uisceribus uramur bello. cum terra Nabis & Lacedaemonij, mari Romana classis urgebunt: unde regiam societatem,& praesidia Macedonum implorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes, quae oppugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis alienae clades praebent, ne quaeramus quemadmodum ceteris exemplo simus. nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id quod optandum uobis ac summa ope petendum erat, fastidire. metu enim uidelicet compulsi, in aliena terra, quia sub umbra auxilij uestri latere uolunt, in societatē uestram confugiunt, ut portubus uestris recipiantur, ut commeatibus utantur. Mare in potestate habent: terras quascumque adeunt, extemplo ditionis B suae faciunt. quod rogant, cogere possunt. quia pepercisse uolunt, committere uos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modo tamquam mediam & tutissimam uobis uiam consilij, ut quiesceretis, abstineretisque armis, ostendebat: ea non media, sed nulla uia est. etenim praeterquam quod aut accipienda, aut aspernanda uobis Romana societas est, quid aliud quam nusquam gratia stabili, uelut qui euentum exspectauerimus, ut fortunae applicaremus nostra consilia, praeda uictoris erimus? Nolite, si quod omnibus uotis petendum erat, ultro offertur, fastidire. non quemadmodum hodie utrumque uobis licet, sic semper liciturum est. nec saepe, nec diu eadem occasio erit. Liberare uos a Philippo iamdiu magis uotis, quam armis, audetis. sine uestro labore & periculo qui uos in libertatem uindicarent, cum magnis classibus exercitibusq. mare transiecerunt. hos si socios aspernamini, uix sanae mentis estis. sed aut socios, aut hostes habeatis oportet. C Secundum orationem praetoris murmur ortum aliorum cum assensu, aliorū inclementer assentientes increpantium: & iam non singuli tantum, sed populi uniuersi inter se altercabantur: tum inter magistratus gentis (demiurgos uocant: decem numero creantur) certamen nihilo segnius, quam inter multitudinem, esse. quinque relaturos se de societate Romana aiebant, suffragiumque daturos. quinque lege cautum testabantur, ne quid quod aduersus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus aut decernere concilio ius esset. Hic quoque dies iurgijs est consumptus. Supererat unus iusti concilij dies: (tertio enim lex iubebat decretum fieri) in quem adeo exarsere studia, ut uix parentes a liberis temperauerint. Rhisiasus Pellenensis erat, filium Demiurgum nomine Memnonē habebat, partis eius, quae decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. is diu obtestatus filium, ut consulere Achaeos communi saluti pateretur, neu pertinacia sua gentē uni D uersam perditum iret: posteaquam parum proficiebant preces: iuratus se eum sua manu interempturum: nec pro filio, sed pro hoste habiturum: minis peruicit, ut postero die coniungeret ijs se, qui referebant. qui cum plures facti referrent: omnibus fere populis haud dubie approbantibus relationem, ac praeseferentibus quid decreturi essent: Dymaei, ac Megalopolitani, & quidam Argiuorum, prius, quam decretum fieret, consurrexerūt, ac reliquerunt concilium: neque orante ullo, neque improbante. nam Megalopolitanos auorum memoria pulsos ab Lacedaemonijs restituerat in patriam Antigonus. & Dymaeis captis nuper, direptisque ab exercitu Romano, cum redimi eos, ubicumque seruirent, Philippus iussisset: non libertatem modo, sed etiam patriam reddiderat. iam Argiui praeterquam, quod Macedonum reges ab se oriundos credunt, priuatis etiam hospitijs, familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. ob haec concilio, quod inclinauerat ad Romanam societatem ineundam, excesserunt. ueniaque ijs huius successionis fuit, & magnis E & recentibus obligatis beneficijs. Ceteri populi Achaeorum, cum sententiae perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodijs praesenti decreto confirmarunt. cū Romanis, quia iniussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est. in praesentia tres legatos ad L. Quinctium mitti placuit, & exercitum omnem Achaeorum ad Corinthum admoueri, captis Cenchreis, iam urbem ipsam Quinctio oppugnante. Et ij quidem e regione portae, quae fert Sicyonem, posuerunt castra. Romani ad Cenchreas uersam partem urbis, Attalus transducto per Isthmum exercitu, ab Lechaeo, alterius maris portu, oppugnabant primo segnius, sperantes seditionem intus fore inter opidanos ac regium praesidium. posteaquam uno animo omnes, & Macedones tam-

quam communem patriam tuebantur: & Corinthij ducem praesidij Androsthenem haud F
secus, quam ciuem, & suffragio creatum suo imperio iusto patiebantur: omnis inde spes pugnantibus in ui, & armis, & operibus erat: undique aggeres haud facili aditu ad moenia admouebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis cum Macedones concurrissent: atrox proelium inter eos ac Romanos ortum est. ac primo multitudine facile expellebantur Romani, assumptis deinde Achaeorum Attaliq. auxilijs, aequabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Graecosque facile loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorũ magna multitudo erat: pars ex Hannibalis exercitu metu poenae a Romanis Philippum secuti: pars nauales socij, relictis nuper classibus, ad spem honoratioris militiae transgressi. hos desperata salus, si Romani uicissenr, ad rabiem magis, quam audaciam accendebat. Promontorium est aduersus Sicyonem Iunonis, quam uocant A- G
craeam, in altum excurrens: trãiectus inde Corinthum, septẽ millia ferme passuum. eo Philocles regius & ipse praefectus, mille & quingentos milites per Boeotiam duxit. praesto fuere a Corinho lembi, qui praesidium id acceptũ Lechaeum trãijcerent. Auctor erat Attalus incensis operibus omittendae extemplo oppugnationis. pertinatius Quinctius in incepto perstabat. is quoque, ut pro omnibus portis disposita uidit praesidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri posse: in Attali sententiam concessit. ita irrito incepto dimissis Achaeis, reditum ad naues est. Attalus Piraeeum, Romani Corcyram petierunt. Dum haec a nauali exercitu geruntur: consul in Phocide ad Elatiam castris positis, primo colloquijs rem per principes Elatiensium tentauit: postea quam nihil esse in manu sua, & plures ualidioresque esse regios, quam opidanos, respondebatur: tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto, quantum inter turres mu- H
ri erat, prorutum, cum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem: simul & cohors Romana per apertum recenti strage iter inuasit: & ex omnibus opidi partibus, relictis suis quisque stationibus, in eum, qui premebatur impetu hostium, locũ concurrerunt. Eodem tempore Romani & ruinas muri superuadebant: & scalas ad stantia moenia inferebant. &, dũ in unam partem oculos animosq. hostium certamen auerterat: pluribus locis scalis capitur murus, armatiq. in urbem transscenderunt. quo tumultu audito territi hostes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque sequente turba, confugerunt. ita urbe potitur consul. qua direpta, missis in arcem, qui uitam regijs, si abire uellent inermes: libertatem Elatiensibus pollicerentur; fideq. in haec data, post paucos dies arcem recipit. Ceterum aduentu in Achaiam Philoclis, regij praefecti, non Corinthus tantum liberata obsidione: sed Argiuorum quoque ciuitas per quosdam principes Philo- I
cli prodita est, tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo, uelut ominis caussa, praetores pronunciare Iouem Apollinemque & Herculem. additum legi erat, ut ijs Philippus rex adijceretur. cuius nomen post pactam cum Romanis societatem quia praeco non adiecit, fremitus primo multitudinis ortus, deinde clamor subijcientium Philippi nomen, iubentiumq. legitimum honorem usurpare: donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Huius fiducia fauoris Philocles accersitus nocte occupat collem imminentẽ urbi: (Larissam eam arcem uocant) positoque ibi praesidio, cũ, lucis principio, signis infestis ad subiectum arci forum uaderet, instructa acies ex aduerso occurrit. praesidium erat Achaeorum nuper impositum, quingenti fere iuuenes delecti omnium ciuitatum. Aenesidemus Dymaeus praeerat, adhortator a praefecto regio missus, qui excedere urbe iuberet: (neque enim pares eos opidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum K
adiunctis Macedonibus esse: quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent) primo nihil nec ducem, nec ipsos mouit: post paullo, ut Argiuos quoque armatos ex parte altera uenientes magno agmine uiderunt: certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, uidebantur subituri. Aenesidemus, ne flos Achaeorum iuuentutis simul cum urbe amitteretur: pactus cum Philocle, ut abire illis liceret, ipse, quo loco steterat, armatus cum paucis clientibus non excessit. missus a Philocle qui quaereret, quid sibi uellet? nihil fatus, tatummodo cum proiecto prae se clypeo staret; in praesidio creditae urbis moriturum se armatũ respondit. tum iussu praefecti a Thracibus coniecta tela, interfectique omnes. Et post pactam inter Achaeos & Romanos societatem

duae

A duae nobilissimae ciuitates, Argi & Corinthus, in potestate regis erant. Haec ab Romanis ea aestate in Graecia terra marique gesta. In Gallia nihil sane memorabile ab Sex. Aelio consule gestum. cum duos exercitus in prouincia habuisset, unum retentum, quem dimitti oportebat: cui L. Cornelius procos. praefuerat, (ipse ei C. Heluium praetorem praefecit) alterum, quem in prouinciam adduxit: totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumpsit. Quemadmodum Gallia praeter spem quieta eo anno fuit: ita circa urbem seruilis prope tumultus excitatus est. Obsides Carthaginiensium Setiae custodiebantur: cum ijs, ut principum liberis, magna uis seruorum erat. augebant eorum numerum, ut ab recenti Africa bello, & ab ipsis Setinis captiua aliquot nationis eius ex praeda empta mancipia. Cum coniurationem fecissent: missis ex eo numero, qui in Setino agro, deinde circa Norbam & Circeios

B seruitia sollicitarent: satis iam omnibus praeparatis, ludis, qui Setiae propediē futuri erant, spectaculo intentum populum aggredi statuerant: Setia per caedem & repentinum tumultum capta, Norbam & Circeios occupare. Huius rei tam foedae indicium Romam ad L. Cornelium Merulam praetorem urb. delatum est. Serui duo ante lucem ad eū uenerunt, atque ordine omnia quae acta futuraq. erant, exposuerunt. quibus domi custodiri iussis, praetor senatu uocato, edoctoq. quae indices afferrent, proficisci ad eam coniurationem quaerendam, atque opprimendā iussus. cum quinque legatis profectus, obuios in agris sacramento rogatos arma capere, & sequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus quo pergeret ignaris, uenit. ibi raptim principibus coniurationis comprehensis, fuga seruorum ex opido facta est. dimissi deinde per agros qui uestigarent. Egregia duorum opera seruorum indicum, & u-

C nius liberi fuit. ei centum millia grauis aeris dari patres iusserunt: seruis uicenaquina millia aeris, & libertatem. pretium eorū ex aerario solutum est dominis. Haud ita multo post ex eiusdem coniurationis reliquijs nūciatum est seruitia Praeneste occupatura. Eo L. Cornelius praetor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. In timore ciuitas fuit, obsides captiuosque Poenorum ea moliri. itaque & Romae uigiliae per uicos seruatae: iussique circumire eas minores magistratus: & triumuiri carceris latomiarum intentiorē custodiam habere iussi. & circa nomen Latinū a praetore litterae missae, ut & obsides in priuato seruarentur, neque in publicū prodeundi facultas daretur: & captiui ne minus decem pondo compedibus uincti in nulla alia quam carceris publici custodia essent. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream CC XLVI pondo in Capitolio posuerunt: gratiasque senatui egerunt, quod Antiochus le-

D gatorum Romanorum auctoritate motus finibus Attali exercitum deduxisset. Eadē aestate equites ducenti, & elephanti decem, & tritici modium CC millia ab rege Massanissa ad exercitum, qui in Graecia erat, peruenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus, & uestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat, sanctus & innocens, asperior tamen in fenore coercendo habitus. fugatique ex insula feneratores, & sumptus, quos in cultum praetorum socij facere soliti erāt, circumcisi, aut sublati. Sex. Aelius consul ex Gallia comitiorum caussa Romam cum redisset, creauit consules C. Cornelium Cethegum, & Q. Minucium Rufum. Biduo post praetorum comitia habita. Sex praetores illo anno primum creati, crescentibus iam prouincijs, & latius patescente imperio. creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Heluius, M. Minucius Rufus, L. Acilius. Sempronius & Heluius ex ijs aediles plebis erant. aediles curules Q. Minucius Thermus, & Ti. Sempronius

E Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati. C. Cornelio, & Q. Minucio consulibus An. 553 omnium primum de prouincijs consulum praetorumq. actum. prius de praetoribus transacta res, quae transigi sorte poterat. urbana Sergio, peregrina iurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Acilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Heluius ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamq. sortiri parantibus, L. Oppius & Q. Fuluius tribuni pl. impedimento erant, quod longinqua prouincia Macedonia esset: neque ulla alia res maius bello impedimentum ad eam diem fuisset, quam quod uixdum inchoatis rebus, in ipso conatu gerendi belli, prior consul reuocaretur. Quartum iam annum esse ab decreto Macedonico bello. quaerendo regem & exercitum eius, Sulpicium

maiorem partem anni absumpsisse: Villium congredientem cum hoste re infectā reuocatum: Quinctium rebus diuinis Romae maiorem partem anni retentum, ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in prouinciam uenisset, aut hiems magis fera fuisset, potuerit debellare. nunc prope in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediat, perfecturus aestate proxima uideatur. His orationibus peruicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, patres consulibus ambobus Italiam prouinciam decreuerunt, T. Quinctio prorogarunt imperium, donec successor ei uenisset. Consulibus binae legiones decretae, & ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent a populo Romano, gererent. Quinctio in Macedoniam supplementum decretum peditū quinque millia, & CCC equites, & sociorum naualium tria millia. Praeesse idem, qui praeerat, classi L. Quinctius Flamininus iussus. Praetoribus in Hispanias octona millia peditum sociū ac Latini nominis data: & quadringenti equites, ut dimitterent ueterem ex Hispanijs militem. & terminare iussi, qua ulterior citeriorue prouincia seruaretur. Macedoniae legatos P. Sulpicium, & P. Villium, qui consules in ea prouincia fuerant, adiecerunt. Prius quam consules praetoresq. in prouincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quod aedes Vulcani Summaniq. Romae, & quod Fregellis murus, & porta de caelo tacta erant: & Frusinone inter noctem lux orta. & Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formijs duo lupi opidum ingressi obuios aliquot laniauerant: Romae non in urbem solū, sed in Capitolium penetrauerat lupus. C. Acilius tribunus pleb. tulit, ut quinque coloniae in oram maritimam deducerentur: duae ad ostia fluminū Vulturni Liternique: una Puteolos, una ad castrum Salerni. his Buxentum adiectum, tricenae familiae in singulas colonias iubebantur mitti. triumuiri deducendis ijs, qui per triennium magistratum haberent, creati: M. Seruilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Delectu, rebusq. alijs diuinis humanisque, quae per ipsos agendae erant, perfectis, consules ambo in Galliā profecti. Cornelius recta ad Insubres uia, qui tum in armis erant, Caenomanis assumptis; Q. Minucius in laeua Italiae ad inferū mare flexit iter: Genuamq. exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellū. Opida Clastidium & Litubium, utraque Ligurum, & duae gentis eiusdem ciuitates, Celelates, Cerdiciatesq. sese dediderunt. Et iam omnia cis Padum, praeter Gallorum Boios, Iluates Ligurum, sub ditione erant. quindecim opida, hominum uiginti millia esse dicebantur, quae se dediderant. inde in agrum Boiorum legiones duxit. Boiorum exercitus haud ita multo ante trāsiecerat Padū, iunxeratq. se Insubribus & Caenomanis, quod ita acceperant, coniunctis legionibus consules rem gesturos, ut & ipsi collatas in unum uires firmarent. posteaquam fama accidit, alterum consulem Boiorum urere agros: seditio extemplo orta est. postulare Boij, ut laborantibus opem uniuersi ferrent. Insubres negare se sua deserturos. ita diuisae copiae: Boijsq. in agrum suum tutandū profectis, Insubres cum Caenomanis super amnis Mincij ripas consederūt. Infra eum locum quinque millia passuum & consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. inde mittendo in uicos Caenomanorum, Brixiamque, quae caput gentis erat, ut satis comperit non ex auctoritate seniorum iuuentutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Caenomanos se adiunxisse: excitis ad se principibus, id agere ac moliri coepit, ut desciscerent ab Insubribus Caenomani, & signis sublatis aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. & id quidem impetrari nequijt. in id data fides consuli est, ut in acie aut quiescerent, aut, si qua etiam occasio fuisset, adiuuarent Romanos. Haec ita conuenisse Insubres ignorabāt: suberat tamen quaedam suspicio animis, labare fidem sociorum. itaque cum in aciē eduxissent, neutrum ijs cornu committere ausi, ne, si dolo cessissent, rem totam inclinarent: post signa in subsidijs eos locauerunt. consul principio pugnae uouit aedem Sospitae Iunoni, si eo die hostes fusi fugatique essent. a militibus clamor sublatus, compotem uoti consulem se facturos, & impetus in hostes est factus, non tulerunt Insubres primum concursum. Quidam, & a Caenomanis terga repente in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem iniectum, auctores sunt; caesaque in medio V & XXX millia hostium, quinque millia & DCC uiuos captos; in ijs Hamilcarē Poenorum imperatorem, qui belli caussa fuisset; signa militaria CXXX, & carpenta supra CC. Opida, quae defectionem secuta erant, dediderunt se Romanis. Minucius consul primo effusis populationibus per-

agrauerat

A agrauerat fines Boiorum: deinde, ut relictis Insubribus ad sua tuenda receperant sese, castris se teuuit, acie dimicandum cum hoste ratus. Nec Boij detrectassent pugnam, ni fama uictos Insubres allata animos fregisset. itaque, relicto duce castrisque, dissipati per uicos, sua ut quisque defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt. omissa enim spe per unam dimicationem rei decernendae, rursus populari agros, & urere tecta, uicosq. expugnare coepit. Per eosdem dies Clastidium incensum. inde in Ligustinos Iluates, qui soli non parebant, legiones ductae. Ea quoque gens, ut Insubres acie uictos, Boios, ita ut tentare spem certaminis non auderent, territos audiuit, in deditionem uenit. Litterae consulum a Gallia de gestis prospere sub idem tempus Romam allatae. M. Sergius pr. urb. in senatu eas, deinde ex auctoritate patrum ad populum recitauit. supplicatio in quattriduum decreta. Hiems iam eo tempore erat. Cum T. Quinctius capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet, Opunte seditio orta est. Factio una Aetolos, qui propiores erant, altera Romanos accersebat. Aetoli priores uenerunt. sed opulentior factio exclusis Aetolis, missoq. ad imperatorem Romanum nuncio, usque ad aduentum eius tenuit urbē. arcem regium tenebat praesidiū: neque ut discederēt inde, aut Opuntiorū minis, aut auctoritate imperātis cōsulis Romani perpelli potuerūt. Mora cur nō extēplo oppugnarētur, ea fuit, quod caduceator ab rege uenerat locum ac tempus petens colloquio. id grauate concessum regi est: non quin cuperet Quinctius per se partim armis, partim condicionibus confectum uideri bellum. necdum enim sciebat utrum successor sibi alter ex nouis consulibus mitteretur: an, quod summa ui ut tenderent, amicis & propinquis mandauerat, imperium prorogaretur. aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset, uel ad bellum manenti, uel ad pacem decedenti, rem inclinare. In sinu Maliaco prope

B

C Nicaeam litus elegere. eo rex ab Demetriade cum quinque lembis, & una naue rostrata uenit. Erant cum eo principes Macedonum, & Achaeorum exsul uir insignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Aminander erat, & Dionysodorus Attali legatus, & Agesimbrotus praefectus Rhodiae classis, & Phaeneas princeps Aetolorū, & Achaei duo, Aristenus & Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum litus progressus, cum rex in prorā nauis in anchoris stantis processisset: Cōmodius, inquit, si in terram egrediaris, ex propinquo dicemus inuicem, audiemusque: Cum rex facturum se id negaret, Quem tandem, inquit Quinctius, times? Ad hoc ille superbo & regio animo: Neminem equidem timeo praeter deos immortales: non omnium autem credo fidei, quos circa te uideo, atque omnium minime Aetolis. Istud quidem, ait Romanus, par omnibus periculum est, qui cū hoste ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides sit. Non tamen, inquit rex, T. Quincti, par

D perfidiae praemiū est, si fraude agatur, Philippus, & Phaeneas. neque enim aeque difficulter Aetoli praetorem alium, ac Macedones regem in meum locum substituant. Secundum haec silētium fuit. Cum Romanus eum aequum cēseret priorem dicere, qui petisset colloquium; rex, eius esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet: tum Romanus, simplicem suam orationem esse. ea enim se dicturum, quae ni fiant, nulla sit pacis condicio. Deducenda ex omnibus Graeciae ciuitatibus regi praesidia esse. captiuos & transfugas socijs populi Romani reddēdos. restituēda Romanis ea Illyrici loca, quae post pacē in Epiro factā occupasset. Ptolemaeo regi Aegypti reddēdas urbes, quas post Philopatoris Ptolemaei mortem occupasset. Suas populiq. Romani condiciones has esse: ceterum & sociorū audiri postulata aequum esse. Attali regis legatus naues captiuosque, quae ad Chium nauali proelio capta essent, & Nicephorium, Venerisq. templum, quae spoliasset

E euastassetque, pro incorruptis restitui: Rhodij Peraeam (regio est continentis aduersus insulā, uetustae eorū ditionis) repetebant: postulabātq. praesidia deduci ab Iaso, & Bargylijs, & Euromensiū urbe, & in Hellesponto Sesto, atq. Abydo: & Perinthum Byzantijs in antiqui formulā iuris restitui: & liberari omnia Asiae emporia portusque. Achaei Corinthum & Argos repetebant. Praetor Aetolorum Phaeneas cum eadē fere quae Romani, ut Graecia decederetur, postulasset; redderenturq. Aetolis urbes, quae quondam iuris aut ditionis eorum fuissent: excepit orationem eius princeps Aetolorum Alexander, uir inter ceteros facundus. Iamdudum se reticere ait, non quo quidquā agi putet eo colloquio, sed ne quē sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella uera uirtute umquam gessisse. in colloquijs insidiari & captare: in bello nō congredi aequo

campo, neque collatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes, & F
uincentium praemia uictum corrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos urbibus parcere, quantum possent, quo opulentius imperium haberent. nã de quorum possessione dimicetur, tollentem, nihil sibi praeter bellum relinquere, quod cõsilium esse? Plures priore anno sociorum urbes in Thessalia euastasse Philippum, quam omnes qui umquam hostes Thessaliae fuerint. ipsis quoque Aetolis eum plura socium quam hostem ademisse. Lysimachiam, pulso praetore & praesidio Aetolorum, occupasse eum. Cium item suae ditionis urbem funditus euertisse, ac delesse. eadem fraude habere eum Thebas, Phthias, Echinum, Larissam, & Pharsalum. Motus oratione Alexandri Philippus nauem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere in Aetolos maxime uiolenter, Phaeneas interfatus, non in uerbis rem uerti ait: aut bello uincendum, aut melioribus parendum esse. Apparet id quidem, inquit Philippus, etiam caeco. iocatus in ualetudinem oculorum Phaeneae. & erat dicacior natura, quam regẽ decet, & ne inter seria quidem risu satis temperans. Indignari inde coepit, Aetolos, tamquam Romanos, decedi Graecia iubere: qui, quibus finibus Graecia sit, dicere non possint. ipsius enim Aetoliae Agraeos, Apodotosque, & Amphilochos, quae permagna eorum pars sit, Graeciã non esse. An, quod a socijs eorum non abstinuerim, iustam querellam habẽt? cum ipsi pro lege hunc morem antiquitus seruent, ut aduersus socios ipsi suos, publica tantum auctoritate dempta, iuuentutem suam militare sinant: & contrariae persaepe acies in utraque parte Aetolica auxilia habeant? Neque ego Cium expugnaui: sed Prusiam socium & amicũ oppugnantem adiuui: & Lysimachiam ab Thracibus uindicaui. sed quia me necessitas ad hoc bellum a custodia eius auertit, Thraces habent. Et Aetolis haec. Attalo autem Rhodijsque nihil iure debeo. non enim a me, sed ab illis principium belli ortum est. Romanorum autem honoris caussa Peraeam Rhodijs, & naues Attalo cum captiuis qui comparebunt, restituam. nam quod ad Nicephorium, Venerisque templi restitutionem attinet: H
quid ea restitui postulantibus respondeam? nisi quo uno modo luci siluaeq. caesae restitui possunt, curam impensamq. sationis me praestaturum: quoniam haec inter se reges postulare & respondere placet. Extrema eius oratio aduersus Achaeos fuit: in qua orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum iussit, omnes diuinos humanosq. honores complexa, atque ad ea adiecit recens de exercitu, quo ab se desciuissent, inuectusque grauiter in perfidiam eorum, Argos tamen se redditurum eis dixit. de Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse, quaesiturumque simul ab eo, utrum, ijsne urbibus decedere se aequum censeat, quas a se ipso captas iure belli habeat: an ijs etiam, quas a maioribus suis accepisset? Parantibus Achaeis Aetolisq. ad ea respondere, cum prope occasum sol esset, dilato in posterum diẽ colloquio, Philippus I
in stationem, ex qua profectus erat, Romani socijque in castra redierunt. Quinctius postero die ad Nicaeam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus uenit. Philippi nullus usquam nec nuncius ab eo per aliquot horas ueniebat, & iam desperantibus uenturum, repente apparuerunt naues. atque ipse quidem, cum tam grauia & indigna imperarentur, inopem consilij diem se consumpsisse deliberando aiebat. Vulgo credebatur de industria rem in serum tractam, ne tempus dari posset Achaeis Aetolisque ad respondendum. & eam opinionem ipse affirmauit, petendo, ut, summotis alijs, ne tempus altercando tereretur, & aliquis finis rei imponi posset, cum ipso imperatore Romano liceret sibi colloqui. Id primo non acceptum, ne excludi colloquio uiderentur socij. deinde cum haud absisteret petere, ex omnium consilio Romanus imperator cum Ap. Claudio tr. mil. ceteris summotis, ad extremum litus processit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram K
est egressus. Ibi cũ aliquandiu secreto locuti essent, quae acta ad suos Philippus retulerit, minus compertum est. Quinctius haec retulit ad socios. Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac si qui essent captiui. Attalo naues, & cum ijs captos nauales socios, Rhodijs regionem quam Peraeam uocant, reddere: Iaso, & Bargylijs non cessurum. Aetolis Pharsalum Larissamque reddere, Thebas non reddere. Achaeis non Argis modo, sed etiam Corintho cessurum. Nulli omnium placere partium, quibus cessurus aut non cessurus esset, destinatio. plus enim amitti in ijs, quam acquiri: nec umquam, nisi tota deduxisset Graecia praesidia, caussas certaminum deponere. Cum haec toto ex concilio

A lio certatim omnes uociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem uox est perlata. Itaque a Quinctio petit, ut rem totam in posterum diem differret. profecto aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum. Litus ad Thronium colloquio destinatur. eo mature conuentum est. Ibi Philippus primo & Quinctium, & omnes qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare uellent. postremo petere tempus, quo legatos Romam ad senatum mittere posset. aut his condicionibus se pacem impetraturum, aut, quascumque senatus dedisset, leges pacis accepturum. Id ceteris haudquaquam placebat. nec enim aliud quam moram & dilationem ad colligendas uires quaeri. Quinctius, uerum id futurum fuisse, dicere, si aestas & tempus rerum gerendarum esset. nunc hieme instante, nihil amitti dato spatio ad legatos mittendos. nam neque sine auctoritate senatus quidquam eorũ ratum fore, quae cum rege ipsi pepigissent: & explorari, dum bello necessariam quietem B ipsa hiems daret, senatus auctoritatem posse. In hanc sententiam & ceteri sociorum principes concesserunt, indutijsque datis in duos menses, & ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit, additum indutiarum pacto, ut regia praesidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quinctius cum sociorum legatis Aminandrum, Athamanum regem, utque speciem legationis adijceret, Q. Fabium, (uxoris Quinctij sororis filius erat) & Q. Fuluium, & Ap. Claudium misit. Vt uentum Romam est, prius sociorum legati, quam regis, auditi sunt. cetera eorum oratio conuicijs regis consumpta est. mouerunt eo maxime senatum, demonstrando maris terrarumque regionis eius situm: ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Euboea, Corinthum in Achaia rex teneret, non posse liberam Graeciam esse, & ipsum Philippum non contumeliosius, quam uerius, compedes eas Graeciae appellare. Le-C gati deinde regis intromissi. quibus longiorem exorsis orationem, breuis interrogatio, cessurusne ijs tribus urbibus esset, sermonem incidit, cum mandatum sibi de his nominatim negarent quidquam. Sic infecta pace regij dimissi, Quinctio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quod ut satis apparuit, non taedere belli senatum, & ipse uictoriae, quam pacis auidior, neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quae omni Graecia decedi nunciaret, admissurum dixit. Philippus cum acie decernendum uideret, & undique ad se contrahendas uires maxime de Achaiae urbibus, regionis ab se diuersae, & magis tamen de Argis, quam de Corintho sollicitus, optimum ratus Nabidi eam, Lacedaemoniorum tyrãno, uelut fiduciariam dare, ut uictori sibi restitueret: si quid aduersi accidisset, ipse haberet: Philocli, qui Corintho Argisque praeerat, scribit, ut tyrannum ipse conueniret. Philocles praeterquam, quod iam ueniebat cum munere, D adijcit ad pignus futurae regi cum tyrãno amicitiae, filias suas regem Nabidis filijs matrimonio coniungere uelle. Tyrannus primo negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argiuorum ipsorum decreto accersitus ad auxilium urbis esset. deinde, ut frequenti concione nõ aspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audiuit, caussam se spoliandi eos nactum ratus, tradere ubi uellet, urbem, Philoclem iussit. Nocte ignaris omnibus acceptus in urbem est tyrannus. prima luce occupat superiora omnia loca: portae clausae, paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentiũ direptae fortunae. praesentibus aurum atque argentum ablatum, pecuniae imperatae ingentes. qui non cunctanter contulere, sine contumelia & laceratione corporum sunt dimissi. quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in seruilem modum lacerati atque extorti. Concione inde aduocata, rogationem promulgauit, unam de tabulis nouis, alteram de agro uiritim diuidendo, duas faces nouantibus res ad plebem in optimates accendendam. Postea-E quam in potestate Nabidis Argiuorum ciuitas erat, nihil eius memor tyrannus, a quo eam ciuitatem, & quam in condicionem accepisset, legatos Elatiam ad Quinctium & Attalum Aeginae hibernantem mittit, qui nunciaret, Argos in potestate sua esse. eo si ueniret Quinctius ad colloquium, non diffidere, sibi omnia cum eo conuentura. Quinctius, ut eo quoque praesidio Philippum nudaret: cum annuisset se uenturũ, mittit ad Attalum, ut ab Aegina Sicyonem sibi occurreret, ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas ijs forte ipsis diebus L. Quinctius frater eius adduxerat ex hibernis Corcyrae, Sicyonem transmisit. Iam ibi Attalus erat. qui cum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum diceret: in sententiam suam Quinctium transduxit, ne in urbem ipsam

sam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica uocatur. in eo loco ut congrederentur, conuenit. Quinctius cum fratre & tribunis mil. paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achaeorũ pr. cum auxiliaribus paucis uenit. tyrannum ibi cum omnibus copijs opperientem inuenerunt. progressus armatus cum satellitibus armatis est in medium fere interiacentis campi, inermis Quinctius cum fratre & duobus trib. militum. inermes itẽ regi praetor Achaeorum, & unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyrãni ortum, quod armatus ipse armatisque saeptus, cum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium uenisset. neq. enim se illos timere dixit, sed exsules Argiuorum. Inde ubi de condicionibus amicitiae coeptum agi est, Romanus duas postulare res, unam, ut bellum cum Achaeis finiret: alteram, ut aduersus Philippum mitteret secum auxilia. Auxilia se missurum dixit. pro pace cum Achaeis indutiae impetratae, donec bellum cum Philippo finiretur. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est G nata, cum fraude Philoclis proditam urbem, ui ab eo teneri argueret: ille, ab ipsis Argiuis ut se defenderet, accitum. Concionem Argiuorum rex postulabat, ut id sciri posset. nec tyrannus abnuere, sed deductis ex urbe praesidijs, liberam concionem, non immistis Lacedaemonijs, declaraturam, quid Argiui uellent, praeberi debere dicebat rex. tyrannus negauit deducturum. Haec disceptatio sine exitu fuit. de colloquio discessum, sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, indutijsque inter Nicostratum praetorem Achaeorum & Lacedaemoniorum tyrannum in quattuor menses factis. Inde Quinctius Corinthum est profectus, & ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli praefecto urbis appareret, tyrannum a Philippo descisse. Philocles & ipse ad imperatorem Romanum in colloquium uenit, hortantique, ut extemplo transiret, urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem magis, quam negasse, uideretur. A Corintho Quinctius Anticyram transiecit: H inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi & ciuitas nouis honoribus ueteres regis honores auxit, & rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque, ne sine aliqua munificentia praeteriret ciuitatem sociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit, & decem millia medimnum frumenti. atque ita Cenchreas ad naues redijt. Et Nabis, firmato praesidio Argis, Lacedaemonem regressus, cum ipse uiros spoliasset, ad feminas uxorem Argos remisit. Ea nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se iunctas domum accersendo, blandiendoque, ac minando, non aurum modo ijs, sed postremo uestem quoque, mundumque omnem muliebrem ademit.

EPITOME. LIBRI. XXXIII

. Quinctius Flamininus proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie uicto debellauit. L. Quinctius Flamininus frater proconsulis, Acarnanes, Leucade urbe, quae caput est Acarnaniae, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus praetor a Celtiberis cum exercitu caesus est. Attalus a Thebis ob subitam ualetudinem Pergamum translatus decessit. Pax petenti Philippo, Graeciae libertas data est. L. Furius Purpureo, et M. Claudius Marcellus consules Boios et Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphauit. Hannibal frustra in Africa bellũ molitus, et ob hoc Romanis per epistolas aduersae factionis principum delatus, propter metũ Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriae se contulit, bellum contra Romanos parantem.

LIBER. XXXIII

* *

ijs partibus cohaerens Acarnaniae. quingentos ferme passus longae fauces erant, latae haud amplius centum & uiginti. in his angustijs Leucas posita est, colli applicata uerso in orientem, & Acarnaniam. ima urbis plana sunt, iacentia ad mare, quo Leucadia ab Acarnania diuiditur. inde terra marique expugnabilis est. nam & uada sunt stagno similiora, quam mari, & campus terrenus omnis, operique facilis. itaque multis simul locis aut subruti, aut ariete decussi ruebant muri. Sed quam urbs ipsa opportuno oppugnantibus

A ret: communi animo consilioque & collegam res gessisse Cornelius adijceret: Boios aduersus se transgredientes Padum, ut Insubribus Caenomanisque auxilio essent, depopulā teuicos eorum atque agros collega, ad sua tuenda auersos esse: tribuni res tantas bello gessisse Cornelium fateri, ut non magis de triumpho eius, quam de honore dijs immortalibus habendo, dubitari posset: non tamen nec illum, nec quemquam alium ciuem, tātum gratia atque opibus ualuisse, ut cum sibimet triumphum impetrasset, collegae eundem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus leuia proelia, uix digna dictu fecisse, in Gallia magnum numerum militum amisisse. nominabant etiam tribunos militum T. Iuuentium, & Cnaeum Labeonis fratrem, qui aduersa pugna cum multis alijs uiris fortibus ciuibus ac socijs cecidissent. opidorum paucorum ac uicorum falsas, & in tempus simulatas, sine ullo pignore deditiones factas esse. Hae inter consules tribunosque altercationes
B biduum tenuerunt, uictique perseuerantia tribunorum consules separatim retulerunt. C. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. & Placentini Cremonensesque addiderunt fauorem consuli, gratias agentes, commemorantesque, obsidione se esse ab eo liberatos, plerosque etiam, cum apud hostes essent, seruitute exceptos. Q. Minucius, tentata tantum relatione, cum aduersum omnem senatum uideret, in monte Albano se triumphaturum & iure imperij consularis, & multorum clarorum uirorum exemplo dixit. C. Cornelius de Insubribus Caenomanisque in magistratu triumphauit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captiuis carpentis transuexit. multi nobiles Galli ante currum transducti. inter quos quidam Hamilcarē ducem Poenorum fuisse auctores sunt. ceterum magis in se conuertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta trigintaseptem
C millia quingentos, argenti bigati septuagintanouem millia. septuagenos aeris militibus diuisit, duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius consul de Liguribus Boijsque Gallis in monte Albano triumphauit. is triumphus ut loco, & fama rerum gestarū, & quod, sumptum non erogatum ex aerario, omnes sciebant, inhonoratior fuit: ita signis carpentisque & spolijs ferme aequabat. pecuniae etiam prope par summa fuit: aeris translata ducenta & quinquaginta quattuor millia, argenti bigati quinquagintatria millia, & ducenti. militibus centurionibusque, & equitibus item in singulos datum, quod dederat collega. Secundū triumphum consularia comitia habita. creati consules L. Furius Purpureo, & M. Claudius Marcellus. praetores postero die facti Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, M'. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Laelius. Exitu eius anni litterae a T. Quinctio uenerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse, hostium exercitum
D fusum fugatūque. Hae litterae prius in senatu a Sergio praetore, deinde ex auctoritate patrum in concione sunt recitatae. Ob res prospere gestas, in dies quinque supplicationes decretae. Breui post legati & a T. Quinctio, & ab rege uenerunt. Macedones deducti extra urbē in uillam publicam, ibique ijs locus & lautia praebita: & ad aedem Bellonae senatus est habitus: haud multa uerba facta, cum Macedones, quaecumque senatus cēsuisset, id regem facturum esse dicerent. Decem legati more maiorum, quorum ex consilio T. Quinctius imperator leges pacis Philippo daret, decreti: adiectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius & P. Villius essent, qui consules prouinciam Macedoniam obtinuissent. Cossanis eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus augeretur, mille adscribi iussi, dum ne quis in eorum numero esset, qui M. Cornelium & P. Sempronium consules hostis fuisset. Ludi Romani eo anno in circo scenaq. ab aedilibus curulibus L. Cornelio
E Scipione, & Cn. Manlio Vulsone & magnificentius, quam alias, facti, & laetius, propter res bello bene gestas, spectari, totique ter instaurati. Plebeij septies instaurati. Acilius Glabrio, C. Laelius eos ludos fecerunt: ex argento multaticio tria signa aenea Cereri, Liberoque & Liberae posuerunt. L. Furius & M. Claudius Marcellus, consulatu inito, cum de prouincijs ageretur, & Italiam utrique prouinciam senatus decerneret: ut Macedoniam An. 554.
cum Italia sortirentur, petebant. Marcellus prouinciae cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo, & rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem, dubios sententiae patres fecerat. & forsitan obtinuissent consules, ni Q. Marcius Rex, & C. Atinius Labeo tribuni pl. se intercessuros dixissent: ni prius ipsi ad plebem tulissent, uellent iuberentne cum rege Philippo pacem esse? Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est. omnes quinque

que & triginta tribus, Vti rogas iusserunt. Et quo magis pacem ratam esse in Macedonia uulgo laetarentur: tristis ex Hispania nuncius allatus effecit, uulgataeq. litterae, C. Sempronium Tuditanum praetorem in citeriore Hispania proelio uictũ, exercitum eius fusum fugatumque, & illustres uiros in acie cecidisse. Tuditanum cum graui uulnere latum ex proelio, haud ita multo post exspirasse. Consulibus ambobus Italia prouincia cum his legionibus quas superiores consules habuissent, decreta, & ut quattuor legiones nouas scriberẽt: duas, quae, quo senatus censuisset, mitterentur. & T. Quinctius Flamininus cum duabus legionibus prouinciam eodem exercitu obtinere iussus. imperium ei prorogatum satis iã ante uideri. praetores deinde prouincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanã iurisdictionem: M'. Acilius Glabrio inter ciues & peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Laelius Siciliam, Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni, & Q. Minucio, quibus Hispaniae prouinciae euenerant, consules legiones singulas ex quattuor ab se scriptis, quas uiderentur, uti darent, decretum est, socium ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites. hique primo quoque tempore in prouincias ire iussi. Bellum in Hispania quincto post anno exortum est, quam secũdum bellum Punicum fuerat finitum. Priusquam hi praetores ad bellum prope nouum, quia tum primum suo nomine, nullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab urbe mouerent: procurare, ut assolet, prodigia quae nunciabantur, iussi. L. Iulius equestris in Sabinos proficiscens fulmine ipse equusque exanimati fuerant. aedes Feroniae in Capenate de caelo tacta erat. ad Monetae duarum hastarum spicula arserant. lupus Esquilina porta ingressus frequentissima parte urbis cum in forum decurrisset, Tusco uico ac Aequimaelio per portam Capenam prope intactus euaserat. Haec prodigia maioribus hostijs sunt procurata. Ijsdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat: cũ ex S. C. urbem ouans esset ingressus, tulit prae se auri mille & quingenta pondo quindecim, argenti uiginti millia, signati denarios trigintaquattuor millia, & quingẽtos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi spe, quinquaginta millia pondo argenti in aerarium tulit, & de manubijs duos fornices in foro Boario ante Fortunae aedẽ & matris Matutae, unum in maximo circo fecit, & his fornicibus signa aurata imposuit. Haec per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quinctius. a quo cum multa socij peterent, Boeoti petierunt impetraueruntque, ut hi qui suae gentis militassent apud Philippum, sibi restituerentur. id a Quinctio facile impetratum: non quia satis dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege iam suspecto, fauor cõciliandus nomini Romano apud ciuitates erat. Restitutis, confestim apparuit, quam nulla inita apud Boeotos gratia esset. nam & ad Philippum, gratias agentes pro redditis hominibus perinde atq. ab ipso id, & non a Quinctio & Romanis, datum esset, miserunt: & comitijs proximis Boeotarchem nullam aliam ob caussam Barchillam quendam, quam quod praefectus Boeotorum apud regem militantium fuisset, fecerũt, praeteritis, Zeusippo & Pisistrato, alijsque, qui Romanae societatis auctores fuerunt. Id aegre & in praesentia hi passi, & in futurum etiam metum ceperunt. cum, ad portas prope sedente exercitu Romano, ea fierent: quidnam se futurum esset, profectis in Italiam Romanis, Philippo ex propinquo socios adiuuante, & infesto his qui partis aduersae fuissent? Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Barchillam, principem fautorum regis, statuerunt. & tempore ad eam rem capto, cum in publico epulatus reuerteretur domum temulentus, prosequentibus mollibus uiris, qui ioci caussa conuiuio celebri interfuerant: ab sex armatis, quorum tres Italici, tres Aetoli erant, circumuentus occiditur. Fuga comitum, & quiritatio facta, & tumultus tota urbe discurrentium cum luminibus. percussores proxima porta euaserunt. Luce prima concio frequens, uelut exstante indicio, ad uocem praeconis conuocata in theatro erat. Palam ab suo comitatu, & obscenis illis uiris fremebant interfectum: animis autem Zeusippum auctorem destinabant caedis. in praesentia placuit comprehẽdi eos, qui simul fuissent, quaestionemque ex his haberi. Qui dum quaeruntur: Zeusippus consimili animo, auertendi ab se criminis caussa, in cõcionem progressus, errare ait homines, qui tam atrocem caedem pertinere ad illos semiuiros crederent. multaque in eam partem probabiliter argumentatus: quibus fidem apud quosdam fecit, numquam, si consocius esset, oblaturum se multitudini, mentionẽue caedis

nullo

A nullo lacessente facturum fuisse. alij non dubitare, obuiam eundo impudenter, criminis suspicionem auerti. Torti post paullo insontes, cũ scirent ipsi opinionem omnium, ea pro indicio usi, Zeusippum & Pisistratum nominauerunt, nullo adiecto, cur scire quidquam uiderentur, argumento. Zeusippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagrã, suam magis conscientiam, quam indicium hominum nullius rei consciorum, metuens. Pisistratus, spretis indicibus, Thebis mansit. Seruus erat Zeusippo, totius internuncius & minister rei. quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit. litteras ad Zeusippum mittit, seruum conscium tolleret. non tam idoneum ad celandam rem eum uideri sibi, quam ad agendam fuerit. Has qui tulit litteras, iussit Zeusippo dare quamprimũ. is, quia non sibi conueniendi eius copia fuit: ipsi illi seruo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradidit, & adiecit a Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeusippum esse. Conscientia ictus, cum extemplo traditurum eas affirmasset, aperit. perlectis B litteris, pauidus Thebas refugit. Et Zeusippus quidem fuga serui motus, Athenas, tutiorẽ exsilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquae quaestiones tormentis habitae, & sumptum supplicium est. Efferauit ea caedes Thebanos Boeotosq. omnes ad exsecrabile odium Romanorum, Zeusippum principem gentis id facinus conscisse. ad rebellandum neque uires, neque ducem habebant. proximum bello quod erat, in latrocinium uersi, alios hospites, alios uagos per hiberna milites ad uarios commeantes usus excipiebant. quidam in ipsis itineribus ad notas latebras insidiantibus, pars in deserta per fraudem diuersoria deuecti deductique opprimebantur. postremo non tantum odio, sed etiam auiditate praedae ea facinora faciebant: quia negotiandi ferme caussa argentum in zonis habentes in commeatibus erant. Cum primo pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis esse C Boeotia omnis coepit, & timidius, quam in hostico, egredi castris miles. tum Quinctius legatos ad quaerendum de latrocinijs per ciuitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inuenti. ibi ex limo eruta, extractaque ex stagno cadauera, saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, adnexa. multa facinora Acraephiae & Coroneae facta inueniebantur. Quinctius primo noxios tradi sibi iussit, & pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Boeotos conferre. quorum neutrum cum fieret, uerbis tantum ciuitates excusarẽt, nihil publico consilium factum esse: missis Athenas & in Achaiam legatis, qui testarentur socijs, iusto pioque bello se persecuturum Boeotos, & cum parte copiarum Ap. Claudio Acraephiam ire iusso, cum parte Coroneam circumsedit, euastatis prius agris, qua ab Elatia duo diuersa agmina iere. Hac perculsi clade Boeoti, cum omnia terrore, ac fuga complessent, legatos mittunt. qui cum in castra non admit D terentur: Achaei Athenienses que superuenerunt. Plus auctoritatis Achaei habuerunt deprecantes. ac, ni imperassent pacem Boeotis, bellum simul gerere decreuerunt. Per Achaeos Boeotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est. iussisq. tradere noxios, & multae nomine triginta talenta conferre, pax data, & ab oppugnatione recessum. post paucos dies decem legati ab Roma uenerunt. quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est. Omnes Graecorum ciuitates, quae in Europa, quaeque in Asia essent, libertatem, ac suas leges haberent. quae earum sub ditione Philippi fuissent, praesidia ex his Philippus deduceret: his quae in Asia essent, Euromo Pedasisque, & Bargylijs, & Iaso, & Myrina, & Abydo, & Thasso, & Perintho. eas quoque enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quinctius Prusiae Bithyniorum regi scriberet, quid senatui & decem legatis placuisset. captiuos, transfugasque reddere Philippum Romanis, & naues omnes te E ctas tradere: quin & regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam sexdecim uersus remorum agebant. ne plus quingentis armatorum haberet, neue elephantum ullum. bellum extra Macedoniae fines ne iniussu senatus gereret. mille talentum daret populo Romano, dimidium praesens, dimidium pensionibus decem annorum. Valerius Antias quaternum millium pondo argenti uectigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo, & ducenta, praesens uiginti millia pondo: idem nominatim adiectum scribit, ne cum Eumene, Attali filio, (nouus is tum rex erat) bellum gereret. In haec obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adijcit Valerius Antias, Attalo absenti Aeginam elephantosque dono datos, Rhodijsque Stratoniceam Cariae, atque alias urbes quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum. Omnibus

Graeciae

Graeciae ciuitatibus hanc pacem approbantibus, ſoli Aetoli id decretum decem legatorū F
clam muſſantes carpebant. litteras inanes una ſpecie libertatis adumbratas eſſe. cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, & ſine traditione iubere liberas eſſe? niſi ut quae in Aſia ſint, liberentur, lōginquitate ipſa tutiores: quae in Graecia ſint, ne nominatae intercipiantur, Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & Demetriade. Nec tota ex uano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in S.C. quo miſſi decē legati ab urbe erant, ceterae Graeciae atq. Aſiae haud dubie liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora reip. poſtulaſſent, id e repub. fideque ſua facere ſtatuere iuſſi erant. Antiochus rex erat, quem tranſgreſſurum in Europam, cum primum ei res ſuae placuiſſent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum tranſiecit. ibi conſilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quinctius, liberan- G
dam omnem Graeciam, ſi Aetolorum linguas retundere, ſi ueram caritatem, maieſtatem apud omnes nominis Romani uellent eſſe: ſi fidem facere, ad liberandam Graeciam, non ad transferendum a Philippo ad ſe imperium, ſe mare tranſieciſſe. Nihil contra ea de libertate urbium alij dicebant. ceterum ipſis tutius eſſe manere paulliſper ſub tutela praeſidij Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi. Poſtremo ita decretum eſt: Corinthus redderetur Achaeis, ut in Acrocorintho tamen praeſidium eſſet. Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho deceſſiſſet. Iſthmiorum ſtatum ludicrum aderat, ſemper quidem & alias frequens, cum propter ſpectaculi ſtudium inſitum genti, quo certamina omnis generis artium, uiriumque ac pernicitatis uiſuntur: tum quia propter opportunitatem loci per duo diuerſa maria omnium Graecorum undique conuentus erat. Sed exſpectatione erecti, qui deinde ſtatus futurus Graeciae, quae ſua fortuna eſſet: H
alij non taciti ſolum opinabantur, ſed ſermonibus etiam ſerebant. Romani ad ſpectaculum conſederunt. & praeco cum tubicine, ut mos eſt, in mediam arenā, unde ſollemni carmine ludicrum indici ſolet, proceſſit: & tuba ſilentio facto, ita pronunciat. Senatus Romanus, & T. Quinctius imperator, Philippo rege, Macedonibuſque deuictis, liberos, immunes, ſuis legibus eſſe iubet Corinthios, Phocenſes, Locrenſeſque omnes, & inſulam Euboeam, & Magnetas, Theſſalos, Perrhaebos, Achaeos, Phthiotas. Percēſuit inde omnes gētes quae ſub ditione Philippi regis fuerant. Audita uoce praeconis, maius gaudiū fuit, quam quod uniuerſum homines caperent. uix ſatis credere ſe quiſque audiſſe, alij alios intueri mirabundi, uelut ſomnij uanam ſpeciem: quod ad quemque pertineret, ſuarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Reuocatus praeco, cum unuſquiſque non audire, ſed uidere libertatis ſuae nuncium aueret: iterum pronunciaret eadem. tum ab certo I
iam gaudio tantus cum clamore plauſus eſt ortus, totieſque repetitus, ut facile appareret, nihil omnino bonorum multitudini gratius, quam libertatem, eſſe. Ludicrum deinde ita raptim peractum eſt, ut nullius nec animi, nec oculi ſpectaculo intenti eſſent. adeo unum gaudium praeoccupauerat omnium aliarum ſenſum uoluptatum. Ludis uero dimiſſis, curſu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum: ut ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniſcoſque iacientium, haud procul periculo fuerit. ſed erat trium ferme & triginta annorum, & cum robur iuuentae, tum gaudium ex tam inſigni gloriae fructu uires ſuppeditabant. nec praeſens omnium modo effuſa laetitia eſt, ſed per multos dies gratis & cogitationibus & ſermonibus reuocata. Eſſe aliquam in terris gentem, quae ſua impenſa, ſuo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum. nec hoc finitimis, aut propinquae uicinitatis hominibus, aut terris continenti iunctis praeſtet: K
maria tranſijciat, ne quod toto orbe terrarum iniuſtum imperium ſit. & ubique ius, fas, lex, potentiſſima ſint. una uoce praeconis liberatas omnes Graeciae atq. Aſiae urbes, hoc ſpe concipere audacis animi fuiſſe: ad effectum adducere, uirtutis, & fortunae ingentis. Secundum iſta iam Quinctius, & decem legati legationes regum, gentium, ciuitatumque audiuere. Primi omnium regis Antiochi uocati legati ſunt. his eadem, quae fere Romae erant, uerba ſine fide rerum iactantibus, nihil iam perplexe, ut ante cum dubiae res incolumi Philippo erant: ſed aperte pronunciatum, ut excederet Aſiae urbibus, quae aut Philippi, aut Ptolemaei regum fuiſſent. abſtineret liberas, omneſque Graecas. ante omnia denunciatum, ne in Europam aut ipſe tranſiret, aut copias tranſijceret. Dimiſſis regis legatis conuen-

tus

A tus gentium ciuitatumq. est haberi coeptus. eoq. maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum ciuitates nominatim pronunciabant. Orestis, (Macedonum ea gens est) quod primi ab rege defecissent, suae leges redditae. Magnetes, & Perraebi & Dolopes liberi quoque pronunciati. Thessalorum gẽti praeter libertatem concessam Achaei Phthiotae dati, Thebis Phthioticis & Pharsalo excepto. Aetolos de Pharsalo & Leucade postulantes, ut ex foedere sibi restituerentur, ad senatum reiecerunt. Phocenses, Locrenses, & quae sicut ante fuerant adiecta decreti auctoritate, his contribuerunt. Corinthus & Triphylia, & Herrea (Peloponnesi & ipsa urbs est) reddita Achaeis. Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi Attali filio dabant. dissentiente Quinctio, uenit res in arbitrium senatus. senatus libertatem his ciuitatibus dedit, Carysto adiecto. Pleurato Lycus & Parthini dati. Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerat. Aminandrum tenere iusserunt castel-
B la, quae per belli tempus Philippo capta ademisset. Dimisso cõuentu, decem legati, partiti munia inter se, ad liberandas suae quisque regionis ciuitates discesserunt: P. Lentulus Bargilias: L. Titillius Hephaestiam & Thassum & Thraciae urbes: P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochũ: Cn. Cornelius ad Philippum. Cui de minoribus rebus editis mãdatis, percunctatus, si consilium non utile solum, sed etiam salutare admittere auribus posset: cũ rex gratias quoque se acturum diceret, si quid quod in rem suam esset, exprometer: magnopere ei suasit, quoniam pacem impetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos: ne, si quid Antiochus moueret, exspectasse, & temporum opportunitates captasse ad bellandum uideri posset. Ad Tempe Thessalica Philippus est conuentus. qui cum se missurum extemplo legatos respondisset: Cornelius Thermopylas, ubi frequens Graeciae statis diebus esse solet conuentus, (Pylaicum appellant) uenit. Aetolos
C praecipue monuit, ut constanter & fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Aetolorum principes alij interquesti sunt, quod non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post uictoriam, qui in bello fuisset: alij ferocius incusarunt, exprobraruntque, non modo uinci sine Aetolis Philippum, sed ne transire quidem in Graeciã Romanos potuisse. Aduersus ea respondere, ne in altercationem excederet res, cum supersedisset Romanus, omnia eos aequa impetraturos, si Romam misissent, dixit. itaque ex auctoritate eius decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit. Cũ haec in Graecia, Macedoniaque, & Asia gererẽtur: Etruriam infestam prope coniuratio seruorũ fecit. Ad quaerendam opprimendamque eam M'. Acilius praetor, cui inter ciues peregrinosque iurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana missus, alios iam congregatos pugnando uicit. ex his multi occisi, multi capti. alios uerberatos crucibus affixit, qui principes
D coniurationis fuerant. alios dominis restituit. Consules in prouincias profecti sunt. Marcellum Boiorum ingressum fines, fatigato per diem totum milite uia facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Boiorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit. & illustres uiri aliquot in illo tumultuario proelio ceciderunt, inter quos praefecti socium Ti. Sempronius Gracchus, M. Iunius Silanus. & tribuni militum de legione secunda A. Ogulnius & P. Claudius. castra tamen ab Romanis impigre permunita, retentaque, cum hostes a prospera pugna nequidquam oppugnassent. Statiuis deinde eisdem per dies aliquot sese tenuit, dum & saucios curaret, & tanto terrore animos militum reficeret. Boij, ut est gens minime ad morae taedium patiens, in castella sua uicosque dilapsi sunt. Marcellus, Pado confestim transiecto, in agrum Comensem, ubi Insubres Comẽsibus ad arma excitis castra habebãt ducit. legiones in ipso itinere proe
E lium committunt. & primo adeo acriter inuaserunt, ut antesignanos impulerint. quod ubi animaduertit: ueritus, ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum opposuit, & equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. quorum cum primus secundusq. impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata & reliqua acies Romana restitit primo, deinde signa acriter intulit. nec ultra sustinuerunt certamen Galli, quin terga uerterent, atque effuse fugerent. In eo proelio supra quadraginta millia hominũ caesa, Valerius Antias scribit, & quingenta septem signa militaria capta, & carpenta quadringenta triginta duo, & aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Ioui donũ in aede positũ scribit. Castra eo die Gallorum expugnata direptaque. & Comũ opidũ intra dies paucos captũ. castella inde duodetriginta ad consulẽ defecerũt. Id

quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius, an Insubres consul exercitum induxerit, aduersamq. prospera pugna obliterauerit: an uictoria ad Comũ parata, deformata clade in Boijs accepta sit. Sub haec tã uaria fortuna gesta, L. Furius Purpureo, alter consul, per tribum Sapiniam iu Boios uenit. Iam castro Mutilo appropinquabat, cum ueritus, ne intercluderetur simul a Boijs Liguribusque, eadem uia qua adduxerat, reduxit: & magno circuitu per aperta eaq. tuta loca ad collegam peruenit. Dein iunctis exercitibus primũ Boiorum agrum usque ad Felsinam opidum populantes peragrauerunt. Ea urbs, ceteraque castella, & Boij fere omnes, praeter iuuentutem, quae praedandi caussa in armis erat, (tũc in deuias siluas recesserat) in deditionem uenerunt. In Ligures deinde transductus exercitus. Boii negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse uiderentur, improuiso aggressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt. quos non adepti, Pado repente nauibus transiecto, Laeuos, Lebuosque cum peruastassent: redeuntes inde Ligurum extremo fine cum agresti praeda in agmen incidunt Romanum. Celerius proelium acriusque commissum, quam si tempore locoq. ad certamen destinatis, praeparatis animis concurrissent. Ibi, quantam uim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit. nam ita caedis magis, quam uictoriae, auidi pugnauerunt Romani, ut uix nuncium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum litteris Romam allatis, supplicatio in triduũ decreta est. Breui post Marcellus Romam uenit, triumphusque ei magno consensu patrũ est decretus. Triumphauit in magistratu de Insubribus Comẽsibusque. Boiorum triumphi spem collegae reliquit: quia ipsi proprie aduersa pugna in ea gente euenerat, collegae secunda. Multa spolia hostium captiuis carpentis transducta: multa militaria signa lata: aeris trecẽta uiginti millia: argenti bigati ducenta trigintaquattuor millia. in pedites singulos dati octingenti aeris: triplex equiti centurionique. Eodem anno Antiochus rex, cum hibernasset Ephesi, omnes Asiae ciuitates in antiquam imperij formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positae erant, aut quia parum moenibus armisq. ac iuuentuti fidebant, haud difficulter iugum accepturas. Smyrna & Lampsacus libertatem usurpabant. periculumque erat, ne, si concessum his foret quos metuebat, Smyrnam in Aeolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto, aliae urbes sequerentur. Igitur & ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: & quae Abydi copiae erant, praesidio tantũ modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandum iussit. nec ui tantum terrebat: sed per legatos leniter alloquendo, castigãdoque temeritatem & pertinaciam, spem conabatur facere, breui quae peterent habituros, & tum satis & ipsis, & omnibus alijs apparere, ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptam habere. Aduersus quae respondebant, nihil neque mirari, neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis aequo animo paterentur. Ipse initio ueris nauibus ab Epheso profectus Hellespontum petit. terrestres copias Madytum transijcit, Chersonesi urbem. terrestri naualem exercitum iunxit, & quia clauserant portas, circumdedit moenia armatis. & iam opera admouenti deditio est facta. Idem metus tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul naualibus terrestribusque copijs uenit. quam cum desertam ac stratam prope ruinis inuenisset; (ceperant autem, direptamque incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum restituendi nobilem urbem, & loco sitam opportuno, cepit. itaque omni cura simul est aggressus & tecta murosque restituere: & partim redimere seruientes Lysimachienses, partim fuga sparsos per Hellespõtum Chersonesumq. conquirere contrahereque: partim nouos colonos, spe commodorũ proposita, adscribere, & omni modo frequentare. simul ut Thracum summoueretur metus: ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciae est profectus: partem, naualesque socios omnes reliquit in operibus reficiendae urbis. Sub hoc tempus & L. Cornelius missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemaeumq. reges certamina, Selymbriae substitit: & decem legatorum P. Lentulus a Bargylijs, P. Villius & L. Terẽtius a Thasso Lysimachiam petierunt. eodem & a Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia post paucos dies Antiochus conuenerunt. Primus congressus cum legatis, deinceps inuitatio benigna & hospitalis fuit. ut de mandatis statuq. praesenti Asiae agi coeptũ est, animi exasperati sunt. Romani omnia acta eius, ex quo tempore Syria classe soluisset, displicere senatui non dissimulabant: restituique Ptolemaeo ciuitates omnes, quae ditionis eius fuissent, aequum censebant.

A censebant. nam quod ad eas ciuitates attineret, quas a Philippo possessas, Antiochus per occasionem, auerso Philippo in Romanum bellum, intercepisset: id uero ferendum non esse, Romanos per tot annos terra mariq. tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli praemia habere. Sed ut in Asiā aduētus eius dissimulari ab Romanis, tāquam nihil ad eos pertinens, potuerit: quod iam etiam in Europam omnibus naualibus terrestribusq. copijs transierit, quantum a bello aperto Romanis abesse? illum quidem etiam si in Italiam transijciat, negaturū. Ad ea rex, Satis iam ante uidere se, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum: at quousque terra mariq. progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemaeū attineat, cui ademptas ciuitates querantur: sibi cū Ptolemaeo & amicitiam esse: &
B id agere se, ut breui etiam affinitas iungatur. Nec ex Philippi quidem aduersa fortuna spolia ulla se petisse: ut aduersus Romanos in Europam trāsiecisse.* fuerit: quo uicto omnia quae illius fuissent, iure belli Seleuci facta sint: existimare suae ditionis esse. occupatis maioribus suis rerum aliarum alia cura, primo quaedam ex his Ptolemaeū, deinde & Philippum usurpando aliena possedisse: sicut quaedā ex proxima Thracia, quae indubitate Lysimachi fuerint. ad ea facienda in antiquum uenisse: & Lysimachiam deletam Thracum impetu, de integro condere: ut Seleucus filius eam sedem regni habeat. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine ullo satis certo auctore allatus de morte Ptolemaei regis: ut nullus exitus imponeretur sermonibus, nam dissimulabat pars utraque se audisse. & L. Cornelius, cui legatio ad duos reges Antiochum Ptolemaeumq. mandata erat, spatium modici temporis ad conueniendum Ptolemaeum petebat, ut, priusquam mouere
C tur aliquid in noua possessione regni, perueniret in Aegyptum, & Antiochus suam fore Aegyptum, si tum occasio esset, censebat. itaque dimissis Romanis, relictoq. Seleuco filio cum terrestribus copijs ad restituendam, ut instituerat, Lysimachiam: ipse omni classe nauigans Ephesum, legatis ad Quinctium missis, qui ad fidem de societate agerent: oram Asiae legens, peruenit in Lyciam. Patarisq. cognito uiuere Ptolemaeum, nauigandi quidē in Aegyptum omissum consilium est: Cyprum nihilo minus tendens, cum Chelidonium promontorium superasset, paullisper seditione remigum est retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita (quae uocant) Sari fluminis, foeda tempestas oborta prope cum omni classe demersit, multae naues eiectae, multae ita haustae mari, ut nemo in terrā enauerit. magna uis hominum ibi interijt, non remigum tātum, militumq. ignotorum, sed etiam insignium amicorum. Collectis reliquijs naufragij, cum
D res nō in eo esset, ut Cyprum tentaret, minus opulēto agmine, quam profectus erat, Seleuciam redit. ibi subduci nauibus iussis, (iam enim hiems instabat) ipse in hiberna Antiochiā processit. In hoc statu regum erant res. Romae eo primum anno triumuiri epulones facti, C. Licinius Lucullus, P. Manlius, qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcius Laeca. His triumuiris, item ut pontifici, lege datum togae praetextae habendae ius. Sed magnū certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quaestoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni, & L. Aurelio. Pecunia opus erat: quod ultimam pensionem pecuniae in bellum collatae persoluere placuerat priuatis. quaestores ab auguribus, pontificibus, quod stipendium per bellum non contulissent, petebant. ab sacerdotibus tribuni nequidquam appellati, omniumque annorum per quos non dederant, exactum est. Eodem anno duo mortui pontifices, nouique in eorum locum suffecti: M. Marcellus consul in locum C.
E Sempronij Tuditani, qui praetor in Hispania decesserat: & L. Valerius in locum M. Cornelij Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus est admodum adolescens, priusquam ullum magistratum caperet: nec eo anno augur in eius locum est suffectus. Comitia inde consularia habita a M. Marcello consule. creati consules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Praetores inde facti C. Fabricius Luscinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulso, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Laeca. Aediles curules, M. Fuluius Nobilior & C. Flaminius, tritici decies centum millia binis aeris populo diuiserunt. id C. Flaminij honoris caussa, ipsius patrisque, aduexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam eius communicauerat cum collega. Ludi Romani & apparati magnifice sunt: & ter toti instaurati. Aediles pl. Cn. Domitius Ahenobarbus, & C. Scribonius, curio

maximus, multos pecuarios ad populi iudicium adduxerunt. tres ex his condemnati sunt. F ex eorum multaticia pecunia aedem in insula Fauni fecerunt. Ludi plebeij per biduum instaurati, & epulum fuit ludorum caussa. L. Valerius Flaccus, & M. Porcius, quo die magistratum inierunt, de prouincijs cum ad senatum retulissent, patres censuerũt, cum in Hispania tantum glisceret bellum, ut iam consulari & duce & exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem & Italiam prouincias aut comparare inter se, aut sortiri. utri Hispania prouincia euenisset, eum duas legiones & quinque millia socium Latini nominis, & quingentos equites secum portare, & naues longas uiginti ducere. alter consul duas legiones scriberet. his Galliam prouinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubrium & Boiorum animis. Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. Praetores deinde prouincias sortiti, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Laeca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset. P. Manlius in Hispaniam citeriorem adiutor consuli datur. T. Quinctio, suspectis non solum Antiocho & Aetolis, sed etiam Nabide, Lacedaemoniorũ tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet. in eas si quid supplementi opus esset, cõsules scribere, & mittere in Macedoniam iussi. Ap. Claudio praeter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum & ducentos equites nouos conscribere permissum. Par numerus peditum equitumq. nouorum P. Manlio in citeriorem Hispaniã decretus, & legio eadẽ, quae fuerat Minucio praetore, data. Et P. Porcio Laecae ad Etruriam circa Pisas ducenti peditum, & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo. Prouincijs ita distributis, consules priusquam ab urbe proficiscerentur, uer sacrum ex pontificum iussu fecere, quod C. Cornelius Mammula praetor uouerat, de senatus sententia, populiq. iussu, Cn. Seruilio, C. Flaminio consulibus. Annis post uno & uiginti factum est, quam uotum. Per eosdem dies C. Claudius Ap. F. Pulcher, augur in Q. Fabij Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus, inauguratusq. est. Mirantibus iam uulgo hominibus, quod Hispania mouisset, bellum negligi, litterae a Q. Minucio allatae sunt, se ad Turbam opidum cum Budare & Besasi de, imperatoribus Hispanis, signis collatis prospere pugnasse duodecim millia hostiũ caesa, Budarẽ imperatorẽ captum, ceteros fusos fugatosq. His litteris lectis minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum exspectatum fuerat. Omnes curae post aduentum utiq. decem legatorum in Antiochum regem conuersae. Hi expositis prius quae cum Philippo acta essent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. Ingenti classe, egregio terrestri exercitu in Europam eum trãsiecisse. nisi auertisset una spes ex uaniore rumore orta Aegypti inuadendae, mox bello Graeciam arsuram fuisse. neque enim ne Aetolos quidem quieturos, cum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentẽ. haerere & aliud in uisceribus Graeciae ingens malum, Nabin nunc Lacedaemoniorum, mox, si liceat, uniuersae Graeciae futurum tyrannum, auaritia & crudelitate omnes fama celebratos tyrannos aequantem. cui si Argos uelut arcem Peloponneso imposita tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus nequidquam liberatã a Philippo Graeciam fore: pro rege, si nihil aliud, longinquo uicinum tyrannum dominum habituram. Haec cum iam ab grauibus auctoribus, tum qui omnia per se ipsos explorata referrent, audirent maiores: quod ad Antiochum attineret, maturanda his, cum rex quacumque de caussa in Syriam concessisset, de tyrãno consultatio uisa est. Cum diu disceptatum esset, utrum iam caussae satis uideretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quinctio, quod ad Nabin Lacedaemonium attineret, faceret, quae e rep. censeret esse, permiserunt: eam rem esse rati, quae maturata dilataue non tam magni momenti ad summam rem populi Romani, esset: magis id animaduertendum esse, quid Hannibal & Carthaginienses, si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent. Aduersae Hannibali factionis homines principibus Romanis, amicis quisque suis, identidem scribebant, nuncios, litterasq. ab Hannibale ad Antiochum missas, & ab rege ad eum clã legatos uenisse. ut feras quasdam numquam mitescere: sic immitem implacabilem eius uiri animum esse. marcescere otio situq. ciuitatem queri eum, & inertia operis: nec sine armorum sonitu excitari posse. Haec probabilia memoria prioris belli per unum illum non magis gesti, quam moti, faciebat. Irritauerat etiam recenti facto multorum potentium animos. Iudicum ordo Carthagine ea tempestate

A pestate dominabatur, eo maxime, quod ijdem perpetui iudices erant. res, fama, uitaque omnium in illorum potestate erat. qui unum eius ordinis, & omnes aduersos habebat. nec accusator apud iudices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim ciuiliter nimijs opibus utebantur) praetor factus Hannibal, uocare ad se quaestorem. Idem pro nihilo habuit. nam & aduersae factionis erat: & quia ex quaestura in iudices potentissimum ordinem referebantur: iam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimuero indignum id ratus Hannibal, uiatorem ad prehendendum quaestorem misit: subductumq. in concionem non ipsum magis, quam ordinem iudicum, prae quorum superbia atque opibus nec leges quidquam essent, nec magistratus, accusauit. & ut secundis auribus accipi orationem animaduertit, & infimorum quoque libertati grauem esse superbiam eorum: legem extemplo promulgauit, pertulitque, ut in singulos annos iudices legerentur, ne quis B biennium continuum iudex esset. Ceterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam: tãtum magnae partis principum offendebat animos. Adiecit aliud, quod bono publico sibi proprias simultates irritauit. Vectigalia publica partim negligẽtia dilabebantur: partim praedae ac diuisui principum, quibusdam & magistratibus erant. quin & pecunia, quae in stipendium Romanis suo quoq. anno penderetur, deerat, tributumq. graue priuatis imminere uidebatur. Hannibal postquã uectigalia quanta terrestria maritimaq essent, & in quas res erogarentur, animaduertit, & quid eorum ordinarij reip. usus consumerent, quantum peculatus auerteret: omnibus residuis pecunijs exactis, tributo priuatis remisso, satis locupletem remp. fore ad uectigal praestandum Romanis pronunciauit in concione, & praestitit promissum. Tum uero isti, quos pauerat per aliquot annos publicus peculatus, uelut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi & irati, Romanos in Hannibalem, & ipsos caussam odij quaerentes, instigabant. C Itaque diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex populi R. dignitate esse ducebat subscribere odijs accusationibusque Hannibalis, & factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem: nec satis habere bello uicisse Hannibalem, nisi uelut accusatores, calumniam in eũ iurarẽt, ac nomẽ deferrent: tandem peruicerunt, ut legati Carthaginẽ mitterentur: qui apud senatum eorũ arguerent Hannibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi, C. Seruilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. qui cum uenissent, ex consilio inimicorum Hannibalis, quaerentibus caussam aduentus, dici iusserunt, uenisse ad controuersias, quae cum Massanisa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. id creditum uulgo. Hannibalem unum se peti ab Romanis non fallebat, & ita pacẽ Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum aduersus se unum maneret. itaque cedere tempori & fortunae statuit. D & praeparatis iam omnibus ante ad fugam, obuersatus eo die in foro auertendae suspicionis caussa, primis tenebris uestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilij est egressus. Cum equi, quo in loco iussi erant, praesto fuissent, nocte uia cita regionem quandam agri Vocani transgressus, postero die mane inter Achollã & Thapsum ad suam turrim peruenit. ibi eum parata instructaque remigio excepit nauis. in Africa Hannibal excessit, saepius patriae, quam suorum euẽtus miseratus. Eo die in Cercinnam insulam trãiecit. ubi cum in portu naues aliquot Poeni onerarias cũ mercibus inuenissent, & ad egressum eũ e naue concursus salutantium esset factus: percũctantibus, legatũ se Tyrum dici iussit. ueritus tamẽ, ne qua earũ nauis nocte profecta Thapsum aut Achollam nũciaret se Cercinnae uisum: sacrificio apparari iusso, magistros nauium mercatoresq. inuitari iussit, & uela cum antẽnis ex nauibus corrogari, ut umbra (etenim media aestas forte erat) cenantibus in litore fieret. quantũ res & tẽpus patiebatur, apparatae celebrataeq. E eius diei epulae sunt: multoq. uino in serũ noctis conuiuiũ productũ. Hannibal, cum primũ fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit: nauem soluit. ceteri sopiti cum postero die tandem ex somno pleni crapulae surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas remis in naues collocandis & aptandis armamentis absumpserunt. Carthagine & multitudinis assuetae domum Hannibalis frequentare cõcursus ad uestibulum aedium est factus: & ut non comparere eum uulgatum est, in forum turba conuenit principem ciuitatis quaerentium. & alij fugam conscisse, (id quod erat) alij fraude Romanorum interfectum, idque magis ferebant: uariosque uultus cerneres, ut in ciuitate aliorum alias partes fouentium factionibus, uisum deinde Cercinnae eum, tãdem allatum est. Romani legati cum in

senatu exposuissent, compertum patribus Romanis esse, & Philippum regem ante ab Hannibale maxime accensum, bellũ populo R. fecisse: & nunc litteras nunciosq. ab eo ad Antiochum regem profectos: haud quieturum ante, quam bellum toto orbe terrarum concisset: ne his debere impune esse, si satisfacere Carthaginienses populo R. uellent: nihil eorum sua uoluntate, nec publico consilio factum esse, Carthaginienses responderunt, quidquid aequum censuissent Romani, facturos esse. Hannibal prospero cursu Tyrum peruenit: exceptusque a conditoribus Carthaginis ut alia patria, uir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies Antiochiam nauigat. ibi profectum iam regem cum audisset: filium eius sollemne ludorum ad Daphnem celebrantem conuenisset: comiter ab eo exceptus, nullam moram nauigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello. sed haud paruum momentum animo eius ad moliendum aduentus Hannibalis fecit. Aetolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt: quorum legatos Pharsalum & Leucadem, & quasdam alias ciuitates ex primo foedere petentes senatus ad Quinctium reiecit.

EPITOME. LIBRI. XXXIV

EX Oppia, quam C. Oppius, tribunus plebis, bello Punico de fingendis cultibus matronarum tulerat, cum maxima contentione abrogata est: cum Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. Is in Hispaniam profectus bello, quod Emporijs orsus est, Citeriorem Hispaniam pacauit. T. Quinctius Flamininus bellum aduersus Lacedaemonios, & tyrannum eorum Nabidem prospere gestum, data ijs pace qualem ipse uoluit, liberatisq. Argis, qui sub ditione tyranni erant, finiuit. Senatus tunc primum secretus a populo ludos spectauit. ut id fieret, Sex. Aelius Paetus, & C. Cornelius Cethegus censores interuenerunt cum indignatione plebis. Coloniae plures deductae sunt. M. Porcius Cato de Hispania triumphauit. Res praeterea in Hispania & aduersus Boios & Insubres Gallos feliciter gestae referuntur. T. Quinctius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem, & Nabidem Lacedaemoniorum tyrannum uicerat, Graeciamq. omnẽ liberauerat, ob hanc rerum gestarum multitudinẽ triduo triumphauit. Legati Carthaginiensium nunciauerunt, Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. tentauerat autem Hannibal per Aristonem Tyrium, sine litteris Carthaginem missum, ad rebellandum Poenos concitare.

LIBER. XXXIV

NTER bellorum magnorum aut uixdum finitorum aut imminentium curas intercessit res parua dictu: sed quae studijs in magnum certamen excesserit. M. Fundanius, & L. Valerius, tribuni plebis, ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore Punici belli: ne qua mulier plus semuncia auri haberet: neu uestimento uersicolori uteretur: neu iuncto uehiculo in urbe opidoue, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum caussa, ueheretur. M. & P. Iunij Bruti, tribuni plebis, legem Oppiam tuebantur: nec eam se abrogari passuros aiebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum fauentium aduersantiumque legi complebatur. matronae nulla nec auctoritate, nec uerecundia, nec imperio uirorum contineri limine poterant: omnes uias urbis, aditusque in forum obsidebant, uiros descendentes ad forum orantes, ut florente republica, crescente in dies priuata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. augebatur haec frequẽtia mulierum in dies: nam etiam ex opidis conciliabulisque conuenerant. iam & consules praetoresque, & alios magistratus adire, & rogare audebant. ceterum minime exorabilem alterum utique consulem M. Porcium Catonem habebant: qui pro lege, ne abrogaretur, ita disseruit. Si in sua quisque nostrum matrefamilias Quirites, ius, & maiestatem uiri retinere instituisset, minus cum uniuersis feminis negotij haberemus. nunc domi uicta libertas nostra impotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: & quia singulas sustinere non

A potuimus,uniuerſas horremus. Equidem fabulam & fictam rem ducebam eſſe, uirorum omne genus in aliqua inſula coniuratione muliebri ab ſtirpe ſublatum eſſe. Ab nullo genere non aeque ſummum periculum eſt,ſi coetus,& cōcilia, & ſecretas conſultationes eſſe ſinas. Atque ego uix ſtatuere apud animum meum poſſum,utrum peior ipſa res, an peiore exemplo agatur. quorum alterum ad nos conſules,reliquoſque magiſtratus,alterum ad uos Quirites magis pertinet. nam utrum e rep.ſit,nec ne, id quod ad uos fertur: ueſtra exiſtimatio eſt,qui in ſuffragium ituri eſtis. Haec conſternatio muliebris, ſiue ſua ſponte, ſiue auctoribus uobis M.Fundani & L.Valeri facta eſt, haud dubie ad culpam magiſtratum pertinens,neſcio,uobis tribuni,an conſulibus magis ſit deformis.uobis, ſi feminas ad concitandas tribunicias ſeditiones iam adduxiſtis;nobis,ſi ut plebis quondam,ſic nunc mulierum ſeceſſione leges accipiendae ſunt. Equidem non ſine rubore quodam paullo ante per
B medium agmen mulierum in forum perueni. quod niſi me uerecundia ſingularum magis maieſtatis & pudoris,quam uniuerſarum,tenuiſſet, ne compellatae a conſule uiderentur:dixiſſem,Qui hic mos eſt in publicum procurrendi,& obſidendi uias, & uiros alienos appellādi?iſtud ipſum ſuos quaeque domi rogare non potuiſtis?an blandiores in publico,quam in priuato,& alienis,quam ueſtris,eſtis? quamquam ne domi quidem uos, ſi ſui iuris finibus matronas contineret pudor: quae leges hic rogarentur,abrogarētur ue, curare decuit. Maiores noſtri nullam ne priuatam quidem rem agere feminas ſine auctore uoluerunt: in manu eſſe parentum, fratrum, uirorum. nos(ſi dijs placet) iam etiam remp. capeſſere eas patimur: & foro quoque,& concionibus & comitijs immiſceri. quid enim nunc aliud per uias & compita faciunt,quam,quod aliae rogationes tribunorum plebis ſuadent; aliae legem abrogandam cenſent? Date frenos impotenti naturae,& indomito animali:& ſpera-
C tae ipſas modum licentiae facturas,niſi uos faciatis. Minimū hoc eorū eſt,quae iniquo animo feminae ſibi aut moribus aut legibus iniunctum patiuntur. omnium rerum libertatem, immo licentiā,ſi uera dicere uolumus, deſiderant. quid enim, ſi hoc expugnauerint, non tentabunt? Recenſete omnia muliebria iura, quibus licentiam earum alligauerint maiores noſtri, per quaeq. ſubiecerint uiris: quibus omnibus conſtrictas uix tamen continere poteſtis. quid ſi capere ſingula & extorquere,& exaequari ad extremum uiris patiemini: tolerabiles uobis eas fore creditis? extemplo ſimul pares eſſe coeperint, ſuperiores erunt. At hercule ne quid nouum in eas rogetur,recuſant:non ius,ſed iniuriā deprecantur.immo ut quam accepiſtis, iuſſiſtis ſuffragijs ueſtris legem, quam uſu tot annorum & experiendo comprobaſtis,hanc ut abrogetis: ideſt,ut,unam tollendo legem, ceteras infirmetis. Nulla lex ſatis commoda omnibus eſt. id modo quaeritur,ſi maiori parti,& in ſummam prod-
D eſt. ſi quod cuiquam priuatim officiet ius, id deſtruet ac demolietur: quid attinebit uniuerſos rogare leges,quas mox abrogare,in quos latae ſunt, poſſint? Volo tamen audire, quid ſit propter quod matronae conſternatae procurrant in publicum,ac uix foro ſe & concione abſtineant. ut captiui ab Hannibale redimantur,parentes,uiri,liberi,fratres earum? procul abeſt,abſitq. ſemper talis fortuna reip. ſed tamen cum fuit, negaſtis hoc pijs precibus earum. At non pietas, nec ſollicitudo pro ſuis, ſed religio congregauit eas. matrem Idaeam Peſſinunte ex Phrygia uenientem accepturae ſunt.Quid honeſtum dictu ſaltē ſeditioni praetenditur muliebri? Vt auro & purpura fulgeamus, inquiunt: ut carpentis feſtis, profeſtiſq. diebus uelut triumphantes de lege uicta & abrogata, & captis & ereptis ſuffragijs ueſtris,per urbē uectemur: ne ullus modus ſumptibus,nec luxuriae ſit. Saepe me querentem de feminarum,ſaepe de uirorum,nec de priuatorū modo,ſed etiā magiſtratuum ſumptibus audiſtis:diuerſiſq. duobus uitijs,auaritia & luxuria ciuitatē laborare: quae peſtes
E omnia magna imperia euerterunt.Haec ego, quo melior laetiorq. in dies fortuna reip.eſt, quo magis imperiū creſcit,& iā in Graeciam Aſiamq. tranſſcendimus,omnibus libidinum illecebris repletas, & regias etiam attrectamus gazas: eo plus horreo, ne illae magis res nos ceperint,quam nos illas. Infeſta,mihi credite,ſigna ab Syracuſis illata ſunt huic urbi: iam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudantes miranteſque, & antefixa fictilia deorum Romanorum ridentes. ego hos malo propitios deos, & ita ſpero futuros, ſi in ſuis manere ſedibus patiemur. Patrum noſtrorum memoria per legatum Cyneam Pyrrhus non uirorum modo,ſed etiam mulierum animos donis tentauit. nondum lex Oppia ad coercendam luxuriam muliebrem lata erat:tamen nulla accepit. quam

caussam fuisse censetis? eadem fuit, quae maioribus nostris nihil de hac re lege sanciendi. F nulla erat luxuria, quae coerceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quam remedia eorum: sic cupiditates prius natae sunt, quam leges, quae ijs modum facerent. Quid legem Liciniam excitauit de quingentis iugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? quid legem Cinciam de donis & muneribus, nisi quia uectigalis iam & stipendiaria plebs esse senatui coeperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quae modum sumptibus mulierum faceret, cum aurum & purpuram data & oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cyneas urbem circumiret: stantes in publico inuenisset quae acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne caussam quidem aut rationem inire possum. nam ut quod alij liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat: sic aequato omnium cultu, quid unaquaeque uestrum ueretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est uel parcimoniae uel paupertatis, sed utrumque lex uobis demit, cum id, quod habere non licet, non habetis. G Hanc, inquit, ipsam exaequationem non fero, illa locuples, cur non insignis auro & purpura conspicor? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet, ut quod habere non possunt, habiturae, si liceret, fuisse uideantur? Vultis hoc certamen uxoribus uestris inijcere Quirites, ut diuites id habere uelint, quod nulla alia possit? pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra uires se extendant? Nae simul pudere quod non oportet, coeperit: quod oportet, non pudebit. Quae de suo poterit, parabit; quae non poterit, uirum rogabit. Miserum illum uirum, & qui exoratus, & qui non exoratus erit, cum, quod ipse non dederit, datum ab alio uidebit. Nunc uulgo alienos uiros rogant, &, quod maius est, legem & suffragia rogant, & a quibusdam impetrant, aduersus te & rem tuam & liberos tuos inexorabiles. simul lex modum sumptibus uxoris tuae facere desierit: tu numquam facies. H Nolite eodem loco existimare Quirites futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. & hominem improbum non accusari tutius est, quam absolui: & luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc ipsis uinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. uos quod faxitis, deos omnes fortunare uelim. Post haec tribuni quoque plebis, qui se intercessuros professi erant, cum pauca in eandem sententiam adiecissent, tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit. Si priuati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id, quod a nobis rogatur, processissent, ego quoque, cum satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia uestra exspectassem. nunc cum uir grauissimus, consul, M. Porcius non auctoritate solum, quae tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa & accurata insectatus sit rogationem nostram, necesse est paucis respondere, qui tamen plura uerba in castigandis matronis, quam in rogatione nostra dissuadenda, consumpsit: & quidem ut in dubio poneret, utrum id quod reprehenderet, matronae sua sponte, an nobis auctoribus fecissent. I Rem defendam, non nos: in quos iecit magis haec cōsul uerbo tenus, quam ut re insimularet. Coetum & seditiones, & interdum secessionem muliebrem appellauit, quod matronae in publico uos rogassent, ut legem in se latam per bellum temporibus duris, in pace & florente ac beata rep. abrogaretis. Verba magna, quae rei augendae caussa conquirūtur, & haec & alia esse scio, & M. Catonem oratorem non solum grauem, sed interdum etiam trucem esse scimus omnes, cum ingenio sit mitis. Nam quid tandem noui matronae fecerunt, quod frequentes in caussa ad se pertinente in publicum processerunt? numquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas aduersus te Origines reuoluam. accipe, quoties id fecerint, & quidem semper bono publico. Iam a principio regnante Romulo, cum, K Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur: nonne intercursu matronarum inter acies duas, proelium sedatum est? Quid? regibus exactis, cum Coriolano Marcio duce legiones Volscorum castra ad quinctum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta haec urbs esset, matronae auerterūt? Iam urbe capta a Gallis, aurum, quo urbs redempta est, nempe matronae consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne & cum pecunia opus fuit, uiduarum pecuniae adiuuerunt aerarium? &, cum dij quoque noui ad opem ferendam dubijs rebus accerserentur, matronae uniuersae ad mare profectae sunt ad matrem Idaeam accipiendam? Dissimiles, inquit, caussae sunt. nec mihi caussas aequare propositū est. nihil noui factum purgare satis est.

A est. Ceterum, quod in rebus ad omnes pariter uiros feminasque pertinentibus fecisse
eas nemo miratus est, in caussa proprie ad ipsas pertinente miramur fecisse? Quid autem
fecerunt? superbas mediusfidius aures habemus, si, cum domini seruorum non fastidiant
preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur. Venio nunc ad id, de quo agitur: in
quo duplex consulis oratio fuit. nam & legem ullam omnino abrogari est indignatus, &
eam praecipue legem, quae luxuriae muliebris coercendae caussa lata esset. & illa cõmunis
pro legibus uisa consularis oratio est, & haec aduersus luxuriam seuerissimis moribus con
ueniebant. Itaque periculum est, nisi, quid in utraque uani sit, docuerimus, ne quis error
uobis offundatur. Ego enim quemadmodum ex his legibus, quae non in tempus aliquod,
sed perpetuae utilitatis caussa in aeternũ latae sunt, nullã abrogari debere fateor, nisi quã
aut usus coarguit, aut status aliquis reip. inutilem fecit: sic quas tempora aliqua desidera-
B runt leges, mortales, (ut ita dicam) & temporibus ipsis mutabiles esse uideo. quae in pace
latae sunt, plerumque bellum abrogat: quae in bello, pax: ut in nauis administratione alia
in secunda, alia in aduersa tempestate usui sunt. Haec cum ita natura distincta sint: ex utro
tandem genere ea lex esse uidetur, quam abrogamus? an uetus regia lex, simul cum ipsa
urbe nata? an (quod secundum est) a decemuiris ad condenda iura creatis in XII tabulis
scripta? sine qua cum maiores nostri non existimarint matronale decus seruari posse, no-
bis quoque uerendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus?
Quis igitur nescit, nouam istam legem esse, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus XX annis
ante latam? sine qua cum per tot annos matronae optimis moribus uixerint: quod tan-
dem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? nam si ista lex ideo lata es-
set, ut finiret libidinem muliebrem, uerendum foret, ne abrogata incitaret. cur sit autem
C lata, ipsum indicauit tempus. Hannibal in Italia erat uictor ad Cannas: iam Tarentum, iam
Arpos, iam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum uidebatur: defe-
cerant socij: non milites in supplementum, non socios nauales ad classem tuendam, non
pecuniam in aerario habebamus: serui, quibus arma darentur, ita ut pretium pro ijs bello
perfecto dominis solueretur, emebantur: in eandem diem frumentum & cetera, quae bel-
li usus postulabant, praebenda publicani se conducturos professi erant: seruos ad remum,
numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum & argentum omne,
a senatoribus eius rei initio orto, in publicum conferebamus: uiduae & pupilli pecunias
suas in aerarium deferebant: cautum erat, quo ne plus auri & argenti facti, quo ne plus si-
gnati argenti & aeris domi haberemus. Tali eo tempore in luxuria & ornatu matronae oc
cupatae erant, ut ad eam coercendam lex Oppia desiderata sit: cum, quia Cereris sacrifi-
D cium, lugentibus omnibus matronis, intermissum erat, senatus finiri luctum triginta die-
bus iussit. Cui non apparet, ob inopiam & miseriam ciuitatis, quia omnium priuatorum
pecuniae in usum publicum uertendae erãt, istam legem scriptam, tamdiu mansurã, quam
diu caussa scribendae legis mansisset? nam si quae tunc tẽporis caussa aut decreuit senatus,
aut populus iussit, in perpetuum seruari oportet: cur pecunias reddimus priuatis? cur pu-
blica praesenti pecunia locamus? cur serui, qui militent, non emuntur? cur priuati non da-
mus remiges, sicut tunc dedimus? Omnes alij ordines, omnes homines mutationem in
meliorem statum reipublicae sentient: ad coniuges tantũ nostras pacis & tranquillitatis
publicae fructus nõ perueniet? Purpura uiri utemur, praetextati in magistratibus, in sacer-
dotijs: liberi nostri praetextis purpura togis utentur: magistratibus in colonijs munici-
pijsque, hic Romae infimo genere magistris uicorũ, togae praetextae habẽdae ius permit-
E temus: nec id ut uiui solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mor-
tui: feminis dumtaxat purpurae usu interdicemus? & cum tibi uiro liceat purpura in ueste
stragula uti, matremfamilias tuam purpureum amiculum habere non sines? & equus tuus
speciosius instratus erit, quã uxor uestita? Sed in purpura, quae teritur, absumitur, iniustã
quidem, sed aliquam tamen caussam tenacitatis uideo: in auro uero, in quo praeter manus
pretium nihil intertrimenti fit, quae malignitas est? praesidium potius in eo est & ad publi
cos, & ad priuatos usus: sicuti experti estis. Nullam aemulationem inter se singularum,
quando nulla haberet, esse aiebat. At Hercule uniuersis dolor & indignatio est, cum so-
ciorum Latini nominis uxoribus uident ea concessa ornamenta, quae sibi adempta sint:
cum insignes eas esse auro & purpura: cum illas uehi per urbem, se pedibus sequi: tamquã
in

in illarum ciuitatibus, non in sua imperium sit. Virorum hoc animos uulnerare posset: quid F mulierculararum censetis, quas etiam parua mouent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona aut spolia bellica his contingere possunt: munditiae, & ornatus, & cultus, haec feminarum insignia sunt: his gaudent & gloriantur: hunc Mundũ muliebrem appellarunt maiores nostri. Quid aliud in luctu, quam purpuram, atque aurum, deponunt? quid, cum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiorem ornatum adijciunt? Scilicet si legem Oppiam abrogaueritis: non uestri arbitrij erit, si quid eius uetare uolueritis, quod nunc lex uetat. minus filiae, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Numquã saluis suis exsuitur seruitus muliebris. & ipsae libertatem, quam uiduitas & orbitas facit, detestantur. In uestro arbitrio suum ornatum, quam in legis malunt esse. & uos in manu & tutela, non in seruitio debetis habere eas, & malle patres uos aut uiros, quam dominos dici. Inuidiosis nominibus utebatur G modo consul, seditionem muliebrem & secessionem appellando. id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Auentinum capiant. Patiendum huic infirmitati est quodcumque uos censueritis. quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis. Haec cum contra legem, proque lege dicta essent: aliquanto maior frequẽtia mulierum postero die sese in publicum effudit: unoque agmine omnes Brutorum ianuas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio a tribunis est. nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. annis XX post abrogata est, quam lata. M. Porcius consul posteaquam abrogata est Oppia lex, extemplo XXV nauibus longis, quarum quinque sociorum erant, ad Lunae portum profectus, eodem exercitu conuenire iusso, & edicto per oram maritimam misso nauibus omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenaei sequerentur, inde se frequenti classe ad hostes iturum. Praeteruecti Ligustinos montes, sinũ H que Gallicum, ad diem quam edixerat, conuenerunt, inde Rhodam uentum, & praesidiũ Hispanorum, quod in castello erat, ui deiectum. ab Rhoda secundo uento Emporias peruentum. ibi copiae omnes, praeter socios nauales, in terram expositae. Iam tunc Emporiae duo opida erant muro diuisa. unum Graeci habebant a Phocaea, unde & Massilienses oriundi, alterum Hispani. sed Graecum opidum in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior a mari trium millia passuum in circuitu murus erat. Tertiũ genus Romani coloni ab diuo Caesare post deuictos Pompeij liberos adiecti. nunc in corpus unum confusi omnes, Hispanis prius, postremo & Graecis in ciuitatem Romanam adscitis. Miraretur quis, cum cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam ferae & bellicosae genti obiectos, quae res eos tutaretur. disciplina erat custos infirmitatis, quam inter ualidiores optime timor continet. Partem muri uersam in agros, egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta imposita: cuius assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. nocte pars tertia ciuium in muris excubabat: neque moris tantum aut legis caussa, sed quanta si hostis ad portas esset, obseruabant uigilia & circumibant cura. Hispanum neminem in urbem recipiebant, ne ipsi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. porta ad Hispanorum opidum uersa numquam nisi frequentes, pars tertia fere, cuius proxima nocte uigiliae in muris fuerant, egrediebantur. caussa exeundi haec erat. commercio eorum Hispani imprudentes maris gaudebant: mercarique & ipsi ea, quae externa nauibus inueherentur, & agrorum exhibere fructus uolebant. huius mutui usus desiderium, ut Hispana urbs Graecis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod sub umbra Ro- K manae amicitiae latebant, quam sicut minoribus uiribus quam Massilienses, ita pari colebant fide. tunc quoque consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret ubi & quantae hostium copiae essent, ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumpsit. id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis Hispani haberent. itaque redemptoribus uetitis frumentum parare, ac Romam dimissis, Bellum, inquit, se ipsum alet. profectus ab Emporijs agros hostium urit uastatque. omnia fuga & terrore complet. Eodem tempore M. Heluio decedenti ex ulteriore Hispania cum praesidio sex millium dato ab Ap. Claudio praetore, Celtiberi agmine ingenti ad opidum Illiturgi occurrerunt. uiginti millia armatorũ fuisse

Valerius

A Valerius scribit: duodecim millia ex ijs caesa: opidum Illiturgi receptum, & puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Heluius peruenit. & quia tuta iam ab hostibus regio erat; praesidio in ulteriorem Hispaniam remisso, Romam est profectus: & ob rē feliciter gestam ouans urbem est ingressus. Argenti infecti tulit in aerarium quattuordecim millia pondo septingenta trigintaduo: & signati bigatorum XVII millia XXIII, & Oscensis argenti CXX millia CDXXXIIX. Caussa triumphi negandi senatui fuit, quod alieno auspicio & in aliena prouincia pugnasset. Ceterum biennio post redierat, cum, prouincia successori Q. Minucio tradita, annum insequentem retentus ibi longo & graui morbo fuisset. itaque duobus modo mensibus ante Heluius ouans urbem est ingressus, quam successor eius Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo trigintiquattuor millia octingenta, bigatorum LXXIIX millia, & Oscensis argenti CCLXXIIX millia. In B Hispania interim consul haud procul Emporijs castra habebat. eo legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in quibus unus filius erat, uenerunt, querentes castella sua oppugnari: nec spem ullam esse resistendi, nisi praesidio Romanus miles esset. V millia militum satis esse: nec hostes, si tanta manus uenisset, mansuros. Ad ea consul, moueri quidem se uel periculo eorum, uel metu dicere: sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut, cum magna uis hostium haud procul absit, cum qua mox signis collatis dimicandum sibi in dies exspectet; diuidendo exercitum, minuere tuto uires posset. Legati ubi haec audierunt, flentes ad genua consulis prouoluuntur. Orant, ne se in rebus tam trepidis deserat. quo enim se repulsos ab Romanis ituros? nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si coniurare cum ceteris uoluissent: nullis minis, nullis terriculis se motos, sperantes satis opis & auxilij sibi in Romanis C esse. id si nullum sit, si sibi a consule negetur: deos hominesque se testes facere, inuitos & coactos se, ne eadem, quae Saguntini passi sunt patiantur, defecturos, & cū ceteris potius Hispanis quam solos perituros esse. Et illo quidem die sic sine responso dimissi. consulem nocte, quae insecuta est, anceps cura agitare. nolle deserere socios, nolle minuere exercitum, quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre posset. stat sententia non minuere copias, ne quid interim hostes inferāt ignominiae: socijs spem pro re ostentandam censet. saepe uana pro ueris, maxime in bello ualuisse: & credentem se aliquid auxilij habere, perinde, atque haberet ipsa fiducia & sperando, atque audendo seruatum. Postero die legatis respondit: quamquam uereatur ne suas uires, alijs eas commodādo, minuat, tamen illorum se temporis ac periculi magis, quam sui rationem habere. denunciari militum parti tertiae ex omnibus cohortibus iubet, ut cibum, quem in naues imD ponant, mature coquant: nauesque in diem tertium expediri iussit: duos ex legatis Bilistagi, atque Ilergetibus nunciare ea iubet: filium reguli comiter habendo, & muneribus apud se retinet. Legati non ante profecti, quam impositos in naues milites uiderunt: id pro haud dubio iam nunciantes, non suos modo, sed etiam hostes fama Romani auxilij ad uentantis impleuerunt. Consul ubi satis, quod in speciem fuit, ostentatum est, reuocari ex nauibus milites iubet. ipse cum iam id tempus anni appeteret, quo geri res possent, castra hiberna mille passuum ab Emporijs posuit: inde per occasiones nunc hac parte, nunc illa modico praesidio castris relicto, praedatū milites in hostium agros educebat. Nocte ferme proficiscebantur, ut & quam longissime a castris procederent, & inopinantes opprimerēt. & exercebat ea res nouos milites, & hostium magna uis excipiebatur, nec iā egredi extra munimenta castellorum audebant. Vbi satis admodum & suorum & hostium animos est E expertus, conuocari tribunos praefectosque, & equites omnes & centuriones iussit. Tempus, inquit, quod saepe optastis, uenit, quo uobis potestas fieret uirtutem uestram ostēdendi. adhuc praedonum magis, quam bellantium militastis more. nunc iusta pugna hostes cum hostibus conseretis manus. non agros inde populari, sed urbium opes haurire licebit. Patres nostri cum in Hispania Carthaginiensium & imperatores ibi & exercitus essent; ipsi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent: tamen addere hoc in foedere uoluerunt, ut imperij sui Iberus fluuius esset finis. nunc cum duo praetores, cum consul, cum tres exercitus Romani Hispaniam obtineant; Carthaginiensium iam prope X annis nemo in his prouincijs sit: imperium nobis citra Iberum amissum est. hoc armis & uirtute recuperetis oportet; & nationem rebellantem magis temere, quam constanter

bellantem, iugum, quo se exsuit, accipere rursus cogatis. In hunc modum maxime adhortatus pronunciat se nocte ad castra hostium ducturum. ita ad corpora curanda dimissi. Nocte media, cum auspicio operam dedisset, profectus, ut locum, quem uellet, priusquam hostes sentirent, caperet: praeter castra hostium circumducit: & prima luce acie instructa sub ipsum uallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari a tergo apparuisse Romanum, discurrere ipsi ad arma. interim consul apud suos, Nusquam nisi in uirtute spes est, milites, inquit, & ego sedulo, ne esset, feci. inter castra nostra & nos, medij hostes: ab tergo hostium ager est. quod pulcherrimum, idem tutissimum est, in uirtute spem positam habere. Sub haec cohortes recipi iubet, ut barbaros simulatione fugae eliceret. Id quod crediderat, euenit. pertimuisse & cedere rati Romanos, porta erumpunt, & quantum inter castra sua & hostium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie instruenda, consul, iam paratis ordinatisque omnibus, incompositos aggreditur. equites primos ab utroque cornu in pugnam induxit. sed in dextro extemplo pulsi, cedentesq. trepidi etiam pediti terrorem intulere. quod ubi uidit consul, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circumduci iubet, & ab tergo se ostendere prius, quam concurrerent peditum acies. Is terror obiectus hosti, rem metu Romanorum equitum inclinatam aequauit. tamẽ adeo turbati erant dextrae alae equites peditesque, ut quosdam consul manu ipse reprehenderit, & aduersos in hostem uerterit. ita & quamdiu missilibus pugnatum est, anceps pugna erat: & iam ab dextera parte, unde terror & fuga coeperat, aegre Romanus resistebat. a sinistro cornu & ab fronte urgebantur barbari: & cohortes ab tergo instantes pauidi respiciebant. Vt emissis soliferreis falaricisque gladios strinxerunt, tum uelut redintegrata est pugna. non caecis ictibus procul ex improuiso uulnerabantur: sed pede collato, tota in uirtute ac uiribus spes erat. Fessos iam suos consul ex secunda acie subsidiarijs cohortibus in pugnam inductis, accendit: noua acies facta: integri recentibus telis fatigatos adorti hostes, primum acri impetu uelut cuneo perculerunt: deinde dissipatos in fugam auerterunt: effusoque per agros cursu castra repetebantur. Vbi omnia fuga completa uidit Cato: ipse ad secundam legionẽ, quae in subsidio posita erat, equo reuehitur: & signa praeseferri, plenoque gradu ad castra hostium oppugnanda succedere iubet. si quis extra ordinem auidius procurrit, & ipse interequitans sparo percutit, & tribunos centurionesque castigare iubet. Iam castra hostium oppugnabantur: saxisque & sudibus & omni genere telorum summouebantur a uallo Romani. ubi recens admota legio est, tum & oppugnantibus animus creuit, & infensius hostes pro uallo pugnabant. consul omnia oculis perlustrat; ut, qua minima ui resistatur, ea parte irrumpat. ad sinistram portam infrequentes uidet: eo secundae legionis principes hastatosque inducit. Non sustinuit impetum eorum statio, quae portae apposita erat. & ceteri posteaquam intra uallum hostes uident, ipsis castris exsuti signa armaque abijciunt. caeduntur in portis suomet ipsi agmine in arto haerentes. secundani terga hostium caedunt, ceteri castra diripiunt. Valerius Antias supra XL millia hostium caesa eo die scribit. Cato ipse haud sane detrectator laudum suarũ multos caesos ait, numerum non adscribit. Tria eo die laudabilia fecisse putatur: unum, quod circumducto exercitu procul nauibus suis castrisque, ubi spem nisi in uirtute haberent, inter medios hostes proelium commisit; alterum, quod cohortes ab tergo hostibus obiecit; tertium, quod secundum legionem, ceteris omnibus effusis ad sequendos hostes, pleno gradu sub signis compositam instructamque subire ad portam castrorum iussit. Nihil deinde a uictoria cessatum. cum, receptui signo dato, suos spolijs onustos in castra reduxisset paucis horis noctis ad quietem datis, ad praedandum in agros duxit. effusius, ut sparsis hostibus fuga, praedati sunt. quae res nõ minus, quam pugna pridie aduersa Emporitanos Hispanos accolasque eorum in deditionem compulit. multi & aliarum ciuitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt se. quos omnes appellatos benigne, uinoque & cibo curatos, domos dimisit. Confestim inde castra mouit. & quacumque incedebat agmen, legati dedentium ciuitates suas occurrebant. & cum Tarraconem uenit, iam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat, captiuique & Romani & socium ac Latini nominis uarijs casibus in Hispania oppresi, domum consuli a barbaris reducebantur. Fama deinde uulgatur, consulem in Turdetaniam exercitum ducturum. & ad deuios montanos profecturum etiam, falso perlatum est. ad hunc uanum & sine auctore ullo rumorem Bergistanorum

A rum ciuitatis septem castella defecerunt. eos deducto exercitu consul sine memorando proelio in potestatem redegit. Haud ita multo post ijdem, regresso Tarraconem consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum subacti. sed non eadem uenia uictis fuit. sub corona ueniere omnes, ne saepius pacem sollicitarent. Interim P. Manlius praetor, exercitu uetere a Q. Minucio, cui successerat, accepto, adiuncto & Ap. Claudij Neronis ex ulteriore Hispania uetere itē exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maxime imbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine sua, obuiam ierunt agmini Romano. Eques immissus turbauit extēplo aciem eorum. pedestre proeliū nullius ferme certaminis fuit. milites ueteres periti hostium belliq. haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamē ea pugna debellatum est. X millia Celtiberum mercede Turdetani conducunt, alienisq. armis parabant bellum. consul interim rebellione Bergistanorum ictus, B ceteras quoque ciuitates ratus per occasionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hispanis ademit. quam rem adeo aegre passi, ut multi mortem sibi met ipsi consciscerent: ferox gens, nullam uitam rati sine armis esse. Quod ubi consuli renunciatum est, senatores omnium ciuitatum ad se uocari iussit. atque ijs, Non nostra, inquit, magis, quam uestra refert, uos non bellare. siquidem id maiore Hispanorum malo, quam exercitus Romani labore, semper adhuc factum est. id ut ne fiat, uno modo arbitror caueri posse, si effectū erit, ne possitis rebellare. uolo id quammollissima uia consequi. uos quoque in ea re consilio me adiuuate, nullum libentius sequar, quam quod uosmet ipsi attuleritis. Tacentibus, spatium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. cum reuocati secundo quoque concilio tacuissent: uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem uenerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditio- C nem accepit. Segesticam tantum, grauem, atque opulentam ciuitatem, uineis, & pluteis cepit. Eo maiorem habebat difficultatem in subigendis hostibus, quam qui primi uenerant in Hispaniam, quod ad illos, taedio imperij Carthaginiensium, Hispani deficiebāt: huic ex usurpata libertate in seruitutem uelut asserendi erant. & ita mota omnia accepit, ut alij in armis essent, alij obsidione ad defectionem cogerentur: nec nisi in tempore subuentum foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in consule ea uis animi, atque ingenij fuit, ut omnia maxima minimaq. per se adiret, atque ageret; nec cogitaret modo, imperaretq., quae in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret: nec in quemquam omnium grauius seueriusq., quam in semetipsum, imperiū exerceret: parcimonia, & uigilijs, & labore cum ultimis militum certaret: nec quidquam in exercitu suo praecipui, praeter honorem, atque imperiū, haberet. Difficilius bellum in Turdetania praetori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab D hostibus, sicut ante dictum est, faciebant. itaque eo cōsul, accersitus litteris praetoris, legiones duxit. Vbi eo uenit, (castra separatim Celtiberi & Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo leuia proelia incursantes in stationes eorum Romani facere: semperq. uictores ex quamuis temere coepto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire consul, atque ijs trium condicionum electionem ferre iubet. primam, si trāsire ad Romanos uelint, & duplex stipendium accipere, quam quantum a Turdetanis pepigissent. alteram, si domos abire, publica fide accepta: nihil eam rem noxae futuram, quod hostibus se Romanorum iunxissent. tertiam, si utique bellum placeat, diem locumq. constituant, ubi secum armis decernant. A Celtiberis dies ad consultandum petita. concilium immistis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quidquam potuit. Cum incertum bellum an pax cum Celtiberis esset, commeatus tamen haud secus, quam in pace, ex agris castellisq. hostium Romani portabant: perinde saepe munimenta eorum, E uelut communi pacto commercio, priuatis indutijs ingredientes. consul ubi hostes ad pugnam elicere nequit: primum praedatum sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integrae regionis ducit: deinde audito, Seguntiae Celtiberum omnes sarcinas impedimētaq. relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. Posteaquam nulla mouentur re, persoluto stipendio non suis modo, sed etiam praetoris militibus, relictoq. omni exercitu, in castris praetorijs, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. defecere ad eum Sedetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deuiam & siluestrem gentem, cum insita feritas continebat in armis: tum conscientia, dum consul exercitusq. Turdulo bello est occupatus, depopulatorum subitis incursionibus sociorum.

Igitur

Igitur ad opidum eorum oppugnandum consul ducit non Romanas modo cohortes, sed F
iuuentutem etiam merito infensorum ijs sociorum. Opidum longum in latitudinem haud
quaquã tantundẽ patens habebant. quadringentos inde ferme passus constituit signa.
ibi delectarum cohortiũ stationem relinquẽs, praecepit eis, ne se eo ex loco ante moue-
rent, quam ipse ad eos uenisset. ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit.
maximum ex omnibus auxilijs numerum Suessetanae iuuentutis habebat. eos ad murum
oppugnandum subire iubet. Quorum ubi arma signaq. Lacetani cognouere: memores,
quam saepe in agro eorũ impunae persultassent, quoties ipsos signis collatis fudissent, fu-
gassentq. patefacta repente porta, uniuersi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, ne-
dum impetum, Suessetani tulere. quod posteaquam, sicut futurum ratus erat, consul fie-
ri etiam uidit, equo citato super murum hostium ad cohortes aduehitur: atque eas arre-
ptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, qua silentium ac solitudo erat, in urbem G
inducit: priusq. omnia cepit, quam se reciperent Lacetani. mox ipsos nihil praeter arma
habentes in deditionem accepit. Confestim inde uictor ad Vergium castrum ducit. Rece-
ptaculum id maxime praedonum erat: & inde incursiones in agros pacatos prouinciae eius
fiebant. Transfugit inde ad consulẽ princeps Vergistanus: & purgare se ac populares coe-
pit, non esse in manu ipsis rempublicam. praedones receptos totum suae potestatis id ca-
strum fecisse. consul eum domum redire, conficta aliqua probabili, cur abfuisset, caussa, ius-
sit. cũ se muros subisse cerneret, intentosq. praedones ad tuenda moenia esse: tum uti cum
suae factionis hominibus meminisset arcem occupare. Id, uti praeceperat, factum. repente
anceps terror, hinc muros adscẽdentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumua-
sit. Huius potitus loci consul eos, qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis, suaq. ha-
bere iussit: Vergistanos ceteros quaestori ut uenderet imperauit: de praedonibus suppli- H
cium sumpsit. Pacata prouincia, uectigalia magna instituit ex ferrarijs argentarijsque, qui-
bus tum institutis locupletior in dies prouincia fuit. Ob eas res gestas in Hispania, suppli-
cationem in triduum Patres decreuerunt. Eadẽ aestate alter consul L. Valerius Flaccus in
Gallia cum Boiorum exercitu propter Litanam siluam signis collatis secundo proelio con
flixit. Octo millia Gallorum caesa traduntur. ceteri omisso bello in uicos suos, atq. agros
dilapsi. consul reliquum aestatis circa Padum Placentiae, & Cremonae exercitũ habuit, re-
stituitq., quae in ijs opidis bello diruta fuerant. Cum hic status rerum in Italia, Hispaniaq.
esset, T. Quinctio, in Graecia ita hibernis actis, ut exceptis Aetolis, quibus nec pro spe ui
ctoriae praemia contigerant, nec diu quies placere poterat, uniuersa Graecia simul pacis li
bertatisq. perfruens bonis, egregie statũ suo gauderet: nec magis in bello uirtutem Ro-
mani ducis, quam in uictoria temperantiam, iustitiamq., & moderationem miraretur: se- I
natusconsultum, quo bellum aduersus Nabin Lacedaemonium decretũ erat, affertur. quo
lecto Quinctius, conuentu Corynthum omnium sociarum ciuitatum legationibus in
diem certam edicto, ubi frequentes undique principes conuenerunt, ita ut ne Aetoli qui-
dem abessent, tali ratione est usus. Bellum aduersus Philippum non magis communi ani
mo consilioq. Romani, & Graeci gesserunt, quam utrique suas caussas belli habuerũt. nam
& Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienses hostes eorum iuuando, nunc hic socijs
nostris oppugnandis uiolauerat: & in uos talis fuit, ut nobis, etiam si nostrarum obliuisce
remur iniuriarum, uestrae iniuriae satis digna caussa belli fuerint. Hodierna cõsultatio to-
ta ex uobis pendet. refero enim ad uos, utrum Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupa-
tos, pati uelitis sub ditione eius esse: an aequum censeatis, nobilissimam, uetustissimamq.
ciuitatem in media Graecia sitam, repeti in libertatem: & eodem statu, quo ceteras urbes K
Peloponnesi & Graeciae esse. Haec consultatio, ut uidetis, tota de re pertinẽte ad uos est,
Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberatae Graeciae, unius ciuitatis seruitus nõ ple
nam nec integram gloriam esse sinit. Ceterum si uos nec cura eius ciuitatis, nec exem-
plum, nec periculum mouet, ne serpat latius cõtagio eius mali: nos aequi boniq. facimus.
de hac re uos consulo, staturus eo, quod plures censueritis. Post orationem Romani im-
peratoris percenseri aliorum sententiae coeptae sunt. Cum legatus Atheniensiũ, quantũ
poterat, gratijs agendis Romanorum in Graeciam merita extulisset, imploratos auxilium
aduersus Philippum tulisse opem, non rogatos ultro aduersus tyrannum Nabin offerre au
xilium: indignatusque esset, haec tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura

calumniantium,

A calumniantium, cum fateri potius praeteritorum gratiam deberent: apparebat incessi Ae tolos. Igitur Alexander, princeps gentis, inuectus primum in Athenienses, qui libertatis quondam duces & auctores, assentationis propriae gratia communem caussam proderēt: questus deinde Achaeos, Philippi quondam milites, postremum ab inclinata eius fortuna transfugas, & Corinthum recepisse, & id agere, ut Argos habeant: Aetolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in foedere suas urbes agrosq. fore deuicto Philippo, fraudari Echino, & Pharsalo: insimulauit fraudis Romanos, quod uano titulo libertatis ostentato, Chalcidem & Demetriadem praesidijs tenerent: qui Philippo cunctanti deducere inde praesidia, obijcere semper soliti sunt, numquam, donec Demetrias Chalcisq. & Corinthus tenerentur, liberam Graeciam fore: postremo, manēdi in Graecia retinendiq. exercitus Argos & Nabin caussam facerent. Deportarent legiones in Italiam:
B Aetolos polliceri, aut condicionibus & uoluntate sua Nabin praesidium Argis deducturum, aut ui atque armis coacturos in potestate cōsentientis Graeciae esse. Hac uaniloquētia primū Aristaenū praetorem Achaeorum excitauit. Ne istuc inquit, Iuppiter opt. max. siuerit, Iunoq. Regina, cuius in tutela Argi sunt, ut illa ciuitas inter tyrannum Lacedaemonium & latrones Aetolos praemium sit posita in eo discrimine, ut miserius a nobis recipiatur, quam ab illo capta est. Mare interiectū ab istis praedonibus non tuetur nos T. Quincti: quid si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum Graecorum habent, sicut speciem hominum: moribus ritibusq. efferatioribus, quam ulli barbari, immo, quam rapacissimae belluae, utūtur. Itaq. uos rogamus, Romani, ut & ab Nabide Argos recuperetis: & ita res Graeciae constituatis, ut a latrocinio quoque Aetolorū satis pacata haec relinquatis. Romanus cunctis undique increpantibus Aetolos, responsurum se fuisse ijs dixit, nisi ita infensos omnes in eos uideret, ut sedandi potius, quam irritan
C di, essent. contentum itaque opinione ea, quae de Romanis Aetolisq. esset, referre se dixit, quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achaeis Argos. Cū omnes bellum decressent, auxilia ut pro uiribus suis quoque ciuitates mitterent, est hortatus. Ad Aetolos legatum etiam misit, magis ut nudaret animos, id quod euenit, quam spe impetrari posse. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatia accerserent, imperauit. Per eosdem dies & Antiochi legatis de societate agentibus respondit, nihil se absentibus decem legatis sententiae habere, Romam eundum ad senatum ijs esse. Ipse copias eductas ab Elatia ducere Argos pergit. atque ei circa Cleonas Aristaenus praetor cum X millibus Achaeorum, equitibus mille occurrit. & haud procul inde iunctis exercitibus posuerunt castra. Postero die in cāpum Argiuorum descenderunt: & quattuor fere millia ab Argis locum castris capiunt.
D Praefectus praesidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, & uxoris eius frater. qui sub aduentum Romanorum, & utrasque arces, (nam duas habent Argi) & loca alia, quae aut opportuna aut suspecta erant, ualidis praesidijs firmauit. sed inter agenda haec pauorem iniectum aduentu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem intestina etiam seditio accessit. Damocles erat Argiuus, adolescens maioris animi, quam consilij: qui primo iureiurando interposito, de praesidio expellendo cum idoneis collocutus, dum uires adijcere coniurationi studet, incautior fidei aestimator fuit. colloquentem eum cum suis, satelles a praefecto missus cum accerseret, sensit proditum consilium esse: hortatusq. coniuratos, qui aderant, ut potius, quam extorti morerentur, arma secum caperent; atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut qui saluam rempublicam uellent, auctorem, & ducem se libertatis sequerentur. Haud sane mouit quemquam: quia nihil usquam spei propinquae, nedum satis firmi praesidij cernebant.
E Haec uociferantem eum Lacedaemonij circumuentum cum suis interfecerunt. comprehensi deinde quidam & alij, ex ijs occisi plures, pauci in custodiam coniecti. multi proxima nocte funibus per murum demissi, ad Romanos transfugerunt. Quinctius affirmantibus ijs, si ad portas Romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, & si proprius castra admouerentur, non quieturos Argiuos: misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium id est minus trecentos passus ab urbe) cum erumpētibus a porta Lacedaemonijs proelium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem. & castra eo ipso loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde unum in speculis fuit, si quid noui motus oriretur. postea-

quam

quā oppressam metu ciuitatem uidit, aduocat concilium de oppugnandis Argis. omnium F
principum Graeciae, praeter Aristaenum, eadem sententia erat, cū caussa belli non alia esset, inde potissimum ordiendum bellum. Quinctio id nequaquam placebat, sed Aristaenū contra omnium consensum differentem cum haud dubia approbatione audiuit: & ipse adiecit: cum pro Argiuis aduersus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conueniens esse, quam omisso hoste Argos oppugnari? se uero caput belli Lacedaemonem & tyrannum petiturum. Et dimisso concilio, frumentatum expeditas cohortes misit. quod maturi erat circa, demessum & conuectum est. uiride, ne hostes mox haberent, protritum & corruptum. castra deinde mouit, & Parthenio monte superato, praeter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. ibi priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exspectauit. Venerunt Macedones a Philippo mille quingenti, & Thessalorum equites quadringenti. nec iam auxilia, quorum affatim erat, sed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. Nauales quoque magnae copiae conueniebant. iam ab Leucade L. Quinctius cum XL nauibus uenerat: iam Rhodiae X & octo tectae naues: iam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum X tectis nauibus: triginta lembis, mistisque alijs minoris formae nauigijs. ipsorum quoque Lacedaemoniorum exsules permulti tyrānorum iniuria pulsi, spe recuperandae patriae in castra Romana conuenerant. Multi autem erant iam per aliquot aetates, ex quo tyranni tenebant Lacedaemonem, alij ab alijs pulsi. princeps erat exsulum Agesipolis, cuius iure gentis regnum Lacedaemone erat: pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedaemone fuit. Cum terra mariq. tantum belli circumstaret tyrannum, & prope nulla spes esset uires suas hostiumq. aestimanti, non tamen omisit bellum: sed & a Creta mille delectos iuuentutis eorum exciuit, cum mille iam haberet: & tria millia mercenariorum militum, X millia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit: & fossa ualloq. urbem communiuit. & ne quid intestini motus oriretur, metu & acerbitate poenarum tenebat animos. Quoniam, ut saluum uellent tyrannum, sperare nō poterat, cum suspectos quosdam ciuium haberet: eductis in campum omnibus copijs, (Dromon ipsi uocant) positis armis ad concionem uocari iussit Lacedaemonios, atque eorum concioni satellites armatos circumdedit: & pauca praefatus, cur sibi omnia timenti cauentique ignoscendum in tali tempore foret: & ipsorum referre, si quos suspectos status praesens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri possint, quam puniri molientes. itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea quae instet tempestas, praetereat. hostibus repulsis, a quibus, si modo proditio intestina satis caueatur, minus periculi esse, extemplo eos missurum. Sub haec citari nomina octoginta ferme principum iuuentutis iussit: atq. eos, ut quisque ad nomen responderat, in custodiam tradidit: & nocte insequenti omnes interfecit. Ilotarum deinde quidam (hi sunt iam inde antiquitus castellani, agreste genus) transfugere uoluisse insimulati, per omnes uicos sub uerberibus acti necantur. Hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu nouorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie uellet: & urbem relinquere tam suspensis & incertis omnium animis metuens. Quinctius, satis iam omnibus paratis, profectus ab statiuis, die altero ad Selasiam super Oenunta fluuium peruenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene, Lacedaemoniorum tyranno, signis collatis dimicasse dicebatur. inde, cū audisset adscensum difficilis & artae uiae esse, breui per montes circuitu, praemissis, qui munirent uiā, lato satis & patenti limite ad Eurotam amnē sub ipsis prope fluentem moenibus, peruenit, ubi castra metantes Romanos, Quinctiumq. ipsum cum equitibus, atque expeditis praegressum auxiliares tyranni adorti, in terrorē ac tumultum coniecerunt, nihil tale exspectantes; quia nemo his obuius toto itinere fuerat, ac ueluti pacato agro transierant. Aliquandiu peditibus equites, equitibus pedites uocantibus, cum in se cuique minimum fiduciae esset, trepidatum est. tandem signa legionum superuenerunt: & cum primi agminis cohortes inductae in proelium essent, qui modo terrori fuerāt, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani cum tantum a muro recessissent, ut extra ictū teli essent, acie directa paullisper steterūt. posteaquam nemo hostium contra exibat, redierunt in castra. Postero die Quinctius prope flumen praeter urbem sub ipsas Menelaij montis radices ducere copias instructas pergit. primae legionariae cohortes ibant; leuis armatura,

G

H

I

K

A tura; & equites agmen cogebant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat, ut ab tergo hostem aggrederetur. postea quam extremum agmen praeterijt, tum ab opido, eodem, quo pridie eruperant, tumultu pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum accideret, praeparatis suorum animis, signa extemplo conuertit, totumque in hostem agmen circumegit. itaque uelut rectae acies concurrissent, iustum aliquandiu proelium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt. quae minus infida, ac trepida fuisset, ni Achaei locorum prudentes institissent. hi & caedem ingentem ediderunt, & dispersos passim fuga plerosque armis exsuerunt. Quinctius prope Amyclas posuit castra. inde cum perpopulatus omnia circumiecta urbi frequentis & amoeni agri loca esset, nullo iam hostium porta excedente, mouit castra ad flumen B Eurotam. inde uallem Taygeto subiectam, agrosque ad mare pertinentes euastat. Eodem fere tempore L. Quinctius maritimae orae opida partim uoluntate, partim metu aut ui recepit. certior deinde factus, Cytheum opidum omnium maritimarum rerum Lacedaemonijs receptaculum esse, nec procul a mari castra Romana abesse, omnibus id copijs aggredi constituit. Erat eo tempore ualida urbs & multitudine ciuium incolarumque, & omni bellico apparatu instructa. In tempore Quinctio rem haud facilem aggredienti rex Eumenes & classis Rhodiorum superuenerunt. ingens multitudo naualium sociorum e tribus contracta classibus, intra paucos dies omnia, quae ad oppugnationem urbis terra marique munitae facienda opera erant, effecit. Iam testudinibus admotis murus subruebatur: iam arietibus quatiebatur. itaque una crebris ictibus euersa est turris: quodque circa muri erat, casu eius prostratum. & Romani simul a portu, C unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes: simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. nec multum abfuit, quin qua intenderant, penetrarent: sed tardauit impetum eorum spes obiecta dedendae urbis, mox deinde eadē turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio praeerant urbi. Dexagoridas miserat nuncium ad legatum Romanum, traditurum se urbem. & cum ad eam rem tempus & ratio conuenisset, a Gorgopa proditor interficitur, intentiusque ab uno urbs defendebatur: & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quinctius cum quattuor millibus delectorum militum superuenisset. Is cum supercilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam aciem ostendisset, & ex altera parte L. Quinctius ab operibus suis terra mariq. instaret: tum uera desperatio Gorgopam quoque coegit id consilij, quod in altero morte uindicauerat, capere. & pactus, ut abducere inde milites, quos praesidij caussa habebat, liceret, tradidit D Quinctio urbem. Priusquam Cytheum traderetur, Pythagoras praefectus Argis relictus, tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercenarijs militibus, & duobus millibus Argiuorum Lacedaemonem ad Nabin uenit. Nabis sicut primo aduentu Romanae classis, & traditione opidorum maritimae orae conterritus erat: sic parua spe cum acquieuisset, Gytheo ab suis retento: posteaquam id quoque traditū Romanis audiuit esse: cum ab terra omnibus circa hostibus, nihil spei esset: a mari quoque toto se interclusum, cedendum fortunae ratus, caduceatorem primum in castra misit ad explorandum si paterentur legatos ad se mitti. qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem uenit nullis cum alijs mandatis, quam ut tyranno colloqui cum imperatore liceret. Concilio aduocato, cum omnes dandum colloquium censuissent: dies locusq. constituitur. In mediae regionis tumulos modicis copijs sequentibus cum uenissent: relictis ibi in statione conspecta E utrimque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quinctius cū fratre, & Eumene rege, & Sosilao Rhodio, & Aristaeno Achaeorum praetore, tribunisq. militū paucis descendit. Ibi permisso, ut seu dicere prius, seu audire mallet, ita coepit tyrānus. Si ipse per me, T. Quincti, uosque qui adestis, caussam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem: tacitus euentum fortunae meae exspectassem: nūc imperare animo nequiui, quin priusquam perirem, cur periturus essem, scirem. & hercule si tales essetis, quales esse Carthaginiēses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet: in me quoque uobis quid faceretis, minus pensi esse non mirarer. nunc cū uos intueor, Romanos esse uideo, qui rerum diuinarum foedera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis: cum me ipse respexi, eum esse spero, cui & publice, sicut ceteris Lacedaemonijs, uo-

biscum uetustissimum foedus sit, & meo nomine priuatim amicitia ac societas nuper Philippi bello renouata. Atenim ego eam uiolaui & euerti, quod Argiuorum ciuitatẽ teneo. Quomodo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem praebet. nam & ipsis uocantibus ac tradentibus urbem eam accepi, non occupaui: & accepi, cum Philippi partium, non in uestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quod cum iam Argos haberem, societas mihi uobiscum conuenit: & ut uobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis praesidium deducerem, pepigistis. At hercle in ea cõtrouersia, quae de Argis est, superior sum, & aequitate rei, quod non uestram urbem, sed hostium; quod uolentem, nõ ui coactam accepi: & uestra confessione, quod in condicionibus societatis mihi Argos reliquistis. Ceterum nomen tyranni & facta me premunt, quod seruos ad libertatem uoco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum: me, qualiscũque sum, eundem esse, qui fui cum tu ipse mecum T. Quincti societatem pepigisti. tum me regem appellari a uobis memini: nunc tyrannum uocari uideo. itaque si ego nomen imperij mutassem, mihi meae inconstantiae; cum uos mutetis, uobis uestrae reddẽda ratio est. Quod ad multitudinem seruis liberatis auctam, & egentibus diuisum agrum attinet: possum quidem & in hoc me iure temporis tutari. iam feceram haec, qualiacumque sunt, cum societatem mecum pepigistis, & auxilia in bello aduersum Philippum accepistis. sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo uos laesissem, aut uestram amicitiam uiolassem: sed illud, me more, atque instituto maiorũ fecisse. Nolite ad uestras leges, atque instituta exigere ea, quae Lacedaemone fiunt. nihil comparare singula necesse est. uos a censu equitẽ, a censu peditem legitis: & paucos excellere opibus, plebem subiectam esse illis uultis. noster legumlator non in paucorum manu remp. esse uoluit, quem uos senatum appellatis: nec excellere unum aut alterum ordinẽ in ciuitate: sed per aequationẽ fortunae ac dignitatis fore credidit, ut multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me ipse egisse, quã pro patriae sermone breuitatis, fateor. & breuiter peroratũ esse potuit, nihil me, posteaquã uobiscum amicitiam institui, cur eius uos paeniteret, cõmisisse. Ad haec imperator Romanus. Amicitia & societas nobis nulla tecum, sed cũ Pelope rege Lacedaemoniorum iusto ac legitimo facta est. cuius ius tyranni quoque, qui postea per uim tenuerũt Lacedaemone imperium, quia nos bella nunc Punica, nũc Gallica, nunc alia ex alijs occupauerãt, usurparũt, sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. nam quid minus conueniret, quam nos, qui pro libertate Graeciae aduersus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? & eo tyranno, quam qui umquam fuit, saeuissimo & uiolentissimo in suos? Nobis uero, etiam si Argos nec cepisses per fraudem, nec teneres, liberantibus omnẽ Graeciam, Lacedaemon quoque uindicanda in antiquam libertatem erat, atque in leges suas: quarum modo, tamquam aemulus Lycurgi, mentionem fecisti. An ut ab Iaso, & Bargylijs praesidia Philippi deducantur, curae erit nobis: Argos & Lacedaemonẽ, duas clarissimas urbes, lumina quondam Graeciae, sub pedibus tuis relinquemus, quae titulum nobis liberatae Graeciae, seruientes deforment? Atenim cum Philippo Argiui senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram uicem irascaris. satis compertum habemus, duorum, aut summũ trium in ea re, non ciuitatis, culpam esse: tam hercle, quam in te tuoq. praesidio accersendo accipiendoq. in arcem, nihil sit publico consilio actum. Thessalos & Phocenses & Locrẽses consensu omnium scimus partium Philippi fuisse: tamen cum ceteram liberauerimus Graeciam, quid tandem censes in Argiuis, qui insontes publici consilij sint, facturos? Seruorum ad libertatem uocatorum, & egentibus hominibus agri diuisi crimina tibi obijci dicebas: non quidem nec ipsa mediocria: sed quid ista sunt prae ijs, quae a te tuisq. quotidie alia super alia facinora eduntur? exhibe liberam concionem uel Argis, uel Lacedaemone, si audire iuuat uera dominationis impotentissimae crimina. Vt omnia alia uetustiora omittam: quam caedẽ Argis Pythagoras iste, gener tuus, paene in oculis meis edidit? quam tu ipse, cum iam prope in finibus Lacedaemoniorum essem? Agedum, quos in concione cõprehensos, omnibus audientibus ciuibus tuis, in custodia te habituram esse pronunciasti: iube uinctos produci, ut miseri parentes, quos falso lugent, uiuere sciant. Atenim ut iam ita sint haec, quid ad uos Romani? Hoc tu dicas liberantibus Graeciam? hoc ijs, qui, ut liberare possent, mare transiecerunt, terra mariq. gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, uestramq. amicitiam ac societatem proprie non uiolaui. Quoties uis te id arguam fecisse?

sed

A sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia uiolatur? nempe his maxime duabus, si socios meos pro hostibus habeas, si cum hostibus te coniungas. Vtrumque a te factum est. nam & Messenem uno, atque eodem iure foederis, quo & Lacedaemonẽ, in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem ui, atque armis cepisti: & cum Philippo hoste nostro non societatem solum, sed, si dijs placet, affinitatẽ etiam per Philoclẽ praefectum eius pepigisti: & bellum aduersum nos gerẽs, mare circa Maleam infestum nauibus piraticis fecisti: & plures prope ciues Romanos, quam Philippus, cepisti, atque occidisti: tutiorq. Macedoniae ora, quam promontorium Maleae, cõmeatus ad exercitus nostros portantibus nauibus fuit. Proinde parce sic fidem ac iura societatis iactare: & omissa populari oratione, tamquam tyrannus & hostis loquere. Sub haec Aristaenus, nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut, dũ liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. referre deinde nominatim tyrannos ciuitatum finitimarũ coepit, qui B deposito imperio, restitutaq. libertate suis, non tutam modo, sed etiam honoratam inter ciues senectutem egissent. His dictis inuicem, auditisque, nox prope diremit colloquiũ. postero die Nabis Argis se cedere, ac deducere praesidium, quanto ita Romanis placeret, & captiuos & perfugas redditurum dixit. aliud si quid postularent, scriptum ut ederent petijt: ut deliberare cum amicis posset. Ita & tyranno ad consultandum tempus datum est: & Quinctius, sociorum etiam principibus adhibitis, habuit consilium. Maximae partis sententia erat, perseuerandum in bello esse, & tollendum tyrannum: numquam aliter tutã libertatem Graeciae fore. satius multo fuisse, non moueri bellum aduersus eum, quam omitti motum. & ipsum uelut comprobata dominatione firmiorem futurum, auctore iniusti imperij assumpto populo R. & exemplo multos in alijs ciuitatibus ad insidiandum libertati ciuium suorum incitaturum. Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. C uidebat enim compulso intra moenia hoste, nihil praeter obsidionem restare: eam autem fore diuturnam. non enim Gytheum, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset: sed Lacedaemonem, ualidissimam urbem, uiris armisq. oppugnaturos. unam spem fuisse, si qua, admouentibus exercitum, dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset: cum signa portis prope inferri cernerent, neminem se mouisse. Adijciebat & cum Antiocho infidam pacem Villium legatum inde redeuntem nunciare. multo maioribus, quam ante, terrestribus naualibusque copijs in Europam eum transisse. si occupasset obsidio Lacedaemonis exercitum, quibus alijs copijs aduersus regem tam ualidum ac potentem bellum gesturos? Haec propalam dicebat. illa tacita suberat cura, ne nouus consul Graeciam prouinciam sortiretur, & inchoati belli uictoria successori tradenda esset. Cum aduersus tendendo nihil moueret socios, simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum D consilij sui transduxit. Bene uertat, inquit, obsideamus Lacedaemonem, quando ita placet. ceterum cum res tam lenta, quam ipsi scitis, oppugnatio urbium sit, & obsidentibus prius saepe, quam obsessis, taedium afferat: iam nunc hoc ita proponere uos animis oportet, hibernandum circa Lacedaemonios moenia esse. quae mora si laborem tantum, ac periculum haberet, & ut animis & corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer uos. nunc impensa quoque magna eget in opera, in machinationes & tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est, in commeatus nobis uobisq. in hiemem expediendos. Itaque ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum ante uestris ciuitatibus censeo, explorandumq., quid quaeque animi, quid uirium habeat. Auxiliorum satis superq. habeo; sed, quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. nihil iam praeter nudum solum ager hostium habet: ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex E longinquo difficilis. Haec oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala conuertit: segnitiam, inuidiam &. obtrectationem domi manentium aduersus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex priuato. uersis itaque subito uoluntatibus, facere quod e republica populi R. sociorumq. esse crederet, imperatori permiserunt. Inde Quinctius adhibitis legatis tantum, tribunisque militum, condiciones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. Sex mensium indutiae, ut essent Nabidi, Romanisque, & Eumeni regi, & Rhodijs. Legatos extemplo mitterent Romam T. Quinctius & Nabis, ut pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scriptae condiciones pacis editae Nabidi forent: ea dies ut in-

dutiarum principium esset, & ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque o- F
pidis, quae in Argiuorum agris essent, praesidia omnia deducerentur, uacuaq. & libera tra
derentur Romanis, & ne quod inde mancipium regium, publicumue, aut priuatum edu-
ceretur: & si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur. Naues quas ciuita-
tibus maritimis ademisset, redderet: neue ipse nauem ullam, praeter duos lembos, qui
non plus, quam sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas & captiuos omnibus
socios populi R. ciuitatibus redderet, & Messenis omnia, quae compararent, quaeque do
mini cognoscerent. Exsulibus quoque Lacedaemonijs liberos & coniuges restitueret,
quae earum uiros sequi uoluissent. inuita nequa exsulis comes esset. Mercenariorum mi
litum Nabidis, qui aut in ciuitates suas, aut ad Romanos transissent, ijs res suae omnes
recte redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Ro-
manis. ne quam societatem cum ullo Cretensium, aut quoquam alio institueret, neu
bellum gereret. Ciuitatibus omnibus quas ipse restituisset, quaeq. se suaque in fidem ac G
ditionem populi R. tradidissent, omnia praesidia deduceret, seque ipse suosq. ab his abs-
tineret. Ne quod opidum, ne quod castellum in suo alienoue agro conderet. Obsi-
des ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset: filium in his suum:
& talenta centum argenti in praesenti, & quinquaginta talenta in singulos annos per an-
nos octo. Haec conscripta castris propius urbem motis Lacedaemonem mittuntur. nec
sane quidquam eorum satis placebat tyranno, nisi quod praeter spem reducendorum
exsulum mentio nulla facta erat. maxime autem omnium ea res offendebat, quod & na-
ues & maritimae ciuitates ademptae erant. fuerat autem ei magno fructui mare, o-
mnem oram a Malea praedatorijs nauibus infestam habenti. iuuentutem praeterea ciui-
tatum earum ad supplementum longe optimi generis militum habebat. Has condicio-
nes, quamquam ipse in secreto uolutauerat cum amicis, uulgo tamen omnes fama fere- H
bant, uanis ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda satellitum regiorum ingenijs. Non
tam omnia uniuersi, quam ea, quae ad quemque pertinerent, singuli carpebant. qui exsu-
lum coniuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant, tam-
quam amissuri, non reddituri, indignabantur. seruis liberatis a tyranno, non irrita modo
futura libertas, sed multo foedior, quam fuisset ante, seruitus, redeuntibus in iratorum
dominorum potestatem, ante oculos obuersabatur. mercenarij milites & pretia mili-
tiae casura in pace aegre ferebant, & reditum sibi nullum esse in ciuitates uidebant infen-
sas non tyrannis magis, quam satellitibus eorum. Haec inter se primo in circulis serentes
fremere: deinde ad arma subito discurrerunt. quo tumultu cum per se satis irritatā multi-
tudinem cerneret tyrannus, concionem aduocari iussit. ibi cum ea, quae imperarētur a Ro-
manis, exposuisset: & grauiora, atque indigniora quaedam falso affinxisset, & ad singula, I
nunc ab uniuersis, nunc a partibus concionis acclamaretur, interrogauit, quid se respon-
dere ad ea, aut quid facere uellent? prope una uoce omnes nihil respondere bellū geri ius-
serunt: & pro se quisque, qualia multitudo solet, bonum animū habere, & bene sperare iu-
bentes, fortes fortunam adiuuare aiebant. His uocibus incitatus tyrannus, & Antiochum
Aetolosq. adituros pronunciat, & sibi ad obsidionem sustinendam copiarum affatim es-
se. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, & in stationes non ultra quieturi discur-
runt. Paucorum lacessentium excursio, & emissa iacula extemplo Romanis dubitatio-
nem, quin bellandum esset, exemerunt. leuia inde proelia per quattriduum primum sine
ullo satis certo euentu commissa. quincto die prope iusta pugna adeo pauentes in opidum
Lacedaemonij compulsi sunt, ut quidam milites Romani terga fugientium caedentes, per
intermissa, ut tunc erant, moenia urbem intrarint. Et tunc quidem Quinctius satis eo ter- K
rore coercitis excursionibus hostium, nihil praeter ipsius oppugnationem urbis superesse
ratus, missis qui omnes nauales socios a Gytheo accerserent, ipse interim cum tribunis
militum ad uisendum urbis situm moenia circumuehitur. Fuerat quondam sine muro
Sparta. tyranni nuper locis patentibus planisq. obiecerant murum: altiora loca, & diffi-
ciliora aditu, stationibus armatorum pro munimento obiectis tutabantur. Vbi satis o-
mnia inspexit corona oppugnandum ratus, omnibus copijs (erant autem Romanorum
sociorumq. simul peditum equitumq., simul terrestriumq. ac naualium copiarum ad quin-
quaginta millia hominum) urbem cinxit. Alij scalas, alij ignem, alij alia, quibus non

oppugnarent

A oppugnarent modo, sed etiam terrerent, portabant. iussi clamore sublato subire undique omnes, ut, qua primum occurrerent, quaue opem ferrent, ad omnia simul pauentes Lacedaemonij ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam diuisum. parte una a Phoebeo, altera a Dictynneo, tertia ab eo loco quem Heptagonias appellant, (omnia autem haec aperta sine muro loca sunt) aggredi iubet. Cum tantus undique terror urbem circumuasisset: primo tyrannus & ad clamores repentinos, & ad nuncios trepidos motus, ut quisque maxime laboraret locus, aut ipse occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde circumfuso undique pauore ita obtorpuit, ut nec dicere quod in rē esset, nec audire posset: nec inops modo consilij, sed uix mentis compos esset. Romanos primo sustinebant in angustijs Lacedaemonij, ternaeq. acies tempore uno locis diuersis pugnabāt. deinde crescente certamine, nequaquā erat proelium par. missilibus enim Lacedaemonij B pugnabant, a quibus se & magnitudine scuti perfacile Romanus tuebatur miles, & quod alij uani, alij leues admodum ictus erant. nam propter angustias loci, confertamq. turbam, non modo ad emittenda cum procursu, quo plurimum concitantur tela, spatium habebant: sed ne ut de gradu quidem libero ac stabili conarentur. itaque ex aduerso missa tela nulla in corporibus, rara in scutis haerebant, a circumstantibus ex superioribus locis quidam uulnerati sunt: mox progressos iam etiam ex tectis nō tela modo, sed tegulae quoque inopinantes perculerunt. sublatis deinde supra capita scutis, continuatisq. ita inter se, ut non modo ad caecos ictus, sed ne ad inserendum quidem ex propinquo telum loci quidquam esset, testudine facta subibant. & primo angustiae paullisper sua hostiumq. refertae turba tenuerunt. posteaquam in patentiorem uiam urbis, paullatim urgentes hostem, processere, non ultra uis eorum, atque impetus sustineri poterant. Cum terga uertissent Lace- C daemonij, & effusa fuga superiora peterent loca: Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, qua nam ipse euaderet, circumspectabat. Pythagoras cum ad cetera animo officioq. ducis fungebatur: tum uero unus, ne caperetur urbs, caussa fuit. succendi enim aedificia proxima muro iussit, quae cum momento temporis arsissent, ut adiuuantibus ignem, qui alias ad exstinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos tecta, nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna ad armatos peruenire, & flamma late fundi, fumus terrorem etiam maiorem, quam periculum facere. Itaque & qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime impetus facientes recessere a muro: & qui iam intrauerant, ne incendio a tergo oriente intercluderentur a suis, receperunt sese. & Quinctius posteaquā quid rei esset, uidit, receptui canere iussit. ita iā a capta prope urbe reuocati redierunt in castra. Quinctius plus ex timore hostium, quam ex re ipsa, spei nactus, per triduum insequens ter- D ritauit eos, nunc proelijs lacessendo, nunc operibus intersaepiendo quaedam, ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus Pythagoram rursus oratorem misit. quem Quinctius primo aspernatus excedere castris iussit: deinde suppliciter orantem, aduolutumq. genibus tandem audiuit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum. inde cum ea uelut uana & sine effectu nihil proficerent, eo deducta res est, ut his condicionibus, quae ex scripto paucis ante diebus editae erāt, indutiae fierent: pecuniaeq. & obsides accepti. Dū oppugnatur tyrannus, Argiui nuncijs alijs prope super alios afferentibus, tantum non iam captam Lacedaemonem esse, erecti & ipsi, simul eo, quod Pythagoras cum parte ualidissima praesidij excesserat, contempta paucitate eorum qui in arce erāt, duce Archippo quodam praesidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer praefuerat, uiuum fide data emiserūt. Huic laetitiae Quinctius superuenit, pace data ty- E ranno, dimissisq. ab Lacedaemone Eumene & Rhodijs & L. Quinctio fratre ad classem. Laeta ciuitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala praetermissum, in aduentum Romani exercitus ducisq. indixerunt, praefeceruntq. ludis ipsum imperatorem. Multa erant, quae gaudiū cumularent. reducti ciues ab Lacedaemone erant, quos nuper Pythagoras, quosq. ante Nabis abduxerant. redierant, qui post compertam a Pythagora coniurationem, & caede iam coepta effugerant. libertatem ex longo interuallo, libertatisq. auctores Romanos, quibus caussa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die uoce praeconis libertas est Argiuorum. Achaeis quantum restituti Argi in commune Achaiae conciliū laetitiae afferebant, tantum serua Lacedaemon relicta, & lateri adhaerens tyrannus, non sincerum gau-

dium praebebant. Aetoli uero eam rem omnibus concilijs lacerare. Cum Philippo non ante desitum bellari, quam omnibus excederet Graeciae urbibus. tyranno relictam Lacedaemonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat castris, ceterosq. nobilissimos ciues in exsilio uicturos. Nabidis dominantis satellitem factum populum R. Quinctius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt qui non ex opido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris aduersus Romana castra positis: diuq. cunctatum, cum Aetolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores suos ab Romanis facto. eo proelio uictum, castrisque exsutum, pacem petisse, cum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quattuor millia essent. Eodem fere tempore & a T. Quinctio de rebus ad Lacedaemonem gestis, & ab M. Porcio consule ex Hispania litterae allatae. utriusque nomine ternos in dies supplicatio a senatu decreta est. L. Valerius consul cum post fusos circa Litanam siluam Boios quietam prouinciam habuisset, comitiorum caussa Romam redijt: & creauit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum, & Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Praetoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelij, Merenda & Blasio, & Cn. Domitius Ahenobarbus, & Sex. Digitius, & T. Iuuentius Thalna. Comitijs perfectis consul in prouinciam redijt. Nouum ius eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, ciues Romani essent. Puteolos Salernumque, & Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, cum ob id se pro ciuibus Romanis ferrent, senatus iudicauit, non esse eos ciues Romanos. Principio anni, quo P. Scipio

AN. 556 Africanus iterum, & Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam uenerunt. his extra urbem in aede Apollinis senatus datus est. pax quae cum T. Quinctio conuenisset, ut rata esset, petierunt, impetraueruntq. De prouincijs cum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat, ut, quoniam in Hispania & Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia prouincia esset. Scipio satis esse Italiae unum consulem censebat, alteri decernendam Macedoniam esse. bellum graue ab Antiocho imminere. iam ipsum sua sponte in Europam transgressum: quid deinde facturum censerent, cum hinc Aetoli haud dubie hostes uocarent ad bellum, illinc Hānibal, Romanis cladibus insignis imperator, stimularet? Dum de prouincijs consulum disceptatur, praetores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana iurisdictio, T. Iuuentio peregrina euenit: P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Cornelijs, Blasioni Sicilia, Merendae Sardinia. In Macedoniam nouum exercitum transportari non placuit: eū qui esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio, ac dimitti. item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. consulibus ambobus Italiam prouinciam esse, & duas urbanas eo legiones scribere, ut, dimissis quos senatus cēsuisset exercitibus, IIX omnino Romanae legiones essēt. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio, & L. Valerio consulibus. Id cum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegij patribus renunciasset: deintegro faciendum arbitratu pontificum censuerunt, ludosq. magnos, qui una uoti essent, tanta pecunia, quanta assoleret, faciendos. Ver sacrum uideri pecus, quod natum esset inter Kal. Martias, & pridie Kal. Maias, P. Cornelio Scipione, & Ti. Sempronio Longo consulibus. Cēsorum inde comitia habita sunt. creati censores Sex. Aelius Paetus, & C. Cornelius Cethegus, principem senatus P. Scipionem consulē, quem & priores censores legerant, legerunt. tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, praeterierunt. gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod ludis Romanis aedilibus curulibus imperarunt, ut loca senatoria secernerent a populo. nam antea in promiscuo spectabāt. equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in ullum ordinem saeuitum, atrium Libertatis, & uilla publica ab eisdem refecta, amplificataq. Ver sacrum, ludiq. uotiui, quos uouerat P. Sulpicius Galba consul, facti. Cū spectaculo eorum occupati animi omniū essent, Q. Pleminius, qui propter multa in deos hominesq. scelera Locris admissa in carcerem coniectus fuerat, comparauerat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerēt, ut in consternata nocturno tumultu ciuitate refringi carcer posset. ea res indicio consciorum palam facta delataq. ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque. Coloniae ciuium Romanorū eo anno deductae sunt Puteolos,

A Vulturnum, Liternum, treceni homines in singulas. Item Salernum, Buxentumq. coloniae ciuium Romanorum deductae sunt. deduxere triumuiri, Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Seruilius, Q. Minucius Thermus. Ager diuisus est, qui Campanorũ fuerat. Sipontum item, in agrum qui Arpinorum fuerat, coloniam ciuium Romanorum alij triũuiri, D. Iunius Brutus, M. Baebius Tamphilus, M. Heluius deduxerunt. Tempsam item, & Crotonẽ ciuium Romanorũ coloniae deductae. Tempsanus ager de Bruttijs captus erat. Bruttij Graecos expulerãt. Crotonem Graeci habebant. Triumuiri, Cn. Octauius, L. Aemilius Paullus, C. Plaetorius Crotonem: Tempsam L. Cornelius Merula, & C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia uisa eo anno Romae sunt, alia nunciata. In foro & Comitio & Capitolio sanguinis guttae uisae sunt. & terra aliquoties pluit. & caput Vulcani arsit. nunciatum est, Interamnae lac fluxisse, pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso, & in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, & sacrificium nouendiale factum, quod Hadriani nunciauerant, in agro suo lapidibus pluuisse. In Gallia L. Valerius Flaccus procons. circa Mediolanum cum Gallis Insubribus, & Boijs, qui Dorulaco duce ad concitandos Insubres Padum trãsgressi erant, signis collatis depugnauit. X millia hostium sunt caesa. Per eos dies collega eius M. Porcius Cato ex Hispania triumphauit. tulit in eo triumpho argenti infecti XXV millia pondo, bigati centumuigintitria millia, Oscensis quingenta quadraginta: auri pódo mille quadringenta. militibus ex praeda diuisit in singulos ducenos septuagenos aeris, triplex equiti. Ti. Sempronius consul in prouinciam profectus, in Boiorum primum agrum legiones duxit: Boiorix tum regulus eorum cum duobus fratribus, tota gente cõcitata ad rebellandum, castra locis idoneis posuit, ut appareret dimicaturos, si hostis fines intrasset. C consul ubi, quantae copiae, quanta fiducia esset hosti, sensit: nunciũ ad collegã mittit, ut, si uideretur ei, maturaret uenire, se tergiuersando in aduentum eius rem extracturum. Quae caussa consuli cunctandi, eadem Gallis, praeterquam quod cunctatio hostium animos faciebat, rei maturandae erat, ut priusquam coniungerentur consulum copiae, rem transigerent. per biduum tamen nihil aliud, quam steterunt parati ad pugnam, si quis contra egrederetur. tertio subiere ad uallum, castraq. ab omni simul parte aggressi sunt. consul extemplo arma capere milites iussit. armatos inde paullisper continuit, ut & stolidam fiduciã hosti augeret, & disponeret copias, quibus quaeq. portis erumperent. duae legiones duabus principalibus portis signa efferre iussae. sed in ipso exitu ita cõferti obstitere Galli, ut clauderent uiam. Diu in angustijs pugnatum est, nec dextris magis gladijsq. gerebatur res, quam scutis corporibusq. ipsis obnisi urgebant: Romani, ut signa foras efferrent: Galli, ut D aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec ante in hanc aut illam partem moueri acies potuerunt, quam Q. Fictorius primi pili centurio, & C. Atinius tri. mil. quartae hic, ille secundae legionis (rem in asperis proelijs saepe tentatã) signa adépta signiferis in hostes iniecerunt. dum repetunt enixe signum, priores secundani se porta eiecere. Iam hi extra uallum pugnabant, quarta legione in porta haerẽte, cum alius tumultus ab aduersa parte castrorum est exortus. in portam quaestoriam irruperant Galli: resistentesq. pertinacius occiderant L. Postumium quaestorem, cui Timpano fuit cognomẽ: & M. Atinium & P. Sempronium praefectos socium, & ducentos ferme milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria missa a cõsule ad tuendam quaestoriã portã, & eos qui intra uallum erant, partim occidit, partim expulit castris, & irrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore & quarta legio cum duabus extraordinarijs cohortibus porta eru E pit. ita simul tria proelia circa castra locis distantibus erant, clamoresq. dissoni ad incertos suorum euentus a praesenti certamine animos pugnantiũ auertebant. Vsque ad meridiem aequis uiribus, ac prope pari spe pugnatum est. labor & aestus mollia & fluida corpora Gallorũ, & minime patientia sitis, cum decedere pugna coegisset: in paucos restantes impetũ Romani fecerunt, fusosq. cõpulerunt in castra. Signum inde receptui a consule datũ est. ad quod pars maior receperunt sese, pars certaminis studio, & spe potiundi castris hostiũ, perstitit ad uallum. eorum paucitate contempta Galli uniuersi ex castris erumpunt. fusi inde Romani, quae imperio consulis noluerant, suo pauore ac terrore castra repetunt. ita uaria hinc, atque illinc nunc uictoria, nunc fuga fuit. Gallorum tamen ad XI millia, Romanorum V millia sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese. Consul Placentiam le-

giones duxit. Scipionem alij cōiuncto exercitu cum collega, Boiorum Ligurūq. agros po- F
pulatum isse, quoad progredi siluae paludesq. passae sint, scribunt: alij, nulla memorabili re gesta, comitiorum caussa redijsse Romam. Eodem hoc anno T. Quinctius Elatiae, quo in hiberna reduxerat copias, totū hiemis tempus iure dicundo consumpsit, mutandisque ijs, quae aut ipsius Philippi, aut praefectorum eius licētia in ciuitatibus facta erant, cū suae factionis hominum uires augendo, ius ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conuentu edicto, uenit. ibi omnium ciuitatum legationes in concionis modum circumfusas est allocutus, orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Graecorum gēte, & imperatorum qui ante se in Macedonia fuissent, suisq. rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita, praeterquam cum ad mentionem Nabidis uentum esset. id minime conueniens liberanti Graeciam uidetur, tyrannum reliquisse, non suae solum patriae grauem, sed omnibus circa ciuitatibus metuendū, haerentem uisceribus nobilissimae G
ciuitatis. Nec ignarus huius habitus animorum Quinctius, si sine excidio Lacedaemonis fieri potuisset, fatebatur, pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse: nunc cum aliter, quam ruina grauissima ciuitatis, opprimi non posset, satius uisum esse, tyrannum debilitatum, ac totis prope uiribus ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui, quam intermori uehementioribus, quam quae pati posset, remedijs ciuitatē sinere, in ipsa uindicta libertatis perituram. Praeteritorum commemorationi subiecit, proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse: Demetriadis Chalcidisq. praesidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum, ipsis extemplo uidentibus, uacuam Achaeis traditurum: ut omnes scirent, utrum Romanis an Aetolis mentiri mos esset, qui male commissam libertatē populo Romano sermonibus distulerint: & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec quid dicerent, nec quid facerent, H
quidquam umquam pensi fuisse. Reliquas ciuitates monere, ut ex factis, non ex dictis, amicos pensent, intelligantq., quibus credendum & a quibus cauendum sit. libertate modice utantur. temperatam eam, salubrem & singulis & ciuitatibus esse: nimiam, & alijs grauem, & ipsis qui habeant, effrenatam & praecipitem esse. concordiae in ciuitatibus principes & ordines inter se, & in commune omnes ciuitates consulerent. aduersus consentientes nec regem quemquam satis ualidum, nec tyrannum fore. discordiam & seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, cum pars, quae domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quam ciui cedat. alienis armis partam, externa fide redditam libertatem, sua cura custodirēt seruarentq.: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret. Has uelut parentis uoces cum audirēt, manare omnibus gaudio lacrymae, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentē. paullisper fremitus approbantiū I
dicta fuit: monentiūq. aliorum alios, ut eas uoces uelut oraculo missas in pectora animosque demitterēt. silentio deinde facto, petijt ab ijs, ut ciues Romanos, siqui apud eos in seruitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam. ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores eius seruire. Omnes acclamarunt, gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio ac necessario officio fungerentur. Ingens numerus erat bello Punico captorum: quos Hannibal, cum a suis non redimerentur, uenumdederat. Multitudinis eorum argumentum est quod Polybius scribit, cētum talentis eam rem Achaeis stetisse: cum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. adijce nūc proportione, quot uerisimile sit totam Graeciam habuisse. Nondum conuentus dimissus erat, cum respiciunt praesidium ab Acrocorintho descendens protinus ad portam duci, atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cunctis, seruatorem liberatoremq. acclamantibus, salutatis dimissisq. eis, eadem qua uenerat uia Elatiam redijt. inde K
cum omnibus copijs Ap. Claudium legatum dimittit. per Thessaliam, atque Epirum ducere Oricum iubet, atque ibi se opperiri. inde namque in animo esse exercitum in Italiā trāsijcere. & L. Quinctio fratri legato & praefecto classis scribit, ut onerarias ex omni Graeciae ora eodem contraheret. Ipse Chalcidem profectus, deductis non a Chalcide solum, sed etiam ab Oreo, atque Eretria praesidijs, conuentum ibi Euboicarum ciuitatum habuit, cōmonitosq., in quo statu rerum accepisset eos, & in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur, deductoq. praesidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi & Chalcide,

A de,pergit ire in Thessaliam,ubi non liberandae modo ciuitates erant,sed ex omni colluuione & confusione in aliquam tolerabilem formam redigendae. Nec enim temporum modo uitijs ac uiolentia,& licentia regia turbati erant,sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia,nec conuentum,nec concilium ullum,non per seditionem ac tumultum,iam inde a principio ad nostram usque aetatem transducentes. A censu maxime & senatum & iudices legit,potentioremq. eam partem ciuitatum fecit,cui salua tranquillaque omnia magis esse expediebat.Ita cum percensuisset Thessaliam,per Epirum Oricum,unde erat trāiecturus,uenit. Ab Orico copiae omnes Brundisium transportatae:inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes,non minore agmine rerum captarum, quam suo prae se acto uenerunt.Posteaquam Romam uentum est,senatus extra urbem Quinctio ad res gestas edisserendas datus est: triumphusque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphauit.
B die primo arma,tela,signaque aerea & marmorea transtulit,plura Philippo adempta,quam quae ex ciuitatibus ceperat.secundo aurum argentumque,factum,infectumque, & signatum.infecti argenti fuit decem & octo millia pondo,& ducenta LXX facti. uasa multa omnis generis,caelata pleraque,quaedam eximiae artis:& ex aere multa fabrefacta: ad hoc clypea argentea X. signati argenti octoginta quattuor millia fuere Atticorum.tetradrachmam uocant,trium fere denariorum in singulis argenti est pondus.auri pondo fuit tria millia septingēta quattuordecim,& clypeum unum ex auro totum: & Philippei nummi aurei quattuordecim millia, quingenti XIV. tertio die coronae aureae,dona ciuitatum,translatae CXIV, & hostiae ductae,& ante currum multi nobiles captiui obsidesque, inter quos Demetrius,regis Philippi filius,fuit:& Armenes,Nabidis tyranni filius, Lacedaemonius. ipse deinde Quinctius in urbem est inuectus,milites secuti currum frequentes,ut omni ex
C prouincia exercitu deportato.his duceni quinquageni aeris in pedites diuisi: duplex centurioni,triplex equiti.praebuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti,qui seruitute exēpti fuerant.Exitu huius anni Q. Aelius Tubero tribun. pleb. ex S.C. tulit ad plebem, plebesque sciuit, ut Latinae duae coloniae,una in Bruttios, altera in Thurinum agrum deduceretur. his deducendis triumuiri creati, quibus in triennium imperium esset: in Bruttios Q. Naeuius, M.Minucius Rufus, M.Furius Crassipes: in Thurinum agrum Cn. Manlius,Q. Aelius,L. Apustius, ea bina comitia Cn.Domitius, praetor urbanus, in Capitolio habuit.Aedes eo anno aliquot dedicatae sunt.una Iunonis Sospitae in foro olitorio, uota locataq. quadriennio ante a C.Cornelio consule Gallico bello censor idem dedicauit. altera Fauni.aediles eam biennio ante ex multaticio argento faciendam locarant,C.Scribouius,& Cn. Domitius,qui praetor urbanus eam dedicauit.& aedem Fortunae Primigeniae
D in colle Quirinali dedicauit Q. Marcius Ralla, duumuir ad idipsum creatus. uouerat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius consul: locauerat idem censor, & in insula Iouis aedem C. Seruilius duumuir dedicauit. uota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone praetore: ab eodem postea consule locata.Haec eo anno acta. P.Scipio ex prouincia Gallia ad consules subrogandos redijt.Comitia consulum fuere,quibus creati sunt L.Cornelius Merula, & Q. Minucius Thermus.Postero die creati sunt praetores L. Cornelius Scipio, M.Fuluius Nobilior, C.Scribonius, M.Valerius Messalla, L. Porcius Licinus, & C.Flaminius. Megalesia, ludos scenicos, C.Atilius Serranus, L. Scribonius Libo aediles curules primi fecerunt.Horum aedilium ludos Romanos primū senatus a populo secretus spectauit:praebuitq. sermones,(sicut omnis nouitas solet) alijs tādem quod multo ante debuerit, tributum censentibus amplissimo ordini:alijs demptum ex dignitate populi,quidquid maiestati patrum adiectum esset,interpretantibus:& omnia discrimina ta
E lia, quibus ordines discernerentur, & concordiae & libertatis aeque minuēdae esse.ad D. quinquagesimum sextum annum in promiscuo spectatum esse.quid repente factum,cur immisceri sibi in cauea patres plebem nollent?cur diues pauperem consessorem fastidiret? nouam & superbam libidinem ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam.Postremo ipsum quoque Africanum,quod cōsul auctor eius rei fuisset, paenituisse ferunt.Adeo nihil motum ex antiquo probabile est.ueteribus,nisi quae usus euidenter arguit, stari malunt.Principio anni quo L.Cornelius, Q. Minucius consules fuerunt, terrae motus ita crebri nunciabantur, ut non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum homines taederet.nam neque senatus haberi, neque resp. administrari poterat, An. 558

terat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus, postremo decemuiris adire libros F
iussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia puluinaria sup-
plicauerunt. edictumque est, ut omnes, qui ex una familia essent, pariter supplicarent. item
ex auctoritate senatus consules edixerunt, ne quis quo die terrae motu nunciato feriae in-
dictae essent, eo die alium terrae motum nunciaret. Prouincias deinde consules prius, tum
praetores sortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures, sortiti sunt. C. Scribonius urba-
nam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius
Hispaniam citeriorem, M. Fuluius Hispaniam ulteriorem. Nihil belli eo anno exspectanti-
bus consulibus litterae M. Cincij (praefectus is Pisis erat) allatae: Ligurum XX millia ar-
matorum, coniuratione per omnia conciliabula uniuersae gentis facta, Lunensem pri-
mum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem transgressos, omnem oram maris per
agrasse. Itaque Minucius consul, cui Ligures prouincia euenerat, ex auctoritate patrum in G
Rostra adscendit: & edixit, ut legiones duae urbanae, quae superiore anno conscriptae es-
sent, post diem decimum Arretij adessent. in earum locũ, se duas legiones urbanas scriptũ
rum. item socijs, & Latini nominis magistratibus, legatisque eorum, qui milites dare debẽ
bant, edixit, ut in Capitolio se adirent. ex ijs XV millia peditum, & quingentos equites
pro numero cuiusque iuniorum descripsit: & inde e Capitolio protinus ire ad portam, &
ut maturaretur res, proficisci ad delectum iussit. Fuluio Flaminioque terna millia Roma-
norum peditum, & centeni equites in supplementum, & quina millia socium Latini nomi-
nis, & duceni equites decreti: mandatumque praetoribus, ut ueteres dimitterent milites,
cum in prouinciam uenissent. Cum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tri
bunos plebis adissent, uti caussas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia, aut
morbus caussae essent, quo minus militarent: eam rem litterae Ti. Sempronij discusserunt, H
in quibus scriptum erat, Ligurum XV millia in agrum Placentinum uenisse: & eum usque
ad ipsa coloniae moenia, & Padi ripas cum caedibus & incendijs perpopulatos esse. Boio-
rum quoque gentem ad rebellionem spectare: ob eas res tumultum esse decreuit senatus,
tribunos plebis non placere caussas militares cognoscere, quo minus ad edictum cõuenire
tur. adiecerunt etiam, ut socij nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelij, Ti. Sempronij
fuissent, & dimissi ab ijs consulibus essent, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset, &
in quem locum edixisset Etruriae, conuenirent: & uti L. Cornelius consul in prouinciam
proficiscens, in opidis agrisque qua iturus esset, si quos ei uideretur, milites scribe-
ret armaretque, & duceret secum, dimittendiq. ei quos eorum, quandoq. uellet, ius esset.
Posteaquam consules delectu habito profecti sunt in prouincias: tum T. Quinctius postu-
lauit, ut de his, quae cum decem legatis ipse statuisset, senatus audiret: eaq. si uideretur, I
auctoritate sua confirmaret. id eos facilius facturos, si legatorum uerba, qui ex uniuersa
Graecia, & magna parte Asiae, quiq. ab regibus uenissent, audissent. Hae legationes a C.
Scribonio, praetore urbano, in senatum introductae sunt, benigneq. omnibus responsum.
cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asia, aut Lysi-
machiae apud regem fuerant, delegata est. Quinctio mandatum, ut adhibitis ijs legatorum
regis uerba audiret: responderetq. ijs, quae ex dignitate, atque utilitate populi Romani re
sponderi possent. Menippus & Hegesianax principes regiae legationis erant. ex ijs Me-
nippus ignorare se dixit, quidnam perplexi sua legatio haberet, cum simpliciter ad amici-
tiam petendam, iungendamq. societatem uenissent. esse autem tria genera foederum, qui-
bus inter se paciscerentur amicitias ciuitates regesq. unum, cum bello uictis dicerentur le
ges. ubi enim omnia ei qui armis plus posset, dedita essent: quae ex ijs habere uictos, qui-
bus multari eos uelit, ipsius ius atque arbitrium esse. alterum, cum pares bello, aequo foe- K
dere in pacem atque amicitiam uenirent. tunc enim repeti reddique per conuentionem
res: & si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula iuris antiqui, aut ex partis
utriusque commodo componi. tertium esse genus, cum, qui hostes numquam fuerint,
ad amicitiam sociali foedere inter se iungendam coeant. eos neque dicere, neque accipe-
re leges, id enim uictoris & uicti esse. ex eo genere cum Antiochus esset, mirari se, quod
Romani aequum censeant ei leges dicere, quas Asiae urbium liberas, & immunes, quas sti
pendiarias esse uelint, quas intrare praesidia regia regemque uetent. cum Philippo enim
hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis foedus ita sanciendum esse. Ad ea Quin

ctius:

A ctius: Quoniam uobis distincte agere libet, & genera iungendarum amicitia[...] enume-
rare, ego quoque duas condiciones ponam, extra quas nullã esse regi nuncietis amicitiae
cum populo Romano iungendae, unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiae attinet, curare ue
lit, ut & ipse omni Europa abstineat. alteram, si se ille Asiae finibus non contineat, & in Eu-
ropam transcendat, ut & Romanis ius sit Asiae ciuitatum amicitias & tueri quas habeant,
& nouas complecti. Enimuero id auditu etiam dicere indignum esse Hegesianax, Thraciae
& Chersonesi urbibus arceri Antiochum, quae Seleucus, proauus eius, Lysimacho rege
bello uicto, & in acie caeso, per summum decus parta liquerit: pari cum laude eadem ab
Thracibus possessa, partim armis receperit Antiochus: partim deserta, sicut ipsam Lysima-
chiam, & reuocatis cultoribus frequentauerit, & quae strata ruinis atque incendijs erant,
ingentibus impensis aedificauerit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione ita parta, ita re-
B cuperata deduci Antiochum, & Romanos abstinere Asia, quae numquam eorum fuerit?
Amicitiam Romanorum expetere Antiochum, sed quae impetrata gloriae sibi, nõ pudori
sit. Ad haec Quinctius, Quando quidem, inquit, honesta pensamus: sic, ut aut sola, aut pri-
ma certe pensari decet principi orbis terrarum populo, & tanto regi: utrum tandem uide-
tur honestius, liberas uelle omnes, quae ubiq. sunt, Graeciae urbes, an seruas & uectigales
facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proauus belli iure habuerit,
auus paterque numquam usurpauerint, pro suis eas repetere in seruitutem: & populus Ro-
manus susceptum patrocinium libertatis Graecorum nõ deserere, fidei constantiaeq. suae
ducit esse: sicut a Philippo Graeciam liberauit: ita & ab Antiocho Asiae urbes, quae Graij
nominis sint, liberare in animo habet. neque enim in Aeolidem Ioniamque coloniae in ser
uitutem regiam missae sunt, sed stirpis augendae caussa, gentisq. uetustissimae per orbẽ ter
C rarum propagandae. Cum haesitaret Hegesianax, nec infitiari posset honestiorem caussã
libertatis, quam seruitutis, praetexi titulo: Quin mittimus ambages? inquit P. Sulpicius,
qui maximus natu ex decem legatis erat. alteram ex duabus condicionibus, quae modo
diserte a Quinctio datae sunt, legite, aut supersedete de amicitia agere. Nos uero, inquit
Menippus, nec uolumus, nec possumus pacisci quidquam, quo regnum Antiochi minua-
tur. Postero die Quinctius legationes uniuersas Graeciae Asiaeq. cum in senatum intro-
duxisset, ut scirent, quali animo populus Romanus, qualiq. Antiochus erga ciuitates Grae
ciae essent, postulata & sua & regis exposuit. Renunciarent ciuitatibus suis, populum Ro-
manum, qua uirtute, quaque fide libertatem eorum a Philippo uindicauerit, eadem ab
Antiocho, nisi decedat Europa, uindicaturum. Tum Menippus deprecari & Quinctium
& patres institit, ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent.
D tempus & sibi sumerent, & regi ad cogitandum darent. cogitaturum, cum renunciatae con
diciones essent, & impetraturum aliquid, aut pacis caussa consensurum. Ita integra dila-
ta res est. Legatos mitti ad regem eosdem qui Lysimachiae apud eum fuerant, placuit, P.
Sulpicium, P. Villium, P. Aelium. Vix dum ij profecti erant, cum a Carthagine legati, bel-
lum haud dubie parare Antiochum Hannibale ministro attulerunt: iniecerunt que curam,
ne simul & Punicum bellum excitaretur. Hannibal patria profugus peruenerat ad An-
tiochum, sicut ante dictum est: & erat apud regem in magno honore, nulla alia arte: nisi
quod uolutanti diu consilia de Romano bello, nemo aptior super tali re particeps sermo-
nis esse poterat. Sententia eius una atque eadem semper erat, ut in Italia bellum gere-
retur. Italiam & commeatus & militem praebituram externo hosti. si nihil ibi moueatur,
liceatque populo Romano uiribus & copijs Italiae extra Italiam bellum gerere: neque
E regem, neque gentem ullam parem Romanis esse. Sibi centum tectas naues, XVI millia
peditum, mille equites deposcebat. ea se classe primum Africam petiturum. magnopere
confidere, & Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. si illi cunctentur: se
aliqua parte Italiae bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus transire
in Europam debere, & in aliqua parte Graeciae copias continere, neque transijcientem, &
quod in speciem famamque belli satis sit, paratum transijcere. In hanc sententiam cũ addu-
xisset regem, praeparãdos sibi ad id popularium animos ratus, litteras, ne quo casu interce
ptae palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam Tyrium nactus
Ephesi, expertusque sollertiã leuioribus ministerijs, partim donis, partim spe praemiorum
oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit. edit nomi-

na

na eor[illegible] quibus conuentis opus esset. instruit etiam secretis notis, per quas haud dubie F
agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Carthagine obuersantem non prius ami-
ci, quam inimici Hannibalis, qua de caussa uenisset, cognouerunt. Et primo in circulis con-
uiuijsq. celebrata sermonibus res est. deinde in senatu quidam nihil actum esse dicere exsi
lio Hannibalis, si absens quoque nouas moliri res, sollicitandoq. animos hominum, turba-
re statum ciuitatis posset. Aristonem quendam Tyrium aduenam, instructum mandatis ab
Hannibale & ab Antiocho rege uenisse: certos homines quotidie cum eo secreta collo-
quia serere, & in occulto colloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum esset. Con
clamauere omnes, uocari Aristonem debere, & quaeri quid uenisset: & nisi expromeret,
cum legatis Romam mitti. satis pro temeritate unius hominis suppliciorum pensum esse.
priuatos suo periculo peccaturos. Rempublicam non extra noxam modo, sed etiam ex-
tra famam noxae conseruandam esse. Vocatus Aristo purgare sese, & firmissimo propu- G
gnaculo uti, quod nihil litterarum ad quemquam attulisset. ceterum nec caussam aduen-
tus satis expediebat, & in eo maxime haesitabat, quod cum Barchinae solum factionis ho-
minibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, alijs pro speculatore com-
prehendi iam & custodiri iubentibus, alijs negantibus tumultuandi caussam esse. mali rem
exempli esse, de nihilo hospites corripi. idem Carthaginiẽsibus & Tyri, & in alijs emporijs,
in quae frequenter commeent, euenturum. Dilata eo die res est. Aristo Punico ingenio
inter Poenos usus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam ma-
gistratus prima uespera suspendit. ipse deinde tertia uigilia nauem conscendit & profugit.
Postero die cum Sufetes ad ius dicendum consedissent, conspectae tabellae, demptaeque
& lectae. scriptum erat, Aristonem priuatim ad neminem, publice ad seniores (ita senatum
uocabant) mandata habuisse. Publicato crimine minus intenta de paucis questio erat. mit- H
ti tamen legatos Romam, qui rem ad consules & senatum deferrent, placuit, simul qui de
iniurijs Massanisae quererentur. Massanisa posteaquam & infames Carthaginienses, & in-
ter seipsos discordes sensit, principibus propter colloquia Aristonis senatui, senatu pro-
pter indicium eiusdem Aristonis populo suspecto, locum iniuriae esse ratus, agrum mariti
mum eorum & depopulatus est, & quasdam urbes uectigales Carthaginiẽsium sibi coegit
stipendium pendere. Emporia uocāt eam regionem. ora est minoris Syrtis, & agri uberis.
una ciuitas eius Leptis: ea singula in dies talenta uectigal Carthaginiensibus dedit. Hanc
tum regionem & totam infestam Massanisa, & ex quadam parte dubiae possessionis, sui re-
gni an Carthaginiensium esset, effecerat. & quia simul ad purganda crimina, & questum de
se Romam eos ituros comperit, qui & illa onerarent suspicionibus, & de iure uectigalium
disceptarent, legatos & ipse Romam misit. Auditi de Tyrio aduena primum Carthagi- I
nienses curam iniecere patribus, ne cum Antiocho simul & Poenis bellandum esset. maxi-
me ea suspicio crimen urgebat, quod quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec
ipsum, nec nauem eius custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari coeptum.
Carthaginienses iure finium caussam tutabantur: quod intra eos terminos esset, quibus P.
Scipio uictor agrum, qui iuris esset Carthaginiensium, finisset, & cõfessione regis, qui cum
Aphirem profugum ex regno suo cum parte Numidarum uagantem circa Cyrenas perse-
queretur; precario ab se iter per eum ipsum agrum, tamquam haud dubie Carthaginien-
siũ iuris, petisset. Numidae & de terminatione Scipionis mentiri eos arguebant, & si quis
ueram originem iuris exigere uellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa
esse? aduenis, quantum secto bouis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem com-
muniendam precario datum. quidquid Byrsam sedem suam excesserint, ui atque iniuria
partum habere. Neque enim de quo agatur, probare eos posse: non modo semper ex K
quo coeperint, sed ne diu quidem eos posedisse. per opportunitates nunc illos, nunc re-
ges Numidarum usurpasse ius: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis
potuisset. Cuius condicionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses,
socius atque amicus rex Numidarum esset: eius sinerent esse, nec se interponerent, quo mi
nus qui possent, tenerent. Responderi legatis utriusque partis placuit: missuros se in Afri-
cam, qui inter populum Carthaginiensem & regem in re praesenti disceptarent. Missi P.
Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minucius Rufus, audita inspectaque re,
suspensa omnia, neutro inclinatis sententijs, reliquere. Id utrũ sua sponte fecerint, an quia
mandatum

A mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam uidetur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui. nam ni ita esset, unus Scipio uel notitia rei, uel auctoritate ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

EPITOME. LIBRI. XXXV

P. Scipio Africanus legatus missus ad Antiochum, Ephesi cum Hannibale, qui se Antiocho iūxerat, collocutus est: ut si fieri posset, metum uitae, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. In
B *ter alia cum quaereret, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondit, Alexandrum Macedonum regem, quod parua manu innumerabiles exercitus fudisset: quodque ultimas oras, quas uisere supra fidem humanam esset, peragrasset. quaerenti deinde quem secundum poneret, inquit Pyrrhum: eo quod castra metari docuisset: ad haec neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse: exsequenti quem tertium diceret: semet dixit. ridens Scipio, quidnam tu diceres, si me, inquit, uicisses? tunc uero, inquit, me & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante alios posuissem. Inter alia prodigia, quae plurima fuisse traduntur, bouem Cn. Domitio consule locutum, Roma caue tibi, refertur. Apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedaemoniorum tyrannus incitatus ab Aetolis, qui & Philippum & Antiochum ad inferendum bellum populo Romano sollicitabant, a populo Romano desciuit, & bello aduersus Philopoemenem Achaeorum praetorē gesto, ab Aetolis interfectus est. Aetoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt. cum quibus societate iuncta Antiochus Syriae rex cum bellum Graeciae intulisset, complures urbes occupauit: inter quas Chalcidem, & totam Euboeam. Res praeterea in Liguribus gestas, & apparatum belli ab Antiocho continet.*

C

LIBER. XXXV

PRINCIPIO anni, quo haec gesta sunt, Sex. Digitius praetor in Hispania citeriore cum ciuitatibus ijs, quae post profectionem M. Catonis permultae rebellauerant, crebra magis, quam digna dictu, proelia fecit: & adeo pleraque aduersa, ut uix dimidium militum, quam quod acceperat, successori tradiderit. nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit: ni alter praetor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa secunda proelia fecisset: quo terrore non minus quinquaginta opida ad eum defecerunt. Praetor haec gesserat Scipio. Idem propraetor Lusitanos peruastata ulteriori pro-
D uincia cum ingenti praeda domum redeuntes in ipso itinere aggressus, ab hora tertia diei ad octauam incerto euentu pugnauit, numero militum impar, superior alijs. nam & acie frequenti armatis aduersus longum & impeditum turba pecorum agmen, & recenti milite aduersus fessos longo itinere concurrerat. tertia namque uigilia exierant hostes: huic nocturno itineri tres diurnae horae accesserant: nec ulla quiete data, laborem uiae proeliū exceperat. itaque principio pugnae uigoris aliquid in corporibus animisque fuit. & turbauerant primo Romanos. deinde aequata paullisper pugna est. In hoc discrimine ludos Ioui, si fudisset cecidissetque hostes, praetor uouit. tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque Lusitanus: deinde prorsus terga dedit. & cum institissent fugientibus uictores, ad XII millia hostium sunt caesa: capti quingenti quadraginta, omnes ferme equites, & signa militaria capta centum triginta quattuor. De exercitu Romano septuaginta & tres
E amissi. Pugnatum haud procul Ilipa urbe est. eo uictorem opulentum praeda exercitum P. Cornelius reduxit, ea omnis ante urbem exposita est: potestasque dominis suas res cognoscendi facta. cetera uendenda quaestori data. quod inde effectum est, militi diuisum. nondum ab Roma profectus erat C. Flamininus praetor, cum haec in Hispania gerebātur. itaque tam aduersae, quam secundae res per ipsum amicosque eius magnis sermonibus celebrabantur. & tentauerat, quoniam bellum ingens in prouincia exarsisset, & exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipsas plenas pauoris ac fugae accepturus esset, ut unam sibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam cum militem ab se ipso scriptum ex senatusconsulto adiecisset, eligeret ex omni numero sex millia & quingentos pedites,

& equites

& equites trecentos. ea ſe legione (nam in Sex. Digitij exercitu haud multum ſpei eſſe) rem geſturum. Seniores negare ad rumores a priuatis temere in gratiam magiſtratuum confictos, ſenatusconſulta facienda eſſe. niſi quod aut praetores ex prouincijs ſcriberent, aut legati renunciarent: nihil ratum haberi debere. ſi tumultus in Hiſpania eſſet: placere tumultuarios milites extra Italiam ſcribi a praetore. Mens ea ſenatus fuit, ut in Hiſpania tumultuarij milites legerentur. Valerius Antias & in Siciliam nauigaſſe delectus cauſſa C. Flaminium ſcribit: & ex Sicilia Hiſpaniam petentem, tempeſtate in Africam delatum, uagos milites de exercitu P. Africani ſacramento rogaſſe: his duarum prouinciarum delectibus tertium in Hiſpania adieciſſe. Nec in Italia ſegnius Ligurum bellum creſcebat. Piſas iam quadraginta millibus hominum, affluente quotidie multitudine ad famam belli ſpemque praedae, circumſedebant. Minucius conſul Arretium die, quem edixerat, ad conueniendum militibus, uenit. inde quadrato agmine ad Piſas duxit. & cum hoſtes mille paſſuum ab opido trans fluuium mouiſſent caſtra, conſul urbem haud dubie ſeruatam aduentu ſuo eſt ingreſſus. Poſtero die & ipſe trans fluuium quingentos fere paſſus ab hoſte poſuit caſtra. inde leuibus proelijs a populationibus agrum ſociorum tutabatur. in aciem exire non audebat, nouo milite, & ex multis generibus hominum collecto, necdum noto ſatis inter ſe, ut fidere alij alijs poſſent. Ligures multitudine freti & in aciem exibant, parati de ſumma rerum decernere: & abundantes militum numero, paſſim multas manus per extrema finium ad praedandum emittebant: & cum coacta uis magna pecorum praedaeque eſſet, paratum erat praeſidium, per quod in caſtella eorum uicoſque ageretur. Cum bellum Liguſtinum ad Piſas conſtitiſſet, conſul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Boiorum induxit. ubi longe alia belli ratio, quam cum Liguribus erat. conſul in aciem exibat: hoſtes pugnam detrectabant: praedatumque ubi nemo obuiam exiret, diſcurrebant Romani: Boij diripi ſua impune, quam tuendo ea conſerere certamen, malebant. Poſteaquam omnia ferro igníque ſatis euaſtata erant, conſul agro hoſtium exceſſit, & ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boij, ubi egreſſum e finibus ſuis hoſtem ſenſere, ſequebantur ſilenti agmine, locum inſidijs quaerentes. nocte praetergreſſi caſtra Romana, ſaltum, qua tranſeundum erat Romanis, inſederunt. Id cum parum occulte feciſſent, conſul, qui multa nocte ſolitus erat mouere caſtra, ne nox terrorem in tumultuario proelio augeret, lucem exſpectauit. & cum luce moueret, tamen turmam equitum exploratum miſit. Poſteaquam relatum eſt quantae copiae & in quo loco eſſent, totius agminis ſarcinas in medium conijci iuſſit, & triarios uallum circumijcere: cetero exercitu inſtructo ad hoſtem acceſſit. Idem & Galli fecerunt, poſteaquam apertas eſſe inſidias, & recto ac iuſto proelio, ubi uera uirtus uinceret, dimicandum uiderunt. Hora ſecunda ferme concurſum eſt. ſiniſtra ſociorum equitum ala, & extraordinarij prima in acie pugnabant. praeerant duo conſulares legati, M. Marcellus, & Ti. Sempronius prioris anni conſul. Nouus conſul nunc ad prima ſigna erat: nunc legiones continebat in ſubſidijs, ne certaminis ſtudio prius concurrerent, quam datum ſignum eſſet. equites earum extra aciem in locum patentem Q. & P. Minucios tribunos militum educere iuſſit: inde cum ſignum dediſſet, impetum ex aperto facerent. Haec agenti nuncius uenit a Ti. Sempronio Longo, non ſuſtinere extraordinarios impetum Gallorũ, & caeſos permultos eſſe: & qui ſuperſint, partim labore, partim metu remiſiſſe ardorem pugnae. Legionem alteram ex duabus, ſi uideretur, ſummitteret priuſquam ignominia acciperetur. Secunda legio miſſa eſt, & extraordinarij recepti. tum redintegrata eſt pugna: cum & recens miles, & frequens ordinibus legio ſucceſſiſſet: & ſiniſtra ala ex proelio ſubducta eſt, dextera in primã aciem ſubijt. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia aeſtus corpora Gallorum. denſis tamen ordinibus nunc alij in alios, nunc in ſcuta incumbentes ſuſtinebant impetus Romanorum. Quod ubi animaduertit conſul, ad perturbandos ordines eorum C. Liuium Salinatorem, qui praeerat alarijs equitibus, quam concitatiſſimos equos immittere iubet: & legionarios equites in ſubſidijs eſſe. Haec procella equeſtris primo confudit & turbauit, deinde diſſipauit aciem Gallorum, non tam ut terga darent. obſtabant duces, haſtilibus caedentes terga trepidantium, & redire in ordines cogentes: ſed interequitantes alarii non patiebantur. Conſul obteſtabatur milites, ut paullum adniterentur, uictoriam in manibus eſſe. dum perturbatos, & trepidantes uiderent, inſtarent. ſi reſtitui ordines ſiuiſſent,

A sent, integro rursus eos proelio & dubio dimicaturos. Inferre uexillarios iussit signa. omnes connixi tandem auerterunt hostem. postquã terga dabant,& in fugam passim effundebantur, tum ad persequendos eos legionarij equites immissi. Quattuordecim millia Boiorum eo die caesa sunt,uiui capti mille nonagintaduo,equites ducẽti uigintiunus, tres duces eorum, signa militaria ducenta XII, carpenta LXIII. Nec Romanis incruenta uictoria fuit. supra quinque millia militum ipsorum aut sociorum sunt amissa, centuriones tres & XX,praefecti socium quattuor,& M.Genucius & M.Marcius, tribuni militũ secundae legionis. Eodem fere tempore duorum consulum litterae allatae sunt: L.Cornelij de proelio ad Mutinam cum Boijs facto,& Q.Minucii a Pisis,comitia suae sortis esse.ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere,ut abscedi inde sine pernicie sociorum & damno reip.non possit.si ita uideretur patribus, mitterent ad collegam,ut is,qui profligatum
B bellum haberet, ad comitia Romam rediret. si id agere grauaretur, quod non suae sortis id negotium esset, se quidem facturum quodcumque senatus censuisset. sed etiam atque etiam uiderent,si magis e rep.esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui prouinciam. Senatus C.Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L.Cornelium consulem, qui litteras collegae ad senatum missas deferrent ad eũ: & nunciarent, senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam ueniret: potius, quam Q.Minucius a bello integro auocaretur,interregnum iniri passurum. Missi legati renunciarunt,L.Cornelium ad magistratus subrogandos Romam uenturum. De litteris L.Cornelii,quas scripserat secundum proelium cum Boiis factũ,disceptatio in senatu fuit, quia priuatim plerisque senatoribus legatus M.Claudius scripserat,fortunae populi R. & militum uirtuti gratiam habendam, quod res bene gesta esset. consulis opera & militum aliquan-
C tum amissum,& hostium exercitum,cuius delendi oblata fortuna fuerat, elapsum. milites eo plures perisse,quod tardius ex subsidiis,qui laborantibus opem ferrẽt,successissent. hostes e manibus emissos, quod equitibus legionariis & tardius datum signum esset,& perse qui fugientes non licuisset. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores consultatio delata est. instabat enim cura alia, quod ciuitas fenore laborabat: & cum multis fenebribus legibus constricta auaritia esset,uia fraudis inita erat,ut in socios, qui non tenerentur ijs legibus, nomina transscriberent. ita libero fenore obruebant debitores. cuius cernendi cum ratio quereretur,diem finiri placuit,Feneralia quae proxime fuissent: ut qũi post eam diem socij ciuibus Romanis credidissent pecunias,profiterentur: & ex ea die pecuniae creditae, quibus debitor uellet legibus, ius creditori diceretur. Deinde posteaquam professionibus detecta est magnitudo aeris alieni per hanc fraudem contracti, M.
D Sempronius tribunus pleb.ex auctoritate patrum plebem rogauit,plebesque sciuit,ut cum socijs ex nomine Latino pecuniae creditae ius idẽ quod cum ciuibus Romanis esset. Haec in Italia domi militiaeq. acta.In Hispania nequaquam tantum belli fuit,quantum auxerat fama.C.Flaminius in citeriori Hispania opidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit,& per hiemem proelia aliquot nulla memoria digna aduersus latronum magis,quam hostium excursiones,uario tamen euẽtu, nec sine militum iactura, sunt facta. Maiores res gestae a M.Fuluio. Is apud Toletum opidum cum Vaccaeis Vectonibusque & Celtiberis signis collatis dimicauit: exercitum earũ gentium fudit fugauitque: regem Hilermum uiuum cepit. Dum haec in Hispania gerebantur, comitiorum iam appetebat dies.itaque L.Cornelius consul,relicto ad exercitum M.Claudio legato, Romam uenit. Is in senatu cum de rebus a se gestis disseruisset,quoq. in statu prouincia esset, que-
E stus est cum patribus conscriptis, quod tanto bello una secunda pugna tam feliciter perfecto,non esset habitus dijs immortalibus honos. postulauit deinde, ut supplicationem simul triumphumque decernerent.Prius tamen,quam relatio fieret,Q.Metellus,qui consul dictatorque fuerat,litteras eodem tempore dixit & consulis L.Cornelij ad senatum,& M. Marcelli ad magnam partem senatorum allatas esse inter se pugnantes: eoque dilatam esse consultationem ut praesentibus auctoribus earum litterarum disceptaretur.itaque exspectasse sese,ut consul,qui sciret ab legato suo aduersus se scriptum aliquid, cum ipsi ueniendum esset, duceret eum secum Romam: cum etiam uerius esset, Ti.Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato: nunc uideri esse amotum de industria, ne ea,quae scripsisset,praesens diceret,aut argueret coram: & si quid uani afferret,argui posset, donec

ad

ad liquidum ueritas explorata esset. itaque nihil eorum quae postularet consul decerneñ F dum in praesentia censere. Cum pergeret nihilo segnius referre, ut supplicatio decerneretur, triumphantique sibi in urbem inuehi liceret, M. & C. Titinij tribuni plebis se intercessuros, si de ea re fieret senatusconsultum, dixerunt. Censores erant priore anno creati Sex. Aelius Paetus, & C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit. censa sunt ciuium capita CXLIII millia septingenta quattuor. Aquae ingentes eo anno fuerunt: & Tiberis loca plana urbis inundauit. circa portam Flumetanam etiam collapsa quaedam ruinis sunt. & porta Coelimontana fulmine icta est, murusque circa multis locis de caelo tactus. & Ariciae, & Lanuuij & in Auentino lapidibus pluuit. & a Capua nunciatum est, examen uesparum ingens in forum aduolasse, & in Martis aede consedisse. eas collectas cum cura, & igni crematas esse. Horum prodigiorum caussa decemuiri libros adire iussi, & nouendiale sacrũ factum, & supplicatio indicta est, atque urbs lustrata. Iisdẽ diebus aediculam Victoriae uirginis prope aedẽ M. Porcius Cato dedicauit, biennio postquam uouit. Eodẽ anno coloniã G Latinam in agrum Thurinũ triumuiri deduxerunt, Cn. Mãlius Vulso, L. Apustius Fullo, Q. Aelius Tubero, cuius lege deducebatur. tria millia peditum iere CCC equites: numerus exiguus pro copia agri. dari potuere tricena iugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta est: quo postea si uellent, nouos colonos adscribere possent. uicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt. In exitu iam annus erat, & ambitio magis, quam umquam alias, exarserat consularibus comitijs. multi & potentes petebant patricij, plebeijque, P. Cornelius, Cn. filius, Scipio, qui ex Hispania prouincia nuper decesserat magnis rebus gestis, & L. Quinctius Flamininus, qui classi in Graecia praefuerat, & Cn. Manlius Vulso: hi patricij. plebeij autem, C. Laelius, Cn. Domitius, C. Liuius Salinator, M'. Acilius. sed omnium oculi in Quinctium Corneliumque coniecti. nam & in H unum locum petebant ambo patricij, & rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Ceterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi aetatis suae imperatores. maior gloria Scipionis, & quo maior, eo propior inuidiam: Quinctij recentior, ut qui eo anno triumphasset. Accedebat quod alter decimum iam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat: quae res minus uerendos magnos homines ipsa satietate facit: consul iterum post deuictum Hannibalem censorque fuerat. in Quinctio noua, & recentia omnia ad gratiam erant. nihil nec petierat a populo post triumphum, nec adeptus erat. Pro fratre germano, non patruele, se petere aiebat, pro legato & participe administrati belli. se terra, fratrem mari rem gessisse. Is obtinuit, ut praeferretur cãdidato quem Africanus fraterque ducebant: quem Cornelia gens, Cornelio cõsule comitia habente: quem tãtum praeiudicium senatus uirum e ciuitate optimum iudicatum, qui matrem Idaeam Pessinunte uenientem in urbem acciperet. L. Quinctius & Cn. Domitius Ahenobarbus consules facti, adeo ne in plebeio quidem consule, cum pro C. Laelio niteretur, Africanus ualuit. Postero die praetores creati L. Scribonius Libo, M. Fuluius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Baebius Tamphilus, L. Valerius Tappus, Q. Salonius Sarra. Aedilitas insignis eo anno fuit M. Aemilij Lepidi, & L. Aemilij Paulli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iouis aedis posuerunt. porticum unã extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adiecto: alteram a porta Fontinali ad Martis aram, qua in campum iter esset, perduxerunt. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat. extremo eius anni bis in magnum periculum res adducta est. nam & castra consulis oppugnata aegre sunt defensa: & non ita multo post per saltum angustum cum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. qua cum exi- K tus non pateret, conuerso agmine redire institit consul. & a tergo fauces saltus occupatae a parte hostium erant: Caudinaeque cladis memoria nõ animis modo, sed prope oculis obuersabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. Eorum praefectus consuli pollicetur, se parte utra uellet cum suis erupturum. tantum uti diceret, utra pars frequentior uicis esset. in eos se impetum facturum, & nihil prius, quam flammam tectis iniecturum, ut is pauor cogeret Ligures excedere saltu, quem obsiderent, & discurrere ad opem ferendam suis. Collaudatum eum consul spe praemiorum onerat. Numidae equos conscendunt, & obequitare stationibus hostium neminem lacessentes coeperunt. Nihil primo adspectu contemptius, equi hominesque paulluli & graciles; discinctus & inermis

eques

A Rhegini,& T
cusas atque
securibus m
posuisse. F
caussam a
factas, i
& non
alia pr
Quic
litai
ris
B ta
A
r

Pater Hamil F
otum iureiu-
x & XXX an
régiam ad-
inueniam
s crimi-
dioque
bello
com-
ora-
ge-
id G
in
i-

A beret, niſi ac
bant cõtra f
ſus eſt in C
ficiſci amb
ctius per
ſtarunt.
quibus
Et in
brun
uur
fec
B uc
di
lo
n
P

C

ncilium edi- F
concilio o-
T. Quinctij
exspectan
onsuluis-
r is tum
ompa-
et: sta
cura
eos
per
é- G
ie
ã,
n
s

r.

A restituti animi,& hostium conterriti essent, ad Lacedaemonem ducere:eo modo uno ratus ab obsidione Gythei hostem abduci posse. Ad Caryas primum in hostium terra posuit castra.Eo ipso die Gytheum expugnatũ est. cuius rei ignarus Philopoemen castra ad Barbosthenem(mons est decem millia passuum ab Lacedaemone)promouit.Et Nabis recepto Gytheo,cum expedito exercitu inde profectus, cum praeter Lacedaemonẽ raptim duxisset:Pyrrhi(quae uocant)castra occupauit:quem peti locum ab Achaeis nõ dubitabat. inde hostibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias uiae prope quinque millia passuum: cogebatur agmen ab equitibus,& maxime a parte auxiliorum, quod existimabat Philopoemen tyrannum mercenarijs militibus,quibus plurimum fideret,a tergo suos aggressurum. Duae res simul inopinatae perculerunt eum:una,praeoccupatus quẽ petebat locus: altera, quod primo agmini occurrisse hostem cernebat: ubi cum per loca B confragosa iter esset, sine leuis armaturae praesidio signa ferri non uidebat posse. Erat autem Philopoemen praecipuae in ducendo agmine locisq. capiẽdis sollertiae, atq.usus:nec belli tantum temporibus,sed etiam in pace ad id maxime animũ exercuerat. Vbi iter quopiam faceret,& ad difficilem transitu saltum uenisset, contemplatus ab omni parte loci naturam,cum solus iret,secum ipse agitabat animo: cum comites haberet, ab ijs quaerebat:si hostis eo loco apparuisset: quid si a fronte,quid si ab latere,hoc aut illo, quid si a tergo adoriretur, capiendum consilij foret? posse instructos recta acie, posse inconditum agmen, & tantummodo aptum uiae,occurrere. quem locum ipse capturus esset,cogitando aut quaerendo exsequebatur, aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim interesse) usurus:quo impedimenta,quo sarcinas,quo turbam inermem reijceret: quãto ea,aut quali praesidio custodiret:& utrum pergere qua coepisset ire,uia,an eam qua uenisset,repe C tere melius esset: castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci:qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumq. copia esset: qua postero die castra mouenti tutum maxime iter, quae forma agminis foret. His curis cogitationibusq. ita ab ineunte aetate animum agitauerat, ut nulla ei noua in tali re cogitatio esset.Et tum omniũ primum agmen constituit: dein Cretenses auxiliares,& quos Tarentinos uocabant, equites binos secum trahẽtes equos ad prima signa misit:& iussis equitibus subsequi. super torrentem,unde aquari possent,rupem occupauit.eo impedimenta omnia, & calonum turbã collectam armatis circumdedit,& pro natura loci castra communiuit.tabernacula statuere in asperis,& inaequabili solo,difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. ex eodem riuo utrimque cum praesidio leuis armaturae aquati sunt: & priusquam, qualia in propinquis castris solent, contraheretur certamen, nox interuenit. postero die apparebat pu D gnandum pro aquatoribus circa riuum esse. nocte in ualle a conspectu hostium auersa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit cetratorum. Luce orta Cretensium leuis armatura, & Tarentini equites super torrentem proelium commiserunt. Letemnastus Cretẽsis popularibus suis,equitibus Lycortas Megalopolitanus praeerat. Cretenses,& hostium auxiliares,equitumq. idem genus Tarentini praesidio aquatoribus erãt, aliquandiu dubium proelium fuit, ut eodem ex parte utraque hominum genere, & armis paribus. procedente certamine, & numero uicere tyranni auxiliares: & quia ita praeceptum a Philopoemene praefectis erat, ut modico edito proelio in fugam inclinarent, hostemque ad insidiarum locum pertraherent, effuse secuti fugientes per conuallem plerique & uulnerati & interfecti sunt, priusquam occultum hostem uiderent. Cetrati ita, quantum latitudo uallis patiebatur, instructi sederant, ut facile per interualla ordinum fugientes suos acciperent. consurgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi, & in ho E stes inordinatos, effusos, labore etiam & uulneribus fessos impetum faciunt. nec dubia uictoria fuit. extemplo terga dedit tyranni miles, & haud paullo concitatiore cursu, quam secutus erat, fugiens in castra est compulsus. multi caesi captique in fuga sunt. & in castris quoque foret trepidatum, ni Philopoemen receptui cani iussisset: loca magis, confragosa, &,quacumque temere processisset, iniqua, quam hostem metuens. Inde & ex fortuna pugnae, & ex ingenio ducis coniectans, in quo tum is pauore esset, unum ex auxiliaribus specie transfugae mittit ad eum, qui comperto afferret, Achaeos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui prope ipsis affluit moenibus, progredi: ut intercluderent iter, ne aut tyrannus, cum uellet, receptum ad urbem haberet: aut commeatus

ab urbe in castra portarentur: simul etiam tentaturos, si quorum animi sollicitari ad defe- F
ctionem a tyranno possent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra caussam probabilem praebuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus & equitatu stationem agere pro uallo iussit. ipse tamquam in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocius ferri ad urbem iussit. Philopoemē posteaquam citatum agmen per angustam & procliuem uiam duci raptim uidit: equitatum omnem & Cretensium auxiliares in stationem hostiū, quae pro castris erat, emittit. Illi ubi hostes adesse, & a suis se desertos uiderunt, primo in castra recipere se conati sunt: deinde posteaquam instructa acies tota Achaeorum admouebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum praegressum insistunt. Extemplo cetrati Achaeorum in castra impetum faciunt, & diripiunt: ceteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod uix trāquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Vt uero ad postremos proelium ortum est, cla- G
morque terribilis a tergo pauentium ad prima signa est perlatus, pro se quisque armis abiectis in circumiectas itineri siluas diffugiūt: momentoque temporis strage armorum saepta uia est, maxime hastis, quae pleraeque aduersae cadentes, uelut uallo obiecto iter impediebant. Philopoemen utcumque possent, instare & persequi auxiliaribus iussis, (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipse grauius agmen uia patentiore ad Eurotam amnem deduxit. ibi castris sub occasum solis positis, leuem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, opperiebatur. qui ubi prima uigilia uenerunt, nunciantes tyrannum cum paucis ad urbem penetrasse, ceteram multitudinem inermem toto sparsam uagari saltu, corpora curare eos iubet. ipse ex cetera copia militū, qui, quia priores in castra uenerant, refecti & cibo sumpto & modica quiete erant, delectos, nihil praeter gladios secum ferentes extemplo educit, & duarum portarum itineribus, quae Pharin quaeq. Barbosthe- H
nem ferunt, eos instruxit, qua ex fuga recepturos sese hostes credebat. Nec eum opinio fefellit. nam Lacedaemonij, quoad lucis superfuit quidquam, deuijs callibus medio saltu se recipiebant. primo uespere ut lumina in castris hostium conspexere, e regione eorū occultis semitis se tenuerunt. ubi praetergressi ea sunt, iam tutum rati, in patentes uias descenderunt. ibi excepti ab insidente hoste, passim ita multi caesi captiq. sunt, ut uix quarta pars de toto exercitu euaserit. Philopoemen incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta uastandis agris Laconum absumpsit: debilitatisque ac prope fractis tyranni uiribus, domum redijt, aequātibus eum gloria rerum Achaeis imperatori Romano, &, quod ad Laconicum bellum attineret, praeferentibus etiam. Dum inter Achaeos & tyrannum bellum erat: legati Romanorum circumire sociorum urbes solliciti, ne Aetoli partis alicuius animos ad Antiochum auertissent. minimum operae in Achaeis adeundis consumpserunt, I
quos, quia Nabidi infesti erant, ad cetera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere, allocutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere. eo Magnetum concilium indictum est. Accuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati a Romanis, totique Antiochi & Aetolorum erāt: quia cum reddi filium obsidem Philippo allatum esset, stipendiumque impositum remitti: inter cetera uana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse. id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisq. eius quidam omnia nouari Aetolorum Antiochique aduentu malebant. Aduersus eos ita disserendum erat, ne timorem uanum ijs demendo, spes incisa Philippum abalienaret, in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus esset. Illa tantum commorata, cum totam Graeciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse: tum eam ciuitatem praecipue. ibi enim non praesidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exaedificatam: ut praesens semper in oculis habendus esset do- K
minus. ceterum nequidquam ea facta, si Aetoli Antiochum in Philippi regiam adduceret, & nouus & incognitus pro uetere & experto habendus rex esset. Magnetarchen summum magistratum uocant. is tum Eurylochus erat, ac potestate ea fretus negauit dissimulandum sibi & Magnetibus esse, quae fama uulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetibus esse. & inter dicendi contentionem inconsultius euectus proiecit: tum quoque specie liberam Demetriadem esse, re uera omnia ad nutum Romanorum fieri. Sub hanc uocem fremitus uariantis multitudinis fuit, partim assentientium, partim indignantium, dicere id ausum

eum.

A eum. Quinctius quidem adeo exarsit ira, ut manus ad caelum tendens, deos testes ingrati, ac perfidi animi Magnetum inuocaret. hac uoce perterritis omnibus, Zeno ex principibus unus magnae tum cum ob eleganter actam uitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat: ab Quinctio legatisque alijs flens petijt, ne unius amentiam ciuitati assignarent. suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia, quae hominibus sancta caraq. sint, T. Quinctio & populo Romano debere. nihil quemquam a dijs immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent, & in corpora sua citius per furorem saeuituros, quam ut Romanam amicitiam uiolarent. Huius orationem subsecutae multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Aetoliam profugit. Iam enim, & id magis in dies Aetoli defectionem nudabant, eoq. ipso forte tempore Thoas princeps legationis, quam B miserant ad Antiochum, redierat: indeq. Menippum secum adduxerat, regis legatum: qui priusquam concilium ijs daretur, impleuerant omnium aures, terrestres naualesq. copias commemorando, ingentem uim peditum equitumq. uenire, ex India elephantos accitos: ante omnia, quo maxime moueri credebant multitudinis animos, tantum aduehi auri, ut ipsos emere Romanos possit. Apparebat, quid ea oratio in cōcilio motura esset. nam & uenisse eos, & quae agerent, omnia Romanis legatis deferebantur. & quamquam prope abscissa res erat, tamen non ab re esse Quinctio uisum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanae societatis Aetolos, qui uocem liberam mittere aduersus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei uisi sunt, propter & ciuitatis dignitatē, & uetustam societatem cū Aetolis. ab ijs Quinctius petijt, ut legatos ad Panaetolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renunciauit legationem. C Menippus post eum intromissus, optimum fuisse omnibus, qui Graeciam Asiamq. incolerent, ait, integris rebus Philippi, potuisse interuenire Antiochum, sua quemque habiturū fuisse, neque omnia sub nutum ditionemq. Romanam peruentura. Nunc quoque, inquit, (si modo uos, quae inchoastis, consilia constantes perducitis ad exitum) poterit dijs iuuātibus, & Aetolis socijs, Antiochus quamuis inclinatas Graeciae res restituere, in pristinā dignitatem. ea autem in libertate posita est, quae suis stat uiribus, non ex alieno arbitrio pendet. Athenienses, quibus primis post regiam legationem dicendi quae uellent potestas facta est, mentione omni regis praetermissa, Romanae societatis Aetolos, meritorūq. in uniuersam Graeciam T. Quinctij admonuerunt, ne temere eam celeritate nimia consiliorum euerterent. Consilia callida & audacia prima specie laeta, tractatu dura, euētu tristia esse. legatos Romanos, & in ijs T. Quinctium haud procul inde abesse. dum integra omnia essent, uerbis potius de ijs, quae ambigerentur disceptarent, quam Asiam, Europamq. ad fu- D nestum armarent bellum. Multitudo auida nouādi res, Antiochi tota erat, & ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. principum maxime seniores auctoritate obtinuere, ut daretur ijs concilium. Hoc decretum Athenienses cum retulissent, eundum in Aetoliam Quinctio uisum est. aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Aetolos belli culpā esse, Romanos iusta ac prope necessaria sumpturos arma. Posteaquam uentum est eo, Quinctius in concilio orsus a principio societatis Aetolorum cum Romanis, & quoties ab ijs fides mota foederis esset, pauca de iure ciuitatum, de quibus ambigeretur, disseruit. Si quid tamen aequi se habere arbitrarētur, quanto esse satius, Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent, quam populum Romanum cum Antiocho admistis Aetolis, non sine motu magno generis humani, & pernicie Graeciae, dimicare? nec ullos prius cladē eius belli sensuros, quā qui mouissent. Haec E nequidquam uelut uaticinatus Romanus. Thoas deinde, ceteriq. factionis eiusdem cum assensu omnium auditi, peruicerunt, ut ne dilato quidem concilio, & absentibus Romanis decretum fieret, quo accerseretur Antiochus ad liberandam Graeciam, disceptandumque inter Aetolos & Romanos. Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus praetor eorum. nam cum idipsum decretum posceret eum Quinctius: non ueritus maiestatem uiri, aliud in praesentia, quod magis instaret, praeuertendū sibi esse dixit: decretum responsumque breui in Italia, castris super ripam Tiberis positis, daturum. tantus furor illo tempore gentem Aetolorum, tantusq. magistratus eorum cepit. Quinctius legatique Corinthum redierunt. Inde, ut quaeque de Antiocho nihil per se ipsi moti, & sedentes

ſedentes exſpectare aduentum uiderentur regis, concilium quidem uniuerſae gentis poſt F
dimiſſos Romanos non habuerunt, per apocletos autem (ita uocant ſanctius concilium: ex delectis conſtat uiris) id agitabant, quonam modo res in Graecia nouarentur. Inter omnes cõſtabat, in ciuitatibus principes & optimum quemque Romanae ſocietatis eſſe, & praeſenti ſtatu gaudere: multitudinem, & quorum res non ex ſententia ipſorum eſſent, omnia nouari uelle. Aetoli conſiliũ uno die ſpei quoque non audacis modo, ſed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, & Lacedaemonem occupandi. Singuli in ſingulas miſsi ſunt principes, Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedaemonem, Diocles Demetriadem. Hunc exſul Eurylochus, de cuius fuga, cauſſaq. fugae ante dictum eſt: quia reditus in patriam nulla ſpes alia erat, adiuuit. Litteris Eurylochi admoniti propinqui amiciq. & ſi eiuſdem factionis erant, liberos & coniugem eius cum ſordida ueſte tenentes uelamenta ſupplicum concionem frequentem adire iubent, ſingulos uniuerſoſq. obteſtantes, ne inſontem indemnatum conſeneſcere in exſilio ſinerẽt. Et ſimplices homines miſericordia, & improbos ſeditioſoſq. immiſcendi res tumultu Aetolico ſpes mouit. pro ſe quisque reuocari iubebãt. His praeparatis Diocles cum omni equitatu (& erat tunc praefectus equitum) ſpecie reducentis exſulem hoſpitẽ profectus, die ac nocte ingens iter emẽſus, cũ millia ſex ab urbe abeſſet, luce prima tribus electis turmis, cetera multitudine equitum ſubſequi iuſſa, praeceſſit. poſteaquam portae appropinquabat, deſilire omnes ex equis iuſſit, & loris ducere equos, itineris maxime modo ſolutis ordinibus, ut comitatus magis praefecti uideretur, quã praeſidiũ. Ibi una ex turmis ad portã relicta, ne excludi ſubſequẽs equitatus poſſet, media urbe ac per forum manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibuſq. domum deduxit. mox equitum plena urbs erat, & loca opportuna occupabantur. tum in domos miſſi, qui principes aduerſae factionis interficerent. Ita Deme H
trias Aetolorum facta eſt. Lacedaemone non urbi uis afferenda, ſed tyrannus dolo capiẽdus erat, quem ſpoliatum maritimis opidis a Romanis, tunc intra moenia etiã Lacedaemonis ab Achaeis cõpulſum, qui occupaſſet occidere, eũ totius gratiam rei apud Lacedaemonios laturum. Cauſſam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia ſibi, cum illis auctoribus rebellaſſet, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati ſunt, & triginta delecti ex iuuentute equites. Iis a praetore Damocrito in concilio arcano gentis, de quo ante dictum eſt, denunciatum, ne ſe ad bellum Achaicum, aut rem ullam, quam ſua quiſque opinione praecipere poſſet, crederent miſſos eſſe. quidquid Alexamenum res mouiſſet ſubiti conſilij capere, ad id quamuis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exſequendum parati eſſent: ac pro eo acciperent, tamquam ad id unum agendũ miſſos a domo ſe ſcirent. Cum his ita praeparatis Alexamenus ad tyrannum uenit, quẽ aduenie- I
niens extemplo ſpei impleuit. Antiochum iam in Europam tranſiſſe: mox in Graecia fore, terras maria armis uiris completurum. non cum Philippo rem eſſe credituros Romanos. numerum iniri peditum, equitum, nauiumq. non poſſe: elephantorum aciem conſpectu ipſo debellaturam. Aetolos toto ſuo exercitu paratos eſſe uenire Lacedaemonem, cũ res poſcat: ſed frequentes armatos oſtendere aduenienti regi uoluiſſe. Nabidi quoque & ipſi faciendum eſſe, ut quas haberet copias, non ſineret ſub tectis marceſcere otio, ſed educeret, & in armis decurrere cogeret, ſimul animos acueret, & corpora exerceret. conſuetudine leuiorem laborem fore, & comitate ac benignitate ducis etiam non iniucundum fieri poſſe. Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem coepere. Satellites tyranni media fere in acie conſiſtebant. tyrannus cum tribus ſummum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante ſigna uectabatur, cornua extrema inuiſens. in
dextero cornu Aetoli erant, & qui ante auxiliares tyranni fuerant, & qui uenerant mille K
cum Alexameno. Fecerat ſibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, mouendiq. eum quae in rem eſſe uidebantur: nũc in dextrum cornu ad ſuos adequitandi: mox inde, uelut imperato quod res popoſciſſet, recipiendi ſe ad tyrannum. Sed quem diem patrando facinori ſtatuerat, eo paulliſper cum tyranno uectatus, cũ ad ſuos conceſſiſſet: tum equitibus a domo ſecum miſſis, Agenda, inquit, res eſt iuuenes, audendaq., quã me duce impigre exſequi iuſsi eſtis. parate animos dextraſq., ne quis in eo quod me uiderit facientẽ, ceſſet. qui cunctatus fuerit, & ſuũ conſiliũ meo interponet, ſciat ſibi reditum ad penates non eſſe. Horror cunctos cepit: & meminerant cum quibus man-

datis

A datis exisſent. Tyrannus ab laeuo cornu ueniebat. Ponere haſtas equites Alexamenus iu
bet,& ſe intueri. colligit & ipſe animum confuſum tantae cogitatione rei.poſteaquam ap-
propinquabat,impetum facit: & transfixo equo tyrannum deturbat. iacentē equites con-
fodiunt.multis fruſtra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus uulnera peruene
runt,& priuſquam a media acie ſuccurreretur,exſpirauit. Alexamenus cum omnibus Ae-
tolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis cuſtodes,cū res in oculis ge-
reretur, pauor primo cepit: deinde poſteaquam abire Aetolorum agmen uidere, concur-
runt ad relictum tyranni corpus. & ſpectatorum turba ex cuſtodibus uitae, mortiſq. ulto-
ribus,eſt facta. nec mouiſſet ſe quiſquam, ſi extemplo poſitis armis uacata in concionem
multitudo fuiſſet, & oratio habita tempori conueniens. frequentes inde retenti in armis
Aetoli,ſine iniuria cuiuſquam.ſed ut oportuit in conſilio fraude coepto,omnia in maturā-
B dam perniciem eorum,qui fecerant, ſunt acta. Dux regia incluſus diem ac noctem in ſcru
tandis theſauris tyranni conſumpſit. Aetoli uelut capta urbe,quam liberaſſe uideri uole-
bant in praedam uerſi. Simul indignitas rei,ſimul contemptus,animos Lacedaemonijs ad
coeundum fecit. alij dicere, exturbandos Aetolos, & libertatem, cum reſtitui uideretur,
interceptam repetendam. alij, ut caput agendae rei eſſet, regij generis aliquem in ſpeciē
aſſumendum.Laconicus eius ſtirpis erat puer admodum,educatus cum liberis tyranni. eū
in equum imponunt,& armis arreptis Aetolos uagos per urbem caedunt.tum regiam inua
dunt. ibi Alexamenum cum paucis reſiſtentem obtruncant. Aetoli circa Chalcioecon
(Mineruae eſt templum aereum)congregati caeduntur. pauci armis abiectis, pars Tegeā,
pars Megalopolin perfugiunt. ibi comprehenſi a magiſtratibus,ſub corona uenierūt. Phi-
lopoemen audita caede tyranni profectus Lacedaemonem,cum omnia turbata metu inue
C niſſet euocatis principibus,& oratione habita,qualis habenda ab Alexameno fuerat,ſocie
tati Achaeorum Lacedaemonios adiunxit: eo etiam facilius, quod ad idem forte tempus
A. Atilius,cum quattuor & uiginti quinqueremibus ad Gytheum acceſſit. Iiſdem diebus
circa Chalcidem Thoas per Euthymidam principem,pulſum opibus eorum,qui Romanae
ſocietatis erant, poſt T. Quinctii legatorumq. aduentum, & Herodorum Cianum merca-
torem,ſed potentem Chalcide propter diuitias,praeparatis ad proditionem ijs,qui Euthy
midae factionis erant;nequaquam eādem fortunam,qua Demetrias per Eurylocum occu
pata fuerat,habuit. Euthymidas ab Athenis(eum domicilio delegerat locum)Thebas pri-
mum, hinc Salganea proceſſit. Herodorus ad Thronium, inde haud procul in Maliaco ſi-
nu duo millia peditum, & Thoas ducentos equites, onerarias leues ad triginta habebat.
eas cum ſexcentis peditibus Herodorus tranſijcere in inſulam Atalantam iuſſus: ut inde,
D cum pedeſtres copias appropinquare iam Aulidi,atque Euripo ſenſiſſet, Chalcidem trāſij
ceret. ipſi ceteras copias, nocturnis maxime itineribus,quanta poterant celeritate, Chal-
cidem ducebant. Mictio & Xenoclides,penes quos tum ſumma rerum, pulſo Euthymida,
Chalcide erat, ſeu ipſi per ſe ſuſpicati,ſeu indicata re, primo pauidi,nihil uſquā ſpei,niſi in
fuga ponebant: deinde poſteaquam reſedit terror, & prodi, & deſeri non patriam modo,
ſed etiam Romanorum ſocietatem cernebant, conſilio tali animum adiecerunt. Sacrum
anniuerſarium eo forte tēpore Eretriae Amarinthidis Dianae erat,quod non popularium
modo, ſed Caryſtiorum etiam coetu celebratur. Eo miſerunt,qui orarent Eretrienſes Ca
ryſtioſq.ut & ſuarum fortunarū in eadem inſula geniti misererentur, & Romanam ſocieta
tem reſpicerent,ne ſinerent Aetolorū Chalcidem fieri.Euboeam habituros,ſi Chalcidem
habuiſſent. graues fuiſſe Macedonas dominos,multo minus tolerabiles futuros Aetolos.
E Romanorum maxime reſpectus ciuitates mouit,& uirtutē nuper in bello,& in uictoria iu
ſtitiam benignitatemq. expertas. itaque quod roboris in iuuentute erat, utraque ciuitas
armauit, miſitque. His tuenda moenia Chalcidis opidani cum tradidiſſent: ipſi omnibus
copijs tranſgreſſi Euripum, ad Salganea poſuerunt caſtra. inde caduceator primum,dein-
de legati ad Aetolos miſsi percunctatum,quo ſuo dicto factoue ſocij,atque amici ad ſe op
pugnandos uenirent. Reſpondit Thoas, dux Aetolorum, non ad oppugnandos, ſed ad li-
berandos ab Romanis uenire ſeſe. ſplendidiore nunc eos catena, ſed multo grauiore uin-
ctos eſſe, quam cum praeſidium Macedonum in arce habuiſſent. Se uero negare Chalci-
denſes aut ſeruire ulli, aut praeſidio cuiuſquam egere. Ita digreſsi ex colloquio legati ad
ſuos. Thoas & Aetoli, ut qui ſpem omnem in eo, ut improuiſo opprimerent, habuiſſent:
ad

ad iustum bellum oppugnationemq. urbis mari ac terra munitae haudquaquam pares domum rediere. Euthymidas postequam castra popularium ad Salganea esse, profectosque Aetolos audiuit, & ipse a Thebis Athenas redijt. Et Herodorus cum per aliquot dies intentus ab Atalanta signum nequidquam exspectasset: missa speculatoria naue, ut, quid morae esset, sciret: postequam rem omissam a socijs uidit: Thronium, unde uenerat, repetit. Quinctius quoque his auditis a Corintho ueniens nauibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. placuit quingentos milites praesidij caussa relinqui Chalcide ab Eumene rege, ipsum Athenas ire. Quinctius quo profectus erat, Demetriadem contēdit, ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatē Romanam factură. & ut praesidij aliquid esset suae partis hominibus, Eunomo praetori Thessalorū scripsit, ut armaret iuuentutē. & Villium ad Demetriadem praemisit ad tentandos animos: nō aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinae societatis, rem aggressurus. Villius quinqueremi naue hostium portus est inuectus. Eo multitudo Magnetum omnis cum se effudisset: quaesiuit Villius, utrum ad amicos, an ad hostes sese uenisse mallent. Respondit Magnetarches Eurylochus, ad amicos uenisse eum: sed abstineret portu, & sineret Magnetas in concordia & libertate esse: nec per colloquij speciem multitudinem sollicitaret. Altercatio inde, non sermo fuit, cum Romanus, ut ingratos incteparet Magnetas, imminentesq. praediceret clades: multitudo obstreperet, nunc senatum, nunc Quinctium accusando. Ita irrito incepto Villius ad Quinctium sese recepit. At Quinctius, nuncio ad praetorem misso, ut reduceret domum copias, ipse nauibus Corinthum redijt. Abstulerunt me uelut de spatio, Graeciae res immistae Romanis, non quia ipsas operaepretium esset perscribere: sed quia caussae fuerūt cū Antiocho belli. Cōsulibus designatis (inde namque diuerteram) L. Quinctius, & Cn. Domitius consules in prouincias profecti sunt: Quinctius in Ligures, Domitius aduersus Boios. Boij quieuerunt, atque etiam senatus eorum cum liberis, & praefecti cum equitatu (summa omnium mille & quingenti) consuli dediderunt sese. Ab altero consule ager Ligurum late est uastatus, castellaq. aliquot capta: unde non praeda modo omnis generis cum captiuis parta, sed recepti quoque aliquot ciues socijq. qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex senatus consulto plebisq. scito. tria millia & septingenti pedites ierunt, trecenti equites. triumuiri deduxerunt eos, Q. Naeuius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. quinadena iugera agri data in singulos pedites sunt: duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager. Bruttij ceperant de Graecis. Romae per idem tempus duo maximi fuerunt terrores, diutior alter, sed segnior. terra dies duodequadraginta mouit. per totidem dies feriae in sollicitudine ac metu fuere. in triduum eius rei caussa supplicatio habita est. alter non pauor uanus, sed uera multorum clades fuit. incendio a foro Boario orto diem noctemq. aedificia in Tiberim uersa arsere, tabernaeque omnes cum magni pretij mercibus conflagrauerunt. Iam fere in exitu annus erat, & in dies magis fama de Antiochi bello & cura patribus crescebat. itaque de prouincijs magistratuum designatorum, quo intentiores essent omnes, agitari coeptum est. Decreuere, ut consul Italia, & quo censuisset, (iam esse bellum aduersus Antiochum regem omnes sciebant) prouinciae essent. cuius ea sors esset, quattuor millia peditū ciuium Romanorum, & trecenti equites, sex millia socium Latini nominis cum quadringentis equitibus sunt decreta. eorum delectum habere L. Quinctius consul iussus, ne quid moraretur, quo minus consul nouus, quo senatus censuisset, extemplo proficisci posset. Item de prouincijs praetorum decretum est, prima ut sors duae, urbana, peregrinaq. iurisdictio esset: secunda Bruttij: tertia classis, ut nauigaret, quo senatus censuisset: quarta Sicilia: quincta Sardinia: sexta Hispania ulterior. Imperatum praeterea L. Quinctio cōsuli est, ut duas legiones ciuium Romanorum nouas conscriberet, & socium ac Latini nominis uiginta millia peditum, & octingentos equites. eum exercitum praetori cum Bruttij prouincia euenisset, decreuerunt. Aedes, quae Ioui eo anno in Capitolio dedicatae sunt, uouerat L. Furius purpureo praetor Gallico bello unā, alteram consul. Dedicauit Q. Marcius Ralla duumuir. Iudicia in feneratores eo anno multa seuere sunt facta, accusantibus priuatos aedilibus curulibus, M. Tuccio, & P. Iunio Brutto. de multa damnatorū quadrigae inauratae in Capitolio positae in cella Iouis supra fastigium aediculae, & XII clypea inaurata. & ijdem porticum extra portam Tergeminam inter lignarios fecerunt. Intentis in apparatū

noui

A noui belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eum ciuitates tenebant,
Smyrna,& Alexādria Troas, & Lampsacus: quas neque ui expugnare ad eam diem pote-
rat, neque condicionibus in amicitiam perlicere: neque a tergo relinquere, transijciēs ipse
in Europam, uolebat. Tenuit eum & de Hannibale deliberatio: & primo naues apertae,
quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratae sunt: deinde an omnino mittēdus esset,
consultatio mota est, maxime a Thoante Aetolo, qui omnibus in Graecia tumultu cōple-
tis, Demetriadem afferebat in potestate esse: & quibus mendacijs de rege, multiplicando
uerbis copias eius, erexerat multorum in Graecia animos, iisdem & regis spem inflabat.
omnium uotis eum accersiri. concursum ad litora futurum, unde classem regiā prospexis-
sent. Hic idem ausus de Hannibale est mouere sententiā prope iam certam regis. nā neque
dimittendam partem nauium a classe regia censebat, neque, si mittendae naues forent, mi-
B nus quemquam ei classi, quam Hannibalem, praeficiendum. Exsulem illum, & Poenū esse,
cui mille in dies noua consilia uel fortuna sua, uel ingenium possit facere. & ipsam eam glo
riam belli, qua uelut dote Hannibal concilietur, nimiam in praefecto regio esse. regem con
spici, regem unum ducem, unum imperatorem uideri debere. Si classem, si exercitum amit
tat Hannibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur. si quid prospere eueniat,
Hannibalis eam, nō Antiochi gloriam fore. Si uero uniuerso bello uincendi Romanos for
tuna detur, quam spem esse, sub rege uicturum Hannibalem uni subiectū, qui patriam pro
pe non tulerit? non ita se a iuuenta eum gessisse, spe animoq. complexum orbis terrarum
imperium, ut in senectute dominum laturus uideatur. Nihil opus esse regi Hānibale duce,
comite & consiliario eodem ad bellum uti posse. modicum fructum ex ingenio tali, neque
graue neque inutilem fore. si summa petantur, & dantē & accipiētem praegrauatura. Nul-
C la ingenia tam prona ad inuidiam sunt, quam eorum, qui genus ac fortunam suam animis
non aequant: quia uirtutem & bonum alienum oderunt. Extēplo consilium mittendi Han
nibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abiectum est. Demetriadis
maxime defectione ab Romanis ad Aetolos elatus, nō ultra differre profectionē in Grae-
ciam constituit. Priusquam solueret naues, Ilium a mari adscēdit, ut Mineruae sacrificaret.
Inde ad classem regressus, proficiscitur XL tectis nauibus, apertis LX. & ducētae onerariae
cum omnis generis commeatu, bellicoq. alio apparatu sequebantur. Imbrum primo insu-
lam tenuit, inde Sciathū trāiecit. ubi collectis in alto, quae dissipatae erāt nauibus, ad Pte-
leum primum continentis uenit. Ibi Eurylochus ei Magnetarches, principesq. Magnetum
ab Demetriade occurrerunt. quorum frequentia laetus, die postero in urbis portum naui-
bus est inuectus. Copias haud procul inde exposuit. X millia peditum fuere, & quingen-
D ti equites, sex elephanti: uix ad Graeciam nudam occupandam satis copiarum, ne dum ad
sustinendum Romanum bellum. Aetoli posteaquam Demetriadem uenisse Antiochum
allatum est, concilio indicto, decretum, quo accerserent eum, fecerunt. Iam profectus ab
Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat: Phalaram in sinum Maliacum processerat. in
de decreto accepto Lamiam uenit, exceptus ingenti fauore multitudinis cum plausibus
clamoribusq., & quibus alijs laetitia effusa uulgi significatur. In concilium, ut uentum est,
a Phanea praetore principibusque alijs introductus. facto silentio rex dicere orsus. Prima
eius oratio fuit excusantis quod tanto minoribus spe, atque opinione omnium copijs ue-
nisset. Id suae impensae erga eos uoluntatis maximum debere indicium esse, quod nec pa-
ratus satis ulla re, & tempore ad nauigandum immaturo uocantibus legatis eorum haud
grauate obsecutus esset, credidissetq., cum se uidissent Aetoli, omnia uel in se uno posita
E praesidia existimaturos esse. Ceterum eorum quoque se, quorum exspectatio destituta in
praesentia uideatur, spem abunde expleturum. nam simul primum anni tempus nauigabile
praebuisset mare, omnem Graeciam se armis, equis, omnem oram maritimā classibus cō-
pleturum, nec impēsae, nec labori, nec periculo parsurum, donec depulso ceruicibus eorū
imperio Romano, liberam uere Graeciam, atque in ea principes Aetolos fecisset. cū exer-
citibus commeatus quoque omnis generis ex Asia uenturos. in praesentia curae esse Ae-
tolis debere, ut copia frumenti suis, & annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur. In
hanc sententiam rex cum magno omnium assensu locutus discessit. Post discessū regis in
ter duos principes Aetolorum, Phaneam & Thoantem, contentio fuit. Phaneas reconci-
liatore pacis, & disceptatore de ijs, quae in controuersia cum populo Romano essent, uten
dum potius Antiocho censebat, quam duce belli. aduentum eius & maiestatem ad uere-
cundiam

cundiam faciēdam Romanis uim maiorem habituram, quam arma. Multa homines, ne bellare necesse sit, uoluntate remittere, quae bello & armis cogi non possint. Thoas negare, paci studere Phaneam: sed discutere apparatum belli uelle, ut taedio & impetus elanguescat regis, & Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim aequi ab Romanis impetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quinctio disceptando, satis expertum esse. nec nisi abscisa omni spe, auxilium Antiochi imploraturos fuisse. quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguescendum sed orandum potius regem, ut quoniam, quod maximum fuerit, ipse uindex Graeciae uenerit, copias quoque terrestres naualesque accersat. armatum regem aliquid impetraturum, inermem non pro Aetolis modo, sed ne pro se quidem ipso momenti ullius futurum apud Romanos. Haec uicit sententia, imperatoremque regem appellandum censuerunt, & XXX principes, cum quibus, si qua uellet, consultaret, delegerunt. Ita dimisso concilio, multitudo omnis in suas ciuitates dilapsa est. Rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. optimum uisum est, Chalcidem frustra nuper ab Aetolis tentatam primum aggredi, & celeritate in eam rem magis, quam magno conatu & apparatu opus esse. itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est. & alio itinere principes Aetoli iuniorum paucis euocatis, ad Chaeroniam occurrerunt, & X constratis nauibus secuti sunt. Rex ad Salganea castris positis, nauibus ipse cum principibus Aetolorum Euripum transiecit. & cū haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium & principes ante portam processerunt. pauci utrimque ad colloquium cōgressi sunt. Aetoli magnopere suadere, ut salua Romanorum amicitia regem quoque assumerent socium, atque amicū. Neque enim eū inferendi belli, sed liberādae Graeciae caussa in Europam transiecisse, & re liberandae, non uerbis & simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Graeciae ciuitatibus esse, quam utramque complecti amicitiam. ita enim ab utriusque iniuria tutam alterius semper praesidio & fiducia fore. nam si non recepissent regem, uiderent quid patiendum ijs extemplo foret: cum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere uiribus suis nō possent, ante portas esset. Ad haec Mictio unus ex principibus, mirari se dixit, ad quos liberandos Antiochus relicto regno suo in Europā trāsiecisset. nullam enim ciuitatem se in Graecia nosse, quae aut praesidium habeat, aut stipendiū Romanis pendat, aut foedere iniquo alligata, quas nolit leges patiatur. itaq. Chalcidenses neque uindice libertatis ullo egere, cum liberi sint: neque praesidio, cum pacem eiusdem populi R. beneficio & libertatem habeant. Amicitiam regis non aspernari, neque ipsorum Aetolorum. id primum eos pro amicis facturos, si insula excedant, atque abeant. nam ipsis certum esse, non modo non recipere moenibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum. Haec renunciata regi ad naues, ubi restiterat, cum essent: in praesentia (neque enim ijs uenerat copijs, ut ui agere quidquam posset) reuerti Demetriadem placuit. ibi, quoniam primum inane inceptum euasisset, consultare cum Aetolis rex, quid deinde fieret. Placuit Achaeos & Aminandrum regem Athamanum tentare. Boeotiorum gentem auersam ab Romanis iam inde a Barcillae morte, & quae secuta eā fuerant, censebāt. Achaeorum Philopoemenē principem aemulatione gloriae in bello Laconum, infestum inuisumque esse Quinctio credebant. Aminander uxorem Apamiam filiam Alexandri cuiusdam Megalopolitani habebat. qui se oriundum a Magno Alexandro ferens, filijs duobus Philippum, atque Alexandrum & filiae Apamiam nomina imposuerat; quam regijs inclytam nuptijs maior ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc forte ingenio uanum Aetoli, & Antiochus impulerant in spem, quod is uere regum stirpis esset, regni Macedoniae, si Aminandrum Athamanesq. Antiocho coniunxisset. & ea uanitas promissorum non apud Philippum modo, sed etiam apud Aminandrum ualuit. In Achaia legatis Antiochi Aetolorumque coram T. Quinctio Aegij datum est concilium. Antiochi legatus prior, quam Aetoli, est auditus. Is, ut pleriq. quos opes regiae alunt, uaniloquus, maria terrasque inani sonitu uerborum compleuit. Equitum innumerabilem uim trāsijci Hellesponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos uocāt: partim sagittis ex equo utentes, & a quo nihil satis tecti sit, auersos refugiēte equo certius figentes. His equestribus copijs quamquā uel totius Europae exercitus in unū coacti obrui possent, adijciebat multiplices copias peditum, & nominibus quoque gentium uix

fando

A fando auditis terrebat: Dahas, Medos, Elymaeosq. & Caddusios appellans. Naualium uero copiarum, quas nulli portus capere in Graecia possent, dextrum cornu Sidonios & Tyrios, sinistrum Aradios & ex Pamphilia Sidetas tenere, quas gẽtes nullae umquam nec arte nec uirtute nauali aequassent. Iam pecuniã, iam alios belli apparatus referre superuacaneum esse. scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiae. Itaque non cum Philippo, nec Hãnibale rem futuram Romanis, principe altero ciuitatis, altero Macedoniae tantũ regni finibus incluso, sed cum magno Asiae totius, partisq. Europae rege. Eum tamen, quamquã ab ultimis orientis terminis ad liberandam Graeciam ueniat, nihil postulare ab Achaeis, in quo fides eorum aduersus Romanos priores socios, atque amicos laedatur. non enim ut secum aduersus eos arma capiant, sed ut neutri parti sese coniungant, petere: pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant. Idem ferme & B Aetolorum legatus Archidamus petijt, ut quae facillima & tutissima esset, quietem praestarent, spectatoresq. belli, fortunarum alienarum euentum sine ullo discrimine rerum suarum opperirentur. Prouectus deinde est intemperantia linguae in maledicta, nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipsius Quinctij, ingratos appellans, & exprobrans non uictoriam modo de Philippo uirtute Aetolorum partam, sed etiam salutem: ipsumque & exercitum sua opera seruatos. Quo enim illum umquam imperatoris functum officio esse? auspicantemque immolantemque, & uota nuncupantẽ sacrificuli uatis modo in acie uidisse, cum ipse corpus suum pro eo telis hostium obijceret. Ad ea Quinctius: Coram quibus magis, quam apud quos uerba faceret, dicere, Archidamum rationem habuisse. Achaeos enim probe scire, Aetolorum omnem ferociam in uerbis, non in factis esse, & in concilijs magis concionibusque, quam in acie, apparere. itaque parui Achaeo- C rum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse: legatis regis, & per eos absenti regi eum se iactasse. Quod si quis antea ignorasset, quae res Antiochum & Aetolos coniunxisset, ex legatorum sermone potuisse apparere, mentiendo inuicem, iactandoque uires quas non haberent, inflasse uana spe, atque inflatos esse, dum ij ab se Philippum uictum, sua uirtute protectos Romanos, & quae modo audiebatis, narrant: uos, ceterasque ciuitates & gentes, suam sectam esse secuturos: rex contra peditum equitumque nubes iactat, & consternit maria suis classibus. Est autem res simillima cenae Chalcidensis hospitis mei, hominis & boni, & sciti conuiuatoris. apud quem solstitiali tempore comiter accepti, cum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa & uaria uenatio: homo non, quam isti sunt, gloriosus, renidens, condimentis ait uarietatem illam & speciem ferinae carnis ex mansueto sue factã. Hoc dici apte in copias regis, quae paullo ante ia- D ctatae sint, posse. uaria enim genera armorum, & multa nomina gentium inauditarum, Dahas, & Medos, & Caddusios, & Elymaeos, Syros omnes esse: haud paullo mancipiorũ melius, propter seruilia ingenia, quam militum, genus. Et utinam subijcere oculis uestris Achaei possem concursationem regis magni ab Demetriade nunc Lamiam in concilium Aetolorum, nunc Chalcidem. uideretis uix duarum male plenarum legiuncularum instar in castris regis. uideretis regem nunc mendicantem prope frumentum ab Aetolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias fenore in stipendium quaerentem: nunc ad portas Chalcidis stantem: & mox inde exclusum, nihil aliud, quam Aulide, atque Euripo spectatis, in Aetoliam redeuntem. Male crediderunt & Antiochus Aetolis, & Aetoli regiae uanitati. quo minus uos decipi debetis, sed expertae toties spectataeq. Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicant, non interponi uos bello, nihil tam uanum, immo tam alienum rebus uestris est. quippe sine gratia, sine dignitate praemium ui- E ctoris eritis. Nec absurde aduersus utrosque respondisse uisus est: & facile erat orationem apud fauentes aequis auribus accipi. nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes eosdem genti Achaeorum hostes & amicos quos populus R. censuisset, iudicarent: bellumque & Antiocho & Aetolis nunciari iuberent. Auxilia etiam quo censuit Quinctius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piraeeum extemplo miserunt. Ea enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum uenalem pretio multitudinem, donec ab ijs, qui Romanae partis erant, Quinctius est accitus, & accusante Leonte quodam Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exsilium est eiectus. Et ab Achaeis quidem cum tristi responso legatio

ad

ad regem rediјt. Boeoti nihil certi responderunt. cum Antiochus in Boeotiam uenisset, tum, quid sibi faciundum esset, se deliberaturos esse. Antiochus cum ad Chalcidis praesidium & Achaeos & Eumenem regem misisse audisset, maturandū ratus, ut & praeuenirent sui, & uenientes, si possent, exciperent, Menippum cum tribus ferme millibus militum, & cum omni classe Polyxenidam mittit. ipse paucos post dies sex millia suorum militū, & ex ea copia, quae Lamiae repente colligi potuit, nō ita multos Aetolos ducit. Achaei quingenti, ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi nondum obsessis itineribus tuto transgressi Euripum, Chalcidem peruenerunt. Romani milites, quingenti ferme & ipsi, cum iam Menippus castra ante Salganea ad Hermeū, qua trāsitus ex Boeotia in Euboeā insulam est, haberet, uenerūt. Mictio erat cum ijs legatus a Chalcide ad Quinctium ad id ipsum praesidium petendum missus. qui posteaquam obsessas ab hostibus fauces uidit, omisso ad Aulidem itinere, Deliū cōuertit, ut inde in Euboeā transmissurus. Templum est Apollinis Delium imminens mari. quinque millia passuum a Tanagra abest. minus quattuor milliū inde in proxima Euboeae est mari transiectus. Vbi & in fano locoq., ea religione, & eo iure sancto, quo sunt templa, quae Asyla Graeci appellāt: & nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios, aut sanguinem usquam factum audissent, cum per magnum otium milites, alij ad spectaculum templi luciq. uersi, alij in litore inermes uagarentur: magna pars per agros lignatum pabulatumq. dilapsa esset: repētē Menippus palatos passim aggressus eos cecidit, ad quinquaginta uiuos cepit. perpauci effugerunt, in quibus Mictio parua oneraria naue exceptus. Ea res Quinctio Romanisq. sicut iactura militum molesta, ita ad ius inferendi Antiocho belli adiecisse aliquantū uidebatur. Antiochus admoto ad Aulidem exercitu, cū rursus oratores partim ex suis, partim Aetolos Chalcidem misisset: qui eadem illa, quae nuper, cum minis grauioribus agerēt, nequidquam contra Mictione & Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portae sibi aperirentur. Qui Romanae partis erant, sub aduentum regis urbe excesserunt. Achaeorum & Eumenis milites Salganea tenebāt. Et in Euripo castellū Romani milites pauci custodiae caussa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achaei & Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, praesidio excesserunt. pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamē cū terra mariq. obsiderentur, & iam machinas tormentaq. comportari uiderent, non tulere obsidionem. Cum id quod caput erat Euboeae, teneret rex, ne ceterae quidem eius insulae urbes imperiū abnuerunt. magnoq. principio sibi orsus bellum uidebatur, quod tanta insula & tot opportunae urbes in suam ditionem uenissent.

EPITOME. LIBRI. XXXVI

M'. Acilius Glabrio consul Antiochum apud Thermopylas, Philippo rege adiuuante, uictum Graecia expulit: idemque Aetolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica consul aedem matris deum, quam ipse in palatium intulerat, uir optimus a senatu iudicatus, dedicauit: idemque Boios Gallos uictos in deditionem accepit, & de ijs triumphauit. Praeterea naualia certamina prospera aduersus praefectos Antiochi regis referuntur.

LIBER. XXXVI

An. 559

P. Cornelium Cn. F. Scipionem & M'. Acilium Glabrionem consules inito magistratu, patres priusquam de prouincijs agerent, res diuinas facere maioribus hostijs iusserunt in omnibus fanis, in quibus lectisternium maiore parte anni fieri solet: precariq. quod senatus de nouo bello in animo haberet, ut ea res senatui populoq. R. bene atque feliciter eueniret. Ea omnia sacrificia laeta fuerunt, primisq. hostijs perlitatū est, & ita haruspices responderunt, eo bello terminos populi R. prorogari, uictoriam ac triumphum ostendi. Haec cum renunciata essent, solutis religione animis, patres rogationem ad populū ferri iusserunt: uellent iuberentne cum Antiocho rege, quiq. sectam eius secuti essent, bel-

lum

A lum iniri. si ea rogatio perlata esset: tum, si ita uideretur consulibus, rem integrã ad senatum referrent. P. Cornelius eam rogationem pertulit. tum senatus decreuit, ut consules Italiam & Graeciam prouincias sortirentur. cui Graecia euenisset, ut praeter eum numerum militum, quem L. Quinctius in eam prouinciam ex auctoritate senatus scripsisset, imperassetue, eum exercitum acciperet, quem M. Baebius praetor anno priore ex senatusconsulto in Macedoniam transiecisset. & extra Italiam permissum, ut si res postulasset, auxilia ab sociis ne supra quinque millium numerum acciperet. L. Quinctium superioris anni consulem legari ad id bellum placuit. Alter consul, cui Italia prouincia euenisset, cum Boiis iussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos superiores consules habuissent: alterum ut mitteret Romam, eaeq. urbanae legiones essent paratae, quo senatus censuisset. His ita in senatu ad id, quae cuius prouincia foret, decretis, tum demum sortiri consules placuit. Acilio Graecia, Cornelio Italia euenit. Certa deinde sorte senatusconsultum factum est, quod populus R. eo tempore duellum iussisset cum rege Antiocho esse, quiq. sub imperio eius essent, ut eius rei caussa supplicationem imperarent consules: utique M'. Acilius consul ludos magnos Ioui uoueret, & dona ad omnia puluinaria. Id uotum in haec uerba praeeunte P. Licinio pontifice maximo consul nuncupauit. Si duellum, quod cum Antiocho regi sumi populus iussit, id ex sententia senatus populiq. R. cõfectum erit, tum tibi Iuppiter populus R. ludos magnos dies decem continuos faciet, donaq. ad omnia puluinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreuerit. quisquis magistratus eos ludos quando ubiq. faxit, hi ludi recte facti, donaq. data recte sunto. Supplicatio inde ab duobus consulibus edicta per biduum fuit. Consulibus sortitis prouincias, extemplo & praetores sortiti sunt. M. Iunio Bruto iurisdictio utraq. euenit: A. Cornelio Mammulae Bruttii, M. Aemilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Liuio Salinatori classis, L. Aemilio Paullo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio noui milites, conscripti priore anno ex senatusconsulto a L. Quinctio consule dati sunt: iussusq. tueri omnem oram circa Tarentum Brundisiumq. L. Aemilio Paullo in ulteriorem Hispaniam praeter eum exercitum quem a M. Fuluio propraetore accepturus esset, decretum, ut nouorum militum tria millia duceret, & trecentos equites, ita ut in iis duae partes socium Latini nominis, tertia ciuium Romanorum esset. Idem supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Aemilius Lepidus a L. Valerio, cui successurus esset, simul prouinciam exercitumq. accipere iussus: L. Valerium, si ita uideretur, propraetor in prouincia retinere, & prouinciam ita diuidere, ut una ab Agraganto ad Pachynum esset: altera a Pachyno Tyndarium. eam maritimam oram L. Valerius XX nauibus longis custodiret. Eidem praetori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum, deuehendumq. in Graeciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. ceterum non in Graeciam, sed Romam id frumentum portari placere. C. Liuius praetor, cui classis euenerat, cũ XXX nauibus paratis transiicere in Graeciam primo quoque tempore iussus, & ab Atilio naues accipere. ueteres naues, quae in naualibus erant, ut reficeret & armaret, M. Iunio praetori negotium datum est, & in eam classem socios nauales libertinos legeret. Legati terni in Africam ad Carthaginienses, & in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Graeciam portaretur, missi: pro quo pretium solueret populus R. Adeoq. in apparatum curamq. eius belli ciuitas intenta fuit, ut P. Cornelius consul ediceret, qui senatores essent, quibusq. in senatu sententiam dicere liceret, quiq. minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire posset. neue uno tempore quinque senatores ab urbe Roma abessent. In comparanda impigre classe C. Liuium praetorem cõtentio orta cum colonis maritimis paullisper tenuit. nam cum cogerentur in classem, tribunos plebis appellarunt. ab ijs ad senatum reiecti sunt. senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decreuit, uacationem rei naualis his colonis non esse. Ostia, & Fregena, & Castrum nouum, & Pyrgi, & Antium, & Tarracina, & Minturnae, & Sinuessa fuerunt, quae cum praetore de uacatione certauerunt. consul deinde M'. Acilius ex senatusconsulto ad collegium fetialium retulit, ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum; an satis esset ad praesidium aliquod eius nunciare: & num Aetolis quoque separatim indici iuberent bellum: & num prius societas eis & amicitia renuncianda esset, quam bellum indicendum.

cendum. Fetiales responderunt: iam ante sese, cum de Philippo consulerentur, decreuisse: F
nihil referre, ipsi coram, an ad praesidium nunciaretur. amicitiam renunciatam uideri, cum legatis toties repetentibus res, nec reddi nec satisfieri aequum censuissent. Aetolos ultro sibi bellum indixisse, cum Demetriadem, sociorum urbem, per uim occupassent: Chalcidem terra mariq. oppugnatum issent: regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum transduxissent. Omnibus iam satis comparatis, M'. Acilius consul edixit, ut quos L. Quinctius milites conscripsisset, & quos socijs nominiq. Latino imperasset, quos secum in prouinciã ire oporteret, & tribuni militum legionis primae & tertiae, uti omnes Brundisium idibus Maijs conuenirent. ipse A. D. quinctum nonas Maias paludatus urbe egressus est. Per eosdẽ dies & praetores in prouincias profecti sunt. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo & Ptolemaeo Aegypti rege, Romam uenerunt, pollicẽtes ad bellum auxilia, & pecuniam & frumentum. ab Ptolemaeo etiam mille pondo auri, G
XX millia pondo argenti allata. Nihil est acceptum, gratiae regibus actae. & cum uterq. se cum omnibus copijs in Aetoliam uẽturum, belloq. interfuturum polliceretur, Ptolemaeo id remissum. Philippi legatis responsum: gratum eum senatui populoq. R. facturum, si M'. Acilio consuli non defuisset. Item ab Carthaginiensibus & Massanissa rege legati uenerũt. Carthaginienses tritici modium mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium eius Romam apportaturos polliciti sunt. id ut ab se munus Romani acciperent, petere se, & classem suorum suo sumptu comparaturos, & stipendium quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, praesens omne daturos. Massanissae legati quingẽta millia modiũ tritici, trecenta hordei ad exercitum in Graeciam, Romam trecenta millia modium tritici, CC quinquaginta hordei, equites quingentos, elephantos XX regem ad M'. Acilium cõsulem missurum. De frumento utrisque responsum: ita usurum eo populum Romanum, si pretium acciperent. De classe Carthaginiensibus remissum, praeterquam si quid nauiũ ex foedere deberent. de pecunia ita respõsum: nullam ante diem accepturos. Cum haec Romae H
agebantur, Chalcide Antiochus, ne cessaret per hibernorum tempus, partim ipse sollicitabat ciuitatum animos mittendis legatis, partim ultro ad eum ueniebant, sicut Epirotae cõmuni gentis consensu, & Elei e Peloponneso uenerunt. Elei auxiliũ aduersus Achaeos petebant, quos post bellum non ex sua sententia indictum Antiocho, primum ciuitati suae arma illaturos credebant. Mille ijs pedites cum duce Cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi. apud regem gratiam initam uolebant, cum eo ut cauerent, ne quid offenderent Romanos. petebant enim, ne se temere in caussam deduceret, expositos aduersus Italiam pro omni Graecia, & primos impetus Romanorum excepturos. sed si ipse posset terrestribus naualibusq. copijs praesidere Epiro, cupide eum omnes Epirotas & urbibus & portubus suis accepturos. si id non posset, deprecari, ne se nudos, atq. inermes Romano bello obijceret. Hac legatione id agi apparebat, ut, siue (quod magis credebãt) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus Romanos essent, conciliata satis apud regem gratia, quod accepturi fuissent uenientem: siue uenisset, sic quoque spes ueniae ab Romanis foret, quod nõ exspectato longinquo auxilio, ab se, praesentis uiribus succubuissent. Huic tam perplexae legationi, quia nõ satis in promptu erat quid responderet, legatos se missurum ad eos dixit, qui de ijs, quae ad illos seq. communiter pertinerent, loquerentur. In Boeotiam ipse profectus est caussas in speciẽ irae aduersus Romanos eas, quas ante dixi, habentem, Barchillae necem, & bellum a Quinctio Coronae propter Romanorum militũ caedes illatum. re uera per multa iã saecula publice priuatimq. labente egregia quondam disciplina gentis, & multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum nõ posset. Obuiam effusis undique Boeotiae principibus K
Thebas uenit. Ibi in concilio gentis, quamquam & ad Delium impetu in praesidium Romanum facto, & ad Chalcidem commiserat nec a paruis nec dubijs principijs bellum: tamen eandem orationem exorsus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaq. per legatos in concilio Achaeorum usus erat, ut amicitiam secum institui, nõ bellum indici Romanis postularet, neminem, quid ageretur, fallebat. decretum tamen sub leui uerborum praetextu pro rege aduersus Romanos factum est. Hac quoque gente adiuncta Chalcidem regressus, praemissis inde litteris, ut Demetriadem conuenirent principes Aetolorum, cum quibus de summa rerum deliberaret, nauibus eo ad diem indictam concilio uenit. Et Aminander

nander

A nander accitus ad cõsultandum ex Athamania,& Hannibal Poenus,iamdiu nõ adhibitus,
interfuit ei consilio. Consultatum de Thessalorum gente est,quorum omnibus,qui ad-
erant,uoluntas tentanda uidebatur.in eo modo diuersae sentẽtiae erant,quod alij extẽplo
agendum, alij ex hieme,quae tunc ferme media erat, differendum in ueris principium, &
alij legatos tantummodo mittendos, alij cum omnibus copijs eundum censebant,terren-
dosq.metu,si cunctarentur.Cum circa hanc fere consultationem disceptatio omnis uerte-
retur: Hannibal nominatim interrogatus sententiam,in uniuersi belli cogitationem regẽ,
atque eos qui aderant, tali oratione auertit. Si ex quo transiecimus in Graeciam, adhi-
bitus essem in consilium, cum de Euboea, de Achaeis, de Boeotia agebatur, eandem sen-
tentiam dixissem, quam hodie, cum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum
& Macedonas in societatem belli quacumque ratione censeo deducendos esse.nam quod
B ad Euboeam Boeotosq. & Thessalos attinet,cui dubium est,quin, ut quibus nullae suae ui
res sint, praesentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad im-
petrandam ueniam utantur? simul ac Romanum exercitum in Graecia uiderint, ad con-
suetum imperium se auertant? nec ijs noxae futurum sit, quod cum Romani procul abes-
sent,uim tuam praesentis, exercitusq. tui experiri noluerint?Quanto igitur prius potiusq.
est Philippum nobis coniungere,quam hos,cui, si semel in caussam descenderit,nihil inte-
gri futurum sit: quiq. eas uires afferat, quae non accessio tantum ad Romanum esse bellũ,
sed per se ipsae nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adiuncto, (absit uerbo inui-
dia) qui dubitare de euentu possim? cum,quibus aduersus Philippum ualuerint Romani,
ijs,nunc,fore uideam,ut ipsi oppugnentur. Aetoli qui Philippum(quod inter omnes con-
stat) uicerunt, cum Philippo aduersus Romanos pugnabunt. Aminander,atque Athama-
C num gens, quorum secundum Aetolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt.
Philippus tum te quieto totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiae Eu
ropaeq.uiribus aduersus unum populum,ut meam utramque fortunam taceam, patrũ cer
te aetate ne uni quidem Epirotarum regi parem, quidquid tandem erit uobiscum compa-
ratus,geretis bellum.Quae igitur res mihi fiduciam praebet coniungi nobis Philippũ pos-
se?una,communis utilitas,quae societatis maximũ uinculum est: altera,auctores uos Ae-
toli. uester enim legatus hic Thoas inter cetera, quae ad exciendum in Graeciã Antiochũ
dicere est solitus, ante omnia hoc semper affirmauit, fremere Philippum,& aegre pati sub
specie pacis leges seruitutis sibi impositas. ille quidem ferae bestiae uinctae aut clausae,&
refringere claustra cupiẽti,regis iram uerbis aequabat: cuius si talis animus est, soluamus
nos eius uincula,& claustra refringamus,ut erũpere diu coercita ira in hostes cõmunes pos
D sit. Quod si nihil eum legatio nostra mouerit: at nos, quoniam nobis eum adiungere non
possumus,ne hostibus nostris ille adiungi possit, caueamus. Seleucus filius tuus Lysima-
chiae est: qui si eo exercitu quẽ secũ habet, per Thraciã proxima Macedoniae coeperit de
populari,facile ab auxilio ferẽdo Romanis Philippum ad sua potissimũ tuẽda auertet. De
Philippo meam sententiam habes. De ratione uniuersi belli quid sentirem, iam ab initio
nõ ignorasti.quod si tum auditus forẽ, non in Euboea Chalcidẽ captã, & castellum Euripi
expugnatum Romani,sed Etruriam Ligurumq. & Galliae Cisalpinae orã bello ardere,&,
qui maximus ijs terror est,Hannibalem in Italia esse audirent.Nunc quoque accersas cen-
seo omnes nauales terrestresque copias, sequantur classem onerariae cum commeatibus.
nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia commeatuum. Cum
omnes tuas contraxeris uires,diuisa classe partem Corcyrae in statione habebis, ne transi
tus Romanis liber ac tutus pateat: partem ad litus Italiae,quod Sardiniam Africamq.spe-
E ctat,trãsijcies:ipse cũ omnibus terrestribus copijs in Byllinũ agrũ procedes:inde Graeciae
praesidebis,& speciẽ Romanis trãsiecturum te praebens,&,si res poposcerit,transiecturus.
Haec suadeo,qui ut non omnis peritissimus sim belli,cũ Romanis certe bellare bonis ma-
lisq.meis didici.In quae consiliũ dedi,in eadẽ nec infidelem, nec segnẽ operam polliceor.
Dij approbent eã sententiã,quae tibi optima uisa fuerit.Haec ferme Hãnibalis oratio fuit,
quã laudarunt magis in praesentia qui aderant,quã rebus ipsis exsecuti sunt.nihil enim eo
rum est factum,nisi quod ad classem copiasq.accersendas ex Asia Polyxenidã misit. Lega
ti ad Larissam ad conciliũ Thessalorũ sunt missi,& Aetolis Aminãdroq dies ad conueniẽ-
dum exercitui Pheras est indictus:eodem & rex cum suis copijs confestim uenit. Ibi dum

opperiretur Aminandrum, atque Aetolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus milli F bus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit: siue ab ipso quaerente sibi commendationem ad Macedonũ gentem, & inuidiam regi, quod insepultos milites reliquisset, monitus, siue ab insita regibus uanitate, ad consilium speciem amplum, re inane, animo adiecto. Tumulus est in unum ossibus, quae passim strata erant, coaceruatis factus, qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum mouit. Itaque qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Baebium propraetorē misit Antiochum in Thessaliam impetum fecisse: si uideretur ei, moueret ex hibernis: se obuiam processurum, ut, quid agendum esset, consultarent. Antiocho ad Pheras iã castra habenti, ubi coniunxerant ei se Aetoli & Aminander, legati ab Larissa uenerunt, quaerentes quod ob factum dictumue Thessalorum bello lacesseret eos: simul orantes, ut remoto exercitu, per legatos, si quid ei uideretur, secũ discepta G ret. eodem tempore quingentos armatos duce Hippolocho Pheras in praesidium miserunt. hi exclusi aditu, iam omnia itinera obsidentibus regijs, Scotusam se receperunt. Legatis Larissaeorum rex clementer respondit, non belli faciendi, sed tuẽdae & stabiliendae libertatis Thessalorum caussa se Thessaliam intrasse. Similis his, qui cum Pheraeis ageret, missus: cui nullo dato responso, Pheraei ipsi suum legatum ad regem, principem ciuitatis Pausaniam miserunt. Qui cum haud dissimilia his, ut in caussa pari, quae pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quaedam etiam ferocius egisset: rex etiam atque etiam deliberare eos iussos, ne id consilij caperent, cuius, dum in futurum nimis cauti & prouidi essent, extemplo paeniteret, dimisit. Haec renunciata Pheras legatio cũ esset, ne paullum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos quidquid sors belli tulisset, paterentur. Itaque & hi summa ope parabant se ad urbem defendendam, & rex ab omni H parte simul oppugnare moenia est aggressus: & ut qui satis intelligeret, (neque enim dubium erat) in euentu eius urbis positum esse, quam primam aggressus esset, aut sperni deinde ab uniuersa gente Thessalorum, aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis iniecit. Primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt: deinde cum multi propugnantes caderent, aut uulnerarentur, labare animi coepere. reuocati deinde castigationibus principum ad perseuerandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus iam copijs, in interiorem partem urbis concesserunt, cui breuior orbis munitionis circumiectus erat. postremo uicti malis, cum timerent, ne ui captis nulla apud uictorē uenia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, IV millia armatorum, dum recens terror esset, Scotusam misit. Nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheraeorũ recens exemplum, qui quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem fecissent. cum I ipsa urbe Hippolochus Larissaeorumq. deditum est praesidium. Dimissi ab rege inuiolati omnes, quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larissaeorum animos credebat. Intra decimum diem, quam Pheras uenerat, his perfectis, Cranonem profectus cum toto exercitu primo aduentu cepit. inde Cypaeram, & Metropolin, & ijs circumiecta castella recepit: omniaq. iam regionis eius, praeter Atracem & Gyrtonem, in potestate erant. Tum aggredi Larissam constituit, ratus uel terrore ceterarum expugnatarum, uel beneficio praesidij dimissi, uel exemplo tot ciuitatum dedentium sese, non ultra in pertinacia mansuros. Elephãtis agi ante signa terroris caussa iussis, quadrato agmine ad urbem incessit, ut incerti fluctuarentur animi magnae partis Larissaeorum inter metũ praesentem hostium, & uerecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Aminander cum Athamanum iuuentute occupat Pellinaeum, & Menippus cum tribus millibus peditum Aetolorum, & ducẽtis equitibus in Perraebiam profectus, Malloeam & Cyretias ui cepit: K depopulatusq. est agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti, quidnam agendum esset de Larissa, superuenerunt. Ibi in diuersum sententiae tendebant: alijs uim adhibendam, & non differendum censentibus, quin operibus ac machinis simul undique moenia aggrederẽtur urbis sitae in plano, a parte campestri undique facilis aditu: alijs nunc uires urbis nequaquam Pheris conferendae memorantibus, nunc hiemem & tempus anni nulli bellicae rei, minime obsidioni, atque oppugnationi urbium aptum. Incerto regi inter spem metumque legati a Pharsalo, qui ad dedendam urbem suam forte uenerant, animos auxerunt. M. Baebius interim cum Philippo in Dassari-

tijs

A tijs congressus Ap. Claudium ex communi consilio ad praesidium Larissae misit: qui per
Macedoniam magnis itineribus in iugum montium, quod super Gonnos est, peruenit.
Opidum Gonni XX millia ab Larissa abest: in ipsis faucibus saltus, quae Tempe appellan-
tur, situm. Ibi castra metatus latius, quam pro copijs, & plures, quam quot satis in usum
erant, ignes cum accendisset: speciem, quam quaesierat, hosti fecit: omnem ibi Romanum
exercitum cum rege Philippo esse. Itaque hiemem instare apud suos caussatus rex, unum
tantum moratus diem, ab Larissa recessit, & Demetriadem redijt. Aetoliq. & Athamanes
in suos receperunt se fines. Appius etsi cuius rei caussa missus erat, solutā cernebat obsidio
nem: tamē Larissam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit: duplexq.
laetitia erat, quod & hostes excesserant finibus, & intra moenia praesidiū Romanū cerne
bant. Rex Chalcidem a Demetriade profectus, amore captus uirginis Chalcidensis Cleo-
B ptolemi filiae: cum patrem, primo adlegando, deinde coram ipse rogando fatigasset, inui-
tum se grauioris fortunae condicioni illigantem: tandem impetrata re, tamquam in media
pace nuptias celebrat, & reliquum hiemis, oblitus quantas simul duas res suscepisset, bel-
lum Romanum, & Graeciam liberandam, omissa omnium rerū cura, in conuiuijs, & uinū
sequētibus uoluptatibus, ac deinde ex fatigatione magis, quam satietate earum, in somno
trāsduxit. Eadē omnes praefectos regios, qui ubique ad Boeotiā maxime praepositi hiber
nis erant, cepit luxuria. in eandem & milites effusi sunt, nec quisquam eorum aut arma in-
duit, aut stationem aut uigilias seruauit, aut quidquam, quod militaris operis aut muneris
esset, fecit. Itaque principio ueris cum per Phocidem in Acarnaniam, quo conuenire o-
mnē undique exercitum iusserat, uenisset: facile animaduertit nihilo seueriore disciplina
milites, quam ducē hibernasse. Alexandrū inde Acarnanē, & Menippū Macedonū Stratum
C Aetoliae copias ducere iussit: ipse Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit.
concilio principum Aetoliae habito, uia quae praeter Calidonem & Lysimachiā fert Stra
tum, suis, qui per Maliacum sinum ueniebant, occurrit. Ibi Mnesilochus princeps Acarna-
num multis emptus donis, non ipse solū gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam prae-
torem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is cum Leuca
dios, quod Acarnaniae caput est, non facile ad defectionē posse cerneret impelli, propter
metum Romanae classis, quae cum Atilio, quaeue circa Cephalleniam erat, arte eos est ag-
gressus. nam cū in concilio dixisset tuenda mediterranea Acarnaniae esse, & omnibus qui
arma ferrent, exeundum ad Medionem & Thyrium, ne ab Antiocho aut Aetolis occupa-
rentur: fuere qui dicerent, nihil attinere omnes tumultuose concitari: satis esse quingento-
rum hominum praesidium. eam iuuentutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrij in
D praesidio positis, id agebat, ut pro obsidibus futuri uenirent in potestatem regis. Per eos-
dem dies legati regis Medionem uenerunt: quibus auditis, cum in concione, quidnam
respondendum regi esset, consultaretur: & alij manendum in Romana societate, alij non
aspernandam amicitiam regis censerent: media uisa est Clyti sententia, eoque accepta
est: ut ad regem mitterent legatos, peterentq. ab eo, ut Medionios super tanta re consul-
tare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mnesilochus, & qui eius fa-
ctionis erant, de industria coniecti. clam missis qui regem admouere copias iuberent,
ipsi terebant tempus. itaque uixdum ijs egressis legatis, Antiochus in finibus, & mox ad
portas erat: & trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseq. iuuentutem
ad arma uocantibus, ab Clyto & Mnesilocho in urbem est inductus: & alijs sua uoluntate
affluentibus, metu coacti etiam qui dissentiebant, ad regem conuenerunt. quos placida
E oratione territos cum permulsisset, ad spem uulgatae clementiae aliquot populi Acar-
naniae defecerunt. Thyrium a Medione profectus est, Mnesilocho eodem & legatis prae-
missis. Ceterum detecta Medione fraus, cautiores, non timidiores Thyrienses fecit: da-
to ei haud perplexo responso: nullam se nouam societatem, nisi ex auctoritate Romano-
rum imperatorum accepturos: portisque clausis, armatos in muris disposuerunt. Et per-
opportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octauius missus a Quinctio, cum
praesidium & paucas naues ab A. Postumio, qui ab Atilio legato Cephalleniae praepo-
situs fuerat, accepisset. Leucadem uenit, impleuitque spei socios, M'. Acilium consu-
lem iam cum legionibus mare transiecisse, & in Thessalia castra Romana esse. Hunc
rumorem, quia similem ueri tempus anni maturum iam ad nauigandum faciebat:

rex,praesidio Medione imposito,& in quibusdam alijs Acarnaniae opidis,Tyrio abscessit, & per Aetoliae ac Phocidis urbes Chalcidem rediit. Sub idem tempus M. Baebius & Philippus rex iam ante per hiemem in Dassaritis congressi, cum Ap. Claudium, ut obsidione Larissam eximeret,in Thessaliam misissent:quia id tempus rebus gerendis immaturũ erat, in hiberna regressi,principio ueris coniunctis copijs in Thessaliam descenderunt.in Acarnania tũ A ntiochus erat.aduenientes, Philippus Malloeam Perraebiae, Baebius Phacium est aggressus.quo primo prope impetu capto,Phestum eadem celeritate capit. Inde Atracem cum se recepisset,Cyretias hinc et Fricium occupat,praesidijsq.per recepta opida dispositis, Philippo rursus obsidenti Malloeam se coniungit. sub aduentum Romani exercitus,seu ad metum uirium, seu ad spem ueniae cum dedidissent sese: ad ea recipienda opida,quae Athamanes occupauerant,uno agmine ierunt. Erant autem haec, Aeginium,Ericinium,Gomphi,Silana, Tricca,Meliboea,Phaloria. Inde Pellinaeum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus & equitibus XL,in praesidio erat,& circumsidũt: & priusquam oppugnarent, mittunt ad Philippum qui moneret,ne uim ultimam experiri uellet. Quibus ille satis襲 ferociter respondit, uel Romanis uel Thessalis se crediturum fuisse; in Philippi se potestatem commissurum non esse. Posteaquam, apparuit ui agendum, quia uidebatur & Limnaeam eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnaeam ire placuit: Baebius restitit ad Pellinaeum oppugnandum. Per eos forte dies M'.Acilius consul cum decem millibus peditum,duobus millibus equitum,XV elephantis mari trãiecto, pedestres copias Larissam ducere delectos militum tribunos iussit: ipse cum equitatu Limnaeam ad Philippum uenit. Aduentu consulis deditio sine cunctatione est facta, traditumq.praesidium regium,& cum ijs Athamanes. Ab Limnaea Pellinaeum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese: deinde & Philippus Megalopolitanus:cui decedenti de praesidio cum obuius forte fuisset Philippus rex ad ludibrium regem eum cõsalutari iussit: ipse congressus fratrem haud sane decoro maiestati suae ioco appellauit. deductus inde ad consulem custodiri iussus: & haud ita multo post in uinculis Romã missus. cetera multitudo Athamanum, aut militum Antiochi regis, quae in praesidijs deditorum per eos dies opidorum fuerat, Philippo tradita regi est.fuere autem ad tria millia hominũ. consul Larissam est profectus,ibi de summa belli consultaturus. in itinere ab Pialia & Metropoli legati tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus, Athamanum praecipue captiuis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem: nactus spem Athamaniae potiũdae,exercitum eo duxit,praemisis in ciuitates captiuis. Et illi magnã auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamq.commemorantes: & Aminander,cuius praesentis maiestas aliquos in fide continuisset, ueritus ne traderetur Philippo iampridem hosti, & Romanis merito tum propter defectionem infensis,cum coniuge ac liberis regno excessit, Ambraciamq. se contulit. ita Athamania omnis in ius ditionemq. Philippi concessit. Consul ad reficienda maxime iumenta, quae & nauigatione & postea itineribus fatigata erãt,paucos Larissae moratus dies,uelut reparato modica quiete exercitu,Cranonem est profectus. Venienti Pharsalus, Scotusa & Pherae, quaeq.in eis praesidia Antiochi erant, deduntur. ex ijs interrogatis, qui manere secum uellent, mille uolentes Philippo tradit,ceteros inermes Demetriadem remittit. Proernam inde recepit,& quae circa eam castella erant. Ducere tum porro in sinum Maliacum coepit. Appropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt,deserta urbe iuuentus omnis armata siluas & itinera insedit,& in agmen Romanum ex superioribus locis incursauit. consul primo mittere,qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos a tali furore. posteaquam perseuerare in incepto uidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso,interclusit ad urbem iter armatis, uacuamq. eam cepit. tum clamore ab tergo captae urbis audito, refugientium undique ex siluis insidiatorum caedes facta est. A Thaumacis altero die consul ad Sperchium amnem peruenit, inde Hypataeorum agros uastauit. Cum haec agebantur, Chalcide erat Antiochus: qui iam tum cernens nihil se ex Graecia praeter amoena Chalcide hiberna & infames nuptias petisse, Aetolorum uana promissa incusare & Thoantem: Hannibalem uero non ut prudentem tantum uirum, sed prope uatem omnium,quae tum euenirent,admirari.ne tamen temere coepta segnitia insuper euerteret, nuncios in Aetoliam mittit,ut omni contracta iuuentute conuenirent.Iam & ipse eo decẽ millia

A millia peditum ex ijs, qui postea uenerant ex Asia, expleta, & equites quingentos duxit. Quo cum aliquanto pauciores quam umquam antea côuenissent: & principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ij dicerent, omnia sedulo ab se facta, ut quamplurimos ex ciuitatibus suis euocarent, nec auctoritate nec gratia nec imperio aduersus detrectantes militiam ualuisse, destitutus undique & ab suis, qui morabantur in Asia, & ab socijs, qui ea, in quorum spem uocauerant, non praestabant, intra saltum Thermopylarum sese recepit. Id iugum, sicut Apennini dorso Italia diuiditur, ita mediam Graeciam dirimit. ante saltum Thermopylarum septemtrionem uersus Epirus & Perraebia & Magnesia & Thessalia est, & Phthiotae Achaei, & sinus Maliacus intra fauces ad meridiem uergunt Aetoliae pars maior, & Acarnania, & cum Locride Phocis, & Boeotia, adiunctaque insula Euboea, & excurrente in altum uelut promontorio Attica terra sita ab tergo, & Peloponnesus.

B Hoc iugum ab Leucate & mari ad occidentem uerso per Aetoliam ad alterum mare orienti obiectum tendens, ea aspreta rupesque interiectas habet, ut non modo exercitus, sed ne expediti quidem facile ullos ad transitum calles inueniant. extremos ad orientem montes Oetam uocant, quorum quod altissimum est, Callidromon appellatur: in cuius ualle ad Maliacum sinum uergente iter est non latius, quam sexaginta passus. haec una militaris uia est, qua transduci exercitus, si non prohibeantur, possint. ideo Pylae, & ab alijs, quia calidae aquae in ipsis faucibus sunt, Thermopylae locus appellatur, nobilis Lacedaemoniorum aduersus Persas morte magis memorabili, quam pugna. Haudquaquam pari tum animo Antiochus intra portas loci eius castris positis, munitionibus insuper saltum impediebat, & cum duplici uallo fossaq., & muro etiam, qua res postulabat, ex multa copia passim iacentium lapidum permunisset omnia: satis fidens, numquam ea uim

C Romanum exercitum facturum, Aetolos ex IV millibus (tot enim conuenerant) partim ad Heracleam praesidio obtinendam, quae ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit: & Heracleam haud dubius consulem oppugnaturum, & iam multis nunciantibus, circa Hypatam omnia euastari. Consul depopulatus Hypatensem primo, deinde Heracleensem agrum inutili utrobique auxilio Aetolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum aduersus regem castra posuit. Aetolorum utraeq. manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui, priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita & praesidijs obsaepta uidebantur, timor deinde incessit, ne quos per imminentia iuga calles inueniret ad transitum Romanus. nam & Lacedaemonios quondam ita a Persis circumitos fama erat, & nuper Philippum ab iisdem Romanis. itaque nuncium Heracleã ad Aetolos mittit, ut hanc saltem sibi operam eo bello praestarent, ut uertices circa mon-

D tium occuparent obsiderentque, ne qua transire Romanus posset. Hoc nuncio audito, dissensio inter Aetolos orta est. pars imperio parendum regis, atque eundum censebant: pars subsistendum Heracleae ad utramque fortunam: ut, siue uictus a consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam ciuitatibus suis; siue uinceret, ut dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Vtraque pars non mansit modo in sententia sua, sed etiam exsecuta est consilium. duo millia Heracleae substiterunt, duo trifariam diuisa, Callidromum, & Rhoduntiam, & Tichiunta (haec nomina cacuminibus sunt) occupauere. Consul posteaquam insessa superiora loca ab Aetolis uidit, M. Porcium Catonem & L. Valerium Flaccum consulares legatos cum binis millibus delectorum peditum ad castella Aetolorum, Flaccum in Rhoduntiam, & Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipse priusquam ad hostem copias admoueret, uocatos in concio-

E nem milites paucis est allocutus. Plerosque omnium ordinum, milites, inter uos esse uideo, qui in hac eadẽ prouincia T. Quinctij ductu auspicioq. militaueritis. Macedonico bello inexsuperabilis magis saltus ad amnem Aoum fuit, quam hic. quippe portae sunt hae: & unus inter duo maria clausis omnibus uelut naturalis transitus est. munitiones & locis opportunioribus tunc fuerunt, & ualidiores impositae. exercitus hostium ille & numero maior, & militum genere aliquanto melior: quippe illic Macedones Thracesq. & Illyrij, erant, ferocissimae omnes gentes: hic Syri & Asiatici Graeci sunt, leuissima genera hominum, & seruituti nata: rex ille bellicosissimus, exercitatus iam inde ab iuuenta finitimis Thracum, atque Illyriorum & circa omnium accolarum bellis. hic, ut aliam omnem uitam omittam, is est, qui cum ad inferendum populo Romano bellum ex Asia in Euro-

pam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quam quod a- F
moris caussa ex domo priuata, & obscuri etiam inter populares generis uxorem duxit: &
nouus maritus, uelut saginatus nuptialibus cenis, ad pugnam processit. Summa uirium
speiq. eius in Aetolis fuit, gente uanissima & ingratissima, ut uos prius experti estis, nunc
Antiochus experitur. nam nec conuenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt;
& in seditione ipsi inter se sunt: & cum Hypatã tuendam Heracleamq. depoposcissent, neu
tram tutati, pars refugerunt in iuga montium: pars Heracleae incluserunt sese. Rex ipse cõ
fessus nusquam aequo campo non modo congredi se ad pugnam audere, sed ne castra qui
dem in aperto ponere, relicta omni ante se regione ea, quã se nobis ac Philippo ademisse
gloriabatur, condidit se intra rupes: ne ante fauces quidem saltus, ut quondã Lacedaemo
nios fama est: sed intra penitus retractis castris. quod quantum interest, ad timorem osten
dendum, an muris alicuius urbis obsidendum sese incluserit? Sed neque Antiochum tue- G
buntur angustiae: nec Aetolos uertices illi quos ceperunt. satis undiq. prouisum atque
praecautum est, ne quid aduersus uos in pugna praeter hostes esset. Illud proponere ani
mo uestro debetis: non uos pro Graeciae libertate tantũ dimicare, (quamquam is quoque
egregius titulus esset, liberatam a Philippo ante, nunc ab Aetolis & ab Antiocho liberare)
neque ea tantum in praemium uestrum cessura, quae nunc in regijs castris sunt: sed illum
quoque omnem apparatum, qui in dies ab Epheso exspectatur, praedae futurum: Asiã de-
inde Syriamq., & omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos.
Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum occano fines terminemus, qui orbẽ
terrarum amplexu finit? & omne humanum genus secundum deos nomen Romanum ue-
neretur? In haec tanta praemia dignos parate animos, ut crastino die bene iuuantibus dijs
acie decernamus. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma te H
laque parant. Luce prima signo pugnae proposito, instruit aciem consul arta fronte, ad
natutam & angustias loci. Rex posteaquam signa hostium conspexit, & ipsa copias edu-
xit. Leuis armaturae partem ante uallum in primo locauit: tum Macedonum robur, quos
sarissophoros appellabant, uelut firmamentum circa ipsas munitiones constituit. his
ab sinistro cornu iaculatorum sagittariorumque, & funditorum manum sub ipsis radicibus
montis posuit, ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent, ab dextro Macedoni-
bus ad ipsum munimentorum finem, qua loca usque ad mare inuia palustri limo & uoragi
nibus claudunt, elephantos cum assueto praesidio posuit: post eos equites: tũ modico in-
teruallo relicto, ceteras copias in secunda acie. Macedones pro uallo locati primo facile
sustinebant Romanos tentantes ab omni parte aditus, multum adiuuãtibus, qui ex loco su
periore fundis, uelut nimbum, glandes & sagittas simul ac iacula ingerebant. deinde ut ma I
ior nec iam toleranda uis hostium inferebat se, pulsi loco intra munimenta subductis ordi
nibus concesserunt. inde ex uallo prope alterum uallum hastis praese obiectis fecerunt. &
ita modica altitudo ualli erat, ut & locum superiorem ad pugnandũ suis praeberet, & pro-
pter longitudinem hastarum subiectum haberet hostem. Multi temere subeuntes uallum
transfixi sunt: & aut incepto irrito recessissent, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab iu-
go Callidromi, deiectis inde Aetolis, & magna ex parte caesis, (incautos enim & pleros-
que sopitos oppresserat) super imminentem castris collem apparuisset. Flacco non eadẽ
fortuna ad Tichiunta & Rhoduntiam, nequidquam subire ad ea castella conato, fuerat.
Macedones, quique alij in castris regijs erant, primo, dum procul nihil aliud, quam turba
& agmen apparebat, Aetolos credere uisa procul pugna subsidio uenire, ceterum ut primũ
signaq. & arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pauor omnes
cepit, ut abiectis armis fugerent. Et munimenta sequentes impedierunt, & angustiae ual K
lis, per quam sequendi erant: & maxime omnium quod elephanti nouissimi agminis erãt,
quos pedes aegre praeterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis, tumultum-
que inter se maiorem, quam in proelio, edentibus. aliquantum temporis & direptio castro
rum tenuit. Scarphiam tamen eo die persecuti sunt hostem. Multis in ipso itinere caesis
captisque, non equis uirisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant,
interfectis, in castra reuerterunt: quae tentata eo die inter ipsum pugnae tempus ab Ae-
tolis Heracleam obtinẽtibus praesidio, sine ullo haud parũ audacis incepti effectu fuerãt.
consul noctis insequentis tertia uigilia praemissa equitatu ad persequendum hostẽ, signa
legionum

A legionum prima luce mouit. Aliquantum uiae praeceperat rex, ut qui non ante, quam Elatiae, ab effuso constiterit cursu. ubi primum relquijs pugnaeq. & fugae collectis, cum perexigua manu semermium militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem regem Elatiae assecutus non est, sed magnam partem agminis aut lassitudine subsistentis, aut errore, ut qui sine ducibus per ignota itinera fugerent, dissipatos oppresserunt. nec praeter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit: etiam ex decem millibus militum, quos Polybio auctore transiecisse secũ regem in Graeciam scripsimus, exiguus numerus (quid si Antiati Valerio credamus, LX millia militum fuisse in regio exercitu scribenti? XL inde millia cecidisse? supra V millia capta cum signis militaribus CCXXX) Romanorum CL interfecti sunt. consule per Phocidẽ & Boeotiam exercitum ducente, consciae defectionis ciuitates cum uelamentis ante portas stabant,
B metu ne hostiliter diriperentur, ceterum per omnes dies haud secus, quam in pacatos agros, sine uiolatione ullius rei agmen processit: donec in agrum Coronensem uentum est. ibi statua regis Antiochi posita in templo Mineruae Itoneae iram accendit: permissumque militi est, ut circumiectum templo agrum popularetur. deinde cogitatio animum subijt cum communi decreto Boeotiorum posita esset statua, indignum esse in unum Coronensem agrum saeuire. reuocato extemplo milite, finis populandi factus: castigati tantum uerbis Boeoti ob ingratum in tantis tamq. recentibus beneficijs animum erga Romanos. inter ipsum pugnae tempus X naues regiae cum praefecto Isidoro ad Throniũ in sinu Maliaco stabant. eo grauis uulneribus Alexander Acarnan nuncius aduersae pugnae cum perfugisset, trepidae inde recẽti terrore naues Cenaeum Euboeae petierũt. ibi mortuus sepultusq. Alexander. Tres, quae ex Asia profectae eundem portum tenuerãt, naues, audita exercitus
C clade, Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenaeo Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, transiecit. Per eosdem dies A. Atilius praefectus Romanae classis, magnos regios commeatus iam fretum quod ad Andrum insulam est, praeteruectos excepit. alias mersit, alias cepit naues. quae nouissimi agminis erant, cursum in Asiam uerterunt. Atilius Piraeeum, unde profectus erat, cum agmine captiuarum nauium reuectus, magnam uim frumenti & Atheniensibus & alijs eiusdem regionis socijs diuisit. Antiochus sub aduentum consulis a Chalcide profectus, Tenum primo tenuit, inde Ephesum transmisit. Consuli Chalcidem uenienti portae patuerunt, cum appropinquante eo Aristoteles praefectus regis urbe excessisset. & ceterae urbes in Euboea sine certamine traditae. paucosq. per dies omnibus perpacatis, sine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modestia post uictoriam, quam ipsa uictoria laudabilior. Inde consul M. Catonem, per quẽ quae
D gesta essent, senatus populusque Romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit. Is a Creusa (Thespiensium emporiũ est, in intimo sinu Corinthiaco retractum) Patras Achaiae petit: a Patris Corcyram usque Aetoliae, atque Acarnaniae litora legit. atque ita ad Hydruntum Italiae trãsiecit, quincto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu peruenit. ante lucem ingressus urbem, a porta ad praetorem M. Iunium iter intendit. Is prima luce senatum uocauit. quo L. Cornelius Scipio aliquot diebus ante a consule dimissus, cum adueniens audisset praegressum Catonem in senatu esse, superuenit exponẽti quae gesta essent. Duo inde legati iussu senatus in concionem sunt producti: atq. ibi eadem quae in senatu de rebus in Aetolia gestis exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est: & ut XL hostijs maioribus praetor, quibus dijs ei uideretur, sacrificaret. Per eosdem dies & M. Fuluius nobilior, qui biennio ante praetor in ulteriorem Hispaniam erat profectus, ouans ur-
E bem est ingressus. Argenti bigati prae se tulit CXXX millia: & extra numeratum XII millia pondo argenti: auri pondo CXXVII. Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Aetolos praemisit: ut tunc saltem experti regiam uanitatem, resipiscerent: traditaq. Heraclea, cogitarent de petẽda ab senatu seu furoris sui, seu erroris uenia: & ceteras Graeciae ciuitates defecisse, eo bello ab optime de se meritis Romanis: sed quia post fugam regis, cuius fiducia ab officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpae, in fidem receptas esse: Aetolos quoque, quamquam non secuti sint regem, sed accersierint, & duces belli non socij fuerint, si paenitere possint, posse & incolumes esse. Ad ea cum pacati nihil responderetur, appareretque annis rem gerendam, & rege superato bellum Aetolicum integrum restare, castra ab Thermopylis ad Heracleam mouit: eoque ipso die, ut situm nosceret urbis

bis ab omni parte equo moenia est circumuectus. Sita est Heraclea in radicibus Oetae mõ F
tis: ipsa in campo arcem imminentem loco alto & undique praecipiti habet. Contempla-
tus omnia, quae noscenda erãt, quattuor simul locis aggredi urbem constituit. a flumine A-
sopo, qua & gymnasium est, L. Valerium operibus atque oppugnationi praeposuit. arcem
extra muros, quae frequentius prope quam urbs habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppu-
gnandam dedit. a sinu Maliaco, quae aditum haud facilem pars habebat, M. Baebium: ab al
tero amniculo, quem Melana uocant, aduersus Dianae templum Ap. Claudium opposuit.
Horum magno certamine intra paucos dies turres arietesque, & alius omnis apparatus op
pugnandarum urbium perficitur. & cum ager Heracleensis paluster omnis, frequensque
proceris arboribus benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat: tum quia re-
fugerant intra moenia Aetoli, desertaq. in uestibulo urbis erant tecta, in uarios usus non ti
gna modo & tabulas, sed laterem quoque & caementa & saxa uariae magnitudinis prae- G
bebant. Et Romani quidem operibus magis, quam armis urbem oppugnabant. Aetoli con
tra armis se tuebantur. nam cum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solet, exceptos
declinabant ictus, sed armati frequentes quidam ignes etiam, quos aggeribus inijcerent,
ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: & ipsi cum pro dirutis re-
ficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc
primis diebus, dum integrae uires erant, & frequentes & impigre fecerunt, in dies deinde
pauciores, & segnius. etenim cum multis urgerentur rebus, nulla eos res aeque ac uigiliae
conficiebant: Romanis in magna copia militum succedentibus alijs in stationem aliorum
Aetolos propter paucitatem eosdem dies noctesque assiduo labore urgente. per IIII & XX
dies, ita ut nullum tempus uacuum dimicatione esset, aduersus quattuor e partibus simul
oppugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. Cum fatigatos iam Aeto- H
los sciret consul & ex ratione temporis, & quod ita transfugae affirmabant, tale consi-
lium inijt. media nocte receptui signum dedit, & ab oppugnatione simul omnes milites de
ductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit: inde, coepta oppugnatio ad
mediam rursus noctem perducta est, intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fati-
gationem rati caussam esse Aetoli non continuandae oppugnationis, quae & ipsos affece-
rat ubi Romanis datum receptui signum esset, uelut ipsi quoque hoc reuocati, pro se quisq.
ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant. con-
sul cum nocte media intermisisset oppugnationem, quarta uigilia rursus ab tribus partibus
summa ui aggressus, ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites, signumque exspecta-
re iussit: ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostes con
cursuros. Aetoli pars sopiti affecta labore ac uigilijs corpora ex somno moliebantur: pars I
uigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas
iacentis muri trãsscendere conantur, partim scalis adscensus tentãt. aduersus quos undiq.
ad opem ferendam concurrunt Aetoli. Pars una, in qua aedificia extra urbem erant, neque
defenditur, neque oppugnatur: sed qui oppugnarent, intenti signum exspectabant, defen-
sor nemo aderat. Iam dilucescebat, cum signum consul dedit: & sine ullo certamine par-
tim per semiruta, partim scalis integros muros transscendere. Simul clamor index capti opi
di est exauditus, undique Aetoli desertis stationibus in arcem refugiunt. Opidum uicto-
res permissu consulis diripiunt: non tam ab ira, nec ab odio, quam ut miles coercitus in
tot receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco fructum uictoriae sentiret.
Reuocatos inde a medio ferme die milites cum in duas diuisisset partes: unam radicibus
montium circumduci ad rupem iussit: quae fastigio altitudinis par, media ualle uelut abru-
pta ab arce erat: sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex uertice K
altero conijci tela in arcem possent, cum dimidia militum parte consul ab urbe adscẽsurus
in arcem, signum ab ijs, qui ab tergo in rupem euasuri erant, exspectabant. Non tulere qui
in arce erant Aetoli, primum eorum qui rupem ceperant clamorem, deinde impetum ab ur
be Romanorum: & fractis iam animis, & nulla ibi praeparata re ad obsidionem diutius to
lerandam: utpote congregatis feminis puerisque, & imbelli alia turba in arcem, quae uix
capere, nedum tueri, multitudinem tãtam posset. itaq. ad primum impetum abiectis armis
dediderunt sese. Traditus inter ceteros principes Aetolorum & Damocritus est: qui prin-
cipio belli decretum Aetolorum, quo accersendum Antiochum censuerant, T. Quinctio
poscenti

A poſcenti reſponderat, in Italia daturum, cum caſtra ibi Aetoli poſuiſſent. ob eam ferociam maius uictoribus gaudium traditum fuit. Eodem tempore quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex compoſito oppugnabat, circa Thermopylas cum conſule redeunte ex Boeotia, ut uictoriam ipſi populoq. Romano gratularetur, excuſaretque, quod uerbo impeditus bello non interfuiſſet, congreſſus. inde diuerſi ad duas ſimul oppugnandas urbes profecti. interſunt ſeptem millia ferme paſſuum. & quia Lamia poſita in tumulo eſt: tũ regionem ea maxime deſpectat opidum, qua breue interuallum uidetur, & omnia in conſpectu ſunt: cum enixe, uelut propoſito certamine, Romani Macedoneſq. diem ac noctem aut in operibus, aut in proeliis eſſent: hoc maior difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere, & uineis, & omnibus ſupra terram operibus, ſubtus Macedones cuniculis oppugnabant: & in aſperis locis ſilex ſaepe impenetrabilis ferro occurrebat. & cum parum procederet

B inceptum, per colloquia principum opidanos tẽtabat rex, ne urbem dederent: haud dubius, quin, ſi prius Heraclea capta foret, Romanis ſe potius, quã ſibi dedituri eſſent: ſuamque gratiam conſul in obſidione liberanda facturus eſſet. Nec eum opinio eſt fruſtrata. confeſtim enim ab Heraclea capta nuncius uenit, ut oppugnatione abſtineret. Aequius eſſe, Romanos milites, qui acie dimicaſſent cum Aetolis, praemia uictoriae habere. Ita receſſum ab Lamia eſt, & propinquae clade urbis ipſi, ne quid ſimile paterentur, effugerunt. paucis, priuſquam Heraclea caperetur, diebus Aetoli concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miſerunt: inter quos & Thoas idem, qui & antea, miſſus eſt. mandata erant ut ab rege peterent primum, ut ipſe coactis rurſus terreſtribus, naualibuſq. copijs in Graeciam tranſijceret: deinde, ſi qua ipſum teneret res, ut pecuniam & auxilia mitteret. id cum ad dignitatem eius fidemque pertinere, non prodi ſocios: tum etiam ad incolumitatem re-

C gni, non ſinere Romanos omni cura uacuos, cum Aetolorum gentem ſuſtuliſſent, omnibus copijs in Aſiam tranſijcere. Vera erant quae dicebantur. eo magis regem mouerunt. itaque in praeſentia pecuniam, quae ad uſus belli neceſſaria erat, legatis dedit: auxilia terreſtria naualiaque affirmauit miſſurum. Thoãtem unum ex legatis retinuit, & ipſum haud inuitum morantem, ut exactor praeſens promiſſorum adeſſet. Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Aetolorum: & poſt paucos dies, quam ad bellum renouandum, acciendumque regem, in Aſiam miſerant legatos, abiectis belli conſilijs, pacis petendae oratores ad conſulem miſerunt. Quos dicere exorſos conſul interfatus, cum alia ſibi praeuertenda eſſe dixiſſet, redire Hypatam eos, datis dierum X indutijs, & L. Valerio Flacco cum ijs miſſo, iuſſit: ei, quae ſecum acturi fuiſſent, exponere: & ſi qua uellent alia. Hypatam ut eſt uentum, principes Aetolorum apud Flaccum concilium habuerunt, conſultantes, quonam a-

D gendum modo apud conſulem foret. Parantibus ijs antiqua iura foederum ordiri, meritaq. in populum Romanum, abſiſtere ijs Flaccus iuſſit, quae ipſi uiolaſſent: confeſſionem ijs culpae magis profuturam, & totam in preces orationem uerſam. nec enim in cauſſa ipſorum, ſed in populi Romani clementia ſpem ſalutis poſitam eſſe. & ſe ſuppliciter agentibus ijs adfuturum & apud conſulem, & Romae in ſenatu. eo quoque enim mittendos fore legatos. Haec una uia omnibus ad ſalutem uiſa eſt, ut in fidem ſe permitterent Romanorum. ita enim & illis uiolandi ſupplices uerecundiam ſe impoſituros: & ipſos nihilo minus ſuae poteſtatis fore, ſi quid melius fortuna oſtendiſſet. Poſteaquam ad conſulem uentum eſt, Phaeneas legationis princeps longã orationem, & uarie ad mitigandam iram uictoris cõpoſitã, ita ad extremum finiuit, ut diceret, Aetolos ſe ſuaq. omnia fidei populi Romani permittere. id conſul ubi audiuit, Etiam, atque etiam uidete, inquit, Aetoli, ut ita permittatis.

E Tum decretum Phaeneas, in quo id diſerte ſcriptum erat, oſtendit. Quando ergo, inquit, ita permittitis: poſtulo, ut mihi Dicaearchum ciuem ueſtrum, & Menetã Epirotã, (Naupactum is cum praeſidio ingreſſus ad defectionem compulerat) & Aminandrum cum principibus Athamanum, quorum conſilio ab nobis defeciſtis, ſine mora dedatis. prope dicentem interfatus Romanum Phaeneas, Non in ſeruitutem, inquit, ſed in fidem tuam nos tradimus: & certum habeo, te imprudentia labi, qui nobis imperes quae moris Graecorum non ſint. Ad haec conſul, Nec hercule, inquit, magnopere nunc curo, quid Aetoli ſatis ex more Graecorum factum eſſe cenſeant: dum ego more Romano imperium id habeam in deditos modo decreto ſuo, ante armis uictos. itaque ni propere fit quod impero, uinciri uos iam iubeo. afferriq. catenas, & circumſiſtere lictores, iuſſit. Tum fracta Phaeneae ferocia,

cia, Aetolisq. alijs est: & tandem, cuius condicionis essent, sensere. & se quidem Phaeneas, F
& qui adsint Aetolorum scire, facienda esse quae imperentur, dixit: sed ad decernenda ea concilio Aetolorum opus esse, ad id, petere, ut X dierum indutias daret. Petente Flacco pro Aetolis, indutiae datae: & Hypatam reditum est. Vbi cum in concilio delectorũ, quos Apolectos uocãt, Phaeneas & quae imperarentur, & quae ipsis prope accidissent, exposuisset: ingemuerunt quidem principes condicioni suae: parendum tamen uictori censebant: & ex omnibus opidis conuocandos Aetolos ad concilium. Postea quam uero omnis coacta multitudo eadẽ illa audiuit, adeo saeuitia imperij atque indignitate exasperati animi sunt, ut, si in pace fuissent, illo impetu irae concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat & difficultas eorum quae imperarentur: quonam modo enim utique regem Aminandrum se tradere posse? & spes forte oblata. quod Nicander, eo ipso tempore ab rege Antiocho ueniens, impleuit exspectatione uana multitudinem, terra marique ingens parari G
bellum. Is duodecimo die, quam conscẽderat nauem, in Aetoliam perfecta legatione rediens, Phalaram in sinu Maliaco tenuit. inde Lamiam pecuniam cum deuexisset, ipse cum expeditis uespera prima inter Macedonũ Romanaque castra medio agro dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum: deductusq. ad regem est, nondum conuiuio dimisso. Quod ubi nunciatum est, uelut hospitis, non hostis aduentu motus Philippus, accumbere eum, epulariq. iussit: atque inde, dimissis alijs, solum retentum, ipsum quidem de se timere quidquam uetuit. Aetolorum praua consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia, accusauit: qui primum Romanos, deinde Antiochum in Graeciam ad duxissent. sed praeteritorum, quae magis deprehendi, quã corrigi, possint, oblitum se, non facturum ut insultet aduersis rebus eorum. Aetolos quoque finire tandem aduersus se odia debere. & Nicandrum priuatim eius diei, quo seruatus a se foret, meminisse. Ita datis H
qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicãder consultantibus de pace Romana superuenit. M'. Acilius, uendita aut concessa militi circa Heracleam praeda, posteaquam nec Hypatae pacata esse consilia, & Naupactum concurrisse Aetolos, ut inde totum impetum belli sustinerent, audiuit, praemisso Ap. Claudio cum IV millibus militum ad occupanda iuga, qua difficiles trãsitus montium erant, ipse Oetam adscendit: Herculique sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus eius dei sit crematum, appellant. inde toto exercitu profectus, reliquum iter satis expedito agmine fecit. Vt ad Coracem est uentum, (mons est altissimus inter Callipolin & Naupactũ) ibi & iumenta multa ex agmine praecipitata cum ipsis oneribus sunt, & homines uexati. & facile apparebat, quam cum inerti hoste res esset, qui tam impeditum saltum nullo praesidio, ut clauderet transitũ, insedisset. Tum quoque uexato exercitu ad Naupactum descendit: & uno castello aduersus I
arcem posito, ceteras partes urbis, diuisis copijs pro situ moeniũ, circumsedit. nec minus operis laborisque ea oppugnatio, quam Heracleae, habuit. Eodem tempore & Messene in Pelopõneso ab Achaeis, quod concilij eorum recusaret esse, oppugnari coepta est. Etenim duae ciuitates Messene & Elis extra concilium Achaicum erant, cum Aetolis sentiebãt. Elei tamen post fugatum ex Graecia Antiochum legatis Achaeorum lenius responderãt, dimisso praesidio regio, cogitaturos se, quid sibi faciendum esset. Messenij, sine responso dimissis legatis, mouerant bellum: trepidiq. rerum suarum, cum iam ager effuso exercitu passim ureretur, castraque prope urbem poni uiderent: legatos Chalcidem ad T. Quinctium auctorem libertatis miserunt, qui nunciarent, Messenios Romanis, non Achaeis, & aperire portas, & dedere urbem paratos esse. Auditis legatis, extemplo profectus Quinctius, Megalopolim ad Diophanem praetorem Achaeorum misit: qui extemplo reducere eũ a Messene exercitum, & uenire ad se iuberet. Dicto paruit Diophanes: & soluta obsidione ex- K
peditus ipse praegressus agmen, circa Andaniam, paruum opidũ inter Megalopolim Messenemq. positum, Quinctio occurrit. & cum caussas oppugnationis exponeret, castigatum leniter, quod tantam rem sine auctoritate sua conatus esset, dimittere exercitum iussit: nec pacem omnium bono partã turbare. Messenijs imperauit, ut exsules reducerẽt, & Achaeorum concilij essent. si qua haberent, de quibus aut recusare, aut in posterum cauere sibi uellent, Corinthum ad se uenirent. Diophanem concilium Achaeorum extemplo sibi praebere iussit. ibi de Zacyntho intercepta per fraudẽ insula questus, postulauit, ut restitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Aminandro de-

derat,

A derat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Aetoliae liceret: qua expeditione fractis animis Aetolos compulit ad petendam pacem. Aminander Philippum Megalopolitanum insulae praefecit: postea per bellum, quo se Antiocho aduersus Romanos coniunxit, Philippo ad munia belli reuocato, Hieroclem Agragantinum successorem misit. Is post fugam ab Thermopylis Antiochi, Aminandrumq. a Philippo Athamania pulsum, missis ultro ad Diophanem praetorem Achaeorum nunciis, pecuniam pactus, insulã Achaeis tradidit. Id praemium belli suum esse, aequum censebant Romani. nõ enim M. Acilium consulem, legionesq. Romanas Diophani & Achaeis ad Thermopylas pugnasse. Diophanes aduersus haec purgare interdum sese, gentemque: interdum de iure facti disserere. Quidã Achaeorum & initio eam se rem aspernatos testabantur, & tunc pertinaciam increpitabant praetoris: auctoribusque iis decretum est, ut T. Quinctio ea res permitteretur.

B Erat Quinctius sicut aduersantibus asper; ita, si cederes, idem placabilis. Omissa igitur contentione uocis uultusque, Si utilem, inquit, possessionem eius insulae censerem Achaeis esse, auctor essem senatui populoque Romano, ut eam uos habere sinerent. ceterum sicut testudinem, ubi collecta in suum tegimen est, tutam ad omnes ictus uideo esse. ubi exerit partes aliquas: quodcumque nudauit, obnoxium atque infirmum habere: haud dissimiliter uos Achaei clausos undique mari, quae intra Peloponnesi sint terminos, ea & iungere uobis, & iuncta tueri facile: simul auiditate plura amplectẽdi, hinc excedatis: nuda uobis omnia, quae extra sint, & exposita ad omnes ictus esse. Assentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auso, Zacynthus Romanis traditur. Per idem tempus Philippus rex proficiscentem consulem ad Naupactum percunctatus, si se interim, quae defecissent ab societate Romana, urbes recipere uellet: permittente eo, ad Demetriadem copias admouit,

C haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe, cum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Aetolis esse cernerent: dies noctesque aut Philippi hostis aduentum, aut infestiorem etiam, quo iustius irati erant, Romanorum exspectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui primo pauci in praesidio relicti, postea plures plerique inermes ex proelio aduerso fuga delati, nec uiriũ, nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant. itaque praemissis a Philippo, qui spem impetrabilis ueniae ostendebant: responderunt, patere portas regi. Ad primum eius ingressum, principum quidam urbe excesserunt. Eurylocus mortem sibi consciuit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam, Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos uiolaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant & paucae naues Demetriade: quibus praeerat Isidorus. eae quoque cum praefecto suo dimissae sunt. Inde Dolopiam & Aperantiã, & Perraebiae quasdam ciuitates recepit.

D Dum haec a Philippo geruntur, T. Quinctius recepta Zacyntho ab Achaico concilio Naupactum transiecit: quae iam per duos menses (sed prope excidium erat) oppugnabatur: &, si capta ui foret, omne ibi nomen Aetolorum ad internicionem uidebatur uenturum. Ceterum quamquam merito iratus erat Aetolis, quod solos obtrectasse gloriae suae, cum liberaret Graeciam, meminerat: & nihil auctoritate sua motos esse, cũ quae tum maxime acciderant, casura praemonẽs, a furioso incepto eos deterreret: tamen sui maxime operis esse credens, nullam gentem liberatae a se Graeciae funditus euerti, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Aetolis, coepit. Confestim a primis stationibus cognitus est, uulgatumq. per omnes ordines, Quinctium esse. itaque concursu facto undique in muros, manus pro se quisq. tendentes, consonante clamore, nominatim Quinctium orare, ut opem ferret ac seruaret. Et tum quidem, quamquam moueretur his uocibus, manu

E tamen abnuit, quidnam opis in se esset? Ceterum posteaquam ad consulem uenit, Vtrum fallit, inquit, te M. Acili, quid agatur? an, cum satis prouideas, nihil id magnopere ad summam reipublicae pertinere censes? Erexerat exspectatione consulem, &, Quin expromis, inquit, quid rei sit? Tum Quinctius, Ecquid uides te deuicto Antiocho in duabus urbibus oppugnandis tempus terere: cum iam prope annus circumactus sit imperij tui? Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium uidit, non solum urbes, sed tot iam gentes, Athamaniam, Perraebiam, Aperantiam, Dolopiam sibi adiunxisse? atqui non tãtum interest nostra, Aetolorum opes ac uires minui: quantum non supra modum Philippum crescere: & uictoriae tuae praemium te militesq. tuos nõdum duas urbes, Philippum tot gentes Graeciae habere. Assentiebatur his consul: sed pudor, si irrito incepto abscederet obsidione,

dione, occurrebat. tota inde Quinctio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, qua F
paullo ante uociferati Aetoli fuerant, redijt. ibi cum impensius orarent, ut misereretur gentis Aetolorum, exire aliquos ad se iussit. Pharneas ipse, principesque alii extemplo egressi sunt. quibus prouolutis ad pedes, Fortuna, inquit, uestra facit, ut & irae meae & orationi temperem. euenerunt quae praedixi euentura: & ne hoc quidem reliqui uobis est, ut indignis accidisse ea uideantur. ego tamen sorte quadam nutriendae Graeciae datus, ne ingratis quidem benefacere absistam. mittite oratores ad consulem, qui indutias tantum temporis petant. ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de uobis permittatis. ego apud consulem deprecator defensorq. uobis adero. Ita ut censuerat Quinctius, fecerunt: nec aspernatus est legationem consul, indutijsq. in diem certam datis, qua legatio renunciari ab Roma posset, soluta obsidio est, & exercitus in Phocidem missus. Consul cũ T. Quinctio ad Achaicum concilium Aegium traiecit. ibi de Eleis & exsulibus Lacedaemoniorum restituẽdis actum: & neutra perfecta res: quia suae gratiae reseruari eam Achaei, Elei G
per se ipsi, quam per Romanos maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad consulem uenerunt, quos non sincera fide in amicitia fuisse satis constabat: militem tamen nullum Antiocho dederant: pecunia iuuisse eum insimulabantur: legatos ad regem ne ipsi quidem misisse infitiabantur. Ijs petentibus, ut in amicitia pristina esse liceret, respõdit consul, se, utrum hostium, an pacatorum eos numero haberet, nondũ scire: senatum eius rei iudicem fore. integram se caussam eorum Romam reijcere: indutias ad id dierum XC dare. Epirotae Romam missi senatum adierunt. ijs magis quae non fecissent hostilia referentibus, quam purgantibus ea de quibus arguebantur, responsum datum est, quo ueniam impetrasse, non caussam probasse uideri possent. Et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti gratulantes de uictoria. ijs petentibus, ut sibi sacrificare in Capitolio, H
donumque ex auro liceret ponere in aede Iouis opt. max. permissum ab senatu C pondo coronam auream posuerunt. Non responsum solum benigne legatis est: sed Philippi quoque filius Demetrius, qui obses Romae erat, ad patrem reducendus legatis datus est. Bellum, quod cum Antiocho rege in Graecia gestum est a M. Acilio consule, hunc finem habuit. Alter consul P. Cornelius Scipio Galliam prouinciam sortitus, priusquam ad bellum, quod cum Boijs gerendum erat, proficisceretur: postulauit ab senatu, ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos propr. in Hispania inter ipsum discrimen pugnae uouisset. Nouum atq. iniquum postulare est uisus. censuerunt ergo, quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia uouisset, eos uel de manubijs, si quam pecuniam ad id reseruasset, uel sua ipse impensa faceret. Eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus aedes matris magnae Idaeae dedicata est: quam deam is P. Cornelius aduectam ex Asia, P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio consulibus, in Palatium a mari I
detulerat. Locauerant aedem faciendam ex senatusconsulto M. Liuius, C. Claudius censores. M. Cornelio, P. Sempronio consulibus, tredecim annis postquam locata erat, dedicauit eam M. Iunius Brutus: ludique ob dedicationem eius facti: quos primos scenicos fuisse Valerius Antias est auctor, Megalesia appellatos. Item iuuentutis aedem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumuir dedicauit. uouerat eam sexdecim annis ante M. Liuius consul, quo die Hasdrubalem exercitumque eius cecidit. idem censor eam faciendam locauit, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Huius quoque dedicandae caussa ludi facti: & eo omnia cum maiore religione facta, quod nouum cum Antiocho instabat bellum. Principio eius anni, quo haec, iam profecto ad bellum M. Acilio, manente adhuc Romae P. Cornelio consule, agebantur: boues duos domitos in Carinis per scalas peruenisse in tegulas K
aedificij, proditum memoriae est. eos uiuos comburi, cineremq. eorum deijci in Tiberim, haruspices iusserunt. Tarracinae & Amiterni nunciatum est aliquoties lapidibus pluuisse: Minturnis aedem Iouis, & tabernas circa forum de caelo tactas esse: Vulturni in ostio fluminis duas naues fulmine ictas conflagrasse. Eorum prodigiorum caussa libros Sibyllinos senatusconsulto decemuiri cum adissent, renunciarunt ieiunium instituendum Cereri esse: & id quincto quoque anno seruandum: & ut nouendiale sacrum fieret, & unum diem supplicatio esset: coronati supplicarent: & consul P. Cornelius, quibus dijs quibusque hostijs edidissent decemuiri, sacrificaret. Placatis dijs nunc uotis rite soluendis, nunc prodigijs expiandis, in prouinciam proficiscitur consul: atque inde Cn. Domitium procos. di-

A misso exercitu Romam decedere iussit: ipse in agrum Boiorum legiones induxit. Sub idē
fere tempus Ligures lege sacrata coacto exercitu, nocte improuiso castra Q. Minucij pro-
cos. aggressi sunt. Minucius usque ad lucem intra uallum militem instructum tenuit, inten
tus ne qua transscenderet hostis munimenta: prima luce duabus simul portis eruptionem
fecit. Nec primo impetu, quod sperauerat, Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium
certamen sustinuere. postremo cum alia atque alia agmina erumperēt, & integri fessis suc-
cederent ad pugnam: tandem Ligures inter cetera etiam uigilijs confecti, terga dederunt.
caesa supra quattuor millia hostium: ex Romanis socijsq. minus CCC perierunt. Duobus
fere post mensibus P. Cornelius consul cum Boiorum exercitu signis collatis egregie pu-
gnauit. Duodetriginta millia hostiū caesa Antias Valerius scribit: capta tria millia & qua-
dringentos. signa militaria CXXIV: equos mille ducentos triginta: carpenta ducenta qua-
B dragintaseptem, ex uictoribus mille quadringentos octogintaquattuor cecidisse. Vbi ut
in numero scriptori parum fidei sit, quia in augendo eo non alius intemperantior est, ma-
gnam tamen uictoriam fuisse apparet, quod & castra capta sunt: & Boij post eam pugnam
extemplo dediderunt sese, & quod supplicatio, eius uictoriae caussa decreta ab senatu, ui-
ctimaeq. maiores caesae. P. Cornelius consul primo obsidibus a Boiorum gente acceptis,
agri parte fere dimidia eos multauit: quo, si uellet, populus R. colonias mittere posset. inde
Romam ut ad triumphum haud dubium decedens, exercitum dimisit & adesse Romae ad
diem triumphi iussit. ipse postero die, quam uenit, senatu in aedem Bellonae uocato, cum
de rebus ab se gestis disseruisset, postulauit, ut sibi triumphanti liceret in urbē inuehi. P. Sē-
pronius Blaesus tribunus plebis non negandum Scipioni, sed differendum, honorem trium
phi censebat. Bella Ligurum Gallicis semper iuncta fuisse: eas inter se gentes mutua ex
C propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio deuictis acie Boijs, aut ipse cum uictore exercitu in a-
grum Ligurum transisset, aut partem copiarum Q. Minucio misisset, qui iam tertium ibi an
num dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse. Nunc ad triumphum fre-
quentandum deductos esse milites, qui egregiam nauare operam reipublicae potuissent:
possent etiam si senatus, quod festinatione triumphi praetermissum esset, id restituere dif-
ferendo triumpho uellet. Iuberent consulem cum legionibus redire in prouinciam, dare o-
peram, ut Ligures subigantur. nisi illi cogantur in ius ditionemque populi R. ne Boios qui-
dem quieturos. aut pacem, aut bellum utrobique habenda. deuictis Liguribus, paucos post
menses procos. P. Cornelium, multorum exemplo qui in magistratu non triumphauerunt,
triumphaturum esse. Ad ea consul neque se Ligures prouinciam sortitum esse ait, neque
cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de ijs postulare, Q. Minucium confide-
D re breui subactis ijs meritum triumphum postulaturum, atque impetraturum esse. se
de Gallis Boijs postulare triumphum, quos acie uicerit, castris exsuerit: quorum gentem
biduo post pugnam totam acceperit in deditionem, a quibus obsides abduxerit, pacis fu-
turae pignus. Verum enimuero illud multo maius esse, quod tantum numerum Gallorum
ceciderit in acie, quod cum tot millibus certe Boiorum nemo ante se imperator pugnaue-
rit. plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominū caesam, multa millia capta,
senes puerosque Boijs superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur uictor exercitus,
cum hostem in prouincia neminem reliquisset, Romam uenerit ad celebrandum consulis
triumphum? Quorum militum si & in alia prouincia opera uti senatus uelit: utro tandē mo
do promptiores ad aliud periculum, nouumq. laborem ituros credat, si persoluta ijs sine de
trectatione prioris periculi laborisq. merces sit: an si spem pro re ferentes dimittant, iam se
mel in prima spe deceptos? Nam, quod ad se attineat, sibi gloriae in omnem uitam illo die
E satis quaesitum esse, quo se uirum optimum iudicatum ad accipiendā matrem Idaeam mi-
sisset senatus. hoc titulo, etsi nec consulatus, nec triumphus addatur, satis honestam hono-
ratamq. P. Scipionis Nasicae imaginem fore. uniuersus senatus non ipse modo ad decer-
nendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad re-
mittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphauit de Boijs. in eo triumpho Gal
licis carpentis arma, signaque, & spolia omnis generis transuexit, & uasa aenea Gallica: &
cum captiuis nobilibus equorum quoque captorum gregem transduxit: aureos torques
transtulit MCDLXX: ad haec auri pondo CCXLV. argenti infecti factique in Gallicis ua
sis non infabre suo more factis, duo millia CCCXL. pondo: bigatorum nummorum

CCXXXIV

CCXXXIV. militibus qui currum secuti sunt, trecenos uicenos quinos asses diuisit: du- F
plex centurioni, triplex equiti. Postero die concione aduocata de rebus ab se gestis, & de
iniuria tribuni bello alieno se illigātis, ut suae uictoriae fructu se defraudaret, cum disseruis
set: milites exauctoratos dimisit. Dum haec in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus
admodum de bello Romano erant tamquam non transituris in Asiam Romanis. quam se-
curitatē ei magna pars amicorum aut per errorem, aut assentando faciebat. Hannibal unus,
cuius eo tempore maxima apud regem auctoritas erat, magis mirari se aiebat, quod non
iam in Asia essent Romani, quam uenturos dubitare. Propius esse in Asiā ex Graecia, quam
ex Italia in Graeciam transijcere: & multo maiorem caussam Antiochum, quā Aetolos es-
se. neque enim mari minus, quam terra, pollere Romana arma. iampridē classem circa Ma-
leam esse. audire sese, nuper nouas naues, nouumq. imperatorem rei gerēdae caussa ex Ita
lia uenisse. itaq. desineret Antiochus pacem sibi spe uana facere: in Asia, & de ipsa Asia bre G
ui terra mariq. dimicandum ei cum Romanis esse, & aut imperium adimendum orbem ter
rarum affectantibus, aut ipsi regnum amittendum. Vnus uera & prouidere, & fideliter prae
dicere uisus. itaque ipse rex nauibus, quae paratae instructaeq. erant, Chersonesum petit,
ut ea loca, si forte terra uenirent Romani, praesidijs firmaret. ceteram classem Polyxenidā
parare & deducere iussit. speculatorias naues ad omnia exploranda circa insulas dimisit. C.
Liuius, praefectus Romanae classis, cum quinquaginta nauibus tectis profectus ab Roma
Neapolim, quo ab socijs eius orae conuenire iusserat apertas naues, quae ex foedere debe
bantur, Siciliam inde petit, fretoq. Messanam praeteruectus, cum sex Punicas naues ad au-
xilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque, & eiusdē iuris socijs debitas exegisset na-
ues, lustrata classe ad Laciniū, altum petit. Corcyram, quā primam Graeciae ciuitatē adijt,
cum uenisset, percūctatus de statu belli, (necdū enim omnia in Graecia perpacata erant) & H
ubi classis Romana esset, posteaquā audiuit, circa Thermopylarum saltum in statione con-
sulē ac regem esse, classem Piraeei stare, maturandum ratus omnium rerū caussa, pergit pro
tinus nauigare Peloponnesum. Samen, Zacynthumque, quia partis Aetolorū maluerāt es-
se, protinus depopulatus, Maleā petit: & prospera nauigatione usus, paucis diebus Piraeeū
ad ueterem classem peruenit. Ad Scyllaeum Eumenes rex cum tribus nauibus occurrit, cū
Aeginae diu incertus consilij fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim,
Antiochum Ephesi nauales terrestresq. parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis,
ex quorum fortuna sua penderet. A Piraeeo A. Atilius; traditis successori quinque & XX
nauibus tectis, Romam est profectus. Liuius una & LXXX rostratis nauibus, multis praeter
ea minoribus, quae aut apertae rostratae, aut sine rostris speculatoriae erāt, Delum trans-
iecit. Eo fere tempore consul Acilius Naupactum oppugnabat. Liuiū Deli per aliquot dies I
(& est uentosissima regio inter Cycladas fretis alias maioribus, alias minoribus diuisas) ad
uersi uenti tenuerunt. Polyxenidas certior per dispositas speculatorias naues factus Deli
stare Romanam classem, nuncios ad regem misit. qui omissis quae in Hellesponto agebat,
cum rostratis nauibus, quantum accelerare potuit, Ephesum redijt, & consilium extemplo
habuit, faciendum ne periculum naualis certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandū,
& utique prius configendum, quam classis Eumenis, & Rhodiae naues coniungerentut Ro
manis. ita numero non ferme impares futuros se, ceteris omnibus superiores, & celerita-
te nauium, & uarietate auxiliorum. nam Romanas naues, cum ipsas inscite factas immobi-
les esse, tum etiam, ut quae in terram hostium ueniant, oneratas commeatu uenire. suas au
tem, ut pacata omnia circa se relinquentes, nihil praeter militem atq. arma habituras. mul-
tum etiam adiuturam notitiam maris terrarumque & uentorum, quae omnia ignaros tur- K
batura hostes essent. Mouit omnes auctor consilij, qui & re consilium exsecuturus erat. Bi-
duū in apparatu morati, tertio die CC nauibus, quarum LXX tectae, ceterae apertae, mino
ris omnes formae erant, profecti Phocaeam petierunt. inde cum audisset appropinquare
iam Romanam classem rex, quia non interfuturus nauali certamini erat, Magnesiā, quae ad
Sipylum est, concessit ad terrestres copias cōparandas. classis ad Cyssuntem portum Ery-
thraeorum tamquam ibi aptius exspectatura hostem, contendit. Romani, ubi primū aquilo
nes (ij namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portū Chiorū in Ae-
geum mare uersum, petunt: inde ad urbem circumegere naues, commeatuq. sumpto, Pho-
caeam trāsijciunt. Eumenes Elaeam ad suā classem profectus, paucis post inde diebus cum

quattuor

A quattuor & uiginti nauibus tectis,apertis pluribus,paullo a Phocaea ad Romanos parātes instruentesq. se ad nauale certamen redijt. Inde C quinquaginta tectis nauibus,apertis ferme L profecti, primo aquilonibus transuersis cum urgerentur in terram,cogebantur tenui agmine prope in ordinem singulae naues ire: deinde ut lenita paullum uis uenti est, ad Corycum portum,qui super Cyssuntē est,conati sunt transijcere. Polyxenidas, ut appropinquare hostes allatum est, occasione pugnandi laetus, sinistrum ipse cornu in altū extendit, dextrum cornu praefectos nauium ad terram explicare iubet:& aequa fronte ad pugnā procedebat.Quod ubi uidit Romanus,uela contrahit,malosq. inclinat, & simul armamenta cōponens opperitur insequentes naues.Iam ferme XXX in fronte erant:quibus ut aequaret laeuū cornu,dolonibus erectis altum petere intendit,iussis,qui sequebantur, aduersus dextrum cornu prope terrā proras dirigere.Eumenes agmen cogebat:ceterum ut demēdis B armamentis tumultuari primum coeptum est,& ipse,quāta maxima celeritate potest, concitat naues.Iam omnibus in conspectu erant.duae Punicae naues antecedebant Romanam classē.quib. obuiae tres fuerūt regiae naues:& ut in numero impari,duae regiae unā circūsistunt.& primum ab utroq. latere remos detergunt:deinde transscendunt armati, & deiectis caesisq. propugnatoribus,nauē capiunt.Vna,quae cōpari Marte concurrerat, postquā captam alteram nauē uidit,priusquā a tribus simul circumueniretur,retro ad classem refugit.Liuius indignatione accensus,praetoria naue in hostes tendit.aduersus quem eadē spe duae,quae Punicā unam nauem circumuenerant,cum inferrētur,demittere in aquā remos ab utroq. latere remiges stabiliendae nauis caussa iussit, & in aduenientes hostium naues ferreas manus inijcere:& ubi pugnam pedestri similem fecisset, meminisse Romanae uirtutis,nec pro uiris ducere regia mancipia.Haud paullo facilius, quam ante duae unā, tunc C una duas naues expugnauit cepitq.Et iam classes quoq; undiq. concurrerant, & passim permissis nauibus pugnabatur.Eumenes,qui extremus cōmisso certamine aduenerat,ut animaduertit laeuum cornu hostiū,ab Liuio turbatū,dextrū ipse,ubi aequa pugna erat,inuadit. Nec ita multo post primū ab laeuo cornu fuga coepit.Polyxenidas enim, ut uirtute militū haud dubie superari se uidit,sublatis dolonibus effuse fugere intendit.mox idē & qui prope terrā cum Eumene contraxerant certamen,fecerunt.Romani & Eumenes, quoad sufficere remiges potuerūt,& in spe erāt extremi agminis uexādi, satis pertinaciter secuti sunt. posteaquā celeritate nauiū,utpote leuium,suas cōmeatu onustas eludi frustra tendentes uiderunt,tandem substiterunt,XIII captis nauibus cum milite ac remige,X demersis. Romanae classis una Punica nauis in primo certamine ab duabus circūuenta perijt. Polyxenidas non prius quā in portu Ephesi fugae finē fecit.Romani eo die, unde egressa regia classis erat,manserunt:postero die hostē persequi intenderunt.Medio fere in cursu obuiae fuere ijs D V & XX tectae Rhodiae naues cum Pausistrato praefecto classis. Ijs adiunctis Ephesum hostē persecuti,ante hostium portus acie instructa steterunt. Posteaquam confessionū uictis satis expresserunt,Rhodij & Eumenes domos dimissi,Romani Chiū petentes, Phoenicuntē primum portū Erythraeae terrae praeteruecti,nocte anchoris iactis,postero die in insulam ad ipsam urbem transiecerunt.ubi paucos dies remige maxime reficiendo morati; Phocaeam transmittunt.ibi relictis ad praesidium urbis IV quinqueremibus, ad Canas classis uenit,& cum iam hiems appeteret, fossa ualloq. circumdatis naues subductae. Exitu anni comitia Romae habita,quibus creati sunt consules L.Cornelius Scipio,& C.Laelius,intuētibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. postero die praetores creati, M. Tuccius,L.Aurunculeius, Cn.Fuluius, L.Aemilius,P.Iunius, C.Atinius Labeo.

E

EPITOME. LIBRI. XXXVII

L. *CORNELIVS. Scipio consul legato P.Scipione Africano, qui se fratris legatum futurum dixerat, si ei Graecia & Asia prouincia decerneretur,cum C.Laelio, qui multū in senatu poterat,ea prouincia dari uideretur, profectus ad bellum aduersus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium Romanorum ducum transiecit.Aemilius Regillus aduersus regiam classem Antiochi feliciter pugnauit ad Myonnesum, Rhodijs adiuuantibus.Filius Africani ab Antiocho captus, patri remissus est.M'.Acilius Glabrio de Antiocho,quē Graecia expulerat & de Aetolis triumphauit. Victo deinde Antiocho a L. Cornelio Scipione, adiuuante*

Eumene

Eumene rege Pergami filio, pax data, ea condicione, ut omnibus prouincijs citra Taurum mõtem cederet. Eumeni, quo iuuante Antiochus uictus erat, regnum ampliatum: Rhodijs quoq. qui & ipsi iuuerant, quae dam ciuitates concessae. Colonia deducta est Bononia. Aemilius Regillus, qui praefectos Antiochi nauali certamine uicerat, naualem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellauerat, cognomine fratri exaequatus, Asiaticus appellatus est. F

LIBER. XXXVII

. Cornelio Scipione, & C. Laelio consulibus nulla prius secundum religiones acta in senatu res est, quam de Aetolis. & legati eorũ instítere, quia breuem indutiarum diem habebant, & ab T. Quinctio, qui tũ Romã ex Graecia redierat, adiuti sunt, Aetoli, ut quib. plus in misericordia senatus, quã in caussa spei esset, suppliciter egerũt, G ueteribus benefactis noua pẽsantes maleficia. ceterũ & praesentes interrogationibus undiq. senatorũ cõfessionem magis noxae, quã responsa exprimẽtium fatigati sunt. & excedere curia iussi, magnũ certamen praebuere. Plus ira, quã misericordia, in caussa eorum ualebat: quia non ut hostibus modo, sed tamquã indomitae & insociabili genti succensebant. Per aliquot dies cũ certatum esset, postremo neq. dari neq. negari pacẽ placuit. duae condiciones eis latae sunt, uel senatui liberum arbitrium de se permitterent, uel mille talentum darẽt, eosdemq. amicos atq. inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarũ rerum in se arbitriũ senatui permitterent, nihil certi responsum est. ita infecta pace dimissi, urbe eodẽ die, Italia intra XV. dies excedere iussi. Tum de consulũ prouincijs coeptũ est agi. Ambo Graeciam cupiebant. Multum Laelius in senatu poterat. Is, cum senatus aut sortiri, aut cõparare inter se prouincias consules iussisset, elegantius facturos dixit, si iudicio patrum, quã si sorti eam rem permisissent. Scipio responso ad hoc dato, cogitaturum quid sibi faciendũ esset, cum fratre uno locutus. iussusq. ab eo permittere audacter senatui, renunciat collegae, facturum se quod is censeret. Cum res aut noua, aut uetustate exẽplorum memoriae iam exoletae, relata exspectatione certaminis senatum erexisset, P. Scipio Africanus dixit, si L. Scipioni fratri suo prouinciã Graeciam decreuissent, se legatum iturum. Haec uox magno assensu audita sustulit certamen. Experiri libebat, utrũ plus regi Antiocho, in Hannibale uicto, an in uictore Africano consuli legionibusq. Romanis auxilij foret. ac prope oẽs Scipioni Graeciam, Laelio Italiam decreuerũt. Praetores prouincias sortiti, L. Aurunculeius urbanã, Cn. Fuluius peregrinã, L. Aemilius Regillus classẽ, P. Iunius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliã & Bruttios, C. Atinius Siciliam. consuli deinde, cui Graecia prouincia decreta erat, ad eũ exercitũ, quẽ a M'. Acilio (duae autem legiones erant) accepturus esset, in supplemẽtum addita peditum ciuium Romanorum tria millia, equites centũ, & sociũ Latini nominis quinq. millia, equites CC. & adiectum, ut, cũ in prouinciã uenisset, si e rep. uideretur esse, exercitũ in Asiã trãsijceret. Alteri consuli totus nouus exercitus decretus, duae legiones Romanae, & sociũ Latini nominis XV millia peditũ, equites sexcẽti. Exercitũ ex Ligurib. Q. Minucius (iam enim confectam prouinciã scripserat, & Ligurũ omne nomen in deditionem uenisse) trãsducere in Boios, & P. Cornelio procos. tradere iussus. Ex agro, quo uictos bello multauerat Boios, deductae urbanae legiones, quae priore anno conscriptae erant, M. Tuccio praetori datae, & sociũ Latini nominis peditum XV millia, equites sexcenti, ad Apuliã Bruttiosq. obtinendos A. Cornelio, superioris anni praetori, qui Bruttios cum exercitu obtinuerat, imperatũ, si ita consuli uideretur, ut legiones in Aetoliam transiectas M'. Acilio traderet, si is manere ibi uellet. si Acilius redire Romã mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Aetolia remaneret. C. Atinium Labeonẽ prouinciã Siciliam exercitumq. a M. Aemilio accipere placuit, & in supplementum scribere ex ipsa prouincia, si uellet, peditum duo millia, & cẽtum equites. P. Iunius Brutus in Tuscos exercitum nouum, legionem unam Romanã, & decẽ millia socium Latini nominis scribere, & quadringentos equites: L. Aemilius, cui prouincia maritima erat, XX naues longas, & socios nauales a M. Iunio, praetore superioris anni, accipere iussus, & scribere ipse mille nauales socios, duo millia peditum. cum ijs nauib. militibusque in Asiã proficisci, & classẽ a C. Liuio accipere. Duas Hispanias Sardiniãq. obtinentib. prorogatũ in annũ imperiũ est, & ijdẽ exercitus decreti: Siciliae Sardiniaeq. binae eo anno

decimae

A decimae frumenti imperatae. Siculum omne frumentum in Aetoliam ad exercitum portari iussum, ex Sardinia pars Romam, pars in Aetoliam, eodem quo Siculum. Priusquam consules in prouincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romae Iunonis Lucinae templum de caelo tactum erat, ita ut fastigium ualuaeq. deformarētur. Puteolis pluribus locis murus, & porta fulmine icta, & duo homines exanimati. Nursiae sereno satis constabat nimbum ortum, ibi quoq. duos liberos homines exanimatos. Terra apud se pluuisse, Tusculani nunciabant, & Reatini mulam in agro suo peperisse. Ea procurata, Latinaeq. instauratae, quod Laurentibus carnis, quae dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum caussa fuit, quibus dijs decemuiri ex libris ut fieret, ediderunt. decē ingenui, decē uirgines, patrimi omnes matrimiq. ad id sacrificium adhibiti, & decemuiri nocte latentibus, rem diuinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquā profi-
B ciscceretur, fornicem in Capitolio aduersus uiam, qua in Capitolium adscenditur, cū signis septem auratis duobus equis, & marmorea duo labra ante fornicem posuit. Per eosdē dies principes Aetolorum tres & XL, inter quos Damocritus & frater eius erant, ab duabus cohortibus missis a M'. Acilio Romam deducti, & in Latomias coniecti sunt. cohortes inde ad exercitū redire L. Cornelius consul iussit. Legati ab Ptolemaeo & Cleopatra, regibus Aegypti gratulantes, quod M'. Acilius consul Antiochum regem Graecia expulisset, uenerūt, adhortantesq. ut in Asiam exercitum transijcerent. omnia perculsa metu nō in Asia modo, sed etiā in Syria esse. reges Aegypti ad ea, quae censuisset senatus, paratos fore. Gratiae regibus actae, legatis munera dari iussa, in singulos quaternum millium aeris. L. Cornelius consul, peractis quae Romae agenda erant, pro concione edixit, ut milites, quos ipse in supplementum scripsisset, quiq. in Bruttijs cum A. Cornelio propraetore essent: ut hi omnes
C idibus Quinctilibus Brundisium conuenirent, item tres legatos nominauit, Sex. Digitium, L. Apustium, C. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undique naues Brundisium contraherent. & omnibus iam paratis paludatus ab urbe est profectus. Ad V millia uoluntariorum ex Romanis socijsque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, praesto fuere exeunti consuli, & nomina dederunt. per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul ludis Apollinaribus a. d. quinctum idus Quinctiles caelo sereno interdiu obscurata lux est, cum luna sub orbem solis subisset. Et L. Aemilius Regillus, cui naualis prouincia euenerat, eodem tempore profectus est. L. Aurunculeio negotium ab senatu datum est, ut XXX quinqueremes, uiginti triremes faceret, quia fama erat, Antiochum post proelium nauale maiorem classem aliquanto reparare. Aetoli, posteaquam legati ab Roma retulerunt nullam spem pacis esse, quamquam omnis ora maritima eorum, quae in
D Peloponnesum uersa est, depopulata ab Achaeis erat, periculi magis, quam damni memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupauerunt. neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio ueris redituros esse. Acilio, qui id exspectari sciebat, satius uisum est inopinatam aggredi rem, & Lamiam oppugnare. nam & a Philippo prope excidium adductos esse, & tunc eo ipso, quod nihil tale timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatia primum in hostium terra circa Sperchium amnem posuit castra: inde nocte motis signis, prima luce corona moenia est aggressus. Magnus pauor ac tumultus, ut in re improuisa, fuit. constantius tamen, quam quis facturos crederet in tam subito periculo, cum uiri propugnarent, feminae tela omnis generis saxaque in muros gererent, multifariam scalis appositis, urbem eo die defenderūt. Acilius signo receptui dato, suos in castra medio ferme die reduxit, & tūc cibo & quiete refectis corporibus, prius-
E quam praetorium dimitteret, denunciauit, ut ante lucem armati paratiq. essent: nisi expugnata urbe, se eos in castra non reducturum. Eodem tempore quo pridie pluribus locis aggressus, cum opidanos iam uires, iam tela, iam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi partim diuendita, partim diuisa praeda, consilium habitum, quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Aetolis saltu. ne tamen segnia aestiua essent, & Aetoli non impetratam pacem ab senatu nihilo minus per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit. ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Cum ad moenia castra posuisset, non corona, sicut Lamiam, sed operibus oppugnare urbem est adortus. Pluribus simul locis aries admouebatur: & cum quaterentur muri, nihil aduersus tale machinationis genus parare aut comminisci opi-

dani conabantur. omnis spes in armis & audacia erat. eruptionibus crebris & stationes hostium, & eos ipsos, qui circa opera & machinas erant, turbabant. Multis tamen locis murus decussus erat, cum allatum est, successorem Apolloniae exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam uenire. Cum XIII millibus peditum, & quingentis equitibus consul ueniebat. Iam in finem Maliacum uenerat. & praemissis Hypatam, qui tradere urbem iuberēt, posteaquam responsum est, nihil nisi ex communi Aetolorum decreto facturos, ne teneret se oppugnatio Hypatae, nōdum Amphissa recepta, praemisso fratre Africano, Amphissam duxit. Sub aduentum eorum, opidani relicta urbe (iam enim magna ex parte nudata moenibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atq. inermes concessere. consul sex millia ferme passuum inde posuit castra. eo legati Atheniēses primum ad P. Scipionem praegressum agmen, (sicut ante dictum est) deinde ad consulem uenerunt, deprecantes pro Aetolis. Clementius responsum ab Africano tulerunt, qui caussam relinquendi honeste Aetolici belli quaerens, Asiam & regem Antiochum spectabat, iusseratque Athenienses non Romanis solum, ut pacem bello praeferrent, sed etiam Aetolis persuadere. Celeriter auctoribus Atheniensibus frequens ab Hypata legatio Aetolorum uenit. & spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis multas gentes populosq. in Hispania prius, deinde in Africa in fidem suam uenisse, in omnibus se maiora clementiae benignitatisq. quam uirtutis bellicae, monumenta reliquisse. Perfecta uidebatur res, cum aditus consul idem illud responsum retulit, quo fugati ab senatu fuerant. Eo tamquam nouo cum icti Aetoli essent, (nihil enim nec legatione Atheniensium, nec placido Africani responso profectum uidebant) referre ad suos dixerunt uelle. Reditum inde Hypatam est, nec consilium expediebatur. nam neque, unde mille talentum daretur, erat, & permisso libero arbitrio, ne in corpora sua saeuiretur, metuebant. redire itaque eosdem legatos ad consulem & Africanum iusserunt, & petere, ut, si dare uere pacem, non tantum ostendere, frustrantes spem miserorum, uellent: aut ex summa pecuniae demerent, aut permissionem extra ciuium corpora fieri iuberent. Nihil impetratum ut mutaret cōsul: & ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti & Athenienses sunt: & princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulsis Aetolos, & complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad spem reuocauit, auctor indutias sex mensium petendi, ut legatos Romam mittere possent. dilationem nihil ad praesentia mala, quae ultima essent, adiecturam. leuari per multos casus tempore interposito praesentes clades posse. Auctore Echedemo ijdem missi, prius P. Scipione conuento, per eum indutias temporis eius, quod petebant, ab cōsule impetrauerunt. & soluta obsidione Amphissae, M'. Acilius, tradito consuli exercitu, prouincia decessit. & consul ab Amphissa Thessaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Asiam. Tum Africanus fratri: Iter quod insistis L. Scipio, ego quoq. approbo: sed totum id uertitur in uoluntate Philippi. qui si impetio nostro fidus est, & iter, & commeatus, & omnia quae in longo itinere exercitus alunt iuuātque, nobis suppeditabit. si is destituat, nihil per Thraciam satis tutum habebis. itaque prius regis animum explorari placet, optime explorabitur, si nihil ex praeparato agentem opprimet qui mittetur. Ti. Sempronius Gracchus longe tum acerrimus iuuenum ad id delectus, per dispositos equos prope incredibili celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio Pellam peruenit. In conuiuio rex erat, & in multum uini processerat. ea ipsa remissio animi suspicionem dempsit, nouare eum quidquam uelle. Et tum quidem comiter acceptus hospes. postero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos: uias, ubi transitu difficiles erant, munitas uidit. Haec referens, eadem qua ierat celeritate Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore & maiore spe laetus exercitus ad praeparata omnia in Macedoniam peruenit. Venientes regio apparatu accepit & prosecutus est rex. Multa in eo & dexteritas, & humanitas uisa, quae commendabilia apud Africanum erant, uirum sicut ad cetera egregium, ita a comitate, quae sine luxuria esset, non auersum. Inde non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam prosequente & praeparante omnia Philippo, ad Hellespontum peruentum est. Antiochus post naualem ad Corycum pugnam, cum totam hiemem liberam in apparatus terrestres maritimosq. habuisset, classi maxime reparandae, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat, superatum se, cum classis abfuisset Rhodiorum. quod si ea quoque (nec commissuros Rhodios, ut iterum morarentur)

F
G
H
I
K

A rarentur) certamini adesset, magno sibi nauium numero opus fore, ut uiribus & magnitudine classem hostium aequaret. Itaque & Hannibalem in Syriam miserat ad Phoenicū accersendas naues: & Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enixius & eas quae erant, reficere, & alias parare naues iussit. Ipse in Phrygia hibernauit. Vndique auxilia accersens, etiam in Gallograeciam miserat. Bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exoleta stirpe gentis, seruantes animos. Filium Seleucum in Aeolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes, quas illinc a Pergamo Eumenes, hinc a Phocaea Erithrisq. Romani sollicitabant. Classis Romana, sicut ante dictum est, ad Cannas hibernabat. eo media ferme hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum uenit. Is cum magnam praedam agi posse dixisset ex hostium agro, qui circa Thyatira esset, hortando perpulit Liuium, ut quinque millia militum secum mitteret. missi ingē-
B tem praedam intra paucos dies auerterunt. Inter haec Phocaeae seditio orta, quibusdā ad Antiochum multitudinis animos auocantibus. Grauia hiberna nauium erant, graue tributum, quod togae quingentae imperatae erant cum quingentis tunicis. grauis etiam inopia frumenti, propter quam naues quoque, & praesidium Romanum excessit. tum uero liberata metu factio erat, quae plebem in cōcionibus ad Antiochum trahebat. senatus & optimates in Romana societate perstandum censebant, defectionis auctores plus apud multitudinem ualuerunt. Rhodij, quo magis cessatū priore aestate erat, eo maturius aequinoctio uerno eundem Pausistratum classis praefectum cum sex & triginta nauibus miserunt. Iam Liuius a Canis cum XXX nauibus, & VII quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat, Hellespontum petebat, ut ad transitum exercitus, quem terra uēturum opinabatur, praepararet quae opus essent. In portum quem uocāt Achaeorum, classem primum aduertit, inde Iliū adscendit, sacrificioq. Mineruae facto, legationes finitimas ab Elaeūte & Dar-
C dano & Rhoetheo, tradentes in fidem ciuitates suas, benigne audiuit. inde ad Hellesponti fauces nauigat: & decem nauibus in statione contra Abydum relictis, cetera classe in Europam ad Seston oppugnandam transiecit. Iam subeuntibus armatis muros fanatici Galli primum cum sollemni habitu ante portam occurrunt. iussu se matris deū famulos deae uenire memorant ad precandum Romanum, ut parceret moenibus, urbiq. Nemo eorum uiolatus est. mox uniuersus senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit. Inde Abydū transiecta classis. ubi cum, tentatis per colloquia animis, nihil pacati respōderetur, ad oppugnationem sese expediebant. Dum haec in Hellesponto gerūtur, Polyxenidas, regius praefectus, (erat autem exsul Rhodius) cum audisset profectam ab domo popularium suorum classem, & Pausistratum praefectum superbe quaedam & contemptim in se concionantem
D dixisse, praecipuo certamine animi aduersus eū sumpto, nihil aliud dies noctesq. agitabat animo, quam ut uerba magnifica eius rebus confutaret. Mittit ad eum hominem & illi notum, qui diceret, & se Pausistrato patriaeque suae magno usui, si liceat, fore, & a Pausistrato se restitui in patriam posse. Cum quonam modo ea fieri possent, mirabundus Pausistratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendae communiter rei, silentio tegendae. Tum internuncius aperit, regiam classem aut totam, aut maiorem eius partem Polyxenidam traditurum ei. pretium tanti meriti nullum aliud pacisci, quam reditum in patriam. Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut aspernaretur dicta, effecit. Panhormum Samiae terrae petit, ibique ad explorandam rem, quae oblata erat, subsistit. Vltro citroque nuncij cursare, nec fides ante Pausistrato facta est, quam coram nuncio eius Polyxenidas sua manu scripsit, se ea quae pollicitus esset facturum, signoq. suo impressas tabellas misit. eo uero pignore uelut auctoratum sibi proditorem ratus est. neque enim eum, qui sub rege uiueret, commissu-
E rum fuisse, ut aduersus semetipsum indicia manu sua testata daret. Inde ratio simulatae proditionis composita. Omnium se rerum apparatum omissurum, Polyxenidas dicere: non remigem, non socios nauales ad classem frequentes habiturum: subducturum per simulationem reficiendi quasdam naues, alias in propinquos portus dimissurum, paucas ante portum Ephesi in salo habiturum: quas, si exire res cogeret, obiecturus certamini foret. Quam negligentiam Polyxenidam in classe sua habiturum Pausistratus audiuit, eam ipse exemplo habuit. partem nauium ad commeatus accersendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem misit, ut paratus esset, cum signum aggrediendi a proditore accepisset. Polyxenidas augere simulādo errorem. subducit quasdam naues, alias uelut subducturus esset,

naualia reficit. remiges ex hibernis non Ephesum accersit, sed Magnesiam occulte cogit. F
Forte quidam Antiochi miles, cum Samum rei priuatae caussa uenisset, pro speculatore cõprehẽsus, deducitur Panhormũ ad praefectum. is percunctãti quid Ephesi ageretur, incertum metu, an erga suos haud sincera fide, omnia aperit, classem instructã paratamq. in portũ stare, remigium omne Magnesiam ad Sipylum missum, perpaucas naues subductas esse, & naualia tegi, numquàm intentius rem naualem administratam esse. Haec ne pro ueris audirentur, animus errore & spe uana praeoccupatus fecit. Polyxenidas, satis omnibus cõparatis, nocte remige a Magnesia accersito, deductisq. raptim, quae subductae erant, nauibus, cum diem non tam in apparatu absumpsisset, quam quod conspici proficiscentem classem nolebat, post solis occasum profectus LXX nauibus tectis, uento aduerso, ante lucem Pygela portum tenuit. ubi cum interdiu ob eandem caussam quieuisset, nocte in proximã Samiae terrae transiecit. Hinc Nicandro quodam archipirata cum quinque nauibus tectis G
Palinurum iusso petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter esset, Panhormum ad tergum hostium ducere, ipse interim classe diuisa, ut ex utraque parte fauces portus teneret, Panhormũ petit. Pausistratus primo, ut in re nec opinata, turbatus parumper, deinde uetus miles celeriter collecto animo, terra melius arceri, quam mari, hostes posse ratus, armatos duobus agminibus ad promontoria, quae cornibus obiectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hostem summoturus. id inceptum eius Nicãder a terra missus cum turbasset, repente mutato consilio naues cõscendere omnes iubet. Tum uero ingens pariter militum nautarumq. trepidatio orta, & ueluti fuga in naues fieri, cum se mari terraq. simul cernerent circumuentos. Pausistratus unam uiam salutis esse ratus, si uiam facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum posset: posteaquam conscendisse suos uidit, sequi ceteris iussis, ipse princeps concitata naue remis ad ostium portus tendit. H
Superantem iam fauces nauem eius Polyxenidas tribus quinqueremibus circumsistit. Nauis rostris icta supprimitur, telis obruuntur propugnatores, inter quos & Pausistratus impigre pugnans interficitur. Nauium reliquarum ante portum aliae, aliae in portu deprehensae, quaedam a Nicandro, dum moliuntur a terra captae. Quinque tantum Rhodiae naues cum duabus Cois effugerunt, terrore flammae micantis uia sibi inter confertas naues facta. contis enim binis a prora prominẽtibus trullis ferreis multum conceptũ ignem prae se portabant. Erythraeae triremes, cum haud procul a Samo Rhodijs nauibus, quibus ut essent praesidio ueniebant, obuiae fugiẽtibus fuissent, in Hellespõtum ad Romanos cursum auerterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocaeam porta una per custodes aperta recepit, & Cyma aliaeq. eiusdem orae urbes ad eum metu defecerunt. Dum haec in Aeolide geruntur, Abydus cum per aliquot dies obsidionem tolerasset, praesidio I
regio tutante moenia, iam omnibus fessis, Philota quoque praefecto praesidij permittente, magistratus eorum cum Liuio de condicionibus tradendae urbis agebant. rem distinebat, quod utrum armati, an inermes emitterentur regij, parum conueniebat. Haec agentibus cum interuenisset nuncius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res est. metuens enim Liuius, ne successu tantae rei elatus Polyxenidas, classem, quae ad Canas erat, opprimeret, Abydi obsidione, custodiaq. Hellesponti extemplo relicta, naues, quae subductae Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elaeam uenit. Liuius omni classe, cui adiunxerat triremes duas Mitylenaeas, Phocaeam petit. quam cum teneri ualido regio praesidio audisset, nec procul Seleuci castra esse, depopulatus maritimam oram, & praeda maxime hominum raptim in naues imposita, tantum moratus, dum Eumenes cum classe assequeretur, Samum petere intendit. Rhodijs primo audita clades simul pauorem, simul luctum ingentem fecit. nam praeter nauium militumque iacturam, quod floris, quod roboris in iuuentute fuerat, amiserant: multis nobilibus secutis inter cetera auctoritatem Pausistrati, quae inter suos merito maxima erat. deinde quod fraude capti, quod a ciue potissimum suo forent, in iram luctus uertit. Decem extemplo naues, & diebus post paucis decem alias praefecto omnium Eudamo miserunt, quem aliis uirtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem, cautiorem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani & Eumenes rex in Erythraeam primum classem applicuerunt. ibi noctem unam morati, postero die Corycum Teiorum promontorium tenuerunt. inde cũ in proxima terrae Samiae uellent traiicere, non exspectato solis ortu, ex quo statum caeli notare guber K

natores

A natores possent, in incertam tempestatem miserunt. medio in cursu aquilone in septētrionem uerso, exasperato fluctibus mari iactari coeperunt. Polyxenidas Samum petituros ratus hostes, ut se Rhodiae classi coniungerent, ab Epheso profectus primo ad Myonnesum stetit, inde ad Macrin (quam uocant) insulam transiecit: ut praeteruehētis classis si quas aberrantes ex agmine naues posset, aut postremum agmen opportune adoriretur. Posteaquā sparsam tempestate classem uidit, occasionem primo aggrediendi ratus, paullo post increbescente uento, & maiores iam uoluente fluctus, quia peruenire se ad eos uidebat non posse, ad Aethaliam insulam transiecit, ut inde postero die Samum ex alto petentes naues aggrederetur. Romani pars exigua, primis tenebris portum Samiae desertū tenuerūt, classis cetera noctem totam in alto iactata in eundem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito hostium naues ad Aethaliam stare, consilium habitum, utrum extemplo decernerent, an B Rhodiam exspectarent classem. dilata re, (ita enim placuit) Corycum, unde uenerāt, trāsiecerunt. Polyxenidas quoq. cum frustra stetisset, Ephesum redijt. Tum Romanae naues, uacuo ab hostibus mari, Samū transiecerunt. eodem & Rhodia classis post dies paucos uenit. Quam ut exspectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum, ut aut decernerent nauali certamine, aut, si detractaret hostis pugnam, quod plurimum intererat ad animos ciuitatum, timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in fronte nauium acie stetere. posteaquam nemo aduersus ibat, classe diuisa, pars in salo ad hostium portus in anchoris stetit, pars in terram milites exposuit. In eos iam ingentem praedam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo, qui in praesidio Ephesi erat, iam moenibus appropinquantes, eruptionem fecit, exsutosq. magna parte praedae, ad mare ac naues redegit. Postero die insidijs medio ferme uiae positis ad eliciendū extra moenia Ma C cedonem, Romani ad urbem agmine iere, inde cū ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naues, & terra mariq. fugientibus certamen hostibus, Samum, unde uenerat, classis repetit. inde duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum praefecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephalleniae tuendum praetor misit. Infestum id latrocinio Lacedaemonius Hybristas cum iuuentute Cephallenum faciebat, clausumq. id mare commeatibus Italicis erat. Piraeei L. Aemilio Regillo succedenti ad nauale imperiū Epicrates occurrit. qui audita clade Rhodiorum, cum ipse duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quattuor nauibus in Asiam secum reduxit. prosecutae etiam apertae Atheniēsium naues sunt. Aegeo mari transiecit. Eodem Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempesta uenit, deductusq. ad Aemilium, praesidij caussa se missum ait, quod eam oram maris infestā onerarijs regiae naues excursionibus crebris ab Hel D lesponto atque Abydo facerent. Transiicienti Aemilio a Chio Samū duae Rhodiae quadriremes missae obuiam ab Liuio, & rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum posteaquam uentum est, accepta ab Liuio classe, & sacrificio, ut assolet, rite facto, Aemilius concilium aduocauit. Ibi C. Liuius (is enim est primus rogatus sententiam) neminem fidelius dare posse consilium dixit, quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse, tota classe Ephesum petere, & onerarias ducere multa saburra grauatas, atque eas in faucibus portus supprimere. & eo minoris molimenti ea claustra esse, quod in fluminis modum, longum & angustū & uadosum ostiū portus sit. ita adempturum se maris usum hostibus fuisse, inutilemq. classem facturum. Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quaesiuit, quid tandem, ubi demersis nauibus frenassent claustra maris? utrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferendam socijs, E terroremq. hostibus praebendū? an nihilo minus tota classe portum obsessuri? si enim abscedant, cui dubium esse, quin hostes extracturi demersas moles sint? & minore molimento aperturi portum, quam obstruatur? sin autem manendum nihilo minus sit, quid attinere claudi portum? Quin contra illos tutissimo portu, opulentissima urbe fruentes, omnia Asia praebente, quieta aestiua acturos: Romanos aperto in mari fluctibus tempestatibusque obiectos, omnium inopes in assidua statione futuros, ipsos magis, alligatos impeditosque, ne quid eorum, quae agenda sint, possint agere, quam ut hostes clausos habeant. Eudamus, praefectus Rhodiae classis, magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quam ipse quid censeret, faciendum dixit. Epicrates Rhodius, omissa in praesentia Epheso, mittendam nauium partem in Lyciam censuit, & Patara caput gentis

in societatem adiungendam, in duas res magnas id usui fore, & Rhodios pacatis contra in- F
sulam suam terris, totis uiribus incumbere in unius belli, quod aduersus Antiochum sit, cu
ram posse: & eam classem, quae in Licia compararetur, intercludi, ne Polyxenidae coniūga
tur. Haec maxime mouit sententia. placuit tamen Regillum tota classe euehi ad portum E-
phesi ad inferendum hostibus terrorem. C. Liuius cum duabus quinqueremibus Romanis,
& quattuor quadriremibus Rhodijs, & duabus apertis Smyrnaeis in Lyciā est missus. Rho
dum prius iussus adire, & omnia cum ijs communicare consilia. Ciuitates quas praeterue-
ctus est, Miletus, Myndus, Halicarnassus, Cnidus, Cous, imperata enixe fecerunt. Rhodum
ut est uentum, simul & ad quam rem missus esset, ijs exposuit, & consuluit eos. Approbanti
bus cunctis, & ad eam quam habebat classem assumptis tribus quadriremibus, nauigat Pa-
tara. Primo secundus uentus ad ipsam urbem ferebat eos, sperabātq. subito terrore aliquid
moturos. posteaquam circumagente se uento, fluctibus dubijs uolui coeptum est mare, per G
uicerunt quidem remis, ut tenerent terram: sed neque circa urbem tuta statio erat, nec an
te hostium portus in salo stare poterant, aspero mari, & nocte imminēte. praeterue ecti moe
nia, portum Phoenicunta minus duum millium spatio inde distantem petiere, nauibus a
maritima ui tutum. sed altae rupes insuper imminebant. quas celeriter opidani assumptis
regijs militibus, quos in praesidio habebant, ceperunt. aduersus quos Liuius, quamquam
erant iniqua ac difficilia ad exitus loca, Issaeos auxiliares, & Smyrnaeorum expeditos iuue
nes misit. Ij, dum missilibus primo, & aduersus paucos leuibus excursionibus, lacesseba-
tur magis quam conserebatur pugna, sustinuerunt certamen. posteaquam plures ab urbe
affluebant, & iam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Liuium, ne & auxiliares
circumuenirentur, & nauibus etiam ab terra periculum esset. ita non milites solum, sed
etiam nauales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in proelium H
eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit: neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tu-
multuario proelio cecidit. postremo tamen fusi fugatiq. sunt Lycij, atque in urbem cōpul-
si. & Romani cum haud incruenta uictoria ad naues redierunt. inde in Telmissicum profe-
cti sinum qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omissa Patara amplius tentandi
spe, Rhodij domum dimissi sunt. Liuius praeteruectus Asiam, in Graeciam transmisit: ut cō
uentis Scipionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam transijceret. Aemilius postea
quam omissas in Lycia res, & Liuium profectum in Italiam cognouit, cum ipse ab Epheso
repulsus tempestate irrito incepto Samum reuertisset, turpe ratus tentata frustra Patara es
se, proficisci eo tota classe, & summa ui aggredi urbem statuit. Miletū, & ceteram oram so-
ciorum praeterue cti, in Bargylitico sinu exscensionem ad Iasum fecerunt. Vrbem regium
tenebat praesidium, agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde qui per I
colloquia principum & magistratuum tentarēt animos, posteaquam nihil in potestate sua
responderunt esse, ad urbem oppugnandam ducit. Erant Iasensium exsules cum Romanis.
ij frequentes Rhodios orare institerūt, ne urbem & uicinam sibi & cognatam, innoxiā per-
ire sinerent. sibi exsilij nullam aliam caussam esse, quam fidem erga Romanos. eadem ui re-
giorum, qua ipsi pulsi sint, teneri eos, qui in urbe maneant. omnium Iasensium unam men-
tem esse, ut seruitutem regiam effugere uellent. Rhodij moti precibus, Eumene etiam rege
assumpto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessae regio praesidio urbis
casum miserando, peruicerunt ut oppugnatione abstineretur. Profecti inde pacatis ceteris
cum oram Asiae legerent, Loryma (portus aduersus Rhodum est) peruenerunt. Ibi in prin-
cipijs sermo primo inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Aemilij
peruenit, abduci classem ab Epheso, ab suo bello, ut ab tergo liber relictus hostis in tot pro K
pinquas sociorum urbes omnia impune conari posset. Mouere ea Aemilium, uocatosque
Rhodios cum percunctatus esset, posset ne Pataris uniuersa classis in portu stare? cum re-
spondissent non posse, caussam nactus omittendae rei, Samum reduxit naues. Per idem tē-
pus Seleucus Antiochi filius, cum per omne hibernorum tempus exercitum in Aeolide
continuisset, partim socijs ferendo opem, partim quos in societatem pellicere nō poterat,
depopulandis: transire in fines regni Eumenis, dum is procul a domo cum Romanis &
Rhodijs Lyciae maritima oppugnaret, statuit. Ad Elaeam primo infestis signis accessit, in-
de, omissa oppugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemq. regni Per-
gamum ducit oppugnandam. Attalus primo stationibus ante urbem positis, & excursioni-
bus

A bus equitum leuisq. armaturae magis lacessebat, quam sustinebat hostem. postremo cum per leuia certamina expertus nulla parte uirium se parem esse, intra moenia se recepisset, obsideri urbs coepta est. Eodem ferme tempore & Antiochus ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde haud procul Seleuci castris ad caput Caici amnis statiua habuit, cũ magno exercitu misto uarijs ex gentibus. plurimum terroris in Gallorum mercede cõductis quattuor millibus erat. hos, paucis admistis, ad peruastandum passim Pergamenum agrũ misit. Quae posteaquam Samum sunt nunciata, primo Eumenes auocatus domestico bello cum classe Elaeam petit: inde cum praesto fuissent equites, peditumq. expediti: praesidio eorum tutus, priusquam hostem sentirent aut mouerentur, Pergamum contendit. ibi rursus leuia per excursiones proelia fieri coepta, Eumene summae rei discrimẽ haud dubie detractante. Paucos dies Romana Rhodiaq. classis, ut regi opem ferrent, Elaeam ab Samo
B uenerunt. Quos ubi exposuisse copias Elaeae, & tot classes in unum conuenisse portũ, Antiocho allatum est: & sub idem tempus audiuit, consulem cum exercitu iam in Macedonia esse: parariq. quae ad transitũ Hellesponti opus essent: tempus uenisse ratus, prius, quã terra marique simul urgeretur, agẽdi de pace, tumulum quendam aduersus Elaeam castris cepit. ibi peditum omnibus copijs relictis, cum equitatu (erant autem sex millia equitum) in campos sub ipsa Elaeae moenia descendit: misso caduceatore ad Aemiliũ, uelle se de pace agere. Aemilius Eumene a Pergamo accito, adhibitis & Rhodijs, consilium habuit. Rhodij haud aspernari pacem, Eumenes nec honestum esse dicere, eo tempore de pace agi: nec exitum rei imponi posse. Qui enim, inquit, aut honeste inclusi moenibus & obsessi uelut leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine consule non ex auctoritate senatus, non iussu populi Romani peregerimus? Quaero enim, pace per te facta, rediturus ne
C extemplo in Italiam sis? classem exercitumq. deducturus? an exspectaturus, quid de ea re consuli placeat? quid senatus censeat? aut populus iubeat? Restat ergo, ut maneas in Asia, & rursus in hiberna copiae reductae, omisso bello, exhauriant commeatibus praebendis socios: deinde, si ita uisum sit ijs, penes quos potestas fuerit, instauremus nouũ de integro bellum: quod possumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem dijs uolentibus perfecisse. Haec sententia uicit: responsumq. Antiocho est, ante consulis aduentum de pace agi non posse. Antiochus, pace nequidquam tentata, uastatis Elaeensiũ primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto petit: agrum opulentum, quem uocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatũ. neque alio ullo loco Asiae maior regijs militibus parta est, praeda. Eodem, ut urbi praesidio esset, nauibus circumuecti Aemilius & Eumenes uenerũt.
D Per eosdem forte dies Elaeam ex Achaia mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copijs praeposito, accerserunt. quos egressos nauibus obuiam missi ab Attalo nocte Pergamum deduxerunt. ueterani omnes & periti belli erant, & ipse dux Philopoemenis, summi tum omnium Graecorum imperatoris, discipulus. qui biduum simul ad quietem hominum equorumq., & ad uisendas hostium stationes, quibus locis temporibusq. accederent reciperentque sese, sumpserunt. Ad radices fere collis, in quo posita est urbs, regij succedebant: ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in stationes quidẽ qui procul iacularetur, excurrente, postquam semel compulsi metu se moenibus incluserunt, contemptus eorum & inde negligentia apud regios oritur. non stratos, non infrenatos magna pars habebant equos: paucis ad arma & ordines relictis, dilapsi ceteri sparserant se toto passim campo: pars in iuueniles lusus lasciuiamq. uersi, pars uescentes sub umbra, quidam somno etiam strati. Haec Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma
E suos capere, & ad portam praesto esse iubet: ipse Attalum adijt, & in animo sibi esse dixit hostium stationem tentare. Aegre id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus aduersus trecentos, mille peditibus cum quattuor millibus pugnaturum cerneret: porta egressus, haud procul statione hostium occasionem opperiens consedit. & qui Pergami erant, amentiam magis, quam audaciam, credere esse: & hostes paullisper in eos uersi, ut nihil moueri uiderunt, nec ipsi quidquam ex solita negligentia, insuper etiam eludentes paucitatem mutarunt. Diophanes quietos aliquandiu suos, uelut ad spectaculum modo eductos continuit: posteaquam dilapsos ab ordinibus hostes uidit, peditibus, quantum accelerare possent, sequi iussis, ipse princeps inter equites cum turma sua, quantũ potuit, effusissimis

simis habenis, clamore ab omni simul pedite, atque equite sublato, stationem hostium im F
prouiso inuadit. Non homines solum, sed equi etiam territi, cum uincula abrupissent, tre
pidationem & tumultũ inter suos fecerunt. pauci stabãt impauidi equi: eos ipsos non ster-
nere, non infrenare aut conscendere facile poterant. multo maiorem, quam pro numero
equitum, terrorem Achaeis inferentibus. pedites uero ordinati & praeparati sparsos per
negligentiam, & semisomnes prope adorti sunt. caedes passim fugaque per campos facta
est: Diophanes secutus effusos, quoad tutum fuit, magno Achaeorum genti decore parto
(spectauerant enim e moenibus Pergami non uiri modo, sed feminae etiam) in praesidiũ
urbis redijt. Postero die regiae magis cõpositae & ordinatae stationes quingẽtis passibus
longius ab urbe posuerunt castra: & Achaei eodem ferme tempore, atque in eundem lo-
cum processerunt. Per multas horas intenti utrimque uelut iam futurum impetum exspe-
ctauere: posteaquam haud procul occasu solis redeundi in castra tempus erat, regij signis G
collatis abire agmine ad iter magis, quam ad pugnam, cõposito coepere. Quieuit Diopha-
nes, dum in conspectu erant: deinde eodem quo pridie impetu in postremum agmen in-
currit: tantumq. rursus pauoris ac tumultus incussit, ut cum terga caederentur, nemo pu-
gnandi caussa restiterit: trepidantesq. & uix ordinem agminis seruantes in castra compul
si sunt. Haec Achaeorum audacia Seleucum ex agro Pergameno mouere castra coegit. An
tiochus posteaquam Romanos & Eumenem ad tuendum Adramytteum uenisse audiuit,
ea quidem urbe abstinuit, depopulatus agros. Peraeam inde coloniam Mitylenaeorũ ex-
pugnauit. Cotton & Corylenus & Aphrodisias Crene primo impetu captae sunt. inde per
Thyatira Sardes redijt. Seleucus in maritima ora permanens, alijs terrori, alijs praesidio
erat. Classis Romana cum Eumene Rhodijsq. Mitylenem primo, inde retro unde profe-
cta erat, Elaeam redijt. Inde Phocaeam petentes, ad insulam, quam Bacchium uocant, (im H
minet urbi Phocensium) appulerunt, & quibus ante abstinuerant templis signisq., (egre-
gie autem exornata insula erat) cum hostiliter diripuissent, ad ipsam urbem transmiserunt.
eam diuisis inter se partibus cum oppugnarent, & uiderent sine operibus, armis, scalisque
capi non posse: missum ab Antiocho praesidium trium millium armatorum cum intrasset
urbem: extemplo oppugnatione omissa, classis ad insulam se recepit: nihil aliud, quam de
populato circa urbem hostium agro. Inde placuit Eumenem domum dimitti, & praepara-
re consuli, atq. exercitui, quae ad transitum Hellesponti opus essent. Romanam Rhodiam-
que classem redire Samum: atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moueret.
Rex Elaeam, Romani & Rhodij Samum redierunt. Ibi M. Aemilius frater praetoris deces-
sit. Rhodij, celebratis exsequijs, aduersus classem, quam fama erat ex Syria uenire, XIII suis
nauibus, & una Coa quinqueremi, altera Cnidia, Rhodum, ut ibi in statione essent, profe- I
cti sunt. Biduo ante, quam Eudamus cum classe a Samo ueniret, XIII a Rhodo naues cum
Pamphilida praefecto aduersus eandem Syriacam classem missae, assumptis nauibus quat
tuor, quae Cariae praesidio erant, oppugnantibus regiis Daedala, & quaedam alia parua
castella obsidione exemerunt. Eudamum cõfestim exire placuit. additae huic quoque sunt
ad eam classem, quam habebat, sex apertae naues. Profectus cum, quantum accelerare po-
terat, maturasset: ad portum, quem Megisten uocant, praegressos consequitur. inde uno ag
mine Phaselidem cum uenissent, optimum uisum est ibi hostem opperiri. In confinio Ly-
ciae & Pamphiliae Phaselis est, prominet penitus in altum, conspiciturque prima terrarũ
Rhodum a Cilicia petentibus, & procul nauium praebet prospectum. eo maxime ut in ob-
uio classi hostium essent, electus locus est. Ceterum quod non prouiderunt, & loco graui
& tempore anni, (medium enim aestatis erat) ad hoc insolito odore, ingruere morbi uulgo
maxime in remiges, coeperunt. cuius pestilentiae metu profecti cum praeterueherẽtur Pã- K
philium sinum, ad Eurimedontem amnem appulsa classe, audiunt ab Aspendiis, ad Sidam
iam hostes esse. Tardius nauigauerant regii aduerso tempore Etesiarum, quod uelut sta-
tum Fauoniis uẽtis esset. Rhodiorum duae & triginta quadriremes, quattuor triremes fue
re. Regia classis VII & XXX maioris formae nauium erat, in quibus tres hepteres & quat-
tuor hexeres habebat, praeter has decem triremes erant. & ii adesse hostes ex specula quã-
dam cognouere. Vtraque classis postero die luce prima, tamquam eo die pugnatura, e por
tu mouit: & posteaquam superauere Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in al-
tum, extemplo & conspecti ab hostibus sunt, & ipsi eos uiderunt. Ab regio sinistro cornu,

quod

A quod ab alto obiectum erat, Hānibal dextero Apollonius purpuratorum unus praeerat. &
iam in frontem directas habebant naues. Rhodij longo agmine ueniebant. prima praeto-
ria nauis Eudami erat: cogebat agmen Chariclitus: Pamphilidas mediae classi praeerat.
Eudamus, posteaquam hostium aciem instructam & paratam ad concurrendum uidit, &
ipse in altum euehitur, & deinceps, quae sequebantur, seruantes ordinem in frontē dirige-
re iubet. Ea res primo tumultum praebuit. nam nec sic in altum euectus erat, ut ordo o-
mnium nauium ad terram explicari posset: & festinans ipse praepropere cum quinque so-
lis nauibus Hannibali occurrit: ceteri, quia in frontem dirigere iussi erant, non sequeban-
tur: extremo agmine loci nihil ad terram relicti erat, trepidantibusque ijs inter se, iam in
dextro cornu aduersus Hannibalem pugnabatur. Sed momento temporis & nauiū uirtus
& usus rei maritimae terrorem omnem Rhodijs dempsit. nam & in altū celeriter euectae
B naues locum post se quaeque uenienti ad terram dedere, & si qua concurrerat rostro cum
hostium naui, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut libero inter ordines discur
su praeteruecta, in puppim impetum dabat. Maxime exterruit hepteris regia a multo mino
re Rhodia naue uno ictu demersa. itaque iam haud dubie dexterum cornu hostium in fu-
gam inclinabat. Eudamum in alto multitudine nauium maxime Hannibal, ceteris omni-
bus longe praestātem, urgebat: & circumuenisset, ni, signo sublato ex praetoria naue, quo
dispersam classem in unum colligi mos erat: omnes quae in dextro cornu uicerant naues
ad opem ferendam suis concurrissent. tum & Hannibal, quaeq. circa eum erant naues, ca-
pessunt fugam: nec insequi Rhodij, ex magna parte aegris, & ob id celerius fessis remigi-
bus, potuerunt. Cum in alto, ubi substiterant, cibo reficerent uires, contemplatus Euda-
mus hostes claudas mutilatasq. naues apertis nauibus remulco trahentes, XX paullo am-
C plius integras abscedentes, e turri praetoriae nauis silentio facto, Exsurgite, inquit, & egre
gium spectaculum capessite oculis. Consurrexere omnes, contemplatiq. trepidationē fu-
gamq. hostium, prope una uoce exclamauere omnes, ut sequerentur. Ipsius Eudami mul-
tis ictibus uulnerata nauis erat. Pamphilidam & Chariclitum insequi, quoad putarent tu-
tum, iussit. Aliquandiu secuti sunt: posteaquam terrae appropinquabat Hānibal, ueriti ne
includerentur uento in hostium ora, ad Eudamum reuecti, hepterem captam, quae primo
concursu icta erat, aegre Phaselidem pertraxerunt. inde Rhodum non tā uictoria laeti, quā
alius alium accusantes, quod cum potuisset, non omnis summersa aut capta classis hostiū
foret, redierunt. Hannibal ictus uno proelio aduerso, ne tum quidem praeteruehi Lyciam
audebat, cū coniungi ueteri regiae classi quamprimum cuperet. Et id ne ei facere liberum
esset, Rhodij Chariclitum cum XX nauibus rostratis ad Patara & Magisten portū miserūt.
Eudamum cum VII nauibus maximis ex ea classe cui praefuerat, Samum redire ad Roma-
D nos iusserunt, ut, quantum consilio, quantum auctoritate ualeret, compelleret Romanos
ad Patara oppugnanda. Magnam laetitiam Romanis iam prius nūcius uictoriae, deinde ad
uentus attulit Rhodiorum. & apparebat, si ea cura Rhodijs dempta esset, uacuos eos tuta
eius regionis maria praestituros. Sed profecto Antiocho ab Sardibus, ne opprimerentur
urbes maritimae, abscedere custodia Ioniae, atq. Aeolidis prohibuerunt. Pamphilidam cū
quattuor nauibus tectis ad eam classem, quae circa Patara erat, miserunt. Antiochus nō ci-
uitatum modo, quae circa se erant, contrahebat praesidia, sed ad Prusiam Bithyniae regē
miserat legatos litterasq., quibus transitū in Asiam Romanorū increpabat. Venire eos ad
omnia regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum, nisi Romanum imperium esset.
Philippum & Nabin expugnatos, se tertium peti. ut quisque proximus ab oppresso sit, per
omnes uelut continens incendium peruasurum, ab se gradum in Bithyniam fore, quando
E Eumenes in uolūtariam seruitutem concessisset. His motum Prusiam litterae Scipionis cō
sulis, sed magis eius fratris Africani, a suspicione tali auerterunt. qui praeter consuetudinē
perpetuam populi Romani, augendi omni honore regum sociorum maiestatem domesti-
cis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. Regulos se acce-
ptos in fidem in Hispania reges reliquisse: Massanisam non in patrio modo locasse regno,
sed in Syphacis, a quo ante expulsus fuisset, regnum imposuisse: & esse eum non Africae
modo regum longe opulentissimum: sed toto in orbe terrarum cuiuis regum uel maiesta-
te uel uiribus parem. Philippum & Nabin, ut hostes bello superatos ab T. Quinctio, tamen
in regno relictos: Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum, & filium obsi
dem

dem redditum: & quasdam ciuitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperato- F
ribus recepisse eum. In eadem dignitate & Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primo fu-
ror, deinde fraus Aetolorum assumpsisset. Maxime confirmatus est animus regis, postea-
quam ad eum C. Liuius, qui praetor ante classi praefuerat, legatus ab Roma uenit, & edo-
cuit, quāto & spes uictoriae certior Romanis, quam Antiocho, & amicitia sanctior firmior
que apud Romanos futura esset. Antiochus posteaquam a spe societatis Prusiae decidit,
Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quae per aliquot mēses instructa ac parata
fuerat, uisendam: magis, quia terrestribus copijs exercitum Romanum & duos Scipiones
imperatores uidebat sustineri non posse, quam quod res naualis ipsa per se aut tentata si-
bi umquam feliciter, aut tunc magnae & certae fiduciae esset. erat tamē momentū in prae
sentia spei, quod & magnam partem Rhodiae classis circa Patara esse, & Eumenem regem
cum omnibus nauibus suis cōsuli obuiam in Hellespontum profectum audierat. aliquid G
etiam inflabat animos classis Rhodia ad Samum per occasionem fraude praeparata absu-
mpta. His fretus, Polyxenida cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam
misso, ipse copias ad Notium ducit: (id opidum Colophonium mari imminens abest a
uetere Colophone duo ferme millia passuum) & ipsam urbē suae esse potestatis uolebat,
adeo propinquam Epheso, ut nihil terra mariue ageret, quod non subiectum oculis Colo-
phoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset: quos audita obsidione non dubi-
tabat ad opem ferendam sociae urbi classem a Samo moturos: eam occasionem Polyxeni
dae ad rem gerendam fore. Igitur operibus oppugnare urbem aggressus, & ad mare parti-
bus duabus pariter munitionibus deductis, utrimque uineas & aggerem muro iniunxit, &
testudinibus arietes admouit. Quibus territi malis Colophonij oratores Samum ad L. Ae
milium, fidem praetoris populiq. Romani implorātes, miserunt. Aemilium & Sami segnis H
diu mora offendebat, nihil minus opinantem, quam Polyxenidam bis nequidquam ab se
prouocatum, potestatem pugnae facturum esse. & turpe existimabat, Eumenis classem ad
iuuare consulē ad transijciendas in Asiam legiones: se Colophonis obsessae auxilio incer
tam finem habituro alligari. Eudamus Rhodius, qui & tenuerat eū Sami cupientem profi-
cisci in Hellespontum, cunctiq. instare & dicere: quanto satius esse, uel socios obsidione
eximere, uel uictam iam semel classem iterum uincere, totamque maris possessionē hosti
eripere, quam desertis socijs, tradita Antiocho Asia, terra mariq. in Hellespontum, ubi sa-
tis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere? Profecti ab Samo ad petendos com-
meatus, consumptis iam omnibus, Chium parabant transijcere. Id erat horreum Romanis:
eoq. omnes ex Italia missae onerariae dirigebāt cursum. Circumuecti ab urbe ad auersa in
sulae, (obiecta aquiloni, ad Chium & Erythras sunt) cū pararent trāsijcere, litteris certior I
fit praetor, frumenti uim magnā Chium ex Italia uenisse: uinum portātes naues tempesta
tibus retētas esse. simul allatum est, Teios regiae classi benigne cōmeatus praebuisse: quin
que millia uasorum uini esse pollicitos. Teum ex medio cursu classem repente auertit:
aut, uolentibus ijs, usurus commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus.
Cum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naues circa Myonnesum apparue
runt, quas primo ex classe regia praetor esse ratus, institit sequi: apparuit inde, piraticas ce
loces & lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati, cū omnis generis praeda re-
uertentes, posteaquam uidere ex alto classem, in fugam uerterunt. & celeritate superabāt,
leuioribus & ad id fabrefactis nauigijs, & propiores terrae erant. itaq. priusquā appropin-
quaret classis, Myonnesum perfugerunt. unde se a portu ratus abstracturum naues, ig-
rus loci sequebatur praetor. Myonnesus promontorium inter Teum Samumque est. -
se collis est in modum metae in acutum cacumen a fundo satis lato fastigiatus, a continen K
ti artae semitae aditum habet: a mari exesae fluctibus rupes claudunt: ita ut quibusdā lo-
cis superpendentia saxa plus in altum, quam quae in statione sunt naues, promineant. Cir
ca ea appropinquare non ausae naues, ne sub ictu superstantium in rupibus piratarū essent,
diem triuere. tandem sub noctem uano incepto cum abstitissent, Teum postero die acces-
sere: & in portu, qui a tergo urbis est, (Geraesticum ipsi appellant) nauibus cōstitutis, prae
tor ad depopulandū circa urbem agrum milites emisit. Teij, cum in oculis populatio esset,
oratores cum infulis & uelamentis ad Romanum miserunt. Quibus purgantibus ciuita-
tem omnis facti dictique hostilis aduersus Romanos, & iuuisse eos commeatu classem ho-
stium

A stiũ arguit,& quantum uini Polyxenidae promisissent. quae si eadẽ classi Romanae darent,
reuocaturum se a populatione militẽ: si minus,pro hostibus eos habiturum. Hoc tã triste
responsum cum retulissent legati, uocatur in concionem a magistratibus populus,ut,quid
agerent,consultarent.Eo forte Polyxenidas cum regia classe a Colophone profectus,post
eaquam mouisse a Samo Romanos audiuit, & ad Myonnesum piratas persecutos Teiorũ
agrũ depopulari,naues in Geraestico portu stare;ipse aduersus Myonnesum in insula (Ma
crin nautici uocant) anchoras portu occulto iecit. inde ex propinquo explorans quid ho-
stes agerent, primo in magna spe fuit, quemadmodum Rhodiam classem ad Samum cir-
cumsessis ad exitum faucibus portus expugnasset,sic & Romanam expugnaturum. nec est
dissimilis natura loci: promontorijs coeuntibus inter se ita clauditur portus, ut uix duae
simul inde naues possint exire. nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat; &
B denis nauibus ad promontoria stantibus, quae ab utroque cornu in latera exeuntium na-
uium pugnarẽt,ex cetera classe,sicut ad Panhormum fecerat,armatis in litora expositis,ter
ra mariq.simul hostes opprimere.quod non uanum ei consilium fuisset, ni cum Teij factu-
ros se imperata promisissent, ad accipiendos cõmeatus aptius uisum esset Romanis, in eũ
portum,qui ante urbẽ est,classe transire. Dicitur & Eudamus Rhodius uitium alterius por
tus ostendisse,cum forte duae naues in arto ostio implicitos remos fregissent. & inter alia
id quoque mouit praetorem, ut transduceret classem, quod ab terra periculum erat, haud
procul inde Antiocho statiua habente.Trãsducta classe ad urbem,ignaris omnibus egressi
milites nautaeq. sunt ad commeatus & uinum maxime diuidendum in naues, cum medio
forte diei agrestis quidam ad praetorem adductus nunciat, alterum iam diem classe stare
ad insulã Macrin,& paullo ante uisas quasdam moueri tamquam ad profectionem naues.
C Re subita perculsus praetor tubicines canere iubet,ut,si qui per agros palati essent,redirẽt.
tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautasq.in naues. Haud secus, quam in re-
pentino incendio, aut capta urbe trepidatur: alijs in urbem currentibus ad suos reuocan-
dos: alijs ex urbe naues cursu repetentibus: incertisq. clamoribus quibus ipsis tubae ob-
streperent, turbatis imperijs, tandem concursum ad naues est. Vix suam quisque noscere
aut adire prae tumultu poterat: trepidatumque cum periculo & in mari & in terra foret,ni
partibus diuisis Aemilius cum praetoria naue primus e portu in altum euectus,excipiẽs in
sequentes suo quamque ordine in frontem instruxisset: Eudamus Rhodiaq. classis substi-
tissent ad terram,ut & sine trepidatione conscenderent, & ut quaeque parata esset, exiret
nauis.ita & explicuere ordinẽ primae in cõspectu praetoris,& coactum agmen ab Rhodiis
est: instructaq.acies uelut cerneret regios, in altum processit. inter Myonnesum & Cory-
D cum promontorium erant,cum hostem conspexere.Et regia classis binis in ordinem naui-
bus lõgo agmine ueniens,& ipsa aciem aduersam explicuit,tantum laeuo euecta cornu, ut
amplecti & circumire dexterum cornu Romanorum posset. quod ubi Eudamus,qui coge-
bat agmen, uidit,non posse exaequare ordinem Romanos, & tantum non iam circumiri a
dextro cornu, cõcitat naues: (& erant Rhodiae naues longe omnium celerrimae tota clas
se)aequatoq.cornu,praetoriae naui,in qua Polyxenidas erat,suam obiecit.Iam totis classi
bus simul ab omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis LXXX naues pugnabant, ex
quibus Rhodiae V & XX erant. Hostium classis undenonaginta nauium fuit, & maximae
formae naues,tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore nauiũ & uirtute militum Ro-
mani lõge Rhodios praestabant: Rhodiae naues agilitate,& arte gubernatorũ,& sciẽtia re
migum.Maximo tamen hostibus terrori fuere, quae ignes prae se portabant: & quod unũ
E ijs ad Panhormum circumuẽtis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad uictoriam
fuit. nam metu ignis aduersi regiae naues, ne prora concurrerent cum declinassent, neque
ipsae ferire rostro hostem poterant: & obliquas se ipsae ad ictus praebebant: & si qua cõ-
currerat, obruebatur infuso igni, magisque ad incendium, quam ad proelium trepidabãt.
Plurimum tamen quae solet,militum uirtus in bello ualuit.mediam namque aciem hostiũ
Romani cum rupissent,circumuecti ab tergo pugnantibus aduersus Rhodios regijs sese ob
iecere: momentoque temporis & media acies Antiochi,& laeuo in cornu circumuẽtae na
ues mergebantur. Dextera pars integra sociorum magis clade, quam suo periculo ter-
rebatur. ceterum posteaquam alias circumuentas, praetoriam nauẽ Polyxenidae relictis
socijs uela dantem uidere: sublatis raptim dolonibus (& erat secundus petentibus Ephe-
sum

sum uentus) capessunt fugam, quadraginta duabus nauibus in ea pugna amissis: quarum tredecim captae in potestatem hostium uenerunt: ceterae incẽsae aut demersae. Romanorũ duae naues fractae sunt, uulneratae aliquot. Rhodia una capta memorabili casu. nam cũ rostro percussisset Sidoniam nauem, anchora ictu ipso excussa e naue sua, unco dente uelut manu ferrea iniecta, alligauit alterius proram: inde tumultu iniecto cum diuellere se ab hoste cupientes inhiberent Rhodij, tractu anchorali & implicitum remis latus alterum detersit, debilitatam ea ipsa, quae icta cohaeserat, nauim cepit. hoc maxime modo ad Myõnesum nauali proelio pugnatũ est. quo territus Antiochus, quia possessione maris pulsus longinqua tueri diffidebat se posse; praesidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci, prauo, ut res ipsa postea docuit, consilio iussit. non enim tueri solum Lysimachiam a primo impetu Romanorum facile erat, sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, & obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahẽdo tempus, & interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantũ hostibus tradidit post aduersam naualem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abscessit, & Sardes recepit se. atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia accerserent, & quocumq. alio poterat ad copias contrahendas, in unum iam consilium, ut acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Aemilius post uictoriam naualem profectus Ephesum directis ante portũ nauibus cum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset: Chium, quo ante naualem proelium cursum a Samo intenderat, nauigat. ibi naues in proelio quassatas cum refecisset, L. Aemilium Scaurum cum XXX nauibus Hellespontum ad exercitum transijciendum misit, Rhodios parte praedae & spolijs naualibus decoratos domũ redire iubet, Rhodij impigre praeuertere, ad transijciendasq. copias consulis iere: atque eo quoque functi officio, tũ demum Rhodum rediere. Classis Romana ab Chio Phocaeam trãsiecit. In sinu maris intimo posita haec urbs est, oblonga forma: duum millium & quingentorum passuum spatiũ murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in artiorem uelut cuneum: Lamptera ipsi appellant. mille & ducentos passus ibi latitudo patet. inde in altum lingua mille passuum excurrens, medium fere sinum uelut nota distinguit. ubi cohaeret faucibus angustis, duos in utramque regionem uersos portus tutissimos habet. qui in meridiem uergit, Naustathmos ab re appellatur, quia ingentem uim nauium capit. alter prope ipsum Lãptera est. Hos portus tutissimos cum occupasset Romana classis; priusquam aut scalis aut operibus moenia aggrederetur, mittendos censuit praetor, qui principum magistratuumque animos tẽtarent. posteaquam obstinatos uidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. altera pars infrequens aedificijs erat: templa deum aliquantum tenebant loci. ea prius ariete admoto, quatere muros turresq. coepit. deinde cum eo multitudo occurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries: & iam utrimque sternebantur muri. ad quorum casum cum impetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alij scalis etiã adscensum in muros tentarent, adeo obstinate restiterunt opidani, ut facile appareret plus in armis & uirtute, quam in moenibus auxilij esse. coactus ergo periculo militum praetor receptui cani iussit, ne obijceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Dirempto proelio, ne tum quidem ad quietem uersi, sed undique omnes ad muniẽda & obmoliẽda, quae ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis superuenit Q. Antonius a praetore missus: qui castigata pertinacia eorum, maiorem curam Romanis, quam illis, ostenderet esse, ne in perniciem urbis pugnaretur, si absistere furore uellẽt, potestatem ijs dare eadem condicione, qua prius C. Liuij in fidem uenissent, se tradendi. Haec cum audissent, quinque dierũ spatio ad deliberandum sumpto, tentata interim spe auxilij ab Antiocho, posteaquã legati missi ad regem, nihil in eo esse praesidij, retulerant: tum portas aperuerunt, pacti, ne quid hostile paterentur. Cum signa in urbem inferrentur, & pronunciasset praetor, parci se deditis uelle: clamor undique est sublatus, indignum facinus esse, Phocaeenses, numquam fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere. ab hac uoce, uelut signo a praetore dato, ad diripiendam urbem passim discurrerunt. Aemilius primo resistere & reuocare, dicendo captas non deditas diripi urbes, & in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militũ. posteaquam ira & auaritia imperio potentiora erant: praeconibus per urbem missis, liberos omnes in forum ad se conuenire iubet, ne uiolarentur: & in omnibus, quae ipsius potestatis fuerunt, fides constitit praetoris. urbem agrosque & suas leges ijs restituit: &, quia

iam

A iam hiems appetebat, Phocaeae portus ad hibernandum classi delegit. Per idem fere tẽpus consuli transgressio Aeniorum Maronitarumq. fines nunciatur, uictam regiam classem ad Myonnesum, relictamq. a praesidio Lysimachiam esse. Id multo, quam de nauali uictoria laetius fuit: utique posteaquam eo uenerunt, refertaq. urbs omnium rerum commeatibus uelut in aduentum exercitus praeparatis, eos excepit: ubi inopiam ultimam laboremque in obsidenda urbe sibi proposuerant. Ibi paucos dies statiua habuere, ut impedimenta aegrique consequerentur, qui passim per omnia Thraciae castella fessi morbis ac lõgitudine uiae relicti erant. Receptis omnibus, ingressi rursus iter per Chersonesum Hellespontum perueniunt. ubi omnibus cura regis Eumenis ad transijciendũ praeparatis, uelut in pacata litora, nullo prohibente, alijs alio delatis nauibus, sine tumultu transiecere. Ea uero res Romanis auxit animos, concessum sibi transitum cernentibus in Asiam, quam rem magni certaminis futuram crediderant. Statiua deinde ad Hellespontũ aliquandiu habuerunt: quia dies forte, quibus ancylia mouentur, religiosi ad iter inciderant. ijdem dies P. Scipionẽ pro piore etiam religione, quia salius erat, disiunxerant ab exercitu: caussaque & is ipse morae erat, dũ cõsequeretur. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra uenerat, Byzantius Heraclides de pace afferens mandata: quã impetrabilẽ fore, magnã ei spẽ attulit mora & cunctatio Romanorũ: quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen nõ prius adire consulẽ, quã P. Scipionem: & ita mandatũ ab rege erat: in eo maximam spẽ habebat, praeterquam quod & magnitudo animi, & satietas gloriae placabilẽ eum maxime faciebat, notumq. erat gentibus, qui uictor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset. etiã quod filius eius captus in potestate regis erat. Is ubi & quando, & quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores cõstat. alij principio belli a Chalcide Oreum petentẽ circumuẽtum ab regijs nauibus tradunt. alij, posteaquã trãsitum in Asiam est: cũ turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obuiam equitatu cum reciperet sese, in eo tumultu delapso equo, cum duobus equitibus oppressũ, ita ad regẽ deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret, hospitiumq. priuatim regi cum Scipionibus esset: neque liberalius, neque benignius haberi coliq. adolescentẽ, quam cultus est, potuisse. Ob haec cum aduentum P. Scipionis legatus exspectasset: ubi is uenit, consulem adit, petitque, ut mandata audiret. Aduocato frequenti cõcilio, legati uerba sunt audita. Is multis ante legationibus nequidquam ultro citroq. de pace missis, eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse dixit, quod priores legati nihil impetrassent. Smyrnam enim & Lampsacum, & Alexandriam Troadem, & Lysimachiam in Europa iactatas, in illis disceptationibus esse: quarum Lysimachia iã cessisse regẽ, ne quid in Europa habere eum dicerent: eas quae in Asia sint ciuitates tradere paratũ esse: & si quas alias Romani, quod suarum partium fuerint, uindicare ab imperio regio uelint: impensae quoque in bellum factae partem dimidiam regem praestiturum populo Romano. Hae cõdiciones erant pacis. Reliqua oratio fuit, ut memores rerum humanarum & suae fortunae moderarentur, & alienam ne urgerent. finirent Europa imperium: id quoque immensum esse: & parari singula acquirẽdo facilius potuisse, quam uniuersa teneri posse. Quod si Asiae quoque partem aliquam abstrahere uelint, dummodo non dubijs regionibus finiant: uinci suam temperantiam Romana cupiditate, pacis & concordiae caussa regem passurum. Ea quae legato magna ad pacem impetrãdam uidebantur, parua Romanis uisa. nam & impensam, quae in bellum facta esset, omnem praestare regem aequum censebãt, cuius culpa bellum excitatum esset: & nõ Ionia modo, atque Aetolide deduci debere praesidia regia; sed sicut Graecia omnis liberata esset, itaque in Asia sint, omnes liberari urbes. id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum montẽ possessione Asiae Antiochus cedat. Legatus postea quam nihil aequi in concilio impetrare se censebat, priuatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum est conatus. Omnium primum filium ei sine pretio redditurum regem dixit: deinde ignarus & animi Scipionis, & moris Romani, auri pondus ingẽs est pollicitus, & nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset. Ad ea Scipio. Quod Romanos omnes, quod me, ad quem missus es, ignoras, minus miror: cum te fortunam eius, a quo uenis, ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonnesum intraremus: haud ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam trãsijceremus, si pacem tamquam a sollicitis de belli euentu petituri eratis. cõcesso uero in Asiã transitu,

transitu,& non solum frenis,sed etiam iugo accepto,quae disceptatio ex aequo,cum imperium patiendum sit,relicta est? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo: alijs,deos precor,ne umquam fortuna egeat mea, animus certe non egebit. pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si priuatam gratiam pro priuato beneficio desiderabit. publice nec habebo quidquam ab illo, nec dabo. quod in praesentia dare possim, fidele consilium est.abi,nuncia meis uerbis,bello absistat, pacis condicionem nullam recuset.nihil ea mouerunt regem, tutam fore belli aleam ratum: quando perinde ac uicto iam sibi leges dicerentur.omissa igitur in praesentia mentione pacis,totam curam in belli apparatum intendit.Consul,omnibus praeparatis ad proposita exsequenda,cum ex statiuis mouisset: Dardanum primum, deinde Rhoeteum,utraque ciuitate obuiam effusa,uenit.inde Ilium processit: castrisq. in campo,qui est subiectus moenibus, positis, in urbem arcemq. cum adscendisset,sacrificauit Mineruae praesidi arcis, & Iliensibus in omni rerum uerborũque honore ab se oriundos Romanos praeferentibus, & Romanis laetis origine sua. inde profecti sextis castris ad caput Caici amnis peruenerunt. Eo & Eumenes rex,conatus primo ab Hellesponto reducere classem in hiberna Elaeam, aduersis deinde uentis cum aliquot diebus superare Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principijs rerum,qua proximum fuit,in castra Romana cum parua manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento quibus iusserat consul, in eadem statiua redijt. inde plurium dierum praeparatis cibarijs, consilium erat ire ad hostem priusquam hiems opprimeret.Regia castra circa Thyatira erant. ibi cum audisset Antiochus P.Scipionem aegrum Elaeam delatum, legatos,qui filium ad eũ reducerent,misit.Non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit, satiatusq.tandem complexu filij, Renunciate, inquit, gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse,quam ut suadeam ne ante in aciem descendat, quã ut in castra me redisse audierit.Quamquam L X millia peditum,plus X I I millia equitũ animos interdum ad spem certaminis faciebant: motus tamen Antiochus tanti auctoritate uiri, in quo ad incertos belli euẽtus omnis fortunae posuerat subsidia,recepit se trãsgressus Phrygium amnem: circaq.Magnesiam,quae ad Sipylum est,posuit castra.& ne,si extrahere tempus uellet,munimenta Romani tentarent: fossam sex cubitis altam, XII latam cum duxisset, extra duplex uallum fossae circumducit: interiore labro murum cum turribus crebris obiecit: unde facile arceri transitu fossae hostis posset. Consul circa Thyatira regem esse ratus,continuis itineribus quincto die ad Hyrcanum campum descendit. inde cum profectum audisset, secutus uestigia citra Phrygium amnem quattuor millia ab hoste posuit castra.Eo mille ferme equites(maxima pars Gallograeci erant,& Dahae quidam, aliarumq. gentium sagittarij equites intermisti) tumultuose amne transiecto, in stationes impetũ fecerunt.Primo turbauerunt incompositos. deinde cum longius certamen fieret: Romanorum,ex propinquis castris facili subsidio,cresceret numerus: regij fessi iam, & plures non sustinentes,recipere se conati,circa ripã amnis,priusquam flumen ingrederentur,ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit.neutris transgredientibus amnẽ.tertio post die Romani simul omnes trãsgressi sunt,& duo millia ferme & quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus & muniendo occupatis tria millia delecta equitum peditumque regiorum magno terrore ac tumultu aduenere.aliquanto pauciores in statione erant: & tamen per se nullo a munimento castrorum milite auocato, & primo aequum proelium sustinuere,& crescente certamine pepulerunt hostes, centum ex his occisis,centum ferme captis. Per quattriduũ insequens instructae utrimque acies pro uallo stetere.quincto die Romani processere in medium campi. Antiochus nihil promouit signa,ita ut extremi minus mille pedes a uallo abessent.consul,posteaquam detrectari certamen uidit,postero die in consilium aduocauit, quid sibi faciendum esset,si Antiochus pugnandi copiam non faceret.instare hiemem: aut sub pellibus habendos milites fore: aut, si concedere in hiberna uellent, differendum esse in aestatem bellum. Nullum umquã hostem Romani aeque contempserunt. conclamatum undique est,duceret extemplo, & uteretur ardore militum,qui tamquam non pugnandum cum tot millibus hostium,sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per uallum castra inuadere parati erant, si in proelium hostis non exiret. Cn. Domitius ad explorandum iter,& qua parte adiri uallum

hostium

A hostium posset, missus, posteaquam omnia certa retulit, postero die propius castra admoueri placuit: tertio signa in medium campi prolata, & instrui acies coepta est. Nec Antiochus ultra tergiuersandum ratus, ne & suorum animos minueret detrectando certamen, & hostium spem augeret, & ipse copias eduxit, tantum progressus a castris, ut dimicaturum appareret. Romana acies unius prope formae fuit & hominum & armorum genere. duae legiones Romanae, duae socium ac Latini nominis erant: quina millia & quadringenos singulae habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: hastatorum prima signa, deinde principum erant: triarij postremos claudebant. Extra hanc ueluti iustam aciem a parte dextra consul Achaeorum cetratis immistos auxiliares Eumenis tria millia ferme peditum aequata fronte instruxit: ultra eos equitum minus tria millia opposuit, ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat, extre-
B mos Tralles & Cretenses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit. laeuum cornu nõ uidebatur egere talibus auxilijs, quia flumen ab ea parte ripaeq. diruptae claudebant: quattuor tamen inde turmae equitum oppositae. Haec summa copiarum erat Romanis, & duo millia mistorum Macedonum Thracumque, qui uoluntate secuti erant. hi praesidio relicti sunt castris. sexdecim elephantos post triarios in subsidio locauerunt. nã praeterquam quod multitudinem regiorum elephãtorum (erant autem quattuor & L) sustinere non uidebantur posse: ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt: siue quia magnitudine, (longe enim illi praestant) siue robore animorum uincuntur. Regia acies uaria magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat X & sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitae appellabantur. haec media acies fuit in fronte, in decem partes diuisa. partes eas interpositis binis elephantis distinguebat. a fron-
C te introrsus in duos & XXX ordines armatorum acies patebat. hoc & roboris in regijs copijs erat: & perinde cum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem praebebat. Ingentes ipsi erant: addebant speciem frontalia & cristae, & tergo impositae turres, turribusq. superstantes praeter rectorem quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille & quingentos equites Gallograecorum opposuit. his tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipsi appellant) adiunxit. addita his ala mille ferme equitum. agema eam uocabant. Medi erant lecti uiri, & eiusdem regionis misti multarum gentium equites. continens his grex XVI elephantorum est oppositus in subsidijs. ab eadem parte paullulum producto cornu regia cohors erat: argyraspides a genere armorum appellabantur. Dacae deinde equites sagittarij mille & ducenti. tum leuis armatura trium millium, pari ferme numero, pars Cretenses, pars Tralles, duo millia & quin-
D genti Mysi sagittarij adiuncti erant. extremum cornu claudebãt quattuor millia misti Cyrtaei funditores, & Elymaei sagittarij. Ab laeuo cornu phalangitis adiũcti erãt Gallograeci equites mille & quingẽti, & similiter his armati duo millia Cappadocũ ab Ariarathe missi rege. inde auxiliares misti omnium generum duo millia & septingenti, & tria millia cataphractorum equitum, & mille alij equites, regia ala leuioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus & Lydis immisti. ante hunc equitatum falcatae quadrigae & cameli quos appellant dromadas. his insidebãt Arabes sagittarij gladios habentes tenues, longos quaterna cubita: ut ex tanta altitudine cõtingere hostem possent. inde alia multitudo par ei, quae in dextro cornu erat: primi Tarẽtini, deinde Gallograecorum equitum duo millia & quingenti: inde Neocretes mille: & eodẽ armatu Cares & Cilices mille & quingenti, & totidem Tralles, & tria millia cetratorum: Pisidae hi erant & Pãphylij & Lycij: tum Cyrtaeorum & Elymaeorum paria in dextero cor-
E nu locatis auxilia: XVI elephanti modico interuallo distantes. Rex ipse in dextero cornu erat: Seleucum filium & Antipatrum fratris filium in laeuo praeposuit: media acies tribus permissa Mendi, & Zeuxidi & Philippo magistro elephantorum. Nebula matutina crescente die leuata in nubes, caliginem dedit: humor inde ab austro uelut perfudit omnia. quae nihil admodum Romanis, eadem per incommoda regijs erant. nam & obscuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conspectum: & humor toto fere graui armatu nihil gladios aut pila hebetabat. regij tam lata acie, ne ex medio quidem cornua sua circumspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerẽtur: & humor arcus fundasque, & iaculorum amenta emollierat. falcatae quoque quadrigae, quibus se perturbatu-

rum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem uerterunt. Armatae autem in hunc maxime modum erãt. cuspides circa temonem ab iugo decem cubita exstãtes uelut cornua habebant: quibus quidquid obuium daretur, transfigerent: & in extremis iugis binae circa eminebant falces: altera aequata iugo, altera inferior in terram deuexa: illa, ut quidquid ab latere obiiceretur, abscinderet: haec, ut prolapsos subeuntesq. cõtingeret. itẽ ab axibus rotarum utrimque binae eodem modo diuersae deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia si in extremo aut in medio locatae forẽt, per suos agendae erãt: in prima acie, ut ante dictũ est, locauerat rex. Quod ubi Eumenes uidit, haud ignarus pugnae, & quam anceps esset auxilii genus, si quis pauorem magis equis iniiceret, quam iusta adoriretur pugna: Cretenses sagittarios funditoresq. & iaculatores equitum non confertos, sed quammaxime possent dispersos excurrere iubet: simul omnibus partibus tela ingerere. F

Haec uelut procella partim uulneribus missilium undique coniectorũ, partim clamoribus dissonis ita consternauit equos, ut repente uelut effrenati passim incerto cursu ferrentur: quorum impetus & leuis armatura, & expediti funditores, & uelox Cretensis momento declinabant: & eques insequendo, tumultum ac pauorem equis camelisq. & ipsis simul consternatis augebat, clamore & ab alia circumstantium turba, multiplici adiecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigae: amotoq. inani ludibrio, tum demũ ad iustum proelium, signo utrimque dato, concursum est. Ceterũ uana illa res uerae mox cladis caussa fuit. auxilia enim subsidiaque, quae proxima locata erant, pauore & consternatione quadrigarum territa, & ipsa in fugam uersa nudarunt omnia usque ad cataphractos equites. ad quos cum dissipatis subsidijs peruenisset equitatus Romanus: ne primum quidẽ impetum pars eorum sustinuerunt: alij fusi sunt, alij propter grauitatem tegumentorum armorumq. oppressi sunt. totum deinde laeuum cornu inclinauit: & turbatis auxiliaribus, qui inter equitem & quos appellant phalangitas, erant, usque ad mediam aciem terror peruenit. Ibi simul perturbati ordines, & impeditus intercursu suorum usus praelongarũ hastarum. sarissas Macedones uocant. Intulere signa Romanae legiones, & pila in perturbatos coniecere. ne interpositi quidem elephanti militem Romanũ deterrebant, assuetum iam ab Africis bellis & uitare impetum belluae, & ex transuerso aut pilis incessere, aut si propius subire posset, gladio neruos incidere. Iam media acies fere omnis a fronte prostrata erat: subsidia circumita a tergo caedebantur: cum in parte alia fugam suorum & prope iam ad ipsa castra clamorem pauentium accepere. namque Antiochus a dextro cornu, cũ ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret, praeter quattuor turmas equitum: & eas, dũ applicant se suis, ripam nudantes: impetum in eam partem cum auxilijs & cataphracto equitatu facit, nec a fronte tantum instabat, sed circumito a flumine cornu, iam ab latere urgebat, donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuso cursu ad castra cõpulsi sunt. Praeerat castris M. Aemilius, tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post annos paucos pontifex maximus factus est. is, qua fugam cernebat suorum, cum praesidio omni occurrit: & stare primo, deinde redire in pugnam iubebat, pauorem & turpem fugam increpans. minae exinde erant. in perniciem suam caecos ruere, ni dicto parerent. postremo dat signum suis, ut primos fugientium caedant, turbam insequẽtium ferro & uulneribus in hostes redigant. Hic maior timor minorem uicit. ancipiti coacti metu primo constiterunt, deinde & ipsi redierunt in pugnam: & Aemilius cum suo praesidio (erãt autem duo millia uirorum fortium) effuse sequenti regi acriter restitit: & Attalus Eumenis frater a dextro cornu, a quo laeuum hostium primo impetu fugatum fuerat: ut ab sinistro fugam suorum & tumultum circa castra uidit: in tẽpore ducentis equitibus aduenit. Antiochus posteaquam & eos, quorum terga modo uiderat, repetentes pugnam, & aliam & a castris & ex acie affluentem turbam conspexit, in fugam uertit equum. ita utroque cornu uictores Romani, per aceruos corporum, quos in media maxime acie cumulauerant, ubi & robur fortissimorum uirorum, & arma grauitate fugam impedierant, pergunt ad castra diripienda. equites primi omnium Eumenis, deinde & alius equitatus toto passim campo sequũtur hostem: & postremos, ut quosque adepti sunt, caedunt. ceterum fugientibus maior pestis intermistis quadrigis elephantisque, & camelis erat sua ipsorum turba: cum solutis ordinibus, uelut caeci, super alios alij ruentes, incursu belluarum obtererentur. In castris quoque ingens, & maior prope, quam in acie, caedes est edita. nam & primorum fuga in

castra

A maleficiorum gentis, quam beneficiorum, memoria subiret animos patrũ, & quibus misericordia opus erat, iram & odium irritarent. Interrogati ab uno senatore, permitterentne arbitrium de se populo Romano: deinde ab altero, habiturine eosdem, quos populus Romanus, socios & hostes essent: nihil ad ea respondentes, egredi templo iussi sunt. Cõclamatum deinde prope ab uniuerso senatu est, totos adhuc Antiochi Aetolos esse, & ex unica ea spe pendere animos eorum. itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum, perdomandosq. feroces animos esse. Etiam illa res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiae, atque Athamaniae bellum inferebant. Senatusconsultũ in M'. Acilii sententiam, qui Antiochum Aetolosq. deuicerat, factum est, ut Aetoli eo die iuberentur proficisci ab urbe, & intra quindumdecimum diem Italia excedere. A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus: denunciatumq., si qua deinde legatio ex B Aetolis, nisi permissu imperatoris, qui eam prouinciam obtineret, & cum legato Romano uenisset Romam, pro hostibus omnes futuros. Ita dimissi Aetoli. De prouinciis deinde consules retulerunt. sortiri eos Aetoliam & Asiam placuit. qui Asiam sortitus esset, exercitus ei, quem L. Scipio haberet, est decretus, & in eius supplementum quattuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, & sociorum ac Latini nominis octo millia peditum, & quadringenti equites: his copiis, ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri cõsuli exercitus, qui erat in Aetolia, est decretus. & ut supplementum scriberet, permissum, ciuium sociorumq. eundem numerum, quem collega: naues quoque idem consul, quae priore anno paratae erant, ornare iussus, ac ducere secum: nec cũ Aetolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephalleniam insulam transijcere. Mandatum eidem, si per commodũ reipublicae facere posset, ut ad comitia Romam rediret. nã praeterquam quod magistratus annui subrogãdi essent, censores quoque placere creari. si qua res eum teneret, senatum certiorem faceC ret, se ad comitiorum tempus occurrere non posse. Aetolia M. Fuluio, Asia Cn. Manlio sorte euenit. Praetores deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus urbanam, & inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypsaeus Hispaniam citeriorem, L. Baebius Diues ulteriorem. Siciliae legio una, & classis, quae in ea prouincia erat, decreta, & ut duas decimas frumenti nouus praetor imperaret Siculis. earum alteram in Asiam, alteram in Aetoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculũ, deportari iussum. L. Baebio supplemẽtum in Hispaniam datũ, mille Romani pedites, equites quinquaginta, & sex millia peditum Latini nominis, & CC equites. Plautio Hypsaeo in Hispaniam citeriorem mille Romani dati sunt pedites, duo millia socium Latini nomiD nis, & ducenti equites. cum his supplemẽtis, ut singulas legiones duae Hispaniae haberẽt. Prioris anni magistratibus, C. Laelio cum suo exercitu prorogatum in annum imperium est. prorogatum & P. Iunio propraetori in Etruria cum eo exercitu, qui in prouincia esset: & M. Tuccio propraetori in Bruttijs & Apulia. Priusquam in prouincias praetores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit, & Q. Fabium Pictorem, flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum, & Postumium Albium fuerat. Consulem illum cum C. Lutatio collega in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus pont. max. praetorem hunc, ne in Sardiniã proficisceretur, P. Licinius tenuit. & in senatu, & ad populum magnis contentionibus certatum est: & imperia inhibita ultro citroq., & pignora capta, & multae dictae, & tribuni appellati, & prouocatum ad populum est. religio ad postremum uicit, & dicto audiẽs esse flamẽ pontifici iussus. & multae ex iussu populi remissae. Ira prouinciae ereptae praetorem magistratu abdicare se conanE tem, patres auctoritate sua deterruerunt: & ut ius inter peregrinos diceret, decreuerunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, consules praetoresq. in prouincias proficiscuntur. Fama deinde de rebus in Asia gestis temere uulgata sine auctore: & post dies paucos nuncij certi, litteraeq. imperatoris Romam allatae. quae non tantum gaudium ab recenti metu attulerant, (desierant enim uictam Aetoliam metuere) quam auerterunt famam, quod ineuntibus id bellum grauis hostis & suis uiribus, & quod Hannibalem rectorem militiae haberet, uisus fuerat. nihil tamen aut de consule mittendo in Asiam mutandum, aut minuendas eius copias censuerũt: metu ne cum Gallis foret bellandum. Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cũ

Antiochi regis legatis, & Eumenes rex Rhodijq., Romam uenerunt. Cotta in senatu pri- F
mum, deinde in concione, iussu patrum, quae acta in Asia essent, exposuit. supplicatio inde
in triduum decreta est: & XL maiores hostiae immolari iussae. Tum omnium primum Eu-
meni senatus datus est. Is cum breuiter & egisset gratias patribus, quod obsidione se ac
fratrem exemissent, regnumq. ab iniurijs Antiochi uindicassent: & gratulatus esset, quod
mari terraq. prospere res gessissent: quodq. regem Antiochum fusum fugatumq., & exsu-
tum castris, prius Europa, post & Asia, quae cis Taurum mōtem est, expulissent: sua deinde
merita malle eos ex imperatoribus suis legatisq. quam se commemorante, cognoscere, di-
xit. Haec approbantibus cunctis, iubentibusq. dicere ipsum, omissa in id uerecundia, quid
sibi ab senatu, populoq. R. tribui aequum censeret: propensius cumulatiusq., si quo posit,
prout eius merita sint, senatum facturum: ad ea rex. Si ab alijs sibi praemiorum optio defer
retur, libenter, data modo facultate consulendi senatum Romanum, consilio amplissimi G
ordinis usurum fuisse, ne quid aut immoderate cupisse, aut petisse parum modeste uideri
posset. uerum enim uero cum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fra-
tresq. suos ipsorum arbitrij debere esse. Nihil hac oratione eius patres conscripti deterriti
sunt, quo minus dicere ipsum iuberent. & cum aliquādiu hinc indulgentia, hinc modestia,
inter permittentes inuicem, non magis mutua, quam inexplicabili, facilitate certatum es-
set, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare sentētia, ut absurdum esse diceret,
ignorare regem, quid sperans aut petens uenerit. quae cōmoda regno suo sint, ipsum opti-
me scire: Asiam longe melius, quam senatum nosse. reuocandum igitur, & cogendum, quae
uellet. quaeq. sentiret, expromere. Reductus a praetore in tēplum rex, & dicere iussus, Per-
seuerassem, inquit, tacere P.C. nisi Rhodiorum legationem mox uocaturos uos scirem: &
illis auditis, mihi necessitatem fore dicendi. quae quidem eo difficilior oratio erit, quod ea H
postulata eorum futura sunt: ut non solum nihil, quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos
quidem proprie pertineat, petere uideantur. agent enim caussam ciuitatum Graecarum, &
liberari eas dicent debere. quo impetrato, cui dubium est, quin & a nobis auersuri sint, non
eas modo ciuitates quae liberabuntur, sed etiam ueteres stipendiarias nostras? ipsi autem
tanto obligatos beneficio, uerbo socios, re uera subiectos imperio & obnoxios habituri
sint? & (si dijs placet) cum has tātas opes affectabunt, dissimulabunt nulla parte id ad se per
tinere: uos modo id decere, & conueniens esse antefactis dicent. Haec uos ne decipiat ora-
tio, prouidendum uobis erit: neue non solum inaequaliter alios nimium de primatis ex so
cijs uestris, alios praeter modum extollatis: sed etiam ne qui aduersus uos arma tulerint, in
meliore statu sint, quā socij & amici uestri. Quod ad me attinet, in alijs rebus cessisse intra
finem iuris mei cuilibet uideri malim, quam nimis pertinaciter in obtinendo eo retendisse. I
in certamine autem amicitiae uestrae, beneuolentiae erga uos, honoris qui a uobis ha-
bebitur, minime aequo animo uinci possum. Hanc ego maximā hereditatem a patre acce-
pi, qui primus omnium Asiam Graeciamq. incolētium in amicitiam uestram uenit, eamq.
perpetua & constāti fide ad extremum finem uitae perduxit; nec animum dumtaxat uobis
bonum ac fidelē praestitit, sed omnibus interfuit bellis, quae in Graecia gessistis, terrestri-
bus naualibusq.: omni genere commeatuum ita, ut nemo sociorū uestrorum aequari ul-
la parte posset, uos aduuit. postremo cum Boeotos ad societatem uestram hortaretur, in ip
sa concione, intermortuus haud multo post exspirauit. Huius ego uestigia ingressus, uolun
tati quidem & studio in colendis uobis adiicere (etenim inexsuperabilia haec erāt) nihil po
tui: rebus ipsis, meritatisq., & impensis officiorum ut superare possem, fortuna, tēpora, An
tiochus, & bellum in Asia gestum praebuerūt materiā. Rex Asiae, & partis Europae, Antio
chus filiam suam in matrimonium mihi dabat, restituebat exemplo ciuitates, quae defece- K
rant a nobis, spem magnam in posterum ampliandi regni faciebat, si secum aduersus uos
bellū gessissem. Nō gloriabor eo, quod nihil in uos deliquerim. illa potius, quae uetustissi-
ma domus nostrae uobiscū amicitia digna sunt, referā. terrestrib. naualibusq. copiis, ut ne-
mo uestrorū sociorū me aequiparare posset, imperatores uestros adiuui: commeatus terra
mariq. suppeditaui: naualibus proeliis, quae multis locis facta sunt, omnibus affui: nec la-
bori meo, nec periculo usquam peperci. quod miserrimū est in bello, obsidionē passus sum,
Pergami inclusus cum discrimine ultimo simul uitae regnique liberatus deinde obsi-
dione, cum alia parte Antiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei castra haberent,

relictis

A relictis rebus meis, tota classe ad Hellespontum L. Scipioni consuli uestro occurri, ut eum in transijciendo exercitu adiuuarem. Postquam in Asiam exercitus uester est transgressus, numquam a consule abscessi. nemo miles Romanus magis assiduus in castris uestris fuit, quam ego, fratresq. mei. nulla expeditio, nullum equestre proelium sine me factum est. in acie ibi steti, eam partem sum tutatus, in qua me consul esse uoluit. Non sum hoc dicturus P.C. quis hoc bello meritis erga uos mecum comparari potest? ego nulli omnium neque populorum, neque regum, quos in magno honore habetis, non ausim me comparare. Massanissa hostis uobis antequam socius fuit: nec incolumi regno cum auxilijs suis, sed extorris, expulsus, amissis omnibus copijs, cum turma equitum in castra confugit uestra. tamen eum, quia in Africa aduersus Syphacem & Carthaginienses fideliter, atque impigre uobiscum stetit, non in patrium solum regnum restituistis: sed adiecta opulentissima parte Sy-
B phacis regni, praepotentē inter Africae reges fecistis. Quo tandem igitur nos praemio atque honore digni apud uos sumus, qui numquā hostes, semper socij fuimus? Pater, ego, fratresq. mei nō in Asia tantum, sed etiā procul ab domo in Peloponneso, in Boeotia, in metolia, Philippi, Antiochi, Aetolico bello, terra mariq. pro uobis arma tulimus. Quid ergo postulas? dicat aliquis. Ego P.C. quoniā dicere utique uolentibus uobis parendum est: si uos ea mente ultra Tauri iuga Antiochum emouistis, ut ipsi teneretis eas terras: nullos accolas nec finitimos habere, quam uos, malo: nec ulla alia re tutius stabiliusq. regnum meum futurum spero. sed si uobis decedere inde, atque exercitus deducere in animo est: neminem digniorem esse ex socijs uestris, qui bello a uobis parta possideat, quam me, dicere ausim. At enim magnificum est liberare ciuitates seruas. ita opinor: si nihil hostile aduersus uos fecerūt. sin autē Antiochi partis fuerūt: quāto est uestra prudētia & aequitate dignius, socijs be-
C nemeritis, quā hostibus, uos cōsulere? Grata oratio regis patribus fuit, & facile apparebat munifice oīa & propēso animo facturos. Interposita Smyrnaeorum breuis legatio est, quia non aderant quidam Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnaeis, quod omnia ultima pati, quam se regi tradere, maluissent: introducti Rhodij sunt. quorum princeps legationis, expositis initijs amicitiae cum populo R. meritisq. Rhodiorum, Philippi prius, deinde Antiochi bello, Nihil, inquit, nobis tota nostra actione P.C. neque difficilius, neque molestius est, quam quod cum Eumene nobis disceptatio est, cum quo uno maxime regum & priuatum singulis; &, quod magis nos mouet, publicum ciuitati nostrae hospitium est. ceterū nō animi nostri P.C. nos, sed rerum natura, quae potentissima est, disiungit: ut nos liberi etiam aliorum libertatis caussam agamus: reges serua omnia, & subiecta imperio suo esse uelint. Vtcumque tamen res se habet: magis uerecundia nostra aduersus regē nobis obstat, quā
D ipsa disceptatio aut nobis impedita est, aut uobis perplexam deliberationem praebitura uidetur. nam si aliter socio, atque amico regi, & benemerito hoc ipso in bello, de cuius praemijs agitur, honos haberi nullus posset, nisi liberas ciuitates ei in seruitutem traderetis: esset deliberatio anceps, ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis instituto uestro, & gloriam Philippi bello partam, nunc seruitute tot ciuitatum deformaretis. sed ab hac necessitate aut gratiae in amicum minuēdae, aut gloriae uestrae, egregie uos fortuna uindicat. est enim deum benignitate non gloriosa magis, quam diues, uictoria uestra: quae uos facile isto uelut aere alieno exsoluat. nam & Lycaonia, & Phrygia utraque, & Pisidia omnis, & Chersonesus, quaeq. circumiacent Europae, in uestra sunt potestate: quarum una quaelibet regi adiecta multiplicare regnū Eumenis potest: omnes uero datae, maximis eum regibus aequare. licet ergo uobis & praemijs belli ditare socios, & nō decedere
E instituto uestro: & meminisse, quem titulū praetenderitis prius aduersus Philippum, nunc aduersus Antiochum, belli: quid feceritis Philippo uicto, quid nunc a uobis, nō magis quia fecistis, quam quia id uos facere decet, desideretur, atque exspectetur. alia enim alijs & honesta & probabilis est caussa armorum. illi agrum, hi uicos, hi opida, hi portus oramq. aliquam maris ut possideant. uos nec cupistis haec, antequam haberetis, nec nunc, cum orbis terrarum in ditione uestra sit, cupere potestis. pro dignitate & gloria apud omne genus humanum, quod uestrum nomē imperiumq. iuxta ac deos immortales iampridem intuetur, pugnastis, quae parare & quaerere arduum fuit: nescio, an tueri difficilius sit. gentis uetustissimae nobilissimaeque uel fama rerum gestarum, uel omni commendatione humanitatis doctrinarumque, tuendam ab seruitio regio libertatem sucepistis. hoc patrocinium

receptae in fidem & clientelam ueſtram uniuerſae gentis perpetuum uos praeſtare decet. F
Non quae in ſolo modo antiquo ſunt, Graecae magis urbes ſunt, quã coloniae earũ, illinc quõdã profectae in Aſiã: nec terra mutata mutauit genus aut mores. certare pio certamine cuiuslibet bonae artis ac uirtutis auſi ſumus cum parẽtibus quaeque ciuitas & cõditoribus ſuis. Adiſtis Graeciae, adiſtis Aſiae urbes plerique. niſi quod longius a uobis abſumus, nulla uincimur alia re. Maſſilienſes, quos, ſi natura inſita uelut ingenio terrae uinci poſſet, iãpridem efferaſſent tot indomitae circũfuſae gentes, in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud uos eſſe, ac ſi mediũ umbilicũ Graeciae incolerent. non enim ſonũ modo linguae, ueſtitumq. & habitum, ſed ante omnia mores & leges & ingenium ſincerum integrumq. a contagione accolarum ſeruarunt. Terminus eſt nunc imperij ueſtri mons Taurus. quidquid intra eum cardinem eſt, nihil longinquum uobis uideri debet. quo arma ueſtra peruenerunt, eodem ius hinc profectum perueniat. Barbari, quibus pro legibus ſem- G
per dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Graeci ſuam fortunam, ueſtros animos gerunt. domeſticis quondam uiribus etiam imperium amplectebantur. nunc imperium ubi eſt, ibi ut ſit perpetuum, optant: libertatem ueſtris tueri armis ſatis habent, quoniam ſuis non poſſunt. At enim quaedam ciuitates cum Antiocho ſenſerunt. & aliae prius cum Philippo, & cum Pyrrho Tarẽtini. ne alios populos enumerem. Carthago libera cum ſuis legibus eſt. huic ueſtro exemplo quantum debeatis, uidete P.C. inducetis in animum negare Eumenis cupiditati, quod iuſtiſſimae irae ueſtrae negaſtis. Rhodij & in hoc, & in omnibus bellis, quae in illa ora geſsiſtis, quam forti fideliq. opera uos adiuuerimus, ueſtro iudicio relinquimus. nunc in pace id conſiliũ afferimus: quod ſi comprobaueritis, magnificentius uos uictoria uſos eſse, quam uiciſſe, omnes exiſtimaturi ſint. Apta magnitudini Romanae oratio uiſa eſt. Poſt Rhodios Antiochi legati uocati ſunt. Ii uul- H
gato petentium ueniam more, errorem faſsi regis, obteſtati ſunt patres cõſcriptos, ut ſuae potius clementiae, quam regis culpae, qui ſatis ſuperq. poenarum dediſſet, memores cõſulerent: poſtremo pacem datam a L. Scipione imperatore, quibus legibus dediſſet, confirmarent auctoritate ſua. Et ſenatus eam pacem ſeruandam cenſuit: & paucos poſt dies populus iuſsit. foedus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, & eodẽ fratris filio regis Antiochi eſt ictum. Auditae deinde & aliae legationes ex Aſia ſunt. quibus omnib. datum eſt reſponſum, decem legatos more maiorum ſenatum miſſurum ad res Aſiae diſceptandas componendaſq. ſummam tamen hanc fore, ut cis Taurum montem, quae intra regni Antiochi fines fuiſſent, Eumeni attribuerentur, praeter Lyciam Cariamq., uſque ad Maeandrum amnem. ea ciuitatis Rhodiorũ eſſent. ceterae ciuitates Aſiae, quae Attali ſtipendiariae fuiſſent, eaedẽ Eumeni uectigal penderent: quae uectigales Antiochi fuiſſent, I
eae liberae atque immunes eſſent. Decem legatos hos decreuerunt, Q. Minucium Rufum, L. Furiũ Purpureonem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, & Cn. Cornelium Merulam, M. Iunium Brutum, L. Aurunculeium, L. Aemilium Paullum, P. Corneliũ Lentulum, P. Aelium Tuberonem. His, quae praeſentis diſceptationis eſſent, libera mãdata. De ſumma rerum ſenatus conſtituit. Lycaoniam omnem, & Phrygiam utramque, & Myſiam, regias ſiluas, & Lydiae Ioniaeq., extra ea opida quae libera fuiſſent, quo die cum rege Antiocho pugnatum eſt, & nominatim Magneſiam ad Sipylum, & Cariam, quae Hydrela appellatur, agrumq. Hydrelatanum ad Phrygiam uergentem, & caſtella uicoſq. ad Maeandrum amnem, & opida, niſi quae libera ante bellum fuiſſent: Telmiſſum item nominatim, & caſtra Telmiſſium, praeter agrũ, qui Ptolemaei Telmiſſij fuiſſet: haec omnia quae ſupra ſcripta ſunt, regi Eumeni iuſſa dari. Rhodijs Lycia data, extra eundem Telmiſſum, & K
caſtra Telmiſſium, & agrũ qui Ptolemaei Telmiſſij fuiſſet: haec & ab Eumene & ab Rhodijs excepta. Ea quoque his pars data Cariae, quae propior Rhodum inſulam trans Maeandrũ amnem eſt, opida, uici, caſtella, agri qui ad Piſidiam uergunt: niſi quae eorum opida in libertate fuiſſent pridie, quam cum Antiocho rege in Aſia pugnatum eſt. Pro his cum gratias egiſſent Rhodij, de Solis urbe, quae in Cilicia eſt, egerunt. Argis & illos, ſicut ſeſe, oriũdos eſſe. ab ea germanitate fraternam ſibi cum ijs caritatem eſſe. petere hoc extraordinarium munus, ut eam ciuitatem ex ſeruitute regia eximerent. Vocati ſunt regis Antiochi legati, actumq. cum ijs eſt: nec quidquam impetratum, teſtãte foedera Antipatro: aduerſus quae ab Rhodijs non Solos, ſed Ciliciam peti: & iuga Tauri tranſſcendi. Reuocatis in ſenatum

tum

A tum Rhodijs,cum,quantopere tenderet legatus regius,exposuissent patres, adiecerunt: si
utique eam rem ad ciuitatis suae dignitatem pertinere censerent Rhodij,senatū omni mo-
do expugnaturum pertinaciam legatorum.Tum uero impensius quam ante Rhodij gratias
egerunt.cessurosq. se potius arrogantiae Antipatri, quam caussam turbandae pacis praebi
turos,dixerunt.ita nihil de Solis mutatū est.Per eos dies quib. haec gesta sunt,legati Mas-
siliensium nunciauerunt,L.Baebium praetorem in prouinciam Hispaniam proficiscentem
ab Liguribus circumuentum:magna parte comitum caesa, uulneratum ipsum cum paucis
sine lictoribus Massiliam perfugisse,& intra triduum exspirasse. Senatus ea re audita decre
uit,uti P.Iunius Brutus,qui propraetor in Etruria esset, prouincia exercituque traditis uni
cui uideretur ex legatis,ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur: eaq.ei prouincia es-
set.Hoc senatus consultum litteraeq. a Sp.Postumio praetore in Etruriam missae sunt. pro
B fectusq. in Hispaniam est P.Iunius propraetor.in qua prouincia prius aliquanto quam suc
cessor ueniret,L.Aemilius Paullus,qui postea regem Persea magna gloria uicit,cum prio-
re anno haud prospere rem gessisset:tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum Lu
sitanis pugnauit.fusi fugatiq. sunt hostes: caesa decē & octo millia armatorum, tria millia
CCC capti,& castra expugnata. Huius uictoriae fama trāquilliores in Hispania res fecit.
Eodem anno ante diem tertium Kalendas Ianuarias Bononiam Latinam coloniā ex S.C.
L.Valerius Flaccus,M.Atilius Serranus,L.Valerius Tappus triūuiri deduxerunt.tria millia
hominum sunt deducta. equitibus septuagena iugera, ceteris colonis quinquagena sunt
data.ager captus de Gallis Boijs fuerat.Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram
multi & clari uiri petierunt.quae res tamquam in se parum magni certaminis caussam ha-
beret,aliam cōtentionem multo maiorem excitauit.petebant T.Quinctius Flamininus, P.
C Cornelius Cn.F.Scipio L.Valerius Flaccus,M.Porcius Cato,M. Claudius Marcellus, A.
Acilius Glabrio,qui Antiochum ad Thermopylas Aetolosq. deuicerat. in hunc maxime,
quod multa congiaria habuerat,quibus magnam partem hominum obligarat,fauor popu-
li se inclinabat.Id cūm aegre paterentur tot nobiles,nouum sibi hominem praeferri,tātum
P.Sempronius Gracchus,& C.Sempronius Rutilus tribuni plebis ei diem dixerunt, quod
pecuniae regiae praedaeq. aliquantum captae in Antiochi castris, neque in triumpho tulis
set,neq. in aerarium detulisset.Varia testimonia legatorum tribunorumq. militū erant.M.
Cato ante alios testes conspiciebatur,cuius auctoritatem perpetuo tenore uitae partā, to-
ga candida eleuabat.is testis,quae uasa aurea atq. argentea captis castris inter aliam prae-
dam regiam uidisset, ea se in triumpho negabat uidisse. postremo in huius maxime inui-
diam desistere se petitione Glabrio dixit: quando quod taciti indignarentur nobiles homi
D nes,id aeque nouus competitor inaestimabili periurio incesseret.centum millium multa ir
rogata erat.bis de ea re certatum est.tertio, cum de petitione destitisset reus: nec populus
de multa suffragium ferre uoluit:& tribuni eo negotio destiterunt.Censores, T.Quinctius
Flamininus,M.Claudius Marcellus creati.Per eosdem dies L.Aemilio Regillo, qui classe
praefectum Antiochi regis deuicerat,extra urbem in aede Apollinis cum senatus datus es
set,auditis rebus gestis eius, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naues
demersisset aut cepisset,magno consensu patrum triumphus naualis est decretus. Trium-
phauit Kal.Februarijs.in eo triumpho undequinquaginta coronae aureae translatae sunt:
pecunia nequaquam tanta pro specie regij triumphi: tetradrachma Attica XXXIV millia
DCC.cistophori CXXXII millia CCC. Supplicationes deinde fuerunt ex S.C.quod L.
Aemillius Paullus in Hispania prospere rem gessisset.Haud ita multo post L.Scipio ad ur-
E bem uenit:qui,ne cognomine fratri cederet,Asiaticum se appellari uoluit:& in senatu & in
concione de rebus ab se gestis disseruit. Erant qui fama id maius bellum, quam difficul-
tate rei fuisse interpretarentur,uno memorabili proelio debellatum, gloriamq. eius uicto
riae defloratam ad Thermopylas esse.Ceterum uere aestimanti, Aetolicum magis ad Ther
mopylas bellum,quam regium fuit.quota enim parte uirium suarum ibi dimicauit Antio-
chus?in Asia totius Asiae steterunt uires, ab ultimis orientis omnium gentium contractis
auxilijs. Merito ergo & dijs immortalibus,quantus maximus poterat, habitus est honos,
quod ingentem uictoriam facilem etiam fecissent: & imperatori triumphus est decretus.
Triumphauit mense interkalario pridie Kal.Martias. qui triumphus spectaculo oculorum
maior,quam Africani fratris eius fuit:recordatione rerū,& aestimatione periculi certami-
nisque,

nisque, non magis comparandus, quam si imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Hannibali conferres. Tulit in triumpho signa militaria CCXXXIV: opidorum simulacra CXXXIV: eburneos dentes mille CCXXXI: aureas coronas CCXXXIV: argenti pondo CXLVII millia, & CDXX: tetradrachmum Atticorum CCXXIV millia: cistophorum CCCXXXI milllia, & LXX: nummos aureos Philippeos CXL millia: uasorum argenteorum (omnia caelata erant) mille pondo, & CDXXIV: aureorum mille pondo XXIV. & duces regij praefecti, & purpurati duo & XXX ante currum ducti. Militibus quiniuiceni denarij dati: duplex centurioni, triplex equiti. & stipendium militare, & frumentum duplex post triumphum datum. proelio in Asia facto, duplex dederat. Triumphauit anno fere post eaquam consulatu abijt. Eodem fere tempore & Cn. Manlius consul in Asiam, & Q. Fabius Labeo praetor ad classem uenit. ceterum consuli non deerat cum Gallis bellli materia. mare pacatum erat, deuicto Antiocho. cogitanti itaque Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne otiosam prouinciam habuisse uideri posset: optimum uisum est in Cretam insulam transijcere. Cydoniatae bellum aduersus Gortynios Gnosiosque gerebant. & captiuorum Romanorum, atque Italici generis magnus numerus in seruitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, cum primum Cretae litus attigit, nuncios circa ciuitates misit, ut armis absisterent, captiuosque in suis quaeque urbibus agrisque conquisitos reducerent, & legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenses mouerunt. captiuos, praeter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quattuor millia captiuorum, quia belli minas timuerunt, ex tota insula reddita scripsit: eamq. caussam Fabio, cum rem nullam aliam gessisset, naualis triumphi impetrandi ab senatu fuisse. A Creta Ephesum Fabius redijt. inde tribus nauibus in Thraciae orã missis, ab Aeno & Maronia praesidia Antiochi deduci iussit, ut in libertate eae ciuitates essent.

EPITOMES LIBRI. XXXIIX

.Fuluius consul in Epiro Ambracienses obsessos, per deditionẽ accepit: Cephalleniã subegit: Aetolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius consul collega eius Gallograecos, Tolistobogios, Tectosagas, & Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, cũ soli citra Taurum montem nõ parerent, uicit. Eorum origo, & quando ea loca, quae tenent, occupauerint, referuntur. Exemplũ quoq. uirtutis & pudicitiae in femina traditur, quae cum regis Gallograecorum uxor fuisset, capta, centurionem, qui ei uim intulerat, occidit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCLIIX millia, et CCCXXIIX. Cum Ariarathe rege Cappadociae amicitia iuncta est. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorũ consilio foedus cũ Antiocho conscripserat, de Gallograecis, acta pro se caussa in senatu, triumphauit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam aiunt, a Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam, a Naeuio, quod praeda ex Antiocho capta aerarium fraudasset: postea quã dies uenit, euocatus in rostra, hac die, inquit, Quirites Carthaginem uici. et prosequente populo, Capitolium adscendit: inde, ne amplius tribunicijs iniurijs uexaretur, in uoluntarium exsilium Liternum concessit, incertum ibi, an Romae defunctus. nã eius monumentum utrobiq. fuit. L. Scipio Asiaticus, frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus, damnatusque, cum in uincula & carcerem duceretur, Ti. Sempronius Gracchus tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus fuerat, intercessit: & ob id beneficium Africani filiam duxit. Cum praetor quaestores in bona eius publice possidenda misisset, non modo in ijs nullum uestigium pecuniae regiae apparuit, sed nequaquam tantum praetor redactum, quãta summae erat damnatus. collatam a cognatis et amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit, quae necessaria ei erant ad cultum, redempta.

LIBER. XXXIIX

VM in Asia bellum geritur, ne in Aetolia quidẽ quietae res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempestate, pulso Aminandro, sub praefectis Philippi regio tenebatur praesidio, qui superbo atq. immodico imperio desiderium Aminandri fecerant. Exsulanti tum Aminandro in Aetolia, litteris suorum, indicantium statum Athamaniae, spes recuperandi

A perandi regni facta est, remissiq. nuncij ab eo ad principes Argitheam, (id enim caput Athamaniae erat) si popularium animos satis prospectos haberet, impetrato ab Aetolis auxilio, in Athamaniam se uenturum cum delectis Aetolorum, quod consilium esset gentis, & Nicandro praetore. Quos ubi ad omnia paratos esse uidit, certiores subinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset. Quattuor primo fuere coniurati aduersus Macedonum praesidium. hi senos sibi adiutores ad rem gerendam assumpserunt. deinde paucitate parum freti, quae celandae rei, quam regendae aptior erat, parem priori numerum adiecerunt. ita duo & quinquaginta facti, quadrifariam se diuiserunt. pars una Heracleam, altéra Tetraphyliam petit, ubi custodia regiae pecuniae esse solita erat: tertia Theudoriã, quarta Argitheam. Ita inter omnes conuenit, ut primo quieti, uelut ad priuatã rem agendã uenissent, in foro obuersarentur: die certa multitudinẽ omnem conuocarent ad praesidia Macedonum arcibus expellenda. Vbi ea dies aduenit, & Aminander cum mille Aetolis in finibus erat: ex composito quattuor simul locis praesidia Macedonum expulsa, litteraeque in alias urbes passim dimissae, ut uindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi, & restituerent Aminandrum in patrium ac legitimum regnum. Vndique Macedones expellũtur. Theium opidũ, litteris a Zenone praefecto praesidij interceptis, & arce ab regijs occupata, paucos dies obsidentib. restitit: deinde id quoq. traditum Aminandro est, & omnis Athamania in potestate erat, praeter Athenaeum castellum, finibus Macedoniae subiectũ. Philippus audita defectione Athamaniae cũ sex millibus armatorum profectus, ingenti celeritate Gomphos peruenit. ibi relicta maiore parte exercitus (neque enim ad tanta itinera suffecissent) cum duob. millibus Athenaeum, quod unum a praesidio suo retentum fuerat, peruenit. inde proximis tentatis, cum facile animaduertisset cetera hostilia esse, Gomphos regressus, omnib. copijs simul in Athamaniã redijt. Zenonẽ inde cum mille peditibus praemissum Ethopiã occupare iubet, opportune Argitheae imminentẽ: quem ubi teneri a suis locum uidit ipse, circa templum Ioui sacrum posuit castra. Ibi unum diẽ foeda tempestate retentus, postero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extẽplo apparuere Athamanes, in tumulos imminentes uiae discurrentes. ad quorum conspectum constitere prima signa, totoq. agmine pauor & trepidatio erat, & pro se quisque, quidnam futurum esset, cogitare, si in ualles subiectas rupibus agmen foret demissum. Haec tumultuatio regem cupientem, si se sequerentur, raptim euadere angustias, reuocare primos, & eadẽ qua uenerat uia referre coegit signa. Athamanes primo ex interuallo quieti sequebantur. posteaquam Aetoli se coniunxerunt: hos, ut ab tergo agmini instarent, reliquerunt: ipsi a lateribus se circumfuderunt. quidam per notos calles breuiore uia praegressi, transitus insedere: tantumq. tumultus Macedonibus est iniectum: ut fugae magis effusae, quã itineris ordinati modo, multis armis uirisq. relictis, flumen transiecerint. Hic finis sequendi fuit. inde tuto Macedones Gomphos, & a Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Aetoliq. Ethopiam ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos undique concurrerunt. Macedones parũ loco freti, ab Ethopia in altiorem diruptioremq. undique tumulum concessere: quo, pluribus locis aditu inuento, expulere eos Athamanes; dispersosq. & per inuias atque ignotas rupes iter fugae non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt. multi pauore in derupta praecipitati, perpauci cum Zenone ad regem euaserunt. postera die per indutias sepeliendi caesos potestas facta est. Aminãder recuperato regno legatos & Romam ad senatum, & ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum cum Antiocho proelium morãtes, misit. Pacem petebat, excusabatque sese, quod per Aetolos recuperasset paternum regnum. Philippum incusabat. Aetoli ex Athamania in Amphilochos profecti sunt, & maioris partis uoluntate in ius ditionemq. totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta (nam fuerat quondam Aetolorum) eadem spe in Aperantiam transscenderunt: ea quoq. magna ex parte sine certamine in deditionem uenit. Dolopes numquam Aetolorum fuerant: Philippi erant. hi primum ad arma cõcurrerunt: ceterum posteaquam Amphilochos cum Aetolis esse, fugamque ex Athamania Philippi, & caedem praesidij eius accepere, & ipsi a Philippo ad Aetolos deficiunt. Quibus circumiectis gentibus, iam undique se a Macedonibus tutos credentibus esse Aetolis, fama affertur Antiochum in Asia uictum ab Romanis. nec ita multo post legati ab Roma rediere sine spe pacis: Fuluiũq. cõsulẽ nunciantes iã cũ exercitu transiecisse. His territi, prius ab Rhodo & Athenis legationib. excitis, ut per auctorita-

tem ciuitatum earum suae preces nuper repudiatae, faciliorem aditum ad senatū haberent: F
principes gentis, ad tentandum ultimam spem, Romam miserunt: nihil, ne bellum haberēt prius, (nam paene in cōspectu hostis erat) praemeditati. Iam M. Fuluius Apolloniam exercitu transiecto, cum Epirotarum principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi, quae tum contribuerat se Aetolis: siue ad tuendam eam uenirent Aetoli, apertos circa campos ad dimicandum esse: siue detrectarent certamē, oppugnationem fore haud difficilem. nam & copiam in propinquo materiae ad aggeres excitandos & cetera opera esse: & Arethontem, nauigabilem amnem, opportunum ad comportanda quae usui sint, praeter ipsa moenia fluere, & aestatem aptam rei gerendae adesse. His persuaserunt, ut per Epirum duceret. Consuli ad Ambraciam aduenienti magni operis oppugnatio uisa est. Ambracia tumulo aspero subiecta est: Perranthem incolae uocant: urbs, qua murus uergit in campos & flumen, occidentem; arx, quae posita in tumulo est, orientem spectat: amnis Arethon ex Acarnania fluens, cadit in sinum maris ab nomine propinquae urbis Ambracium appellatum: praeterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli: muro quoque firmo saepta erat, patente in circuitu paullo amplius tria millia passuum. Fuluius bina a campo castra modico inter se distantia interuallo, unum castellum loco edito contra arcem obiecit: ea omnia uallo ac fossa ita iungere parat, ne exitus inclusis ab urbe, neue aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam oppugnationis Ambraciae Stratum iam edicto Nicandri praetoris conuenerant Aetoli. inde primo copijs omnibus ad prohibendam obsidionem uenire in animo fuerat: deinde posteaquam urbem iam magna ex parte operibus saeptam uiderunt, Epirotarum trans flumē loco plano castra posita esse, diuidere copias placuit. cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commissa inter se munimenta urbem intrauit. Nicandro cum cetera manu H
primo Epirotarum castra nocte aggredi consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. deinde periculosum inceptum ratus, ne qua sentirent Romani, & regressus inde in tutum non esset, deterritus ab hoc consilio, ad depopulandam Acarnaniam iter conuertit. consul iam munimentis, quibus saepienda urbs erat, iam operibus, quae admouere muris parabat, perfectis, quinque simul locis moenia est aggressus: tria paribus interuallis faciliore aditu a campo aduersus Pyrrheum, quod uocant, admouit: unum e regione Aesculapij, unum aduersus arcem: arietibus muros quatiebat, asseribus falcatis detergebat pinnas. Opidanos primo & ad speciem, & ad ictus moenium cum terribili sonitu editos pauor ac trepidatio cepit. deinde ut praeter spem stare muros uiderūt; collectis rursus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum, stipitesue robustos incutiebant, falces anchoris ferreis iniectis, in interiorem partem muri trahentes asserem, I
perfringebant: ad hoc eruptionibus & nocturnis in custodias operum, & diurnis in stationes, ultro terrorem inferebant. In hoc statu res ad Ambraciam cum essent, iam Aetoli a populatione Acarnaniae Stratum redierant: inde Nicander praetor spē nactus soluendae incepto forti obsidionis, Nicodamum quendam cum Aetolis quingentis Ambraciam intromittit. noctem certam tempusq. etiam noctis constituit, quo & illi ab urbe opera hostium, quae aduersus Pyrrheum erant, aggrederentur, & ipse ad castra Romana terrorem faceret: posse ratus ancipiti tumultu, & nocte augente pauorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempesta nocte, cum alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti erupisset, superato brachio, in urbem penetrat: animiq. aliquantum ad omnia audenda, & spei obsessis adiecit: & simul constituta nox uenit, ex composito repente opera est aggressus. Id inceptum conatu, quam effectu, grauius fuit, quia nulla ab exteriore parte uis admota est, seu metu deterrito praetore Aetolorum, seu quia potius uisum est Amphilochis opē ferre nuper receptis: quos Perseus Philippi filius, missus ad Dolopiam Amphilochosque recipiendos, summa ui oppugnabat. Tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera Romana erant: quae omnia simul, sed nec apparatu nec ui simili, Aetoli aggressi sunt. alij cum ardentibus facibus, alij stuppam picemq. & malleolos ferentes, tota collucente flammis acie, aduenere: multos primo impetu custodes oppresserunt. deinde posteaquam clamor tumultusq. in castra est perlatus, datumq. a consule signum, arma capiunt, & omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. uno in loco ferro igniq. gesta res est. a duobus irrito incepto, cum tentassent magis, quam inissent certamen, Aetoli abscesserunt. atrox pugna in unum

inclinauerat

A inclinauerat locum. ibi diuersis partibus duo duces Eupolemus & Nicodamus pugnantes hortabantur, & prope certa fouebant spe. iam Nicandrum ex composito affore, & terga hostium inuasurum. Haec res aliquandiu animos pugnãtium sustinuit. ceterum postea quã nullum ex composito signum a suis accipiebant, & crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare: postremo re omissa, iam uix tuto receptu, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensa, & pluribus aliquanto, quam ipsi ceciderant, interfectis. quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat expugnari una utique parte opera cum magna caede hostium potuisse. Ambracienses, quiq. intus erant Aetoli, nõ ab eius solum noctis incepto recessere, sed in reliquum quoque tẽpus, uelut proditi a suis, segniores ad pericula erant. iam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed dispositi per muros & turres ex tuto pugnabant. Perseus ubi adesse Aetolos audiuit, omissa obsidione urbis quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochia excessit, atq. in Macedoniam rediit. Et Aetolos inde auocauit populatio maritimae orae. Pleuratus Illyriorũ rex cum LX lembis Corinthium sinum inuectus, adiunctis Achaeorum quae Patris erãt nauibus maritima Aetoliae uastabat. aduersus quos mille Aetoli missi, quacumq. se classis circumegerat, per litorum amfractus breuioribus semitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam, pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudauerant: nec tamen penetrare in urbem poterant. nam & pari celeritate nouus pro diruto muro obiiciebatur, & armati ruinis superstantes instar munimenti erant. itaque cum aperta ui parum procederet consuli res, cuniculum occultum, uineis ante contecto loco, agere instituit. & aliquandiu, cum dies noctesq. in opere essent, non solum sub terra fodientes, sed egerentes etiam humum, fefellere hostẽ. tumultus repente terra eminens, index operis opidanis fuit. pauidiq. ne iam subrutis muris facta in urbem uia esset, fossam intra murum e regione eius operis, quod uineis contectum erat, ducere instituunt. cuius ubi ad tantam altitudinẽ, quã tae esse solum infimum cuniculi poterat, peruenerunt: silentio facto, pluribus locis aure admota, sonitum fodientium captabant. quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuniculum uiam. nec fuit magni operis. momento enim ad inane, suspenso fulturis ab hostibus muro, peruenerunt. ibi commissis operibus, cum e fossa in cuniculum pateret iter, primo ipsis ferramentis, quibus in opere usi erant: dein celeriter armati etiam subeuntes occultam sub terram ediderunt pugnam. segnior deinde ea facta est, intersaepientibus cuniculum, ubi uellent, nunc ciliciis praetentis, nunc foribus raptim obiectis. Noua etiam haud magni operis aduersus eos, qui in cuniculo erãt, excogitata res est. dolium a fundo pertusum, qua fistula modica inseri posset, & fistulam ferream, operculumq. dolii ferreum, & ipsum pluribus locis perforatum fecerunt. hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum uerso posuerunt. per operculi foramina praelõgae hastae, quas sarissas uocant, ad summouendos hostes eminebant. scintillam leuem ignis inditam plumae, folle fabrili ad caput fistulae imposito, flando accenderunt. inde non solum magna uis fumi, sed, acrior etiam foedo quodã nidore ex adusta pluma, cum totum cuniculum compleret, uix durare quisquam intus poterat. Cum in hoc statu res ad Ambraciam esset: legati ab Aetolis Phaeneas & Damoteles cum liberis mandatis decreto gentis ad consulem uenerunt. nam praetor eorum cum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret: alia infestam oram nauibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiamq. a Macedonibus uastari: nec Aetolos simul ad tria diuersa bella occursantes sufficere: conuocato concilio, Aetolos principes, quid agendum esset, consuluit. Omnium eo sententiae decurrerunt, ut pax, si posset, aequis; si minus, tolerandis condicionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum. Antiocho terra mariq. superato, & prope extra orbem terrae ultra iuga Tauri exacto, quam spem esse sustinẽdi belli? Phaeneas & Damoteles quod e re Aetolorum, ut in tali casu, fideque sua esse censerent, agerent. quod enim sibi consilium, aut cuius rei electionem a fortuna relictam? Cum his mandatis legati missi orare consulem, ut parceret urbi, misereretur gentis quõdam sociae, nolle dicere iniuriis, miseriis certe coactae insanire. non plus mali meritos Aetolos Antiochi bello, quam boni ante, cum aduersus Philippum bellatum sit, fecisse. nec tum large gratiam relatam sibi, nec nunc immodice poenam iniungi debere. Ad ea consul respõdit, Magis saepe quam uere umquam Aetolos pacem petere. imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxissent. nõ paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed omni Asia

cis

cis Taurum montem, opimo regno excessisse. Aetolos nisi inermes de pace agētes nō auditurum se. arma illis prius, equosq. omnes tradendos esse, deinde mille talentum argenti populo R. dandum, cuius summae dimidium praesens numeretur, si pacē habere uellent. ad ea adiecturum etiam in foedus esse, ut eosdem quos populus R. amicos atq. hostes habeant. Aduersus quae legati, & quia grauia erant, & quia suorū animos indomitos ac immutabiles nouerant, nullo reddito responso domū regressi sunt, ut etiam atq. etiā quid agendū esset, re integra praetorē & principes cōsulerent. Clamore & iurgio excepti quod diu rem traherent, qualemcumque pacem referre iussi, cum redirent Ambraciā, Acarnanum insidijs prope uiam positis, quibuscum bellum erat, circumuēti, Tyrrheum custodiendi deducuntur. Haec mora iniecta est paci. Cum iam Atheniensium Rhodiorumq. legati qui ad deprecandum pro his uenerant, apud consulem essent: Aminander quoque Athamanum rex fide accepta uenerat in castra Romana, magis pro Ambracia, ubi maiorem partem temporis exsulauerat, quam pro Aetolis sollicitus. per hos certior factus consul de casu legatorum, adduci eos a Tyrrheo iussit. quorū post aduentum agi coeptum est de pace. Aminander, quod sui maxime operis erat, impigre agebat, ut Ambracienses cōpelleret ad deditionē. id cum per colloquia principum succedens muris parum proficeret: postremo, consulis permissu, ingressus urbē, partim consilio, partim precibus euicit, ut permitterēt se Romanis. Et Aetolos C. Valerius Laeuini filius, qui cum ea gente primū amicitiā pepigerat, consulis frater, matre genitus eadem, egregie adiuuit. Ambracienses prius pacti ut Aetolorū auxiliares sine fraude emitterent, aperuerunt portas. dein ut quingenta Euboica darent talēta, ex quibus CC praesentia, CCC per annos sex pēsionibus aequis: captiuos perfugasq. redderent Romanis. urbem ne quam formulae sui iuris facerent, quae post id tempus quo T. Quinctius transiecisset in Graeciam, aut ui capta ab Romanis esset, aut uoluntate in amicitiam uenisset. Cephallenia insula ut extra ius foederis esset. Haec quamquā spe ipsorum aliquanto leuiora erant: petentibus Aetolis, ut ad concilium referrent, permissum est. Parua disceptatio de urbibus tenuit. quae cum sui iuris aliquando fuissent, auelli uelut a corpore suo aegre patiebantur. ad unum tamen omnes accipi pacem iusserunt. Ambracienses coronam auream consuli centum & quinquaginta pondo dederunt. signa aenea marmoreaq. & tabulae pictae, quibus ornatior Ambracia, quia regia ibi Pyrrhi fuerat, quā ceterae regionis eius urbes erāt, sublata omnia auectaq. nihil praeterea tactū, uiolatumue. Profectus ab Ambracia consul in mediterranea Aetoliae, ad Argos Amphilochum (XXII millia ab Ambracia abest) castra posuit. eo tandem legati Aetoli, mirante cōsule quod morarentur, uenerunt. Inde posteaquam approbasse pacem concilium Aetolorum accepit, iussis proficisci Romam ad senatum, permissoq. ut & Athenienses & Rhodii deprecatores irent, dato, qui simul cum ijs proficisceretur, C. Valerio fratre, ipse in Cephalleniam trāsiecit. Praeoccupatas aures animosq. principum Romae criminibus Philippi inuenerunt, qui, per legatos, per litteras, Dolopas Amphilochosq. & Athamaniam ereptas sibi querēs, praesidiaq. sua, postremo etiā filium Persea ex Amphilochis pulsum, auerterat senatum ab audiendis precibus eorum. Rhodij tamen & Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon Icesiae filius, eloquentia etiam dicitur mouisse. qui uulgata similitudine, mari tranquillo, quod uentis concitaretur, aequiparando multitudinem Aetolorum, usus, cum in fide Romanae societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos agebat. posteaquam flare ab Asia Thoas & Dicaearcus, ab Europa Menetas & Damocritus cepissent: tum illam tempestatem coortam, quae ad Antiochum eos, sicuti in scopulum, intulisset. Diu iactati Aetoli, tandem ut condiciones pacis conuenirēt, effecerunt. fuerunt autem hae. Imperium maiestatemq. populi R. gens Aetolorum cōseruato sine dolo malo. ne quē exercitum, qui aduersus socios amicosq. eorum ducetur, per fines suos transire sinito, neue ulla ope iuuato. hostes eosdem habeto, quos populus R. armaq. in eos ferto, bellumq. pariter gerito, perfugas, fugitiuos, captiuosq. reddito Romanis socijsq.: praeterquam si qui capti, cum domos redissent, iterum capti sunt: aut si qui eo tempore ex ijs capti sunt, qui tum hostes erant Romanis, cū inter praesidia Romana Aetoli essent. aliorum qui comparebūt, intra dies centum Corcyraeorum magistratibus sine dolo malo tradantur. qui non comparebunt, quādo quisque eorum primum inuentus fuerit, reddatur. obsides XL arbitratu consulis Romanis dato, ne minores XII annorum, neu maiores XL obses ne esto praetor, prae-

fectus

A fectus equitum, scriba publicus, neu quis qui ante obses fuerit apud Romanos. Cephallenia extra pacis leges esto. De pecuniae summa quam penderent, pensionibusque eius nihil ex eo quod cum consule conuenerat, mutatum. pro argento si aurum dare mallent, darent, conuenit: dum pro argēteis decem aureus unus ualeret. Quae urbes, qui agri, qui homines Aetolorum iuris aliquando fuerunt, qui eorū L. Quinctio, Cn. Domitio consulibus postue eos consules aut armis subacti, aut uoluntate in ditionem populi R. uenerunt, ne quem eorum Aetoli recepisse uelint. Oeniadae cum urbe agrisq. Acarnanum sunto. His legibus foedus ictum cum Aetolis est. Eadem non aestate solum sed etiā ijsdem prope diebus quibus haec a M. Fuluio consule in Aetolia gesta sunt, consul alter Cn. Manlius in Gallograecia bellum gessit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul uenit. acceptisque copijs a L. Scipione, & exercitu lustrato, concionem apud milites habuit. qua, collaudata uirtute eorum, quod cum Antiocho uno proelio debellassent, adhortatus eos ad nouum cum Gallis suscipiendum bellum, qui & auxilijs Antiochum iuuissent, & adeo indomita haberent ingenia, ut nequidquam Antiochus emotus ultra iuga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum: de se quoque pauca, nec falsa, nec immodica adiecit. Laeti milites cum frequenti assensu consulem audiuerunt, partem uirium Antiochi fuisse Gallos credētes, rege superato nullum momentum in solis per se Gallorum copijs fore. Eumenē haud in tempore abesse, (Romae tunc erat) credere consul gnarum locorum hominumque, & cuius interesset frangi Gallorum opus. Attalum igitur fratrem eius accersit a Pergamo. hortatusq. ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumq. operam, domum ad cōparandum copias dimittit. Paucos post dies profecto ab Epheso consuli ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus CC: Athenaeo fratre iusso cum ceteris copijs subsequi: commendata ijs custodia Pergami, quos fratri regnoq. fidos credebat. cōsul, collaudato iuuene, cum omnibus copijs ad Maeādrum progressus, castra posuit: quia uado superari amnis non poterat, & contrahendae naues erant ad exercitū transijciendū. Transgressi Maeandrum ad Hieran comen peruenerunt. Fanum ibi augustum Apollinis, & oraculum sortes uersibus haud inconditis dare uates dicuntur. hinc alteris castris ad Harpasum flumen uentum est. quo legati ab Alabandis uenerunt, ut castellum, quod ab ipsis nuper descisset, aut auctoritate aut armis cogeret iura antiqua pati. Eodem & Athenaeus, Eumenis & Attali frater, cum Cretensi Leuso, & Corrago Macedone uenit. mille pedites mistarum gentium, & trecentos equites secum adduxerunt. Consul, tribuno militum misso cum modica manu, castellum ui receptum Alabandensibus reddit. ipse nihil uia digressus, ad Antiochiam super Maeandrum amnem posuit castra. Huius amnis fontes Celaenis oriuntur. Celaenae urbs caput quōdam Phrygiae fuit. migratum inde haud procul ueteribus Celaenis, nouaeq. urbi Apameae nomen inditum ab Apamea sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis haud procul a Maeandri fontibus oriens, in Maeandrum cadit. famaq. ita tenet, Celaenis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certasse. Maeāder ex arce summa Celaenarum ortus, media urbe decurrens per Garas primum, deinde Ionas in sinum maris editur, qui inter Prienem & Miletum est. Ad Antiochiam in castra consulis Seleucus Antiochi filius ex foedere icto cum Scipione ad frumentum exercitui dandum uenit. parua disceptatio de Attali auxiliaribus orta est, quod, Romano tantum militi pactum Antiochum ut daretur frumentum, Seleucus dicebat. discussa ea quoque est constātia consulis, qui misso tribuno edixit, ne Romani milites acciperēt, priusquam Attali auxilia accepissent. Inde ad Gordiutichos (quod uocant) processum est. ex eo loco ad Tabas tertijs castris peruentum. In finibus Pisidarum posita est urbs, ea parte quae uergit ad Pamphylium mare: integris uiribus regionis eius, feroces ad bellandum habebat uiros. Tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione facta, haud modice primo impetu turbauere: deinde ut apparuit nec numero se nec uirtute pares esse, in urbem compulsi, ueniam erroris petebant, dedere urbem parati. V & XX talenta argenti, & X millia medimnum tritici imperata. ita in deditionem accepti. Tertio inde die ad Chaum amnem peruentum. inde profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabusion castellum imminens flumini Indo uentum est, cui fecerat nomen Indus ab elephanto deiectus. Haud procul a Cibyra aberant, nec legatio ulla a Moagete tyranno ciuitatis eius, homine ad omnia infido atq. importuno, ueniebat. ad tentandum eius animum C. Heluium cum quattuor millibus peditū & quingētis equitibus

tibus

tibus consul praemittit. Huic agmini iam fines ingredienti legati occurrerunt, nunciantes paratum esse tyrannum imperata facere. orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetque a populatione agri militem. & in coronam auream XV taleta afferebant. Heluius integros a populatione agros seruaturum pollicitus, ire ad consulem legatos iussit. quibus eadem referentibus consul, Neque Romanae, inquit, bonae uoluntatis ullum signum erga nos tyranni habemus, & ipsum talem esse inter omnes constat, ut de poena eius magis, quam de amicitia nobis cogitandum sit. Perturbati hac uoce legati nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet: ueniendique ad eum potestatem tyranno, & copiam loquendi ac purgandi se faceret. Permissu consulis postero die in castra tyrannus uenit, uestitus comitatusq. uix ad priuati modice locupletis habitum. & oratio fuit summissa & infracta, extenuantis opes suas, urbiumq. suae ditionis egestatem querentis. Erant autem sub eo praeter Cibyram, Sileum, & quae Alimne appellatur. ex his, ut se suosque spoliaret, V & XX talenta se confecturum, prope ut diffidens pollicebatur. Enim uero, inquit consul, ferri iam ludificatio ista non potest. parum est non erubuisse absentem, cum per legatos frustrareris nos, nisi praesens quoque in eadem impudentia persistas? V & XX talenta tyrannidē tuam exhaurient? quingenta ergo talenta nisi triduo numeras, populationem in agris, obsidionem in urbe exspecta. Hac denunciatione conterritus, perstare tamen in pertinaci simulatione inopiae, & paullatim illiberali adiectione, nunc per cauillationem, nunc precibus, & simulatis lacrymis: ad centum talenta est perductus, adiecta decem millia medimnum frumenti. Haec omnia intra sex dies exacta. A Cibyra per agros Sindensium exercitus ductus, transgressusq. Caularem amnem, posuit castra. postero die est praeter Caralitin paludem agmen ductum. ad Mandropum manserunt. inde progredientibus ad Lagon proximam urbem metu incolae fugerūt. uacuum hominibus, & refertum rerum omnium copia opidum diripuerunt. inde ad Lysis fluminis fontem, postero die ad Cobulatum amnem progressi Thermenses eo tempore Hyriensium arcem urbe capta oppugnabant, inclusi cū alia spes auxilij nulla esset, legatos ad consulem orantes opem miserunt, cum coniugibus ac liberis in arce inclusos se mortem in dies aut ferro aut fame patiendam exspectare. Volenti consuli caussa in Pamphyliam diuertendi oblata est. adueniens obsidione Hyrienses exemit. Termeso pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis. item Aspendijs ceterisque Pamphyliae populis. Ex Pamphylia rediens ad flumē Taurum primo die, postero ad Xilinem (quam uocant) comen posuit castra. profectus inde continentibus itineribus ad Cormasam urbem peruenit. Darsa proxima urbs erat: eam metu incolarum desertam plenam omnium rerum copia inuenit. Progredienti praeter paludes legati ab Lysinoe dedentes ciuitatem uenerunt. Inde in agrum Sagalassenum, uberem, fertilemque omni genere frugum, uentum est. Colunt Pisidae, longe optimi bello regionis eius. cum ea res animos facit, tum agri fecunditas & multitudo hominum, & situs inter paucas munitae urbis. consul, quia nulla legatio ad fines praesto fuerat, praedatum in agros misit. tum demū fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas uiderunt. legatis missis pacti quinquaginta talentis, & XX millibus medimnum tritici, & XX hordei pacem impetrauerunt. Progressus inde ad Obrimae fontes, ad uicum quem Aporidos comen uocant, posuit castra. Eo Seleucus ab Apamea postero die uenit. Aegros inde & inutilia impedimenta cum Apameam dimisisset, ducibus itinerum a Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, postero die Dinias Phrygiae processit. inde Sinnada uenit, metu omnibus circa opidis desertis. quorum iam praeda graue agmen trahens, uix quinq. millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, quod uetus appellant, peruenit. ad Anaburā inde, & altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abassum posuit castra. ibi plures dies statiua habuit, quia peruentū erat ad Tolistobiorum fines. Galli, magna hominū uis, seu inopia agri, seu praedae spe, nullam gentem, per quas ituri essent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos peruenerūt. ibi seditio orta, & ad uiginti millia hominum cum Leonorio ac Lutario regulis, secessione facta a Brenno, in Thraciam iter auerterunt. ubi, cum resistentib. pugnando, pacem petentibus stipendium imponendo, Byzantium cum peruenissent, aliquandiu orā Propontidis uectigalem habēdo, regionis eius urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Asiā transeundi, audientes ex propinquo, quāta ubertas terrae eius esset, cepit. & Lysimachia fraude capta Chersonesoq. omni armis possessa, ad Hellespontum descenderunt. ibi uero exiguo diui-

fis

A fis freto, cernentibus Afiam, multo magis animi ad tranfeundum accenfi. nunciofque ad Antipatrum, praefectum eius orae, de tranfitu mittebant. quae res cum lentius fpe ipforum traheretur: alia rurfus noua inter regulos orta feditio eft. Leonorius retro, unde uenerat, cum maiore parte hominum repetit Byzantium. Lutarius Macedonibus per fpeciem legationis ab Antipatro ad fpeculandum miffis, duas tectas naues, & tres lembos adimit. his alios atque alios dies noctefque tranfuehendo, intra paucos dies omnes copias tranfiecit. Haud ita multo poft Leonorius, adiuuante Nicomede Bithyniae rege, a Byzantio tranfmifit. coeunt deinde in unum rurfus Galli, & auxilia Nicomedi dant, aduerfus Zyboeam, partem tenētem Bithyniae, gerenti bellum. atque eorum maxime opera deuictus Zyboea eft, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis conceffit. Profecti ex Bithynia in Afiam procefferunt. non plus ex XX millibus hominum, quam decem armata B erant. tamen tantum terroris omnibus, quae cis Taurum incolunt, gentibus iniecerunt, ut, quas adiffent, quafque non adiffent, pariter ultimae propinquis imperio parerent. Poftremo cum tres effent gentes, Toliftobogij, Trocmi, Tectofages: in tres partes, qua cuique populorum fuorum uectigalis Afia effet, diuiferunt. Trocmis Hellefponti ora data, Toliftobogij Aeolida atque Ioniam, Tectofages mediterranea Afiae fortiti funt. & ftipendium tota cis Taurum Afia exigebant. fedem autem ipfi fibi circa Halyn flumen ceperunt, tantufque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna fobole aucta, ut Syriae quoque ad poftremum reges ftipendium dare non abnuerent. Primus Afiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis: audacique incepto praeter omnium opinionem affuit fortuna, & fignis collatis fuperior fuit. non tamen ita infregit animos eorum, ut abfifterent imperio. Eifdem opes ufque ad bellum Antiochi cum Romanis manferunt. tum C quoque pulfo Antiocho, magnam fpem habuerunt, quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad fe non peruenturum. Cum hoc hofte tam terribili omnibus regionis eius quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum allocutus eft conful. Non me praeterit milites, omnium quae Afiam colunt gentium, Gallos fama belli praeftare. inter mitiffimum genus hominum ferox natio peruagata bello prope orbē terrarum, fedem cepit. procera corpora, promiffae & rutilatae comae, uafta fcuta, praelongi gladij: ad hoc cantus ineuntium proelium, & ululatus, & tripudia, & quatientium fcuta in patrium quendam morem horrendus armorum crepitus: omnia de induftria compofita ad terrorē. Sed haec, quibus infolita atq. infueta funt, Graeci & Phryges & Cares timeāt: Romanis Gallici tumultus affuetis etiam uanitates notae funt. Semel primo congreffu ad Aliam olim fuderunt maiores noftros. ex eo tempore per ducentos iam annos pecorum in D modum confternatos caedunt fugātque, & plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum, acti funt. Iam ufu hoc cognitum eft, fi primum impetum, quem feruido ingenio & caeca ira effundunt, fuftinueris: fluunt fudore & laffitudine membra, labant arma: mollia corpora, molles, ubi ira confedit, animos, fol, puluis, fitis, ut ferrum nō admoueas, profternunt. Non legionibus legiones eorum folum experti fumus, fed uir unus cum uiro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem uinceret Romana uirtus, docuerunt. iam M. Manlius unus agmine fcandentes in Capitolium Gallos detrufit. & illis maioribus noftris cum haud dubijs Gallis in terra fua genitis res erat. hi iam degeneres funt, mifti, & Gallograeci uere, quod appellantur. ficut in frugibus pecudibufque, non tantum femina ad feruandam indolem ualent, quantum terrae proprietas, caeliq. fub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Aegypto, qui Seleuciam ac Babylo- E niam, quiq. alias fparfas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Aegyptios degenerarunt. Maffilia inter Gallos fita traxit aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spartana dura illa & horrida difciplina manfit? Generofius in fua quidque fede gignitur, infitum alienae terrae in id quo alitur, natura uertente fe, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, ficut in acie Antiochi cecidiftis, uictos uictores caedetis. Magis id uereor, ne parum inde gloriae, quam ne nimium belli fit. Attalus eos rex faepe fudit fugauitq.. Nolite exiftimare, belluas tantum recens captas, feritatem illam filueftrem primo feruare: deinde cum diu manibus humanis alantur, mitefcere, in hominum feritate mulcenda non eandem naturam effe. Eofdemne hos creditis effe, qui patres eorum auique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo, per afperrimam Il-

Rr lyrici

lyrici oram, Poeoniam inde & Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus emensi, F has terras ceperunt. duratos eos tot malis exasperatosque, accepit terra, quae copia rerũ omnium saginaret. uberrimo agro, mitissimo caelo, clementibus accolarum ingenijs, omnis illa, cum qua uenerant, mansuefacta est feritas. Vobis mehercule Martis uiris cauenda ac fugienda quamprimum amoenitas est. Asiae tãtum hae peregrinae uoluptates ad extinguendum uigorem animorum possunt, tantum contagio disciplinae morisq. accolarũ ualet. Hoc tamen feliciter euenit, quod sicut uim aduersus uos nequaquam, ita famam apud Graecos parem illi antiquae obtinent, cum qua uenerũt: belliq. gloriam uictores eandem inter socios habebitis, quam, si, seruantes antiquum specimen animorum, Gallos uicissetis. Concione dimissa, missisq. ad Eposognatum legatis, qui unus ex regulis & in Eumenis amicitia manserat, & negauerat Antiocho aduersus Romanos auxilia, castra mouit. primo die ad Alandrum flumen, postero ad uicum, quem uocant Tyscon, uentum. G Eo legati Oroandensium cum uenissent amicitiam petentes, CC talenta ijs sunt imperata: precantibusque, ut domum renunciarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitendum. deinde ad Alyattos castra posita. Eo missi ad Eposognatum redierunt, & legati reguli, orantes ne Tectosagis bellum inferrent. & ipsum in eam gentem iturum Eposognatum, persuasurumque, ut imperata faciant. Data uenia regulo. duci inde exercitus per Axylon (quam uocant) terram coeptus. Ab re nomen habet. non ligni modo quidquam, sed ne spinas quidem aut ullum aliud alimentum fert ignis: fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum Gallograeciae castellum castra habentibus Romanis apparuere cum magno tumultu hostium equites. nec turbarunt tantum stationes Romanas, repente inuecti, sed quosdam etiam occiderunt. qui tumultus cum in castra perlatus esset, effusus repente omnibus portis equitatus Romanus fudit fugauitque Gallos, & aliquot H fugientes. Inde consul, ut qui iam ad hostes peruentum cerneret: explorato deinde, & cum cura coacto agmine procedebat. continentibus itineribus cum ad Sangarium flumen peruenisset, fontem, quia uado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miscetur ad Bithyniam Thymbri fluuio: inde maior iam geminatis aquis per Bithyniam fertur, & in Propontidem sese effundit, non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piscium accolis ingentem uim praebet. Trãsgressus ponte perfecto flumen, praeter ripam euntibus Galli Matris Magnae a Pessinunte occurrere cum insignibus suis, uaticinantes fanatico carmine: deam Romanis uiam belli & uictoriam dare, imperiumque eius regionis. Accipere se omen, cum dixisset consul: castra eo ipso loco posuit. postero die ad Gordium peruenit. Id haud magnum quidem opidum est, sed plusquam mediterraneum celebre & frequens emporium. tria maria pari ferme distantia interuallo habet: Hellespontum, ad Sinopen, & alterius orae litora, qua Cilices maritimi colunt. multarum magnarumque praeterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui usus contraxere. Id tum desertum fuga incolarum opidum, refertum idem copia rerum omnium inuenerunt. Ibi I statiua habentibus legati ab Eposognato uenerunt, nunciantes, profectum eum ad regulos Gallorum, nihil aequi impetrasse. ex campestribus uicis agrisque frequentes demigrare, & cum coniugibus ac liberis, quae ferre atque agere possent, prae se agentes portantesque, Olympum montem petere, ut inde armis locorumque situ sese tueantur. Certiora postea Oroandensium legati attulerunt. Tolistobogiorum ciuitatem Olympum montem cepisse: diuersos Tectosagas alium montem, qui Magaua dicatur, petisse: Trocmos, coniugibus ac liberis apud Tectosagas depositis, armatorum agmine Tolistobogijs statuisse auxilium ferre. Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon & Combolomarus, & Gaulotus. K Iis haec maxime belli ratio sumendi fuerat, quod cum montes editissimos eius regionis tenerent: conuectis omnibus, quae ad usum quamuis longi tẽporis sufficerent, taedio se fatigaturos hostes censebant. nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire eos, &, si conarentur, uel parua manu prohiberi ac deturbari posse: nec quietos in radicibus gelidorum montium sedentes, frigus, aut inopiam laturos. Et cum ipsa altitudo locorum eos tutaretur, fossam quoque & alia munimenta uerticibus ijs, quos insederant, circumiecere. minima apparatus missilium telorum cura fuit: quod saxa affatim praebituram asperitatem ipsam locorum credebant. Consul, quia non cominus

pugnam,

A pugnam,sed procul locis oppugnandis futuram praeceperat animo: ingentē uim pilorum, uelitarium hastarum,sagittarum,glandisque,& modicorū qui funda mitti possent, lapidū, parauerat.instructusq. missilium apparatu ad Olympum montem ducit, & a quinq. ferme millibus locat castra.Postero die cum quadringentis equitibus & Attalo progressum eum ad naturam montis,situmq. Gallicorum castrorum uisendum,equites hostium, duplex numerus,effusi castris in fugam auerterunt.occisi quoque pauci fugientium,uulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit, tuto circumuectus montem,animaduertit meridiana regione terrenos,& placide accliuos ad quendam finem colles esse: ad septemtrionem arduas & rectas prope rupes,atque omnibus ferme alijs inuijs,itinera tria esse: unum medio monte, qua terrena erant:duo difficilia ab hiberno solis ortu, & ab aestiuo occasu. Haec contemplatus eo die B sub ipsis radicibus posuit castra.postero die sacrificio facto,cum primis hostijs litasset: trifariam exercitum diuisum ducere ad hostem pergit.ipse cum maxima parte copiarū, qua aequissimum aditum praebebat mons,adscendit,L.Manlium fratrem ab hiberno ortu,quoad loca patiantur, & tuto possit,subire iubet.si qua periculosa & praerupta occurrant: non pugnare cum iniquitate locorum,neque inexsuperabilibus uim afferre, sed obliquo mōte ad se declinare,& suo agmini coniungi. C.Heluium cum tertia parte circumire sensim per infima montis:deinde ab aestiuo occasu erigere agmen.& Attali auxilia trifariā aequo numero diuisit.secum esse ipsum iuuenem iussit.equitatum cum elephātis in proxima tumulis planitie reliquit.edictum praefectis,ut intenti,quid ubique geratur, animaduertant:opemq. ferre,quo postulent res,properent.Galli duobus lateribus satis fidentes inuia esse, ab ea parte quae in meridiem uergerent,ut armis clauderent uiam, quattuor ferme millia C armatorum ad tumulum imminentem uiae minus M.passuum a castris occupandū mittūt: eo se rati uelut castello iter impedituros.Quod ubi Romani uiderunt,expediunt sese ad pugnam.ante signa modico interuallo uelites eunt,& ab Attalo Cretenses sagittarij & funditores,& Tralli,Thraces: signa peditum,ut per arduum,leni gradu ducuntur, ita prae se habentium scuta,ut missilia tantum uitarent:pede collato non uiderentur pugnaturi.Missilibus ex interuallo loci proelium commissum est primo par,Gallos loco adiuuante, Romanos uarietate & copia telorū.procedente certamine nihil iam aequi erat.scuta longa,ceterum ad amplitudinē corporū parum lata,& ea ipsa plana,male tegebant Gallos. nec iā tela alia habebant praeter gladios,quorum, cum manum hostis non consereret, nullus usus erat.saxis nec modicis,ut quae non praeparassent,sed quod cuiq. temere trepidanti ad manū uenisset,ut insueti,nec arte nec uiribus adiuuantes ictū,utebantur.sagittis,glande,iaculis incauti ab omni parte configebantur:nec quid agerent,ira & pauore obcaecatis animis, D cernebant.& erant deprehensi genere pugnae,in quod minime apti sunt.nam quemadmodum comminus,ubi inuicem pati & ferre uulnera licet,accendit ira animos eorum: ita ubi ex occulto,& procul leuibus telis uulnerantur,nec quo ruant caeco impetu,habēt,uelut ferae transfixae,in suos temere incurrunt.Detegebat uulnera eorum,quod nudi pugnant,& sunt fusa,& candida corpora:ut quae numquā,nisi in pugna,nudentur.ita & plus sanguinis e multa carne fundebatur,& foediores patebant plagae:& candor corporū magis sanguine atro maculabatur.sed non tam patentibus plagis mouentur: interdum insecta cute, ubi latior,quam altior,plaga est,etiam gloriosius se pugnare putant.idem cum aculeus sagittae, aut glandis abditae introrsus tenui uulnere in speciem urit: & scrutantes quae uellant,telum non sequitur: tum in rabiem, & pudorem tam paruae perimentis pestis uersi,prosternunt corpora humi: sic ut passim procumberent. alij ruentes in hostem undique configeE bantur: & cum comminus uenerant,gladijs a uelitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet, & in dextera hastas,quibus eminus utitur. gladio Hispaniensi est cinctus.quod si pede collato pugnandum est,translatis in laeuam hastis,stringit gladium. Pauci supererant iam Gallorum: qui posteaquam ab leui armatura superatos se uiderunt,& instare legionum signa,effusa fuga castra repetunt,pauoris & tumultus iam plena: ut ubi feminae pueriq.& alia imbellis turba permista esset.Romanos uictores deserti fuga hostium acceperunt tumuli.Sub idem tempus L.Manlius & C.Heluius,cum,quoad uiamcolles obliqui dederunt,adscendissent:posteaquā ad inuia uentum est, flexere iter in partē montis, quae una habebat iter:& sequi consulis agmen modico uterq. interuallo,uelut ex compo-

ſito, coeperunt: quod primo optimum factu fuiſſet, in id neceſſitate ipſa compulſi. ſubſidia F
enim in talibus iniquitatibus locorum maximo ſaepe uſui fuerunt: ut primis forte detur-
batis, ſecundi & tegant pulſos, & integri pugnam excipiant. conſul, poſteaquam ad tu-
mulos ab leui armatura captos prima ſigna legionum peruenerunt, reſpirare & conquieſce
re paulliſper militem iubet. ſimul ſtrata per tumulos corpora Gallorum oſtentat. & cum
leuis armatura tale proelium ediderit, quid ab legionibus, quid ab iuſtis armis, quid ab ani
mis fortiſſimorum militum exſpectari? caſtra illis capienda eſſe, in quae compulſus ab le-
ui armatura hoſtis trepidet. praecedere tamen iubet leuem armaturam: quae, cum ſtaret
agmen, colligendis per tumulos telis, ut miſſilia ſufficerent, haud ſegne idipſum tem-
pus conſumpſerat. Iam caſtris appropinquabant. & Galli, ne parum ſe munimenta ſua
tegerent, armati pro uallo conſtiterant. obruti deinde omni genere telorum, cum, quo
plures ac denſiores erant, eo minus uani quidquam intercideret teli, intra uallum mo- G
mento temporis compelluntur, ſtationibus tantum firmis ad ipſos aditus portarum re-
lictis. In multitudinem compulſam in caſtra, uis ingens miſſilium telorum conijcieba-
tur. &, uulnerari multos, clamor permiſtus mulierum atque puerorum ploratibus ſignifi-
cabat. In eos qui portas ſtationibus ſuis clauſerant, legionum anteſignani pila coniece-
runt, hi uero non uulnerabantur, ſed tranſuerberatis ſcutis plerique inter ſe conſerti hae-
rebant. nec diutius impetum Romanorum ſuſtinuerunt. Patentibus iam portis, priuſ-
quam irrumperent uictores, fuga e caſtris Gallorum in omnes partes facta eſt. ruunt cae-
ci, per uias, per inuia: nulla praecipitia ſaxa, nullae rupes obſtant. nihil praeter hoſtem me
tuunt. itaque plerique praecipites per uaſtam altitudinem prolapſi aut debilitati exani-
mantur. Conſul, caſtris captis, direptione praedaque abſtinet. militẽ ſequi pro ſe quem-
que & inſtare, & perculſis pauorem addere iubet. Superuenit & alterum cum L. Manlio ag H
men. nec eos caſtra intrare ſinit. protinus ad perſequẽdos hoſtes mittit. & ipſe paullo poſt,
tradita captiuorum cuſtodia tribunis militum, ſequitur, debellatum ratus, ſi in illo pauore
quamplurimi caeſi forent aut capti. Egreſſo conſule, C. Heluius cum tertio agmine deue-
nit. nec continere ſuos a direptione caſtrorum ualuit. praedaque eorum, iniquiſsima ſorte,
qui pugnae non interfuerant, facta eſt. Equites diu ignari & pugnae & uictoriae ſuorũ ſte-
terunt. deinde & ipſi, quantum equi in colles ſubire poterant, ſparſos fuga Gallos circa ra
dices montis conſectati, cecidere aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri po-
tuit, quia late inter omnes amfractus montium fugaq. & caedes fuit: & magna pars rupibus
inuiis in profundae altitudinis conualles delapſa eſt, pars in ſiluis uepribuſq. occiſa. Clau
dius, qui bis pugnatũ in Olympo monte ſcribit, ad XL millia hominum caeſa auctor eſt. Va
lerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo eſſe ſolet, non plus decem millia. I
Numerus captiuorum haud dubie millia XL expleuit: quia omnis generis aetatiſq. turbam
ſecum traxerant, demigrantium magis, quam in bellum euntium modo. Conſul, armis ho
ſtium in uno concrematis cumulo, ceteram praedam conferre omnes iuſsit: & aut uendidit
quod eius in publicum redigendum erat: aut cum cura, ut quã aequiſsima eſſet, per milites
diuiſit. Laudati quoque pro concione omnes ſunt, donatiq. pro merito quiſque: ante o-
mnes Attalus, ſummo ceterorum aſſenſu. nam ſingularis eius iuuenis cum uirtus & indu-
ſtria in omnib. laboribus periculiſque, tum modeſtia etiã fuerat. Supererat bellum inte-
grum cum Tectoſagis. Ad eos profectus conſul tertijs caſtris Ancyram, nobilem in illis
locis urbem, peruenit: unde hoſtes paullo plus X millia aberant. ubi cum ſtatiua eſſent, fa-
cinus memorabile a captiua factum eſt. Ortiagontis reguli uxor forma eximia cuſtodieba
tur inter plures captiuos. cui cuſtodiae centurio praeerat, & libidinis & auaritiae militaris.
is primo eius animum tentauit. quem cum abhorrentem a uolũtario uideret ſtupro, corpo- K
ri, quod ſeruum fortuna erat, uim fecit. deinde ad leniendam indignitatem iniuriae, ſpem
reditus ad ſuos mulieri facit: & ne eam quidem, ut amans, gratuitam. certo auri pondere
pactus, ne quem conſcium ſuorum haberet, ipſi permittit, ut quem uellet, unũ ex captiuis
nuncium ad ſuos mitteret. locum prope flumen cõſtituit: quo duo, ne plus, neceſſarij capti
uae cum auro uenirent nocte inſequenti ad eam accipiendam. Forte ipſius mulieris ſeruus
inter captiuos eiuſdem cuſtodiae erat. hunc nuncium primis tenebris extra ſtationes cen-
turio educit. Nocte inſequenti & duo neceſſarij mulieris ad conſtitutũ locum, & centurio
cum captiua uenit. ubi cum aurũ oſtẽderent, quod ſummã talenti Attici (tanti enim pepige
rat)

A rat) expleret mulier lingua sua, stringerent ferrum, & centurionem pensantem aurum occiderent, imperauit. Iugulati praecisum caput ipsa inuolutum ueste ferens, ad uirum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, peruenit. quem priusquam complecteretur, caput centurionis ante pedes eius abiecit. mirantique, cuiusnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquã muliebre esset, & iniuriam corporis, & ultionem uiolatae per uim pudicitiae, cõfessa uiro est. aliaq. (ut traditur) sanctitate & grauitate uitae huius matronalis facinoris decus ad ultimum conseruauit. Ad Ancyram in statiua Tectosagum oratores ad consulem uenerunt, petentes ne ante ab Ancyra castra moueret, quam collocutus cum suis regibus esset. nullas condiciones pacis ijs non bello fore potiores. Tempus in posterum diem constituitur, locusq. qui maxime medius inter castra Gallorum & Ancyram est uisus. Quo cum consul ad tempus cum praesidio quingentorum equitum uenisset: nec ullo Gallorum ibi uiso, regressus in castra esset: oratores ijdem redeunt, excusantes, religione obiecta uenire reges non posse. principes gentis, per quos aeque res transigi posset, uenturos. Consul se quoque Attalum missurum dixit. Ad hoc colloquium utrimque uentum est. trecentos equites Attalus praesidij caussa cũ adduxisset, dictae sunt pacis condiciones. Finis rei quia absentibus ducibus imponi non poterat: conuenit uti consul regesq. eo loco postero die congrederentur. Frustratio Gallorum eo spectabat, primum ut tererent tempus, donec res suas, cum quibus periclitari nolebant, cum coniugibus ac liberis trans Halyn flumen transijcerent: deinde quod ipsi consuli parum cauto aduersus colloquij fraudẽ insidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciae expertae delegerũt equites. & successisset fraus, ni pro iure gentium, cuius uiolandi consilium initum erat, stetisset fortuna. Pabulatores lignatoresque Romani in eam partem in qua colloquium futurum erat, C ducti sunt: tutius id futurum tribunis ratis, quia consulis praesidium & ipsum pro statione habituri erant, hosti oppositum. suam tamen alteram stationem propius castra sexcentorũ equitum posuerunt. Consul affirmante Attalo uenturos reges, & transigi rem posse, profectus e castris, cum eodẽ quo antea praesidio equitum quinque millia ferme processisset, nec multum a constituto loco abesset: repente concitatis equis cum impetu hostili uidet Gallos uenientes. constituit agmen, & expedire tela animosque equitibus iussus, primo constanter initium pugnae accepit, nec cessit. dein cũ praegrauaret multitudo, cedere sensim, nihil confusis turmarum ordinibus, coepit. postremo cum iam plus in mora periculi, quam in ordinibus conseruandis praesidij esset, omnes passim in fugam effusi sunt. tum uero instare dissipatis Galli, & caedere. magnaq. pars oppressa foret, ni statio pabulatorum sexcenti equites occurrissent. ij procul clamore pauido suorum exaudito, cum tela equosque expedissent, integri profligatam pugnam acceperunt. itaque uersa extemplo fortuna D est, uersus in uictores a uictis terror. & primo impetu fusi Galli sunt, & ex agris cõcurrebãt pabulatores, & undique obuius hostis Gallis erat: ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani fessos sequebantur. pauci ergo effugerunt. captus est nemo. maior multo pars per fidem uiolati colloquii poenas morte luerunt. Romani ardentibus ira animis postero die omnibus copijs ad hostem perueniunt. biduum natura montis per seipsum exploranda, ne quid ignoti esset, absumpsit consul. tertio die cum auspicio operã dedisset, deinde immolasset: in quattuor partes diuisas copias educit: duas ut medio monte duceret: duas ab lateribus ut aduersus cornua Gallorum erigeret. Hostium quod roboris erat, Tectosagae & Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. equitatum, quia equorum nullus inter inaequales rupes usus erat, ad pedes E deductum, X millia hominum, ab dextro locauerunt cornu. Ariarathis Cappadoces & Morzis auxiliares in laeuo quattuor ferme millium numerum explebant. Consul, sicut in Olympo mõte, prima in acie locata leui armatura, telorum omnis generis ut aeque magna uis ad manum esset, curauit. Vbi appropinquarunt, omnia eadem utrimque quae fuerãt in priore proelio, erant, praeter animos & uictoribus ab re secũda auctos, & hostibus fractos: quia etsi non ipsi uicti erant, suae gentis hominum cladem pro sua ducebant. itaque a paribus initijs coepta res, eundem exitum habuit. Velut nubes leuium telorum coniecta obruit aciem Gallorum: nec aut procurrere quisquam ab ordinibus suis, ne nudaret undique corpus ad ictus, audebat: & stantes, quo densiores erant, hoc plura, uelut destinatum petentibus, uulnera accipiebant. consul, iã per se turbatis, si legionum signa ostẽdisset, uersu

ros extemplo in fugam omnes ratus: receptis inter ordines uelitibus, & alia turba auxilio F
rum, aciem promouit. Galli & memoria Tolistobogiorum cladis territi, & inhaerentia cor
poribus gerentes tela, fessique & stando & uulneribus, ne primum quidem impetum & cla
morem Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinauit: sed pauci intra munimenta se re-
cepere. pars maior dextra laeuaq. praelati, qua quemque impetus tulit, fugerunt: uictores
usque ad castra secuti ceciderunt terga. deinde in castris cupiditate praedae haeserunt, nec
sequebatur quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos peruentũ est.
ceterum ne primum quidem coniectum telorum tulerunt. Consul, qui ingressos in castra
ab direptione abstrahere non poterat: eos qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos
hostes misit. per aliquantum spatium secuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga
(nam pugna nulla fuit) ceciderunt: reliqui flumen Halyn transiecerunt. Romanorũ magna
pars ea nocte in hostium castris mansit: ceteros in sua castra consul reduxit. postero die ca- G
ptiuos praedamq. recensuit: quae tanta fuit, quantam auidissima rapiendi gens, cum cis mõ
tem Taurum omnia armis per multos tenuisset annos, coaceruare potuit. Galli ex dissipa-
ta passim fuga in unum locum congregati, magna pars saucij aut inermes, nudati omnibus
rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. Eos Manlius Ephesum uenire iussit: ipse (iã
enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properãs,
uictorem exercitum in hiberna maritimae orae reduxit. Dum haec in Asia geruntur, in ce-
teris prouincijs tranquillae res fuerunt. Censores Romae T. Quinctius Flamininus & M.
Claudius Marcellus senatũ perlegerunt. princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africa
nus. quattuor soli praeteriti sunt, nemo curuli usus honore: & in equitatu recensendo mitis
admodum censura fuit. substructionem super Aequimelium in Capitolio, & uiã silice ster
nendam a porta Capena ad Martis locauerunt. Campani, ubi censerentur, senatum con- H
suluerunt. decretum, uti Romae censerentur. Aquae ingentes eo anno fuerunt. Tiberis
duodecies campum Martium planaque urbis inundauit. Ab Cn. Manlio consule, bello in
Asia cum Gallis perfecto, alter consul M. Fuluius perdomitis Aetolis, cum transiecisset in
Cephalleniam, circa ciuitates insulae misit percũctatum utrum se dedere Romanis, an bel
li fortunam experiri mallent? metus ad omnes ualuit, ne deditionem recusarent. obsides
inde imperatos pro uiribus inopes populi, uicenos Nesiotae, Cranij, Pallẽses & Samaei de
derunt. Insperata pax Cephalleniae affulserat, cum repente una ciuitas, incertum quam ob
caussam, Samaei desciuerunt. Quia opportuno loco urbs posita esset, timuisse se aiebant,
ne demigrare cogerentur ab Romanis. ceterum ipsine sibi eum finxerint metum, & timo-
re uano quietum exsuerint: an iactata sermonibus res apud Romanos, perlata ad eos sit, ni-
hil comperti est, nisi quod datis iam obsidibus, repente portas clauserunt: & ne suorũ qui- I
dem precibus (miserat enim sub muros consul ad tentandam misericordiam parentũ po-
pulariumque) desistere ab incepto uoluerunt. Oppugnari deinde, posteaquam nihil pacati
respondebatur, coepta urbs est. apparatum omnem tormentorum machinarumq. transue-
ctum ab Ambraciae oppugnatione habebat: & opera, quae facienda erant, impigre milites
perfecerunt. duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros. Nec ab Samaeis quid-
quam, quo aut opera aut hostis arceri posset, praetermissum est. duabus tamen maxime
resistebant rebus, una interiorem semper iuxta ualidum pro diruto nouum obstruentes
murum: altera, eruptionibus subitis nunc in opera hostium, nunc in stationes: & ple-
rumque ijs proelijs superiores erant. Vna ad coercendos inuenta haud magna memo-
ratu res est, centum funditores ab Aegio & Patris & Dymis acciti. A pueris ij more
quodam gentis, saxis globosis, quibus ferme arenae immistis strata litora sunt, funda ma-
re apertum incessentes exercebantur. itaque longius certiusq. & ualidiore ictu, quam Ba- K
learis funditor, eo telo usi sunt. & est non simplicis habenae, ut balearica aliarumque gen-
tium funda: sed triplex scutale crebris suturis duratum, ne fluxa habena uolutetur in iactu
glans, sed librata cum sederit, uelut neruo missa excutiatur. coronas modici circuli magno
ex interuallo loci assueti transijcere, non capita solum hostium uulnerabant, sed quem lo-
cum destinassent oris. Eae fundae Samaeos cohibuerunt, ne tam crebro, neue tam auda-
cter erumperent: adeo ut precarentur ex muris Achaeos, ut parumper abscederent: & se
cum Romanis stationibus pugnantes quiete spectarent. Quattuor menses obsidionem
Samaei sustinuerunt. cum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent, aut uulneraren-

A tur: & qui supererant, fessi & corporibus & animis essent: Romani nocte per arcem, quam Cyatidem uocant, (nam urbs in mare deuexa, in occidentem uergit) muro superato, in forum peruenerunt. Samaei posteaquam captam urbis partem ab hostibus senserunt: cum coniugibus ac liberis in maiorem refugerunt arcem. inde postero die dediti, direpta urbe, sub corona omnes uenierunt. Consul compositis rebus Cephalleniae, praesidio Samae imposito, in Peloponnesum, iam diu accersentibus Aegiensibus maxime ac Lacedaemonijs, transiecit. Aegium a principio Achaici concilij semper conuentus gentis indicti sunt: seu dignitati urbis id, seu loci opportunitati datum est. hunc morem Philopoemen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus ciuitatibus, quae Achaici concilij essent, inuicem conuentus agerentur, & sub aduentum consulis Damiurgis ciuitatum, qui summus est magistratus, Aegium euocantibus, Philopoemen (praetor tum B erat) Argos conuentum edixit. quo cum appareret omnes fere conuenturos: consul quoque, quamquam Aegiensium fauebat caussae, Argos uenit. ubi cum disceptatio fuisset, & rem inclinatam cerneret, incepto destitit. Lacedaemonij deinde eum in sua certamina auerterunt. Sollicitam eam ciuitatem exsules maxime habebant. quorum magna pars in maritimis Laconicae orae castellis, quae omnis adempta erat, habitabant. id aegre patientes Lacedaemonij, ut aliquem liberum ad mare haberent aditum, si quando Romam, alioue quo mitterent legatos: simulq. ut emporium & receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset: nocte adorti uicum maritimum, nomine Lan, improuiso occupauere. Vicani, quiq. ibi exsules habitabāt, primo inopinata re territi sunt: deinde sub lucem congregati, leui certamine expulerunt Lacedaemonios. terror tamen omnem maritimam oram peruasit; legatosque communiter & castella omnia uicique, & exsules, quibus ibi do-C micilia erant, ad Achaeos miserunt. Philopoemen praetor, iam inde ab initio exsulū caussae amicus, & auctor semper Achaeis minuēdi opes & auctoritatem Lacedaemoniorum, concilium quaerentibus dedit. decretumque eo referēte factum est, cum in fidem Achaeorum tutelamque T. Quinctius & Romani Laconicae orae castella & uicos tradidissent, & cum abstinere his ex foedere Lacedaemonij deberent, Las uicus oppugnatus esset, caedesque ibi facta: qui eius rei auctores affinesque essent, nisi dederentur Achaeis, uiolatum uideri foedus. Ad exposcendos eos legati extemplo Lacedaemonem missi sunt. Id imperium adeo superbum & indignum Lacedaemonijs uisum est, ut, si antiqua ciuitatis fortuna esset, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. maxime autem consternauit eos metus, si semel primis imperijs obediendo, iugum accepissent: ne id quod iamdiu moliretur Philopoemen, exsulibus Lacedaemonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex fa-D ctione, cum qua consiliorum aliqua societas Philopoemeni atque exsulibus erat, interfectis, decreuerunt renunciandam societatem Achaeis: legatosq. extemplo Cephalleniam mittendos, qui consuli M. Fuluio, quiq. Romanis Lacedaemonem dederent: orarentque eum ut ueniret in Peloponnesum ad urbem Lacedaemonem in fidē ditionemq. populi Romani accipiendam. Id ubi legati ad Achaeos retulerunt, omnium ciuitatum, quae eius concilii erant, consensu bellum Lacedaemoniis indictum est. ne extemplo gereretur, hiems impediit. incursionibus tamen paruis, latrocinii magis, quam belli modo, non terra tantum, sed etiam nauibus a mari fines eorum uastati. Hic tumultus consulem in Peloponnesum adduxit: iussuq. eius Elin concilio indicto, Lacedaemonii ad disceptandum acciti. Magna ibi non disceptatio modo, sed etiam altercatio fuit. Cui consul cum alia satis ambitiose, partem utramque fouendo, incerta respondisset: una denunciatione, ut bello absti-E nerent, donec Romam legatos ad senatum misissent, finē imposuit. Vtrimque legatio missa Romam est. exsules quoque Lacedaemoniorū suam caussam legationemq. Achaeis iniūxerunt. Diophanes & Lycortas, Megalopolitani ambo, principes legationis Achaeorum fuerunt. qui diffidentes in rep. tum quoque minime inter se conueniētes orationes habuerunt. Diophanes senatui disceptationem omnium rerum permittebat. eos optime controuersias inter Achaeos ac Lacedaemonios finituros esse. Lycortas ex praeceptis Philopoemenis postulabat, ut Achaeis ex foedere ac legibus suis, quae decressent, agere liceret: libertatemq. sibi illibatā, cuius ipsi auctores essent, praestarēt. Magnae auctoritatis apud Romanos tum gens Achaeorum erat. nouari tamen nihil de Lacedaemoniis placebat. ceterum responsum ita perplexū fuit, ut & Achaei sibi de Lacedaemone permissum acciperent: & La-

cedaemonij non omnia concessa ijs interpretarentur. Hac potestate immodice Achaei ac superbe usi sunt. Philopoemeni continuatur magistratus. qui ueris initio exercitu indicto, castra in finibus Lacedaemoniorum posuit. legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, & ciuitatem in pace futuram, si id fecissent, pollicens, & illos nihil indicta caussa passuros. Silentium prae metu ceterorum fuit. quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi sunt, fide accepta ab legatis, uim absuturam donec caussam dixissent. Ierunt alij etiam illustres uiri, & aduocati priuatis, & quia pertinere caussam eorum ad rempublicam censebant. Numquam alias exsules Lacedaemoniorum Achaei secum adduxerant in fines: quia nihil aeque alienaturum animos ciuitatis uidebatur. tunc exercitus totius prope antesignani exsules erant. Ij uenientibus Lacedaemoniis ad portam castrorum agmine facto occurrerunt. & primo lacessere iurgiis: deinde altercatione orta cum accenderentur irae, ferocissimi exsulum impetum in Lacedaemonios fecerunt. Cum illi deos & fidem legatorum testarentur; & legati & praetor summoueret turbas, & protegeret Lacedaemonios, uinculaque iam quosdam inicientes arceret: crescebat tumultus concitata turba. Et Achaei ad spectaculum primo concurrerunt. deinde uociferantibus exsulibus quae passi forent, & orantibus opem, affirmantibusq. simul numquam talem occasionem habituros, si eam praetermisissent: foedus quod in Capitolio, quod Olympiae, quod in arce Athenis sacratum fuisset, irritũ per illos esse: priusquam alio deintegro foedere obligarẽtur, noxios puniendos esse: accẽsa his uocibus multitudo, ad uocem unius, qui, ut ferirent, inclamauit, saxa coniecit: atque ita XVII. quibus uincula per tumultum iniecta erant, interfecti sunt. LXIII. postero die comprehensi, a quibus praetor uim arcuerat: non quia saluos uellet, sed quia perire caussa indicta uolebat. obiecti multitudini iratae, cum auersis auribus pauca locuti essent, damnati omnes & traditi sunt ad suppliciũ. Hoc metu iniecto Lacedaemonijs, imperatum primum ut muros diruerent: deinde ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terra Laconica excederent: tum uti quae seruitia tyranni liberassent, (ea magna multitudo erat) ante diem certam abirent: qui ibi mansissent, eos prehẽdendi, uendendi, abducendi Achaeis ius esset. Lycurgi leges moresq. abrogarent: Achaeorum assuescerent legibus institutisque. ita unius eos corporis fore, & de omnibus rebus facilius consensuros. Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent: nec aegrius passi sunt, quam exsules reduci. Decretum Tegeae in concilio communi Achaeorum de restituendis ijs factum est. & mentione illata, externos auxiliares dimissos, & Lacedaemonijs adscriptos (ita enim uocabant, qui a tyrannis liberati erant) urbe excessisse, in agros dilapsos: priusquam dimitteretur exercitus, ire praetorem cum expeditis, & comprehẽdere id genus hominum, & uendere iure praedae placuit. multi comprehensi uenierunt. porta ex ea pecunia Megalopoli permissu Achaeorum refecta est, quam Lacedaemonij diruerãt. Et ager Belbinitis, quem iniuria tyranni Lacedaemoniorum possederant, restitutus eidẽ ciuitati ex decreto uetere Achaeorum, quod factum erat Philippo Amyntae filio regnãte. Per haec uelut eneruata ciuitas Lacedaemoniorum diu Achaeis obnoxia fuit. nulla tamen res tanto erat damno, quam disciplina Lycurgi, cui per septingentos annos assueuerant, sublata. A concilio, ubi apud consulem inter Achaeos Lacedaemoniosq. disceptatum est, M. Fuluius, quia iam in exitu annus erat, comitiorum caussa profectus Romam, creauit consules M. Valerium Messallam, & C. Liuium Salinatorem: cum M. Aemilium Lepidum inimicum eo quoq. anno petentem deiecisset. Praetores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitijs perfectis, consulem M. Fuluium in prouinciam & ad exercitũ redire placuit. eiq. & collegae Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. Eo anno in aedem Herculis signum dei ipsius ex decemuirorum responso, & seiuges in Capitolio aurati a P. Cornelio positi. consulem dedisse inscriptum est. & duodecim clypea aerata ab aedilibus curulibus P. Claudio, & Ser. Sulpicio Galba sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarũt. & aedilis plebis Q. Fuluius Flaccus duo signa aurata, uno reo damnato, (nam separatim accusauerant) posuit. collega eius A. Caecilius neminem condemnauit. Ludi Romani ter, plebeij quinquies toti instaurati. M. Valerius Messalla inde, & C. Liuius Salinator consulatum idibus Martijs cum inijssent, de republica, deque prouincijs & exercitibus senatum consuluerunt. De Aetolia & Asia nihil mutatum est.

F G H I K

An. 562

A est. Consulibus,alteri Pisae cum Liguribus,alteri Gallia prouincia decreta est.compara-
re inter se aut sortiri iussi : & nouos exercitus, binas legiones scribere : & ut socijs Latini
nominis quinadena millia peditum imperarent, & mille ducentos equites. Messallae Li-
gures,Salinatori obtigit Gallia.Praetores inde sortiti sunt.M.Claudio urbana,P.Claudio
peregrina iurisdictio euenit. Q.Marcius Siciliam, C.Stertinius Sardiniam,L.Manlius Hi-
spaniam citeriorem,C.Atinius ulteriorem est sortitus. De exercitibus ita placuit.e Gal-
lia, legiones quae sub C.Laelio fuerant,ad M. Tuccium propraetorem in Bruttios trāsdu-
ci:& qui in Sicilia esset,dimitti exercitū:& classem,quae ibi esset, Romā trāsducere M. Sē-
pronium propraetorem.Hispanijs legiones singulae,quae tum in ijs prouincijs erāt, decre
tae : & ut terna millia peditum, ducenos equites ambo praetores in supplementum socijs
imperarent,secumque transportarent. Priusquam in prouincias noui magistratus profici-
B scerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemuirorū imperata fuit in omnibus cō-
pitis,quod luce inter horam tertiam ferme,& quartam tenebrae obortae fuerant.& nouē-
diale sacrificium indictum est, quod in Auentino lapidibus pluisset. Campani, cum eos
ex senatusconsulto,quod priore anno factum erat,censores Romae censeri coegissent:(nā
antea incertum fuerat,ubi censerentur) petierunt, ut sibi ciues Romanas ducere uxores li-
ceret : & si qui prius duxissent, ut habere eas,& ante eam diem nati,ut iusti sibi liberi here-
desque essent. utraque res impetrata. De Formianis Fundanisq.municipibus, & Arpinati-
bus C.Valerius Tappus tribunus plebis promulgauit:uti ijs suffragii latio(nā ante sine suf-
fragio habuerant ciuitatē)esset.Huic rogationi quattuor tribuni plebis,quia non ex aucto
ritate senatus ferretur, cum intercederent, edocti populi esse, non senatus ius, suffragium
quibus uelit impartiri, destiterunt incepto. Rogatio perlata est, ut in Aemilia tribu For-
C miani,& Fundani,in Cornelia Arpinates ferrent.atque in his tribubus tum primum ex Va
lerio plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quinctio, lu-
strum condidit.censa ciuium capta CCLIIX millia, CCCVII. Lustro perfecto consu-
les in prouincias profecti sunt. Hieme ea qua haec Romae gesta sunt,ad Cn. Manlium cō
sulem primum,deinde proconsulē hibernātem in Asia legationes undique ex omnibus ci-
uitatibus gentibusq.,quae cis Taurum montem incolunt,conueniebant. Sed ut clarior no
biliorq. uictoria Romanis de rege Antiocho fuit,quam de Gallis : ita laetior socijs erat de
Gallis, quam de Antiocho. Tolerabilior regia seruitus fuerat, quam feritas immanium
barbarorum : incertusq.in dies terror,quo uelut tempestas eos populantes inferret.itaque
ut quibus libertas Antiocho pulso, pax Gallis domitis data esset : non gratulatum modo
uenerant,sed coronas etiam aureas pro suis quaeque facultatibus attulerant. Et ab Antio
D cho legati,& ab ipsis Gallis,ut pacis leges dicerentur : & ab Ariarathe rege Cappadocum
uenerunt ad ueniam petendam,luēdamq. pecunia noxam, quod auxiliis Antiochū iuuis-
set. Ei CC talenta argenti sunt imperata. Gallis responsum,cum Eumenes rex uenisset,
tum daturum iis leges. ciuitatum legationes cum benignis responsis laetiores etiam,quā
uenerant, dimissae. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto
cum L. Scipione foedere iussi aduehere. eo se cum exercitu uenturum. Principio deinde
ueris lustrato exercitu profectus,die octauo Apameam uenit. ibi triduum statiuis habitis,
tertiis rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumq.regios con-
uehere iusserat,peruenit.∞ & D talenta argenti accepta Apameam deportantur, frumen-
tum exercitui diuiditur.Inde ad Pergam ducit : quae una in iis locis regio tenebatur praesi
dio.appropinquanti praefectus praesidii obuius fuit, XXX dierum tempus petens,ut regē
Antiochum de urbe tradenda consuleret. dato tempore,ad eam diem praesidio decessum
E est.a Perga L.Manlio fratre cum IV millibus militum Oeroanda ad reliquum pecuniae ex
eo quod pepigerāt exigendum misso,ipse,quia Eumenem regem & decem legatos ab Ro-
ma Ephesum uenisse audierat,iussis sequi Antiochi legatis Apameam exercitum reduxit.
Ibi ex X legatorum sententia foedus in haec uerba fere cum Antiocho conscriptum est.
Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus & condicionibus esto. Ne quē
exercitum,qui cum populo Romano sociisue bellum gesturus erit, rex per fines regni sui
eorumue,qui sub ditione eius erunt, transire finito. neu commeatu,neu qua alia ope iuua-
to.idem Romani socii,quae Antiocho,& iis qui sub imperio eius erunt,praestent. Belli ge
rendi ius Antiocho ne esto cum iis,qui insulas colunt, neue in Europam transeundi. Ex-

cedito

cedito urbibus, agris, uicis, castellis cis Taurum montem usque ad Tanaim amnem, & a ualle Tauri usque ad iuga, qua in Lycaoniam uergit. Ne qua arma efferto ex ijs opidis, agris castellisque quibus excedat. si qua extulit, quae quoque oportebit, recte restituito. Ne militem, neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum urbium ciues, quae regno abscedunt, cum rege Antiocho, intraq. fines eius regni sunt, Apameam omnes ante diem certam redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos sociosque sunt, ijs ius abeundi manendique esto. Seruos, seu fugitiuos, seu bello captos, seu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis socijsque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito & naues longas, armamentaque earum: ne ue plures, quam decem, naues actuarias, nulla quarum plus quam triginta remis agatur, habeto: neue monerem ex belli caussa, quod ipse illaturus erit. neue nauigato citra Calicadnum, neue Sarpedonē, promōtoria: extra quam si qua nauis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut obsides portabit. G Milites mercede conducendi ex ijs gentibus, quae sub ditione populi Romani sunt, Antiocho regi ius ne esto. ne uoluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum sociorumue, quae aedes, aedificiaq. intra fines regni Antiochi sunt, quo iure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorū sociorumue sunto. Si quae pecuniae debentur, earum exactio esto. Si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendique ius item esto. Si quas urbes, quas tradi oportet, ij tenent, quibus Antiochus dedit, ex ijs praesidia deducito: utique recte tradantur, curato. Argenti probi Attica talenta XII millia dato intra duodecim annos pensionibus aequis. talentum ne minus pondo LXXX Romanis ponderibus pendat. & tritici DXL millia modium. Eumeni regi talenta CCCL intra quinquennium dato: & pro frumēto, quod aestimatione fiat, talenta CXXVII. Obsides Romanis XX dato, & pro triennio mutato, ne minores octonumdenum annorum, neu maiores quinumquadragenum. Si qui sociorum po- H puli Romani ultro bellum inferent Antiocho, uim ui arcendi ius esto: dum ne quam urbē aut belli iure teneat, aut in amicitiam accipiat. controuersias inter se iure ac iudicio disceptent: aut, si utrisque placebit, bello. De Hannibale Poeno, & Aetolo Thoante, & Mnasimacho Acarnane, & Chalcidēsibus Eubulida, & Philone dedendis, in hoc quoque foedere adscriptū est: & si quid postea addi mutariue placuisset, ut id saluo foedere fieret. cōsul iurauit in hoc foedus. ab rege qui exigerent iusiurandum, profecti Q. Minucius Thermus, & L. Manlius, qui tum forte ab Oenoandis redijt. & Q. Fabio Labeoni, qui classi praeerat, scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur: quaeq. ibi naues regiae essent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheso quinquaginta tectas naues aut concidit aut incendit. Telmissum eadem expeditione, territis subito aduentu classis opidanis, recepit. Ex Lycia protinus, iussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Graeciam trāsiecit. Athe- I nis paucos moratus dies, dum Piraeeum ab Epheso naues uenirent, totam inde classem in Italiam reduxit. Cn. Manlius, cum inter cetera, quae accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset: deinde caussas ciuitatum, multis inter nouas res turbatis, cognouit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniae imperatae, Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam, remissa, in amicitiam est acceptus. Ciuitatum autē cognitis caussis, decem legati aliam aliarum fecerūt condicionem. Quae stipendiariae regi Antiocho fuerant, & cum populo Romano senserant, ijs immunitatē dederunt: quae partium Antiochi fuerant, aut stipēdiariae Attali regis, eas omnes uectigal pendere Eumeni iusserūt. nominatim praeterea Colophonijs, qui in Notio habitāt, & Cymaeis & Milesiis immunitatem concesserunt. Clazomenijs super immunitatem & Drymusam insulam dono dederunt. & Milesijs, quem Sacrum appellant, agrum restitue- K runt. & Iliensibus Rhoeteum & Hergithum addiderunt, non tam ob recentia ulla merita, quam originum memoria. eadem & Dardanum liberandi caussa fuit. Chios quoque & Smyrnaeos, & Erythraeos pro singulari fide, quam eo bello praestiterūt, & agro donarūt, & in omni praecipuo honore habuerunt. Phocaeensibus & ager, quem ante bellū habuerant, redditus: & ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis affirmata, quae data priore decreto erant, Lycia & Caria datae usque ad Maeandrū amnē, praeter Telmissum. Regi Eumeni Chersonesum in Europa, & Lysimachiam, castella, uicos, agros eius, quibus finibus tenuerat Antiochus, adiecerunt: in Asia Phrygiam utramque: alteram ad Hellespontum, maiorem alteram uocant; & Mysiam, quam Prusias rex ademerat ei, restituerūt:

A &Lycaoniã,& Milyada,& Lydiã,& nominatim urbes Tralles, atque Ephesum & Telmissum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem & Antiochi legatos cum esset,quia pars eius citra,pars ultra Taurum est: integra res ad senatum reijcitur. His foederibus decretis datis,Manlius cum decem legatis,omniq.exercitu ad Hellespontum profectus,euocatis eo regulis Gallorum, leges,quibus pacem cum Eumene seruarent,dixit: denunciauitq. ut morem uagandi cum armis finirent, agrorumq. suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni ora nauibus & Eumenis etiam classe per Atheneum fratrem regis ab Elaea adducta, copias omnes in Europam transiecit.inde per Chersonesum modicis itineribus graue praeda omnis generis agmen trahens,Lysimachiae statiua habuit.ut quammaxime recentibus & integris iumentis Thraciam,per quam iter uulgo horrebant,ingrederetur. quo profectus est ab Lysimachia die,ad amnem Melana, quem uocant: inde postero die Capsela peruenit: a Cypselis uia decem millium fere syluestris, angusta, confragosa excipiebat. propter cuius difficultatem itineris in duas partes diuisus exercitus. & praecedere una iussa, altera magno interuallo cogere agmen: media impedimenta interposuit: plaustra cum pecunia publica erant, pretiosaq.alia praeda. Itaque cum per saltum iret,Thracum decem haud amplius millia ex quattuor populis,Astij & Caeni,& Maduateni,& Coeletae ad ipsas angustias uiam circumsederunt. Opinio erat,non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum. eum scisse,non alia, quam per Thraciam redituros Romanos,& quantam pecuniam secũ portarent. In primo agmine imperator erat, sollicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se mouerunt, donec armati transirent. posteaquam primos superasse angustias uiderunt,postremos nondum appropinquantes, impedimenta,& sarcinas inuadunt. caesisq. custodibus,partim ea quae in plaustris erant,diripere, partim sub oneribus iumenta abstrahere. Vnde posteaquam clamor primum ad eos,qui iam ingressi saltum sequebantur,deinde etiam ad primũ agmen est perlatus,utrimque in medium concurritur,& inordinatum simul pluribus locis proelium cõseritur. Thracas praeda ipsa impeditos oneribus,& plerosque,ut ad rapiendum manus uacuas haberẽt, inermes ad caedem praebet: Romanos iniquitas locorum barbaris per calles notos occursantibus,& latentibus interdum per cauas ualles,prodebat. ipsa etiam onera, plaustraque, ut fors tulit,his aut illis incommode obiecta pugnantibus impediméto sunt: alibi praedo, alibi praedae uindex cadit.prout locus iniquus aequusue his aut illis,prout animus pugnãtium est,prout numerus,(alij enim pluribus,quam ipsi erant,alij paucioribus occurrerant) uaria pugnae fortuna est: multi utrimque cadunt. Iam nox appetebat,cum proelio excedunt Thraces, non fuga uulnerum, aut mortis: sed quia satis praedae habebant. Romanorum primum agmen extra saltum circa tẽplum Bendidium castra loco aperto posuit. pars altera ad custodiam impedimentorum medio in saltu duplici circumdata uallo mansit. postero die prius explorato saltu,quam mouerent,primis se coniungunt. In eo proelio, cum & impedimentorum pars,& calonum, & milites aliquot, cum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent: plurimum Q.Minucii Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui uiri. Eo die ad Aebrum flumen peruentum est.inde Aeniorum fines praeter Apollinis,Zerynthium,quem uocant incolae,templum superant. Aliae angustiae circa Tẽpyra excipiunt,(hoc loco nomen est)nec minus confragosae,quam priores.sed quia nihil siluestre circa est: ne latebras quidem ad insidiandum praebent. Huc ad eandem spem praedae Trausi,gens & ipsa Thracum, conuenere. sed quia nudae ualles,procul ut conspicerentur angustias obsidentes,efficiebant: minus terroris tumultusq. fuit apud Romanos. quippe etsi iniquo loco,proelio tamen iusto,acie aperta, collatis signis dimicandum erat.conferti subeuntes cum clamore impetu facto, primum expulere loco hostes,deinde auertere. fuga inde caedesque suis ipsos impedientibus angustiis, fieri coepta est. Romani uictores ad uicum Maronitarum(Saren appellant)posuerunt castra. postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit, triduumque ibi frumentum accipientes manserunt, partim ex agris Maronitarum,conferentibus ipsis,partim ex nauibus suis,quae cum omnis generis cõmeatu sequebantur. Ab statiuis diei uia Apolloniam fuit. hinc per Abderitarum agrum Neapolim peruentum est. Hoc omne per Graecorum colonias pacatum iter fuit. reliquũ inde per medios Thracas dies noctesque, etsi non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam peruenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus,cum a Scipione eadem uia

duceretur,

duceretur, habuerat, nullam ob aliam caussam, quā, quod praedae minus quod peteretur, F fuerat. Quamquam tum quoque, Claudius auctor est, ad quindecim millia Thracum praecedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidae occurrisse. quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hostes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse. eundem mox, cum iam Mutines, in medio elephātis collocatis, in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo praebuisse: atque inde turbatos equestri uelut procella hostes ad peditum agmen nō accessisse. Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum transduxit. inde per Epirum Apolloniam cum peruenisset, nondum adeo hiberno cōtempto mari, ut trāsijcere auderet, Apolloniae hibernauit. Exitu prope anni M. Valerius consul ex Liguribus ad magistratus subrogādos Romam uenit, nulla memorabili in prouincia re gesta, ut ea probabilis morae caussa esset, quod solito serius ad comitia uenisset. Comitia consulibus rogādis fuerunt A. D. XII Kal. Martias. creati M. Aemilius Lepidus, C. Flaminius. Postero die praetores facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Massaliota, Q. Fuluius Flaccus, M. Furius Crassipes. Comitijs perfectis, quas prouincias praetoribus esse placeret, retulit ad senatum consul. decreuerunt duas Romae iuris dicūdi caussa, duas extra Italiam, Siciliam & Sardiniam: duas in Italia Tarentum, & Galliam. & extemplo priusquam inirent magistratum, sortiri iussi. Seruius Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam, est sortitus. L. Terentius Siciliam, Q. Fuluius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus, & L. Manlius, quod legatos Carthaginienses pulsasse dicebātur, iussu M. Claudij praetoris urbani, per fetiales traditi sunt legatis, & Carthaginem auecti. In Liguribus magni belli, & gliscentis in dies magis, fama erat. itaque consulibus nouis, quo die de prouincijs & de rep. retulerunt, senatus utrique Ligures prouinciam decreuit. Huic senatusconsulto Lepidus consul intercedebat, indignum esse praedicans, consules ambos in ualles Ligurum includi. M. Fuluium & Cn. Manlium biennium iam, alterum in Europa, alterum in Asia, uelut pro Philippo atq. Antiocho substitutos, regnare. si exercitus in his terris esse placeat, consules ijs potius, quam priuatos praeesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem pretio uenditantes. si eas prouincias exercitibus obtinere opus esset: sicut M'. Acilio L. Scipio consul, L. Scipioni M. Fuluius & Cn. Manlius successissent consules: ita Fuluio Manlioq. C. Liuium & M. Valerium consules debuisse succedere. nunc certe perfecto Aetolico bello, recepta ab Antiocho Asia, deuictis Gallis, aut consules ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde, reddiq. tandem reip. debere. senatus his auditis in sententia perseuerauit: ut consulibus ambobus Ligures prouincia esset: Manlium Fuluiumque decedere de prouincijs, & exercitus inde deducere, ac redire Romam placuit. Inimicitiae inter M. Fuluium & M. Aemilium consulem erant, & super cetera Aemilius serius biennio se consulem factum M. Fuluij opera aiebat. itaque ad inuidiā ei faciendam legatos Ambracienses in senatum subornatos criminibus introduxit. qui sibi cum in pace essent, imperataque a prioribus consulibus fecissent, & eadē praestare obedienter M. Fuluio parati essent, bellum illatum questi, agros primum depopulatos, terrorem direptionis & caedis urbi iniectum, ut eo metu claudere cogerentur portas. obsessos deinde, & oppugnatos se, & omnia exempla belli edita in se, caedibus, incēdijs, ruinis, direptione urbis, coniuges, liberos in seruitium abstractos: bona adempta: &, quod se ante omnia moueat, templa tota urbe spoliata ornamentis: simulacra deum, deos demū ipsos cōuulsos ex sedibus suis ablatos esse. parietes postesque nudatos: quos adorent, ad quos precentur, & supplicent Ambracienses, non superesse. Haec querentes interrogando criminose ex composito consul ad plura uelut non sua sponte dicenda eliciebat. Motis patribus, alter consul C. Flaminius M. Fuluij caussam excepit. qui ueterem & obsoletam uiā ingressos Ambracienses dixit. Sic M. Marcellum a Syracusanis, sic Q. Fuluium a Campanis accusatos. quin eadem opera T. Quinctium a Philippo rege, M'. Acilium, & L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Māliuṁ a Gallis, ipsum Fuluium ab Aetolis & Cephalleniae populis accusari paterentur? Ambraciam oppugnatam & captam, & signa inde ornamentaque ablata, & cetera facta, quae captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fuluio, aut ipsum M. Fuluium censetis P. C? qui ob has res gestas triumphum a uobis postulaturus sit &

An. 563 (beside "traditi sunt legatis")

Margin letters: G (beside "Comitia consulibus rogādis"), H (beside "magis, fama erat"), I (beside "senatus his auditis"), K (beside "precentur, & supplicent").

A Ambraciam captam,signaq.quae ablata criminantur, & cetera spolia eius urbis ante currum laturus: & fixurus in postibus suis? Nihil est,quod se ab Aetolis separent. eadem Ambraciensium,& Aetolorum caussa est.Itaque collega meus uel in alia caussa inimicitias exerceat,uel,si in hac utique mauult,retineat Ambracienses suos in aduentum M.Fuluij.ego nec de Ambraciensibus,nec de Aetolis decerni quidquam absente M.Fuluio patiar. Cum Aemilius callidam malitiam inimici, uelut omnibus notã,insimularet & tempus eum morando extracturum diceret, ne consule inimico Romam rediret, certamine consulum biduum absumptum est. nec praesente Flaminio decerni quidquam uidebatur posse.captata occasio est,cum aeger forte Flaminius abesset. & referente Aemilio senatusconsultum factum est,ut Ambraciensibus omnes suae res redderẽtur: in libertate essent,ac legibus suis uterentur. portoria, quae uellent,terra marique caperent, dum eorum immunes Romani B ac socij Latini nominis essent. signa aliaq. ornamenta,quae quererentur ex aedibus sacris sublata esse: de ijs, cum M. Fuluius Romam reuertisset, placere ad collegium pontificum referri,&,quod ij censuissent,fieri. Neque his contentus consul fuit,sed postea per infrequentiam adiecit senatusconsultum,Ambraciam non uideri ui captam esse. Supplicatio inde ex decemuirorum decreto pro ualetudine populi fuit per triduum: quia grauis pestilẽtia urbem,atque agros uastabat. Latinae inde fuerunt. Quibus religionibus liberati consules,& delectu perfecto(nouis enim uterque maluit uti militibus)in prouinciam profecti sunt: ueteresque omnes dimiserunt. Post consulum profectionem Cn. Manlius procos. Romam uenit. cui cum ab Ser.Sulpicio praetore senatus ad aedem Bellonae datus esset,& ipse commemoratis rebus ab se gestis postulasset,ut ob eas dijs immortalibus honos haberetur,sibique triumphanti urbem inuehi liceret: contradixerunt pars maior decem legato C rum, qui cum eo fuerant, & ante alios L. Furius Purpureo, & L. Aemilius Paullus. Legatos sese Cn.Manlio datos pacis cũ Antiocho faciendae caussa,foederisq.& legum quae cũ L.Scipione inchoatae fuissent perficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eã pacem turbaret,& Antiochum,si sui potestatem fecisset, insidijs exciperet.sed illum cognita fraude consulis,cum saepe colloquijs petitis captatus esset, non congressum modo, sed conspectum etiam eius uitasse. cupientem transire Taurum aegre omniũ legatorum precibus, ne carminibus Sibyllae praedictam superantibus terminos fatales cladẽ experiri uellet, retentum. admouisse tamen exercitum,& prope ipsis iugis ad diuortia aquarum castra posuisse.cũ nullam ibi caussam belli inueniret,quiescentibus regijs, circumegisse exercitũ ad Gallograecos. cui nationi non ex senatus auctoritate,non populi iussu bellum illatum. quod quem umquam de sua sentẽtia facere ausum? Antiochi,Philippi,Hannibalis,& Poe-D norum recentissima bella esse. de omnibus his consultum senatum,populum iussisse. saepe legatos ante missos,res repetitas. postremo qui bellum indicerent, missos. Quid eorum Cn.Manli factum est,ut istud publicum populi R. bellum,& nõ tuum priuatum latrociniũ dicamus? At eo ipso contentus fuisti. recto itinere duxisti exercitum ad eos,quos tibi hostes desumpseras: an & per omnes amfractus uiarum,cum ad biuia consisteres,ut quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater,eo consul mercenarius cum exercitu Romano sequereris,Pisidiae Lycaoniaeque & Phrygiae recessus omnes,atque angulos peragrasti, stipẽ a tyrannis castellanisque deuijs colligens? quid enim tibi cum Oroandis? quid cum alijs aeque innoxiis populis? Bellum autem ipsum,cuius nomine triumphum petis,quomodo gessisti? loco aequo,tempore tuo pugnasti: Tu uero recte,ut diis immortalibus honos habeatur,postulas: primum quod pro temeritate imperatoris nullo iure gentiũ bellum inferentis poenas luere exercitum noluerunt: deinde, quod belluas, non hostes nobis obiecerũt. E Nolite tamen tantum existimare mistum esse Gallograecorum: multo ante & corpora & animi misti ac uitiati sunt. an si illi Galli essent, cum quibus millies uario euentu in Italia pugnatum est, quantum in imperatore nostro fuit, nuncius illinc redisset? bis cum iis pugnatum est,bis loco iniquo subiit, in ualle inferiore pedibus paene hostiũ aciẽ subiecit,ut si non tela ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda iniicerẽt, obruere nos potuerint. Quid igitur incidit? magna fortuna populi R.est,magnum & terribile nomen.recenti ruina Hannibalis,Philippi,Antiochi,prope attonitae erãt tãtae corporum moles. fundis sagittisque in fugam consternatae sunt. gladius in acie cruentatus non est Gallico bello. uelut apium examina ad crepitum primum missilium auolauere. At hercule nos iidem,ad

monente fortuna, quid, si hostem habuissemus, casurum fuisset: cum redeuntes in latrunculos Thracias incidissemus: caesi, fugati, exsuti impedimentis sumus: Q.Minucius Thermus, in quo haud paullo plus damni factum est, quam si Cn.Manlius, cuius temeritate ea clades inciderat, perisset: cum multis uiris fortibus cecidit, exercitus spolia regis Antiochi referens, trifariam dissipatus, alibi primum, alibi postremum agmen, alibi impedimenta, inter uepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiaeq. foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de ijs, ut opinor, quos tibi hostes senatus, aut populus R. dedisset. sic huic L. Scipioni, sic illi M'. Acilio de rege Antiocho, sic paullo ante T.Quinctio de rege Philippo, sic P.Africano de Hannibale & Poenis, & Syphace triumphus datus. & minima illa, cum iam senatus censuisset bellum, quaesita tamen sunt: quibus nunciandum esset: ipsis utique regibus nunciaretur, an satis esset ad praesidiũ aliquod nunciari. Vultis ergo haec omnia pollui & confundi? tolli fetialia iura? nullos esse fetiales? fiat (pace deum dixerim) iactura religionis: obliuio deorum capiat pectora uestra. num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri, Velint iubeantne cum Gallis bellum geri? Modo certe consules Graeciam, atque Asiam uolebant. tamen perseueranribus uobis Ligures prouinciã decernere, dicto audientes fuerunt. merito ergo a uobis prospere bello gesto ttiumphum petent, quibus auctoribus gesserunt. Talis oratio Furij & Aemilij fuit. Manlium in hunc maxime modum respondisse accipimus. Tribuni pl. antea solebant triumphum postulantibus aduersari, P.C. quibus ego gratiam habeo, quod, seu mihi, seu magnitudini rerum gestarum hoc dederunt, ut non solum silentio comprobarent honorem meum, sed referre etiam si opus esset, uiderentur parati esse: ex decem legatis, si dijs placet, quod consilium dispensandae cohonestandaeque uictoriae imperatoribus maiores dederunt nostri aduersarios habeo. L.Furius, L. Aemilius currum triumphalem me conscendere prohibent, coronam insignem capiti detrahunt. quos ego, si tribuni triumphare prohiberent, testes citaturus fui rerum a me gestarum. Nullius equidẽ inuideo honori P.C. uos tribunos plebei nuper, uiros fortes ac strenuos, impedientes Q.Fabij Labeonis triumphum, auctoritate uestra deterruistis. triumphauit, quem non bellum iniustum gessisse, sed hostem omnino non uidisse, inimici iactabant: ego qui cum centum millibus ferocissimorum hostium signis collatis toties pugnaui: qui plus XL millia hominum cepi, aut occidi, qui bina castra eorum expugnaui, qui citra iuga Tauri omnia pacatiora, quam terra Italia est, reliqui: non triumpho modo fraudor, sed caussam apud uos C.P. accusantibus me his legatis dico. Duplex eorum, ut animaduertistis P.C. accusatio fuit. nam nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, & gestum temere, atque imprudenter dixerunt. Non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos imperata facientes uiolasti. Non sum postulaturus a uobis P.C. ut quae cõmuniter de immanitate gentis Gallorum, de infestissimo odio in nomen Romanum scitis, ea de illis quoque, qui Asiam incolunt, existimetis. Gallos, remota uniuersae gentis infamia, atque inuidia, per seipsos aestimate. Vtinam rex Eumenes, utinam Asiae ciuitates omnes adessent: & illos potius querentes, quam me accusantem, audiretis. mittete agedum legatos circa omnes Asiae urbes, & quaerite, utrũ a grauiori seruitute, Antiocho ultra Tauri iuga emoto, an Gallis subactis, liberati sint? quoties agri eorum uastati sint, quoties praedae abactae, referant: cum uix redimẽdi captiuos copia esset, & mactatas humanas hostias immolatosque liberos suos audirent. Stipendium scitote pependisse socios uestros Gallis, & nunc liberatos per uos regio imperio, fuisse pensuros: si a me foret cessatum. quo longius Antiochus emotus esset, hoc impotentius in Asia Galli dominarentur: & quidquid est terrarum citra Tauri iuga, Gallorum imperio, nõ uestro, adiecissetis. At enim sunt quidem ista uera. etiam Delphos, quondam commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum, Galli spoliauerunt: nec ideo populus R. his bellum indixit aut intulit. Equidem aliquid interesse rebar inter id tempus, quo nondũ in iure ac ditione uestra Graecia, atque Asia erat, ad curandum animaduertendumq. quid in his terris fieret: & hoc, quo finem Imperij Romani Taurum montem statuistis: quo libertatem immunitatemue ciuitatibus datis, quo aliis fines adijcitis, alias agro multatis, alijs uectigal imponitis, regna augetis, minuitis, donatis, adimitis: curae uestrae censetis esse, ut pacem terra mariq. habeant. An, nisi praesidia deduxisset Antiochus, quae quieta in suis arcibus erant, nõ putaretis libe

ratam

A ratam Asiam? si Gallorum exercitus effusi uagarentur: rata dona uestra, quae dedistis regi
Eumeni, rata libertas ciuitatibus esset? Sed quid ego haec ita argumentor, tamquam nō ac
ceperim, sed fecerim hostes Gallos? Te L. Scipio appello, cuius ego mihi, succedēs in uicē
imperij tui, uirtutem felicitatemq. pariter non frustra ab dijs immortalibus precatus sum:
te P. Scipio, qui legati ius, collegae maiestatem, & apud fratrem consulem & apud exerci-
tū habuisti: sciatisne in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuisse? uideretis in acie eos,
in cornu utroque (id enim roboris esse uidebatur) locatos? pugnaueritis, ut cum hostibus
iustis? cecideritis? spolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis, bellum
his senatus decreuerat, & populus iusserat. Sed simul, ut opinor, cum his decreuerant ius-
serantq., qui inter eius praesidia fuissent. ex quibus praeter Antiochum, cū quo pacem pe-
pigerat Scipio, & cum quo nominatim foedus ut fieret, mandaueratis: omnes hostes erāt,
B qui pro Antiocho arma aduersus non tulerūt. in qua caussa cum Galli ante omnes fuissent,
& reguli quidā & tyranni: ego tamen & cum alijs pro dignitate imperij uestri coactis lue
re peccata sua, pacem pepigi: & Gallorum animos, si possent mitigari a feritate insita, ten
taui, & posteaquam indomitos, atque implacabiles cernebam, tum demum ui, atque armis
coercendos ratus sum. Nunc quoniam suscepti belli purgatum est crimen, gesti reddenda
est ratio. in quo cōfiderem equidem caussae meae, etiam si non apud Romanum, sed apud
Carthaginiensem senatum agerem: ubi in crucem tolli imperatores dicuntur: si prospero
euentu, prauo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea ciuitate, quae ideo omnibus rebus in-
cipiendis gerendisque deos adhibet: quia nullius calumniae subijcit ea, quae dij cōproba-
uerūt, & in sollemnibus uerbis habet, cum supplicationem aut triumphum decernit, quod
bene ac feliciter rempublicam administrarit: si nollem, si graue ac superbum existimarem
C uirtute gloriari: pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam nationē sine ulla mili-
tum iactura deuicimus, postularem, ut dijs immortalibus honos haberetur: & ipse trium-
phans in Capitolium adscenderem, unde uotis rite nuncupatis profectus sum: negaretis
hoc mihi cum dijs immortalibus? Iniquo enim loco dimicaui. Dic igitur, quo aequiore
potuerim dimicare? cum montem hostes cepissent, loco munito se tenerent? nempe eun-
dum ad hostes erat, si uincere uellem. Quid si urbem eo loco haberent? & moenibus se
tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas aequone loco M. Acilius cū
rege Antiocho pugnauit? quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem iuga
tenentem montium T. Quinctius deiecit? Equidem adhuc qualem aut sibi fingant, aut uo-
bis uideri uelint hostem fuisse, non inuenio. si degenerem, & emollitum amoenitate Asiae,
quid periculi uel iniquo loco subeuntibus fuit? si timendum & feritate animorum, & robo
D re corporum: huic ne tantae uictoriae triumphū negatis? Caeca inuidia est P.C. nec quid-
quam aliud scit, quam detractare uirtutes, corrumpere honores ac praemia earum. Mihi,
quaeso, ita ignoscatis P.C. si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed ne-
cessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti e-
rant, & plana ex arduis, & culta ex siluestribus facere potui? & praestare necubi notis sibi la
tebris delitescerent latrones Thraces? ne quid sarcinarum raperetur? ne quod iumentum
ex tanto agmine abstraheretur? ne quis uulneraretur? ne ex uulnere uir fortis ac strenuus
Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeliciter incidit, ut talem ciuem amitteremus,
haerent. quod saltu iniquo, loco alieno cum adortus hostis nos esset, quae simul acies pri-
mi & nouissimi agminis haerentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorū circūue-
nerunt: quod multa millia ipso die, plura multo post dies paucos ceciderunt & ceperunt:
hoc si ipsi tacuerint, uos scituros, cum testis orationis meae totus exercitus sit, nō credunt.
E si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non uidissem: tamen procos. triumphum in
Thracia duobus proelijs merueram. Sed iam dictum satis est, quin pro eo, quod pluribus
uerbis uos, quam uolui, fatigaui: ueniam a uobis petitam impetratamque uelim P.C. Plus
crimina eo die, quam defensio, ualuissent: ni altercationem in serum produxissent. dimitti
tur senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse uideretur. Postero die & cog-
nati amicique Cn. Manlij summis opibus annixi sunt, & auctoritas seniorum ualuit, ne-
gantium exemplum proditum memoriae esse, ut imperator, qui perduellibus deuictis, cō
fecta prouincia, exercitum reportasset, sine curru & laurea priuatus inhonoratusque ur-
bem iniret. hic pudor malignitatem uicit, triumphumque frequentes decreuerunt. Op-

pressit

pressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis huius, maius,& cū maiore & clariore uiro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Q. Petilij diem dixerunt. id, prout cuiusque ingenium erat, interpretabantur. Alij non tribunos pleb. sed uniuersam ciuitatem, quae id pati posset, incusabant. duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inuentas: Romam ingratiorem. siquidem uicta Carthago uictum Hannibalem in exsilium expulisset, Roma uictrix uictorem Africanum expellat. Alij, neminem unum ciuem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit. nihil tam aequandae libertatis esse, quam potentissimum quēque posse dicere caussam, quid autem tuto cuiquam, nedum summam Reipublicae, permitti, si ratio non sit reddenda? qui ius aequum pati non possit, in eum uim haud iniustam esse. Haec agitata sermonibus, donec dies dicendae caussae uenit. nec alius antea quisquā, nec ille ipse Scipio consul censorue maiore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die in forum est deductus. Iussus dicere caussam, sine ulla criminum mentione orationē adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem umquā neque melius, neque uerius laudatum esse. dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, a quo gesta erant. & aurium fastidium aberat: quia pro periculo, non in gloriam, referebantur. Tribuni pl. uetera luxuriae crimina Syracusanorum hibernorum, & Locris Plemi nianum tumultum cum ad fidem praesentium criminum retulissent, suspicionibus magis, quam argumentis, pecuniae captae reum accusarunt. Filium captum sine pretio redditū. omnibusque alijs rebus Scipionem, tamquam in eius unius manu pax Romana bellumq. esset, ab Antiocho cultum. dictatorem eum consuli, non legatum in prouincia fuisse. nec ad aliam rem eo profectum, quam ut id quod Hispaniae, Galliae, Siciliae, Africae iā pridē persuasum esset, hoc Graeciae Asiaeq. & omnibus ad orientem uersis regibus gentibusque appareret: unum hominem caput columenq. imperij Romani esse: sub umbra Scipionis ciuitatem dominam orbis terrarum latere: nutus eius pro decretis patrum, pro populi iussis esse. Infamia intactum, inuidia qua possunt, urgent. Orationibus in noctem perductis, producta dies est. ubi ea uenit, tribuni in Rostris prima luce consederunt. citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad Rostra subijt: silentioq. facto, Hoc, inquit, die tribuni pl. uosque Quirites, cum Hannibale & Carthaginiensibus signis collatis in Africa bene ac feliciter pugnaui. itaque cum hodie litibus & iurgijs supersederi aequum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Iouem opt. max. Iunonemq. & Mineruam, ceterosque deos, qui Capitolio, atque arci praesident, salutandos ibo: hisque gratias agam, quod mihi & hoc ipso die, & saepe alias egregie reipublicae gerendae mētem, facultatemque dederunt. uestrum quoque quibus commodum est, ite mecum Quirites, & orate deos, ut mei similes principes habeatis. ita, si ab annis septemdecim ad senectutē semper uos aetatem meam honoribus uestris anteistis, ego uestros honores rebus gerēdis praecessi. Ab Rostris in Capitolium adscendit. simul se uniuersa cōcio auertit, & secuta Scipionem est: adeo, ut postremo scribae uiatoresq. tribunos relinquerēt, nec cum ijs praeter seruilem comitatum, & praeconem, qui reum ex Rostris citabat, quisquam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam urbem omnia templa deum cum populo R. circumijt. Celebratior is prope dies fauore hominum, & aestimatione uerae magnitudinis eius fuit, quam quo triumphans de Syphace rege & Carthaginiensibus urbem est inuectus. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit. post quem, cum inuidiam & certamina cum tribunis prospiceret, die longiore producta in Liternum concessit, certo cōsilio ne ad caussam dicendam adesset. maior animus & natura erat, ac maiori fortunae assuetus, quam ut reus esse sciret, & summittere se in humilitatem caussam dicentium. Vbi dies uenit, citarique absens est coeptus, L. Scipio morbum caussae esse cur abesset, excusabat. quam excusationem cum tribuni, qui diē dixerant, non acciperent, & ab eadem superbia nō uenire ad caussam dicendam arguerent, qua iudicium & tribunos pl. & concionem reliquisset: & quibus ius de se dicendae sentētiae & libertatē ademisset, his comitatus, uelut captos trahēs, triumphum de populo R. egisset: secessionemque eo die in Capitolium a tribunis pl. fecisset, Habetis ergo temeritatis illius mercedem. quo duce, & auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis. & tantum animorum in dies nobis decrescit: ut ad quem ante annis XVII exercitum & classem habentem, tribunos plebis, aedilemq. in Siciliam mittere ausi sumus,

qui

A qui prehenderent eum, & Romam reducerent: ad eum priuatum ex uilla sua extrahendum ad caussam dicendam mittere non audeamus? Tribuni pl. appellati ab L. Scipione ita decreuerunt: si morbi caussa excusaretur, sibi placere, accipi eam caussam, diemque a collegis produci. Tribunus pl. eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiae cum P. Scipione intercedebant. is cum uetuisset nomẽ suum decreto collegarum adscribi, tristioresq. omnes sententiam exspectarent: ita decreuit: Cum L. Scipio excuset morbum esse caussae fratri: satis id sibi uideri: se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari non passurum. tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne caussam dicat. ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi Romani P. Scipionem deorum hominumque consensu peruenisse: ut sub Rostris reum stare, & praebere aures adolescentium conuicijs, populo Romano magis deforme, quam ipsi sit. Adiecit decreto indignationem. Sub pedibus uestris stabit tribuni domitor ille Africae Scipio? ideo quattuor nobilissimos duB ces Poenorum in Hispania, quattuor exercitus fudit fugauitque: ideo Syphacem cepit, Hannibalem deuicit, Carthaginem uectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem huius gloriae L. Scipio) ultra Tauri iuga emouit, ut duobus Petillijs succumberet? uos de P. Africano palmam peteretis? nullisue meritis suis, nullis uestris honoribus umquam in arcem tutam, & uelut sanctam clari uiri peruenient, ubi si non uenerabilis, inuiolata saltem senectus eorum confidat? Mouit & decretum, & adiecta oratio non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores: & deliberaturos se, quid sui iuris & officij esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est coeptus. ibi gratiae ingentes ab uniuerso ordine, praecipue e consularibus senioribusq. Ti. Graccho actae sunt, quod rempublicam priuatis simultatibus potiorem habuisset. & Petillii uexati sunt

C probris, quod splendere aliena inuidia uoluissent, & spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. uitam Literni egit sine desiderio urbis. Moriẽtem rure eo ipso loco sepeliri se, iussisse ferunt: monumentumq. ibi aedificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis: bellicis tamen, quam pacis artibus memorabilior prima pars uitae, quam postrema fuit: quia in iuuenta bella assidue gesta: cũ senecta res quoque defloruere, nec praebita est materia ingenio. quid ad primum consulatũ secundus, etiam si censuram adijcias? quid Asiatica legatio & ualetudine aduersa inutilis, & filij casu deformata, & post reditum necessitate aut subeundi iudicij, aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque maius neque periculosius Romani gessere, unus praecipuam gloriam tulit. Morte Africani creuere inimicorum animi: quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui uiuo quoque eo allatrare eius magnitudinem solitus erat. hoc auctore existimãtur Petillij & uiuo Africano rem ingressi, & mortuo roga-

D tionem promulgasse. Fuit autem rogatio talis. Velitis, iubeatis, quaeratur, quae pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est, quiq. sub eius imperio fuerunt: quod eius in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius praetor urbanus ad senatum referat. quem eam rẽ uelit senatus quaerere de ijs, qui praetores nunc sunt? Huic rogationi Q. & L. Mũmij intercedebant. senatum quaerere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, aequum censebant. Petillij nobilitatem & regnum in senatu Scipionũ accusabant. L. Furius Purpureo consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, latius rogandum censebat: nõ quae ab Antiocho modo pecuniae captae forent, sed quae ab aliis regib. gentibusq., Cn. Manlium inimicum incessens. Et L. Scipio, quem magis pro se, quam aduersus legem dicturum apparebat, dissuasor processit. is post mortem P. Africani fratris, uiri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus. parum enim

E fuisse, non laudari pro Rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur. & Carthaginienses exsilio Hannibalis contentos esse: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari: nisi & ipsius fama sepulti laceretur, & frater insuper accessio inuidiae mactetur. M. Cato suasit rogationẽ: exstat oratio eius de pecunia regis Antiochi: & Mũmios tribunos auctoritate deterruit, ne aduersarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, omnes tribus, Vti rogas, iusserunt. Seruio Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia quaerere uellent, Q. Terentium Culleonem patres iusserunt. Ad hũc praetorem adeo amicũ Corneliae familiae, ut qui Romae mortuum elatumq. P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante le-

ctum isse memoriae prodiderint, & ad portam Capenā mulsum prosecutis funus dedisse: F
quod ab eo inter alios captiuos in Africa ex hostibus receptus esset: aut adeo inimicum
eundem, ut propter insignem simultatem, ab ea factione, quae aduersa Scipionibus erat, de
lectus sit potissimum ad quaestionem exercendam: ceterum ad hūc nimis aequum aut ini-
quum praetorem reus extemplo factus L. Scipio. simul & delata & recepta nomina legato-
rum eius, A. & L. Hostiliorum Catonum, & C. Furij Aculeonis quaestoris: & ut omnia
contacta societate peculatus uiderentur, scribae quoque duo, & accensus. L. Hostilius,
& scribae, & accensus, priusquam de Scipione iudicium fieret, absoluti sunt: Scipio & A.
Hostilius legatus, & C. Furius damnati. quo commodior pax Antiocho daretur, Scipio-
nem VI millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in ae- G
rarium retulerit: A. Hostilium LXXX pondo auri, argenti CDIII: Furium quaesto-
rem auri centum XXX. argenti CC pondo. Has ego summas auri & argenti relatas a-
pud Antiatem inueni. In L. Scipione malim equidem librarij mendum, quam mendacium
scriptoris esse in summa auri, atque argenti. similius enim ueri est, argenti, quam auri ma-
ius pondus fuisse: & potius quadragies, quam ducenties quadragies litem aestimatam: eo
magis, quod tantae summae rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu
tradunt: librumq. rationis eius cum Lucium fratrem afferre iussisset, inspectante senatu
suis ipsum manibus concerpsisse, indignantem quod cum bis millies in aerarium intulis-
set, quadragies ratio ab se posceretur. ab eadem fiducia animi, cum quaestores pecuniā ex
aerario contra legem promere non auderent, poposcisse claues, & se aperturum aerarium
dixisse, qui, ut clauderetur, effecisset. Multa alia in Scipionis exitu maxime uitae, dieq. di-
cta, morte, funere, sepulcro in diuersum trahunt: ut cui famae, quibus scriptis assentiar, nō
habeam. Non de accusatore conuenit. alij M. Naeuium, alij Petillios diem dixisse scri- H
bunt. non de tempore quo dicta dies sit: non de anno, quo mortuus sit: non ubi mortuus,
aut elatus sit. alij Romae, alii Literni, & mortuum & sepultum. utrobique monumenta ostē
duntur, & statuae. nam & Literni monumentum, monumentoq. statua superimposita fuit:
quam tempestate disiectam nuper uidimus ipsi. & Romae extra portam Capenā in Scipio
num monumento tres statuae sunt: quarum duae P. & L. Scipionum dicuntur esse: tertia
poetae Q. Ennij. nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque (si mo-
do ipsorum sunt, quae feruntur, P. Scipionis & Ti. Gracchi) abhorrent inter se. Index ora-
tionis P. Scipionis, nomen M. Naeuij tr. pl. habet: ipsa oratio sine nomine est accusatoris.
nebulonem modo, modo nugatorem appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petillio-
rum accusatorum Africani, aut diei dictae Africano ullam mentionem habet. alia tota fe-
renda fabula est Gracchi orationi conueniens: & illi auctores sequendi sunt: qui, cum L. I
Scipio & accusatus & damnatus sit pecuniae captae ab rege, legatum in Etruria fuisse Afri
canum tradunt. quo post famam de fratris casu allatam, relicta legatione, cucurrisse cum
Romam: & cum a porta recta ad forum se contulisset, quod in uincula duci fratrem dictum
erat, repulisse a corpore eius uiatorem, & tribunis retinentibus, magis pie, quam ciuiliter,
uim fecisse. haec enim ipse Gracchus queritur, dissolutam esse a priuato tribuniciam pote-
statē, & ad postremū cum auxiliū L. Scipioni polliceretur, adiicit, tolerabilioris exēpli esse
a tribuno pl. potius, quam a priuato, uictam uideri & tribuniciam potestatē, & remp. esse,
sed ita hanc unam impotentem eius iniuriam inuidia onerat, ut increpando, quod degene-
rarit tātum a se ipse, cumulatas ei ueteres laudes moderationis & temperantiae pro repre-
hensione praesenti reddat. castigatum enim quōdam ab eo populum ait, quod eum perpe-
tuū consulem & dictatorem uellet facere. prohibuisse, statuas sibi in Comitio, in Rostris, in
curia, in Capitolio, in cella Iouis poni. prohibuisse ne decerneretur, ut imago sua triūphali K
ornatu e tēplo Iouis opt. max. exiret. Haec uel in laudatione posita ingentē magnitudinem
animi moderandis ad ciuilem habitum honoribus significarent, quae exprobrando inimi-
cus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam maior P. Cornelio Nasicae haud
dubie a patre collocata erat) nuptam fuisse conuenit. illud parum constat, utrum post mor
tem patris & desponsa sit, & nupserit: an uerae illae opiniones sint, Gracchum, cum L. Sci-
pio in uincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, iurasse, sibi inimicitias
cū Scipionibus, quae fuissent, manere, nec se gratiae quaerēdae caussa quidquā facere: sed
in quem carcerem reges & imperatores hostium ducentem uidisset P. Africanum, in eū se

fratrem

A in agro eorum pluribus proelijs secundis factis, in deditionem gentem accepit, & arma ademit: & quia non sincera fide tradebant, cum castigarentur, relictis uicis in montem Auginum confugerunt. confestim secutus est consul. ceterum effusi rursus, & pars maxima inermes, per inuia & rupes diruptas praecipitantes fugerunt, qua sequi hostis nô posset. ita trans Apenninum abierunt. qui castris se tenuerant, circumsessi expugnati sunt. Inde trans Apenninum ductae legiones. ibi montis quem ceperãt, altitudine paullisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. tum conquisita cum intentiore cura arma, & omnia adempta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursauerant, ut coli non posset. his quoque perdomitis consul pacem dedit finitimis. & quia, a bello quieta ut esset prouincia, effecerat: ne in otio militem haberet, uiam a Bononia perduxit Arretium. M. Aemilius alter consul agros
B Ligurum uicosque, qui in campis aut uallibus erant, ipsis montes duos Balistam Suismontiumque tenentibus, deussit, depopulatusque est. deinde eos, qui in montibus erant adortus, primo leuibus proelijs fatigauit: postremo coactos in aciem descendere, iusto proelio deuicit, in quo & aedem Dianae uouit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus: in his & Briniates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius, omnes Aemilius subegit, armaque ademit, & de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus in agrum Gallicum exercitum duxit, uiamque ab Placentia, ut Flaminiae committeret, Ariminum perduxit. proelio ultimo, quo cum Liguribus signis collatis conflixit, aedem Iunoni Reginae uouit. Haec in Liguribus eo anno gesta. In Gallia M. Furius praetor insontibus Caenomanis, in pace speciem belli quaerens, ademerat arma. id Caenomani conquesti Romae apud senatum, reie
C ctique ad consulem Aemilium, cui, ut cognosceret, statueretque, senatus permiserat, magno certamine cum praetore habito, tenuerunt caussam, arma reddita Caenomanis, decedere e prouincia praetor iussus. Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes conuenerant, senatus datus est. his querentibus magnam multitudinem ciuium suorum Romam commigrasse, & ibi censos esse, Q. Terentio Culleoni pr. negotium datum est, ut eos conquireret, &, quem C. Claudio, M. Liuio censoribus, postue eos censores, ipsum parentemue eius apud se censum esse probassent socij, ut redire eo cogeret, ubi censi essent. Hac conquisitione XII millia Latinorum domos redierunt, iam tum multitudine alienigenarum urbem onerante. Priusquam consules redirent, Romam M. Fuluius procos. ex Aetolia redijt. isque ad aedem Apollinis in senatu cum de rebus in Aetolia Cephalleniaque ab se gestis disseruisset, petijt a patribus, ut ae-
D quum censerent ob rem publicam bene ac feliciter gestam, & dijs immortalibus honorem haberi iubere, & sibi triumphum decernere. M. Aburius tr.pl. si quid de ea re ante M. Aemilij consulis aduentum decerneretur, intercessurum se ostendit. eum contradicere uelle, proficiscentemque in prouinciam ita sibi mandasse, ut ea disceptatio integra in aduentum suum seruaretur. Fuluium temporis iacturam facere. senatum etiam praesente consule, quod uellet, decreturũ. Tum Fuluius. Si aut simultas M. Aemilij secum, ignota hominibus esset, aut, quam is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret: tamen non fuisse ferendum, absentem consulem & deorum immortalium honori obstare, & meritum debitumque triumphum morari: imperatorem, rebus egregie gestis, uictoremq. exercitũ cum praeda ac captiuis ante portas stare, donec consuli ob hoc ipsum morãti redire Romã libitum esset. Verum enimuero cum sint notissimae sibi cum consule inimicitiae, quid ab
E eo quemquam posse aequi exspectare? qui per infrequẽtiam furtim senatusconsultũ factũ ad aerarium detulerit: Ambraciam non uideri ui captam, quae aggere ac uineis oppugnata sit, ubi incensis operibus alia deintegro facta sint, ubi circa muros subterq. terrã per dies quindecim pugnatum: ubi a prima luce, cum iam transscẽdisset muros miles, usque ad noctem diu anceps proelium tenuerit: ubi plus tria millia hostium sint caesa. Iam de deorũ immortalium templis spoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices attulerit? nisi Syracusarum ceterarumq. captarum ciuitatum ornamentis urbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non ualuerit belli ius. se & patres conscriptos orare, & a tribunis petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinãt. Vndiq. oẽs alij deprecari tribunũ, alij castigare. Ti. Gracchi collegae plurimũ oratio mouit, ne suas quidẽ simultates pro

magistratu exercere boni exempli esse: alienarum uero simultatum tribunum pl. cognitorem fieri, turpe & indignum collegij eius potestate & sacratis legibus esse. suo quemque iudicio & homines odisse aut diligere, & res probare aut improbare debere, non pendere ex alterius uultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi. adstipulariq. irato consuli tribunum pl. & quid priuatim M. Aemilius mandauerit, meminisse, tribunatum sibi a populo R. mandatum obliuisci, & mandatum pro auxilio ac libertate priuatorum, non proconsulari regno. ne hoc quidem cernere eum, fore ut memoriae ac posteritati mandetur, eiusdem collegij alterum e duobus tribunis pl. suas inimicitias remisisse reipublicae, alterum alienas & mandatas exercuisse. His uictus castigationibus tribunus cum templo excessisset, referente Ser. Sulpicio praetore triumphus M. Fuluio est decretus. Is cum gratias patribus conscriptis egisset, adiecit, ludos magnos se Ioui opt. max. eo die, quo Ambraciam cepisset, uouisse. in eam rem sibi centum pondo auri a ciuitatibus collatum. petere ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in aerario positurus esset, id aurum secerni iuberent. Senatus pontificum collegium consuli iussit, num omne id aurum in ludos consumi necessũ esset? Cum pontifices negassent ad religionem pertinere quanta impensa in ludos fieret: senatus Fuluio, quantum uellet, impenderet, permisit, dum ne summam octoginta milliũ excederet. Triumphare mense Ianuario statuerat. sed cum audisset consulem Aemilium litteris Aburij trib. pl. acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendum triumphũ Romam uenientem aegrum in uia substitisse, ne plus in triumpho certaminum, quã in bello haberet, praetulit triumphi diem. Triumphauit A. D. X. Kal. Ianuarias de Aetolis, & de Cephallenia. Aureae coronae centum XII pondo ante currum latae sunt, argẽti pondo millia LXXXIII. auri pondo CCXLIII. tetradrachma Attica C XIIX millia, Philippei nummi XII millia C D XXII. signa aenea CCLXXXV. signa marmorea C C XXX. arma, tela, cetera spolia hostium magnus numerus. ad haec catapultae, ballistae, tormenta omnis generis: duces aut Aetoli & Cephallenes, aut regij ab Antiocho ibi relicti ad septem & XX. Multos eo die, priusquam in urbem inueheretur, in circo Flaminio tribunos, praefectos, equites, centuriones, Romanos sociosque donis militaribus donauit. militibus ex praeda uicenos quinos denarios diuisit, duplex centurioni, triplex equiti. iam consulariũ comitiorum appetebat tempus: quibus quia M. Aemilius, cuius sortis ea cura erat, occurrere non potuit, C. Flaminius Romam uenit. ab eo creati consules Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. praetores inde facti T. Maenius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quinctius Crispinus. Extremo anni magistratibus iam creatis, A. D. tertium nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis, qui Asiam incolunt, triumphauit. serius ei triumphandi caussa fuit, ne Q. Terẽtio Culleone praetore caussam lege Petillia diceret, & incendio alieni iudicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret: eo infensioribus in se, quam in illum, iudicibus, quod disciplinam militarem seuere ab eo conseruatam successor ipse omni genere licẽtiae corruperat. neque ea sola infamiae erant, quae in prouincia procul ab oculis facta narrabãtur: sed etiam magis, quae in militibus eius quotidie conspiciebantur. Luxuriae enim peregrinae origo ab exercitu Asiatico inuecta in urbẽ est. ij primũ lectos aeratos, uestem stragulã pretiosam, plagulas, & alia textilia, & quae tum magnificae supellectilis habebãtur, monopodia, & abacos Romam aduexerunt. tunc psaltriae, sambucistriaeque, & cõuiualia ludionum oblectamẽta addita epulis: epulae quoq. ipsae & cura & sumptu maiore apparari coeptae. tũ coquus, uilissimũ antiquis mancipiũ & aestimatione & usu, in pretio esse, & quod ministerium fuerat, ars haberi coepta. uix tamen illa, quae tum cõspiciebantur, semina erãt futurae luxuriae. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas CC duodecim pondo: argenti pondo CCXX millia: auri pondo ∞ ∞ C III: tetradrachmum Atticum C XX VII millia: cistophorũ CCL: Philippeorum aureorum nummorum sedecim millia CCCXX. & arma spoliaque multa Gallica carpentis transuecta. duces hostium duo & quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos denarios diuisit, duplex cẽturioni. & stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum donati militaribus donis currum secuti sunt. carminaq. a militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareret, in ducem indulgentem ambitiosumq. ea dici, triumphum esse militari magis fauore, quam populari celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlij

F G H I K

A ci Manlij ualuerunt. quibus annitentibus, senatusco͂sultum factum est, ut ex pecunia, quae in triumpho translata esset, stipendium collatum a populo in publicum, quod eius solutu͂ antea non esset, solueretur. uicenosquinos & semisses in millia aeris quaestores urbani cu͂ fide & cura soluerunt. Per idem tempus tribuni mil. duo ex duabus Hispanijs cum litteris C. Atinij, & L. Manlij, qui eas prouincias obtinebant, uenerunt. ex ijs litteris cognitum est, Celtiberos Lusitanosq. in armis esse, & sociorum agros populari. de ea re consultationem integram senatus ad nouos magistratus reiecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in signum Pollentiae procidit, atque id deiecit. ea religione moti patres, & diem unum adijciendum ludorum celebritati censuerunt, & signa duo pro uno reponenda, & nouum auratum facie͂dum. Et plebeij ludi ab aedilibus C. Sempronio Blaeso, & M. Furio Fuso die͂ unum instaurati sunt. B Insequens annus Sp. Postumium Albinum, & Q. Marcium Philippum consules ab exercitu, bellorumq. & prouinciarum cura ad intestinae coniurationis uindictam auertit. praetores prouincias sortiti sunt: T. Maenius urbana͂, M. Licinius Lucullus inter ciues & peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quinctius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam ulteriorem. consulibus ambobus quaestio de clamdestinis coniurationibus decreta est. Graecus ignobilis in Etruriam primum uenit, nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumq. cultum nobis eruditissima omnium gens inuexit, sed sacrificulus & uates: nec is qui aperta religione propalam, & quaestum & disciplinam profitendo, animos horrore imbueret, sed occultoru͂ antistes sacroru͂. Initia erant, quae primo paucis tradita sunt: deinde uulgari coepta per uiros mulieresque. additae uoluptates religioni uini & epularum, quo plurium animi C illicere͂tur. cum uinu͂ animos & nox, & misti feminis mares, aetatis tenerae maioribus, discrimen omne pudoris exstinxissent: corruptelae primum omnis generis fieri coeptae, cu͂ ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam uoluptatem haberet. nec unum genus noxae: stupra promiscua ingenuorum feminarumq. erant, sed falsi testes, falsa signa testimoniaq. & iudicia ex eadem officina exibant. uenena indidem, intestinaeq. caedes, ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam exstare͂t. multa dolo, pleraque per uim audebantur. occulebat uim, quod prae ululatibus, tympanorumq. & cymbalorum strepitu, nulla uox queritantium inter stupra & caedes exaudiri poterat. Huius mali labes ex Etruria Romam uelut contagione morbi penetrauit. primo urbis magnitudo capacior patientiorq. talium malorum ea celauit. tandem indicium hoc maxime modo ad Postumiu͂ consulem peruenit. P. Aebutius, cuius pater publico equo stipendia fecerat, pupillus reli- D ctus, mortuis deinde tutoribus, sub tutela Duroniae matris & uitrici Ti. Sempronij Rutili educatus fuerat. & mater dedita uiro erat, & uitricus, quia tutelam ita gesserat, ut ratione͂ reddere non posset: aut tolli pupillu͂, aut obnoxium sibi uinculo aliquo fieri cupiebat. uia una corruptelae Bacchanalium era͂t: mater adolescentulum appellat, se pro aegroto uouisse, ubi primum conualuisset, Bacchis eum se initiaturam. damnatam uoti deum benignitate, exsoluere id uelle. X dierum castimonia opus esse: decimo die cenatum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam. Scortum nobile, libertina Hispala Fecenia, non digna quaestu, cui ancillula assueuerat: etiam postquam manumissa erat, eode͂ se genere tuebatur. huic consuetudo iuxta uicinitatem cum Aebutio fuit, minime adolescentis aut rei aut famae damnosa. ultro enim amatus appetitusque erat: &, maligne omnia praebe͂tibus suis, meretriculae munifice͂tia sustinebatur. quin eo processerat co͂suetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a tribunis & praetore petito, cum testa- E mentum faceret, unum Aebutium institueret heredem. Haec amoris pignora cum essent, nec quidquam secretum alter ab altero haberent, per iocum adolescens uetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset: religionis se caussa, ut uoto pro ualetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari uelle. Id ubi mulier audiuit, perturbata, Dij meliora, inquit, mori & sibi & illi satius esse, quam id faceret, & in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent. Admiratus cum uerba, tum perturbationem tantam adolescens, parcere exsecrationibus iubet. matrem id sibi assentiente uitrico imperasse. Vitricus ergo, inquit, tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem, uitamq. tuam perditum ire hoc facto properat? Eo magis mirabundo, quaerentiq. quid rei esset, pacem

An. 564

ueniamque precata deorum dearumque, ſi coacta caritate eius, ſilenda enunciaſſet: ancil- F
lam ſe ait dominae comitem id ſacrarium intraſſe, liberam numquā eo acceſſiſſe. ſcire, cor
ruptelarum omnis generis eam officinam eſſe, & iam biennio conſtare, neminem initiatū
ibi maiorem annis XX: ut quiſque introductus ſit, uelut uictimam tradi ſacerdotibus. eos
deducere in locum, qui circumſonet ululatibus, cantuque ſymphoniae, & cymbalorum, &
tympanorum pulſu, ne uox queritantis, cum per uim ſtuprū inferatur, exaudiri poſſit. Ora-
re deinde, atque obſecrare, ut eā rē quocumque diſcuteret modo: nec ſe eo praecipitaret,
ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda eſſent: neque ante dimiſit eum, quā
fidem dedit adoleſcens, ab his ſacris ſe temperaturum. Poſteaquam domum uenit, & ma-
ter mentionem intulit: quid eo die, quid deinceps ceteris, quae ad ſacra pertinerēt, facien
dum eſſet: negat eorum ſe quidquam facturum, nec initiari ſibi in animo eſſe. aderat ſermo
ni uitricus. confeſtim mulier exclamat, Hiſpalae concubitu carere eum decem noctes non G
poſſe. illius excetrae delenimentis & uenenis imbutum, nec parentis, nec uitrici, nec deorū
uerecundiam habere: iurgantes hinc mater, hinc uitricus, cum quattuor eum ſeruis domo
exegerunt. Adoleſcens inde ad Aebutiam ſe amitam contulit, cauſſamque ei, cur eſſet a
matre eiectus, narrauit, deinde ex auctoritate eius poſtero die ad conſulem Poſtumium,
arbitris remotis, rem detulit. conſul poſt diem tertium ad ſe iuſſum redire dimiſit. ipſe Sul
piciam, grauem feminam, ſocrum ſuam, percunctatus eſt, ecquam anum Aebutiam ex A-
uentino noſſet? cum ea, noſſe probam, & antiqui moris feminam reſpondiſſet: opus eſſe
ſibi ea conuenta dixit: mitteret nuncium ad eam, ut ueniret. Aebutia accita ad Sulpiciam
uenit: & conſul paullo poſt, uelut forte interueniſſet, ſermonem de Aebutio fratris eius fi
lio infert. Lacrymae mulieri obortae, & miſerari caſum adoleſcentis coepit, qui ſpoliatus
fortunis, a quibus minime oporteret, apud ſe tunc eſſet, eiectus a matre, quod probus ado H
leſcens (dij propitij eſſent) obſcenis, ut fama eſſet, ſacris initiari nollet. Satis de Aebu-
tio exploratum ratus conſul, non uanum auctorem eſſe: dimiſſa Aebutia, ſocrum rogat, ut
Hiſpalam indidem ex Auentino libertinam non ignotam uiciniae accerſeret ad ſeſe. eam
quoque eſſe, quae percunctari uellet. Ad cuius nuncium perturbata Hiſpala, quod ad tam
nobilem & grauem feminam ignara cauſſae accerſeretur: poſteaquam lictores in ueſtibu-
lo, turbamque conſularem & conſulem ipſum conſpexit, prope exanimata eſt. In interio-
rem partem aedium abductam ſocru adhibita conſul, ſi uera dicere inducere in animū poſ
ſet, negat perturbari debere. fidem uel ab Sulpicia, tali femina, uel ab ſe acciperet, expro-
meret ſibi, quae in luco Similae Bacchanalibus in ſacro nocturno ſolerent fieri. Hoc ubi
audiuit, tantus pauor, tremorq. omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiſcere non
poſſet. tandem confirmata, puellam admodum ſe ancillam initiatam cum domina ait. ali- I
quot annis, ex quo manumiſſa ſit, nihil quid ibi fiat, ſcire. Iam idipſum cōſul laudare, quod
initiatam ſe non infitiaretur. ſed & cetera eadem fide exprom eret. neganti ultra quidquā
ſcire, non eandem, dicere, ſi coarguatur ab alio, ac per ſe fatenti, ueniam aut gratiam fore.
eum ſibi omnia expoſuiſſe, qui ab illa audiſſet. Mulier haud dubie, id quod erat, Aebutiū
indicem arcani rata eſſe, ad pedes Sulpiciae procidit, & eam primo orare coepit, ne mulie
ris libertinae cum amatore ſermonem, in rem non ſeriam modo, ſed capitalem etiam uerti
uellet. ſe terrendi eius cauſſa, non quod ſciret quidquam, ea locutam eſſe. Hic Poſtumius
accenſus ira, tum quoque ait eam cum Aebutio ſe amatore cauillari, credere, non in domo
grauiſſimae feminae, & cum conſule loqui. & Sulpicia attollere pauentem, ſimul illam ad
hortari, ſimul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incuſata perfidia Aebutij,
qui optimi in eo ipſo meriti talem gratiam retuliſſet: magnum ſibi metum deorum, quo- K
rum occulta enūciaret; maiorem multo dixit hominum eſſe, qui ſe indicem manibus ſuis
diſcerpturi eſſent. itaque hoc ſe Sulpiciam, hoc conſulem orare, ut ſe extra Italiam aliquo
amandarent, ubi reliquum uitae degere tuto poſſet. Bono animo eſſe iubere eam cōſul, &
ſibi curae fore dicere, ut Romae tuto habitaret. Tū Hiſpala originem ſacrorum expromit.
primo ſacrarium id feminarum fuiſſe, nec quemquam uirum eo admitti ſolitum. tres in an
nos ſtatos dies habuiſſe, quibus interdiu Bacchis initiarentur, ſacerdotes inuicem matro-
nas creari ſolitas. Pacullam Miniam Campanam ſacerdotem omnia, tamquam deum mo
nitu, immutaſſe. nam & uiros eam primam ſuos filios initiaſſe, Minium & Herennium Cer
rinios, & nocturnum ſacrum ex diurno: & pro tribus in anno diebus quinos ſingulis mēſi
bus

A bus dies initiorum fecisse.ex quo in promiscuo sacra sint,& permisti uiri feminis,& noctis licentia accesserit: nihil ibi facinoris,nihil flagitij praetermissum.plura uirorum inter sese, quam feminarum,esse stupra.si qui minus patientes dedecoris sint,& pigriores ad facinus, pro uictimis immolari, nihil nefas ducere. hanc summam inter eos religionis esse. uiros, uelut mente capta, cum iactatione fanatica corporis uaticinari. matronas Baccharum habitu crinibus passis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim: demissasq. in aquam faces,quia uiuum sulphur cum calce insit,integra flamma efferre.Raptos a dijs homines dici, quos machinae illigatos ex conspectu in abditos specus abripiant,eos esse, qui aut coniurare,aut sociari facinoribus,aut stuprum pati noluerint.Multitudinem ingentem, alterum iam prope populum esse: in his nobiles quosdam uiros, feminasque. biennio proximo institutũ esse, ne quis maior XX annis initiaretur. captari aetates & erroris & stupri patientes.
B Peracto indicio aduoluta rursus genibus, preces easdem, ut se ablegaret, repetiuit. consul rogat socrum,ut aliquam partem aedium uacuam faceret,quo Hispala immigraret. cenaculum super aedes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in aedes uerso. res omnes Feceniae extemplo translatae,& familia accersita. & Aebutius migrare ad consulis cliẽtem iussus.Ita cum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert. Omnibus ordine expositis,quae delata primo, quae deinde ab se inquisita forent, patres pauor ingens cepit: cum publico nomine, ne quid eae coniurationes coetusque nocturni fraudis occultae aut periculi importarent: tum priuatim suorum quisque uicem, ne quis affinis ei noxae esset. Censuit autem senatus gratias consuli agendas,quod eam rem & cum singulari cura,& sine ullo tumultu inuestigasset.quaestionẽ deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandat. indicibus Aebutio ac
C Feceniae ne fraudi ea res sit, curare,& alios indices praemijs inuitare iubet. sacerdotes eorum sacrorum,seu uiri seu feminae essent,non Romae modo, sed per omnia fora & conciliabula conquiri,ut in consulum potestate essent.edici praeterea in urbe Roma, & per totã Italiam edicta mitti,ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut conuenisse caussa sacrorũ uelit,neu quid talis rei diuinae fecisse.ante omnia ut quaestio de his habeatur,qui coierint coniurauerintue quo stuprum flagitiumue inferretur. Haec senatus decreuit.consules aedilibus curulibus imperarunt,ut sacerdotes eius sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclaui ad quaestionẽ seruarent.aediles plebis uidere, ne qua sacra in operto fierent.triumuiris capitalibus mandatum est, ut uigilias disponerent per urbem, seruarentque ne qui nocturni coetus fierent; utq. ab incendijs caueretur. adiutores triumuiris quinque uiri dati,uti cis Tiberim suae quisque regionis aedificijs praeessent. Ad haec offi-
D cia dimissis magistratibus,consules in Rostra adscenderunt:& concione aduocata,cum sollemne carmen precationis,quod praefari,priusquam populum alloquãtur, magistratus solent,peregisset consul,ita coepit.Nulli umquam concioni Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria haec sollemnis deorũ comprecatio fuit, quae uos admoneret hos esse deos,quos colere,uenerari,precarique maiores uestri instituissent; non illos,qui prauis & externis religionibus captas mentes uelut furialibus stimulis ad omne scelus& ad omnem libidinem agerent.Equidem nec quid taceam,nec quatenus proloquar,inuenio. si aliquid ignorabitis,ne locum negligentiae dem: si omnia nudauero, ne nimium terroris offundã uobis,uereor.quidquid dixero,minus,quam pro atrocitate & magnitudine rei dictũ scito te esse. ut ad cauendum satis sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota iampridem Italia,& nunc per urbem etiam multis locis esse,non fama modo accepisse uos,sed crepitibus etiam ululatibusq. nocturnis,qui personant tota urbe,certum habeo: ceterum quae ea res
E sit,ignorare:alios deorum aliquem cultum:alios concessum ludum & lasciuiam esse credere:& qualecumque sit,ad paucos pertinere.quod ad multitudinem eorum attinet,si dixero multa millia hominum esse, illico necesse est exterreamini, nisi adiunxero qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna pars est,& is fons mali huiusce fuit.deinde simillimi feminis mares stuprati & constupratores,fanatici uigiles, uino strepitibus clamoribusque nocturnis attoniti. Nullas adhuc uires coniuratio: ceterum incrementum ingens uirium habet,quod in dies plures fiunt. Maiores uestri ne uos quidem,nisi cum aut uexillo in arce posito comitiorum caussa exercitus edictus esset,aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem uocasset, forte temere coire uoluerunt: & ubi-

cumque

cumque multitudo eſſet, ibi & legitimum rectorem multitudinis cenſebant debere eſſe. F
Quales primum nocturnos coetus, deinde promiſcuos mulierum ac uirorum eſſe creditis?
ſi quibus aetatibus initientur mares, ſciatis: non miſereat uos eorũ ſolũ, ſed etiam pudeat.
Hoc ſacramento initiatos iuuenes, milites faciendos cenſetis Quirites? ijs ex obſceno ſa-
crario eductis arma committenda? hi cooperti ſtupris ſuis alieniſque, pro pudicitia coniu-
gum ac liberorum ueſtrorum ferro decernent? Minus tamen eſſet, ſi flagitijs tantum effe-
minati forent, (ipſorum id magna ex parte dedecus erat) a facinoribus manus, mentem a
fraudibus abſtinuiſſent. Numquam tantum malum in rep. fuit, nec ad plures, nec ad plura
pertinens. Quidquid his annis libidine, quidquid fraude, quidquid ſcelere peccatum eſt,
ex illo uno ſacrario ſcitote ortum eſſe. Nec dum omnia in quae coniurauerunt, edita faci-
nora habent. adhuc priuatis noxijs, quia nondum ad rempublicam opprimendam ſatis ui
rium eſt, coniuratio ſeſe impia tenet. creſcit & ſerpit quotidie malum: iam maius eſt, quam G
ut capere id priuata fortuna poſſit: ad ſummam reip. ſpectat. niſi praecauetis Quirites, iam
huic diurnae legitime ab conſule uocatae par nocturna concio eſſe poterit. nũc illi uos ſin
guli uniuerſos concionantes timent. iam ubi uos dilapſi domos & in rura ueſtra eritis, illi
coierint, conſultabunt de ſua ſalute ſimul, ac ueſtra pernicie. tum ſingulis uobis uniuerſi ti-
mendi erunt. Optare igitur unuſquiſque ueſtrum debet, ut bona mens ſuis omnibus fue-
rit. ſi quem libido, ſi furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cũ quibus in omne fla-
gitium & facinus coniurauit, non ſuum iudicet. Ne quis etiam errore labatur ueſtrum quo
que, non ſum ſecurus. nihil enim in ſpecimen fallacius eſt, quam praua religio. ubi deorum
numen praetenditur ſceleribus, ſubit animum timor, ne fraudibus humanis uindicandis, di
uini iuris aliquid immiſtum uiolemus. Hac uos religione innumerabilia decreta pontifi-
cum, ſenatuſconſulta, haruſpicum denique reſponſa liberant. Quoties hoc patrũ auorum- H
que aetate negotium eſt magiſtratibus datum, ut ſacra externa fieri uetarent? ſacrificulos
uateſque foro, circo, urbe prohiberent? uaticinios libros conquirerent, cõburerentque?
omnem diſciplinam ſacrificandi, praeterquam more Romano, abolerent? Iudicabant enim
prudentiſsimi uiri omnis diuini humanique iuris, nihil aeque diſſoluendae religionis eſſe,
quã ubi nõ patrio, ſed externo ritu ſacrificaretur. Haec uobis praedicẽda ratus ſum, ne qua
ſuperſtitio agitaret animos ueſtros, cum demolientes nos Bacchanalia, diſcutienteſque ne
farios coetus cerneretis. omnia dijs propitijs uolentibuſque ea faciemus. qui quia ſuũ nu-
men ſceleribus libidinibuſque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lu
cẽ extraxerunt: nec patefieri, ut impunita eſſent, ſed ut uindicarẽtur & opprimerẽtur, uo-
luerunt. Senatus quaeſtionem extra ordinem de ea re mihi collegaeq. meo mandauit: nos
quae ipſis nobis agenda ſunt, impigre exſequemur. uigiliarum nocturnarum curam per ur I
bem minorib. magiſtratibus mandauimus. uos quoque aequũ eſt, quae ueſtra munia ſunt,
quo quiſque loco poſitus erit, quod imperabitur impigre praeſtare, & dare operã, ne quid
fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur. Recitari deinde ſenatuſconſulta iuſſerũt:
indicique praemium propoſuerunt: ſi quis quem ad ſe deduxiſſet, nomenue abſentis detu
liſſet. qui nominatus profugiſſet, diem certam ſe finituros, ad quam niſi citatus reſpondiſ-
ſet, abſens damnaretur. ſi quis eorum, qui tum extra terram Italiam eſſent, nominaretur, ei
laxiorem diem daturos, ſi uenire ad cauſſam dicendam uellet. Edixerunt deinde, ne quis
quid fugae cauſſa uendidiſſe, neue emiſſe uellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla iuuaret
fugientes. Concione dimiſſa, terror magnus urbe tota fuit, nec moenibus ſe tantum ur-
bis aut finibus Romanis, continuit, ſed paſsim per totam Italiam, litteris hoſpitum de ſena
tuſconſulto & concione & edicto conſulum acceptis, trepidari coeptum eſt. Multi ea no- K
cte, quae diem inſecuta eſt, quo in cõcione res palam facta eſt, cuſtodijs circa portas poſi-
tis, fugientes a triumuiris comprehenſi & reducti ſunt, multorum nomina delata. quidam
ex ijs uiri feminaeque mortem ſibi conſciuerunt. Coniuraſſe ſupra VII millia uirorum ac
mulierum dicebantur: capita autem coniurationis conſtabat eſſe M. & C. Atinios de ple-
be Romana, & Faliſcum L. Opiternium, & Minium Cerrinium Campanum. ab his omnia
facinora & flagitia orta, eos maximos ſacerdotes, conditoreſq. eius ſacri eſſe. data opera
eſt, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad conſulem, faſſique de ſe,
nullam moram iudicio fecerunt. Ceterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut, quia multis a-
ctiones & res peribant, cogerentur praetores T. Maenius & M. Licinius per ſenatum res in
diem

A diem tricésimum differre,donec quaestiones a consulibus perficerentur. Eadem sollicitu-
do,quia Romae non respondebant,nec inueniebantur quorum nomina delata erāt,coegit
consules circa fora proficisci,ibique quaerere, & iudicia exercere. Qui tantum initiati e-
rant, & ex carmine sacro,praeeunte uerba sacerdote,precationes fecerāt, in quibus nefan
da coniuratio in omne facinus ac libidinem continebatur: nec earum rerum ullam rem,in
quas iureiurando obligati erant, in se aut alios admiserant, eos in uinculis relinquebant.
qui stupris aut caedibus uiolati erant,qui falsis testimonijs,signis adulterinis, subiectione
testamentorum, fraudibus alijs contaminati, eos capitali poena afficiebant.plures necati,
quam in uincula coniecti sunt.magna uis in utraque caussa uirorum mulierumq. fuit.Mu-
lieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent,tradebant, ut ipsi in priuato animad
uerterent in eas. si nemo erat idoneus supplicij exactor,in publico animaduertebatur. da
B tum deinde cōsulibus negotium est,ut omnia Bacchanalia Romae primum, deinde per to
tam Italiam diruerent: extra quam si qua ibi uetusta ara,aut signum consecratum esset. in
reliquum deinde senatusconsulto cautum est, ne qua Bacchanalia Romae,neue in Italia es
sent: si quis tale sacrum sollemne & necessarium duceret,nec sine religione & piaculo se id
omittere posse, apud praetorem urbanum profiteretur:praetor senatum cōsuleret. si ei per
missum esset,cum in senatu centum non minus essent,ita id sacrum faceret,dū ne plus quin
que sacrificio interessent: neu qua pecunia communis,neu quis magister sacrorum, aut sa
cerdos esset.Aliud deinde huic coniunctum, referente Q. Marcio consule,senatusconsul-
tum factum est,ut de ijs quos pro indicibus consules habuissent,integra res ad senatum re
ferretur,cum Sp.Postumius quaestionibus perfectis Romam redisset. Minium Cerrinium
Cāpanum Ardeam in uincula mittendum censuerunt,magistratibusq. Ardeatium praedi
C cendum ut intentiore eum custodia asseruarent,non solum ne effugeret,sed ne mortis cō
sciscendae locum haberet.Sp.Postumius aliquanto post Romam uenit.eo referente de P.
Aebutij & Hispalae Feceniae praemio,quod eorū opera indicata Bacchanalia essent,S.C.
factum est,ut singulis his centena millia aeris quaestores urbani ex aerario darēt: utiq.cō
sul cum tribunis plebis ageret,ut ad plebem primo quoque tempore ferrēt,ut P. Aebutio
e merita stipendia essent.ne inuitus militaret,neue censor ei equum publicum assignaret:
utique Feceniae Hispalae datio,deminutio,gentis enuptio, tutoris optio itē esset, quasi ei
uir testamēto dedisset: utiq.ei ingenuo nubere liceret: neu quid ei qui eam duxisset,ob id
fraudi ignominiaeue esset: utiq.cōsules praetoresq.qui nunc essent,quiue postea futuri es
sent,curarēt,ne quid & mulieri iniuriae fieret,utiq.tuto esset.id senatū uelle,& aequū cen
sere,ut ita fieret. Ea omnia lata ad plebem: factaq. sunt ex S. C. & de ceterorum iudicum
D impunitate praemijsque consulibus permissum est.Et iam Q.Marcius, quaestionibus suae
regionis perfectis,in Ligures prouinciam proficisci parabat,tribus millibus peditum Ro-
manorum,CL equitibus,& quinque millibus Latini nominis peditum, ducētis equitibus
in supplementum acceptis.Eadem prouincia,idem numerus peditum equitumque & col
legae decretus erat.Exercitus acceperunt,quos priore anno C.Flaminius,& M. Aemilius
consules habuerunt.duas praeterea legiones nouas ex senatusconsulto scribere iussi sunt.
& XX millia peditū socijs & nomini Latino imperarunt,& equites mille trecentos, & tria
millia peditum Romanorum,CC equites.totum hunc exercitum,praeter legiones in sup
plementum Hispaniensis exercitus duci placebat.itaque consules,dum ipsi quaestionibus
impediebantur,T.Maenium delectui habendo praefecerunt.Perfectis quaestionibus prior
Q.Marcius in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus in abditos saltus, quae late-
brae receptaculaq.semper illis fuerāt,persequitur: in praeoccupatis angustijs loco iniquo
E est circumuentus.quattuor millia militum amissa,& legionis secundae signa tria,undecim
uexilla socium Latini nominis in potestatem hostium uenerunt: & arma multa,quae quia
impedimento fugientibus per siluestres semitas erant,passim iactabantur.nec prius sequē
di Ligures finem,quā fugae Romani fecerunt.consul ubi primum ex hostium agro euasit,
ne quantum deminutae copiae forent,appareret,in locis pacatis exercitum dimisit.non ta
mē oblitterare famam rei male gestae potuit.nā saltus unde eum Ligures fugauerāt,Mar-
tius est appellatus. Sub hunc nuncium ex Ligustinis uulgatum, litterae ex Hispania mistā
gaudio tristitiam afferentes,recitatae sunt.C.Atinius,qui biennio ante praetor in eam pro
uinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnauit.ad sex mil-
lia hostium

lia hostium sunt caesa: ceteri fusi, fugati, castrisque exsuti. ad opidum deinde Astam oppu F
gnandum legiones ducit. id quoque haud multo maiore certamine cepit, quam castra. sed
dum incautius subit muros, ictus ex uulnere post dies paucos moritur. Litteris de morte
propraetoris recitatis, senatus cẽsuit mittendũ, qui ad Lunae portum C. Calpurnium prae
torem consequeretur, nunciaretque senatum aequum cẽsere, ne sine imperio prouincia es
set, maturare eum proficisci. Quarto die qui missus erat, Lunam uenit. paucis ante die
bus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus. qui eodem
tempore, quo C. Atinius in prouinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. incerta uicto
ria discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proxima mouerunt. Romanis &
suos sepeliendi, & spolia legendi ex hostibus potestas facta est. Paucos post dies coacto
maiore exercitu Celtiberi ad Calagurrim opidum ultro lacessiuerunt proelio Romanos.
Nihil traditur, quae caussa numero aucto infirmiores eos fecerit. superati proelio sunt. ad G
XII millia hominum caesa, plus duo capta, & castris Romanus potitus. & nisi successor ad-
uentu suo inhibuisset impetum uictoris, subacti Celtiberi forẽt. Noui praetores ambos ex
ercitus in hiberna deduxerunt. Per eos dies, quibus haec ex Hispania nunciata sunt, ludi
Taurilia per biduum facti religionis caussa. per dies decem, apparatos deinde ludos M. Ful
uius quos uouerat Aetolico bello, fecit. Multi artifices ex Graecia uenerant honoris eius
caussa. athletarum quoque certamen tum primo Romanis spectaculo fuit, & uenatio da-
ta leonum & pantherarum, & prope huius saeculi copia ac uarietate ludicrum celebratum
est. Nouendiale deinde sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat. i-
gnesq. caelestes multifariam orti adussisse complurium leui afflatu uestimẽta maxime di-
cebantur. Addita & unum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quod aedes Opis
in Capitolio de caelo tacta erat. hostijs maioribus consules procurarunt, urbemque lustra H
uerunt. Sub idem tempus & ex Vmbria nunciatum est, semimarem duodecim ferme an-
nos natum inuentum. id prodigium abominantes, arceri Romano agro, necarique quam-
primum iusserunt. Eodem anno Galli transalpini transgressi in Venetiam sine populatio-
ne aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileia est, locum opido condendo ceperunt.
Legatis Romanis de ea re trans Alpes missis responsum est, neque profectos ex auctorita-
te gentis eos, nec, quid in Italia facerent, se scire. L. Scipio ludos eo tempore, quos bello
Antiochi uouisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus ciuitatibusq. per dies de
cem fecit. Legatum eum post damnationem & bona uendita missum in Asiam ad dirimen-
da inter Antiochum & Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor. tum colla-
tas ei pecunias, congregatosque per Asiam artifices. & quorum ludorum post bellum, in
quo uotos diceret, mentionem non fecisset, de ijs post legationem demum in senatu actũ. I
Cum iam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius
quaestionibus cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. Creati sunt consules
Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die praetores facti P. Corne-
lius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postu-
mius Tempsanus, M. Claudius Marcellus. Extremo anni, quia Sp. Postumius consul renun
ciauerat, peragrantem se propter quaestiones utrumque litus Italiae, desertas colonias Si
pontum supero, Buxentum infero mari inuenisse, triumuiri ad colonos eo scribendos ex
senatusconsulto ab T. Maenio praetore urbano creati sunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius,
Cn. Baebius Tamphilus. Cum Perseo rege & Macedonibus bellum quod imminebat, nõ
unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo caussas cepit. inchoata initia ab ipso Philippo
sunt. & is ipse, si diutius uixisset, id bellum gessisset. Vna eum res, cum uicto leges impo-
nerentur, maxime angebat, quod, qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos ius K
saeuiendi ademptum ei ab senatu erat: quo, quia rem integram Quinctius in cõdicionibus
pacis distulerat, non desperasset impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato,
ad Thermopylas, diuisis partibus, cum per eosdem dies consul Acilius Heracleam, Philip-
pus Lamiam oppugnasset: capta Heraclea, quia iussus abscedere a moenibus Lamiae erat,
Romanisq. opidum deditum est, aegre eam rem tulerat. permulsit iram eius consul, quod
ad Naupactum ipse festinans, quo se ex fuga Aetoli contulerant, Philippo permisit, ut A-
thamaniae & Aminandro bellũ inferret, & urbes, quas Thessalis Aetoli ademerant, regno
adijceret. Haud magno certamine & Aminandrum Athamania expulerat, & urbes ali-
quos

A quot ceperat. Demetriadem quoque urbem ualidam, & ad omnia importunam, & Magnetum gẽtem suae ditionis fecit. inde & in Thracia quasdam urbes nouae atque insuetae libertatis uitio, seditionibus principum turbatas, partibus quae domestico certamine uincerẽtur, adiungendo se, cepit. His sedata in praesentia regis ira in Romanos est: numquam tamen remisit animum a colligendis in pace uiribus, quibus, quandocumque data fortuna esset, ad bellum uteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum, portorijsq. maritimis auxit, sed metalla etiam & uetera intermissa recoluit, & noua multis locis instituit. ut uero antiquam multitudinem hominum, quae belli cladibus amissa erat, restitueret: nõ sobolem tantum stirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam transduxerat: quietusq. aliquandiu a bellis, omni cura in augendas regni opes intẽtus fuerat. Rediere deinde caussae, quae B de integro iram mouerent in Romanos. Thessalorum & Perraeborum querellae de urbibus suis ab eo possessis, & legatorum Eumenis regis de Thracijs opidis per uim occupatis, transductaq. in Macedoniã multitudine, ita auditae erant, ut eas non negligi satis appareret. Maxime mouerat senatum, quod iam Aeni & Maroneae affectari possessionẽ audierant: minus Thessalos curabant. Athamanes quoque legati uenerunt, non partis amissae, non finium iacturam querentes, sed totam Athamaniam sub ius iudiciumq. regis uenisse. Et Maronitarũ exsules erãt pulsi, quia libertatis caussam defendissent, ab regio praesidio. ij non Maroneam modo, sed etiam Aenum in potestate nunciabant Philippi esse. Venerant & a Philippo legati ad purganda ea, qui nihil nisi permissu Romanorum imperatorum factum affirmabant: ciuitates Thessalorum & Perraeborum & Magnetum, & cum Aminãdro Athamannm gentem, in eadem caussa, qua Aetolos, fuisse. Antiocho rege pulso, occu-C patum oppugnandis Aetolicis urbibus consulem ad recipiendas eas ciuitates Philippum misisse: armis subactos parere. Senatus ne quid absente rege statueret, legatos ad eas controuersias disceptandas misit, Q. Caecilium Metellum, M. Baebium Tamphilum, Ti. Sempronium. Quorum sub aduentum, ad Thessalica Tempe omnibus ijs ciuitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est. Ibi cum Romani legati disceptatorum loco, Thessali Perraebique & ad Athamanes haud dubij accusatores, Philippus ad audienda crimina tamquam reus, consedissent: pro ingenio quisque eorum qui principes legationum erant, & gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniusue egerunt. In controuersiam autem ueniebant, Philippopolis, Tricca, Phaloria, & Eurymenae, & cetera circa eas opida: utrum Thessalorum iuris, cum ui ademptae possessaeque ab Aetolis forẽt, (nam Philippũ Aetolis ademisse eas constabat) an Aetolica antiquitus ea opida fuissent. ita enim Aci-D lium regi concessisse, si Aetolorum fuissent; & si uoluntate, non ui atque armis coacti, cum Aetolis essent. Eiusdem formulae disceptatio de Perraeborum Magnetumq. opidis fuit. omnium enim iura possidendo per occasiones Aetoli miscuerant. Ad haec quae disceptationis erãt, querellae Thessalorum adiectae, quod ea opida, si iam redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset. nam praeter belli casibus amissos, quingentos principes iuuentutis in Macedoniam abduxisse, & opera eorum in seruilibus abuti ministerijs: & quae reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet, curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse quondam Thessalis quaestuosum & frugiferum. ibi nauibus onerarijs comparatis, regem, quae praeter Thebas Demetriadẽ cursum dirigerent, negotiationẽ maritimam omnem eo auertisse. Iam ne a legatis quidem, qui iure gentium sancti sint, uiolandis abstinere. insidias positas euntibus ad T. Quinctium. itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos coniectos, ut non in ciuitatibus suis, non in communibus gentis conci-E lijs quisquam hiscere audeat. procul enim abesse libertatis auctores Romanos: lateri adhaerere grauem dominum, prohibentem uti beneficijs populi Romani. quid autem, si uox libera non sit, liberum esse? nũc se fiducia & praesidio legatorũ ingemiscere magis, quam loqui, nisi prouideant aliquid Romani, quo & Graecis Macedoniam accolẽtibus metus & audacia Philippi minuatur, nequidquam & illum uictum, & se liberatos esse. ut equum tenacem non parentem, frenis asperioribus castigandũ esse. Haec acerbe postremi, cum priores leniter permulsissent iram eius, petentes ut ignosceret pro libertate loqnentibus: & ut deposita domini acerbitate, assuesceret socium atque amicum sese p raestare, & imitaretur populum Romanum, qui caritate, quam metu, adiungere sibi socios mallet. Thessalis audi-

tis

tis Honnocondylum, quod Philippus Olympiadem appellauerat, Perraebiae fuisse, & ut F
sibi restitueretur, agebant. & de Malloea & Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes
libertatem repetebant, & castella Athenaeum & Poetneum. Philippus, ut accusatoris po-
tius quam rei, speciem haberet, & ipse a querellis orsus, Menelaidē in Dolopia, quae regni
sui fuisset, Thessalos ui atque armis expugnauisse questus est. item Petram in Pieria ab ijs-
dem Thessalis Perraebisq. captam. Xynias quidem haud dubie Aetolicum opidum sibi
eos contribuisse: & Parachaeloida, quae sub Athamania esset, nullo iure Thessalorum for-
mulae factam. Nam quae sibi crimina obijciantur de insidijs legatorum, & maritimis por-
tubus frequentatis aut desertis: alterum riduculum esse, se reddere rationem, quos portus
mercatores aut nautici petant: alterum mores suos respuere. tot annos esse, per quos num-
quam cessauerint legati nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum crimina
de se deferre. quem umquam uerbo uiolatum esse? semel ad Quinctium euntibus insidias G
dici factas. sed quid ijs acciderit, non adijci. quaerentium quid falso obiiciant: cum ueri ni
hil habeant, ea crimina esse. insolenter & immodice abuti Thessalos indulgentia populi
Romani, uelut ex diutina siti nimis auide meram haurientes libertatem. ita, seruorum mo-
do praeter spem repente manumissorum, licentiam uocis & linguae experiri, & iactare sese
insectatione & conuiciis dominorum. Elatus deinde ira adiecit, nondum omnium dierum
solem occidisse. Id minaciter dictum non Thessali modo in sese, sed etiam Romani acce-
perunt. & cum fremitus post eam uocem ortus, & tandem sedatus esset: Perraeborum in-
de Athamanumque legatis respōdit, eandem, de quibus illi agant, ciuitatum caussam esse.
consulem Acilium & Romanos sibi dedisse eas, cum hostium essent. si suum munus qui de
dissent, adimere uelint, scire se cedendum esse: sed meliori ac fideliori amico in gratiam
leuium & inutilium sociorum iniuriam eos esse facturos. nec enim ullius rei minus diutur H
nam esse gratiam, quam libertatis: praesertim apud eos qui male utendo eā corrupturi sint.
Caussa cognita pronunciauerūt legati, placere deduci praesidia Macedonū ex ijs urbibus
& antiquis Macedoniae terminis regnum finiri. de iniuriis quas ultro citroque illatas que
rantur, quomodo inter eas gentes & Macedonas disceptetur, formulam iuris exsequendi
constituendam esse. Inde grauiter offenso rege, Thessalonicem ad cognoscendum de Thra
ciae urbibus proficiscuntur. Ibi legati Eumenis. Si liberas esse Aenum & Maroneam ue-
lint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere, quam ut admoneant: re, non uerbo eos li-
beros relinquant, nec suum munus intercipi ab alio patiantur. sin autem minor cura sit ci-
uitatum in Thracia positarum, multo uerius esse, quae sub Antiocho fuerint, praemia belli
Eumenem, quam Philippum, habere: uel pro patris Attali meritis, bello quod aduersus
Philippum ipsum gesserit populus Romanus: uel suis, quod Antiochi bello terra marique I
laboribus periculisq. omnibus interfuerit. Habere eum praeterea decem legatorum in eā
rem praeiudicium. qui cum Chersonesum Lysimachiamq. dederint, Maroneam quoque
atque Aenum profecto dedisse, quae ipsa propinquitate regioni uelut appēdices maioris
muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut iure
imperii, cum tam procul a finibus Macedoniae absint, ciuitatibus his praesidia imposuisse?
uocari Maronitas iuberent. ab iis certiora omnia de statu ciuitatum earum scituros. Lega-
ti Maronitarum uocati, non uno loco tantum urbis praesidium regium esse, sicut in aliis ci
uitatibus, dixerunt: sed pluribus simul, & plenam Macedonum Maroneam esse. itaque do-
minari assentatores regios: his solis loqui & in senatu & in concionibus licere: eos omnes
honores & capere ipsos, & dare aliis. optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum
cura sit: aut exsulare pulsos patria, aut inhonoratos & deterioribus obnoxios silere. De K
iure etiam finium pauca adiecerunt. Q. Fabium Labeonem, cum in regione ea fuisset, di-
rexisse finem Philippo ueterem uiam regiam, quae ad Thraciae Paroreiam subeat, nusquā
ad mare declinantem: Philippum nouam postea deflexisse uiam, qua Maronitarum urbes
agrosq. amplectatur. Ad ea Philippus longe aliam, quam aduersus Thessalos Perraebos-
que nuper, ingressus differendi uiam, Non cum Maronitis, inquit, mihi aut cum Eumene
disceptatio est, sed iam uobiscū Romani, a quibus nihil aequi me impetrare iamdiu anim-
aduerto. Ciuitates Macedonum, quae a me inter indutias defecerant, reddi mihi aequum
censebam: non quia magna accessio ea regni futura esset: (sunt enim & parua opida, & in
finibus extremis posita) sed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplū
pertinebat

A pertinebat.negatum eſt mihi. Bello Aetolico Lamiam oppugnare iuſſus a conſule M'. A-
cilio,cum diu fatigatus in proelijs operibusq.eſſem: tranſſcendentem me iam muros, a ca
pta prope urbe reuocauit conſul,& abducere copias inde coegit.ad huius ſolatiū iniuriae
permiſſum eſt,ut Theſſaliae Perraebiaeq.& Athamanum reciperem quaedam caſtella ma
gis quā urbes.ea quoque ipſa uos mihi Q.Caecili paucos ante dies ademiſtis. Pro non du-
bio paullo ante,ſi dijs placet,legati Eumenis ſumebant:quae Antiochi fuerunt,Eumenem
aequius eſſe,quam me habere.Id ego aliter longe iudico eſſe.Eumenes enim, non niſi ui-
ciſsent Romani,ſed niſi bellum geſsiſsent,manere in regno ſuo non potuit.itaque ille ue-
ſtrum meritum habet,non uos illius.mei autem regni,tantum aberat, ut ulla pars in diſcri
mine fuerit,ut tria millia talentum,& quinquaginta tectas naues,& omnes Graeciae ciui
tates,quas antea tenuiſsem,pollicentē ultro Antiochum in mercedem ſocietatis ſim aſper
B natus.hoſtemq.ei me eſſe prius etiam,quam M'.Acilius exercitum in Graeciam trāſijceret,
prae me tuli: & cum eo cōſule belli partem quamcumque mihi delegauit,geſsi. & inſequē
ti conſuli L.Scipioni,cum terra ſtatuiſſet ducere exercitum ad Helleſpontum, non iter tan
tum per regnum noſtrum dedi,ſed uias etiam muniui,pōtes feci,commeatus praebui: nec
per Macedoniam tantum,ſed per Thraciam,ubi etiam inter cetera pax quoque praeſtāda
a barbaris erat.Pro hoc ſtudio meo erga uos,ne dicam merito,utrum adijcere uos Roma
ni aliquid,& amplificare,& augere regnum meum munificentia ueſtra oportebat; an quae
haberem aut meo iure,aut beneficio ueſtro, eripere? id quod nunc facitis. Macedonum
ciuitates,quas regni mei fuiſſe fatemini,non reſtituuntur. Eumenes tamquam ad Antio
chum ſpoliandum me uenit: & ſi dijs placet,decem legatorum decretum calumniae impu
dentiſsimae praetendit,quo maxime & refelli & coargui poteſt.diſertiſſime enim planiſſi
C meq. in eo ſcriptum eſt: Cherſoneſum & Lyſimachiam Eumeni dari. ubi tandem Aenus
& Maronea & Thraciae ciuitates adſcriptae ſunt?Quod ab illis ne poſtulare quidem eſt au
ſus,id apud uos,tamquā ab illis impetrauerit,obtinebit? Quo in numero me apud uos eſ-
ſe uelitis,referte.ſi tamquam inimicum & hoſtē inſectari propoſitum eſt, pergite ut coepi-
ſtis facere.ſin aliquis reſpectus eſt mei, ut ſocij atque amici regis: deprecor, ne me tanta
iniuria dignum iudicetis.Mouit aliquantum oratio regis legatos. itaque medio reſponſo
rem ſuſpenderūt.ſi decē legatorū decreto Eumeni datae ciuitates eae eſſent, nihil ſe muta
re.ſi Philippus bello cepiſſet eas,praemium uictoriae iure belli habiturum.ſi neutrū eorū
foret,placere,cognitionē ſenatui reſeruari:& ut omnia in integro manerēt,praeſidia quae
in ijs urbibus ſint,deduci.Hae cauſſae maximae animum Philippi alienauerunt ab Roma-
nis,ut non a Perſeo filio eius nouis cauſſis motum,ſed ob has a patre bellum relictum filio
D uideri poſſit. Romae nulla belli Macedonici ſuſpicio erat. L.Manlius proconſul ex Hi-
ſpania redierat.cum poſtulanti ab ſenatu in aede Bellonae triumphū, rerum geſtarum ma-
gnitudo impetrabilem faciebat,exemplum obſtabat,quod ita comparatum more maiorū
erat,ne quis,qui exercitum non deportaſſet,triumpharet, niſi perdomitam pacatamq. pro
uinciam tradidiſſet ſucceſſori.medius tamen honor Manlio habitus, ut ouans urbem ini-
ret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas:auri praeterea pondo CXXXII,argenti XVI
millia,CCC.& pronunciauit in ſenatu,decem millia pondo argenti, & LXXX auri Q. Fa-
bium quaeſtorem aduehere.id quoque ſe in aerarium illaturū. Magnus motus ſeruilis eo
anno in Apulia fuit. Tarentum prouinciam L.Poſtumius praetor habebat.is de paſtorum
coniuratione,qui uias latrocinijs paſcuaq.publica infeſta habuerant, quaeſtionem ſeuere
exercuit. ad ſeptem millia hominum condemnauit: multi inde fugerunt. de multis ſu-
E mptum eſt ſupplicium.conſules diu retenti ad urbē delectibus,tandem in prouincias pro-
fecti ſunt.Eodem anno in Hiſpania praetores C. Calpurnius & L. Quinctius, cum primo
uere ex hibernis copias eductas in Beturia iunxiſſent:in Carpetaniam, ubi hoſtium caſtra
erant,progreſſi ſunt, communi animo conſilioque parati rem gerere. Haud procul Hip-
pone & Toleto urbibus inter pabulatores pugna orta eſt:quibus dum utrimque ſubueni-
tur a caſtris,paullatim omnes copiae in aciē eductae ſunt.in eo tumultuario certamine &
loca ſua,& genus pugnae pro hoſte fuere.duo exercitus Romani fuſi,atque in caſtra com
pulſi ſunt:non inſtitere perculſis hoſtes.Praetores Romani,ne poſtero die caſtra oppugna
rentur,ſilentio proximae noctis tacito ſigno exercitum abduxerunt. Luce prima Hiſpani
acie inſtructa ad uallum acceſſerunt;uacuaque praeter ſpem caſtra ingreſsi,quae derelicta
inter

inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regreſſique in ſua caſtra, paucos dies F
quietis ſtatiuis manſerunt. Romanorum ſociorumq. in proelio fugaq. ad quinque millia
occiſa: quorum ſe ſpolijs hoſtes armarunt: inde ad Tagum flumen profecti ſunt. Praeto-
res interim Romani omne id tempus contrahendis ex ciuitatibus ſocijs Hiſpanorum auxi
lijs reficiendisq. ab terrore aduerſae pugnae militum animis conſumpſerunt. ubi ſatis pla-
cuere uires, & iam miles quoque ad delendam priorem ignominiam hoſtem poſcebat:
XII millia paſſuum ab Tago flumine poſuerunt caſtra. inde tertia uigilia ſublatis ſignis, qua
drato agmine principio lucis ad Tagi ripam peruenerunt. Trans fluuium in colle hoſtium
caſtra erant: extemplo qua duobus locis uada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius,
laeua Quinctius exercitum trāſduxerūt, quieto hoſte, dum miratur ſubitum aduentum, cō
ſultatq. qui tumultum inijcere trepidantibus in ipſo tranſitu amnis potuiſſet. interim Ro-
mani, impedimentis quoque omnibus tranſductis, contractisq. in unū locum, quia iam mo G
ueri uidebant hoſtem, nec ſpatium erat caſtra communiendi, aciem inſtruxerunt. in me-
dio locatae, quincta Calpurnij legio, & octaua Quinctij: id robur totius exercitus erat. cam
pum apertum uſque ad hoſtium caſtra habebant, liberum a metu inſidiarum. Hiſpani po-
ſteaquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conſpexerunt, ut priuſquam ſe iunge
re, atque inſtruere poſſent, occuparent eos, caſtris repente effuſi curſu ad pugnam tendūt.
Atrox in principio proelium fuit, & Hiſpanis recenti uictoria inflatis, & inſueta ignominia
milite Romano accenſo. acerrime media acies, duae fortiſsimae legiones dimicabāt. quas
cum aliter moueri loco non poſſe hoſtis cerneret, cuneo inſtitit pugnare: & uſque plures
confertioresq. medios urgebant. Ibi poſteaquam laborare aciem Calpurnius praetor ui-
dit, T. Quinctilium Varum & L. Iuuentium Thalnam legatos ad ſingulas legiones adhor-
tandas propere mittit. docere & monere iubet, in illis ſpem omnem uincendi & retinēdae H
Hiſpaniae eſſe. ſi illi loco cedant, neminem eius exercitus non modo Italiam, ſed ne Tagi
quidem ulteriorem ripā umquā uiſurū. ipſe cum equitibus duarū legionū paullulū circūue
ctus, in cuneū hoſtium, qui mediā urgebat aciē, ab latere incurrit. Quinctius cū ſuis equiti-
bus alterū hoſtiū latus inuadit, ſed lōge acrius Calpurniani equites pugnabāt, & praetor
ipſe ante alios. nā & primus hoſtē percuſſit, & ita ſe immiſcuit medijs, ut uix, utrius partis
eſſet, noſci poſſet. & equites praetoris eximia uirtute, & equitū pedites accēſi ſunt. pudor
mouit primos cēturiones, qui inter tela hoſtium praetorē conſpexerunt. itaque urgere ſi-
gniferos pro ſe quiſque, iubere inferre ſigna, & confeſtim militem ſequi. renouatur ab o-
mnibus clamor. impetus fit uelut ex ſuperiore loco. haud ſecus ergo quā torrentis modo
fundunt ſternuntq. perculſos: nec ſuſtinere alij ſuper alios inferentes ſeſe poſſunt. fugien-
tes in caſtra equites perſecuti ſunt, & permiſti turbae hoſtium, intra uallū penetrauerunt. I
ubi ab relictis in praeſidio caſtrorum proelium inſtauratum: coactiq. ſunt Romani equites
deſcendere ex equis. dimicantibus ijs legio quincta ſuperuenit: deinde, ut quaeque potue
rant, copiae affluebant. Caeduntur paſſim Hiſpani per tota caſtra. nec plus quam quattuor
millia hominum effugerunt. inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem propin-
quum ceperunt. mille ſemiermes maxime per agros palati ſunt. ſupra XXXV millia hoſtiū
fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnae ſuperfuit. ſigna capta CXXXIII, Romani ſo-
cijq. paullo plus ſexcenti, & prouincialiū auxiliorum CL ferme ceciderunt. tribuni militū
quinque amiſſi, & pauci equites Romani cruentae maxime uictoriae ſpeciem fecerunt. In
caſtris hoſtium, quia ipſis ſpatium ſua communiendi non fuerat, manſerunt. Pro concio-
ne poſtero die laudati, donatiq. a C. Calpurnio equites phaleris. pronunciauitque, eorum
maxime opera hoſtes fuſos, caſtra capta & expugnata eſſe. Quinctius alter praetor ſuos e-
quites catellis ac fibulis donauit. donati & cēturiones ex utriuſque exercitu permulti, ma- K
xime qui mediam aciem tenuerunt. Conſules, delectibus, alijsq. quae Romae agēdae erāt,
peractis rebus, in Ligures prouinciam exercitum duxerunt. Sempronius a Piſis profectus
in Apuanos Ligures, uaſtando agros, urendoq. uicos & caſtella eorum, aperuit ſaltum uſ-
que ad fluuium Macram, & Lunae portum. Hoſtes montem antiquam ſedē maiorum ſuo
rum ceperunt. & inde ſuperata locorum iniquitate, proelio deiecti ſunt. Et Ap. Claudius
felicitatē uirtutemque collegae in Liguribus Ingaunis aequauit ſecūdis aliquot proelijs:
ſex praeterea opida eorum expugnauit. multa millia hominum in ijs cepit. belli auctores
III & XL ſecuri percuſſit. Iam comitiorum appetebat tempus. prior tamen Claudius quam

A Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam uenit. quia P. Claudius frater eius consulatum petebat. Competitores habebat patricios, L. Aemilium, Q. Fabium Labeonem, Ser. Sulpicium Galbam, ueteres candidatos, & ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes. etiam quia plus quam unum ex patricijs creari non licebat, artior petitio quattuor petentibus erat. Plebeij quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Baebius Tamphilus. & ij repulsi, in spem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus nouus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie destinabantur Q. Fabius Labeo, & L. Porcius Licinus. sed Claudius consul sine lictoribus cum fratre toto foro uolitando, clamitantibus aduersarijs, & maiore parte senatus meminisse eum debere prius se consulem populi Romani, quam fratrem P. Claudii esse: quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum,
B aut comitiorum tacitum spectatorē se praeberet? coerceri tamē ab effuso studio nequijt. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebis, qui aut contra consulem, aut pro studio eius pugnabant, comitia aliquoties turbata: donec peruicit Appius, ut, deiecto Fabio, fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher praeter spem suam & ceterorum: locum suum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis studijs, non ui Claudiana, inter plebeios certatum est. Praetorum inde comitia sunt habita. C. Decimius Flauus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Naeuius Matho, C. Sempronius Blaesus, A. Terentius Varro, praetores facti. Haec eo anno, quo Ap. Claudius, M. Sempronius consules fuerunt, domi militiaeque gesta. Principio insequentis anni, quo P. Claudius, L. Porcius consules erant: cum Q. Caecilius, M. Baebius & Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum & Eumenem reges, Thessalorumque ciuitates missi erant, legationem re- An. 566
C nunciassent: regum quoque eorum ciuitatumq. legatos in senatum introduxerūt. Eadem utrimque iterata, quae dicta apud legatos in Graecia erant. Aliam deinde legationem nouam patres, cuius princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam & in Graeciam decreuerūt, ad uisendum, redditae ne ciuitates Rhodijs & Thessalis & Perraebis essent. Ijsdem mandatum, ut ab Aeno & Maronea praesidia deducerētur, maritimaq. omnis Thraciae ora a Philippo & Macedonibus liberaretur. Peloponnesum quoque adire iussi, unde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam si non uenissent. nam super cetera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achaeorum concilium. de qua re querente grauiter Q. Caecilio, simul Lacedaemonijs deplorantibus moenia diruta, abductam plebem in Achaiam & uenumdatam, ademptas, quibus ad eam diem ciuitas stetisset, Lycurgi leges: Achaei maxime concilij negati crimen excusabant, recitando legem, quae, nisi belli
D pacis ue caussa, & cum legati ab senatu cū litteris, aut scriptis mandatis uenirent, uetaret indici concilium. Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus, curae ijs esse debere, ut Romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fieret: quemadmodū & illis, quoties uellent, senatus daretur. Dimissis ijs legationibus, Philippus a suis certior factus, cedendum ciuitatibus, deducendaq. praesidia esse, infensis omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui praeerat maritimae orae, mandat, ut partis aduersae principes interficeret. Ille per Casandrum quendam unum ex regijs iamdiu habitantem Maroneae, nocte Thracibus intromissis, uelut in bello capta urbe, caedem fecit. Id apud Romanos legatos querentes tam crudeliter aduersus innoxios Maronitas, tam superbe aduersus populū Romanum factum, ut, quibus libertatē restituendā senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur: abnuebat quidquam eorum ad se, aut quemquam suorum pertinere. seditione inter ipsos dimicatum, cum alii ad se, alii ad Eumenem ciuitatem traherent. id facile scituros esse, si percunctarentur ipsos Maronitas: haud dubius, perculsis omnibus terrore tam re-
E centis caedis, neminem hiscere aduersus se ausurum. Negare Appius, rem euidentem pro dubia quaerendam: si ab se culpam remouere uellet, Onomastum & Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos senatus percunctari posset. Primo adeo perturbauit ea uox regem, ut non color, non uultus ei constaret. deinde collecto tandem animo, Casandrum qui Maroneae fuisset, si utique uellent, se missurum dixit: ad Onomastum quidem quid eam rem pertinere? qui non modo Maroneae, sed in regione quidem propinqua fuisset. Et parcebat magis Onomasto, honoratiori amico, & eundem indicē haud paullo plus timebat: quia & ipse sermonem cum eo contulerat, & multorum talium ministrum

& conscium habebat. Casander quoque, missis qui per Epirum ad mare prosequerentur eum, ne qua indicium emanaret, ueneno creditur sublatus. Et legati a Philippi colloquio ita digressi sunt, ut praeseferrent nihil eorum sibi placere: & Philippus minime quin rebellandum esset dubius. quia tamen immaturae ad id uires erant: ad moram interponendam, Demetrium minorem filium mittere Romam simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus statuit: satis credens ipsum etiam iuuenem, quod Romae obses specimen regiae indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per speciem auxilij Byzantijs ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum inijciendum profectus, perculsis ijs uno proelio, & Amadoco duce capto, in Macedoniam redijt: missis ad accolas Istri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, sollicitandos. Et in Peloponneso aduentus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achaiam ire iussi erant, exspectabatur. aduersus quos ut praeparata consilia haberent, Lycortas praetor concilium indixit. Ibi de Lacedae- G
monijs actum ex hostibus eos accusatores factos. & periculum esse, ne uicti magis timendi forent, quam bellantes fuissent. quippe in bello sociis Romanis Achaeos usos: nunc eosdem Romanos aequiores Lacedaemoniis, quam Achaeis esse: ubi Areus etiam & Alcibiades, ambo exsules suo beneficio restituti, legationem Romam aduersus gentem Achaeorũ ita de ipsis meritam suscepissent: adeoq. infesta oratione usi essent, ut patria pulsi, non restituti in eam uiderentur. Clamor undique ortus, referret nominatim de ijs. & cum omnia ira, non consilio, gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post dies Romani legati uenerunt. his Clitore in Arcadia datum est concilium. Priusquam agerent quidquam, terror Achaeis iniectus erat, & cogitatio, quam nõ ex aequo disceptatio futura esset: quod Areũ & Alcibiadem, capitis ab se in concilio proximo damnatos, cum legatis uidebant: nec hiscere quisquam audebat. Appius ea quae apud senatum questi erant Lacedaemonij, displi- H
cere senatui ostendit: caedem primum ad conflictum factam eorum, qui a Philopoemene ad caussam dicẽdam euocati uenissent: deinde, cum in homines ita saeuitum esset, ne in ulla parte credulitas eorũ cessaret: muros dirutos urbis nobilissimae esse, leges uetustissimas abrogatas, inclytamque per gentes Lycurgi disciplinam sublatam. Haec cum Appius dixisset, Lycortas, & quia praetor, & quia Philopoemenis auctoris omnium quae Lacedaemone acta fuerant, factionis erat, ita respõdit. Difficilior nobis Ap. Claudi apud uos oratio est, quam Romae nuper apud senatum fuit. tunc enim Lacedaemoniis accusantibus respõdendum erat: nunc a uobis ipsis accusati sumus, apud quos caussa dicenda est. quam iniquitatem condicionis subimus illa spe, iudicis animo te auditurum esse, posita contentione qua paullo ante egisti. Ego certe, cum ea quae & hic antea apud Q. Caecilium, & postea Romae questi sunt Lacedaemonij, a te paullo ante relata sint; non tibi, sed illis me apud te respondere credam. Caedem obijcitis eorũ qui a Philopoemene praetore euocati ad caus- I
sam dicendam, interfecti sunt. hoc ego crimen non modo non a uobis Romani, sed ne apud uos quidem nobis obijciendum fuisse arbitror. quid ita? quia in uestro foedere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedaemonij. Quo tempore armis captis urbes, a quibus abstinere iussi erant, nocturno impetu occupauerunt; si T. Quinctius, si exercitus Romanus, sicut antea in Peloponneso fuisset, eo nimirum capti & oppressi cõfugissent. cum uos procul essetis, quo alio, nisi ad nos socios uestros, quos antea Gytheo opem ferentes, quos Lacedaemonem uobiscum simili de caussa oppugnantes uiderant, confugerent? Pro uobis igitur iustũ piumq. bellũ suscepimus. quod cum alij laudent, reprehendere ne Lacedaemonij quidem possint, & dij quoque ipsi cõprobauerint, qui nobis uictoriã dederunt: quonam modo ea, quae belli iure acta sunt, in disceptationem ueniunt? quorũ tamẽ maxima pars nihil pertinet ad nos. nostrũ est, quod euocauimus eos ad caussam dicẽdã, qui ad K
arma multitudinẽ exciuerant, qui expugnauerant maritima opida, qui diripuerant, qui caedẽ principum fecerant. quod uero illi uenientes in castra interfecti sunt: uestrũ est Areu & Alcibiade, qui nunc nos, si dijs placet, accusatis; non nostrum. Exsules Lacedaemoniorum, quo in numero ij quoque duo fuerunt, & tunc uobiscum erant: quod domicilio sibi delegerant maritima opida: se petitos credentes, in eos, quorum opera patria extorres, ne in tuto quidem exsilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt. Lacedaemonij igitur Lacedaemonios, non Achaei interfecerunt. nec, iure an iniuria caesi sint, argumẽtari refert. At enim illa certe uestra sunt Achaei, quod leges disciplinamque uetustissimam Ly-

curgi

A curgi sustulistis, quòd muros diruistis. quae utraque ab ijsdem obijci qui possunt? cum muri Lacedaemonijs non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissoluendam Lycurgi disciplinam exstructi sint? tyranni enim nuper eos arcem & munimentum sibi, non ciuitati parauerunt. & si exsistat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum, & nunc se patriam & Spartam antiquam agnoscere dicat. Non Philopoemena exspectare, nec Achaeos, sed uos ipsi Lacedaemonij uestris manibus amoliri & diruere omnia tyrannidis uestigia debuistis. uestrae enim illae deformes ueluti cicatrices seruitutis erant. & cũ sine muris per octingentos prope annos liberi, aliquando etiam principes Graeciae fuissetis: muris uelut compedibus circumdatis uincti per centum annos seruistis. Quod ad leges ademptas attinet, ego antiquas Lacedaemonijs leges tyrannos ademisse arbitror: nos non suas ademisse, quas non habebant, sed nostras leges dedisse: nec male consuluisse ci-
B uitati, cum concilij nostri eam fecerimus, & nobis miscuerimus: ut corpus unum & concilium totius Peloponnesi esset. tunc opinor, si alijs ipsi legibus uiueremus, alias istis iniunxissemus, queri se iniquo iure esse, & indignari possent. Scio ego Ap. Claudi hanc orationem, qua sum adhuc usus, neque sociorum apud socios, neque liberae gentis esse: sed seruorum uerius disceptantium apud dominos. nam si non uana illa uox praeconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achaeos iussistis: si foedus ratum est: si societas & amicitia ex aequo obseruatur: cur ego, quid Capua capta feceritis Romani, non quaero? uos rationem reposcitis, quid Achaei Lacedaemonijs bello uictis fecerimus? Interfecti aliqui sunt; finge, a nobis. quid? uos senatores Campanos securi non percussistis? muros diruimus. uos non muros tantum, sed urbem & agros ademistis. Specie, inquis, aequum est foedus apud Achaeos, re precaria libertas: apud Romanos etiam imperium est.
C Sentio Appi: &, si non oportet, non indignor. sed oro uos: quantumlibet intersit inter Romanos & Achaeos, modo ne in aequo hostes uestri nostrique apud uos sint, ac nos socij immo ne meliore iure sint. nam ut in aequo essent, nos fecimus, cum leges ijs nostras dedimus: cum, ut Achaei concilij essent, effecimus. Parum est uictis, quod uictoribus satis est: plus postulant hostes, quam socij habent. quae iureiurando, quae monumentis litterarum in lapide insculptis in aeternam memoriam sancta atque sacrata sunt, ea cum periurio nostro tollere parant. Veremur quidem uos Romani: &, si ita uultis, etiam timemus: sed plus & ueremur & timemus deos immortales. Cum assensũ maxime partis est auditus: & locutum omnes pro maiestate magistratus censebant: ut facile appareret, molliter agendo dignitatem suam tenere apud Romanos non posse. Tũ Appius suadere se magnopere Achaeis dixit, ut, dum liceret uoluntate sua facere, gratiam inirent, ne
D mox inuiti & coacti facerent. Haec uox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum iniecit imperata recusandi. id modo petierunt, ut Romani, quae uiderentur, de Lacedaemonijs mutarent: nec Achaeos religione obstringerent, irrita ea quae iureiurando sanxissent, faciendi. damnatio tantũ Arei & Alcibiadis, quae nuper facta erat, sublata est. Romae principio eius anni cum de prouincijs consulum & praetorum actum esset; consulibus Ligures, quia bellum nusquam alibi erat, decreti: praetores C. Decimius Flauus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter ciues & peregrinos sortiti sunt: C. Sempronius Blaesus Siciliam, Q. Naeuius Matho Sardiniam, & ut idem de ueneficijs quaereret: A. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam ulteriorem. De ijs duabus prouincijs legati per id fere tempus L. Iuuentius Thalna, & T. Quinctilius Varus uenerunt. qui, quantum bellum iam profligatum in Hispania esset, senatu edocto postu-
E larunt simul, ut pro rebus tã prospere gestis dijs immortalibus haberetur honos, & ut praetoribus exercitum deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta est. de legionibus deportandis, cum de consulum praetorumq. exercitibus ageretur, rem integram referri iusserunt. paucos post dies consulibus in Ligures binae legiones, quas Ap. Claudius & M. Sempronius habuerant, decretae sunt. De exercitibus Hispaniensibus magna contentio fuit inter nouos praetores & amicos absentium, Calpurnij Quinctijque. utraq. caussa tribunũ plebis, utraque consulem habebat. ij se intercessuros senatuscõsulto, si deportandos censerent exercitus, denũciabãt. illi, si haec intercessio fieret, nullam rẽ aliã se decerni passuros. Victa postremo absentium gratia est: & senatusconsultum factum, ut praetores quattuor millia peditũ Romanorum scriberent, quadringentos equites, & quinque millia sociorum

peditum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam portarent. cum eas legiones quattuor descripsissent, quod plus, quam quina millia peditum, treceni equites, in singulis legionibus esset, dimitterent: eos primum, qui emerita stipendia haberent, deinde ut cuiusque fortissima opera Calpurnius & Quinctius in proelio usi essent. Hac sedata contentione, alia subinde C. Decimij praetoris morte exorta est. Cn. Sicinius, & L. Pupius qui aediles proximo anno fuerant, & C. Valerius flamen Dialis, & Q. Fuluius Flaccus (is, quia aedilis curulis designatus erat, sine toga candida, sed maxima ex omnibus contentione) petebant. certamenq. ei cum flamine erat. & posteaquam primo aequare, mox superare etiam est uisus: pars tribunorum plebis negare, rationem eius habendam esse: quod duos simul unus magistratus, praesertim curules, neque capere posset, nec gerere: pars, legibus eum solui, aequum censere, ut quem uellet praetorē creandi populo potestas fieret. L. Porcius consul primo in ea sententia esse, ne nomen eius acciperet. deinde ut ex auctoritate senatus idem faceret. conuocatis patribus, referre se ad eos dixit, quod nec iure ullo, nec exemplo tolerabili liberae ciuitati, aedilis curulis designatus praeturā peteret: sibi, nisi quid aliud ijs uideretur, in animo esse, e lege comitia habere. Patres censuerunt, uti L. Porcius consul cum Q. Fuluio ageret, ne impedimento esset, quo minus comitia praetoris in locum C. Decimij subrogandi e lege haberentur. Agenti consuli ex S. C. respondit Flaccus, nihil, quod se indignum esset, facturum. Medio responso spem ad uoluntatem interpretātibus fecerat, cessurum patrum auctoritati esse. comitijs acrius etiam, quam ante, petebat, criminando, extorqueri sibi a consule & senatu populi R. beneficium: & inuidiam geminati honoris fieri: tamquam non appareret, ubi designatus praetor esset, extē plo aedilitate se abdicaturum. consul cum & pertinaciam petentis crescere, & fauorem populi magis magisq. in eum inclinari cerneret, dimissis comitijs, senatum uocauit. censuerunt frequentes, quoniā Flaccum auctoritas patrum nihil mouisset ad populum cum Flacco agendum. Concione aduocata cum egisset consul ne tum quidem de sententia motus, gratias populo R. egit, quod tanto studio, quotiescumque declarandae uolūtatis potestas facta esset, praetorem se uoluisset facere. ea sibi studia ciuium suorum destituere non in animo esse. Haec uero tam obstinata uox tantum ei fauorem accendit, ut haud dubius praetor esset, si consul accipere nomen uellet. Ingens certamen tribunis & inter se ipsos, & cum consule fuit; donec senatus a consule est habitus, decretumque, quoniam, praetoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci, & praua studia hominum impedirent. senatum censere, satis praetorum esse. P. Cornelius utramque in urbe iurisdictionem haberet: Apollinique ludos faceret. His comitijs prudentia & uirtute senatus sublatis, alia maioris certaminis, quo & maiore de re, & inter plures potentioresque uiros, sunt exorta. Censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. & L. Scipiones, Cn. Manlius Vulso, L. Furus Purpureo, patricij: plebeij autem, M. Porcius Cato, M. Fuluius Nobilior, Ti. & M. Sempronij, Longus & Tuditanus. sed omnes patricios plebeiosq. nobilissimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc uiro tanta uis animi ingenijq. fuit, ut, quocumque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse uideretur. nulla ars neque priuatae neque publicae rei gerēdae ei defuit. urbanas rusticasq. res pariter callebat. ad summos honores alios scientia iuris, alios eloquentia, alios gloria militaris prouexit: huic uersatile īgeniū sic pariter ad omnia fuit, ut natū ad id unū diceres, quodcumque ageret. in bello manu fortissimus, multisq. insignibus clarus pugnis: idem postea quam ad magnos honores peruenit, summus imperator: idem in pace, si ius consuleres, peritissimus: si caussa oranda esset, eloquentissimus. nec is tantū, cuius lingua uiuo eo uiguerit, monumentū eloquentiae nullum exstet. uiuit immo uigetq. eloquētia eius, sacrata scriptis omnis generis. orationes & pro se multae, & pro alijs, & in alios. nam non solum accusando, sed etiā caussam dicendo fatigauit inimicos. simulates nimio plures & exercuerūt eū, & ipse exercuit eas. nec facile dixeris, utrum magis presserit eum nobilitas, an ille agitauerit nobilitatē. Asperi proculdubio animi, & linguae acerbae, & immodice liberae fuit: sed inuicti cupiditatibus animi, & rigidae innocentiae, contemptor gratiae, diuitiarum: in parcimonia, in patientia laboris periculaque, ferrei prope corporis animique: quem ne senectus quidem, quae soluit omnia, fregerit: qui sexum & octogesimum annum agēs caussam dixerit, ipse pro se orauerit, scripseritque; octogesimo anno Ser. Galbam ad populi

adduxerit

A adduxerit iudicium. Hunc ſicut omni uita, ita tum petentem premebat nobilitas: coierantq. praeter L. Flaccum, qui collega in conſulatu fuerat, candidati omnes ad deijciendum honore eum: non ſolum ut ipſi potius adipiſcerentur, nec quia indignabantur nouũ hominem cenſorem uidere: ſed etiam quod triſtem cenſuram, periculoſamq. multorum famae, & ab laeſo a pleriſque, & laedendi cupido exſpectabant. etenim tũ quoque minitabũdus petebat, refragari, ſibi, qui liberam & fortem cenſuram timerent, criminando. & ſimul L. Valerio ſuffragabatur: illo uno collega caſtigare ſe noua flagitia, & priſcos mores reuocare poſſe. His accenſi homines, aduerſa nobilitate, non M. Porcium modo cenſorem fecerunt, ſed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adiecerunt. Secundum comitia cenſorum conſules praetoresque in prouincias profecti ſunt praeter Q. Naeuium. quem quattuor non minus menſes, priuſquam in Sardiniam iret, quaeſtiones ueneficij, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius uiſum

B erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnauit. Et L. Poſtumius praetor, cui Tarentum prouincia euenerat, magnas paſtorum coniurationes uindicauit; & reliquias Bacchanalium quaeſtionis cũ omni exſecutus eſt cura. multos qui aut citati non affuerant, aut uades deſeruerant, in ea regione Italiae latẽtes, partim noxios iudicauit, partim comprehenſos Romam ad ſenatum miſit: in carcerem omnes a P. Cornelio coniecti ſunt. In Hiſpania ulteriore, fractis proximo bello Luſitanis, quietae res fuerũt. In citeriore A. Terentius in Sueſſetanis opidum Corbionem uineis & operibus expugnauit, captiuos uendidit. quieta deinde hiberna & citerior prouincia habuit. Veteres praetores C. Calpurnius Piſo & L. Quinctius Romam redierunt. utrique magno patrum conſenſu triumphus eſt decretus. prior C. Calpurnius de Luſitanis & Celtiberis triumphauit.

C coronas aureas tulit LXXXIII: & duodecim millia pondo argenti. paucos poſt dies L. Quinctius Criſpinus ex iiſdem Luſitanis Celtiberiſq. triumphauit. tantundem auri atque argenti in eo triumpho tranſlatum. Cenſores M. Porcius & L. Valerius metu miſta exſpectatione ſenatum legerunt. ſeptem mouerunt ſenatu: ex quibus unum inſignem & nobilitate & honoribus, L. Quinctium Flamininum conſularem. patrum memoria inſtitutum fertur, ut cenſores motis e ſenatu adſcriberent notas. Catonis, & aliae quidem acerbae orationes exſtant in eos, quos aut ſenatorio loco mouit, aut quibus equos ademit. longe grauiſſima in L. Quinctium oratio eſt: qua ſi accuſator ante notam, non cenſor poſt notã uſus eſſet, retinere Quinctium in ſenatu ne frater quidem T. Quinctius, ſi tum cenſor eſſet, potuiſſet. Inter cetera obiecit ei, Philippum Poenum, carum ac nobile ſcortum, ab Roma in Galliam prouinciam ſpe ingentium donorum perductum. eum puerum, per laſciuiam cũ

D cauillaretur, exprobrare conſuli perſaepe ſolitum, quod ſub ipſum ſpectaculum gladiatorum abductus ab Roma eſſet; ut obſequium amatori iactaret. forte epulantibus iis, cum iam uino incaluiſſent, nunciatum in conuiuio eſſe, nobilem Boium cum liberis transfugã ueniſſe. conuenire conſulem uelle, ut ab eo fidem praeſens acciperet. introductum in tabernaculum, per interpretem alloqui conſulem cepiſſe. inter cuius ſermonem Quinctius ſcorto: Vis, tu, inquit, quoniam gladiatorium ſpectaculum reliquiſti, iam hunc Gallum morientem adſpicere? Et cum is uixdum ſerio annuiſſet, ad nutum ſcorti conſulem ſtricto gladio, qui ſuper caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percuſſiſſe, deinde fugienti, fidemq. populi R. atque eorum, qui aderant, imploranti, latus transfodiſſe. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legiſſet, & fabulae tantum ſine auctore editae crediſſet, aliud argumentum, ſimile tamen & libidine & credulitate, peragit. Placentiae famo-

E ſam mulierẽ, cuius amore deperiret, in conuiuium accerſitam ſcribit. ibi iactantẽ ſeſe ſcorto inter cetera retuliſſe, quam acriter quaeſtiones exercuiſſet, & quã multos capitis dãnatos in uinculis haberet, quos ſecuri percuſſurus eſſet. tũ illam infra eum accubantẽ negaſſe, umquã uidiſſe quemquã ſecuri ferientem: & peruelle id uidere. hic indulgentẽ amatorẽ unũ ex illis miſeris attrahi iuſſum ſecuri percuſſiſſe. Facinus, ſiue eo modo quo cenſor obiecit, ſiue ut Valerius tradit, commiſſum eſt, ſaeuum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare diis dapes, ubi bene precari mos eſſet, ad ſpectaculum ſcorti procacis in ſinu cõſulis recubantis, mactatam humanam uictimam eſſe, & cruore menſam reſperſam. In extrema oratione Catonis condicio Quinctio fertur, ut, ſi id factum negaret, ceteraq. quae obieciſſet, ſponſione defenderet ſeſe: ſin fateretur, ignominia ne ſua quemquã doliturũ cẽ

seret, cum ipse uino & Venere amens, sanguine hominis in conuiuio lusisset? In equitatu F
recognoscendo L. Scipioni Asiatico ademptus equus. in censibus quoque accipiendis tristis & aspera in omnes ordines censura fuit. ornamenta & uestem muliebrem & uehicula, quae pluris, quam quindecim millium aeris essent, in cēsum referre uiatores iussit. item mancipia minora annis XX. quae post proximum lustrum X millibus aeris, aut pluries eo uenijssent, uti ea quoque decem tanto pluris, quā quanti essent, aestimarentur, & his rebus omnibus terni in millia aeris attribuerentur. Aquam publicam omnem in priuatum aedificium aut agrum fluentem ademerunt. & quae in loca publica inaedificata, immolitaue priuati habebant, intra dies XXX demoliti sunt. opera deinde facienda ex pecunia in eam rem decreta, lacus sternendos lapide, detergendasque, qua opus esset, cloacas in Auentino, & G
in alijs partibus, qua nondum erant, faciendas locauerunt. & separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, & uiam per Formianum montem. Cato atria duo, Maenium & Titium in latomijs, & quattuor tabernas in publicum emit: basilicamque ibi fecit, quae Porcia appellata est. Et uectigalia summis pretijs, ultro tributa infimis locauerunt. quas locationes cum senatus precibus & lacrymis publicanorum uictus induci, & de integro locari iussisset: censores edicto summotis ab hasta qui ludificati priorē locationem erant, omnia eadem paullum imminutis pretijs locauerunt. Nobilis censura fuit, simultatumq. plena: quae M. Porcium, cui acerbitas ea assignabatur, per omnem uitā exercuerunt. Eodem anno coloniae duae, Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum deductae sunt. sena iugera in singulos data. diuiserunt agrum, coloniasq. deduxerunt ijdē triumuiri, Q. Fabius Labeo, & M. & Q. Fuluij Flaccus & Nobilior. consules eius anni nec domi, nec militiae memorabile quidquam egerunt. in insequentem annum crearunt consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius idibus Mar H
An. 567. tijs, quo die consulatum inierunt, de prouincijs suis praetorumq. retulerunt. Praetores creati erant, C. Valerius flamen Dialis, qui & priore anno petierat: & Sp. Postumius Albinus, & P. Cornelius Sisenna, L. Pupius, L. Iulius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum ijsdem exercitibus, quos P. Claudius & L. Porcius habuerant, prouincia decreta est. Hispaniae extra sortem prioris anni praetoribus cum suis exercitibus seruatae. Praetores ita sortiri iussi, uti flamini Diali utique altera iuris dicendi Romae prouincia esset. peregrinā est sortitus. Sisennae Cornelio urbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Iulio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia euenit. L. Iulius proficisci mature est iussus. Galli transalpini per saltus ignotae antea uiae (ut ante dictum est) in Italiam trāsgressi, opidum in agro, qui nūc Aquileiensis est, aedificabāt. id eos ut prohiberet, quoad eius sine bello posset, praetori mādatum est. si armis prohibendi essent, consules certiores faceret. ex his placere alterum ad I
uersus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia auguris creandi habita erāt. in demortui Cn. Cornelij Lentuli locum creatus erat Sp. Postumius Albinus. Huius principio anni P. Licinius Crassus pont. max. mortuus est: in cuius locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus. pont. max. est creatus C. Seruilius. P. Licinij funeris caussa uisceratio data, & gladiatores CXX pugnauerunt. & ludi funebres per triduum facti: post ludos epulum. in quo, cum toto foro strata triclinia essent: tempestas cum magnis procellis coorta, coegit plerosque tabernacula statuere in foro. eadem paullo post, cum undiq. conserenasset, sublata. defunctosq. uulgo ferebant, quod inter fatalia uates cecinissent, necesse esse, tabernacula in foro statui. Hac religione leuatis altera iniecta, quod sanguine per biduū pluuisset in area Vulcani: & per decēuiros supplicatio indicta erat, eius prodigij expiādi caussa. Priusquā consules in prouincias proficiscerentur, legationes trāsmarinas in se K
natum introduxerunt, nec umquam ante tantū regionis eius hominū Romae fuerat. nā ex quo fama per gētes, quae Macedoniam accolunt, uulgata est, crimina querimoniasque de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operaepretiū fuisse queri, pro se, quaeque ciuitates gentesque, singuli etiam priuatim (grauis enim accola omnibus erat) Romā aut ad spē leuandae iniuriae, aut ad deflendae solatium uenerunt. Et ab Eumene rege legatio cū fratre eius Athenaeo uenit ad querendum, simul, quod nō deducerentur ex Thracia praesidia: simul, quod in Bithyniam Prusiae bellum aduersus Eumenē gerēti auxilia missa forent. Respondendum ad omnia iuueni tum admodum Demetrio erat: cum haud facile esset, aut ea quae obijcerentur, aut quae aduersus ea dicenda erant, memoria complecti.

nec

A nec enim multa solum, sed etiam pleraque opidoquam parua erant: de controuersia finium, de hominibus raptis, pecoribusq. abactis, de iure aut dicto per libidinem, aut non dicto, de rebus per uim aut per gratiam iudicatis. nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec se satis liquido discere ab eo senatus cum cerneret posse, simul & tirocinio & perturbatione iuuenis moueretur: quaeri iussit ab eo, ecquem de his rebus commentariū a patre accepisset? cum respondisset, accepisse se, nihil prius nec potius uisum est, quam regis ipsius de singulis responsa accipere. librum extemplo popoſcerunt: deinde ut ipse reci taret, permiserunt. Erant autem de rebus singulis in breue coactae caussae: ut alia fecisse se secundum decreta legatorum doceret: alia non per se stetisse quo minus faceret, sed per eos ipsos qui accusarent. interposuerat & querellas de iniquitate decretorum, & quam non ex aequo disceptatum apud Caecilium foret, indigneque sibi, nec ullo suo merito insulta

B tum ab omnibus esset. Has notas irritati eis animi collegit senatus. ceterum alia excusanti iuueni, alia recipienti futura ita, ut maxime uellet senatus, responderi placuit: Nihil patrem eius neque rectius, nec magis quod ex uoluntate senatus esset, fecisse, quam quod utcumque ea gesta essent, per Demetrium filium satisfieri uoluisset Romanis. multa, & dissimulare, & obliuisci, & pati praeterita senatum posse, & credere etiam Demetrio credendum esse. obsidem enim se animum eius habere, etsi patri corpus reddiderit. & scire, quantum salua in patrem pietate posit, amicum eum populi Romani esse. honorisque eius caussa missuros in Macedoniam legatos: ut, si quid minus factum sit, quam debuerit; tum quoque sine piaculo rerum praetermissarum fiat. uelle etiam sentire Philippum, integra omnia sibi cum populo Romano Demetrij filij beneficio esse. Haec, quae augendae amplitudinis eius caussa facta erant, extemplo in inuidiam, mox etiam in perniciem ado-

C lescenti uerterunt. Lacedaemonij deinde introducti sunt. Multae & paruae disceptationes iactabantur: sed quae maxime rem continerent, erant: utrum restituerentur quos Achaei damnauerant, necne: inique, an iure occidissent, quos occiderant. uertebatur & utrum manerent in Achaico concilio Lacedaemonij, an, ut ante fuerat, secretum eius unius in Peloponneso ciuitatis ius esset. Restitui, iudiciaque facta tolli placuit: Lacedaemonem manere in Achaico concilio: scribique id decretum & consignari a Lacedaemonijs & Achaeis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus, iussus idem in Peloponneso sociorum res adspicere. nam ibi quoque & ex ueteribus discordijs residui motus erant: & Messenij desciuerant a concilio Achaico: cuius belli & caussas & ordinem si expromere uelim, immemor sim propositi, quo statui non ultra attingere externa, nisi qua Romanis cohaererent rebus. Euentus memorabilis est, quod cum bello superiores essent Achaei, Phi-

D lopoemen praetor eorum capitur ad praeoccupandam Coronen, quā hostes petebant: in ualle iniqua cum equitibus paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt. sed pudor relinquendi equites nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit. quibus dum locum ad euadendas angustias, cogendo ipse agmen, praebet, sustinens impetus hostium: prolapso equo, & suo ipse casu, & onere equi super eum ruentis, haud multum abfuit, quin exanimaretur, septuaginta annos iam natus, & diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, uiribus admodum attenuatis. Iacentem hostes superfusi oppresserunt: cognitumque, primum a uerecundia memoriaque meritorum haud secus, quam ducem suum, attollunt, reficiuntque, & ex ualle deuia in uiam portat, uix sibimet ipsi prae nec opinato gaudio credentes: pars nuncios Messenen praemittunt, debellatum esse: Philopoemenem captum adduci. Primum adeo incre-

E dibilis uisa res, ut non pro uano modo, sed uix pro sano nuncius audiretur. deinde ut super alium alius idem omnes affirmantes ueniebant: tandem facta fides. & priusquam appropinquare urbi satis scirent, ad spectaculum omnes simul liberi ac serui, pueri quoque cum feminis effunduntur. itaque clauserat portam turba, dum pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, uix pro comperto tantam rem habiturus uideretur. Aegre summouentes obuios intrare portam, qui adducebant Philopoemenem, potuerunt: atque turba conferta iter reliquum clauserat. & cum pars maxima exclusa a spectaculo esset, theatrum repente, quod uiae propinquum erat, compleuerunt: & ut eo in conspectum populi adduceretur, una uoce omnes exposcebant. Magistratus & principes ueriti, ne quē motū misericordia praesentis tanti uiri faceret, cū alios uerecūdia pristinae maiestatis collata

praesenti fortunae,alios recordatio ingentium meritorum motura esset, procul in conspe F
ctu eum statuerunt: deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt, praetore Dinocrate
dicente,esse quae pertinentia ad summam belli percunctari eum magistratus uellent.inde
adducto eo in curiam,& senatu uocato,consultari coeptum. Iam inuesperascebat,& non
modo cetera,sed ne in proximam quidem noctem,ubi satis tuto custodiretur, expediebāt.
obstupuerant ad magnitudinem pristinae eius fortunae uirtutisque, & neque ipsi domū re
cipere custodiendum audebant,nec cuiquā uni custodiam eius satis credebant. admonent
deinde quidam,esse thesaurum publicum sub terra,saxo quadrato saeptū.eo uinctus demit
titur,& saxum ingens,quo operitur machina,superimpositum est.ita loco potius,quam ho
mini cuiquam,credendam custodiam rati,lucem insequētem exspectauerunt. Postero die
multitudo quidem integra,memor pristinorum eius in ciuitatem meritorum,parcendum,
ac per eum remedia quaerenda esse praesentium malorum, cēsebant:defectionis auctores, G
quorum in manu respublica erat, in secreto consultantes omnes ad necem eius consentie-
bant:sed utrum maturarent,an differrent,ambigebatur.uicit pars auidior poenae: missusq.
qui uenenum ferret. Accepto poculo,nihil aliud locutum ferunt,quam quaesisse,si inco-
lumis Lycortas(is alter imperator Achaeorum erat)equitesq. euasissent . posteaquā dictū
est incolumes esse:bene habet,inquit.&,poculo impauide hausto, haud ita multo post ex-
spirauit. Nec diuturnum mortis eius gaudium auctoribus crudelitatis fuit. uicta namque
Messene bello exposcentibus Achaeis noxios dedit, ossaq. reddita Philopoemenis sunt:
sepultus ab uniuerso Achaico est concilio,adeo omnibus humanis cōgestis honoribus, ut
ne diuinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Graecis Latinisq. tantum huic ui-
ro tribuitur,ut a quibusdam eorum,uelut ad insignem notam huius anni,memoriae māda-
tum sit,tres claros imperatores eo anno decessisse,Philopoemenem,Hannibalē, P.Scipio- H
nem.adeo in aequo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posue
runt. Ad Prusiam regem legatus T.Quinctius Flamininus uenit, quem suspectum Roma-
nis & receptus post fugam Antiochi Hannibal, & bellum aduersus Eumenem motū facie
bat.ibi seu quia a Flaminino inter cetera obiectum Prusiae erat,hominem omnium qui ui-
uerent infestissimum populo R.apud eum esse:qui patriae suae primum,deinde fractis eius
opibus,Antiocho regi auctor belli aduersus populum R. fuisset: seu quia ipse Prusias, ut
gratificaretur praesenti Flaminino Romanisque,per se necandi aut tradendi eius in pote-
statem consilium cepit:a primo colloquio Flaminini milites extēplo ad domum Hānibalis
custodiendam missi sunt.Semper talem exitum uitae suae Hannibal prospexerat animo, &
Romanorum inexpiabile odium in se cernens, & fidei regum nihil sane confisus. Prusiae
uero leuitatem etiam expertus erat . Flaminini quoque aduentum uelut fatalem sibi hor- I
ruerat.ad omnia undique infesta,ut iter semper aliquod praeparatum fugae haberet,septē
exitus e domo fecerat,& ex ijs quosdam occultos,ne custodia saepirentur. sed graue impe
rium regum nihil inexploratum,quod inuestigari uolunt, efficit. totius circuitum domus
ita custodijs complexi sunt,ut nemo inde elabi posset.Hannibal, posteaquam est nunciatū
milites regios in uestibulo esse: postico, quod deuium maxime atque occultissimi exitus
erat,fugere conatus,ut id quoque occursu militum obsaeptum sensit,& omnia circa clausa
custodijs dispositis esse: uenenum, quod multo ante praeparatum ad tales habebat casus,
poposcit.&,Liberemus,inquit,diuturna cura populum R.quando mortem senis exspecta-
re longum censent.nec magnam,nec memorabilem ex inermi proditoq.Flamininus uicto
riam feret. mores quidem populus R. quantum mutauerit, uel hic dies argumento erit.
Horum patres Pyrrho regi hosti armato exercitum in Italia habenti, ut a ueneno caueret, K
praedixerunt: hi legatum consularem,qui auctor esset Prusiae per scelus occidendi hospi-
tis miserunt.Exsecratus deinde in caput regnūq. Prusiae,& hospitales deos uiolatae ab eo
fidei testes inuocans,poculum exhausit.Hic uitae exitus fuit Hannibalis.Scipionem & Po
lybius & Rutilius hoc anno mortuum scribunt. Ego neque his, neque Valerio assentior:
his, quod censoribus M. Porcio, L. Valerio principem senatus ipsum L.Valerium censo-
rem lectum inuenio, cum superioribus tribus lustris Africanus fuisset: quo uiuo,nisi ut il-
le senatu moueretur,quam notam nemo memoriae prodidit, alius princeps in locum eius
electus nō esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M.Naeuius: aduersus quem
oratio inscripta P.Africani est.Hic Naeuius in magistratuum libris est tribunus pl.P.Claudio,

A dio,L.Porcio consulibus: sed inijt tribunatum Ap. Claudio,M.Sempronio consulibus A. D.quartum idus Decembres. inde tres menses ad idus Martias sunt: quibus P.Claudius, L.Porcius consulatum inierunt. ita & uixisse in tribunatu Naeuij uidetur: diesque ei dici ab eo potuisse: decessisse autem ante L.Valerij,& M. Porcij censuram. Trium clarissimorum suae cuiusque gentis uirorum non magis tempore congruente comparabilis mors uidetur esse, quam quod nemo eorum satis dignum splendore uitae exitum habuit. iam primum omnes non in patrio solo mortui,nec sepulti sunt.ueneno absumpti Hānibal & Philopoemen:exsul Hannibal proditus ab hospite:captus Philopoemen,in carcere & in uinculis exspirauit. Scipio,etsi non exsul,neque dānatus,die tamen dicta, ad quam nō affuerat, reus absens citatus,uoluntarium non sibimet ipse solum, sed etiam funeri suo exsiliū indixit. Dum ea in Peloponneso, a quibus diuertit oratio,geruntur: reditus in Macedoniam
B Demetrij legatorumq.aliter aliorum affecerat animos.uulgus Macedonum,quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium,ut pacis auctorem,cum ingenti fauore conspiciebant: simul & spe haud dubia regnum ei post mortem patris destinabant. nam etsi minor aetate,quam Perseus,esset: hunc tamen iusta matrefamilias, illum pellice ortū esse.illum,ut ex uulgato corpore genitum,nullam certi patris notam habere:hunc insignē Philippi similitudinem praeseferre.ad hoc,Romanos Demetrium in paterno solio locaturos: Persei nullam apud eos gratiam esse. Haec uulgo loquebantur. itaque & Persea cura angebat,ne parum pro se una aetas ualeret,cum omnibus alijs rebus, frater superior esset: & Philippus ipse,uix sui arbitrij fore,quem heredem regni relinqueret, credens, sibi quoque grauiorem esse,quam uellet,minorem filium censebat. offendebatur interdū concursu Macedonum ad eum: & alteram iam se uiuo regiam esse indignabatur. Et ipse iuuenis
C haud dubie inflatior redierat, subnixus erga se iudicijs senatus,concessisque sibi, quae patri negata essent. & omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud ceteros Macedonas, tantam inuidiam non apud fratrem modo, sed etiam apud patrem conciliabat. utique posteaquam alij legati Romani uenerunt, & cogebatur decedere Thracia, praesidiaque deducere, & alia aut ex decreto priorum legatorum, aut ex noua constitutione senatus facere. sed omnia maerens quidem & gemens, eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis, quam secum, cernebat: obedienter tamen aduersus Romanos faciebat, ne quam mouendi extemplo belli caussam praeberet. auertendos etiam animos a suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam,exercitum in Odrysas & Dantheletas & Besios duxit. Philippopolin urbem fuga desertam opidanorum, qui in proxima mōtium iuga cum familijs receperant sese,cepit: campestresq. barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. relicto inde ad Philippopolin praesidio, quod haud
D multo post ab Odrysis expulsum est, opidum in Deuriopo condere instituit, Paeoniae ea regio est prope Erigonum fluuium,qui ex Illyrico per Poeoniam fluens in Axium amnem editur. Haud procul Stobis,uetere urbe,nouam urbem Perseida,ut is filio maiori haberetur honos,appellari iussit. Dum haec in Macedonia geruntur, consules in prouincias profecti. Marcellus nuncium praemisit ad L.Porcium proconsulem, ut ad Nouum Gallorum opidum legiones admoueret. aduenienti consuli Galli sese dediderunt. duodecim millia armatorum erant.plerique arma ex agris rapta habebant.ea aegre patientibus ijs adempta quaeq. alia aut populantes agros rapuerant, aut secum attulerant. de his rebus, qui quererentur,legatos Romam miserunt.Introducti in senatum a C.Valerio praetore exposuerūt: se, superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri & egestate, ad quaerendam sedē Alpes transgressos,quae inculta per solitudines uiderent, ibi sine ullius iniuria consedisse.
E opidum quoque aedificare coepisse: quod indicium esset,nec agro nec urbi ulli uim allaturos uenisse.nuper M.Claudium ad se nuncium misisse,bellum se cum ijs, ni dederentur,gesturum.se certam,etsi non speciosam pacē,quam incerta belli praeoptātes,dedisse se prius in fidem,quam in potestatem populi Romani. post paucos dies iussos & agro & urbe decedere.sese tacitos abire quo terrarum possent,in animo habuisse.arma deinde sibi,& postremo omnia alia,quae ferrent agerētue,adempta.orare se senatum populumq. R.ne in se innoxios deditos acerbius, quam in hostes saeuirent. Huic orationi senatus ita responderi iussit. Neque illos recte fecisse,cum in Italiam uenerint, opidumq. in alieno agro, nullius Romani magistratus,qui ei prouinciae praeesset,permissu aedificare conati sint: neque se-

natui

natui placere deditos spoliari. itaque se cum ijs legatos ad cõsulem missuros: qui si redeāt F
unde uenerint, omnia ijs sua reddi iubeant: quiq. protinus eant trans Alpes, & denunciēt Gallicis populis, multitudinem suam domi contineant. Alpes prope inexsuperabilem finem in medio esse. non utique ijs melius fore, quam qui eas primi per uias fecissent. Legati missi L. Furius Purpureo, Q. Minucius, L. Mālius Acidinus. Galli redditis omnibus, quae sine cuiusquam iniuria habebāt, Italia excesserunt. Legatis Romanis transalpini populi benigne responderunt. seniores eorum nimiam lenitatem populi Romani castigarunt, quod eos homines, qui gentis iniussu profecti occupare agrum imperij Romani, & in alieno solo aedificare opidum conati sunt, impunitos dimiserint. debuisse grauem temeritatis mercedem statui. quod uero etiam sua reddiderint, uereri ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur. Et exceperunt & prosecuti cum donis legatos sunt. M. Claudius consul Gallis ex prouincia exactis, Istricum bellum moliri coepit, litteris ad senatum missis, ut G
sibi in Istriam transducere legiones liceret. Id senatui placuit. Illud agitabant, uti colonia Aquileiam deduceretur. nec satis constabat, utrum Latinā, an ciuium Romanorum deduci placeret. postremo Latinam potius coloniam deducendam patres censuerunt. triumuiri creati sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina & Parma coloniae Romanorum ciuium sunt deductae. bina millia hominum in agro, qui proxime Boiorū, ante Tuscorum fuerat, octona iugera Parmae, quina Mutinae acceperūt. deduxerūt triūuiri M. Aemilius Lepidus, T. Aebutius Carus, L. Quinctius Crispinus. Et Saturnia colonia ciuium Romanorum in agrum Caletranum est deducta. deduxerūt triūuiri Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, T. Sempronius Gracchus: iugera in singulos data decem. Eodem anno A. Terentius propr. haud procul flumine Ibero in agro Ausetano & proelia secunda cum Celtiberis fecit, & opida, quae ibi communierant, aliquot expugnauit. H
Vlterior Hispania eo anno in pace fuit: quia & P. Sempronius propraetor diutino morbo est implicitus, & nullo lacessente peropportune quieuerunt Lusitani. Nec in Liguribus memorabile quidquam a Q. Fabio consule gestum. M. Marcellus ex Istria reuocatus, exercitu dimisso Romam comitiorum caussa redijt. Creauit consules Cn. Baebium Tamphilū, & L. Aemilium Paullum. Cum M. Aemilio Lepido hic aedilis curulis fuerat, a quo consule quinctus annus erat, cum is ipse Lepidus post duas repulsas cōsul factus esset. Praetores inde facti Q. Fuluius Flaccus, M. Valerius Laeuinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Caecilius Denter, C. Terentius Istra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum caussa, quod sanguine per biduum pluuisse in area Concordiae satis credebant: nunciatūque erat, haud procul Sicilia insulam, quae non ante fuerat, nouam editam e mari esse. Hānibalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est: legatis ad eam rē ad Prusiam mis I
sis praeter T. Quinctium Flamininum, cuius in ea re celebre est nomen, L. Scipione Asiatico, & P. Scipione Nasica.

EPITOME. LIBRI. XL

VM Philippus liberos eorum quos in uinculis nobilissimorum hominum habebat, conquiri ad mortem iussisset: Theoxena pro liberis suis & sororis admodum pueris uerita regis libidinem, prolatis in medium gladijs, & poculo, in quo erat uenenum, suasit ijs, ut imminens ludibrium morte effugerent: & cum persuasisset, ipsa etiam se interemit. Certamina inter Philippi Macedoniae regis liberos Perseum & Demetrium referuntur: & ut fraude fratris sui Demetrius confictis criminibus, inter quae accusatione parricidij, & affectati regni, primum petitus, ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, ueneno necatus est: regnūq. Macedoniae mortuo Philippo ad Perseum deuenit. Item res in Liguribus et Hispania contra Celtiberos a compluribus feliciter gestas continet. Libri Numae Pompilij in agro L. Petilij scribae sub Ianiculo a cultoribus agri, in arca lapidea clausi, & Graeci & Latini, inuenti sunt: in quibus plura, quae dissoluendarum religionum erant, praetor, ad quem delati erant, cum legisset, iurauit senatui, contra rempub. esse ut legerētur, seruarenturq.: & ex S.C. in Comitio exusti sunt. Colonia Aquileia deducta est. Philippus aegritudine animi confectus, quod Demetrium filium, falsis Persei alterius filij in eundem delationibus impulsus, ueneno sustulisset, & de poena Persei cogitauit: uoluitq. Antigonum potius amicum suum successorem regni sui relinquere. sed in hac cogitatione morte raptus est: regnum Perseus excepit. K

LIBER

A
LIBER . XL

RINCIPIO inſequentis anni, conſules praetoreſq.ſortiti prouin-
cias ſunt.cōſulibus nulla praeter Ligures,quae decerneretur,erat.
Iuriſdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M.Valerio
euenit.Hiſpaniarū Q.Fuluio Flacco citerior,P.Manlio ulterior,L.
Caecilio Dentri Sicilia,C.Terentio Iſtrae Sardinia. conſules dele
ctus habere iuſſi. Q. Fabius ex Liguribus ſcripſerat, Apuanos ad
rebellionem ſpectare,periculumq.eſſe,ne impetum in agrum Piſa
num facerent.Et ex Hiſpanijs citeriorem in armis eſſe & cum Cel
tiberis bellariſciebant : in ulteriore,quia diu aeger praetor eſſet, luxuria & otio ſolutā di-
B ſciplinam militarem eſſe. Ob ea nouos exercitus conſcribi placuit,quattuor legiones in
Ligures,uti ſingulae quina millia & ducētos pedites,trecenos haberent equites:ſociorum
ijſdem Latini nominis XV millia peditum addita, & octingenti equites.hi duo conſulares
exercitus eſſent. ſcribere praeterea iuſſi ſeptem millia peditum ſociorum ac Latini nomi
nis,& quadringentos equites & mittere ad M.Marcellum in Galliam:cui ex conſulatu pro
rogatum imperium erat. in Hiſpaniam etiam utramque,quae ducerentur, quattuor millia
peditū ciuium Romanorum,C C equites,& ſociorum ſeptem millia peditum cum C C C
equitibus ſcribi iuſſa. & Q.Fabio Labeoni cum exercitu quem habebat in Liguribus, pro-
rogatum in annum imperium eſt. Ver procelloſum eo anno fuit.pridie Parilia media fer-
me die atrox cum uento tempeſtas coorta, multis ſacris profaniſq. locis ſtragem fecit, ſi-
gna aenea in Capitolio deiecit, forem ex aede Lunae, quae in Auentino eſt, raptā tulit,&
C poſticis partibus Cereris templi affixit: ſigna alia in Circo maximo cū columnis, quibus
ſuperſtabant, euertit: faſtigia aliquot templorum a culminibus abrupta foede diſſipauit.
itaque in prodigium uerſa ea tempeſtas,procurariq. haruſpices iuſſerunt. ſimul procuratū
eſt, quod tripedem mulum Reate natum nunciatum erat: & a Formijs aedē Apollinis Ca
ietae de caelo tactam. ob ea prodigia XX hoſtijs maioribus ſacrificatum eſt,& diem unum
ſupplicatio fuit. Per eoſdem dies ex litteris A.Terentij propraetoris cognitum,P.Sempro
nium in ulteriore prouincia, cum plus annum aeger fuiſſet, mortuum eſſe. eo maturius in
Hiſpaniā praetores iuſſi proficiſci. Legationes tranſmarinae deinde in ſenatū introductae
ſunt. prima Eumenis & Pharnacis regum,& Rhodiorum querentium de Sinopenſium cla-
de. Philippi quoque legati & Achaeorum & Lacedaemoniorum ſub idem tempus uene
runt. ijs, prius Marcio audito,qui ad res Graeciae Macedoniaeq. uiſendas miſſus erat,re-
ſponſa data ſunt. Aſiae regibus ac Rhodijs reſponſum eſt, legatos ad eas res uiſendas miſ-
D ſurum ſenatum. De Philippo auxerat curam Marcius.nam ita feciſſe eum, quae ſenatui
placuiſſent,fatebatur,ut facile appareret,non diutius,quam neceſſe eſſet,facturum: neque
obſcurum erat, rebellaturum: omniaq.quae tunc ageret diceretq.,eo ſpectare. Iam pri-
mum omnem fere multitudinem ex maritimis ciuitatibus cum familijs ſuis in Emathiam,
quae nunc dicitur, quondam appellata Paeonia eſt,tranſduxit: Thracibuſq.& alijs barba-
ris urbes tradidit habitandas: fidiora haec genera hominū fore ratus in Romano bello.In-
gentem ea res fremitum tota Macedonia fecit. relinquenteſq. penates ſuos cum coniugi-
bus ac liberis, pauci tacitum dolorem continebant: exſecrationeſq. in agminibus profici-
ſcentium in regem,uincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus, omnes ho-
mines,omnia loca temporaque ſuſpecta habebat. poſtremo negare propalam coepit,ſatis
tutum ſibi quidquam eſſe,niſi liberos eorum,quos interfeciſſet,comprehenſos in cuſtodia
E haberet,& tempore alium alio tolleret. Eam crudelitatem foedam per ſe, foediorē unius
domus clades fecit. Herodicum principem Theſſalorum multis ante annis occiderat.ge-
neros quoque eius poſtea interfecit.in uiduitate relictae filiae,ſingulos filios paruos habē
tes. Theoxena,& Archo nomina his mulieribus erant. Theoxena multis petentibus aſ-
pernata nuptias eſt. Archo Poridi cuidam longe principi gentis Aeneatum nupſit, & a-
pud eum plures enixa partus, paruis admodum relictis omnibus, deceſſit. Theoxena,ut
in ſuis manibus liberi ſororis educarentur, Poridi nupſit:& tamquam omnes ipſa enixa fo
ret, ſuum ſororiſq. filios in eadem habebat cura. poſteaquam regis edictum de compre-
hendendis liberis eorum, qui interfecti eſſent, accepit, ludibrio futuros non regis modo,

ſed

ſed cuſtodum etiã libidini rata, ad rẽ atrocẽ animum adiecit, auſaq. eſt dicere, ſe ſua manu F
potius omnes interfecturã, quam in poteſtatem Philippi uenirent. Poris abominatus mentionem tam foedi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hoſpites dixit, comitemq. ipſum fugae futurum eſſe. Proficiſcuntur ab Theſſalonica Aeneam ad ſtatum ſacrificium, quod conditori Aeneae cum magna caerimonia quotannis faciunt. ibi die per ſollemnes epulas conſumpto, nauem praeparatam a Poride, ſopitis omnibus, de tertia uigilia conſcẽdunt, tamquam redditurі in Theſſalonicam, ſed tranſijcere in Euboeam erat propoſitũ. ceterũ in aduerſum uentum nequidquam eos tendentes prope terram lux oppreſſit. & regij qui praeerant cuſtodiae portus, lembum armatum ad pertrahendam eam nauim miſerũt, cum graui edicto, ne reuerterentur ſine ea. Cum iam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumq. intentus erat. interdum manus ad caelum tendens, opem, ut dij ferrent, orabat. ferox interim femina ad multo ante praecogitatum reuoluta fa G
cinus, uenenum diluit, ferrumq. promit. & poſito in conſpectu poculo, ſtrictiſq. gladijs, Mors, inquit, una uindicta eſt. uiae ad mortem hae ſunt. qua quẽque animus fert, effugite ſuperbiam regiam, agite iuuenes mei, primum, qui maiores eſtis, capite ferrum: aut haurite poculum, ſi ſegnior mors iuuat. Et hoſtes aderant, & auctor mortis inſtabat. alijs alio leto abſumptis ſemianimes e naue praecipitantur. ipſa deinde, uirum comitem mortis conplexa, in mare ſeſe deiecit. naue uacua dominis regij potiti ſunt. Huius atrocitas facinoris nouam uelut flammam regis inuidiae adiecit, ut uulgo ipſum liberoſq. eius exſecrarentur. quae dirae breui ab omnibus dijs exauditae, ut ſaeuiret ipſe in ſuum ſanguinem, effecerunt. Perſeus enim, cum in dies magis cerneret fauorem dignitatemq. Demetrij fratris apud Macedonum multitudinem creſcere, & gratiam apud Romanos, ſibi ſpem nullam regni ſupereſſe niſi in ſcelere ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. ceterum cum H
ſe ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, ſatis per ſe ualidum crederet: ſingulos amicorum patris tentare ſermonibus perplexis inſtitit. & primo quidam ex his, aſpernantium tale quidquam ſpeciem praebuerunt, quia plus in Demetrio ſpei ponebant. deinde creſcẽte in dies Philippi odio in Romanos, cui Perſeus indulgeret, Demetrius ſumma ope aduerſaretur, proſpicientes animo exitũ incauti a fraude fraterna iuuenis, adiuuãdũ quod futurum erat rati, fouendamque ſpem potentioris, Perſeo ſe adiungunt. cetera in ſuum quaeque tempus agenda differunt. in praeſentia placet, omni ope in Romanos accendi regem, impelliq. ad conſilia belli, ad quae iam ſua ſponte animum inclinaſſet. ſimul ut Demetrius in dies ſuſpectior eſſet, ex compoſito ſermones ad ſpem Romanorum trahebant. ibi cum alij mores & inſtituta eorum, alij res geſtas, alij ſpeciem ipſius urbis nondum exornatae neque publicis neque priuatis locis, alij ſingulos principum eluderent: iuuenis incau- I
tus & amore nominis Romani, & certamine aduerſus fratrem, omnia tuendo, ſuſpectum ſe patri, & opportunum criminibus faciebat. itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis conſiliorum habebat. totus in Perſea uerſus, cum eo cogitationes eius rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miſerat in Baſtarnas ad accerſenda auxilia: adduxerantq. inde nobiles iuuenes, & regij quoſdam generis, quorum unus ſororem ſuam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratque conſociatio gẽtis eius animum regis. Tum Perſeus, Quid iſta proſunt? inquit. nequaquam tantum in externis auxilijs eſt praeſidij, quantum periculi fraude domeſtica. proditorem nolo dicere, certe ſpeculatorem habemus in ſinu: cuius, ex quo obſes Romae fuit, corpus nobis reddiderũt Romani, animum ipſi habent. Omnium paene Macedonum in eum ora conuerſa ſunt, nec regem ſe alium habituros aiunt, quam quem Romani dediſſent. His per ſe aegra mens ſenis K
ſtimulabatur, & animo magis, quam uultu, ea crimina accipiebat. Forte luſtrandi exercitus uenit tempus: cuius ſollemne eſt tale. Caput mediae canis praeciſae, & prior pars ad dextrã cum extis, poſterior ad laeuam uiae ponitur. inter hãc diuiſam hoſtiã copiae armatae trãſducũtur. praeferũtur primo agmini arma inſignia omnium ab ultima origine Macedoniae regum, deinde rex ipſe cum liberis ſequitur, proxima eſt regia cohors, cuſtodeſq. corporis: poſtremum agmen Macedonum cetera multitudo claudit. latera regis duo filij iuuenes cingebant, Perſeus iam triceſimum annum agens, Demetrius quinquennio minor, medio iuuentae robore ille, hic flore: fortunati patris matura ſoboles, ſi mẽs ſana fuiſſet. Mos erat, luſtrationis ſacro peracto, exercitum decurrere, & diuiſas bifariam duas

A acies cōcurrere ad ſimulacrum pugnae.regij iuuenes duces ei ludicro certamini dati. ceterum non imago fuit pugnae,ſed tamquam de regno dimicaretur,ita cōcurrerunt: multaq. uulnera ſudibus facta,nec praeter ferrum quidquam defuit ad iuſtam belli ſpeciem. Pars ea, quae ſub Demetrio erat, longe ſuperior fuit. id aegre patiente Perſeo,laetari prudētes amici eius,eamq.rem ipſam dicere praebituram cauſſam criminandi iuuenis. Conuiuium eo die ſodalium, qui ſimul decurrerant, uterq. habuit. cum uocatus ad cenam ab Demetrio Perſeus negaſſet, feſto die inuitatio benigna, & hilaritas iuuenilis utroſque in uinum traxit. commemoratio ibi certaminis ludicri,& iocoſa dicta in aduerſarios: ita ut ne ipſis quidem ducibus abſtineretur, iactabantur. ad has excipiendas uoces ſpeculator ex conuiuis Perſei miſſus, cum incautior obſeruaretur, exceptus a iuuenibus forte triclinio egreſſis male multatur. Huius rei ignarus Demetrius,quin comeſſatū,inquit,ad fratrem imus? B & iram eius, ſi qua ex certamine reſidet, ſimplicitate & hilaritate noſtra lenimus? omnes ſe ire conclamarūt, praeter eos,qui ſpeculatoris ab ſe pulſati praeſentem ultionem metuebant. cum eos quoque Demetrius traheret,ferrum ueſte abdiderunt: quo ſe tutari, ſi qua uis fieret,poſſent. Nihil occulti eſſe in inteſtina diſcordia poteſt. utraque domus ſpeculatorum & proditorum plena erat. praecucurrit index ad Perſea,ferro ſuccinctos nunciās cū Demetrio quattuor adoleſcentes uenire.& ſi cauſſa apparebat:(nam ab ijs pulſatum conuiuam ſuum audierat)tamē infamandae rei cauſſa ianuam obſerari iubet:& ex parte ſuperiore aedium,uerſiſq.in uiam feneſtris,comeſſatores tamquam ad caedem ſuam uenientes ad itu ianuae arcet. Demetrius,per uiam quod excluderetur, paulliſper uociferatus,in cōuiuium redit, totius rei ignarus. Poſtero die Perſeus, cum primum conueniendi poteſtas patris fuit, regiam ingreſsus,perturbato uultu in conſpectu patris tacitus procul conſtitit. C cui cum pater,ſatin'ſaluae? & quaenam ea maeſtitia eſſet? interrogaret eum: De lucro pater, inquit, uiuere me ſcito. iam non occultis a fratre petimur inſidijs. nocte cum armatis domum ad interficiendum me uenit: clauſiſq.foribus,parietum praeſidio me a furore eius ſum tutatus. Cum pauorem miſtum admiratione patri inieciſſet: Atqui ſi aures praebere potes,inquit,manifeſtam rem teneas, faciam. Enimuero ſe Philippus dicere auditurum, uocariq.extemplo Demetrium iuſſit: & ſeniores duos amicos, expertos inter fratres certaminum,infrequentes iam in regia,Lyſimachum & Onomaſtum accerſit,quos in conſilio haberet. Dum ueniunt amici ſolus,filio procul ſtante,multa ſecum animo uolutans inambulauit.poſteaquam ueniſſe eos nunciatum eſt: ſeceſſit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem cuſtodibus corporis.filiis ut ternos inermes ſecum introducerent,permiſit. Ibi cum conſediſſet: Sedeo,inquit,miſerrimus pater iudex inter duos filios,accuſatorem parricidij,& reum,aut conficti aut admiſſi criminis labem apud meos inuenturus.Iam D pridem quidem hanc procellam imminentem timebam,cum uultus inter uos minime fraternos cernerem,cum uoces quaſdam exaudirem.ſed interdum ſpes animum ſubibat, deflagrare iras ueſtras,purgari ſuſpiciones poſſe. etiā hoſtes armis poſitis foedus iciſſe,& priuatas multorum ſimultates finitas. ſubituram uobis aliquando germanitatis memoriam, puerilis quōdam ſimplicitatis conſuetudiniſq. inter uos, meorum denique praeceptorum: quae uereor ne uana ſurdis auribus cecinerim. Quoties ego audientibus uobis deteſtatus exempla diſcordiarum fraternarum, horrendos euentus eorum retuli? quibus ſe,ſtirpemque ſuam,domos,regna funditus euertiſſent? meliora quoque exēpla parte altera poſui, ſociabilem conſortionem inter binos Lacedaemoniorum reges, ſalutarem per multa ſaecula ipſis patriaeq..eandem ciuitatem,poſteaquā mos ſibi cuique rapiendi tyrannidem exortus ſit, euerſam. iam hos, Eumenem Attalumq. fratres, a quam exiguis rebus,prope ut E puderet regij nominis;mihi, Antiocho,& cuilibet regū huius aetatis,nulla re magis,quam fraterna unanimitate regnum aequaſſe.ne Romanis quidem exemplis abſtinui,quae aut uiſa,aut audita habebam, T.& L.Quinctiorum,qui bellum mecum geſſerunt: P.& L.Scipionum,qui Antiochum deuicerunt: patris patruiq. eorum,quorum perpetuam uitae concordiam mors quoque miſcuit. neque uos illorum ſcelus, ſimiliſq. ſceleri euentus deterrere a uaecordi diſcordia potuit; neque horum bona mens,bona fortuna ad ſanitatem flectere. Viuo, & ſpirante me hereditatem meam ambo & ſpe & cupiditate improba creuiſtis. eo uſque me uiuere uultis,donec alterius ueſtrum ſuperſtes,haud ambiguum regem alterum mea morte faciam. nec fratrem, nec patrem poteſtis pati. nihil cari, nihil ſancti eſt in omnium

mnium uicem, regni unius insatiabilis amor successit. Agite conscelerate aures paternas: decernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palã quidquid aut ueri potestis, aut cõminisci libet. reseratae aures sunt, quae posthac secretis alterius ab altero criminibus claudentur. Haec furens ira cum dixisset, lacrymae omnibus obortae, & diu maestum silẽtium tenuit. Tum Perseus. Aperienda nimirum nocte ianua fuit, & armati comessatores accipiendi, praebendumq. ferro iugulum: quando non creditur nisi perpetratum facinus, & eadem petitus insidijs audio, quae latro, atque insidiator. non nequidquam isti unum Demetrium filium te habere, me subditum, & pellice genitum appellant. nam si gradum, si caritatem filij apud te haberem: non in me querentem deprehensas insidias, sed in eum, qui fecisset, saeuires: nec adeo tibi uilis uita esset nostra, ut nec praeterito periculo meo mouereris, neque futuro, si insidiantibus sit impune. itaq. si mori tacitum oportet, taceamus, precati tãtum deos, ut a me coeptum scelus, in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. G sin autem, quod circumuentis in solitudine natura ipsa subijcit, ut hominum, quos numquã uiderint, fidem tamen implorent, mihi quoque ferrum in me strictum cernenti, uocem mittere liceat: per te, patriumq. nomen, quod utri nostrum sanctius sit, iampridem sentis, ita me audias precor, tamquam si uoce & comploratione nocturna excitus mihi quiritanti interuenisses, Demetrium cum armatis nocte intempesta in uestibulo meo deprehẽdisses. quod tum uociferarer in praesenti pauidus, hoc nunc postero die queror. Frater, non comessantium in uicem iam diu uiuimus inter nos. regnare utique uis. huic spei tuae obstat aetas mea, obstat gentiũ ius, obstat uetustus Macedoniae mos, obstat uero etiam patris iudiciũ. huc transscendere nisi per meum sanguinem non potes. omnia moliris & tentas. ad huc seu cura mea, seu fortuna restitit parricidio tuo. Hesterna die in lustratione & decursu & simulato ludicro pugnae funestum prope proelium fecisti. nec me aliud a morte uindicauit, quam quod me ac meos uinci passus sum. ab hostili proelio tãquam fraterno lusu pertrahere me ad cenam uoluisti. H Credis me pater inter inermes conuiuas cenaturum fuisse, ad quem armati comessatum uenerunt? credis nihil a gladijs nocte periculum fuisse, quem sudibus te inspectante prope occiderunt? Quid hoc noctis, quid inimicus ad iratum, quid cum ferro succinctis iuuenibus uenis? conuiuã me tibi committere ausus non sum, comessatorem te cum armatis uenientem recipiam? Si aperta ianua fuisset, funus meũ parares hoc tempore pater, quo querentem audis. Nihil ego tamquam accusator criminose, nec dubia argumentis colligendo ago. quid enim? negat se cum multitudine uenisse ad ianuam meã? an ferro succinctos secum fuisse? quos nominauero, accerse. possunt quidẽ omnia audere, qui hoc ausi sunt, non tamen audebunt negata. si deprehensos intra limen meũ cum ferro ad te deducerẽ, rem pro manifesto haberes: fatentes pro deprehẽsis habe. I Exsecrare nunc cupiditatẽ regni, & furias fraternas cõcita. sed ne sint caecae pater exsecrationes tuae, discerne & dispice insidiatorem, & petitum insidiis: noxium huic esse caput. qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos deos: qui periturus fraterno scelere fuit, perfugium in patris misericordia & iustitia habeat. quo enim alio confugiam? cui non sollemne lustrale exercitus tui, non decursus militum, non domus, non epulae, nõ nox ad quietem data naturae beneficio mortalibus, tuta est? si iero ad fratrem inuitatus, moriẽdum est. si recepero intra ianuam comessatum fratrem, moriendum est. nec eundo, nec manendo insidias euito. quo me conferam? nihil praeter deos pater & te colui. non Romanos habeo, ad quos confugiam. perisse expetunt, quia tuis iniuriis doleo, quia tibi ademptas tot urbes, tot gẽtes, modo Thraciae maritimã oram indignor. nec me nec te incolumi, Macedoniam suam futurã sperant. si me scelus fratris, te senectus absumpserit, aut neq. ea quidem exspectata fuerit, regem regnumq. Macedoniae sua futura sciunt. Si quid extra K Macedoniam tibi Romani reliquissent, mihi quoque id relictum crederem receptaculum. At in Macedonibus satis praesidij est. Vidisti hesterno die impetum in me militum. quid illis defuit, nisi ferrũ? quod illis defuit interdiu, conuiuae fratris noctu assumpserunt. Quid de magna parte principum loquar? qui in Romanis spem omnem dignitatis & fortunae posuerunt, & in eo qui omnia apud Romanos potest. neque hercule istum mihi tãtum fratri maiori, sed prope est, ut tibi quoque ipsi regi & patri praeferãt. iste enim est, cuius beneficio poenam tibi senatus remisit, qui nũc te ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem obligatam & obnoxiam adolescentiae suae esse aequum censet, pro isto Romani stãt,

pro

A pro iſto oēs urbes tuo imperio liberatae, pro iſto Macedones, qui pace Romana gaudent, mihi praeter te pater quid uſquam aut ſpei aut praeſidij eſt? Quo ſpectare illas litteras ad te nunc miſſas T. Quinctij credis? quibus & bene te conſuluiſſe rebus tuis ait, quod Demetrium Romā miſeris, & hortatur, ut iterum & cum pluribus legatis, & primoribus quoque Macedonum remittas eum. T. Quinctius nunc eſt auctor omnium rerum iſti & magiſter. eū ſibi, te abdicato patre, in locū tuū ſubſtituit. illic ante omnia clamdeſtina concocta ſunt conſilia: quaeruntur adiutores cōſiliis, cum te plures & principes Macedonū cū iſto mittere iubet. qui hinc integri & ſinceri Romam eunt, Philippum regem ſe habere credentes, imbuti illinc & infecti Romanis delenimentis redeunt. Demetrius iis unus omnia eſt, eū iam regem uiuo patre appellant. Haec ſi indignor, audendū eſt ſtatim non ab aliis ſolum, ſed etiam a te pater, cupiditatis regni crimen. ego uero, ſi in medio ponitur, non agnoſco.
B quem enim ſuo loco moueo, ut ipſe in eius locum ſuccedam? unus ante me pater eſt, & ut diu ſit, deos rogo. ſuperſtes ei ita ſim, ſi merebor, ut ipſe me eſſe uelit. hereditatem regni ſi pater tradet, accipiam. Cupit regnum, & quidem ſcelerate cupit, qui tranſcendere feſtinat ordinem aetatis, naturae, moris Macedonū, iuris gentium. Obſtat frater maior, ad quē iure, uoluntate etiam patris regnum pertinet. tollatur. non primus regnum fraterna caede petiero. pater ſenex, & filio ſolus orbatus, de ſe magis timebit, quam ut filij necem ulciſcatur. Romani laetabuntur, probabunt, defendent factum. Hae ſpes incertae pater, ſed non inanes ſunt. ita enim res ſe habet, periculum uitae propellere a me potes, puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum ſumpſerunt: ſi facinori eorum ſucceſſerit, mortem meā idem tu perſequi non poteris. Poſteaquam dicendi finem Perſeus fecit, coniecti eorum, qui aderant oculi in Demetrium ſunt, uelut confeſtim reſponſurus eſſet. deinde diu ſilen-
C tium fuit. Cum perfuſum fletu appareret omnibus loqui non poſſe, tandem uicit dolorem ipſa neceſſitas, cum dicere iuberent, atque ita orſus eſt. Omnia quae reorum antea fuerant auxilia, pater, praeoccupauit accuſator. Simulatis lacrymis in alterius perniciem, ueras meas lacrymas ſuſpectas tibi fecit. cum ipſe ex quo ab Roma redii, per occulta cum ſuis colloquia dies noctesq. inſidietur, ultro mihi non inſidiatoris modo, ſed latronis manifeſti & percuſſoris ſpeciem induit. Periculo ſuo te exterret, ut innoxio fratri per eundem te maturet perniciem. perfugium ſibi nuſquam gentium eſſe ait, ut ego ne apud te quidem quidquam ſpei reliquae habeam. circumuētum, ſolum, inopē, inuidia gratiae externae, quae obeſt potius, quam prodeſt, onerat. Iam illud, quam accuſatorie? quod noctis huius crimen miſcuit cum cetera inſectatione uitae meae? ut & hoc, quod iam quale ſit ſcies, ſuſpectum alio uitae noſtrae tenore faceret, & illam uanam criminationem ſpei, uolūtatis, conſiliorū
D meorum, nocturno hoc ficto & compoſito argumento fulciret. ſimul & illud quaeſiuit, ut repętina & minime praeparata accuſatio uideretur: quippe ex noctis huius metu & tumultu repentino exorta. Oportuit autem Perſeus, ſi proditor ego patris regniq. eram, ſi cum Romanis, ſi cum aliis inimicis patris inieram conſilia, non exſpectatam fabulam noctis huius eſſe, ſed proditionis meae ante me accuſatū: ſi illa ſeparata ab hac uana accuſatio erat, inuidiamq. tuam aduerſus me magis, quam crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut praetermitti, aut in aliud tempus differri: ut perſpiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi, nouo quidē & ſingulari genere odij, inſidias feciſſes. ego tamē, quantum in hac ſubita perturbatione potero, ſeparabo ea quae tu cōfudiſti, & noctis huius inſidias aut tuas aut meas detegam. Occidendi ſui conſilium me iniſſe uideri uult, ut ſcilicet maiore fratre ſublato, cuius iure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, iudicio regnum eſt futurum: ego minor in eius quem occidiſſem, ſuccederem locum. quid ergo illa ſibi uult pars altera ora-
E tionis, qua Romanos a me cultos ait? atque eorum fiducia in ſpem regni me ueniſſe? nam ſi & in Romanis tantum momenti eſſe credebam, ut, quem uellent, imponerent Macedoniae regem, & meae tantum apud eos gratiae confidebam, quid opus parricidio fuit? an ut cruētum fraterna caede diadema gererem? ut illis ipſis, apud quos aut uera, aut certe ſimulata probitate partam gratiam habeo, ſi quam fortem habeo, exſecrabilis & inuiſus eſſem? niſi T. Quinctium credis, cuius uirtute & cōſiliis me nunc arguis regi, cum & ipſe tali pietate uiuat cum fratre, mihi fraternae caedis fuiſſe auctorem. Idem non Romanorum ſolum gratiam, ſe[illegible] Macedonum iudicia, ac paene omnium deorum hominumq. conſenſum collegit, per qu[illegible] omnia ſe mihi parem in certamine non futurum crediderit. idem tamquam

in alijs

in alijs omnibus rebus inferior essem, ad sceleris spem ultimam confugisse me insimulat. F
Vis hanc formulam cognitionis esse, ut uter timuerit, ne alter dignior uideretur regno, is
consilium opprimendi fratris cepisse iudicetur? Exsequamur tamen quocumque modo cō
ficti ordinem criminis. Pluribus modis se petitum criminatus est, & omnes insidiarum
uias in unum diem contulit. uolui interdiu eum post lustrationem, cum concurrimus, &
quidem si dijs placet, lustrationum die occidere. uolui, cum ad cenam inuitaui, ueneno
scilicet tollere. uolui cum comessatum gladiis accincti me secuti sunt, ferro interficere.
tempora quidem qualia sint ad parricidium electa, uides: lusus, conuiuij, comessationis,
quis dies? qualis? quo lustratus exercitus, quo inter diuisam uictimam, praelatis omniū,
qui umquam fuere Macedoniae regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera pater
praeuecti sumus, & secutum est Macedonum agmen. hoc ego, etiam siquid ante admi-
sissem piaculo dignum, lustratus & expiatus sacro, tum cum maxime in hostiam itineri G
nostro circumdatam intuens, parricidium, uenena, gladios in comessationem praepara-
tos uolutabam in animo: ut quibus alijs deinde sacris contaminatam omni scelere men-
tem expiarem? sed caecus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere
uult, aliud alio confundit. nam si ueneno te inter cenam tollere uolui, quid minus aptum
fuit, quam pertinaci certamine & concursu iratum te efficere? ut merito, sicut fecisti, in-
uitatus ad cenam abnueres? cum autem iratus negasses, utrum ut placarem te danda o-
pera fuit, ut aliam quaererem occasionem, quoniam semel uenenum paraueram: an ab il-
lo consilio uelut transiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, & quidem eo die per speciem co-
messationis occiderem? quo deinde modo, si te metu mortis credebam cenam euitasse
meam, non ab eodem metu comessationem quoque euitaturum existimabam? Non est res
qua erubescam pater, si die festo inter aequales largiore uino sum usus: tu quoque uelim in H
quiras, qua laetitia, quo lusu apud me celebratum hesternum conuiuium sit, illo etiā (pra-
uo forsitan) gaudio prouehente, quod in iuuenili armorum certamine pars nostra non infe
rior fuerat. miseria haec & metus crapulam facile excusserunt: quae si non interuenissent,
insidiatores nos sopiti iaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo dominum
interfecturus eram, non temperassem uino in unū diem? non milites abstinuissem meos?
Et ne ego me solus nimia simplicitate tuear, ipse quoque minime malus ac suspicax frater,
Nihil aliud scio, inquit, nihil arguo, nisi quod cum ferro comessatum uenerunt. si quaeram
unde idipsum scieris, necesse erit te fateri, aut speculatorum tuorū plenam domum fuisse
meam, aut illos ita aperte sumpsisse ferrum, ut omnes uiderent. Et ne quid ipse aut prius
inquisisse, aut nunc criminose argumentari uideretur, te quaerere ex iis quos nominasset,
iubebat, an ferrum habuissent? ut tamquam in re dubia, cum id quaesisses, quod ipsi faten- I
tur, pro cōuictis haberentur. Quin tu illud quaeri iubes, nū tui occidendi caussa ferrum su-
mpserint? num me auctore & sciente? hoc enim uideri uis, non illud quod fatetur. & palā
est, & sui se tuendi caussa sumpsisse dicunt. recte an perperam fecerint, ipsi sui facti rationē
reddent. meam caussam, quae nihil eo facto contingitur, ne miscueris: aut explica, utrum
aperte, an clam te aggressuri fuerimus? si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur ne-
mo praeter eos, qui tuum speculatorem pulsarunt? si clam, quis ordo consilij fuit? conuiuio
soluto, cū comessator ego discessissem, quattuor substitissent, ut sopitum te aggrederētur?
quomodo fefellissent, & alieni, & mei, & maxime suspecti, quia paullo ante in rixa fuerāt?
quomodo autē trucidato te ipsi euasuri? quattuor gladiis domus tua capi & expugnari po-
tuit? Quin tu omissa ista nocturna fabula, ad id, quod doles, quod inuidiam urit, reuerteris?
cur usquam regni tui mentio fit Demetri? cur dignior patris fortunae successor quibusdā K
uideris, quam ego? cur spem meam, quae, si tu non esses, certa erat, dubiam & sollicitā fa-
cis? Haec sentit Perseus, etsi non dicit: haec istum inimicum, haec accusatorem faciūt: haec
domum, haec regnum tuum, criminibus & suspicionibus replent. Ego autem pater, quem
admodum nec nunc sperare regnum, nec ambigere umquam de eo forsitan debeam, quia
minor sum, quia tu me maiori cedere uis, sic illud nec debui facere, nec debeo, ut indignus
te patre, indignus omnibus uidear. id enim uitiis meis, non cedendo cui ius fasq. est, hoc
modestia consequar. Romanos obiicis mihi, & ea, quae gloriae esse debent, in crimen uer
tis. ego nec obses Romanis, ut traderer, nec ut legatus mitterer Romam, petii. a te missus,
non recusaui. utroque tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Mace-

A donum essem. itaque mihi cum Romanis amicitiae caussa tu fuisti pater. quoad tecũ illis pax manebit, mecum quoque gratia erit. si bellum esse coeperit, qui obses, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus ero. Nec hodie ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo. ne obsit, tantum deprecor: nec in bello coepit, nec ad bellum reseruatur. pacis pignus fui. ad pacem retinendam legatus missus sum: neutra res mihi nec gloriae nec crimini sit. Ego si quid impie in te pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam deprecor poenam. si innocens sum, ne inuidia conflagrem, cum crimine non possim, deprecor. Non hodie me primum frater accusat: sed hodie primum aperte, nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te maiorem fratrem pro minore deprecari oportebat: te adolescentiae, te errori ueniam impetrare. in eo ubi praesidium esse oportebat, ibi exitium est. E conuiuio & comessationibus prope semisomnus raptus sum ad caussam B parricidij dicendam. sine aduocatis, sine patronis ipse pro me dicere cogor. si pro alio dicendum esset, tempus ad meditandum & componendam orationem sumpsissem, cum quid aliud, quam ingenij fama periclitarer? ignarus quid accersitus essem, te iratum & iubentem dicere caussam, fratrem accusantem audiui. ille diu ante praeparata, meditata in me oratione est usus: ego id tantum temporis, quo accusatus sum, ad agnoscendum quid ageretur habui. utrum momento illo horae accusatorem audirem? an defensionem meditarer? attonitus repentino, atque inopinato malo, uix quid obijceretur, intelligere potui, nedum satis sciam, quo modo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrem iudicem haberem? apud quem etiam si caritate a fratre maiore uincor, misericordia certe reus uinci non debeo. ego enim ut me mihi tibiq. serues, precor: ille ut me in securitatem suam occidas, postulat. quid eum, cum regnum ei tradideris, facturum credis in me esse, qui iam nunc C sanguine meo sibi indulgeri aequum censet? Dicenti haec lacrymae simul spiritũ & uocẽ intercluserunt. Philippus summotis ijs, paullisper collocutus cum amicis, pronunciauit, non uerbis se, nec unius horae disceptatione caussam eorum diiudicaturum, sed inquirendo in utriusque uitam, mores, & dicta factaque in magnis paruisque rebus obseruando: ut omnibus appareret, noctis proximae crimen facile reuictum, suspectam nimiam cum Romanis Demetrij gratiam esse. Haec uiuo Philippo uelut semina iacta sunt Macedonici belli, quod maxime cum Perseo gerendum erat. consules ambo in Ligures, quae tum una consularis prouincia erat, proficiscuntur. & quia prospere ibi res gesserunt, supplicatio in unum diem decreta est. Ligurum duo millia fere ad extremum finem prouinciae Galliae, ubi castra Marcellus habebat, uenerunt, uti reciperentur, orantes. Marcellus, operiri eodem loco Liguribus iussis, senatum per litteras consuluit. senatus rescribere M. Ogulnium D praetorem Marcello iussit, uerius, fuisse consules, quorum prouincia esset, quam se, quid e republica esset, decernere. tum quoque non placere sibi: per deditionem Ligures recipi, & receptis arma adimi, itaque eos ad consules mitti, senatum aequum censere. Praetores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hispaniam, quam & priore praetura prouinciã obtinuerat, Q. Fuluius Flaccus in citeriorem peruenit, exercitumque a Terentio accepit. nam ulterior morte P. Sempronij propraetoris sine imperio fuerat. Fuluium Flaccum oppidum Hispanum Vrbicuam nomine oppugnantem Celtiberi adorti sunt. dura ibi proelia aliquot facta. multi Romani milites & uulnerati & interfecti sunt. uicti perseuerantia Fuluij, quod nulla ui abstrahi ab obsidione potuit, Celtiberi fessi proelijs uarijs abscesserunt. urbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta & direpta est. praedam militibus praetor concessit. Fuluius hoc opido capto, P. Manlius exercitu tantum in unum coacto, qui dissipatus fuerat, nulla alia memorabili gesta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Haec ea E aestate in Hispania gesta. Terentius, qui ea prouincia decesserat, ouans urbem inijt. translatum argenti pondo IX millia CCCXX, auri LXXX pondo & duae coronae aureae põdo LXVII. Eodem anno inter populum Carthaginiensem & regem Massanissam in re praesenti disceptatores Romani de agro fuerunt. ceperat eũ ab Carthaginiensibus pater Massanissae Gala. Galam Syphax inde expulerat: postea, in gratiam soceri Hasdrubalis, Carthaginiensibus dono dederat. Carthaginienses eo anno Massanissa expulerat. Haud minore certamine animorum, quam cum ferro & acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Carthaginienses, quod primo maiorum suorum fuisset, deinde a Syphace ad se peruenisset, repetebant. Massanissa paterni regni agrum se & recepisse, & habere iure gentiũ aiebat, & caussa

& possessione superiorem esse. nihil aliud se in ea disceptatione metuere, quam ne pudor Romanorum, dum uereantur ne quid socio, atque amico regi aduersus communes suos, atque illius hostes indulsisse uideantur, damno sit. Legati possessionis ius non mutarunt. caussam integram Romam ad senatum reiecerunt. In Liguribus nihil postea gestum. recesserant primum in deuios saltus. deinde dimisso exercitu, passim in uicos castellaq. sua dilapsi sunt. consules quoque dimittere exercitum uoluerunt, ac de ea re patres consuluerunt. Alterum ex his dimisso exercitu ad magistratus in annum creandos uenire Romam iusserunt, alterum cum legionibus suis Pisis hiemare. Fama erat, Gallos transalpinos iuuentutem armare: nec, in quam regionem Italiae effusura se multitudo esset, sciebatur: ita inter se consules compararunt, ut Cn. Baebius ad comitia iret, quia M. Baebius frater eius consulatum petebat. comitia consulibus rogandis fuere. Creati P. Cornelius Cethegus, M. Baebius Tamphilus. Praetores inde facti duo Q. Fabij, Maximus & Buteo, Ti. Claudius G
An. 569 Nero, Q. Petillius Spurinus, M. Pinarius Posca, L. Duronius. his, inito magistratu, prouinciae ita sorte euenerunt. Ligures consulibus, praetoribus, Q. Petillio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, Ti. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia, & Istri adiecti, quod Tarentini Brundisiniq. nunciabant, maritimos agros infestos transmarinarum nauium latrocinijs esse. eadem Massilienses de Ligurum nauibus querebantur. Exercitus inde decreti. quattuor legiones consulibus, quae quina millia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites, & quindecim millia socium ac Latini nominis, octingentos equites. In Hispanijs prorogatum ueteribus praetoribus imperium est cũ exercitibus quos haberent, & in supplementum decreta tria millia ciuium Romanorũ, ducenti equites, & socium Latini nominis sex millia peditum, trecenti equites. Nec rei naualis cura omissa. duumuiros in eam rem consules creare iussi, H per quos naues uiginti deductae naualibus socijs ciuibus Romanis, qui seruitutem seruissent, complerentur, ingenui tantum in ijs praeessent. Inter duumuiros ita diuisa tuenda denis nauibus maritima ora, ut promontorium ijs Mineruae uelut cardo in medio esset, alter in dexteram partem usque ad Massiliam, laeuam alter usque ad Barium tueretur. Prodigia multa foeda & Romae eo anno uisa & nunciata peregre. In Area Vulcani & Concordiae sanguinem pluit, & pontifices hastas motas nunciauere, & Lanuuij simulacrum Iunonis Sospitae lacrymasse. & pestilentia in agris, forisque, & conciliabulis, & in urbe tanta erat, ut libitina tunc uix sufficeret. His prodigijs cladibusque anxij patres decreuerunt, ut & consules, quibus dijs uideretur, hostijs maioribus sacrificarent, & decemuiri libros adirent. eorum decreto supplicatio circa omnia puluinaria Romae in diem unum indicta est. ijsdem auctoribus & senatus censuit, & consules edixerunt, ut per totam Italiam tri- I duum supplicatio & feriae essent. Pestilentiae tanta uis erat, ut, cum propter defectionem Corsorum, bellumque ab Iliensibus concitatum in Sardinia, octo millia peditum ex socijs Latini nominis scribi placuisset, & CCC equites. quos M. Pinarius praetor secum in Sardiniam transijceret, tantũ hominum demortuum esse, tãtum ubique aegrorum consules renunciauerint, ut is numerus effici militum non potuerit. quod deerat militum, sumere a Cn. Baebio proconsule, qui Pisis hibernabat, iussus praetor, atque inde in Sardiniã transijcere. L. Duronio praetori, cui prouincia Apulia euenerat adiecta de Bacchanalibus quaestio est: cuius residua quaedam uelut semina ex prioribus malis iam priore anno apparuerant: sed magis inchoatae apud L. Pupium praetorem quaestiones erant, quam ad exitum ullum perductae. id persecare nouum praetorem, ne serperet iterum latius, patres iusserunt. Et leges de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt. Legationes deinde in senatum introduxerunt, regum primas, Eumenis & Ariarathis Cappadocis, K & Pharnacis Pontici. nec ultra quidquam ijs responsum est, quam missuros, qui de controuersijs eorum cognoscerent statuerentque. Lacedaemoniorum deinde exsulum & Achaeorum legati introducti sunt. & spes data exsulibus est, scripturũ senatũ Achaeis, ut restituerentur. Achaei de Messene recepta, compositisq. ibi rebus, cum assensu patrum exposuerũt, & a Philippo rege Macedonũ duo legati uenerunt, Philocles & Apelles nulla super re, quae ab senatu petẽda esset: speculatũ magis inquisitũq. missi, de ijs quorũ Perseus Demetrium insimulasset, sermonum cum Romanis, maxime cũ T. Quinctio, aduersus fratrẽ de regno habitorum. Hos tamquam medios, nec in alterius fauorẽ inclinatos miserat rex.

erant

A erant autem & hi Persei fraudis in fratrem ministri & participes. Demetrius omniũ,prae-
terquam fraterni sceleris,quod nuper eruperat,ignarus,primo neque magnam,neque nul
lam spem habebat, patrem sibi placari posse. minus deinde in dies patris animo fidebat,
cum obsideri aures a fratre cerneret. itaque circumspiciens dicta factaq. sua, nec cuius su-
spiciones augeret, maxime ab omni mentione & contagione Romanorum abstinebat: ut
neque scribi sibi uellet: quia hoc praecipue criminum genere exasperari animũ sentiebat.
Philippus simul ne otio miles deterior fieret, simul auertendae suspicionis caussa quidquã
a se agitari de Romano bello,Stobos Paeoniae exercitu,indicto, in Medicam ducere per-
git. Cupido eum ceperat in uerticem Aemi montis adscendendi, quia uulgatae opinioni
crediderat, Pontificum simul & Hadriaticum mare,& Istrum amnem,& Alpes cõspici pos
se. subiecta oculis ea haud parui sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Per-
B cunctatus regionis peritos de adscensu Aemi,cum satis inter omnes constaret,uiam exer-
citui nullam esse,paucis & expeditis per difficillimum aditum: ut sermone familiari mino
rem filium permulceret,quem statuerat non ducere secum,primum quaerit ab eo,cum tan
ta difficultas itineris proponatur, utrum perseuerandum sit in incepto, an abstinendum.
si pergat tamen ire, non posse obliuisci se in talibus rebus Antigoni, qui saeua tempestate
iactatus; cum in eadem naue secum suos omnes habuisset,praecepisse liberis diceretur, ut
& ipsi meminissent, & ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus dubijs
periclitari auderet. memorem ergo se praecepti eius, duos simul filios non commissurum
in aleam eius,qui proponeretur casus. & quoniam maiorem filium secum duceret, mino-
rem ad subsidia spei, & custodiam regni remissurum in Macedoniam esse. Non fallebat
Demetrium ablegari se, ne adesset consilio: cum in conspectu locorum consultaret: quã
C proxime itinera ad mare Hadriaticum,atque Italiam ducerent,quaeq. belli ratio esset futu
ra.sed non solum parendum patri tum,sed etiam assentiendum erat,ne inuitum parere sus-
picionem faceret. Vt tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas ex praetoribus re
giis unus,qui Paeoniae praeerat,iussus est prosequi eum cum modico praesidio.Hunc quo
que Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam esse coepe-
rat, ad quem ita inclinato regis animo hereditas regni pertineret,inter coniuratos in fra-
tris perniciem habuit. in praesentia dat ei mandata, ut per omne obsequiũ insinuaret se in
quammaxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana, speculariq. abditos eius sensus
posset. ita digreditur Demetrius cum infestioribus, quam si solus iret, praesidijs. Philip-
pus Medicam primum,deinde solitudines interiacentes Medicae,atq. Aemo transgressus,
septimis demum castris ad radices montis peruenit. ibi unum moratus diem ad deligẽdos
D quos duceret secum,postero die iter est ingressus. Modicus primo labor in imis collibus
fuit. quantum in altitudinem egrediebantur,magis magisq. siluestria & pleraq. inuia loca
excipiebãt.peruenere deinde in tam opacum iter,ut,prae densitate arborum immissorum-
que aliorum in alios ramorum,perspici caelum uix posset.ut uero iugis appropinquabant,
quod rarum in alijs locis esset,adeo omnia contecta nebula,ut haud secus,quam nocturno
itinere,impedirẽtur.tertio demum die ad uerticem peruentum. nihil uulgatae opinioni di
gressi inde detraxerunt: magis credo ne uanitas itineris ludibrio esset,quam quod aduer-
sa inter se maria montesq.& amnes ex uno loco conspici potuerint. Vexati omnes,& an-
te alios rex ipse,quo grauior aetate erat, difficultate uiae est. duabus aris ibi Ioui & Soli sa
cratis cum immolasset,qui triduo adscẽderat,biduo est degressus,frigora nocturna maxi-
me metuens,quae caniculae ortu similia brumalibus erant.Multis per eos dies difficultati
E bus conflictatus, nihilo laetiora in castris inuenit: ubi summa paenuria erat, ut in regione
quã ab omni parte solitudines clauderent.itaq.unũ tantum moratus diẽ quietis eorũ caus-
sa,quos habuerat secum,itinere inde simili fugae in Dantheletas transcurrit.Socij erãt,sed
propter inopiam haud secus,quam hostium fines Macedones populati sunt. rapiẽdo enim
passim uillas primum, dein quosdam uicos etiam euastarunt, non sine magno pudore re-
gis, cum sociorum uoces nequidquam deos sociales nomenque suum implorantes audi-
ret. Frumento inde sublato in Medicam regressus,urbẽ quam Petram appellant,oppugna-
re est adortus. ipse a campestri aditu castra posuit. Perseum filium cum modica manu cir-
cummisit, ut a superioribus locis urbem aggrederetur. Opidani,cum terror undique insta-
ret,obsidibus datis,in praesentia dediderunt sese.ijdem,posteaquã exercitus recessit,obli-

ti obsidum,relicta urbe,in loca munita & montes refugerunt. Philippus, omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis militibus, & fraude praetoris Didae auctis in filium suspicionibus,in Macedoniam redijt. Missus hic comes(ut ante dictum est)cum simplicitatem iuuenis incauti, & suis haud immerito succensentis, assentando, indignandoq. & ipse uicem eius,captaret: in omnia ultro suam offerens operam, fide data arcana eius elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur.cui consilio adiutor deum beneficio oblatus uidebatur Paeoniae praetor.per cuius prouinciam spem ceperat elabi tuto posse. Hoc consilium extemplo & fratri proditur,& auctore eo indicatur patri. Litterae primum ad obsidētem Petram allatae sunt. inde Herodorus (princeps hic amorum Demetrij erat) in custodiam est coniectus, & Demetrius dissimulanter asseruari iussus. Haec super cetera tristem aduentum in Macedoniam regi fecerunt. mouebant eum & praesentia crimina.exspectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miserat,censebat. His anxius curis cum aliquot menses egisset,tandem legati,iā ante praemeditatis in Macedonia,quae ab Roma renunciarent, uenerunt. qui super cetera scelera falsas etiam litteras signo adulterino T. Quinctij signatas reddiderunt regi. deprecatio erat in litteris,si quid adolescens,cupiditate regni prolapsus,secum egisset,nihil eum aduersus suorum quemquam facturum:neque eum sese esse,qui ullius impij consilij auctor futurus uideri possit. Hae litterae fidem Persei criminibus fecerunt. itaq. Herodorus extēplo diu excruciatus sine indicio rei ullius in tormentis moritur. Demetrium iterum ad patrem accusauit Perseus de fuga per Paeoniam praeparata. arguebant eum corrupti quidam, ut comites itineris essent.maxime falsae litterae T.Quinctij urgebant.nihil tamen palam grauius pronunciatum de eo est,ut dolo potius interficeretur.nec id cura ipsius,sed ne poena eius consilia aduersus Romanos nudaret. Ab Thessalonica Demetriadem ipsi cum iter esset, Aestraeum Paeoniae Demetriū mittit cum eodē comite Dida Perseum ad Philippopolim ad obsides Thracum accipiēdos. digredienti ab se Didae mandata dedisse dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Dida, seu institutum seu simulatum est, ad quod celebrandum inuitatus Demetrius ab Aestraeo Heracleam uenit. in ea cena dicitur uenenum datum. poculo epoto extemplo sensit. & mox coortis doloribus, relicto conuiuio, cum in cubiculum recepisset sese, crudelitatem patris conquerens,parricidium fratris,ac Didae scelus incusans torquebatur.intromissi deinde Thyrsis quidam Stubereus, & Beroeaeus Alexander, iniectis tapetibus in caput faucesque,spiritum intercluserunt.ita innoxius adolescens, cum in eo ne simplici quidem genere mortis contenti inimici fuissent,interficitur. Dum haec in Macedonia gerūtur, L. Aemilius Paullus, prorogato ex consulatu imperio, principio ueris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit. Vbi primum in hostium finibus castra posuit: legati ad eum per speciem pacis petendae speculatum uenerunt.neganti Paullo nisi cum deditis pacisci se pacē, non tam id recusabant,quam tempore opus esse aiebant,ut generi agresti hominū persuaderetur. ad hoc decem dierum indutiae cum darentur: petierunt deinde, ne trans montes proximos castris pabulatum lignatumque milites irent. culta ea loca suorum finium esse. id ubi impetrauere,post eos ipsos montes unde auerterant hostem,exercitu omni coacto, repēte multitudine ingenti castra Romanorum oppugnare simul omnibus portis aggressi sunt.summa ui totum unum diem oppugnarunt, ita ut ne efferēdi quidem signa Romanis spatium,nec ad explicandam aciem locus esset. conferti in portis, obstando magis, quam pugnando, castra tutabantur. sub occasum solis cum recessissent hostes duos equites ad Cn.Baebium proconsulem cum litteris Pisas mittit, ut obsesso sibi per indutias quamprimum subsidio ueniret. Baebius exercitum M.Pinario praetori eunti in Sardiniam tradiderat. ceterum & senatum litteris certiorem fecit, obsideri a Liguribus L. Aemilium: & Claudio Marcello, cuius proxima inde prouincia erat, scripsit, ut, si uideretur ei, exercitum ex Gallia transduceret in Ligures,& L.Aemilium liberaret obsidione. Haec sera futura auxilia erant. Ligures postero die ad castra redeunt. Aemilius cum & uenturos scisset, & educere in aciem copias potuisset, intra uallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Baebius cum exercitu uenire a Pisis posset. Romae magnam trepidationem litterae Baebij fecerunt,eo maiorem,quod paucos post dies Marcellus,tradita exercitu Fabio,Romam cum uenisset, spem ademit, eum qui in Gallia esset exercitū in Ligures transduci posse,quia bellum cum Istris esset,prohibētibus coloniam Aquileiam deduci. eo pro

fectum

A fectum Fabium, neque inde regredi bello inchoato posse. Vna, & ea ipsa tardior quam tempus postulabat, subsidij spes erat, si consules maturassent in prouinciam ire. id ut facerent, pro se quisque patrum uociferari. consules, nisi confecto delectu, negare se ituros. nec suam segnitiam, sed uim morbi in caussa esse, quo serius perficeretur. non tamen potuerunt sustinere consensum senatus, quin paludati exirent, & militibus, quos conscriptos haberent, diem edicerent, quo Pisas conuenirent. permissum ut qua irent, protinus subitarios milites scriberent, ducerentque secum. Et praetoribus Q. Petillio & Q. Fabio imperatum est, ut Petillius duas legiones ciuiũ Romanorum tumultuarias scriberet, & omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret: Fabio, ut socijs Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites imperaret. Duumuiri nauales creati C. Matienus & C. Lucretius, nauesq. ijs ornatae sunt: Matienoque, cuius ad Gallicum sinum prouincia
B erat, imperatum, ut classem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram, si quo usui esse L. Aemilio, atque eius exercitui posset. Aemilius, posteaquam nihil usquam auxilij ostendebatur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam tentaret, priusquam hostes uenirent, qui iam segnius secordiusq. oppugnabant, ad quattuor portas exercitum instruxit: ut signo dato simul ex omnibus partibus eruptionem faceret, quattuor extraordinarijs cohortibus duas adiunxit, praeposito M. Valerio legato. erumpere extraordinaria porta iussit. ad dexterã principalem hastatos legionis primae instruxit: principes ex eadem legione in subsidijs posuit. M. Seruilius, & L. Sulpicius tribuni mil. his praepositi. tertia legio aduersus principalem sinistram portam instructa est. id tantum mutatum: principes primi, & hastati in subsidijs locati: Sex. Iulius Caesar, & L. Aurelius Cotta tribuni mil. huic legioni praepositi sunt. Q. Fuluius Flaccus legatus cum dextra
C ala ad quaestoriam positus. duae cohortes & triarij duarum legionum in praesidio castrorum manere iussi. Omnes portas concionabundus ipse imperator circumijt, & quibuscumque irritamentis poterat, iras militum acuebat: nunc fraudem hostium incusans, qui pace petita, indutijs datis, per ipsum indutiarum tempus, contra ius gentium, ad castra oppugnanda uenissent: nunc quantus pudor esset edocens, ab Liguribus latronibus, uerius quam hostibus iustis, Romanum exercitum obsideri. Quo ore quisquam uestrum, si hinc alieno praesidio, non uestra uirtute euaseritis, occurret, non dico eis militibus, qui Hannibalem, qui Philippum, qui Antiochũ, maximos nostrae aetatis reges ducesq. uicerunt, sed ijs, qui hos ipsos Ligures aliquoties pecorum modo, fugientes per saltus inuios consectati ceciderunt? quod Hispani, quod Galli, quod Macedones Poeniue nõ audeant, Ligustinus hostis uallũ Romanum subit, obsidet ultro & oppugnat, quem scrutantes antea deuios saltus, abditum & latentem uix inueniebamus? Ad haec consentiens reddebatnr militum cla
D mor, nullam militum culpam esse, quibus nemo ad erumpendum signum dedisset. daret signum, intellecturum eosdem, qui antea fuerint, & Romanos & Ligures esse. Bina cis montes castra Ligurum erant. ex ijs primis diebus sole orto pariter omnes compositi & instructi procedebant: tum nisi exsatiati cibo uinoq. arma non capiebant. dispersi, inordinati exibant, ut quibus pro spe certum esset. hostes extra uallum signa non elaturos. Aduersus ita incompositos eos uenientes, clamore pariter omnium, qui in castris erant, calonum quoque & lixarum sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improuisa res fuit, ut perinde ac insidijs circumuenti forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnae fuit. fuga deinde effusa, & fugientium passim caedes erat. equitibus dato signo, ut conscenderent equos, nec effugere quemquam sinerent, in castra omnes trepida fuga compulsi sunt: deinde ipsis exsuti castris. Supra quindecim millia Ligurum eo
E die occisa, capta duo millia & quingenti. Triduo post Ligurum Ingaunorum omne nomen obsidibus in deditionem uenit: gubernatores nautaeq. conquisiti, qui praedatores fuissent nauibus, atque omnes in custodiam coniecti. Et a C. Matieno duumuiro naues eius generis in Ligustina ora XXXII captae sunt. Haec qui nunciarent, litterasq. ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romam missi: simulq. peterent, ut L. Aemilio cõfecta prouincia decedere & deducere secum milites liceret, atque dimittere. Vtrumque permissum ab senatu, & supplicatio ad omnia puluinaria per triduum decreta: iussique praetores, Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius socijs, atq. nomini Latino remittere delectũ: & uti praetor urbanus consulibus scriberet, senatũ aequũ censere, subitarios milites

tes tumultus caussa conscriptos, primo quoque tempore dimitti. Colonia Grauiscae eo an F
no deducta est in agrum Etruscum de Tarquiniensibus quondam captũ. quina iugera agri
data. triumuiri deduxerunt, C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra.
Siccitate & inopia frugum insignis annus fuit. sex menses numquam pluuisse, memoriae
proditum est. Eodem anno in agro L. Petillij scribae sub Ianiculo, dum cultores agri al-
tius moliuntur terrã, duae lapideae arcae, octonos ferme pedes longae, quaternos latae, in
uentae sunt, operculis plũbo deuinctis. litteris Latinis Graecisque utraque arca inscripta
erat: in altera Numam Pompilium Pomponis filium regem Romanorum sepultum esse: in
altera libros Numae Pompilij inesse. Eas arcas cum ex amicorum sententia dominus a-
peruisset; quae titulum sepulti regis habuerat, inanis inuenta, sine ullo uestigio coporis
humani, aut ullius rei, per tabem tot annorum ossibus absumptis. in altera duo fasces can
delis inuoluti septenos habuere libros, non integra modo, sed recentissima specie. se- G
ptem Latini de iure pontificio erant: septem Graeci de disciplina sapientiae, quae illius ae
tatis esse potuit. Adijcit Antias Valerius Pythagoricos fuisse, uulgatae opinioni, qua
creditur Pythagorae auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodata fide.
Primo ab amicis, qui in re praesenti fuerunt, libri lecti. mox pluribus legentibus cum uul-
garentur, Q. Petillius praetor urbanus studiosus legendi, eos libros a L. Petillio sumpsit:
& erat familiaris usus, quod scribam eum quaestor Q. Petillius in decuriam legerat. Le-
ctis rerum summis, cum animaduertisset pleraque dissoluendarum religionum esse, L. Pe
tillio dixit, sese eos libros in ignem coniecturum esse. prius, quam id faceret, se ei per-
mitteret uti, si quod seu ius, seu auxiliũ se habere ad eos libros repetẽdos existimaret, expe
riretur: id integra sua gratia eum facturum. Scriba tribunos plebis adit. ab tribunis ad se-
natum res est reiecta. praetor se iusiurandum dare paratum esse aiebat, libros eos legi ser- H
uarique non oportere. Senatus censuit satis habendum quod praetor insiurandum pol-
liceretur. libros primo quoque tempore in Comitio cremandos esse. pretium pro libris
quantum Q. Petillio praetori maiorique parti tribunorum plebis uideretur, domino esse
soluendum. id scriba non accepit. libri in Comitio, igne a uictimarijs facto, in conspectu
populi cremati sunt. Magnum bellum ea aestate coortum in Hispania citeriore. Ad V
& X X X millia hominum, quantum numquam ferme antea, Celtiberi comparauerant.
Q. Fuluius Flaccus eam obtinebat prouinciam. is quia armare iuuentutem Celtiberos au-
dierat, & ipse quanta poterat a socijs auxilia contraxerat. sed nequaquam numero mili-
tum hostem aequabat. Principio ueris exercitum in Carpetaniam duxit, & castra loca-
uit ad opidum Aeburam, modico praesidio in urbe posito. Paucis post diebus Celti-
beri millia duo ferme inde sub colle posuerunt castra. quos ubi adesse praetor Romanus I
sensit, M. Fuluium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium spe-
culatum misit, quamproxime succedere ad uallum iussum, ut uiseret quanta essent: pu-
gna abstineret: reciperetque sese, si hostium equitatum exeuntem uidisset. Ita ut praece-
ptum erat, fecit. per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hae duae turmae ostenderen-
tur: dein subducerentur, ubi equitatus hostium castris procucurrisset. Postremo & Cel-
tiberi omnibus simul peditum equitumque copijs castris egressi, acie directa medio fer-
me spatio inter bina castra constiterunt. Campus erat planus omnis, & aptus pugnae. ibi
stetere Hispani hostem exspectãtes. Romanus intra uallum suos continuit per quattriduũ
continuum, & illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. ab Romanis nihil motum. inde
quieuere in castris Celtiberi, quia pugnae copia non fiebat. equites tãtum in stationem e-
grediebantur, ut parati essent si quid ab hoste moueretur. pone castra utrique pabulatum
& lignatum ibãt, neutri alteros impedientes. Praetor Romanus ubi satis tot dierum quie K
te credidit spem factam hosti nihil se priorem moturum, L. Acilium cum ala sinistra, &
sex millibus prouincialium auxiliorum circumire montem iubet, qui ab tergo hostibus
erat: inde, ubi clamorem audisset, decurrere ad castra eorum. nocte profecti sunt, ne pos-
sent conspici. Flaccus luce prima C. Scribonium praefectum socium ad uallum hostium
cum equitibus extraordinarijs sinistrae alae mittit. quos ubi & propius accedere, & plu-
res, quam soliti erant, Celtiberi conspexerunt; omnis equitatus effunditur castris, si-
mul & peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius, uti praeceptum erat, ubi primũ
fremitum equestriũ audiuit, auertit equos, & castra repetit: eo effusius sequi hostes. primo
equites,

A equites,mox & peditum acies aderat,haud dubia ſpe,caſtra eo die ſe oppugnaturos.quingentos paſſus,non plus a uallo aberant. Itaque ubi Flaccus ſatis abſtractos eos a praeſidio caſtrorum ſuorum ratus eſt,intra uallum exercitu inſtructo,tribus partibus ſimul erumpit, clamore non tantum ad ardorem pugnae excitãdum ſublato, ſed etiam,ut,qui in mõtibus erant,exaudirent. nec morati ſunt quin decurrerent, ſicut imperatum erat, ad caſtra: ubi quingentorum armatorum, non amplius, relictum erat praeſidium: quos cum & paucitas ſua, & multitudo hoſtium, & improuiſa res terruiſſet, prope ſine certamine capiuntur caſtra. caſtris,quae pars maxime a pugnantibus conſpici poterat, iniecit Acilius ignem. poſtremi Celtiberorum,qui in acie erant,primi flammam conſpexere: deinde per totam aciẽ uulgatum eſt, caſtra amiſſa eſſe, & tum cum maxime ardere. unde illis terror,inde Romanis animus creuit. iam clamor ſuorum uincentium accidebat,iam ardentia hoſtium caſtra

B apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati ſunt. ceterum poſteaquam receptus pulſis nullus erat, nec uſquam niſi in certamine ſpes, pertinacius de integro capeſſunt pugnam. Acie media urgebantur acriter a quincta legione aduerſus laeuum cornu,in quo ſui generis prouincia alia auxilia inſtruxiſſe Romanos cernebant, cum maiore fiducia intulerunt ſigna. Iam prope erat,ut ſiniſtrum cornu pelleretur Romanis, ni ſeptima legio ſucceſſiſſet.ſimul ab opido Aebura,qui in praeſidio relicti erãt,in medio ardore pugnae aduenerunt,& Acilius ab tergo erat. Diu in medio caeſi Celtiberi.qui ſupererant,in omnes paſſim partes capeſſunt fugam. equites bipartito in eos emiſſi, magnam caedem edidere. ad uiginti tria millia hoſtium eo die caeſa,capta quattuor millia,& DCCC, cũ equis plus quingentis, & ſigna militaria LXXXIIX. Magna uictoria,non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paullo plus CC, ſociũ Latini nominis DCCC triginta, externorum auxiliarium duo millia ferme & quadringenti ceciderunt. Praetor in ca-

C ſtra uictorem exercitũ reduxit. Acilius manere in caſtris ab ſe captis iuſſus poſtero die ſpolia de hoſtibus lecta: & pro concione donati,quorum uirtus inſignis fuerat.Saucijs deinde in opidum Aeburam deuectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductae legiones. ea urbs circumſeſſa cum a Celtiberis auxilia acceſſiſſet, morantibus ijs, nõ quia ipſi cunctati ſunt, ſed quia profectos a domo inexplicabiles continuis imbribus uiae, & inflati amnes tenebant,deſperato auxilio ſuorum in deditionẽ uenit. Flaccus quoque tempeſtatibus foedis coactus,exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi,qui domo profecti erant,deditionis ignari,cum tandem ſuperatis, ubi primum remiſerunt imbres, amnibus Contrebiã ueniſſent:poſteaquam caſtra nulla extra moenia uiderunt, aut in alteram partẽ trãslata rati,aut receſſiſſe hoſtes, per negligentiam effuſi ad opidum acceſſerunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt,& incompoſitos adorti fuderunt: quae res ad reſiſtẽdum

D eos,& ad capeſſendam pugnam impedijt, quod non uno agmine, nec ad ſigna frequentes ueniebant,eadem magnae parti ad fugam ſaluti fuit: ſparſi enim toto paſſim cãpo ſe diffuderunt, nec uſquam confertos eos hoſtis circumuenit. tamen ad duodecim millia ſunt caeſa. capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, ſigna militaria LXII. qui palati e fuga domum ſe recipiebant, alterum agmen Celtiberorum uenientium, deditionem Contrebiae & ſuam cladem narrando, auerterunt. extemplo in uicos caſtellaq. ſua omnes dilapſi. Flaccus a Contrebia profectus per Celtiberiam populabundus ducit legiones. multa caſtella oppugnauit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem uenit. Haec in citeriore Hiſpania eo anno geſta. Et in ulteriore Manlius praetor ſecunda aliquot proelia cum Luſitanis fecit. Aquileia colonia Latina eodem anno in agro Gallorũ eſt deducta.tria millia peditum quinquagena iugera,centuriones centena,centena quadragẽ

E na equites acceperunt.triumuiri deduxerunt P.Cornelius Scipio Naſica, C. Flaminius,L. Mãlius Acidinus.Aedes duae eo anno dedicatae ſunt,una Veneris Erycinae ad portã Collinam. dedicauit L. Porcius, L.F.Licinus duumuir. uota erat ab conſule L. Porcio Liguſtino bello. altera in foro olitorio Pietatis.eam aedem dedicauit M.Acilius Glabrio duumuir,ſtatuamq.auratam,quae prima omniũ in Italia ſtatua aurata eſt,patri Glabrioni poſuit. Is erat, qui ipſe eam aedem uouerat quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnaſſet, locaueratque idem ex S. C. Per eoſdem dies,quibus hae aedes dedicatae ſunt, L. Aemilius Paullus proconſ.ex Liguribus Ingaunis triumphauit. Tranſtulit coronas aureas quinque & uiginti.nec praeterea quidquã auri argentiq.in eo triumpho latũ. captiui mul-

ti principes Ligurum ante currum ducti. aeris trecenos militibus diuisit. Auxerunt eius F triumphi famam legati Ligurum pacem perpetuam orantes. ita in animum induxisse Ligurum gẽtem, nulla umquam arma, nisi imperata a populo R. sumere. Responsum a Q. Fabio praetore est Liguribus iussu senatus: orationem eam non nouam Liguribus esse: mens uero ut noua & orationi conueniens esset, ipsorum id plurimum referre. ad consules irent, &, quae ab ijs imperata essent, facerent. nulli alii quam consulibus senatum crediturum esse, sincera fide in pace Ligures esse. Pax in Liguribus fuit. In Corsica pugnatum est cum Corsis. ad duo millia eorum M. Pinarius praetor in acie occidit. qua clade compulsi obsides dederunt, & cerae centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus, & cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda proelia facta. Carthaginiẽsibus eodem anno C obsides redditi: pacemq. cum ijs populus R. non ab se tantum, sed ab rege G etiam Massanissa praestitit, qui tum praesidio armato agrum, qui in cõtrouersia erat, obtinebat. Otiosam prouinciam consules habuerunt. M. Baebius comitiorum caussa Romam reuocatus consules creauit, A. Postumium Albinum Luscum, & C. Calpurnium Pisonem. Praetores exinde facti Ti. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus, P. Cornelius Mamercus, T. Minucius Molliculus, A. Hostilius Mancinus, C. Maenius. ij omnes magistratũ

An. 570 idibus Martijs inierunt. Principio eius anni, quo A. Postumius Albinus, & C. Calpurnius Piso consules fuerunt, ab A. Postumio consule in senatum introducti, qui ex Hispania citeriore uenerãt a Q. Fuluio Flacco, L. Minucius legatus, & duo tribuni militum T. Maenius, & L. Terentius Massaliota. hi cum duo secunda proelia, deditionem Celtiberiae, confectã prouinciam nunciassent, nec stipendio, quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus esse, petierunt ab senatu primum, ut ob res prospere gestas dijs immortalibus honos haberetur: deinde, ut Q. Fuluio decedenti de prouincia, deportare inde exercitum, cuius forti opera & ipse, & multi ante eum praetores usi essent, liceret. quod H fieri, praeterquam quod ita deberet, etiam prope necessariũ esset. ita enim obstinatos esse milites, ut non ultra retineri posse in prouincia uiderentur, iniussuq. abituri inde essent, si non dimitterentur: aut in perniciosam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri. Cõsulibus ambobus prouinciam Ligures esse senatus iussit. Praetores inde sortiti sunt. A. Hostilio urbana, T. Minucio peregrina obuenit, P. Cornelio Sicilia, C. Maenio Sardinia. Hispanias sortiti, L. Postumius ulteriorem, Ti. Sempronius citeriorem. Is quia successurus Q. Fuluio erat, ne uetere exercitu prouincia spoliaretur, Quaero, inquit, de te, L. Minuci, cum confectam prouinciam nuncies, existimes ne Celtiberos perpetuo in fide mansuros, ita ut sine exercitu ea prouincia obtineri possit? si neque de fide barbarorum quidquam recipere aut affirmare nobis potes, & habendum illic utique exercitum censes, utrum tandem I auctor senatui sis supplementũ in Hispaniam mittẽdi? ut ij modo, quibus emerita stipẽdia sint, milites dimittantur, ueteribus militibus tirones immisceantur? an deductis de prouincia ueteribus legionibus nouas conscribendi & mittendi, cum contemptum tirocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit? dictu, quam re, facilius sit, prouinciam ingenio ferocem, rebellatricem, confecisse. Paucae ciuitates, ut quidem ego audio, quas uicina maxime hiberna premebant, in ius ditionemq. uenerunt: ulteriores in armis sunt. quae cum ita sint, ego iam hinc praedico P.C. me exercitu eo, qui nunc est, rẽp. administraturum. si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hibernacula electurum, neque nouum militem ferocissimo hosti obiecturum. Legatus ad ea, quae interrogatus erat, respondit, neque se, neque quemquam aliũ diuinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. itaque negare non posse, quin rectius sit, etiam ad pacatos barbaros nondum satis assuetos imperio, exercitum mitti. nouo autem, an uetere exer- K citu opus sit, eius esse dicere, qui scire possit, quã fide Celtiberi in pace mãsuri sint, simul & qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in prouincia retineantur. si ex eo quod aut inter se loquantur, aut succlamationibus apud concionãtem imperatorem significent, quid sentiant coniectandum sit, palam uociferatos esse, aut imperatorem in prouincia retenturos, aut cum eo in Italiam uenturos esse. Disceptationem inter praetorẽ legatumq. consulum relatio interrupit, qui suas ornari prouincias, priusquam de praetoris exercitu ageretur, aequum censebant. Nouus omnis exercitus consulibus est decretus, binae legiones Romanae cum suo equitatu, & socium Latini nominis, quãtus semper numerus,

XV

A XV millia peditum, DCCC equites.cum hoc exercitu Apuanis Liguribus,ut bellũ inferrent, mandatum est. P. Cornelio & M. Baebio prorogatum imperium: iussiq. prouincias obtinere,donec consules uenissent. tum imperatum, ut,dimisso quem haberent exercitu, reuerterentur Romam. de Ti. Sempronij deinde exercitu actum est. nouam legionem ei quinque millium & ducentorum peditum cum equitibus quadringentis consules scribere iussi,& mille praeterea peditũ ciuium Romanorum,quinquaginta equites,& socijs a nomine Latino imperare septem millia peditum,CCC equites. cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem Ti.Sempronium.Q.Fuluio permissum,ut,qui milites ante Sp.Postumium & Q.Marcium consules ciues Romani sociiue in Hispaniam transportati essent: & praeterea supplemento adducto, quod amplius duabus legionibus quam decem millia & CD pedites,sexcenti equites essent,& socium Latini nominis XII millia, DC equites:
B quorum forti opera duobus aduersus Celtiberos proeliis usus Q.Fuluius esset: eos,si uideretur,secum deportaret. Et supplicationes decretae, quod is prospere rempublicã gessisset.& ceteri praetores in prouincias missi. Q.Fabio Buteoni prorogatum in Galliam imperium est. Octo legiones praeter exercitum ueterẽ,qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat,eo anno esse placuit. & is ipse exercitus aegre explebatur propter pestilentiam, quae iam tertium annum urbem Romanam,atque Italiam uastabat. Praetor Ti.Minucius, & haud ita multo post consul C. Calpurnius moritur,multiq.alij omnium ordinũ illustres uiri.postremo prodigii loco ea clades haberi coepta est.C.Seruilius pont.max.piacula irae deum conquirere iussus,decẽuiri libros inspicere,consul Apollini, Aesculapio, Saluti dona uouere,& dare signa inaurata.quae uouit,deditque. Decemuiri supplicationẽ in biduũ ualetudinis caussa in urbe,& per omnia fora conciliabulaq.edixerunt. maiores duodecim
C annis omnes coronati,& lauream in manu tenentes,supplicauerunt. Fraudis quoque humanae insinuauerat suspicio animis. & ueneficii quaestio ex senatuscõsulto, quod in urbe, propiusue urbem decem millibus passuum esset commissum:C.Claudio praetori,qui in locum Ti.Minucii erat suffectus: ultra decimum lapidem per fora conciliabulaq. C.Maenio priusquam in Sardiniam prouinciam trãsiiceret,decreta.Suspecta consulis erat mors maxime. necatus a Quarta Hostilia uxore dicebatur. ut quidem filius eius Q. Fuluius Flaccus in locum uitrici consul est declaratus:aliquanto magis infamis mors Pisonis coepit esse:& testes exsistebant,qui post declaratos consules Albinum & Pisonem,quibus comitijs Flaccus tulerat repulsam,& exprobratum ei a matre diceret,quod iam ei tertium negatus consulatus petenti esset,& adiecisse, pararet se ad petendum,intra duos menses effecturam,ut consul fieret.inter multa alia testimonia ad caussam pertinẽtia, haec quoque uox nimis ue
D ro euentu comprobata ualuit,cur Hostilia damnaretur. Veris principio huius dum consules nouos delectus Romae tenet: mors deinde alterius, & creandi comitia cõsulis in locũ eius,omnia tardiora fecerunt.interim P.Cornelius & M.Baebius,qui in cõsulatu nihil memorabile gesserant,in Apuanos Ligures exercitum induxerunt. Ligures,qui ante aduentum in prouinciam consulum non exspectassent bellum, improuiso oppressi, ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos,consulto per litteras prius senatu,deducere ex montibus in agros cãpestres,procul ab domo,ne reditus spes esset,Cornelius & Baebius statuerunt,nullum alium ante finem rati fore Ligustini belli. Ager publicus populi Romani erat in Samnitibus,qui Tauraninorum fuerat. in eum cum trãsducere Ligures Apuanos uellent,edixerunt Ligures ab Anido ** montibus descendere cũ liberis coniugibusq.: sua omnia secum portarẽt.Ligures saepe per legatos deprecati,ne penates,sedem in qua geniti
E essent,sepulcra maiorum cogerentur relinquere; arma, obsides pollicebantur. posteaquã nihil impetrabant,neque uires ad bellandum erant,edicto paruerunt. Transducti sunt publico sumptu,ad quadraginta millia liberorum capitum cũ feminis puerisque. argenti data centum & quinquaginta millia HS,unde in nouas aedes compararẽt, quae opus essent. agro diuidendo dandoq. ijdem qui transduxerant,Cornelius & Baebius praepositi.postulantibus tamen ipsis, quinque uiri ab senatu dati, quorum ex consilio agerent. Transacta re,cum ueterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus. Hi omnium primi nullo bello gesto triumpharunt. tantum hostes ducti ante currum: quia nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quidquam in triumphis eorum fuerat. Eodem anno in Hispania Fuluius Flaccus propraetor, quia successor

cessor in prouinciam tardius ueniebat, educto exercitu ex hibernis, ulteriore Celtiberiae F
agrum, unde ad deditionem non uenerant, institit uastare: qua re irritauit magis, quā con terruit animos barbarorum: & clam comparatis copiis saltū Manlianum, per quem transiturum exercitum Romanum satis sciebant, obsederunt. In Hispaniam ulteriore cunti L. Postumio Albino collegae Gracchus mandauerat, ut Q. Fuluiū certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret. ibi dimitti ueteranos, supplementumq. distribuere, & ordinare omnem exercitum, sese uelle: dies quoque, & ea propinqua, edita Flacco est, qua successor esset uenturus. Haec noua allata res, omissis quae agere instituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia cum coegisset, barbari caussae ignari suam defectionē, & clam comparata arma sensisse eum, & pertimuisse rati eo ferocius saltum insederūt. Vbi cum saltum prima luce agmen Romanum intrauit, repente ex duabus partibus simul exorti hostes Romanos inuaserunt. quod ubi uidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per cen G
turiones stare omnes suo quemque loco, & arma expedire iubendo, sedauit: & sarcinis iumentisque in unum locum coactis, copias omnes partim ipse, partim per legatos tribunosque militum, ut tempus & locus postulabat, sine ulla trepidatione instruxit: cum his deditis rem esse admonens, scelus & perfidiam illis, nō uirtutem nec animum accessisse, reditū ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos sibi fecisse: cruentos ex recenti caede hostium gladios, & manantia sanguine spolia, Romam ad triumphum delaturos. Plura dici tempus non patiebatur. inuehebant se hostes, & in partibus extremis iam pugnabatur: deinde acies concurrerunt. atrox ubique proelium, sed uaria fortuna erat, egregie legiones, nec segnius duae alae pugnabant: externa auxilia ab simili armatura, meliore aliquantum militum genere urgebātur, nec locū tueri poterant. Celtiberi ubi ordinata acie, & si gnis collatis se non esse pares legionibus senserunt, cuneo impressionē fecerunt: quo tan H
tum ualent genere pugnae, ut, quacumque parte perculere impetu suo, sustineri nequeant. tunc quoque turbatae legiones sunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conspexit, equo aduehitur ad legionarios equites, & Ecquid auxilij in uobis est? actū iam de hoc exercitu erit? cum undique acclamassent, quin ederet quid fieri uelit, non segniter imperium exsecuturos. Duplicate turmas, inquit. duarum legionum equites, & permittite equos in cuneum hostium, quo nostros urgēt: id cum maiore ui equorum facietis, si effrenatos in eos equos immittitis, quod saepe Romanos equites cū magna laude fecisse sua memoriae proditum est. Dicto paruerunt, detractisq. frenis bis ultro citroque cum magna strage hostium infractis omnibus hastis transcurrerunt. Dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare, & prope omissa pugna, locum fugae circūspicere. Et alarij equites postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus uidere, & ipsi uir I
tute eorum accensi, sine ullius imperio, in perturbatos iam hostes equos immittunt. Tunc uero Celtiberi omnes in fugam effunduntur: & imperator Romanus auersos hostes contemplatus, aedē Fortunae equestri, Iouiq. opt. max. ludos uouit. Caeduntur Celtiberi per totum saltum dissipati fuga. decem & septem millia hostiū caesa eo die traduntur. uiui capti plus tria millia, ducentis septuaginta septem cum signis militaribus, equis prope mille centum. nullis castris eo die uictor exercitus mansit. uictoria non sine iactura militum fuit. quadringenti L X X I I milites Romani, socium ac Latini nominis mille decem & nouem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. ita uictor exercitus, renouata priore gloria, Tarraconē est perductus. Venienti Fuluio Ti. Sempronius praetor, qui biduo ante uenerat, obuiam processit: gratulatusq. est, quod rempublicam egregie gessisset. cum summa concordia quos dimitterent, quosq. retinerent milites, composuerunt. Inde K
Fuluius exauctoratis militibus in naues impositis, Romam est profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit. consules ambo in Ligures exercitus induxerunt diuersis partibus. Postumius prima & tertia legione Balistam Suismontiumq. montes obsedit: & premendo praesidijs angustos saltus eorum, commeatus interclusit, inopiaq. omnium rerū eos perdomuit. Fuluius secunda & quarta legione, adortus a Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluuium incolebant, in deditionem acceptos, ad septem millia hominum in naues imposita praeter oram Etrusci maris Neapolim transmisit. inde in Samniū transducti, agerq. his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio uineae caesae, frumentaq. deusta, donec cladibus omnibus belli coacti in deditionē uenerūt,

armaq.

A armaque tradiderunt. Nauibus inde Postumius ad uisendam oram Ingaunorum Intemeliorumq. Ligurum processit. Priusquam hi consules uenirent ad exercitum, qui Pisas indictus erat, praeerant A. Postumius, & frater Q. Fuluij M. Fuluius Nobilior. secũdae legionis Fuluius tribunus militum erat. is mensibus suis dimisit legionem, iureiurando adactis centurionibus, aes in aerarium ad quaestores esse delaturos. Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Aulo nunciatum est: cum equitibus expeditis secutus dimissos, quos eorum potuit assequi, deduxit castigatos Pisas, de ceteris consulem certiorem fecit. eo referente senatusconsultum factum est, ut M. Fuluius in Hispaniam relegaretur ultra Nouam Carthaginem. Litteraeq. ei datae sunt a consule ad P. Manlium in Hispaniam ulteriorẽ deferendae. milites iussi ad signa redire. caussa ignominiae, uti semestre stipendium in eũ annum esset, ei legioni, decretum. qui miles ad exercitum non redisset, eum ipsum, bonaq. B eius uendere consul iussus. Eodem anno L. Duronius, qui praetor anno superiore ex Illyrico cum decem nauibus Brundisium redierat, inde in portu relictis nauibus cum uenisset Romam, inter exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illyriorum Gẽtium latrocinij omnis maritimi caussam auertit. ex regno eius omnes naues esse, quae superi maris oram depopulatae essent. de his rebus se legatos misisse, nec conueniendi regis potestatem factam. Venerant Romam legati a Gentio, qui, quo tempore Romani conueniendi regis caussa uenissent, aegrũ forte eum in ultimis partibus fuisse regni dicerent. petere Gẽtium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quae inimici detulissent. Ad ea Duronius adiecit, multis ciuibus Romanis & socijs Latini nominis iniurias factas in regno eius, & ciues Romanos dici Corcyrae retineri. eos omnes Romam adduci, placuit: C. Claudium praetorem cognoscere: neque ante Gentio regi legatisue eius responsum reddi. In C ter multos alios, quos pestilentia eius anni absumpsit, sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est. in eius locum suffectus est Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hispania redierat, triumuir epulo, Q. Fuluius M. F. in locum eius triumuir cooptatus. tum praetextatus erat. de rege sacrifico sufficiẽdo in locum Cn. Cornelij Dolabellae contentio inter C. Seruilium pont. max. fuit, & L. Corneliũ Dolabellam duumuirum naualem, quem ut inauguraret pontifex, magistratu sese abdicare iubebat, recusantiq. id facere, ob eam rem multa duumuiro dicta a pontifice: deque ea cum prouocasset, certatum ad populum. cum plures iam tribus intro uocatae dicto esse audientem pontifici duumuirum iuberent, multamque remitti, si magistratu se abdicasset: uitium de caelo quod comitia turbaret interuenit. religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellae. P. Cloelium Siculum inaugurarunt: qui secundo loco inauguratus erat. Exi- D tu anni & C. Seruilius pont. max. decessit. idem decemuir sacrorum fuit. pontifex in locum eius a collegio cooptatus est Q. Fuluius Flaccus: at pontifex maximus M. Aemilius Lepidus, cum multi clari uiri petissent. & decemuir sacrorum Q. Marcius Philippus in eiusdem locum est cooptatus. & augur Sp. Postumius Albinus decessit: in locum eius P. Scipionem filium Africani augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice latine loquerentur, & praeconibus latine uendendi ius esset. Pisanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiae ab senatu actae. triumuiri creati ad eam rem Q. Fabius Buteo, M. & P. Popillij Laenates. A C. Maenio praetore, cui prouincia Sardinia cum euenisset, additum erat, ut quaereret de ueneficijs longius ab urbe decẽ millibus passuum, litterae allatae, se iam tria millia hominum damnasse, & crescere sibi quaestionẽ indicijs. aut eam sibi esse deserendam, aut prouinciam dimittendam. Q. Fuluius Flaccus ex E Hispania redijt Romam cum magna fama gestarum rerum: qui cum extra urbẽ triumphi caussa esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino; & post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat, triumphans urbem est inuectus. Tulit in triumpho coronas aureas centum uiginti quattuor: praeterea auri pondo triginta unum, & signati Oscensis nummũ centum septuaginta tria millia ducentos. militibus de praeda quinquagenos denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti: tantumdem socijs Latini nominis: & stipendium omnibus duplex. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno plebis, quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque. inde cognomen familiae inditũ, ut Annales appellaretur. Praetores quattuor post multos annos lege Baebia creati, quae alternis quatternos iubebat creari. Hi facti, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Laeuinus, Q. & P.

Mucij

Mucij Q.F.Scaeuulae. Q.Fuluio & L.Manlio conſulibus eadem prouincia,quae ſuperioribus,pari numero copiae peditum,equitum,ciuium,ſociorum decretae. In Hiſpanijs duabus Ti.Sempronio,& L. Poſtumio cum ijſdem exercitibus quos haberent,prorogatum imperium eſt, & in ſupplementum conſules ſcribere iuſſi ad tria millia peditum Romanorũ, CCC equites,quinque millia ſociorum Latini nominis,& quadringentos equites.P.Mucius Scaeuola urbanam ſortitus prouinciam eſt: & ut idẽ quaereret de ueneficijs in urbe, & propius urbem decem millia paſſuum. Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scaeuola Siciliam,C.Valerius Laeuinus Sardiniam. Q.Fuluius conſul,priuſquam ullam
An.571 rem publicam ageret, liberare & ſe & rempublicam religione uotis ſoluendis dixit uelle. uouiſſe ſe, quo die poſtremum cum Celtiberis pugnaſſet, ludos Ioui opt. max. & ędem equeſtri Fortunae ſeſe facturum:in eas res ſibi pecuniam collatam eſſe ab Hiſpanis. ludi decreti: & ut duumuiri ad aedem locandam crearentur. De pecunia finitur,ne maior cauſſa ludorũ conſumeretur, quam quanta Fuluio Nobiliori poſt Aetolicum bellũ ludos facienti decreta eſſet,neue quid ad eos ludos arceſſeret,cogeret,acciperet,faceret aduerſus id ſenatuſconſultum,quod L.Aemilio,Cn.Baebio conſulibus de ludis factum eſſet. Decreuerat id ſenatus propter effuſos ſumptus factos in ludos Ti.Sempronij aedilis, qui graues nõ modo Italiae ac ſocijs Latini nominis,ſed etiam prouincijs externis fuerant. Hiems eo anno niue ſaeua & omni tempeſtatũ genere fuit.arbores,quae obnoxiae frigorib.ſunt,deuſſit cunctas, & ea tum aliquanto, quam alias,longior fuit. itaque Latinas mox ſubito coorta & intolerabilis tempeſtas in monte turbauit: inſtaurataeq. ſunt ex decreto pontificum. Eadem tempeſtas & in Capitolio aliquot ſigna conſtrauit,fulminibuſq. complura loca deformauit.aedem Iouis Tarracinae,aedem Albam Capuae,portamq. Romanam,muri pinnas aliquot locis decuſſit.Haec inter prodigia nunciatum & ab Reate,tripedem natum mulum. Ob ea decemuiri iuſſi adire libros,edidere,quibus dijs, & quot hoſtijs ſacrificaretur: & ob fulminibus complura loca deformata,ad aedem Iouis,ut ſupplicatio diẽ unum eſſet. Ludi deinde uotiui Q.Fuluij conſulis per dies decem magno apparatu facti. Cenſorum inde comitia habita.creati M.Aemilius Lepidus pont.max. & M. Fuluius Nobilior,qui ex Aetolis triũphauerat. Inter hos uiros nobiles inimicitiae erant,ſaepe multis & in ſenatu, & ad populum atrocibus celebratae certaminibus. Comitijs confectis, ut traditum antiquitus eſt, cenſores in campo ad aram Martis ſellis curulibus conſederunt. quo repente principes ſenatorum cum agmine uenerunt ciuitatis,inter quos Q.Caecilius Metellus uerba fecit. Non obliti ſumus cenſores, uos paullo ante ab uniuerſo populo R. moribus noſtris praepoſitos eſſe. & nos a uobis & admoneri & regi, non uos a nobis debere.indicandum tamen eſt,quid omnes bonos in uobis aut offendat,aut certe mutatum malint. Singulos cum intuemur M.Aemili, M.Fului,neminem hodie in ciuitate habemus,quem,ſi reuocemur in ſuffragium,uelimus uobis praelatum eſſe.ambo cum ſimul adſpicimus,nõ poſſumus non uereri,ne male comparati ſitis.nec tantũ reipublicae proſit,quod omnibus nobis egregie placetis: quam, quod alter alteri diſplicetis, noceat. Inimicitias per annos multos uobis ipſis graues & atroces geritis: quae,periculum eſt, ne ex hac die nobis & reipublicae,quam uobis,grauiores fiant. De quibus cauſsis hoc timeamus,multa ſuccurrũt, quae dicerentur: niſi forte implacabiles ueſtrae irae implicauerint animos ueſtros. Has ut hodie,ut in iſto templo finiatis ſimultates, quaeſumus uos uniuerſi: & quos coniũxit ſuffragijs ſuis populus R. hac etiam reconciliatione gratiae coniungi a nobis ſinatis, uno animo,uno conſilio legatis ſenatum,equites recenſeatis,agatis cenſum,luſtrũ condatis: quod omnibus fere precationibus nuncupabitis uerbis, Vt ea res mihi collegaeq. meo bene & feliciter eueniat: ita,ut uere,ut ex animo uelitis euenire: efficiatiſque, ut quod deos precati eritis,id uos uelle etiam homines credamus. T.Tatius & Romulus in cuius urbis medio foro acie hoſtes concurrerant,ibi concordes regnarunt. Non modo ſimultates, ſed bella quoque finiuntur. ex infeſtis hoſtibus plerumque ſocij fideles, interdum etiam ciues fiunt. Albani diruta Alba Romam transducti ſunt: Latini,Sabini in ciuitatem accepti. Vulgatum illud,quia uerum erat, in prouerbiũ uenit: Amicitias immortales,inimicitias mortales debere eſſe.Fremitus ortus cum aſſenſu,deinde uniuerſorum uoces idem petentium confuſae in unum, orationem interpellarunt. Inde Aemilius queſtus cum alia, tum bis a M.Fuluio ſe certo conſulatu deiectum. Fuluius contra queri,ſe ab eo ſemper laceſſitum, & in

H & in probrum suum sponsionem factam: tamen ambo significare, si alter uellet, se in potestate tot principũ ciuitatis futuros. Omnibus instantibus qui aderant, dexteras fidemq. dedere, mittere uere ac finire odiũ. deinde, collaudãtibus cũctis, deducti sunt in Capitoliũ. & curae super tali re principum, & facilitas censorũ egregie comprobata ab senatu & laudata est. Censoribus deinde postulãtibus, ut pecuniae summa sibi, qua in opera publica uterẽtur, attribueretur, uectigal annuum decretum est. Eodem anno in Hispania L. Postumius, & Ti. Sempronius propraetores cõparauerunt ita inter se, ut in Vaccaeos per Lusitaniam iret Albinus, inde in Celtiberiam reuerteretur. Gracchus, quod maius ibi bellum esset, in ultima Celtiberiae penetrauit. Mundã urbem primum ui cepit, nocte ex improuiso aggressus. Acceptis deinde obsidibus, praesidioq. imposito, castella oppugnare, agros urere, donec ad praeualidam aliam urbem (Certimam appellant Celtiberi) peruenit: ubi cũ
B iam opera admoueret, ueniunt legati ex opido: quorum sermo antiquae simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos, si uires essent. petierunt enim, ut sibi in castra Celtiberorũ ire liceret ad auxilia accipienda, si non impetrassent, tum separatim eos ab illis se consulturos. Permittente Graccho ierunt. & post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat. nihil prius petierunt a praetore, quam ut bibere sibi iuberet dari. epotis primis poculis, iterum poposcerunt, magno risu circumstantium in tam rudibus & moris omnis ignaris ingenijs. tum maximus natu ex ijs, Missi sumus, inquit, a gente nostra, qui sciscitaremur, qua tandem re fretus, arma nobis inferres? Ad hanc percunctationem Gracchus, exercitu se egregio fidentem uenisse respondit, quem si ipsi uisere uelint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eius facturũ esse. tribunisq. mil. imperat, ut ornari omnes copias peditum equitumque, & decurrere iubeant armatas. Ab hoc spe-
C ctaculo legati missi deterruerunt suos ab auxilio circumsessae urbi ferendo. Opidani cum ignes nocte turribus nequidquam (quod signũ conuenerat) sustulissent, destituti ab unica spe auxilij in deditionem uenerũt. sestertium nummum quater & uicies ab ijs est exactum: quadraginta nobilissimi equites, nec obsidum nomine,) nã militare iussi sunt) & tamen re ipsa ut pignus fidei essent. Inde iam duxit ad Alcen urbem, ubi castra Celtiberorum erãt, a quibus uenerãt nuper legati. eos cum per aliquot dies armaturam leuẽ immittendo in stationes lacessisset paruis proelijs, in dies maiora certamina serebat, ut omnes extra munitiones eliceret. Vbi quod petebatur sensit effectum, auxiliorum praefectis imperat, ut contracto certamine, tamquam multitudine superarentur, repente tergis datis ad castra effuse fugerent. ipse intra uallum ad omnes portas instruxit copias. Haud multum temporis intercessit, cum ex composito refugientium suorum agmen, post effuse sequentes barbaros conspexit. instructam ad hoc ipsum intra uallum habebat aciem. itaque tantum moratus, ut
D suos refugere in castra libero introitu sineret: clamore sublato, simul omnibus portis erupit. Non sustinuere impetum nec opinatum hostes. qui ad castra oppugnanda uenerant, ne sua quidem tueri potuerunt. nam extemplo fusi, fugati, mox intra uallum pauentes compulsi, postremo exsuuntur castris. Eo die nouem millia hostium caesa: capti uiui trecenti uiginti, equi centum duodecim, signa militaria triginta septem. De exercitu Romano centum nouem ceciderunt. Ab hoc proelio Gracchus duxit ad depopulandum Celtiberiam legiones. & cum ferret passim cuncta, atque ageret: populiq. alij uoluntate, alij metu iugum acciperent: CIII opida intra paucos dies in deditionem accepit. praeda potitus ingenti est. Conuertit inde agmen retro, unde uenerat, ad Alcen, atque eam urbem oppugnare institit. Opidani primum impetum hostium sustinuerunt. deinde cum iam non armis modo, sed etiã operibus oppugnarentur, diffisi praesidio urbis, in arcẽ uniuersi concesse-
E runt. postremo & inde praemissis oratoribus, in ditionẽ se suaq. omnia Romanis permisere. Magna inde praeda facta est. multi captiui nobiles in potestatem uenerunt: inter quos & Thurri filij duo, & filia. regulus hic earum gentium erat, longe potentissimus omnium Hispanorum. Audita suorum clade, missis qui fidem uenienti in castra ad Gracchũ peterent, uenit: & primum quaesiuit, ab eo ne liceret sibi ac suis uiuere? cum praetor uicturum respondisset, quaesiuit iterum, si cum Romanis militare liceret? id quoque Graccho permittente, sequar, inquit, uos aduersus ueteres socios meos, quoniam illos ad me * propiunt suspicere. Secutus est inde Romanos, fortiq. ac fideli opera multis locis rem Romanam adiuuit. Ergauica inde nobilis, & potens ciuitas, aliorum circa populorum cladibus territa,

territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem opidorum haud cum fide factam quidam auctores sunt, e qua regione abduxisset legiones, extẽplo inde rebellatum, magnoq. eum postea proelio ad montem Caunum cum Celtiberis a prima luce ad sextam horã diei signis collatis pugnasse: multos utrimque cecidisse: nec aliud magnopere Ergauicę credere se fecisse Romanos, nisi quod manentes intra uallũ proelio lacessierint: postero die spolia per totum diem legisse. tertio die proelio maiore iterum pugnatum, & tum demũ haud dubie uictos Celtiberos, castraq. eorum capta & direpta esse. uiginti duo millia hostium eo die esse caesa, plus trecentos captos: parem fere equorum numerum: & signa militaria septuaginta duo: inde debellatum, ueramq. pacem, non fluxa, ut ante, fide Celtiberos fecisse. Eadem aestate & L. Postumium in Hispania ulteriore bis cum Vaccaeis egregio pũgnasse scribunt. ad triginta & quinque millia hostium occidisse, & castra oppugnasse. Propius uero est, serius in prouinciam peruenisse, quam ut ea aestate potuerit res gerere. Censores fideli concordia senatum legerunt. princeps electus est ipse censor M. Aemilius Lepidus pont. max. tres eiecti de senatu. retinuit quosdam Lepidus a collega praeteritos. Opera ex pecunia attributa diuisaq. inter se, haec confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus, quod praedia habebat ibi, priuatamq. publicae rei impensam insuerat. Theatrum & proscenium ad Apollinis aedem Iouis in Capitolio, columnasq. circa poliendas albo locauit. & ab his columnis, quae incõmode opposita uidebãtur signa, amouit: clypeaq. de columnis, & signa militaria affixa omnis generis dempsit. M. Fuluius plura & maioris locauit usus. portum, & pilas pontis in Tiberim, quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus, & L. Mũmius censores locauerunt imponendos; basilicam post argentarias nouas, & forum piscatorium circumdatis tabernis, quas uendidit in priuatum: & forum & porticum extra portam Tergeminam, & aliam post naualia, & ad fanum Herculis, & post spei ad Tiberim, aedem Apollinis medici. habuere & in promiscuo praeterea pecuniam: ex ea communiter locarunt aquam adducendam, fornicesque faciendos. impedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci nõ est passus. Portoria quoque, & uectigalia ijdem multa instituerunt. complura sacella, publicaq. occupata a priuatis, publicaq. sacra, ut paterent, essentq. populo, curarunt. mutarunt suffragia: regionatimq. generibus hominum, caussisq. & quaestibus, tribus descripserunt. Et alter ex censoribus M. Aemilius petijt ab senatu, ut sibi dedicationis templorum Reginae Iunonis & Dianae, quae bello Ligustino ante annis octo uouisset, pecunia ad ludos decerneretur. uiginti millia aeris decreuerunt. Dedicauit eas aedes utrãque in circo Flaminio. ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Iunonis, biduum post Dianae, & singulos dies fecit in circo. Idem dedicauit aedem Larium permarinum in campo. uouerat eam annis undecim ante L. Aemilius Regillus, nauali proelio aduersus praefectos regis Antiochi. supra ualuas templi tabula cum titulo hoc fixa est. Duello magno regibus dirimendo ** caput ** subigendis ** patrandae pacis **. Haec pugna exeunti L. Aemilio M. Aemilij F. Regillo praetori ** auspicio, imperio, felicitate, ductuq. eius inter Ephesum, Samum, Chiumque classis regis Antiochi ante D. XI. K. Ian. uicta, fusa, contusa, fugataq. est. ibique eo die naues longae cum omnibus socijs captae XLII. Ea pugna pugnata rex Antiochus, regnumque eius. **** Eius rei ergo aedem Laribus permarinis uouit. Eodem exemplo tabula in aede Iouis in Capitolio supra ualuas fixa est. Biduo quo senatum legerunt censores, Q. Fuluius consul profectus in Ligures, per inuios montes uallesq. saltus cum exercitu transgresus, signis collatis cum hoste pugnauit, neque tantum acie uicit, sed castra quoque eodem die cepit. Tria millia ducenti hostium, omnisq. ea regio Ligurum in deditionem uenit. consul deditos in campestres agros deduxit, praesidiaq. montibus imposuit. Celeriter & ex prouincia litterae Romam uenerunt. supplicationes ob eas res gestas in triduum decretae sunt. Praetores quadraginta hostijs maioribus per supplicationes rem diuinã fecerunt. Ab altero consule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum. Galli transalpini tria millia hominum in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum a consule & senatu petebant, ut pacati sub imperio populi R. essent. eos senatus excedere Italia iussit, & consulem Q. Fuluium quaerere, & animaduertere in eos, qui principes & auctores transscendendi Alpes fuissent. Eodem anno Philippus rex Macedonum senio & maerore consumptus post mortem filij decessit. Demetriade hibernabat, cũ desiderio

F G H I K

A derio anxius filij, tum paenitentia crudelitatis suae. stimulabat animum & alter filius haud dubie & sua & aliorum opinione rex, conuersiq. in eum omnium oculi, & destituta senectus, alijs exspectantibus suam mortem, alijs ne exspectantibus quidem. Quo magis angebatur, & cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiae uir maiestatis, nobili etiã pugna aduersus Cleomenem Lacedaemonium clarus. Tutorem eum Graeci, ut cognomine a ceteris regibus distinguerent, appellarunt. Huius fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat: eiq. ea fides nequaquam amicum Persea, inimicissimum fecerat. is prospiciens animo, quanto cum periculo suo hereditas regni uentura esset ad Persea, ut primum labare animum regis, & ingemiscere interdum filij desiderio sensit: nunc praebendo aures, nunc lacessendo etiam mentioné rei temere actae, saepe querenti querens & ipse aderat, & cũ mul B ta adsoleat ueritas praebere uestigia sui, omni ope adiuuabat, quo maturius omnia emanarent. Suspecti & ministri facinoris, Apelles maxime & Philocles erant, qui Romam legati fuerant, litterasq. exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerãt, eas falsas esse, & a scriba uitiatas, signumq. adulterinum, uulgo in regia fremebant. Ceterum cum suspecta magis, quam manifesta esset res, forte Xychus obuius fit Antigono: comprehensusque ab eo in regiam est perductus. relicto eo custodibus, Antigonus ad Philippum processit. Multis, inquit, sermonibus intellexisse uideor, magno te aestimaturum, si scire uera omnia posses de filijs tuis, uter ab utro petitus fraude & insidijs esset. homo unus omnium, qui nodum huius erroris exsoluere possit, in potestate tua est Xychus. forte uocatum perductumque in regiã, uocari iubet. Adductus, primo ita negare inconstanter, ut paruo metu admoto paratum indicem esse appareret. conspectum tortoris uerberumq. non sustinuit, or- C dinemq. omnem facinoris legatorum ministerijq. sui exposuit. Extemplo missi, qui legatos comprehenderent. Philoclem, qui praesens erat, oppresserunt. Apelles missus ad Chaeream quendam persequendum, indicio Xychi audito in Italiam transiecit. De Philocle nihil certi uulgatum est. alij primo audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non ultra tetendisse: alij tormenta etiam infitiantem perpessum affirmant. Philippo redintegratus est luctus, geminatusque: & infelicitatem suam in liberis grauiorem, quod alter superesset, censebat. Perseus certior factus omnia detecta esse, potentior quidẽ erat, quam ut fugam necessariam duceret: tantum ut procul abesset, curabat, interim uelut ab incendio flagrantis irae, dum Philipus uiueret, se defensurus. qui spe potiundi ad poenã corporis eius amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam praemio sceleris frueretur. Antigonum igitur appellat, cui & palam facti parricidij gratia obno- D xius erat, neque pudendum aut paenitendum eum regem Macedonibus, propter recentẽ patrui Antigoni gloriam fore censebat. Quando in eam fortunam ueni, inquit, Antigone, ut orbitas mihi, quam alij detestantur parentes, optabilis esse debeat; regnum quod a patruo tuo forti, non solum fideli tutela eius custoditum & auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo est. Te unum habeo, quem dignum regno iudicem. si neminẽ haberem, perire & exstingui id mallem, quam Perseo scelestae fraudis praemium esse. Demetriũ excitatum ab inferis, restitutumq. credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori unus inlacrymasti, in locum eius substitutum relinquam. Ab hoc sermone omni genere honoris producere eum non destitit. cum in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniae urbes, principibusq. Antigonum commendare. & si uita lõgior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, E Thessalonicae plurimum temporis moratus fuerat. inde cum Amphipolin uenisset, graui morbo est implicitus. Sed animo tamen aegrum magis fuisse, quam corpore, constat: curisque & uigilijs, cũ identidem species & umbrae insontis interempti filij eum, diris exsecrationibus alterius, agitarent, exstinctũ esse. admoneri tamen potuisset Antigonus, si haud statim palam facta esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi praeerat, nõ exspectata morte regis, a primis desperationis notis nuncios praedispositos, ita ut cõuenerat, misit ad Perseum: & mortem regis in aduentum eius omnes, qui extra regiam erant, celauit. Oppressit igitur nec opinantes ignarosq. omnes Perseus, & regnum scelere partum inuasit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, & ad uires bello contrahendas. nam post paucis diebus gens Bastarnarum diu sollicitata ab suis sedibus magna peditum equi-

tumq. manu Istrum trāsiecit. inde praegressi, qui nunciarent regi, Antigonus & Cotto. nobilis is erat Bastarna. erat Antigonus perinuitus cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus. haud procul Amphipoli famae incerti nuncij occurrunt, mortuum esse regem. quae res omnem ordinem consilij turbauit. Compositum autem sic fuerat, transitum per Thraciam tutum, & commeatus Bastarnis, ut Philippus praestaret. id ut facere posset, regionum principes donis coluerat, fide sua obligata, pacato agmine transituros Bastarnas. Dardanorum gentem delere propositum erat, inque eorum agro sedes dare Bastarnis. duplex inde erat commodum futurum, si & Dardani, gens semper infestissima Macedoniae temporibusq. iniquis regum imminens, tolleretur: & Bastarnae relictis in Dardania coniugibus liberisque, ad populandam Italiam possent mitti. per Scordiscos iter esse ad mare Hadriaticum Italiamque. alia uia trāsduci exercitum non posse. facile Bastarnis Scordiscos iter daturos: nec enim aut lingua aut moribus aequales abhorrere. & ipsos adiuncturos se, cum ad praedam opulentissimae gentis ire uidissent. Inde in omnem euentum consilia accommodabantur. siue caesi ab Romanis forent Bastarnae, Dardanos tamē sublatos, praedamq. reliquijs Bastarnorum, & possessionem liberam Dardaniae, solatio fore: siue prospere gessissent, Romanis auersis in Bastarnorum bellum, recuperaturum se in Graecia quae amisisset. Haec Philippi consilia fuerant. Ingressi sunt pacato agmine, fide Cottonis & Antigoni: sed haud multo post famam mortis Philippi, neque Thraces commercio faciles erant, neque Bastarnae empto contenti esse poterant, aut in agmine contineri, ne decederent uia. Inde iniuriae ultro citroq. fieri: quarum in dies incremento bellum exarsit. Postremo Thraces, cum uim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis campestribus uicis, in montem ingentis altitudinis (Donucam uocant) concesserunt. Quo ubi ire Bastarnae uellent, quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremptos esse: talis tum Bastarnas nequidquam ad iuga montium appropinquantes oppressit. Neque enim imbre tantum effuso, dein creberrima grandine obruti sunt, cum ingenti fragore caeli, tonitribusq. & fulgoribus praestinguentibus aciem oculorum: sed fulmina etiam sic undique micabant, ut peti uiderētur corpora: nec solum milites, sed etiam principes icti caderent. itaque cum praecipiti fuga per rupes praealtas, improuidi sternerentur ruerentque, instabant quidem perculsis Thraces. sed ipsi deos auctores fugae esse, caelumq. in se ruere aiebant. Dissipati procella, cum, tamquam ex naufragio, plerique semiermes in castra, unde profecti erant, redissent: consultari, quid agerent, coeptum. inde orta dissensio: alijs redeundum, alijs penetrandum in Dardaniam censentibus. Triginta ferme millia hominum (Elonico duce profecti erant) peruenerunt. cetera multitudo retro qua uenerat, transdanubianam regionem repetiit. Perseus potitus regno interfici Antigonum iussit, & dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renouandam, petendumque, ut rex ab senatu appellaretur, misit. Haec eo anno in Macedonia gesta. Alter consulum, Q. Fuluius ex Liguribus triumphauit. quem triumphum magis gratiae, quam rerum gestarum magnitudini, datum constabat. Armorum hostilium magnam uim transtulit: nullam pecuniam admodum. diuisit tamen in singulos milites tricenos aeris, duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis insigne fuit, quam quod forte euenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex praetura triumphauerat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati consules sunt M. Iunius Brutus, A. Manlius Vulso. Praetorum inde tribus creatis, comitia tempestas diremit. postero die reliqui tres facti, ante diem quartum idus Martias, M. Titinius Curuus, Ti. Claudius Nero, T. Fonteius Capito. Ludi Romani instaurati ab aedilibus curulibus, Cn. Seruilio Caepione, Ap. Claudio Centhone, propter prodigia, quae euenerant. Terra mouit, in foris publicis, ubi lectisternium erat, duorum capita, quae in lectis erant, auerterunt se: lanaq. cum integumētis, quae Ioui apposita fuit, decidit. de mensa oleas quoque praegustasse mures, in prodigium uersum est. Ad ea expianda nihil ultra, quam ut ludi instaurarentur, actum est.

F G H I K

EPITOME

A

EPITOME . LIBRI . XLI

GNIS in aede Vestae exstinctus est. Ti. Sepronius Gracchus proconsul Celtiberos uictos in deditionem accepit, monumentumq. operũ suorum Graccburim opidum in Hispania constituit. Et a Postumio Albino proconsule Vaccaei ac Lusitani subacti sunt. uterque triumphauit. Antiochus, Antiochi filius, obses Romanis a patre datus, mortuo fratre Seleuco, B *qui patri defuncto successerat, in regnum Syriae ab urbe dimissus. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt ciuiũ capita CCLXXIII millia, CCXIV. Q. Voconius Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis heredem mulierem institueret. suasit legem M. Cato. exstat oratio eius. Praeterea res contra Ligures, Istros, Sardos, & Celtiberos a compluribus ducibus gestas continet: & initia belli Macedonici, quod Perseus Philippi filius moliebatur: miserat enim ad Carthaginienses legationem, & ab ijs nocte audita erat. sed & alias Graeciae ciuitates sollicitabat. qui praeter religionem quod quammulta templa magnifica multis locis erexit, Athenis Iouis Olympij, & Antiochiae Capitolini, uilissimum regem egit.*

LIBER . XLI

* * *

a patre in pace habitã armasse, eoq. iuuentuti praedandi cupidae pergratus esse dicebatur. An. 57 Consilium de Istrico bello cum haberet consul, alij gerendum extemplo, antequam cõtrahere copias hostes possent, alij consulendum prius senatum censebant. Vicit sententia, quae diem non proferebat. Profectus ab Aquileia consul, castra ad lacum Timaui posuit. C Imminet mari is lacus. Eodem decem nauibus C. Furius duumuir naualis uenit. Aduersus Illyriorum classem creati duumuiri nauales erant, qui tuẽdae uiginti nauibus maris superi orae Anconam uelut cardinem haberent: inde L. Cornelius dextra litora usque ad Tarentum, C. Furius laeua usque ad Aquileiã tueretur. Eae naues ad proximum portũ Istriae fines cum onerarijs & magno commeatu missae. secutusq. cum legionibus consul, quinque ferme millia a mari posuit castra. In portu emporium breui perfrequens factum, omniaq. hinc in castra supportabantur: & quo id tutius fieret, stationes ab omnibus castrorum partibus circumdatae sunt: in Istriamq. suum praesidium statiuum, repentina cohors Placentina opposita inter mare & castra. &, ut idem aquatoribus ad fluuium esset praesidium, M. Aebutius tribunus militum secundae legionis duos manipulos militum adijcere iussus est. T. & C. Aelij tribuni militũ legionem tertiam, quae pabulatores & lignatores tueretur, uia, D quae Aquileiam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum. Carmelus pro regulo erat tribus haud amplius millibus armatorum. Istri, ut primum ad lacum Timaui castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederunt: & inde obliquis itineribus agmen sequebantur, in omnem occasionem intenti: nec quidquam eos, quae terra marique agerentur, fallebat. Postquam stationes inualidas esse pro castris, eorum turba inermis frequens inter castra & mare mercantium, sine ullo terrestri aut maritimo munimento uiderunt: duo simul praesidia, Placentinae cohortis, & manipulorum secundae legionis aggrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: qua dilabente ad primum teporem solis, perlucens iam aliquid, incerta tamen, ut solet, lux speciẽ omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque frustrata Romanos, multo maiorem ijs, quam erat, hostium aciem ostendit: qua territi utriusque stationis milites ingẽti tumul E tu cum in castra confugissent, haud paullo ibi plus, quam quod secum ipsi attulerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere quid fugissent, nec percunctantibus reddere responsum poterãt: & clamor in portis, ut ubi nulla esset statio, quae sustineret impetum, audiebatur, & concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios, incertum fecerat, an hostis intra uallum esset. Vna uox audiebatur, ad mare uocantium. Id forte temere ab uno exclamatum, totis passim personabat castris. Itaque primo uelut iussi id facere, pauci armati, maior pars inermes, ad mare decurrunt: dein plures, postremo prope omnes: & ipse consul, cum frustra reuocare fugientes conatus, nec imperio, nec auctoritate, nec precibus ad extremũ ualuisset, unus remansit M. Licinius Strabo, tribunus militum tertiae legionis, cũ tribus signis ab legione sua relictus. Hunc, in uacua castra impetu facto, Istri, cum alius armatus iis

nemo obuiam isset, in praetorio instruentem, atque adhortantem suos oppresserunt. Proelium atrocius, quam pro paucitate resistentium, fuit: nec ante finitum est, quam tribunus militum, quiq. circa eũ constiterãt, interfecti sunt. Praetorio deiecto, direptis, quae ibi fuerunt, ad quaestorium forum, quinctanamq. hostes peruenerunt. Ibi cum omnium rerũ paratam expositamq. copiã, & stratos lectos in quaestorio inuenissent, regulus accubãs epulari coepit: mox idem ceteri omnes armorum hostiumq. obliti faciunt: &, ut quibus insuetus liberalior uictus esset, auidius uino ciboq. corpora onerant. Nequaquam eadem est tũ rei forma apud Romanos. terra mari trepidatur. nautici tabernacula detendunt, commeatumq. in litore expositum in naues rapiunt. milites in scaphas & mare territi ruũt. nautae, metu ne compleantur nauigia, alij turbae obsistunt, alii ab litore naues in altum expellũt: inde certamen, mox etiam pugna cum uulneribus & caede inuicem militum nautarumq. oritur: donec iussu consulis procul a terra classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis coepit. uix ∞ CC ex tanta multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos secum eduxissent, inuenti sunt. cetera deformis turba, uelut lixarum calonumque, praeda uere futura, si belli hostes meminissent. Tunc demum nuncius ad tertiam legionem reuocandam, & Gallorum praesidium uenit, & simul ex omnibus locis ad castra recipienda, demendamque ignominiam rediri coeptum est. Tribuni militum tertiae legionis pabulum lignaque proijcere iubent. centurionibus imperant, ut grauiores aetate milites binos in ea iumenta, ex quibus onera deiecta erant, imponant: equites, ut singulos e iuuenibus pedites secum in equos tollant. egregiam gloriam legionis fore, si castra metu secundanorum amissa, sua uirtute recipiant: & recipi facile esse, si in praeda occupati barbari subito opprimantur: sicut ceperint, posse capi. Summa militum alacritate adhortatio audita est. Ferunt citati signa, nec signiferos armati morantur. priores tamen consul copiaeque, quae a mari reducebantur, ad uallum accesserunt. L. Atius, tribunus primus secundae legionis, non hortabatur modo milites, sed docebat etiam: si uictores Istri, quibus armis cepissent castra, ijsdem capta retinere in animo haberent, primum exsutum castris hostem ad mare persecuturos fuisse: deinde stationes certe pro uallo habituros. uino somnoque uerisimile esse mersos iacere. Sub haec A. Baeculonium, signiferũ suum, notae fortitudinis uirum, inferre signum iussit. Ille, si unum se sequerẽtur, quo celerius fieret, facturum dixit: connixusq. cum trans uallum signum transiecisset, primus omnium portã intrauit. Et parte alia T. & C. Aelij, tribuni mil. tertiae legionis, cum equitatu adueniunt: confestim & quos binos oneraria in iumenta imposuerant secuti, & consul cum toto agmine. At Istrorum pauci, qui modice uinosi erant, memores fuerant fugae: alijs somno mors continuata est, integraque sua omnia Romani, praeterquam quod uini cibique absumptũ erat, receperunt. Aegri quoque milites, qui in castris relicti fuerant, postquam intra uallum suos senserunt, armis arreptis, caedem ingentem fecerunt. Ante omnes insignis opera fuit C. Popillij equitis; Sabello cognomen erat: is pede saucio relictus, longe plurimos hostium occidit. Ad octo millia Istrorum sunt caesa, captus nemo: quia ira & indignatio immemores praedae fecit. Rex tamen Istrorum temulentus ex conuiuio raptim a suis in equum impositus fugit. ex uictoribus CCXXXVII milites perierunt: plures in matutina fuga, quam in recipiendis castris. Forte ita euenit, ut Cn. & L. Gauillij, nouelli Aquilejenses cum commeatu uenietes, ignari prope in capta castra ab Istris inciderunt. Ij cum Aquileiã relictis impedimentis refugissent, omnia terrore ac tumultu, nõ Aquileiae modo, sed Romae quoque post paucos dies impleuerunt: quo nõ capta tantũ castra ab hostibus, nec fuga, quae uera erat, sed perditas res, deletũq. exercitum omnẽ allatum est. Itaq., quod in tumultu fieri solet, delectus extra ordinẽ, non in urbe tãtum, sed tota Italia indicti. Duae legiones ciuiũ Romanorum cõscriptae, & decem millia peditũ cum equitibus D sociis nominis Latini imperata. M. Iunius consul transire in Galliam, & ab ciuitatibus prouinciae eius, quantum quaeque posset, militum exigere iussus. Simul decretũ, ut Ti. Claudius praetor militibus legionis quartae, & socium Latini nominis V millibus equitum CCL Pisas ut conuenirent ediceret: eãq. prouinciam, dum consul inde abesset, tutaretur. M. Titinius praetor legionem primam, parem numerum sociorum peditum equitumque Ariminum conuenire iuberet. Nero paludatus Pisas in prouinciam est profectus. Titinius C. Cassio tribuno mil. Ariminum, qui praeesset legioni, misso, delectum Romae habuit. M. Iunius consul

A consul ex Liguribus in prouinciam Galliā transgressus, auxilijs protinus per ciuitates Gal liae, militibusq. colonis imperatis Aquileiam peruenit. Ibi certior factus exercitum incolumem esse, scriptis litteris Romam ne tumultuarentur, ipse, remissis auxilijs, quae Gallis imperauerat, ad collegā est profectus. Romae magna ex necopinato laetitia fuit. delectus omissus est, exauctorati, qui sacramento dixerant, & exercitus, qui Arimini pestilētia affe ctus erat, domum dimissus. Istri magnis copijs cum castra haud procul consulis castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu nouo aduenisse audierunt, passim in ciuitates dilapsi sunt. consules Aquileiam in hiberna legiones reduxerunt. Sedato tandem Istrico tumultu S.C. factum est, ut consules inter se compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Cum absentem Manlium tribuni pl. A. Licinius Nerua, & C. Papirius Turdus in concionibus lacerarent, rogationemq. promulgarent, ne Manlius post i-
B dus Martias (prorogatae namque consulibus in annum prouinciae erant) imperium retine ret, uti caussam extemplo dicere, cum abisset magistratu, posset: huic rogationi Q. Aelius collega intercessit, magnisq. contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Ti. Sempronius Gracchus, & L. Postumius Albinus ex Hispania Romā cum reuertissent, senatus ijs a M. Titinio praetore datus in aede Bellonae ad disserendas res quas gessissent, postulandosq. honores meritos, ut dijs immortalibus haberetur honos. Eodem tempore & in Sardinia magnum tumultum esse, litteris T. Aebutij praetoris cognitum est, quas filius eius ad senatum attulerat. Ilienses adiunctis Balarorum auxilijs pacatam prouinciam inuaserant: nec eis inualido exercitu, & magna parte pestilentia absumpto, resisti poterat. Eadem & Sardorum legati nunciabant, orantes ut urbibus saltem (iam enim agros deploratos esse) opem senatus ferret. Haec legatio, totumq. quod ad Sardiniam pertinebat, ad nouos magi
C stratus reiectum est. Aeque miserabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur. fuisse sub ditione Antiochi: eam regiam seruitutem collatam cum praesenti statu, praeclaram libertatem uisam. nō publico tantum se premi imperio, sed singulos iustum pati seruitium: iuxta se coniuges liberosq. uexari: in corpus, in tergum saeuiri: famam, quod indignum sit, maculari dehonestariq., & palam res odiosas fieri, iuris etiam usurpandi caussa, ne pro dubio habeant, nihil inter se & argento parata mancipia interesse. Motus his senatus, litteras Lycijs ad Rhodios dedit: nec Lycios Rhodiis, nec ullos alicui, quam qui nati liberi sint, in seruitutem dari placere. Lycios ita sub Rhodiorum simul imperio & tutela esse, ut in ditione populi R. ciuitates sociae sint. Triumphi deinde ex Hispania duo continui acti. Prior Sēpronius Gracchus de Celtiberis sociisq. eorum, postero die L. Postumius de Lusitanis, aliisq. eiusdem regio-
D nis Hispanis triumphauit. XL millia pondo argenti Gracchus transtulit, XX millia Albinus. Militibus denarios quinos uicenos, duplex centurioni, triplex equiti, ambo diuiserunt, sociis tantundem quantum Romanis. Per eosdem forte dies M. Iunius cōsul ex Istria comitiorū caussa Romā uenit. Eum cum in senatu fatigassent interrogationibus tribuni pl. Papirius & Licinius, de his, quae in Istria essent acta, in concionē quoque produxerunt. Ad quae cū consul, se dies non plus XI in ea prouincia fuisse, responderet: quae se absente acta essent, se quoque, ut illos, fama cōperta habere: exsequebantur deinde quaerētes, quid ita nō potius A. Mālius Romā uenisset, ut rationem redderet populo R. cur ex Gallia prouincia, quam sortitus esset, in Istriam transisset: quando id bellū senatus decreuisset, quādo id bellū populus R. iussisset? At hercule priuato quidem cōsilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter fortiterque. Immo utrum susceptum sit nequius, an inconsultius gestū, dici
E non posse. Stationes duas nec opinantes ab Istris oppressas, castra Romana capta, quod peditū, quod equitū in castris fuerit. ceteros inermes fusosque, ante omnes consulem ipsum ad mare ac naues fugisse. priuatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul noluisset. Comitia deinde habita: cōsules creati C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus. Et postero die praetores facti, P. Aelius Tubero iterum, C. Quinctius Flamininus, C. Numisius, C. Mummius, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Laeuinus. Tuberoni urbana iurisdictio, Quinctio peregrina euenit, Numisio Sicilia, Mummio Sardinia: sed ea propter belli magnitudinē prouincia consularis facta. Gracchus eam sortitur, Istriā Claudius. Scipio & Laeuinus Galliam in duas diuisam prouincias sortiti sunt. Idib. Martiis, quo die An. 573
Sempronius Claudiusq. consulatū inierunt, mentio tantū de prouincijs Sardinia Istriaque,

& utriusque hostibus fuit, qui in his prouincijs bellum consciuissent. Postero die legati Sardorum, qui ad nouos magistratus delati erant, L. Minucius Thermus, qui legatus Manlij consulis in Istria fuerat, in senatum uenit. Ab his edoctus est senatus, quantum belli eae prouinciae haberent. Mouerunt senatum & legationes socium nominis Latini, quae & cēsores, & priores consules fatigauerunt, tandem in senatū introductae. Summa querellarū erat, ciues suos Romae censos plerosque Romam commigrasse. quod si permittatur, perpaucis lustris futurum, ut deserta opida, deserti agri nullum militem dare possent. Fregellas quoque millia IV familiarum transisse ab se, Samnites Peligniq. querebantur: neque eo minus aut hos aut illos in delectum militum dare. Genera autem fraudis duo mutādae uiritim ciuitatis inducta erant. Lex socijs ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, ut ciues Romani fierent. ea lege male utendo, alij socijs, alij populo Romano iniuriam faciebant. nam, & ne stirpem domi relinquerent, liberos suos quibusquibus Romanis in eam condicionem, ut manumitterentur, mancipia dabant, libertiniq. ciues essent: & quibus stirpes deesset, quam relinquerent, ij ciues Romani fiebant. Postea his quoque imaginibus iuris spretis, promiscue sine lege, sine stirpe, in ciuitatem Romanam per migrationem & censum transibant. Haec ne postea fierent, petebant legati, & ut redire in ciuitates iuberent socios. deinde ut lege cauerent, ne quis quem ciuitatis mutādae caussa suum faceret, neue alienaret: & si quis ita ciuis Romanus factus esset, ciuis non esset. Haec impetrata ab senatu. Prouinciae deinde, quae in bello erant, Sardinia atque Istria decretae. in Sardiniam duae legiones scribi iussae: quina millia in singulas, & duceni pedites, treceni equites, & duodecim millia peditum sociorum ac Latini nominis, & DC equites, & X quinqueremes naues, si deducere ex naualibus uellet. Tantundem peditum equitumque in Istriam, quantum in Sardiniam, decretū. Et legionem unam cum equitibus CCC, & quinque millia peditum sociorum, & C C L mittere equites in Hispaniam consules ad M. Titinium iussi. Priusquam consules prouincias sortirentur, prodigia nunciata sunt: lapidem in agro Crustumino in lacum Martis de caelo cecidisse: puerum trunci corporis in agro Romano natum, & quadrupedem anguem uisum: & Capuae multa in foro aedificia de caelo tacta: & Puteolis duas naues fulminis ictu concrematas esse. Inter haec quae nunciabātur, lupus etiam Romae interdiu agitatus, cum Collina porta intrasset, per Esquilinā magno cōsectantium tumultu euasit. Eorum prodigiorum caussa cōsules maiores hostias immolarunt: & diem unum circa omnia puluinaria supplicatio fuit. Sacrificijs rite perfectis prouincias sortiti sunt. Claudio Istria, Sēpronio Sardinia obuenit. Legē deinde socijs C. Claudius tulit senatuscōsulto, & edixit, qui socij ac nominis Latini, ipsi maioresue eorū M. Claudio, T. Quinctio censoribus, postq. ea apud socios nominis Latini censi essent, ut omnes in suam quisque ciuitatem ante Kal. Nouēbres redirent. Quaestio, qui ita nō redissent, L. Mummio praetori decreta est. Ad legē, & edictum cōsulis S.C. adiectū est, ut dictator, cōsul, interrex, cēsor, praetor, qui nunc esset apud forū, darēt operā, ut, qui manumitteretur, in libertatē uindicaretur, iusiurandum daret: qui eum manumitteret, ciuitatis mutādae caussa manu nō mittere, qui id nō iuraret, eum manumittendum nō censuerunt. Haec in posterum caussa iurisq. dictio C. Claudio cōsuli decreta est. Dum haec Romae gerūtur, M. Iunius, & A. Manlius, qui priore anno consules fuerant, cum Aquileiae hibernassent, principio ueris in fines Istrorum exercitum introduxerunt: ubi cum effuse popularentur, dolor magis & indignatio diripi res suas cernētes Istros, quam certa spes satis sibi uiriū aduersus duos exercitus esse exciuit. Cōcursu ex omnib. populis iuuētutis facto, repētinus & tumultuarius exercitus acrius primo impetu quam perseuerantius pugnauit. Ad quattuor millia eorū in acie caesa. ceteri omisso bello in ciuitates passim diffugerūt. Inde legatos primum ad pacē petendā in castra Romana, deinde obsides imperatos miserunt. Haec cum Romae cognita litteris proconsulum essent, C. Claudius cōsul ueritus ne forte ea res prouinciam exercitumq. sibi adimeret, nō uotis nuncupatis, non paludatis lictoribus, uno omniū certiore facto collega, nocte profectus praeceps in prouinciam abijt: ubi incōsultius quā uenerat, se gessit. Nam cum concione aduocata fugam e castris A. Manlij aduersis auribus militum, quippe qui primi ipsi fugissent, iactasset, ingessisset probra M. Iunio, quod se dedecoris socium collegae fecisset, ad extremum utrumque decedere prouincia iussit. Quod cū milites consulis imperio dicto audientes futuros sese dicerent, cum is more maiorum se-

A cundum uota in Capitolio nuncupata, lictoribus paludatis profectus ab urbe esset, furens ira, uocatum qui proquaestor Manlij erat, catenas poposcit, uinctos se Iunium Manliūq. minitans Romam missurum. Ab eo quoque spretum consulis imperium est, & circumfusus exercitus fauens imperatorum caussae, & consuli infestus, animos ad non parendū addebat. Postremo fatigatus consul & contumelijs singulorum, & multitudinis (nam insuper irridebant) ludibrijs, naue eadem, qua uenerat, Aquileiam redijt. Inde collegae scripsit, ut militum nouorum ei parti, quae scripta in Istriam prouinciam esset, ediceret, Aquileiā ut conueniret, nequid se Romae teneret, quo minus uotis nuncupatis paludatus ab urbe exiret. Haec collegae obsequenter facta, breuisq. dies ad conueniendū edicta est. Claudius prope consecutus est litteras suas. Concione adueniens de Manlio & Iunio habita, nō ultra triduū moratus Romae, paludatis lictoribus, uotisq. in Capitolio nuncupatis, in prouinciam aeque ac prius praecipiti celeritate abit. Paucis ante diebus Iunius Manliusq. oppidum Nesattium, quo se principes Istrorū & regulus ipse Aepulo receperat, summa ui oppugnarant. eo Claudius duabus legionibus nouis adductis, uetere exercitu cū suis ducibus dimisso, ipse opidum circumsedit, & uineis oppugnare intendit: amnemq. praeterfluentē moenia, qui & impedimento oppugnātibus erat, & aquationem Istris praebebat, multorū dierū opere exceptū nouo alueo auertit. Ea res barbaros miraculo terruit abscissae aquae, & ne tum quidē memores pacis, in caedem coniugum ac liberorum uersi, etiam ut spectaculo hostibus tam foedum facinus esset, palam in muris trucidatos praecipitabant. Inter simul complorationem feminarum puerorumque, simul nefandam caedem, milites trāsgressi murum opidum intrarunt. cuius capti tumultum ut ex pauido clamore fugientium accepit rex, trāiecit ferro pectus, ne uiuus caperetur: ceteri capti aut occisi. Duo deinde opida Mutila & Faueria ui capta & deleta. Praeda, ut in gēte inopi, spe maior fuit, & omnis militibus concessa est. V millia capitum DCXXXII. sub corona uenierunt. auctores belli uirgis caesi, & securi pecussi. Istria tota trium opidorum excidio, & morte regis pacata est: omnesq. undiq. populi obsidibus datis in ditionem uenerunt. Sub Istrici finem belli, apud Ligures consilia de bello haberi coepta. Ti. Claudius procōsul, qui praetor priore anno fuerat, cū praesidio legionis unius Pisis praeerat. cuius litteris senatus certior factus, eas ipsas litteras ad C. Claudium (nam alter consul iam in Sardiniam trāiecerat) deferendas censet: & adijcit decretū; quoniā Istria prouincia confecta esset, si ei uideretur, exercitū trāsduceret in Ligures. Simul ex litteris cōsulis, quas de rebus in Istria gestis scripserat, in biduū supplicatio decreta. Et ab altero consule Ti. Sempronio in Sardinia prospere res gestae. Exercitum in agrum Sardorum Iliensium induxit. Balarorum magna auxilia Iliensibus uenerāt. Cum utraque gente signis collatis conflixit. Fusi fugatiq. hostes, castrisq. exsuti. XII millia armatorum caesa. Postero die arma lecta conijci in aceruum iussit consul: sacrumq. id Vulcano cremauit. Victorem exercitum in hiberna sociorum urbium reduxit. Et C. Claudius litteris Ti. Claudij & senatusconsulto accepto, ex Istria legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen in campos progressi castra habebant hostes. Ibi cum his acie dimicatū. XV∞ caesa: plus DCC aut in proelio, aut in castris (nā ea quoque expugnata sunt) capti, & signa militaria unum & L capta. Ligures reliquiae caedis in montes refugerunt passim: populantique campestres agros consuli nulla usquam apparuerunt arma. Claudius duarum gentium uno anno uictor, duabus, quod raro alius, in consulatu pacatis prouincijs, Romam reuertit. Prodigia eo anno nunciata, in Crustumino auem sangualem (quam uocant) sacrum lapidem rostro cecidisse. bouem in Campania locutum. uaccam aeneam Syracusis ab agresti tauro, qui pecore aberrasset, initam, ac semine adspersam. In Crustumino diem unum in ipso loco supplicatio fuit. & in Campania bos alenda publice data: Syracusanumq. prodigium expiatum, editis ab haruspicibus dijs, quibus supplicaretur, Pōtifex eo anno mortus est M. Claudius Marcellus, qui consul censorq. fuerat. In eius locum suffectus est pontifex filius eius M. Marcellus. Et Lucam colonia eodem anno ∞ ∞ ciuium Romanorum sunt deducta. Triumuiri deduxerunt, P. Aelius, L. Egilius, Cn. Sicinius. Quinquagena & singula iugera & semisses agri in singulos dati sunt. De Ligure captus is ager erat: Etruscorum ante, quam Ligurum, fuerat. C. Claudius consul ad urbem uenit: cui, cum in senatu de rebus in Istria Liguribusq. prospere gestis disseruisset, postulanti triūphus est decretus. triumphauit in magistratu de duabus simul gentibus. Tulit in eo triumpho

denarium CCCVII millia,& uictoriatũ LXXXV millia DCCII. militibus in singulos qui F
nideni denarij dati,duplex cẽturioni,triplex equiti:socijs dimidio minus,quam ciuibus, da
tum.Itaque taciti, ut iratos esse sentires, secuti sunt currum. Dum is triumphus de Ligu-
ribus agebatur, Ligures postquam senserunt non consularem tantum exercitum Romam
adductum,sed legionem ab Ti.Claudio Pisis dimissam,soluti metu clam exercitu indicto,
per trãsuersos limites superatis montibus in campos degressi,agrum Mutinensem popula
ti,repentino impetu coloniam ipsam ceperunt.Id ubi Romam allatum est,senatus C.Clau
dium consulem comitia primo quoque tempore habere iussit: creatisque in annum magi-
stratibus in prouinciam redire, & coloniã ex hostibus eripere. Ita uti censuit senatus comi
tia habita,consules creati Cn.Cornelius Scipio Hispalus,Q.Petillius Spurinus. Praetores
inde facti,M.Popillius Laenas,P.Licinius Crassus,M.Cornelius Scipio,L.Papirius Maso,
M.Aburius, L.Aquillius Gallus. C. Claudio consuli prorogatum in annum imperium, & G
Gallia prouincia. Et ne Istri quoque idẽ,quod & Ligures,facerẽt,socios nominis Latini in
Istriã mitteret, quos triũphi caussa de prouincia deduxisset, mandatũ Cn.Cornelio, & Q.
Petillio consulibus,quo die magistratũ inierũt,immolãtibus Ioui singulis bubus, uti solet,
An.574. in ea hostia,qua Q.Petillius sacrificauit,in iocinore caput non inuentum.Id cum ad senatũ
retulisset, boue perlitare iussus. De prouincijs deinde consultus senatus Pisas & Ligures
prouincias consulibus decreuit.Cui Pisae prouincia obuenisset,cum magistratum creando
rum tempus esset,ad comitia reuerti iussit.Additum decreto, ut binas legiones nouas scri-
berent, & CCC equites & dena millia peditũ socijs nominiq. Latino, & DC imperarent
equites.Ti.Claudio prorogatum est imperium in id tempus,quo in prouinciam consul ue-
nisset.Dum de his rebus in senatu agitur,Cn.Cornelius euocatus a uiatore,cum templo e-
gressus esset,paullo post redijt cõfuso uultu:& exposuit patribus conscriptis,bouis sescena H
ris,quem immolauisset,iecur defluxisse: id se uictimario nuncianti parũ credentem,ipsum
aquam effundi ex olla,ubi extra coquerentur,iussisse.& uidisse ceteram integram partẽ ex
torum,iecur omne inenarrabiliter absumptum.Territis eo prodigio patribus,& alter con-
sul curã adiecit, qui se, quod caput iecinori defuisset,tribus bubus perlitasse negauit.Sena-
tus maioribus hostijs usq.ad litationem sacrificari iussit.Ceteris dijs perlitatum ferunt, Sa
luti Petillium perlitasse negant.Inde consules praetoresq. prouincias sortiti,Pisae Cn.Cor
nelio,Ligures Petillio obuenerunt.Praetores,L.Papirius Maso urbanam,M.Aburius inter
peregrinos sortiti sunt.M.Cornelius Scipio Maluginensis Hispaniam ulteriorem,L.Aquil
lius Gallus Siciliam habuit.duo deprecati sunt,ne in prouincias irent,M.Popillius in Sardi
niam: Gracchum eam prouinciam pacare, & T.Aebutium praetorẽ adiutorẽ ab senatu da
tum esse. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima I
esset,minime conuenire.inter traditionem imperij,nouitatemq.successoris,quae noscẽdis
prius quã agendis rebus imbuenda sit,saepe bene gerendae rei occasiones intercidere. Pro
bata Popillij excusatio est. P. Licinius Crassus sacrificijs se impediri sollẽnibus excusabat,
ne in prouinciam iret.citerior Hispania obuenerat. Ceterũ aut ire iussus,aut iurare pro cõ-
cione sollemni sacrificio se prohiberi.Id ubi in P.Licinio ita statutum est,& ab se uti iusiurã
dum acciperent, M.Cornelius postulauit,ne in Hispaniam ulteriorẽ iret: Praetores ambo
in eadẽ uerba iureiurarunt.M.Titinius & T.Fonteius proconsules manere cũ eodẽ imperij
iure in Hispania iussi:& ut in supplemẽtũ his tria millia ciuiũ Romanorũ cũ equitibus CC,
V millia sociũ Latini noĩs,& CCC equites mitterentur. Latinae feriae fuere A.D.III no.
Maij: in quibus,quia in una hostia magistratus Lanuuinus precatus non erat,populi R.Qui
ritiũ,religioni fuit.Id cũ ad senatum relatum esset,senatusq. ad pontificum collegiũ reiecis
set,põtificibus,quia nõ rite factae Latinae essẽt,instauratis Latinis,placuit Lanuinos, quo K
rũ opera ĩstauratae essẽt,hostias praebere. Accesserat ad religionẽ quod Cn.Cornelius cõ
sul ex mõte Albano rediẽs cõcidit,& parte mẽbrorũ captus ad aquas Cumanas profectus,
ingrauescẽte morbo,Cumis decessit: sed inde mortuus Romã allatus,& funere magnifico
elatus sepultusq. est. Pontifex idẽ fuerat. Cõsul Q. Petillius cũ primũ per auspicia posset,
collegae subrogãdo comitia habere iussus,&Latinas edicere:comitia in A.D.III non.Sexti
les,Latinas in A.D.III idus Sextiles, edixit.Plenis religionum animis prodigia insuper nũ
ciata: Tusculi facẽ in caelo uisam,Gabijs aedẽ Apollinis & priuata aedificia complura,Gra
uiscis murum portamq.de caelo tacta.Ea patres procurari,uti pontifices censuissent,iusse-

runt.

A runt. Dum consules primum religiones,deinde alterum alterius mors, & comitia, & Latinarum instaurationes impediunt: interim C.Claudius exercitum ad Mutinam,quam Ligures priore anno ceperant, admouit. Ante triduum quam oppugnare ceperat,receptam ex hostibus colonis restituit.IIX millia ibi Ligurum intra muros caesa,litteraeq.Romã ex templo scriptae,quibus nõ modo rem exponeret: sed etiam gloriaretur,sua uirtute ac felicitate nemině iam cis Alpes hostem populi R.esse,agriq.aliquantũ captum,qui multis millibus hominũ diuidi uiritim posset. Et Ti.Sempronius eodem tempore in Sardinia multis secũdis proelijs Sardos perdomuit.XV millia hostium sunt caesa.Omnes Sardorũ populi, qui defecerant, in ditionem redacti. Stipendiarijs ueteribus duplex uectigal imperatum, exactumque. ceteri frumentum contulerunt. Pacata prouincia,obsidibusq. ex tota insula CCXXX acceptis,legati Romam,qui ea nunciarent,missi: quiq. ab senatu peterent, ut ob B eas res ductu auspicioq. Ti. Sẽpronij prospere gestas,dijs immortalibus honos haberetur, ipsiq.decedẽti de prouincia exercitum secum deportare liceret.Senatus in aede Apollinis legatorum uerbis auditis,supplicationem in biduum decreuit,& XL maioribus hostijs cõsules sacrificare iussit: Ti.Sempronium procõsulem exercitumq. eo anno in prouincia manere.Comitia deinde cõsulis unius subrogãdi,quae in A.D.III nonas Sextiles edicta erãt, eo ipso die sunt confecta.Q.Petillius cõsul collegam,qui extemplo magistratũ occiperet, creauit C. Valeriũ Laeuinum. Is iã diu cupidus prouinciae,cũ opportunae cupiditati eius litterae allatae essent, Ligures rebellasse,nonis Sextilib. paludatus, litteris auditis,tumultus eius caussa legionem tertiã ad C. Claudium proconsulem in Galliam proficisci iussit: duumuiros nauales cum classe Pisas ire,qui Ligurum oram,maritimum quoque terrorem admouẽtes,circumuectarentur. Eodem & Q.Petillius consul ad conueniendum exercitui C diẽ edixerat. Et C.Claudius procõsul audita rebellione Ligurum,praeter eas copias,quas secum Parmae habebat,subitarijs collectis militibus,exercitum ad fines Ligurũ admouit. Hostes sub aduentum C. Claudij, a quo duce se meminerant nuper ad Scultennam flumẽ uictos fugatosq.,locorum magis praesidio aduersus infeliciter expertam uim,quam armis se defensuri,duos montes Letum & Balistam ceperũt: muroq.insuper amplexi,tardius ex agris demigrantes,oppressi ad ∞ & D perierunt.Ceteri montibus se tenebant,& ne in metu quidem feritatis ingenitae obliti,saeuiunt in praedã,quae Mutinae parta erat:captiuos cũ foeda laceratione interficiũt:pecora in fanis trucidãt uerius passim, quã rite sacrificant. Satiati caede animantiũ, quae inanima erãt, parietibus affligunt, uasa omnis generis usui magis quã ornamento in speciẽ facta.Q.Petillius cõsul,ne absente se debellaretur,litteras ad C.Claudium misit,ut cum exercitu ad se in Galliam ueniret,campis Macris se eũ exspectaturũ. Litteris acceptis Claudius ex Liguribus castra mouit,exercitumq.ad campos Ma D cros consuli tradidit.Eodem paucis post diebus C.Valerius cõsul alter uenit. Ibi diuisis copijs,priusquam digrederentur,communiter ambo exercitus lustrauerunt.tum sortiti,quia non ab eadem utrumque parte aggredi hostem placebat, regiones quas peterent. Valeriũ auspicato sortitum constabat,quod in templo fuisset:in Petillio id uitio factum,postea augures respõderunt,quod extra templum sortem in sitellam in templum latã foris ipse posuerit.Profecti inde in diuersas regiones.Petillius aduersus Balistae& Leti iugũ,quod eos montes perpetuo dorso inter se iungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis uerbi ominatum ferunt,se eo die Letum capturum esse. Duabus simul partibus subire in aduersos montes coepit.Ea pars,in qua ipse erat,impigre succedebat. Alteram hostes cum propulissent, ut restitueret rem inclinatam,consul equo aduectus, suos quidem a fuga reuocauit: ipse dum incautius ante signa obuersatur, E missili trãiectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt, & suorũ pauci qui uiderãt, haud negligenter,ut qui in eo uictoriam uerti scirent,corpus occultauere. Alia multitudo peditum equitumque,deturbatis hostibus,montes sine duce cepere. Ad V millia Ligurum occisa,ex Romano exercitu duo & quinquaginta ceciderunt. Super tam euidentem tristis ominis euentum etiam ex pullario auditum est, uitium in auspicio fuisse, nec id consulem ignorasse.C.Valerius audita

* * *

Periti religionum,iurisq.publici,quando duo ordinarij consules eius anni alter morbo,alter ferro perijsset,suffectum consulem negabant comitia habere posse

An. 575 * * * F

deduxit. Cis Apeninum Garuli & Lapicini, & Hercates, trans Apenninum Briniates fuerant. Inter Audenam amnem P. Mucius cum ijs, qui Lunam Pisasq. depopulati erant, bellum gessit, omnibusq. in ditionem redactis arma ademit. Ob eas res in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque, senatus in triduum supplicationes decreuit, & XL hostijs sacrificari iussit. Et tumultus quidem Gallicus & Ligustinus, qui in principio eius anni exortus fuerat, haud magno conatu breui oppressus erat. Belli Macedonici subibat iam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasq. certamina: & legati qui missi ad res uisendas in Macedoniam erant, iam reuerterant Romam, renunciauerantque bellum in Dardania esse. Simul uenerant & ab rege Perseo oratores, qui purgarent, nec accitos ab eo Bastarnas, nec auctore eo quidquam facere. Senatus nec liberauit eius culpae regem, neque arguit: moneri eum tantummodo iussit, ut etiam atque etiam curaret ut sanctum haberet foedus, quod ei cum Romanis esse uideri posset. G Dardani cum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod sperauerant, sed grauiores fieri in dies cernerent, subnixos Thracum accolarum & Scordiscorum auxilijs, audendum aliquid uel temere rati, omnes undiq. armati ad opidum, quod proximum castris Bastarnarum erat, conueniunt. Hiems erat, & id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordisciq. in fines suos abirent. Quod ubi ita factum, & solos iam esse Bastarnas audierunt, bifariam diuidunt copias: pars ut recto itinere ad lacessendum ex aperto iret, pars deuio saltu circumducta, ab tergo aggrederetur. Ceterum priusquam circumire castra hostium possent, pugnatum est: uictiq. Dardani compelluntur in urbem, quae fere XII millia ab castris Bastarnarum aberat. Victores confestim circumsidunt urbem, haud dubie postero die aut metu dedituris se hostibus, aut ui expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quae circumducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum sine praesidio relicta H

* * *

more sella eburnea posita ius dicebat, disceptabatq. controuersias minimarum rerum: adeoq. nulli fortunae adhaerebat animus per omnia genera uitae errãs, uti nec sibi nec alijs, quinam homo esset, satis constaret, non alloqui amicos, uix notis familiariter arridere. munificentia inaequali sese aliosq. ludificari: quibusdam honoratis, magnoq. aestimãtibus se, puerilia, ut escae aut lusus, munera dare: alios nihil exspectantes ditare. itaque, nescire quid sibi uellet, quibusdam uideri. quidam ludere eum simpliciter, quidam haud dubie insanire aiebant. In duabus tamen magnis honestisq. rebus uere regius erat animus, in urbium donis & deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum se circumdaturum urbi est pollicitus: maioremq. partem pecuniae dedit. Tegeae theatrum magnificum e marmore facere instituit. I Cyzici in prytaneum, id est, penetrale urbis, ubi publice, quibus is honos datus est, uescuntur, uasa aurea mensae unius posuit. Rhodijs nihil unum insigne, ita omnis generis, ut quaeque usus eorum postulauerunt, dona dedit. Magnificentiae uero in deos, uel Iouis Olympij templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine dei, potest testis esse. Sed & Delon maris insignibus, statuarumq. copia exornauit: & Antiochiae Iouis Capitolini magnificum templum non laqueatum auro tantum, sed parietibus totis lamina inauratum, & alia multa in alijs locis pollicitus, quia perbreue tempus regni eius fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia superiores reges uicit, reliquorum sui moris & copia Graecorum artificum. Gladiatorum munus Romanae consuetudinis primo maiore cum terrore hominum insuetorum ad tale spectaculum, quam uoluptate dedit: deinde saepius dando & modo uulneribus tenus, modo sine missione etiam, & familiare oculis gratumq. id spectaculum fecit, & armorum studium plerisque iuuenum accendit. K Itaque qui primo ab Roma magnis praemijs paratos gladiatores accersere solitus erat, iam

* * *

An. 576

L. Cornelius Scipio inter peregrinos. M. Atilio praetori prouincia Sardinia obuenerat, sed cum legione noua, quam consules conscripserant, quinque millibus peditum, CCC equitibus in Corsicam iussus est transire. Cum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, ubi obtineret Sardiniam. Cn. Seruilio Caepioni in Hispaniam ulteriorem, & P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum, equites CL, & socium Latini nominis

A ni nominis quinque millia peditum, CCC equites. Sicilia L. Claudio sine supplemenro decreta. Duas praeterea legiones consules scribere iussi, cum iusto numero peditum equitumque, & decem millia peditum socijs imperare, & DC equites. Delectus consulibus eo difficilior erat, quod pestilentia, quae priore anno in boues ingruerat, eo uerterat in homines. qui inciderant, haud facile septimum diem superabant: qui superauerant, longinquo maxime quartanae implicabantur morbo. Seruitia maxime moriebantur. eorũ strages per omnes uias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus libitina sufficiebat. Cadauera intacta a canibus ac uulturibus tabes absumebat: satisq. constabat nec illo, nec priore anno in tanta strage boum, hominumq. uulturium usquam uisum. Sacerdotes publici ea pestilentia mortui sunt, Cn. Seruilius Caepio pontifex pater praetoris, & Ti. Sempronius C.F. Longus decemuir sacrorũ, & P. Aelius Paetus augur, & Ti. Sẽpronius
B Gracchus, & C. Mamilius Vitulus curio maximus, & M. Sempronius Tuditanus pontifex. Pontifices suffecti sunt, C. Sulpicius Galba in locum Tuditani * Augures suffecti sunt, in Gracchi locum T. Veturius Crassus Sempronianus, in P. Aelij Q. Aelius Paetus. X uir sacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus C. Scribonius Curio sufficitur. Cum pestilentiae finis non fieret, senatus decreuit, uti X uiri libros Sybillinos adirent. Ex decreto eorũ diem unum supplicatio fuit, & Q. Marcio Philippo uerba praeeunte, populus in foro uotum concepit, si morbus pestilentiaque ex agro Romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habiturum. In Veienti agro biceps natus puer, & Sinuessae unimanus, & Oximi puella cum dentibus, & arcus interdiu sereno caelo super aedem Saturni in foro Romano intentus, & tres simul soles effulserunt, & faces eadem nocte plures per caelũ lapsae sunt. Lanuuini, Caeritesq. anguem in opido suo iubatum aureis maculis sparsum ap-
C paruisse affirmabant, & in agro Campano bouẽ locutũ esse satis constabat. Legati non. Iun. ex Africa redierunt, qui conuento prius Massanisa rege Carthaginem ierant: ceterum certius aliquãto, quae Carthagine acta essent, ab rege rescierant, quam ab ipsis Carthaginiensibus. compertum tamen affirmauerunt legatos ab rege Perseo uenisse, ijsq. noctu senatũ in aede Aesculapij datum esse. ab Carthagine legatos in Macedoniam missos, & rex affirmauerat, & ipsi parum constanter negauerant. In Macedoniam quoque mittendos legatos senatus censuit. Tres missi sunt, C. Laelius, M. Valerius Messalla, Sex. Digitius. Perseus per id tempus, quia quidam Dolopũ non parebant, & de quibus ambigebatur rebus, disceptationem ab rege ad Romanos reuocabant, cum exercitu profectus sub ius iudiciumq. suum totam coegit gentem. Inde per Oetaeos montes transgressus, religionibus quibusdam animum obiectis oraculum aditurus Delphos adscendit. Cum in media repen
D te Graecia apparuisset, magnũ non finitimis modo urbibus terrorem praebuit, sed in Asiã quoque ad regem Eumenem nuncius tumultus eius uenit. Triduum non plus Delphis moratus, per Phthiotidem Achaiam, Thessaliamq. sine damno iniuriaque agrorum, per quos iter fecit, in regnum redijt. Nec earum tantum ciuitatum, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare: sed aut legatos aut litteras dimisit, petens ne diutius simultatum, quae cum patre suo fuissent, meminissent: nec enim tam atroces fuisse eas, ut non cum ipso potuerint ac debuerint finiri: secum quidem omnia illis integra esse ad instituendã fideliter amicitiam. Cum Achaeorum maxime gente reconciliandae gratiae uiam quaerebat. Haec una ex omni Graecia gens, & Atheniensium ciuitas, eo processerat irarũ, ut finibus interdiceret Macedonibus. itaque seruitijs ex Achaia fugientibus receptaculum Macedonia erat: quia cum finibus suis interdixissent, intrare regni terminos ipsi non audebant. id cum Perseus animaduertisset, comprehensis omnibus litteras ad Achaeos misit, quibus se
E seruos eorum, qui ad se transfugerant, benigne remittere illis scripsit. Ceterum ne similis fuga seruorum postea fieret, cogitandum & illis esse. Recitatis his litteris per Xenarchum praetorẽ, qui priuatae gratiae aditum apud regem quaerebat: & plerisque moderate & benigne scriptas esse cẽsentibus litteras, atq. ijs maxime, qui praeter spem recepturi essent amissa mancipia: Callicrates ex ijs, qui in eo uerti salutẽ gentis crederent, si cum Romanis inuiolatum foedus seruaretur, Parua, inquit, aut mediocris res, Achaei quibusdam uidetur agi, ego maxime grauissimam omnium, non agiq. tantum arbitror, sed quodam modo actã esse. Nam qui regibus Macedonum Macedonibusq. ipsis, finibus interdixissemus, maneq; id decretum uolumus, scilicet ne legatos, ne nuncios admitteremus regum, per quos

aliquorum

aliquorum ex nobis animi ſollicitarentur: ij concionantem quodam modo abſentem audi F
mus regem,&,ſi dijs placet,orationem eius probamus: & cum ferae beſtiae cibum ad frau-
dem ſuam poſitum plerũque aſpernentur & refugiant, nos caeci ſpecie parui beneficij ine-
ſcamur: & ſeruulorum minimi pretij recipiendorum ſpe,noſtram ipſorum libertatem ſub-
rui, & tentari patimur.Quis enim non uidet uiam regiae ſocietatis quaeri,qua Romanorũ
foedus,quo noſtra omnia continentur,uioletur?Niſi hoc dubium alicui eſt bellandum Ro-
manis cum Perſeo eſſe: & quod uiuo Philippo exſpectatum morte eius interpellatum eſt,
id poſt mortem Philippi futurum. Duos, ut ſcitis, habuit filios Philippus, Demetrium &
Perſea.Genere materno,uirtute,ingenio, fauore Macedonũ, longe praeſtitit Demetrius.
Sed quia in Romanos odij regnum poſuerat praemium,Demetriũ nullo alio crimine, quã
Romanae amicitiae initae,occidit, Perſea quẽ populi R. hoſtẽ prius paene,quã regni here
dẽ futurum ſciebat,regẽ fecit.Itaque quid hic poſt mortem patris egit aliud,quam bellũ pa G
rauit? Baſtarnas primum ad terrorem omnium in Dardaniam immiſit: qui ſi ſedem eã te-
nuiſſent,grauiores eos accolas Graecia habuiſſet, quam Aſia Gallos habeat. Ea ſpe depul
ſus,non tamen belli conſilia omiſit: immo,ſi uera uolumus dicere,iã inchoauit bellum. Do
lopiam armis ſubegit,nec prouincijs de controuerſis ad diſceptationem populi R. reuocan
tem audiuit. inde tranſgreſſus Octam, ut repẽte in medio umbilico Graeciae cõſpiceretur,
Delphos adſcendit. Haec uſurpatio itineris inſoliti quo uobis ſpectare uidetur? Theſſaliã
deinde peragrauit,quod ſine ullius eorum,quos oderat, noxia,hoc magis tentationem me
tuo.Inde litteras ad nos cum muneris ſpecie miſit,& cogitare iubet,quo modo in reliquũ
hoc munere non egeamus, hoc eſt, ut decretum,quo arcentur Peloponneſo Macedones,
tollamus: rurſus legatos regios, & hoſpitia cum principibus,& mox Macedonum exerci-
tus,ipſum quoque a Delphis(quantum enim interluit fretum?) trãſijcientem in Pelopon-
neſum uideamus: immiſceamur Macedonibus armantibus ſe aduerſus Romanos.Ego ni- H
hil noui cenſeo decernendum,ſeruandaq. omnia integra,donec ad certum dirigantur: ua-
nusne hic timor noſter,an uetus fuerit: ſi pax inuiolata inter Macedonas Romanoſq. ma-
nebit, nobis quoque amicitia & commercium ſit. nunc de eo cogitare periculoſum & im-
maturum uidetur.Poſt hunc Arco frater Xenarchi praetoris ita diſſeruit. Difficilem oratio
nem Callicrates & mihi,& omnibus, qui ab eo diſſentimus,fecit: agendo enim Romanae
ſocietatis cauſſam ipſe,tentarique & oppugnari dicendo,quam nemo neque tentat,neque
oppugnat;effecit,ut,qui ab ſe diſſentiret,aduerſus Romanos dicere uideretur. Ac primum
omnium tamquam non hic nobiſcum fuiſſet,ſed aut ex curia populi R. ueniret,aut regũ ar
canis intereſſet,omnia ſcit & nunciat, quae occulte facta ſunt:diuinat etiã, quae futura fue
rant,ſi Philippus uixiſſet:quid ita Perſeus regni heres ſit,quid parent Macedones, quid co
gitent Romani.Nos autem,qui nec ob quam cauſſam,nec quemadmodum perierit Deme I
trius,ſcimus,nec quid Philippus,ſi uixiſſet,facturus fuerit:ad haec quae palã gerũtur,con-
ſilia noſtra accommodare oportet. Ac ſcimus Perſea regno accepto ad legatos Roma-
nos ueniſſe,ac regem Perſea a populo R. appellatum: audiuimus legatos Romanos ueniſ-
ſe ad regem, & eos benigne exceptos. Haec omnia pacis equidem ſigna eſſe iudico, non
belli: nec Romanos offendi poſſe,ſi,ut bellum gerentes eos ſecuti ſumus, nunc quoque pa
cis auctores ſequamur. Cur quidem nos inexpiabile omnium ſoli bellum aduerſus regnũ
Macedonum geramus,non uideo. Opportuni propinquitate ipſa Macedoniae ſumus: an
infirmiſſimi omnium,tamquam quos nuper ſubiecit Dolopes?Immo contra ea uel uiribus
noſtris deum benignitate,uel regionis interuallo tuti. Sed ſumus aeque ſubiecti ac Theſſa
li Aetolique.nihilo plus fidei auctoritatiſq. habemus aduerſus Romanos,qui ſemper ſocij
atque amici fuimus,quam Aetoli,qui paullo ante hoſtes fuerũt. Quod Aetolis,quod Theſ K
ſalis,quod Epirotis,omni denique Graeciae cum Macedonibus iuris eſt,idem & nobis ſit.
cur exſecrabilis iſta nobis ſolis uelut deſertio iuris humani eſt? Fecerit aliquid Philippus,
cur aduerſus eum armatum & bellum gerentem hoc decerneremus. quid Perſeus nouus
rex,omnis iniuriae inſons,ſuo beneficio paternas ſimultates oblitterans meruit,cur ſoli o-
mniũ hoſtes ei ſimus? Quamquam & illud dicere poteram,tanta priorum Macedoniae re-
gum merita erga nos fuiſſe,ut Philippi unius iniurias, ſi quae forte fuerũt, obliuiſceremur
utique poſt mortẽ.cum claſſis Romana Cenchreis ſtaret, cõſul cum exercitu Elatiae eſſet,
triduum in concilio fuimus conſultantes,utrum Romanos an Philippum ſequeremur.non

nihil

A nihil metus praesens ab Romanis sententias nostras inclinarit: fuit certe tamen aliquid, quod tam longam deliberationem fecerat, id quod erat uetusta coniunctio cum Macedonibus, uetera & magna in nos regum merita. Valeant & nunc eadem illa, non ut praecipue amici, sed ne praecipue inimici simus. Ne id quod non agitur, Callicrates simulauerimus. nemo nouae societatis aut noui foederis, quo nos temere illigemus, cõscribẽdi est auctor: sed commercium tantum iuris praebendi repetendiq. fit: ne interdictione finium nostrorũ & nos quoque regno arceamus: ne seruis nostris aliquo fugere liceat. quid hoc aduersus Romana foedera est? Quid rem paruam & apertam, magnam & suspectam facimus? Quid uanos tumultus ciemus? Quid ut ipsi locum assentãdi Romanis habeamus, suspectos alios ac inuisos efficimus? Si bellum erit, ne Perseus quidem dubitat, quin Romanos secuturi simus. in pace etiam si non odia finiuntur, intermittantur. Cum ijdem huic orationi, qui litteris regis assentierant, assentirentur; indignatione principum, quod quam rẽ ne legatione quidem dignã iudicasset Perseus, litteris paucorum uersuum imperaret, decretum differtur. Legati deinde postea missi ab rege, cum Megalopoli concilium esset: dataq. opera est ab ijs, qui offensionem apud Romanos timebant, ne admitterent. Per haec tempora Aetolorum in semetipsos uersus furor, mutuis caedibus ad internecionẽ adducturus uidebatur gentem. Fessi deinde & Romam utraque pars miserunt legatos, & inter se ipsi de re conciliãda concordia agebant: quae nouo facinore discussa res, ueteres etiam iras excitauit. Exulibus Hypateis, qui factionis Proxeni erant, cum reditus in patriam promissus esset, fidesq. data per principem ciuitatis Eupolemum, LXXX illustres homines, quibus redeuntibus inter ceteram multitudinem Eupolemus etiam obuius exierat, cum salutatione benigne excepti essent, dextraeq. datae, ingredientes portam, fidem datã deosq. testes nequidquam inuocantes interfecti sunt. Inde grauius deintegro bellum exarsit. C. Valerius Laeuinus, & Ap. Claudius Pulcher, & C. Memmius, & M. Popillius, & L. Canuleius missi ab senatu uenerant. Apud eos cum Delphis utriusque partis legati magno certamine agerent, Proxenus maxime cum caussa, tũ eloquẽtia praestare uisus est: qui paucos post dies ab Orthobula uxore ueneno est sublatus, damnataq. eo crimine in exsilium abijt. Idem furor & Cretenses lacerabat. aduentu deinde Q. Minucij legati, qui cum decem nauibus missus ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis uenerant: ceterum indutiae & antea sex mensium fuerunt: inde multo grauius bellum exarsit. Lycij quoque per idem tempus ab Rhodijs bello uexabantur. Sed externorum inter se bella, quo quaeque modo gesta sunt, persequi non operae est, satis superq. oneris sustinẽti res a populo Romano gestas scribere. Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se Ti. Graccho dediderant, pacati manserant, M. Titinio praetore obtinente prouinciam, rebellarunt sub aduentum Ap. Claudij: orsiq. bellum sunt ab repentina oppugnatione castrorum Romanorum. Prima lux ferme erat, cum uigiles in uallo, quiq. in portarum stationibus erant, cum uidissent procul uenientem hostem ad arma conclamauerunt. Ap. Claudius, signo proposito pugnae, ac paucis adhortatus milites, tribus simul portis eduxit. Obsistentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrimque proelium fuit, quia propter angustias nõ omnes in faucibus pugnare poterãt Romani. urgentes deinde alij alios secuti euaserunt extra uallum, ut pandere aciẽ & exaequari cornibus hostibus, quibus circumibantur, possent. ita repẽte eruperunt, ut sustinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam secundam pulsi sunt, ad XV millia caesa aut capta, signa adempta duo & XXX, castra etiam eo die expugnata, debellatumque: nam qui superfuere proelio, in opida sua dilapsi sunt: quieti deinde paruerunt imperio. Censores eo anno creati Q. Fuluius Flaccus, & A. Postumius Albinus legerunt senatum. princeps lectus M. Aemilius Lepidus pont. max. de senatu nouem eiecerunt. insignes notae fuerunt M. Cornelij Maluginensis, qui biẽnio ante praetor in Hispania fuerat, & L. Cornelij Scipionis praetoris, cuius tum inter ciues & peregrinos iurisdictio erat, & Cn. Fuluij, qui frater germanus, &, ut Valerius Antias tradit, consors etiam censoris erat. Cõsules uotis etiam in Capitolio nuncupatis, in prouincias profecti sunt. Ex ijs M. Aemilio senatus negotium dedit, ut Patauinorum in Venetia seditionem comprimeret: quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse & ipsorum legati attulerant. Legati, qui in Aetoliam ad similes motus comprimendos ierant, renunciarunt coerceri rabiem gentis non posse. Patauinis saluti fuit aduentus consulis: neque aliud quod ageret in prouincia cum habuisset,

habuisset, Romam rediit. Censores uias sternendas silice in urbe, glarea extra urbem sub F
struendas marginandasq. primi omnium locauerunt: pontesq. multis locis faciendos, &
scenam aedilibus praetoribusq. praebēdam, & carceres in circo, & oua ad notas curriculis
numerandas, & * dam, & metas trans * & caueas ferreas pe * intromitterentur * ferijs in
monte Albano consulibus, & cliuum Capitolinum silice sternendum curauerunt: & por-
ticum ab aede Saturni in Capitolium ad senaculum, ac super id curiam. & extra portā Ter-
geminam emporium lapide strauerunt, stipitibusq. saepserunt, & porticum Aemiliam refi-
ciendam curarunt, gradibusq. adscensum ab Tiberi in emporium fecerunt: & extra eandē
portam in Auentinum porticum silice strauerunt, & eo publico ab aede Veneris fecerunt.
Iidem Calatiae & Oximi muros faciendos locauerunt. uenditisq. ibi publicis locis, pecu-
niam, quae redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis consumpserunt. & alter ex ijs
Fuluius Flaccus (nam Postumius nihil nisi senatus populiue iussu se locaturum ipsorum G
pecunia dicebat) Iouis aedem Pisauri, & Fundis, & Potentiae etiam aquam adducendā, &
Pisauri uiam silice sternendam, & Sinuessam a ga   auiariae. In his & cloacam in fluuium
circumducendam, & forum porticibus tabernisq. claudendum, & Ianos tres faciendos.
Haec ab uno censore opera locata cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regen-
dis diligens & seuera censura fuit. multis equi adempti. Exitu prope anni diem unum sup
plicatio fuit, ob res prospere gestas in Hispania, ductu auspicioq. Ap. Claudij proconsulis,
& maioribus hostijs XX sacrificatum, & alterum diem supplicatio ad Cereris Liberi Libe-
raeq. fuit, quod ex Sabinis terrae motus ingens cum multis aedificiorū ruinis nūciatus e-
rat. Cum Ap. Claudius ex Hispania Romam redisset, decreuit senatus, ut ouans urbem ini
ret. Iam consularia comitia appetebant: quibus magna contentione habitis, propter mul-
titudinem petentium, creati L. Postumius Albinus, & M. Popillius Laenas. Praetores inde H
facti, N. Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicereius, M. Furius Crassipes iterum, A. Ati-
lius Serranus iterum, C. Cluuius Saxula iterum. Comitijs perfectis Ap. Claudius Cen-
tho ex Celtiberis ouans cum in urbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia
auri in aerarium tulit. Flamen dialis inauguratus est Cn. Cornelius. Eodem anno tabula
in aede Matris Matutae cum indice hoc posita est: Ti. Sempronij Gracchi consulis imperio
auspicioq. legio exercitusq. populi R. Sardiniam subegit. In ea prouincia hostium caesa aut
capta supra LXXX millia. rep. felicissime gesta. atq. liberatis socijs, uectigalibus restitutis,
exercitum saluum, atq. incolumem plenissimum praeda domum reportauit: iterum trium
phans in urbem rediit: cuius rei ergo hanc tabulam donum Ioui dedit. Sardiniae insulae
forma erat, atque in ea simulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot
parua alia data: unum ante cetera insigne fuit T. Flaminini, quod mortis caussa patris sui I
cum uisceratione epuloq. & ludis scenicis quatriduū dedit. magni tamē muneris ea sum-
ma fuit, ut per triduum quattuor & septuaginta homines pugnarint.

EPITOME. LIBRI. XLII

Q. Fuluius Flaccus censor tēplum Iunonis Laciniae tegulis marmoreis spoliauit, ut aedem, quam dedicauerat, tegeret. tegulae ex S. C. reportatae. Eumenes Asiae rex in senatu de Perseo Macedoniae rege questus est. cuius iniuriae in populum Romanum referuntur: ob quas bello ei indicto, P. Licinius Crassus consul, cui Macedonia decreta erat, in Macedoniam transiit: leuibusque expeditionibus, equestribus proelijs in Thessalia cum Perseo parum felici euentu pugnauit. Inter Massanissam & Carthaginienses de agro fuit dies ad disceptandum a senatu datus. Legati missi ad ciuitates socias, & reges rogandos, ut in fide permanerent, dubitantibus Rhodijs. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCLVII millia, CCXXXI. Res praeterea aduersus Corsos & Ligures prospere gestas continet. K

LIBER. XLII

AN.577

L. Postumius Albinus, M. Popillius Laenas, cum omnium primum de prouin-
cijs exercitibusq. ad senatum retulissent, Ligures utrique decreti sunt: ut
nouas ambo, quibus eam prouinciam obtinerent, legiones (binae singulis
decretae) & socium Latini nominis dena millia peditum, & DC equites, &
supplementum Hispaniae III millia peditum Romanorum scriberent, &

A CC equites. Ad hoc ∞ & D pedites Romani cum centum equitibus scribi iussi, cum quibus praetor, cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret: interim M. Atilius uetus praetor prouinciam obtineret Sardiniam. Praetores deinde prouincias sortiti sunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluuius Saxula inter ciues & peregrinos, N. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Crassipes Siciliã, C. Cicereius Sardiniam. Priusquam magistratus proficiscerentur, senatui placuit L. Postumium consulem ad agrum publicum a priuato terminandum, in Campaniam ire: cuius ingentem modum possidere priuatos, paullatim proferendo fines, constabat. Hic iratus Praenestinis, quod cũ eo priuatus sacrificij in templo Fortunae faciundi caussa profectus esset, nihil in se honorifice, neque publice neque priuatim factum a Praenestinis esset; priusquã ab Roma proficisceretur, litteras Praeneste misit, ut sibi magistratus obuiã exiret, locum pu
B blice pararet, ubi diuerteretur: iumentaq. cum exiret inde, praesto essent. Ante hunc consulem nemo umquam socijs in ulla re oneri aut sumptui fuit: ideo magistratus mulis tabernaculisque, & omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent socijs. priuata hospitia habebant: ea benigne comiterq. colebant: domusq. eorum Romae hospitibus patebant, apud quos ipsis diuerti mos esset. Legati, qui repente aliquo mitterentur, singula iumenta per opida, iter qua faciendum erat, imperabant. aliam impensam socij in magistratus Romanos non faciebant. Iniuria consulis etiam si iusta, non tamen in magistratu exercenda, & silentium nimis aut modestum aut timidum Paenestinorum, ius, uelut probato exemplo, magistratibus fecit grauiorum in dies talis generis imperiorum. Principio huius anni, legati, qui in Aetoliam & Macedoniam missi erant, renunciarunt, sibi côueniendi regis Persei, cum alij abesse eum, alij aegrum esse, falso utrumque fingerent, potestatem non factam. facile tamen apparuisse sibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturũ.
C Item in Aetolia seditionem gliscere in dies: neque discordiarum principes auctoritate sua coerceri potuisse. Cum bellum Macedonicum in exspectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari, pacemq. deum peti precationibus, quae editae ex fatalibus libris essent, placuit. Lanuuij classis magnae species in caelo uisae dicebãtur, & Priuerni lana pulla terra enata, & in Veienti apud Rementem lapidatum, Pomptinum omne uelut nubibus locustarum coopertum esse. in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub exsistẽtibus glebis pisces emersisse. Ob haec prodigia libri fatales inspecti, editumq. ab decemuiris est, & quibus dijs, quibusq. hostijs sacrificaretur, & ut supplicatio prodigijs expiandis fieret. altera quae priore anno ualetudinis populi caussa uota esset, ea uti feriaeq. essent. Itaq. sacrificatum est, ut decemuiri scriptum ediderunt. Eodem anno aedes Iunonis Laciniae detecta.
D Q. Fuluius Flaccus censor aedem Fortunae equestris, quã in Hispania praetor bello Celtiberio uouerat, faciebat enixo studio, ne ullum Romae amplius aut magnificẽtius templũ esset. Magnum ornamentum se templo ratus adiecturum, si tegulae marmoreae essent. profectus in Bruttios aedem Iunonis Laciniae ad partem dimidiam detegit, id satis fore ratus ad tegendum quod aedificaretur. Naues paratae fuerunt, quae tolleret, atque asportarent, auctoritate censoria socijs deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor redijt, tegulae expositae de nauibus ad templum portabantur. quamquam unde essent silebatur: nô tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est: ex omnibus partibus postulabatur, ut consules eam rem ad senatum referrent. Vt uero accersitus in curiam censor uenit, multo infestius singuli uniuersiq. praesentem lacerare, templum augustissimum regionis eius, quod non Pyrrhus, non Hannibal uiolassent, uiolare parũ habuisse, nisi detexisset foede, ac prope diruisset. Detractum culmen templo nudatum tectum patere imbribus putrefa-
E ciendum. censorem moribus regendis creatum, cui sartatecta exigere sacris publicis, & loca tuenda more maiorum traditum esset, eum per sociorum urbes diruentem templa, nudantemq. tecta aedium sacrarum uagari: & quod si in priuatis sociorũ aedificijs faceret, indignum uideri posset, id deum immortalium demolientẽ facere: & obstringere religione populum Romanum ruinis templorum templa aedificantem: tamquam non ijdem ubique dij immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique. Cum priusquam referretur, appareret, quid sentirent patres, relatione facta in unam omnes sententiam ierunt, ut hae tegulae reportandae in templũ locarentur, piaculariaque Iunoni fierent. Quae ad religionem pertinent, cum cura facta. tegulas relictas in area templi, quia reponendarum ne-

mo

mo artifex inire rationem potuerit, redemptores nunciarunt. Ex praetoribus, qui in prouincias ierant, N. Fabius Massiliae moritur, cum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque cum id nunciatum a Massiliensibus legatis esset, senatus decreuit, ut P. Furius, & Cn. Seruilius, quibus succedebatur, inter se compararent, aut sortirentur, uter citeriorem Hispaniam pro rogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit. P. Furius idem, cuius ea prouincia fuerat, remaneret. Eodem anno cum agri Ligustini & Gallici, quod bello captum erat, aliquantũ uacaret, S.C. factum, ut is ager uiritim diuideretur. Decemuiros in eam rẽ ex S. C. creauit A. Atilius praetor urbanus, M. Aemilium Lepidum, C. Cassium, T. Aebutium Parrum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. & L. Appuleios, M. Caecilium, C. Salonium, C. Munatium. Diuiserunt dena iugera in singulos, socijs nominis Latini terna. Per idem tempus, quo haec agebantur, legati ex Aetolia Romã uenerunt de discordijs seditionibusque suis, & Thessali legati, nunciantes, quae in Macedonia gererentur. Perseus iam bellum uiuo patre cogitatum in animo uoluens, omnes non gentes modo Graeciae, sed ciuitates etiam, legionibus mittendis, pollicendo plura, quam praestando, sibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad fauorem eius inclinati animi, & aliquanto quam in Eumenẽ propensiores, cum Eumenis beneficijs muneribusque omnes Graeciae ciuitates & plerique principum obligati essent, & ita se in regno suo gereret, ut, quae sub ditione eius urbes essent, nullius liberae ciuitatis fortunã secum mutatã uellent. Contra Perseo fama erat post patris mortem uxorem manu sua occidisse, Apellem ministrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requisitum a Philippo ad supplicium, exsulantem, accersitũ post patris mortẽ ingentibus promissis ad praemia tantae perpetratae rei, clã interfecisse. Intestinis externisq. praeterea multis caedibus infamem, nec ullo commendabilẽ merito praeferebant uulgo ciuitates tam pio erga propinquos, tam iusto in ciues, tã munifico erga omnes homines regi, seu fama & maiestate Macedonum regum praeoccupati ad spernendum originẽ noui regni, seu mutationis rerum cupidi, seu quia eum obiectum esse Romanis uolebant. Erant autem non Aetoli modo in seditionibus propter ingentem uim aeris alieni, sed Thessali etiam: ea contagione uelut tabes in Perraebiam quoque id peruaserat malum. Cum Thessalos in armis esse nunciatum est, Ap. Claudium legatum ad eas res adspiciendas componendasq. senatus misit. Qui utriusque partis principibus castigatis, cum iniusto fenore grauatum aes alienũ, ipsis magna ex parte concedentibus, qui onerarant, leuasset, iusti crediti solutionem in annorum pensiones distribuit. Per eundem Appium eodemq. modo compositae in Perraebia res. Aetolorum caussas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quas intestino gesserant bello, cognouit. Cum certatum utrimque temeritate, atque audacia cerneret, decreto quidem suo neutram partem aut leuare, aut onerare uoluit. communiter ab utrisque petijt, abstinerent bello, &, obliuione praeteritorum, discordias finirent. Huius reconciliationis inter ipsos fides obsidibus ultro citroq. datis firmata est. Corinthum, ut ibi deponerentur obsides, conuenitur. A Delphis & Aetolico concilio Marcellus in Peloponnesum trãsiecit, quo Achaeis edixerat conuentum. Vbi collaudata gente, quod constanter uetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuissent, insigne aduersus Persea odiũ Romanorum fecit: quod ut maturius erumperet, Eumenes rex, commentarium ferens secum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam uenit. Per idem tempus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedonia adspicerent, Alexandriam ijdem ad Ptolemaeum renouandae amicitiae caussa proficisci iussi. Legati erant hi, C. Valerius, C. Lutatius Cerco, Q. Baebius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Caecilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idẽ tempus legati uenerunt, quorum princeps Apollonius in senatum introductus, multis iustisq. caussis regem excusauit, quod stipendium serius, quo ad diem praestaret. id se omne aduexisse, ne cuius nisi temporis gratia regi fieret. donũ praeterea afferre, uasa aurea quingentum pondo. petere regem, ut, quae cum patre suo societas, atque amicitia fuisset, ea secum renouaretur, imperaretq. sibi populus R. quae bono fideliq. socio regi essent imperanda: se nullo usquam cessaturum officio. Ea merita in se senatus fuisse cum Romae esset, eam comitatem iuuentutis, ut pro rege non pro obside omnibus ordinibus fuerit. Legatis benigne responsum, & societatem renouare cum Antiocho, quae cum patre eius fuerat, A. Atilius pr. urb. iussus. Quaestores urbani stipendium, uasa aurea censores acceperunt, eisq.

A eisq. negotium datum est,ut ponerent ea,in quibus templis uideretur: legatoque centum milliũ aeris munus missũ,& aedes liberae hospitio datae,sumptusq. decretus,donec in Italia esset. Legati,qui in Syria fuerant,renunciauerunt,in maximo eum honore apud regem esse,amicissimumq. populo Romano. In prouincijs eo anno haec. C. Cicereius praetor in Corsica signis collatis pugnauit: septẽ millia Corsorum caesa.capti amplius ∞ & DCC. Vouerat in ea pugna praetor aedem Iunoni Monetae. Pax deinde data petentibus Corsis, exacta cerae ducena millia pondo. Ex Corsica subacta Cicereius in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statellati pugnatum ad opidum Caristum: eo se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo sub aduentum M. Popillij consulis moenibus sese continebant: deinde postquam opidum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas aciẽ struxerunt: nec consul,ut qui id ipsum oppugnatione comminanda quaesisset, B moram certamini fecit. Pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. quod ubi consul uidit, nulla parte moueri Ligurum signa,imperat equitibus,ut equos conscendãt,ac tribus simul partibus in hostes quanto maximo possent tumultu incurrãt. pars magna equitum mediam transiecit aciem, & ad terga pugnantiũ peruasit. Inde terror iniectus Liguribus. diuersi in omnes partes fugerunt, perpauci retro in opidum: quia inde se maxime obiecerat eques.& pugna tam peruicax multos absumpserat Ligurum,& in fuga passim caesi sunt. decem millia hominum caesa traduntur,amplius DCC passim capti. Signa militaria relata LXXXII. nec incruenta uictoria fuit. amplius tria millia militum amissa, cum cedentibus neutris ex parte utraque primores caderent. post hanc pugnam ex diuersa fuga in unum collecti Ligures,cum maiorem multo partem ciuium amissam, quam superesse cernerent,(nec enim plus decem millia hominũ erãt) dediderunt sese,nihil qui- C dem illi pacti,sperauerant tamen non atrocius, quam superiores imperatores, consulẽ in se saeuiturum. At ille arma omnibus ademit, opidum diruit, ipsos bonaq. eorum uendidit,litterasq. senatui de rebus ab se gestis misit. Quas cum A. Atilius praetor in curia recitasset, (nã consul alter Postumius agris recognoscendis in Campania occupatus aberat) atrox res uisa senatui,Statellates,qui uni ex Ligurum gente nõ tulissent arma aduersus Romanos tum quoque oppugnatos,non ultro inferentes bellum, deditos in fidẽ populi Romani ultimae crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorum,fidem implorantia populi Romani,ne quis umquã se postea dedere auderet, pessimo exemplo uenisse, & distractos passim, iustis quondam hostibus populi R. pacatis seruire. Quas ob res S. C. factum est placere senatui, M. Popillium consulem Ligures pretio emptoribus reddito,ipsos restituere in libertatem,bonaq. ut ijs,quidquid eius recuperari pos- D sit, reddãtur curare: arma primo quoque tempore fieri in ea gente: consulem de prouincia decedere,cum deditos in sedem suam Ligures restituisset: claram uictoriam uincendo oppugnantes, non saeuiendo in afflictos fieri. consul qua ferocia animi usus est in Liguribus, eandem ad non parendum senatui habuit. legionibus extemplo Pisas in hibernacula missis iratus patribus, infestus praetori Romã redijt: senatuq. extemplo ad aedem Bellonae uocato,multis uerbis inuectus est in praetorem: qui cum ob rem bello bene gestã, uti dijs immortalibus honos haberetur, referre ad senatũ debuisset, aduersus se pro hostibus senatusconsultum fecisset, quo uictoriam suam ad Ligures transferret: dedique ijs prope consulem praetor iuberet. Itaque multam ei se dicere: a patribus postulare, ut senatusconsultum in se factum tolli iuberent, supplicationemque,quam absentes ex litteris, de bene gesta rep. missis decernere debuerint praesentes honoris deorum primum caussa, deinde & sui aliquo tandem respectu decernerent. Nihilo lenioribus, quam absens, senatorum ali- E quot orationibus increpitus,neutra impetrata re in prouinciam redit. Alter consul, Postumius,consumpta aestate in recognoscendis agris,ne uisa quidem prouincia sua,comitiorũ caussa Romam redijt. consules C. Popillium Laenatem,P. Aelium Ligurem creauit. Praetores exinde facti,C. Licinius Crassus,M. Iunius Pennus,Sp. Lucretius,Sp. Cluuius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum. Eo anno Lustrum conditum est. Censores erant Q. Fuluius Flaccus, & A. Postumius Albinus. Postumius condidit. Censa sunt ciuium Romanorum capita CCLXIX millia, & XV. Minor aliquanto numerus,quia L. Postumius consul pro concione edixerat, qui socium Latini nominis ex edicto C. Claudij consulis redire in ciuitates suas debuissent, ne quis eorum Romae, sed omnes in suis ciuitatibus censerentur.

Concors & e rep. censura fuit. Omnes quos senatu mouerunt, quibusque equos ademerunt, aerarios fecerunt, & tribu mouerunt, neque ab altero notatū alter probauit. Fuluius aedem Fortunae equestris, quam proconsul in Hispania dimicans cum Celtiberorū legionibus uouerat, annos sex postquam uouerat, dedicauit, & scenicos ludos per quattriduum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus X uir sacrorum eo anno mortuus est: in locum eius suffectus A. Postumius Albinus. Locustarum tantae nubes a mari uento repente in Apuliam illatae sunt, ut examinibus suis agros late operirent. Ad quam pestem frugum tollendam Cn. Sicinius praetor designatus cum imperio in Apuliam missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis absumpsit. Principiū
AN. 578 insequentis anni, quo C. Popillius, & P. Aelius fuerunt consules, residuas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus, renouariq. senatusconsultum uolebant, & consul Aelius referebat. Popillius & collegam & senatum pro fratre deprecabatur, & praeseferens siquid decernerent, intercessurum, collegam deterruit. patres eo magis utrique pariter consulum infensi incepto perstabant. Itaque cum de prouincijs ageretur, & Macedonia, iam imminente Persei bello, peteretur, Ligures ambobus consulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. Postulantibus deinde, ut nouos exercitus scribere aut supplementum ueteribus liceret, utrumque negatum est. Praetoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum, M. Iunio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Crassus urbanam iurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus, C. Memmius Siciliam, Sp. Cluuius Sardiniam. consules ob ea irati senatui, Latinis ferijs in primam quamque diem indictis in prouinciā abituros se denunciarunt, nec quidquam rei publicae acturos praeterquā quod ad prouinciarum administrationem attineret. Attalum regis Eumenis fratrem legatum uenisse Romam Valerius Antias his consulibus scribit ad deferenda de Perseo crimina, indicandosq. apparatus belli. Plurium annales, & quibus credidisse malis, ipsum Eumenem uenisse tradunt. Eumenes igitur ut Romam uenit, exceptus cum tanto honore, quātum non meritis tantum eius, sed beneficijs etiam suis, ingentia quae in eum congesta erant, existimaret deberi populus R. in senatum est introductus. Caussam ueniendi sibi Romam fuisse dixit, praeter cupiditatem uisendi deos hominesque, quorum beneficio in ea fortuna esset, supra quā ne optare quidem auderet, etiam ut coram moneret senatum, ut Persei conatis obuiam iret. Orsus inde a Philippi consilijs, necem Demetrij filij retulit, aduersantis Romano bello. Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxilijs fretus in Italiam transiret. Haec eum uolutantem in animo, oppressum fato regnum ei reliquisse, quem infestissimū esse sensisset Romanis. Itaque Persea hereditarium a patre relictum bellum, & simul cum imperio traditum, iamiam primum alere ac fouere omnibus consilijs. florere praeterea iuuentute, quam stirpem longa pax ediderit: florere opibus regni, florere etiam aetate. quae cum corporis robore ac uiribus uigeat, animum esse inueteratum diutina arte atq. usu belli. Iam inde a puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantum assuetum, missum a patre in expeditiones multas uariasque. Iam ex quo ipse accepisset regnū, multa, quae non ui, non dolo, Philippus omnia expertus potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse. accessisse ad uires eā, quae longo tempore, multis magnisq. meritis pareretur, auctoritatem. nam apud Graeciae atq. Asiae ciuitates, uereri maiestatem eius omnes. nec, pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quadam eius accidat, an quod ipse uereatur dicere, inuidia aduersus Romanos, fauorem illi conciliet. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate, Seleuci filiam duxisse eum non petentem, sed petitum ultro: sororem dedisse Prusiae precanti ac oranti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisq. innumerabilium legationum: & uelut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Boeotorum gentem captatam Philippo, numquam ad scribendum amicitiae foedus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo foedus incisum litteris esse, uno Thebis, altero ad Delum augustissimo & celeberrimo in templo, tertio Delphis. In Achaico concilio uero, nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentantes esset, eo rem prope adductā, ut aditus & in Achaiam daretur. At hercule suos honores, cuius merita in eam gentem priuatim an publice sint maiora, uix dici posset, partim desertos per incultum ac negligentiam.

partim

A partim hostiliter sublatos esse. Iam Aetolos, quem ignorare in seditionibus suis non ab Romanis, sed a Perseo praesidium petijsse? His eum fultum societatibus, atque amicitijs, eos domesticos apparatus belli habere, ut externis non egeat, XXX millia peditum, quinque millia equitum: in decem annos frumentum praeparare: ut abstinere & suo & hostium agro frumentandi caussa possit. Iam pecuniam tantam habere, ut decem millia mercenariorum militum, praeter Macedonum copias, stipendium in totidem annos praeparatum habeat, praeter annuum, quod ex metallis regijs capiat, uectigal. Arma uel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Iuuentutem, ut iam Macedonia deficiat, uelut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam subiectam esse. Reliquum orationis adhortatio fuit. Non ego haec, inquit, incertis iactata rumoribus, & cupidius credita, quia uera esse de inimico B crimina uolebam, adfero ad uos P. C. sed comperta & explorata, haud secus, quam si speculator missus a uobis subiecta oculis referrem. Neque relicto regno meo, quod amplum & egregium uos fecistis, mare tantum transiecissem, ut, uana ad uos afferendo, fidem abrogarem mihi. Cernebam nobilissimas Asiae & Graeciae ciuitates in dies magis denudantes iudicia sua: mox si permitteretur, eo processuras, unde receptum ad paenitendum non haberent. cernebam Persea non continentem se Macedoniae regno, alia armis occupantem, alia, quae ui subigi non possunt, fauore ac beneuolentia complectentem. uidebam, quam impar esset sors, cum ille uobis bellum, uos ei securam pacem praestaretis. Quamquam mihi quidem non parare, sed gerere paene bellum uidebatur. Abrupolim socium, atque amicum uestrum regno expulit. Artetarum Illyrium, quia scripta ab eo quaedam uobis C comperit, socium item, atque amicum uestrum, interfecit. Euersam & Callicritum Thebanos, principes ciuitatis, quia liberius aduersus eum in concilio Boeotorum locuti fuerant, delaturosque ad uos, quae agerentur, professi erant, tollendos curauit. Auxilium Byzantijs aduersus foedus tulit, Dolopiae bella intulit. Thessaliam & Doridem cum exercitu peruasit, ut in bello intestino deterioris partis auxilio meliorem affligeret. Confudit & miscuit omnia in Thessalia Perraebiaque spe nouarum tabularum, ut manu debitorum obnoxia sibi optimates opprimeret. Haec cum uobis quiescentibus & patientibus fecerit, & concessam sibi Graeciam esse a uobis uideat, pro certo habet, neminem sibi, antequam in Italiam transiecerit, armatum occursurum. Hoc quam uobis tutum aut honestum sit, uos uideritis: ego certe mihi turpe esse duxi, prius Persea ad bellum inferendum, quam me socium ad D praedicendum, ut caueretis, uenire in Italiam. Functus necessario mihi officio, & quodam modo liberata, atque exonerata fide mea, quid ultra facere possum, quam uti deos deasque precer, ut uos & uestrae reipublicae, & nobis socijs, atque amicis, qui ex uobis pendemus, consulatis? Haec oratio mouit patres conscriptos: ceterum in praesentia nihil, praeterquam fuisse in curia regem, scire quisquam potuit. eo silentio clausa curia erat. Bello denique perfecto, quaeque dicta ab rege, quaeque responsa essent, emanauere. Persei deinde regis legatis post paucos dies senatus datus est. Ceterum praeoccupatis non auribus magis, quam animis ab Eumene rege, omnis & defensio & deprecatio legatorum respuebatur: & exasperauit animos ferocia animi Harpali, qui princeps legationis erat. Is uelle quidem & laborare dixit regem, ut purganti se nihil hostile dixisse aut fecisse, fides habeatur: ceterum si peruicacius E caussam belli quaeri uideat, forti animo defensurum se. Martem communem esse, & euentum incertum belli. Omnibus ciuitatibus Graeciae, atque Asiae curae erat, quid Persei legati, quid Eumenes in senatu egisset: & propter aduentum eius, quem moturum aliquid rebantur, miserant pleraeque ciuitates, alia in speciem praeferentes, legatos: & legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius, quin Eumenes ciuitatem quoque suam Persei criminibus iunxisset. Itaque omni modo per patronos hospitesque disceptandi cum rege locum in senatu quaerebat. Quod cum contigisset, libertate intemperantius inuectus in regem, quod Lyciorum gentem aduersus Rhodios concitasset, grauiorque Asiae esset, quam Antiochus fuisset, popularem

quidem ac gratam populis Asiae, (nam eo quoque iam fauor Persei uenerat) orationem habuit, ceterum inuisam senatui, inutilemque sibi & ciuitati suae. Eumeni uero conspiratio aduersus eum, fauorem apud Romanos fecit. ita omnes ei honores habiti, donaque quam amplissima data, cum sella curuli, atque eburneo scipione. Legationibus dimissis, cum, Harpalus, quanta maxima celeritate poterat, regressus in Macedoniam, nunciasset regi; nondum quidem parantes bellum reliquisse se Romanos, sed ita infestos, ut facile appareret non dilaturos: & ipse, praeterquam, quod & ita credebat futurum, iam etiam uolebat, in flore uirium se credens esse. Eumeni ante omnes infestus erat: a cuius sanguine ordiens bellum, Euandrum Cretensem ducem auxiliorum, & Macedonas tres assuetos ministerijs talium facinorum, ad caedem regis subornat, litterasque eis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate & opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem, ut sacrificaret Apollini, Delphos adscensurum. Progressi cum Euandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quam loci opportunitatem omnia circumeuntes quaerebant. Adscendentibus ad templum a Cirra, priusquam perueniretur ad frequentia aedificijs loca, maceria erat ab laeua semitae paullum exstans a fundamento, qua singuli transirent. dextra pars labe terrae in aliquantum altitudinis diruta erat. post maceriam se abdiderunt, gradibus adstructis, ut ex ea uelut e muro tela in praetereuntem conijcerent. Primo a mari circumfusa turba amicorum ac satellitum procedebat; deinde extenuabant paullatim angustiae agmen. Vbi ad eum locum uentum est, qua singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Aetoliae princeps, cum quo institutus regi sermo erat: Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia deuoluunt: quorum altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus, ex semita procliui in decliue multis super prolapsum iam saxis congestis. et ceteri quidem etiam amicorum & satellitum, postquam cadentem uidere, diffugiunt. Pantaleon constanter impauidus mansit ad protegendum regem. Latrones cum breui circumitu maceriae decurrere ad conficiendum saucium possent, uelut perfecta re in iugum Parnasi refugerunt eo cursu, ut, cum unus, non facile sequendo per inuia, atque ardua, moraretur fugam eorum, ne comprenso indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde satellites ac serui concurrerunt, tollentes sopitum uulnere, ac nihil sentientem: uiuere tamen ex calore & spiritu remanente in praecordijs senserunt: uicturum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus secuti latronum uestigia, cum usque ad iugum Parnasi nequidquam fatigati peruenissent, re infecta redierunt. Aggressi facinus Macedones, ut inconsulte, ita audacter coeptum, nec consulte & timide reliquerunt. Compotem iam sui regem amici postero die deferunt ad nauem: inde Corinthum. a Corintho per Isthmi iugum nauibus transductis, Aeginam transijciunt. Ibi adeo secreta eius curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quoque celerius, quam dignum concordia fraterna erat, credidit: nam & cum uxore fratris, & praefecto arci, tamquam iam haud dubius regni heres est locutus. Quae postea non fefellere Eumenem: & quamquam dissimulare, & tacite habere id patique statuerat, tamen in primo congressu non temperauit, quin uxoris petendae praematuram festinationem fratri obijceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est. Sub idem tempus C. Valerius ex Graecia, qui legatus ad uisendum statum regionis eius, speculandaque consilia Persei regis missus erat, redijt: congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat, simul & adduxerat secum Praxo a Delphis, cuius domus receptaculum latronum fuerat: & L. Rammium Brundisinum, qui talis indicij delator erat. Princeps Brundisij Rammius fuit, hospitio quoque & duces Romanos omnes, & legatos, exterarum quoque gentium insignes, praecipue regios, accipiebat. ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat: litterisque spem amicitiae interioris, magnaeque inde fortunae facientibus, ad regem profectus, breui perfamiliaris haberi, trahi-

que

A que magis quam uellet in arcanos ſermones eſt coeptus. Promiſſis enim ingentibus prae-
mijs petere inſtitit ab eo rex, quoniam duces omnes legatiq. Romani hoſpitio eius uti
aſſueſſent, quibus eorum ipſe ſcripſiſſet, ut uenenum dandum curaret. Cuius ſcire ſe com-
parationem plurimum difficultatis & periculi habere, pluribus conſcijs comparari: euen-
tu praeterea incerto eſſe, ut aut ſatis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandã
dentur, ſe daturum, quod nec in dando, nec datũ, ullo ſigno deprehendi poſſet. Rammius
ueritus ne, ſi abnuiſſet, primus ipſe ueneni experimentum eſſet, facturum pollicitus profi-
ciſcitur; nec Brundiſium ante redire, quam conuento C. Valerio legato, qui circa Chalci-
dem eſſe dicebatur, uoluit. Ad eum primum indicio delato, iuſſu eius Romam ſimul uenit.
introductus in curiã, quae acta erant, expoſuit. Haec ad ea, quae ab Eumene delata erant,
acceſſere, quo maturius hoſtis Perſeus iudicaretur, quippe quem non iuſtum modo appa-
B rare bellum regio animo, ſed per omnia clamdeſtina graſſari ſcelera latrociniorũ ac uene-
ficiorum cernebant. Belli adminiſtratio ad nouos conſules reiecta eſt: in praeſentia tamen
Cn. Sicinium praetorẽ, cuius inter ciues & peregrinos iuriſdictio erat, ſcribere milites pla-
cuit, qui Brundiſium ducti, primo quoque tempore Apolloniã in Epirum trãſijcerentur,
ad occupandas maritimas urbes: ubi conſul, cui prouincia Macedonia obueniſſet, claſſem
appellere tuto, & copias percommode exponere poſſet. Eumenes aliquandiu Aeginae re-
tentus perículoſa & difficili curatione, cum primum tuto potuit profectus Pergamum, prae
ter priſtinum odium recenti etiam ſcelere Perſei ſtimulante, ſumma ui parabat bellum. Le
gati eo ab Roma, gratulantes, quod e tanto periculo euaſiſset, uenerunt. Cum Macedoni-
cum bellum in annum dilatum eſset, ceteris praetoribus iam in prouincias profectis, M. Iu
nius & Sp. Lucretius, quibus Hiſpaniae prouinciae obuenerãt, fatigato ſaepe idẽ petendo
C ſenatu, tandem peruicerunt, ut ſupplementum ſibi ad exercitum daretur. tria millia pedi-
tum, centum & quinquaginta equites in Romanas legiones, in ſocialem exercitum quin-
que millia peditum, & CCC equites imperare ſocijs iuſſi. Hoc copiarum in Hiſpanias cũ
praetoribus nouis portatum eſt. Eodem anno, quia per recognitionem Poſtumij conſulis
magna pars agri Campani, quem priuati ſine diſcrimine paſſim poſſederant, recuperata in
publicum erat, M. Lucretius tribunus pl. promulgauit, ut agrum Campanum cenſores fruẽ
dum locarent: quod factum tot annis poſt captam Capuã nõ fuerat, ut in uacuo uagaretur
cupiditas priuatorum. Cum in exſpectatione ſenatus eſſet, bello etſi non indicto, tamen iã
decreto, qui regum ſuam, Perſei qui ſecuturi amicitiam eſſent, legati Ariarathis, puerum fi-
lium regis ſecum adducentes Romam uenerunt. Quorum oratio fuit, regem educandum
filium Roma miſiſſe: ut iam inde a puero aſſueſceret moribus Romanis hominibuſque. Pe-
tere, ut eum non ſub hoſpitum modo priuatorũ cuſtodia, ſed publicae etiã curae ac uelut
D tutelae uellent eſſe. Ea regis legatio grata ſenatui fuit. Decreuerũt, ut Cn. Sicinius praetor
aedes inſtructas locaret, ubi filius regis comiteſq. eius habitare poſsent. Et Thracum lega-
tis apud ſe diſceptantibus, & ſocietatem amicitiamq. petentibus, & quod petebant datum
eſt: & munera binum milliũ aeris ſummae in ſingulos miſſa. Hos utique populos, quod ab
tergo Macedoniae Thracia eſset, aſsumptos in ſocietatem gaudebant. Sed ut in Aſia quo-
que & inſulis explorata omnia eſsent, Ti. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miſe
runt. Adire eos Cretam & Rhodum iuſserunt, ſimul renouare amicitiam, ſimul ſpecula-
ri, num ſollicitati animi ſociorum ab rege Perſeo eſsent. In ſuſpenſa ciuitate ad exſpe-
ctationem noui belli, nocturna tempeſtate columna roſtrata in Capitolio, bello Punico
priore poſita a M. Aemilio conſule, cui collega Ser. Fuluius fuit, tota ad imum fulmine diſ-
cuſsa eſt. Ea res prodigij loco habita, ad ſenatum relata eſt. Patres ad haruſpices referre,
E & decemuiros adire libros iuſserunt. Decemuiri luſtrandum opidum, ſupplicationem ob
ſecrationemque habendam, uictimis maioribus ſacrificandum & in Capitolio Romae, &
in Campania ad Mineruae promontorium renunciarunt: ludos per decem dies Ioui opt.
max. primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. haruſpices in bonum uerſu-
rum id prodigium, prolationemq. finium, & interitum perduellium portendi reſponde-
runt: quod ex hoſtibus ſpolia fuiſsent ea roſtra, quae tempeſtas deiecisſet. Acceſserunt,
quae cumularent religiones animis. Saturniae nunciatum erat ſanguine per triduum in
opido pluiſse: Calatiae aſinum tripedem natum, & taurum cum quinque uaccis, uno ictu
fulminis exanimatos: Oximi terra pluiſse. Horum quoque prodigiorũ cauſſa, res diui-

nae factae,& supplicatio unũ diem,feriaeq. habitae. Consules ad id tẽpus in prouincias nõ exierant:quia neque uti de M. Popillio referrẽt, senatui obsequebãtur,& nihil aliud decernere prius,statutum patribus erat. Aucta etiam inuidia est Popillij,litteris eius,quibus iterum cum Statellatibus Liguribus proconsul pugnasse se scripsit, ac se decem millia eorum occidisse: propter cuius iniuriam belli,ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt.Tum uero non absens modo Popillius, qui deditis contra ius ac fas bellum intulisset, & pacatos ad rebellium incitasset: sed consules,quod non exirent in prouinciam, in senatu increpiti. Hoc consensu patrum accensi M. Marcius Sermo, & Q. Marcius Scylla tribuni plebis & consulibus multam se dicturos, nisi in prouinciam exirent, denunciarunt: & rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitarunt. Sanciebatur, ut, qui ex Statellis deditis in libertatẽ restitutus ante Kalendas Sextiles primas non esset,cuius dolo malo is in seruitutem uenisset,ut iuratus senatus decerneret, qui eam rem quaereret animaduerteretq.. Ex auctoritate deinde senatus eam rogationẽ promulgarunt. Priusquam proficiscerẽtur consules,C. Cicereio praetori prioris anni ad aedẽ Bellonae senatus datus est. Is expositis, quas in Corsica res gessisset, postulatoque frustra triumpho, in monte Albano, quod iam in morem uenerat, ut sine publica auctoritare fieret, triumphauit. Rogationem Marciam de Liguribus magno consensu plebes sciuit, iussitq. ex eo plebiscito C. Licinius praetor consuluit senatum,quẽ quaerere ex rogatione uellet. Patres ipsum eum quaerere iusserunt. Tum demũ consules in prouinciam profecti sunt,exercitumq. a M. Popillio ceperunt: neque tamen M. Popillius reuerti Romam audebat, ne caussam diceret, aduerso senatu, infestiore populo, apud praetorem,qui de quaestione in se posita senatum consuluisset. Huic detractationi eius,tribuni pl. alterius rogationis denunciatione occurrerunt: ut,si non ante idus Nouembres in urbem Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac iudicaret. Hoc tractus uinculo cum redisset,ingenti cum inuidia in senatum uenit. Ibi cum laceratus iurgijs multorum esset,S.C. factum est,ut,qui Ligurum post Q. Fuluium, L. Manlium consules hostes non fuissent,ut eos C. Licinius,Cn. Sicinius praetores in libertatem restituẽdos curarent: agrumq. ijs trans Padum consul Popillius daret. Multa millia hominum hoc senatusconsulto restituta in libertatẽ, transductisq. Padum ager est assignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Liciniũ caussam dixit: tertio praetor gratia consulis absentis, & Popilliae familiae precibus uictus, idibus Martijs adesse reum iussit, quo die noui magistratus inituri erant honorem: ne diceret ius,qui priuatus futurus esset. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est. Legati Carthaginienses eo tempore Romae erant,& Gulussa filius Massanisae. inter eos magnae contentiones in senatu fuere. Carthaginienses querebantur, praeter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in re praesenti cognoscerent, missi essent, amplius LXX opida castellaq. agri Carthaginiensis biennio proximo Massanisam ui,atque armis posse-disse. Id illi,cui nihil pensi sit,facile esse: Carthaginienses foedere illigatos silere: prohiberi enim extra fines efferre arma. Quamquã sciant in suis finibus,si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum: illo haud ambiguo capite foederis deterreri, quo diserte uetentur cum socijs populi Romani bellum gerere. Sed iam ultra superbiam crudelitatemq. & auaritiam eius non pati posse Carthaginienses: missos esse,qui orarent senatum,ut trium harum rerum unam ab se impetrari sinerent: ut uel ex aequo apud socium populum,quid cuiusque esset, disceptarent: uel permitterent Carthaginiensibus, ut aduersus iniusta arma pio iustoque se tutarentur bello: uel ad extremum, si gratia plus,quam ueritas apud eos ualeret,semel statuerent, quid donatum ex alieno Massanisae uellent. modestius certe daturos eos, & scituros quid dedissent: ipsum nullum praeterquam suae libidinis arbitrio finem facturum. Horum si nihil impetrarent, & aliquod suum post datam a P. Scipione pacem delictum esset, ipsi potius animaduerterent in se. Tutam seruitutem se sub dominis Romanis, quam libertatem expositam ad iniurias Massanisae malle. Perire namque semel ipsis satius esse, quam sub acerbissimi carnificis arbitrio spiritum ducere. Sub haec dicta lacrymantes procubuerunt, stratique humi non sibi magis misericordiam, quam regi inuidiam, concitarunt. Deinde interrogari Gulussam placuit, quid ad ea responderet: aut si prius mallet, expromeret super qua re Romam uenisset. Gulussa neque sibi facile esse dixit de iis rebus agere, de quibus nihil man-

dati

A datí a patre haberet: neque patri facile fuisse mandare, cum Carthaginienses, nec de quare acturi essent, nec omnino ituros se Romam indicauerint. In aede Aesculapij clamdestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, unde praeterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam caussam fuisse patri mittendi se Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam aliam caussam nisi propter constantem fidem erga populum Romanum odissent. His utrimque auditis, senatus de postulatis Carthaginiensium consultus respondere iussit: Gulussam placere extemplo in Numidiam proficisci, & nunciare patri, ut de ijs, de quibus Carthaginienses querantur, legatos quamprimum ad senatum mittat, denuncietq. Carthaginiensibus, ut ad disceptandum ueniant. Si aliquid possent Massanisae honoris caussa, & fecisse, & facturos esse. ius gratiae non dare: agrum qua cuiusque sit, possideri uelle: nec nouos statuere fines, sed ueteres obseruari in animo habere, Carthaginiensibus uictis se & urbes & agros concessisse, non ut in pace eriperent per iniuriam, quae iure belli non ademissent. Ita regulus Carthaginiensesque dimissi. munera ex instituto data utrisque, aliaque hospitalia comiter conseruata. Sub idem tempus Cn. Seruilius Caepio, Ap. Claudius Centho, T. Annius Luscus legati, ad res repetendas in Macedoniam, renunciandamq. amicitiam regi missi, redierunt: qui iam sua sponte infestum Persi senatum insuper accenderunt, relatis ordine, quae uidissent, quaeq. audissent. Vidisse se per omnes urbes Macedonum summa ui parari bellum. Cum ad regem peruenissent, per multos dies conueniendi eius potestatem non factam. Postremo cum desperato iam colloquio profecti essent, tum demum se ex itinere reuocatos, & ad eum introductos esse. Suae orationis summam fuisse, foedus cum Philippo ictum, cum ipso eo post mortem patris renouatũ: in quo diserte prohiberi eum extra fines arma efferre. prohiberi socios populi R. lacessere bello. Exposita deinde ab se ordine, quae ipsi nuper in senatu Eumenem uera omnia & comperta referẽtem audissent. Samothraciae praeterea per multos dies occultum consilium cum legationibus ciuitatum Asiae regem habuisse. Pro his iniurijs satisfieri senatum aequum censere, reddiq. sibi res socijsq. suis, quas contra ius foederis habeat. Regem ad ea primo accensum ira, inclementer locutum, auaritiam superbiamq. Romanis obijcientem frequenter, quod alij super alios legati uenirent, speculari dicta factaq. sua: quod se ad nutum imperiumq. eorum omnia dicere ac facere aequum censerent. Postremo multum ac diu uociferatum reuerti postero die iussisse, scriptum se responsum dare uelle: tũ ita sibi scriptum traditum esse. Foedus cum patre ictum, ad se nihil pertinere. id se renouari, nõ quia probaret, sed quia in noua possessione regni patienda omnia essent, passum. Si nouum foedus secum facere uellent, conuenire prius de condicionibus debere: &, si in animum inducerent, ut ex aequo foedus fieret, & se uisurum quid sibi faciundum esset, & illos credere reip. consulturos. Atque ita se proripuisse, & summoueri e regia omnes coeptos: tum se amicitiam & societatem renunciasse. Qua uoce eum accensum restitisse, atque uoce clara denunciasse sibi, ut triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos: nec sibi aut uenientibus, aut manentibus quidquam hospitaliter aut benigne factum. Thessali deinde Aetoliq. legati auditi. Senatui, ut scirent quamprimum, quibus ducibus usura respublica esset, litteras mitti consulibus placuit: ut, uter eorum esset, Romam ad magistratus creandos ueniret. Nihil magnopere quod memorari attineat rei publicae eo anno consules gesserant: magis e republica uisum erat comprimi ac sedari exasperatos Ligures, cum Macedonicum bellum exspectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerunt: simul questi fines suos secundo populatum: simul nunciantes uno animo uiuere Macedonum, atque Illyriorum regem, communi consilio parare Romanis bellum: & specie legatorum Illyrios speculatores Romae esse, Perse auctore missos, ut, quid ageretur, scirent. Illyrij uocati in senatum: qui cum legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issẽses deferrent: quaesitum ecquid ita non adissent magistratum, ut ex instituto loca lautia acciperent: sciretur denique uenisse eos, & super qua re uenissent. Haesitantibus in responso, ut curia excederent dictũ: responsum tamquam legatis, ut, qui adire senatum non postulassent, dari non placuit: mittendosq. ad regem legatos censuerunt: qui nunciarent, qui socij quererentur apud senatum exustum a rege agrũ. nõ aequum eum facere, qui ab socijs suis non abstineret iniuriam. In hanc legationẽ mis

Yy 3 si,

si, A. Terentius Varro, C. Plaetorius, C. Cicereius. Ex Asia qui circa socios reges missi erant F
legati redierunt, qui renunciarent Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemaeũ in Ale
xandria sese conuenisse. Omnes sollicitatos legationibus Persei, sed egregie in fide perma-
nere, pollicitosq. omnia, quae populus Romanus iperasset, praestaturos, & ciuitates socias
adisse: ceteras satis fidas, solos Rhodios fluctuantes & imbutos Persei consilijs inuenisse.
uenerant legati Rhodij ad purganda ea, quae uulgo iactari de ciuitate sciebant: ceterum se
natum ijs dari, cum noui consules magistratum inissent, placuit. Belli apparatum non diffe
rendum censuerunt. C. Licinio praetori negotium datur, ut ex ueteribus quinqueremibus
in naualibus Romae subductis, quae possent usui esse, reficeret, pararetq. naues quinquagin
ta: si quid ad eum numerum explendum deesset, C. Memmio collegae in Siciliã scriberet,
ut eas, quae in Sicilia naues essent, reficeret atque expediret, ut Brundisiũ primo quoque
tempore mitti possent. Socios nauales libertini ordinis in uiginti & quinque naues ex ci- G
uibus Romanis C. Licinius praetor scribere iussus: in quinque & uiginti parem numerum
Cn. Sicinius socijs imperaret: idem praetor peditum IIX millia, CD equites a socijs
Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundisij acciperet, atque in Macedoniam
mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno praetor fuerat, deligitur; Cn. Sicinius
praetor, qui exercitum paratum ad transijciendum haberet. C. Popillio consuli ex au-
ctoritate senatus C. Licinius praetor scribit, ut & legionem secundam, quae maxime ue-
terana in Liguribus erat, & socios Latini nominis quattuor millia peditum, CC equites
idibus Februarijs Brundisij adesse iuberet. Hac classe & hoc exercitu Cn. Sicinius prouin-
ciam Macedoniam obtinere, donec successor ueniret, iussus, prorogato in annum impe-
rio. Ea omnia, quae senatus censuit, impigre facta sunt. Duodequadraginta quinquere-
mes ex naualibus deductae: qui deduceret eas Brundisiũ, L. Porcius Licinus praepositus: H
duodecim ex Sicilia missae. Ad frumentum classi exercituique coemendum in Apuliam
Calabriamque tres legati missi, Sex. Digitius, T. Iuuentius, M. Caecilius. Ad omnia prae-
parata Cn. Sicinius praetor paludatus ex urbe profectus, Brundisium uenit. Exitu prope
anni C. Popillius consul Romam redijt, aliquanto serius, quam senatus censuerat: cui pri-
mo quoque tempore magistratus creare, cum tantum bellum immineret, iussum erat. Ita-
que non secundis auribus patrum auditus est consul, cum in aede Bellonae de rebus in Li-
guribus gestis dissereret: succlamationes frequentes erant, interrogationesque cur scele-
re fratris oppressos Ligures in libertatem non restituisset. Comitia consularia in quam e-
dicta erant diẽ A.D.XII Kalendas Martias sunt habita. Creati consules P. Licinius Cras-
sus, C. Cassius Longinus. Postero die praetores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Phi-
lus, L. Canuleius Diues, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His I
praetoribus prouinciae decretae duae iure Romae dicẽdo, Hispania, & Sicilia, & Sardinia,
ut uni sors integra esset, quo senatus censuisset. cõsulibus designatis imperauit senatus, ut,
qua die magistratũ inissent, hostijs maioribus rite mactatis precarẽtur, ut, quod bellũ popu
lus R. in animo haberet gerere, ut id prosperum eueniret. Eodem die decreuit senatus, C.
Popillius consul ludos per dies X Ioui opt. max. uoueret; donaque circa omnia puluinaria
dari, si resp. X annos in eodem statu fuisset. Ita ut censuerant, in Capitolio uouit consul lu-
dos fieri, donariaq. dari, quanta ex pecunia decresset senatus. cum centum & quinquagin-
ta non minus adessent, praeeunte uerba Lepido pontifice maximo id uotũ susceptum est.
Eo anno sacerdotes publici mortui, L. Aemilius Papus X uir sacrorum, & Q. Fuluius Flac-
cus pontifex, qui priore anno fuerat censor. hic foeda morte perijt. ex duobus filijs eius,
qui tum in Illyrico militabant, nunciatum alterum decessisse, alterum graui & periculoso
morbo aegrum esse. Obruit animum simul luctus metusque: mane ingressi cubiculum ser- K
ui, laqueo dependentem inuenere. Erat opinio, post censuram minus compotẽ fuisse sui.
uulgo Iunonis Laciniae iram ob spoliatum, templum alienasse mentẽ ferebant. Suffectus
in Aemilij locum X uir M. Valerius Messalla, in Fuluij pontifex Cn. Domitius Ahenobar-
bus, opido adolescens, sacerdos lectus. P. Licinio, C. Cassio consulibus non urbs tantum
Roma, nec terra Italia, sed omnes reges ciuitatesq. quae in Europa, quaeq. in Asia erãt, con-
An. 579 uerterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem cum uetus odium sti-
mulabat, tũ recens ira, quod scelere eius prope ut uictima mactatus Delphis esset. Prusias
Bithyniae rex statuerat abstinere armis, euentumq. exspectare. nam neque pro Romanis se

aequum

aequum censere aduersus fratrem uxoris arma ferre: & apud Persea uictorem ueniam per sororem impetrabilem fore. Ariarathes Cappadocum rex praeterquã quod Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est iunctus Eumeni affinitate, in omnia belli pacisq. se consociauerat consilia. Antiochus imminebat quidem Aegypti regno, & pueritiam regis, & inertiam tutorum spernens, & ambigendo de Coelesyria, caussam belli se habiturũ existimabat; gesturumq. sine ullo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia & per suos legatos senatui, & ipse legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemaeus propter aetatem alieni etiam tum arbitrij erat: tutores & bellum aduersus Antiochum parabant, quo uindicarent Coelesyriam, & Romanis omnia pollicebãtur ad Macedonium bellum. Massanissa & frumento iuuabat Romanos, & auxilia cum elephantis, Misagenemque filium mittere ad bellum parabat. Consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat. Si penes Romanos uictoria esset, suas quoque in eodem
B statu mansuras res, neque ultra quidquam mouendum: non enim passuros Romanos uim Carthaginiensibus afferri. Si fractae essent opes Romanorum, quae tum protegerent Carthaginienses, suam omnem Africam fore. Gentius rex Illyriorum fecerat potius, cur suspectus esset Romanis, quam satis statuerat utram foueret partem: impetuq. magis, quam consilio, ijs aut illis se adiuncturus uidebatur. Cotys Thrax Odrysarum rex euidenter Macedonum partis erat. Haec sententia regibus cũ esset de bello, in liberis gentibus populisque, plebs ubique omnis ferme, ut solet, deterioribus erat ob regem Macedonasq. inclinata: principum diuersa cerneres studia. Pars ita in Romanos effusi erant, ut auctoritatem immodico fauore corrumperent: pauci ex ijs iustitia imperij Romani capti, plures ita, si praecipuam operam nauassent, potentes sese in ciuitatibus suis futuros rati. Pars altera regiae adulationis erat, quos aes alienum & desperatio rerum suarum eodem manẽte statu
C praecipites ad nouanda omnia agebat: quosdam uentosum ingenium, quia Perseus magis aurae popularis erat. Tertia pars, optima eadem & prudentissima, si utique optio domini potioris daretur, sub Romanis, quam sub rege, malebat esse. si liberum inde arbitrium fortunae esset, neutram partem uolebant potentiorem altera oppressa fieri: sed illibatis potius uiribus utriusque partis, pacem ex eo manere: ita inter utrosque optimam condicionem ciuitatum fore, protegente altero semper inopem ab alterius iniuria. Haec sentientes, certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto spectabant. consules quo die magistratum inierunt ex S. C. cum circa omnia fana, in quibus lectisternium maiorem partẽ anni esse solet, maioribus hostijs immolassent, inde preces suas acceptas ab dijs immortalibus ominati, senatui rite sacrificatum, precationemque de bello factam renunciarunt. Haruspices ita responderunt, si quid rei nouae inciperetur, id maturandum esse: uictoriam,
D triumphum, prorogationem imperij portendi. Patres, quod faustum felixq. populo R. esset, centuriatis comitijs primo quoque die ferre ad populum consules iusserunt, ut, quod Perseus Philippi filius, Macedonum rex, aduersus foedus cum patre Philippo ictum, & secum post mortem eius renouatum, socijs populi R. arma intulisset, agros uastasset, urbesque occupasset: quodque belli patrandi aduersus populum R. consilia inisset, arma, milites, classem eius rei caussa comparasset: ut, nisi de ijs rebus satisfecisset, bellum cum eo iniretur. Haec rogatio ad populum lata est. S. C. inde factum est, ut consules inter se prouincias Italiam & Macedoniam compararent, sortirenturue. cui Macedonia obuenisset, ut is regem Persea, quiq. eius sectam secuti essent, nisi populo R. satisfecissent, bello persequeretur. Legiones quattuor nouas scribi placuit, binas singulis cõsulib.. Id praecipue prouinciae Macedoniae datũ, quod cũ alterius cõsulis legionibus quina millia & duceni equi
E tes ex uetere instituto darentur in singulas legiones: in Macedoniam sena millia peditum scribi iussa, equites treceni aequaliter in singulas legiones. & in sociali exercitu cõsuli alteri auctus numerus, XVI millia peditum, DCCC equites, praeter eos, quos Cn. Sicinius duxisset DC equites, in Macedoniam trãsijceret. Italiae satis uisa XII millia sociorũ peditũ, DC equites. Illud quoque praecipuum datũ sorti Macedoniae, ut cẽturiones militesq. ueteres scriberet, quos uellet consul, usque ad quinquaginta annos. In tribunis militum nouatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod consules ex S. C. ad populũ tulerunt, ne tribuni militum eo anno suffragijs crearentur; sed consulum, praetorumq. in ijs faciendis iudiciũ arbitriũq. esset. Inter praetores ita partita imperia. Praetorẽ, cuius sors fuisset,

ut iret quo senatus censuisset, Brundisium ad classem ire placuit: utque ibi recognosceret F
socios nauales: dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementū legeret ex libertinis:
& daret operam, ut duae partes ciuium Romanorum, tertia sociorum esset. Commeatus
classi legionibusq. ut ex Sicilia Sardiniaq. subueherentur; praetoribus, qui eas prouincias
sortiti essent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardisq. imperarent, utq. id fru-
mentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus est sor-
titus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hispaniam, C. Sulpicius Galba urbanam
iurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quo senatus cen-
suisset, sors euenit. Inter consules magis cauillatio, quam magna contentio, de prouincia
fuit. Cassius sine sorte se Macedoniam oppugnaturum dicebat: nec posse collegam saluo
iureiurando secum sortiri. Praetorem eum, ne in prouinciam iret, in concione iurasse, se sta
to loco statisque diebus sacrificia habere, quae absente se recte fieri non possent: quae non G
magis consule, quam praetore absente recte fieri possent. Si senatus, non quid uellet in con
sulatu potius, quā quid in praetura iurauerit P. Licinius, animaduertendum esse censeat;
se tamen futurum in senatus potestate. Consulti patres, cui consulatum populus R. non
negasset, ab se prouinciam negari superbum rati, sortiri consules iusserunt. P. Licinio Mace
donia, C. Cassio Italia obuenit. Legiones inde sortiti sunt: prima & tertia in Macedoniam
transijcerentur, secunda & quarta ut in Italia remanerent. Delectus consules multo inten-
tiorem, quam alias, curam habebant. Licinius ueteres quoque scribebat milites centurio
nesque: & multi uoluntate nomina dabant, quia locupletes uidebant, qui priore Macedo-
nico bello, aut aduersus Antiochum in Asia stipendia fecerant. Cum tribuni militum cen
turiones, sed primum quemq. citarent, tres & XX centuriones, qui primos pilos duxerunt,
citati tribunos pl. appellarunt. Duo ex collegio, M. Fuluius Nobilior, & M. Claudius Mar H
cellus ad consules reijciebant. eorum cognitionem esse debere, quibus delectus quibusq.
bellum mandatum esset. Ceteri, cognituros se de quo appellati essent, aiebant: &, si iniu-
ria fieret, auxilium ciuibus laturos. Ad subsellia tribunorum res agebatur. Eo M. Popil-
lius consularis aduocatus, centuriones, & consul uenerunt. consuli inde postulanti, ut in
concione ea res ageretur, populus in concionem aduocatus. Pro centurionibus M. Po-
pillius, qui biennio ante consul fuerat, ita uerba fecit. Militares homines, & stipendia iu-
sta, & corpora & aetate & assiduis laboribus confecta habere: nihil recusare tamen, quo mi
nus operam reip. dent: id tantum deprecari, ne inferiores ijs ordines, quam quos, cum mi-
litassent, habuissent, attribuerentur. P. Licinius consul senatusconsultum recitari iussit. Pri
mum, quod bellum senatus cum Perseo iussisset: deinde quod ueteres centuriones quam
plurimum ad id bellum scribi censuisset: nec ulli, qui non maior annis quinquaginta esset, I
uacationem militiae esse. Deprecatus est deinde, ne nouo bello, tam propinquo Italiae, ad
uersus regem potentissimum, aut tribunos militum delectum habentes impedirent: aut
prohiberent consulem, quem cuique ordine assignari e rep. esset, eum assignare. si quid in
ea re dubium esset, ad senatum reijcerent. Postquam consul, quae uoluerat, dixit, Sp. Ligu-
stinus ex eo numero, qui tribunos pl. appellauerant, a consule & ab tribunis petijt, ut sibi
paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur. Sp. Ligustinus tri-
bus Crustuminae ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi iugerum agri reliquit, &
paruum tugurium, in quo natus educatusque sum, hodieq. ibi habito. Cum primum in ae-
tatem ueni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit: quae secū nihil attulit, praeter liber
tatem pudicitiamque, & cum his fecunditatem, quanta uel in diti domo satis esset. Sex fi-
lij nobis, duae filiae sunt, utraeq. iā nuptae. Filij quattuor togas uiriles habēt, duo praetex
tati sunt. Miles sum factus P. Sulpicio, C. Aurelio consulibus. In eo exercitu, qui in Ma- K
cedoniam est transportatus, biennium miles gregarius fui aduersus Philippum regem: ter
tio anno uirtutis causa mihi T. Quinctius Flamininus decumum ordinem hastatū assigna
uit. Deuicto Philippo Macedonibusque, cum in Italiam portati ac dimissi essemus, conti-
nuo miles uoluntarius cum M. Porcio consule in Hispaniam sum profectus. Neminem o
mniū imperatorum, qui uiuant, acriorem uirtutis spectatorem ac iudicē fuisse sciunt, qui
& illum & alios duces longa militia experti sunt. Hic me imperator dignum iudicauit,
cui primum hastatum prioris centuriae assignaret. Tertio iterum uoluntarius miles factus
sum in eum exercitum, qui aduersus Aetolos & Antiochum regem est missus, a M'. Acilio,
mihi

A mihi primus princeps prioris centuriae est assignatus. Expulso rege Antiocho, subactis Aetolis, reportati sumus in Italiam: & deinceps bis quae annua merebāt legiones stipendia feci. Bis deinde in Hispania militaui, semel Q. Fuluio Flacco, iterum Ti. Sempronio Graccho praetore. a Flacco inter ceteros, quos uirtutis caussa secū ex prouincia ad triumphum deducebat, deductus sum: a Ti. Graccho rogatus, in prouinciam ij. Quater intra paucos annos primum pilum duxi. quater & tricies uirtutis caussa donatus ab imperatoribus sum. sex ciuicas coronas accepi. XXII stipendia annua in exercitu emerita habeo, & maior annis sum quinquaginta. Quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent, necdum aetas uacationē daret, tamē, cum quattuor milites pro me uno uobis dare P. Licini possē, aequum erat me dimitti. Sed haec pro caussa mea dicta accipiatis, uelim. ipse me, quoad quisquam, qui exercitus scribit, idoneum militem iudicabit, numquam sum excusaturus.
B Ordinem, quo me dignum iudicent tribuni militum, ipsorum est potestatis. ne quis me uirtute in exercitu praestet, dabo operam, ut semper ita fecisse me, & imperatores mei, & qui una stipendia fecerunt, testes sunt. Vos quoque aequum est commilitones, & si appellationis uobis usurpatis ius, cum adolescentes nihil aduersus magistratuum senatusq. auctoritatem usquam feceritis, nunc quoque in potestate senatus ac consulum esse, & omnia honesta loca ducere, quibus rempublicam defensuri sitis. Haec ubi dixit, collaudatum multis uerbis, consul ex concione in senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate senatus gratiae actae, tribuniq. militares in legione primum pilum uirtutis caussa ei assignarunt. Ceteri cēturiones, omissa appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in prouincias magistratus proficiscerentur, Latinae Kalendis Iunijs fuere: eoq. sollemni perfecto C. Lucretius praetor omnibus, quae ad classem opus erant, praemissis, Brundisiū est
C profectus. Praeter eos exercitus, quos cōsules cōparabant, C. Sulpicio Galbae praetori negotium datū, ut quattuor legiones scriberet urbanas iusto numero peditum equitumque: ijsq. quattuor tribunos mil. ex senatu legeret, qui praeessent: socijs Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, ∞ & CC equites: is exercitus uti paratus esset quo senatus censuisset. P. Licinio consuli ad exercitum ciuilem socialemq. petenti addita auxilia, Ligurum ∞ ∞, Cretenses sagittarij incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenses misissent. Numidae item equites elephantique. in eam rem legati ad Massanissam Carthaginiensesque missi, L. Postumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Postumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Neruā. Per idem tempus legati ab rege Perseo uenerunt. Eos in opidum intromitti non placuit, cum iam bellum regi eorum & Macedonibus & senatus decresset, & populus iussisset. in
D aedem Bellonae in senatum introducti, ita uerba fecerunt. Mirari Persea regē, quid in Macedoniam exercitus transportati essent. Si impetrari a senatu posset, ut ij reuocentur, regem de iniurijs, si quas socijs factas quererentur, arbitratu senatus satisfacturum esse. Sp. Caruilus ad eam ipsam rem ex Graecia remissus ab Cn. Sicinio in senatu erat. Is Perraebiam expugnatam armis, Thessaliae aliquot urbes captas, cetera, quae aut ageret aut pararet rex, cum argueret: respondere ad ea legati iussi. postquam haesitabant, negātes sibi ultra quidquam mandatum esse: iussi renunciare regi, consulem, P. Licinium breui cum exercitu futurum in Macedonia esse. ad eum, si satisfacere in animo esset, mitteret legatos: Romam, quod praeterea miteret, non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturum. Ita dimissis, P. Licinio consuli mandatum, intra undecimum diem iuberet eos Italia excedere: & Sp. Caruilium mitteret, qui, donec nauem conscendisent, custodiret. Haec Romae acta nondum profectis in prouinciam consulibus. Iam Cn. Sicinius, qui priusquam magistratu
E abiret, Brundisium & ad classem & ad exercitum praemissus erat, trāsiectis in Epirū V millia peditum, CCC equitibus, ad Nymphaeū in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum, ad occupanda Dassaritiorum & Illyriorum castella, ipsis accersentibus praesidia, ut tutiores a finitimorum impetu Macedonum essent, misit. Paucis post diebus Q. Marcius, A. Atilius, & P. & Ser. Cornelij Lentuli, & L. Decimius, legati in Graeciam missi, Corcyram peditum ∞ secum aduexerunt: ibi inter se & regiones quas obirent, & milites diuiserunt. Decimius missus est ad Gentium regem Illyriorum: quem, si aliquem respectum amicitiae eum habere cerneret, tentare, aut etiā ad belli societatem pellicere iussus. Lentuli in Cephalleniam missi, ut Peloponnesum transiicerent,

rent, oramq. maris in occidentem uersi ante hiemem circumirent. Marcio & Atilio Epi- F
rus, Aetolia, & Thessalia circumeundae assignatur. Inde Boeotiam, atque Euboeam adspi-
cere iussi, tum in Peloponnesum transijcere: ibi congressuros se cum Lentulis constituunt.
Priusquam digrederetur a Corcyra, litterae a Perseo allatae sunt, quibus quaerebat, quae
caussa Romanis aut in Graeciam trāijciendi copias, aut urbes occupādi esset. Cui rescribi
nihil placuit, nuncio ipsius, qui litteras attulerat, dici, praesidij caussa ipsarum urbiū Roma
nos facere. Lentuli circumeuntes Peloponnesi opida, cum sine discrimine omnes ciuita-
tes adhortarentur, ut, quo animo, qua fide adiuuissent Romanos Philippi primum, dein-
de Antiochi bello, eodem aduersus Persea iuuarent, fremitum in concionibus audiebāt:
Achaeis indignantibus eodem se loco esse, qui omnia a principijs Macedonici belli praesti
tissent Romanis, & Macedonum Philippi bello hostes fuissent, quo Messenij, atque Elij,
qui pro Antiocho hoste arma aduersus populum R. tulissent: ac nuper in Achaicum con- G
tributi concilium, uelut praemiū belli se uictoribus Achaeis tradi quererentur. Marcius &
Atilius ad Gitanas Epiri opidum decem millia ab mari cum adscenderent, concilio Epiro
tarum habito, cum magno omnium assensu auditi sunt: & quadringentos iuuentutis eorū
in Orestas, ut praesidio essent liberatis ab se Macedonibus, miserūt. Inde in Aetoliam pro-
gressi: ac paucos ibi morati dies, dum in praetoris mortui locum alius sufficeretur, & Lyci
sco praetore facto, quem Romanorum fauere rebus satis compertum erat, transierunt in
Thessaliam. Eo legati Acarnanum, & Boeotorum exsules uenerunt. Acarnanes nunciare
iussi, quae Philippi primum, Antiochi deinde bello, decepti pollicitationibus regis, aduer-
sus populum Romanum commisissent, ea corrigēdi occasionem illis oblatam. Si male me
riti clementiam populi R. experti essent, bene merendo liberalitatem experirentur. Boeo-
tis exprobratum, societatem eos cum Perseo iunxisse. iis, cum culpam in Ismeniam princi- H
pem alterius partis conferrent, & quasdam ciuitates dissentientes in caussam deductas, ap-
pariturum id esse Marcius respondit. Singulis enim ciuitatibus de se ipsis consulendi po-
testatem facturos. Thessalorum Larissae fuit concilium. Ibi & Thessalis benigna materia
gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit: & legatis, quod & Philippi prius, &
post Antiochi bello enixe adiuti a gente Thessalorum essent. hac mutua commemoratio-
ne meritorum accensi animi multitudinis ad omnia decernenda, quae Romani uellent. Se-
cundum hoc cōcilium legati a Perseo rege uenerūt, priuati maxime hospitij fiducia, quod
ei paternum cum Marcio erat. Ab huius necessitudinis commemoratione orsi, petierunt
legati, in colloquium ueniendi regi potestatem faceret. Marcius & se ita a patre suo ac-
cepisse dixit, amicitiam hospitiumq. cum Philippo fuisse: minime immemorē necessitudi-
nis eius legationem eam suscepisse. Colloquium, si satis commode ualeret, non fuisse di- I
laturum: nunc, ubi primū posset, ad Peneum flumen, qua transitus ab Omolio Dium esset,
praemissis qui nunciarent regi, uenturos. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora re-
gni recepit se, leui aura spei obiecta, quod Marcius ipsius caussa suscepisse se legationem
dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum uenerunt. Magnus comitatus fuit re-
gius cum amicorum, tum satellitum turba stipante. non minore agmine legati uenerunt:
& ab Larissa multis prosequentibus, & legationibus ciuitatū, quae conuenerant Larissam,
& renunciare domum certa, quae audissent, uolebant. Inerat cura insita mortalibus uiden-
di congredientes nobilem regem, & populi principis terrarum omnium legatos. postquā
in conspectu steterunt dirimente amne, paullisper internunciando cunctatio fuit, utri trās-
grederentur. aliquid illi regiae maiestati, aliquid hi populi R. nomini, cum praesertim Per-
seus petisset colloquium, existimabant deberi. ioco etiam Marcius cunctantis mouit. Mi-
nor, inquit, ad maiorem, &, quod Philippo ipsi cognomen erat, filius ad patrem transeat. K
Facile persuasum id regi est. Aliud deinde ambigebatur, cum quam multis transiret. Rex
cum omni comitatu transire aequum censebat: legati uel cum tribus uenire iubebant, uel,
si tantum agmē transduceret, obsides daret nihil fraudis fore in colloquio. Hippian & Pan
taucum, quos & legatos miserat, principes amicorum obsides dedit: nec tam in pignus fi-
dei obsides desiderati erant, quam ut appareret socijs, nequaquam ex dignitate pari con-
gredi regem cum legatis. Salutatio non tamquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit,
positisq. sedibus consederunt. Cum paullisper silentium fuisset: Exspectari nos, inquit
Marcius, arbitror, ut respondeamus litteris tuis, quas Corcyram misisti: in quibus quaeris,
quid

A quid ita legati cũ militibus uenerimus,& praesidia in singulas urbes dimittamus. Ad hanc
interrogationem tuam & non respondere uereor, ne superbum sit: & uera respondere, ne
nimis acerbum audienti tibi uideatur. Sed cum aut uerbis castigandus aut armis sit, qui
foedus rumpit: sicut bellum aduersus te alij, quam mihi mandatum malim: ita orationis
acerbitatem aduersus hospitem,utcumque est,subibo: sicut medici cũ salutis caussa tristio
ra remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es,unam rem te,quae facienda fuerit,sena
tus fecisse censet,quod legatos Romam ad renouandum foedus miseris,quod tamẽ ipsum
tibi fuisse non renouandum iudicat,potius quam,cum renouatum esset,uiolandum. Ab-
rupolim,socium, atque amicum populi Romani,regno expulisti. Artetari interfectores,
ut caede(ne quid ultra dicam) laetatum appareret,recepisti: qui omnium Illyriorũ fidissi-
mum Romano nomini regulum occiderant. Per Thessaliam & Maliensem agrum cum ex-
B ercitu contra foedus Delphos isti: Byzantijs ita contra foedus misisti auxilia: cũ Boeotijs
socijs nostris secretam tibi ipsi societatem,quam non licebat,iureiurando pepigisti. The-
banos legatos, Euersam & Callicritum uenientes a nobis, quaerere malo quis interfece-
rit,quam arguere. In Aetolia bellum intestinum & caedes principum, per quos, nisi per
tuos factae uideri possunt? Dolopes a te ipso euastati sunt. Eumenes rex ab Roma cum
in regnum rediret,prope ut uictima Delphis in sacrato loco ante aras mactatus, quem insi-
mulet,piget referre. Quae hospes Brundisinus occulta facinora indicet, certum habeo, &
scripta tibi omnia ab Roma esse,& legatos tuos renunciasse. Haec ne dicerentur a me,uno
modo uitare potuisti,non quaerendo quã ob caussam exercitus in Macedoniã transijcere-
tur,aut praesidia in sociorum urbes mitteremus. Quaerẽti tibi superbius tacuissemus,quã
uera respondimus. Equidem pro paterno nostro hospitio faueo rationi tuae: & opto, ut
C aliquam mihi materiam praebeas agendae tuae apud senatum caussae. Ad ea rex. Bonam
caussam,si apud iudices aequos ageretur,apud eosdem & accusatores & iudices agam. Eo
rum autem,quae obiecta sunt mihi,partim ea sunt,quibus nescio an gloriari debeã,partim
quae fateri nõ erubescam,partim quae uerbo obiecta,uerbo negare satis sit. Quid enim,si
legibus uestris hodie reus sim,aut index Brundisinus,aut Eumenes mihi obijciat,ut accusa
re potius uere,quam conuiciari uideantur? Scilicet nec Eumenes,cum tã multis grauis pu
blice, ac priuatim sit,alium quam me inimicum habuit: neque ego potiorẽ quemquam ad
ministeria facinorum,quam Rammium,quem neque umquam ante uiderã, nec eram post
ea uisurus,inuenire potui: & Thebanorum,quos naufragio perisse constat,& Artetari cae
dis mihi reddenda ratio est: in qua tamen nihil ultra obijcitur, quam interfectores eius in
regno exsulasse meo. Cuius condicionis iniquitatem ita non sum recusaturus,si uos quo-
D que accipitis,ut quicumque exsules in Italiam aut Romam se contulerunt, his facinorum,
propter quae damnati sunt,auctores uos fuisse fateamini. Si hoc & uos recusabitis, & o-
mnes aliae gentes,ego quoque inter ceteros ero. Et hercule quid attinet cuiquã exsilium
patere,si nusquam exsuli futurus locus est? Ego tamen istos,ut primũ in Macedonia esse,
admonitus a uobis comperi,requisitos abire ex regno iussi,& in perpetuum interdixi fini-
bus meis. Et haec quidem mihi tamquam caussam dicenti reo obiecta sunt: illa tamquam
regi,&,quae de foedere,quod mihi est uobiscum,disceptationem habeãt. Nam si est in foe
dere ita scriptum, ut ne si bellum quidem quis inferat,tueri me regnumq. meum liceat: mi
hi fatendum est, quod me armis aduersus Abrupolim sociũ populi Romani defenderim,
foedus uiolatum esse. Sin autem hoc & ex foedere licuit,& iure gentium ita comparatum
est, ut arma armis propulsentur, quid tandem me facere decuit, cum Abrupolis fines mei
E regni usque ad Amphipolim peruastasset: multa libera capita, magnam uim mancipiorũ,
multa millia pecorum abegisset? Quiescerem & paterer, donec Pellam & in regiam meã
armatus peruenisset? At enim bello quidem iusto sum persecutus, sed uinci non oportuit
eum,neque ea,quae uictis accidunt,pati: quorum casum cum ego subierim,qui sum armis
lacessitus,quid potest queri sibi accidisse, qui caussa belli fuit? Non sum eodem modo de-
fensurus Romani, quod Dolopas armis coercuerim: quia & si non merito eorũ, iure feci
meo: cum mei regni,meae ditionis essent,uestro decreto patri attributi meo. Nec,si caus-
sa reddenda sit,non uobis,nec foederatis,sed ijs,qui ne in seruos quidem saeua,atq. iniusta
imperia probant,plus aequo & bono saeuisse in eos uideri possum: quippe Euphranorem
praefectum a me impositum ita occiderunt, ut mors poenarum eius leuissima fuerit. Ac
cum

cum processissem inde ad uisendas Larissam & Antrona & Pylleon, quo in propinquo mul to ante debita uota persoluerē, Celphos sacrificādi caussa adscendit. Et hic criminis augen di caussa cum exercitu me fuisse adijcitur: scilicet, ut, quod nunc uos facere queror, urbes occuparem, arcibus imponerē praesidia. uocate in concilium Graeciae ciuitates, per quas iter feci: queratur unusquilibet militis mei iniuriam. non recusabo, quin simulato sacrificio aliud petisse uidear. Aetolis & Byzantijs praesidia misimus, & cum Boeotis amicitiam feci mus. Haec qualiacumque sunt, per legatos meos non solū indicata, sed etiā excusata sunt saepe in senatu uestro: ubi aliquos ego disceptatores, non tam aequos, quā te Q. Marci, paternum amicum & hospitem, habebam. Sed nōdum Romam accusator Eumenes uenerat: qui calūniando omnia, detorquendoq. suspecta & inuisa efficeret: & persuadere uobis co naretur, non posse Graeciam in libertate esse, & uestro munere frui, quoad regnū Macedoniae incolume esset. Circumagetur hic orbis: erit mox qui arguat, nequidquam Antiochū ultra iuga Tauri remotum: grauiorem multo Asiae, quam Antiochus fuerit, Eumenē esse, nec conquiescere socios uestros posse, quoad regia Pergami sit: eam arcē supra capita finitimarum ciuitatum impositam. Ego haec, Q. Marci & A. Atili, quae aut a uobis obiecta, aut purgata a me sunt, talia esse scio, ut aures, ut animi audiētium sint: nec tam referre quid ego aut qua mente fecerim, quam quo modo id uos factū accipiatis. Conscius mihi sum, nihil me scientem deliquisse: & si quid fecerim imprudentia lapsus, corrigi me & emendari castigatione hac posse. Nihil certe insanabile, nec quod bello & armis persequendum esse censeatis, commisi. Aut frustra clemētiae grauitatisq. uestrae fama uulgata per gētes est, si talibus de caussis, quae uix querella & expostulatione dignae sunt, arma capitis, & regib. socijs bella infertis. Haec dicenti tum assensus Marcius, auctor fuit mittendi Romam legati, cum experienda omnia ad ultimum, nec praetermittendum spem ullā censuisset. reliqua consul tatio erat, quonam modo tutum iter legatis esset. ad id cum necessaria petitio indutiarum uideretur, cuperetq. Marcius, neque aliud colloquio petisset, grauate & in magnam gratiā petentis concessit. Nihil enim satis paratum ad bellum in praesentia habebant Romani, nō exercitum, non ducem: cū Perseus, ni spes uana pacis occaecasset consilia, omnia praeparata, atque instructa haberet, & suo maxime tempore, atque alieno hostibus, incipere bellum posset. Ab hoc colloquio, fide indutiarum interposita, legati Romani in Boeotiā comparati sunt. Ibi iā motus coeperat esse, discedentibus a societate communis consilij Boeotorū quibusdam populis: ex quo renunciatum erat respondisse legatos, appariturum, quibus po pulis proprie societatē cum rege iungi displicuisset. Primi a Chaeronea legati, deinde a Thebis in ipso itinere occurrerūt, affirmantes non interfuisse se quo societas ea decreta esset concilio: quis legati nullo in praesentia responso dato, Chalcidē se sequi iusserūt. Thebis magna contētio orta erat ex alio certamine. Comitijs praetorijs Boeotorum uicta pars iniuriam persequens, coacta multitudine decretū fecit Thebis, ne Boeotarchae urbibus reciperentur. Exsules Thespias uniuersi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas iam mutatis animis reuocati, decretum faciunt, ut XII, qui priuati coetum & conciliū habuissent, exsilio multarentur. Nouus deinde praetor Ismenias, (is erat uir nobilis ac potens) capitalis poenae absentis eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Larissam profecti, caussam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant. Ex contentione ortum certamen: utriusque tamen partis legati ad Romanos uenerunt, & exsules accusatoresq. Ismeniae, & Ismenias ipse. Chalcidem ut uentum est, aliarum ciuitatum principes, id quod maxime gratum erat Romanis, suo quique proprio decreto Persei societatem aspernati, Romanis se adiungebant: Ismenias gentem Boeotorum in fidem Romanorum permitti aequum censebat. Inde certamine orto, nisi in tribunal legatorū perfugisset, haud multum abfuit, quin ab exsulibus fautoribusq. eorum interficeretur. Thebae quoque ipsae, quod Boeotiae caput est, in magno tumultu erant: alijs ad regē trahentibus ciuitatē, alijs ad Romanos: & turba Coronaeorum Haliartiorumq. conuenerat ad defendendū decretum regiae societatis. Sed constantia principum, docentium cladibus Philippi Antiochiq. quanta esset uis & fortuna imperij Romani, uicta eadem multitudo, & ut tolleretur regia societas, decreuit: & eos, qui auctores paciscendae amicitiae fuerāt, ad satisfaciendū legatis Chalcidem misit, fideiq. legatorum commendari ciuitatem iussit. Thebanos Marcius & Atilius laeti audierunt, auctoresq. & his separatim singuli fuerunt ad renouandā amicitiam

A tiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exsules restitui iusserũt,& auctores regiae societatis decreto suo damnarunt. Ita,quod maxime uolebant,discusso Boeotico cōcilio,Peloponnesum proficiscuntur,Ser.Cornelio Chalcidē accersito. Argis praebitum est ijs concilium: ubi nihil aliud a gente Achaeorũ petierunt,quam ut mille milites darēt. Id praesidium ad Chalcidem tuendam,dum Romanus exercitus in Graeciã trãsijceretur,missũ est. Marcius & Atilius peractis,quae agenda in Graecia erant,principio hiemis Romam redierũt.Inde legatio sub idem tempus in Asiam circum insulas missa.Tres erãt legati,Ti.Claudius,P.Postumius,M. Iunius: ij circumeuntes, hortabantur socios ad suscipiendum aduersus Persea pro Romanis bellum:& quo quaeque opulentior ciuitas erat,eo accuratius agebant: quia minores secuturae maiorũ auctoritatem erant. Rhodij maximi ad omnia momēti habebantur,quia non fauere tantum, sed adiuuare etiam uiribus suis bellũ poterant,
B XL nauibus auctore Hegesilo cōparatis:qui cum in summo magistratu esset,(prytanin ipsi uocãt) multis rationibus peruicerat Rhodios,ut omissa, quam saepe uanam experti essent, regum fouendorum spe,Romanam societatem,unam tum in terris uel uiribus uel fide stabilem,retinerent. Bellum imminere cum Perseo.desideraturos Romanos eundem naualē apparatum,quem nuper Antiochi,quem Philippi ante bello uidissent: trepidaturos tũ repente paranda classe cum mittenda esset, nisi reficere naues,nisi instruere naualibus socijs coepissent.Ideo magis enixe faciundum esse,ut crimina delata ab Eumene,fide rerũ refellerēt. His incitati,XL nauium classem instructam,ornatamq.legatis Romanis aduenientibus,ut non exspectatam adhortationem esse appareret,ostenderũt.Et haec legatio magnũ ad conciliandos animos ciuitatum Asiae momētum fuit. Decimius unus sine ullo effectu, captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis Romam redijt.Perseus cum a colloquio Romanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de in-
C choatis cum Marcio condicionibus pacis misit.& Byzantiũ & Rhodum litteras legatis ferendas dedit. In litteris eadē sententia ad omnes erat,collocutum se cum Romanorum legatis,quae audisset, quaeq. dixisset,ita disposita, ut superior fuisse in disceptatione uideri posset. Apud Rhodios legati addiderunt,cōfidere pacē futuram.auctoribus enim Marcio, atque Atilio missos Romam legatos. Si pergerent Romani contra foedus mouere bellũ, tum omni gratia,omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem: si nihil deprecando proficiant,id agendum, ne omnium rerum ius ac potestas ad unum populum perueniat.Cum ceterorum id interesse,tum praecipue Rhodiorum,qui plus inter alias ciuitates dignitate,atque opibus excellant: quae serua, atq. obnoxia fore,si nullus alio sit,quam ad Romanos respectus. Magis & litterae & uerba legatorũ benigne sunt audita,quam momē
D tum ad mutãdos animos habuerunt.potentior esse partis melioris auctoritas coeperat. Responsum ex decreto est,optare pacem Rhodios: si bellum esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex,quod ueterem amicitiam,multis magnisq.meritis pace belloq.partam, diiũgeret sibi ab Romanis. Ab Rhodo redeuntes,Boeotiae quoque ciuitates & Thebas,& Coroneam,& Haliartum adierũt:quibus expressum inuitis existimabatur,ut relicta regia societate Romanis adiungerentur.Thebani nihil moti sunt,quamquam nonnihil & dãnatis principibus,& restitutis exsulibus,succensebãt Romanis. Coronaei & Haliartii fauore quodã insito in reges legatos in Macedoniam miserunt, praesidium petētes, quo se aduersus impotentē superbiam Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est, praesidium se propter indutias cum Romanis factas mittere non posse:tamen suadere, ita a Thebanorũ iniuriis qua possēt ut se uindicarēt, ne Romanis praeberēt caussam in se saeuiendi.
E Marcius & Atilius Romam cum uenissent, legationem in Capitolio ita renunciarunt, ut nulla re magis gloriarentur, quam decepto per indutias & spem pacis rege. Adeo enim apparatibus belli fuisse instructũ, ipsis nulla parata re,ut omnia opportuna loca praeoccupari ante ab eo potuerint, quã exercitus in Graeciam trãsiiceretur. Spatio autē indutiarum sumpto, uenturum illum nihilo paratiorē, Romanos omnibus instructiores rebus coepturos bellũ: Boeotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne cōiungi amplius ullo cōsensu Macedonibus possent. Haec,ut summa ratione acta,magna pars senatus approbabat: ueteres, & moris antiqui memores,negabãt se in ea legatione Romanas agnoscere artes. Non per insidias & nocturna proelia,nec simulatam fugam,improuisosq.ad incautũ hostem reditus,nec ut astu magis,quã uera uirtute gloriarentur,bella maiores gessisse.In-

dicere prius, quam gerere solitos bella: denunciare etiam, interdũ locum finire, in quo di- F
micaturi essent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum uitae eius insidiantem, eadẽ Faliscis uinctum traditum proditorem liberorum regis. Haec Romana esse, nõ uersutiarũ Punicarũ, neque calliditatis Graecae. apud quos fallere hostẽ, quã ui superare gloriosius fuerit. Interdum in praesens tẽpus plus profici dolo, quam uirtute: sed eius demum animũ in perpetuum uinci, cui confessio expressa sit, se neque arte, neque casu, sed collatis comminus uiribus iusto ac pio bello esse superatũ. Haec seniores, quibus noua haec minus placebat sapientia: uicit tamen ea pars senatus, cui potior utilis, quam honesti, cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcij: & eodẽ rursus in Graeciam cum quinqueremibus remitteretur, iubereturq. cetera, uti e republica maxime uisum esset, agere. A. quoque Atilium miserunt ad occupandam Larissam in Thessalia, timentes, ne, si indutiarum dies exisset, Perseus, praesidio eo misso, caput Thessaliae in potestate haberet. duo millia peditum Atilius G
ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam iussus: & P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, CCC milites Italici generis dati, ut Thebis daret operã, ut in potestate Boeotia esset. His praeparatis, quamquam ad bellum consilia erant destinata, senatum tamẽ praeberi legatis placuit. Eadem fere, quae in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Insidiarum Eumeni facturum crimen, & maxima cura, & minime tamẽ probabiliter (manifesta enim res erat) defensum. Cetera deprecatio erat: sed non eis animis audiebantur, qui aut doceri aut flecti possent. Denunciatum extemplo moenibus urbis Romae, Italia intra XXX diẽ excederent. P. Licinio deinde cõsuli, cui Macedonia prouincia obuenerat, denunciatũ, ut exercitui diẽ primam quamque diceret ad conueniendum. C. Lucretius praetor, cui classis prouincia erat, cum XL quinqueremibus ab urbe profectus. nam ex refectis nauibus alias in alium usum retineri ad urbẽ placuit. Praemissus a praetore est frater Lucretius cũ quinqueremi una, iussusq. ab socijs ex foedere acceptis nauibus ad Cephalleniam classi occurrere, H
ab Rheginis triremi una, ab Locris duabus, ab Vritibus quattuor, praeter orã Italiae superuectus Calabriae extremum promontorium in Ionio mari Dyrrachium trãsijcit. Ibi decẽ ipsorum Dyrrachinorum, XII Issaeorum, LIV Gentij regis lembos nactus, simulans se credere eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephalleniã trãsijcit. C. Lucretius praetor ab Neapoli profectus, superato freto, die quincto in Cephalleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul opperiens, ut terrestres copiae transijcerẽtur, simul ut onerariae ex agmine suo per altũ dissipatae, consequerẽtur. Per hos forte dies P. Licinius cõsul, uotis in Capitolio nũcupatis, paludatus ab urbe profectus est. Semper quidem ea res cum magna dignitate ac maiestate geritur: praecipue conuertit oculos animosq., cum ad magnum nobilemq. aut uirtute aut fortuna hostẽ euntem consulem prosequuntur. contrahit enim non officij modo cura, sed etiam studium spectaculi, ut uideant ducem suum, cuius imperio consilioq. summam remp. tuendã permiserunt. Subit deinde cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunae euentus, cõmunisq. Mars belli sit: aduersa, secunda, quaeq. inscitia & temeritate ducũ clades saepe acciderint, quae contra bona prudentia & uirtus attulerit. Quem scire mortaliũ, utrius mentis, utrius fortunae consulem ad bellũ mittant: triumphantem ne mox cum exercitu uictore scandentem Capitolium ad eosdem deos, a quibus proficiscatur, uisuri, an hostibus eam praebituri laetitiam sint. Persi autem regi, aduersus quem ibatur, famã & bello clara Macedonum gens, & Philippus pater inter multa prospere gesta Romano etiam nobilitatus bello, praebebat: tum ipsius Persei numquã, ex quo regnum accepisset, desitum belli exspectatione celebrari nomen. cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscentẽ K
consulẽ prosecuti sunt. Duo consulares tribuni militum cum eo missi, C. Claudius, Q. Mucius, & tres illustres iuuenes, P. Lẽtulus, & duo Manlij Acidini: alter M. Manlij, alter L. Mãlij filius erat. Cum ijs cõsul Brundisium ad exercitum, atque inde cum omnibus copijs trãsuectus ad Nymphaeum in Apolloniati agro posuit castra. Paucos ante dies Perseus, postquã legati ab Roma regressi praeciderant spem pacis, consilium habuit. Ibi aliquandiu diuersis sententijs certatũ est. Erant quibus uel stipendium pendendum si iniungeretur, uel agri parte cedendum, si multaret: quidquid denique aliud pacis caussa patiendum esset, nõ recusandum uideretur: nec committendum, ut in aleam tanti casus se regnumq. daret. Si possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusq. affere posse: quibus non amissa

A missa modo recuperare, sed timendus ultro ijs esse, quos nunc timeret, posset. Ceterũ multo maior pars ferocioris sentẽtiae erat. Quidquid cessisset, cum eo simul regno protinus cedendum esse affirmabant. Neque enim Romanos pecunia aut agro egere: sed hoc scire, cũ omnia humana, tum maxima quaeque & regna & imperia sub casibus multis esse. Carthaginiensiũ opes fregisse sese, & ceruicibus eorum praepotentem finitimũ regem imposuisse: Antiochum progenieq. eius ultra iuga Tauri remotum. Vnum esse Macedoniae regnũ, & regione propinquũ, &, quod, sicubi populus R. sua fortuna labet, antiquos animos regibus suis uideatur posse facere. dũ integrae res sint, apud animum suum Persea statuere debere, utrum singula cócedendo, nudatus ad extremum opibus extorrisq. regno, Samothraciam aliam ue quam insulam petere ab Romanis, ubi priuatus superstes regno suo in contemptu, atq. inopia consenescat, malit: an armatus uindex fortunae dignitatisq. suae, ita, ut B uiro forti dignum sit, patiatur quodcumque casus belli tulerit: aut uictor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non esse admirabilius, Romanos Graecia pelli, quã Hannibalem Italia pulsum esse. neque hercule uidere, qui conueniat fratri affectanti per iniuriã regnũ, summa ui restitisse, alienigenis bene parto eo cedere. Postremo ita bello & pace quaeri, ut inter omnes conueniat, nec turpius quidquã esse, quam sine certamine cessisse regno: nec praeclarius quidquam, quam pro dignitate ac maiestate omnem fortunã expertum esse. Pellae in uetere regia Macedonum hoc consilium erat. Geramus ergo, inquit, dijs bene iuuantibus, quando ita uidetur, bellũ: litterisq. circa praefectos dimissis Citium (Macedoniae opidum est) copias omnes contrahit. Ipse cẽtum hostijs sacrificio regaliter Mineruae, quã uocant Alcidem, confecto, cum purpuratorum & satellitum manu profectus Citium est. Eo iã omnes Macedonum externorumq. auxiliorum conuenerant copiae. Castra ante C urbem ponit, omnesq. armatos in campo struxit. Summa omnium XL millia armata fuere, quorũ pars ferme dimidia phalangitae erant: Hippias Beraeus praeerat. Delecta deinde & uiribus & robore aetatis ex omni cetratorum numero duo erãt agemata. hanc ipsi legionẽ uocabant. praefectos habebant Leonatum & Thrasippum Eulyestas. Ceterorũ cetratorũ trium ferme millia hominum dux erat Antiphilus Edessaeus. Paeones, & ex Parorea & Parstrymonia, (sunt autem ea loca subiecta Thraciae) & Agrianes admixtis etiã Thracibus incolis trium millium ferme & ipsi expleuerunt numerum. Armauerat contraxeratq. eos Didas Paeon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant praefecto Asclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintijs tria millia Thracũ liberorum suum ducem habebant. Cretensium par paene numerus suos duces sequebatur, Susum Phalasarnaeum, & Syllũ Gnosiũ. Et Leonides Lacedaemonius quingentis ex Graecia, mixto generi hominum, praeerat. Regij is generis ferebatur, exsul dãnatus frequenti consilio Achaeo D rum litteris ad Persea deprehensis. Aetolorum & Boeototum, qui non explebãt plus, quã quingẽtorum omnes numerũ, Lyco Achaeus praefectus erat. Ex his mixtis tot populorũ, tot gẽtium auxilijs, duodecim millia armatorũ ferme afficiebantur. Equitum ex tota Macedonia cótraxerat III millia. Venerat eodem Cotys Seuthae filius rex gentis Odrysarum, cum ∞ delectis equitibus, pari ferme peditum numero. Summa totius exercitus XXXIX millia peditũ erãt, quattuor equitũ. Satis cõstabat, secundũ exercitũ eum, quẽ Magnus Alexander in Asiã trãsiecit, numquã ullius Macedonum regis copias tantas fuisse. Tertius & uicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tẽpus quieta Macedonia & progeniẽ ediderat, cuius magna pars matura militiae esset, & leuibus bellis Thracum accolarum, quae exercerent magis, quam fatigarent, sub assidua tamẽ militia E fuerat: & diu meditatum Philippo primo, deinde Persi Romanum bellum, omnia ut instructa parataq. essent, effecerat. Mota parumper acies, non iusto decursu tamen, ne stetisse tantum in armis uiderentur: armatosq. sicut erant, ad concionem uocauit. Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos, quorum maior Philippus natura frater, adoptione filius: minor, quem Alexãdrum uocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites ad bellum, iniuriam populi R. in patrem seq. cõmemorauit. Illum omnibus indignitatibus cõpulsum ad rebellãdum, inter apparatum belli fato oppressum: ad se simul legatos, simul milites ad occupãdas Graeciae urbes missos. Fallaci deinde colloquio per speciẽ reconciliandae pacis extractam hiemem, ut tempus ad comparandum haberent. Cósulem nunc uenire cum duabus legionibus Romanis, quae trecenos equites habeãt, & pari ferme numero sociorũ

peditum

peditum equitumq. eo ut accedant regũ auxilia Eumenis & Massanisae, non plus VII millia peditum, II equitum futura. Auditis hostiũ copijs, respicerent suum ipsi exercitũ, quantum numero, quantum genere militum praestarent, tironibus raptim ad id bellum cõscriptis, ipsi a pueris eruditi artibus militiae, tot subacti, atq. durati bellis. Auxilia Romanis Lydos, & Phrygas & Numidas esse: sibi Thracas Gallosq., ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quae sibi quisque parauerit pauper miles: Macedonas própta ex regio apparatu, per tot annos patris sui cura & impensa facta. Cômeatum illis cum procul, tum omnib. sub casibus maritimis fore: se & pecuniam & frumẽtum, praeter redditus metallorũ, in decem annos seposuisse. Omnia, quae deorũ indulgentia, quae regia cura praeparãda fuerãt, plena cumulataq. habere Macedonas: animum habendum esse, quem habuerint maiores eorum, qui Europa omni domita transgressi in Asiam, incognitum fama aperuerint armis orbem terrarum: nec ante uincere desierint, quam rubro mari inclusis, quod uincerent, de fuerit. At hercule nunc nõ de ultimis Indiae oris, sed de ipsius Macedoniae possessione certamen fortunam indixisse. Cum patre suo gerentes bellum Romanos, speciosum Graeciae liberandae tulisse titulum: nunc propalã Macedoniam in seruitutem petere, ne rex uicinus imperio sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Haec enim tradẽda superbis dominis esse cum rege regnoq., si absistere bello, & facere imperata uelint. Cum per omnẽ orationem satis frequenti assensu succlamatum esset, tũ uero ea uociferatio simul indignantiũ minitantiumq., partim iubentium bonum animum habere regẽ, exorta est, ut finem dicendi faceret, tantum iussis ad iter parari: iam enim dici, mouere castra ab Nymphaeo Romanos. Concione dimissa ad audiendas legationes ciuitatum Macedoniae se contulit. Venerant autem ad pecunias pro facultatibus quaeque suis, & frumentũ pollicendum ad bellũ. Omnibus gratiae actae, remissum omnibus: satis regios apparatus ad ea dictũ sufficere: uehicula tantum imperata, ut tormenta, telorumq. missilium ingentẽ uim praeparatam, bellicumq. aliud instrumentum ueherent. Profectus inde toto exercitu Heordaeam petens, ad Begorritem, quem uocant lacum positis castris, postero die in Elimaeã ad Haliacmona fluuium processit. Deinde saltu angusto superatis montibus, quos Cambunios uocant, descẽdit ad (Tripolim uocant) Azorum, Pithium, & Dolichen incolentes. Haec tria opida paullisper cunctata, quia obsides Larissaeis dederant, uicta tamen praesenti metu in deditionẽ concesserunt. Benigne his appellatis, haud dubius Perraebos quoque idem facturos, urbẽ nihil cunctatis, qui incolebant, primo aduẽtu recipit. Cyretias oppugnare conatus, primo etiam die acri concursu ad portas armatorũ est repulsus: postero die omnibus copijs adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit. Mylae proximum opidum, ita munitum, ut inexsuperabilis munimenti spes incolas ferociores faceret, non portas claudere regi satis habuerunt: sed probris quoque in ipsum Macedonasq. procacibus iaculati sunt. Quae res cum infestiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione ueniae ad tuendos sese acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrimque animis & oppugnatae sunt, & defensae. Multitudo Macedonum ad subeundũ inuicẽ proelium haud difficulter succedebat: opidanos diem noctem eosdem tuentes moenia, non uulnera modo, sed ẽt uigiliae & continens labor conficiebat. Quarto die cum & scalae undique ad muros erigerentur, & parta ui maiore oppugnaretur, opidani depulsi muris ad portam tuendam concurrũt, eruptionemq. repentinã in hostes faciunt: quae cũ irae magis inconsultae, quã uerae fiduciae uirium esset, pauci & fessi ab integris pulsi terga dederunt, fugientesq. per patentem portã hostes acceperũt. Ita capta urbs, ac direpta est: libera quoque corpora, quae caedibus super fuerunt, uenũdata. Diruto magna ex parte & incenso opido, profectus ad Phalannam castra mouit: inde postero die Gyrtonem peruenit. Quo cum T. Minucium Rufum & Hippiã Thessalorum praetores cum praesidio intrasse accepisset, ne tentata quidem oppugnatione praetergressus, Elatiã & Gonnũ, perculsis inopinato aduentu opidanis, recepit. Vtraque opida in faucibus sunt, quae Tempe adeunt, magis Gonnus: itaq. & firmiore id praesidio tutum equitum peditumq., ad hoc fossa triplici uallo munitum reliquit. Ipse ad Sycurium progressus, opperiri ibi hostium aduentum statuit: simul & frumentari passim exercitũ iubet in subiecto hostium agro. Namq. Sycurium est sub radicibus Ossae montis: qua in meridiem uergit, subiectos habet Thessaliae campos, ab tergo Macedoniam, atque Magnesiã. Ad has opportunitates accedit summa salubritas & copia, pluribus circumiectis fontibus

perennium

A perennium aquarum. consul Romanus per eosdem dies Thessaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac prope inuij soli, cum ingenti difficultate paruis itinerib. aegre Gomphos peruenit: cui si uexatis hominibus equisq. tironem exercitum ducenti acie instructa & loco suo & tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuunt magna sua cum clade fuisse pugnaturos. Postquam Gomphos sine certamine uentum est, praeter gaudium periculosi saltus superati, contemptus quoque hostium adeo ignorantium opportunitates suas accessit. Sacrificio rite perfecto consul & frumento dato militibus, paucos ad requiem iumentorum hominumq. moratus dies, cum audiret uagari Macedonas effusos per Thessaliam, uastariq. sociorum agros, satis iam refectum militem ad Larissam ducit. Inde cum III millia ferme abesset a Tripoli, (Scaeam uocant) super Peneũ amnem posuit castra. Per idem tem-
B pus Eumenes ad Chalcidem nauibus accessit cum Attalo, atq. Athenaeo fratribus, Philetaero fratre relicto Pergami ad tutelam regni. inde cum Attalo & quattuor millibus peditum, mille equitum ad consulem uenit. Chalcide relicta duo millia peditum, quib. Athenaeus praepositus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Graeciae populis conuenerunt, quorum pleraque (adeo parua erant) in obliuionem adducta. Apolloniatae CCC equites, centum pedites miserunt. Aetolorum alae unius instar, quantum in tota gẽte equitum erat, uenerant. & Thessalorum omnis equitatus separatus erat. non plus quam CCC erant equites in castris Romanis. Achaei iuuentutis suae, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt. Sub idem tempus & C. Lucretius praetor, qui nauibus praeerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem iusso petere, ipse triremem conscendit, sinum Corinthium petens ad praeoccupandas in Boeotia res. tardior
C ei nauigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius Chalcidem adueniens, cum a P. Lentulo Haliartum oppugnari audisset, nuncium praetoris uerbis, qui abscedere eum inde iuberet, misit. Boeotorum iuuentute, quae pars cum Romanis stabat, eam rem aggressus legatus a moenibus abscessit. Haec soluta obsidio locum alteri nouae obsidioni dedit: namq. extemplo M. Lucretius cum exercitu nauali X millib. armatorum, ad hoc duob. millibus regiorum, qui sub Athenaeo erant, Haliartum circumsedit: patrantibusq. iã oppugnare superuenit a Creusa praetor. Ad idem fere tempus & ab socijs naues Chalcidem cõuenerunt: duae Punicae quinqueremes, duae ab Heraclea ex Ponto triremes, quattuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiae quadriremes. praetor, quia nusquam erat maritimum bellum, remisit socijs. & Q. Marcius Chalcidẽ nauib. uenit, Halope capta, Larissa, quae Cremaste dicitur, oppugnata. Cum hic status in Boeotia esset, Perseus cum ad
D Sycurium (sicut ante dictum est) statiua haberet, frumento undiq. circa ex agris conuecto, ad uastandum agrum Pheraeorum misit: ratus ad iuuandas sociorum urbes, longius ab castris abstractos deprendi Romanos posse. Quos cum eo tumultu nihil motos animaduertisset, praedam quidem praeterquam hoĩum (pecora autem maxime oĩs generis fuere) diuisit ad epulandum militibus. Sub idem deinde tempus cõcilium & cõsul & rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creuerunt animi uastatione cõcessa sibi ab hoste Pheraei agri. Itaq. eundum inde ad castra, nec dandum ultra spatium cunctandi censebat. & Romani censebant cunctationem suam infamem apud socios esse, maximopere indigne ferẽtes nõ latã Pheraeis opem. cõsultantib. quid agerent, (aderant autem Eumenes & Attalus in cõcilio) trepidus nuncius affert, hostem magno agmine adesse. Cõcilio dimisso, signum extẽplo datur, ut arma capiant. Interim placet ex regijs auxilijs C equites & parem numerum iaculatorum peditum exire. Perseus hora ferme diei quarta cũ paullo plus mille passus ab-
E esset a castris Romanis, cõsistere signa peditum iussit: praegressus ipse cum equitib. ac leui armatura, & Cotys cum eo ducesq. aliorum auxiliorum praecesserunt. Minus quingentos passus ab castris aberant, cum in cõspectu fuere hostiũ equites. duae alae erant magna ex parte Gallorum: Cassignatus praeerat: & leuis armaturae C fere & L Mysi aut Cretenses. Constitit rex, incertus quantum esset hostium. Duas inde ex agmine turmas Thracũ, duas Macedonum, cum binis Cretensium cohortib. & Thracum misit. Proelium, cum pares numero essent, neque ab hac aut illa parte noua auxilia subuenirent, incerta uictoria finitum est. Eumenis ferme XXX interfecti: inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. & tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit: postero die circa eandem horam in eundem

locũ rex copias admouit, plaustris cum aqua sequẽtibus: nam duodecim millium passuum F
uia oĩs sine aqua plurimi & pulueris erat: affectosq. siti, si primo in cõspectu dimicassent, pugnaturos fuisse apparebat. Cũ Romani quiessent, stationib. ẽt intra uallum reductis, regij quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperãtes fore ut Romani equites abeuntium nouissimum agmen aggrederentur: inde certamine orto, cum longius a castris eos elicuissẽt, facile, ubi essent, se, qui equitatu & leui armatura plus possent, conuersuros aciem. Postquã inceptum nõ succedebat, castra propius hostẽ mouit rex, & a quinque millibus passuum cõmunijt. Inde luce prima in eodẽ, quo solebat, loco peditũ acie instructa, equitatum oẽm leuemq. armaturã ad castra hostium ducit. Visus & plurium & propior solito puluis trepidationem in castris Romanis fecit: & primo uix creditũ nunciati est, quia prioribus cõtinuis dieb. numquam ante horam quartam hostis apparuerat, tum solis ortus erat. Deinde ut plurium clamore & cursu a portis dubitatio exempta est, tumultus ingens G
oboritur. tribuni praefectiq. & centuriones in praetorium, miles ad sua quisque tentoria discurrit. Minus quingentos passus a uallo instruxerat Perseus suos, circa tumulum, quem Calicinum uocant. Laeuo cornu Cotys rex praeerat cum oĩb. suae gentis, equitum ordines leuis armatura interposita distinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites, intermixti turmis eorum Cretenses. Huic armaturae Milo Berroeaeus, equitib. & summae parti eius Meno Antigonensis praeerat. Proximi cornib. cõstiterant regij equites, & mixtũ genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonensis his, & Paeoniae praefectus Didas, erant praepositi. Medius oĩm rex erat: circa eum agema quod uocant, equitũq. sacrae alae. ante se statuit funditores iaculatoresq. quadringentorum manus utraq. numerum expleuerat. Ionem Thessalonicensem & Timanora Dolopen ijs praefecit. Sic regij cõstiterant. cõsul intra uallum peditum acie instructa, & ipse equitatum oẽm cum leui arma- H
tura emisit. pro uallo instructi sunt. Dextro cornu praepositus C. Licinius Crassus cõsulis frater, cum omni Italico equitatu, uelitib. intermixtis: sinistro M. Valerius Laeuinus sociorum ex Graecis populis equites habebat, eiusdẽ gentis leuem armaturam. Mediam autem aciem cum delectis equitib. extraordinariis tenebat Q. Mucius. CC equites Galli ante signa horum instructi, & de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis CCC. Thessali CD equites paruo interuallo super laeuum cornu locati. Eumenes rex Attalusq. cum oĩ manu sua ab tergo inter postremã aciẽ ac uallum steterunt. In hunc modũ maxime instructae acies, par ferme utrimq. numerus equitum ac leuis armaturae cõcurrũt, a funditorib. iaculatoribusq. qui praecesserunt, proelio orto. Primi oĩm Thraces haud secus, quam diu claustris retẽtae ferae, cõcitati cum ingenti clamore in dextrum cornu Italicos equites incurrerunt, ut usu belli & ingenio impauida gens turbaretur. * gladiis hastas petere, pedites nunc succidere I
crura equis, nunc ilia suffodere. Perseus in mediã inuectus aciẽ, Graecos primo impetu auertit: quib. cum grauis ab tergo instaret hostis, Thessalorum equitatus, qui a laeuo cornu breui spatio disiunctus in subsidiis fuerat, extra cõcursum primo spectator certaminis, deinde inclinata re maximo usui fuit. Cedentes enim sensim integris ordinibus, postquam se Eumenis auxiliis adiunxerunt, & cum eo tutum inter ordines suos receptum sociis fuga dissipatis dabant: & cum minus cõferti hostes instarẽt progredi ẽt ausi, multos fugientium obuios exceperunt. Nec regii sparsi iã ipsi passim sequendo, cum ordinatis & certo incedentib. gradu manus cõferre audebant: cum uictor equestri proelio rex paruo momento, si adiuuisset, debellaturus esset. opportune adhortanti superuenit phalanx, quã sua spõte, ne audaci coepto deessent, Hippias & Leonatus raptim adduxerant, postquã prospere pugnasse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumq. tantae rei conandae, Cretensis K
Euander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen impeditum uenientium sub signis uidit, ad regem accurrit, & monere institit, ne elatus felicitate summam rerum temere in nõ necessariam aleam daret. Si cõtentus bene re gesta quiesset eo die, uel pacis honestae condicionem habiturum, uel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet. In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaq. collaudato Euandro, signa referri, peditumq. agmen redire in castra iubet, equitibus receptui canere. cecidere eo die ab Romanis CC equites, II millia haud minus peditum, capti ferme CC equites: ex regiis autem XX equites, XL pedites interfecti. Postquam rediere in castra uictores, omnes quidem laeti, ante alios Thracum insolens laetitia eminebat.

cum

A cum cantu enim superfixa capita hostiũ portantes redierunt. Apud Romanos non maestitia tantũ ex male gesta re,sed pauor etiam erat,ne extemplo castra hostis aggrederetur. Eumenes suadere,ut trans Peneũ transferret castra,ut pro munimento amnẽ haberet,dũ perculsi milites animos colligerent. consul moueri flagitio timoris fatendi:uictus tamẽ ratione,silentio noctis transductis copijs,castra in ulteriore ripa cõmunit. Rex postero die ad lacessendos proelio hostes progressus,postquam trans amnẽ in tuto posita castra animaduertit,fatebatur quidẽ peccatum,quod pridie nõ institisset uictis:sed aliquanto maiorem culpam esse,quod nocte foret cessatum. nã ut neminẽ alium suorum moueret, leui armatura immissa,trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias potuisse. Romanis quidem praesens pauor dẽptus erat,in tuto castra habẽtibus. damnum inter cetera praecipuae famae mouebat. & in consilio apud consulẽ pro se quisque in Aetolos conferebant caussam:ab ijs fugae terrorisq. principium ortum:secutos pauorẽ Aetolorum & ceteros socios Graecorum populorũ. quinque principes Aetolorum primi terga uertẽtes cõ B specti dicebãtur. Thessali pro concione laudati, ducesq. eorum etiã uirtutis caussa donati. Ad regẽ spolia caesorum hostium referebãtur: dona ex his alijs arma insignia,alijs equos, quibusdã captiuos dono dabat. Scuta erant supra ∞ D,loricae thoracesq. ∞ amplius summã explebant:galearum gladiorumq.& missiliũ omnis generis maior aliquanto numerus. Haec per se ampla,pleraq. multiplicata uerbis regis, quae ad concionẽ uocato exercitu habuit. Praeiudicatum euentum belli habetis:meliorẽ partem hostium, equitatum Romanũ, quo inuictos se esse gloriabantur,fudistis. equites enim illis principes iuuentutis, equites seminarium senatus:inde lectos in patrum numerum cõsules,inde imperatores creant. horum spolia paullo ante diuisimus inter uos. Nec minorẽ de legionib. peditum uictoriã habetis,quae nocturna fuga uobis subtractae,naufragorum trepidatione passim natãtium flu C men cõpleuerunt. Sed facilius nobis sequẽtib. uictos Peneum superare erit,quã illis trepidãtibus fuit:transgressiq. extemplo castra oppugnabimus,quae hodie cepissemus, ni fugissent. aut si acie decernere uolent,eundem pugnae pedestris euentum exspectate,qui equitum in certamine fuerit. Et qui uicerãt, alacres spolia caesorũ hostium humeris gerentes ante ora sua,audiuere ex eo quod acciperat,spem futuri praecipiẽtes:& pedites aliena gloria accensi,praecipue qui in Macedonum phalãgitis erãt, sibi quoque & nouãdae regi operae,& similem gloriã ex hoste pariendi occasionem optabãt. Cõcione dimissa,postero die profectus inde ad Mopsium posuit castra. tumulus hic inter Tempe & Larisã medius est. Romani nõ abscedentes ab ripa Penei,trãstulerunt in locũ tutiorem castra. Eo Misagenes Numida uenit cum ∞ equitibus,pari peditum numero,ad hoc elephãtis duob. & XX. Per eos dies cõsilium habenti regi de summa, cum iã consedisset ferocia ab re bene gesta, ausi D sunt quidã amicorum cõsilium dare,ut secunda fortuna in cõdicione honestae pacis uteretur potius,quã spe uana euectus in casum irreuocabilem se daret. Modum imponere secundis rebus,nec nimis credere serenitati praesentis fortunae,prudentis hoĩs& merito felicis esse. Mitteret ad consulem,qui foedus in easdem leges renouarent, quib. Philippus pater eius pacem a T. Quinctio uictore accepisset. neque finiri bellum magnificẽtius, quã a tam memorabili pugna:neque spem firmiorem pacis perpetuo dari,quã quae perculsos aduerso proelio Romanos molliores factura sit ad paciscẽdum. Quod si Romani tum quoque insita pertinacia aequa aspernarentur,deos hominesq.& moderationis Persei,&illorum peruicacis superbiae futuros testes. Numquã ab talibus cõsilijs abhorrebat regis animus. itaq. plurium assensu cõprobata est sententia. Legati ad consulem missi,adhibito frequenti consilio auditi sunt. Pacem petere,uectigal quãtum Philippus pactus esset,daturum PerseaRo E manis pollicentes:urbibus agris locisq. quibus Philippus cessisset,cessurũ Perseum. Haec legati. Summotis his cum consultarent, Romana constantia uicit in consilio. Ita tum mos erat,in aduersis uultum secundae fortunae gerere,moderari animos in secundis. Responderi placuit ita pacem dari,si de summa rerum liberum senatui permittat rex de se,deq. uniuersa Macedonia statuendi ius. Haec cũ renunciassent legati,miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum esse: & plerique uetare amplius mentionem pacis facere. ultro mox quaesituros,quod oblatum fastidiant. Perseus hanc ipsam superbiam,quippe ex fiducia uirium esse, timere: & summam pecuniae augens, si pretio pacem emere posset, nõ destitit animum consulis tentare. Postquam nihil ex eo,quod primo responderat,mutabat: desperata pace ad Sycurium,unde profectus erat,redijt,belli casum de integro tentaturus. Fa-

ma equestris pugnae uulgata per Graeciã, nudauit uoluntates hoĩum. nõ enim solum, qui partis Macedonum erant, sed plerique ingentib. Romanorum obligati beneficijs, quidam uim superbiãq. experti, laeti eã famam accepere: non ob aliã caussam, quam prauo studio, quo et in certaminib. ludicris uulgus utitur, deteriori, atq. infirmiori fauendo. Eodem tempore in Boeotia summa ui Haliartum Lucretius praetor oppugnarat. & quamquã nec habebãt externa auxilia obsessi, praeter Coronaeorũ iuniores, qui prima obsidione moenia intrauerãt: neque sperabant: tamen ipsi animis magis quam uiribus resistebãt. Nam & eruptiones in opera crebro faciebãt, & arietẽ admotum, libramento plumbi grauatũ ad terrã urgebãt: & si qua declinaret, qui agebant ictum, pro diruto muro nouũ tumultuario opere, raptim ex ipsa ruinae strage cõgestis saxis exstruebãt. Cũ operib. oppugnatio lẽtior esset, scalas per manipulos diuidi praetor iussit, ut corona undiq. moenia aggressurus: eo magis suffecturã ad id multitudinẽ ratus, quod, qua parte palus urbẽ cingit, nec attinebat oppugnari, nec poterat. Ipse ab ea parte, qua duae turres, quodq. inter eas muri prorutũ fuerat, duo millia militũ delectorũ admouit; ut eodẽ tẽpore, quo ipse trãscendere ruinas conaretur, cõcursu aduersus se opidanorũ facto, scalis uacua defensorib. moenia capi parte aliqua possent. Haud segniter opidani uim eius arcere parãt. Nã super stratum ruinis locum fascibus aridis sarmentorum iniectis, stãtes cum ardentib. facibus accẽsuros ea se saepe minabantur, ut incẽdio intersaepti ab hoste spatium ad obijciendum interiorem murum haberent. quod inceptum eorum fors impedijt. Nã tantus repẽte effusus est imber, ut nec accẽdi facile pateretur, & exstingueret accẽsa. Itaq. & transitus per distracta fumantia uirgulta patuit, & in unius loci praesidium oĩbus uersis, moenia quoque plurib. simul partib. scalis capiuntur. In primo tumultu captae urbis seniores impubesq., quos casus obuios obtulit, passim caesi: armati in arcẽ cõfugerunt: & postero die cum spei nihil superesset, deditione facta sub corona uenierunt. fuerunt autẽ ∞∞ ferme & D. ornamenta urbis, statuae & tabulae pictae, & quidquid pretiosae praedae fuit, ad naues delatum. urbs diruta a fundamẽtis. Inde Thebas ductus exercitus: quib. sine certamine receptis, urbẽ tradidit exsulibus, & qui Romanorum partis erant: aduersae factionis hominum, fautorumq. regis ac Macedonum familias sub corona uendidit. His gestis in Boeotia, ad mare ac naues redijt. Cum haec in Boeotia gererẽtur, Perseus ad Sycuriũ statiua dierum aliquot habuit. Vbi cum audisset, raptim Romanos circa ex agris demessum frumẽtum cõuehere, deinde ante sua quẽq. tentoria spicas fascib. desecantẽ, quo purius frumẽtum tereret, ingentes aceruos per tota castra stramentorum fecisse: ratus incẽdio opportuna esse, faces taedãq. & malleolos stuppae illitos pice parari iubet: atq. ita media nocte profectus, ut prima luce aggressus falleret, nequidquã tẽtauit. nã primae stationes, oppressae tumultu ac terrore suo ceteros exciuerũt: signumq. datũ est arma extẽplo capiẽdi, simulq. in uallo ad portas miles instructus erat, & intentus propugnationi castrorum. Perseus & extemplo circumegit aciem, & prima impedimenta ire, deinde peditũ signa ferri iussit. ipse cũ equitatu & leui armatura substitit ad agmen cogendum, ratus id quod accidit, insecuturos ad extrema ab tergo carpenda hostes. Breue certamẽ leuis armaturae maxime cum procursatorib. fuit, equites pedites q. sine tumultu in castra redierunt. Demessis circa segetibus, Romani ad Crãnonium intactum agrũ castra mouent. Ibi cum securi, & propter castrorum longinquitatẽ & uiae inopis aquarum difficultatẽ, quae inter Sycuriũ & Crãnona est, statiua haberent, repẽte prima luce in imminẽtib. tumulis equitatus regius cum leui armatura uisus ingentẽ tumultũ fecit. Pridie per meridiẽ profecti ab Sycurio erant. peditum agmen sub lucem reliquerãt in proxima planicie. Stetit paullisper in tumulis, elici posse ratus ad equestre certamen Romanos. qui postquã nihil mouebant, equitẽ mittit, qui pedites referre ad Sycuriũ signa iuberet, ipse mox insecutus. Romani equites modico interuallo sequentes, sicubi sparsos ac dissipatos inuadere possent, postquam confertos abire signa, atque ordines seruantes uiderunt, & ipsi in castra redeunt. Inde offensus longinquitate itineris rex ad Mopsium castra mouit. & Romani demessis Crannonis segetibus in Phalannaeum agrum transeunt. ibi cum ex transfuga cognosset rex sine ullo armato praesidio passim uagantes per agros Romanos metere, cũ ∞ equitibus, duobus millibus Thracum & Cretensium profectus, cum quantum accelerare poterat, effuso agmine issent, improuiso aggressus est Romanos. iuncta uehicula, pleraque onusta, mille admodum capiuntur, DC ferme homines. Praedã custodiendam ducẽdamq. in castra CCC Cretẽsiũ dedit. ipse reuocato ab effusa caede equite & reliquis peditum,

A ditum, ducit ad proximum praesidium, ratus haud magno certamine opprimi posse. L. Pō peius tribunus mil. praeerat, qui perculsos milites repentino hostium aduentu, in propinquum tumulum recepit, loci se praesidio, quia numero & uiribus impar erat, defensurus. Ibi cum in orbem milites coegisset, ut densatis scutis ab iactu sagittarum & iaculorum sese tuerentur, Perseus, circumdato armatis tumulo, alios adscensum undique tētare iubet, & cōminus proelium conserere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circū stabat: nam neque cōferti pugnare, propter eos, qui adscendere in tumulū conabantur, poterant: & ubi ordines procursando soluissent, patebant iaculis sagittisue. maxime cestrosphendonis uulnerabantur. hoc in illo bello nouum genus teli inuentum est. Bipalme spiculum hastili semicubitali infixum erat, crassitudine digiti. huic ad libramen pinnae tres, uelut sagittis solent, circumdabantur: funda media, duo funalia imparia habebat, cum maiori

B sinu libratum funditor habena rotaret, excussum uelut glans emicabat. Cum & hoc & alio omni genere telorum, pars uulnerata militum esset, nec facile iam arma fessi sustinerēt: instare rex ut dederent se, fidem dare, praemia interdum polliceri: nec cuiusquam ad deditionem flectebatur animus, cum ex insperato iam obstinatis mori spes affulsit. Nā cum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra nunciassent consuli circumsideri praesidium: motus periculo tot ciuium (nā DCCC ferme & omnes Romani erant) cum equitatu ac leui armatura (accesserant noua auxilia Numidae pedites equitesq. & elephanti) castris egreditur: & tribunis mil. imperat, ut legionum signa sequantur. Ipse uelitibus ad firmanda leuium armatorum auxilia adiectis, ad tumulum praecedit. Cōsulis latera tegunt, Eumenes, Attalus, & Misagenes regulus Numidarum. Cum in conspectu prima signa suorū circumsessis fuerunt, Romanis quidem ab ultima desperatione recreatus est animus. Perseus, cui

C primum omnium fuerat, ut contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatorib. occisisq., non tereret tempus in obsidione praesidij: secundum, ea quoque tētata utcumq., cū sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto abire, & ipse hostium aduentum elatus successu mansit, & qui phalangem accerserent, propere misit: qua & serius quam res postulabat, & raptim acta, turbati cursu aduersus instructos & praeparatos erant aduenturi. consul anteueniens, extemplo proelium conseruit. Primo resistere Macedones, deinde ut nulla re pares erant, amissis CCC peditibus, XXIV primoribus equitum ex ala, quam Sacram uocant, inter quos Antimachus etiam praefectus alae cecidit, abire conatur. Ceterum iter prope ipso proelio tumultuosius fuit. Phalanx abs trepido nuncio accita cum raptim duceretur, primo in angustijs captiuorum agmini oblata, uehiculisq. frumento onustis: ijs caesis, ingens ibi uexatio partis utriusque fuit, nullo exspectante utcumque explicaretur ag-

D men: sed armatis detrudentibus per praeceps impedimenta (neque enim aliter uia aperiri poterat) iumentis cum stimularentur in turba saeuientibus. Vix ab incōdito agmine captiuorum expedierant sese, cum regio agmini perculsisq. equitib. occurrunt. Ibi uero clamor iubentium referre signa, ruinae quoque prope similem trepidationem fecit: ut si hostes introire angustias ausi longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. consul, recepto ex tumulo praesidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt qui eo die magno proelio pugnatū auctores sint, IIX millia hostium caesa, in his Sopatrum & Antipatrū regios duces: uiuos captos circiter ∞ ∞ DCCC. Signa militaria capta XXVII. nec incruentā uictoriā fuisse: supra quattuor millia & CCC de exercitu consulis cecidisse, signa sinistrae alae quinque amissa. Hic dies & Romanis refecit aīos, & Persea perculit, ut dies paucos ad Mopsiū moratus sepulturae maxime militū amissorū cura, praesidio satis uali-

E do ad Gonnū relicto, in Macedoniā reciperet copias. Timotheū quēdā ex regijs praefectis cū modica manu relinquit ad Philā, iussum Magnetas & propinquos tētare. Cum Pellā uenisset, exercitu in hiberna dimisso, ipse cū Cotye Thessalonicā est profectus. Eo fama affertur, Atlesbim regulū Thracū & Corragū Eumenis praefectū, in Cotyis fines impetū fecisse, & regionē Marenē, quam uocant, cepisse. itaque dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur. Ducenta talenta, semestre stipendium equitatui numerat, cum primo annuum dare constituisset. Consul postquam profectum Persea audiuit, ad Gonnum castra mouet, si potiri opido posset. ante ipsa Tempe in faucibus situm, Macedoniae claustra tutissima praebet, & in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Cum & loco & praesidio ualido inexpugnabilis res esset, abstitit incepto. In Perraebiam flexis itineribus, Malloea primo impetu capta ac direpta, Tripoli aliaq. Perraebia

recepta, Larissam rediit: inde Eumene, atq. Attalo domum remissis, Misagenē Numidasq. F
in hiberna in proximis Thessalis urbibus distribuit, & partem exercitus ita per totā Thessaliam diuisit, ut & hiberna commoda omnes haberent, & praesidio urbibus essent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Graecarum ciuitatum socios omnes praeter Achaeos dimisit. cum exercitus parte profectus in Achaiā Phthiotim, Pteleum desertum fuga opidanorum diruit a fundamentis. Antrona uoluntate colentium recepit. Ad Larissam deinde exercitum admouit. urbs deserta erat: in arcē omnis multitudo concesserat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones regiū praesidium metu excesserant: a quibus relicti opidani, in deditionem extemplo ueniunt. Dubitari inde, utrum Demetrias prius aggrediēda foret, an in Boeotia adspiciendae res. Thebani, uexantibus eos Coronaeis, in Boeotiam accersebant. ad horum preces, quia hibernis aptior regio, quam Magnesia erat, in Boeotiam duxit. G

EPITOME . LIBRI . XLIII

RAETORES aliquot eo, quod auare & crudeliter prouincias administrassent, damnati sunt. P. Licinius Crassus proconsul, complures in Graecia urbes expugnauit, & crudeliter diripuit, ob id captiui, qui ab eo sub corona uenierant, ex S. C. postea restituti sunt. Item a praefectis classium Romanarum multa impotenter in socios facta. Res praeterea a Perseo rege in Thracia prospere gestas continet: & uictis Dardanis, & Illyrico, cuius rex erat Gentius, motus, qui in Paeonia ab Elonico factus erat, ipso interempto consedit. M. Aemilius Lepidus a censoribus princeps in senatu lectus.

LIBER . XLIII H

ADEM aestate, qua in Thessalia equestri pugna uicere Romani, legatus in Illyricum a consule missus, opulenta duo opida ui, atq. armis coegit in deditionem: omniaq. ijs sua concessit, ut opinione clementiae eos, qui Carnuntem munitam urbem incolebant, alliceret. Postquam, nec ut dederent se compellere, neque capere obsidendo poterat: ne duabus oppugnationibus nequidquam fatigatus miles esset, quas prius intactas urbes reliquerat, diripuit. Alter consul C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quidquam gessit: & per Illyricum ducere legiones in Macedoniam uano incepto est conatus. Ingressum hoc iter consulem, senatus ex Aquileiensium legatis cognouit: qui querentes coloniam suam nouam & infirmam, necdum satis munitam inter infestas nationes Istrorum & Illyriorum esse, cum peterent, ut senatus curae haberet quo modo ea colonia muniretur, interrogati uellentne eam rem C. Cassio consuli mandari, responderunt Cassium Aquileiam indicto exercitu profectum per Illyricum in Macedoniam esse. Ea res primo incredibilis uisa, & pro se quisque credere, Carnis forsitan aut Istris bellum illatū. Tum Aquileienses nihil se ultra scire, nec audere affirmare, quam XXX dierum frumentum militi datum: & duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos abductosq.. Enimuero senatus indignari, tantum consulem ausum, ut suam prouinciam relinqueret, in aliam transiret, exercitum nouo periculoso itinere inter exteras gentes ducere, uiā tot nationibus in Italiam aperire. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius praetor tres ex senatu nomine legatos, qui eo die proficiscantur ex urbe, & quantum accelerare possent, Cassium consulem, ubicumque sit, persequantur: nuncient ne bellum cum ulla gēte moueat, nisi cū qua senatus gerendum censuerat. Legati III profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fuluius, P. Marcius Rex. Metus de consule, atque exercitu distulit eo tempore muniendae Aquileiae curam. Hispaniae deinde utriusque legati aliquot populorum in senatum introducti. Ij de magistratuum Romanorum auaritia superbiaque conquesti, nixi genibus ab senatu petierunt, ne se socios foedius spoliari uexariq. quam hostes patiantur. Cum & alia indigna quererentur, manifestum autem esset pecunias captas, L. Canuleio praetori, qui Hispaniā sortitus erat, negotium datum est, ut in singulos, a quib. Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret: patronosq. quos uellēt sumendi potestatē faceret. Vocatis in curiā legatis, recitatum est senatusconsultum, iussiq. nominare patronos,

quattuor

A quattuor nominauerunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Aemi-
lium M. F. Paullum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui praetor A. Mãlio,
M. Iunio consulibus in citeriore Hispania fuerat, recuperatores sumpserunt. Bis amplia-
tus, tertio absolutus est reus. Dissensio inter duarum prouinciarum legatos est orta: cite-
rioris Hispaniae populi M. Catonem & Scipionem, ulterioris L. Paullum & Gallum Sulpi
cium patronos sumpserunt. Ad recuperatores adducti a citerioribus populis P. Furius Phi
lus, ab ulterioribus M. Matienus. Ille Sp. Postumio, Q. Mucio consulibus triennio ante, hic
biennio prius L. Postumio, M. Popillio consulibus praetor fuerat. Grauissimis criminib. ac
cusati ambo ampliatiq., cum dicenda de integro caussa esset, excusati exsilij caussa solum
uertisse, Furius Praeneste, Matienus Tibur exsulatum abierunt. Fama erat, prohiberi a pa-
tronis nobiles ac potentes compellare: auxitq. eam suspicionem Canuleius praetor, quod
B omissa ea re, delectum habere instituit: dein repente in prouinciam abijt, ne plures ab Hi-
spanis uexarentur. Ita praeteritis silentio oblitteratis, in futurum consultum ab senatu Hi
spanis, quod impetrarunt ne frumenti aestimationem magistratus Romanus haberet, ne-
ue cogeret uicesimas uendere Hispanos quanti ipse uellet, & ne praefecti in opida sua ad
pecunias cogendas imponerentur. Et alia noui generis hominũ ex Hispania legatio uenit.
Ex militib. Romanis, & ex Hispanis mulieribus, cum quibus connubium nõ esset, natos se
memorantes, supra quattuor millia hominum, orabant, ut sibi opidum in quo habitarent
daretur. senatus decreuit, uti nomina sua apud L. Canuleium profiterentur: eorũq., si quos
manumisisset, eos Carteiam ad Oceanum deduci placere. Qui Carteiensium domi mane-
re uellent, potestatem fore, uti numero colonorum essent, agro assignato. Latinam eam co
loniam fuisse, libertinorumque appellari. Eodem tempore ex Africa & Gulussa Massani-
C sae regis filius legatus patris, & Carthaginienses uenerunt. Gulussa prior in senatum in-
troductus, & quae missa erant ad bellum Macedonicum a patre suo, exposuit: & siqua
praeterea uellent imperare, praestaturum merito populi R. est pollicitus: & monuit pa-
tres conscriptos, ut a fraude Carthaginiensium cauerent. Classis eos magnae parandae
consilium cepisse, specie pro Romanis, & aduersus Macedonas: ubi ea parata instructa-
que esset, ipsorum fore potestatis, quem hostem aut socium habeant. An. 580

* * *

tantum pauorem ingressi castra, ostentantes capita fecerunt, ut, si admotus extemplo exer
citus foret, capi castra potuerint. Tũ quoque fuga ingens facta est: & erant, qui legatos mit
tendos ad pacem precibus petendam, censerent: ciuitatesq. complures eo nuncio audito in
deditionem uenerunt. Quibus purgantibus sese, culpamq. in duorum amentiam conferẽti-
bus, qui se ultro ad poenam ipsi obtulissent, cum ueniam dedisset praetor: profectus extẽ-
D plo ad alias ciuitates, omnib. imperata facientibus, quieto exercitu pacatum agrũ, qui paul
lo ante ingenti tumultu arserat, peragrauit. Haec lenitas praetoris, qua sine sanguine fero
cissimam gentẽ domuerat, eo gratior plebi patribusq. fuit, quo crudelius auariusq. in Grae
cia bellatum & ab cõsule Licinio, & ab Lucretio praetore erat. Lucretiũ tribuni pl. absentẽ
concionibus assiduis lacerabant, cum reip. caussa abesse excusaretur: sed tum adeo uicina
ẽt inexplorata erant, ut is eo tempore in agro suo Antiati esset, aquamq. ex manubijs An-
tium ex flumine Loracinae duceret. Id opus centum triginta millibus aeris locasse dicitur.
tabulis quoque pictis ex praeda fanum Aesculapij exornauit. Inuidiam infamiãq. ab Lucre
tio auerterunt in Hortensium successorem eius Abderitae legati, flentes ante curiam, que-
rentesq. opidum suum ab Hortensio expugnatum ac direptum esse. Caussam excidij fuisse
urbi, quod cum C millia denarium, & tritici L millia modium imperaret, spatium petierũt,
E quo de ea re & ad Hostilium consulem & Romam mitterent legatos. uix dum ad consulẽ
se peruenisse, & audisse opidum expugnatum, principes securi percussos, sub corona cete-
ros uenisse. Indigna senatui uisa: decreueruntq. eadẽ de Abderitis, quae de Coronaeis
decreuerant priore anno: eademq. pro concione edicere Q. Maenium praetorem iusserũt.
Et legati duo, C. Sempronius Blaesus, Sex. Iulius Caesar, ad restituendos in libertatem Ab
deritas missi. Iisdem mandatum, ut & Hostilio consuli & Hortensio praetori nunciarent,
senatum Abderitis iniustum bellum illatum, conquiriq. omnes, qui in seruitute sint & re-
stitui in libertatem, aequum censere. Eodem tempore de C. Cassio, qui cõsul priore anno
fuerat, tũ trib. militũ in Macedonia cum A. Hostilio erat, querellae ad senatũ delatae sunt:
& legati regis Gallorũ Cincibili uenerũt. Frater eius uerba in senatu fecit, questus Alpino-

rum populorum agros, sociorum suorum, depopulatum C. Cassium esse, & inde multa mil- F
lia hominum in seruitutem abripuisse. Sub id tempus Carnorum Istrorumq. & Iapudum le-
gati uenerunt, duces sibi ab consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniã ducenti
exercitum iter monstrarent, pacatum ab se tamquam ad aliud bellum gerendũ abisse: inde
ex medio regressũ itinere, hostiliter peragrasse fines suos: passim rapinasq. & incendia fa-
cta: nec se ad id locorum scire, propter quã caussam cõsuli pro hostibus fuerint. Et regulo
Gallorum absenti, & his populis responsum est, senatũ ea, quae facta querantur, neque scis-
se futura, neque, si sint facta, probare: sed indicta caussa damnari absentem consularem ui-
rum iniurium esse, cum is reipulicae caussa absit. Vbi ex Macedonia redisset C. Cassius, tum
si coram eum arguere uellent, cognita re senatum daturum operam uti satisfiat. Nec respõ-
deri tantum ijs gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos po-
pulos placuit, qui indicarent, quae patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis G
millibus aeris censuerũt: duobus fratribus regulis haec praecipua, torques duo ex quinque
pondo auri facti, & uasa argentea quinque & uiginti pondo, & duo equi phalerati cum a-
gasonibus, & equestria arma ac sagula, & comitibus eorum uestimenta liberis seruisque.
Haec missa, illa petentibus data, ut denorum equorum ijs commercium esset, educendiq.
ex Italia potestas fieret. legati cum Gallis missi trans Alpes C. Laelius, M. Aemilius Le-
pidus: ad ceteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius, multarum si-
mul Graeciae Asiaeque ciuitatũ legati Romam conuenerunt. Primi Athenienses introdu-
cti. ij se, quod nauium habuerint militumque, P. Licinio consuli & C. Lucretio praetori
misisse exposuerunt, quibus eos non usos. frumenti sibi centum millia imperasse: quod,
quamquam sterilem terram arent, ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent,
tamen, ne deessent officio, confecisse: & alia quae imperarentur, praestare paratos esse. H
Milesij nihil praestitisse memorantes, si quid imperare ad belliũ senatus uellet, praestare se
paratos esse polliciti sunt. Alabandenses templum urbis Romae se fecisse commemo-
rauerunt: ludosque anniuersarios ei diuae instituisse: coronam auream quinquaginta pon-
do, quam in Capitolio ponerent, donum Ioui opt. max. attulisse: & scuta equestria CCC:
ea cui iussissent tradituros. Donum ut in Capitolio ponere & sacrificare liceret petebant.
Hoc Lampsaceni LXXX pondo coronam afferentes petebant, commemorantes discessis-
se se a Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam uenisset, cum sub ditione
Persei & ante Philippi fuisset. Pro eo, & quod ĩperatoribus Romanis omnia praestitissent,
id se tantum orare, ut in amicitiam populi Romam reciperentur, &, si pax cum Perseo fie-
ret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur. Ceteris legatis comiter respon-
sum. Lampascenos in sociorum formulam referre Q. Maenius praetor iussus. munera o- I
mnibus in singulos binũ millium aeris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium
consulem in Macedoniam iussi. Et ex Africa legati simul Carthaginiensium tritici decies
centum millia & hordei quingenta indicantes se ad mare deuecta habere, ut, quo sena-
tus censuisset, deportarent. id munus officiumque suum scire minus esse, quam pro meri-
tis populi Romani & uoluntate sua: sed saepe alias bonis in rebus utriusque populi se gra-
torum fideliumque socium muneribus functos esse. Item Massanisae legati tritici eandem
summam polliciti, & ∞ & C C equites, X I I elephantos, & si quid aliud opus esset uti
imperaret senatus, aeque propenso animo, ac quae ipse ultro pollicitus sit, praestaturum
esse. Gratiae & Carthaginiensibus, & regi actae, rogatiq., ut ea quae pollicerentur, ad Ho-
stilium consulem in Macedoniam deportarent. Legatis in singulos binum milliũ aeris mu-
nera missa. Cretensium legatis commemorantibus se, quantum sibi imperatum a P. Lici-
nio consule esset, sagittariorum in Macedoniam misisse: cum interrogati non infitiarentur K
apud Persea maiorem numerum sagittariorum, quam apud Romanos, militare, respõsum
est: si Cretenses bene, & gnauiter destinarent potiorem populi Romani, quam regis Per-
sei amicitiam habere, senatum quoque Romanum ijs tamquam certis socijs responsum da-
turum esse: interea nunciarent suis, placere senatui, dare operam Cretenses, ut, quos mili-
tes intra praesidia regis Persei haberent, eos primo quoque tempore domum reuocarent.
Cretensibus cum hoc responso dimissis, Chalcidenses uocati: quorum legatio ipso intro-
itu, ob id quod Mictio princeps eorũ pedibus captus lectica est introlatus, ultimae neces-
sitatis exemplo uisa res: in qua ita affecto excusatio ualetudinis aut ne ipsi quidem peten-
da uisa foret, aut data petenti non esset. Cum sibi nihil uiui reliquum, praeterquam lin-

guam

A guam ad deplorandas patriae suae calamitates, praefatus esset, exposuit ciuitatis primum suae benefacta, & uetera, & ea, quae Persei bello praestitissent, ducib. exercitibusq. Romanis: tũ quae primo C. Lucretius in populares suos praetor Romanus superbe, auare, crudeliter fecisset: deinde, quae tũ cum maxime L. Hortensius faceret. Quẽadmodum omnia sibi, etiam ijs, quae patiantur, tristiora, patienda esse ducant, potius quam se dedant Persi. quod ad Lucretium Hortensiumq. attineret: scire tutius fuisse claudere portas, quam in urbem eos accipere. Quae exclusissent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Aenum, incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis compilata spoliataq. sacrilegijs C. Lucretium nauibus Antium deuexisse: libera corpora in seruitutem abrepta, fortunas sociorum populi R. direptas esse, & quotidie diripi. Nam ex instituto C. Lucretij Hortensium quoque in tectis hieme pariter, atq. aestate nauales socios habere, & domos suas plenas turba B nautica esse: uersari inter se, coniuges, liberosq. suos, quibus nihil neque dicere pensi, neque facere. Accersere in senatum Lucretium placuit, ut disceptaret coram, purgaretq. sese. Ceterum multo plura praesens audiuit, quam in absentem iacta erant: & grauiores potentioresq. accessere accusatores duo tribuni plebis, M. Iuuentius Thalna, & Cn. Aufidius. Ij non in senatu modo eum lacerarunt, sed in cõcionem etiam pertracto multis obiectis probris diem dixerunt. Senatus iussũ Chalcidensibus Q. Maenius praetor respõdit: quae bene meritos sese & ante, & in eo bello quod geratur, de populo Romano dicant, ea & scire uera eos referre senatum, & perinde ac debeant grata esse. Quae facta a C. Lucretio, fieriq. ab L. Hortẽsio praetoribus Romanis querantur, ea neque facta, neque fieri uolũtate senatus, quem nõ posse existimare, qui sciat bellum Persi & ante Philippo patri eius intulisse populum R. pro libertate Graeciae, non ut ea a magistratibus socijs, atq. amicis paterẽtur? Litte C ras se ad L. Hortensium praetorem daturos esse: quae Chalcidenses querãtur acta, ea senatui non placere. Si qui in seruitutem liberi uenissent, ut eos conquirẽdos primo quoque tẽpore restituendosq. in libertatẽ curaret. Sociorum naualium neminem praeter magistros in hospitia deduci aequum cẽsere. Haec Hortẽsio iussu senatus scripta. Munera binum millium aeris legatis missa, & uehicula Mictioni publice locata, quae eum Brundisium cõmode perueherent. C. Lucretium, ubi dies, quae dicta erat, uenit, tribuni ad populũ accusarũt, multamq. decies centum millium aeris dixerunt. Comitijs habitis oẽs quinque & XXX tribus eum condemnarunt. In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum. Nam nec hostes mouerunt arma, neque consul in agrum eorum legiones induxit: & satis explorata pace eius anni, milites duarum legionum Romanorum intra dies LX, quam in prouinciã uenit, dimisit, sociorum nominis Latini exercitu mature in hiberna Lunam & Pisas deducto, D ipse cum equitib. Galliae prouinciae pleraque opida adijt. Nusquam alibi, quam in Macedonia, bellum erat, suspectum tamen & Gentium Illyriorum regem habebant. itaque & octo naues ornatas a Brundisio senatus cẽsuit mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum praesidio duarum Issẽsium nauiũ insulae praeerat. duo millia militũ in eas naues sunt imposita, quae Q. Maenius praetor ex S.C. in ea parte Italiae, quae obiecta Illyrico est, cõscripsit, et cõsul Hostilius Ap. Claudium in Illyricum, cum quattuor millib. peditum misit, ut accolas Illyrici tutarẽtur: qui non cõtentus ijs, quas adduxerat copijs, auxilia ab socijs corrogãdo, ad VII millia hominum uario genere armauit: peragrataq. omni ea regione ad Lychnidum Dassaritiorum consedit. Haud procul inde Vscana opidum, finium plerumq. Persei erat. X millia ciuium habebat, & modicum custodiae caussa Cretẽsium praesidium. Inde nuncij ad Claudium occulti ueniebãt: si propius copias admouisset, paratos fore, qui proderent urbem: & operae pretium esse: non se amicosq. tantum, sed etiã milites praeda E expleturum. Spes cupiditati admota ita occaecauit animũ, ut nec ex ijs, qui uenerunt, quẽquam retineret, nec obsides pignus futuros furto & fraude agẽdae rei posceret, nec mitteret exploratum, nec fidem acciperet. die tantum statuta profectus a Lychnido, duodecim millia ab urbe ad quam tendebat, posuit castra. Quarta inde uigilia signa mouit, mille ferme ad praesidium castrorum relictis. incõpositi longo agmine effusi, infrequentes, cum nocturnus error dissiparet, ad urbem peruenerunt. Creuit negligentia, postquam neminẽ armatum in muris uiderunt. Ceterum ubi primum sub iactu teli fuerunt, duabus simul portis erumpitur: & ad clamorem erumpentium ingens strepitus e muris ortus, ululantium mulierum cum crepitu undique aeris, & incõdita multitudo, turba immixta seruili, uarijs uocibus

cibus personabat. Hic tam multiplex undique obiectus terror effecit, ne sustinere primam procellam eruptionis Romani possent: itaq. fugientes plures, quam pugnantes interempti sunt: uix duo millia hominum cum ipso legato in castra perfugerunt. Quo longius iter in castra erat, eo plures fessos consectandi hostibus copia fuit. ne moratus quidem in castris Appius, ut suos dissipatos fuga colligeret: quae res palatis per agros saluti fuisset: ad Lychnidū protinus reliquias cladis reduxit. Haec & alia haud prospere in Macedonia gesta, ex Sex. Digitio tribuno militum, qui sacrificij caussa Romā uenerat, sunt audita. Propter quae ueriti patres ne quae maior ignominia acciperetur, legatos in Macedoniā M. Fuluiū Flaccum, & M. Caninium Rebilum miserunt, qui comperta quae agerentur referrent: & ut A. Hostilius consul comitia consulibus subrogandis ita ediceret, ut mense Ianuario comitia haberi possent: &, ut primo quoque tempore in urbē rediret. Interim M. Recio praetori mādatum, ut edicto senatores omnes ex tota Italia, nisi, qui reipublicae caussa abessent, Romā reuocaret: qui Romae essent, ne quis ultra mille passuū ab Roma abesset. Ea, uti senatus cēsuit, sunt facta. Comitia consularia A. D. V Kalend. Septemb. fuere. Creati consules sunt Q. Marcius Philippus iterum, & Cn. Seruilius Caepio. Post diem tertiū praetores sunt facti, C. Decimius, M. Claudius Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Designatis praetorib. praeter duas urbanas, quattuor prouinciae sunt decretae, Hispania, & Sardinia, & Sicilia, & classis. Legati ex Macedonia exacto admodum mense Februario redierunt. hi, quas res ea aestate prospere gessisset rex Perseus, referebant: quantusq. timor socios populi R. cepisset, tot urbibus in potestatem regis redactis. Exercitum consulis infrequentem commeatibus uulgo datis per ambitionem esse: culpam eius rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulē conferre. Ignominiam Claudij temeritate acceptam eleuare eos patres acceperunt, qui perpaucos Italici generis, & magna ex parte tumultuario delectu conscriptos ibi milites amissos referebant. Consules designati, ubi primum magistratū inissent, de Macedonia referre ad senatum iussi: destinataeq. prouinciae ijs sunt Italia & Macedonia. Hoc anno interkalatum est: tertio die post Terminalia Kalēdae interkalares fuere. Sacerdotes intra eum annū mortui L. Flamininus augur. pōtifices duo decesserunt, L. Furius Philus, & C. Liuius Salinator. In locum Furij, T. Manlium Torquatum, in Liuij, M. Seruilium pontifices legerunt. Principio

An. 581 insequentis anni cum consules noui Q. Marcius, & Cn. Seruilius de prouincijs retulissent, primo quoque tempore aut comparare eos inter se Italiam & Macedoniam, aut sortiri placuit: priusquam id sors cerneret, in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utramq. prouinciam, quod res desideraret supplementi, decerni. In Macedoniam peditum Romanorū sex millia, sociorū nominis Latini sex millia: equites Romanos CCL, socios CCC: ueteres milites dimitti, ita ut in singulas Romanas legiones ne plus sena millia peditum, CCC equites essent. Alteri consuli nullus certus finitus numerus ciuium Romanorū, quē in supplemētum legeret: id modo finitum, ut duas legiones scriberet, quae quina millia peditū & ducenos haberent, equites trecenos. Peditum Latinorum maior quam collegae decretus numerus: peditum X millia, & DC equites. quattuor praeterea legiones scribi iussae, quae si quo opus esset educerētur, tribunos mil. non permissum ut cōsules facerēt: populus creauit. Socijs nominis Latini XVI millia peditū, & ∞ equites imperati. hunc exercitum parari tantū placuit, ut exiret si quo res posceret. Macedonia maxime curam praebebat. in classē mille socij nauales ciues Romani, libertini ordinis ex Italia scribi iussi totidē, ut ex Sicilia scriberentur: & cui ea prouincia euenisset, mandatum ut eos in Macedoniam, ubicumque classis esset, deportandos curaret. In Hispaniam tria millia peditū Romanorū in supplementum, CCC equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militū numerus, peditum quina millia, treceni & XXX equites. Et socijs imperare praetor, cui Hispania obuenisset, iussus quattuor millia peditum, & CCC equites. Non sum nescius ab eadē negligentia, qua nihil deos portendere uulgo nunc credant, neque nunciari admodū nulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Ceterum & mihi uetustas res scribenti, nescio quo pacto antiquus fit animus: & quaedam religio tenet, quae illi prudētissimi uiri publice suscipienda censuerint, ea pro dignis habere, quae in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno sunt nunciata: facem in caelo conspectam: & bouem feminam locutam publice ali. Minturnis quoque per eos dies caeli ardentis species affulserat. Reate imbri lapidauit

A pidauit. Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lacrymauit. in urbe Romana duo aeditui nunciarunt, alter in aede Fortunae anguem iubatũ a compluribus uisum esse, alter in aede Primigeniae Fortunae, quae in colle est, duo diuersa prodigia, palmã ĩ area enatã, & sanguine interdiu pluuisse. Duo non suscepta prodigia sunt, alterum quod in priuato loco factum esset: palmam enatam impluuio suo T. Marcius Figulus nunciabat: alterũ, quod in loco peregrino: Fregellis in domo L. Atrei hasta, quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arsisse, ita ut nihil eius ambureret ignis, dicebatur. Publicorum prodigiorũ caussa libri a decemuiris aditi, *XL maioribus hostijs, quibus dijs cõsules sacrificarẽt. et addiderunt uti supplicatio fieret, cunctiq. magistratus circa omnia puluinaria uictimis maioribus sacrificarẽt, populusq. coronatus esset. Omnia uti X uiri praeierunt, facta. Censoribus deinde creandis comitia edicta sunt. Petierunt censuram principes ciuitatis C. Valerius Laeuinus, L. Postumius Albinus, P. Mucius Scaeuola, M. Iunius Brutus, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus. Hos duos censores creauit populus Romanus. Cum delectus habẽdi maior quam alias propter Macedonicum bellum cura esset, consules plebem apud senatum accusabant, quod & iuniores non responderẽt: aduersus quos C. Sulpicius & M. Claudius tribuni plebis caussam egerunt. Non consulibus, sed ambitiosis consulibus delectum difficilem esse: neminem inuitum militem ab ijs fieri. Id ita ut esse scirent & patres cõscripti: praetores, quibus & uis imperij minor & auctoritas esset, delectũ, si ita senatui uideretur, perfecturos esse. Id praetoribus magna patrũ consensione nõ sine sugillatione consulum mandatum est. Censores ut eam rem adiuuarent, ita in concione edixerunt: legẽ censui censendo dicturos esse, ut praeter commune omnium ciuium iusiurandum haec adiurarent. Tu minor annis sex & quadraginta es, tuq. ex edicto C. Claudij, Ti. Sempronij censorum ad delectum prodito: & quotiescumque delectus erit, quicumque cẽsores magistratũ habebunt, si miles factus non eris, in delectum prodibis. Item quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum ab exercitu abesse, edixerunt de militibus P. Aelio, C. Popillio consulibus postue eos consules in Macedoniam scriptis: ut, qui eorum in Italia essent, intra dies XXX censi prius apud sese, in prouinciam redirent. qui in patris aut aui potestate essent, eorum nomina ad se ederentur. missorum quoque caussas sese cognituros esse: & quorum ante emerita stipendia gratiosa missio sibi uisa esset, eos milites fieri iussuros. Hoc edicto litterisq. censorum per fora & cõciliabula dimissis, tãta multitudo iuniorum Romam conuenit, ut grauis urbi turba insolita esset. Praeter delectũ eorum, quos in supplementum mitti oportebat, quattuor a C. Sulpicio praetore scriptae legiones sunt, intraq. undecim dies delectus est perfectus. cõsules deinde sortiti prouincias sunt: nam praetores propter iurisdictionẽ maturius sortiti erant. Vrbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat. Hispaniã M. Claudius Marcellus, Siciliã Ser. Cornelius Lẽtulus, Sardiniã P. Fonteius Capito, classem C. Marcius Figulus erat sortitus. consulũ Cn. Seruilio Italia, Q. Marcio Macedonia obuenit: Latinisq. actis Marcius extẽplo est profectus. Caepione deinde referẽte ad senatũ, quas ex nouis legionibus duas legiones secum in Galliam duceret, decreuere patres, ut C. Sulpicius, M. Claudius praetores ex ijs, quas scripsissent, legionibus, quas uideretur consuli darent. Indigne patiẽte praetorum arbitrio consulem subiectum, dimisso senatu ad tribunal praetorũ stans postulauit, ex S. C. destinarent sibi duas legiones. praetores consuli in eligendo arbitrium fecerunt. Senatum deinde censores legerunt: M. Aemilius Lepidus princeps ab tertijs iam cẽsoribus lectus. Septem e senatu eiecti sunt. In censu accipiẽdo populi, milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abessent ab signis, census docuit, in prouinciam cogebant: caussas stipendijs missorum cognoscebant, & cuius nondum iusta missio uisa esset, ita iusiurandum adigebant. Ex tui animi sententia tu ex edicto C. Claudij, Ti. Sempronij censorũ in prouinciam Macedoniam redibis: quod sine dolo malo facere poteris? In equitibus recẽsendis tristis admodum eorum, atque aspera censura fuit. multis equos ademerunt. in ea re cum equestrem ordinem offendissent, flammã inuidiae adiecere edicto, quo edixerunt, ne quis eorum, qui Q. Fuluio, A. Postumio censoribus publica uectigalia aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accedere, sociusue aut affinis eius conductionis esset. Saepe id querẽdo ueteres publicani, cum impetrare nequisent ab senatu, ut modũ potestati censoriae imponerent, tandem tribunum pl. P. Rutilium ex rei priuatae contentione iratum censoribus,

bus,patronum caussae nacti sunt. Clientem libertinũ parietẽ in Sacra uia aduersus aedes publicas demoliri iusserant,quod publico inaedificatus esset.appellati a priuato tribuni,cũ praeter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignora capienda miserunt, multamq. pro concione priuato dixerunt. Hinc contentione orta,cum ueteres publicani se ad tribunũ contulissent,rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur. Quae publica uectigal,ultro tributa,C.Claudius & Ti. Sempronius locassent,ea rata locatio ne esset: de integro locarentur,& ut omnibus redimendi & cõducendi promiscue ius esset.Diem ad eius rogationem concilio tribunus pl.dixit. Qui postquam uenit,ut censores ad dissuadendum processerunt,Graccho dicente silentium fuit.cum Claudio obstreperetur,audientiam facere praeconem iussit.Eo facto auocatam a se concionem tribunus questus,& in ordinem se coactum,ex Capitolio, ubi erat concilium, abijt. Postero die ingentes tumultus ciere. Ti. Gracchi primum bona consecrauit,quod in multa pignoribusq. eius, qui tribunum appellasset,intercessioni non parendo,se in ordinem coegisset. C.Claudio diem dixit,quod concionem ab se auocasset: & utrique censori perduellionem se iudicare pronunciauit,diemq. comitijs a C.Sulpicio praetore urbano petijt.Non recusantibus censoribus,qui minus primo quoque tempore iudiciũ de se populus faceret,in ante dies I I X & VII Kalend. Octob. comitijs perduellionis dicta dies. Censores extemplo in atrium Libertatis adscẽderunt, & ibi signatis tabellis publicis,clausoq. tabulario, & dimissis seruis publicis,negarũt se prius quidquam publici negotij gesturos,quam iudicium populi de se factum esset. Prior Claudius caussam dixit: & cum ex X I I centurijs equitum I I X censorẽ condemnassent,multaeque aliae primae classis,extemplo principes ciuitatis in conspectu populi anulis aureis positis uestem mutarunt,ut supplices plebem circumirent. Maxime tamen sententiã uertisse dicitur Ti.Gracchus, quod cum clamor undique plebis esset,periculum Graccho non esse: conceptis uerbis iurauit,si collega damnatus esset, non exspectato de se iudicio, comitem exsilij eius futurum. Adeo tamen ad extremum spei uenit reus, ut octo cẽturiae ad damnationem defuerint. Absoluto Claudio tribunus pl.negauit se Gracchum morari. Eo anno postulantibus a senatu Aquileiensium legatis, ut numerum colonorum augeret, ∞ & D familiae ex S.C.scriptae:triumuiriq.qui eas deducerent,missi sunt,T.Annius Luscus,P.Decius Subulo,M.Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popillius & Cn.Octauius legati,qui in Graeciam missi erant,senatusconsultum Thebis primum recitatũ per omnes Peloponesi urbes circumtulerunt,ne quis ullam rẽ in bellum magistratibus Romanis cõferret, praeterquam quod senatus censuisset. Hoc fiduciã in posterum quoque praebuerat,leuatos se oneribus impensisq.,quibus alia alijs imperantibus exhauriebantur. Achaico concilio Argis agitato benigne locuti auditiq.,egregia spe futuri status fidissima gente relicta,in Aetoliam transiecerunt.Ibi nondum quidem seditio erat,sed omnia suspecta,criminũq. inter ipsos plena:ob quae obsidibus postulatis,neque exitu rei imposito,in Acarnaniã inde profecti legati sunt. Thyrij cõcilium legatis Acarnanes dederunt. Ibi quoque inter factiones erat certamen.quidam principum postulare, ut praesidia in urbes suas inducerentur, aduersus amentiam eorum,qui ad Macedonicam gentem trahebãt: pars recusare, ne,quod bello captis & hostibus mos esset,id pacatae & sociae ciuitates ignominiae acciperẽt.Iusta deprecatio haec uisa. Larissam ad Hostilium procõsulem,ab eo enim missi erant,legati redierunt:Octauium retinuit secum.Popillium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciã misit.Perseus principio hiemis egredi Macedoniae finibus non ausus,ne qua in regnũ uacuum irrumperent Romani sub tempus brumae,cum inexsuperabiles ab Thessalia montes niuis altitudo facit, occasionem esse ratus frangendi finitimorum spes animosq., ne quid auerso se in Romanum bellum periculi subesset:cum a Thracia pacem Cotys,ab Epiro Cephalus repentina defectione a Romanis praestarent,Dardanos recẽs domuisset bello:solũ infestum esse Macedoniae latus,quod ab Illyrico pateret,cernens,neque ipsis quietis Illyrijs, & aditum praebentibus Romanis, si domuisset proximos Illyriorum, Gentiũ quoque regem iamdiu dubium in societatem perlici posse: cum decem millibus peditum,quorum pars phalangitae erant,& duobus millibus leuium armatorum,& quingẽtis equitibus profectus Stuberam uenit. Inde frumento cõplurium dierum sumpto,iussoq. apparatu oppugnãdarum urbium sequi,tertio die ad Vscanã(Penestianae terrae ea maxima urbs est)posuit castra: prius tamen,quam uim admoueret, missis qui tẽtarent nunc praefectorũ praesidij,

A dij,nunc opidanorum animos; (erat autem ibi cum iuuentute Illyriorum Romanum praesidium)postquam nihil pacati referebant,oppugnare est adortus, & corona eam capere conatus est.Cum sine intermissione interdiu noctuq.alij alijs succedentes,pars scalas muris, ignẽ portis inferrent,sustinebant tamen eam tempestatem propugnatores urbis:quia spes erat,neque hiemis uim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore,ut posset morari.Ceterum postquam uineas agi, turresq.excitari uiderunt,uicta pertinacia est.Nam praeterquam,quod aduersus uim pares nõ erant,ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat,ut in nec opinata obsidione.Itaq.cum spei nihil ad resistẽdum esset, C.Caruilius Spoletinus, & C.Afranius a praesidio Romano missi,qui a Perseo peterent,primo ut armatos suaq.secum ferentes abire sineret: dein,si id minus impetrarent,uitae tantum libertatisq.fidem acciperent.Promissum id benignius est
B ab rege,quam praestitũ:exire enim sua secum efferentibus iussis,primũ arma ademit. His urbe egressis,& Illyriorum cohors(quingenti erant)& Vscanenses se urbemq.dediderunt. Perseus praesidio Vscanae imposito,multitudinem omnẽ deditorum,quae prope numero exercitũ aequabat,Stuberam abducit. Ibi Romanis (quattuor millia autem hoĩum erant) praeter principes,in custodiam ciuitatum diuisis,Vscanensibus Illyrijsq.uenditis,in Penestiam exercitũ reducit ad Oaeneum opidum in potestatem redigendum,& alioqui opportune situm:& transitus ea est in Labeates,ubi Gentius regnabat. Praetereunti frequens castellum,Draudacũ nomine,peritorum quidam regionis eius, nihil Oaeneo capto opus esse ait,nisi in potestate & Draudacum sit:opportunius etiam ad omnia positum esse. Admoto exercitu omnes extẽplo dediderunt sese. Qua spe celeriore deditione erectus,postquã animaduertit quantus agminis sui terror esset,undecim alia castella eodẽ metu in potestatem redigit.Ad perpauca ui opus fuit: cetera uoluntate dedita.& in his recepti ∞ & D dis-
C positi per praesidia milites Romani. Magno usui Caruilius Spoletinus erat in colloquijs, dicendo nihil in ipsos saeuitũ.Ad Oaeneum peruentũ est,quod sine iusta oppugnatione capi non poterat:& maiore aliquanto,quam cetera iuuentute,& ualidum opidum moenibus erat:& hinc amnis Artatus noĩe,hinc mons praealtus & aditu difficilis cingebat. Haec spẽ ad resistendum opidanis dabant. Perseus circumuallato opido,aggerem a parte superiore ducere instituit,cuius altitudine muros superaret. Quod opus dum perficitur, crebris interim proelijs,quibus per excursiones & moenia sua opidani tutabantur,& opera hostium impediebant,magna eorum multitudo uarijs casibus absumpta est:&,qui supererant, labore diurno nocturnoq.& uulneribus inutiles erãt.Vbi primum agger iniunctus muro est,& cohors regia,quos Nicatoras appellant,transscendit:& scalis multis simul partib. impetus in urbem est factus.Puberes omnes interfecti sunt:coniuges liberosq.eorum in custodiam
D dedit:praedae alia militum cessere.Stuberã inde uictor reuertens ad Gẽtium legatos,Pleuratum Illyriũ exsulantem apud se,& Aputeum Macedonem a Beroea,mittit. Iis mãdat,ut exponerent aestatis eius hiemisque acta sua aduersus Romanos Dardanosq.: adijcerent recentia in Illyrico hibernae expeditionis opera:hortarentur Gentiũ in amicitiam secum & cum Macedonibus iungendam. Hi transgressi iugum Scordi montis,per Illyrici solitudines,quas de industria populando Macedones fecerant,ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent,Scodram labore ingenti tandem peruenerunt.Lissi rex Gentius erat.eo acciti legati mandata exponentes benigne auditi sunt.Qui respõsum sine effectu tulerunt,uoluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis: ceterum ad conandum id quod uelit,pecuniam maxime deesse.Haec Stuberã retulere regi,tum maxime captiuos ex Illyrico uendendi. Extemplo ijdem legati addito Glaucia ex numero custodum
E corporis,remittũtur,sine mentione pecuniae,qua una barbarus inops impelli ad bellũ poterat.Ancyram inde populatus Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit: firmatisq. Vscanae,& circa eam per oĩa castella,quae receperat, praesidijs in Macedoniam sese recipit.L.Coelius,legatus Romanus,praeerat Illyrico: qui moueri nõ ausus,cũ in ijs locis rex esset,post profectionẽ demũ eius conatus in Penestis Vscanam recipere, a praesidio,quod ibi Macedonum erat,cum multis uulneribus repulsus,Lychnidũ copias reduxit.Inde post dies paucos M.Trebellium Fregellanum cum satis ualida manu in Penestas misit, ad obsides ab his urbibus,quae in amicitia cum fide permanserant,accipiendos.Procedere etiam in Parthinos(ij quoque obsides dare pepigerant)iussit:ab utraque gẽte sine tumultu exigi.

Penestarum obsides Apolloniam, Parthinorum Dyrrhachium (tum Epidamni magis cele- F
bre nomen Graecis erat) missi. Ap. Claudius acceptã in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri castellum adortus oppugnare, & auxilia Athamanum Thesprotorumq. praeter Romanum exercitum ad sex millia hominum secum adduxit: neque operae pretium fecit, Cleua, qui relictus a Perseo erat cũ ualido praesidio, defendente. Et Perseus in Elimeam profectus, & circa eam exercitu lustrato, ad Stratum uocantibus Epirotis ducit. Stratus ualidissima tũ urbs Aetoliae erat. Sita est super Ambracium sinum, prope amnẽ Acheloum. Cum decem millib. peditum eo profectus est, & equitibus trecentis, quos pauciores propter angustias uiarum & asperitatem duxit. Tertio die cum peruenisset ad Citiũ montem, uix transgressus propter altitudinem niuis, locum quoque castris aegre inuenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quo tolerabiliis aut uia aut tempestas esset, cum ingenti uexatione, praecipue iumentorũ, altero die ad templum Iouis, quẽ G
Niceum uocant, posuit castra. Ad Arachthũ inde flumen, itinere ingenti emenso, retentus altitudine amnis, mansit. Quo spatio temporis põte perfecto, trãsductis copijs, diei progressus iter, obuium Archidamum principem Aetolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit. Eo die ad finem agri Aetoli castra posita. Inde altero die ad Stratum peruentum: ubi prope Acheloum amnem castris positis, cum exspectaret effusos omnib. portis Aetolos in fidem suam uenturos, clausas portas, atq. ipsa ea nocte qua uenerat, receptum Romanum praesidium cum C. Popillio legato inuenit. Principes, qui praesentis Archidami auctoritate cõpulsi regem accersierant, obuiã egresso Archidamo certiores facti, locum aduersae factioni dederant ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia accersendum. In tempore & Dinarchus praefectus equitum, gentis Aetolorum, cum DC peditibus & equitib. C uenit. Satis cõstabat, eum tamquam ad Persea tendentem Stratum uenisse: mutato deinde cũ H
fortuna animo, Romanis se, aduersus quos uenerat, iunxisse. Nec Popillius securior, quam debebat esse, inter tam mobilia ingenia erat. claues portarum custodiãq. murorum suae extemplo potestatis fecit: Dinarchum Aetolosq. cũ iuuentute Stratiorum in arcem per praesidij speciem amouit. Perseus, ab imminentibus superiori parti urbis tumulis tentatis colloquijs, cum obstinatos, atque etiam telis procul arcentes uideret, quinque millia passuum ab urbe trans Petitarum amnem posuit castra. Ibi cõcilio aduocato, cum Archidamus Epirotarumq. trãsfugae retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis praeparatis commeatibus: cum inopiã prius obsidentes, quam obsessi sensuri essent, maxime quod hostium haud procul inde hiberna erãt, territus in Aperantiam castra mouit. Aperantij eum propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemq. consensu omnium acceperunt. is ipse cum octingentorum militum praesidio I
his est praepositus. Rex cum minore uexatione iumentorum hominumq. quã uenerat, in Macedoniã redijt. Appium tamen ab obsidione Phanotis fama ducentis ad Stratum Persei summouit. Cleuas cum praesidio impigrorum iuuenum insecutus, sub radicibus prope inuijs montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius, superatis angustijs in campo, quem Eleona uocant, statiua dierum paucorum habuit. Interim Cleuas assumpto Philostrato, qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonensem trãscendit. Macedones ad depopulationem profecti. Philostratus cum cohorte sua in insidijs loco obscuro cõsedit. In palatos populatores cum erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos persequentes effusius in uallem insessã ab hostibus praecipitant. ibi ad ∞ occisis, centum ferme captis, ubique prospere gesta re, prope statiua Appij castra mouent, ne qua uis socijs suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius nequidquã in his locis terens tempus, dimissis Chaonumq. & si qui alij Epirotae erãt, praesidijs, cũ Italicis militib. K
in Illyricum regressus, per Parthinorum socias urbes in hiberna militib. dimissis: ipse Romam sacrificij caussa redijt. Perseus ex Penestarum gente ∞ pedites CC equites reuocatus Cassandriã, praesidio ut essent, misit. Ab Gentio eadem adferentes redierunt. Nec deinde alios, atq. alios mittendo tentare eum destitit, cum appareret quantum in eo praesidij esset, nec tamen impetrare ab animo posset, ut impensam in rem maximi ad omnia momenti faceret. * * * * * * * * * * * * *

EPITOME

A

EPITOME . LIBRI . XLIV

. MARCIVS Philippus per inuios saltus penetrauit in Macedoniam: compluresq. urbes occupauit. Rhodij misere legatos Romã, minantes, ut Perseo essent auxilio, nisi populus Romanus cum eo pacem, atque amicitiam coniungeret. indigne id latum. Cum id bellum L. Aemilio Paullo sequentis anni Consuli iterũ, mandatum eßet, Paullus in concione precatus est,
B *ut, quidquid diri populo R. immineret, supra domum suam conuerteretur: & in Macedoniam profectus Perseum uicit, uniuersamque Macedoniam in potestatem redegit. antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum praedixit exercitui, ne miraretur, quod Luna nocte proxima defectura erat. Gentius quoque rex Illyriorum, cum rebellasset, ab Anicio praetore uictus uenit in deditionem, & cum uxore, & liberis, & propinquis Romam missus. Ab Alexandria legati a Cleopatra & Ptolemaeo regibus uenerunt, querentes de Antiocho rege Syriae, quod his bellum inferret. Perseus, sollicitatis in auxilium Eumene rege Pergami, & Gentio rege Illyriorum, quia is pecuniam quam promiserat non dabat, ab eis relictus est.*

LIBER . XLIV

Rincipio ueris, quod hiemem eam, qua haec gesta sunt, insecutum est, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus cõsul cum quinque millibus, quod in supplemẽtum legionum secũ trãsiecturus erat, Brundisium peruenit. M. Popillius cõsularis, & alij pari nobilitate adolescentes tribuni mil. in Macedonicas legiones consulem secuti sunt. Per eos dies & C. Marcius Figulus praetor, cui classis pro-
C uincia euenerat, Brundisium uenit, & simul ex Italia profecti Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniae portum tenuerunt. Inde consul ad Ambraciã egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Praetor superato Leucata Corinthium sinum inuectus, & Creusae relictis nauibus, terra & ipse per mediã Boeotiã diei unius expedito itinere, Chalcidem ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palaepharsalum habebat, sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam militarem disciplinam ab effusa licentia formato milite, & socijs cum fide cultis, & ab omni genere iniuriae defensis. Audito successoris aduentu, cũ arma, uiros, equos cum cura inspexisset, ornato exercitu obuiam uenienti cõsuli processit. Et primus eorũ cõgressus ex dignitate eorum ipsorum ac Romani nominis, & in rebus deinde gerẽdis *. Proconsul enim ad exercitum. Paucis post diebus consul concionem apud milites habuit. orsus a parricidio Persei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem: adiecit post scelere par-
D tum regnum, ueneficia, caedes, latrocinio nefando petitum Eumenem, iniurias in populũ R. direptiones sociarum urbium contra foedus: ea omnia, quam dijs quoque inuisa essent, sensurum in exitu rerũ suarũ. Fauere enim pietati fideiq. deos, per quae populus R. ad tãtũ fastigij uenerit. Vires deinde populi R. iam terrarum orbem cõplectentis cum uiribus Macedoniae, exercitus cum exercitibus cõparauit. Quãto maiores Philippi Antiochiq. opes nõ maioribus copijs fractas esse. Huius generis adhortatione accensis militum animis, cõsultare de summa gerendi belli coepit. Eo & C. Marcius praetor a Chalcide classe accepta uenit. Placuit nõ ultra morando in Thessalia tempus terere, sed mouere extemplo castra, atque pergere inde in Macedoniam: & praetorem dare operam, ut eodem tempore classis quoque inuehatur hostiũ litoribus. Praetore dimisso consul menstruum iusso milite secũ
E ferre, profectus decimo post die, quam exercitum acceperat, castra mouit: & unius diei progressus iter, conuocatis itinerum ducibus cum exponerent in cõsilio iussisset, qua quisque ducturus esset, summotis ijs, qua potissimum peteret, retulit ad cõcilium. Alijs per Pythiũ placebat uia: alijs per Cambunios montes, qua priore anno duxerat Hostilius consul: alijs praeter Ascuridem paludem. Restabat aliquãtum uiae communis, itaque in id tẽpus, quo prope diuortiũ itinerum castra posituri erant, deliberatio eius rei differtur. In Perraebiam inde ducit, & inter Azorum & Dolichen statiua habuit, ad cõsulendum rursus quam potissimum capesseret uiam. Per eosdem dies Perseus, cum appropinquare hostem sciret, quod iter petiturus esset ignarus, omnes saltus insidere praesidijs statuit. In iugũ Cambuniorũ mõtium (Volustana ipsi uocant) X milia leuis armaturae iuuenum cum duce Asclepiodoto

mittit:

mittit:ad castellum,quod super Ascuridem paludē erat,(Lapathus uocatur locus) Hippias F
tenere saltum cum XII militum Macedonum praesidio iussus. Ipse cum reliquis copijs primo circa Dium statiua habuit:deinde,adeo ut obtorpuisse inops consilij uideretur,cū equitibus expeditis litore nunc Heracleam, nunc Philam percurrebat, eodem inde cursu Diū repetēs. Interim cōsuli sententia stetit eo saltu ducere,ubi propter Octolophum diximus regis castra Philippi fuisse. Praemitti tamen I.V ∞ armatorum ad loca opportuna praeoccupanda placuit, quis praepositi sunt M. Claudius & Q. Marcius consulis filius: confestim & uniuersae copiae sequebantur. Ceterū adeo ardua & aspera & confragosa uia fuit: ut praemissi expediti biduo quindecim milliū passuum aegre itinere confecto castra posuerint:turrim Eudieru,quē cepere locum, appellant. Inde postero die VII ∞ progressi,tumulo haud procul hostium castris capto, nuncium ad consulem remittunt, peruentū ad hostē esse,loco se tuto & ad omnia opportuno consedisse: ut,quantum extendere iter posset,con G
sequeretur.Sollicito consuli & propter itineris difficultatem,quod ingressus erat,& eorum uicem,quos paucos inter media praesidia hostium praemiserat,nuncius ad Ascuridē paludē occurrit. Addita igitur & ipsi fiducia est,cōiūctisq. copijs castra tumulo,qui tenebatur, qua aptissimum ad loci naturam erat,sunt acclinata. Non hostiū modo castra, quae paullo plus mille passuum aberant,sed omnis regio ad Dium & Philam,oraq. maris, late patente ex tam alto iugo prospectu,oculis subijcitur. Quae res accendit militi animos, postquam summam belli,ac regias omnes copias,terramq. hostilem tam e propinquo conspexerunt. Itaque cum alacres, protinus duceret ad castra hostium,consulem hortarentur, dies unus fessis labore uiae ad quietem datus est. Tertio die parte copiarum ad praesidium castrorū relicta,consul ad hostem ducit.Hippias nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat:qui, ex quo castra Romana in tumulo conspexit,praeparatis ad certamen animis suorū,uenien H
ti agmini consulis obuius fuit. & Romani expediti ad pugnam exierant,& hostes,leuis armatura erat,prōptissimum genus ad lacessendum certamen. Congressi igitur extemplo tela coniecerunt: multa utrimque uulnera temerario incursu & accepta & illata,pauci utriusque partis ceciderunt. Irritatis in posterum diē animis,maioribus copijs,atq. infestius concursum ab illis,si loci satis ad explicandam aciem fuisset. iugum montis in angustum dorsum cuneatum,uix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. itaque paucis pugnantibus,cetera multitudo,praecipue,qui grauium armorū erant, spectatores pugnae stabāt: leuis armatura etiam per amfractus iugi procurrere,& ab lateribus cum leui armatura conserere,per iniqua atq.aequa loca pugnam petere:ac pluribus ea die uulneratis quam interfectis,proelium nocte diremptum est.Tertio die egere consilio Romanus imperator:nam neque manere in iugo inopi,neque regredi sine flagitio,atque etiam periculo, sed cedenti ex I
superioribus locis instare hostis poterat: nec aliud restabat,quā audacter commissum, pertinaci audacia,quae prudens interdum in exitu est,corrigere. Ventum quidē erat eo , ut,si hostem similem antiquis Macedonū regibus habuisset consul, magna clades accipi potuerit. Sed cum ad Dium per litora cum equitibus uagaretur rex, & ab XII ∞ prope clamorē & strepitum pugnantium audiret,nec auxit copias, integros fessis submittēdo,neque ipse, quod plurimum intererat,certamini affuit,cum Romanus īperator maior LX annis,& prae grauis corpore,omnia militaria munera ipse impigre obiret.Egregie ad ultimum in audacter commisso perseuerauit,& Popillio relicto in custodia iugi,per inuia transgressus,praemissis qui repurgarent iter, Attalum & Misagenē, cum suae gentis utrumque auxiliaribus praesidio esse saltum aperientib.iubet. Ipse equites impedimentaq.prae se habens,cum legionibus agmen cogit. Inenarrabilis labor descendentibus cum ruina iumētorum sarcinarumq.: progressis uix dum IV millia passuum nihil optabilius esse, quam redire qua uene- K
rant,si possent.Hostilem prope tumultum agmini elephanti praebebāt: qui ubi ad inuia uenerant,deiectis rectoribus cum horrendo stridore pauorem ingentem equis maxime incutiebant,donec trāsducēdi eos ratio inita est.Per procliue sumpto fastigio,longi duo ualidi asseres ex inferiore parte in terra defigebantur,distantes inter se paullo plus quam quanta belluae latitudo est:in eos transuersi incumbentes tigni ad tricenos lōgi pedes,ut pons esset,iniungebantur:humusq. insuper inijciebatur. modico deinde infra interuallo similis alter pōs,deinde tertius,&plures ex ordine,qua rupes abscissae erant,fiebant.Solido praecedebat elephas in pontem:cuius priusquam in extremum procederet,succisis asseribus col-

lapsus

A lapsus pons usque alterius initium pontis prolabi eum leniter cogebat. alij elephanti pedibus insistentes, alij clunibus subsidentes prolabebantur. ubi planities altera pontis excepisset eos, rursus simili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad aequiorem uallem peruentum est. Paullo plus VII ∞ die Romani processerunt. minimum pedibus itineris confectum: plerumque prouoluentes se simul cum armis alijsq. oneribus, cũ omni genere uexationis processerunt: adeo ut ne dux quidem & auctor itineris infitiaretur parua manu deleri omnem exercitum potuisse. Nocte ad modicam planitiem peruenerunt: neque an infestus is locus esset, saeptus undique, circumspiciendi spatium fuit. uix tandem ex insperato stabilem ad insistendum nactis locum, postero quoque die in tam caua ualle opperiri Popillium, ac relictas cum eo copias necesse fuit: quos & ipsos cum ab nulla parte hostis terruisset, locorum asperitas hostiliter uexauit. Tertio die coniunctis copijs eunt per saltum, B quẽ incolae Callipeucen appellant. quarto inde die per aeque inuia, sed assuetudine peritius, & meliore cum spe, quod nec hostis usquam apparebat, & mari appropinquabant, degressi in campos, inter Haracetum & Libethrum posuerunt castra peditum, quorum pars maior tum tumulos tenebat: ij uallem, campique partem, ubi eques tenderet, amplectebantur. Lauanti regi dicitur nunciatum hostes adesse: quo nuncio cum pauidus exsiluisset e solio, uictũ se sine proelio clamitans proripuit: & subinde per alia, atque alia pauida consilia & imperia trepidans, duobus ex amicis Pellam alterum Asclepiodotum, ubi pecunia deposita erat, ex praesidijs reuocat, omnesq. aditus aperit bello. ipse ab Dio auratis statuis omnibus raptim, ne praeda hosti essent, in classem congestis, ocius demigrare Pydnã cogit: & quae temeritas cõsulis uideri potuisset, quod eo processisset, unde inuito hoste regredi nequiret, eam nõ inconsultam audaciam fecit. Duos enim saltus, per quos inde euadere possent, habebant Romani, unum per Tempe in Thessaliam, alterum in Macedoniam C praeter Diũ: quae utraque regijs tenebantur praesidijs. Itaque si dux intrepidus X dies primam speciem appropinquantis terroris sustinuisset, neque receptus Romanis per Tempe in Thessaliã, neque commeatibus peruehendis eo patuisset iter. sunt enim Tempe saltus, etiam si non bello fiat infestus, transitu difficilis. nã praeter angustias per quinque millia, qua exiguum iumento onusto iter est, rupes utrimque ita abscissae sunt, ut despici uix sine uertigine quadam simul oculorum animiq. possit. terret & sonitus & altitudo per mediã uallem fluentis Penei amnis. Hic locus tã suapte natura infestus, per quattuor distantia loca praesidijs regis fuit insessus: unum in primo aditu ad Gonnum erat: alterũ ad Condylõ castello inexpugnabili: tertium circa Lapathũta, quem Characa appellant: quartum, uiae ipsi, qua & media & angustissima uallis est, impositum: quam uel decem armatis tueri facile est. Interclusi per Tempe simul aditu commeatibus, simul reditu, ipsi montes, per quos D descenderant, repetendi erant: quod ut furto fefellerat, ita propalam, tenentibus superiora cacumina hostibus, non poterant: & experta difficultas spem omnem incidisset. Supererat nihil aliud in temere commisso, quam in Macedoniam ad Dium per medios euadere hostes: quod, nisi dij mentem regi ademissent, ipsum ingentis difficultatis erat. nam cum Olympi radices montis paullo plus quam mille passuum ad mare relinquant spatium, cuius dimidium loci occupat ostium late restagnans Baphyri amnis, partem planitiae aut Iouis templum aut opidum tenet: reliquum perexiguum fossa modica ualloque claudi poterat. & saxorum ad manum siluestrisq. materiae tantum erat, ut uel murus obijci, turresq. excitari potuerint. Quorum nihil cum dispexisset caecata mens subito terrore, nudatis omnibus praesidijs, patefactisq. bello, ad Pydnam refugit. Consul plurimum & praesidij & spei cernens in stultitia & segnitiae hostis, remisso nuncio ad Sp. Lucretiũ Larissam, E ut castella relicta ab hoste circa Tempe occuparet: praemisso Popillio ad explorandos trãsitus circa Dium, postquam patere omnia in omnes partes animaduertit, secundis castris peruenit ad Dium: metarique sub ipso templo, ne quid sacro in loco uiolaretur, iussit. Ipse urbem ingressus, sicut non magnam ita exornatam publicis locis & multitudine statuarum, munitamq. egregie, uix satis credere in tantis rebus sine caussa relictis non aliquem subesse dolum. unum diem ad exploranda circa omnia moratus castra mouet, satisq. credens paratam frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mytin processit. Postero die progressus Agassam urbem tradentibus sese ipsis recepit: & ut reliquorum Macedonũ animos sibi conciliaret, obsidibus contentus sine praesidio relinquere se eis urbem, immunesq.

nesq. ac suis legibus uicturos est pollicitus. Progressus inde diei iter, ad Ascordū flumen F
posuit castra: & quanto procederet longius a Thessalia, eo maiorem rerum omnium inopiam sentiens, regressus ad Dium est: dubitatione omnibus exempta, quid intercluso ab Thessalia patiendum fuisset, cui procul inde abscedere tutum non esset. Perseus contractis in unum omnibus copijs ducibusq., increpare praefectos praesidiorum, ante omnes Asclepiodotum atq. Hippiam: ab his dicere claustra Macedoniae tradita Romanis esse: cuius culpae reus nemo iustius, quam ipse, fuisset. Consuli postquam ex alto conspecta classis spem fecit cum commeatu naues uenire, (ingens enim caritas annonae, ac prope inopia erat) ab inuectis iam portum audit, onerarias naues Magnesiae relictas esse. Incerto inde quidnam agendum foret, (adeo sine ulla ope hostis quae aggrauaret, cum ipsa difficultate rerum pugnandum erat) peropportune litterae a Sp. Lucretio allatae sunt: castella se, quae super Tempe essent, & circa Phylā tenere omnia frumentiq. in ijs & aliarum in usum G
rerum copiam inuenisse. His magnopere laetus cōsul ab Dio ad Phylā ducit: simul ut praesidium eius firmaret, simul ut militi frumentum, cuius tarda subuectio erat, diuideret. Ea profectio famam haudquaquā secundam habuit. nam alij metu recessisse eum ab hoste ferebant; quia manenti imperatori proelio dimicandū foret: alij ignarum belli, quae in dies fortuna nouaret: ut qui offerētibus sese rebus omisisset e manibus ea, quae mox repeti nō possent. Simul enim cessit possessione Dij, excitauit hostem, ut tunc tandem sentiret recuperanda esse, quae prius culpa amissa forent. Audita enim profectione consulis, regressus Dium, quae disiecta ac uastata ab Romanis erant, reficit: pinnas moenium decussas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde quinque millia passuum ab urbe citra ripam Enipei amnis castra ponit, amnē ipsum transitu perdifficilem pro munimento habiturus. Fluit ex ualle Olympi montis, aestate exiguus, hibernis idem incitatus pluuijs: & supra rupes H
ingentes gurgitibus facit, & intra prorupta in mare euoluendo terram praealtas uoragines, cauatoq. medio alueo ripas utrimque praecipites. Hoc flumine Perseus saeptū iter hostis credens, extrahere reliquum tempus eius aestatis in animo habebat. Inter haec consul a Phyla Popillium cū duobus millibus armatorum Heracleam mittit. Abest a Phyla V ∞ ferme passuum, media regione inter Dium Tempeq. in rupe amni imminente positum. Popillius priusquam armatos muris admoueret, misit qui magistratibus principibusq. suaderent, fidem clementiamq. Romanorum, quam uim, experiri mallent. Nihil ea consilia mouerunt: quia ignes ad Enipeum ex regis castris apparebant. Tum terra mariq. (& classis appulsa ab litore stabat) simul armis, simul operib. machinisq. oppugnari coepti. Iuuenes etiam quidam Romani, ludicro Circensi ad usum belli uerso, partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum, nondum hac effusione inducta bestijs omnium gentium circum complendi, uaria spectaculorum conquirere genera: nec, semel quadrigis, semel desultore misso, uix unius horae tempus utrumque curriculum complebat. Inter cetera sexageni ferme iuuenes, interdum plures apparitioribus ludis armati inducebantur. Horum inductio in parte simulacrum decurrentis exercitus erat, ex parte elegantioris exercitij quam militaris artis, propiorque gladiatorium armorum usum. Cum alios decursus edidissent motus, quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis summissioribus, tertijs magis & quartis, postremis etiam genu nixis, fastigiatā, sicut tecta aedificiorū sunt, testudinem faciebant. Hinc L ferme peditū spatio distantes duo armati procurrebant, comminatiq. inter se ab ima in summā testudinem per densata scuta cū euasissent, nunc uelut propugnantes per oras extremae testudinis, nunc in media inter se concurrentes haud secus quā stabili solo persultabant. Huic testudini simillima parti muri admota, cum armati superstantes subissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis aequabantur, depulsisq. ijs, in urbem duorum signorum milites transscenderunt. Id tantū dissimile fuit, quod & in fronte extrema, & ex lateribus, soli non habebant super capita elata scuta, ne nudarent corpora, sed praetenta pugnantiū more: ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes laeserunt, & testudini iniecta imbris in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur. Et consul capta iam Heraclea castra eo promouit tamquam Dium, atque inde summoto rege, in Pieriam etiam progressurus. Sed hiberna iam praeparans uias commeatibus subuehendis ex Thessalia muniri iubet, & eligi horreis opportuna loca, tectaque aedificari, ubi diuersari portantes commeatus possent.

A Perseus tandem a pauore eo, quo attonitus fuerat, recepto animo, malle imperijs suis non obtemperatum esse, cum trepidans gazam in mare deijci Pellae, Thessalonicae naualia iusserat incendi. Andronicus Thessalonicam missus traxerat tẽpus, id ipsum quod accidit, paenitẽtiae relinquens locum. Incautior Nicias Pellae proijciendo pecuniae partẽ, quod fuerat nactus: sed in rem emendabilem uisus lapsus esse, quod per urinatores omne ferme extractum est: tantusq. pudor regi pauoris eius fuit, ut urinatores clam interfici iusserit. deinde Andronicum quoque & Nician, ne quis tam dementis imperij conscius exsisteret. Inter haec C. Marcius cum classe ab Heraclea Thessalonicam profectus, & agrum pluribus locis expositis per litora armatis late uastauit: & procurrentes ab urbe secundis aliquot proelijs trepidos intra moenia compulit. iamq. ipsi urbi terribilis erat, cum dispositis omnis generis tormentis, non uagi modo circa muros temere appropinqnantes, sed etiam qui in nauibus erant, saxis tormento emicantibus percutiebantur. B Reuocatis igitur in naues militibus, omissaq. Thessalonicae oppugnatione, Aeniã inde petunt. XV millia passuum ea urbs abest, aduersus Pydnam posita, fertili agro. Peruastatis finibus eius, legentes oram Antigoneam perueniunt. Ibi egressi in terrã primo & uastarunt agros passim & aliquantum praedae contulerunt ad naues. dein palatos eos adorti Macedones mixti pedites equitesq. fugientes effuse ad mare persecuti, D ferme occiderunt, & non minus ceperunt. nec aliud quam ultima necessitas, cum recipere se tuto ad naues prohiberentur, animos militum Romanorum simul desperatione alia salutis, simul indignitate irritauit. redintegrata in litore pugna est: adiuuere, & qui in nauibus erãt. Ibi Macedonũ ducenti ferme caesi, par numerus captus. Ab Antigonea classis profecta ad agrum Pallenensem, exscensionem ad populandum fecit. Finium is ager Cassandrensium erat, longe fertilissimus omnis orae quã praeter C uecti fuerant. Ibi Eumenes rex XX tectis nauibus ab Elea profectus obuius fuit, & quinque missae a Prusia rege tectae naues. Hac uiriũ accessione animus creuit praetori, ut Cassandream oppugnaret. Condita est a Cassandro rege in ipsis faucibus, quae Pallenẽsem agrũ ceterae Macedoniae iũgunt, hinc Toronaico, hinc Macedonico saepta mari. Eminet nãque in altum lingua, in qua sita est: nec minus quam in altum magnitudine Atho mons excurrit, obuersa in regionem Magnesiae duobus imparibus promontorijs, quorum maiori Posideum est nomen, minori Canastraeum. Diuisis partibus oppugnare adorti. Romanus ad Clitas quas uocant, munimenta ceruis etiam obiectis, ut uiam intercluderet, a Macedonico ad Toronaicum mare perducit. Ab altera parte Euripus est. Inde Eumenes oppugnabat. Romanis in fossa complenda, quam nuper obiecerat Perseus, plurimum erat laboris. Ibi quaerenti praetori, quia nusquam cumuli apparebant, quo regesta e fossa terra D foret, monstrati sunt fornices, non ad eandem crassitudinem qua ueterem murum, sed simplici laterum ordine structos esse. Consilium igitur cepit, transfosso pariete iter in urbem patefacere. Fallere autem ita se posse, si muros a parte alia scalis adortus, tumultu iniecto in custodiam eius loci propugnatores urbis auertisset. Erãt in praesidio Cassandreae praeter non contemnendam iuuentutem opidanorum DCCC Agrianes & ∞∞ Penestarum Illyriorum a Pleurato inde missi, bellicosum utrumque genus. His tuentibus muros cum subire Romani summa ui niterentur, momento temporis parietes fornicum perfossi urbẽ patefecerunt. quod si, qui irrupere, armati fuissent, extemplo cepissent. Hoc ubi perfectum esse opus militibus nunciatum est, clamorem alacres gaudio repente tollunt, alijs parte alia in urbem irrupturis. Hostes primum admiratio cepit, quidnam sibi repentinus clamor uellet. postquam patere urbem accepere praefecti praesidij, Pytho, & Philippus Proco, qui occupasset aggredi, opus factum esse rati, cum ualida manu Agrianum Illyrio- E rumq. erumpunt: Romanosq., qui alii aliunde coibant conuocabanturq., ut signa in urbem inferrent, incompositosque, atque inordinatos fugant, persequunturque ad fossam: in qua compulsos ruina cumulant. DC ferme ibi interfecti, omnesque prope, qui inter murum fossamque deprensi erant, uulnerantur. Ita suo ipse conatu perculsus praetor, segnior ad alia factus consilia erat: & ne Eumeni quidem, simul a mari, simul a terra aggredienti, quidquam satis procedebat. Placuit igitur utrique, custodiis firmatis, ne quod praesidium ex Macedonia intromitti posset, quoniam uis aperta non processisset, operibus moenia oppugnare. Haec parantibus, X regii lembi ab Thessalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus missi, cum in salo stantes hostium naues conspexissent, ipsi obs-

cura nocte simplici ordine, quam poterant proxime litus tenentes, intrarunt urbem. Huius noui praesidij fama absistere oppugnatione simul Romanos regemq. coegit. circumuecti promontorium ad Toronem classem appulerunt. Eam quoque oppugnare adorti, ubi ualida defendi manu animaduerterunt, irrito incepto Demetriadem petunt. Ibi cum appropinquantes repleta moenia armatis uidissent, praeteruecti ad Iolcon classem appulerunt, inde agro uastato Demetriadem quoque aggressuri. Inter haec & consul ne segnis sederet tantum in agro hostico, M. Popillium cum V millibus militum ad Meliboeam urbem oppugnandam mittit. Sita est in radicibus Ossae montis, qua parte in Thessaliam uergit, opportune imminens super Demetriadem. Primus aduentus hostium perculit incolas loci: collectis deinde ex nec opinato pauore animis, discurrunt armati ad portas ac moenia qua suspecti aditus erant: spemq. extemplo inciderunt, capi primo impetu posse. Obsidio igitur parabatur: & opera oppugnationum fieri coepta. Perseus cum audisset simul Meliboeam a consulis exercitu oppugnari, simul classem Iolci stare, ut inde Demetriadem aggrederetur: Euphranorem quendam ex ducibus cum delectis duobus millibus Meliboeam mittit. eidem imperatum, ut, si a Meliboea submouisset Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad urbem castra mouerent Romani. & ab oppugnatoribus Meliboeae, cum in superioribus locis repente apparuisset, cum trepidatione multa relicta opera sunt, ignisque iniectus. Ita a Meliboea abscessum est. Euphranor, soluta unius urbis obsidione, Demetriadem extemplo ducit. Nec tum moenia modo, sed agros etiam confiderunt se a populationibus tueri posse: & eruptiones in uagos populatores non sine uulneribus hostium factae sunt. Circumuecti tamen moenia sunt praetor & rex, situm urbis contemplantes si qua parte tentare aut opere aut ui possent. Fama fuit, per Cydam Cretensem & Antimachum, qui Demetriadi praeerat, tractatas inter Eumenen & Persea condiciones amicitiae. ab Demetriade certe abscessum est. Eumenes ad consulem nauigat: gratulatus, quod prospere Macedoniam intrasset, Pergamum in regnum abit. Marcius Figulus praetor, parte classis in hiberna Sciathum missa, cum reliquis nauibus Oreũ Boeotiae petit, eam urbem aptissimam ratus, unde exercitibus, qui in Macedonia, quiq. in Thessalia erant, mitti commeatus possent. De Eumene rege longe diuersa tradunt. Si Valerio Antiati credas, nec classe adiutum ab eo praetorem esse, cum saepe eum litteris accersisset, tradit: nec cum gratia ab consule profectum in Asiam, indignatum quod, ut ijsdem castris tenderet, permissum nõ fuerit: ne, ut equites quidem Gallos, quos secum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo potuisse. Attalum fratrem eius & remansisse apud consulem: & sinceram eius fidem aequali tenore, egregiamq. operam in eo bello fuisse. Dum bellum in Macedonia geritur, legati transalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipsius traditur nomen, gentis ex qua fuerit non traditur) Romam uenerunt pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiae ab senatu actae, muneraq. missa, torquis aureus duo pondo, & paterae aureae quattuor pondo, equus phaleratus armaq. equestria. Secundum Gallos Pãphili legati coronã aureã, ex XX millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibusque ijs, ut id donum in cella Iouis opt. max. ponere, & sacrificare in Capitolio liceret, permissum: benigneq. amicitiam renouare uolentibus legatis responsum, & binum millium aeris singulis missum munus. Tum ab rege Prusia, & paullo post ab Rhodijs de eadem re longe aliter disserentes legati auditi sunt. utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perseo egit. Prusiae preces magis, quã postulatio fuere, profitentis & ad id tempus se cum Romanis stetisse, &, quoad bellum foret, staturum. Ceterum cum ad se a Perseo legati uenissent de finiendo cum Romanis bello, & ijs pollicitum deprecatorem apud senatum futurum, petere, si possent inducere in animum, ut finiant iram, se quoque in gratia reconciliatae pacis posse uti. Haec regij legati Rhodij, superbe commemoratis erga populum Romanum beneficijs, & paene uictoriae utique de Antiocho rege maiore parte ad se uindicata, adiecerunt, cum pax inter Macedonas Romanosq. esset, sibi amicitiam cum rege Perseo coeptam. eam se inuitos, nullo eius in se merito, quoniam ita Romanis uisum sit in societatem se belli trahere, interrupisse. Tertium se annum multa eius incommoda belli sentire, mari intercluso inopia insulam premi, amissis maritimis uectigalibus, atque commeatibus. Cum id ultra pati non possent, legatos alios ad Persea in Macedoniam misisse, qui ei denunciarent,

A denunciarent, Rhodiis placere pacem eum componere cum Romanis: se Romam eadem nunciatum missos: per quos stetisset quo minus belli finis fieret, aduersus eos quid sibi faciundum esset, Rhodios consideraturos esse. Ne nunc quidem haec sine indignatione legi audiriue posse certum habeo. inde existimari potest, qui habitus animorum audientibus ea patribus fuerit. Claudius nihil responsum auctor est: tantum senatusconsultum recitatum, quo Caras & Lycios liberos esse iuberet populus R. litterasq. extemplo ad utramque gentem, ut scirent indicatum, mittit. Qua audita re principem legationis, cuius magniloquentiam uix curia paullo ante ceperat, corruisse. Alij responsum esse tradunt populum R. & principio huius belli, haud uanis auctoribus compertum habuisse, Rhodios cum Perseo rege aduersus remp. suam occulta consilia inisse: & si id ante dubium fuisset, legatorum paullo ante uerba ad certum redegisse: & plerumque ipsam se fraudem, etiam si initio
B cautior fuerit, detegere. Rhodio nuncios in orbe terrarum arbitria belli pacisque agere: deorum nutu arma sumpturos posituros q. Romanos esse. Iam non deos foederum testes, sed Rhodios habituros. Ita ne tandem ijs pareatur, exercitusq. de Macedonia deportentur? Visuros esse quid sibi faciundum sit. quid Rhodij uisuri sint, ipsos scire: populum certe Romanum deuicto Perseo, quod propediem speret fore, uisurum, ut pro meritis cuiusque in eo bello ciuitatis gratiam dignam referat. Munus tamen legatis in singulos binum millium aeris missum est: quod ij non acceperunt. Litterae deinde recitatae Q. Marcij cōsulis sunt, quemadmodum saltu superato in Macedoniam transisset, & ibi & ex alijs locis commeatus a praetore prospectos in hiemem habere, & ab Epirotis XX millia modium tritici, X hordei sumpsisse, ut pro frumento pecunia Romae legatis eorum curaretur. Vestimenta militibus ab Roma mittenda esse: equis CC ferme opus esse, maxime Numidis, nec sibi
C in his locis ullam copiam esse. senatusconsultum ut ea omnia ex litteris consulis fierent, factum est. C. Sulpicius praetor VI ∞ togarum, XXX tunicarum, & equos deportanda in Macedoniam, praebendaq. arbitratu consulis locauit: & legatis Epirotarum pecuniam pro frumento soluit. & Onesimum Pythonis filium nobilem Macedonem in senatum introduxit. Is pacis semper auctor regi fuerat, monueratq., sicut pater eius Philippus institutū usque ad ultimum uitae diem seruabat, quotidie bis in die foederis icti cum Romanis perlegēdi, ut eum morem, si non semper, crebro tamen usurparet. Postquam deterrere eum a bello nequijt, primo subtrahere sese per alias, atque alias caussas, ne interesset ijs, quae nō probabat, coepit: postremo cum suspectum se esse cerneret, & proditionis interdum crimine insimulari, ad Romanos transfugit: magnoq. usui consuli fuit. Ea introductus in curiam cum memorasset, senatus in formulam sociorum eum referri iussit: locum lautia praeberi: agri
D Tarentini, qui publicus populi R. esset, ducenta iugera dari, & aedes Tarenti emi. uti ea curaret, C. Decimio praetori mandatum. Censores censum idibus Decembribus seuerius quam ante habuerunt: multis equi adempti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus pl. eos uiolenter accusarat. tribu quoque is motus, & operarius factus ad opera publica facienda. Cū eis dimidium ex uectigalibus eius anni attributum ex senatusconsulto a quaestorib. esset, Ti. Sempronius ex ea pecunia, quae ipsi attributa erat, aedes P. Africani pone Veteres ad Vortumni signum, laneasq. & tabernas coniunctas in publicum emit: basilicamq. faciendam curauit, quae postea Sempronia appellata est. Iam in exitu annus erat: & propter Macedonici maxime belli curam in sermonibus homines habebant, quos in annum consules ad finiendum tandem id bellum crearent. itaque S. C. factum est, ut Cn. Seruilius primo quoque tempore ad comitia habenda ueniret. senatusconsultum Sulpicius praetor ad consulem post paucos dies recitauit, quibus ante diem in * urbem uenturum. & consul matura
E uit, & comitia eo die, qui dictus erat, sunt perfecta. consules creati L. Aemilius Paullus iterum XIV anno postquam primum consul fuerat, & C. Licinius Crassus. Praetores postero die facti, Cn. Baebius Tamphilus, L. Anicius Gallus, Cn. Octauius, P. Fonteius Balbus, M. Aebutius Helua, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici stimulabat cura. Itaque designatos extemplo sortiri placuit prouincias, ut, utri Macedonia consuli, cuiq. praetori classis euenisset, sciretur: ut iam inde cogitarent pararentq. quae bello usui forent: senatumq. consulerent, si qua re consulto opus esset. Latinas, ubi magistratum inissent, quod per religiones posset, primo quoque tempore fieri placere, neque consulem, cui eundum in Macedoniam esset, teneri. His decretis, consulibus Italia &

Macedonia, praetoribus, praeter duas iurisdictiones in urbe, classis, & Hispania, & Sicilia, F
& Sardinia prouinciae nominatae sunt. cõsulũ Aemilio Macedonia, Licinio Italia euenit.
Praetores Cn. Baebius urbanam, L. Anicius peregrinam, & si quo senatus censuisset, Cn.
Octauius classem, P. Fonteius Hispaniam, M. Aebutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam est
sortitus. Extemplo apparuit omnibus, non segniter id bellum L. Aemilium gesturum, praeterquam, quod alius uir erat, etiam quod dies noctesq. intentus ea sola, quae ad id bellum pertinerent, animo agitabat. Iam omnium primum a senatu petit, ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus uisendos classemq., & comperta referenda, quid aut terrestribus aut naualibus copijs opus esset. Praeterea, ut explorarent copias regias, quantum possent, quaq. prouincia nostra, qua hostium foret: utrum intra saltus castra Romani haberent, an iã omnes angustiae exsuperatae, & in aequa loca peruenisset: qui fideles nobis socij, qui
dubij, suspensaeq. ex fortuna fidei, qui certi hostes uiderentur: quanti praeparati commeatus, & unde terrestri itinere, unde nauibus supportarentur: quid ea aestate terra mariq. rerum gestarum esset: ex his bene cognitis certa in futurum consilia capi posse ratus. Senatus Cn. Seruilio consuli negotium dedit, ut is in Macedoniam, quos L. Aemilio uideretur legaret. Legati biduo post profecti, Cn. Domitius Ahenobarbus, A. Licinius Nerua, L. Baebius. Bis in exitu anni eius lapidatum esse nunciatum est in Romano agro, semel in Veientibus. nouẽdiale sacrum factum est. Sacerdotes eo anno mortui sunt, P. Quinctilius Varus flamen Martialis, & M. Claudius Marcellus X uir: in cuius locum Cn. Octauius suffectus. Et iam magnificentia crescente notatum est, ludis Circensibus P. Cornelij Scipionis Nasicae, & P. Lentuli aedilium curulium LXIII Africanas, & XL ursos & elephãtos lusisse. L. Aemilio Paullo, C. Licinio consulibus Idibus Martijs principio insequentis anni, cum in exspectatione patres fuissent, maxime quidnam consul de Macedonia, cuius ea prouincia esset, re- H
ferret; nihil se habere Paullus quod referret, cum nondum legati redissent, dixit. ceterum Brundisij legatos iam esse, bis ex cursu Dyrrhachium reiectos. cognitis mox, quae nosci prius in rem esset, relaturum: id fore intra perpaucos dies. & ne quid profectionem suam teneret, pridie idus Apriles Latinis esse constitutam diem. Sacrificio rite perfecto, se & Cn. Octauiũ, simul senatus censuisset, exituros esse: C. Licinio collegae suo fore curae se absente, ut si qua parari mittiue ad id bellum opus sit, parentur mittanturq.. interea legationes exterarum nationum audiri posse. Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini legati ab Ptolemaeo & Cleopatra regibus uocati sunt. Sordidati, barba & capillo promisso, cum ramis oleae ingressi curiam, procubuerunt: & oratio quam habitus fuit miserabilior. Antiochus Syriae rex, qui obses Romae fuerat, per honestam speciem maioris Ptolemaei reducendi in regnum, bellum cum minore fratre eius, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, & I
ad Pelusium nauali proelio uictor fuerat, & tumultuario opere ponte per Nilũ facto transgressus cum exercitu, obsidione ipsam Alexandriam tenebat: nec procul abesse, quin poriretur regno opulentissimo, uidebatur. Ea legati querentes orabant senatum, ut opem regno regibusq. amicis imperio ferrent. ea merita populi R. in Antiochum, eam apud omnes reges gentesq auctoritatem esse, ut, si legatos misissent, qui denunciarent non placere senatui socijs regibus bellum fieri, extemplo abscessurus a moenibus Alexãdriae, abducturusq. exercitum in Syriam esset. Quod si cunctentur facere, breui extorres regno Ptolemaeum & Cleopatram Romam uenturos cum pudore quodam populi R. quod nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent. Moti patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popillium Laenatem, C. Decimium, & C. Hostilium legatos ad finiendum inter reges bellum miserunt. Prius Antiochum, dein Ptolemaeum adire iussi, & nunciare, ni absistatur bello, per utrum stetisset, cum non pro amico nec pro socio habituros esse. K
His intra triduum simul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia quinquatribus ultimis adeo exspectati uenerunt, uti, nisi uesper esset, extemplo senatum uocaturi consules fuerint. Postero die senatus fuit, legatique auditi sunt. Ij nunciant, maiore periculo, quam emolumento, exercitum per inuios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo processisset, regem tenere: castra castris prope ita collata esse, ut flumine Enipeo interiecto arceantur: neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris uim ad cogendum esse: hiemem etiam asperam rebus gerendis interuenisse: in otio militem ali, nec plus quam VI dierum frumentum habere. Macedonum dici

A XXX millia armatorum esse. Si Ap. Claudio circa Lychnidum satis ualidus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distinere regem: nunc & Appium, & quod cū eo praesidij sit, in summo periculo esse: nisi propere aut iustus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducātur. Ad classem se ex castris profectos, sociorum naualium partem morbo audisse absumptam, partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, & homines nauibus deesse: qui sint, neque stipendiū accepisse, neque uestimenta habere. Eumenem classemq. eius, tamquam uento allatas naues, sine caussa & uenisse, & abisse: nec animum eius regis constare satis uisum. Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie constantem fidem nunciabant. Legatis auditis tunc de bello referre sese L. Aemilius duxit. Senatus decreuit, ut in octo legiones parem numerum tribunorum consules & populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem gessisset. Tum ex omnibus tribunis mil. uti L. Aemilius in B duas legiones in Macedoniam, quos eorum uelit, eligat: & ut sollemni Latinarum perfecto, L. Aemilius consul, Cn. Octauius praetor, cui classis obtigisset, in prouinciā proficiscantur. Additus est his tertius L. Anicius praetor, cuius inter peregrinos iurisdictio erat. Eum in prouinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit. Delectus cura C. Licinio consuli imposita. is VII millia ciuium Romanorum & equites CC scribere iussus, & socijs nominis Latini septem millia peditum imperare, CD equites, & Cn. Seruilio Galliam obtinenti prouinciam litteras mittere, ut DC equites conscriberet. hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniā iussus, neque in ea prouincia plus quam duas legiones esse. eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberent equites. ceteros equites peditesq. in praesidijs disponi. qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. X praeterea millia peditum imperata socijs, & DCCC equites. Id C praesidij additum Anicio praeter duas legiones, quas portare in Macedoniam est iussus, quina millia peditum, & ducentos habentes, trecenos equites: & in classem V millia naualium socium sunt scripta. Licinius consul duabus legionibus obtinere prouinciā iussus, eo addere sociorum X millia peditum, & DC equites. senatusconsultis perfectis, L. Aemilius consul e curia in concionem processit, orationemq. talem habuit. Animaduertisse uideor, Quirites, maiorem mihi sortito Macedoniam prouinciam gratulationem factam, quam cū aut consul essem consalutatus, aut quo die mastigratum inissem: neque id ob aliā caussam, quam quia bello in Macedonia, quod diu trahitur, existimastis dignum maiestate populi R. exitum per me imponi posse. deos quoque huic fauisse sorti spero, eosdemq. in rebus gerendis affuturos esse. Haec partim opinari, partim sperare possum. illud affirmare pro certo habeo audeoq., me omni ope adnisurum esse, ne frustra uos hanc spem de me conceperitis. Quae ad bellum opus sunt, & senatus decreuit, & (quoniam extemplo proficisci D placet, neque ego in mora sum) C. Licinius collega, uir egregius, aeque enixe parabit, ac si ipse id bellum gesturus esset. Vos, quae scripsero senatui aut uobis, credite: rumores credulitate uestra ne alatis, quorum auctor nemo exstabit. Nam nunc quidem, quod uulgo fieri hoc praecipue bello animaduerti, nemo tam famae contemptor est, cuius nō debilitari animus possit. In omnibus circulis, atque etiam (si dijs placet) in conuiuijs sunt, qui exercitus in Macedoniam ducant: ubi castra locanda sint sciant, quae loca praesidijs occupanda, quando aut quo saltu intranda Macedonia, ubi horrea ponenda, qua terra mari subuehantur commeatus, quando cum hoste manus conserendae, quando quiescendum sit. nec quid melius faciendum sit, modo statuunt, sed quidquid aliter, quam ipsi censuere, factū est, consulem ueluti dicta die accusant. Haec magna impedimenta res gerentibus sunt. Neque enim omnes tam firmi & constantis animi contra aduersum rumorem esse possunt, quam Fa- E bius fuit: qui suum imperium minui per uanitatem populi maluit, quam secunda fama male rem gerere. Non sum is, qui non existimē admonendos duces esse: immo eum, qui de sua unius sententia omnia gerat, superbum iudico magis quam sapientem. Quid ergo est? Primum a prudentibus, & proprie rei militaris peritis, & usu doctis monendi imperatores sunt: deinde ab ijs, qui intersunt gerendis rebus, qui loca, qui hostem, qui temporum opportunitatem uident, qui in eodem uelut nauigio participes sunt periculi. Itaque si quis est, qui quod e rep. sit suadere se mihi in eo bello, quod gesturus sum, confidat, ne deneget operam reipublicae, & in Macedoniam mecum ueniat: naue, equo, tabernaculo, uiatico etiam a me iuuabitur. Si quem id facere piget, et otium urbanum

militiae laboribus praeoptat, e terra ne gubernauerit. Sermonum satis ipsa praebet urbs: lo- F
quacitatem suam contineat, nos castrensibus consilijs contentos futuros esse sciat. Ab hac concione, Latinis quae pridie Kalend. April. fuerunt, in monte sacrificio rite perpetrato, protinus inde & consul, & praetor Cn. Octauius in Macedoniam profecti sunt. Traditum est memoriae, maiore quam solita frequentia prosequentium consulem celebratū, ac prope certa spe ominatos esse homines, finem esse Macedonico bello, maturumque reditum cum egregio triumpho consulis fore. Dum haec in Italia geruntur, Perseus, quod iam inchoatum perficere, quia impensa pecuniae facienda erat, non inducebat in animum, ut Gētium Illyriorum regem sibi adiungeret; hoc, postquam intrasse saltum Romanos, & adesse discrimen ultimum belli animaduertit, non ultra differendum ratus, cum per Hippiam legatum CCC argenti talenta pactus esset, ita, ut obsides ultro citroq. darentur, Pantaucum misit ex fidissimis amicis ad ea perficienda. Medione Labeatidis terrae Pantaucus regi Illy- G
rio occurrit: ibi & iusiurandum ab rege & obsides accepit. Missus & a Gentio est legatus nomine Olympio, qui iusiurandum a Perseo obsidesq. exigeret. Cum eodem ad pecuniam accipiendam missi sunt, & auctore Pantauco, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent, Parmenio & Morcus destinatur. Quibus ita mandatum, uti, iureiurando obsidibusq. & pecunia accepta, tum demum Rhodum proficiscerentur. Duorum simul regū nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum posse. Adiunctam ciuitatem penes quam unam tum rei naualis gloria esset, nec terra, nec mari spem relicturam Romanis. Venientibus Illyrijs, Perseus ab Enipeo amni ex castris cum omni equitatu profectus, ad Diū occurrit. Ibi ea quae conuenerunt, circūfuso agmine equitum facta, quos adesse foederi sancitae cum Gentio societatis uolebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum ijs adiecturam. et obsides in conspectu omnium dati acceptiq.: & Pellam ad thesauros regios missi, qui pecuniam ac- H
ciperet, qui Rhodum irent cum Illyrijs legatis, Thessalonicae conscendere iussi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo uenerat, auctoribusq. Dione & Polyarato principibus ciuitatis eius affirmabat Rhodios paratos ad bellum esse. Is princeps iunctae cum Illyrijs legationis datus est. Eodem tempore ad Eumenem & ad Antiochum communia mandata, quae subijcere condicio rerum poterat. Natura inimica inter se esse liberam ciuitatē & regem. Singulos populum Romanum aggredi, & quod indignius sit, regum uiribus reges oppugnare. Attalo adiutore patrem suum oppressum: Eumene adiuuante & quadam ex parte etiam Philippo patre suo, Antiochum oppugnatum: in se nunc & Eumenem & Prusiam armatos esse. Si Macedoniae regnum sublatum foret, proximam Asiam esse, quam iam ex parte sub specie liberandarum ciuitatum suam fecerint: deinde Syriam. Iam Prusiam Eumeni honore praeferri, iam Antiochum uictorē praemio belli ab Aegypto arceri. Haec co- I
gitantem prouidere iubebat, ut aut ad pacem secum faciendam compelleret Romanos, aut perseuerantes in bello iniusto communes duceret omnium regum hostes. Ad Antiochum aperta mandata erant, ad Eumenem per speciem captiuorum redimendorum missus legatus erat: uerum occultiora quaedam agebantur, quae in praesentia inuisum quidē & suspectum Romanis Eumenem falsis grauioribus criminibus onerarunt. Proditor enim ac prope hostis habitus, dum inter se duo reges captantes fraude & auaritia certant. Cydas erat Cretensis ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quodam populari suo militante apud Persea, inde postea ad Demetriadem semel cum Menecrate quodam, iterum cum Antiocho regijs ducibus sub ipsis moenibus urbis collocutus fuerat. Eropon quoque, qui tum missus est, duabus ad eundem Eumenen iam ante lega- K
tionibus functus erat. quae colloquia occulta, & legationes infames quidem erant, sed quid actum esset, quid ue inter reges conuenisset ignorabatur. Res autem ita se habuit. Eumenes neque fauit uictoriae Persei, neque bello eum inuadere in animo habuit, non tam quia paternae inter eos inimicitiae erant, quam ipsorum odijs inter se accensae. Non ea regum aemulatio, ut aequo animo Persea tantas adipisci opes tantamque gloriā, quanta Romanis uictis eum manebat, Eumenes uisurus fuerit. Cernebat & Persea iam inde ab initio belli omni modo spem pacis tentasse: & in dies magis quo propior admoueretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogitare. Romanos quoque, quia traheretur diutius spe ipsorum bellum, & ipsos duces & senatum non abhorrere a finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac utriusque partis uoluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte

A taedio ualidioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam ueditare concilianda gratia magis cupijt. Nam modo ne iuuaret bello Romanos terra mariq. modo pacis patrandae cum Romanis paciscebatur mercedem, ne bello interesset, ∞ & D talenta. In utroque non fidem modo se, sed obsides quoque dare paratum esse ostendebat. Perseus ad rē inchoandam promptissimus erat cogente metu, & de obsidibus accipiendis sine dilatione agebat, conueneratq. ut accepti Cretam mitterentur. ubi ad pecuniae mentionem uētum erat, ibi haesitabat, & utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac sordidam, & dāti & magis accipienti mercedem esse. Malebat in spem Romanae pacis non recusari impensam, sed eam pecuniam perfecta re daturum: interea Samothracae in templo depositurū. Ea insula cū ipsius ditionis esset, uidere Eumenes nihil interesse an Pellae pecunia esset: id agere, ut partem aliquam praesentem ferret. Ita nequidquam inter se captati, nihil praeter

B infamiā mouere. Nec haec tātum Perseo per auaritiam est dimissa res, cum pecuniam tutā & pacem habere per Eumenen, quae uel parte regni redimēda esset, ac receptus protrahere inimicum mercede onustum, & hostes merito ei Romanos posset facere. Sed etiā Gentij regis parata societas, & tum Gallorum effusorum per Illyricum ingens agmen oblatum auaritia dimissum est. Veniebant decē millia equitū, par numerus peditum, & ipsorum iungentium cursum equis, & in uicem prolapsorum equitum uacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, eques denos praesentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum. Venientibus his Perseus ab Enipeo ex castris profectus obuiam cum dimidia copiarum parte, denūciare per uicos urbesq. quae uiae propinquae sunt, coepit, ut cōmeatus expedirēt, frumenti, uini, pecorum ut copia esset. Ipse equos phalerasq. & sagula donum principibus ferre, & parum auri, quod inter paucos diuideret, multitudinē credens trahi spe posse. Ad

C Albanam urbem peruenit, & in ripa fluminis Axij posuit castra. circa Desudabā in Maedica exercitus Gallorum consederat, mercedē pactam opperiens. Eo mittit Antigonum ex purpuratis unum, qui iuberet multitudinē Gallorum ad Bylazora (Paeoniae is locus est) castra mouere, principes ad se uenire frequentes. LXXV millia ab Axio flumine & castris regis aberant. Haec mandata ad eos cum pertulisset Antigonus, adiecissetq. per uiā quanta omnium praeparata cura regis copia multitudini foret, quibusq. munerib. principes ad uenientes uestis, argenti, equorumq. excepturus rex esset: de his quidē se coram cognituros respondent. Illud quod praesens pepigissent, interrogant, ecquid aurum, quod in singulos pedites equitesq. diuidendum esset, secum adduxisset. Cum ad id nihil responderetur, Elonicus regulus eorum, Abi, renuncia ergo, inquit, regi, nisi aurum obsidesq. accepissent, nusquam inde Gallos longius uestigium moturos. Haec relata regi cum essent, aduocato

D consilio, cum quid omnes suasuri essent appareret, ipse pecuniae quā regni melior custos, instituit de perfidia & feritate Gallorum disserere. Multorum iam ante cladibus expertum, periculosum esse tantam multitudinem in Macedoniam accipere, ne grauiores eos socios habeant, quam hostes Romanos. Quinque millia equitum sat esse, quibus & uti ad bellum possent, & quorum multitudinem ipsi non timeant. Apparebat omnibus mercedem multitudinis timere, nec quidquā aliud: sed cū suadere cōsulenti nemo auderet, remittitur Antigonus, qui renunciaret quinque millium equitum opera tantum uti regem, contemnere multitudinem aliā. Quod ubi audiuere barbari, ceterorum quidem fremitus fuit indignantium se frustra excitos sedibus suis: Elonicus rursus interrogat, ecquid ipsis quinque millibus quod conuenisset numeraret. Cum aduersus id quoque misceri ambages cerneret, inuiolato fallaci nuncio (quod uix sperauerat ipse posse cōtingere) retro ad Istrum, perpopu

E lati Thraciam qua uicina erat uiae, rediērūt. Quae manus quieto sedente rege ad Enipeū, aduersus Romanos Perraebiae saltū in Thessaliam transducta, non agros tantū nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus exspectarēt: sed ipsas excindere urbes, tenente ad Enipeum Perseo Romanos, ne urbibus socijs opitulari possent. Ipsis quoque Romanis de se cogitandum fuisset, quādo neque manere amissa Thessalia, unde exercitus alebatur, potuissent, neque progredi, cum ex aduerso castra Macedonum essent: quo facto Perseus Romanorum animos confirmauit, & Macedonum, qui ea pependerant spe, haud mediocriter debilitauit. Eadem auaritia Gentium regem sibi alienauit. Nam cum C C C talenta Pellae missis a Gentio numerasset, signare eos pecuniam passus est. Inde talēta ad Pantaucum missa, eaq. praesentia dari regi iussit: reliquam pecuniam signatam Illyriorum

signo

signo portantibus suis praecepit paruis itineribus ueherent: dein cū ad finem Macedoniae F
uentum esset, subsisterent ibi, ac nuncios ab se opperirētur. Gentius exigua parte pecuniae
accepta, cum assidue a Pantauco ad lacessendos hostili facto Romanos stimularetur, M.
Perpernam, & L. Petillium legatos, qui tum forte ad eum uenerant, in custodiam coniecit.
Hoc audito Perseus, contraxisse eum necessitates ratus ad bellum utique cū Romanis, ad
reuocandum qui pecuniam portabat, misit, uelut nihil aliud agens, quam ut quanta maxi-
ma posset praeda ex uicto Romanis reseruaretur. Et ab Eumene Eropō, ignotis quae occul
te acta erant, redit. De captiuis actum esse & ipsi euulgauerant: & Eumenes consulem ui-
tandae suspicionis caussa certiorem fecit. Perseus post reditum ab Eumene Eropontis spe
deiectus, Antenorem & Callippum praefectos classis cum LX lembis (adiectae ad hūc nu
merū quinque pristes erant) Tenedum mittit, ut inde sparsae per Cycladas insulas naues,
Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. Cassandrae deductae naues, in portus G
primum, qui sub Atho monte sunt, inde Tenedum placido mari cum trāsiecissent, stātes in
portu Rhodias apertas naues, Eudamumq. praefectum earum inuiolatas, atque etiam beni
gne appellatos dimiserūt. Cognito deinde in latere altero quinquaginta onerarias suarū,
stātibus in ostio portus Eumenis rostratis, quibus Damius praeerat, inclusas esse, circum-
uectus propere, ac summotis terrore hostium nauibus, onerarias, datis qui prosequerētur
X lembis, in Macedoniam mittit, ita ut in tutum prosecuti redirent Tenedum. Nono post
die ad classem iam ad Sigeum stantem redierunt. Inde Subota (insula est interiecta Elae &
Atho) trāsijciunt. Forte postero die quā Subota classis tenuit, quinque & XXX naues, quas
hippagogos uocāt, ab Elea profectae cum equitibus Gallis equisq. Phanas promontoriū
Chiorum petebant, unde trāsmittere in Macedoniam posset, Attalo ab Eumene mittebā
tur. Has naues per altum ferri cum ex specula signum datū Antenori esset, profectus a Su- H
botis, inter Erythrarum promontorium Chiumq. qua artissimum fretum est, ijs occurrit.
Nihil minus credere praefecti Eumenis, quam Macedonū classem in illo uagari mari. nūc
Romanos esse, nūc Attalum aut remissos aliquos ab Attalo ex castris Romanis Pergamū
petere. Sed cum iam appropinquantium forma lemborum haud dubia esset, & concitatio
remorum, directaeq. in se prorae, hostes appropinquare apparuisset, tūc iniecta trepidatio
est, cum resistendi spes nulla esset, inhabiliq. nauium genere, & Gallis uix quietem ferēti-
bus in mari. Pars eorum, qui propiores continenti litori erant, in Erythream enarunt: pars
uelis datis ad Chium naues eiecere, relictisq. equis effusa fuga urbem petebant. Sed pro-
pius urbem lembi accessuq. commodiore cum exposuissent armatos, partim in uia fugien
tes Gallos adepti Macedones ceciderunt, partim ante portam exclusos. clauserant enim
Chij portam ignari qui fugerent aut sequerentur. DCCC ferme Gallorum occisi, CC ui- I
ui capti, equi pars in mari fractis nauibus absumpti, partim neruos succiderunt in litore
Macedones. XX eximiae equos formae cū captiuis eosdem X lembos, quos ante miserat,
Antenor deuehere Thessalonicam iussit, & primo quoque tēpore ad classem reuerti, Pha-
nis se eos exspectaturū. Triduum ferme classis ad urbem stetit. Phanas inde progressi sūt,
& spe celerius reuersis X lembis euecti, Aegeo mari Delum transiecerunt. Dum haec gerū
tur, legati Romani C. Popillius, C. Decimius, & C. Hostilius a Chalcide profecti, tribus
quinqueremibus Delum cum uenissent, lembos ibi Macedonum XL, & V regis Eumenis
quinqueremes inuenerunt. Sanctitas templi insulaeq. inuiolatos praestabat omnes. Itaque
permixti Romaniq. & Macedones, & Eumenis nauales socij, in templo, indutias religione
loci praebēte, uersabantur. Antenor Persei praefectus, cū aliquas alto praeferri onerarias
naues ex speculis significatum foret, parte lemborum ipse insequens, parte per Cyclades K
disposita, praeterquam si quae Macedoniā peteret, omnes aut supprimebat, aut spoliabat
naues. Quib. poterat Popillius aut Eumenes naues, succurrebat: sed uecti nocte binis aut
ternis plerūque lembis Macedones fallebant. Per id fere tempus legati Macedones Illy-
riiq. simul Rhodum uenerunt: quibus auctoritatem addidit, non lemborum modo aduen-
tus passim per Cycladas, atque Aegeum uagantium mare, sed etiam coniunctio ipsa regū
Persei Gentijq., & fama cum magno numero peditum equitumq. uenientium Gallorum.
Et iam cum accessissent animi Dioni ac Polyarato, qui Persei partium erant, non benigne
modo responsum regibus est, sed palā pronunciatum, bello finem se auctoritate sua impo
situros esse. Itaque ipsi quoque reges aequos adhiberent animos ad pacem accipiendam.

Iam

A Iam ueris principium erat,nouiq.duces in prouinciam uenerant:consul Aemilius in Mace-
doniam,Octauius Oreum ad classem,Anicius in Illyricum, cui bellandum aduersus Gen-
tium. Patre Pleurato rege Illyriorum & matre Eurydica genitus, fratres duos Platorem
utroque parente, Carauantium matre eadem natum habuit.Hoc propter ignobilitatē pa-
ternam minus suspecto,Platorem occidit,& duos amicos eius,Ettritum & Epicadum,im-
pigros uiros, quo tutius regnaret. Fama fuit Honuni Dardanorum principis filiam Etutā
pacto fratri eum inuidisse,tamquam his nuptijs adiungenti sibi Dardanorum gentem.& si
milius id uero fecit ducta ea uirgo. Platore interfecto grauis deinde dempto fratris metu
popularibus esse coepit.& uiolentiam insitam ingenio,intemperantia uini accendebat.Ce
terum,sicut ante dictum est, ad Romanum incitatus bellum,Lissum omnes copias contra-
xit.XV ∞ armatorum fuerunt. Inde fratre in Cauiorum gentem ui aut terrore subigendā
B cum mille peditibus & quinquaginta equitibus misso, ipse,ad Bassaniam urbem quinque
millia ab Lisso ducit.Socij erant Romanorum:itaque per missos nuncios prius tentati, ob-
sidionem pati quam dedere sese maluerunt. Carauantium in Cauijs Burnium opidum ad
uenientem benigne accepit,Carauantis altera urbs exclusit: & cum agros eorum effuse ua
staret,aliquot palati milites agrestium concursu interfecti sunt.Iā & Ap. Claudius, adsu-
mptis ad eum exercitum quē habebat, Bulinorum & Apolloniatium & Dyrrhachinorum
auxilijs,profectus ex hibernis circa Genusuum amnem castra habebat, audito foedere in-
ter Persea & Gentium,& legatorum uiolatorum iniuria accensus, bellum haud dubie ad-
uersus eum gesturus. Anicius praetor eo tēpore Apolloniae auditis,quae in Illyrico gere-
rētur,praemissisq.ad Appium litteris,ut se ad Genusuum opperiretur,triduo & ipse in ca-
stra uenit:& ad ea quae habebat auxilia,assumptis Parthinorū iuuentutis duobus millibus
C peditū,& equitibus CC. peditibus Epicadus,equitibus Agalsus praeerat, parabat ducere
in Illyricum, maxime ut Bassanitas solueret obsidione: tenuit impetū eius fama lemborū
uastantium maritimā orā. LXXX erant lembi auctore Pantauco missi a Gentio ad Dyrrha
chinorum & Appolloniatium agros populandos. Tum classis ad

* * *

to eo tradiderunt se: deinceps & urbes regionis eius idem faciebant,adiuuante inclinatio
ne animorum clementia in omnes & iustitia praetoris Romani. Ad Scodram inde uentū
est: id quod belli caput fuerat,non eo solum,quod Gentius eam sibi ceperat uelut regni to
tius arcem,sed etiam quod Labeatium gentis munitissima longe est,& difficilis aditu. Duo
cingunt eam flumina, Clausala latere urbis,quod in orientē patet praefluens,Barbana ab
regione occidentis ex Labeatide palude oriens. Hi duo amnes confluentes incidunt Oriū
D di flumini:quod ortum ex monte Scodro,multis & alijs auctum aquis mari Hadriatico in-
fertur. Mons Scodrus longe altissimus regionis eius,ab oriente Dardaniam subiectā ha-
bet,a meridie Macedoniam,ab occasu Illyricum. Quamquam munitum situ naturali opi-
dum erat,gensq. id tota Illyriorum & rex ipse tuebatur,tamen praetor Romanus,quia pri
ma successerant prospere, fortunam totius rei principia secuturam esse ratus,& repentinū
ualiturum terrorem, instructo exercitu ad moenia succedit. Quod si clausis portis muros
portarumq. turres dispositis armatis defendissent, uano cū incepto moenibus pepulissent
Romanos. Nunc porta egressi proelium loco aequo maiore animo commiserunt quā susti
nuerunt. Pulsi enim & fuga conglobati,cum CC amplius in ipsis faucibus portae cecidis-
sent,tantum intulerunt terrorē,ut oratores extemplo ad praetorem mitteret Gētius Teu-
ticum & Bellum principes gentis,per quos indutias peteret, ut deliberare de statu rerum
E suarum posset. Triduo in hoc dato, cum castra Romana quingentos ferme passus ab urbe
abessent,nauem conscendit, & flumine Barbana nauigat in lacum Labeatum, uelut secre-
tum locum petens ad consultandum:sed,ut apparuit,falsa spe excitus,Carauantium fratrē
multis millibus armatorum actis ex ea regione,in quam missus erat,aduentare. qui post-
quam euanuit rumor,tertio post die nauem eandem secundo amni Scodram demisit: prae
missisq. nuncijs ut sibi appellandi praetoris potestas fieret, copia facta in castra uenit. Et
principium orationis ab accusatione stultitiae orsus suae, postremo ad preces lacrymasq.
effusus,genibus praetoris accidens,in potestatem sese dedit. Primo bonum animum habe
re iussus,ad cenam etiam inuitatus,in urbem ad suos redijt,& cum praetore eo die honori
fice est epulatus: deinde in custodiam C.Cassio tribuno militum traditus,uix gladiatorio

accepto

accepto X talentis ab rege rex,ut in eam fortunam recideret. Anicius Scodra recepta nihil F
prius quam requisitos Petillium, Perpernamq. legatos ad se duci iussit, quibus splendore
suo restituto,Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatosq. regis:
qui Medionem Labeatium gentis urbem profectus, Etleuam uxorem cum filijs duobus
Scerdileto Pleuratoq. & Carauantium fratrem Scodram in castra adduxit. Anicius bello
Illyrico intra XXX dies perfecto,nuncium uictoriae Perpernam Romam misit,& post dies
paucos Gentium regem ipsum cum parente coniuge ac liberis ac fratre alijsq. principibus
Illyriorum.Hoc unum bellum prius perpetratum quam coeptum Romae auditum est.Qui
bus diebus haec agebantur, Perseus quoque in magno terrore erat,propter aduentū simul
Aemilij noui consulis,quem cum ingentibus minis aduētare audiebat, simul Octauij prae
toris.Nec minus terroris a classe Romana & periculo maritimae orae habebat.Thessaloni-
cae Eumenes & Athenagoras praeerant cū paruo praesidio ∞∞ cetratorū.Eo & Androclē G
praefectum mittit,iussum sub ipsis naualib.castra habere.Aeneam ∞.equites cum Antigo
no misit ad tutandam maritimam oram, ut quocumque litore applicuisse naues hostiū au-
dissent,extemplo ferrent agrestibus opem. V ∞ Macedonum missa ad praesidiū Pythii &
Petrae,quibus praepositi erant Histiaeus & Theogenes & Milo.His profectis ripam muni
re Enipei fluminis aggressus est: quia sicco alueo transiri poterat.Huic operi ut omnis mul
titudo uacaret, feminae ex propinquis urbibus coactae cibaria in castra afferebant, miles
iussus ex propinquis siluis.

* * *

postremo sequi se utrarios ad mare,quod minus CCC passus aberat,iussit,& in litore alios
alibi modicis interuallis fodere.montes ingentis altitudinis spem faciebāt,eo magis,quia
nullos apertos euergerent riuos,occultos continere latices,quorum uenae in mare perma H
nantes undae miscerētur.Vix deducta summa arena erat,cum scaturigines turbidae primo
& tenues emicare,dein liquidam multamq. fundere aquam uelut deum dono coeperunt.
Aliquantū ea quoque res duci famae & auctoritatis apud milites adijcit.Iussis deinde mi-
litibus expedire arma,ipse cum tribunis primisq. ordinibus uadit ad contemplandos trās-
itus: qua descensus facilis armatis,qua in ulteriorē ripam minime iniquus adscensus esset.
His satis exploratis,illa quoque primum ut ordine ac sine tumultu omnia in agmine ad nu
tum imperiumq.ducis fierent,prouidit.Vbi omnibus simul pronunciaretur quod fieret,ne
que omnes exaudirent,incerto imperio accepto alios ab se adijcientes,plus eo quod impe
ratum sit,alios minus facere:clamores deinde dissonos oriri omnibus locis,&prius hostes
quam ipsos quid paretur scire.Placere igitur,tribunum militum primo pilo legionis secre-
tum edere imperium: illum & dein singulos proximo cuique in ordine centurioni dicere, I
quid opus facto sit,siue a primis signis ad nouissimum agmen, siue ab extremis ad primos
perferendum imperium sit. Vigiles etiam nouo more scutum in uigiliam ferre uetuit: non
enim in pugnam uigilem ire ut armis utatur,sed ad uigilandum,ut,cum senserit hostiū ad-
uentum,recipiat se,excitetq.ad arma alios.Scuto prae se erecto stare galeatos: deinde ubi
fessi sint, innixos pilo,capite super marginem scuti posito sopitos stare: ut fulgentib.armis
procul conspici ab hoste possit,ipse nihil prouideat.Stationum quoque morem mutauit.ar
mati omnes,& frenatis equis equites diem totum perstabant. Id cum aestiuis diebus urēte
assiduo sole fieret,tot horarum aestu& lāguore ipsos equosq.fessos integri saepe adorti ho
stes uel pauci plures uexabant. Itaque ex matutina statione ad meridiem decedi, & in post
meridianam succedere alios iussit.ita numquā fatigatos recēs hostis aggredi poterat.Haec
cum ita fieri placere concione aduocata pronunciasset,adiecit urbanae cōcioni conueniē- K
tem orationem, Vnum imperatorem in exercitu prouidere & consulere quid agendum sit
debere,nunc per se,nunc cum ijs,quos aduocauerit in consilium:qui non sint aduocati,eos
nec palam nec secreto iactare consilia sua. Militem haec tria curare debere,corpus ut quā
ualidissimum & pernicissimum habeat,arma apta,animum paratum ad subita imperia:cete
ra scire de se dijs immortalibus & imperatori suo curae esse. In quo exercitu milites cōsul
& imperator rumoribus uulgi circumagatur,ibi nihil salutare esse.Se,quod sit officium im
peratoris,prouisurum,ut bene gerendae rei occasionem eis praebeat. illos nihil quod futu
rum sit quaerere.ubi datum signum sit,tum militarē operam nauare. Ab his praeceptis con
cionem dimisit,uulgo etiam ueteranis fatentibus, se illo primum die tāquam tirones quid
agen-

A agendum esset in re militari, didicisse. Non sermonibus tantum his, cum quanto assensu audissent uerba consulis, ostenderunt, sed rerum praesens effectus erat. Neminem totis mox castris quietum uideres. acuere alij gladios, alii galeas bucculasq. scuta alii loricasq. tergere, alij aptare corpori arma, expeririq. sub his membrorum agilitatem: quatere alii pila, alii micare gladijs, mucronemque intueri: ut facile quis cerneret, ubi primum conserendi manum cum hoste data occasio esset, aut uictoria egregia, aut morte memorabili inituros bellum. Perseus quoque, cum aduentu consulis simul & ueris principio strepere omnia mouerique apud hostes uelut nouo bello cerneret, mota a Phila castra in aduersa ripa posita, nunc ad contemplanda opera sua circumire ducem, haud dubie transitus speculantem,

* *

B norum esse. Quae res Romanis auxit animos: Macedonibus regiq. eorum haud mediocrē attulit terrorem. Et primo supprimere in occulto famam eius rei est conatus, missis qui Pātaucum inde uenientem appropinquare castris uetarent: sed iam & pueri quidam uisi ab suis erant inter obsides Illyrios ducti: & quo quaeque accuratius curātur, eo facilius loquacitate regiorum ministrorum emanant. Sub idem tempus Rhodii legati in castra uenerūt cum iisdem de pace mandatis, quae Romae ingentē iram patrū excitauere. Multo iniquioribus amicis a castrensi consilio auditi sunt. Itaque cum alii praecipites sine respōso agendos castris, * pronunciauit post diem quintumdecimum se responsum daturū. Interim, ut appareret quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas ualuisset, consultare de ratione belli gerendi coepit. Placebat quibusdam & maxime maioribus natu, per Enipei ripam munitionesq. uim facere: confertis & uim facientibus resistere Macedonas non posse: ex tot C castellis aliquāto altiorib. ac munitioribus, quae ualidis praesidiis insedissent, priore anno deiectos. Alijs placebat Octauium cum classe Thessalonicam petere: & populatione maritimae orae distringere copias regias, ut, altero ab tergo se ostendente bello, circūactus ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliqua parte transitus Enipei cogeretur. Ipsi natura & operibus inexsuperabilis ripa uidebatur, & praeterquā quod tormenta ubique disposita essent, missilibus etiam melius & certiore ictu hostes uti audierat. Alio spectabat mens tota ducis, dimissoq. concilio Perraebos mercatores Schoenum & Menophilum, notae & fidei iā sibi & prudentiae homines, accersitos, secreto percunctatur, quales ad Perraebiā transitus sint. Cum loca non iniqua esse dicerent, praesidiis autem regis obsideri, spem cepit, si nocte improuiso ualida manu aggressus nec opinantes esset, deiici praesidia posse. Iacula enim & sagittas & cetera missilia in tenebris, ubi, quid petatur, procul prouideri nequeat, inutilia esse: gladio comminus geri rem in permixta turba, quo miles Romanus uin D cat. His ducibus usurus, praetorem Octauium accersitum, exposito quid pararet, Heracleā eum classe petere iubet, & mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere. Ipse P. Scipionem Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cū quinque delectis millibus Heracleā mittit, uelut classem conscensuros ad maritimam orā interioris Macedoniae, quod in consilio agitatum erat, uastandam. Secreto indicatum cibaria his praeparata ad classem esse, ne quid eos moraretur. Inde iussi duces itineris ita diuidere uiam, ut quarta uigilia tertio die Pythium adoriri possent. Ipse posteto die, ut distineret regem ab circumspectu rerū aliarum, prima luce medio in alueo cum stationibus hostium proelium cōmisit: pugnatūq. utrimque est leui armatura: nec grauioribus armis in tā inaequali alueo pugnari poterat. Descensus ripae utriusque in alueum trecentorum ferme passuum erat: medium spatium torrentis alibi aliter cauati paullo plus quam mille passus patebat: ibi in medio spectantib. E utrimque ex uallo castrorum, hinc rege, hinc consule cum suis legionibus pugnatum est. Missilibus procul regia auxilia melius pugnabant: comminus stabilior & tutior aut parma, aut scuto Ligustino Romanus erat. Meridie fere receptui cani suis consul iussit. ita eo die diremptum proeliū est, haud paucis utrimque interfectis. Sole orto postero die, irritatis certamine animis etiam acrius concursum est: sed Romani, non ab his tantum, cum quibus cōtractum certamen erat, sed multo magis ab ea multitudine, quae disposita in turrib. stabat, omni genere missilium telorum ac saxis maxime uulnerabantur. Vbi propius ripam hostiū subissent, tormentis missa etiam ad ultimos perueniebant. Multo pluribus eo die amissis, consul paullo serius recepit suos. Tertio die proelio abstinuit, digressus ad imam partē ca-

stro-

ſtrorum,ueluti per deuexũ in mare brachiũ tranſitũ tẽtaturos.Perſeus quod in oculis erat. F
* * *
anni poſt circumactum ſolſtitium erat,hora diei iam ad meridiem uergebat.iter multo pul uere & incaleſcente ſole factum erat: laſſitudo & ſitis iam ſentiebatur, & meridie inſtante magis acceſſurum utrumque apparebat: ſtatuit ſic affectos recenti,atque integro hoſti nõ obijcere.ſed tantus ardor in animis ad dimicandum utrimque erat,ut conſuli non minore arte ad ſuos eludendos,quam ad hoſtes opus eſſet. Nondum omnibus inſtructis, inſtabat tribunis militum,ut maturarent inſtruere: circumibat ipſe ordines,animos militum hortã do in pugnam accendebat.Ibi primo alacres ſignum poſcebant: deinde quantum increſce ret aeſtus,& uultus minus uigentes,& uoces ſegniores erant, & quidam incumbentes ſcu tis nixiq.pilis ſtabant.Tum iam aperte primis ordinibus imperat, metarentur frontem ca-ſtrorum,& impedimenta conſtituerent.Quod ubi fieri milites ſenſere,alij gaudere palam, G quod feſſos uiae labore,flagrãtiſſimo aeſtu nõ coegiſſet pugnare. Legati circa imperatorẽ ducesq.externi erant,inter quos & Attalus,omnes approbantes,cum pugnaturum conſu-lem credebant.Neque enim ne his cunctationem aperuerat ſuam.Tunc mutatione conſilij ſubita cum alij ſilerẽt,Naſica unus ex omnibus auſus eſt monere conſulem,ne hoſtem qui-dem ludificatos priores imperatores. fugiendo certamen manibus emittere,uereri ne no-cte abeat,ſequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniae, exercituſq., ſicut prioribus ducibus, per calles ſaltuſq. Macedonicorum montium uagando circumagatur. Se magnopere ſuadere,dum in campo patenti hoſtem habeat,aggrediatur, nec oblatã oc-caſionem uincendi amittat. Conſul nihil offenſus libera admonitione tam clari adoleſcen tis, Et ego,inquit,animum iſtum habui Naſica,quẽ tu nunc habes:& quem ego nũc habeo, tu habebis. Multis belli caſibus didici,quando pugnandum, quando abſtinendum pugna H ſit.Non operae ſit ſtãti nunc in acie docere,quibus de cauſſis hodie quieſſe melius ſit:ratio nes alias repoſcito,nunc auctoritate ueteris imperatoris contentus eris. Conticuit adole-ſcens, haud dubie uidere aliqua impedimenta pugnae conſulem,quae ſibi nõ apparerent. Paullus poſtquam metata caſtra, impedimentaq.collocata animaduertit,ex poſtrema acie triarios primos ſubducit: deinde principes, ſtantibus in prima acie haſtatis, ſi quid hoſtis moueret: poſtremo haſtatos,ab dextro primum cornu ſingulorum paullatim ſignorũ mi-lites ſubtrahens. Ita pedites equitibus cum leui armatura ante aciem hoſti oppoſitis,ſine tumultu abducti,nec ante quam prima frons ualli ac foſſã perducta eſt,ex ſtatione equites reuocati ſunt.Rex quoque,cũ ſine detrectatione paratus pugnare eo die fuiſſet,contentus, quod per hoſtem moram fuiſſe pugnae ſcirent,& ipſe in caſtra copias reduxit.Caſtris per-munitis C.Sulpicius Gallus tribunus mil.ſecũdae legionis,qui praetor ſuperiore anno fue I rat,conſulis permiſſu ad concionem militib.uocatis pronunciauit,nocte proxima,ne quis id pro portento acciperet,ab hora ſecunda uſque ad quartã horam noctis lunam defecturã eſſe:id quia naturali ordine ſtatis temporib.fiat,& ſciri ante,& praedici poſſe. Itaq.quẽad-modum,quia certi ſolis lunaeq. & ortus & occaſus ſint,nunc pleno orbe, nunc ſeneſcentẽ exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur: ita ne obſcurari quidẽ cum condatur umbra terrae,trahere in prodigiũ debere. Nocte,quam pridie nonas Septemb.inſecuta eſt dies,e-dita hora luna cum defeciſſet,Romanis militib.Galli ſapientia prope diuina uideri: Mace-donas ut triſte prodigiũ occaſum regni perniciẽq. gentis portẽdẽs mouit, nec aliter uates clamor ululatuſq.in caſtris Macedonum fuit,donec luna in ſuam lucẽ emerſit. poſtero die tantus utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat,ut & regẽ & cõſulem ſuorum qui- K dã,quod ſine proelio diſceſſum eſſet,accuſarent. Regi prompta defenſio erat,nõ eo ſolum quod hoſtis prior aperte pugnam detrectãs in caſtra copias reduxiſſet: ſed etiam quod eo loco ſigna cõſtituiſſet, quo phalanx, quam inutilem uel mediocris iniquitas loci efficeret, promoueri non poſſet.Conſul ad id quod pridie praetermiſiſſe pugnandi occaſionem uide batur,& locum dediſſe hoſti,ſi nocte abire uellet,tunc quoque per ſpeciem immolandi te-rere uidebatur tempus, cum luce prima ſignum propoſitũ pugnae ad exeundũ in aciẽ fuiſ-ſet.Tertia demum hora,ſacrificio rite perpetrato,concilium aduocauit, atque ibi,quod rei gerendae tempus eſſet,loquendo& intempeſtiue conſultãdo,uidebatur quibuſdã extrahe re: poſt ſermones tum conſul orationem habuit. P. Naſica egregius adoleſcens, ex omni-bus unus,quibus heſterna die pugnari placuit,denudauit mihi ſuum conſilium: idem poſt-

ea,

A ea, ita ut transisse in sententiam meam uideri posset, tacuit. Quibusdam alijs absentem car-
pere imperatorem, quam praesentem monere, melius uisum est. & tibi P. Nasica, & quicũ-
que idem, quod tu, occultius senserunt, non grauabor reddere dilatae pugnae rationẽ. Nã
tantum abest, ut me hesternae quietis paeniteat, ut seruatum a me exercitum eo cõsilio cre
dam. In qua me opinione esse ne quis sine caussa uestrum credat, recognoscat agedum me-
cum, si uidetur, quam multa pro hoste, & aduersus nos fuerint. Iam omnium primum quã-
tum numero nos praestent, neminem uestrum nec ante ignorasse, & hesterno die implicatã
intuentes aciem, animaduertisse certum habeo. Ex hac nostra paucitate, quarta pars mili-
tum praesidio impedimentis relicta erat: nec ignauissimum quemque relinqui ad custodiã
sarcinarum scitis. Sed fuerimus omnes. paruum hoc tandem esse credimus, quod ex his ca
stris, in quibus hac nocte mansimus, exituri in aciem hodierno aut summum crastino die, si
B ita uidebitur, dijs bene iuuantibus, sumus? nihil ne interest, utrum militem, quẽ neque uiae
labor hodie, neque operis fatigauerit, requietum, integrum in tentorio suo arma capere iu
beas, atque in aciem plenum uirium uigentem & corpore & animo educas, an longo itine
re fatigatum, & onere fessum, madentem sudore, arentibus siti faucibus, ore atque oculis
repletis puluere, torrentem meridiano sole, hosti obijcias recenti, quieto, qui nulla re ante
consumptas uires ad proelium afferat? quis, pro deum fidem, ita comparatus uel iners, atq.
imbellis fortissimum uirum non uicerit? Quid quod hostes per summum otium instruxe-
rant aciem, reparauerant animos, stabant compositi suis quisque ordinibus: nobis tunc re-
pente trepidandum in acie instruenda erat, & incompositis cõcurrendum? At hercule aciẽ
quidem incõditam inordinatamq. habuissemus, castra munita, prouisam aquationẽ, tutũ
ad eam iter praesidijs impositis, explorata circa omnia: an nihil nostri habentes praeter nu
C dum campum, in quo pugnaremus? Maiores uestri castra munita, portum ad omnes casus
exercitus ducebant esse, unde ad pugnam exirent, quo iactati tempestate pugnae receptũ
haberent. Ideo cum munimentis ea saepissent, praesidio quoque ualido firmabãt: quod qui
castris exsutus erat, etiamsi pugnando acie uicisset, pro uicto haberetur. Castra sunt uictori
receptaculum, uicto perfugium. Quã multi exercitus, quibus minus prospera pugnae for-
tuna fuit, intra uallum compulsi, tempore suo interdum momento post eruptione facta ui-
ctorem hostem pepulerũt? Patria altera est militaris haec sedes, uallumq. pro moenibus: &
tentorium suum cuique militi domus ac penates sunt. Si sine ulla sede uagi dimicassemus,
at quo uictores nos reciperemus? His difficultatibus & impedimentis pugnae illud oppo-
nitur. Quid si hostis hac interposita nocte abisset, quantum rursus sequendo eo penitus in
ultimam Macedoniã exhauriẽdum laboris erat? Ego autem neque mansurum eum, neque
D in aciem copias educturum fuisse certum habeo, si cedere hinc statuisset. Quanto enim fa-
cilius abire fuit cum procul abessemus, quam nunc cum in ceruicibus sumus? Nec falleret
nos, nec interdiu, nec nocte abeundo. Quid autem est nobis optatius, quam ut, quorum ca-
stra praealta fluminis ripa tuta, uallo insuper saepta ac crebris turribus, oppugnare adorti
sumus, eos relictis munimentis agmine effuso abeuntes in patẽtibus campis ab tergo ado
riamur? Hae dilatae pugnae ex hesterno die in hodiernũ caussae fuerunt. Pugnare enim &
ipsi mihi placet: & ideo quia per Enipeũ amnẽ saepta ad hostem uia erat, alio saltu deiectis
hostium praesidiis nouum iter aperui, neque priusquam debellauero, absistam. Post hanc
orationem silentium fuit partim transductis in sententiam eius, partim uerentib. nequid-
quam offendere in eo, quod utcumque praetermissum reuocari non posset. Ac, ne illo ip-
so quidẽ die aut consule, aut rege optante, pugnatum est; rege, quod nec fessos ut pridie ex
E uia, neque trepidantes in acie instruẽda, & uixdum compositos aggressurus erat: consule,
quod in nouis castris non ligna, non pabulum conuectum erat, ad quae petenda ex propin
quis agris magna pars militum e castris exierat. Neutro imperatorũ uolente, fortuna, quae
plus consilijs humanis pollet, cõtraxit certamen. Flumen erat haud magnũ propius hostiũ
castris, ex quo & Macedones & Romani aquabantur, praesidijs ex utraque ripa positis, ut
id facere tuto possent. Duae cohortes a parte Romanorũ erãt, Marrucina & Peligna: duae
turmae Samnitium equitum, quibus praeerat M. Sergius Silus legatus: & aliud pro castris
statiuum erat praesidium. sub C. Cluuio legato tres cohortes Firmana, Vestina, Cremonẽ
sis, duae turmae equitum Placentina & Aesernina. Cum otium ad flumen esset, neutris la-
cessentibus, hora circiter quarta iumentum e manibus curantium elapsum, in ulteriorẽ ri-

pam

pam effugit. Quod cum per aquam ferme genu tenus altam tres milites sequerētur, Thra- F
ces duo id iumentum ex medio alueo in suam ripam trahentes * altero eorum occiso, rece
ptoq. eo iumento ad stationem suorum se recipiebant. Octingentorum Thracum praesidiū
in hostium ripa erat: ex his pauci primo aegre passi popularem in suo conspectu caesum, ad
persequendos interfectores fluuium transgressi sunt: dein plures, postremo omnes, & cum
praesidio.

* * * Paullus primam legionem in
proelium ducit. Mouebat imperii maiestas, gloria uiri, ante omnia aetas, quod maior LX
annis iuuenum munia in parte praecipua laboris periculiq. capessebat. Interuallum, quod
inter cetratos & phalanges erat, impleuit legio, atq. aciem hostium interrupit. A tergo ce-
tratis erat, frontem aduersus clypeatos habebat: aglaspides appellabantur. Secundam le-
gionem L. Albinus consularis ducere aduersus leucaspidem phalangem iussus: ea media G
acies hostium fuit. In dextrum cornu, unde circa fluuium commissum proeliū erat, elephan
tes inducti, & ala sociorum: & hinc primum fuga Macedonum est orta. Nā sicut pleraque
noua commenta mortalium in uerbis uim habent, extemplo, cum agi, non quemadmodū
agantur, edisseri oportet, sine ullo effectu euanescunt: ita tum elephanti in acie nomē tan-
tum sine usu fuerunt. Elephantorum impetum subsecuti sunt socii nominis Latini, pepule
runtq. laeuum cornu. In medio secunda legio missa dissipauit phalangem: neque ulla euidē
tior caussa uictoriae fuit, quam quod multa passim proelia erant, quae fluctuantē turbarūt
primo, deinde disiecerunt phalangem: cuius confertae & intentis horrentis hastis intolera
biles uires sunt. Si carptim aggrediendo circumagere immobilem lōgitudine & grauitate
hastā cogas, confusa strue implicantur: si uero aut ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus
increpuit, ruinae modo turbantur: sicut tum aduersus cateruatim incurrentes Romanos & H
interrupta multifariam acie obuiam ire cogebantur: & Romani, quacumque data interual
la essent, insinuabant ordines suos. Qui si uniuersa acie in frontem aduersus instructā pha-
langem concurrissent, quod Pelignis principio pugnae incaute congressis aduersus cetra
tos euenit, induissent se hastis: nec confertam aciem sustinuissent. Ceterum sicut peditum
passim caedes fiebant, nisi qui abiectis armis fugerunt, sic equitatus prope integer pugna
excessit. Princeps fugae rex ipse erat. iā a Pydna cum sacris alis equitū Pellam petebat. cō-
festim Costocus sequebatur, Odrysarumq. equitatus, ceterae quoque Macedonū alae in-
tegris abibant ordinibus: quia interiecta peditum acies, cuius caedes uictores tenebant,
immemores fecerat sequendi equites. Diu phalanx a fronte, a lateribus, ab tergo caesa est:
postremo, qui ex hostium manibus elapsi erant, inermes ad mare fugientes quidam aquā
etiam ingressi, manus ad eos, qui in classe erāt, tendentes, suppliciter uitam orabant. & cum I
scaphas concurrere undique ab nauibus cernerent, ad excipiendos sese uenire rati, ut ca-
perent potius, quam occiderent: longius in aquam quidam etiam natantes progressi sunt.
Sed cum hostiliter e scaphis caederentur, retro qui poterant nando repetentes terram, in
aliam foediorem pestem incidebant: elephanti enim ab rectoribus ad litus acti exeuntes
obterebant elidebantq. Facile conueniebat Romanis numquam una acie tantū Macedo-
num interfectum: caesa enim ad XX millia hominum sunt, ad sex ∞, qui Pydnam ex acie
perfugerant, uiui in potestatem peruenerunt: & uagi e fuga V∞ hominum capta. Ex uicto
ribus ceciderunt non plus centum, & eorum multo maior pars Peligni: uulnerati aliquan-
to plures sunt. Quod si maturius pugnari coeptum esset, ut satis diei uictorib. ad persequen
dum superesset: deletae omnes copiae forent: nunc imminens nox & fugiētes texit, & Ro
manis pigritiem ad sequendum locis ignotis fecit. Perseus ad Pieriam siluam uia militari
frequenti agmine equitum & regio comitatu fugit. Simul in siluam uentum est, ubi plures K
diuersae semitae erant, & nox appropinquabat, cum perpaucis maxime fidis uia diuertit.
Equites sine duce relicti alii alia in ciuitates suas dilapsi sunt: perpauci inde Pellam cele-
rius, quam ipse Perseus, quia recta expedita uia ierant, peruenerunt. Rex ad mediam ferme
noctem terrore & uariis difficultatib. uiae uexatus est. In regia Perseo, qui Pellae praeerat
Euctus regiiq. pueri praesto erant: contra ea amicorum qui alii alio casu seruati ex proelio
Pellam uenerant, cum saepe accersiti essent, nemo ad eum uenit. Tres erāt tantum cum eo
fugae comites, Euander Cretensis, Neo Boeotius, & Archidamus Aetolus. Cum iis iā me
tuens ne qui uenire ad se abnuerent, maius aliquid mox auderent, quarta uigilia profugit.

Secuti

A Secuti eum sunt admodum D Cretenses: petebat Amphipolim. sed nocte a Pella exierat. properans ante lucem Axium amnem transijcere, eum finem sequendi propter difficultatē transitus fore ratus Romanis. consulem, cum se in castra uictor recepisset, ne sincero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat, Africanus & ipse postea deleta Carthagine appellatus, naturalis consulis Paulli, adoptione Africani nepos. Is decimum septimum tunc annum agens, quod ipsum curam augebat, dum effuse sequitur hostes, in partem aliam turba ablatus erat: seruis cum rediisset, tunc demum recepto sospite filio, uictoriae tantae gaudium consul sensit. Amphipolim cum iam fama pugnae peruenisset, concursusq. matronarum in templum Dianae, quam Tauropolon uocant, ad opem exposcendam fieret, Diodorus, qui praeerat urbi, metuens ne Thraces, quorum duo millia in praesidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab subornato ab se per fallaciam in B tabellarij speciem, litteras in foro medio accepit. Scriptum in ijs erat, ad Emathiam classem Romanam appulsam esse, agrosq. circa uexari: orare praefectos Emathiae, ut praesidium aduersus populatores mittat. His lectis hortatur Thracas, ut ad tuendam Emathiae oram proficiscātur. magnā eos caedem praedamq. palatis passim per agros Romanis facturos. simul eleuat famam aduersae pugnae: quae si uera foret, alium super aliū recentes ex fuga uenturos fuisse. Per hanc caussam Thracibus ablegatis, simul trāsgressos eos Strymonē uidit, portas clausit. Tertio die Perseus, quam pugnatum erat, Amphipolim uenit: inde oratores cum caduceo ad Paullum misit. Interim Hippias & Milo & Pantaucus principes amicorum regis Beroeam, quo ex acie confugerant, ipsi ad consulem profecti se Romanis dedunt: hoc idem & aliae deinceps metu perculsae parabant facere. consul, nuncijs uictoriae Q. Fabio filio, & L. Lentulo, & Q. Metello cum litteris Romam missis, spolia ia-C centis hostium exercitus peditibus concessit: equitibus praedam circumiecti agri, dum ne amplius duabus noctibus a castris abessent. Ipse propius mare ad Pydnam castra mouit. Beroea primum, deinde Thessalonica & Pella, & deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Pydnaei, qui proximi erant, nondum miserant legatos: multitudo incondita plurimum simul gentium, turbaq. quae ex acie fuga in unum compulsa erat, consiliū & consensum ciuitatis impediebat: nec clausae modo portae, sed etiā inaedificatae erāt. Missi Milo & Pantaucus sub muros ad colloquium Solonis, qui praesidio erat: per eū emittitur militaris turba, opidum deditum militibus datur diripiendum. Perseus una tantum spe Bisaltarum auxilij tentati, ad quod nequidquam miserat legatos, in cōcionem processit, Philippum secum filium habens, ut & ipsos Amphipolitanos, & equitum peditumq. qui aut semper secuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed aliquoties D dicere incipientem cum lacrymae praepedissent, quia ipse dicere nequijt, Euādro Cretēsi editis quae agi cum multitudine uellet, de templo descendit. Multitudo sicut ad conspectum regis fletumq. tam miserabilem & ipsa ingemuerat lacrymaueratq. ita Euandri orationem aspernabatur: & quidam ausi sunt media ex concione succlamare, Abite hinc, ne, qui pauci supersumus, propter uos pereamus. Horum ferocia uocem Euandri clausit. Rex in domum se recepit, pecuniaq. & auro argentoq. in lembos, qui in Strymone stabant, delatis, & ipse ad flumen descendit. Thraces nauibus se committere non ausi, domos dilapsi, & aliae militaris generis turbae, Cretenses spem pecuniae secuti. et quoniam in diuidendo plus offensionum quam gratiae erat, L talenta ijs posita sunt in ripa diripienda. Ab hac direptione cum per tumultum naues cōscenderent, lembum unum in ostio amnis multitudine grauatum merserunt. Galepsum eo die, postero Samothracam quam petebant, E perueniunt: ad duo millia talentum peruecta eo dicuntur. Paullus per omnes deditas ciuitates dimissis, qui praeessent, ne qua iniuria in noua pace uictis fieret, retentisq. apud se caduceatoribus regis, P. Nasicam ignarus fugae regis Amphipolim misit cum modica peditū equitumq. manu, simul ut Sinticen euastaret, & ad omnes conatus regis impedimento esset. Inter haec Meliboea a Cn. Octauio capitur diripiturq. ad Aeginium, ad quod oppugnādum Cn. Anicius legatus missus erat, C C eruptione ex opido facta amissi sunt, ignaris Aeginiensibus debellatum esse. cōsul a Pydna profectus cum toto exercitu die altero Pellam peruenit: & cum castra ∞ passus inde posuisset, per aliquot dies ibi statiua habuit, situm urbis undique adspiciēs, quam nō sine caussa deletam esse regiam aduertit. Sita est in tumulo uergente in occidentē hibernū: cingunt paludes inexsuperabilis altitudinis aestate &

re & hieme,quas restagnantes faciunt lacus.In ipsa palude qua proxima urbi est,arx uelut insula eminet aggeri operis ingentis imposita:qui & murum sustineat, & humore circūfusae paludis nihil laedatur. muro urbis cōiuncta procul uidetur:diuisa est intermurali amni, & eadem ponte iuncta:ut nec oppugnante externo aditum ab ulla parte habeat, nec si quē ibi rex includat,ullum nisi per facillimae custodiae pontē effugium. Et gaza regia in eo loco erat:sed tum nihil praeter CCC talenta,quae missa Gentio regi,deinde retenta fuerāt, inuentū est. Per quos dies ad Pellam statiua fuerunt,legationes frequentes,quae ad gratulandum cōuenerant,maxime ex Thessalia,auditae sunt.Nuncio deinde accepto Persea Samothracam transiecisse, profectus a Pella consul quartis castris Amphipolim peruenit. Effusa omnis obuiā turba,cuiuis indicio erat, nō bono ac iusto rege ob ra- * * F

EPITOME.LIBRI.XLV G

ERSEVS ab Aemilio Paullo in Samothracia captus est. Cum Antiochus Syriae rex Ptolemaeū & Cleopatram Aegypti reges obsideret:& missis ad eum a senatu legatis,qui iuberent ab obsidione socij regis absisteret: editisq. mandatis consideraturū se ille quid faciundum esset, respōdisset:unus ex legatis Popillius uirga regem circumscripsit: iussitq. antequam circulo excederet,responsum daret.qua asperitate effecit,ut Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum ac regum in senatum admissae.Rhodiorum,quia eo bello contra populum Romanum fuerant, exclusa. postero die cum de eo quaereretur,ut ijs bellum indiceretur:causā in senatu patriae suae legati egerunt, nec tamquā hostes, nec tāquam socij dimissi.Macedonia in prouinciae formam redacta est. Aemilius Paullus, repugnantibus militibus suis propter minorem praedam,& cōtradicente Ser. Sulpicio Galba,triumphauit: & Perseum cum tribus filijs ante currum duxit. cuius triumphi laetitia,ne solida ei cōtingeret, duorum filiorum funeribus insignita est: quorū alterius mors, patris triumphum praecessit, alterius secuta est. Lustrum conditū est a censoribus. censa sunt ciuiū capita CCCXII millia,DCCCV. Prusias Bithyniae rex Romam,ut senatui gratularetur ob uictoriam ex Macedonia partam, uenit:& Nicomedem filium suum senatui commendauit. rex plenus adulationis, libertum se populi Romani esse dicebat. H

LIBER.XLV

ICTORIAE nuncij Q. Fabius, & L.Lentulus, & Q.Metellus quanta potuit adhiberi festinatio, celeriter Romam cum uenisset, praeceptam tamen eius rei laetitiam inuenerunt. Quarto post die,quam cum rege est pugnatum,cum in circo ludi fierent, murmur repente populi tota spectacula peruasit,pugnatum in Macedonia,& deuictum regē esse: dein fremitus increbuit: postremo clamor plaususq.uelut certo nuncio uictoriae allato est exortus. Mirari magistratus & quaerere auctorē repentinae laetitiae: qui postquam nullus erat,euanuit quidem tamquam incertae rei gaudium,omen tamen laetum insidebat animis. Quod postquam ueris nuncijs Fabij Lentuliq. & Metelli aduentu firmatū est,cū uictoria ipsa,tum augurio animorum suorum laetabantur.Et aliter traditur Circensis turbae non minus similis ueri laetitia. A.D.XV Kalen.Octob.ludorum Romanorum secundo die C.Licinio consuli ad quadrigas mittēdas exscendenti,tabellarius,qui se ex Macedonia uenire diceret,reddidisse laureatas litteras dicitur.quadrigis missis consul currum conscendit: & cum per circum reueheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo ostendit. Quibus conspectis repente immemor spectaculi populus in medium decurrit: eo senatum consul uocauit,recitatisque tabellis,ex auctoritate patrum pro foris publicis, denunciauit populo,L. Aemilium collegam signis collatis cum rege Perseo pugnasse: Macedonum exercitum caesum fusumque,regem cum paucis fugisse: ciuitates omnes Macedoniae in ditionem populi Rom.uenisse. His auditis clamor cum ingenti plausu ortus: ludis relictis, domus magna pars hominū ad coniuges liberosq. laetum nuncium portabant. Tertiusdecimus dies erat, ab eo,quo in Macedonia pugnatum est. Postero die senatus in I K

A in curia habitus, supplicationesq. decretae: & S.C. factum est, ut cõsul, quos praeter milites sociosq. nauales coniuratos haberet, dimitteret: de militibus socijsq. naualibus dimittendis referretur, cum legati ab L. Aemilio consule, a quibus praemissus tabellarius esset, uenissent, A.D.VI Kalend. Octob. hora fere secunda legati urbem ingressi sunt: ingentem secum occurrentium quacumque ibant prosequentiumq. trahentes turbã, in forum ad tribunal perrexerunt. Senatus forte in curia erat: eo legatos consul introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerẽt quantae regiae copiae peditum equitumq. fuissent, quot millia ex his caesa, quot capta forent, quam paucorum militum iactura, tanta hostium strages facta, quam cum paucis rex fugisset: existimari Samothraciam petiturum, paratam classem ad persequendum esse, neque terra neque mari elabi posse. eadem haec paullo post in concionem trãsducti exposuerunt, renouataq. laetitia, cum consul edixisset, ut, omnes aedes sa-
B crae aperirentur, pro se quisque ex concione ad gratias agendas ire dijs: ingentiq. turba nõ uirorum modo, sed etiam feminarum, conferta tota urbe deorum immortalium templa adierunt. Senatus reuocatus in curiam supplicationes ob rem egregie gestam ab L. Aemilio consule in quinque dies circa omnia puluinaria decreuit, hostijsq. maioribus sacrificari iussit. Naues, quae in Tiberi paratae instructaeq. stabant, ut, si rex posset resistere, in Macedoniã mitterentur, subduci, & in naualibus collocari: socios nauales dato annuo stipendio dimitti, & cum his omnes, qui in consulis uerba iurauerant: & quod militum Corcyrae, Brundisij, ad mare Superum, aut in agro Larinati esset, (omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo si res posceret, C. Licinius collegae ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta est ex ante diem V Idus Octob. cum eo die in quinque dies. Ex Illyrico duo legati C. Licinius Nerua, & P. Decius nuncia-
C runt, exercitum Illyriorum caesum, Gentium regem captum in ditione populi R. & Illyricum esse. Ob eas res gestas ductu auspicioq. L. Anicij praetoris senatus in triduum supplicationes decreuit. Vt Latinae edictae a consule sunt, in ante diem IV & III & pridie Id. Nouemb. Tradidere quidam legatos Rhodios nondum missos, post uictoriam nunciatam, uelut ad ludibrium stolidae superbiae, in senatum uocatos esse. Ibi Agepolim principem eorum ita locutum, missos esse legatos ab Rhodijs ad pacem inter Romanos & Persea faciendam, quod id bellum graue, atque incommodum Graeciae omni, sumptuosum ac dãnosum ipsis Romanis esset. Fortunam perbene fecisse, quando finito aliter bello gratulandi sibi de uictoria egregia Romanis opportunitatem dedisset. Haec ab Rhodio dicta. Responsum ab senatu esse, Rhodios nec utilitatum Graeciae, neque cura impensarum populi R. sed pro Perseo legationem eam misisse. Nam si ea fuisset cura, quae simularetur, tum mit-
D tendos legatos fuisse, cum Perseus in Thessaliam exercitu inducto per biennium Graecas urbes alias obsideret, alias denunciatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodijs mentionem factam: postquam superatos saltus, transgressosq. in Macedoniam Romanos audirent, & inclusum teneri Persea, tunc Rhodios legationem misisse, non ad ullam aliam rem, quam ad Persea ex imminenti periculo eripiendum. Cum hoc responso legatos dimissos. Per eosdem dies & M. Marcellus ex prouincia Hispania decedens Marcolica nobili urbe capta, X pondo auri & argenti ad summam sestertium decies in aerarium retulit. Paullus Aemilius consul cum castra, ut supra dictum est, ad Siras terrae Odomantidicae haberet, cum litteras ab rege Perseo per ignobiles tres legatos missos cerneret, & ipse illacrymasse dicitur sorti humanae, quod, qui paullo ante non contentus regno Macedoniae Dardanos Illyriosq. oppugnasset, Bastarnarum ciuisset auxilia, is tum amisso exercitu, extorris regno, in paruam insulam compulsus, supplex, fani religione non uiribus suis tutus esset.
E Sed postquam, Regem Persea consuli Paullo S. legit, miserationem omnem stultitia ignorantis fortunam suam exemit. Itaque quamquam in reliqua parte litterarum minime regiae preces erant, tamen sine responso ac sine litteris ea legatio dimissa est. Sensit Perseus, cuius nominis obliuiscendum uicto esset: itaq. alterae litterae cum priuati nominis titulo missae & petiere & impetrauere, ut aliqui ad eum mitterentur, cũ quibus loqui de statu & condicione suae fortunae posset. Missi sunt tres legati, P. Lentulus, A. Postumius Albinus, A. Antonius. nihil ea legatione perfectum est, Perseo regium nomen omni ui amplectẽte, Paullo, ut se suaque omnia in fidem & clementiam populi R. permitteret, contendente. Dũ haec aguntur, classis Cn. Octauij Samothracẽ est appulsa. Is quoque praesenti admoto

terrore, modo minis, modo spe perlicere ut se traderet, cum conaretur, adiuuit in hoc eum res seu casu contracta, seu consilio. L. Atilius illustris adolescens cum in concione esse populum Samothracum animũ aduertisset, a magistratibus petijt, ut sibi paucis alloquendi populi potestatem facerent. Permisso, utrum nos hospites Samothraces, uere accepimus, an falso, sacram hanc insulam & augusti totam, atque inuiolati soli esse? Cũ creditae sanctitati assentirentur omnes, Cur igitur, inquit, pollutam homicida sanguine regis Eumenis uiolauit? & cum omnis praefatio sacrorum eos, quibus non sunt purae manus, sacris arceat, uos penetralia uestra contaminari cruẽto latronis corpore sinetis? Nobilis fama erat apud omnes Graeciae ciuitates, Eumenis regis per Euandrum Delphis prope perpetrata caedes. Itaq. praeterquam, quod in potestate Romanorum sese insulamq. totam & templũ cernebant esse, ne immerito quidem ea sibi exprobrari rati, Theondam, qui summus magistratus apud eos erat, (regẽ ipsi appellant) ad Persea mittũt, qui nunciaret argui caedis Euãdrum Cretensem: esse autem iudicia apud sese more maiorum comparata, de ijs, qui incestas manus intulisse intra terminos sacratos templi dicantur. Si confideret Euander, innoxium se rei capitalis argui, ueniret ad caussam dicẽdam: si committere se iudicio non auderet, liberaret religione templum, ac sibimet ipse consuleret. Perseus euocato Euandro, iudicium subeundi nullo pacto auctor esse: nec caussa, nec gratia parem fore. Suberat & ille metus, ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret. Reliqui quid esse, nisi ut fortiter moriatur? Nihil palam abnuere Euander, sed cum ueneno se malle mori, quam ferro dixisset, occulte fugam parabat. Quod cum renunciatum regi esset, metuens ne tamquam a se subtracto poenae reo iram Samothracum in se conuerteret, interfici Euandrum iussit. Qua perpetrata temere caede, subijt extemplo animum, in se nimirum receptam labem, quae Euandri fuisset: ab illo Delphis uulneratum Eumenem, ab se Samothracae Euãdrum occisum: ita duo sanctissima in terris templa, se uno auctore, sanguine humano uiolata. Huius rei crimen corrupto pecunia Theonda auertitur, ut renunciaret populo Euandrum sibi ipsum mortem consciſse. Ceterum tanto facinore in unicum relictum amicum, ab ipso per tot casus expertum, proditumq., quia non prodiderat, omnium ab se abalienauit animos. pro se quisque transire ad Romanos: fugaeq. consilium capere solum prope relictum coegerunt: Oroandemq. Cretensem, cui nota Thraciae ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat, ut se sublatum in lembum ad Cotym deueheret. Demetrium est portus in promõtorio quodam Samothracae: ibi lembus stabat. Sub occasum solis deferuntur, quae ad usum necessaria erant, defertur & pecunia quanta clã deferri poterat. Rex ipse nocte media cum tribus conscijs fugae per posticum aedium in propinquũ cubiculo hortum, atque inde maceriam aegre transgressus ad mare peruenit. Oroandes iã tum dum pecunia deferretur, primis tenebris soluerat nauem, ac per altum Cretam petebat. Postquam in portu nauis non inuenta est, uagatus Perseus aliquandiu in litore, postremo timens lucem iam appropinquantem, in hospitium redire non ausus, in latere templi prope angulum obscurum delituit. Pueri regij apud Macedonas uocabantur principum liberi, ad ministerium electi regis. ea cohors prosecuta regem fugientem, ne tum quidem abscedebat, donec iussu Cn. Octauij pronunciatum est per praeconẽ, regios pueros Macedonasq. alios, qui Samothracae essent, si transirent ad Romanos, incolumitatem libertatemq., & sua omnia seruaturos, quae aut secum haberent, aut in Macedonia reliquissent. Ad hanc uocem transitio omnium facta est, nominaq. dabant ad C. Postumium tribunum militum. Liberos quoque paruos regios Io Thessalonicensis Octauio tradidit: nec quisquã praeter Philippum maximum natu e filijs cum rege relictus. Tum sese filiumq. Octauio tradidit, fortunam, deosq. quorum in templo erant, nulla ope supplicem iuuantes accusans. In praetoriam nauem imponi iussus. eodem & pecunia, quae superfuit, delata est. extemploq. classis Amphipolim repetit. Inde Octauius regem in castra ad consulem misit, praemissis litteris, ut in potestate eum esse, & adduci sciret. Secundam eam Paullus, sicut erat, uictoriam ratus, uictimas cecidit eo nuncio: & concilio aduocato litteras praetoris cum recitasset, Q. Aelium Tuberonem obuiam regi misit, ceteros manere in praetorio frequentes iussit. Non alias ad ullum spectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum aetate Syphax rex captus in castra Romana adductus erat: praeterquam quod nec sua, nec gentis fama comparandus, tunc quoque accessio Punici belli fuerat, sicut Gentius

Macedonici.

A Macedonici. Perseus caput belli erat, nec ipsius tantum, patris auiq. quos sanguine ac genere contingebat, fama conspectum eum efficiebat: sed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictu ille ingressus est castra, nullo suorum alio comite praeter Philippum filium, qui socius calamitatis miserabiliorem eum faceret. progredi prae turba occurrentium ad spectaculū non poterat, donec consul lictores misisset, qui summouendo iter ad praetorium facerent. Consurrexit consul, & iussis sedere alijs, progressusq. paullum introeūti regi dextram porrexit, summittentemq. se ad pedes sustulit: nec attingere genua passus, introductum in tabernaculum aduersus aduocatos in consilium considere iussit. Prima percunctatio fuit. qua subactus iniuria contra populum R. bellum tam infesto animo suscepisset, quo se regnumque suum ad ultimum discrimen adduceret. Cum responsum exspectantibus cunctis, terrā in-
B tuens diu tacitus fleret, rursum consul, Si iuuenis regnum accepisses, minus equidem mirarer ignorasse te, quam grauis aut amicus aut inimicus esset populus R. nunc uero cū & bello patris tui, quod nobiscum gessit, interfuisses, & pacis postea, quam cum summa fide aduersus eum coluimus, meminisses, quod consilium, quorum & uim bello, & fidem in pace expertus esses, cum ijs tibi bellum esse, quam pacem malle? Nec interrogatus, nec accusatus cum responderet. Vtcumque tamen haec, siue errore humano, seu casu, seu necessitate inciderunt, bonum animum habe, multorum regum, populorum casibus cognita populi R. clementia non modo spem tibi, sed prope certam fiduciam salutis praebet. Haec Graeco sermone Perseo, Latine deinde suis. Exemplum insigne cernitis, inquit, mutationis rerum humanarum, uobis hoc praecipue dico iuuenes: ideo in secundis rebus nihil in quemquam superbe ac uiolenter consulere decet, nec praesenti credere fortunae, cum quid uesper fe-
C rat incertum sit. Is demum uir erit, cuius animum nec prospera flatu suo efferet, nec aduersa infringet. Consilio dimisso tuendi cura regis Q. Aelio mandatur. Eo die & inuitatus ad consulem Perseus, & alius omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat. Exercitus deinde in hiberna dimissus est. maximam partē copiarum Amphipolis, reliquas propinquae urbes acceperunt. Hic finis belli, cum quadriennium cōtinuum bellatum esset inter Romanos ac Persea, fuit: idemq. finis inclyti per Europae plerumque, atq. Asiam omnem regni. XL ab Carano, qui primus regnauit, Persea numerabāt. Perseus Q. Fuluio, L. Manlio consulibus regnum accepit: a senatu rex est appellatus M. Iunio, A. Manlio consulibus. regnauit XI annos. Macedonum obscura admodum fama usque ad Philippum Amyntae filium potentia fuit: inde ac per eum crescere cum coepisset, Europae se tamē finibus continuit, Graeciam omnem & partem Thraciae, atque Illyrici amplexa. Superfudit
D deinde se in Asiam, & XIII annis, quibus Alexander regnauit, primum omnia, qua Persarū prope immenso spatio imperium fuerat, suae ditionis fecit. Arabas hinc Indiamq., qua terrarum ultimus finis rubrum mare amplectitur, peragrauit. Tum maximum in terris Macedonum regnum nomenq., inde morte Alexandri distractum in multa regna, dum ad se quisque opes rapiunt lacerantes uiribus, a summo culmine fortunae ad ultimum finem cētum quinquaginta annos stetit. Victoriae Romanae fama cum peruasisset in Asiam, Antenor, qui cum classe lemborum ad Phanas stabat, Cassandream inde trāsiecit. C. Popillius, qui ad Delum praesidio nauibus Macedoniam petentibus erat, postquam debellatum in Macedonia, & statione summotos hostiū lembos audiuit, dimissis & ipse Atticis nauibus, ad susceptam legationem peragendam nauigare Aegyptum pergit: ut prius occurrere Antiocho posset, quam ad Alexandriae moenia accederet. Cum praeterueherentur Asiam
E legati, & Loryma uenissent, qui portus XX paullo amplius millia ab Rhodo abest, ex aduerso urbi ipsi positus: principes Rhodiorum occurrunt, (iam enim eo quoque uictoriae fama perlata erat) orantes ut Rhodum deueherentur: pertinere id ad famam salutemq. ciuitatis, noscere ipsos omnia, quae acta essent, agerenturq. Rhodi, & comperta per se, non uulgata fama Romam referre. Diu negantes perpulerunt, ut moram nauigationis breuem pro salute sociae urbis paterentur. Postquam Rhodum uentum est, in concionem quoque eos ijdem precibus pertraxerunt. Aduentus legatorum auxit potius timorem ciuitati, quam minuit. omnia enim Popillius, quae singuli uniuersiq. eo bello hostiliter dixerant fecerantque, retulit: & uir asper ingenio augebat atrocitatem eorum, quae dicerentur, uultu truci, & accusatoria uoce: ut cum propriae simultatis nulla caussa cū ciuitate esset, ex unius

senatoris Romani acerbitate, qualis in se uniuersi senatus animus esset, coniectarent. C. Decimij moderatior oratio fuit: qui in plerisque eorum, quae cōmemorata a Popillio essent, culpam non penes populum, sed penes paucos concitores uulgi esse dixit: eos uenalem linguam habentes, decreta plena regiae assentationis fecisse, & eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet, quam paeniteret: quae omnia, si potestas populo foret, in capita noxiorum uersura. Cū magno assensu auditus est, non magis eo, quod multitudinis noxam eleuabat, quam quod culpam in auctores uerterat. Itaque cum principes eorum Romanis responderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui, quae Popillius obiecerat, diluere utcumque conati sunt, quā eorum, qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxae obijciendis assensi sunt. Decretum igitur extemplo, ut, qui pro Perseo aduersus Romanos dixisse quid aut fecisse conuincerentur, capitis condemnarentur. Excesserunt urbe sub aduentum Romanorum quidam, alij mortem sibi consciuerunt. Legati non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiscuntur. Nec eo segnius iudicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur: quam perseuerantiam in exsequenda re Decimij lenitas afferebat. Cum haec gererentur, Antiochus frustra tētatis moenibus Alexandriae abscesserat: ceteraq. Aegypto potitus, relicto Mēphi maiore Ptolemaeo, cui regnum quaeri suis uiribus simulabat, ut uictorem mox aggrederetur, in Syriā exercitum abduxit. Nec huius uoluntatis eius ignarus Ptolemaeus, dum conterritum obsidionis metu minorem fratrem haberet, posse se recipi Alexandriae & sorore adiuuante, & non repugnantibus fratris amicis, ratus: primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosq. eius non prius destitit mittere, quam pacem cum ijs confirmaret. Suspectum Antiochum effecerat, quod cetera Aegypto sibi tradita, Pelusij ualidum relictum erat praesidium: apparebat claustra Aegypti teneri, ut cum uelit rursus exercitum induceret. Bello intestino cū fratre eum exitum fore, uictor fessus certamine nequaquam par Antiocho futurus esset. Haec prudenter animaduersa a maiore, cum assensu minor frater quiq. cum eo erant acceperunt: soror plurimum adiuuit, non consilio modo, sed etiam precibus. Itaque consentientibus cunctis pace facta Alexandriam recipitur, ne multitudine quidem aduersante: quae in bello nō per obsidionem modo, sed etiam postquā a moenibus abscessum est, quia nihil ex Aegypto subuehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His cum laetari Antiochum conueniens esset, si reducendi eius caussa exercitum Aegyptum induxisset, quo specioso titulo ad omnes Asiae & Graeciae ciuitates legationibus recipiendis, litterisq. dimittendis usus erat: adeo est offensus, ut multo acrius infestiusq. aduersus duos, quam ante aduersus unum pararet bellum. Cyprum extemplo classem misit: ipse primo uere cū exercitu Aegyptum petens in Coelen Syriam processit. Circa Rhinocolura Ptolemaei legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepisset, petentibusq. ut suum munus tueretur, & diceret potius quid fieri uellet, quam hostis ex socio factus, ui atque armis ageret, respondit, non aliter neque classem reuocaturum, neque exercitum reducturum, nisi sibi & tota Cypro & Pelusio agroq., qui circa Pelusiacum ostium Nili esset, cederet: dieq. praestituit, intra quam de condicionibus peractis responsum acciperet. Postquā dies data indutijs praeterijt, nauigantibus ostio Nili ad Peleum per deserta Arabiae * ad Memphim incolebant, & ab ceteris Aegyptijs partim uoluntate, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus descendit. Ad Eleusinē transgresso flumen, qui locus quattuor millia ab Alexandria abest, legati Romani occurrerunt. Quos cum aduenientes salutasset, dextramq. Popillio porrigeret, tabellas ei Popillius scriptum habentes tradit, atque omnium primū id legere iubet. Quibus perlectis, cum se consideraturum adhibitis amicis quid faciendum sibi esset dixisset: Popillius pro cetera asperitate animi, uirga, quā in manu gerebat, circumscripsit regem, ac, Prius quam hoc circulo excedas, inquit, redde responsum senatui quod referam. Obstupefactus tam uiolento imperio parumper cum haesitasset, Faciā, inquit, quod censet senatus. Tum demum Popillius dextram regi tamquam socio, atq. amico porrexit. Die deinde finita cum excessisset Aegypto Antiochus, legati concordia etiam auctoritate sua inter fratres firmata, inter quos uixdum conuenerat, pars Cyprum nauigant: & inde quae iam uicerat proelio Aegyptias naues classē Antiochi dimittunt. Clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie adempta Antiocho Aegyptus habenti iam, redditumq. patrium regnum stirpi Ptolemaei fuerat. consulum eius

A anni ſicut alterius clarus conſulatus inſigni uictoria,ita alterius obſcura fama: quia materiam res gerendi non habuit. Iam primum cum legionibus ad conueniendum diem dixit, non auſpicato templum intrauit: uitio diem dictā eſſe augures, cum ad eos relatum eſt, decreuerunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam & Papinum ſtatiua habuit: deinde circa eadē loca cum ſocijs nominis Latini hibernabat. Legiones Romanae,quod uitio dies exercitui ad conueniendum dicta erat,Romae manſerāt.Et praetores,praeter C.Papirium Carbonem,cui Sardinia euenerat,in prouincias iere:eū ius dicere Romae(nam eam quoque ſortem habebat) inter ciues & peregrinos patres cēſuerant.Et Popillius,& ea legatio quae miſſa ad Antiochum erat,Romam redijt:retulit cōtrouerſias inter reges ſublatas eſſe, exercitumq. ex Aegypto in Syriam reductum. Poſt ipſorum regum legati uenerunt: Antiochi legati referentes omni uictoria potiorem pacē regi,quae ſenatui placuiſſet, uiſam, eumq. haud ſecus quam deorum imperio legatorū Romanorum iuſſis paruiſſe,gratulati deinde uictoriam ſunt,ad quā ſumma ope ſi quid imperatum foret,affuturum regem fuiſſe.Ptolemaei legati communi nomine regis & Cleopatrae gratias egerunt.plus eos ſenatui populoq.R.quam parentibus ſuis;plus quam dijs immortalibus debere: per quos obſidione miſerrima liberati eſſent: regnum patrium prope amiſſum recepiſſent.Reſponſum ab ſenatu eſt,Antiochū recte atque ordine feciſſe, quod legatis paruiſſet,gratumq. id eſſe ſenatui populoq.R.Regibus Aegypti Ptolemaeo Cleopatraeq. ſi quid per ſe boni commodiq. eueniſſet,id magnopere ſenatum laetari,daturūq. operam, ut regni ſui maximum ſemper praeſidium poſitum eſſe in fide populi Romani ducāt. Munera legatis ut ex inſtituto mittenda curaret,C.Papirio praetori mādatū.Litterae deinde Macedonia allatae, quae uictoriae laetitiā geminarēt: Perſea regē in poteſtatem conſulis ueniſſe.Dimiſſis legatis,diſceptatū inter Piſanos Lunēſeſq. legatos: Piſanis querentibus agro ſe a colonis Romanis pelli: Lunenſibus affirmantibus eum,de quo agatur,a triumuiris agrum ſibi aſſignatum eſſe.Senatus qui de finib. cognoſcerent ſtatuerētq., quinqueuiros miſit,Q.Fabium Buteonem,P.Cornelium Blaſionem,Ti.Sempronium Muſcam, L.Naeuium Balbum,C. Appuleium Saturninū.Et ab Eumene & ab Attalo & ab Athenaeo fratrib.cōmunis legatio de uictoria gratulatum uenit. Et Maſgabae regis Maſſaniſae filio Puteolis nauē egreſſo praeſto fuit obuiam miſſus cum pecunia L. Mālius quaeſtor,qui Romā eum publico ſumptu perduceret.Aduenienti extemplo ſenatus datus eſt. Is adoleſcēs ita locutus eſt,ut,quae rebus grata erant,gratiora uerbis faceret. Commemorauit quot pedites equiteſq., quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater ſuus in Macedoniam miſit. Sed duas res ei rubori fuiſse: unam,quod rogaſset eum per legatos ſenatus quae ad bellum opus eſset,& non imperaſset:alteram,quod pecuniam ei pro frumēto miſiſset.Maſsaniſam meminiſse regnum a populo R. partum auctumq. & multiplicatum habere:uſu regni cōtentum,ſcire dominium & ius eorum, qui dederint,eſse. Sumere itaque eoſdem,non ſe rogare aequum eſse:neque emere ea ex fructib.agri ab ſe dati,quae ibi pro ueniant.Id Maſsaniſae ſatis eſse,& fore,quod populo R.ſupereſset. Cum ijs mādatis a patre profectum,poſtea conſecutos equites, qui deuictam Macedoniam nunciarent:gratulatumq. ſenatui iuberent indicare,tantae eam rem laetitiae patri ſuo eſse,ut Romam uenire uelit,Iouiq.opt.max.in Capitolio ſacrificare,& grates agere: id niſi moleſtum ſit,ut ei permittatur,ab ſenatu petere.Reſponſum regulo eſt:facere patrem eius Maſsaniſam, quod uirum gratum bonumq. facere deceat, ut pretium honoremq.debito beneficio addat.Et populum R. ab eo bello Punico forti fideliq. opera adiutum, & illum fauente populo R. regnum adeptum: aequitate ſua poſtea trium regum bellis,deinceps omnibus functum officijs.Victoria uero populi R.laetari eum regem mirum non eſse, qui ſortem omnem fortunae regniq.ſui cum rebus Romanis immiſcuiſset. Grates dijs pro populi R. uictoria apud ſuos penates ageret,Romae filium pro eo acturum. Gratulatum quoque ſatis ſuo ac patris noīe eſse.Ipſum relinquere regnum,& Africa excedere,praeterquā quod illi inutile eſset, non eſse e re populi R.ſenatum cenſere.petenti Maſgabae,ut Hanno Hamilcaris filius obſes in locum * exigeret.Munera ex ſenatuſcōſulto emere regulo quaeſtor iuſsus ex C pondo argenti,& proſequi eum Puteolos,oēmq. ſumptum,quoad in Italia eſset, praebere, & duas naues conducere, quibus ipſe comiteſq. regis in Africam deueherentur: & comitibus omnib.liberis ſeruiſq. ueſtiméta data. Haud ita multo poſt de altero Maſsaniſae filio

B, C, D, E (margin letters)

Misagene litterae allatae sunt, missum eũ ab L. Paullo post deuictum Persea in Africã cum equitibus suis: nauigantem dispersa classe in Hadriatico mari Brundisium tribus nauibus aegrum delatum. Ad eum cũ ijsdem muneribus, quae data Romae fratri eius erant, L. Stertinius quaestor Brundisium missus: iussusq. curare ut aedes hospi- F

* * *

In quattuor urbanas tribus descripti erant libertini, praeter eos, quibus filius quinquenni maior ex S.C. esset. Eos ubi proximo lustro censi essent, censeri iusserunt. & eos, qui praediũ praedia ue rustica pluris sestertium XXX millium haberent, censendi ius factũ est. Hoc cũ ita seruatum esset, negabat Claudius suffragij lationem iniussu populi censorem cuiquam homini, nedũ ordini uniuerso adimere posse. Neque enim si tribu mouere posset, quod sit nihil aliud quam mutare iubere tribum, ideo omnibus V & XXX tribubus emouere posse: id est ciuitatem libertatemq. eripere, nõ ubi censeatur finire, sed censu excludere. Haec inter ipsos disceptata, postremo eo descensum est, ut ex quattuor urbanis tribubus unã palã in atrio Libertatis sortirentur, in quam omnes, qui seruitutem seruissent, conijcerent. Exquilinae sors exijt: in ea Ti. Gracchus pronunciauit, libertinos omnes censeri placere. Magno ea res honori censoribus apud senatũ fuit. gratiae actae & Sempronio, qui in bene coepto perseuerasset: & Claudio, qui nõ impedisset. Plures, quã a superioribus & senatu emoti sũt, & equos uẽdere iussi: omnes ijdem ab utroque & tribu remoti, & aerarij facti: neque ullius quẽ alter notaret, ab altero leuata ignominia. Petentibus, ut ex instituto ad sarta tecta exigẽda, & ad opera, quae locassent, probanda, anni & bimensis tempus prorogaretur. Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in senatum, intercessit. Eodẽ anno C. Cicereius aedẽ in monte Albano dedicauit, quinquennio postquã uouit. Flamen Martialis inauguratus est eo anno L. Postumius Albinus. Q. Aelio, M. Iunio consulib. de prouincijs referentibus, censuere patres duas prouincias Hispaniam rursus fieri, quae una per bellum Macedonicũ fuerat: & Macedoniã Illyricũq. eosdẽ L. Paullũ & L. Aniciũ obtinere, donec de sentẽtia legatorũ & res bello turbatas, & statũ aliũ eius regni formãdo cõposuissent. consulibus Pisae & Gallia decretae, cum binis legionibus peditum, & equitũ quadringentenis. Praetorum sortes fuere, Q. Cassij urbana, M'. Iuuentij Thalnae inter peregrinos, Ti. Claudij Neronis Sicilia, Cn. Fuluij Hispania citerior, C. Licinij Neruae ulterior, A. Mãlio Torquato Sardinia obuenerat: nequijt ire in prouinciam, ad res capitales quaerendas ex S.C. retẽtus. De prodigijs deinde nũciatis senatus est consultus. Aedes deorum Penatium in Velia de caelo tacta erat, & in opido Mineruio duae portae, & muri aliquantum. Anagniae terra pluerat, & Lanuuij fax in caelo uisa erat. Et Calatiae in publico agro M. Valerius ciuis Romanus nũciabat e foco suo sãguine per triduũ & duas noctes manasse. Ob id maxime X uiri libros adire iussi, supplicationem in diem unum populo edixerũt, & L capris in foro sacrificauerunt: & aliorum prodigiorum caussa diẽ alterum supplicatio circa omnia puluinaria fuit, & hostijs maioribus sacrificatum est, & urbs lustrata. Inde quod ad honorem deũ immortalium pertineret, decreuit senatus, ut, quoniam perduelles superati Perseus & Gẽtius reges cum Macedonia, atq. Illyrico in potestate populi R. essent: ut quanta dona Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus ob deuictum Antiochum regem data ad omnia puluinaria essent, tãta Q. Cassius & M'. Iuuentius praetores curarent danda. Legatos deinde, quorum de sententia imperatores L. Paullus, L. Anicius componerent res, decreuerunt: decẽ in Macedoniam, quinque in Illyricum. in Macedoniã sunt hi nominati, A. Postumius Luscus, C. Claudius ambo censorij: C. Licinius Crassus collega in consulatu Paulli, tũ prorogato imperio prouinciam Galliam habebat. His consularibus addidere Cn. Domitiũ Ahenobarbum, Ser. Cornelium Sullam, L. Iunium, C. Antistium Labeonẽ, T. Numisiũ Tarquiniensem, A. Terentiũ Varronẽ. In Illyricum autẽ hi nominati, P. Aelius Ligus consularis, C. Cicereius, & Cn. Baebius Tãphilus, (hic priore anno, Cicereius multis ante annis praetor fuerat) P. Terẽtius Tuscius Vicanus, P. Manilius. Moniti deinde cõsules a patribus, ut, quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliã oporteret: primo quoq. tẽpore prouincias aut cõpararẽt inter se, aut sortirentur. sortiti sunt. M. Iunio Pisae obuenerũt, (quẽ prius quã in prouinciã iter, legationes, quae undique Romã gratulatum cõuenerũt, introducere in senatũ placuit) Q. Aelio Gallia. Ceterũ quamquã tales uiri mitterenẽ, quorũ de cõsilio sperari posset imperatores nihil indignũ nec clemẽtia, nec grauitate

G · H · I · K

An. 583

A uitate populi R. decreturos esse: tamen in senatu quoque agitata est summa consiliorum: ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent. Omnium primum liberos esse placebat Macedonas, atque Illyrios, ut omnibus gentibus appareret, arma populi R. non liberis seruitutem, sed contra seruientibus libertatem afferre: ut & in libertate gentes quae essent, tutam eam sibi, perpetuamq. sub tutela populi R. esse: & quae sub regibus uiuerent, & in praesens tempus mitiores eos iustioresq. respectu populi Romani habere se: & si quando bellum cum populo Romano regibus fuisset suis, exitum eius uictoriam Romanis, sibi libertatem allaturum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens uectigal erat, locationesq. praediorum rusticorum tolli placebat. Nam neque sine publicano exerceri posse: &, ubi publicanus est, ibi aut ius publicum uanum, aut libertatem sociis nullam esse: ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse: ubi in medio praeda admini-
B strantibus esset, ibi numquam caussas seditionum & certaminis defore. Commune consilium gentis nullum esse, ne improbum uulgus a senatu aliquãdo libertatem salubri moderationi datam, ad licentiam pestilentẽ traheret: in quattuor regiones describi Macedoniã, ut suum quaeque concilium haberet, placuit: & dimidium tributi, quam quod regib. ferre soliti erant, populo Romano pendere. Similia his & in Illyricum mandata: cetera ipsis imperatoribus legatisq. relicta, in quibus praesens tractatio rerum certiora subiectura erat consilia. Inter multas regum gentiumq. & populorum legationes Attalus frater regis Eumenis maxime cõuertit in se omnium oculos animosq. exceptus enim est ab his, qui simul eo bello militauerunt, haud paullo benignius quam si ipse rex Eumenes uenisset. Adduxerant eum duae in speciẽ honestae res, una gratulatio conueniens in ea uictoria, quam ipse adiuuisset: altera querimonia Gallici tumultus, Aduertaeq. gladijs regnum in dubium ad
C ductum esse. Suberat & secreta spes honorum praemiorũq. ab senatu, quae uix salua pietate eius contingere poterant. Erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem eius elicerent, eam opinionem de Attalo & Eumene Romae esse, tam quam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Persi fido socio. Itaque uix statui posse, utrum quae pro se, an quae contra fratrem petiturus esset, ab senatu magis impetrabilia forent, adeo uniuersos omnia & huic tribuere, & illi uero negare. Eorũ hominũ (ut res docuit) Attalus erat, qui, quantum spes spopondisset, cuperent, ni unius amici prudens monitio uelut frenos animo eius gestienti secundis rebus imposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad idipsum a nõ securo Eumene Romam missus speculator rerum, quae a fratre agerentur, monitorq. fidus si decedi fide uidisset. Is ad occupatas iam aures, sollicitatumq. iam animum cum uenisset, aggressus tempestiuis temporibus rem prope prolapsam
D restituit: alijs alia regna creuisse reb. dicendo: regnũ eorum nouum, nullis uetustis fundatũ opib. fraterna stare cõcordia: quod unus nomen regiũ, & praecipuum capitis insigne gerat, oẽs fratres regnent. Attalum uero, quia aetate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo solũ quia tãtas praesentes eius opes cernat, sed quod haud ambiguũ propediem regnaturũ eum infirmitate aetateq. Eumenis esset nullam stirpem liberum habentis: (necdum enim agnouerat eum, qui postea regnauit.) Quid attineret uim afferre rei sua spõte mox ad eum aduẽturae? Accessisse ẽt nouam tempestatem regno tumultus Gallici, cui uix cõsensu & cõcordia regum resisti queat. Si uero ad externum bellũ domestica seditio adijciatur, sisti non posse: nec aliud eũ quã ne frater in regno moriatur, sibi ipsi spẽ propinquam regni erepturum. Si utraque gloriosa res esset, & seruasse fratri regnum & eripuisse: seruati tamẽ regni, quae iuncta pietati sit, potiorem laudem fuisse. Sed enimuero cum detestabilis altera res, & proxima parricidio sit, quid ad deliberationẽ dubij superesse? Vtrũ. n. partẽ regni
E petiturum esse, an totum erepturum? si partem, ambo infirmos distractis uiribus, & oĩb. iniurijs obnoxios fore. Si totum, priuatum ne ergo maiorem fratrem, an exsulem illa aetate, illa corporis infirmitate, an ultimũ mori iussurũ? Egregium enim, ut fabulis traditus impiorũ fratrũ euẽtus taceatur, Persei exitum uideri: qui ex fraterna caede raptum diadema in tẽplo Samothracũ, uelut praesentibus dijs exigentibus poenas, ad pedes uictoris hostis prostratus posuerit. Eos ipsos, qui non illi amici, sed Eumeni infesti, stimulant eũ, pietatẽ, cõstantiãq. laudaturos, si fidẽ ad ultimũ fratri praestitisset. Haec plus ualuere in Attali animo. Itaq. introductus in senatũ, gratulatus uictoriã, & sua merita eo bello fratrisq. (si qua erant) & Gallorum defectionẽ, quae nuper ingenti motu facta erat, exposuit. Petijt ut lega

tos

tos mitteret ad eos, quorũ auctoritate ab armis auocarentur. His pro regni utilitate editis F
mandatis, Aenum sibi & Maroneam petijt. Ita destituta eorũ spe, qui fratre accusato, parti
tioné regni petiturum crediderant, curia excessit. Vt raro alias quisquam rex aut priuatus
tanto fauore, tantoq. omnium assensu est auditus, omnibus honoribus muneribusq. & prae
sens est cultus, & proficiscenté prosecuti sunt. Inter multas Asiae Graeciaeq. legationes,
Rhodiorum máxime legati ciuitatem conuerterunt. Nam cum primo in ueste candida uisi
essent, quod & gratulantes decebat, &, si sordidam uestem habuissent, lugentium Persei ca
sum praebere speciem poterant: postquam consulti ab M. Iunio cõsule patres, stantibus in
Comitio legatis, an locum, lautia senatumq. darent, nullum hospitale ius in ijs seruandum
censuerunt: egressus e curia consul, cum Rhodij gratulatum se de uictoria, purgatumq. ci-
uitatis crimina dicentes uenisse, petissent ut senatus sibi daretur, pronunciat, socijs & ami
cis, & alia comiter atque hospitaliter praestare Romanos, & senatum dare consuesse: Rho- G
dios non ita meritos eo bello, ut amicorum sociorum numero habẽdi sint. His auditis pro
strauerunt se omnes humi, consulemq. & cunctos qui aderant orantes, ne noua falsaq. cri-
mina plus obesse Rhodijs aequũ censerent, quã antiqua merita, quorum ipsi testes essent.
Extemplo ueste sordida sumpta domos principum cum precibus ac lacrymis circumibãt
orantes, ut prius cognoscerent caussam, quam condemnarentur. M. Iuuentius Thalna prae
tor, cuius inter ciues & peregrinos iurisdictio erat, populum aduersus Rhodios incitabat:
rogationemq. promulgauerat, ut Rhodijs bellum indiceretur, & ex magistratibus eius an
ni deligerent, qui ad id bellum cum classe mitteretur, se eum sperans futurum esse. Huic
actioni M. Antonius, & M. Pomponius tribuni plebis aduersabantur. Sed & praetor nouo
maloq. exemplo ré ingressus erat, quod ante non consulto senatu, non consulibus certio
ribus factis, de sua unius sententia rogationem ferret: uellent iuberent ne Rhodijs bellum H
indici: cum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde ad populũ latum
* & tribuni plebis: cum ita traditum esset, ne quis prius intercederet legi, quã priuatis sua
dendi dissuadendiq. legem potestas facta esset: eoq. persaepe euenisset, ut, qui non professi
essent se intercessuros, animaduersis uitijs legis ex ratione dissuadentium, intercederẽt: &
qui ad intercedendum uenissent, desisterent uicti auctoritatibus suadentium legem. Tum
inter praetorem tribunosq. omnia intẽpestiue agendi certamen erat. Tribuni festinationẽ
praetoris ante tempus intercedendo in aduentum imperatoris.

* *

peccauerimus ne adhuc dubiũ est: poenas, ignominias omnes iam patimur. Antea Cartha
giniensibus uictis, Philippo, Antiocho superatis, cum Romam uenissemus, ex publico ho-
spitio in curiam gratulatum uobis patres conscripti, ex curia in Capitoliũ ad deos uestros I
dona ferentes ueniebamus, nunc ex sordido diuersorio uix mercede recepti, ac prope ho-
stium more extra urbem manere iussi, in hoc squalore uenimus in curiam Romanam Rho-
dij, quos prouincijs nuper Lycia, atque Caria, quos praemijs, atq. honoribus amplissimis
donastis. Et Macedonas Illyriosq. liberos esse, ut audiuimus, iubetis, cum seruierint ante-
quam uobiscum bellarent (nec cuiusquã fortunae inuidemus, immo agnoscimus clemen-
tiam populi Romani) Rhodios, qui nihil aliud quam quieuerunt hoc bello hostes ex so-
cijs facturi estis? Certe quidem uos estis Romani, qui ideo felicia bella uestra esse, quia iu-
sta sint, prae uobis fertis: nec tam exitu eorum, quod uincatis, quam principijs, quod non
sine caussa suscipiatis, gloriamini. Messana in Sicilia oppugnata: Carthaginiẽses, Athenae
oppugnatae: & Graecia in seruitutẽ petita, & adiutus Hannibal pecunia, auxilijs Philippũ
hostem fecerunt. Antiochus ipse ultro, ab Aetolis hostibus uestris accersitus, ex Asia clas-
se in Graeciã transiecit, Demetriade & Chalcide & saltu Thermopylarũ occupato, de pos K
sessione imperij uos deijcere conatus. Cum Perseo, socij uestri oppugnati, alij interfecti re
guli principesq. gentium aut populorum, caussa belli uobis fuere. Quem tandem titulum
nostra calamitas habitura est, si perituri sumus? Nondũ segrego ciuitatis caussam a Polya
rato & Dione ciuibus nostris, & ijs, quos ut traderemus uobis adduximus. Si omnes Rho-
dij aeque noxij essemus, quod nostrum in hoc bello crimen esset? Persei partibus fauimus:
& quemadmodum Antiochi Philippiq. bello, pro uobis aduersus reges, sic nunc pro rege
aduersus uos stetimus. Quemadmodum soleamus socios iuuare, & quam impigre capesse
re bella, C. Liuium, L. Aemilium Regillum interrogate, qui classibus uestris in Asia prae-
fuerunt.

A fuerunt. Numquã ueſtrae naues pugnauere ſine nobis: noſtra claſſe pugnauimus ſemel ad Samum, iterum in Pamphylia aduerſus Hannibalem imperatorem: quae uictoria nobis eo glorioſior eſt, quod cum ad Samum magnam partem nauium aduerſa pugna, & egregiam iuuentutem amiſiſſemus, ne tanta quidẽ clade territi, iterum auſi ſumus regiae claſſi ex Syria uenienti obuiam ire. Haec nõ gloriandi cauſſa retuli, neque enim ea nunc noſtra eſt fortuna, ſed ut admonerẽ quemadmodum adiuuare ſocios ſolerẽt Rhodij. Praemia, Philippo & Antiocho deuictis, ampliſſima accepimus a uobis. Si, quae ueſtra nunc eſt fortuna deum benignitate, & uirtute ueſtra, ea Perſei fuiſſet, & praemia petitũ ad uictorem regẽ ueniſſemus in Macedoniam, quid tandem diceremus? Pecunia ne a nobis adiutum, an frumento? auxilijs terreſtribus an naualibus? quod praeſidiũ tenuiſſe nos? ubi pugnaſſe, aut ſub illius ducibus, aut per nos ipſos? Si quaereret, ubi miles noſter, ubi nauis intra praeſidia ſua fuiſ-

B ſet, quid reſpõderemus? Cauſſam fortaſſe diceremus apud uictorẽ, queãdmodũ apud uos dicimus. Hoc enim legatos utroque de pace mittendo conſecuti ſumus, ut ne ab utraque parte gratiam iniremus, ab altera etiam crimen & periculum eſſet. Quamquã Perſeus uere obijceret, id quod uos non poteſtis patres conſcripti: nos principio belli miſiſſe ad uos legatos, qui pollicerentur uobis quae ad bellum opus eſſent: naualibus, armis iuuentute noſtra, ſicut prioribus bellis, ad omnia paratos fore. ne praeſtaremus per uos ſtetit, qui de quacumque cauſſa tum aſpernati noſtra auxilia eſtis. Neque fecimus igitur quidquã tamquã hoſtes, neque bonorum ſociorum defuimus officio, ſed a uobis prohibiti praeſtare fuimus. Quid igitur? nihil ne factum neque dictũ eſt in ciuitate ueſtra Rhodij quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus? Hinc iam non quod factum eſt defenſurus ſum, non adeo inſanio, ſed publicã cauſſam a priuatorum culpa ſegregaturus. Nulla enim

C eſt ciuitas, quae non & improbos ciues aliquando, & imperitam multitudinem ſemper habeat. Etiam apud uos fuiſſe audiui, qui aſſentando multitudini graſſarentur: & ſeceſſiſſe aliquando a uobis plebem, nec in poteſtate ueſtra populum R. fuiſſe. Si hoc in hac tam bene morata ciuitate accidere potuit, mirari quiſquam poteſt aliquos fuiſſe apud nos, qui regis amicitiam petentes, plebem noſtram conſilij deprauarent? qui tamẽ nihil ultra ualuerunt, quã ut in officio ceſſaremus. Non praeteribo id quod grauiſſimum eſt in hoc bello crimen ciuitatis noſtrae. Legatos eodẽ tempore & ad uos & ad Perſea de pace miſimus. quod infelix conſilium furioſus (ut poſtea audiuimus) orator ſtultiſſimum fecit, quem ſic locutum conſtat, tamquam C. Popillius legatus Romanus, quem ad ſummouendos a bello Antiochum & Ptolemaeũ reges miſiſtis, loqueretur. Sed tamen ea ſiue ſuperbia, ſiue ſtultitia appellanda eſt, eadem quae apud uos, & apud Perſea fuit. Tam ciuitatum quam ſingulorum

D hominum mores ſunt: gentes quoque aliae iracundae, aliae audaces, quaedã timidae: in uinum, in uenerem proniores aliae ſunt. Athenienſium populum fama eſt celerem, & ſupra uires audacem eſſe ad conandum: Lacedaemoniorum cunctatorem, & uix in ea, quibus fidit, ingredientem. Non negauerim & totam Aſiae regionem inaniora parere ingenia: & noſtrorum tumidiorem ſermonem eſſe: quod excellere inter finitimas ciuitates uideamur, & id ipſum non tam uiribus noſtris, quam ueſtris honoribus ac iudicijs. Satis quidem & tunc in praeſentia caſtigata illa legatio erat, cum tam triſti reſponſo ueſtro dimiſſa. ſi tũ parum ignominiae penſum eſt, haec certe tam miſerabilis ac ſupplex legatio, etiam inſolẽtioris, quam illa fuit, legationis ſatis magnum piaculum eſſet. Superbiã, uerborum praeſertim, iracundi oderunt, prudentes irrident: utique ſi inferioris aduerſus ſuperiorem eſt, capitali poena nemo umquã dignã iudicauit. Id enimuero periculũ erat, ne Romanos Rhodij

E contemnerent: etiam deos aliqui uerbis ferocioribus increpant, nec ob id quemquam fulmine ictum audiuimus. Quid igitur ſuperat quod purgamus? ſi nec factum hoſtile ullum noſtrum eſt: & uerba tumidiora legati offenſionem aurium, non perniciẽ ciuitatis meruerũt? Voluntatis noſtrae tacite uelut litẽ aeſtimari ueſtris inter uos ſermonibus audio P.C. fauiſſe nos regi, & illum uincere maluiſſe: ideo bello perſequendos eſſe credunt. Alij ueſtrum, uoluiſſe quidem nos hoc, non tamen ob id bello perſequẽdos eſſe: neque moribus, neque legibus ullius ciuitatis ita cõparatum eſſe, ut, ſi quis uellet inimicum perire, ſi nihil fecerit, quo id fiat, capitis dãnetur. His qui nos poena nõ crimine liberant, gratiam quidẽ habemus: ipſi nobis hanc dicimus legem, ſi omnes uoluimus quod arguimur, non diſtinguimus uoluntatẽ a facto: omnes plectamur. Si alij principum noſtrorum uobis, alij regi faue-

fauerunt: non poſtulo ut propter nos, qui partium ueſtrarum fuimus, regis fautores ſalui F ſint. illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non eſtis uos illis infeſtiores, quã ciuitas ipſa: & hoc qui ſciebant, plerique eorum aut profugerunt, aut mortẽ ſibi conſciuerunt: alij damnati a nobis in poteſtate ueſtra erunt, patres conſcripti. Ceteri Rhodij, ſicut gratiã nullam meriti hoc bello, ita ne poenam quidẽ ſumus. Priorum noſtrorum benefactorum cumulus, hoc quod nunc ceſſatum in officio eſt, expleat. Cum tribus regibus geſſiſtis bella per hos annos. ne plus obſit nobis, quod uno bello ceſſauimus, quam quod duobus bellis pro uobis pugnauimus. Philippum, Antiochum, Perſea tamquam tres ſententias ponite. duae nos abſoluũt, una dubia eſt ut grauior ſit. Illi de nobis ſi iudicarent, damnati eſſemus. uos iudicate Patres cõſcripti, ſit Rhodus in terris, an funditus deleatur. Nõ enim de bello deliberatis Patres conſcripti, quod inferre poteſtis, gerere non poteſtis: cum nemo Rhodiorum arma aduerſus uos laturus ſit. Si perſeuerabitis in ira, tẽpus a uobis petemus, quo G hanc funeſtam legationem domum referamus: omnia libera capita, quidquid Rhodiorum uirorum feminarum eſt, cum omni pecunia noſtra naues conſcendemus: ac relictis penatibus publicis priuatiſq. Romã ueniemus: & omni auro & argẽto, quidquid publici, quidquid priuati eſt, in Comitio in ueſtibulo curiae ueſtrae cumulato, corpora noſtra coniugũq. ac liberorum ueſtrae poteſtati permittemus, hic paſſuri quodcumque patiendum erit. procul ab oculis noſtris urbs noſtra diripiatur, incendatur. Hoſtes Rhodios eſſe Romani iudicare poſſunt: eſt tamen & noſtrum aliquod de nobis iudicium, quod numquã iudicauimus nos ueſtros hoſtes: nec quidquam hoſtile, etiamſi omnia patiemur, faciemus. Secundum talem orationẽ uniuerſi rurſus procideruut, ramoſq. oleae ſupplices iactantes, tandẽ excitati curia exceſſerunt. Tunc ſententiae interrogari coeptae. Infeſtiſſimi Rhodijs erãt, qui cõſules praetoreſue aut legati geſſerant in Macedonia bellum. Plurimum cauſſam eorum adiuuit H M. Porcius Cato, qui aſper ingenio, tum lenẽ mitemq. ſenatorem egit. Non inſerã ſimulacrum uiri copioſi, quae dixerit referendo. ipſius oratio ſcripta exſtat, Originum quincto libro incluſa. Rhodijs reſponſum ita redditum eſt, ut nec hoſtes fierent, nec ſocij permanerent. Philocrates & Aſtymedes principes legationis erant. partem cum Philocrate renunciare Rhodum legationem placuit, partem cum Aſtymede Romae ſubſiſtere: quae, quae agerentur, ſciret, certioreſq. ſuos faceret. In praeſentia deducere ante certam diẽ ex Lycia Cariaq. iuſſerunt praefectos. Haec Rhodum nunciata, quae per ſe triſtia fuiſſẽt, quia maioris mali leuatus erat timor, cum bellum timuiſſent, in gaudium renunciata uerterunt. Itaq. extemplo coronam XX millibus aureorum decreuerunt. Theodotum praefectum claſſis in eam legationem miſerunt. Societatem ab Romanis ita uolebant peti, ut nullum de ea re ſcitum populi fieret, aut litteris mandaretur: quod niſi impetrarent, maior repulſis ignominia eſſet. Praefecti claſſis id unius erat ius, ut agere de ea re ſine rogatione ulla perlata poſſet. Nam ita per tot annos in amicitia fuerant, ut ſociali foedere ſe cum Romanis non illi- I garent: ob nullam aliam cauſſam, quã ne ſpem regibus abſcinderent auxilij ſui, ſi cui opus eſſet, neu ſibi ipſis fructus ex benignitate & fortuna eorum percipiendi. Tunc utique petenda ſocietas uidebatur, non quae tutiores eos ab alijs faceret, (nec enim timebant quẽquã praeter Romanos) ſed quae ipſis Romanis minus ſuſpectos. Sub idem fere tempus & Caunij deſciuere ab his. & Mylaſſenſes Euromeſium opida occuparunt. Non ita fracti animi ciuitatis erant, ut non ſentirent, ſi Lycia & Caria ademptae ab Romanis forent, cetera aut ſeipſa per defectionem liberarent, aut a finitimis occuparentur: includi ſe inſulae paruae & ſterilis agri litoribus, quae nequaquam alere tãtae urbis populum poſſet. Miſſa igitur iuuẽ K tute propere, & Caunios, quamquam Cibyratarum adſciuerãt auxilia, coegerunt imperio parere: & Mylaſſenſes Alabandeoſq., qui Euromenſium prouincia adempta, ad ipſos coniuncto exercitu uenerunt, circa Orthoſiã acie uicerunt. Dum haec ibi, alia in Macedonia, alia Romae geruntur, interim in Illyrico L. Anicius rege Gentio, ſicut ante dictum eſt, in poteſtatẽ redacto, Scodrae, quae regia fuerat, praeſidio impoſito Gabiniũ praefecit, Rhizoni & Olcinio urbibus opportunis C. Licinium. Praepoſitis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum eſt profectus. Vbi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cum inſulis obuiam effuſa. Hic praeſidio impoſito, in Moloſidẽ tranſgreſſus: cuius opidis praeter Paſſaronem & Tecmonem, & Phylacem, & Horreum receptis, primum ad Paſſaronem ducit. Antinous & Theodotus principes eius ciuitatis erant, inſignes & fauore Perſei, & odio aduerſus

A aduersus Romanos, ijdem uniuersae genti auctores desciscendi ab Romanis. Hi cōscientia priuatae noxae, quia ipsis nulla spes ueniae erat, ut communi ruina patriae opprimerētur, clauserūt portas, multitudinē ut mortē seruituti praeponerent hortantes. Nemo aduersus praepotentes uiros hiscere audebat. Tandem Theodotus quidam nobilis & ipse adolescens, cum maior a Romanis metus timorē a principibus suis uicisset, Quae uos rabies, inquit, agitat, qui duorum hominum noxae ciuitatis accessionem facitis. Equidē pro patria qui letum oppetissent, saepe fando audiui: qui patriam pro se perire aequum censerēt, hi primi inuenti sunt. Quin aperimus portas, & imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit? Haec dicentem cum multitudo sequeretur, Antinous & Theodotus in primā stationem hostiū irruperunt, atque ibi offerentes se ipsi uulneribus interfecti, urbs dedita est Romanis. Simili pertinacia Cephalonis principis clausum Tecmonem, ipso interfecto per B deditionem recepit. Nec Phylace nec Horreum oppugnationem tulerunt. Pacata Epiro, diuisisq. in hiberna copijs per opportunas urbes regressus ipse in Illyricum, Scodrae, quo quinque legati ab Roma uenerant, euocatis ex tota prouincia principibus conuentum habuit. Ibi pro tribunali pronunciauit de sententia consilij senatum populumq. R. Illyrios esse liberos iubere, praesidia ex omnibus opidis, arcibus & castellis sese deducturum. non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses & Taulantios, Dassaritiorū Pirustas, Rhizonitas, Olciniatas, quod incolumi Gentio ad Romanos defecissent. Daorsis quoque immunitatem dare, quod relicto Carauantio, cum armis ad Romanos transissent: Scodrensibus & Dassarensibus & Selepitanis ceterisq. Illyrijs uectigal dimidium eius, quod regi pependissent, īpositū. Inde in tres partes Illyricū diuisit. unā eā fecit, quae supra dicta est, alterā Labeatas omnes, tertiam Agrauonitas, & Rhizonitas, & Olciniatas, accolasq. eorum. Hac C formula dicta in Illyrico, ipse in Epiri Passaronem in hiberna redijt. Dum haec Illyrico gerunt, Paullus ante aduentum decem legatorum Q. Maximum filium iam ab Roma regressum, ad Aeginium & Agassas diripiendas mittit: Agassas, quod cum Marcio consuli tradidissent urbem, petita ultro societate Romana, defecerant rursus ad Persea: Aeginiensium nouum crimen erat: famae de uictoria Romanorum fidem non habentes, in quosdam militum urbem ingressos hostiliter saeuierant. Ad Aeniorum quoque hostiliter urbē diripiendam L. Postumium misit, quod pertinacius quam finitimae ciuitates in armis fuerāt. Autumni fere tempus erat, cuius temporis initio circumeundam Graeciā, uisendaq. quae nobilitata fama magis auribus accepta sunt, quam oculis noscuntur, ut statuit: praeposito castris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio & Athenaeo Eumenis regis fratre, per Thessaliam Delphos petit inclytum oracuD lum. Vbi sacrificio Apollini facto, inchoatas in uestibulo columnas, quibus impositurі statuas regis Persei fuerant, suis statuis uictor destinauit. Lebatiae quoque tēplum Iouis Trophonij adijt: ibi cum uidisse os specus, per quod oraculo utentes sciscitatum deos descendunt, sacrificio Ioui Hercynnaeq. facto, quorum ibi templum est, Chalcidem ad spectaculum Eurypi, Euboeaeq. ante insulae pōte continēti iunctae descēdit. A Chalcide Aulidem transijcit trium millium spatia distantem, portum inclytum statione quondam mille nauiū Agamemnoniae classis. Dianaeq. templum: ubi nauibus cursum ad Troiā, filia uictima aris admota rex ille regum tenuit. Inde Oropum Atticae uentum est: ubi pro deo uates Amphilochus colitur, templumq. uetustum est fontibus riuisq. circa amoenum. Athenas inde, plenas quidem & ipsas uetustate famae, multa tamen uisenda habentes: arcem, portus, muros Piraeeum urbi iungentes, naualia magnorum imperatorum, simulacra deorum hominumq. omni genere & materiae & artiū insignia. Sacrificio Mineruae praesidi arcis in urbe E facto profectus, Corinthum altero die peruenit. Vrbs erat tunc praeclara ante excidium. arx quoque & Isthmus praebuere spectaculum: arx inter omnia in immanem altitudinem edita, scatēs fontibus: Isthmus duo maria ab occasu & ortu solis finitima arctis faucibus dirimens. Sicyonem inde & Argos nobiles urbes adit: inde haud parem opibus Epidaurum, sed inclytam Aesculapij nobili templo, quod V millibus passuum ab urbe distans, nunc uestigijs reuulsorū donorum, tum donis diues erat, quae remediorū salutarium aegri mercedem sacrauerant deo. Inde Lacedaemonem adit non operum magnificentia, sed disciplina institutisq. memorabilem: unde per Megalopolim Olympiam adscēdit. ubi & alia quidē spectanda uisa, & Iouem uelut praesentē intuens, motus animo est. Itaque haud secus quā

si in Capitolo immolaturus esset, sacrificium amplius solito apparari iussit. Ita peragrata F Graecia, ut nihil eorũ, quae quisque Persei bello priuatim ac publice sensisset, inquireret, ne cuius metu sollicitaret animos sociorum: Demetriadẽ cum reuertit, in itinere sordidata turba Aetolorum occurrit. mirantiq. & percunctanti quid esset, defertur DL principes ab Lycisco & Tisippo circũsesso senatu per milites Romanos missos a Baebio praeside interfectos: alios in exsilium actos esse, bonaq. eorũ, qui interfecti essent, & exsulum possidere qui arguebant. Iussi Amphipolim adesse, ipse conuento Cn. Octauio Demetriade, postquã fama accidit transiecisse iam mare X legatos, omnibus alijs omissis Apolloniã ad eos pergit. Quo cum Perseus obuiã Amphipoli nimis soluta custodia processisset, (id diei iter est) ipsum quidem benigne allocutus est: ceterum postquam in castra ad Amphipolim uenit, grauiter increpuisse traditur C. Sulpicium: primum quod Persea tam procul a se uagari per prouinciã passus esset: deinde quod adeo indulsisset militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula sua pateretur: referriq. tegulas, & resarciri tecta sicut fuerant iussit. Et Persea quidem cum maiore filio Philippo traditos A. Postumio in custodiam misit: filiam cum minore filio a Samothrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit. Ipse, ubi dies uenit, quo adesse Amphipoli denos principes ciuitatũ iusserat, litterasq. omnes, quae ubique depositae essent, & pecuniam regiam conferri, cũ X legatis circũfusa omni multitudine Macedonum, in tribunali consedit. Assuetis regio imperio, tamen nouũ formã terribilem praebuit tribunal, summotor aditus, praeco, accensus, insueta omnia oculis auribusq. quae uel socios, nedum hostes uictos terrere possent. Silentio per praeconem facto, Paullus latine quae senatui quae sibi ex cõsilij sententia uisa essent, pronunciauit: ea Cn. Octauius praetor (nam & ipse aderat) interpretata sermone Graeco referebat. Omniũ primum liberos esse iubere Macedonas, habentes urbes easdem agrosq. utentes legibus H suis, annuos creantes magistratus, tributum dimidium eius quod pependissent regibus, pendere populo R. Deinde in IV regiones diuidi Macedoniam. unam fore & primam partem, quod agri inter Strymonem & Nessum amnẽ sit: accessurum huic parti trans Nessum, ad orientem uersum, qua Perseus tenuisset uicus, castella, opida, praeter Aenum & Maroneam & Abdera: trans Strymonem autem uergentia ad occasum, Bisalticam omnẽ cum Heraclea quam Sinticen appellant. Secundam fore regionem quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis praeter Sinticen Heracliam & Bisaltas: ab occasu qua Axius terminaret fluuius, additis Paeonis, qui prope Axium flumẽ ad regionem orientis colerent. Tertias pars facta, quam Axius ab oriente, Peneus amnis ob occasu cingunt. ad septemtrionẽ Bora mons obijcitur. adiecta huic parti regio Paeoniae, qua ob occasu praeter Axiũ amnẽ porrigitur. Edessa quoque & Beroea eodem concesserunt. quarta regio trans Boram montem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro. Capita regionum ubi concilia fierẽt, primae I regionis Amphipolim, secũdae Thessalonicen, tertiae Pellam, quartae Pelagoniã fecit. Eo concilia suae cuiusque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magistratus creari iussit. Pronunciauit deinde, neque connubium, neque commercium agrorum aedificiorũq. inter se placere cuiquam extra fines regionis suae esse. Metalla quoque auri atque argenti nõ exerceri, ferri & aeris permitti. uectigal exercentibus dimidium eius impositum quod pepẽdissent regi. Et sale inuecto uti uetuit. Dardanis repetẽtibus Paeoniam, quod & sua fuisset, & continens esset finibus suis, omnibus dare libertatẽ pronũciauit, qui sub regno Persei fuissent. Post non impetratã Paeoniam, salis commercium dedit. tertiae regioni imperauit, ut Stobos Paeoniae deueherẽt, pretiumq. statuit. Naualẽ materiam & ipsos caedere, & alios pati uetuit. Regionibus, quae affines barbaris essent, (excepta autem tertia omnes erant) permisit, ut praesidia armata in finibus extremis haberent. Haec pronunciata primo die cõ- K uentus uarie affecerunt animos. Libertas praeter spem data arrexit, & leuatum annuũ uectigal. regionatim commerciis interruptis ita uideri lacerata, tamquã animalia in artus alterum alterius indigentes distracta: adeo quanta Macedonia esset, quam diuisui facilis, ut se ipsa quaeq. contenta pars esset, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Bisaltas habet fortissimos uiros, (trans Nessum amnem incolunt, & circa Strymonem) & multas frugum proprietates, & metalla, & opportunitatem Amphipolis, quae obiecta claudit omnes ab oriente sole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes Thessalonicem & Cassandriam habet, ad hoc Pallenẽ fertilem ac frugiferam terram. maritimas quoque op-

portunitates

A portunitates ei praebent portus ad Toronem ac montem Atho,(Aeneae uocant hunc)alij ad insulam Euboeam,alij ad Hellespõtum opportune uersi. Tertia regio nobiles urbes E-dessam & Beroeam & Pellam habet, & Vettiorum bellicosam gentẽ: incolas quoque per multos Gallos & Illyrios impigros cultores. Quartam regionem Heordei & Lincestae & Pelagones incolũt: iuncta his Atintania & Stymphalis & Elimiotis: Frigida haec omnis, duraq; cultu,& aspera plaga est,cultorum quoque ingenia terrae similia habet. ferociores eos & accolae barbari faciunt, nunc bello exercentes, nunc in pace miscentes ritus suos. Diuisae itaque Macedoniae partium usibus separatis,quãta uniuersos teneat Macedonas formula dicta,cum leges quoque se daturum ostẽdisset. Aetoli deinde citati: in qua cognitione magis utra pars Romanis, utra regi fauisset, quaesitum est,quã utri fecissent iniuriam,aut accepissent. Noxa liberati interfectores, exsilium pulsis aeque ratũ fuit, ac mors
B interfectis. A.Baebius unus est dãnatus,quod milites Romanos praebuisset ad ministeriũ caedis. Hic euentus Aetolorum caussae in omnibus Graeciae gentibus populisq.eorũ,qui partis Romanorum fuerant, inflauit ad intolerabilem superbiam animos, & obnoxios pedibus eorum subiecit,quos,aliqua parte suspicio fauoris in regem contigerat. Tria genera principum in ciuitatibus erant: duo,quae adulando aut Romanorum imperium,aut amicitiam regum sibi priuatim opes oppressis faciebant ciuitatibus: medium unum utrique generi aduersum,libertatẽ & leges tuebatur. His,ut maior apud suos caritas,ita minor apud externos gratia erat.Secundis rebus elati Romanorum partis eius fautores,soli tum in magistratibus,soli in legationibus erant. Hi cum frequẽtes & ex Peloponneso & ex Boeotia, & ex alijs Graeciae concilijs adessent, impleuere aures decem legatorum:non eos tãtum, qui se propalam per uanitatem iactassent tamquam hospites & amicos Persei, sed multo
C plures alios ex occulto fauisse: reliquos per speciem tuẽdae libertatis in cõcilijs aduersus Romanos omnia instruxisse: nec aliter eas mansuras in fide gentes,nisi fractis animis partium aleretur,confirmareturq.auctoritas eorum,qui nihil praeter imperium Romanorum exspectarẽt. Ab his editis nominibus,euocati litteris imperatoris ex Aetolia Acarnaniaq. & Epiro & Boeotia,qui Romam ad caussam dicendam sequerentur:in Achaiam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius, & Cn. Domitius,ut ipsi edicto euocarent. Id duabus de caussis factum,una quod fiduciae plus animorumq.esse Achaeis ad nõ parendum credebant, & forsitam etiam in periculo fore Callicratem & ceteros criminũ auctores delatoresq.: altera cur praesentes euocarent caussa erat,quod ex alijs gẽtibus principũ litteras deprehensas in commentarijs regijs habebant:in Achaeis caecũ erat crimen,nullis eorum litteris inuentis. Aetolis dimissis,Acarnanum citata gens: in his nihil nouatum,nisi
D quod Leucas exempta est Acarnanum concilio. Quaerendo deinde latius,qui publice aut priuatim partium regis fuissent, in Asiam quoque cognitionem extendere, & ad Antissan in Lesbo insula diruendam, trãsducendos Methymnam Antissaeos,Labeonem miserunt: quod Antenorem,regium praefectum, quo tempore cum lembis circa Lesbum est uagatus,portu receptum cõmeatibus iuuissent. Duo securi percussi uiri insignes, Andronicus, Andronici filius Aetolus,quod patrem secutus arma contra populum Romanum tulisset, & Neo Thebanus,quo auctore societatem cum Perseo iunxerant. His rerum externarum cognitionibus interpositis,Macedonum rursus aduocatum conciliũ:pronunciatum, quod ad statum Macedoniae pertinebat: senatores,quos Synedros uocant,legendos esse,quorum consilio respublica administraretur. Nomina deinde sunt recitata principum Macedonum,quos cum liberis maioribus,quam XV annos natis praecedere in Italiam placeret. Id
E prima specie saeuum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate sua esse factũ. Nominati sunt enim regis amici purpuratiq.duces exercituum,praefecti nauiũ aut praesidiorum,seruire regi humiliter,alijs superbe imperare assueti:praediuites alij, alij quos fortuna non aequarent his sumptibus pares: regius omnibus uictus uestitusq.nulli ciuilis animus neque legum neque libertatis aequae patiens. Omnes igitur,qui in aliquibus ministerijs regijs, etiam qui in minimis legationibus fuerant, iussi Macedonia excedere,atque in Italiam ire: qui non paruisset imperio,mors denunciata. Leges Macedoniae dedit cũ tanta cura, ut nõ hostibus uictis, sed socijs bene meritis dare uideretur: & quas ne usus quidẽ longo tempore,qui unus est legum corrector, experiendo argueret. Ab serijs rebus ludicrum,quod ex multo ante praeparato,& in Asiae ciuitates,& ad reges missis,qui denũciarent,

rent,& cũ circumiret ipſe Graeciae ciuitates indixerat principibus,magno apparatu Amphipoli fecit. Nam & artificum omnis generis,qui ludicram artem faciebant,ex toto orbe terrarum multitudo, & athletarum & nobilium equorum conuenit, & legationes cum uictimis,& quidquid aliud deorum hominumq.cauſſa fieri magnis ludis in Graecia ſolet.ita factum eſt,ut non magnificentiam tantum, ſed prudentiam in dandis ſpectaculis, ad quae rudes tum Romani erant,admirarentur. Epulae quoque legationibus paratae & opulẽtia & cura eadem.Vulgo dictum ipſius ferebant,& cõuiuium inſtruere,& ludos parare eiuſdẽ eſſe,qui uincere bello ſciret. Edito ludicro omnis generis,clypeiſq.aereis in naues impoſitis,cetera omnis generis arma cumulata in ingentem aceruum,precatus Martem, Mineruam Luamq. matrem & ceteros deos, quibus ſpolia hoſtium dicare ius faſq. eſt, ipſe imperator face ſubdita ſuccendit,deinde circumſtantes tribuni militum pro ſe quiſque ignes coniecerunt.Notata eſt in illo cõuentu Europae Aſiaeq. undique partim ad gratulationẽ, partim ad ſpectaculum contracta multitudine, tantis naualibus terreſtribuſq. exercitibus, ea copia rerum,ea uilitas annonae,ut & priuatis,& ciuitatibus,& gentibus dona data pleraq.eius generis ſint ab imperatore,non in uſum modo praeſentem, ſed etiã quod domos aueherent.Spectaculo fuit ei quae uenerat turbae,nõ ſcenicum magis ludicrum,nõ certamina hominum aut curricula equorum, quã praeda Macedonica omnis ut uiſeretur expoſita,ſtatuarum tabularumq. textilium & uaſorum ex auro & argento & aere & ebore factorum ingenti cura in ea regia,ut non in praeſentem modo ſpeciẽ qualibus referta regia Alexandriae erat,ſed in perpetuum uſum fierent. Haec in claſſem impoſita,deuehenda Romã Cn.Octauio data.Paullus benigne legatis dimiſſis, tranſgreſſus Strymonem, mille paſſuũ ab Amphipoli caſtra poſuit:inde profectus,Pellã quincto die peruenit. Praetergreſſus urbem, ad Spelaeum (quod uocant) biduum moratus, P. Naſicam & Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Perſea iuuerant bello, miſit, iuſſos ad Oricum ſibi occurrere. ipſe Epirum petens quinctiſdecimis caſtris Paſſaronem peruenit. Haud procul inde Anicij caſtra aberãt.ad quẽ litteris miſſis,ne quid ad ea,quae fierẽt,moueretur: ſenatum praedam Epiri ciuitatum, quae ad Perſea defeciſſent, exercitui dediſſe: ſummiſſis centurionibus in ſingulas urbes, qui ſe dicerent ad praeſidia deducẽda ueniſſe, ut liberi Epirotae ſicut Macedones eſſent, denos principes,ex ſingulis euocauit ciuitatib.. Quibus cum denunciaſſet, ut aurum,atque argentum in publicum proferretur,per omnes ciuitates cohortes dimiſit. ante in ulteriores, quam in propiores, profecti,ut uno die in omnes perueniretur. Edita tribunis cẽturionibuſq.erant,quae agerentur,mane omne aurũ argentumq. collatum: hora quarta ſignum ad diripiendas urbes datum eſt militibus: tantaq. praeda fuit, ut in equitem C D denarij,peditibus duceni diuiderentur, centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerẽtur. Muri deinde direptarum urbium diruti ſunt:ea fuere opida circa LXX. uendita praeda omnium,de ea ſumma militi numeratum eſt.Paullus ad mare Oricum deſcendit,nequaquam,ut ratus erat,expletis militum animis, qui tamquã nullum in Macedonia geſſiſſent bellum, expertes regiae praedae eſſe indignabantur. Orici cum miſſas cum Scipione Naſica Maximoq. filio copias inueniſſet,exercitu in naues impoſito in Italiam tranſiecit.Et poſt paucos dies Anicius conuentu reliquorum Epirotarum Acarnanumq. acto, iuſſiſque in Italiam ſequi principibus,quorum cognitionem cauſſae reſeruarat,& ipſe nauib.exſpectatis,quibus uſus Macedonicus exercitus erat, in Italiã tranſiecit. Cum haec in Macedonia Epiroq.geſta ſunt,legati,qui cũ Attalo ad finiendum bellum inter Gallos & regem Eumenem miſſi erant,in Aſiam peruenerũt. Indutijs per hiemem factis, & Galli domos abierant, & rex in hiberna conceſſerat Pergamum, grauiq. morbo aeger fuerat. Ver primum ex domo exciuit: iamq.Synnada peruenerant, cum Eumenes ad Sardes undique exercitum contraxerat. Ibi & Romani Solouettium ducem Gallorum Synnadis allocuti,& Attalus cum eis profectus:ſed caſtra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex diſceptatione irritarentur. P.Licinius cum regulo Gallorum eſt locutus,retulitq. ferociorem eum deprecãdo factum, ut mirum uideri poſſet,inter opulentos reges Antiochum Ptolemaeumq.tantum legatorum Romanorum uerba ualuiſſe,ut extemplo pacem facerent, apud Gallos nullius momenti fuiſſe. Romam primum reges captiui Perſeus & Gentius in cuſtodiam cum liberis abducti, dein turba alia captiuorum: tum quibus Macedonum denunciatum erat,ut Romam uenirent: principumq.Graeciae:

F G H I K

A ciae: nam hi quoque non ſolum praeſentes exciti erant, ſed etiam ſi qui apud reges eſſe di
cebãtur, litteris accerſiti ſunt. Paullus ipſe poſt dies paucos regia naue ingẽtis magnitudi-
nis, quam XVI uerſus remorum agebant, ornata Macedonicis ſpolijs, non inſignium tan-
tum armorum, ſed etiam regiorum textilium, aduerſo Tiberi ad urbem eſt ſubuectus, com
pletis ripis obuiã effuſa multitudine. Paucos poſt dies Anicius & Octauius claſſe ſua adue
cti. Tribus ijs omnibus decretus eſt ab ſenatu triumphus: mandatumq. Q. Caſſio praetori,
cum tribunis pl. ex auctoritate patrum ageret, rogationem ad plebem ferrẽt, ut ijs, quo die
urbem triumphantes inueherentur, imperium eſſet. Intacta inuidia media ſunt, ad ſumma
ferme tendit. Nec de Anicij, nec de Octauij triumpho dubitatum eſt: Paullum, cui ipſi quo
que ſe comparare erubuiſſent, obtrectatio carpſit. Antiqua diſciplina milites habuerat. de
praeda parcius quam ſperauerant, ex tantis regijs opibus dederat, nihil relicturus, ſi auidi-
B tati indulgeretur, quod in aerariũ deferret. totus Macedonicus exercitus imperatori erat
negligenter affuturus comitiis ferendae legis: ſed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus
militum ſecundae legionis in Macedonia fuerat, priuatim imperatori inimicus, prẽſando
ipſe, & per ſuae legionis milites ſollicitãdo, ſtimulauerat, ut frequentes ad ſuffragiũ adeſ-
ſent, imperioſum ducem & malignum, antiquando rogationẽ, quae de triumpho eius fer-
retur, ulciſcerentur: plebem urbanam ſecuturam eſſe militum iudicia: pecuniam illum da
re non potuiſſe, militem honorem dare poſſe: ne ſperaret ibi fructum gratiae, ubi non me
ruiſſet. His incitatis, cum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius tribunus plebis
ferret, & priuatis lege dicendi locus eſſet ad ſuadendum, ut in re minime dubia, ſi quiſquã
procederet: Ser. Galba repente proceſſit, & a tribuno poſtulauit, ut, quoniam hora iam
octaua diei eſſet, nec ſatis temporis ad demõſtrandum haberet cur L. Aemilium nõ iube-
C rent triumphare, in poſterum diem differrent, & mane eam rem agerẽt. Integro ſibi die ad
cauſſam eam orandam opus eſſe. Cum tribunus dicere eo die ſi quid uellet, iuberet: in no-
ctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoq. exacta acerbe munia militiae: plus la
boris, plus periculi, quam deſideraſſet res, iniunctum: contra in praemijs, in honoribus,
omnia artata: militiamq., ſi talibus ſuccedat ducibus, horridiorem aſperioremq. bellan-
tibus, eandem uictoribus inopem, atq. inhonoratam futuram. Macedonas in meliori for-
tuna, quam milites Romanos eſſe. Si frequentes poſtero die ad legem antiquandam adeſ-
ſent, intellecturos potentes uiros non omnia in ducis, aliquid & in militum manu eſſe. His
uocibus incitati, poſtero die milites tanta frequentia Capitolium compleuerunt, ut aditus
nulli praeterea ad ſuffragium ferendum eſſet. Intro uocatae primae tribus cũ antiquarẽt,
concurſus in Capitolium principum ciuitatis factus eſt, indignum facinus eſſe clamitan-
D tium, L. Paullum tanti belli uictorem diſpoliari triumpho: obnoxios imperatores tradi li
centiae, atq. auaritiae militari: in uno nimis per ſe ambitionem peccare. Quid ſi domini mi
lites imperatoribus imponantur? In Galbam pro ſe quiſque probra ingerere. Tandem hoc
tumultu ſedato, M. Seruilius, qui conſul & magiſter equitum fuerat, ut de integro eam
rem agerent, ab tribunis petere, dicendiq. ſibi ad populum poteſtatem facerent. Tribuni
cum ad deliberandum ſeceſſiſſent, uicti auctoritatibus principum, de integro agere coepe-
runt: reuocaturoſq. ſe eaſdem tribus renunciarunt, ſi M. Seruilius aliiq. priuati, qui dicere
uellent, dixiſſent. Tum Seruilius. Quantus imperator L. Aemilius fuerit Quirites, ſi ex alia
re nulla aeſtimari poſſit, uel hoc ſatis erat, quod cum tam ſeditioſos & leues milites, tã no-
bilẽ, tam temerarium, tam eloquentem ad inſtigandam multitudinem inimicũ in caſtris
haberet, nullam in exercitu ſeditionem habuit. Eadem ſeueritas imperii, quam nunc ode-
E runt, tunc eos continuit. Itaque antiqua diſciplina habiti neque fecerunt. Ser. quidem Gal-
ba, ſi in L. Paullo accuſando tirocinium ponere, & documentum eloquẽtiae dare uoluit,
non triumphum impedire debuit: quem, ſi nihil aliud, ſenatus iuſtum eſſe iudicauerat: ſed
poſtero die quam triumphatum eſt, priuatum cum uiſurus eſſet, nomen deferret, & legib.
interrogaret: aut ſerius paullo, cum primum magiſtratus ipſe cepiſſet, diem diceret, inimi
cum ad populum accuſaret. Ita & pretium recte facti triumphum haberet L. Paullus pro
egregie bello geſto: & poenã, ſi quid & uetere gloria ſua & noua indignũ feciſſet. Sed uide
licet cui nullũ crimẽ, cui nullũ probrũ dicere poterat, eius obtrectare laudes uoluit. Diẽ in-
tegrũ heſterno die ad accuſandum L. Paullum petijt: quattuor horas quãtũ ſupererat diei,
dicẽdo abſumpſit. Quis umquã tã nocens reus fuit, cuius uitia uitae tot horis expromi nõ

 poſſent?

possent? Quid interim obiecit, quod L. Paullus, si caussam dicat, negatum uelit? Duas mihi aliquis conciones parumper faciat, unam militum Macedonicorum, puram alteram integrioris iudicij & a fauore & odio: uniuerso iudicante populo R. apud concionē togatā & urbanam prius res agatur. Quid apud Quirites Romanos Serui Galba diceres? Illa enim tibi tota abscissa oratio esset. In statione seuerius & intētius institisti: uigiliae acerbius & diligentius circumitae sunt: operis plus quam antea fecisti, cum ipse imperator & exactor circumires. Eodem die & iter fecisti, & in aciem ex itinere duxisti. Ne uictorem quidem te acquiescere passus est, statim ad persequendos hostes duxit. Cum te praeda partiēda locupletem facere posset, pecuniam regiā translaturus in triumpho est, & in aerariū laturus. Haec sicut ad militum animos stimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiae, parū auaritiae suae inseruitum censent: ita apud populum R. nihil ualuissent, qui, ut uetera, atq. audita a parentibus suis nō repetat, quae ambitione imperatorū clades acceptae sint, quae seueritate imperij uictoriae partae: proximo certe Punico bello, quid inter M. Minuciū magistrum equitum, & Q. Fabium Maximum dictatorē interfuerit, meminit. Itaque accusatorem id scire potuisse, & superuacaneam defensionem Paulli fuisse. Transeatur ad alteram concionem, nec Quirites uos, sed milites uideor appellaturus, si nomen hoc saltem ruborem incutere, & uerecundiam aliquam imperatoris uiolandi afferre possit. Equidem ipse aliter affectus animo sum, qui apud exercitum mihi loqui uidear, quam paullo ante eram cum ad plebem urbanam spectabat oratio. Quid etiam dicitis milites? Aliquis est Romae, praeter Persea, qui triumphari de Macedonibus nolit: & eum non ijsdem manib. discerpitis, quibus Macedonas uicistis? Vincere uos prohibuisset, si potuisset, qui triumphantes urbem inire prohibet. Erratis milites, si triumphum imperatoris tantum, & non militum quoque & uniuersi populi R. esse decus censetis. Non unius hoc Paulli. Multi etiam, qui ab senatu non impetrarunt triumphum, in monte Albano triumpharunt. Nemo L. Paullo magis eripere decus perfecti belli Macedonici potest, quam C. Lutatio primi Punici belli, quam P. Cornelio secundi, quam illis, qui post eos triumphauerunt. Nec L. Paullum minorem aut maiorem imperatorem triumphus faciet: militum magis in hoc uniuersiq. populi Romani fama agitur: primum ne inuidiae & ingrati animi aduersus clarissimū quemque ciuem opinionē habeat, & imitari in hoc populum Atheniensem lacerantem inuidia principes suos uideatur. Satis peccatum in Camillo a maioribus uestris est, quem tamen ante receptam per eum a Gallis urbem uiolarunt: satis insuper uobis in P. Africano, Literni domicilium & sedem fuisse domitoris Africae, Literni sepulcrum ostēdi. Erubescamus, gloria si par illis uiris L. Paullus, iniuria uestra exaequetur. Haec igitur primū infamia deleatur, foeda apud alias gentes, dānosa apud nostros. Quis enim aut Africani aut Paulli similis esse in ingrata & inimica bonis ciuitate uelit? Si infamia nulla esset, & de gloria tantum ageretur, qui tandem triumphus non communem nominis Romani gloriam habet? Tot de Gallis triumphi, tot de Hispanis, tot de Poenis, ipsorum tantum imperatorū an populi Romani dicuntur? Quemadmodum non de Pyrrho modo, nec de Hānibale, sed de Epirotis Carthaginiensibusq. triumphi acti sunt: sic nō M'. Curius tantum, nec P. Cornelius, sed Romani triumpharunt. Militum quidem propria est caussa, qui & ipsi laureati, & quisque donis, quibus donati sunt insignes, triumphum nomine cient: suasque & imperatoris laudes canentes per urbem incedunt. Si quando non deportati ex prouincia milites ad triumphum sint, fremunt: & tamen tum quoque, se absentes, quod suis manibus parta uictoria sit, triumphare credunt. Si quis uos interroget milites, ad quam rem in Italiam deportati, & non statim confecta prouincia dimissi sitis: quid Romam frequentes sub signis ueneritis, quid moremini hic, & nō diuersi domos quisque abeatis uestras: quid aliud respondeatis, quam uos triumphantes uideri uelle? Vos certe uictores conspici uelle debebatis. Triumphatum nuper de Philippo patre huius & de Antiocho est. ambo regnabant, cum de his triumphatum est. De Perseo capto in urbem cum liberis abducto nō triumphabitur? Quod si in curru scandentes Capitolium auratos purpuratosque, ex inferiore loco L. Paullus in turba togatorum unus priuatus interroget: L. Anici, Cn. Octaui, utrum uos digniores triumpho esse, an me censetis? currum ei cessuri, & prae pudore uidentur insignia ipsi sua tradituri: & uos Gentium, quam Persea, duci in triumphum mauultis Quirites, & de accessione potius belli, quam de bello, triumphari? Et legiones

F G H I K

A nes ex Illyrico laureatae urbem inibunt,& nauales socij?Macedonicae legiones suo abrogato triũphos alienos spectabunt? Quid deinde tã opima praeda,tam opulentae uictoriae spolijs fiet? Quo nã abdentur illa tot millia armorum detracta corporibus hostium? an in Macedoniam remittentur?Quo signa aurea,marmorea,eburnea,tabulae pictae,textilia,tãtum argenti caelati,tantum auri,tanta pecunia regia?an noctu tamquam furtiua in aerariũ deportabuntur? Quid illud spectaculum maximum?nobilissimus opulentissimusq. rex captus ubi uictori populo ostendetur? Quos Syphax rex captus,accessio Punici belli,concursus fecerit,plerique meminimus.Perseus rex captus,Philippus & Alexander filij regis,tãta nomina subtrahentur ciuitatis oculis? Ipsum L.Paullum bis consulem,domitorẽ Graeciae,omnium oculi conspicere urbem curru ingredientem auent. Ad hoc fecimus cõsulẽ, ut bellum per quadriennium ingenti etiam pudore nostro tractum perficeret: cui sortito B prouinciã,cui proficiscenti praesagientibus animis uictoriam triumphumq.destinauimus, ei uictori triumphum negaturi?& quidem non homines tantum, sed deos etiam suo honore fraudaturi? dijs quoque enim,non solum hominibus debetur. Vtrum maiores uestri omniũ magnarum rerum & principia exorsi ab dijs sunt,& finem eum statuerunt? cõsul proficiscens praetorue paludatis lictoribus in prouinciam & ad bellum, uota in Capitolio nũcupat: uictor perpetrato, eodem in Capitolio triumphans, ad eosdem deos, quibus uota nuncupauit,merita dona populi R.trãsducit.Pars non minima triumphi est,uictimae praecedentes, ut appareat dijs grates agentem imperatorem ob rempublicam bene gestam redire. Omnes illas uictimas,quas transducendas in triumpho iudicauit,alias alio caedente mactare. illas quidem epulas senatus, quae nec priuato loco,nec publico profano, sed in Capitolio eduntur, utrum hominum uoluptatis caussa, an deorum hominumque,auctore C Ser.Galba turbaturi estis?L.Paulli triumpho portae claudentur?rex Macedonum Perseus cum liberis & turba alia captiuorũ,spolia Macedonum circa flumen relinquentur?L.Paullus priuatus tamquam rure rediens a porta domum ibit? Et tu cẽturio,miles,quid de imperatore Paullo senatus decreuit,potius quam quid Ser.Galba fabuletur,audi: & hoc dicere me potius quam illum audi.Ille nihil praeterquam loqui,& ipsum maledice ac maligne,di dicit. Ego ter & uicies cum hoste per prouocationem pugnaui. ex omnibus,cum quibus manum conserui, spolia retuli,insigne corpus honestis cicatricibus omnibus aduerso corpore exceptis habeo. Nudasse deinde se dicitur,& quo quaeque bello uulnera accepta essent,retulisse.Quae dum ostentat,adapertis forte,quae uelanda erant,tumor inguinũ proximis risum mouit.tum,hoc quoque quod ridetis, inquit,in equo dies noctesq. persedendo habeo:nec magis me eius,quam cicatricum harum pudet paenitetq.: quando numquã D mihi impedimento ad rempublicam bene gerendam domi militiaeq. fuit. Ego hoc ferro saepe uexatum corpus uetus miles adolescentibus militibus ostendi.Galba nitens & integrum denudet.Reuocate,si uidetur,tribuni ad suffragium tribus:ego ad uos milites.

* * *

Summam omnis captiui auri argentiq. translati HS millies ducenties fuisse Valerius Antias tradit: quae haud dubie maior aliquanto summa ex numero plaustrorũ ponderibusq. auri argenti generatim ab ipso scriptis efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum absumptum,aut in fuga cum Samothracem peteret, dissipatum tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniae intra triginta annos post bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum,partim ex uectigalibus alijs coaceruatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniae Philippus,Perseus contra praediues,bellare cum Romanis coepit. E Ipse postremo Paullus in curru, magnã cum dignitate alia corporis,tum senecta ipsa maiestatem praeseferens.post currum inter alios illustres uiros filij duo:Q.Maximus & P.Scipio: deinde equites turmatim,& cohortes peditum suis quaeque ordinibus. Pediti in singulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti: tantum pediti daturum fuisse credunt,& pro rata alijs,si aut non refragati honori eius fuissent,aut benigne hac ipsa summa pronunciata acclamassent. Sed non Perseus tantum per illos dies documentum humanorum casuum fuit, in catenis ante currum uictoris ducis per urbem hostium ductus: sed etiam uictor Paullus auro purpuraque fulgens. Nam duobus e filijs, quos duobus datis in adoptionem,solos nominis sacrorum familiaeque heredes retinuerat domi,minor ferme XII annos natus,quinque diebus ante triumphum, maior XIV annorum triduo post

triumphum deceſſit, quos praetextatos curru uehi cũ patre, ſibi ipſos ſimiles praedeſtinan F
tes triumphos oportuerat. Paucis poſt diebus data a M. Antonio tribuno pl. concione, cum
de ſuis rebus geſtis more ceterorum imperatorum diſſeruiſſet, memorabilis eius oratio, &
digna Romano principe fuit. Quamquam & quam feliciter Rempublicam adminiſtraue-
rim, & quod duo fulmina domum meam per hos dies percuſſerint, non ignorare uos Qui-
rites arbitror, cum ſpectaculo uobis nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorũ
fuerint: tamen paucis quaeſo ſinatis me cum publica felicitate cõparare eo quo debeo ani
mo priuatam meam fortunam. Profectus ex Italia claſſem a Brundiſio ſole orto ſolui: nona
diei hora cum omnibus meis nauibus Corcyram tenui. Inde quincto die Delphis Apollini
pro me exercitibuſq. & claſſibus ueſtris ſacrificaui. A Delphis quincto die in caſtra perue-
ni: ubi exercitu accepto, mutatis quibuſdã, quae magna impedimenta uictoriae erãt, pro-
greſſus, quia inexpugnabilia caſtra hoſtium erant, neque cogi pugnare poterat rex, inter G
praeſidia eius ſaltum ad Petram euaſi: & ad pugnam rege coacto acie uici, Macedoniam in
poteſtatem populi R. redegi. & quod bellum per triennium tres ante me conſules ita geſſe
runt, ut ſemper ſucceſſori traderent grauius, id ego quindecim dieb. perfeci. Aliarum dein-
de ſecundarum rerum uelut prouentus ſecutus: ciuitates oẽs Macedoniae ſe dediderunt:
gaza regia in poteſtatem uenit: rex ipſe, tradentibus prope ipſis dijs, in templo Samothra-
cum cum liberis eſt captus. Mihi quoque ipſi nimia iam fortuna mea uideri, eoq. ſuſpecta
eſſe. Maris pericula timere coepi in tanta pecunia regia in Italiam traijcienda, & uictore
exercitu tranſportando. Poſtquam oĩa ſecundo nauium curſu in Italiã peruenerunt, neque
erat, quod ultra precarer, illud optaui, ut, cum ex ſummo retro uolui fortuna cõſueſſet, mu-
tationem eius domus mea potius, quam reſp. ſentiret. Itaq. defunctam eſſe fortunam publi
cam mea tam inſigni calamitate ſpero, quod triumphus meus, uelut ad ludibrium caſuum H
humanorum, duobus funeribus liberorum meorum eſt interpoſitus. Et cũ ego & Perſeus
nunc nobilia maxime ſortis mortalium exempla ſpectemur, ille qui ante ſe captiuos capti
uus ipſe duci liberos uidit, incolumes tamen eos habet: ego, qui de illo triumphaui, ab alte
rius funere filij in currum, ex Capitolio ad alterum prope iam exſpirantem ueni; neque ex
tanta ſtirpe liberum ſupereſt, qui L. Aemilij Paulli nomen ferat. Duos enim tamquam ex
magna progenie liberorum in adoptionem datos Cornelia & Fabia gens habent, Paulli in
domo praeter ſe nemo ſupereſt. Sed hanc cladem domus meae, ueſtra felicitas & ſecun-
da fortuna publica conſolatur. Haec tanto dicta animo magis confudere audientium ani-
mos, quam ſi miſerabiliter orbitatem ſuam deflendo locutus eſſet. Cn. Octauius Kalend.
Decembribus de rege Perſeo naualem triumphum egit. Is triumphus ſine captiuis fuit, ſi
ne ſpolijs. Dedit ſocijs naualibus in ſingulos denarios ſeptuagenos quinos: gubernatori- I
bus, qui in nauibus fuerant, duplex, magiſtris nauium quadruplex. Senatus deinde habitus
eſt. patres cenſuerunt, ut Q. Caſſius Perſea regem cum Alexandro filio Albam in cuſto-
diam duceret, comites, pecuniam, argentum, inſtrumentum, quod haberet. Bitis regis Thra
cum filius cum obſidibus in cuſtodiam Carſeolos eſt miſſus. Ceteros captiuos, qui in triũ-
pho ducti erant, in carcerem condi placuit. Paucos poſt dies, quam haec acta, legati ab Co
tye rege Thracum uenerunt, pecuniam ad redimendum filium alioſq. obſides apportãtes.
Eis in ſenatum introductis, & id ipſum argumenti praetendentibus orationis, non ſua uo-
luntate Cotyn bello iuuiſſe Perſea, quod obſides dare coactus eſſet, orantibuſq. ut eos pre
tio, quantum ipſi ſtatuiſſent patres, redimi paterentur, reſpõſum ex auctoritate ſenatus eſt,
populum R. meminiſſe amicitiae, quae cum Cotye maioribuſq. eius & gente Thracũ fuiſ-
ſet. obſides datos crimen non criminis defenſionem eſſe, cum Thracum genti ne quietus
quidem Perſeus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Ceterum etſi Cotys K
Perſei gratiam praetuliſſet amicitiae populi Romani: magis, quid ſe dignum eſſet, quam
quid merito eius fieri poſſet, aeſtimaturum: filium, atq. obſides ei remiſſurũ. Beneficia gra-
tuita eſſe populi Romani, pretium eorum malle relinquere in accipientium animis, quam
praeſens exigere. Legati nominati, T. Quinctius Flamininus, C. Licinius Nerua, M. Cani-
nius Rebilus, qui obſides in Thraciam reducerent: & Thracibus munera data in ſingulos
binũ milliũ aeris. Bitis cum ceteris obſidibus a Carſeolis accerſitus, ad patrem cum legatis
miſſus. Naues regiae captae de Macedonibus inuſitatae ante magnitudinis in cãpo Martio
ſubductae ſunt. Haerẽte adhuc nõ in animis modo, ſed paene in oculis memoria Macedo-

A nici triumphi, L. Anicius Quirinalibus triumphauit de rege Gentio, Illyriisq.. Similia omnia magis uisa hominibus quam paria: minor ipse imperator & nobilitate Anicius cũ Aemilio,& iure imperij praetor cum consule collatus: non Gentius Perseo, non Illyrij Macedonibus, non spolia spolijs, non pecunia pecuniae, non dona donis comparari poterãt. Itaque sicut praefulgebat huic triumphus recẽs, ita apparebat ipsum per se intuentib. nequaquam esse contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies terra mariq. ferocem, locisque munitis fretam gentem Illyriorum: regem regiaeq. omnes stirpis ceperat: transtulit in triũphum multa militaria signa, spoliaq. alia, & supellectilem regiam: auri pondo XX & VII: argenti X & IX pondo: denarium tria millia, & CXX millia Illyrici argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum coniuge & liberis, & Carauantius frater regis, & aliquot nobiles Illyrij. De praeda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, B triplex equiti, socijs nominis Latini quantum ciuibus, & socijs naualibus dedit quantum militibus. Laetior hunc triumphum est secutus miles, multisq. dux ipse carminib. celebratus. HS ducenties ex ea praeda redactum esse auctor est Antias, praeter aurum argentumq. quod in aerarium sit latum: quod quia unde redigi potuerit non apparebat, auctorem pro re posuit. Rex Gentius cum liberis & coniuge & fratre Spoletũ in custodiam ex senatuscõsulto ductus: ceteri captiui Romae in carcerem coniecti, recusantibusq. custodiam Spoletinis Iguuium reges trãsducti. Reliquum ex Illyrico praedae CCXX lembi erant: de Gẽtio rege captos eos Corcyraeis & Apolloniatibus & Dyrrhachinis Q. Cassius ex senatuscõsulto tribuit. Consules eo anno agro tantum Ligurum populato cum hostes exercitus numquam eduxissent, nulla re memorabili gesta, Romam ad magistratus subrogandos redierunt: & primo comitiali die consules crearunt M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gal- C lum. deinde praetores postero die, L. Liuium, L. Appuleium Saturninum, A. Licinium Neruam, P. Rutilium Caluum, P. Quinctilium Varum, M. Fonteiũ. His praetorib. duae urbanae prouinciae sunt decretae, duae Hispaniae Sicilia ac Sardinia. Interkalatũ eo anno, postridie Terminalia interkalares fuerunt. Augur eo anno mortuus est C. Claudius: in eius locum augures legerunt T. Quinctium Flamininum. & flamen Quirinalis mortuus Q. Fabius Pictor. Eo anno rex Prusias uenit Romam cum filio Nicomede. Is magno comitatu urbem ingressus, ad forum a porta tribunalq. Q. Cassij praetoris perrexit. concursuq. undiq. facto, deos, qui urbem Romam incolerent, senatumq. & populum Romanum salutatum se dixit uenisse: & gratulatum, quod Persea Gentiumq. reges uicissent, Macedonibusq. & Illyrijs in ditionem redactis auxissent imperium. Cum praetor senatũ ei, si uelit, eo die daturum dixisset, biduum petijt, quo templa deum urbemq. & hospites amicosq. uiseret. Datus, qui D circumduceret eum, L. Cornelius Scipio quaestor, qui & Capuam ei obuiã missus fuerat: & aedes, quae ipsum comitesq. eius benigne reciperent, conductae. Tertio post die senatum adit, gratulatus uictoriam est: merita sua in eo bello commemorauit: petijt, ut uotum sibi soluere, Romae in Capitolio x maiores hostias & Praeneste unã Fortunae liceret: ea uota pro uictoria populi Romani esse. Et ut societas secum renouaretur: agerq. sibi de rege Antiocho captus, quem nulli datum a populo Romano Galli possiderent, daretur. Filium postremo Nicomedem senatui commendauit. Omnium, qui in Macedonia imperatores fuerant, fauore est adiutus. Itaq. cetera, quae petebat, concessa: de agro responsum est, legatos ad rem inspiciendam missuros. Si ager populi R. fuisset, nec cuiquam datus esset, dignissimum eo dono Prusiam habituros esse. Si autem Antiochi non fuisset, eo ne populi quidẽ Romani factum apparere. aut si datus Gallis esset, ignoscere Prusiam debere, si ex nullius E iniuria quidquam ei datum uellet populus R. Ne quod detur quidem, gratum esse donum posse, quod eum, qui det, ubi uellet ablaturum esse sciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quanta cura regum amicorum liberos tueatur populus R. documento Ptolemaeum Aegypti regẽ esse. Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex sestertijs iussa dari, & uasorum argenteorum pondo L. Et filio regis Nicomedi ea summa munera dari cẽsuerũt, ex qua Masgabae filio regis Massanisae data essent: & ut uictimae aliaq. quae ad sacrificium pertinerent, seu Romae, seu Praeneste immolare uellet, regi ex publico, sicut magistratibus Romanis, praeberẽtur: & ut ex classe, quae Brundisij esset, naues lõgae uiginti assignarentur, quibus uteretur donec ad classem dono datam ei rex peruenisset, L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet, sumptũq. ipsi & comitibus praeberet donec nauẽ cõscendisset.

diſſet. Mire laetũ,ex ea benignitate in ſe populi Romani regem fuiſſe ferunt: munera ſibi ipſum emiſſe,filium iuſiſſe donum populi R. accipere. Haec de Pruſia noſtri ſcriptores. Polybius eum regem indignum maieſtate nominis tanti tradit: pileatum capite raſo obuiã ire legatis ſolitum,libertũq. ſe populi Romani ferre,& ideo inſignia ordinis eius gerere. Romae quoque cum ueniret in curiam,ſummiſiſſe ſe,& oſculo limen curiae cõtigiſſe,& deos ſeruatores ſuos ſenatum appellaſſe,aliamq. orationem non tam honorificam audientibus quam ſibi deformem habuiſſe. Moratus circa urbem XXX haud amplius dies, in regnum eſt profectus. F

FINIS

EPITOME. LIBRI. XLVI G

EVMENES rex Romam uenit. qui,quia Macedonico bello ſe mediũ egerat,ne aut hoſtis iudicatus uideretur,ſi excluſus eſſet; aut liberatus crimine,ſi admitteretur: in cõmune lex lata eſt,ne cui regi Romam uenire liceret. Claudius Marcellus conſul alpinos Gallos,
AN. 584 C. Sulpicius Gallus conſul Ligures ſubegit. Legati Pruſiae regis cõqueſti ſunt de Eumene,quod fines ſuos depopularetur: dixeruntq. eum conſpiraſſe cum Antiocho contra populum Romanum. Societas cum deprecantibus Rhodijs iuncta eſt. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt ciuium capita CCCXXVII millia, XXII. Princeps ſenatus lectus M. Aemilius Lepidus. Ptolemaeus Aegyptiorum rex a minore fratre e regno pulſus, miſſis ad eum legatis in regnum reſtitutus eſt. Ariarathe Cappadociae rege mortuo, filius eius H
Ariarathes accepit regnum,& amicitiam per legatos cum populo Romano renouauit. Res praeterea aduerſus Ligures,Corſos, & Luſitanos uario euẽtu geſtas,& motus Syriae mortuo Antiocho,qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat,continet. Hunc Antiochum puerum cum Lyſia tutore eius Demetrius Seleuci filius, qui Romam obſes miſſus fuerat, clam, quia non dimittebatur a Romanis, interemit: & ipſe in regnum receptus. L. Aemilius Paullus,qui Perſeum uicerat,mortuus: cuius tanta abſtinentia fuit,ut,cum ex Hiſpania, & Macedonia maximas opes retuliſſet, uix ex auctione bonorum eius redactũ ſit, unde dos uxori eius redderetur. Pomptinae paludes a Cornelio Cethego conſule, cui ea
AN. 590 prouincia euenerat,ſiccatae,agerq. ex ijs factus.

LIBRI. XLVII I

CN. Tremellio tribuno pl. multa dicta eſt, quod cum M. Aemilio Lepido Pontifice maximo iniurioſe contenderat. Sacrorumq. magiſtratuum ius potentius fuit. Lex de ambitu lata. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt ciuium capita CCCXXIIX millia,
AN. 594 CCCXIV. Et princeps ſenatus lectus Aemilius Lepidus. Inter Ptolemaeos fratres,qui diſſidebant,foedus ictum,ut alter in Aegypto,alter Cyrenis regnaret. Ariarathes Cappadociae rex conſilio Demetrij regis Syriae & uiribus pulſus regno,a ſenatu reſtitutus eſt. Miſſi a ſenatu legati,qui inter Maſſaniſam & Carthaginiẽſes de agro iudicarẽt. C. Marcius conſul aduerſum Dalmatas parum proſpere primum, poſtea feliciter pugnauit. cum quibus bello confligendi cauſſa fuit, quod Illyrios populi Romani ſocios uaſtauerant. eandemque gentem Cornelius Naſica conſul domuit. Q. Opimius conſul tranſalpinos Ligu- K
AN. 595 AN. 596 res,qui Maſſilienſium opida Antipolim & Nicaeam uaſtabant,ſubegit. Praeterea in Hiſpania a compluribus parum proſpere res geſtas continet. Conſules anno quingenteſimo nonageſimo octauo ab urbe condita,magiſtratum peractis comitijs, inſequentiſq. anni conſulibus creatis, inire coeperunt. Mutandi comitia cauſſa fuit, quod Hiſpani rebellabant.
AN. 598. Legati ad diſceptandum inter Maſſaniſam & Carthaginienſes miſſi, nunciauerunt uim naualis materiae ſe Carthagine deprehendiſſe. Aliquot praetores a prouincijs auaritiae nomine accuſati,damnati ſunt.

LIBRI. XLIIX

A Lvstrvm a censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita CCCXXIV millia. Semina tertij belli Punici referuntur. Cum in finibus Carthaginiensium maximus Numidarum exercitus, Archobarzane duce Syphacis nepote, diceretur esse, M. Porcius Cato suasit, ut Carthaginiensibus, qui exercitum specie contra Massanissam regē, sed re uera cōtra Romanos accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. contradicente P. Cornelio Nasica, placuit legatos mitti Carthaginem, qui specularentur quid ageretur. Castigato senatu Carthaginiensium, quod contra foedus exercitum & nauales materias haberent, pacem inter Massanissam & eos facere uoluerunt, Massanissa agro, de quo lis erat, cedente. sed Gisgo, Hamilcaris filius, homo seditiosus, qui tunc in magistratu erat, cum senatus pariturum se iudicio legatorum dixisset, ita bellum aduersus Romanos suadendo concitauit, ut
B legatos, quo minus uiolarentur, fuga explicuerit. Id nunciantes, infestum iā senatum Carthaginiensibus, infestiorē fecerunt. M. Porcius Cato funus mortui filij in praetura, tenuissimo, ut ualuit, (nam pauper erat) sumptu fecit. Andriscus, qui se Persei filium, regis quondam Macedoniae, ingenti asseueratione mentiretur, Romā missus. M. Aemilius Lepidus, qui princeps senatus ab sextis iam censoribus erat lectus, antequam exspiraret, praecepit filijs, lecto se strato sine linteis, sine purpura efferrent: in reliquum funus ne plus quā aeris denos consumerent: imaginum specie, non sumptibus nobilitari maximorum uirorū funera solere. De ueneficijs quaesitum. Publicia & Licinia nobiles feminae, quae uiros suos necasse insimulabantur, cognita caussa, cum praetori praedes uadesque dedissent, cognatorum decreto necatae sunt. Gulussa Massanissae filius denunciauit Carthagine delectus
C agi, classem comparari, & haud dubium bellum strui. Cum Cato suaderet, ut ijs bellum indiceretur, P. Cornelio Nasica dicente nihil temere faciundum, placuit decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus consules cum delectum seuere agerent, nec quemquam gratia dimitterent: a tribunis plebis, qui pro amicis suis uacationem impetrare non potuerunt, in carcerem coniecti sunt. Hispaniense bellum cum parum prospere aliquoties gestum ita confudisset ciuitatem Romanam, ut ne ij quidem inuenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire uellent, P. Cornelius Aemilianus processit: & excepturum se militiae genus, quodcumque imperatū esset, professus est. quo exemplo ad militandi studium omnes incitauit. L. Lucullus consul, cum M. Claudius Marcellus, cui successerat, pacasse omnes Celtiberiae populos uideretur, Vaccaeos, Cātabros, & alias adhuc incognitas nationes in Hispania subegit. Ibi P. Cornelius Africanus Scipio
D Aemilianus, L. Paulli filius, Africani nepos, sed adoptiuus, prouocatorem barbarum tribunus militum occidit: & in expugnatione Intercatiae urbis maius etiā periculum adijt. nam murum primus omnium trāscendit. Ser. Sulpicius Galba praetor male aduersus Lusitanos pugnauit. Cum legati ex Africa cum Carthaginiensium oratoribus, & Gulussa Massanissae filio rediissent, dicerentq. se & exercitum & classem Carthagine deprehendisse, perrogari sententias placuit. Catone & alijs principibus senatus suadentibus, ut in Africam confestim transportaretur exercitus, quod Cornelius Nasica dicebat nondum sibi iustam caussam bellandi uideri: placuit, ut bello abstinerent, si Carthaginienses classem exussissent, & exercitum dimisissent: si minus, proximi consules de bello Punico referrent. Cum locatum a censoribus theatrum exstrueretur, P. Cornelio Nasica auctore, tamquā inutile & nociturum publicis moribus, ex S.C. destructum est: populusq. aliquandiu stans ludos spectauit. Carthaginiēses cum aduersum foedus bellum Massanissae intulissent, uicti eo nonagesimū
E secundum annum habente, & sine pulpamine mandere, & gustare pacem tantummodo solito: insuper Romanum bellum meruerunt.

An. 599

LIBRI. XLIX

Tertii Punici belli initium altero & sexcentesimo anno ab urbe condita, intra quinctum annum, quam erat coeptum, consummati. Inter M. Porcium Catonem & Scipionem Nasicam, quorum alter sapientissimus uir in ciuitate habebatur, alter optimus uir etiam a senatu iudicatus erat, diuersis certatum est sententijs: Catone suadente bellum, &, ut tolle An. 601

retur, deleretúrq. Carthago, Nasica dissuadente: placuit tamen, eo quod contra foedus naues haberent, & extra fines exercitum duxissent: quodq. socio populi R. & amico Massanissae arma intulissent, & quod filium eius Gulussam, qui cum legatis Romanis erat, in opidũ non recepissent, bellum ijs indici. Prius quã ullae copiae in naues imponerentur, Vticẽses legati Romam uenerunt, se, suaq. omnia dedẽtes. Ea legatio ueluti maximum belli omen, grata patribus, acerba Carthaginiensibus fuit. Diti patri ludi ad Terentum ex praecepto librorum Sibyllinorum facti: qui anno centesimo, primo Punico bello, quingentesimo & altero anno ab urbe condita facti fuerant. Legati triginta Romam uenerunt, per quos Carthaginienses se dedebant. Catonis sententia peruicit, ut decreto perstaretur: &, ut cõsules quãprimum proficiscerentur ad bellum. Qui ubi in Africam transierunt, acceptis, quos imperauerant, trecentis obsidibus, & armis, omnibusq. instrumentis belli, si qua Carthagine erant: tunc cum ex auctoritate patrum iuberent, ut in alium locum dũ procul a mari decẽ millia passuum, nec minus remotum opidum facerent, indignitate rei ad bellandum Carthaginienses compulerunt. Obsideri oppugnariq. coepta est Carthago a L. Marcio, M. Manilio consulibus. In qua oppugnatione, cum neglectos ab una parte muros duo tribuni temere cum cohortibus irrupissent, & ab opidanis grauiter caederentur, a Scipione Africano expliciti sunt. per quem & castellum Romanorum, quod nocte oppugnabant, paucis equitibus iuuãtibus liberatum est: castrorumq. quae Carthaginienses omnibus copijs pariter ab urbe egressi oppugnabant, liberatorum is ipse praecipuam gloriam tulit. Praeterea cum ab irrita oppugnatione Carthaginis consul, (alter enim Romã ad comitia ierat) exercitum ducere aduersus Hasdrubalẽ uellet, qui cum altera manu iniquum saltũ insederat: suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confligeret. uictus deinde complurium, qui & prudentiae eius & uirtuti inuidebant, sentẽtijs, & ipse saltum ingressus est. cumq., sicut praedixerat, fusus fugatusq. esset Romanus exercitus, & duae cohortes ab hoste obsiderẽtur: cũ exiguis equitum turmis in saltum reuersus liberauit eas, & incolumes reduxit. Quam uirtutem eius & Cato uir promptioris ad uituperandum linguae, in senatu sic prosecutus est, ut diceret, reliquos, qui in Africa militarent, umbras militare; Scipionẽ uigere. Et populus Romanus eo fauore illum complexus est, ut comitijs complurimae eum tribus consulem scriberent: cum hoc per aetatem non liceret. Cum L. Scribonius tribunus pl. rogationem promulgasset, ut Lusitani, qui in fidem po. Ro. dediti a Ser. Galba in Galliam uenissent, in libertatem restituerẽtur: M. Cato acerrime suasit. exstat oratio in annalibus eius inclusa. Q. Fuluius Nobilior & saepe ab eo in senatu laceratus, respondit pro Galba, ipse quoque Galba, cum se damnari uideret, complexus duos filios praetextatos, & filium Caij Sulpicij, cuius tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, ut rogatio antiquaretur. exstãt tres orationes eius: duae aduersum Libonẽ tribunum plebis, rogationesq. eius habitas de Lusitanis: una contra L. Cornelium Cethegum, in qua Lusitanos prope se castra habẽtes caesos fatetur: quod compertum habuerit, equo, atque homine suo ritu immolatis per speciem pacis adoriri exercitum suũ in animo habuisse. Andriscus quidã ultimae sortis homo, Persei regis se filiũ ferẽs, & mutato nomine Philippus uocatus, cum ab urbe Roma, quo illũ Demetrius Syriae rex ob hoc ipsum mẽdaciũ miserat, clã profugisset, multis ad falsam eius fabulam uelut ad ueram coeuntibus, contracto exercitu, totam Macedoniam aut uoluntate incolentium, aut armis occupauit. Fabulam autem huiusmodi finxerat: Ex pellice se & Perseo rege ortum, traditum educandum Cretae se cuidam esse: ut in belli casus, quod ille cũ Romanis gereret, aliquod uelut semen stirpis regiae exstaret. Perseo demortuo, Adramiti se educatum usque ad duodecimum annum aetatis. patrẽ eum esse credentem, a quo educaretur, ignarum generis fuisse sui. affecto deinde eo, cum prope ad ultimum uitae finẽ esset, detectam tãdem sibi originem suam: falsaeq. matri libellum datum signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, cum ad puberem aetatem uenisset: obtestationesque ultimas adiectas, ut res in occulto ad id tempus seruaretur. pubẽscẽti libellum traditum: in quo relicti sibi duo thesauri a patre dicerentur. tum scientem mulierẽ subditicium se esse, ueram stirpem ignorãti edidisse genus; atq. obtestatam, ut, prius quam ad Eumenem manaret res, Perseo inimicum, excederet ijs locis, ne interficeretur. eo se exterritum, simul sperantem aliquod auxilium a Demetrio, in Syriam se contulisse: atq. ibi primum, quis ipse omnino esset, palam expromere ausum.

LIBRI

A LIBRI. L

THESSALIA, cum & illam inuadere armis, atque occupare Pseudophilippus uellet, per Romanorum legatos auxilijs Achaeorum defensa est. Prusias rex Bithyniae, omniũq. humillimorum uitiorum a Nicomede filio adiuuante Attalo rege Pergami, occisus est. Habebat alterum filium, qui pro superiore ordine dentium enatum habuisse unũ os continẽs dicitur. Cum legatos ad pacem inter Nicomedem & Prusiam faciẽdam Romani misissent: & unus ex ijs caput multis cicatricibus farsum haberet, alter pedibus aeger esset, tertius ingenio socors haberetur: dixit Cato eam legationem nec caput nec pedes nec cor habere. In Syria, quae eo tempore ex stirpe generis Persei regis Macedonum inertia socordiaq. similem Prusiae regem habebat: iacente eo in ganeo & lustris, Hãmonius regnabat: per
B quem & amici omnes regis, & Laodice regina, & Antigonus Demetrij filius occisi. Massanissa Numidiae rex maior nonaginta annis uir insignis decessit. Inter cetera opera iuuenilia, quae ad ultimum edidit, adeo etiam uersus in senectam uiguit, ut post sextum & octogesimum annum filium genuerit. Inter tres liberos eius, maximum natu Micipsam, Gulussã, & Manastabalem, qui etiam Graecis litteris erat eruditus, P. Scipio Aemilianus, cum commune eis pater regnum reliquisset, & diuidere eos arbitro Scipione iussisset, administrationem regni diuisit: Item Phameae Himilconi praefecto equitũ Carthaginiensiũ, uiro forti, & cuius opera praecipua Poeni utebantur, persuasit, ut cum equitatu suo ad Romanos trãsiret. Trium legatorum, qui ad Massanissam missi fuerant, Claudius Marcellus coorta tempestate fluctibus obrutus est. Carthaginiẽses Hasdrubalem Massanissae nepotem, quẽ praetorem habebant, proditionis suspectum in curia interemerunt. quae suspicio inde emanauit, quod propinquus esset Gulussae, auxilia Romanorum iuuantis. P. Scipio Aemilianus
C cum aedilitatem peteret, consul a populo dictus, quoniam per annos consulem fieri non licebat, cum maximo certamine suffragantibus plebeijs, & repugnantib. aliquãdiu patribus, legibus solutus, & consul creatus est. M'. Manilius nonnullas urbes circumpositas Carthagini expugnauit. Pseudophilippus in Macedonia caeso cum exercitu M. Iuuentio praetore, a Q. Caecilio uictus, captusq. est, recepta Macedonia.

LIBRI. LI

CARTHAGO in circuitu mill. XXIV passuum patens, magno labore obsessa, & per partes capta est, primum a Mancino legato, deinde a Scipione consule, cui extra sortem prouincia Africa data erat. Carthaginiẽses portu nouo, quia uetus a Scipione erat obstructus, An. 603
D facto, & cõtracta clã exigua classe, nauali proelio infeliciter pugnauerũt. Hasdrubalis quoque eorum ducis castra ad Nepherim opidum loco difficillimo sita cum exercitu deleta sunt a Scipione. qui tandem urbem expugnauit septingentesimo anno quam erat condita. spoliorũ maior pars Siculis, quib. ablata erant, reddita. Vltimo urbis excidio cũ se Hasdrubal Scipioni dedidisset, uxor eius, quae paucis ante diebus de marito impetrare nõ potuerat, ut ad uictorẽ transfugeret, se flagrantis in medium urbis incẽdium duobus cum liberis ex arce praecipitauit. Scipio exemplo patris sui Aemilii Paulli, qui Macedoniam uicerat, ludos fecit, transfugasq. atq. fugitiuos bestijs obiecit. Belli Achaici semina referũtur haec: quod legati populi Romani ab Achaicis pulsati sunt. Corinthum missi erant, ut eas ciuitates, quae sub ditione Philippi fuerant, ab Achaico concilio secernerent.

E LIBRI. LII

CVM Achaeis, qui in auxilium Boeotos & Chalcidenses habebant, Q. Caecilius Metellus ad Thermopylas bello conflixit. quib. uictis, dux eorum Critolaus ueneno sibi mortem consciuit. in cuius locum Diaeus Achaici motus primus auctor, ab Achaeis dux creatus, ad Isthmon a L. Mummio consule uictus est. qui, omni Achaia in deditionem accepta, Corinthũ ex senatus consulto diruit, quia ibi legati Romani uiolati erant. Thebae quoque & Chalcis, quae auxilio fuerant, dirutae. Ipse Mummius se abstinentissimum uirum egit: nec quidquam ex ijs opibus ornamentisq. quae praediues Corinthus habuit, in domũ eius peruenit. An. 604

peruenit. Q.Caecilius Metellus de Andrisco triumphauit: P.Cornelius Scipio Africanus Aemilianus de Carthagine & Hasdrubale. Viriathus primum in Hispania ex pastore uenator,& ex uenatore latro, mox iusti quoque exercitus dux factus, uniuersam Lusitaniā occupauit: M. Vitilium praetorem, fuso eius exercitu, cepit. post quem C. Plautius praetor nihilo felicius rem gessit, tantumque terrorem is hostis intulit, ut aduersus eum consulari opus esset & duce & exercitu. Praeterea motus Syriae,& bella inter reges gesta referūtur. Alexander homo ignotus, & incertae stirpis, occiso (sicut ante dictum est) Demetrio rege, in Syria regnabat. Hunc Demetrius, Demetrij filius, qui a patre quondam ob incertos belli casus ablegatus in Gnidon fuerat, contempta socordia inertiaq. eius, adiuuante Ptolemaeo Aegypti rege, cuius filiam Cleopatram acceperat in matrimonium, bello interemit. Ptolemaeus in caput grauiter uulneratus, inter curationē, dum ossa medici terebrare contendunt, exspirauit: atque in locum eius frater minor Ptolemaeus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem, quam per tormenta in suos exercebat, a Diodoto quodam uno ex subiectis, qui Alexandri filio bimulo admodum regnum asserebat, bello superatis, Seleuciam fugit. L.Mummius de Achaeis triumphauit. signa aerea, marmoreaq., & tabulas pictas in triumpho tulit. F G

LIBRI. LIII

An. 607 Ap. Claudius consul Salassos, gentem Alpinam, domuit. Alter Pseudophilippus in Macedonia a L.Trebellio quaestore cum exercitu caesus est. Q.Caecilius Metellus proconsul Celtiberos cecidit. a Q.Fabio proconsule pars maxima Lusitaniae, expugnatis aliquot urbibus, recepta est. C.Iulius senator Graece res Romanas scribit. H

LIBER. LIV

Q. Pompeivs consul in Hispania Termestinos subegit. cum eisdem quidem, & Numantinis pacem ob infirmitatem fecit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXXIIX millia, CCCXLII. Cum Macedonum legati conquestum uenissent de D.Iunio Silano praetore, quod acceptis pecunijs prouinciam spoliasset: & senatus de querellis eorum uellet cognoscere: T.Manlius Torquatus, Silani pater, petijt, impetrauitq. ut sibi huiusmodi cognitio mandaretur. & domi caussa cognita, filium condemnauit, abdicauitq.: ac ne funeri quidem eius, cum suspendio uita finisset, interfuit: sedensq. domi potestatem consulentibus ex instituto fecit. Q. Fabius proconsul, rebus in Hispania prospere gestis, labem imposuit, pace cum Viriatho aequis condicionibus facta. Viriathus a proditoribus consilio Seruilij Caepionis interemptus est, & ab exercitu eius multū comploratus, ac nobilissime tumulatus, uir duxq. maximus, & per quattuordecim annos, quib. cum Romanis bellum gessit, frequentius superior. (An. 609) I

LIBRI. LV

An. 612 P. Cornelio Nasica, cui cognomen Scipioni fuit, ab irridente Curatio tribuno plebis impositum: & D.Iunio Bruto consulibus delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est. nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset: damnatusq. sub furca diu uirgis caesus est, & sestertio nummo uenijt. Tribuni plebis, quia non impetrarent, ut sibi denos quos uellent milites eximere liceret, consules in carcerē duci iusserūt. Iunius Brutus cōsul in Hispania ijs, qui sub Viriatho militauerant, agros & opidum dedit, quod Valentia uocatum est. M. Popillius a Numantinis, cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat, cum exercitu fusus fugatusq. est. C.Hostilio Mancino consule sacrificante, pulli ex cauea auolauerunt. conscendenti deinde nauim, ut in Hispaniam proficisceretur, accidit audiri: Mane Mancine. Quae auspicia tristia fuisse euentu probatū est. uictus enim a Numantinis & castris exsutus, cum spes nulla seruandi exercitus esset, pacem cū eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus uetuit. Triginta millia Romanorum a Numantinorum millibus (K; An. 613)

A quattuor uicta erant. D.Iunius Lusitaniam urbium expugnationibus usque ad oceanū per
domuit: & cum fluuium Obliuionem transire nollent, raptum signifero signum ipse trāstu
lit: & sic,ut transgrederentur milites,persuasit. Alexandri filius rex Syriae, decē annos ad
modum habens,a Diodoro,qui Trypho cognominabatur,tutore suo,per fraudem occisus
est, corruptis medicis, qui eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant
illum, occiderunt.

LIBRI. LVI

D. IVNIVS Brutus in ulteriore Hispania feliciter aduersus Callaecios pugnauit.dissi
mili euentu M. Aemilius Lepidus proconsul aduersus Vaccaeos rem gessit,clademque si-
B milem Numantinae passus est. Ad exsoluendum Numantini foederis religione populum,
Mancinus cum huius rei auctor fuisset, deditus Numantinis, non est receptus. Lustrum a
censoribus conditum est.censa sunt ciuium capita CCCXXIII millia.Fuluius Flaccus cō- An.615.
sul Vardeos in Illyrico subegit. M.Cosconius praetor in Thracia cum Scordiscis prospere
pugnauit. Cum uitio ducum bellum Numantinum non sine publico pudore duraret,dela-
tus est ultro Scipioni Africano a senatu populoq.Romano consulatus: quem cum illi cape
re ob legē,quae uetabat quemquam iterum consulem fieri,non liceret, sicuti priori consu
latu,legibus solutus est.Bellum Seruile in Sicilia ortum,cum opprimi a praetorib. non po-
tuisset: C.Fuluio consuli mandatum est.Huius belli initium fuit Eunus seruus,natione Sy
rus, qui contracta agrestium seruorum manu, & solutis ergastulis, iusti exercitus numerū
impleuit.Cleo quoque alter seruus ad LXX millia seruorum contraxit. et copijs iunctis cō
C tra populum Romanum,exercitumq.eius bellum saepe gesserunt.

LIBRI. LVII

SCIPIO Africanus Numantiam obsedit. & corruptum licentia luxuriaq. exercitum An.616.
ad seuerissimā militiae disciplinam reuocauit. omnia enim deliciarum instrumēta recidit:
duo millia scortorum a castris eiecit: militem quotidie in opere habuit,& triginta dierum
frumentum ac septenos uallos ferre cogebat.aegre propter onus incedenti dicebat: Cum
gladio te uallare scieris,uallum ferre desinito. Alij nimium habiliter paruum scutum feren
ti,eum scutum amplius iusto ferre iussit: neque id se reprehendere, quando melius scuto,
quam gladio,uteretur.Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, uiti-
D bus; si extraneus,fustibus cecidit.Iumenta omnia ne exonerarent militem,uendidit.saepe
aduersus irruptiones hostium feliciter pugnauit.Vaccaei obsessi,liberis & coniugib.truci-
datis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera sibi ab Antiocho rege Syriae missa,
cum celare alijs imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esse
dixit.eaq.omnia referre quaestorem in publicas tabulas iussit,ex iis uiris fortibus munera
se daturum.Cum undique Numantiam obsidione clausisset,& oppressos fame uideret ur-
geri hostes;qui pabulatum exierant, uetuit interimi: quod diceret uelocius eos absumptu
ros frumentum quod haberent,si plures fuissent.

LIBRI. LIIX

E TI. Sempronius Gracchus tribunus plebis cum agrariam legē ferret aduersus uolun- An.617.
tatem senatus, & equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus quam D. iugera posside-
ret,in eum furorem exarsit, ut M. Octauio collegae caussam diuersae partis defendēti,po-
testatē lege lata abrogaret: seq. & Caium fratrem, & Ap. Claudium socerum triumuiros
ad diuidūdum agrum crearet. Promulgauit & aliam legē agrariam: qua si quis latius agrū
patefaceret, ut ijdem triumuiri iudicarent, qua publicus ager, qua priuatus esset. deinde
cum minus agri esset,quam quod diuidi posset sine offensa etiā plebis; quoniam eos ad cu
piditatem ampla modo sperandi incitauerat, legem se promulgaturum ostendit,ut ijs,qui
Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia,quae regis Attali fuisset, diuideretur.
Heredem autem populum Romanum reliquerat Attalus rex Pergami,Eumenis filius.Tot
indignita-

indignitatibus commotus grauiter senatus, ante omnes P. Mucius consul, qui cum in sena F
tu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum, delatusq. plebi, rursus in eum pro ro-
stris concionatus est. Cum iterum tribunus plebis creari uellet Gracchus, auctore P. Cor-
nelio Nasica in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subsellio-
rum: & inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus est in flumen proiectus.
Res praeterea in Sicilia uario euentu aduersus fugitiuos gestas continet.

LIBRI. LIX

An.618. NVMANTINI fame coacti, ipsi se per uicem tradentes trucidauerunt. Captam urbẽ
Scipio Africanus deleuit, & de ea triumphauit, quartodecimo anno post Carthaginem de
letam. P. Rupilius consul in Sicilia cum fugitiuis debellauit. Aristonicus regis Eumenis fi- G
An.619. lius, Asiam occupauit: cum testamento Attali regis legata populo Romano libera esse de
beret. Aduersus eum P. Licinius Crassus consul, cum idem pontifex maximus esset, quod
numquam antea factum erat, extra Italiam profectus, proelio uictus, & intereptus est. M.
Perperna consul uictum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompeius, & Q. Metellus
An.620. tunc primum uterque ex plebe censores facti. Lustrum a censoribus est conditum. censa
sunt capita CCCLXIIX milllia, DCCCXXIII, praeter pupillos & uiduas. Q. Metellus
censor censuit, ut omnes cogerentur ducere uxores liberorum procreandorũ caussa. exstat
oratio eius, quam Augustus Caesar, cum de maritandis ordinibus ageret, uelut in haec tẽ-
pora scriptam in senatu recitauit. C. Atinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum censo-
rem, a quo in senatu legendo praeteritus erat, de saxo deijci iussit: quod ne fieret, ceteri tri
buni plebis auxilio fuerunt. Cum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, ut eundem H
tribunum plebis, quoties uellet, creari liceret: rogationem eius P. Africanus grauissima
oratione dissuasit: in qua dixit Ti. Gracchum iure caesum uideri. Gracchus contra suasit ro
gationem: sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum regem Syriae, & Phraatẽ Parthorum
regem gesta, nec magis quietae res Aegypti referũtur. Ptolemaeus Euergetes cognomina
tus, ob nimiã crudelitatem suis inuisus, incensa a populo regia, clam in Cyprum profugit.
& cum sorori eius Cleopatrae, quã, filia eius uirgine per uim compressa, & in matrimoniũ
ducta, repudiauerat, regnum a populo datum esset, infensus, filiũ, quem ex illa habebat, in
Cypro occidit: caputq. eius & manus & pedes matri misit. Seditiones a triumuiris, Fuluio
Flacco, C. Graccho, & C. Carbone agro diuidũdo creatis excitatae. quibus cum P. Scipio
Africanus aduersaretur, fortisq. ac ualidus pridie domum se recepisset, mortuus in cubicu
lo inuentus est. Suspecta fuit, tãquam uenenum ei dedisset Sempronia uxor: hinc maxime, I
quod soror esset Gracchorum, cum quibus simultas Africano fuerat. de morte tamen eius
An.621. nulla quaestio acta. Defuncto eo seditiones triumuirales acrius exarserũt. C. Sempronius
consul contra Iapudas primo rem male gessit, mox uictoria cladem acceptam emendauit,
uirtute D. Iunij Bruti, eius, qui Lusitaniam subegerat.

LIBRI. LX

An.624. L. Aurelius COS. Sardos rebellantes subegit. Fuluius Flaccus primus omnium transal-
pinos Ligures bello domuit, missus in auxilium Massiliensib. aduersus Saluios Gallos, qui
populabantur fines Massiliensium. L. Opimius praetor Fregellanos, qui defecerant, in dedi
tionem accepit: Fregellas diruit. Pestilentia in Africa ab ingenti multitudine locustarũ, K
& deinde necatarum strage fuisse traditur. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt
ciuium capita CCCXC millia, DCCXXXVI. C. Gracchus, Tiberij frater, tribunus pl.
eloquentior, quam frater, perniciosas aliquas leges tulit: inter quas frumentariã, ut semis-
se & triente frumentum plebi daretur: alteram legem agrariam, quam frater eius tulerat:
tertiam, qua equestrem ordinem, tunc cum senatu consentientem corrũperet, ut sexcenti
ex equitibus in curiam sublegerentur: & quia illis temporibus CCC tantum senatores
erant, DC equites trecentis senatoribus admiscerentur, idest, ut equester ordo bis tantum
uirium in senatu haberet. & continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrarijs latis
effecit, ut cõplures coloniae in Italia deducerentur, & una in solo dirutae Carthaginis: quo
ipse

A ipse triumuir creatus coloniam deduxit. Praeterea res a Q. Metello cõsule aduersus Baleares gestae continet, quas Graeci Gymnesias appellant, quia aestatẽ nudi exigant. Baleares a teli missu appellati, uel a Baleo Herculis comite ibi relicto tũc, cùm Hercules ad Geryonem nauigaret. Motus quoque Syriae referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium uirũ suum, & Seleucum filium, indignata quod occiso patre eius a se, iniussu suo diadema sumpsisset, interemit. An. 627

LIBRI. LXI

C. SEXTIVS proconsul uicta Saluiorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam & calidis & frigidis fontibus, atque a nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius proconsul contra Allobroges ad opidum Vindalium feliciter pugnauit. Quibus bellum inferendi caussa fuit, quod Teutomalium Saluiorum regem fugientẽ recepissent, & omni ope iuuissent: quodq. Aeduorum agros, sociorũ populi Romani, uastauissent.
B C. Gracchus, seditioso tribunatu acto, cum Auentinum quoque armata multitudine occupauisset, a L. Opimio consule ex S. C. uocato ad arma populo, pulsus, interemptus est, & cum eo Fuluius Flaccus consularis socius eiusdẽ furoris. Q. Fabius Maximus consul Paulli nepos, aduersus Allobroges, & Bituitum Aruenorum regẽ feliciter pugnauit. Ex Bituiti exercitu caesa millia hominum centum uiginti. & cum ipse ad satisfaciẽdum senatui Romam profectus esset, Albae custodiendus datus est, quia contra pacẽ uidebatur, ut in Galliam remitteretur. Decretum quoque est, ut Congentiatus filius eius comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. L. Opimius accusatus apud populum a Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos ciues in carcerem coniecisset, absolutus est. An. 629.

C

LIBRI. LXII

Q. MARCIVS Cos. Stoenos gentem Alpinam expugnauit. Micipsa Numidarum rex mortuus, regnum tribus filijs reliquit, Adherbali, Hiempsali, & Iugurthae fratris filio, quem adoptauerat. L. Caecilius Metellus Dalmatas subegit. Iugurtha Hiempsalẽ fratrem bello petijt, quem uictum interemit: Adherbalem regno expulit, qui a senatu restitutus est. L. Caecilius Metellus, Cn. Domitius Ahenobarbus censores duos & triginta senatu mouerunt. Praeterea motus Syriae regum continet. An. 631.

LIBRI. LXIII

D C. PORCIVS consul in Thracia male aduersus Scordiscos pugnauit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXCIV millia, CCCXXXVI. Aemilia, Licinia, & Marcia uirgines Vestales incesti damnatae sunt. idq. incestum quemadmodum commissum, deprehensum & uindicatum sit, refertur. Cimbri gens uaga populabundi in Illyricum uenerunt, ab ijs Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Liuius Drusus consul aduersus Scordiscos, gentem a Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnauit, magnumq. honorem tulit. An. 636. An. 637. An. 638.

LIBRI. LXIV

E ADHERBAL bello petitus a Iugurtha, & in opido Cirta obsessus, contra denunciationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Iugurthae bellum indictum: idq. Calpurnius Bestia consul gerere iussus, pacem cum Iugurtha iniussu populi & senatus fecit. Iugurtha fide publica euocatus ad indicandos auctores consiliorum suorum, quod multos pecunia in senatu corrupisse dicebatur, Romam uenit: & propter caedem admissam in regulum quendam nomine Massiuam, qui regnum eius populo R. inuisi appetebat, Romae interfectũ, cum periclitaretur, caussam capitis dicere iussus, clam profugit, & cedens urbe fertur dixisse, O urbem uenalem & cito perituram, si emptorem inuenerit. A. Postumius legatus in feliciter proelio aduersus Iugurtham gesto pacem quoque adiecit ignominiosam, quam non esse seruandam senatus censuit. An. 639.

LIBRI

LIBRI . LXV F

An.641. Q. CAECILIVS Metellus consul duobus proelijs Iugurtham fudit, totamq. Numidiam uastauit. M. Iunius Silanus consul aduersum Cimbros infeliciter pugnauit. legatis Cimbrorum sedem & agros, in quibus considerent, postulantibus senatus negauit. M. Minucius proconsul contra Thracas prospere pugnauit. L. Cassius consul a Tigurinis Gallis pago Heluetiorum, qui a ciuitate secesserãt, in finibus Allobrogum cũ exercitu caesus est. milites, qui ex clade superauerant, obsidibus datis, & dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

An.643.

LIBRI . LXVI

G

IVGVRTHA pulsus a C. Mario ex Numidia, auxilio Bocchi Maurorum regis adiutus est, & caesis proelio Bocchi quoque copijs, nolẽte Boccho bellum infeliciter susceptũ diutius sustinere, uinctus ab eo & traditus Mario est: in qua re praecipua opera L. Cornelij Sullae quaestoris Marij fuit.

LIBRI . LXVII

M. AVRELIVS Scaurus legatus consulis a Cimbris fuso exercitu captus est: & cum in consilium ab ijs euocatus deterreret eos ne alpes transirent Italiam petituri, eo quod diceret Romanos uinci non posse, a Bolo rege feroci iuuene occisus est. Ab ijsdem hostibus Cn. Mallius consul & Q. Seruilius Caepio proconsul uicti proelio, castris quoque binis exsuti sunt. octoginta millia militum occisa, calonum ac lixarum quadraginta millia. Secũdum populi Romani iussionem, Caepionis, cuius temeritate clades accepta erat, damnati bona publica sunt, primi post regem Tarquinium, imperiumq. ei abrogatum. In triumpho C. Marij ductus ante currum eius Iugurtha cum duobus filijs, & in carcere necatus est. Marius triumphali ueste in senatum uenit, quod nemo ante eum fecerat: eiq. propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos consulatus est. consulatu secundo & tertio absens consul creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus populi suffragio creatus est. Cimbri, uastatis omnibus, quae inter Rhodanum & Pyrenaeum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi, ibiq. multa loca populati, a Celtiberis fugati sunt: reuersiq. in Galliã, bellicosis se Teutonis cõiunxerunt.

An.645.

H

LIBRI . LXIIX

I

An.648. M. ANTONIVS praetor in Ciliciam maritimos praedones persecutus est. C. Marius consul summa ui oppugnata a Teutonis & Ambronibus castra defendit. duob. deinde proelijs circa Aquas Sextias eos hostes deleuit: in quibus caesa traduntur hostium ducẽta millia, capta nonaginta. Marius absens quinctum consul creatus est: triumphum oblatum, donec & Cimbros uinceret, distulit. Cimbri repulso ab alpibus fugatoq. Q. Catulo proconsule, qui fauces alpium obsederat, & ad flumen Athesim castellum editum insederat, reliqueratq., cum uirtute sua explicita fugientem proconsulem exercitumq. persecuti, in Italiam trãsiecissent, iunctis eiusdẽ Catuli & C. Marij exercitibus, proelio uicti sunt ab eis: in quo caesa traduntur hostium cẽtum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius totius ciuitatis consensu exceptus, pro duobus triumphis, qui offerebantur, uno contentus fuit. Primores ciuitatis, qui aliquandiu ut nouo homini ad tantos honores euecto, inuiderãt, conseruatam ab eo rempublicam fatebantur. Poblicius Malleolus matre interempta, primus omnium insutus culleo in mare praecipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, referuntur. Bella praeterea inter Syriae reges gesta continet.

K

LIBRI . LXIX

An.649. L. APPVLEIVS Saturninus, adiuuante C. Mario, & per milites occiso A. Nonio competitore, tribunus plebis per uim creatus, non minus uiolenter tribunatum, quã petierat, gessit.

A gessit. et cum legem agrariam per uim tulisset, Metello Numidico, quod in eam nõ iurauerat, diẽ dixit. qui cum a bonis ciuibus defenderetur, ne caussa malorum certaminum esset, in uoluntarium exsilium Rhodum profectus est: ibiq. legendo, & audiendis magnis uiris uacabat. Profecto C. Marius seditionis auctor, qui sextũ consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua & igni interdixit. Idem Appuleius Saturninus tribunus pl. C. Memmium candidatum cõsulatus, quem maxime aduersarium actionibus suis timebat, interemit. quibus rebus cõcitato quamplurimum senatu in eius caussam, & C. Marius homo mutabilis, & uarij consilij ingenijq., qui semper secundam fortunam transierat, cum eum tueri minime posset, oppressus armis cum Glaucia praetore, & alijs eiusdẽ furoris socijs, a Rabirio quodam interfectus est. Q. Caecilius Metellus ab exsilio ingenti totius fauore ciuitatis reductis est. M'. Aquillius proconsul in Sicilia bellum seruile concitatum confecit. AN. 650.

B

LIBRI. LXX

CVM M'. Aquillius de pecunijs repetundis caussam diceret, ipse rogare iudices noluit. M. Antonius, qui pro eo perorabat, tunicam a pectore eius discidit, ut honestas cicatrices ostenderet: quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero eius rei solus auctor. T. Didius proconsul aduersum Celtiberos feliciter pugnauit. Ptolemaeus Cyrenarũ rex, cui cognomen Apioni fuit, mortuus heredem populum Romanum reliquit: & eius regni ciuitates senatus liberas esse iussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociae a L. Cornelio Sulla reductus est. Parthorum legati a rege Arsace missi ad Sullam uenerunt, ut amicitiam a populo Romano peterent. P. Rutilius uir summae innocentiae, qui legatus Q. Mucij procõsulis a publicanorum iniurijs Asiam defenderat, inuisus equestri ordini, penes quẽ iudicia erant, repetundarum damnatus, in exsilium missus est. C. Geminius praetor cõtra Thracas infeliciter pugnauit. Senatus cum impotentiã equestris ordinis in iudicijs exercendis ferre nollet, omni ui niti coepit, ut ad se iudicia transferrentur, sustinente caussã eius M. Liuio Druso tribuno plebis: qui, ut uires sibi acquireret, perniciosa spe largitionis plebem concitauit. Praeterea motus Syriae regum continet.

C

LIBRI. LXXI

M. LIVIVS Drusus tribunus pl. ut maioribus uiribus senatus caussam susceptam tueretur, socios, & Italicos populos spe ciuitatis Romanae sollicitauit: ijsque adiuuantibus per uim legibus agrarijs frumentariisq. latis, legem quoque iudicialem tulit, ut aequa parte iudicia penes senatum & equestrem ordinem essent. Cũ deinde promissa socijs ciuitas praestari non posset, irati Italici defectionem coeperunt agitare. eorum coitus, coniurationes, orationesq. in concilijs principum referuntur. propter quae Liuius Drusus etiam senatui inuisus factus, uelut socialis belli auctor, incertum a quo, domi occisus.

D

LIBRI. LXXII

ITALICI populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Lucani, Samnites: initio belli a Picentibus orto. Q. Seruilius proconsul in opido Asculo cum omnibus ciuibus Romanis, qui in eo opido erant, occisus est. saga populus sumpsit. Ser. Galba a Lucanis comprehensus, unius feminae opera, ad quam diuertebatur, captiuitate exemptus est. Aesernia & Alba coloniae ab Italicis obsessae sunt. Auxilia deinde Latini nominis, externarumq. gentium missa populo Romano, & expeditiones inuicem, urbiumq. expugnationes referuntur.

E

LIBRI. LXXIII

L. IVLIVS CAESAR consul male aduersus Samnites pugnauit. Nola colonia in potestatem Samnitium cum L. Postumio praetore uenit, qui ab ijs interẽptus est. Complures populi ad hostes defecerunt. Cum P. Rutilius consul parum prospere cõtra Marsos pugnasset, & in proelio cecidisset, C. Marius legatus eius meliore euentu cum hostibus conflixit. AN. 660.

flixit. Ser. Sulpicius Pelignos proelio fudit. Q. Caepio legatus Rutilij, cum obsessus prospe re in hostes erupisset, & ob eum successum aequatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus, & circũuentus insidijs, fuso exercitu cecidit. L. Caesar consul feliciter cõtra Samnites pugnauit. ob eam uictoriam Romae saga posita sunt. et ut uaria belli fortuna esset, Aesernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitum uenit. Sed & C. Marius proelio Marsos fudit, Hirno Asinio praetore Marrucinorum occiso. C. Caecilius in Gallia transalpina Saluios rebellantes uicit. F

LIBRI. LXXIV

CN. POMPEIVS Picentes proelio fudit, & obsedit. propter quam uictoriam Romae praetextae aliaq. magistratuum insignia sumpta sunt. C. Marius cum Marsis dubio euentu pugnauit. Libertini tum primum militare coeperunt. A. Plotius legatus Vmbros, L. Porcius praetor Marsos, cum uterque populus defecisset, proelio uicerunt. Nicomedes in Bithyniae, Ariobarzanes in Cappadociae regna reducti sunt. Cn. Pompeius consul Marsos acie uicit. Cum aere alieno oppressa esset ciuitas, A. Sempronius Asellio praetor, quoniam secundum debitores ius dicebat, ab ijs, qui fenerabantur, in foro occisus est. Praeterea incursiones Thracum in Macedoniam, populationesq. continet. G

An. 661

LIBRI. LXXV

A. POSTVMIVS Albinus legatus cum classi praeesset, infamis crimine proditionis ab exercitu suo interfectus est. L. Cornelius Sylla legatus Samnites proelio uicit, & bina castra eorum expugnauit. Cn. Pompeius Vestinos in deditionẽ accepit. L. Porcius consul rebus prospere gestis fusisq. aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. Ea res hostibus uictoriam eius proelij dedit. Cosconius & Lucceius Samnites acie uicerunt. Marium Egnatium nobilissimum hostium ducem occiderunt, compluraque eorum opida in deditionem acceperunt. L. Sulla Hirpinos domuit, Samnites multis proelijs fudit, aliquot populos recepit: quantisq. raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus. H

LIBER. LXXVI

A. GABINIVS legatus, rebus aduersum Lucanos prospere gestis, multis opidis expugnatis, in obsidione castrorum hostiliũ cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos caecidit, uniuersamq. eam regionem recepit. Cn. Pompeius proconsul Vestinos & Pelignos in deditionẽ accepit. Marsi quoque a L. Murena & Caecilio Pio legatis aliquot proelijs fracti pacem petierunt. Asculum a Cn. Pompeio captum est, caesis & a Mamerco Aemilio legato Italicis. Silo Popedius dux Marsorum, auctor huius rei, proelio cecidit. Ariobarzanes Cappadociae, Nicomedes Bithyniae regno a Mithridate Ponti rege pulsi sunt. Praeterea incursiones Thracum in Macedoniam, populationesq. continet. I

LIBRI. LXXVII

An. 662. CVM P. Sulpicius tribunus plebis auctore C. Mario perniciosas leges promulgasset, ut exsules reuocarentur, & noui ciues libertiniq. distribuerentur in tribus, & ut Marius aduersus Mithridatem Ponti regem dux crearetur: & aduersantibus consulibus Q. Pompeio, & L. Sullae uim intulisset, occiso Q. Pompeio consulis filio, genero Syllae: L. Sulla consul cum exercitu in urbem uenit, & aduersus factionẽ Sulpicij & Marij in ipsa urbe pugnauit, eamq. expulit. ex qua duodecim a senatu hostes, inter quos C, Marius pater & filius, iudicati sunt. P. Sulpicius, cum in quadam uilla lateret, indicio serui sui retractus & occisus est. seruus, ut praemiũ promissum indicij haberet, manumissus est, & ob scelus domini proditi de saxo deiectus est. C. Marius filius in Africã transiecit. C. Marius pater cum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab opidanis. & cum ad occidendum eum missus K

sus

A sus seruus natione Gallus maiestate tanti uiri perterritus recessisset, impositus publice in nauim delatus est in Africam. L. Sulla ciuitatis statũ ordinauit: exinde colonias deduxit. Q. Pompeius consul ad accipiendum a Cn. Pompeio proconsule exercitum profectus, con silio eius occisus est. Mithridates Ponti rex Bithynia & Cappadocia occupatis, & pulso Aquillio legato, Phrygiam prouinciam populi Romani cum ingenti exercitu intrauit.

LIBRI LXXIIX

Mithridates Asiam occupauit: Q. Oppium proconsulem, item Aquillium legatum in uincula coniecit: iussuq. eius quidquid ciuium Romanorum in Asia fuit, uno die
B trucidatum est. urbẽ Rhodum, quae sola in fide permanserat, oppugnauit: & aliquot proelijs naualibus uictus recessit. Archelaus praefectus regis in Graeciam cum exercitu uenit, Athenas occupauit. Praeterea trepidationem urbium, insularumq., alijs ad populum Romanum ciuitates suas trahentibus, continet.

LIBRI. LXXIX

L. Cornelius Cinna cum perniciosas leges per uim, atque arma ferret, pulsus urbe a Cn. Octauio collega cum VI tribunis pl. imperioq. abrogato, corruptum Ap. Claudij exer An. 663
citum in potestatem suam redegit, & bellum urbi intulit, accersito C. Mario, cum aliis exsulibus ex Africa. in quo bello duo fratres, alter ex Põpeij exercitu, alter ex Cinnae, ignorantes concurrerunt. et cum uictor spoliaret occisum, agnito fratre, ingenti lamentatione
C edita, rogo ei exstructo, ipse supra rogum se transfodit, & eodem igni consumptus est. Et cum opprimi inter initia potuisset, Cn. Pompeij fraude, qui utramque partem fouendo, uires Cinnae dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, & consulis segnitie confirmati Cinna & Marius, quattuor exercitibus, quorum duo Q. Sertorio & Carboni dati sunt, urbem circumsederũt. Ostiam coloniam Marius expugnauit, & crudeliter diripuit.

LIBRI. LXXX

Italicis populis a senatu ciuitas data est. Samnites, qui soli arma retinebãt, Cinnae
D & Mario se coniunxerunt. ab ijs Plautius cum exercitu caesus est. Cinna & Marius cũ Carbone & Sertorio Ianiculum occupauerunt, & fugati ab Octauio consule recesserunt. Marius Antium, & Ariciam, & Lauiniũ colonias deuastauit. Cum nulla spes esset optimatib. resistendi propter segnitiem & perfidiam & ducum & militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diuersas partes transibant: Cinna & Marius in urbẽ recepti sunt. qui uelut captam eam caedibus & rapinis uastarunt, Cn. Octauio consule occiso, & omnibus aduersae partis nobilibus trucidatis, inter quos C. Antonio, eloquentissimo uiro, L. & C. Caesare, quorum capita in rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriae intereptus. pater Crassus, ne quid indignum uirtute sua pateretur, gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum seipsos renunciauerunt. Eodemq. die, quo magistratum inierãt: Marius Sex. Licinium senatorẽ de saxo deijci iussit, editisq. multis sceleribus, An. 664
Idibus Ianuarijs decessit: uir, cuius si examinentur cum uirtutibus uitia, haud facile sit di-
E ctu utrum bello melior, an pace perniciosior fuerit. adeo quam rempublicam armatus seruauit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter euertit.

LIBRI. LXXXI

L. Sulla Athenas, quas Archelaus praefectus Mithridatis occuparat, circumsedit, & cum maximo labore pugnauit: urbi libertatem, & ciuibus quae habuerant, reddidit. Magnesia, quae sola in Asia ciuitas in fide manserat, summa uirtute aduersus Mithridatem defensa est. Praeterea transitus Thracum in Macedoniam continet.

LIBRI. LXXXII F

An. 664 SVLLA copias regis, quae Macedonia occupata in Thessaliã uenerãt, proelio uicit, caesis hostium centum millibus, & castris quoque expugnatis. renouato deinde bello, iterũ exercitum eius fudit, ac deleuit. Archelaus cum classe regia Syllae se tradidit. L. Valerius Flaccus consul collega Cinnae missus, ut Syllae succederet, propter auaritiã inuisus exercitui suo, a C. Fimbria legato ipsius, ultimae audaciae homine, occisus est: & imperium ad Fimbriam translatum. Praeterea expugnatae in Asia urbes a Mithridate, & crudeliter direpta prouincia, incursionesq. Thracum in Macedoniam referuntur.

LIBRI. LXXXIII G

C. FIMBRIA in Asia fusis proelio aliquot copijs Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessumq. regem non abfuit multum quin caperet. urbem Ilion, quae se potestati Syllae reseruabat, expugnauit ac deleuit, & magnam partem Asiae recepit. Sylla multis An. 665 proelijs Thracas cecidit. Cum L. Cinna, & Cn. Papirius Carbo a se ipsis consules per biennium creati bellum contra Syllam pararent: effectum est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit, & per eos, qui concordiae studebant, ut legati ad Syllam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem inuitum cogebat naues conscẽdere, & aduersus Syllam proficisci, interemptus est. consulatum Carbo solus gessit. Sylla cum in Asiam transiecisset, pacem cum Mithridate fecit, ita, ut is cederet prouincijs, Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria desertus ab exercitu, qui ad Syllam transierat, ipse se percussit: impetrauitq. de seruo suo praebens ceruicem, ut se interficeret. H

LIBRI. LXXXIV

SYLLA legatis, qui a senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si ciues, qui a Cinna pulsi ad se confugerant, restituerentur. quae condicio cum iusta senatui uideretur, per Carbonem, factionemq. eius, cui bellum uidebatur utilius, ne conueniret, effectum est. Idem Carbo, cum ab omnibus opidis Italiae colonijsq. obsides exigere uellet, ut fidem illorum contra Syllam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Nouis ciuibus S. C. suffragium datum est. Q. Metellus Pius qui partes optimatium secutus erat, cum in Africa bellum moliretur, a C. Fabio praetore pulsus est: senatusq. consultum per factionem Carbonis & Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. libertini in quinque & triginta tribus distributi sunt. Praeterea belli apparatum, quod contra Sullam excitabatur, continet. I

LIBRI. LXXXV

An. 667. SYLLA in Italiam cum exercitu transiecit: missisq. legatis qui de pace agerent, & ab cõsule C. Norbano uiolatis, eundem Norbanum proelio uicit. Et cum L. Scipionis alterius cõsulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem iungeret, nec potuerat, castra oppugnaturus esset, uniuersus exercitus consulis sollicitatus per emissos a Sylla milites, signa ad Syllam transtulit: Scipio, cum interimi posset, dimissus est. Cn. Pompeius, Cn. F. eius, qui Asculum ceperat, conscripto uoluntariorum exercitu cum tribus legionibus ad Syllam uenerat, ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita, ut deserta urbe ad castra ueniretur. Praeterea expeditiones per uniuersam Italiam utriusque partis ducum referuntur. K

LIBRI. LXXXVI

An. 668. CVM C. Marius, C. Marij filius, consul ante annos uiginti per uim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem, & auaritiam in praetorio suo uiuus exustus est. L. Philippus legatus Sullae Sardiniam, Q. Antonio praetore pulso & occiso, occupauit. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab ijs uelut erepturus ciuitatem, & suf-

A fragij ius nuper datum, foedus percussit. idemq. ex fiducia iam certae uictoriae litigatores, a quibus adibatur, uadimonium Romam differre iussit. Cum a parte diuersa urbs adhuc teneretur, L. Damasippus praetor ex uoluntate C. Marij consulis, cum senatum cõtraxisset, omnem quae in urbe erat nobilitatem trucidauit. ex cuius numero Q. Mucius Scaeuola pontifex maximus fugiens in uestibulo aedis Vestae occisus est. Praeterea bellum a L. Murena aduersus Mithridatem in Asia renouatum continet.

LIBRI. LXXXVII

SYLLA C. Marium, exercitu eius fuso deletoq. ad Sacriportum, in opido Praeneste obsedit: urbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem re-
B pulit. Praeterea res a legatis eius eadem ubique fortuna partium gestas continet.

LIBRI. LXXxIIx

SYLLA Carbonem, exercitu eius ad Clusium, ad Fauentiam, Fidentiamq. caeso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli Italicorum populorum nondum arma deposuerãt, iuxta urbem Romam ante portam Collinam debellauit: recuperataq. Rep. pulcherrimam uictoriam crudelitate, quanta in nullo homine umquam fuit, inquinauit. Octo millia deditorum in uilla publica trucidauit: tabulam proscriptionis posuit: urbem & uniuersam Italiam caedibus repleuit: inter quos omnes Praenestinos inermes concidi iussit. Marium senatorij ordinis uirum cruribus brachijsq. fractis, auribus praesectis, & effossis oculis neca-
C uit. C. Marius Praeneste obsessus a Lucretio Offella Syllanarum partium uiro, cum per cuniculum captaret euadere, saeptus ab exercitu, cum sentiret se euadere non posse, cũ Pontio Telesino fugae comite stricto utrimque gladio concurrit. quem cum occidisset, ipse saucius a seruo impetrauit ut se occideret.

LIBRI. Lxxxix

M. BRVTVS a Cn. Papirio Carbone, qui Cossuram appulerat, missus naue piscatoria Lilybaeum, ut exploraret an ibi Pompeius esset, & circumuentus a nauibus, quas Pompeius miserat, in se mucrone uerso, ad transtrum nauis obnixus corporis pondere occubuit. Cn. Pompeius in Siciliam cum imperio a senatu missus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter
D mortem tulit, captum occidit. Sylla dictator factus, quod nemo umquam fecerat, cũ fascibus uigintiquattuor processit: rebus nouis reip. statum confirmauit: tribunorũ plebis potestatem minuit: & omne ius legum ferendarum ademit: pontificum augurumq. collegium ampliauit, ut essent quindecim: senatum ex equestri ordine suppleuit: proscriptorum liberis ius petendorum honorum eripuit, & bona eorum uendidit. ex quibus primo multa rapuit. redactum est sestertium ter millies quingenties. Q. Lucretium Offellam consulatum contra uoluntatem suam petere ausum, iussit interimi in foro: & cũ indigne ferret populus Romanus, concione uocata se iussisse dixit. Cn. Pompeius in Africa Cn. Domitium proscriptum, & Hiarbam regem Numidarum bellum molientes, uictos interemit: & IV & XX annos natus adhuc eques Romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphauit. C. Norbanus consularis proscriptus in urbe Rhodo, cum comprehenderetur, ipse
E se interemit. Mutilus ex proscriptis unus clam capite adoperto, ad posticias aedes Bastiae uxoris cum accessisset, admissus non est, quia illum proscriptum diceret. itaque se transfodit, & sanguine suo fores uxoris respersit. Sylla Nolam in Samnio recepit. XLVII legiones in agros captos deduxit, & eos ijs diuisit. Volaterras, quod opidum adhuc in armis erat, obsessum in deditionem accepit. Mitylenae quoque in Asia, quae sola urbs post uictũ Mithridatem arma retinebat, expugnatae, dirutaeq. sunt.

LIBRI. XC

SVLLA decessit, honosque ei a senatu habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. M. Lepidus, cum acta Syllae tentaret rescindere, bellum excitauit: & a Q. Catulo AN. 672.

collega Italia pulsus est, & in Sardinia frustra bellum molitus, perijt. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam tenebat, a Cn. Pompeio occisus est. Q. Sertorius proscriptus in ulteriore Hispania ingens bellum excitauit. L. Manilius proconsul, & L. Domitius legatus ab Herculeio quaestore proelio uicti sunt. Praeterea a P. Seruilio proconsule aduersus Cilicas res gestas continet. F

LIBRI. XCI

Cn. Pompeius cum adhuc eques ter esset, cum imperio consulari aduersus Sertorium missus est. Sertorius aliquot urbes expugnauit, plurimasq. ciuitates in potestatẽ suam redegit. Ap. Claudius proconsul Thracas pluribus proelijs uicit. Q. Metellus proconsul L. Herculeium quaestorem Sertorij omni cum exercitu caecidit.

LIBRI. XCII G

Cn. Pompeius adhuc dubio euentu cum Sertorio pugnauit, ita ut singula ex utraque parte cornua uicerint. Q. Metellus Sertorium, & Perpernam cum duobus exercitibus proelio fudit. cuius uictoriae partem cupiens ferre Pompeius, parum prospere pugnauit. obsessus deinde Calagurij Sertorius assiduis eruptionibus non leuiora damna obsidentibus intulit. Praeterea a Curione procõsule in Thracia res gestas aduersus Dardanos, & Q. Sertorij multa crudelia in suos facta continet, qui ex amicis, & secum proscriptis crimine proditionis insimulatos interemit.

LIBRI. XCIII H

P. SERVILIVS proconsul in Cilicia Isauros domuit, & aliquot urbes piratarum expugnauit. Nicomedes Bithyniae rex moriens populum Romanum fecit heredem: regnũq. eius in prouinciae formam redactum est. Mithridates foedere cum Sertorio icto, bellũ populo Romano intulit. Apparatus deinde regiarum copiarum pedestrium naualiumq., & oc-
An. 676. cupata Bithynia. M. Aurelius Cotta cõsul ad Chalcedonem proelio a rege uictus est. resq. a Pompeio & Metello contra Sertorium gestas continet, qui omnibus belli militiaeq. artibus par fuit. quos etiam ab obsidione Calagurij opidi depulsos coegit diuersas regiones petere, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam.

LIBRI. XCIV I

L. LVCVLLVS consul aduersus Mithridatem equestrib. proelijs feliciter pugnauit; & expeditiones aliquot prosperas fecit, poscentesque pugnam milites a seditione inhibuit. Deiotarus Gallograeciae tetrarches praefectos Mithridatis bellum in Phrygia mouentes caecidit. Praeterea res a Pompeio in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet.

LIBRI. XCV

C. CVRIO proconsul Dardanos in Thracia domuit. Quattuor & septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt: & congregata seruorum ex ergastulis multitudine, Crixo & Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum, & P. Vatiniũ praetorem proelio uicerunt. L. Lucullus proconsul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroq. deleuit, pulsumq. a Bithynia regem uarijs belli ac naufragiorum casibus fractum coegit in Pontum profugere. K

LIBRI. XCVI

Q. ARRIVS praetor Crixum fugitiuorum ducem, cum uiginti millibus ho-
An. 678. minum caecidit. Cn. Lentulus consul male aduersus Spartacum pugnauit. Ab eodem L. Gellius cos. & Q. Arrius praetor acie uicti sunt. Sertorius M. Antonio & M. Perperna,

A Perperna, & alijs coniuratis in conuiuio interfectus est, octauo ducatus sui anno, magnus dux, & aduersus duos imperatores Pompeium & Metellũ saepe par, uel frequẽtius uictor, ad ultimum desertus & proditus. Imperium partium ad Marcum translatum est: quem Cn. Pompeius uictum captumq. interemit, ac recepit Hispanias decimo fere anno, quam coeptum erat bellum. C. Cassius proconsul, Cn. Manlius praetor male aduersus Spartacum pugnauerunt, idq. bellum M. Crasso praetori mandatum est.

LIBRI. XCVII

M. CRASSVS praetor primum cum parte fugitiuorum, quae ex Gallis Germanisq. constabat, feliciter pugnauit, caesis hostium XXXV millibus, & duce eorũ Granico. Cum Spar-
B taco deinde bellauit, caesis cũ ipso millibus quadraginta. M. Antonius praetor bellũ aduersus Cretenses parum prospere gestum morte sua finiuit. M. Lucullus procõsul Thracas subegit. L. Lucullus in Ponto aduersus Mithridatem feliciter pugnauit, caesis hostiũ amplius quam sexaginta millibus. M. Crassus, & Cn. Pompeius cos. facti, ut Crassus ex praetura, sic An. 680 Pompeius antequam quaesturam gereret, ex equite Romano, tribuniciam potestatẽ restituerunt. Iudicia quoque per L. Aurelium Cottam praetorem ad equites Romanos translata sunt. Mithridates desperatione rerum suarum coactus, ad Tigranem Armeniae regem confugit.

LIBRI. XCIIX

C MACHARES filius Mithridatis, Bospori rex, a L. Lucullo in amicitiã receptus est. Cn. Lentulus, & L. Gellius censores asperã censurã egerunt: quattuor & sexaginta senatu motis. a quibus lustro condito censa sunt ciuium capita C D L millia. L. Metellus praetor in Sicilia aduersum piratas prospere rem gessit. Templum Iouis in Capitolio, quod incẽdio consumptum, ac refectum erat, a Q. Catulo dedicatum est. L. Lucullus in Armenia Mithridatem & Tigranẽ, & immensas utriusque regis copias pluribus proelijs fudit. Q. Metellus proconsul, bello sibi aduersum Cretenses mandato, Cydoniam urbẽ obsedit. C. Triarius legatus Luculli aduersus Mithridatem parum prospere pugnauit. Lucullum, ne persequeretur Mithridatem ac Tigranem, summamq. uictoriae imponeret, seditio militum tenuit, qui sequi nolebant, idest legiones Valerianae, quae impleta a se stipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

D

LIBRI. XCIX

Q. METELLVS proconsul Cnoscon, & Lyctum, & Cydoniam, & alias plurimas ciuitates expugnauit. L. Roscius tribunus plebis legem tulit, ut equitibus Romanis in theatro quattuordecim gradus proximi assignarentur. Cn. Pompeius lege ad populum lata persequi piratas iussus, qui commercium annonae intercluserant, intra quadragesimũ diẽ toto mari eos expulit, belloq. cum ijs in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis, agros & urbes dedit. Praeterea res gestas a Q. Metello aduersus Cretenses continet: & epistolas Metelli & Cn. Pompeij inuicem missas. queritur Metellus gloriam rerum a se gestarum a Pompeio sublatam praeteriri, qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas urbiũ deditiones. Pompeius rationem reddit hoc se facere debuisse.

E

LIBRI. C

C. MANILIVS tribunus plebis indignatione maxima nobilitatis legem tulit, ut Pompeio bellum Mithridaticum mandaretur. Concio eius bona. Q. Metellus perdomitis Cretensibus, liberae in id tempus insulae leges dedit. Cn. Pompeius ad gerendum bellũ aduersus Mithridatẽ profectus, cum rege Parthorum Phraate amicitiã renouauit: equestri proelio Mithridatem uicit. Praeterea bellum inter Phraatem regem, & Tigranem Armeniorum, ac deinde inter filium Tigranem patremq. gestum continet.

F

LIBRI. CI

CN.POMPEIVS Mithridatem nocturno proelio uictum coegit Bosporon profugere: Tigranem in deditionem accepit, eiq. ademptis Syria, Phoenice, & Cilicia, regnum Armeniae restituit. Coniuratio eorum, qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus oppressa est. Cn. Pompeius cum Mithridatem persequeretur, in ultimas ignotasq. gentes penetrauit: Iberos, Albanosque, qui transitum nō dabant, proelio uicit. Praeterea fugam Mithridatis per Colchos, Heniochosque, & res ab eo in Bosporo gestas continet.

LIBRI. CII

G

CN. POMPEIVS in prouinciae formam Pontum redegit. Pharnaces filius Mithridatis bellum patri intulit. ab eo Mithridates obsessus in regia, cum ueneno sumpto parum profecisset ad mortē: a milite Gallo, nomine Bitoeto, a quo adiuuaret se petierat, interfectus est. Cn. Pompeius Iudaeos subegit. fanum eorum Hierosolyma inuiolatum ante id tempus, cepit. L. Catilina bis repulsam in petitione consulatus passus, cum Lētulo praetore & Cethego & pluribus alijs coniurauit de caede consulum & senatus, incendijs urbis, & opprimenda republica: exercitu quoque in Etruria comparato. Ea coniuratio industria M. Tullij Ciceronis eruta est. Catilina urbe pulso, de reliquis coniuratis sumptum supplicium est.

LIBRI. CIII

H

CATILINA a C. Antōnio proconsule cum exercitu caesus est. P. Clodius accusatus, quod in mulieris habitu in sacrarium, in quod uirum intrare nefas est, intrasset: cumq. uxorem Maximi pontificis stuprauisset, absolutus. Cn. Pompeius de liberis Mithridatis, Tigrane & Tigranis filio triumphauit: Magnusq. a tota concione consalutatus est. C. Pontinius praetor Allobroges, qui rebellauerant, ad Solonem domuit. P. Clodius ad plebem transijt. C. Caesar Lusitanos subegit: eoq. consulatus candidato, & captante rempublicam inuadere, conspiratio inter tres principes ciuitatis facta est, Cn. Pompeium, M. Crassum, & C. Caesarem.
AN. 691 Leges agrariae a Caesare consule cum maxima contentione, inuito senatu & altero consule M. Bibulo, latae sunt. C. Antonius proconsul in Thracia parum prospere rē gessit. M. Cicero lege a P. Clodio tribuno plebis lata, quod indemnatos ciues necauisset, in exsilium missus est. Caesar in prouinciam Galliā profectus, Heluetios, gentem uagam, domuit: quae sedem quaerens per prouinciā Caesaris Narbonem iter facere uolebat. Praeterea situm Galliarum continet. I

LIBRI CIV

PRIMA pars libri situm Germaniae moresque continet. C. Caesar contra Germanos, qui Ariouisto duce in Galliam descenderant, cum exercitum duceret, rogatus ab Aeduis, & Sequanis, quorum ager possidebatur: trepidationem militum propter metum nouorum hostium ortam, allocutione exercitus inhibuit, & uictos proelio Germanos Gallia omni expulit. M. Cicero, Pompeio inter alios orante, & T. Annio Milone tribuno pleb. agente ingenti gaudio senatus, ac uniuersae Italiae, ab exsilio reductus est. Cn. Pompeio per quinquennium annonae cura mandata est. Caesar Ambianos, Suessiones, Viromanduos, Atrebates Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, proelio uictos in deditionem accepit: ac deinde contra Neruios unam harum ciuitatum cum maximo discrimine pugnauit, eamque gentem deleuit, quae bellum gessit donec ex sexaginta millibus armatorum trecenti superessent, ex nonaginta quinque senatoribus tres tantummodo euaderent. Lege lata de redigenda in prouinciae formam Cypro, & publicanda pecunia regia, M. Catoni administratio eius rei mandata est. Ptolemaeus Aegypti rex ob iniurias, quas patiebatur a suis Romam K

A mam uenit. C. Caesar gentem oceano iunctam, Venetos, nauali proelio uicit. Praeterea a legatis eius eadem fortuna res gestas continet.

LIBRI. CV

CVM C. Catonis tribuni pl. intercessionibus comitia tollerentur, senatus uestem mutauit. M. Cato in petitione praeturae, praelato Vatinio repulsam tulit. idem cum legem impediret, qua prouinciae consulibus in quinquennium, Pompeio Hispaniae, Crasso Syria & Parthicum bellum, Caesari Gallia & Germania dabantur, a C. Trebonio tribuno pl. legis auctore in uincula ductus est. A. Gabinius proconsul Ptolemaeum reduxit in regnum Aegypti eiecto Archelao, quem sibi regem adsciuerant. Caesar, uictis Germanis, & in Gallia B caesis, Rhenum transscendit, & proximam partem Germaniae domuit, ac deinde oceano in Britanniã primum parum prospere tẽpestatibus aduersis trãiecit: iterũ parum felicius, maximaq. hominum multitudine caesa, aliquam partem insulae in potestatem redegit. An. 695.

LIBRI. CVI

IVLIA Caesaris filia, Pompeij uxor, decessit, honosq. maximus ei a populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi Ambiorige duce Eburonum defecerunt: a quibus Cotta & Titurius legati Caesaris insidijs circumuenti, cum exercitu, cui praeerant, caesi sunt. & cum aliarum quoque legionũ castra oppugnata maximo labore defensa essent, interq. eos, qui in Neruijs praeerat, Q. Cicero, ab ipso Caesare hostes proelio C fusi sunt. M. Crassus bellum Parthis illaturus, Euphratem fluuium trãsiuit. uictusq. proelio, in quo & filius eius cecidit, cum reliquias exercitus in collem recepisset, euocatus in colloquium ab hostibus, ut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehensus, & nequid uiuus pateretur, repugnans interemptus est.

LIBRI. CVII

C. CAESAR Treuiris in Gallia uictis, iterum in Germaniam transit: nulloq. ibi inuento hoste, reuersus in Galliam, Eburones, & alias ciuitates, quae conspirauerant, uicit, & regem Ambiorigem in fuga persecutus. P. Clodij a T. Annio Milone, candidato consulatus, in Appia uia ad Bouillas occisi corpus plebs in curia cremauit. Cum seditiones inter cãdi-
D datos consulatus, Hypsaeum, Scipionem, & Milonem essent, qui armis ac ui cõtendebant: ad comprimendas eas Cn. Pompeius legatus a senatu consul tertium factus est absens, & An. 698
solus, quod nulli alij umquam. Quaestione decreta de morte P. Clodij, Milo iudicio dãnatus in exsiliũ actus est. Lex lata est, ut ratio absentis Caesaris in petitione consulatus haberetur, inuito & cõtradicẽte M. Catone. Praeterea res gestas a C. Caesare aduersum Gallos, qui prope uniuersi Vercingentorige Aruerno duce defecerunt, & laboriosas obsidiones urbium continet: inter quas Auarici Biturigum, Gergouiae Aruernorum.

LIBRI. CIIX

C. CAESAR Gallos ad Alexiã uicit, omnesq. Galliae ciuitates, quae in armis fuerant,
E in deditionem accepit. C. Cassius quaestor M. Crassi, Parthos, qui in Syriã transscenderãt,
cecidit. In petitione consulatus M. Cato repulsam tulit: creatis consulibus Ser. Sulpicio, & An. 699
M. Marcello. C. Caesar Bellouacos, cum alijs Gallorum populis domuit. Praeterea cõtentiones inter consules de successore C. Caesari mittendo, agente in senatu M. Marcello cõsule, ut Caesar ad petitionem consulatus ueniret, cum is, lege lata in id tempus consulatus prouincias obtinere deberet: resq. a M. Bibulo gestas in Syria continet.

LIBRI. CIX

CAVSSAE ciuilium armorum, & initia referuntur: contentionesque de successo-

re C. Caesari mittendo, cum se dimissurum exercitus negaret, nisi a Pompeio dimitterentur. & C. Curionis tribuni pl. primum aduersus Caesarem, deinde pro Caesare actiones cõtinet. Cum S.C. factum esset, ut successor Caesari mitteretur: M. Antonio & Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id S.C. impediebant, urbe pulsis, mandatum a senatu cõsulibus & Cn. Pompeio, ut uiderent nequid resp. detrimenti caperet. C. Caesar bello inimicos persecuturus, cum exercitu in Italiam uenit: Corfinium cum L. Domitio & L. Lentulo cepit, eosq. dimisit: Cn. Pompeium, ceterosq. partium eius Italia expulit. F

LIBRI. CX

C. CAESAR Massiliam, quae portas ipsi clauserat, obsedit: relictis in obsidione urbis eius legatis C. Trebonio & D. Bruto, profectus in Hispaniam, L. Afraniũ & M. Petreium legatos Cn. Pompeij cum septem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesq. incolumes dimisit: Varrone quoque legato Pompeij cum exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis ciuitatem dedit. Massilienses duobus naualibus proeliis uicti, post longam obsidionem potestati Caesaris se permiserunt. C. Antonius legatus Caesaris male contra Pompeianos in Illyrico rebus gestis captus est. in quo bello Opitergini transpadani Caesaris auxiliares rate sua ab hostilibus nauibus clausa, potius quam in potestatem hostiũ uenirent, inter se concurrentes occubuerunt. C. Curio legatus Caesaris in Africa, cum prospere aduersus Pompeianarum partium ducem Varum pugnasset, a Iuba rege Mauritaniae cũ exercitu caesus est. C. Caesar in Graeciam transiecit. G

LIBRI. CXI

M. COELIVS Rufus praetor cum seditiones in urbe concitaret, nouarum tabularum spe plebe sollicitata, abrogato magistratu pulsus urbe, Miloni exsuli, qui fugitiuorũ exercitum contraxerat, se coniunxit. uterque cum bellum molirentur, interempti sunt. Cleopatra Aegypti regina a Ptolemaeo fratre regno pulsa est. propter Q. Cassij praetoris auaritiam crudelitatemq. Cordubenses in Hispania cum duabus Varianis legionibus a partibus Caesaris desciuerunt. Cn. Pompeius ad Dyrrhachium obsessus a Caesare, & praesidijs eius cum magna clade diuersae partis expugnatis, obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie uictus est. Cicero in castris remansit, uir nihil minus quam ad bella natus. omnibusque aduersarum partium, qui se potestati uictoris permiserunt, Caesar ignouit. H

LIBRI. CXII

TREPIDATIO uictarum partium per diuersas orbis terrarum partes & fuga referuntur. Cn. Pompeius cum Aegyptum petisset, iussu Ptolemaei regis pupilli, auctore Theodoto praeceptore, cuius apud regem maxima erat auctoritas, & Photino, occisus est ab Achilla, cui delegatum id facinus erat, in nauicula, antequam in terram exiret. Cornelia uxor, & Sex. Pompeius filius in Cyprum refugerunt. Caesar post tertium diem insecutus, cum ei Theodotus caput Pompeij & anulum obtulisset, infensus est, & illacrymauit. sine periculo Alexandriam tumultuantem intrauit. Caesar dictator creatus Cleopatram in regnum Aegypti reduxit, & inferentem bellum ijsdem auctoribus Ptolemaeum, quibus Pompeium interfecerat, cum maximo suo discrimine uicit. Ptolemaeus dum fugit, in Nilo nauicula subsedit. Praeterea laboriosum M. Catonis in Africa per deserta cum legionibus iter: & bellum a Cn. Domitio contra Pharnacem parum prospere gestum continet. I K

LIBRI. CXIII

CONFIRMATIS in Africa Pompeianis partibus, earum imperium P. Scipioni delatum est, Catone, cui ex aequo deferebatur, cedente. Et cum de diruenda urbe Vtica propter fauorem ciuitatis eius in Caesarem deliberaretur, idq. ne fieret M. Cato tenuisset: Iuba suadente ut dirueretur, tutela eius & custodia mandata est Catoni. Inde Pompeius

A Magni filius in Hispania contractis uiribus, quarum ducatum nec Afranius nec Petreius
excipere uolebant, bellum aduersus Caesaré renouauit. Pharnaces Mithridatis filius rex
Ponti, sine ulla belli mora uictus est. Cum seditiones Romae a P. Dolabella tribuno pl. le-
gem feréte de nouis tabulis excitatae essent, & ex ea caussa plebs tumultuaretur, inductis
a M. Antonio magistro equitum in urbem militibus, octingenti e plebe, caesi sunt. Caesar
ueteranis cum seditione missionem postulantibus dedit. & cum in Africam transiecisset,
contra copias Iubae regis cum discrimine maximo pugnauit.

LIBRI. CXIV

BELLUM in Syria Caecilius Bassus eques Romanus Pompeianarum partium excita-
uit, relicto a legione Sexto Caesare, quae ad Bassum transierat: occisoq. eo. Caesar Scipio-
B nem praetorem, Afranium, Iubamq. uicit ad Thapsum, castris eorum expugnatis. Cato au-
dita re, cum se percussisset Vticae, & interueniente filio curaretur, inter ipsam curationem
rescisso uulnere exspirauit, anno aetatis quadragesimo nono. Petreius Iubam, seq. inter-
emit. P. Scipio in naue circumuentus, honestae morti uocé quoque adiecit: quaerentibus
enim hostibus imperatorem, dixit, Imperator bene se habet. Faustus & Afranius occisi: Ca
tonis filio uenia data. Brutus legatus Caesaris in Gallia Bellouacos rebellantes proelio
uicit.

LIBRI. CXV

CAESAR quattuor triumphos duxit, ex Gallia, ex Aegypto, Ponto, & Africa. epu-
C lum, & omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari, senatu rogante, concessit
reditum. qui Marcellus beneficio eius frui non potuit, a Cn. Magio Chilone cliente suo
Athenis occisus. Et censum egit, quo censa sunt ciuium capita centum quinquaginta mil-
lia. Profectusq. in Hispaniam aduersus Cn. Pompeium utrimque multis expeditionibus
factis, & aliquot urbibus expugnatis, summam uictoriam cum maximo discrimine ad Mun
dam urbem consecutus est. Sex. Pompeius effugit.

LIBRI. CXVI

C. CAESAR ex Hispania quinctum triumphum egit. et cum plurimi, maximiq. hono-
res ei a senatu decreti essent, inter quos ut pater patriae appellaretur, & sacrosanctus ac di
D ctator in perpetuum esset, inuidiae caussam aduersus eum praestitere, quod senatui deferé
ti hos honores, cum ante aedem Veneris genitricis sederet, non assurrexit: & quod a M.
Antonio consule collega suo inter Lupercos currente, diadema capiti suo impositum, in An.706.
sella reposuit, & quod Epidio Marullo, & Caesetio Flauo tribunis pl. inuidiam ei tamquã
regnum affectanti mouentibus, potestas abrogata est. Ex his caussis conspiratione in eum
facta, cuius capita fuerunt M. Brutus, & C. Cassius, & ex Caesaris partibus D. Brutus, & C.
Trebonius, in curia Pompeij occisus est uigintitribus uulneribus, occupatumq. ab interfe-
ctoribus eius Capitolium. Obliuione deinde caedis eius a senatu decreta, obsidibus Anto
nij & Lepidi liberis acceptis, coniurati a Capitolio descenderunt. Testamento Caesaris
heres ex parte dimidia institutus C. Octauius sororis nepos, & in nomen adoptatus est.
Caesaris corpus cum in campum Martium deferretur, a plebe ante rostra crematum est.
Dictaturae honos in perpetuum sublatus est. C. Amatius humillimae sortis homo, qui se
E C. Marij filium ferebat, cum apud credulam plebem seditiones moueret, interfectus est.

LIBRI. CXVII

C. OCTAVIUS Romam ex Epiro uenit. eo enim illum Caesar praemiserat, bellum in
Macedonia gesturus, ominibusq. prosperis exceptus, etiam nomen Caesaris sumpsit. in cõ
fusione rerum ac tumultu Lepidus pontificatum maximum intercepit. Sed M. Antonius
consul cum impotenter dominaretur, legemq. de prouinciarum permutatione per uim tu-
lisset, & Caesarem quoque petentem, ut sibi aduersum auunculi percussores adesset, ma-
gnis

gnis iniurijs affeciſſet: Caeſar, & ſibi & reipublicae uires contra eũ paraturus, deductos in colonias ueteranos excitauit. Legiones quoque Quarta & Martia ſigna ab Antonio ad Caeſarem tulerunt. deinde & cõplures ſaeuitia M. Antonij paſſim in caſtris ſuis trucidati, quia & ſuſpecti erant, ad Caeſarem deſciuerunt. D. Brutus, ut petenti Ciſalpinam Galliam Antonio obſiſteret, Mutinam cum exercitu occupauit. Praeterea diſcurſus utriuſque partis uirorum ad accipiendas prouincias, apparatuſq. belli continet. F

L I B R I . CXIIX

M. BRVTVS in Graecia ſub praetextu reipublicae, & ſuſcepti contra M. Antoniũ belli, exercitum, cui Vatinius praeerat, cum prouincia in poteſtatem ſuam redegit. C. Caeſari, qui pro rep. arma ſumpſerat, propraetoris imperium a ſenatu datum eſt cũ conſularibus ornamentis: adiectumq., ut ſenator eſſet. M. Antonius D. Brutum Mutinae obſedit: miſſiq. ad eum legati a ſenatu de pace, parum ad eam componendam ualuerunt. populus R. ſaga ſumpſit. M. Brutus in Epiro C. Antonium praetorem cum exercitu poteſtati ſuae ſubegit. G

L I B R I . CXIX

An. 707. C. TREBONIVS in Aſia fraude P. Dolabellae occiſus eſt. ob id facinus Dolabella a ſenatu hoſtis iudicatus eſt. Cũ Panſa conſul male aduerſus Antonium pugnaſſet, A. Hirtius conſul, cum exercitu ſuperueniens, fuſis M. Antonij copijs, fortunã utriuſque partis aequauit. Victus deinde ab Hirtio & Caeſare Antonius in Galliam confugit, & M. Lepidum cum legionibus, quae ſub ipſo erãt, ſibi iunxit: hoſtiſq. a ſenatu, cũ omnibus, qui intra praeſidia eius erant, iudicatus eſt. A. Hirtius, qui poſt uictoriam in ipſis hoſtium caſtris ceciderat, & C. Panſa e uulnere, quod in aduerſo proelio exceperat, defunctus, in cãpo Martio ſepulti ſunt. Aduerſus C. Caeſarem. qui ſolus e tribus ducibus ſupererat, parũ gratus ſenatus fuit, qui D. Bruto obſidione Mutinenſi a Caeſare liberato honore triumphi decreto, Caeſaris, militumq. eius mentionem non ſatis gratam habuit. ob quae C. Caeſar reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu uenit: & perculſis aduentu eius ijs, qui in eum iniqui erant, cum annos XIX haberet, conſul creatus eſt. H

L I B R I . C X X

C. CAESAR conſul legem tulit de quaeſtione habenda in eos, quorum opera pater occiſus eſſet. poſtulatiq. ea lege M. Brutus, C. Caſſius, D. Brutus abſentes damnati ſunt. Cum M. Antonio uires Aſinius quoque Pollio, & Munatius Plancus cum exercitibus ſuis adiuncti ampliaſſent, & D. Brutus, cui ſenatus, ut perſequeretur Antonium, mandauerat, relictus a legionibus ſuis profugiſſet, iuſſu Antonij, in cuius poteſtatem uenerat, a Capeno Sequano interemptus eſt. C. Caeſar pacẽ cum Antonio & Lepido fecit, ita ut III uiri reip. conſtituendae per quinquennium eſſent, ipſe & Lepidus & Antonius, & ut ſuos quiſque inimicos proſcriberent. in qua proſcriptione plurimi equites, C X X X ſenatorum nomina fuerunt: & inter eos L. Paulli fratris M. Lepidi, & L. Caeſaris Antonij auunculi, & M. Ciceronis. Huius occiſi a Popillio legionario milite, cum haberet annos LXIII, caput cum manu dextra in roſtris poſitum eſt. Praeterea res a M. Bruto in Graecia geſtas continet. I

L I B R I . C x x I K

C. CASSIVS cui mandatum a ſenatu erat, ut Dolabellam hoſtẽ iudicatum bello perſequeretur, auctoritate reip. adiutus, Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem prouincia erant, in poteſtatem ſuam redegit: Dolabellam in urbe Laodicea obſeſſum mori coegit. M. quoque Bruti iuſſu C. Antonius captus, occiſus eſt.

L I B R I . CXXII

M. BRVTVS aduerſus Thracas parum proſpere rẽ geſſit, omnibuſq. tranſmarinis pro-

uinciis

A uincijs exercitibusq. in potestatem eius & C. Cassij redactis, coierunt Smyrnae uterq. ad ordinanda futuri belli consilia. M. Messallae Poplicolam fratrem uictum communi cõsilio condonauerunt.

LIBRI. CXXIII

SEX. Pompeius Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitiuis, cum exercitu diu sine ulla loci cuiusquam possessione praedatus in mari, Messanam opidum in Sicilia primum, deinde totam prouinciam occupauit: occisoq. A. Pompeio Bithynico praetore, Q. Saluidienium legatum Caesaris nauali proelio uicit. Caesar & Antonius cum exercitibus in Graeciam transiecerunt, bellum contra Brutum & Cassium gesturi. Q. Cornificium in Africa Cassianarum partium ducem T. Sestius proelio uicit.

B

LIBRI. CXXIV

C. CAESAR & Antonius apud Philippos uario euentu contra Brutum & Cassium pugnauerunt, ita, ut utriusque dextera cornua uicerint, & castra quoque utrimq. ab ijs, qui uicerant, expugnarentur. Sed inaequalem fortunam partium mors Cassij fecit. qui cũ in eo cornu fuisset, quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus, mortem sibi consciuit. Altero deinde proelio uictus M. Brutus, & ipse uitam finiuit, exorato Stratone fugae comite, ut sibi gladium adiecerunt. idemq. fecerunt principum Romanorum circiter XL. Inter quos Q. Hortensius occisus est.

LIBRI. CXXV

C

C. CAESAR relicto Antonio (transmarinae prouinciae ex parte imperiũ ei cessit) reuersus in Italiam, ueteranis agros diuisit. seditiones exercitus sui, quas corrupti a Fuluia M. Antonij uxore milites contra imperatorem suum concitauerant, cũ graui periculo inhibuit. L. Antonius consul M. Antonij frater, eadem Fuluia consulente, bellum Caesari intulit: receptis in partes suas populis, quorum agri ueteranis assignati erant: & M. Lepido, qui custodiae urbis cum exercitu praeerat, fuso, hostiliter in urbem irrupit. An. 709.

LIBRI. CXXVI

C. CAESAR cum esset annorum XXIII obsessum in opido Perusia L. Antonium, conatumq. aliquoties erumpere, & repulsum, fame coegit in deditionem uenire: ipsiq., & omnibus militibus eius ignouit: Perusiam diruit. redactis in potestatem suam omnibus D diuersae partis exercitibus, bellum citra ullum sanguinem confecit.

LIBRI. CXXVII

PARTHI Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce in Syriam irruperunt: uictoq. Decidio Saxa M. Antonij legato, uniuersam eam prouinciam occuparunt. M. Antonius cum ad bellum contra Caesarem gerendum incitaretur, uxore Fuluia dimissa, ne concordiae ducum obstaret: pace facta cum Caesare, sororem eius Octauiam in matrimonium duxit. Q. Saluidienium consilia nefaria contra Caesarem molitum, indicio suo detexit: isq. damnatus mortem sibi consciuit. P. Ventidius Antonij legatus Parthos proelio uictos Sy-
E ria expulit: Labieno eorum duce occiso. Cum uicinus Italiae hostis Sex. Pompeius Siciliam teneret, & annonae commercium impediret: cum eo postulatam pacẽ Caesar & Antonius fecerunt, ita, ut Siciliam prouinciam haberet. Praeterea motus Africae, & bella ibi gesta continet.

LIBRI. CXXIIX

CVM Sex. Pompeius rursus latrocinijs mare infestum redderet, nec pacem quam acceperat praestaret: Caesar necessario bello contra eum suscepto, duobus naualib. proelijs dubio euentu pugnauit. P. Vẽtidius legatus M. Antonij Parthos in Syria proelio uicit, regẽq.

eorum

eorum interemit. Iudaei quoque a legatis Antonij subacti sunt. Praeterea belli Siculi apparatum continet. F

LIBRI. CXXIX

ADVERSVS Sex. Pompeium uario euentu naualibus certaminibus pugnatum est. ita, ut ex duabus Caesaris classibus altera, cui Agrippa praeerat, uinceret: altera, quam Caesar duxerat, deleta, expositi in terram milites, in magno periculo essent. uictus deinde Pompeius in Siciliam profugit. M. Lepidus, qui ex Africa uelut ad societatem belli contra Sex. Pompeium a Caesare gerẽdi transiecerat, cum bellum Caesari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumuiratus honore, uitam impetrauit. M. Agrippa nauali corona a Caesare donatus est, qui honos nemini ante eum habitus erat. G

LIBRI. CXXX

M. Antonius, dum cum Cleopatra luxuriaretur, tarde Mediam prouinciam ingressus, bellum cum legionibus XIIX & XVI millibus equitum Parthis intulit. & cum duabus legionibus amissis, nulla re prospere cedente retro rediret, insecutis subinde Parthis, & ingenti trepidatione, & magno totius exercitus periculo, in Armeniam reuersus est, XXI die trecenta millia fuga emensus. circa octo millia hominum tempestatibus amisit. tẽpestates quoque infestas super infeliciter susceptum Parthicum bellum culpa sua passus est: quia hiemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram festinat.

LIBRI. CXXXI H

SEX. Pompeius cum in fidem M. Antonij ueniret, bellum aduersus eum in Asia moliens, oppressus a legatis eius occisus est. Caesar seditionem ueteranorum cum magna pernicie motam inhibuit: Iapudas, Dalmatas, & Pannonios subegit. Antonius Artauasdam Armeniae regem fide data perductum in uincula cõijci iussit, regnumq. Armeniae filio suo ex Cleopatra nato dedit: quã uxoris loco iampridem captus amore eius habere coeperat.

LIBRI. CXXXII

C. CAESAR in Illyrico Dalmatas domuit. Cum M. Antonius ob amorem Cleopatrae, ex qua duos filios habebat, Philadelphum & Alexandrum, neque in urbẽ uenire uellet, neque finito triumuiratus tempore imperium deponere, bellumq. moliretur, quod urbi Italiaeq. inferret: ingentibus tam naualibus, quam terrestribus copijs ob hoc cõtractis, remissoq. Octauiae, sorori Caesaris, repudio, Caesar in Epirum cum exercitu transiecit. Pugnae deinde nauales & proelia equestria secunda Caesaris referuntur. I

LIBRI. CXXXIII

M. Antonius ad Actium classe uictus Alexandriam profugit: obsessusq. a Caesare in ultima rerum desperatione, praecipue occisae Cleopatrae falso rumore impulsus, se ipse interemit. Caesar, Alexandria in potestatem redacta, Cleopatra, ne in arbitrium uictoris ueniret, uoluntaria morte defuncta, in urbem reuersus tres triumphos egit, unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca uictoria, tertium de Cleopatra, imposito fine ciuilibus bellis altero & uigesimo anno. M. Lepidus, qui Lepidi triumuiri fuerat filius, coniuratione contra Caesarem facta, bellum moliens oppressus & occisus est. K

LIBRI. CXXXIV

C. CAESAR rebus compositis, & omnibus prouincijs in certam formam redactis, Augustus quoque cognominatus est, & mensis Sextilis in honorem eius appellatus est. Cum ille conuentum Narbone ageret, census a tribus Gallijs, quas Caesar pater uicerat, actus.

Bellum

A Bellum contra Bastarnas, & Moesos, & alias gentes a M. Crasso gestum refertur.

LIBRI. CXX V

Bellum a M. Crasso aduersus Thracas, & a Caesare aduersus Hispanos gestum refertur: & Salassi, gentes alplnae, perdomiti.

* * *

LIBRI. CXXXIIX

Raetia a Tiberio Nerone, & Druso Caesaris priuigno domita: Agrippa Caesaris gener mortuus: & a Druso census actus est.

LIBRI. CXxxIX

Ciuitates Germaniae cis Rhenum & trans Rhenum positae oppugnantur a Druso: & tumultus, qui ob censum exortus in Gallia erat, compositus. Ara D. Caesari ad confluenté Araris & Rhodani dedicatur, sacerdote creato C. Iulio Vercondaridubio Aeduo.

LIBRI. CXL

Thraces domiti a L. Pisone: item Cherusci, Tenchateri, Chatti, aliaeq. Germanorum trans Rhenum gentes subactae a Druso referuntur. Octauia soror Augusti defuncta, ante amisso filio Marcello: cuius monumenta sunt theatrum, & porticus, eius nomine dicata.

LIBRI. CXLI

Bellum contra transrhenanas gentes a Druso gestum refertur. in quo inter primores pugnauerunt Senectius & Anectius, tribuni ciuitatis Neruiorum. Dalmatas & Pannonios Nero frater Drusi subegit. Pax cum Parthis facta est: signis a rege eorum, quae sub Crasso & postea sub Antonio capta erant, redditis.

LIBRI. CXLII

D

Bellum aduersus Germanorum trans Rhenum ciuitates gestum a Druso refertur. ipse ex fractura, equo super crus eius collapso, XXX die, quam id acciderat, mortuus est. corpus a Nerone fratre, qui nuncio ualetudinis eius euocatus raptim accurrerat, Romam peruectum, & in C. Iulij tumulo conditum. laudatus est a Caesare Augusto uitrico: & supremis illius funeribus plures honores additi. AN. 722.

FINIS.

SERIES CHARTARVM

Omnes ſunt quatterniones.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Sſ Tt Vu Xx Yy Zz

Aaa Bbb Ccc Ddd.

RERVM. ET. VOCVM
apud T. Liuium
INDEX. COPIOSISSIMVS

a adolc-

aestus

asiatico

B

bacchium

beudos

7

camoenarum

8

D

eius

dispositi-

E

elei

F

foederi-

G

galli

20

italiae

K

L

L

luca-

luctus

25

cum

myſi

O

obtre-

osca

peraca,

phocidis

admittitur

Q

quin-

roma-

S

secubi-

signum

T

teij

f 3 theo-

turris

V

uetus

FINIS